זכרון יעקב

זכרון־יעקב

פרשת דברי־ימיה

תרמ"ב–תש"ב

מאת

אריה סמסונוב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת ועד המושבה זכרון־יעקב ע"י ועדת הספר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

כל הזכויות שמורות להוצאה ולמחבר

All rights reserved by the Publishers and the Author

נדפס בארץ-ישראל

Printed in Palestine

מלואים

בעמוד 334 נשמטו מן הדפוס שמותיהן של החלוצות הראשונות שנפטרו, והן:

מלכה הרשקוביץ, סירקה גרף, מרים צביה שכטר, קילה דבורה אפשטין, פרומה שוורצמן, רחל קנטור, ינטה רייזה ליבוביץ, מעני כץ, רוזה וכסלר, לאה אפלבום, מינדל אשכנזי, מלכה גרף, זיסל בלום, פייגה הורנשטיין, שרה שוורץ.

בעמוד 489 נשמטו מן הדפוס שמותיהן של החלוצות הראשונות שנפטרו, והן:

מלכה ברונשטין, חיה הרשקוביץ, דבורה קופמן.

דפוס קואופרטיבי „הפועל הצעיר" בע"מ, תל-אביב

דפים אלה קודש הם לזכר החלוצים הראשונים —
מצבת־זכרון לבוני המושבה זכרון־יעקב ומיסדיה,
שרשמו את דברי־ימיה בדמע, יזע ודם.

„— — לוּא יְהִי מְקוֹם מוֹשָׁבֵנוּ מִדְבָּר שָׁמֵם, אֲנַחְנוּ נַהֲפוֹךְ אוֹתוֹ לְגַן־עֵדֶן".

(מדברי הפרידה של החלוצים על ספון האניה „טטיס" בנמל קונסטנצה).

* * *

„— — כָּל שֶׁיִּרְבּוּ הַמִּכְשׁוֹלִים יִמְתַּק הַנִּצָּחוֹן. יָבוֹא יוֹם וְאָנוּ נְסַפֵּר אֶת כָּל סִבְלוֹתֵינוּ בְּשִׂמְחָה וְשָׂשׂוֹן!"

(מדברי סופיה פסקל מן החלוצות הראשונות).

* * *

„— — בָּאנוּ לְאֶרֶץ אֲבוֹתֵינוּ לְשֵׁם מַטָּרָה קְדוֹשָׁה. שׁוּם בַּיִת אַחֵר אֵין לָנוּ בְּכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ. פֹּה נִחְיֶה וּפֹה נָמוּת".

(תשובתו של מאיר ליב הירשקו מן החלוצים הראשונים לויניציאני).

* * *

„— — קְרָבָנוֹת אֵלּוּ בְּרִית־מֶלַח־עוֹלָם הֵם בֵּינֵינוּ וּבֵין הָאָרֶץ הַזֹּאת, נַחֲלָתֵנוּ וְנַחֲלַת בָּנֵינוּ לָנֶצַח".

(דברי אלתר וינשטוק בימי היאוש).

* * *

„— — אֲפִלּוּ נְכַרְסֵם אֲבָנִים — מִמְּקוֹמֵנוּ לֹא נָזוּז!"

(דברי מלכה אהרנסון בתקופת המשבר של ימי המעבר ליק"א).

א.

בראשית הימים

לזכרון לדור יבוא יסופרו דברי־ימיה של זכרון־יעקב, אם למושבות השומרון, אשר העפילה ראשונה אל ראש הרים, לכונן קן־נשרים על צוק־סלע. הלא היא מגלת גבורות וסבל רב, עדות דור ראשון לגאולה במולדת השבה לתחיה.

*

לפני ששים שנה היה הדבר.

בימים ההם מראה קהל עדת ישראל ברומניה כמראה הבקעה אשר ראה הנביא „והיא מלאה עצמות — — — והנה יבשות מאד". רוח נכאים נסוכה על היהודים יושבי המדינה, ונפשם עליהם תשתוחח. שנאת ישראל פשטה בקרב המוני עם הארץ והפרישה על סביבותיה ארס ומשטמה. כעם כמנהיגיו. אם „דור לפי פרנס", ואם „פרנס לפי דור", — מצא מין את מינו, ופרח הזדון. גזרות על גזרות מתחדשות ובאות. על היהודים נאסר לשמש עורכי דין, לעשות מסחר בסמי־מרפא, בטבק, לחכור אדמה בכפרים, להחזיק בתי מלון, ואפילו לבקש להם משען לחם בעסקי סרסרות.

רבות ורעות הגזרות ולרדיפות אין קץ, אך רע ומר מהן העלבון, לעג השאננים וחרפת נבל. אכן לעפר נרמס כבוד ישראל, נתקים בהם: „שבתם וקימתם הביטה, אני מנגינתם — אין להם מלאכה אחרת אלא יושבים ומתיעצים עלינו".

עם פתיחת ישיבת בית הנבחרים (פברואר 1882) קם מר ניקולס יונסקו ואמר: „רבותי, על דורנו הוטל לראות בהתגשמותם של חלומות רבים, ואינני מאמין כי ממשלתנו תסיח דעתה מתופעה סוציאלית ופוליטית, אשר עליה ברצוני לדבר. רבותי, הפרעות ביהודי רוסיה זעזעו את האומה הבריטית, כמנהגה תמיד, והנה יסדה ועדים, אשר מתפקידם לשים קץ לשאלה המרה אשר התעוררה בימינו; רדיפות אומה אשר איננה משוללת סגולות מיוחדות. אין אנו יכולים לעמוד מנגד לתנועה זו, אשר מטרתה היא להשיג שווי־זכויות ליהודים ולתת להם מולדת, שבה יוכלו לפתח את סגולותיהם כעם נבחר, ואת כשרונותיהם כעם אמיץ וישר וחבר למשפחת העמים הגדולה והנאורה" (צחוק).

ל. קוסטין: „ומה בדבר צבא יהודי?"

נ. יונסקו: „רבותי, אל תלעגו לתקוותיהם, ואל תבוזו למדינה היהודית בארץ־ישראל. דומני, כי שוכחים אתם את המכבים וצאצאיהם בהטילכם ספק בכשרונותיהם הצבאיים של היהודים. אתם שוכחים, כי בחיי עם הבחירה היה מעשה, וקומץ אנשים עמדו בגבורה בפני אויב חזק מהם שבעתים והגנו על דתם ועל מולדתם. רבותי, אין אני בז לתנועה, אשר קמה בתוך המטרופולין של העולם התרבותי. כפי שידוע לכם, כבר הוחתמו יותר ממיליון איש, אשר הבטיחו את עזרתם לישוב הארץ ויסוד מושבות אשר תהוינה את גרעין הישוב לעתיד לבוא. ומשום כך אני פונה אל ממשלת הוד מלכותו בשאלה: היש בדעתה של הממשלה לעזור ליהדות הרומנית להגר לארץ־ישראל? (תשואות). רבותי, בראש התנועה עומדים אישים בעלי שם. הידיעות האחרונות מלונדון אומרות, כי נוסדה שם ועדה, שבין חבריה נמנים חברי הכנסיה האנגלית; ועדה זו בחרה בועדת־משנה, וזו האחרונה — מתפקידה להסדיר את הגירת הפליטים היהודים מגליציה לארץ־ישראל (אגב, גם אצלנו, ברומניה, קיימת שאלת הפליטים הבאים מרוסיה, ומפני הלחץ על היהודים שם יש חשש כי ירבו הפליטים). בראש הועדה הנ"ל עומד מר לורנס אורבן. אישיות אחת עוסקת באוסף כספים כדי להקל מעל המתישבים החדשים ולתת בידם אמצעי קיום נאותים. ולכן אין אני חושב, כי ממשלת הוד מלכותו תעמוד מנגד ולא תשתמש בשעת כושר זו, הנותנת בידה את האפשרות להפטר מן הפרוליטריאַט היהודי. הריני רואה צורך וחובה לשאול את השלטונות, מה בדעתם לעשות לטובת הענין, ואני מקוה כי אזכה לתשובה".

*

מתוך האפלה הזאת, אשר סגרה על היהודים ברומניה, עלתה בכל חריפותה שאלת ההגירה. לאן — לאמריקה? לארץ ישראל?

העתונות ברומניה דנה בשאלה, אם ארץ־ישראל נוחה היא להתישבות. הן אחריות גדולה רובצת על אלה, אשר בידם נתונים חיי מיליוני־אדם. יש אומרים, כי רצוי לכוון את ההגירה לאמריקה. ממשלת ארצות־הברית מוכנה לעזור כפי יכלתה בידי היהודים המהגרים, אשר יאבו לעסוק בחקלאות. מזהירים את האגודות למען ההגירה ברומניה מפני צעד נמהר.

ואולם במעמקי הלבבות תוססים כיסופים טמירים. נשמת ישראל הדווּיה משועת לגאולה, לחיים שאין בהם בושה וכלימה. מפה ומפה נתזים לעתים ניצוצות־בראשית. לא רחוק היום והניצוצות התועים, המפוזרים, יתלכדו והיו לשלהבת קודש.

בשנת תרל"ג כתבו ששה־עשר איש מניקרשט מכתב לעורך „הלבנון" ובקשו להודיעם, אם יש בארץ ישראל אדמה לקנותה — ומה דמיה, אם האדמה „ארץ מישור או הרים ובקעות? והיש בה נחלי מים אם אין?" ומבטיחים הכותבים, כי נכונים הם בלב שלם ובנפש חפצה לעלות לארץ ישראל, והם כמאה בתי אבות

בעירם, כולם מוכנים ומזומנים לעלות לארץ אבות, „ולא בידים ריקות נעלה" — יוסיפו להבטיח — „כי כל איש נתן חמש מאות פראנקים"...

ניתזו ניצוצות — וכבו, נצנצו וכבו.

אך הנה הופיעו בשמיה של יהדות רומניה שתי דמויות גדולות, אנשי חזון ושאר־רוח, והם האירו את הדרך לפני עם תועי מדבר, השואלים לנתיבות עולם. האחד, הראשון, היה סיר לורנס אוליפנט, אנגלי נוצרי, אחד מחסידי אומות־העולם. והשני, אלעזר רוקח, יהודי יליד הארץ, איש חכם ונבון, אשר קם למלחמה בחיי החלוקה ורקבונה והטיף לעבודת האדמה, אדמת ישראל בארץ אבותיו.

*

אוליפנט, מארץ האיים שבצפון, נתגלה לפני דורשי שלום־ציון כסופר ומדינאי רב־פעלים. דיזרעאלי וגיאורג אליוט — וביותר כתבי־הקודש — אָצלו עליו חזון גדול, משא־נפש להשיב את ישראל לארצו. וכבר בשנת 1877 עבר את הגליל ואת עבר הירדן המזרחי והוכיח בספרו, שנתפרסם אחר כך בשם „ארץ הגלעד", כי תקוה גדולה נשקפת לישוב יהודי בגליל ובעבר־הירדן. בימי שהותו בתורכיה הוכיח לשרי המלוכה, כי טובה גדולה תצמח לשולטן ולממלכתו על־ידי ישוב בני־ישראל בארץ־ישראל. הוא נתן לבו לבוא במגע ומשא עם חובבי־ציון אשר בגליציה וברומניה. הופעתו בין אוכלוסי ישראל ברומניה בתרל"ט עוררה התרגשות גדולה והתלהבות רבה: בבוקרשט חשבוהו ליהודי, כפי שהוא עצמו מספר אחר־כך. בערים בוקרשט, יאַסי וברלד נקראו אספות־עם והונח היסוד לאגוד הראשון של חובבי־ציון, ואוליפנט קבל עליו להיות להם לפה. אף אמנם נאה קיים. הוא התיצב לפני שרי אנגליה וצרפת ומשם פנה לקושטא להשתדל על הדבר בחצר השולטן. תכניתו נדחתה, אך אוליפנט לא אמר נואש, ועוד הוא מוסיף לעמוד במשא ומתן עם ציוני רומניה, ובשובו לארץ־ישראל הוא מעמיד עצמו להיות יועץ ומדריך לעולים הראשונים.

בעוד אוליפנט עושה בקושטא למען ציון וישראל, השתדל שם גם המיליונר קזלט, ע"י בא־כוחו אלכסנדר, יהודי גרמני מדיסלדורף, שעשה עשרים וחמש שנים באנגליה, בדבר זכיונות לבנין מסילות ברזל בארץ־ישראל כדי ליסד בקרבתן מושבות לחקלאים יהודים. השמועות על דבר השתדלותם של אוליפנט וקזלט בקושטא, שנתפרסמו בעתונים בהגזמות והפלגות מרובות, עשו רושם חזק ביחוד בין היהודים ברומניה. במכתבים לאוליפנט קראו לו היהודים בשם: „משיח ישראל", „המלאך הגואל", „כורש השני", וכדומה. חברה אחת כתבה אליו בזה הלשון: „ההשגחה עצמה מסרה בידך את שרביט מנהיג עמנו. בשמך מתחילה תקופה חדשה בהיסטוריה של ישראל סבא המלומד ביסורים". — — —

ובמכתב כתוב עברית, ששלחה אליו החברה הפלשתינאית באודיסה, נאמר: „בך, השר, בחר ה' להיות לגואל ישראל! — כמשה איש האלהים וככורש מלך פרס אתה לנו". — —

הזרע אשר נזרע על אדמת רומניה נבט, גמל ועשה פרי. עתה הגיעה שעתו של הקוצר. תפקיד זה עלה, בתוקף המסבות, בחלקו של אלעזר רוקח: הוא בא, או לאמתו של דבר, שב לארץ זו באביב שנת התר"ם, ועד מהרה הכיר לדעת, כי כבר פלס לו רעיון הגאולה נתיבות בקרב יהודי רומניה. מאז התמסר בכל חום לבו לעבודת קודש זו. מעיר אל עיר ומקהלה אל קהלה עבר בארץ ונשא דבריו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות וקרא את העם לעלות אל ארץ ישראל לעבוד את אדמתה, לאכול לחם יגיע כפיהם. הוא שם לילות כימים וכתב מכתבים לאנשי המעלה בארצות המערב, בבקשו מהם, כי יתנו ידם למאה משפחות המבקשות לעלות לא"י, להיות חלוצים לפני המחנה אשר יבוא אחריהם. בגלאץ סייעו בידו לקנות בית־דפוס והוא יסד עתון בשם „אֶמיגרנטוּאל" („החלוץ"). משם עבר ליאסי וגם שם יסד שבועון בשם „יזרעאל", שהופיע אח"כ בעיר אחרת, בפיאטרא, משבט תרמ"א עד טבת תרמ"ב. רוקח שבע הרבה רוגז ומרורים. תחילה קמו עליו אנשי ה„חלוקה" ובמכתביהם לרומניה שמוהו „בוגד", „מהפכן", „עוכר עמו"... אחר־כך קראו עליו מלחמה אנשי „חברת כל ישראל חברים", רב ועדתו, שנתנו ידם לאנשי ה„חלוקה", וממוני הכוללים. עוד אלה מתחזקים במלאכת ה„קודש", וידם שלוחה מרחוק להבאיש את ריחו בעיני אחיו, — וברוב ערי רומניה הולכות ונוסדות אגודות לציון, שתכליתן לעלות לארץ־ישראל, לעבוד אדמתה ולחיות חיי חופש וכבוד בארץ אבות.

אחד מעדי ראיה (מבש"ן) מעיד על רוקח: „הוא היה בעל רגש סוער, פיו היה חוצב להבות ועטו עט סופר מהיר ושנון". ראשית פעולתו היתה בבוקרשט, שאליה הגיע בחודש מאי 1880. בדבריו הלוהטים, בקסם אישיותו, וגם במאמרים שפרסם בעתונים על חינוך ילידי ארץ ישראל לעבודת האדמה, משך אחריו את טובי העם, משכילים ואנשי לבב. על רושם בואו ופעליו מספר סופר ה„מגיד" (ל"ו בעומר תר"ם): „הרב החכם אלעזר רוקח בא עד הלום מארץ־הקודש והעיר את אחינו בני ישראל ליסד פה חברה לתכלית עבודת האדמה ולעזור לאלה בני הנעורים החפצים בכל לבם לעבוד את אדמת הקודש ולחרוש ולזרוע ולהנות מיגיע־כפיהם, ואת החלוקה נחלק לזקנים היראים העובדים את ד' ולעשות תקונים בסדר החלוקה על אופן היותר מועיל, להסיר מעל אחינו יושבי ארץ־הקודש חרפת נוכלים וצבועים, רב משטמה, חמס ושוד".

רוקח בקש לעזור לילידי ארץ־ישראל הרוצים לעבוד את האדמה. משא־נפשו היה לבסס את ג'עוני, אשר נוסדה על פי עצתו ובסיועו. הוא פרסם מאמרים ב„המגיד" ובעתוני המקום, נועץ והעמיד קופסאות לישוב א"י בבתי היהודים בבוקשרט, וכתום חודש אחד עלה מספרן עד 300. מעשה זה העיר עליו את חמתם של ממוני ה„חלוקה", אשר שטמוהו ובזעמם רדפוהו גם לפני כן, אבל אחדים מטובי העיר, וביחוד הרב הזקן, עמדו לעזרתו. סוף סוף הגיעו לידי פשרה והחליטו, שמן הכסף הנאסף יתנו שני שלישים ל„חלוקה" ושליש אחד לישוב ארץ־ישראל. פעולתו

של רוקח ברומניה עוררה סערה בחוגי ה„חלוקה" בירושלים וצפת. בעתון „שערי ציון" רבו מאריכי לשון, אשר טפלו עוונות ועלילות על רוקח ועל מעשיו — ותחת עזרה וחזוק ידים הנחילוהו מפח נפש, עד שהושם קץ לתקות ג'עוני, ובצר להם עזבו מתישביה את המקום.

אבל רוקח ועוזריו לא רפו ידיהם. הם יצאו להעיר ולעורר את יהודי רומניה לעלות לארץ. אכן גם השעה נמצאה כשרה לכך. ממשלת הארץ הוסיפה לחוק חוקי אָון ועוול, והיא שחזקה את ידי העושים לטובת ישוב א"י. רוקח עבר בערי הארץ, אף בקר את הרבי מבילז, אך גם ממנו יצא בפחי־נפש. הרבי ענה ואמר, כי „אין לדחוק את הקץ וצריך לחכות לביאת המשיח".

שמו של רוקח הגיע עד יאסי, הקהלה הגדולה והחשובה בארץ. שם ישב ופעל למען עמו הרופא ד"ר ק. ליפא. הוא, ד"ר ק. ליפא, מספר, כי קבל בימים ההם מאת הסופר העברי עקיבא קרוכמאל מכתב, ובו הודיעהו על מעשיו הגדולים של רוקח מצפת לטובת יסוד מושבות בארץ־ישראל. עד מהרה הגיע רוקח עצמו ליאסי. הוא וליפא נועדו בחדר צנוע בפרור יאסי ויסדו את החברה הראשונה לישוב א"י. על ידה נוסד גם בית־מקרא עברי בשם „אהלי שם", לאות ולעדות, כי הלשון העברית וציון בד בבד ישאו. השבועון „יזרעאל" ביאסי פעל פעולה גדולה לתחית ההשכלה העברית הלאומית במולדביה־וולכיה. עוזריו של רוקח היו ד"ר ק. ליפא, ש. י. רוזנ"יס והלל כהנא. הם פרסמו מאמרים בשאלות הזמן, בדברי תורה, בחקר הלשון העברית, וביותר נלחמו בצוררי היהודים (בזה הגדיל לעשות ד"ר ק. ליפא), בשליחי המיסיון וגם בחברת כי"ח, שעמדו כשטן לציון והשתדלו בכל עוז להרחיק את היהודים לקצוי ארץ ואיים רחוקים, למען יתבוללו שם בעמי הארצות. רוקח עצמו, אשר מלא את רוב גליונות השבועון, נלחם בכל העומדים לשטן לגאולת הארץ. ביחוד קשתה מלחמתו ב„רבני תקיפי וחסידי ארעא דישראל". הוא התאמץ להבאיש את ריחה של ה„חלוקה" במאמריו, כגון „תשובות באנשי און", „וארא את כל העשוקים", „מסתרי ארץ הקדושה". אבל לא מלחמה זו, מעשים לסתור, היתה עיקר בעיניו. לפניו היתה תכלית אחרת, חזון קודש: לפנות דרך לגאולת הארץ, לסול נתיבות לעולים ציונה. בגליון הראשון הוא מכריז ומודיע: „גמרנו להוציא לאור מכתב עתי, אשר על ידו נעבוד לטובת מטרתנו, לטובת המטרה אשר בעבורה הרחקנו נדוד, ועל מזבחה הקרבנו עד היום קרבנות רבים... המטרה הגדולה והקדושה להמציא מרכז לאומי לכל אחינו הנפוצים בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים, ואיה איפוא המקום המוכשר למרכז לאומי יותר מן הארץ הקדושה? הארץ אשר בכל אבן מאבניה ובכל כפיס מעציה שלובים וקשורים אלפי זכרונות מימים קדומים, מהימים אשר היו לנו פנה ויתד, ארץ ומלוכה, נביא וחוזה"...

מאמריו של רוקח ירדו כטל תחיה על העצמות היבשות.

כי אמנם אך מעט ידעו יהודי רומניה על ארץ ישראל. עול שעבוד מלכות

מזה, והבטחון בכוח ה„מוסר" וה„צדק" בעולם מזה; האמונה באדם באשר הוא אדם, זו האמונה הנאחזת בכל חוט של חסד־לאומים ורוקמת ממנו תקוות שוא ומדוחי כזב גם בעברי פי פחת — כל אלה שפכו ערמות אפר על גחלת הקודש הלוחשת בנשמת ישראל הדוויה, מתלבה ודועכת, מתלבה ודועכת.

הזקנים, מראשוני זכרון־יעקב, מספרים: „כל אחד מאתנו עסק ברומניה אם במלאכה ואם במסחר, כל אחד מאתנו משך בעול הגלות אם מעט ואם הרבה. אולם כולנו האמנו, כי קרוב היום ואנו נהיה אזרחים שווי־זכויות בארץ רומניה. על ארץ ישראל ידענו מעט מאד, מעט מאד שמענו ולא הרבינו לחשוב על עתידותינו ועל הימים הבאים. וכי בא „משולח" מארץ הקודש, מה שמענו מפיו — על נחשים ועקרבים ופגעים רעים. ואולם מעשה היה ו„משולח" בא וספר על מושבות הגרמנים בארץ־ישראל, ויהי לפלא בעינינו. אור חדש על ציון זרח"...

לעת כזאת יש אשר יתנער הלב פתאם, געגועים עזים יפעמוהו, כסופים אשר לא ידע כמוהם רבות שנים — על שדמות בר, על חריש וקציר, על ריח שדה אשר ברכו ד'. נדמה לך כאילו נבקע בלבך מעין חתום, והוא נובע, פורץ ועולה, ועיניך מתקשרות בדמעות. לעת ערב ישוב לו יהודי משוט בעיר „לרגל המלאכה ולרגל הילדים", ועמו אורח מארץ הקודש, ציר שלוח לבקש עזרה מאת נדחי ישראל, נדיבי עם, למען היושבים לפני ד' בירושלים. ומספר ה„משולח" נפלאות מארץ הקודש, ואתה עושה אזנך כאפרכסת ושותה בצמא את דבריו: „ארץ זבת חלב ודבש; שם החרוב מגדל פרי ברכה, להשביע כל רעב, שם החמה מאירה שבעתים, שם השמים ושמי השמים הטהורים בעולם, שם יגה הליל לשלום אין קץ. מחרשה לך וצמד בקר — אשריך וטוב לך, שם תגדל את ילדיך לחיי דרור וכבוד. בניך יהיו עובדי אדמה".

— ובית הספר מה יהיה עליו שם?

— הבנים ילמדו בבית־הספר, אשר ממנו יצא דוד הרועה.

— והבנות?

— הן תנשאנה לחברי בניך.

— והמוהר?

— עז, גפן ותאנה...

זה כבר יצא ה„משולח" ואיננו, חלף הלך לו, אך עוד נסוך חלום על הבית ויושבי־בו, וכמו לשון של זהורית מתוחה מתוכו ועד למרחקים, אל ארץ מעון האגדות וטהרת הקודש.

חולמים יהודי רומניה שיבת שבותם ומצפים לגאולה.

ב.

בין צורי מכשול

תנועת חבת־ציון גדלה ורחבה והכתה גלים עד למרחוק, ועד פריז ולונדון הגיעה, ואולם שם התנפצה אל סלעים. רוב חברי האגודות אמרו לתת את כל הון ביתם ובלבד שיבואו אל המנוחה ואל הנחלה. אגודה אחת בבוקרשט, מאה משפחות במספר, פנתה במכתבים לא אחת ולא שתים (בחורף תרמ"א) אל חברת „כל ישראל חברים" בפריז ואל ועד שליחי הקהלות ואל אגודת אחים בלונדון, ובקשה „להלוות לנו כסף (אחרי אשר גם כל אחד מאתנו יתן דמי קדימה ארבע מאות פרנק) על קנית קרקעות בא"י ועל הכנות הכלים לחרישה וכו', וכל הדברים יעמדו תחת רשות החברה, אשר תלוה את הכסף על משך עשר או חמש עשרה שנה"... על כל מכתביהם הרבים לא קבלו תשובה. גם אוליפנט המלין לפני ועד שליחי הקהלות — ואין עונה ואין קשב. אגודה אחרת לישוב א"י, בבוטשאני, פנתה (אלול תרמ"א) בבקשה כזאת אל חברת כל ישראל חברים, והפעם זכו לתשובה בזה הלשון:

„נתכבד לענות על מכתבכם, כי לא נוכל להשתדל בדבר הנסיעה לאה"ק, הארץ עניה ורעבה ללחם ואנשיה ירעבו ויצמאו, והאנשים אשר יבואו שמה יגדילו המחסור. עבודת אדמה תוכל להעשות אך ע"י עובדי אדמה מנעוריהם, ולפי דעתנו, אין נמצאים בכם עובדי אדמה כאלה כלל, כי לו היו, הלא יוכלו להתפרנס בארצם ברוחה".

לשון אחר: „ארץ משכלת יושביה. הכבדו ושבו בביתכם"...

על התפתחותה של תנועת „חבת־ציון" ברומניה כותב ש. ל. ציטרון בספרו „תולדות חבת־ציון" כדברים הללו:

„— — מפני מצבם הקשה של יהודי־רומניה, המוגבלים בזכויותיהם האזרחיות והפוליטיות, לא ירדה אצלם מעולם שאלת היציאה מעל הפרק. רובם של העוזבים את הארץ נהגו לצאת לאמריקה, אבל — התעוררה בין יהודי רומניה, וביחוד בערים ניקרשט ובוקרשט, עוד באמצע שנות השבעים למאה שעברה, מעין תנועה לישוב א"י. אז יסדו אגודות למטרה זו וגם נכנסו בענין זה במשא־ומתן עם אוליפנט ועם חברת „מזכרת־משה" בלונדון, אבל תנועה זו לא הביאה לידי תוצאות מעשיות והדבר נשתקע. כך עברו שנים אחדות. — — לא ארכו הימים ונוסדה חברה גדולה לישוב ארץ־ישראל בעיר המטרופולין הרומנית, ב ב ו ק ר ש ט, שבין חבריה נמנו אנשים מכל מפלגות־העם, וגם עשירים הרבה נתנו לה ידם. מטרת החברה הזאת, שבראשה עמד רב העדה ר' יצחק אייזיק ש ו ר, היתה לקבץ כסף על־מנת לקנות קרקעות בארץ־ישראל ולהושיב עליהם משפחות של יהודים עניים המוכשרים לעבודת־אדמה. במרוצת הזמן נוסדה בבוקרשט חברה שניה של אנשים אמידים, שהחליטו לרכוש להם אחוזות־שדה בא"י ולהתישב עליהן בתור אכרים מתפרנסים

ממשק הכפר. — — עבר עוד איזה זמן ונוסדו חברות לישוב א״י גם בערים אחרות: בבוטשאן, בגלאץ, בפוקשאן, ביאסי עם העסקן הצבורי המפורסם הד״ר ק. ליפא בראש, ועוד. החברות האלה התחברו יחד תחת הנהגת ועד כללי, שנבחר מתוך חברי החברה הבוקרשטית. הועד הזה נכנס בחליפת־מכתבים תכופה עם ר׳ דוד גורדון ועם אוליפנט״.

אולם בימים ההם כבר היו האגודות, העושות למען חבת־ציון, הולכות מחיל אל חיל, וחבריהן מצפים בקוצר־רוח לקראת היום הגדול.

*

ביום כ׳ בטבת תרמ״ב (30.12.1881) נתכנסה בעיר פוקשאן ועידה של כל אגודות חבת־ציון ברומניה ובה השתתפו חמשים ואחד צירים — באי־כוח שלשים ושתים אגודות שבמדינה. הועידה נפתחה באולם ביה״ס היהודי, בשעה חמש אחה״צ, על ידי ראש הועד בפוקשאן. אחריו נשא ברכה בשם הקהלה הרב משה אהרן גאלדרינג הלוי. בדבריו אמר, כי שלש מטרות גדולות ונעלות, טהורות וקדושות, לאספה הנכבדה הזאת, האחת: לעזור לאלה מאחינו אשר כשל כוחם בסבלותם ולתת להם אפשרות לעלות לציון, לעבוד בשדה ובכרם. שנית: לגול מעלינו חרפת הגויים האומרים „נרפים הם בני ישראל״ ואין לבם כי אם לבצעם. ושלישית: להשיב כבוד הלאום ולהחיות רגשי־קודש בלב בני ישראל, שנרדמו בקרבם מרוב צרות, מחסור ורדיפות זה אלפי שנים״.

ועידת פוקשאן היתה הגורם המכריע והמכוון של התנועה. בזכותה התחילו רבים, גם במדינות אחרות, לתת דעתם על תכליתה של חבת־ציון. רומניה הראשונה העלתה את האבוקה, שהפיצה אור למרחקים. העתונים ספרו על כל מהלך הועידה, לפרטי פרטיה, הויכוחים, הדיונים וההחלטות. נביא את החשובות מהן:

— הועד הראשי לחברות ישוב ארץ־ישראל יהיה בגלאץ. חבריו הם: יצחק ליבעל, יוסף אבליס, שמואל פינלס, ליבוש גולדנברג ומרדכי שיין — מגלאץ. הבארון יעקב ניישאטץ, ד״ר ק. ליפא ומשה מוטס — מיאסי. מאיר וינברג — מבוקרשט, ולהם הזכות לבחור בעוד חבר אחד לועד הראשי. הועד נבחר לשלש שנים.

— מכתב־העת היוצא ע״י אלעזר רוקח יהיה מכתב־עת מיוחד לחברת ישוב ארץ־ישראל, בתנאי שיעתיק מקומו לגלאץ, עיר מושבו של הועד הראשי.

— בכל דבר המשפט לאנשי הועד הראשי לעשות ככל אשר ימצאו לטוב, לפי הסכם או ברוב דעות. בענינים נכבדים, כמו קנית חבל אדמה, להסיע ולהוביל את הנוסעים לא״י ולהושיבם על מקומם — על הועד הראשי לקרוא את כל החברים אשר לועדי כל הארץ, למען יועצו ויעשו יחדיו.

— לשלוח בעוד חודש ימים שני אנשים נבוני דבר לארץ ישראל לבקש ולמצוא חבל אדמה טובה ופוריה ואשר לה שפע מים ולקנותה בשביל האורחה

הראשונה. שני אנשים אלו צריך שיהא כוח בהם להתיצב לפני גדולים בבירת מלכות השולטן למען דבר ועשות עם הפקידים הגבוהים בדבר הזה.

— להכין בכל מושב (קאלוניע) בית תפלה, בית־ספר, בית־חולים ובית־רחצה ולשלוח עם הנוסעים שוחט, מלמד, רופא, סופר, אמן בעבודת האדמה לנצח על העובדים, ומילדת.

— כסף החדש קצוב לעשיר ולעני, לא פחות ולא יותר מאשר הגבילוהו אנשי הועד בכל מקום. על החברות לקבוע מסי חבר ולגבותם ככל האפשר, ורק בדרכי שלום, בשובה ונחת.

— מקורות הכסף הדרוש כדי להושיב פעם בפעם מספר מסוים של משפחות מבני ישראל על אדמת הקודש לעבדה ולשמרה, להוציא לחם מן הארץ בחריש ובקציר, כאשר עשו אבותינו לפני אלפי שנים, הם: א) מכס הבשר, ב) כסף חדשי שעל כל חבר לתת לפי הקצוב, ג) עזרה בכסף מאת כל החברות השונות, ד) נדבות־לב החברים הנכנסים.

— המסע הראשון יהיה בלי אחור אחר חג הפסח בשנה הזאת, היא תרמ״ב.

— מספר הנוסעים הראשונים לא יהיה פחות ממאה משפחות.

— הנוסעים יהיו מבני עשרים עד בני ארבעים שנה, והצעירים יבוכרו על פני הזקנים מהם.

הועידה נמשכה גם למחרת כל היום וביום השלישי (יום ו׳ בבוקר) ננעלה. מן המשתתפים הצטינו במיוחד בפעילותם ישראל טללר, אלעזר רוקח, הרב אבנר כתבן. אחרון לנועלי הועידה היה שמואל פינלס, שדרש מאת הנאספים להגביר את עבודתם, לטובת הרעיון, לכבוד אלוקים, עד הגשמת העבודה הגדולה.

„— — ראשית מעשה הועד הגלאצי — מסופר בספרו של ש. ל. ציטרון „תולדות חבת־ציון״ — היה לפנות אל הממשלה הרומנית בהשתדלות, שתאשר את ספר־התקנות שלו כדי שיוכל לעבוד לטובת רעיון ישוב א״י בכל הארץ בלי מפריע. אחרי כן הפיץ בכל ערי־המדינה קריאות בענין ישוב א״י בעברית וביהודית. הקריאות האלה פעלו פעולה גדולה על העם ומספר החברים התרבה מיום אל יום. חברות שלמות של סוחרים ובעלי־מלאכה ופועלים מסוגים שונים נתנו את ידן אל העסקנים. חברת הטבחים היהודים בבוקרשט הכניסה אל הועד הגלאצי סכום של חמשת אלפים פרנק שאספה בין חבריה. לעומת זה התחילו מתפשטים בין יהודי־רומניה כתבי־פלסתר בלשון הרומנית, שנשלחו מוינה, לונדון ופריז, כולם מלאים קטרוג קשה על רעיון ישוב א״י, והם מזהירים את העם, כי ישמר לנפשו מהלכד בפח אשר טמנו חובבי־ציון לרגליו. פלשתינה — כך נאמר במכתבים האלה — היא ארץ אוכלת יושביה וכל באיה לא ישובון, אדמתה אינה פוריה וגם מסחר וקנין אין בה מחוסר דרכים מתוקנות ומסילות סלולות, מלבד העדר בטחון לחיים ולרכוש

מפני שכניה הרעים, הם שבטי הבדוים שאינם מקבלים את מרותה של הממשלה הטורקית. כתבי־פלסתר כאלה נפוצו בעילום שמות כותביהם בכל ערי רומניה, כדי לרפות את ידי התומכים ברעיון ישוב א״י. אבל דברי־הקטרוג עשו אך רושם רפה, ובכמה מקומות עוד הועילו להיפך לחזק את עסקני חובבי־ציון בעבודתם ולהרבות את כוחה של התנועה. בכמה ערים נוסדו חברות לישוב א״י גם בין הצעירים תלמידי בתי־הספר השונים״.

*

הועד המרכזי בגלאץ פרסם בעתונות מכתב, שבו נאמר: „לפני יומיים קבלנו מכתב מאת מר אוליפנט, השוהה כעת בלונדון. הוא מספר, כי הנהו חבר ועד־העזרה אשר נוסד ע״י ראש עירית לונדון, והעושה למען הגירת היהודים מרוסיה. עליו לנסוע ללמברג לבוא בדברים עם פליטי רוסיה היושבים בגליציה. אח״כ יסע ליאסי, גלאץ ובוקרשט להתראות עם חברי הועד המרכזי ולדון בשאלת היהודים. לדעתו, יש צורך ליסד ועד מיוחד בלונדון, אשר יעסוק בסדור העליה לארץ־ישראל. חברי הועד הזה צריכים להיות בעלי השפעה. ארגון ועד כזה יעלה בידו על נקלה, כי בלונדון יש הרבה מנדבים אשר יענו לקריאתו. הוא שאל את חות־דעתם של חבריו בלונדון בענין זה. טרם נתקבלה תשובה. מר אוליפנט מגלה את דעתו בענין אדמת ארץ־ישראל. לפי דעתו אדמת הארץ טובה היא, ויש אפשרות לשפרה ולהפרותה. גם התנאים ההיגייניים משביעים רצון. כמו כן מורה אותנו מר אוליפנט כיצד לבוא בדברים עם הממשלה הטורקית בענין קנית קרקעות. קיים חוק מיוחד לטובת האכרים בארץ־ישראל. בעוד 5—6 שבועות יבוא מר אוליפנט לרומניה, ומכאן יעבור לקונסטנטינופול בדרכו לארץ. בינתים הוא עומד אתנו במשא ומתן ע״י חליפת מכתבים. מר אוליפנט מיעצנו שלא להחפז ומביע את תקותו כי נזכה לעזרתו של הועד הלונדוני״.

מכתביו של אוליפנט ודאי שהיו מעודדים את העליה לא״י. השתדלותו של רוקח היתה משפיעה בוודאי גם היא ומשמשת גורם חשוב. אבל גם מכתבים אחרים הגיעו לרומניה, ואלו נשלחו מתוך כונה תחלה לרפות את ידי העוסקים בישוב א״י, הנה לדוגמה שלשה מכתבים, אחד מפריז, אחד מלונדון ואחד מוינה, כולם נכתבו בפברואר 1882 ונדפסו ב„פרטרניטטיה״:

מכתב מפריז:

„קבלתי את מכתבך הדן בשאלת הגירת־היהודים מרומניה לארץ־ישראל. למכתבך קדמו מכתבים רבים ושונים הדנים בשאלה זו. ותשובתי אחת היא. אתה שואלני אם הגירה זו אפשרית היא ומועילה, ואם יש בדעתי ובדעת חברי לתמוך בה. לדעתנו, ההגירה היא בלתי־אפשרית, מסוכנת ונדונה מלכתחילה לכשלון. מובן, כי אין בדעתנו לתמוך בה. אנו מתפלאים לשמוע כי יש בני אדם המתכנים תכניות לישוב אנשים אשר מעולם לא עסקו בחקלאות. ידוע ומובן לכל, שאדם

זכרון־יעקב — מראה כללי (1930).

הרוצה לעסוק במקצוע איזה־שהוא צריך להיות מוכשר לעבודה זו. כל שכן אדם הרוצה לעסוק בחקלאות. עבודת־אדמה דורשת מסורת אבות וחינוך בן־דורות. בארץ־ישראל אין למצוא גם את היתרונות שיש למצוא בארצות התרבות האחרות: היא חסרה מסלות־ברזל ודרכים מתוקנות אחרות. המסחר והתעשיה אינם מפותחים בה, ועל כל אלה, אין בה בטחון־הרכוש והנפש. יהודי ארץ־ישראל נמצאים כיום במצב כלכלי ירוד עד למאוד, ובואם של מהגרים חדשים יגדיל את מספר הנצרכים והעניים. אף הערבים, אשר מבנה־גום איתן יותר מזה של היהודי, והם מסתפקים במועט ועבודת־האדמה אצלם היא מסורת ארוכה, משתכרים בקושי את לחמם. כדי להכשיר עליה לארץ־ישראל יש צורך בסכומים עצומים: דמי נסיעה; בנין בתים; קנית קרקעות; כלי עבודה; זרעים ומצרכים שונים, הדרושים עד בוא עת הקציר. אם יש ברצון יהודי רומניה לעסוק בחקלאות, מוטב שיעשו זאת בארצם, ברומניה, אף כי אין התנאים נוחים ביותר לכך, ועליהם יהיה להלחם ולסבול עד אשר יוכלו לעבור לעבודת־האדמה. הארץ פוריה; היהודים שולטים בשפה הרומנית, מכירים את מנהגי הארץ. ולדעתנו תהיה לדרכם זו החדשה השפעה מוסרית רבה, אשר תביא אולי לידי שיוון־זכויות של יהודי רומניה".

מכתב מלונדון:

„הנני להביע עוד פעם את רצוני הכביר לעודד ולתמוך, בכל האמצעים העומדים לרשותי, ביהודי רומניה הרוצים לעבור אל החקלאות והתעשיה. האכרים החדשים זקוקים להכשרה ולהדרכה, ואין לך דרך טובה מאשר למנות בכל מושבה אכר מנוסה, אשר ילמד את המתישבים החדשים פרק בעבודת־האדמה. מדריך כזה נתמנה בראש המתישבים היהודים באמריקה. טוב כי תשלחו 2—3 צעירים ללמוד את תורת החקלאות להלכה ולמעשה. יכולים הם ללמוד ברומניה גופה, או בחוץ לארץ, באוסטריה, למשל. זמן הלמודים נמשך כשנה—שנתיים. צעירים אלה יורו וידריכו את המתישבים החדשים. אשר לישוב ארץ־ישראל, אין לשכוח כי במקרה הנדון יש לראות את העובדות הממשיות באור נכון, ולא להגרר אחרי שגיונות־שוא. המתישבים היהודים אשר עלו כבר לארץ־ישראל, מאין להם הנסיון הדרוש בעבודה קשה ומתמדת, הגיעו עד פרוסת־לחם. העולים החדשים לא יביאו אלא לידי רבוי מספר הנצרכים. המתישבים החדשים ורכושם יהיו מופקרים בידי הבדוים השודדים, כי הממשלה הטורקית טרם עשתה כל מעשה לדכא אותם. הסופר האנגלי, מר אוליפנט, בספורו רב הענין על הגלעד, שבו הוא מביע את רצונו לראות את הגלעד מיושב ע"י היהודים, איננו מעלים מאתנו את העובדה, שיש צורך הכרחי להגן על המתישבים מפני הבדוים הפרועים. משום־כך לא יתכן ישוב יהודים בארץ־ישראל או בסוריה. אלה המבקשים להם מולדת חדשה יכולים למצוא אותה בארצות־הברית ובקנדה. שתי ארצות אלה תאותנה לקבל מתישבים חדשים אשר יעסקו בחקלאות ובתעשיה. כן מוכנות ארצות אלה לתת בידי המתישבים החדשים אדמה,

כלי־עבודה ומזון הדרוש לעת הראשונה, עד בוא הקציר. כבר נעשו הצעדים הראשונים בדרך זו, ואלה הרוצים להגר, צריכים להתאזר בסבלנות ולחכות לתוצאות צעדים אלה, כי עליהם לדעת, שאין למהר ולהוציא לפועל מפעל הדורש עיון והכנה מרובה".

מכתב מוינה:

„כיום יש ביכלתנו למסור לך יותר פרטים על הנושא שבו דנת במכתבך. ד"ר שפר, אדם מכובד ובעל שאר־רוח, הזר זה עתה מירושלים, למקום שם הכניס 50 צעירים מרוסיה לבית־הספר החקלאי. בדרכו עבר את וינה ומסר לנו פרטים מדויקים בנוגע לשאלות שהעמדת לפנינו. כאשר חזיתי מראש, אין להגשים את רעיון ישוב ארץ־ישראל. על שאלתך אם יש בידי המתישבים כיום בארץ־ישראל להרויח את לחמם באמונה, ואם יש למצוא בארץ בטחון הרכוש והנפש — הננו לענות: „לא"! תושבי ארץ־ישראל יכולים אמנם להסתפק במועט, אך חסרה היא הארץ תנאים נוחים ונאותים לחקלאות ולמסחר. בטחון שורר רק באיזור יפו — ירושלים, אך פה אין האדמה טובה לעבוד, חוץ מסדור גנות. אשר לשאר הענפים — אין הם מכניסים את השכר המקווה. השטחים הראויים לעבוד והנמכרים במחיר זול (דוגמת יריחו וסביבות ארץ מואב), חסרים בטחון והגנה מפני הכנופיות הערביות, ואין לצפות לעזרת הממשלה בענין זה. אין אני וחברי מוכנים לעזור למהגרים היהודים מרומניה. יכולים אנו רק ליעצכם עצות נבונות. מצבכם איננו משביע־רצון ביותר. בכל זאת איננו חושבים, כי ימצאו אנשים רבים אשר ירצו להגר. מצבם של בני־בריתנו ברוסיה הוא רע פי כמה ודורש את מיטב כוחותינו. אין אנו ממליצים על הגירה המונית, בגלל המצב הירוד בארץ־ישראל. אמריקה ואוסטרליה הן כיום הארצות היחידות הבאות בחשבון להגירת המונים. אולם יש צורך להבטיח לארצות אלה, כי ברגע שתוצפנה ע"י מהגרים רוסים, מה שיתכן בהחלט, יהיה על המהגרים החדשים לחזור לארצותיהם. בכל אופן, רק אלה המוכשרים לעבודת־האדמה ולשאר מלאכות יוכלו להגר. הועד האמריקני הכריז על תקציב של מיליון דולר, בשביל 10.000 מהגרים, שנאסף באירופה. אם תתכן חלוקה שוה, יעלה בידי כל אחד מן המהגרים הסכום של 100 דולר, או 500 פרנק. על סכום זה יש להוסיף 700 פרנק שידרשו מידי כל מהגר. שאם לא כן, תיהפך ההגירה ליציאה מבוהלת מן הפחת אל הפח. בהביאנו בחשבון את כל מה שנאמר לעיל, אנו מיעצים אתכם להתאזר בסבלנות. השתדלו בינתים להכשיר ולחנך את המהגרים הצעירים; פתחו את כשרונותיהם הגופניים והרוחניים גם יחד. התרחקו מאילוזיות ומחלומות־שוא, כל אשר אמרנו אין בידו להביא תקוה גדולה בלבכם, אך טוב יותר שתדעו את האמת לאמתה".

אמריקה, קנדה, אוסטרליה — הן! תבל ארץ ומלואה. רק לא ארץ־ישראל! דרכו של אוליפנט אף היא איננה סוגה בשושנים. גם לפניו נותנים מכשולים

ואבני נגף. ולא זה בלבד, אלא שמעבירים שמועות כזב כדי לסכל את מעשיו. הנה מכתבו של אוליפנט (לפי הכרוניקה ב„רזסויט" 1882) אל פרץ סמולנסקין, עורך „השחר" בוינה:

„לצערי הרב, שמעתי, שתפקידי בברודי גרם להפצת דעות לא נכונות בין יהודי רוסיה ורומניה לאמר, כי אני כאילו אינני תומך עוד ברעיון א"י. הנני משתמש בשעת כושר זו להבטיחך, א. נ., שהרעיון הגדול של ישוב א"י הוא גם כיום האידיאל שלי. נסיעתי לברודי באה עפ"י בקשת ה„מנשיאון האוז קומיטי", ותפקידה הוא להעביר 1200 איש מבין המהגרים הנמצאים בברודי, אשר שמותיהם נרשמו זה כבר ברשימות ה„אליאנס". חלק מהם (800 בערך) יסעו לאמריקה, השאר לאירופה, הואיל ואני כאיש היודע ומכיר את אמריקה, (אוליפנט ישב באמריקה 10 שנים והוא בעל־קרקעות גדול בקליפורניה. — המעתיק), בטוח אני כי כל אותם היהודים שיבואו לשם לא יפנו אל עבודת האדמה, אלא יתפזרו בערים ודבר זה מן ההכרח שיגרום לנתוק הקשרים הלאומיים, הדתיים והמסורתיים ביניהם, וסופם שיעשו זרים אחד לשני. (בדבר יסוד מדינה עברית באמריקה הביע אוליפנט את דעתו ואמר, כי דבר זה מן הנמנע הוא ובשום אופן לא יקום ולא יהיה. — המעתיק). לא כן א"י. כאן אם יהיה להם הון כל שהוא, לא זה בלבד שיוכלו ליצור דבר־מה שלם אלא יוכלו גם לכונן להם מעמד איתן הן במובן החמרי והן במובן הרוחני. הם יוכלו להשיג זאת בלי קושי מיוחד ואף יהיו בא"י לגורם מכריע בישוב. מתוך דברי אלה, אתה רואה, אדוני הנכבד, כי עודני נאמן להכרתי, שא"י היא המקום הטוב ביותר בשביל הגירת היהודים. ועדות נאמנה לתכניתי תשמש העובדה, שמברודי אני הולך לרומניה כדי לבוא במו"מ עם הועד הא"י שנוסד שם: מרומניה אלך לקונסטנטינופול לסדר את זכויות המהגרים היהודים לא"י, ומקונסטנטינופול אלך לא"י. אהיה מאושר אם תואיל למסור ליהודי רוסיה ורומניה שכל שאיפותי ומשא־נפשי הן לטובת ישוב א"י על ידי יהודים, אף כי רוב עשירי ישראל באירופה מתנגדים לרעיון זה. מובטחני כי אם אתה, או יחד עם עוד אנשים אחדים תסעו ללונדון, תמצאו שם מספר רב של נוצרים שיתנו לכם אמצעים במידה מספקת כדי להגשים את הרעיון הזה. נ"ב. הייתי שמח מאד אילו יכולנו להפגש בקונסטנטינופול, כדי לנסוע משם ביחד לא"י".

הכתב של ה„רזסויט" מוסיף: „מר אוליפנט ישב בא"י 4 שנים וחקר את הארץ. הוא כתב אחרי כן את ספרו החשוב באנגלית. מר אוליפנט נוצרי הוא. אף־על־פי־כן הוא, יחד עם אשתו, מקדיש את כל חייו לרעיון ישוב א"י ע"י יהודים, והוא מוכן להקריב לרעיונו זה את הכל. מר אוליפנט אינו עושה זאת, כפי דבריו עצמו — לשם מטרות דתיות (וכדי שלא יחשדוהו היהודים בכך קבע לו פרינציפ שלא לקבל אצלו שום אדם בעל תואר דתי). לפי דבריו היתה לו למורת רוח נסיעתו לברודי לשם העברת הפליטים משם לאמריקה, אשר לפי דעתו אינה המקום הראוי

להגירת היהודים. אולם מפני המצב הנורא של הפליטים המתגוללים בברודי וגם מפני שעשירי־ישראל עדיין לא השלימו עם הרעיון להעביר את הפליטים לא״י, החליט לצאת לברודי על מנת להושיט לאומללים שם לכל־הפחות איזו שהיא עזרה. למר אוליפנט יש קשרים חשובים בספירות הדיפלומטיות הגבוהות באירופה״.

ואולם עברו רק כמה שבועות והנה אוליפנט בא לרומניה. העיר בוקרשט קבלה פניו בשמחה רבה. אל תחנת הרכבת יצא לקראתו ד״ר גסטר. משלחת מטעם הועד המקומי, ד״ר א. שורצפלד, וינברג, שוורץ, פופר, קבלה פניו של האורח הנכבד במלון „פרופט״. שורצפלד ברך אותו (בצרפתית) והביע לו את הוקרתם של היהודים על עזרתו הנאמנה, וכן גם הביע את תקותו, כי ביקורו של אוליפנט ימריץ את העובדים לטובת ענין ישוב א״י. אוליפנט הודה לחברי המשלחת על דבריהם המעודדים. אחרי הברכות שוחח אתם אוליפנט באריכות. בימי שהותו בבוקרשט בקרוהו בביתו אנשים רבים ושוחחו עמו על שאלות ההגירה. ואף כאשר עזב את העיר לותה אותו משלחת, שחבריה היו: לואיס הירש, נ. וינברג ונ. וינטרוב. המשלחת מסרה לידו אגד פרחים בשביל אשתו. אך המאורע החשוב ביותר שבביקורו זה היתה האספה הגדולה שנתכנסה בבוקרשט לכבוד האורח. האולם היה מלא מפה לפה. השתתפו באספה מכל מעמדות החברה. אחרי שאחד מחברי הועד דבר בשבחו של האורח מר אוליפנט, ציר הפרלמנט הבריטי, והרים על נס את מעשיו הגדולים לטובת ישוב ארץ־ישראל, הידועה לו היטב מחקירותיו המרובות בארץ, קם אוליפנט והשיב כדברים האלה:

„אין ברצוני לדבר על הסבות והתנאים, התלוים בארץ, אשר הולידו את תנועת ההגירה. עובדה קיימת היא ואין לשנותה. ההתעוררות בקרב היהודים גדולה. אף האנגלים נכונים לעזור למהגרים. באספה אחת בלונדון נאסף סכום של 100.000 לי״ש לטובת היהודים מרוסיה שהגרו לאמריקה. ומאחר שגדול רצונה של האומה הבריטית לראות בישוב ארץ־ישראל דוקא, שערו בנפשכם את גודל הסכום שאפשר היה לאסוף לטובת הישוב בארץ! הנוצרים באנגליה רוצים בהתישבות בארצות אסיה התיכונה: ארץ־ישראל וסוריה, בעוד שהיהודים מבכרים את ההגירה לאמריקה. כשאני לעצמי, הריני תומך בישוב ארץ־ישראל וסוריה. בכל זאת לא נמנעתי מנסוע לברודי כדי לעזור להגירת היהודים המסכנים, אשר נדונו לגווע ברעב, מרוסיה לאמריקה. עשיתי זאת מאותם טעמים פילנטרופיים עצמם, המניעים אותי לתמוך בעליה לארץ־ישראל. פקוח נפש דוחה כל פקפוקים וספקות. שמח אני על אשר יש ביכולתי לעזור לעולים לארץ־ישראל. ארץ־ישראל — זוהי שאיפתם של כל המהגרים כולם. התנועה למען ארץ־ישראל יודעת גם מתנגדים, אשר אינם יודעים מה טיבה של הארץ הזאת. אשר לי — הנה חקרתי אותה וידעתי אותה היטב, והנני מוכן להוכיח להם, למתנגדים, את טעותם. דברו פה על הסכנה הצפויה לישוב היהודי בארץ מצד הבדוים והנודדים. ברצוני לאמור לכם, כי אין

כאלה בארץ, כשם שאין בדוים ברומניה. אחרים טענו, כי אדמת ארץ־ישראל יבשה היא וצחיחה. והלא אין לך ראיה גדולה יותר לפריונה של הארץ מן העובדה, כי לפני אלפיים או שלשת אלפים שנה, כלכלה האדמה אוכלוסיה בת 4—5 מיליון נפש. אמנם האדמה לא נעבדה זה כמה, אך אין זה גורע מפריונה. עלינו יהיה להכשירה ולעבדה מחדש. אשר ליסוד מושבות — אין השעה כשרה לכך. ועוד — אל תקימו את מושבותיכם בארץ־ישראל גופה, כי אם בסוריה ובלבנון. אדמת המקום פוריה ורחבה, ולא יספיק הכסף אשר בידכם כדי לקנותה. יש מקום פה לאלף מושבות. עליכם לקנות אדמה זו ולישב עליה את החלוצים הראשונים, ובעקבותם יבואו החלוצים מרוסיה. המתישבים הראשונים צריכים להיות אנשים חזקים ובריאים, ואל יחסרו מאומה. עליהם יהיה לוותר ולהקריב קרבנות, אמנם קרבנות לא גדולים ביותר. האנגלים אשר הגרו לאמריקה הקריבו הרבה יותר. מעשה בלורד אנגלי אשר ירד מנכסיו ועזב את הארץ כדי ללכת לאחת ממושבות אמריקה. הוא לא הכיר את עבודת האדמה, אבל הוא למד אותה מהר, ולבסוף עלה לגדולה ועשה עושר. כשאדם עובד בשביל עצמו, עובד הוא מאהבה. עובד האדמה יכול להיות בעל מלאכה אי־זו שהיא. המתישב צריך לדעת ולהכיר את המקצועות השונים, כי בהם ימצא תועלת רבה. הצלחת המושבה הראשונה תלויה בכשרונם ובאומץ רוחם של החלוצים, ועל כן עליכם לבחור באנשים הטובים והמוכשרים ביותר. עד שתכריזו על הגירה המונית, עליכם לבוא במשא־ומתן עם השלטונות הטורקים. לשם כך עומד אני לצאת מחר לטורקיה, ואני מקוה כי אצליח במעשי. יש בידי למסור לכם הודעה חשובה: כיום שוהים בטורקיה סוכנים ובאי־כוח חברות רבות, המתחרים זה בזה בדבר קבלת זכיון לבנין מסלות־ברזל, אשר תעבורנה את הארץ לארכה ותחברנה אותה עם מצרים. נוכל ליסד מושבות לאורך המסלה. לאחר שאדע את דעתה של הממשלה הטורקית על הענין, אודיע אתכם. בטוחני כי רעיון ההתישבות ימצא הד בלבות אלה הדורשים את טובת אחיהם. מחובתם לעזור לאומללים. אין אני מבדיל בין דת לדת. כולנו — בניו של הקב"ה אנחנו. כולנו אחים (תשואות ממושכות). היו סבלנים. התאזרו באומץ רוח ובטחו בד'. אין כוח אשר יעמוד בפני רצונו של ד', ואני בטוח כי הוא רצה את דרכנו זו".

הנאספים הודו למר אוליפנט על דבריו ועל ההודעות החשובות אשר מסר להם. תרועות ומחיאות־כף לכבודה של בריטניה ולכבוד מר אוליפנט הצהילו את האולם.

מרומניה יצא אוליפנט לקושטא.

„הועד המרכזי מספר — לפי „הפרטרניטטיה" — על הקשיים אשר מצא בדרכו מר אוליפנט, המשתדל להשיג את הסכמתה של הממשלה הטורקית לישב יהודים בארץ־ישראל. קיימת אופוזיציה חזקה הטוענת, כי היהודים יש להם חשבונות פוליטיים תוקפניים בארץ־ישראל. הועד מכחיש דעה זו. תשוקתם האחת והיחידה

של היהודים היא להחלץ מן העניות המנוולת. ואם היהודים מבכרים את ארץ־ישראל על פני שאר הארצות, הרי אין זה אלא משום שכאן אין הוצאות הדרך מרובות ביותר ומשום שיקל עליהם להסתגל לתנאי הארץ ולמצוא להם מקור־פרנסה. אין להסיח את הדעת גם מן העובדה שהם קשורים בארץ־ישראל על־ידי זכרונות יקרים להם".

מקורות חשובים לתולדות חבת־ציון ברומניה פרסם העסקן החשוב ד"ר ק. ליפא ב„המגיד":

„הדעה ליסד קולוניות בארץ הקדושה אינה חדשה מקרוב באה וכבר העירו עליה אנשים חכמים שלומי אמוני ישראל; — — אך היהודים הרומינים המה הוציאו הדעה מן הכוח אל הפועל; המה נדבו נדבות כסף, המה עזבו ראשונה ארץ מגורם ויכתתו רגליהם אל ארץ אשר לא ראוה מעולם, לשבת בין עם אשר לא ישמעו לשונם ולעבוד עבודה אשר לא למדוה מנעוריהם. המה הראו לכל ישראל כי טובה ארץ אבותינו כמקדם ויושביה הערביאים אנשי חסד המה, ביניהם ישב ישראל לבטח. מי הגיד לנו מראש, כי היהודים יושבי רומעניא, אשר לא לקחו חבל מעולם בהתפתחות היהדות, יעלו בראש בשוב ישראל לארץ אבותיו, ויהיו לנס עמים ויהיו לשם בדברי הימים לישראל? מלאכות גדולה ונכבדה נפלה עליהם וחבלי נפל לי בנעימים, כי שמוני לראש לנהלם וללכת לפניהם. ומה נפלאו חלונות התולדה! מארץ רומעניא יצאה השנאה לבני שם והלכה והתפשטה בין העמים הנאורים, ומארץ רומעניא יצאה גם הדעה לעזוב בפועל ארצות אירופא, והלכה והתפשטה בין היהודים גם בארצות הנאורות... עוד בשנת תרכ"ז בצאת ראשונה הקצף על היהודים ברומעניא, ברדוף אחריהם משנאיהם בחוצות קריה וישלחום מעבר לנהר הדאנויא, אז נולד החשק בלב צעירי בני ישראל לעזוב את הארץ, לבקש מפלט למו בארצות אחרות ותמלאנה אותם הארצות הקרובות. ראשונה הלכו הנערים לומדי אמנות, כי נקל לאיש אשר מלאכת יד בידו, למצוא מחיתו גם בקצוי ארץ ואיים רחוקים; אז רוב האמנים ביאסי נשארו בלי נעריהם. מן היום ההוא החלו הנערות ללמוד אמנות במקום הנערים, ועד היום הזה בוא יבואו אלי נערים לדרוש כתב מליצה אל החברה כי"ח בלכתם לפראנציא לשכון שם, באין תקוה בארצם לימים הבאים. ויהי בהחל הדעה של ישוב ארץ ישראל למצוא לה מהלכים ברומעניא נדברו בה רק אנשים אחדים זעיר שם זעיר שם וכל השומע הניד ראשו עליה, זה בשחוק וזה מחוסר אמונה. איש אחד ושמו שמעון ברמן בא מארץ הקדושה למכור ספרו, אשר כתב אודות ישוב א"י, והעיר אותנו (כעת הנהו עובד אדמתו בארץ הקדושה סמוך לירושלים) לשים עין על הארץ ולשוב לשבת שם לעבדה ולסחרה כי טובה היא. הדבר הזה חדש היה בעינינו, וגם האיש הזה כזר היה לנו, כי הוא היה האחד ואין שני לו הבא לחוצה לארץ ולא בקש נדבות ולא חרף את ארץ הקדושה, ונפלאו דברי האיש באזני כל שומעיו, כי אלה שקדמוהו

הורונו לדעת, כי ארץ יהודה שממה היא, שועלים קוננו בה ופראי מדבר יושבים בה. אלה הטו אוזן קשבת לדבריו, ואלה חשבוהו למתעתע ולמשוגע, ובארץ רומעניא ישנם רבים מאחינו אשר ראו את הארץ בעיניהם וישבו שם ימים רבים, ויש אשר להם אח או מודע שמה. מעט מעט והדעה הכתה שורש בלבנו, וברוב ערי רומעניא נוסדו הברות ואספו אספות. וחוקי און אשר יחוקו בערכאות המחוקקים חדשים לבקרים נתנו אומץ בלבנו לבל נתרשל במעשנו. ויהי היום ויאספו בעיר יאסי אספה גדולה, ויעמיסו עלי הטורח לעסוק בדבר ולחקור ולדרוש בה בכל עניניה ופרטיה. מן היום ההוא עיני כל אוהבי ציון אלי היו נשואות. עד שנבחרו אנשים הגונים לועד הכללי ותהי ראשית דרכי להריץ מכתבים אל כל קצוי ארץ לדרוש את הארץ מה היא ואת טוב טעם יושביה, ועל כולם אודה בכל לבב את ה״ר חיים שערצער, יושב עיר יפו אשר הואיל להשיב על כל שאלותי, וכל תשובותיו היו מלאות דברי חן, ואהבה לעמו ולארצו היתה נכרת מכל מלה. ואפנה אל כל כתות ישראל, כל משכילים, כל יראים, כל סוחרים, כי אמרתי, אבותינו יושבי הארץ מלפנים, אבות כולנו יחד היו, לכן כולנו שוים בדבר, ולכולנו יש זכות לקחת חלק בדבר הלאומי הזה. המשכילים דחוני בשחוק באמרם מה לנו ולארץ אשר ישבו בה אבות אבותינו זה אלפים שנה? ומה לנו ולקורותם בימי קדם? אנחנו ואבותינו ילידי אירופא אנחנו ודרכיה דרכינו, לבנו לארץ מולדתנו ואליה תשוקתנו; לאום יושביה לאומנו ואחריהם נלך באשר ילכו, ונמצא אושר לנו ולבנינו אחרינו; וכנים דבריהם מפני זה, כי חוב הוא לכל בני ישראל ללכת בעניני הפוליטיקא אחרי העם אשר הוא יושב בקרבו לדבר בלשונו ולדרוש שלום ארץ מולדתו; אך לכל דבר יש גבול; עסקי המדינה לחוד, ועסקי היהדות לחוד. ויש גבול גם ביניהם, הקורא: עד פה תבא ולא תוסיף. המשכילים האלה נואלו, כי לא ראו ולא יבינו כי לשוא נהיה למשא על עמי הארץ לאמור אחיכם אנחנו, והמה ידחונו בשתי ידים לאמור אין חפצנו בכם! הבסנורים הוכו מבלי ראות כי בכל שעל ושעל ירדפונו וידחונו ממצבנו? ומי יגיד לנו אותות לאחור, מה יהיה גורלנו באחרית הימים. על מה תשען תקותנו לימים הבאים ומה ניחל בימינו? אז במשול הדת בארץ ממשל רב, ועמים ומלכי ארץ נכנעו תחת יד הכהנים המורים דת אהבת אדם, גם אז העמים רדפונו על צוארינו במצות כוהניהם. המלכים דכאו אותנו עד עפר מרוב אהבתם לבני אדם. בסור ממשלת הכהנים מעט מעט מעל פני האדמה, ובאה רעותה הטובה ממנה, התחיה, היא ההשכלה המתקנת מדות בני אדם, אז אמרנו האח ראתה עיננו כי נושענו תשועת עולמים ותמחה דמעה מעל פנינו. ולא ארכו הימים וגם היא בגדה בנו בגד בוגדים ותתנצר גם היא ותלך בדרכי אחותה הבכירה, ותציקנו גם היא ולא ידעה בושת, ותכזב באהבת בני אדם, אשר קראה על פני חוצות, ותכחש ביסודותיה הנשגבים והנעימים, כי גם בשמה ירדפונו עמים והמונים ידריכונו מנוחה, ודמנו יום יום נשפך כמים, וכל המרבה לחרף מערכות ישראל

הרי זה משובח, וכל המוסיף להצר לנו נעשה ראש. ולא זו אף זו, כי גם העמוד השלישי אשר עליו נוסד שלום החברה, זה **החוק והמשפט**, גם הוא הלוך ילך בדרכי אחיותיו, וחורק עלינו שן ויאמר, לא ליהודים אנכי! מי לא יבין כי בקום עלינו שלשתם כאחד אז אבדנו ולא נוסיף לקום; לוּ חכמוּ ישכילו כי עת לעשות לישראל לימים הבאים, למען לא נהיה כאובדי עצות בנפול עלינו אויבינו עזי נפש, למען נדע אנה נלך מרוע העת, כי יפיח עלינו עוד הפעם בזעמו, כי אנה נברח מפני חרב המשפט הרשע! נקומה נא ונכונן מנוס למנוסי חרב לעתות בצרה ומפלט לפליטי ההרגה ביום זעם! — האנשים המשכילים האלה נסוגו אחור מן היהדות. אהבתם לעמם נתקררה או לא היתה תקועה בלבם מעולם, עד כי קמו משנאינו ויקיצום מחלומם הנעים ויגערו בם בצחוק מכאיב לב: יהודים אתם, יהודים כאחיכם וגדולות אל תבקשו מאתנו! אמרתי אלכה נא אל **היראים** אוהבי ציון וירושלים, ואשר כל מַעינם ארץ הקדושה הנשואה תמיד על שפתותיהם, אולי אבנה מהם; המתפללים בעד שלומה ערב ובוקר, ומעלים אותה על ראש שמחתם. אמרתי בלבי המה ימהרו לקראתי ויתמכוני בכל מאודם ונפשם; המה יקבצו על יד כסף ליסד קולוניות בארץ ישראל, אך מה מאד השתוממתי בהכירי כי מהם תקותי נשארה מעל. האנשים האלה לא למדו לחשוב מחשבות כבני אדם, כי אם את כל אשר יאמר **הצדיק** המה עושים, אותו ישמרו לעשות, כי בשמעם מפי הצדיק מבאהוש כי חלילה לו לעשות כמעשה דוקטור ליפא וללכת בדרכי האפיקורסים המתנגדים לו ולסיעתו — אלה החסידים הכעיסוני בהבליהם וכתבו לי כדרך הריקים ויהיו לשונאי בנפש, כמצות הצדיק. בכל זאת אהבתי לעמי ולארץ אבותי קלקלו את השורה, ומחלתי על כבודי. ובקשתי ממנו במכתב מיוחד לבל יעמוד מנגד לדרך עמו ישראל **בקודש**, והוא לא מחל על כבודו לענות לי דבר, רק בדרך (הצדיק עוזב את רבצו, כי רשו ורעבו אנשי בריתו והולך לשבת בגאליציע, אך גם שם לא יפיק חפצו, כי אצילי פולין גמרו לבער את החסידים וצדיקיהם מארצם, כי מרדו בהם בשעת הבחירות. הכותב) עקלקלות בא אלי קול דברו האומר, כי רק אז יעסוק בישוב ארץ־ישראל אם ישמע עצת שלשה אנשים בקיאים: חכם עבודת אדמה אחד, חכם פוליטיקאי אחד, ורב אחד מארץ ישראל. ואז דבר קל הוא בידו לקבץ עשרת אלפים דוקאטים בבת אחת. מן היום הזה קולו לא נשמע בין החיים. נראה לי, כי שאל מקודם את הרב מארץ־ישראל ואולי את הדיין ר׳ רפאל מצפת. ויעץ לו עצה להפר עצת האפיקורסים — בשמעי כי השר אליפאנט נוסע לארץ רומעניא, ורצונו לשים פעמיו גם לראדאגורע, מושב צדיק אחד ממשפחת הישראלי מרוזשין, מהרתי להזהיר את הצדיק לבל ידבר דברים מתנגדים לישוב א״י, כי זה יהיה לנו למוקש, לכן שמתי דברי בפיו, אשר אותם ישמור לדבר לפני השר... **שלוחי** א״י דברו גם המה על לבות הצדיקים לבל יקחו חלק בדבר הישוב, כי לאסון יהיה להם. — — מה מנהם יהלוך אם חלק מאדמת קודש תהיה גם בידי היהודים — —?״

*

התנועה הכתה גלים. בראשית חודש אייר נקראה אספה כללית של חברי העיר יאסי ובה השתתף גם אוליפנט, והבטיח להשתדל בפני השולטן בקושטה. בטלגרמה שנתקבלה אחר כך מאת אוליפנט מקושטא נדרשו שנים מחברי הועד בבוקרשט לבוא שמה גם הם. אולם בשובם, נודע דבר משאם ומתנם רק לחמשת חברי הועד והדברים היו שמורים בסוד.

וזה הדבר: אוליפנט הסביר לשני הצירים, כי הוא מוכרח למנוע עצמו, לפי שעה, מכל השתדלות לטובת ישוב א"י. וטעמו של דבר: הסכסוכים שנפלו בין אנגליה וטורקיה בשאלת מצרים, ובחצר השולטן עורר חשד כל אנגלי שהשתדל בענין א"י.

נבוכו הצירים מבוקרשט מ. ו י נ ב ר ג ו מ. א ש ר, אף־על־פי־כן החליטו שלא לצאת מקושטא בידים ריקות. אחרי שהתגברו על כמה מכשולים, הצליח חפצם בידם להתיצב לפני השולטן ולמסור לו כתב־בקשה בענין ישוב א"י על ידי יהודי רומניה. השולטן האיר להם פנים, קבל מידם את כתב הבקשה ואמר להם: „הפעם החילותם ללכת בדרך הטובה והרצויה; בדבר גדול כזה אין להשתדל על ידי זרים, העושים אולי את הדבר מתוך כוונה אחרת ולא מחפצם בטובתכם".

הרמז היה גלוי.

וגם המיניסטר לענייני פנים קבלם ואמר להם כדברי השולטן: „עתה התיצבתם על הדרך הישרה!"

ובטרם עזבו את הבירה נודע להם, כי השולטן רשם בעצם ידו דברים טובים על כתב־הבקשה שלהם וצוה למסרו למועצת המיניסטרים, שתעיין בדבר ותחליט מה שתחליט.

בינתים התחילו רבים, על דעת עצמם ועל אחריותם, לעזוב את הארץ ולעלות לארץ־הקודש. אנשי העיר מויינשט היו מן הראשונים אשר לא השלימו עם דרכיו ומעשיו של הועד המרכזי הגלאצי, וכאשר קצרה־רוחם מחכות — קמו יום אחד ועשו מעשה ועלו לארץ הבחירה. הועד המרכזי בא במיצר: הן אם יוסיפו להתנהל בעצלתים יתערער אמון העם בועד ובחבריו. כיון שכך, התחיל גם הועד המרכזי להחיש את מעשיו ולקרב את מועד צאתה של הקבוצה הראשונה.

ובכל הערים ברומניה התחילה תנועה גדולה. נוסדו אגודות חדשות. ורצים יצאו דחופים לתור נחלות בארץ. יצאו שליחים גם לקושטא לבוא עד השולטן ולקבל רשיון מפורש להתישב בארץ הקודש.

והגדיל לעשות „המגיד". עורכו הוסיף מפעם לפעם לעורר ולהלהיב את העם ולנהלו בעצה טובה בכל הנוגע לישוב ארץ הקודש. בגליונו (מיום ה' שבט תרמ"ב) הוא מודיע על שמועה מרה שפשטה בכל הערים ברומניה לאמור, כי אסר השולטן על היהודים להתיישב בארץ. פינלס שאל את פי הציר התוגרמי בבוקרשט אם

אמת בשמועה. הציר השיב כי לא שמע דבר על־כך, אך ישאל את ממשלתו, וכן עשה. התשובה היתה, כי אין יסוד לשמועה זו. יתר על כן: מעולם לא עלה בדעת ממשלת תורכיה לנעול את שערי ארץ־ישראל בפני היהודים, אשר יחפצו לעלות ולבנות חרבותיה... ויודע „המגיד" לגלות, כי יד מתנגדי ישוב הארץ בדבר, והם אשר העבירו שמועה זו, כדי לרפות ידי העסקנים והמשתדלים. בגליון מיום כ"ד ניסן תרמ"ב מעתיק „המגיד" מתוך עתונו של הועד המרכזי, „יזרעאל", ידיעה נכונה מקושטא, כי אחינו העברי השר ג ר א ף ק א מ ו נ ד ו התיצב לפני הוד השולטן ודבר עמו על דבר התישבות היהודים בארץ ישראל. השולטן אמר לו כדברים האלה: „כבר נודע לי דבר התנועה ההיא, ומאד אשמח על אשר היהודים הנרדפים ברוסיה ורומניה ישימו בי מבטחם. שערי ארצי פתוחים לפני היהודים. וכבר צויתי אל הפחות בסוריה, כי יקבלו באהבה את היהודים וימכרו להם לא רק מן האחוזות שהן קנין הממשלה, כי אם גם אחוזות של ההקדש". ואגב, מוסיף „המגיד" לאמור, כי דברים אלה באו גם בעתון „וואקי־ט", היוצא לאור בקושטא ודבריו נאמרים מטעם הממשלה.

פרטים מרובי־ענין מוסר „המגיד" בגליונו מיום כ"ח אייר תרמ"ב בדבר האספה הגדולה ביאסי, שבה השתתף גם השר אוליפנט, אשר נשא דברים נלהבים על רעיון ישוב הארץ. הוא הבטיח ואמר, בין שאר דבריו, שאם נוצרים אנגלים תמכו את המהגרים לאמריקה בששים אלף לירה שטרלינג, הרי לישוב א"י יתנדבו מאה אלפים ולמעלה מזה. העשירים שהיו באותו מעמד נדבו סכומים גדולים. אחד מהם, הא' ניישאטץ, נדב עשרים אלף פראנק. ובאספה זו כבר נבחרו אנשים, אשר יעלו לארץ ישראל לקנות אחוזת־נחלה לבנין הקולוניא הראשונה. ולאוליפנט, שיצא לקושטא, נתן הועד כוח והרשאה כחוק וכמשפט, „לעשות חוזה" עם השולטן ולקנות קרקעות על שם הועד בא"י ובסוריה... וחדשות רודפות חדשות, ובשורות טובות מגיעות לאמור, כי נוסדה אגודה של עשירים ובעלי־הון, הנכונים לתת מיליון פראנק, כדי לקנות קרקעות בארץ ישראל לשם יסוד מושבות, וגם בתי מלאכה וחרושת המעשה, לטובת גולי ישראל.

„במעמד־הרוחות הזה השתמש הועד הגלאצי — כותב ש. ציטרון ב„תולדות חבת ציון" — כדי להשפיע על הקהלות שתפרשנה תרומות שנתיות מקופותיהן לטובת העולים לא"י לעבוד אדמתה, ופה ושם הצליחה תעמולה זו. ואולם שיטת־העבודה של הועד הגלאצי לא הניחה דעתם של חוגים ידועים בקרב חובבי־ציון, וביותר התנגדו לה רבים מתוך הצעירים. הצעירים הללו קטרגו על הועד הראשי, אשר במשך ימי קיומו לא הספיק להביא לידי כך, שתהא בידו לשלוח לא"י לא רק משפחות שיש אתן רוב הכסף הדרוש לצרכי התנחלות, אלא גם עניים גמורים שאין להם כל בלתי אם כח גופני והכשרה מוקדמת לעבודת־אדמה. גם קובלים היו על הועד שהוא עושה את מעשיו במתינות מרובה יותר מדי. מתנגדי הועד יסדו בגלאץ

אגודה חדשה בשם „ה ח ל ו ץ", שהכריזה על עצמה ברבים, כי היא באה לפעול גדולות ונצורות לטובת ישוב א"י, ולא לאחר זמן, כי אם לאלתר. עיקר כוונתה של אגודה זו היתה להסב את ההנהגה הכללית אליה. דבר זה עורר את הועד הגלאצי להתחזק בעבודתו. — — מרומניה פשטה התנועה לישוב א"י ועברה גם לארצות הבלקנים הסמוכות לה. — —"

ג.

ל מ ר ח ב

הגיעו ימי המעשה.

הועד המרכזי מזה ואוליפנט מזה, אגודות מזה ואנשים פרטים מזה, העגלה השוקעת זזה ממקומה ויצאה בדרך סלולה. מעתה שוב לא תדע מעצור.

התנועה גברה והלכה והקיפה את רוב ערי רומניה. מכל הערים הגיעו ידיעות על תרומות והתרמות, על רצון כביר לעלות לארץ־ישראל. העתונים ספרו פרטים רבים וגם „הפרטרניטטיה" העתיקם כלשונם:

„מודיעים לנו מפלויישטי, כי הועד למען הגירת היהודים לא"י שלח סכום של 340 ליי לגזבר הכללי של יאסי, מר נישטץ, בהבטיחו להוסיף עוד בסוף חודש זה. חלק ניכר מן הסכום הנ"ל הוא פרי ההחתמה ביום הפורים, וחלקו — ממס החודש. הועד פונה בקריאה לכל תושבי פלויישטי לתרום בעין יפה לקרן ההגירה".

„מ־ר מ נ י ק־ס ר א ט מודיעים לנו כי נבחרה ועדה, ובראשה מר אלתר קופמן, אשר תפעל למען ההגירה היהודית. הועדה החליטה להטיל מס של 5 בניס על כל עוף שנשחט. מס זה יחול על כל תושביו היהודים של איזור זה. ביום הפורים הצליחו כמה מחברי הועד לאסוף סכום של 160 לי. לאופה המקום נמסרה אפית מצות־פסח והוטל עליו לשלם סכום של 200 לי לקופת הועדה. סכום של 500 לי שלחה הועדה לקופה הכללית של יאסי".

„ב־א ד ז' ו ד התחיב מר ויטצלינג לשלם סכום מסוים לטובת ועדת ההגירה, ומיד הכניס את הסכום 235 לי".

„עד כה נרשמו 50 משפחות מבאקאו, 20 ממוינשטי, ו־20 משפחות מגלאץ הרוצות לעלות לארץ־ישראל. כמה משפחות יש להן כל הכסף הדרוש לצורך זה. אחרות אין להן אלא מחצית הסכום הדרוש. לו היו בידנו הסכומים הדרושים עד יום ג'ורג' הקדוש, כי אז יכולנו לשלוח 150 משפחות לארץ־ישראל. היום קבלנו ידיעות חשובות מגרמניה, המבטיחה לנו את עזרתה".

כן הודיע הועד המרכזי.

„מ נ מ ו ל ו א ס ה שלח הועד המקומי 360 לי לגזבר הכללי ביאסי. הועד מביע את תקותו, כי יוכל לשלוח עוד סכומי כסף בזמן הקרוב ביותר".

„פוקשאן. — פה גדל מספר חברי הועד ע"י כניסתם של אנשים חשובים, אשר הבטיחו את עזרתם. יש לציין, כי ביאסי נתכנסה האספה הכללית למען ההגירה. נשיא הועד, מר ברנר, הבטיח לשלוח 1000 לי. כמו כן הוטל מס של 10 בניס על כל קילו בשר".

„בוקרשט. — הועד הישן פוזר ונבחר ועד חדש. ועד זה פנה בקריאה אל היהודים בבוקרשט להרשם ברשימת המהגרים".

„בראילא. — בשבוע שעבר התחייב מר וינטרוב לשלם לועד המקומי 5 בניס מכל עגלת־תבואה. הוא כבר שלם 5 לי ו־55 סנטים מס של 111 עגלות".

„באקאו. — פה מתנהלת תעמולה רחבה למען ההגירה. אוספים כספים: רבים הם המתחייבים לשלם תרומה חדשית".

„קונסטנצה. — נוסד ועד־הגירה, רובו יהודים ספרדים. על ידו נוסד ועד נשים. הגזברית: מרת רוזניס".

„שליח מיוחד מרומניה מעיר, כי כל מהגר צריך, לכל הפחות, 1500 פרנק כדי להתישב בארץ־ישראל".

„מברלד קבלנו את המכתב הבא: בברלד נוסד ועד, שחבריו הם ה"ה הנכבדים: יעקב אבלס, ל. זילברמן, יוסטר וכו'. החלו באוסף כספים. רבים מן התושבים התחייבו לשלם סכום ניכר. אחרים התחייבו לשלם 2—1 לי כל חודש. סופרנו מקוה, כי יעלה בידי הועד לאסוף סכום כסף גדול".

„בוזאו. — הועד פעיל מאד ורבים התומכים בו. הועד המקומי שלח סכום של 1500 לי לקופה הכללית ביאסי".

„בילבואקה. — על ידי מר רוזן נוסד פה ועד למען ההגירה לארץ־ישראל. נתכנסה אספה כללית, בה התחייב כל חבר לשלם מדי חודש בחדשו סכום של 2 לי, כן הוטל מס על עופות. לפני סגירת האספה נאסף סכום של 64 לי".

„בבאדאג'. — הועד המקומי שלח לגזבר הכללי סכום של 200 לי. ההכנסה השנתית עולה ל־2500 לי, לערך. מספר החברים 59 איש".

„קראיובה. — ביום הראשון שעבר נקראה אספה יוצאת מן הכלל ובה בחרו ועד, שבקרב חבריו נמנים אישים חשובים. חוץ מן התרומות לשעתן, התחייבו 100 חברים לשלם תרומה חדשית".

„נמולואסה. — לפני כחמשה חדשים נבחר ועד המונה 25 משפחות, המכניסות תרומות־קבע. התקיימה ישיבת הועד בביתו של הנשיא. בישיבה החליטו 7 מחבריו לשלם 2 לי לחודש, באספה זו הוחלט להטיל מס של 30 בניס על כל עגלה נושאת סחורה, ו־10 בניס על כל עגלה נושאת תבואה ועצים, יש לציין את עבודתו המסורה של נשיא הועד, מר שומר".

„אולטניצה. — אחד מן העתונים הודיע זה כבר על יסוד ועד אשר אסף

900 לי בזמן קצר. היו מהם אשר תרמו 100 לי. ה' ביגל תרם 50 לי והבטיח להוסיף עוד 500 לי בשעה שיראה כי רעיון ההגירה עומד להתגשם".

„ג ל א ץ. — הועד שלח 3000 לי לקופה הכללית. אחר הפסח הוסיף ושלח עוד 2000 לי".

„ט ו ל ט צ' ה. — מפה שלחו 2300 לי לקופה ביאסי".

„ב ו ק ר ש ט. — הועד המקומי הגיע בישיבתו, מיום ה—7 לאפריל, לידי ההחלטות הבאות: 1. לשלוח אנשים רבים למען יאספו כסף ולמען יחתימו תורמים חדשיים; 2. להזמין קופסאות ולקבוע אותן בבתים פרטיים; 3. לפנות אל אלה המתרשלים במלוי התחייבויותיהם. בתי החרושת לזכוכית, שבעליהם הם יהודים החליטו לקבוע קופסה בכל בית חרושת ולהטיל מס של 5 בניס על כל שמשה, ו־11 בניס מכל מכירה גדולה יותר".

„באי־כוח הועד המרכזי בבירה מודיעים לנו, כי הועדה, אשר נשלחה לארץ־ישראל, ממליצה על שתי אחוזות, אשר אדמתן פוריה ואשר בהן אפשר לישב מהגרים רבים. עלינו איפוא לאסוף במהירות האפשרית את הסכום הדרוש לשם כך. אנו מקוים, כי אחינו יתרמו בעין יפה, בזכרם את הפתגם: הנותן מיד — נותן כפלים".

„ב ר ל ד. — מפה מודיעים, כי 10 משפחות מוכנות לעלות לארץ־ישראל על חשבונן הן. משפחות אלה בקיאות בעבודת־האדמה וכבר מכרו את בתיהן ורכושן".

„ג ל א ץ. — הועד שלח לקופה הכללית 5000 לי. וחברי הועד התחיבו להכניס סכום של 30.000 לי. הועד בגלאץ פעיל מאד ומנהל תעמולה רחבה למען העליה לארץ־ישראל".

„א ו ד ו ב ש ט י. — מר בלומן כותב את הדברים הבאים: הועד למען העליה שלח 200 לי לפני הפסח; בפסח שלח 500 לי, וזה לא כבר נתקבלו על שמו 150 לי".

„ב א ק א ו. — משפחות רבות עלו לארץ־ישראל בכוחן הן. הועד איננו עושה הרבה. ההתחיבויות החדשיות עולות לסכום של 250 פרנק, אולם זה חדשים שלא נגבה הכסף. לעומת זאת, נתקבלו 4000 פרנק מאת כמה תורמים".

„ב ו ק ר ש ט. — עתון „היועץ" מודיע, כי 50 משפחות יהודיות באו לידי החלטה לאסוף ביניהן סכום של מיליון לי בנירות ערך. ברצונן לקנות אדמה ולעבדה יחד. לאחר נסיון של עשר שנים תחלטנה אם להמשיך בעבודתן ובחייהן המשותפים או להפרד. כמו־כן מודיע העתון, כי רבים התחיבו לשלם חודש חודש לטובת המפעל. אחדים שלמו מיד".

„ט ו ל ט צ' ה. — ב־29 לאפריל עזבו את העיר 10 עולים בדרכם לארץ־ישראל (יפו). שלשה מהם בעלי־משפחות. השאר — רווקים. כולם אכרים חרוצים. הועד המרכזי נתן להם סכום כסף גדול מן המיועד לכל עולה. אנשים רבים לוו את העולים. באותו יום נשלח סכום של 1300 לי לקופה הכללית ביאסי. אנו מקוים, כי

יעלה בידינו לאסוף סכום של 20.000 פרנק, ע"י תשלומים חדשיים ומסים".

„הפרטרניטטיה" פרסם הודעה זו ביום 21 מאי 1882: „נודע לנו, כי מדי יום ביומו עוזבות משפחות רבות את הארץ, בדרכן לאמריקה או לארץ־ישראל, בלא להודיענו על כך. רוב המשפחות הן ממחוז מולדביה הצפונית. אנו פונים בבקשה אל קוראינו להודיע לנו על כל מקרה של הגירה ולמסור את הפרטים הבאים: שם המהגר, מצבו הכלכלי, מקצועו והארץ שאליה הגר. דבר זה יהיה לנו לתועלת רבה בעבודתנו לטובת המפעל ובהגיענו עליו".

„הועד המרכזי בגלאץ נכנס במשא ומתן בדבר קנית אדמה בסוריה. נבחרה ועדה של מומחים, ביניהם מר א. דינרמן. זה הודיע, כי אם תצא הועדה לתעודתה ב־5 ביוני, ימלא את שליחותו ברצון רב".

„סלטינה. — נוסד ועד למען ההגירה, ואף כי מספר התושבים היהודים פה קטן, עלה בידו לאסוף סכום של 375 לי, הכסף נשלח ליאסי".

„דורחוי. — נוסד ועד להגירה, ואף כי טרם הראה הועד מעשים של ממש, אנו בטוחים ברצונו לעבוד לטובת הענין. אנשים נכבדים הסכימו להביא את תרומתם. תסיסה רבה מורגשת בסביבות העיר. האנשים תורמים בעין יפה ומצפים לרגע שבו יוכלו לשלוח את המשפחות הראשונות ליסד את המושבה הראשונה. רבים מתושבי העיר בקיאים בעבודת־האדמה".

„יאסי. — לאחר בקורו של מר אוליפנט ביאסי, רבו התורמים והתרומות. יש לציין לשבח את תרומותיהם של הנדיב מר י. נישטץ, אשר תרם סכום של 20.000 לי; מר פוזנר תרם 2500 לי ומר חיים לרר 500 לי. רעיון ההגירה הכה שרשים באומה הישראלית המעונה".

„גלאץ. — רשימת הרוצים להגר הולכת וגדלה מיום ליום".

„את בוקרשט עזבו משפחות מספר וכמה אנשים צעירים, ועוד רבים העומדים להגר".

„בוטשאני. — רעיון ההגירה נתקבל אמנם בשמחה רבה, אולם רק בזמן האחרון החלו פה בפעולות של ממש".

„טורנו־מגורלי. — נקראה אספה כדי לבחור בועד. מר יעקב ספרדי נבחר לנשיא הועד, וכבר החל בעבודה. בימים הקרובים ישלח גם סכום כסף ליאסי".

„יאסי. — עם כל הרעש הגדול שקם מסביב לשאלת העליה, טרם הצליחו לאסוף סכום של 100.000 פרנק".

„גלאץ. — הועד המרכזי קבל החלטה להזמין את המומחים: ה"ה א. דינרמן מגלאץ, א. מ. כהן מבוקרשט וסם הלמן מטולצ'ה, ולשלחם לאסיה לקנות את האדמה בסוריה. אחרי גלוי הדעת מקונסטנטינופול הנני מקוה, כי הועד המקומי יבטל, לפי שעה, הזמנה זו".

„נתקבלה טלגרמה מ־31 למאי, מקושטא, האומרת: אתמול הוגשה למיניסטריון

הטורקי הצעת קזאלט להגירת יהודים לטריטוריה הטורקית. השלטונות הרשו עליה בהדרגה למסופוטמיה, עדן, אלפ, במקום שם תנתן אדמה למהגרים. ועדי היהודים בגרמניה, צרפת ואנגליה, מכירים בחשיבותה של הצעת קזאלט".

„אלכסנדריה. — ב־29 למאי נתכנסה פה אספה כללית בנשיאותו של מר פרידריך יובליס ובה נבחרה ועדה למען ההגירה היהודית. נאספו 230 לי ע"י היהודים האשכנזים, ו־20 חברים התחיבו לשלם כל חודש 4, 3, 2, לי. ברכתנו שלוחה ליהודי אלכסנדריה האשכנזים. אנו מקוים, כי בקרוב יצטרפו גם היהודים הספרדים לועד".

„בוקרשט. — לפני ימים מספר נתכנסה אספה שבה השתתפו מספר גדול של מוזמנים. מטרת האספה היתה לפתור את שאלת התרומות ולמנות ועדה לעניני כספים. לא היו התחיבויות רבות. בזמן האחרון נוסדה אגודה של סטודנטים בשם „אוליפנט". חבריה מונים 40 איש. ה"ה אוליפנט ויצחק לעבל נבחרו לחברי־כבוד של האגודה".

„הידיעות האחרונות מספרות על קבוצה של מהגרים העומדת לצאת בימים אלה. ועד ההגירה מקוה, כי בטרם יבוא החורף יעלה בידי 500 משפחות יהודיות מרומניה להתישב בארץ־ישראל".

„העתון „בוק טאגבלט" (Buk tag.) מוסר לנו, כי קבוצה בת 21 איש עברה דרך גלאץ בדרכה לארץ־ישראל. הרשימות השונות (הבלתי מדויקות) מראות, כי עד היום הפליגו 775 איש, מספר אשר לא שוער מראש".

„הפרטרניטטיה" כותב: „הועד המרכזי, בראשיתו, עורר את אמונם של כל היהודים. ועתה נשמעות תלונות, כי אין הועד יודע את תפקידו, וכו' וכו'. אין לשכוח, כי 10.000 משפחות מצפות ליום שבו תוכלנה לעזוב את הארץ. רובן עניות הן, ואין הן רוצות להפליג במצב זה. והדין עמהן. הועד המרכזי דורש, כי ימציאו לידו את כל הסכומים שנאספו ע"י הועדים לסניפיהם. את רצונו זה הוא מנמק כך: כשם שרצון אחד מפעם בקרבנו, כן צריך שתהיה גם קופה אחת ומשותפת לכולנו. אדמת זמארין, שנקנתה ע"י הצנטרל קומיטט, קרובה לחיפה. האדמה פוריה. מזג האויר נוח. המים טובים וזורמים בשפע".

על המשלחת שיצאה מטעם הצנטרל קומיטט לתור נחלאות באה"ק מספר דוד שוב בזכרונותיו:

„— — בעיר פוקשן היתה אספה מכל באי כח האגודות, בה החלט לשלוח צירים לארץ ישראל, לחקור את הארץ, ושיתיעצו עמי פה בארץ. נבחרו שלשה צירים מערים שונות, גם האגודה שלנו במוינשט בחרה עוד ציר את מר דוד בוקשסטר, בתור אחד שבקי בטיב האדמה ובעבודתה, שיצטרף אלי, וביחד עם הצירים של המרכז נבחר את האדמה הראויה להתישב עליה; שלשת הצירים מהמרכז היו ה"ה אלתר קלפר מגלץ, שלמה בריל מבאקאו, אברהם עזרא פרידמן.

הראשון איש סוחר, מבין בעסקים ויהודי פקח. השני בקי בטיב אדמה, כי גם ברומניה עסק בחכירות נחלאות מהבויארים. השלישי בקי בהארץ, כי היה יליד הארץ, וביחד עמנו, אני וחברי, נעבוד כדי לבחור את הנחלה. הצירים האמורים באו שלשה ימים לפני חג המצות דרך חוף חיפה לטבריה, להתראות עמי ולהתיעץ על ענינים שונים. אנכי תיכף בראותי את הצירים ודרכי תהליכתם, נפל רוחי בקרבי, כי אנכי בעברי את כל ארץ הגליל עם בן לויתי הר״ש ציפריס, שכרנו לנו שני חמורים, לבשנו בגדים לפי מנהג תושבי הארץ, עשינו את דרכנו לא ברעש וברעד, גם באניה נסעתי במחלקה השלישית. אלה הצירים באו לטבריה רוכבים על סוסים ע״י החברה קוקס הידועה כמו תירים אירופים או אמריקאים. גם תלבושתם בבגדי תירים אירופיים, שתושבי הארץ לא היו עוד רגילים בזמן ההוא, לראות יהודים שבאו לקנות אדמה באופן כזה. מובן הדבר, בעברם בארץ עשו רושם, והקול יצא, כי יהודים אדירים עם כסף תועפות בידם באו לקנות אדמה, וזה לא היה כ״כ לטובת רעיוננו; אז עלה במחשבתי ענין המרגלים, מדוע שני המרגלים ששלח יהושע על דעת עצמו, ולא עפ״י ד׳, דוקא הצליחו. ושנים עשר המרגלים ששלח משה עפ״י ד׳ ושנבחרו משנים עשר השבטים, ואנשים נשיאים, אנשים גדולים וחכמים, אלה דוקא קלקלו. עכשיו הבינותי; אמנם ד׳ אמר למשה שישלח מרגלים, כי כן חפץ העם, אבל מזה ששלח דוקא שנים עשר אנשים, ודוקא כל נשיא בהם, ודוקא אחד מכל שבט, מזה כבר אנו רואים את אי־האמונה שהיתה להם, ואת אי־האחדות ששבט אחד לא סמך על השני, וכבר בולטת ההתנגדות, שלא יכלו להתאחד לשלוח שנים או שלשה אנשים, ולא שנים עשר, ודוקא גדולים שיתראו, וזהו שגרם שהוציאו דבת הארץ וקלקלו. למרות זה שהיו בעלי צורה, ומפני אי האחדות ביניהם היו בעיני אנשי הארץ קטנים־כחגבים... ורק שני המרגלים ששלח יהושע, יען באו לארץ, לא כמו לאנשים גדולים וחשובים, להתאכסן במלונים של שרים ומלכים, אלא נכנסו לעיר בלי רעש, „חרש״, כמוכרי כלי חרס, ואיפה התאכסנו? בבית איזו אשה זונה היושבת לא ברחוב העיר, אלא בקיר החומה מאחורי העיר. הם התנהגו ככה כדי שלא יכירו בהם, ולא ישימו לב אליהם, וגם החביאו א״ע בין פשתי העץ, ולכן הצליחו במשלחתם, ונמס לב העם יושבי הארץ... את הדבויים האלה הבעתי גם להצירים האלה שלי, כי גרמו רעה בהרעש שנעשה על ידם. ומה שפחדתי בא, כי באמת לא הצליחו, וכלעומת שבאו כן שבו כלם, ומאומה לא עלתה בידם, ואחדים מהם גם הוציאו דבתם רעה על הארץ...״

„המגיד״ מיום ד׳ תמוז תרמ״ב מודיע: „למרות כל השמועות וההשתדלות מצד שונאי ציון לרפות ידי העוסקים בישוב א״י, החלה היציאה מרומניה לארה״ק בתקפה בימים האלו. כן מודיעים לנו מאה״ק, כי מדי יום ביומו באות משפחות רבות וכספן בידן להתישב שם, לעבוד את האדמה וליסד בתי חרשת המעשה, ואין

מוחה ואין מפריע. בכלל לא נשמע דבר בא״י מן סגירת השער להבאים שלא בהמון רב. עיקר הדבר כעת הוא הכסף ועשית הדבר במתינות ובשים לב, לא בבהלה וחפזון. היציאה מרומניה החלה ואין כח עוד בעולם לעצרה. ואם יצעד הדבר הלאה באופן שהתחיל, במתינות ובהתבוננות, ולא בסופה וסערה — אז נגיע בקרוב אי״ה אל המטרה אשר אליה כלתה רוחנו תמיד, והיא: ההתחלה הקשה. הסימן היותר טוב כי יצליח החפץ בידי אוהבי ציון הוא זה: כי כמעט כל העולים רק בעבודת האדמה יחפוצו״.

ובאותו גליון עצמו מודיע „המגיד״, כי בימים אלה נקרא הא׳ שמואל פינלס אל הציר הטורקי הראשי בגלאטץ והציר הודיע לו בשם ממשלתו, כי ליהודים מרומניה אין מעצור להתישב בפלשתינה, בתנאי שישארו תחת חסותו של השולטן ולא ישובו עוד לרומניה. כן אמר לו, כי אין להם להתיישב בקולוניות גדולות במקום אחד, רק בקבוצים קטנים, ממאה עד מאתיים משפחות.

לעומת בשורות משמחות אלה הגיעו גם בשורות אחרות, מרות ומדאיגות. נודע כי הפרסום והרעש, אשר הקימו יהודי רומניה, גרם נזק רב; כי כל אשר נתפרסם בעתונים (וגם ב„המגיד״) תורגם לשפה הטורקית, והדברים עלולים להרע מאד בכל אשר נוגע לרשיון הממשלה, ובלי ספק גם הרעו, אך בינתים כבר היה זרם העולים גובר והולך.

ד״ר גסטר קבל מכתב מאת הצירים מ. וינברגום. אשר, הכותבים אליו לאמור: „נודע לנו, כי באספה הכללית ביאסי נבחרו מומחים העומדים לנסוע בקרוב לאסיה התיכונה על מנת לקנות אדמה בטורקיה האסיתית. הוטל עלינו לבקש מכם, כי תתנו דעתכם על הדבר וכי תודיעו לאנשים, שלא ימהרו. כמו כן השתדלו להשתיק את רעש העתונות בארצכם, כי להגה הרב הביא ועוד יביא רעה לענין הכללי. בטחוננו רב. היו סבלנים״.

ובינתים כבר פרסם „המגיד״ טלגרמה שנתקבלה מאת פינלס בזה הלשון: „גלאץ. 18 אוגוסט 1882. לבעל „המגיד״, היום בבקר ירדו 228 עמיגראנטען מבני עמנו ברומניה אל אנית הלויד ללכת להתישב באה״ק לעבודת האדמה. העולים לקחו עמהם כל הכלים והדברים הדרושים להתייסדות קולוניה. הפרידה עשתה רושם גדול מאד. אנשים רבים מאד לוו את העולים ורגש נשגב וקדוש ממלא את לבות העם. פינלס״.

מעשהו זה של הועד המרכזי, שנחפז לשלוח את האורחה הראשונה, בטרם הוסרו המכשולים מעל דרכם, הוכיח, כי שוב לא יכול הועד לעמוד מן הצד באפס מעשה.

„המגיד״ מפרסם מכתבים ורשימות מרומניה וכולם „בשורת ציון״ עולה מתוכם:

„המגיד" י"א סיון תרמ"א:

„בוקארעשט. כ"ח אייר תרמ"א. לבעל המגיד! בשים לב נקרא תמיד במכתבו העתי „המגיד" את דבריו החוצבים להבות אש האהבה בקרב לבותינו על דבר הרעיון הנשגב, „ישוב ארץ ישראל". דבריו היוצאים מקירות לבו מעידים על אהבתו הנאמנה לבני עמו ולארץ אחוזת אבותינו. מפני זה נכנסים דבריו ללבות כל ישרי לב באופן מאד נעלה. גם אנחנו מצאנו עצמנו מחויבים להודיע לכבודו כי דבריו היקרים, אשר דבר עד כה בענין הגדול והקדוש ההוא, פעלו פעולה רבה ונשגבה מאד על לבות הרבה מאחב"י, בארצנו זו. בשמחת לבנו אנחנו רואים את זאת מן המכתבים הרבים הבאים אלינו מכל המקומות ברומעניען, המודיעים לנו כי לסבת דברי המגיד נתעוררו גם הם ויסדו בתוכם חבורות רבות למטרה הקדושה לעלות לארץ אבותינו לעבוד אדמתה ולשבוע מטובה, תחת מחסה השולטן והממשלות האדירות אשר באירופא. זאת לנו לעד שהחל בעזהי"ת הרעיון הקדוש משיבת ציון לפעם ברגשות קודש בקרב אחב"י ושביב אש דבריו העלה מוקד האהבה לעשות דבר מה בפועל. מי יתן איפוא וגם יתר אחינו שבגולה, מאלה העשוקים כמונו, יתנו את לבם לשוב לארץ אבותם לאכל מפריה ולשבע מטובה ומבלי להיות עוד ללעג ולקלס, לבז ולמשסה בעיני ובידי שונאינו מנדינו בכל ארצות פזורנו. אם רק הרבה מאד מקרב אחינו יעשו זאת בלב שלם להחיות עצמם מיגיע כפם בעבודת אדמת קדשנו, אז בטח היו באים דברי הנביאים שחזו ברוח קדשם על מקוה ישראל ושובם לגבולם, לשבת שם בשלוה איש תחת גפנו ותאנתו. — אנחנו מבקשים מאת כבודו שלא לחדול מלדבר בענין הזה, אל ייעף ואל ייגע וירים כשופר קולו לעורר לבות אחב"י אל הענין הנשגב הזה, אז סוף סוף יתחיל הרעיון לצאת אי"ה מכח אל הפעל ועינינו רואות. אנכי חד מחבריא הכותב בשם החבורה שנוסדה בזה, בשם חברת ישוב ארץ־ישראל ע"י עבודת אדמה. יעקב משה רוזנטהאל".

„המגיד" כ' אלול תרמ"א:

„בוקרשט. אלול תרמ"א, לבעל המגיד! איש בשורה אנכי היום, להודיע לו את מעמד ומצב חברתנו ישוב א"י. תהלה לאל ינהרו רבים מאחינו בעת האספה לבוא על החתום. מי פלל כזאת מאלו המתנגדים לרעיון הזה, יאמרו עתה כי אך טוב ומועיל הנהו, וגם רבים מהם באו על החתום. בשבוע החולף עשינו קול קורא בכתה"ע „היועץ" היוצא לאור בעירנו וז"ל: אחינו היקרים והנכבדים הנה לכם לדעת את מצב אחינו בעת המצוקות והלחצות אשר אחינו סובלים אשר חייהם תלואים להם מנגד, מתגרת ידי שונאינו. ובכל יום ויום יחדשו שונאינו גזרות שונות כדי לכרות מפינו אוכל. ע"כ אחינו הנכבדים עזרו לאחיכם האומללים החפצים ללכת לא"י לעבוד אדמתה ולהחיות נפשם מיגיע כפם, בסכום מצער זה שכל אחד יתן 1 פראנק לחודש, כי ראוי ונכון לתמוך בהחברה ההיא אשר מטרתה הרעיון

הנשגב הזה, גם אלו אשר אינם חפצים לנסוע לא״י. ותהלה לאל באו רבים על החתום גם אלה אשר אינם מהחברה, כי אם לתמוך ולסעוד בהחברה חפצם. והתקוה תאמצנו כי גדולינו אשר ברומאניא יתמכו ברעיון הזה ויתנדבו סכום כסף לחברה. מי יתן איפוא ונהיה למופת לשאר החברות אשר נתיסדו למטרה זו שיעשו גם הם כמעשינו, אז בטח יש לנו תקוה שנוכל לבא למטרתנו. ובקול קורא הנ״ל מובא גם מכתבך אדוני המו״ל אשר כתבת לי אודות השלוחים, ועשינו שכל אחד מהחברה יתן 3 פרנק בשביל השלוחים לשלוח לאנדאנא ופאריזה וכו׳. וכמו כן כתבנו לשאר החברות אשר ברומניא הבאים בבריתנו שישלחו הכסף בשביל השלוחים, והתקוה תאמצנו כי בעוד חודש ימים נשלח מלאכינו למקומות הנ״ל, ראש החבורה הנ״ל הוא הרב המפורסם מהו׳ ר׳ יצחק אייזיק שור נ״י ואבד״ק בוקארעשט והנני מוקירך אחד בעלי החבורה י. מ. רוזנטהאל״.

„המגיד״ י״ג תשרי תרמ״ב:

„בוקארעשט. כ״ו אלול תרמ״א לבעל המגיד שלום וברכה! הנני מודיע לו כי הקצבים אשר בעירנו יסדו חבורה ומטרתה היא לתמוך בידי אלה החפצים לעלות ציונה לעבוד אדמתה. ד׳ הטוב ישלם להם כפעלם. בשבוע זה היתה אספה מעשירי בני עמנו אשר בעירנו. ותוצאותיה היו ליסד קאמיטע אשר מטרתה היא גם כן לתמוך בידי אלה החפצים לעבוד האדמה בא״י. הנסיבה אשר הביאה אותם לדבר הזה היא כפי אמרם: אנחנו רואים את הרעה הנשקפת על פני שמי רומניא, כי החלו אויבינו לאמר כי עוד מעט תהי ארץ מאלדאווא מורשה להיהודים. אחרי כי מספרם אשר יולדו להם יותר מהנוצרים. גם המתים מב״י מעט מזער לערך מן המתים מקרב הנוצרים, לכן יאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה, כי עוד מעט ועלינו מן הארץ וכו׳. החלו להוציא זממם מכח אל הפעל. לדאבון רוחנו נתיסדה חבורה מהאנטיזעמיטים בארצנו (שונאי ישראל) ושלחו מבני בריתם שלש מאות אנשים לעיר יאסס, לסחור בהמסחרים אשר רובם ככולם אחזו בני עמנו במו ומתפרנסים מהם, והוא בפירות וירקות, וכל החבורה ההיא מגמתם לכרות מפינו אוכל באמרם, מדוע איפוא לא נהיה ככל שאר הארצות שנמצאים בהן האנטיזעמיטים! על כן גמרו גם עשירינו לעשות כל אשר ביכלתנו להשקיט סער הקנאה המתחולל בקרבם, עי״ז שנתמוך בידי אלה החפצים לנסוע שמה, לעבוד אדמתה. בזה יש לנו התקוה כי בטח נסתום פיות משטינינו ומקטרגינו, אחרי שימעט מספר בני ישראל עי״ז ברומניאן, ולא יפחדו עוד שונאינו פן נרבה מהם. כן אודיע, כי החבורה אשר נודעה בשם „אריאל״ בעירנו, שנתיסדה למטרה אחרת, הסכימה גם היא לתת הכסף המקובץ על ידה לסעד ועזר לאלה החפצים לעבוד אדמתה בא״י. ותעמוד הכן לקבוץ עוד כסף למטרה זו. והנני בזה להראות, כי זיקי החמלה והחנינה לא נכבו בלב אחינו אשר ברומניא, והרעיון על ישוב א״י מצא קן גם בלבב עשירינו. לבי

ירחש תודה לאלה המשתדלים בישוב א״י וביחוד להחברות הנכבדות אשר נתיסדו למטרה זו, ומעומקא דלבא אברכם שיאיר ד׳ פניו להם להוציא הרעיון הזה לפעולות אדם. וגם אותך מו״ל „המגיד״ אברך בכתיבה וחתימה טובה לאלתר לחיים, והנני עומד הכן על המצפה ואת אשר אראה אגיד. מוקירו ומכבדו. י ע ק ב מ ש ה ר ו ז נ ט ה א ל״.

„המגיד״ י״ז חשון תרמ״ב:

„בוקארעשט ר״ח מרחשון תרמ״ב. לבעל המגיד שלום! בשבוע זה קבלה חברת ישוב א״י בזה תשובה על מכתבה מהשר הנודע אוהב ישראל ה׳ לורענס אוליפהאנט, וזה לשונו: „הסבות אשר לדאבון רוחי מנעוני עד היום מלהתעסק בדבר ישוב א״י, היו דברים הנוגעים לעניני ביתי, אשר על ידיהם הייתי נאלץ לעזוב לזמן מה את אירופא וללכת לאמריקה. והנני יושב כעת בנויארק מן ירח מאי שנה זו. בעת קבלתי מכתבכם שלחתי מיד מכתבים לאחדים מאנשי בריתי אשר בלונדון שהשארתים במקומי להתעסק בכל דבר הנוגע לישוב א״י, עד שובי לביתי. כמו כן שלחתי מכתבים להאדונים... עצתי היא כי תשלחו מכתב, בו אצורות משאלותיכם, אל האדונים הנזכרים, אז בטח יעמדו לימינכם ותוכלו להרצות דבריכם אליהם כרצונכם ואני אמלא אחריכם. עוד פעם אעירם כי נחוץ מאד שתשלחו מלאכים מכם לעיר לונדון, אז בטח תבואו למטרתכם ומצדי אנכי עומד הכן לתמוך בימינכם בכל כחי, כי כל ישעי וחפצי הוא להרים קרן הלאום הישראלי משפל מצבו. ומאד כלתה נפשי לראותם יושבים בארץ אבותם לעבוד אדמתה ולשבת בטח שאנן מפחד רעה״. עכ״ל השר הנ״ל. מה נעמו דבריו ואנן מה נענה אבתריה? הלא בושה וכלמה תכסה בפנינו לראות אלה אשר לא מבני עמנו המה משתדלים לתמוך בידינו, ולב רגש להם לכבוד ישראל להרים קרנו בכבוד, ועשירי וגדולי עמנו עומדים מנגד בעת כושר כזו להרעיון הגדול והנשגב של ישוב א״י, ועיניהם נשואות לאמעריקא, אשר כל באיה לא ישובו ויבלעו בין העמים. חדלו לכם ללכד נפשות נקיים לפול ברשת זו תחפצו לטמון להם. סלו נא המסלה העולה בית אל בחומרי וברוחני ותושיעו מלבד זה לרבבות אנשים מישראל, אשר עיניהם כלות ומיחלות לחסדי ד׳ ולעזרת גדולינו! ד׳ האב האוהב שערי ציון יתן לכם לב רגש להטות אזן קשבת לקול בני עמכם הנתונים בצרה. — מכבדו ומוקירו. י ע ק ב מ ש ה ר ו ז נ ט ה א ל״.

„המגיד״ י׳ חשון תרמ״ב:

„גאלאץ, מ״ח תרמ״ב, לבעל המגיד! — אחרי אשר ראיתי כי רעיון ישוב א״י ע״י עבודת אדמה הכה שורש גם בלב אחינו האומללים מפה (אשר מספרם יעלה לע״ע לערך שתי מאות משפחות), אשר בכל לבם ומאודם חפצים ללכת

לארצנו הקדושה, לחונן את עפר ציון, לשדד את אדמתה ולהנות מפריה, ואחרי אשר ראה ראיתי, כי גם האמצעים הקטנים חסר יחסר להם, כי מהשני פרנק אשר יתן כל אחד מהם בכל חודש ואחדים מהם יתנו רק 1 פראנק לחודש, מהסכום הזה לא ימצא להם אף על הוצאות היותר קטנות בעת אשר תבוא העת המוכשרת לשום לדרך פעמיהם; ומאשר כי מכבר ידעתי להוקיר את הרעיון הנשגב והנעלה הזה, דברתי על לב מיודעי, אנשים שלמים ונכבדים, אשר המה יעמדו בראש חברת ישוב א"י ע"י עבודת אדמה. ות"ל דברי עשו פרי. והאנשים הנקובים בשמותם ה"ה: ר' יוסף אבעלעס, ר' מרדכי פינליס ואחיו הצעיר ר' שמואל פינליס, ר' אהרון גרינשפאן, ר' משה ראובן בלומנפלד, ר' ניסן שטיינברג, וגם אנכי הח"מ קבלו את המשרה הנכבדה הזאת על שכמם. הועד החדש הזה קרא עצרה ע"י קול קורא אשר שלחנו לכל בתי הכנסיות אשר לעירנו ולקול הקריאה הזאת נדב אחד הר' שלום כהנא (מוכר י"ש וי"ג) לתכלית זו סך מאה אדומים, ונתן כסף קדימה שתי מאות פרנקים, (יזכר לו אלוקים לטובה.) ונמצאים עוד הרבה מהמתנדבים בעם אשר ידם נטויה לנדב (אחד המרבה ואחד הממעיט) לטובת אחינו האומללים, ונקוה כי ד' יהיה בעזרנו, להשלים את מעשי הצדקה הזאת אשר החילונו לעשות למען ציון ולמען אחינו הנרדפים על צוארם והגועים ברעב מחמת שונאיהם ומנדיהם על לא חמס בכפם. ולמען המדה הנעלה והנשגבה רחמנים בני רחמנים, אשר ישראל בה יתימר, לא נחשה ולא ננוח, עד אשר נראה בנחמת ציון ובישועת אחינו האומללים בעזרת ד' ובעזרת אחינו הגבירים המפורסמים והנדיבים בכל מקום שהם. ואותך בעל „המגיד" נבקש: לך בכחך זה וד' יהיה בעזרך לכלות את אשר החילות לעשות לטובת אחינו האומללים ותחת דגלך נלחם ונעבוד בעבודת הקודש בכל מאמצי כחנו, כי לך יאתה. וד' יהיה עמך ועם כל המתעסקים בהדבר הקדוש הזה, ובכל אשר תפנה תצליח כאות נפש אוהב עמו ולאומו ומצר בצרתם.

ל י ב ג א ר פ ו נ ק י ל".

„(הערת המו"ל:) „ישמח לבנו לראות כי אחב"י ברומעניען מתעוררים בחזקה לישוב א"י. וביותר נשמח לדעת, כי גם עשירינו ונכבדינו שם מתעוררים בצדק לזה, ולא העניים לבדם, אשר לבם מלא וכיסם ריק, ומבלי עזר וסעד אין לאל ידם להשיג חפצם. אם סוף סוף יהי' נעשה הצעד הראשון לישוב א"י כאשר נקוה, אז, לפי הנראה, יהיו בני עמנו ברומעניען הראשונים מאחב"י באירופא לשוב לארצנו אשר גלינו ממנה, להניח אבן הפנה לבנין הלאום. — כל זמן אשר גדולינו באירופא בכלל אינם מתעוררים לזה, עלינו בעצמנו מוטלת החובה הקדושה להתעורר ולעשות עכ"פ כל אשר בכוחנו, לסול המסלה לזה ע"י התיסדות ועדים בכל מקום. העיקר הוא: ה א ח ד ו ת והסדר בכל דבר, ומפני שכבר נוסדו הרבה חברות לישוב א"י ברומעניען, ע"כ נחוץ מאד אשר החברות השונות יכינו למו ועד כולל (צענטראל קאמיטע) להתאסף לעת הצורך ולהועץ בכל דבר נכבד בעניני החברות, ולא תהי

כל חברה מדור בפני עצמה, לעשות לבדה. אנחנו לא נדע מי הם האנשים מבעלי החבורות השונות המוכשרים להועד הכולל; לפי דעתנו יעמדו מיסדי החבורות בראש הענין ויצרפו להם נבחרים אחרים כטוב בעיניהם, ויחד יתיעצו בדבר לעת הצורך. רק האחדות היא שתעמוד לנו בעזר צור ישראל להגיע אי"ה למטרתנו, האחדות והמתינות ואי דחיקת השעה".

„המגיד" כ"ד חשון, תרמ"ב:

„כפי הנראה מתחילים אלה מבני עמנו במדינת רומעניא אשר מנויה וגמורה בסודם לעזוב את ארץ מולדתם, אשר צורריהם ימררו שם חייהם וכורתים כל אוכל מעיהם, וללכת לארץ הצבי, לצאת מכלל דבור אל המעשה. העצה היעוצה ב„המגיד" גליון 42, כי אין לחכות עד זמן שתוסד חבורה גדולה כוללת, רק מספר קצוב משפחות שיש להן לכסף מוצא, תעשינה ההתחלה, מצאה קן לה גם בלבות בני עמנו ברומעניען. במכ"ע „היועץ" מודיעים מעיר באטושאן, כי שם נכונות ארבעים משפחות ללכת. תלוינה להן עוד ששים, בס"ה מאה משפחות וכספן בידן למטרה זו. עצתנו היא לאחינו ההם, כי לא יהיו נמהרים כ"כ במעשיהם, ויחכו עד אשר תמצאנה לכל הפחות ב' מאות משפחות וגם זה יהיה בנקל מאד כאשר יודעים אנחנו אל נכון משפחות הרבה עם כספן בידן גם מארץ אחרת המוכנות לעלות ציונה. ואחרי שתתחברנה המשפחות בקשר אמיץ, תשלחנה מקודם אנשים מהם לארץ הנבחרת לתור את המקום, ולהתחקות על כל שרשי הדבר. הרב החכם מהרי"מ פינס נ"י ואחרים אוהבי שערי ציון ויודעים הענין על בוריו, עמדו לימינם בכל כוחם לסול המסלה לעולי ציון, — כן שמחנו לראות מן מכת"ע הנ"ל, כי סוף סוף נתעוררו כל החברות הרבות לישוב א"י ברומעניען לשלוח מלאכים מתוכן לאספה כוללת (געניראלפערזאמלונג) שתהיה בעיר פאקשאן (להצעת הועד בבוקארעשט) ביום העשרים וששה לירח זה. הועד בחר בעיר פאקשאן, יען היא הנקודה התיכונה לכל ערי רומעניען. באספה הכוללת יועצו יחד כדת מה ואיך לעשות ההתחלה לישוב א"י. במה"ע הנז' מודיעים כי בימים האלה עובר בארץ רומניען „משולח מא"י" ור' משה לפידות שמו, בכל מקום בואו לקבץ נדבות בעבורו מתרה הוא ומזהיר את בני עמנו שלא יעלה על לבם ללכת לארץ הצבי לעבוד אדמתה. כהמרגלים הקדמונים מוציא גם „המשולח" הנ"ל דבתו רעה על ארץ אבותינו ומטיל אימה עליהם מן הנפילים בני הענק היושבים שם גם עתה, ועוד ספורים מבהילים כאלו. והנה מודים אנחנו כי „המשלוח" ההוא והדומים לו, היושבים בעיר הקדושה ואוכלים ואינם עושים, מוטב היה לו לראות את אלה החפצים ללכת לא"י ולקנות אדמה, אם היו נותנים הכסף לו ולהדומים לו; אבל נקוה, כי אחינו בני ישראל ברומעניען לא ישימו לבם לדברי המרגל ההוא. קשה לנו להאמין, כי נשלח מאיזה כולל למטרה הנ"ל. הלא רואים אנחנו, כי גם בא"י נוסדה חבורה לעבודת האדמה, והרה"ג

כמה״ע ר״י דיסקין נ״י, שהי׳ אבד״ק ברושן, עומד בראשה, והם מחלי׳טים כי טובה הארץ מאד מאד. ומלבד זה, הלא בזה מודים ואומרים כל אלה מהגדולים מהנוצרים שתרו וחקרו הארץ לכל פרטיה, הקולוניות מהאשכנזים מצליחים שם, וגם מהרי״מ פינס נ״י, היודע את הארץ, אומר כן במכתבו אל השואלים אותו (ראה המגיד גליון 42). על כן אל תאבו אחי ואל תשמעו לדברי המשולח המרגל ההוא, כי כל דבריו לא ממקום קדוש יהלכו. ולא לנו הוא, כי אם לצרינו! מחבר ספר: „מסעות שמעון״ כהר״ר שמעון בערמאן, היודע היטב תכונת א״י, כתב מכתב אל „היועץ״, אשר בו מיעץ גם הוא להחברות השונות כי לא תמהרנה ללכת בודדות כל אחת לפי רוחה, רק תתאחדנה בקשר אחד ובעצה אחת ואז ישועתן קרובה לבוא, יותר מאשר יאמינו הן עצמן. אמנם כן הוא! כבר אמרנו גם אנחנו, כי האחדות, רק היא שתעמוד לנו להגיע אי״ה למטרתנו״. —

„המגיד״ מיום כ׳ טבת תרמ״ב מפרסם מאמר בשם „לישוב ארץ ישראל״ וזה לשונו:

„בדבר ההתעוררות הנמרצה לישוב א״י בקרב אחב״י ברומעניען נוכל להודיע רק טוב, בשורות משמחות לב כל אוהב עמו. ראשי כל החברות הרבות שנוסדו שמה, עושים מעשיהם לשם שמים, ונלחמים בכל יכלתם נגד כל המכשולים והמפריעים המונחים על דרך זה, כאשר יחייב טבע הענין. — המה מבטלים רצונם הפרטי במקום שהבטול דרוש לחפץ הכלל ולמטרת הענין הנשגב אשר לפניהם. נקוה כי אחינו ההם יראו לדעת כי אין אמת בפי השמועה האומרת כי טבע אחב״י להתלהב לדבר חדש בין רגע אחד, ואח״כ ירפו ידיהם ויחלש רוחם — ד׳ האוהב שערי ציון נתן בידם ענין נשגב ומאד נעלה לענות בו, והם, אם רק יחפצו, יהיו הראשונים לבנות החרבות ולהושיב הנשמות בארץ אבותינו. למטרת הרחבת גבול הפעולה וההתעוררות אל הענין הנשגב ההוא, עובדים שם שני כתבי עתים כתובים בשפה המדוברת בקרב אחב״י שם. והם: „היועץ״ „והקאלאניסט״. ועתה החל לצאת לאור מחדש מכה״ע „יזרעאל״ בשפת קדשנו בעיר פיאטרא, ע״י החר״א רוקח נ״י, שגם הוא קולע למטרת ישוב ארץ־ישראל זה כמה כנודע. העצה היעוצה מן מו״ל „היועץ״ להשתדל להרבות שם מספר החברים להחברה הנכבדה עד חמשים אלף ע״י השתדלות נמרצה, היא עצה טובה ולפעולתה אין חקר. באמת נקל הוא ע״י השתדלות נמרצה למצא חמשים אלפים ואלף אנשים בין שלשה מאות אלפים (אלף) ב״י יושבי רומעניען. ואם יתן כל אחד רק פראנק אחד לחודש יהיה בכח החברה להושיב שלשים איש בכל חודש בא״י לעבודת האדמה. — ואם תתנהג החבורה הכוללת במישרים ובהשכל ודעת, ופעולותיה תהיינה נראות, אז אין כל ספק כי יספחו אליה חברים מבני עמנו גם מארצות אחרות לאלפים ולרבבות במשך הזמן, ותהי לנס עמים ולתוצאות פעולותיה אין חקר. — —״

„המגיד" מיום כ"ח תשרי תרמ"ג מודיע, „כי לפי הטלגרם האחרון ששלח לנו הועד מן היום הרביעי לירח זה, קנה תודה לאל את המקום סאמארין עם עוד אחוזות סביבותיו במחיר 46.000 פראנק להושיב שם בקרוב אי"ה את הקולוניה הראשונה". — — ובגליונו מיום י"ב חשון תרמ"ג יוסיף לספר, כי „המקום אשר קנה הועד הראשי הוא הכפר הנקרא „סמרין" ועוד כברת ארץ אצלו. המקום הוא בקרבת העיר חיפה על יד הים. ברצון הועד לשלוח שם משפחות רבות בטרם יגיע זמן החורף". — —

הרבה מסיע לעולים בדרכם ד"ר ש ו ר ץ בקונסטנטינופול, אשר רעיון ישוב א"י יקר ללבו. מכתביו המתפרסמים בעתונות מדברים בעדם:

„הועד פנה במכתב אלי ואני עזרתי לו ברכישת שטחי־אדמה במרחק של שעתים נסיעה מחיפה. עד היום כבר נתישבו שם כ־70 משפחות. לפני ימים אחדים יצאו מכאן 20 המשפחות האחרונות. גם במושבה זו חורשים כבר ובונים בתים ויש תקוה ובטחון שהיא תתבסס יותר טוב משאר המושבות, מפני שבין מתישביה ישנם הרבה אנשים הגונים נבונים ויודעי־דבר. מלבד זאת העמדתי אותם בתנאים כאלה שהם מובטחים מכל מיני תואנות מצד השלטון הטורקי. ועכשיו הנני מחכה לבואו של ב"כ הועד מגלץ כדי להתחיל בצעדים ממשיים בפני השלטון כאן. את התוצאות אודיע לכם".

„...באיזו מדה מזיפים העתונים האנגליים ואחרים את העובדות תוכלו ביחוד לראות ממאמרי השני העומד להופיע בימים הקרובים ב„אידישע פרסע". לקרוא צריך כמובן בין השטין, כי לא את הכל אפשר לפרסם. הועד בגלץ אף כי פועל הוא, אבל בלי מרץ ובלי ידיעה מספקת של הענינים. הרבה טורח היה לי עם הקבוצה הראשונה של המהגרים הרומיניים לסוריה ורק מפני שהועד לא השתדל קודם ששלח את המהגרים, להודיע על הסדרים בטורקיה בענין הפספורטים. ברגע הזה מוכנים ברומניה להגירה עוד כ־60—50 משפחות ובנוגע עליהם כבר הספקנו לבוא לידי התאמה עם הועד המרכזי והקשיים הקודמים לא יעמדו עוד על דרכם. מה שנוגע לידיעה שהופיעה בעתונים שמר אשר ווינברג נקראו שוב הנה ונמצאים בקונסטנטינופול, הרי אין בזה שום אמת מלבד זה „שסוביקט" שפל אחד הידוע גם לכם, הלהוט להוציא כספים מידי אחרים, כתב להם שבואם הנה הכרחי מיד, אבל הם היו במדה כזאת נבונים שנשארו במנוחה בביתם".

והנה גם השבועון „יזרעאל" מודיע, כי הועד בגלץ קנה בא"י על חוף ים־התיכון חלקת אדמה גדולה עם יער ומרעה וכו'. ויש שם מקום ל־60 משפחות מתישבים. האקלים והמים טובים. לע"ע נתישבו שם 15 משפחות ונבנו בתים, אחד גדול, של אבן, ושלשה של עץ.

ישוב א"י ע"י יהודי רומיניה — לפי העתון „י ז ר ע א ל" — הולך ומצליח.

אחרי הקבוצה הראשונה של יהודי רומיניה שבאו לא"י עומדת לצאת לדרך הקבוצה השניה בת 30 משפחות, בעלי אמצעים. הנוער היהודי ברומניה אינו עומד מרחוק לתנועה. מר י. אפותקר, שגמר בית־ספר גבוה, יסד בגלץ אגודת־נוער, שמטרתה ישוב א"י. האגודה מונה כבר 300 חברים והיא נקראת „אגודת אוליפנט", על שם החלוץ הראשון לרעיון ישוב א"י. אגודות־נוער כאלה נוסדו גם בשאר ערי־רומניה. ל„המגיד" מודיעים שלאגודות אלה נודעת חבה יתרה בין יהודי רומניה. עשיר יהודי אחד נדב להם בנין גדול בשביל בית־כנסת, ובו, בזמן החגים, נאסף הרבה כסף לטובת ישוב א"י. ה„אמיגראנט" מודיע שבגלץ נוסדה אגודת נשים יהודיות צעירות ומטרתה — יסוד בתי־ספר בשביל ילדי המהגרים בא"י. — „ה ח ב צ ל ת" מודיעה שלהמהגרים הבאים ליפו עם פספורטים רוסיים ורומניים אין מרשים לעלות בחוף. מפני זה הם מוכרחים לעבור לאניות אחרות ולנסוע לנמלים אחרים. אלה שבאים עם תעודות תורקיות ואוסטריות נותנים להם מיד לעלות.

„...מה שלא עלה בידי יהודי־רוסיה — מסופר בכרוניקה ב„ווסחוד" — התחילו להגשים אחינו לגורל ברומניה. בלי רעש ורב דברים החליטו יהודי רומניה לנסות בכוח עצמם להוציא לפועל את הרעיון של ישוב א"י. בגלץ ובוקרשט נוסדו לשם כך חברות מרכזיות, נוסד עתון מיוחד בשם „קולוניסט" („האכר") והעבודה רותחת. בראשית השנה שעברה נגשו ליסוד שתי המושבות הראשונות בכספי יהודי רומניה: המושבה „סמרין" (בדרומה של חיפה) ו„ראש־פנה" (על יד צפת). אולם כאן נתגלו בכל נולותם דרכיה של הממשלה הטורקית עם היהודים המתישבים במדינותיה. לתמהונם הגדול מצאו המהגרים כבר בראשית דרכם יחס של שנאה מצד השלטונות הטורקים. הפקידים הטורקיים, עפ"י פקודות מלמעלה, לא נשאו פני איש — בין נתיני רומניה, בין נתיני רוסיה ואוסטריה. הדבר הגיע עד לידי כך שבפרלמנט האנגלי נתעורר משא ומתן בענין זה. השנוי הפתאומי ביחס הפורטה לשאלת ישוב־הארץ חידה היא. — אחרי תלאות רבות הגיעו סוף סוף גולי רומניה אל מחוז חפצם. שתי המושבות החדשות שמשו מקלט ל־600 יהודים בערך. בחירת המקום היתה מוצלחת. — —"

ביום ד' כסלו תרמ"ג מביא „המגיד" טלגרמה שקבל מאת הועד המרכזי בחתימת ראש הועד לעביל ומזכירו פינלס, וזה לשונה: „גאלץ. 10 נובמבר. היום נסעו לאה"ק עשרים ושש משפחות. שש עשרה מהן על חשבון הועד ועשר משפחות ע"ח עצמן. בסך הכל 142 נפש". — — ובפעם האחרונה מודיע „המגיד" ביום ג' טבת תרמ"ג, לאמור: „— — אחרי כתבנו הדברים הנזכרים, הגיעה לנו הודעה מן הועד הראשי לחברת ישוב א"י בגאלץ, כי שלח את האורחה השלישית אל הקולוניה „סמארין", אשר קנה הועד באה"ק. עתה נשלחו שבעים נפש, והם האחרונים מאלה שנועדו להאחז בהקולוניה „סמארין" הנ"ל. קוה נקוה לד' צור ישראל, כי הקולוניה

ההיא תגדל ותעלה כפורחת ותהי לגוי גדול בארץ אבותינו".

הועד המרכזי שלח איפוא שלש קבוצות, למעלה ממאה משפחות ורווקים, כולם יחד כארבע מאות וחמשים נפש, מלבד אותם אשר עלו על דעת עצמם ועל אחריותם, אם בודדים ואם בקבוצות.

ד.

המעפילים בדורם

שמה של אנית הלליד האוסטרי, שהסיעה את האורחה בת 228 נפש, נקראת „ט ט י ס". והנוסעים רואים בדבר „אצבע אלהים": טיטוס הגלה את ישראל מארצו. ו„טטיס", האֵני של הלליד האוסטרי, מחזיר את בני ישראל לארץ מולדתם.

מלבד האניה „טטיס" מפליגות בין חופי רומניה וחופי המזרח התיכון גם שאר אניות הלליד: „דניא" ו„איריס", זו הולכת וזו באה.

הסופר ש. י. רוזאניס מתאר את דבר ההפלגה מרומניה: „— — ביום הרביעי לפנות ערב באו כל העולים ברכבות וכולם הובאו אל היכל בעלי־המלאכה אשר בעיר. אנשי הועד הראשי נתאספו להועץ עם באי־כח האגודות ממויינשט, פקשאן, קירז'א וכו'. בשעה התשיעית הלכו הא' יוסף אבליס (ממלא מקום ראש הועד) ושמואל פינלס לבקר את הנוסעים. שם הוכנה להם ארוחה. סביב לשולחנות ארוכים ישבו העולים, אכלו ושתו וכולם שמחים וטובי־לב. המון־עם נקהל מסביב לבית, ואיש את אחיו ידחקו, כולם מבקשים לראות במחזה, וצר היה המקום מהכיל את כולם. בין העומדים זקנים מתי מספר, ויתרם צעירים לימים בעלי־כוח. בקרב הנשים בתולות הרבה יפות תואר. מספר הילדים כחמשים, כולם בריאים וטובים. בראשונה הובאו לאניה הקרשים והבדים, האדנים והדלתות וכו', כל הדרוש לבניני הבתים. אח"כ הובאו כל כלי הברזל, כלי המחרשה וכל הדרוש לעבודת האדמה, ואח"כ כל המטלטלין של העולים. כל אלה הובלו כל היום בעגלות אל בתי אדוני האניות של חברת הלליד.

„הנוצרים יושבי החוף השתוממו על המראה. בשעות שלאחר חצות היום יצאו העולים בעגלות אל החוף. לפני הכבודה רכב שוטר לשמור על הסדרים. וגם בעגלה האחרונה ישב פקיד הפוליציה כמאסף לכל המחנה. אנשים רבים מכל קצות העיר באו לראות במחזה, אשר כמוהו לא ראו מימיהם. כאשר עבר כל המחנה על פני היכל הבורסה אמרו רבים מגדולי הסוחרים הנוצרים, כי מצטערים הם לראות את היהודים מכינים עצמם באמת ובתמים לעזוב את הארץ. בני האספסוף לעומתם שמחו על הדבר.

„הא' פינלס השתדל להשיג מן הקונסול הראשי למלכות תוגרמה היושב

ספינת המלחמה הבריטית הראשונה שביקרה בנמל "פטרה" (מתוך 1882 בוטאן)

בעיר את כתבי־המסע בשביל העולים. כל אחד מן העולים הודיע, כתוב וחתום על גליון, כי הוא הולך לשבת בממלכת תוגרמה עפ״י התנאים שהותנו עם הממשלה לגבי כל האמיגרנטים הקובעים ישיבתם שם. אח״כ קנה הא׳ פינלס את כרטיסי הנסיעה בשביל העולים. משמונה בערב ועד אחת־עשרה עזר הא׳ פינלס את העולים והובילם מן החוף אל האניה. אח״כ הלך אל הצלם, אחינו העברי הא׳ שפירסקי, ובקשהו לתאר על לוח את כל המראה. ביום הששי לשבוע, בבקר, הלך פינלס אל האניה לבקר את העולים ולראות אם נעשו כל הסדרים. בשעה הששית בבקר הרימה האניה „טטיס״ את דגלה לכבוד היום (שהיה יום הולדת קיסר אוסטריה). כראות העם את הדגל קראו ה י ד ד! בשעה השביעית נתפזרו העננים מעל פני רקיע השמים והשמש בהדרה הופיעה על המראה. פינלס הלך עוד פעם אל האניה לברך את העולים בברכת הפרידה, ושתי בנותיו הקטנות אידא־רחל ומרים חלקו מגדנות לילדי העולים. כאשר נתן רב החובל אות לעזוב את החוף, נשמעו קולות „הידד״ מן החוף ומן האניה ותבקע הארץ לקולם. אחד העולים תקע בשופר. המון רב לאין מספר נקהלו בחוף לראות במחזה הגדול הזה. וברכות מאליפות נישאו לעומת העולים ההולכים לשבת על אדמת ארץ אבותם. כאשר זזה האניה ממקומה קראו עוד פעם כל הנאספים „הידד״ ומטפחות אין קץ עפו באויר לאות פרידה. כל הקהל נשא תפילה, כי יבואו כולם למחוז חפצם בריאים ושלמים ללא מכשול ופגע רע, ויסולו המסלה לאחיהם בני עמם שיבואו אחריהם לשבת על אדמתם בארץ אבותם״.

ושוב פרטים באו מקונסטנצה, יום ה׳ אלול תרמ״ב, לאמור: „לבעל המגיד. ביום ו׳, שלשה ימים לחדש אלול, לעת ערב, הגיעתנו טלגרמה מן הועד הראשי בגלאץ מעצם היום ההוא משעה 11 ורגעים 45 בנוסח הזה: „נוסעים כשלש מאות נפשות. זה עתה הפליגו. נבקשכם להמתין לאניה עם האורחה. הועד״. אחרי תפילת הערבית בליל ש״ק נאספנו חברי הועד לישוב ארה״ק דפה ואלינו נלוה האדון היקר מ. שורצפילד מבוקרשט (עוזר על ידי המו״ל מכתבי־העת „האחוה״־״פראטער־ניטאטע״) להמתיק סוד כדת מה לעשות להספיק לאימגראנטים, כי לא יכלנו להכין מבעוד יום, ונעבור על פני חוצות לראות מה לקנות ומאין לכסף מוצא; תודות לאדונים יקרים מבוקרשט והאדון שורצפילד, אשר הרהיבונו בדבריהם, החלפנו כח ללכת אל כל הבתים ולבקש מכל הנמצא מוכן. ואחרי כן הלכנו לנחתום אחד ונצוה להכין 120 אוקס לחם עד השעה החמישית טרם הצהרים (כי כן דרך האניה האוסטרא־הונגרית מגאלאץ לבוא אל עירנו). בבוקר השכם טלגרמה שנית באה לידנו שלוחה מגאלאץ מיום ו׳ בערב, אשר תכיל הדברים האלה: „בבוקר הזה נסעו עם הלליוד „טטיס״ 228 עולים. שאלו את פי כולם אם יכלכלום בטוב. ואם להפך, בקשו מאת הסוכנים ורב החובל. עשו כל אשר יהיה בידכם לצרכם. אולי תצטרכו, הודיעו בטלגרמה לוארנה להכין דבר מה. עשו ככל יכלתכם להחזיקם ולאמצם. אמרו

לעולים, כי יעשו טוב אם יבטיחו בקונסטנטינופול כליהם וסחורתם עד חיפה. הודיעו בטלגרמה התוצאות. לעביל, פינלס". מיד הלכתי אל הסוכן לחברת הלויד דפה, הוא הציר האוסטרו־הונגרי א. ליטשן, ואחלה פניו למען יאבה בטובו להפקיד חיי העולים בידי רב המלחים ולשים עינו עליהם לטובה. הוא הבטיחני, כי כאשר דיברתי כן יעשה. גם הודיעני כי קבל טלגרמה מטולטש"ה, בה יודיעוהו כי האניה אחרה שש שעות, ועל כן תאחר מועד בואה פה. לשמע בוא העולים היתה כל העיר צופיה למרחוק לראות התורן. ואנשים ונשים יחד עם ילדים התאספו לברך הבאים בברכת בואכם לשלום וצאתכם לשלום. שעות אחדות ישבנו בבולוואַרד, כי משם תתראה האניה שעה וחצי טרם הגיעה אל החוף. והנה פתאום נשמע קול והנה האניה לעינינו. מחזה מרהיב ונעים! מחזה אשר כל אוהב עמו בתמים יוריד דמעות גיל ועונג, לראות כי אחרי אלפים שנה ישובו בנים לגבולם... האניה הסבה פניה אלינו והנה על הגשר עומדים העולים, בחורים מלאי כוח עלומים, בריאים וחזקים, נשים עדינות הראויות להפקיד בידן גורל בעליהן, גורל הקולוניה הראשונה באה"ק, גורל כל היהודים לימים יבואו! יחד נשים, בתולות, בחורים ובאים בימים, פניהם צוהלים הביטו עלינו בשמחה וגיל. גם אנחנו עשינו כמוהם: כחוט אלקטרי אשר יודיע מרחוק דבר איש אל חברו כן היתה פגישת עינינו: שלום עליכם אחים! בואכם לשלום! האניה הורידה את העוגן אצל הגשר. ברשות רב החובל הלכנו עד האניה לראות כל מה שנעשה שם. כבואי שמה מצאתי את האדון א ב ר ה ם ב צ ל א ל מבוקרשט אשר הואיל בטובו לקחת עליו המעמסה ולקנות בצלים, זיתים ויין שרף, על פי פקודת חברתנו ולהביאם אל האניה אחרי עמל רב: תשואות חן חן לו. פה נשים, שם ילדים. מעבר מזה בחורים. ומעבר משם באים בימים... כולם יהודים! כולם אחים! זאת פגשה עיני בראשונה. ראשית פעולתי היתה ללכת ולדרוש בשלום כל אשה ואשה, כפי המצוה לנו מן הועד הראשי. כולם כאחד ענו כי מצבם בטוב. לחם, בצלים, זיתים וי"ש קנינו לכם — כן דיברתי אל העולים — מה עוד אתם צריכים? יין, סרדינים, ציטרונים — השיבוני. כרגע הלכתי אל שפת האניה ואקרא אל הועד לקנות עוד כפי חפץ האמיגרנטים. האדון ש ו ר צ פ י ל ד והאדון ל. ק ו ר נ פ ל ד הלכו לקנות הכל כאשר אמרתי. אחרי כן קראתי במחנה למען יבואו נבחרים מהעולים, שנים ממויינשט, שנים מברלד ושנים מגאלאץ. וככה דיברתי באזניהם: אתם נצבים פה כולכם, מויינשטים, גאלאטצאים ובערלאדים; והנני פה בשם הועד המקומי. האם מלא הועד חובתו? — הן, הן! — האם תבקשו דבר בלעדי זאת? — תודות חן, כי מלאתם כל משאלותינו — היתה התשובה. — על כן הטו אזניכם האזינו אמרי: התדעו מה מטרתכם בלכתכם לעבוד עבודת הקודש? התדעו כי לקחתם על שכמכם משרת הקודש? משרת אחיכם, גורל היהודים, גורל כל היהודים לימים יבואו? אשריכם כי זכיתם לכך! הנכם הולכים לייסד הקולוניה הראשונה, באדמה פוריה וטובה; רק שני דברים אתם צריכים

להצלחתכם: אחדות ועבודה! האחדות היא דבר נחמד ונעים, והיא רק היא עמדה לנו ולאבותינו; הנה בארץ אשר אתם הולכים שמה עמד לפני אלפי שנים כסא המלך שלמה, אך אחרי מותו, נקרעה ממלכת היהודים לשנים, אפרים יקנא את יהודה, ויהודה יקנא את ישראל. ולא נמשכו הימים ויהודה וישראל נפלו ולא יכלו קום. ומי היה בעוכריהם? פירוד הלבבות! מאות שנים אחרי כן התעוררו במקום ההוא יהודים אחדים, גזע המכבים, מתי מספר, וילחמו בזרוע נטויה עם אויבי ארצם הרבים והעצומים, גם נצחו. מי היה באשרם? האחדות! כי האחדות תביא הכוח! ראו, כי בידיכם הפקדנו אושר יהודי רומניה ואושר כל הלאום, ועל כן דעו מה תפעלו. המשל הספרדי יאמר: שני טובים לא ילחמו; אחד רע ואחד טוב גם הם לא ילחמו, כי אם יחרף הרע את הטוב, לא ישיבנו דבר, ויסבול הכל לטובתו. שני רעים ילחמו על לא דבר — התרופה היא, כי יבוא השלישי ויכריע ביניהם. — הרבה הרביתי ליעצם ולחזקם — כי לא דבר קטן הוא המשרה אשר לקחתם וכו'. התאחדו ועבודו! וחפצכם בידכם יצלח, והייתם לברכה בפי כל ישראל, ולדור יבוא זכרכם יהיה מבורך. אמן". כולם עומדים שמעו דברי. פתאום הרימו זרועותיהם וככה השיבוני: — תודות לכם, אחים יקרים, תודות לכם על כל אשר עמלתם בעבורנו. תשואות חן על אמריכם. הננו פה ערבים לכל העולים, כי אוהבי מלאכה המה מנעוריהם. לוא יהי מקום מושבנו מדבר שמם, אנחנו נהפוך אותו לגן־עדן. הננו פה נשבענו, כי לא תאהרו לשמוע ולראות, כי הקולוניה תהיה למשל ולשבח בפי כל, כי ישרים אנחנו וראויים להפקיד בידנו המשרה הזאת!

„ויהי אך כלו דבריהם, והנה בעלי הספינות הקטנות יחד עם חברי הועד והאדון שורצפילד באו אל האניה ויביאו הלחם וכל הנחוץ. שורצפילד, קורנפלד ואנכי חלקנו לחם אחד ליד כל איש ואשה והשאר הפקדנו בידי הא' קליסטר מגאלאץ, כי הוא עומד בראש כל העם."

„העולים רובם המה ממויינשטי והועד הראשי הוסיף עליהם משפחות מברלד וגאלאץ; רובם צעירים לימים וגבורי כוח; הנשים גם הן צעירות ובנות חיל. זקנים אין בהם ולא בעלי־מומים וחולים. כולם אוהבי עבודה, כי בה החיו את נפשם. גם יש ביניהם מביני עבודת האדמה על בוריה; עמהם מובילים כל כלי־בית, צרכי־בנין מעץ, כמו קרשים, עמודים, דלתות וחלונות וכו'; גם קני רובה לכל אחד ואחד שמו בתיבות; כולם שמחים בצאתם, ורוח גיל ירחף על פניהם; לא כאנשים אשר יעזבו ארץ מולדתם, הארץ אשר נולדו המה ואבותיהם, אלא כאנשים היוצאים מאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה."

„ביום הראשון אחרי הצהרים יגיעו לעיר הבירה, וכפי אשר נצטוו ישארו באניה הזאת או ההולכת לסוריה עד יום ד', מבלי שיצטרכו לעלות לקושטא כי אם אחדים מהם לקנות די מחסורם ולדבר עם האדון ד"ר שוורץ, אשר אליו יביאו מכתב מן הועד הראשי; אחרי מסע האניה, ביום ש"ק, יגיעו לחוף סמירנה;

ביום ד׳ בבוקר יגיעו לחוף בירות, ושמה יעלה האחד מהם לקנות סוסים ובקרים לפי הצורך, והנשארים יגיעו ביום ו׳ לחיפה מחוז חפצם. שם ידרכו רגליהם על אדמת אה״ק, בארץ היקרה הזאת אשר עיני יהודי רומניה אליה נשואות; בצדק תוכל העיר הזאת לשאול: מי ילד לי כל אלה? ואני יושבת בדד וגלמודה! אלה המה בניך הבאים אליך, אלה ילדיך השבים אליך, אחרי אשר הגלו זה אלפים שנה, יבואו עתה מרחוק לעבדך ולשמרך, ולהעלות על זכרונך ימי קדם, הימים אשר ידי יהודים חרשו בך, הימים אשר נשיאים קצרו תבואותיך, הימים אשר נלקחו מלכים ונביאים מאחרי הצאן; אך גם אַת פתחי נא אוצרך הטוב והשקי מחלבך צאצאיך, למען ימצאו שכר בעמלם, והזורעים בדמעה ברנה יקצורו!״

„בשעה החמישית אחר הצהרים החלה האניה להעלות העוגן. פני השמים טהרו מן העננים והגשם חדל. ואנחנו קרבנו אל האניה בעמדנו על הגשר. העולים עלו על הגשר לראות עוד בפעם האחרונה את החוף האחרון אשר לרומניה... מחזה מרהיב ונעים...! האניה הסבה פניה והשמש הזהיר בפני העולים. — שמש ההצלחה הוא. המחזה הזה לא אשכח לנצח!... מראה אשר לא יכולתי לדמותו כי אם אל מגורשי ספרד בעת הפרדם מעל הארץ הטובה ההיא... האניה הלכה הלוך ורחוק. העולים הניעו את סודריהם הלבנים וקראו: שאי שלום ארץ רומניה, שאי שלום ארץ מולדתנו! עוד לא נוסיף ראותך עד העולם! שאו שלום אחים יקרים! ונתראה בארץ־ישראל!...״

„ואנחנו קראנו: סעו לשלום, אחים אהובים! מלאך האלוקים מלוה אתכם על דרככם ותגיעו בשלום אל מחוז חפצכם; אך זאת אל תשכחו: עבודה ואחדות! סעו לשלום!...״

„כה הלכה האניה הלוך והרחק מעלינו יותר משלשה רבעי שעה, ועוד נראו לעינינו הסודרים הלבנים. ד׳ הבוחר בציון מכל משכנות יעקב, יתן והקולוניה הזאת תפרח כלבנון עד בלי די!״

בהגיע האניה לקונסטנצה יצאו רבים מיהודי העיר לקבל פניהם. אבל באו גם כמה אנטישמיים. היהודים חלקו לנוסעים צידה, ואילו האנטישמים זממו להם שעשועים על שפת הים בזרקם שזיפים בראשי העולים. אחד מן העולים אמר לסופר ה„פרטרניטטיה״: „קשה לי לעזוב את הארץ. נולדתי וגודלתי בגאלאץ. הרבה דמעות זלגו עיני בעת נסיעתי. ידעתי כי אני נוסע על מנת שלא לחזור עוד. וכשהאניה עגנה כאן בתחנה הרומנית האחרונה עגמה נפשי עלי מאד. אבל קבלתי מקלחת קרה שתפיג את צערי, בדעתי כי אי אפשר לראות חיים כאן עוד״...

גשם השזיפים שירד על אנשי העולים מעבר שפת הים היה „המקלחת הקרה״ שעליה דיבר המהגר.

הרבה מאד מן העולים היו ממחוז באקאו. המרכז התקיף ביותר למען א״י היתה מויינשט. והלצה היתה רווחת בארץ, כי הדרך לארץ־ישראל עוברת דרך

מויינשט... הממשלה הבטיחה להיטיב עם העולים ולא קיימה את הבטחתה. נעשו קשיים גדולים בענין הפספורטים. ההנחה שהובטחה בקוי מסילת הברזל לא ניתנה.

ה.

ב ל ב י ם

חגה־נעה אניה על פני גלי ים, עמה נעים לבבות נסערים. ושלוחות העינים למרחוק, צופות חוף מבטחים — וחוף אין.

„שלשה חדשים שטנו על פני הים — מספר ר׳ יעקב כהן — וכבר כשעברנו מאניתנו אל אניה אחרת, עיפים ויגעים היינו, נלאינו נשוא את דכדוכי הנסיעה הארוכה והמיגעת. בחוף חיפה לא הרשונו לעלות, גם בחוף יפו אסרו עלינו לעלות. מוכרחים היינו לאחוז דרכנו באניה אל חופי מצרים. אבל גם שם, כשראו הפקידים את רשיונותינו לא״י, — לא הועילו לנו במאום. חזרנו, ושוב אנו בחוף יפו. לחברי היו רשיונות של מהגרים. רשיון אחר היה לי, ועל־כן הצלחתי לעלות אל החוף. אך גם הם הצליחו לעלות בעמל רב ובהחבא״.

„...הגענו לבירות — מספר ר׳ יצחק גולדשטין — בששי בסיון, ראשון לשבועות, שחל ביום רביעי. סרסור אחד, היינוך ברקוביץ, הורידנו מן האניה והעלנו אל החוף. שילמתי חצי פרנק, שלא יפתחו את ארגז חפצי. שומע הסרסור, כי עוד יהודים רבים יוסיפו לבוא והוא מבקש ממני, כי אכתוב לרומניה ואמליץ עליו לטובה. עשינו בביתו את חג השבועות. במוצאי יום־טוב הזמין הסרסור חמרים להוליכנו לצפת. הסרסור נתן לי קבלה, כי שילמתי הכל בשבילי ובשביל אחי אשתי. החלטנו ללכת ברגל. בטוחים היינו, כי נמצא כביש טוב וסלול. על כל פנים, נעשה את השבת בצידון. למחרת, בשעה ארבע בבוקר, יצאו המחמרים לדרך. אנו צועדים בעקבותיהם, בוססים בחול, ההליכה קשתה עלינו מאד. המחמרים הרחיקו, ואנו מפגרים, והצידה, אשר לקחנו עמנו לדרך, בידי המחמרים. עברו כמה שעות ללא אוכל וללא משקה. אנו פוסעים בשביל צר. החול בוער. החום גדול מנשוא ולשוננו דבקה לחכנו מצמא. אני וגיסי הולכים ושוכבים, הולכים ושוכבים מאפס כח. היום חלף, החושך כיסה ארץ. לשעה קלה זרחה הלבנה ושוב שקעה. הרעב הציק לנו עד מאד, ורע ממנו הצמא. מסביב יליל שועלים. אימה נפלה עלינו. לפתע ראינו אור מרחוק. אנו הולכים לקראת האור. הגענו עד נחל המים. שברנו את צמאנו. האור מנצנץ מעבר לנחל המים. אנו הולכים לאורך שפת הנחל, ומחפשים מעבר — ואין. אין עצה כי אם לחצות במים. היה עמי סוכך, אותו אני שולח לפני. אנו נכנסים אל המים בנעלינו ובבגדינו, עד הברכים. ברוך השם, עברנו. הגענו אל גדר. לאזנינו הגיע קול נבחת כלבים. לפי קול הנביחה ידענו ללכת לקראת השער. בשער פגשנו ערבי. קרבנו אל בית קטן, עששית הפיצה אור כהה,

ולאורה ראינו ערבים מסובים על מחצלות. נכנסנו. הערבים נבהלו למראנו. בקשנו מים. כן שאלנו: „צידון". מיד השקונו מים. וערבי אחד הורה לנו את הדרך לצידון, עד לחאן שבו חנו משפחותינו. הנשים נתנו קולן בבכי. הן חשבונו לאבודים: בלי מאכל ובלי משתה, ובחום כזה!... החלפנו בגדינו, סעדנו את לבנו. והשעה כבר שתים. במוצאי־שבת שכרתי שתי פרדות. ביום ראשון בבוקר יצאנו לדרך וביום שלישי בבוקר הגענו לצפת. — —"

„...כשעליתי בחוף יפו — מספר ר' זאב ניימן — אחרי הטלטולים המרובים במשך שבעה שבועות, הייתי בעיני כמי שיצא ממחנק לאויר העולם. ביפו שכרנו עגלה לבוא בה אל המושב. הימים ימי חורף קשה. רפש ומים על פני כל הדרך, מטרות עוז וברד עכבונו. בכל פנת סתר, תחת גג בית, תחת עץ בודד על אם הדרך, הסתתרנו וחכינו עד יחלוף הגשם. שבעה ימים ארכה הנסיעה מיפו עד שהגענו למושב".

הגזרה אשר גזרה הממשלה על הכניסה לארץ גרמה לעולים יסורים לאין קץ. והנה מכתב־חוזר ששלח קימקאם (מושל) חיפה, מחמוד תופיק, לכל הקונסולים:

„עלי להודיעכם, כי קבלתי זה עכשיו פקודה טלגרפית מהואליאט בסוריה מיום 14 דצמבר 1882, כי אסור למהגרים היהודים לעלות לחוף סוריה, וביחוד אסור להם לגור בא"י. איסור זה הוא מוחלט, ועלי להודיע ע"ד הפקודה הזאת לקונסולים של הממשלות הידידות".

תאור מפורט של מסע המעפילים הראשונים עם האורחה השלישית וכל התלאה אשר מצאתם בדרך אנו מוצאים בספורו של ר' דוד יודלוביץ:

„...עם הגולה. הלילה האחרון בגאלאץ, במסעדה, במדור התחתון, במרתף גדול, מואר יפה, נועדו ובאו העולים מיהודי רומניה, אשר פניהם מועדות לא"י. מחר יפליגו. הלילה הוא האחרון בגאלאץ. יש פה מבני יאססי, מבני פוקשאן, מבני באקאו וכו'. רושם מיוחד עשו עלי בני באקאו. הם ראו את עצמם כסולת החבורה. והנה קם אחד מן החבריא, נאם לפנינו נאום מלא טעם והגיון על ההכרח לותר על ארצות הגולה, לותר על חיי סחר־מכר ולשוב אל חיי האדמה, ובארץ אבותינו, במקום כבודנו מלפנים, שם נחיה בצל מושלים אשר יכבדו אותנו, את ישרת לבבנו, את עבודתנו. נשוב כמלפנים לחיות על עבודת האדמה, וברבות הימים יושב לנו גם כבודנו מאז, ונשוב גם אנו להיות עם ככל העמים.

„כשסיים נגשתי אליו, ברכתיו ושאלתיו לשמו. הרמן פסקל מבאקאו — ענני. השתחויתי והצגתי עצמי. חשתי כאילו חוט חשמלי מקשר אותנו.

„אחריו קם עוד אחד מבני יאססי, מתתיהו תמשיס, והשמיע דברים של טעם והגיון בשבח עבודת האדמה.

„למחרת באנו באניה של הלוייד האוסטרי (iris). הפלגנו לפנות ערב.

אחד הדליק נרות חנוכה וכולנו התאספנו סביבו ואחרי הברכות הושר „מעוז צור ישועתי", במתיקות, בלב נרגש. והנה נשמעה המית כנור. המנגן נגן דוינה רומנית, והצלילים, נוגים וערבים כאחד, זעזעו את נפשנו. נדמה היה לי, כי אני שומע את המשורר הגדול מקונן במר נפשו: — „לבכות ענותך אני תנים, ואת אחלום שיבת שבותך אני כנור לשיריך". הפצתי לחבק עולם ומלואו, את הארץ, את רבי יהודה הלוי, את הכנור, את הרוח! נדמה לי, כי אני רואה את העצמות היבשות, אשר הרוח נופח בהם חיים וקורם עליהם עור, בשר וגידים, והנה... „חבל הנביאים יורדים ולפניהם נבל ותוף, וחליל, וכנור... והמה מתנבאים". נרדמתי. לא ידעתי נפשי. בבוקר, כשהקיצותי, נגשתי אל בעל הכנור, לחצתי את ידו, שאלתיו לשמו. — לופו ניימן.

„יום בהיר. האניה שטה בקלות וכל הנשים מטיילות על ספון האניה. והנה מתוך אחד התאים צועדת ובאה לקראתנו אשה צעירה. פנים מאירים כשמש, עינים מפיקות תום וענוה, והוד והדר לבושה. אכן זאת היא נסיכת הפלוגה שלנו — אמרתי ללבי. השתחויתי, הצגתי את עצמי ושאלתי לשמה. — סופיה פסקל, אשת הרמן פסקל.

„הרבה דברתי עם סופיה פסקל. וראויים היו דבריה להשמע. בקיאה היא בתנועה, קראה הרבה וחובבת־ציון נלהבה.

„האניה שלנו שהתה בכל חוף קטון וגדול, בכל האיים ובכל חופי צפון ים התיכון ומזרחו. קלי התנועה שבמחנה השתמשו בשעת־כושר ועלו בכל חוף העירה. פעמים שהתה האניה יום תמים, ופעמים רק שעה קצרה. רושם חזק ביותר עשה עלינו סמוס, אותו אי, המשלם שלש מאות אלף גרוש מס לשנה לתורכיה ויש לו מושל משל עצמו, נסיך יוני, ואין שום מדינה אחרת מתערבת בממשלתו. הרמן פסקל, שהיה עו"ד ובקיא בסדרי־מדינות, דיבר לי, בהרבה התלהבות, על הצלחת סמוס, שהגיעה לממשלה משלה. ויחדיו התאוינו תאוה, כי גם אנו בארצנו נזכה לכך.

„כששבנו לאניה מצאנו אספה גדולה, אנשים נשים וטף. מלבד שלנו ישבו גם יונים, ארמנים, רוסים, איטלקים, וגרמנים, כולם אזנם נטויה ופיהם פעור, ולופו ניימן מנגן בכנורו. אצבעותיו מפזזות באמנות נפלאה על מיתרי כנורו, והצלילים המתוקים לוקחים שבי את כל הלבבות. תוגת־עולם זו האצורה ב„על נהרות בבל" השרתה אבלות על הנכרים אולי עוד יותר מאשר עלינו. וצעיר ארמני הזיל דמעות לקול צלילי כנורו של לופו נימן, כאילו ראה בעיניו את כנורו שלו תלוי לפני שוביו, והוא יושב ובוכה.

„אבל שום שיר על ארץ־ישראל לא השמיעו לנו. לא היה; זמר ז'שרגוני אחד של גולדפדן נשמע מפי הרוקים (הולטיין) ובחורי המהגרים וצעירותיהם, והכנור ענה לעומתם. ובחוש הרגשנו כולנו את שירת נחמיה על העליה: „לעשות

חנוכה ושמחה ובתודות ובשיר מצלתים נבלים ובכנורות". הכנור העבירנו לעולם אחר. במחזה אנו רואים את ירושלים הבנויה לפנינו.

„אשת יאנקיל קיטראר־כהן כרעה ללדת בין סמירנה ובין חיפה, ותלד בן זכר. ואנית הללויד האוסטרי צהלה ושמחה. הקפיטן בישר לנו, כי הוא רושם את הילד בתור נתין אוסטרי, כי האניה — קרקע אוסטרית היא. כל הנשים קנאו ביולדת, כולן חרדו לעזור בדבר־מה. ואת הילד קראנו כולנו פה אחד: — מ ש ה! — „כי מן המים משיתיהו".

„סוף סוף, אחרי נדודים וטלטול כשמונה־עשר יום הגענו לבירות. פה שמענו, כי יצאה גזירה, שלא יתנו לנו בחיפה לעלות אל היבשה. היתכן? — שאלנו לנפשנו — איך יכול להיות שיחס התורכים נשתנה אלינו? הלא לפני חמש שנים בימי פלוונה (1877), התפללנו כולנו לשלום תורכיה, גם יהודי רומניה וגם יהודי אוסטריה, ואפילו יהודי רוסיה, כולנו היינו מאוחדים באותו רגש ובאותה תפילה לאלוהים, כי המנצחים יהיו ה ת ו ר כ י ם, ואוסמן פשה היה בעינינו כאחד הקדושים; וכאשר לקחו אותו הרוסים שבי בכינו כולנו על גורלו המר, בתום לבנו, ואיך זה באים התורכים עכשיו וגוזרים גזירה על כניסתנו לארץ הקדושה, שהיא ארץ אבותינו, ושאנחנו רוצים לייסד בה חיים חדשים לטוב לנו ולטובת המדינה כולה?

„בלילה, בערך בשעה עשר, באנו לחיפה. — — —

„משמר של שוטרים עלה על האניה והודיע לרב החובל, שלא יתנו לשום אדם לעלות אל היבשה.

„וחיפני אחד הציג עצמו מיד לפנינו בשם: אברם יוסיל מורגנשטרן. הוא חובב ציון, ובצרתנו צר לו, והוא לא ינוח ולא ישקוט עד שיביא אותנו אל המנוחה ואל הנחלה. אליו נלוה עוד אחד, יהודי חסון, גבור חיל. שמו: הירש מנדל.

„צרות גדולות משכיחות צרות קטנות. האניה עוגנת בחיפה רק כשתי שעות. אי אפשר יהיה להעלות את כל 156 הנפשות אשר אתנו. בקשנו איפוא מאת מורגנשטרן שיעלה, לכל הפחות, את היולדת עם התינוק שלה, כי הקור בלילה נורא, והיא שוכבת עם תינוקה תחת כפת השמים והרוחות פוגעות בה. ואנחנו — נסע עד יפו ושם נשתדל לעלות.

„אברם יוסיל וסגנו הירש מנדל חזרו מיד לחיפה. אין לתאר את קוצר־רוחם של כל אנשי האניה. מן רב החובל ועד מסיק התנור ועד יאנקיל קיטראר, אבי־משה, כולנו, וכל הקצינים והמלחים שמנו פנינו אל סורג האניה ועינינו אל הנמל, שהיה שרוי באפלולית. כל זיז, כל תנועת גל בים הסעירו את הלבבות... עברו כשתי שעות — ורב החובל כבר חפץ להעלות את עוגן האניה ולהפליג לדרכו, והנה הופיעו הירש מנדל ועמו שוטר, ובשורה בפיהם — להעלות את היולדת... ואנחנו, על כרחנו, שמנו פעמינו ליפו — והירש מנדל מלוה אותנו. וביפו, כמובן, לא הועלנו כלום. אני, שהייתי נתין עותומני מלידה ומבטן, נתנה לי הרשות לעלות

ליפו. הכרתי שם את חיים בקר, חיים גדליה, חיים שמרלינג, ועוד „חיים׳ים". וכלום לא העלינו. כלום. חזרתי לאניה — ואנו נוסעים לבירות.

„אנכי, כמו שאמרתי, עותומני, ופסקל היתה לו זכות מיוחדת, הוא היה קונסול אוסטריה בעירו, וככה עלינו שנינו, ונשם פנינו לנציבה של חברת כל ישראל חברים הא׳ פרנק, אחד מנכבדי הקהלה בבירות. הוא פקד מיד על אחד מעושי דברו, בראסיר שמו, לעזור לנו ולעשות את כל האפשר אצל השלטונות, שיפתחו את שערי בירות לפני האנשים הטובים והישרים שבאו להתישב על אדמתם שנקנתה בשבילם. אך ראשית כל ביקשנו מזונות בשביל קהלתנו שבין השמים ובין המים. אזל הלחם, אזל התבלין, אזלו הקונסרבים, ויש לחשוש, כי אזל מרבים גם הכסף, כי לא עלה על דעתם שימצאו מכשול כזה על סף התחנה האחרונה, והוציאו בערי החוף את הכל... נציב האליאנס, פרנק, אדם מיושב, קר רוח. ענין א״י אינו נוגע לו, כמובן. אלא כיון שאנשים נתונים בצרה, מיטלטלים על פני הים, התורכים אינם נותנים להם לעלות אל היבשה... מן ההכרח לרחם עליהם ולעזור להם. ובראסיר, עוזרו, גם הוא כמוהו, אלא שהוא בעל מזג רך יותר; — אנשים שעזבו את ארצם — סיכם בראסיר את דעתו עלינו — והולכים למדבר שאין בו כלום, מאירופה לאסיה, יש להם אידיאל „ישוב ארץ־ישראל", חפצים פה להתישב, הרי זה דבר שיש בו ענין.

— כמה לכם אנשים באניה? — שאל.

— 156. שנים עלו בחיפה, נשארו 154.

— נלך, קודם כל, לקנות צרכי אוכל.

„עברנו בשוק. קנינו שלוש מאות לחם, כשנים לנפש. סל גדול מלאנו זיתים, 2 סלים צנון וסל גדול מלאנו ביצים, הכל מוכן להעלות על האניה.

„לשוא טרחנו. את השלטונות, לא פרנק ולא בראסיר, אינם מזיזים ממקומם. תשובה אחת: — אי אפשר! — — —

„הקדים הקב״ה רפואה למכה — והטיל סערה גדולה בים. האניה חשבה להשבר. רב החובל, שנבהל על ספינתו, הסיעה אל לשון הים אשר בין „נהר בירות" ובין „נחל מות". האניה יצאה מגבול תורכיה ונכנסה למדינה החפשית לבנון, שהיא בתוך מדינת תורכיה, אך עומדת ברשות עצמה, בחסות בין־לאומית של מלכי אירופה. והמושל עליה הוא נוצרי. והתואר שלו הוא פרנקו־פחה, ואותו מינו מושלי אירופה.

„בראסיר קפץ משמחה:

— אצבע אלוהים!... נלך מיד לפרנקו־פחה, האניה עוגנת עכשיו תחת ראשותו. בכל חבל הלבנון אין שלטונות בירות רשאים להתערב, שם פרנקו־פחה מולך בכיפה והוא יעשה הכל בשבילנו. אנשי אירופה אנחנו, וזו חובתו.

„אבל גם פרנקו־פחה יש לו דעה משלו. הוא הסביר לנו, כי לולא היה שום

איסור מקושטא, היה עושה מה שירצה, עכשו שנגזרה גזירה, אין הוא יכול לעשות עצמו כאילו אינו יודע. והוא מוכרח לצמצם את עזרתו לנו. ובכן, הוא מוכן להרשות לנו להעלות רק חלק מן הנוסעים. השאר צריכים רשיון...

„הסברנו לפחה האירופי, כי באניה אשה זקנה, חולנית, שאם לא נעבירנה, מות תמות באניה. — ועוד אשה אחרת חולה. ושם גם משפחתו של מנהל המושבה, האדמיניסטרטור, שלמה ברייל, אחיו הרשליקי, ואשתו, וילדיהם... ומשפחת הרמן פסקל, הניצב כאן לפני כבודו, היה קונסול אוסטרי בעירו. ושם אשתו וילדיו, אנשים איסטניסים ומתגוללים כבר 18 ימים באניה, על הספון, וכו'.

„ויחליט הפחה לתת על ידינו רשיון להעלות לחבל הלבנון 15—18 איש — כלומר, סירה אחת.

„כשהרשיון היה בידינו התיעצנו עם בראסיר, והוחלט ביניינו: אנחנו מורידים 15—18 איש בתוך ארבה ומובילים אותם אל החוף. כשכולם כבר על היבשה, — ואם משמרות הבולשת הימית התורכית לא ראונו ולא שאלו מאתנו כלום, — אנו חוזרים לאניה ובידנו אותו הרשיון עצמו ומורידים מטען שני, עוד 18, וכן עד גמירא, ותמיד על יסוד הרשיון שבידנו. עד — שהבולשת תתפוס את הארבה... ערכנו כתשע רשימות.

„שמנו את הרשיון של פרנקו־פחה ואת הרשימות, על פי הסדר, בכיס. חלפה מאתנו הדאגה להתפס על ידי הבולשת הימית התורכית, ואת מקומה לקחה דאגה אחרת לגמרי: הן את הרשימות ערכנו על דעת עצמנו. היתכן שאלה המתענים באניה יביטו בשלוה ויראו כיצד מורידים את ראובן ואת שמעון ואת לוי — ועוזבים את יששכר ואת זבולון ואת גד באניה? האמנם יחשו? הלא תקום צעקה עד לב השמים!... נועצנו והחלטנו: הסירה תצא עם הפלוגה הראשונה בשעה 4 בבוקר. בעוד כולם נמים שנתם. עלי נפל הגורל לגשת אל כל אחד מאנשי הרשימה בשעה שהוא ישן, להעיר אותו ולומר לו: „מהר ולבש בגדיך ורד ממדרגת האניה, והזהר שאיש לא ירגיש בך". אם רק נצליח להעלות את הסירה הראשונה, ונשוב ונקח את הרשומים ברשימה השניה, ישקטו הרוחות, וכולם יוכחו לדעת, כי הדברים נעשים על פי סדר קבוע.

„הלחם והביצים, הצנון והזיתים מוכנים להעבירם לאניה, כי שם רעבים כולם. אבל אהה! היכן אנחנו והמזון והיכן האניה? — — האניה נמלטה ללשון הים. הסערה גוברת והולכת. השעה כבר אחר הצהרים. באניה 154 נפש רעבים.

— מי ירד ויביא לאניה את המזון? — שאל בראסיר.

— אם רק יש בחרים שיעבירוני, אני אלך — עניתי.

— בן כמה שנים אתה? — שאלני בראסיר.

— בן תשע־עשרה.

— אינני מקנא בך. לך לשלום!

„הירש מנדל החל לכתת רגליו מבחרי לבחרי. אחד אינו רוצה ואחד דורש הון עצום. ואחרי מו״מ רב, התיצבו לפנינו שנים־עשר ספנים ענקים, ממבחר ספני בירות, כולם לבושים מדי־פקק, וגם אותי הלבישו כזאת. הם שמחו על 12 הנפוליון שיקבלו. לא הבינותי למה לנו 12 ספנים, כל כך הרבה! הלא כל אחד לוקח נפוליון זהב! בראסיר והירש מנדל הסבירו לי: הואיל והסערה חזקה, האניה רחוקה, כי הלא נמלטה לסנדז׳ק לבנון, והדרך ארוכה, ובחזקת סכנה, ע״כ דרושים 12 איש, למען יחליפו כוח ע״י משמרות בכל שעה ושעה. שמעתי והאמנתי. קפצתי לתוך הסירה. הבחרים עזרו לי להכניס את סלי המזון לתוך הסירה. יצאנו לדרך. גלים התנשאו, ובדרך נפלם התיזו עלינו לשונות מים קרים כקרח. ותמלא הסירה עד חציה מים. ארבעה ספנים עסקו בשאיבת המים. את דרכנו עשינו בקושי רב. כולנו היינו רטובים עד לעצמות. טולטלנו בסירה חמש שעות. סוף סוף הגענו למוצא נהר בירות, במקום שהנהר נופל אל הים. מצאנו את האניה שלנו. העלוני על האניה עם הסלים. בקשתי מן הנאספים להוסיף לי עוד שני חברים בשביל חלוקת המזונות.

„חכיתי לשעה 4 בבוקר, להעביר את השיירה הראשונה למדינה הבין־לאומית, „הלבנון״. בשעה הקבועה לקחתי רשימה א׳ בידי, ובמגע אצבע העירותי כל יחיד ויחיד וכל יחידה ויחידה, אנשים נשים וטף, בהגישי אצבעי על פי לסימן, „פתח־שין״ — ש א! — שתיקה יפה! למען לא ייקץ איש, חוץ מן היורדים מן האניה. וככה ירדו בחשאי לתוך הסירה כל החבריה של הרשימה, מלבד כמה בחורים ש„הריחו״ בדבר וירדו בחשאי גם הם מעל המדרגות והסתתרו בסירה מתחת לרגלי היושבים. החלה ההפלגה... על פני הים אפלה. אך התרחקנו מן האניה, והנה לקראתנו סירה ודגל תורכי מתנופף עליה. ישר לקראתנו: ווארדא! עמדנו. רב החובל של סירתנו התיצב הכן, הוציא מכיסו את הרשיון של פרנקו־פחה. הקצין מושיט ידו, מעיין לאור פנס ברשיון, מנענע ראשו לאות הסכמה, ואחר שתחב את הרשיון לכיסו — נעלם. הגענו בשלום, אלא שהסירה לא תוכל לגשת, אין מדרגה ואין קיר, והמים אינם עמוקים. הוכרחנו לרדת לתוך המים, גם הגברים וגם הנשים והטף, בהחזיקנו בידי הספנים. כשהרגשנו אדמה מתחת לרגלינו — כרעו אחדים מאתנו על ברכיהם וינשקו את העפר. את המיית לב העולים על היבשה אין לתאר ואין לשער. אחד אמר: „הביתה נשוב״... אחד מקונן: „חטאנו לרומנים ועל כן באה לנו הרעה הזאת״. אבל היו שאמרו: על הכל נתגבר ובארץ־ישראל נאחז, נחייה אותה וגם אנחנו נחיה בה... ואחת הנשים משתיקה את כולם בקולה הערב: „כל שירבו המכשולים ימתק הנצחון. יבוא יום ואנו נספר את כל סבלותינו בשמחה וששון!״ — את הדברים האלה השמיעה בגאון סופיה פסקל.

„ראיתי את החבריה ששים ושמחים וענן כבד כיסה את פני, זכרתי את 138 הנשארים. תארתי לי את הנעשה באניה, כאשר נודע להם דבר גאולת המאושרים

וכי הם נעזבו לאנחות. איך אשא פני אל המסכנים האלה באניה? ואיך יקדמו פני? מה לעשות? מה לעשות? —

„לנתי בבירות. למחרת שקטה הסערה. האניה חזרה לנמל. עליתי על האניה להתענות באשר יתענו חברי. פלאי פלאים. איש לא הזכיר לי עוון. כולם עצובים, אך איש לא הראה לי פנים זועפים. ויש גם שעודדוני. בסוד גילו לי, שחשבו כי לא אשוב אליהם. לתגמול זה לא קויתי, עיני זלגו דמעות.

„למחרת באנו ליפו. והנה כל הדלתות נעולות בפנינו. אני חבוש תרבוש, בידי פספורט עותומני, והירש מנדל מלוה אותי. הלכנו ומצאנו את חיים בקר, איש נכבד ונשוא־פנים, יוצא ונכנס אצל הפמליה של מעלה, „שונאי־הבצע". — — דיברנו אתו מכח אותו „דבר השוה לכל נפש" — שום דבר לא יועיל — כך גזר חיים בקר — היום אתם מוכרחים לחזור באניה לחיפה. חיים גדליה ילוה אתכם, ויחד עם מורגנשטרן יעשו הכל... בינתים אנו בים יפו. ורב החובל רואה כי סערה קרובה לבוא, הרים את העוגן — ונמלט לחיפה.

„בחיפה עלינו אני והירש מנדל, היה לילה. הלכנו לפרנק. שם מצאנו את פסקל ואת בריל ואת בראסיר, חיים גדליה הביא את מורגנשטרן. טכסנו עצה. אבל אין עצה ואין תבונה לנגד התורכים.

„בחיפה עגנה עוד אניה אוסטרית ההולכת מצרימה דרך יפו. ויעביר רב החובל את הכבודה שלנו מאניתו לאניה זו. מלוים אותנו גם הירש מנדל, גם חיים גדליה וגם מורגנשטרן. באנו שוב ליפו: — אולי ירחם!

„חיים בקר לא נח ולא שקט, וקנה לו ידידים, אבל היה צריך לתת להם הרבה כבוד וגם „להוציא הוצאות". סוף דבר קבע לנו חיים בקר „מחיר": חצי נפוליון לנפש, וקטנים מבני שלש — שנים בחצי נפוליון. הסכמנו. העליה החלה. אבל הגיעה השעה 4 ורב־החובל הודיע, כי הוא מוכרח להפליג למצרים — והעלה העוגן. ושוב אנו נוסעים. עוד כשמונים נפש. לאן? — לפורט־סעיד. פה חופש. עלינו כולנו. התחיל דין ודברים: יש אומרים, נרכב על גמלים דרך המדבר. ויש אומרים: נלך ברגל... אבל השוחט של פורט־סעיד, אדם נבון ובעל מזימות, הוא גם בעל מלון וגם סרסור לאניות, יעץ עצה: בעוד שני ימים תבוא מאלכסנדריה אניה רוסית עם צלינים לכבוד ראש השנה של הנוצרים. ועם 400 הצלינים ירדו עוד 80 איש. מה בכך? וליתר הכשר — הוא מקבל עליו להמציא לכולם פספורטים של תיירים ההולכים „לתור" את ארץ הקודש... התיעצנו עם חיים גדליה, שנראה לנו ידען גדול בהויות העולם, ועם הירש מנדל, והם מצאו שאין טוב מזה.

„למחרת החל סידור המשפחות לפי הפספורטים: היו פספורטים איטלקים, יונים, גרמנים, אנגלים, רוסים, בלגים וכו' וכו', מכל קצוי תבל. אבל פה היה צריך לכוון את המשפחות לפי הפספורטים, לפי השנים, אם פחות ואם יותר. ראובן נהיה לפפה־דמיטרי, ונגזר עליו להיות אב, אף כי מעולם לא היו לו בנים; אחותו

הבתולה נהייתה לאשת איש ושם בעלה הנס; אמו האלמנה קבלה בעל, פיאר לגרן שמו. וסבתא שלו נשאה לאיש בשם פלמרסטון, והיא, כמובן, הגברת פלמרסטון... כולם לבשו בגדי שבת, תיירים נכבדים שהולכים ליפו, לארץ הקודש. יש שלא קבלו פספורטים. נשארו ילדים קטנים, נשארו אנשים שלא נמצאו פספורטים לא לפי מידת הגיל שלהם ולא לפי מספר אנשי ביתם. הוחלט שכולם ילכו לנסות את מזלם. — אולי ירחם!

„שבנו ליפו. זו הפעם השלישית. החלה עלית הצלינים הרוסים והתיירים הצרפתים, האנגלים, האיטלקים. לכאורה, הכל צריך היה להעשות לפי סדר הפס־פורטים. אבל מי ישגיח בדברים כמו אלה, בפרט שהבחרים אין להם שום פקודה לגבי נוסעי האניה הרוסית. גזירת איסור הכניסה הן חלה רק על היהודים. ואלה היהודים שהיו באניה האוסטרית הובילם הקפיטן לטריאסט... וכשהבחרים של יפו שמחים ואין עיכוב מן הרשות, מי ידמה להם ומי ישוה להם. ויקחו מן הבא בידם, איש, אשה, טף ויונק, זקן וצעיר, הכל באשר לכל, ויגישום לקומיסר אשר על הנמל, והוא העביר על מספר האנשים שבפספורט שלשה אנשים ושתי נשים. וכן עד סוף הפספורטים. וכאשר תמו — תם המפקד. ויצוה להחזיר את כל הנשארים לאניה... פרצה יללה... אם מחפשת את ילדה, נכדים את אמם הזקנה. צעקות: סבתא שלנו! סבתא שלנו!... —

שום דבר לא הועיל. האניה הרימה את עגנה יחד עם שארית פליטת ישראל והפליגה לחיפה. ושם, סוף סוף, אחרי עמל ויגיעה, אחרי טלטולים ונדודים, עלו כולם על החוף".

ואלה בני החבורה אשר נתלקטו ובאו, יושבים בחיפה ונושאים עיניהם אל נחלתם לעתיד לבוא. הראשונים הם: **נחמן רפפורט** ועמו האחים **זלמן וירחמיאל** הלפרין; משה קורלנד; יהזקאל הורנשטין; יששכר שפעטיר; אפרים אשכנזי; מרדכי קליסטר; אליהו איליוביץ; אלתר אידלשטין; אייזיק הרשקוביץ ובנו אביגדור; יצחק קלינוף; — כולם מגאלאץ, ואלתר וינשטוק מפוקשאן. אחרי שפרשו אנשי קירז'שא וברלד מאנשי צפת וג'עוני, נוספו עליהם: שמואל קירז'שר; משה קירז'שר; יעקב אורבוך ושמואל פינקלשטין — מקירז'שא. מרדכי קרניאל; זידע גולדשטין; זלמן פומרנץ וחיים בער שוורץ — מברלד. עמם בא גם יצחק גולדשטין מבאקאו.

באורחה הראשונה ששלח הועד המרכזי הגיעו: יצחק אהרן אפלבום ובניו אביגדור, מאיר ושמואל; ישראל שכטר — מפקשאן. מאיר ליב הירשקו ומאיר פאנטש'ר; מרדכי צבי ברונשטין ואחיו שמואל זאב ברונשטין; מנדיל רודער — מאיוועשטי. שלמה וילדר, אליעזר וילדר ומשה אריזון — מקאלראש. משה העכטר — מנמולואסה. ברוך בלום ובנו ליבוש — מבראילא. שמואל שטרנברג והוריו דוד ומימה; אלתר ליטנר; ליב שוורץ; משה הירש

הרשקוביץ; ישראל בעל-מצר; ליב זוסמן וליאופולד הורן — מגאלאץ. משה רבניקר ובניו יצחק ובנימין; יעקב כץ — מרמניק-סראט.

באורחה השניה: אריה ליב נידרמן ובנו ישראל יהודה; פישל שטרנברג; שמעון שורצמן — מבראילא. מאיר צבי הייפלר; זאב שפירא; משה יהודה גרופר; אליעזר קופרמן ופיבוש יוריסט — מגאלאץ. צבי שצמן; דוד קרסקר; זאב קליימן; ליב אבדיק; מרדכי אבדיק; האחים יוסף ויעקב אפשטין ואביהם אברהם שרגא אפשטין; יוסף פויזנר — מטולטש'א.

באורחה השלישית: אפרים פישל אהרנסון; קלמן אהרנסון; הרמן פסקל; יעקב רוזנשטין; צבי בריל; יוסף גרף; משה רוזנצוויג; זאב (לופו) נימן; מנדיל אידלזון ואביו דוד ליב; יצחק גרינברג; יעקב גרד; רובינשטין; שוורץ; סגל, ושלמה בריל כאגרונום חקלאי — מבאקאו. מתתיהו תמשים; ז. קנטור; היינוך קופמן; יצחק קופמן; צבי גרף; יעקב כהן-קיטרר; דוד אברמוביץ; זאב ברקוביץ — מיאסי. שמשון לזרוביץ — מרומאן. זלמן ליבוביץ ובנו יעקב — מגאלאץ. יוסף גבאי — מקונסטנצה. סטנובר — מטארגו-נואמץ. לוי דורסט; שמעון גילברג; הלל כץ — מאדז'וד.

*

יסורי-גוף ונפש עלו בחלקם של המעפילים, שנשלחו, כאמור, בשלש קבוצות על ידי הועד המרכזי, מלבד הקבוצה שנצטרפה למויינשטים. מר וקשה היה גורלן של הקבוצות השניה והשלישית. אך סוף כל סוף, אם בכח הערמה, אם בכח „מתן בסתר" ואם בכחם של המתוכים מחיפה ויפו, הצליחו כולם לעלות בחופי חיפה, יפו, בירות — ולהגיע לארץ. רובם של אנשי מויינשט התכנסו בצפת, בחפצם לכונן להם מושב באדמת ג'עוני, אשר נקנתה זה כבר. וקצת מן המשפחות ישבו בחיפה, ובדעתם היה לקנות נחלה בסביבתה וליסד להם מושב.

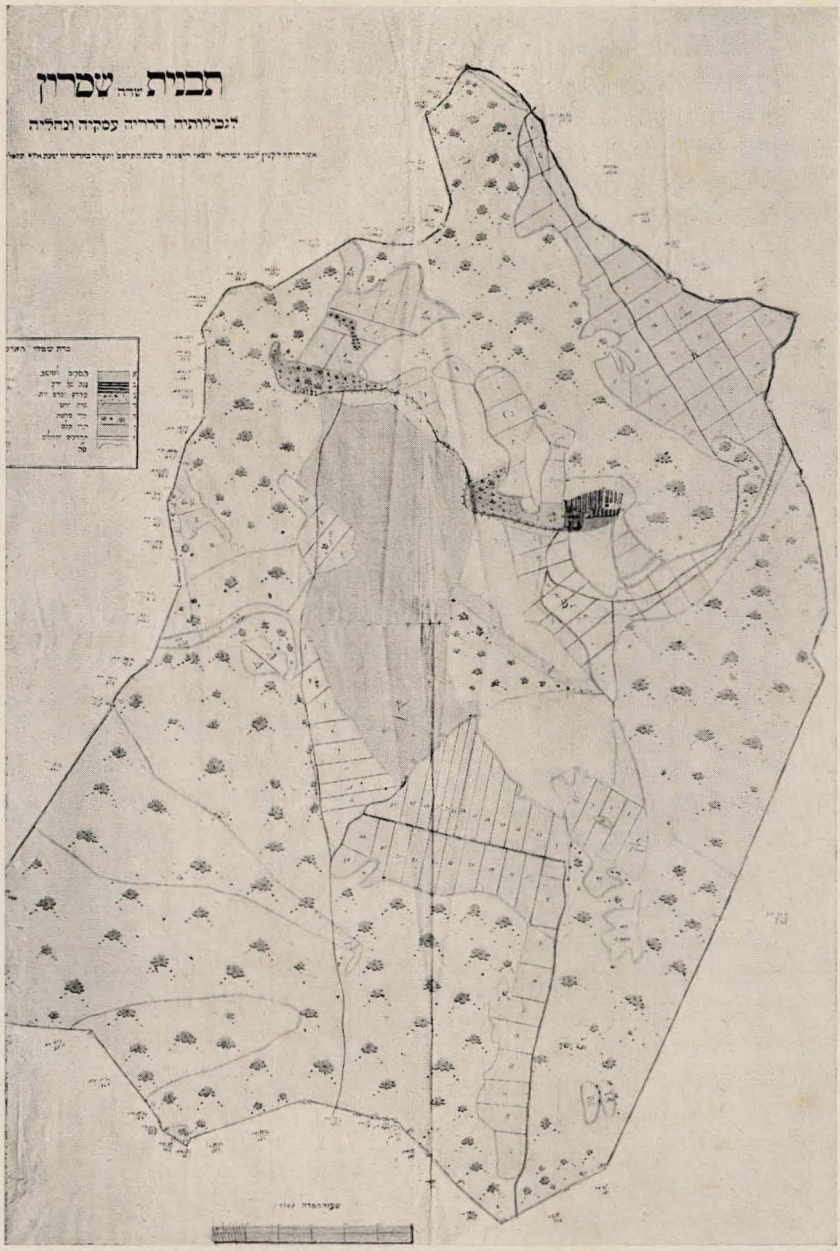
והצעות רבות הובאו לפניהם, נחלות מכל המינים... אבל מכל אלה נראתה להם נחלה אחת, ששמה בלבד לקח את לבם שבי. כי על כן נמצאת היא בשומרון. ובטרם ראו את הנחלה דבקו בה לאהבה...

סימן טוב ומזל טוב! לר' ישראל שכטר, למחרת בואו לחיפה, נולדה בת, ונקרא שמה בישראל — מלכה.

ו.

«זמארין» נחלת ראשונים

חיפה בשנת 1882 — כמוה ככפר לא גדול, מרכזה שוק ורחוב-חנויות שרוי באפלולית. לא נמל ולא שובר גלים. האניות עוגנות הרחק במפרץ — וסירות משוטים מוליכות ומביאות. הגיעה אניה במפרץ, פרוז עובר ברחוב השוק ומרעים

מפת אדמות „זמארין" (תרמ"ח)

מדד ושרטט המְשׂוח מרדכי לובמן.

בקול, מכריז ומודיע שם האניה, זמן מעגנה ומועד הפלגתה... בין חיפה והמושבה הגרמנית שדות שממה, ודרך לא סלולה עוברת בתוכם.

משפחות העולים, אחרי שעברו כל מדורי גיהנום בבתי המלון של אברהם יוסיל מורגנשטרן ומתי סודו, שמיצו מהם עד הפרוטה האחרונה, שכן האנשים חדשים בארץ ואינם מבחינים בין רֵעים למְרֵעים, בין דודים לרודים — מתגוררות עכשו בחדרים ששכרו ב„חאן זחלן", חצר בנינים של אבן, ללא טיח. ומאין מטות הם מציעים להם משכבם על רצפת האבן.

לפי שעה, וד' ירחם.

באותו חודש נובמבר 1882 באה לפני משפחות העולים, הגרות בחיפה, הצעה חשובה, — לקנות את הנחלה הנמצאת בשומרון, זו הנקראת בפי יושבי־הארץ בשם „זמארין". נמצא להם לעולים יהודי אחד, אף הוא מבני העיר באקאו, שבא לשבת בחיפה כמה שנים לפני כן, שמואל איגנר שמו, והעולים קוראים לו איגנר זייגער־מאכער, כי שען היה לפי מקצועו, והם שמחים עליו שמחה גדולה. אדם זה הוכיח להם הרבה חיבה וידידות וכל מנהגיו עמם ביושר לבב. ואף הוא דעתו נוחה יותר מן הנחלה שבשומרון, ולא זה בלבד אלא שגם טרח במשא־ומתן של הקניה שלא על מנת לקבל פרס, אף כי הסרסור מעיקרו היה מורגנשטרן, ולאו דוקא לשם חבת־ציון וישוב ארץ־ישראל.

השם זמארין בלשון יושבי הארץ פירושו מעין יפה־נוף, אך מקורו, בלי ספק, „שמרון". הערביאים משתמשים לרוב ב־ז' במקום ס'. המקור, שנסתרס בפי יושבי הארץ, הוא „סמרין", פירוש: שומרון. שנים מספר קראו למקום גם בעתונות העברית והיהודית בשם שמרון — ובדין!

סימנים מיוחדים, אשר יעידו על ישוב עתיק מימי קדם, לא נמצאו פה, חוץ מקצת מערות שיש להן חשיבות היסטורית, אלא שגם הן ראויות לשמש עדות נאמנה לישוב קדום בשם „שמרון", אפשר מתקופת המלכים.

נחלה זו השתרעה על רומו של הר אחד, הפורץ ויוצא מתוך שרשרת הרי הכרמל, ונקרא בשם „חושם אל־כרמל" (חוטם הכרמל). רובה אדמת טרשים ומיעוטה בית־זרע, ועוד חלקה אחת בשפלה, באדמת טנטורה, אף היא רכושו של בעל הנחלה, ג'רמן שמו, ציר צרפת בחיפה. מלבד זמארין כוללת אדמת המקנה גם את השם „דרכומה", ואף חלקה זו על הנחלה תחשב, ומקומה במזרחו של ההר, ובטבורה שתי חושות בנויות עפר וטיט. למעלה ממנה נמצא הכפר „זמארין" ובו כעשר חושות, עפר וטיט, מטות לנפול. כל האדמה — כ־5000 דונמים, ומהם רק החלק החמישי ראוי למזרע.

בין חיפה והנחלה רק דרך שמונה שעות בעגלה או בסוסים, וגם זו מעלה יתרה בעיני העולים. אם נוסיף על כל האמור את התהלות והתשבחות שהשמיעו באזניהם לאמר, כי הנחלה נשקפת אל הים, אוירה משיב־נפש, ומצמיחה היא בכל

עונות השנה דשא־ירק למרעה משובח, וכל המעלות שמנו חכמים, הבקיאים בנחלות ארץ הקודש, נתברכה בהן נחלה זו — — והיתה התמונה שלימה.

אברהם יוסיל הומה ומהמה על סביבותיהם, כאילו קנה לו „זכות חזקה". ובעוד איגנר הולך ובא אצל ג'רמן, ידידו מימים רבים, מחליטים העולים לשלוח שנים מחבריהם, לתור את הנחלה לארכה ולרחבה: אינה דומה שמיעה לראיה. הם הטילו שליחות זו על משה קורלנד ומרדכי קליסטר. באחד הימים יצאו השנים רכובים על סוסים ומורה הדרך לפניהם. למחרת היום שבו. כל הקהל נתאסף באחד מחדרי החאן. בחדר השלך הס. כל אוזן נטויה.

— מה נאמר ומה נדבר — מסיים דבריו מרדכי קליסטר. — עציזיתים לאלפים בנחלה, בעיני ראיתי.

— ואני ראיתי באדמת הנחלה עץ זב דבש... — ממלא אחריו משה קורלנד. וכדי להוכיח כי אמת יהגה פיו, הוא נשבע בפאותיו ובזקנו.

נפעם לב השומעים... שוא איפוא הוציאו דבת הארץ רעה, כי חרבה היא ועזובה. משה אמת ותורתו אמת: „ארץ זבת חלב ודבש". כלה ונחרצה, על פי שנים עדים יקום דבר. זו תהיה להם לנחלה, זו ולא אחרת. עד מהרה נשתוו בדבר מחירה של הנחלה עם החלקים הנספחים לה: 47.000 פרנק, מלבד ההוצאות, אשר תעלינה לסך 5.000 פרנק, ובסך־הכל — 52.000 פרנק.

הפרטים נשלחו טלגרפית לועד המרכזי בגלאץ. הועד הסכים ואשר את הקניה והעביר את הכסף לאמיל פראנק בבירות. בא־כוחו בראסיר הגיע מהרה לחיפה. לא היו ימים מועטים — והקניה נגמרה כדת וכדין. שטרי־המקנה, הם הקושנים, נרשמו בטאבו: זמארין ממספר 37 עד 47; טנטורה במספרים 48, 49, 69, 70, 72, ודרכומה במספרים 73, 79, 80, 82, — נרשמו על שמו של ראש הועד המרכזי יצחק לעבל.

אך נגמרה הקניה והנחלה קמה להם לקנין עולם התחילו העולים מכינים עצמם לעלות אל נחלתם, לשבת בה ולעבוד את אדמתה. מעט מעט נתאספו העולים בחיפה. ואך הגיעו האחרונים — כבר היה מוכן ומזומן מסע העליה. שוב אין איש יכול להאריך רוחו עוד. כבכוח קסם הם נמשכים לשם, אל הנחלה בשומרון, זו אשר לא ידעוה ואשר דבקו בה לאהבה.

„ביום ב', 6 בדצמבר 1882, עלינו למושב ,זמארין' — רושם ביומנו ירחמיאל הלפרין. — קנינו מחרשות ישנות מאת הגרמנים בחיפה ונגשנו במרץ לעבודתנו, מי במחרשתו ומי במעדרו. וכך זרענו הקטרים אחדים חטה... כאשר עלינו למקום מצאנו בו 16 משפחות ערבים, והתישבנו בארבעה בתים ערביים. מצאנו את אדמת זמארין זרועה אבנים עד שאי־אפשר היה למחרשה לעבור בה. מוכרחים היינו לסקל, ראשית כל, את האבנים ולפנות את האדמה למען נוכל לחרוש אותה. הערבים שמצאנו פה היו עניים, דלים ורעבים. כדי לשבור רעבונם היו רועים יחד

עם עדרי העזים בשדה, ערומים למחצה, רק סחבות־שק כעלי־תאנה לבשרם. רבות עמלנו וטרחנו למצוא את העץ, שעליו נשבע משה קורלנד בפאותיו, כי ראהו בעיניו שהוא ,זב דבש'. לצערנו לא מצאנוהו. וכן לא זכינו למצוא גם את אלפי עצי הזיתים שקליסטר העיד עליהם. רק גידולי פרע אחדים מצאנו ביער. אין זאת כי אם נשאם הרוח!..."

אכן מה גדולה היתה חבת הארץ לפני חלוצי ישראל אלה ומה עזה תשוקתם לגאולה על אדמת אבות, אם כך היתה תמימותם! תמימות זו מצינת את הראשונים מראשית דרכם ועד עלותם אל נחלתם. ולפתע נפקחו עיניהם, והנה השממה בכל עירומה. כמעט ישימון מדבר.

יצחק גולדשטין מספר: „בראשון לחנוכה עלינו קצת מן האכרים לנחלתנו, בלוית מורה־דרך ערבי. בהגיענו אל ההר הזקוף — חשכו עינינו. רק שביל צר מתפתל בין שיחים וסלעים זקופים. ביניהם פלסנו לנו דרך אל רום ההר. העפלנו אל הכפר. והנה בתי ערבים נמוכים. תקרותיהם עשויות גזרי־עצים, שחורים מפיח ועשן. ביניהם מתעמלים להנאתם נחשים. ישבנו לנוח ולסעוד את לבנו מן הפת שהבאנו עמנו — נפל נחש בינינו. יוסף אפשטין, שהחזיק בסכין, אמר לחתוך בה את הנחש, תפשתיו בידו ומנעתיו מעשות זאת. הנחש הסתלק. אך נסתלק זה והנה לעינינו מסביב עקרבים ועכברים ושאר מיני שרצים. אימה אחזתנו, ושקוץ נפש. אותו לילה ישנו בחוץ, תחת כפת השמים. — —".

אחת מן הזקנות, בסה ליבמן, מן החלוצות הראשונות, מספרת:

„קבלנו את הידיעה המשמחת שעלינו לעלות אל הרי שומרון — מקום אחוזתנו ונחלתנו לימים יבואו. בעלות השחר התאספו קצת מן החברים אל המקום אשר נועד להם, שם עמדה וחכתה לנו עגלה רעועה, רתומה לשוורים, היא קנינו והיא רכושנו. ישבנו, אנשים, נשים וטף יחד, בעגלה ויצאנו לדרך, כשרוח קלה מנשבת מן הים. הנסיעה נמשכה כל היום. בערב הגענו לרגלי הר השומרון. בימים ההם דרכים אין בארץ. איש כרצונו יבחר לו דרך ובה ילך. אף את שפת הארץ לא ידענו. וכי צמאנו למים לא יכולנו להביע את משאלתנו לאלה שבאו לקראתנו. שביל צר הוליך את העגלה למרומי ההר השומם. אנו עומדים לרגלי ההר והחושך מכסה ארץ. השוורים ממאנים לחתור הלאה. שני גברים וגרזנים בידיהם התחילו מקצצים בשיחים העבותים, אך עמלם עלה בתוהו, וסוף סוף הוכרחו לפרק את העגלה לחלקיה ולהעמיסה, אותה ואת כל אשר בה, על שכמם. את השוורים שלחו לפניהם כמורי־דרך, ואחריהם צעדו הנשים והתינוקות בזרועותיהן. ככה העפלנו כמה שעות. מסביב חושך ואפלה ודממת מות. רק יללת תנים פולחת לעתים את הדממה. בזכותה של הבהמה הגענו בשלום אל טבור ההר. שם קבלונו בשמחה כמה מחברינו שהקדימו להעפיל אל הנחלה. הם ישבו מסביב למדורת אש. ישבנו על ידם אף אנחנו להחם את גופנו הקפוא, לשבור את צמאנו ורעבוננו".

הלילה ליל ראשון של חנוכה. חושך. השמים מכוסים עננים. בטבורו של הר „זמארין" יושבים המעפילים ומשפחותיהם, לבותיהם נפעמים ונפשם הומיה ונסערת לקראת יום מחר. הנה יקיצו בבוקר, ולעיניהם הנחלה — נחלתם! — והיא יפה, תאוה לעינים, כולה מוריקה, מלבלבת. שדות נטושים לאורך ולרוחב. מים חיים שוקקים בשפע. אך זאת ארץ חמדה, נחלת שדי ממרומים!

„עד אשר השיגו בשבילנו דירות — מספר אביגדור אפלבוים ביומנו — ואך נחנו מעט מטלטולי הדרך, יצאו הגברים ברגל לזמארין ולקחו עמם לחם לכמה ימים. בדרך השיגנו מטר סוחף והיינו מוכרחים ללון אותו לילה בכפר הערבי עתלית. למחרת עוד הוסיף הגשם לרדת. אף על פי כן יצאנו לדרכנו. עיפים מהליכה כל היום בגשם וברפש הגענו עם ערב לזמארין. ישבנו לנוח מעט, ואחד מן הזקנים, יצחק אהרן אפלבוים, ברך על נר שלישי של חנוכה. ביום שלישי של חנוכה דרכו רגלינו על אדמת נחלתנו. שכבנו לישון על האדמה הרטובה והקרה ושקענו בשינה עמוקה. למחרת הקיצונו עם זריחת החמה ובחננו סביבותינו, לראות ולדעת את אשר עלינו לעשות. ראינו, כי אין מקום לנו לגור בו, והערבים עדין יושבים ב„בתים". נועצנו להעביר את העצים, ששלח הועד המרכזי עם תשע המשפחות מחיפה לזמארין, ולהקים כמה צריפים למחסה לנו. אבל כיון שכל דרך לעלות בהר לא נמצאה, העלינו את העצים עד לטבור ההר על שכמנו".

מ ש ה ק ל י נ ו ף מספר: „ההורים ובניהם הבוגרים יצאו יום אחד מחיפה בדרכם לנחלתם. בדרך שקעו העגלות הרומיניות הכבדות ברפש. והנה ערבים באים לקראתנו. הללו העמידו פנים כאילו הם באים לעזור לנו לחלץ את העגלות השוקעות, אבל הם התחילו לגנוב את החבילות. מהרתי אני ועוד צעיר אחד לטנטורה ובקשנו עזרה מערבי אחד שדבר צרפתית. ערבים מטנטורה יצאו לעזרתנו והנסנו את הערבים, שכנראה היו מכפר טירה. באנו לטנטורה ושם לנו אותו לילה. למחרת בבוקר לוונו הערבים מטנטורה לזמארין".

*

עתה, מקץ יובל שנים ויותר, אפשר לומר בודאות, כי אילו היו הראשונים בקיאים בטיבה של קרקע — לא היו נפתים לקנות נחלה זו דוקא, נחלה שכולה טרשים וסלעים. מ. מבש"ן ברשימתו „תולדות המושב זכרון־יעקב" („המליץ", תרנ"ב) מספר: „אנשי עול ומרמה, אשר אין עיניהם ולבם כי אם אל בצעם, השיאו את מלאכי הועד הראשי לקנות הר איתן, אשר אדמת סלעים אדמתו ואין משעול ומסילה. — — הקונים, בתומתם כי רבה ובהשענם על המאמר הקדמוני, כי ארץ־ישראל היא ארץ זבת חלב ודבש, האמינו לכל הדברים אשר הגידו להם המוכרים ואנשי הבינים. — —"

„— — אך כאשר חקרו העולים את כל סביבם, — מתארת את הדברים בספרה, אשר יצא לאור בארצות הברית, ב ת י ה ר ו ס — ראו וידעו כי לא יוכלו

לראות חיים במושבה החדשה הזאת כאשר היא. כי לא היה כל בית־מושב, כל מעון על פני השדה. והן דרוש היה מחסה לנפשות ביתם, ובכן החליטו לעזוב את נשיהם ואת טפם בחיפה עד אשר יוכלו לכונן להם בשדה מקומות למעון ולמחסה. מעציבה היתה הפרידה, וגורל הנפרדים, הגברים והנערים בשדה, והנשים והילדים בעיר, — היה רע ומר מאד.

„בכפר הקטן על ראש הגבעה נולדה עלילת גבורים. המכשלה הראשונה אשר לפניהם היתה המלחמה באדמה, אשר היתה מכוסה כולה אבנים גדולות. השבילים המתפתלים אל על היו צרים ומלאים אבנים, עד אשר לא יוכל לעבור בהן גמל או פרד. וכי יבקשו להעביר שם עגלה טעונה, ועמד הנוהג בה לרגלי הגבעה ועמס את המטען על שכמו. — —"

ואמנם מעט הקורות והקרשים, שהובאו מרומניה, קצתם הועלו במעלה ההר על כתף האנשים, ואת השאר מן ההכרח היה להשאיר בחיפה.

האדמה טרשים, ואין צל משמש, ולא מחסה ממטר, ושממה. ולמה ככה יהמה הלב, למה יתפעם?

אכן שא נא עיניך וראה: שלות־אֵלם מסביב. סלעים מחבקים גבעות־עולם, רובצים עליהם בכל קדרות שממונם. הרים עומדים מחרישים, כמקשיבים לדממה.

רק לעתים בת־קול עונה לעומתך מבין ההרים. מי זה, מאין?... נדמה לך, כאילו פה, בימים מקדם, ננעל בית־גנזים לרזי עולם; סגור ומסוגר הוא עד עת קץ. ויום יבוא... אז יפצחו הרים רנה!

ומנגד הים לוטש יהלומיו בזוהר הרקיע.

— לעבודה! באלהים נעשה חיל!

ז.

שנה ראשונה

ובכן באו „הקולוניסטים" אל „הנחלה" ואל „המנוחה".

סוף־סוף עמדו רגליהם על הקרקע, והקרקע שלהם היא, בזכות קנין כחוק. והנחלה — תאוה לעינים. משתרעת היא על ההר ונשקפת על־פני הסביבה כולה. מערבית־דרומית יושבת על שפת הים קיסריה, ומערבית־צפונית אתה מבחין בפאתי שמים את מצודת עתלית — זכר למסעי הצלבנים. הרחק מזרחה מתנשאים הרים וגבעות, ערב־רב של גוונים מצהילים. ובמערב, למרגלות הרי הנחלה, פרושה שפלה מוריקה, אשר בקרב הימים הבאים, תהיה ודאי גם היא להם לנחלה, ובשפלה מעינות מים בשפע, והיא דשנה, מבשרת טובה וברכה. שפלה זו נקראת בפי יושבי המקום „כברה", או „אל־זור". ועליה, על שפלה זו, הזהירו תושבי המושבה

הגרמנית בחיפה, בני וירטמבורג, את המתישבים היהודים החדשים, ואמרו כי ממנה אימת הקדחת על הסביבה כולה, וביותר בסוף ימי הקיץ... אך מי ישמע להם! החלוצים החדשים אינם רואים כל רעה ופגע במקום הזה. הם מוצאים את המקום נאה ואוירו צח, ומבריא... ויש מפרשים ואומרים, כי הגרמנים מחיפה צרה עינם ביהודים. גם דבר זה מתקבל על הדעת.

מנחלתם בזמארין רק החלק החמישי ראוי לעבוד. שאר האדמה כולה טרשים ושיחים סבוכים, גדלים פרע, אך יפים למרעה. עוד כשלש מאות דונם להם בקרבת הכפר טנטורה, בשפלה, ושם גם בארות, האוצרות בתוכן את מי הגשמים. ומאמינים הם הנלבבים, כי אדמה זו יפה לגן, גן־ירק, והבארות ישפיעו שפע מים גם בימות הקיץ. ושוב הזהירו יודעי דבר מפני אויר המקום, המוקף משני עבריו בצות, מדרום — המשכה של בצת כברה, ומצפון — בצת טנטורה. הורו באצבע על יושבי המקום, שמראה פניהם כשעוה וכרסם בין שיניהם, תפוחה מן הקדחת ומן המים הרעים, אשר מהם חליים ומארה.

אך מי ישעה לאזהרות? ההם ירתעו?

בנחלה נמצאים גם שני מעינות מים. לא הרחק מן הגבעה שעליה נטוי הכפר, מהלך עשרים רגעים מערבה, מעין אחד. אך כיון שדרך אין, רק שביל צר, כבוש ברגלי עדרי העזים, מוליך אליו, והשביל גם הוא מכוסה סלעים ושיחים, הרי הם מתנהלים לאטם וגוררים רגליהם גם מחצית השעה ויותר. מי המעין נובעים מעמקי הבאר, והם עכורים ודלוחים, שורצים כל מיני רמשים וגם עלוקות. מן המים האלה הרועים משקים את צאנם, בהם ירחצו גופם, ומהם גם ישתו לצמאם. בפי הערבים נקראת הבאר „ביר־אל־חנאזיר" (פירוש: „באר החזירים"), זכר למרבץ חזירים במקום הזה. ובאר שניה בדרומה של הנחלה והיא נקראת „ביר־ג'אדר", אבל זו רחוקה יותר מן הראשונה.

חן המקום על הנחלה, ולב המתישבים הולך אחריה שבי. בסתר נפשם פנימה הולך ונרקם הלום מתוק: הנה גם אדמה להם בקרבת חוף טנטורה, פתח־תקוה לנמל בימים הבאים לטובה. אמנם, לפי שעה, אין זה אלא מקום מחבוא לסירות מפרש של דייגים, או לכלי־שיט קטנים, הטועים פחם, שהערבים שורפים בהרים — אך יום יבוא... בוא יבוא! אשרי המחכה ויגיע!

*

האיר השחר, פאתי מזרח האדימו. עת העבודה הגיעה.

אמיל פרנק מבירות שלח את פקידו, בראסיר מיודענו, לפקח על הסדרים. עליו בא גם אשור הועד המרכזי בגאלאץ. וכמנהל עבודה, חקלאי מומחה, שלח הועד המרכזי את שלמה ברזיל. ואולם מטעם האכרים נבחר לנהל את עניני העבודה מאיר ליב הירשקו, איש פעלים ומקובל על הכל. בראסיר, ועמו עוד שנים מן האכרים, יצאו לבירות וקנו שם 12 סוסים ועשרה זוגות שוורים.

אחדים מן האכרים בקשו להעביר אליהם גם את משפחותיהם ובנו לעצמם בתים קטנים, דוגמת ה„חושות" העלובות. ולשם רוחה יתרה הקימו את „הבתים" משהו למעלה מ„באר החוירים": פה הם קרובים יותר אל הבאר. מלאכת „הבתים" כיצד? תחילה יקימו סוכה עשויה ענפי עצים. את הקירות יטוחו מבית ומחוץ בתערובת עפר, תבן וגללים. והגג — אין לך מלאכה פשוטה ממנה: פורשים מחצלות, והרי צל בקיץ מקרני השמש ומחסה מטל בלילה. לא היו ימים מועטים עד שנצבו בשורה, זה בצד זה, „בתים" בישראל, איש ומשפחתו: מאיר ליב הירשקו; ישראל שכטר; יצחק אהרן אפלבוים; מרדכי קרניאל; זלמן פומרנץ; קלמן אהרנסון וזיידע גולדשטין... ושנים אחרים, יעקב כץ ושמעון גילברג, תפשו שתי חושות בכפר זמארין והעבירו לשם גם את משפחותיהם, והרי — „ישוב"...

נתחלקו האכרים לשתי קבוצות: האחת משכימה בקר בקר ויוצאת לסלול דרך, שתחבר את מרגלות ההר אל טבורו; והשניה משכימה לזרוע חטה... זורים את הזרע על פני השדה וטומנים אותו באדמה במעדרים, הואיל והאדמה רובה ככולה אבנים, ואין מקום למחרשה לעבור.

הוקם צריף־עץ אחד גדול, הותקן מטבח ותנור. שנים מן האכרים נתמנו טבחים ושנים אחרים אופים לחם. עליהם מנצח הצעיר שמואל זאב ברונ־שטין, והוא מפליא לעשות. בראסיר מעלה לאכרים תשלום קבוע, והועד המרכזי מגלאץ שולח צרכי מזון: שקים של קמח תירס, קמח חטה, תפוחי אדמה, שעועית. למושב הובאו דודי נחושת גדולים: דוד אחד לבשול ממליגה ודוד שני לבשול מרק־שעועית. החיים חיי קסרקטין: איש איש וקערתו בידו מקבל את מנתו.

מים מובאים מן הבאר הרחוקה. ושעות רצופות יעמדו על יד הבאר עד שיגאו המים ותשקע הזוהמה שהטילו בהם הרועים.

אברהם יוסיל מורגנשטרן טרם הסיר „חסדו ואמתו" מעם האכרים. הרי זה יהודי מזורז ומלובן ויודע את לכל חפץ... עכשיו הוא ממונה כשומר גבולות הנחלה, שלא יסיגום השכנים. הוא גם הביא מסביבות צפת זמורות גפנים. מאיר ליב הירשקו בחר חלקת אדמה, ובחודש אדר ניטע הכרם הראשון.

*

נתגלע הסכסוך הראשון עם הערבים, האריסים של ג'רמן לשעבר, שלא אצו לפנות את ה„חושות" וגם החזיקו בחלק מן האדמה, בזכות „אריסות". בראסיר חפץ ליישב את הסכסוך בין היהודים והערבים ובקש עזרה מאת לורנס אוליפנט. ביומנו (מיום 10.12.1882) רושם אוליפנט: „— — הוזמנתי ע"י הסוכן הממונה על מפעל זה להלוות אליו לשם בקור בנחלה החדשה, שבה היה עליו לעשות סדורים. — — הנסיון לשתף יהודים ופלחים מוסלימים בעבודת השדה היה בו

ענין, והמשא־ומתן המוקדם על נושא זה היה יותר מחזה לראוה מאשר משביע־רצון. הפגישה היתה במחסן, היהודים והערבים שוחחו ברוב ענין ודברים על גבי ערמת חטים והתוכחו על תנאי השותפות. קשה לתאר מראה משונה יותר מן המראה שראינו: הפלחים, בעלי זקנים שחורים, פרועים, ואקדוחים בעלי ידיות ברונזה נתונים באזוריהם, כפיות כרוכות על ראשיהם וקשורות בחבלים גסים ושחורים, אבעיות ארוכות מתנפנפות, ורגליהם מוצקות ויחפות — וכנגדם היהודים בקפטנים, המגיעים כמעט עד לכפות רגליהם. הללו — רגילים בעבודה הקשה בשדות הלוהטים של ארץ־ישראל, והללו חדשים, מקרוב באו, מן הגטו של אחת מערי רומניה, אנשים שלא נתנסו בעבודה קשה, אך כבר בטוחים שהם יודעים בחקלאות יותר מתושבי הארץ, ומלאים בטחון בעצמם, אשר, חוששני, יאבד מהם עם הנסיון המעשי הראשון. בנגוד מוזר ליהודים הרומינים הללו היה היהודי המזרחי, אשר שמש מתורגמן, אדם בריא, נאה, ולבוש כמו הפלחים עצמם; ידידי ואני, בתלבושת של תירים אנגלים או אמריקניים, השלמנו את החבורה. המשא־ומתן נמשך עד אחרי חצות. הרועים הערבים צווחים בערבית, הישראלים הרומניים מנסים להשתיק אותם בז׳רגון אשכנזי, המתורגמן מנסה להשמיע את קולו — לשוא, כל אחד נרגז ונסער, משום שאיש מהם לא עצר כוח לחכות עד שחברו יגמור את דבריו, או שלא היה עניו עד כדי לשמוע מה־שהוא חוץ מדברי עצמו. עיף ורצוץ ישבתי מכורבל בשמיכה הערבית, שכאילו מלאוה במחשבה תחלה פשפשים... — לבסוף הגיעו לידי פרוד גמור והפלחים עזבו אותנו, נסערים מעלבון בגלל התנאים שהציעו להם היהודים. השינה הביאה מעט יותר הגיון בלבות שני הצדדים, ובבקר יום המחרת הושג הסכם, אשר חוששני, יכשל בנסיון הראשון לקימו. אין לך דבר פשוט מסדור קואופרציה עם פלחים ארצישראלים, אם אתה הולך בדרך הנכונה. אך אין דבר קשה מזה, אם אתה מנסה לעשות זאת בדרכים שאין הם רגילים בהם. שמחתי לקראת השחר העולה, מחפצי לצאת מתוך האוירה הדחוסה ולהסתכל בשמש הזורחת מעבר להרי ארץ־ישראל המזרחיים״.

סוף דבר, בראסיר ותר לאריסים. הללו קבלו בשנה הראשונה את חלק הארי של האדמה ואת החלקות הראויות ביותר למזרע, והשלום הושב על כנו.

כמעט הונח להם מן האריסים והנה קפץ עליהם רוגזם של השלטונות. אמנם את השלטון הטורקי כבר למדו להכיר מעט בבואם בשערי הארץ, אבל ״פנים בפנים״ הכירו שלטון זה רק מעכשיו. רק עכשיו עמדו על ״חין־ערכו״ ועל מדותיו הנאות. הפקידים, שהיו מבקשים תואנות כדי לסחוט ״בקשישים״, נתנו מכשולים לפני האכרים והפריעום מכל עבודה ומעשה, שהיה בהם כדי להחיות את הארץ ושממותיה.

״הממשלה התורכית — מספר ירחמיאל הלפרין — רדפה אותנו בלי הרף.

חלוצי ומייסדי המושבה זכרון־יעקב (1889)

עומדים למעלה (מימין לשמאל): זלמן פומרנץ; אריה ליב נידרמן; ישראל שכטר; שמואל שטרנברג; משה הירש הרשקוביץ.
שורה שניה מלמעלה: שמעון שוורצמן; זלמן ליבוביץ; יוסף רוזנשטין; הלל כץ; אפרים אשכנזי; יצחק אהרן אפלבום; דוד קרסקר; אברהם דווידסקו; שלמה וילדר.
שורה חזית (עומדים): יוסף פויזנר; קלמן אהרנסון; אליעזר קופרמן; אברהם ברקוביץ; זאב שפירא; משה יהודה גרופר; יעקב גרד; זלמן הלפרין; אפרים פישל אהרנסון; הירש גרף; מאיר סגל; יצחק גולדשטין; ירחמיאל הלפרין; זיידע גולדשטין; אליעזר זויבר; משה בלומנפלד; הירש שצמן; שמעון גילברג; טוביה קרופיק.
יושבים: אלתר אידלשטין; קלמן קנטור; יוסף גרף; שמואל זאב ברונשטין; יחזקאל הורנשטין; יוסף אפשטין; מרדכי קרניאל; הייננך קופמן.

מדי פעם בפעם ניתכו עלינו גזירות חדשות. פעם קבלנו פקודה לרדת מזמארין לחיפה כדי להכשיר את נתינותנו התורכית. לאחר ימים מספר טלטלונו לעכו, כדי לרשום אותנו גם שם, מתוך כונה לסחוט בקשיש חדש. טרם נחנו מדרכנו ברגל מחיפה לזמארין — והנה אנו נקראים לחזור שנית לחיפה. לשם מה ולמה? השלטונות ידעו למצוא כל מיני תירוצים ותשובות של חושך, כדי להפריענו מעבודתנו בלי הרף".

„ירדו הגשמים. עתה נודע, כי „החושות", גם הישנות גם החדשות, אינן ראויות לשמש דירה למושב אדם. גגות המחצלות יפים היו בקיץ, בפני הגשמים לא יעמדו. המים בקעו בהם בקיעים רבים, פרצו ומלאו את החושה עד בלי השאיר לנו מקום להניח את ראשנו. פסקו הגשמים, — טחים את הגגות בטיח וכן גם את הקירות, אך הנה חזרו הגשמים והמים חודרים לכל פנה. כשל כוח הסבל".

אף־על־פי־כן נעשית העבודה באהבה, באמונה, בהתלהבות.

*

„כל בעלי הקולוניה זמארין — כותב מאיר הירש היפלר לידידו — יושבים עתה בחיפה. שכר הדירה לא רב הוא. בעצים אין לנו צורך, כי חם פה. כולנו הגברים נוסעים אנחנו לזמארין לעבודתנו. וזה שלשה שבועות אשר אנחנו עובדים, ות"ל כי כבר רואים אנחנו ברכה במעשה ידינו, החטה אשר זרענו צמחה ועלתה כדי גובה אצבע. בגשת איש אל הקולוניה יראה לפניו הר אשר ישתאה עליו, אך בעלותו עליו ישמח לבו למראה השדות היפים אשר מסביב. האויר צח, נקי ומבריא, אין טוב ממנו".

בשלשה השבועות הראשונים הכל כה טוב והכל כה יפה, גם אויר החורף צח, נקי ומבריא. „וגם מים לשתות יש לנו, טובים עוד הרבה מן המים אשר בחיפה... לעומת מימיה המלוחים של חיפה — המים בזמארין — גם מתוקים. וכי מה אנו חסרים? — עצים יש הרבה עד מאד, כמו כן אבנים לבנות בתים וכן עצים לכל מלאכה. יש פה אבנים רבות וגדולות, נטושות כה וכה על פני השדה מאז, אחרי אשר הערבי העצל לא שם אליהן לב לאסוף אותן. אולם אנחנו חפצים כי יהיה שדנו יפה, ומבלעדי זאת הלוא מכבידות הן האבנים ומזיקות בעבודת החריש. ובכן עשינו מוטות, ושנים שנים ישאו במוט את האבנים ועושים תל־אבנים גדול. גם נושאי האבנים שמחים בעבודתם, כי עתה חברים אנחנו אל העבודה ואל פריה (קומונה), ועתה כל איש הנושא את האבנים ידמה בלבו, אולי תפול בגורלו החלקה הזאת, הלא תהיה נקיה מכל אבן. — — עצי חרובים יש פה לרוב עד מאד, ויש עוד חרובים מהשנה שעברה על העצים, יען לא היה אז מי שיחבוט אותם. גם עצי תאנים יש פה הרבה, אך עצי זיתים טרם ראיתי בעיני. הברלדים (העולים מן העיר ברלד) אומרים, כי יש. כל ימות השבוע עובדים אנחנו עבודתנו ואין לנו עת לראות

את כל הקולוניה כי אם ביום השבת. וזה שלשה שבועות אשר אנחנו פה ולא ראינו עדיין אף החלק הרביעי מהקולוניה".

"— — עתה לפניך סדר עבודתנו יומם, ואחל בעבודת הקודש. אין בידי לתאר לך את המראה המשמח בשעה שאנו הולכים בהמון, מתאספים בשבת להתפלל בצבור. פה אנחנו שובתים את השבת כאשר צונו ד'. ביום הראשון מתחילים אנחנו בעבודת השדה ומשכימים בבוקר והולכים איש וארוחתו בידו אחרי אשר התפללנו. כלי המחרשה נשא על כתף, זה את אתו וזה את מחרשתו, איש איש אל מקומו. מראה נעים הוא לראות את הנוהגים בסוסים (שוורים אין לנו עדיין) ופולחים ובוקעים בארץ. חמשה־עשר עד עשרים איש עושים באת וביניהם גם אנכי עושה זאת. הלוא תדע, אהובי, כי אנכי מעולם לא תפשתי באת — ובכל זאת עושים אנחנו ככל אשר עושים האכרים ברומניה, ואולי עוד יותר. כן שוקדים אנחנו על עבודתנו, אלה באתים ואלה במחרשות, וגם יש המסקלים את השדות. בכל מקום אשר נציג רגלינו לעבוד עבודתנו נתענג לראות את הים. האויר טוב עד מאד. בבוקר השכם הוא קר מעט, אולם אחרי שעות אחדות יחם, ואנו מוכרחים לפשוט את בגדינו, כי גם הכתונת תכבד עלינו. נועם האויר מבין העצים ומבין העשב עוד גדל עתה, אחרי אשר ירדו גשמים ימים אחדים, ירחב לבנו משמחה לראות את החטה צומחת בהדר. כבר חרשנו שדות הרבה לזרוע שם תפוחי־אדמה, ובשבוע אשר יבוא נשתול גן־ירק בטנטורה. האדמה טובה מאד, ארץ מישור מבלי הרים, ויש לנו תקוה טובה, שיהיה לנו שם חוף בעזרת השם אחרי ימים כמו חיפה. ואם יהיה אלוקים עמנו ותמצא ידנו להוסיף ולקנות את כל החבל אשר בין זמארין ובין טנטורה, אז יגדל אשרנו עד מאד. — — מן השדה באים אנחנו עיפים, אוכלים ארוחת הערב ושוכבים לישון, למען נוכל לקום בבוקר השכם שנית אל העבודה, המתוקה לנו כנופת, כי מקוים אנו להשי"ת, כי נהיה אחרי כן חפשים מכל דאגה, כאשר יחלקו ויתנו לכל איש חלקו וכל אחד יעשה לו ביתו ויטע לו גנו. — —"

אמנם יש גם קטני אמנה, רואי שחורות ומנבאי אחרית מרה, אשר „ימתק למו חלומם, חלום רוב בצלים, שומים, דודים מלאי בשר רבים ועצומים". הללו רפו ידיהם עד מהרה. על אלה אומר מאיר הירש היפלר במכתבו: „— — יוכל היות, כי יש אנשים מקרבנו אשר כתבו רעות, כי ידעתי היטב אחדים מהם, אשר לא מצא השדוך הזה חן בעיניהם ולמורת רוחם העבודה הזאת. — — כי נפשם בחלה בכל עבודה, והמה טעו טעות גדולה, כי דמו למצוא בזמארין עצים מצמיחים גלוסקאות אפויות, ואוזות צלויות עפות אל פיהם. צר לי עליהם. — — אולם באין זרע אין קציר ואין לחם. עלינו לעבוד, ולחרוש, ולזרוע. ואחרי כן, כאשר נוציא חטה מן האדמה, פרי עמל ידינו, בעזרת השם נאכל לחם וגם גלוסקאות".

*

העבודה נמשכת. ליד הבתים הראשונים שנבנו למעלה מ„באר החזירים" נוספו עוד כמה חושות, ונוספו עוד כמה משפחות, וכבר הגיע מספרן למעלה מעשר. אליהן נצטרפו גם משפחות יצחק גולדשטין ואפרים פישל אהרנסון. רעיתו של ר' אפרים פישל, מלכה, שוקדת בתבונות כפיה על משכנה הדל, נוה שלום וענוה, מסיידת את הכתלים מבית ומחוץ בסיד לבן, וב„חלונות", חורי כתלים, תולה היא וילאות מגזרי סדינים, מעשה ידיה להתפאר. לעת ערב ישוב בעל נעוריה מן השדה, עיף ויגע מעמל היום. ה„בית" מבהיק. אור וזוך וזיו־חג בכל פנה — מנוחה לגוף ומרגוע לנפש.

הגברים שמשפחותיהם בחיפה הולכים כל ערב שבת ברגל לשבות את השבת בקרב משפחותיהם בחיפה. וביום הראשון בבוקר הם חוזרים לזמארין, לעבודתם. ארוכה הדרך, קשה ומיגעת, אך... עוד יבואו, בוא יבואו ימים טובים, ובתים יבנו בנחלתם...

בינתים סוללים את הדרך במעלה ההר, למען תוכל עגלה לעלות אל הכפר. יצחק גולדשטין מספר ביומנו: „הובאו גם כלים ומכשירים לעבודת הסלילה. כחות נעורים היו לנו. חשק ומרץ תססו בקרבנו. יהי מה, במהרה בקרוב עלה תעלינה העגלות למרומי ההר".

באחד הימים, האנשים בשדה על עבודתם, והנה שנים רוכבים בא־ם לקראתם, מברכים אותם בשלום ועומדים לראות במעשה ידיהם. והנה האחד הוא שמואל איגנר מיודענו. והשני — השני הוא הקפיטן גולדסמיט מלונדון. העובדים מניחים עבודתם, מתלקט־ים מסביב, צופים אל האורחים, מחרישים משתאים.

— רואה אני, כי עובדים אתם בחריצות ובהתלהבות — אומר להם הקפיטן גולדסמיט. — תחזקנה ידיכם ואמצו. הוסיפו חיל.

„— — ביחוד התלהב למראה עיניו במושבה שומרון בשעת בין השמשות, כששבו האכרים מעבודתם ששים ושמחים, — מספר ש. ל. ציטרון בספרו „תולדות חבת ציון" — זה אוחז בידו מגל וזה — מחרשה, זה מושך בעגלה וזה הולך אחר המקנה, וכל אחד כלי מלאכתו בידו, — מחזה, שלא פלל לראותו גם בחלום. כשעברו על פניו קרא אליהם: „יחיו הקולוניסטים עובדי אדמת־הקודש! המושבה שומרון תפרח כשושנה!" — ועיניו זלגו דמעות־גיל. — — כששב מדרכו, פרסם ב„דז'ואיש כרוניקל" שורה שלמה של מאמרים על רשמי מסעו בארץ־ישראל וב־קורו בקולוניות היהודיות שם, וכל מאמר הוא — מזמור־שיר לישוב העברי החדש".

עומד הקפיטן גולדסמיט וצופה פני הים ממרום הרי זמארין. ובהראותו בידו לעבר טנטורה הוא חוזה לעתיד, לימים יבואו: „נמל עברי ובו עוגנות אניות־קיטור ודגל עברי מתנוסס על תרנן"!...

הנה קטע מן הדברים שראו אור ב„דז'. כרוניקל", מידו של קפיטן גולדסמיט:

„— — יתר על הראשונות — כותב הקפיטן גולדסמיט ב„דז' כרוניקל" — מצאה חן בעיני הקולוניה שומרון, אשר שהיתי בה כשני ימים. מקום אדמתה הוא יפה־נוף במורד הר הכרמל, האדמה פוריה מאד. — — חלקים רבים מן הקולוניה הזאת, שעליהם חשבו בתחלה כי לא יצלחו למאום, יצמיחו כיום חטה ושעורה וכל מיני מגדים. וגם מסלה טובה נסללה. — — הנשים והטף יושבים בעיר חיפה, עד אשר יִבנו ששים הבתים החדשים. בינתים משתדלים להשיג רשיון לבנין הבתים. משתדלים ומשתדלים, ורשיון אין. הקולוניסטים כולם שמחים בחלקם ועובדים בחריצות".

*

אחד מן האכרים או מבניהם הצעירים רוכב על סוס ערבי ויורד לחיפה פעם ופעמיים בשבוע אל הדואר — מוליך ומביא. פעמים, ליתר בטחון, נשלחים גם שנים. ואגב מביא השליח גם מעט צרכי מזון לאיש ואיש ממשפחתו. בימות הגשמים הקשר הטוב והבטוח ביותר הוא — שליח ההולך ברגל.

„לכבוד פורים — מספר ביומנו אביגדור אפלבוים — ירדו כל האכרים הבאים־בשנים לחיפה, והצעירים נשארו במקומם לשמור על הרכוש. בחיפה חלה ומת ילדו הבכור של מנדיל אידלזון, דוד. המת הראשון. מתם הראשון — אות ברית־עולם ביניהם ובין הארץ. אחרי פורים חזרו לזמארין ושבו לעבודתם, לסלול את הדרך במעלה ההר. העבודה נמשכה עד ערב פסח. שוב ירדו לחיפה לחוג איש בקרב משפחתו, ושוב נשארים בזמארין הצעירים. מחיפה שלחו להם מצות ויין. לאור הירח הבהיר, על סלע גדול שטוח, פרשו סדין לבן וערכו את הסדר בשמחה ורקודים".

למחרת, ליל שני של פסח, נגנבו שני סוסים. מעשה הגנבה הראשון בזמארין.

פירצה קוראה לגנב. הרגישו השכנים כי יש ורבים מן האכרים יוצאים והולכים לחיפה, — והרי השעה. והנה הם „מבקרים" במושב ובאים לידי נסיון לילה לילה — אולי ואולי, אם בהמה, ואם כלי עבודה, ואם שאר חפצים. לכל זמן ועת לכל „חפץ". ואין לך דבר שאין לו מקום. מצאו אדם ישן בחוץ, תופשים בשמיכה, מנערים אותה ובורחים. עומדים האכרים והצעירים ונלחמים בחרוף נפש על רכושם ועל בהמתם. עתה למדו לדעת את דרכי המדבר. כיון שכך, החלט ליסד גדוד שומרים, מן הצעירים ובעלי האגרוף שבחבורה. כל בחור עז־נפש, שכוחו במתניו, נצטרף לגדוד. „גארדיסטן" קראו להם. ואלה שמות שומרי ישראל העומדים על משמרתם לילה לילה: ליאופולד הירשנהורן, אביגדור הרשקוביץ, ירחמיאל הלפרין, רפאל קורלנד, אליעזר וילדר, ליב שוורץ, אבא זוסמן, אליעזר קופרמן, נחמן רוטנשטין, שמואל זאב ברונשטין, זיידע גולדשטין,

יעקב גרד, ברל לזרוביץ, ליבוש בלום, ליב רודר, יעקב ליבוביץ, פישל שטרנברג, דוד מנדלזון, אהרן משה מנדלזון, זאב קליינמן ויוסף אברמוביץ.

מעתה ישנים האכרים בשלוה: יש להם על מי שיסמוכו, וה„דין" דין אמת: פצע וחבורה ומכה טריה. אוי לו למי שפגעה בו מדת־הדין מידי ה„גארדיסטן".

כל הבורח מן הכבוד, הכבוד רודף אחריו. כגון מי? כגון אותו סוס מסוסי ה„גארדיסטן". מעשה שהיה כך היה: יום אחד מצאו הצעירים גמלים רועים בשדה החטה. הביאו את הגמלים מלקוח למושב. לאחר ימים אחדים באו בעליהם, בידואים, וביקשו רחמים והתחננו שיחזירו להם את גמליהם, ודרך אגב סיפרו והתודו, כי שלח אותם להשחית תבואתם — רפאל דיין מצפת... יהודי זה מאנשי ה„חלוקה" היה, מועד להזיק לישוב הארץ.

וכיון שסוס אחד מסוסיהם פרוע היה, משתולל ובועט, עושה דין לעצמו ו„מזיק לישוב הארץ", ס מ כ ו ה„גארדיסטן" ידם עליו וקראו לו בשם — — „רפאל דיין".

הגמלים הוחזרו לבעליהם, ונסלח לעוונם הפעם, אך הזהר הזהירום ב„נקיטת חפץ" — אקדוח מן המובחר, שלהבא אל יעלה ואל יעלה על דעתם לקחת תורה מפי רפאל דיין. זכור ושמור!

ח.

זעקת שומרון

פרצה מחלוקת בין האכרים ובין הפקיד ברסר. אחד האכרים תולה את הקולר בקבוצת הבקואים (יוצאי העיר באקאו). לדבריו — הביאה האניה השלישית חמש־עשרה משפחות וביניהן פסקל, הורן וניימן. וכבר ביום הראשון לבואם מהרו אל ברסר והטילו אימתם עליו. „אולם הפקיד לא נבהל מפניהם וצוה אותם ללכת איש איש לעבודתו". לא היו שבועות אחדים ונתגלעו סכסוכים בין הבקואים ובין שאר האכרים. ומעיד אותו אכר על הבקואים, „שבקשו להם שררה והיו מחרחרי ריב ומדון במושב".

אביגדור אפלבוים ביומנו מספר: „שלמה בריל, הגנן, אמר לנהל את העבודה בכח השוט. אך מאיר ליב הירשקו התיצב בפניו בכל כח, באמרו, שאנשים אשר טרם סגלו גופם לעבודה מפרכת ולטבעה של הארץ בכלל — אין לעמוד עליהם בשוט מיד ולאלתר. הריב נתגלע בכל חריפותו. שלמה בריל הוכרח לחזור לרומניה".

שלמה בריל נבאש בעיני האכרים גם במנהגיו בעניני דת, שכן היה מחלל שבת בפרהסיה.

אלא שברסר אף הוא לא ניקה ממחלוקת זו, כי תמך בבריל והתנשא על האכרים, כאילו היו האכרים שכירי יום אצל אדונם. באו הבקואים והתקוממו לו ביד רמה.

ואמנם לא ברסר היה האיש הראוי לפקח על עניני האכרים. ברסר זה, פקידו של פרנק לפנים בבירות, היה, למעשה, בטל מעבודה בעת שהגיעו האכרים לחיפה. כאשר נתבקש פרנק מטעם הועד המרכזי בגאלאץ להמליץ על אדם הראוי לפקח על עניני זמארין — קפץ על שעת־כושר זו, שנזדמנה לפניו, להיטיב עם פקידו לשעבר, מר ברסר, והטיל עליו את המשרה. ברסר ידע סחר־הפחם, אך מקח קרקעות ועבודת אדמה היו זרים לו. רק זכותו של פרנק עמדה לו בפני הועד המרכזי.

„— — ומבלי דעת רוח בני האדם החל להתנשא עליהם בגאון וגובה ויכבד אכפו על כל אנשי הקולוניא וילך אתם בחמת קרי. והחלוצים אשר עזבו את ארץ מולדתם מפני עקת רשע, קצו מפני המושל הקשה וישנאו אותו תכלית שנאה ויתאוננו עליו לפני הועד ויעתירו גם לה׳ פרנק לבוא לחיפה ולשמרון ולעשות סדרים נכונים בעניני הקולוניא. הועד צוה אותם לחכות עד אחר הפסח, ואז ישלח אחד מחבריו להיטיב מצבם, וה׳ פרנק ענה, כי לא יוכל לעזוב את מסחרו ולבוא אליהם. בין כה וכה וזמן העבודה עבר באפס מעשה, כי חצי האדמה השכיר ברסר להערבים השכנים והנשארה גם היא לא נעבדה כולה, כי חסרו עוד שוורים וכלי מחרשה. משפחות הקולוניסטים נתישבו בחיפה, כי בתים בשמרון לא היו להם (גם עתה עדיין אינם) ורק הגברים לבדם הלכו שמרונה, וההליכה והחזרה גזלו גם הן הרבה מעת עבודתם. אף נמצאו אנשי און, אשר בראותם כי פה יש לכסף מוצא, התחברו לברסר ויעזרו לו בהנהגת ההוצאות — — ועי״ז עלה כל כסף הועד כעשן מארובה. — —״

אלה דבריו של שמואל יעקב פרידנשטין, נדפסו ב„המליץ״ מיום 17.8.1883. אף מוסיף הוא ומספר, כי שנים מן האכרים, תמשיס ואברמוביץ, שגם הם היו מלמדים זכות על ברסר, חזרו בהם מדבריהם והתחילו לצעוק חמס על ברסר ומרעיו. גם כתבו בענין זה לעתון „נייע יודישע צייטונג״ ביאסי — אבל מכתבם לא ראה אור. גם אכרים אחרים חרדו בראותם את הכסף הולך ומתבזבז ללא תכלית — ויצעקו חמס במכתביהם לקרוביהם ומיודעיהם ברומניה ויתארו את מעשי ברסר והנהגותיו. אך רוב העתונים ברומניה נמנעו מהדפיס את הדברים, ולהיפך — הוקיעו את המתלוננים בעתוניהם והכום בשוט־לשון, כמוציאי דבה, מחרחרי ריב ושונאי עבודה. את מכתבי האחרים, אשר היו מהללים את מעשי ברסר — הדפיסו. שמואל יעקב פרידנשטין מעיר במכתבו הנזכר: „ולא נתנו המו״ל מקום למכתבי אחרים למען יתבררו ויתלבנו הדברים. — — כאשר נפקחו כעת עיני הסופרים האלה והנם מטפחים על לבם, כי נואלו בראשונה ללכת אחרי ברסר כבהמה בבקעה״.

ברסר היה לסלע המחלוקת במושב. בשלו נתפרדו האכרים לשני מחנות. רבים מן האכרים מעידים על ברסר, שהיה נותן בכוס עינו, שותה שכור, ומנהגיו עם האכרים היו רעים ומזיקים. הרעיון, אשר לשמו ובכחו התגלגלו האכרים לפנת שממה זו, רחוק היה מלבו, וכל מעשיו מעשי פקיד העושה רצון בעליו, בעל כרחו ושלא בטובתו. לעומתו התיצב מרדכי קליסטר וקשר עליו מלחמה. סוף סוף נבחרה משלחת של שני אכרים, זאב נימן והרמן פסקל, ועליהם הוטל ללכת לבירות אל אמיל פרנק ולבקש ממנו, כי יקח מהם את ברסר וישלח אחר במקומו, אדם מהוגן יותר וחובב ציון באמת.

והיתה המחלוקת מחריפה והולכת. ויצאה דבת המקום רעה ברומניה, והרוחות נסערים. הועד המרכזי ראה צורך להוציא מחברת מיוחדת, כדי להסביר ולהאיר את הדברים, להרגיע את הרוחות הסוערים ולהכחיש את ההאשמות שטיפלו עליו. מחברת זו נדפסה בשם „צור אבועהר" או „עת לדבר": „דברי שלום ואמת מאת אנשי הועד הראשי לישוב אה"ק".

וזו תמצית דברי המחברת:

„— — במשך הזמן הקצר של עבודתם — — נעשה שם הרבה מאד, והעבודה מתברכת בידם. לא ראינו תועלת, לטובת הענין כולו, לחרוש ולזרוע ככל האפשר, ובמקום שאפשר, ואת כל השאר לעזוב שממה. הפקיד ברסר והמנהל החקלאי מר שלמה בריל הבינו את הדבר ומצאו, כי בשנה הראשונה מן ההכרח שהאכרים יעבדו בקומונה, כדי לסקל את גלי האבנים שנעזבו על ידי הערבים והבעלים האחרונים של האדמה. אנו ניתן אחר כך לכל אחד את חלקתו נקיה מאבנים, דבר שהיה למעלה מכחו של כל יחיד ויחיד לעשות. — — אדמת זמארין וטנטורה, שקנינו בשעה טובה כ„מציאה", עתיד רב נשקף לה. — — אנו חייבים תודה לאדון לוי פרנק ושותפיו בבירות על שדיבר על לבנו שנתאמץ בכל כוחנו לקנות את המקום הזה, כי שעת־כושר כזו לא בכל יום היא מזדמנת. — — יש לנו מכתבים מפורטים מאת האדון פרנק המעידים, שאדמת זמארין וטנטורה נקנתה לפי כל חוקי הממשלה התורכית על ידי עורך־דין אירופי, וכי האדמה היא קנינו לנצח. לא הממשלה ולא הקומונה ולא שום יחיד או פרט יכולים לערער על זכותנו זו. 46 האקטים (Titters de Possesione) מונחים אצל היושב ראש שלנו מר יצחק לעבל בקופתו. — — לא קשה היה לשער, שהרבה מוזנח שם. אנו ביקשנו מאת הועדים שלא לשלוח מהגרים שאינם רגילים בחיים קשים — — ביקשנו לחכות עד שכל הדרוש יהיה מוכן. התחננו וכתבנו: אין רחמים בעבודת ישוב. פרסמנו והודענו שיש מקום רק בשביל 50 משפחות. כמה נלחמנו בועדים אחדים, ומי אשם עכשיו בכל אלה? לא עלינו תלונותיכם! אלא על הועדים שבערים השונות, שרצו לעשות ספקולציה במהגרים שלהם, ולא הרעיון הגדול היה לפני עיניהם. כל אחד ביקש להפיק את התועלת הגדולה ביותר. „בשעת חדוה" חתמו לנו כל הועדים והבטיחו

הרי־זהב, אבל רק על גבי הניר. מה שסמוי מן העין רחוק מן הלב. עכשיו רוצים הם לעזוב את המהגרים שלהם הפקר. הם חושבים כי עקבו את הועד המרכזי ושיטו בו, ועכשיו ידאג להם הועד המרכזי. — — אנו נדע אילו מן המשפחות להשאיר להבא במושבה. טוב הדבר, שאחדות מהן אומרות לעזוב את המקום לרצונן. מי יתן והיה. כי עוזבים רק אלה שמקומם לא יכירם במושבה — — שתארו לעצמם את הדברים קלים מכפי שהם. או — — שכל אחד מהם היה רוצה להיות מנהל ופקיד. — — בשעה חמורה כזו אין סליחה ומחילה לחוטאים. והכל יודו בצדקת דברינו ומעשינו. — — 28 משפחות ממוינשט גם הן לא יכלו לשבת בשלום ביניהן, ושש מהן שבו מראש־פנה. אילו היו קצת משפחות יוצאות מזמארין מ־69 המשפחות, מי מרצונו ומי מאונס, אך טובה וברכה היו מביאים לנשארים. — — מה שנוגע לפקיד המנהל, למר ברסר, הרי המליץ עליו בעל פה ובכתב עורך העמיגראנט (הכונה לאלעזר רוקח, שאחר־כך תקף את ברסר ואת הועד המרכזי. — א. ס.) לפני הועדה הזמנית קודם צאתה מכאן ויעץ לפנות אך ורק למר ברסר, כאל אדם ישר, שיודע את תנאי המקום, וכדומה. מאז לא זכרנו עוד את ברסר. כשנקנתה זמארין ביקשנו מאת פרנק שיציע לפנינו פקיד־מנהל, אדם ישר ובקיא בתנאי המקום ושידע את הלשונות המתהלכות בארץ ושיבין גם את הז'רגון שלנו, וכל זה רק לחדשים אחדים, עד שיבוא אחד מאתנו לשם לפקח על חלוקת השדות, על בנין הבתים, וכדומה. הא' פרנק כתב לנו שיש לו איש נאמן, שנהל את עסקיו שנים מרובות באמונה. זהו הא' ברסר, איש טוב־מזג ואהוב על הכל. כתבנו להא' ברסר ויעצנו לו לנהוג בצדק וביושר עם כל אחד, אבל גם בתוקף — — יש אנשים שכל דבר שנעשה על ידי מישהו זולתם, אינו נראה להם. חכמים הם בעיניהם ורוצים שהכל יעשה כרצונם ועל דעתם. מתוך כך התחילו המריבות! הא' ברסר שלח לנו את התפטרותו פעם אחרי פעם ולא רצה לעמוד בתפקידו, ורק על פי בקשת הא' פרנק הסכים להשאר. — — ורק אלה שבאו מן העיירות הקטנות והכפרים אלה מרוצים, וכן האנשים ההגונים מהערים הגדולות המבינים את הקשיים שבכל התחלה, והם מושכים בסבלנות בעול. זכרה להם אלוה לטובה. — — אנו פעלנו לפי מיטב הכרתנו ומצפוננו ובלי משוא פנים, כי כל המתישבים אהובים עלינו במידה שוה, כולם בני ארץ אחת הם. אנו עשינו כל מה שהיה בידנו, וכן נעשה גם להבא, כדי להפיק את רצון כולם עד כמה שאפשר. — — הוצאנו לפועל ענין גדול במשך זמן קצר כל כך ובאמצעים קטנים ודלים. — — והן האנשים האלה לעגו לנו בסתר ובגלוי בשנה שעברה, ואמרו שאנו לא נוכל להוציא לפועל את הדבר, כי עדיין לא הצליחו בכלל עד עתה להוציא שום דבר לפועל עם אחב"י, בפרט ברומניה. כך דיברו גם רוב נכבדי בני אמונתנו באוסטריה, גרמניה אנגליה, וביחוד בצרפת. — עבודה קשה מאד היתה לפנינו. עכשיו הוכחנו לכל הארץ שאנו היינו ראויים לתפקידנו, ואנו מתגאים בזה. — — אנו מתגאים, שכל

כך הרבה משפחות מסרו בידנו את גורלן. אנו מתגאים, שכל האנשים הנבונים והחושבים נכונה הוגים חבה לשאיפותינו ותומכים בנו. — — ולמי עלינו להודות על כל אלה? לנו לעצמנו. ז. א. לכל אחינו ב״י ברומניה, שסוף סוף התעוררנו מתרדמתנו ונגשנו בכל כח לפעולה להיטיב את מעמדנו על ידי שנקרב את אחינו לעבודת האדמה ולא יזכרו עוד דברי פרעה: נרפים אתם נרפים, למראה 100 המשפחות (בערך) שבראש־פנה ובזמארין. כי יהיה מה שיהיה, האכרים האלה בארץ הקודש וצאצאיהם ישארו שם, בעזרת השם, לדורי דורות, ויעבדו את אדמת הקודש ויאכלו מפריה וישבעו מטובה. רובם כבר קבלו את הנתינות התורכית, והשאר עוד יקבלוה. לכל האנשים האלה נכונים ימים טובים — — תלונותיהם של קצת אכרים בזמארין על ההנהלה ודאי תחדלנה, כי עוד החורף חשבנו לשלוח את ר׳ יוסף אבליס לאה״ק, ורק מפני מחלתו של הא׳ יצחק לעבל, היושב ראש שלנו, מוכרח הא׳ אבליס לשהות כאן. עכשיו יצא הא׳ פרנק לזמארין לשבועים לחקור ולדרוש הכל, ואז בודאי נספק את צרכי כל אחד ואחד. כמו כן נשלח אדם אחד מרומניה, איש חכם ונבון, לפקח שם על העניינים, והכל על מקומו יבוא בשלום. — — כמו כן קבלנו היום מכתב מהא׳ פרנק ובו הוא מודיע לנו — — הוא ישתדל להרגיע את רוח המתישבים ולהטותם לדרך הנכונה. — — אנו חושדים, שכל המתרחש שם הוא מעשה־ידי הבקואים. עם ראשית בואם הסיתו מיד את כל המתישבים בהנהלה, על שהא׳ בריל הפחית את מכסת התמיכה עד 38 סנטים ליום לנפש. — — טלגרפנו להא׳ פרנק וביקשנו ממנו לחקור ולברר את הכל למען ישפוט באמת ובצדק. אם הא׳ פרנק ימצא שהמנהל אשם בכל אלה, ודאי יחליפהו באיש אחר — — על כן בקשתנו מאת כל אחינו ב״י ברומניה, כזקן כצעיר, לאסוף שוב כספים ולפעול ביתר מרץ מאשר עד עכשיו, בלי לקוות לעזרה מאירופה, למען נוכל לקנות עוד חלקת אדמה על גבולות זמארין, כדי לספק לכל המשפחות אדמה כל צרכן. ואז, בע״ה, ניסד את המושבה השלישית בתנאים טובים מאלה, כי כל התחלות קשות, ביחוד במעשה רב כזה, שלא נתרחש כמוהו זה 1800 שנים. — — יהי ד׳ אתנו בכל מעשינו. אמן״.

מתוך הדין־וחשבון של הועד המרכזי בעניני כסף נמצאנו למדים מה היה מצבו, וממנו גם תשובה על השאלה, כיצד הרהיבו אנשים עוז בנפשם לגשת למפעל רב וגדול כל כך באמצעים כל כך קטנים ומצומצמים. על מה סמכו גם העולים גם העסקנים?

במזומנים הכניסו כחמשים ועדים מערים שונות ברומניה סך 84.052 לי. ועוד הבטיחו לשלם סך 66.605 לי. ואשר להוצאות, הנה אחרי שהוצא על דברים שונים סך 31.339 לי, שילם הועד במחיר זמארין וטנטורה סך 51.293 לי; הוצאות נסיעה, סוסים שנקנו בדמשק והוצאות אדמיניסטרציה מקומית 28.334 לי, על כלים ומכשירים, מעדרים, אתים, גרזנים ומגרפות; עגלות, רתמות, גלגלים, אוכפים, עולי

שוורים, מריצות וסוס הרבעה; חלקי בנין־עצים; צרכי מזון: 3744 אוקיות שעועית, 75 שקים קמח, 35 קילו קמח תירס, 2967 אוקיות תפוחי־אדמה; זרעים של חציר; מטען, העברה, סבלות, הטענה ובטוח 7 סוסים שנשלחו למושבה — על כל אלה הוצא סך 29.852 לי.

בקופת הועד היה בעין סך 84.032 לי. למעשה, עלו הוצאותיו לסך 140.819 לי, נמצא, שהועד הוציא, יותר ממה שהיה לו בקופתו, סך 56.787 לי, בסמכו, כנראה, על ההבטחות, אשר הבטיחוהו הועדים בסך 66.605 לי. אין ספק, שנמצאו לו נדיבים, או שהועד קיבל סכומי כסף בתורת מלוה.

בינתיים נודע, כי אזלו מקורות הכסף של הועד המרכזי — והידיעה נפלה במושב כרעם משמים. פסקו משלוחי העזרה. לא כסף ולא צרכי מזון. מעתה המתישבים תלויים בין השמים ובין הארץ, מחוסרי כל, מופקרים לחרפת רעב.

„— — הנה כה עבר החורף וקופת הועד נתרוקנה — כותב שמואל יעקב פרידנשטין — ואחינו ברומניה בשמעם מפי שלש המשפחות ששבו במפח נפש מארץ הצבי, אשר יעשה בכספם בשמרון, קפצו ידם ויחדלו מתת עוד כסף תרומתם לקופת הועד. בר״ח אייר צוה הא׳ פרנק במכתבו לברסר, כי יחדל לחלק כסף השבוע לאנשי הקולניא. אחרי ימים אחדים נסע ברסר לבירות להכין צרכי חתונה לבתו המבוגרת. הדבר נודע לאכרים ויתאספו אספה וגמרו אומר ויכתבו בספר באלה ובשבועה, כי לא יתנו עוד לברסר ומרעיו להתעמר בם, ויבחרו להם מקרבם ועד לנהוג בקולוניא תחתיו. ובהגיע הדבר לאזני הא׳ פרנק בערה כאש חמתו, על אשר נועזו הקולוניסטים להמרות עיני כבודו ולהרחיק את אשר יקרב, וישבע באפו כי לא ינוח ולא ישקוט עד אשר יקח נקם מהם, וגם אם שמרון כולה עקר תעקר (ע״ז יש לי עדים כשרים ונאמנים). עתה הנה עברו על הקולוניסטים ארבעה־עשר שבועות ללא משען כסף ולחם. בשבוע הראשון והשני לקחו בהקפה מאת הערביים סוחרי העיר, ומאז והלאה (כאשר נודע להערביים כי כסף אין נתן להם עוד, פסקו מתת להם כל מאום בהקפה) שברו רעבון נפשם במחיר חפציהם אשר מכרו״.

משפסקה התמיכה של הועד המרכזי היו העולים לזמארין מתמעטים והולכים. אחדים הכינו עצמם לחזור לרומניה. ואמנם חזרו, הם ומשפחותיהם: משה העכטיר, מאיר פנטש׳ער, ליב זוסמן, לוי דורסט, שמשון לזרוביץ, פייבוש יוריסט, יצחק קלינוף, רובינשטין, שוורץ, סגל, גבאי״.

הרעב נתן אותותיו. אחרי המשפחות שהצילו מעט מכספן ונמלטו על נפשן וחזרו לרומניה, יצאו גם הבקואים. פסקל הלך ירושלימה ופרסם באחד העתונים העבריים מכתב, ובו תאר את הסבות שגרמו לכשלון המושב. האכרים לא יכלו להסתגל לאקלים החדש. הם עייפו מרעב ומתחלואים, ורבים מהם הלכו לחיפה ושם נשארו עם משפחותיהם. בשבתם בחיפה הגו האכרים רעיון, שעלה וצמח מנבכי

היאוש, והוא לכתוב מכתבים ולשלחם אל העתונים בכל ארצות אירופה ואל עשירי היהודים בכל ארצות מגוריהם. וכן עשו. במכתבים אלה סיפרו על מצבם המיואש וביקשו עזרה מאת הנדיבים בעם. פסקל היה בקיא בלשון הצרפתית, שכן היה ברומניה מורה ללשון זו, הורן כתב עברית ורומנית. יצחק קופמן תרגם את המכתבים לגרמנית. המכתבים, ששים במספר, נשלחו וגם הגיעו לתעודתם... ועדיין אכרים אחרים יושבים בזמארין ועומדים על משמרתם בעקשנות. גם המשפחות שגרו בחושות החזיקו מעמד ולא ירדו לחיפה. אבל העבודה הוזנחה יותר ויותר, גם מאפס כוח, גם מחוסר עובדים. גם הצעירים, הפועלים, שבאו מרומניה יחד עם הקולוניסטים, נפל לבם עליהם, ומאין תקוה החליטו ללכת ליפו ולירושלים לבקש עבודה. ואולם איך ילכו ובידם אין פרוטה לפורטה ולא מזון סעודה אחת. התמזל „מזלם", ושור אחד משורי המושב נפח רוחו, אף הוא מרעב. פשטו את עורו ומכרוהו לערביי הכפר השכן פראדיס במחיר 6 גרושים. בכסף זה קנו מעט קמח וישימו פניהם לדרך. עיפים ויגעים הגיעו לירושלים ורגליהם בצקות, תפוחות ופצועות.

באו מים עד נפש.

ט.

מצוקה ורעב

משנתחלקו בפעם האחרונה שיירי המזון, הפליטה הנשארת באסם בחיפה, ידעו היושבים בזמארין, כי מעתה אין להם להשען אלא על אביהם שבשמים ועל כח ידיהם. כי לא אמרו נואש ולא עזבו את מקומם. בפתות־ממליגה עבשות ובכופתות דיסה צנומות עם בצל היו יוצאים לשדה בשמחה ועובדים את עבודתם באהבה ובאמונה. והימים ימי קציר חטים. החטה, שזרעו בדמעה ובזיעת אפים, הבשילה, והשבלים התחילו נושרות ונופלות ארצה. ומחיפה אין עזרה. ירדו כמה מן הצעירים לחיפה ומצאו את האכרים יושבים באספה והורן בראש. עומדים הצעירים, תמהים ושואלים: על מה זה ולמה צועקים האמיגרנטים האלה כל כך?

— אין להם מה לאכול — משיב הורן — ועל כך הם צועקים...

עמדו הצעירים לעורר את האכרים שיעלו לזמארין לקצור את החטה המעטה, ויהיה להם במה להשקיט את רעבונם. דברי הצעירים פעלו את פעולתם. וקצת מן האכרים עלו לזמארין לעזר בקציר החטים.

מלבד הצעירים נמצאו פה מכבר המשפחות של שמעון גילברג, מרדכי הירש ברונשטין, יצחק אהרן אפלבוים, מרדכי קרניאל, מאיר ליב הירשקו, זלמן פומרנץ, יצחק גולדשטין. ואולם מעט היה מספר העובדים, ואדם אין לתלוש את הכרשינה.

עבודת קציר החטים נעשתה בחשק רב. נתעודדו הרוחות המדוכאות. כחום היום יצחק גולדשטין מספק מים לקוצרים. חמת המים קשורה על גבו בחבלים, הוא יגע ועולה מעם הבאר שבעמק למטה, דרך „הר הזכוכית" — כך קראו להר זה שהיה כולו זרוע סלעים לבנים־אפורים.

הגברים קוצרים במגל. הנשים והבנות מאַלמות אלומות ומערמות ערמות.

ויהי היום, יום 11 לחודש יוני שנת 1883. שרב צהרים. קרני השמש צורבות כשפודים מלובנים. הקוצרים כפופים על יגיעם, שארית תקותם. הפנים להבים, העינים יוקדות בחוריהן, וקלוחי זיעה נגרים ארצה. והנה שנים אנשים, רוכבי סוסים, הולכים וקרבים אליהם. האחד מראהו כגבר בא בימים, איש תואר, גבה־קומה ולבוש הדר. נגשו, הקדימו שלום לקוצרים. הללו החזירו שלום. והנה האחד — איגנר מחיפה. מי הוא השני?

ר' מאיר ליב הירשקו שואל את האורח הנכבד לשמו.

— אני ויניציאני מפריז.

דממה בשדה. הקוצרים עומדים מחרישים משתאים. וי־ני־צי־אני? — שואל איש איש בסתר נפשו, אך קולם לא ישמע. לבם מנחש כעין בשורה.

מאיר ליב הירשקו מתאושש. הוא שואל את האורח, ספק תמימות ספק בדיחה:

— אולי... „המכתבים" שלנו?

ויניציאני מגמגם דברים מן השפה ולחוץ. רואה האורח כי החמה מכה על ראשי העובדים, ופניהם משולהבים ולוהטים, וגופותיהם יורדים זיעה — והוא סר אל תחת עץ־חרוב מצל. אחריו צועדים כל העובדים. ישבו בצל החרוב, ויניציאני בתווך וסביבו האכרים. אחרי שהעיר כמה דברים על חן המקום, השיא את השיחה לענין אחר:

— ארץ־ישראל — ארץ חרבה היא, ארץ משכלת יושביה. הלא כן? שמיה — ברזל, ואדמתה — נחושה.

ויניציאני מתבונן בפני האכרים, כמבקש לקרוא מעליהם את רחשי לבם. הללו שותקים, אין פוצה פה.

— נכון אני לדבר עם שולחי, הוא הברון הירש, שיואיל ליתן לכם להוצאות הדרך כדי שתוכלו לחזור לאירופה. — ומיד הוסיף כבדרך אגב — ואפשר אוכל לעשות משהו יותר מזה בשבילכם, אם באמת תבקשו לחיות חיי אכרים על אדמתם. אפשר נסייע בידכם לנסוע לארגנטינה. שמעתם בודאי שמעה? גם שם מתנחלים הרבה יהודים מארצות מזרח אירופה. והאדמה טובה ודשנה ונותנת לחם לעובדיה... שוב דממה...

— ובכן... מה דעתכם?

— חס ושלום! חס ושלום! — ענו כולם כאחד.

ומאיר ליב הירשקו מזדקף, כראוי לקברניט החבורה, ועונה בפה מלא:

— באנו לארץ אבותינו לשם מטרה קדושה. שום בית אחר אין לנו בכל העולם כלו. פה נחיה ופה נמות.

— אדמה זו קנינו אנחנו. רק אלוהינו שבשמים יוליכנו אל אשר יהיה רצונו. נחלתנו היא עד העולם, בצפרנינו אחזנו בה וממנה לא נזוז. — הוסיף אחריו יצחק אהרן אפלבוים.

פני האורח מביעים תמהון. כזאת לא פלל. בת־צחוק טובה מעידה על סיפוק נפש ושובע־רצון.

— אני אדבר עם הברון, בשובי לפאריז. אפשר, בכל זאת, יאבה לתת בשבילכם חצי מיליון פראנק...

...חצי מיליון פראנק? הבהקיץ או בחלום הם שומעים את הדברים?

*

ויניציאני קם ללכת לדרכו. בבה בתו של ר׳ מאיר ליב, מגישה לאורח „ממדבר מתנה״: סלסלה קלועה מקני־חטה. ויניציאני שמח מאד על המתנה. הוא מוציא מכיסו מטבע זהב, בת 20 פראנק, ונותנה לה בחבה וחן. עתה נפרד מן העובדים והלך לסיר את המושב. הוא ביקר בכל החושות, וביילה פומרנץ הולכת לפניו. עובר ויניציאני בחושות, נהנה ומתפעל:

— כמה יפה כאן, כמה נחמד. ממש „סאלון״...

אשרי אוזן שמעה כל אלה. אכן יש שכר לפעולתן.

ויניציאני יצא לחיפה ולאחר ימים מספר חזר לאירופה. בחיפה השאיר 3000 פראנק בשביל משפחות האכרים, צוה את הרופא ואת בית־המרקחת של חברת „כל ישראל חברים״ לרפא וגם לתת לאכרים ולמשפחותיהם צרכי רפואה — חנם אין כסף. לא רבות התרופות בבית המרקחת של כי״ח: מעט שמן קיק, „סגולה בדוקה״ לכל מרעין בישין. והרופא, אבר־ציזר, עולה לעתים גם לזמארין ומבקר את החולים. יש אשר יבוא „סוף סוף״ — והחולה כבר איננו... יצאה נפשו אליו. אבל לא היה בחיפה אחר וטוב ממנו.

השבח לאל עליון. 3000 פראנק לא דבר של מה־בכך. 3000 פרנק אין אתה שף מן העקב. כמעט היתה הרוחה. חובש יצחק גולדשטין את החמת על גבו ורוחו טובה עליו הפעם. הכרס טועגת את הרגלים, והחי נושא את עצמו קל וזריז במעלה ההר. מחר שבת. ר׳ מאיר ליב הירשקו פונה והולך אל הכפר הערבי הקרוב. לפנות ערב הוא חוזר, ועל גבו שק טעון „פיתות״ (לחם ערבי דק, כעין מצות). אמנם הפיתות אפויות על אש בתערובת פחם ואפר.

מכל מקום — פיתות! לקיים מה שנאמר: וקראת לשבת עונג.

*

ויניציאני עזב את הארץ — ושלשת אלפי הפראנקים „נאכלו״ מהרה. עברו ימים ושבועות, ומן הגולה אין קול ואין קשב, לא עזרה ולא נחמה. שוב הגיעו ימי

מחסור ורעב. האכרים ובני ביתם נמקים בחוסר כל. מעט עמדה להם הגורן הדלה, אך עד מהרה נאכל גם „היבול". הפעם נעזבו גם החושות מיושביהן. כל המשפחות חזרו לחיפה, נמלטו על נפשן מאפס כוח ומאפס עצה ותקוה.

ביום 31 לחודש אוגוסט 1883 שלח ד"ר שמידט, סגן הקונסול הבריטי בחיפה, טלגרמה לקפיטן גולדסמיט בלונדון בזה הלשון:

„האכרים בזמארין מתים ברעב. כולם חולים. גאלאץ לא שלחה כלום זה ארבעה חדשים. הם מבקשים עזרה. טלגרפו".

לחברת כי"ח שלחו האכרים טלגרמה בזה הלשון:

"Si on nous n'assistera pas au plus vite possible, naus serons tous perdus".

כלומר: „אם לא תחישו לנו עזרה — אבדנו".

שני ספרי התורה, שהביאו אתם מרומניה, ניתנו בעבוט על 200 פרנק אשר לוו מיהודי ספרדי בחיפה, בצר להם ערב חג השבועות, מאין במה לכלכל נפשות ביתם בחג.

„אפילו ‚בורגול' בלא עכבישים לא היה לנו. מצבנו היה אז רע ומר. הגיע יום־טוב שבועות. נתתי את ספר התורה שלי בעבוט לבנקאי אחד, נסים אסא שמו. ממנו קבלנו הלואה ארבעים מג'ידות. חלקנו בין כולנו את הכסף. אברהם יוסל מורגנשטרן היה מפקיר ומסכן מכספו ומלוה לנו מעות. הוא לא הניחנו למות ברעב והיה גם תומך בנו בלחם וגם במשהו ללחם" — רושם ביומנו יצחק גולדשטין.

שלשה מן האכרים הצעירים, פייבוש יוריסט, יצחק שולר ויצחק גולדשטין הלכו לעבוד בגן הירק בטנטורה. שם נמצא בית ערבי קטן, ובו מצאו להם משכן ארעי. בבארות נקוו מי גשמים. זרעו מעט צנון ובצל. מים נושאים בכדים מן הבארות ומשקים את הערוגות. צרכי מזון לא הגיעו, אלא שיצחק גולדשטין ביקש ומצא פתרון „לשאלה": מפרק לפרק היה מקבל ב„קרדיט" מאת המוכתר של הכפר הערבי טנטורה מעט פיתות, בקבוק שמן — וברוך ד' יום יום.

יום אחד הגיע אל הגן יהודי רכוב על סוס. הוא יורד ומתיצב בפני הצעירים, מאיר פנים ומברך בשלום. זיק תקוה מנצנץ בסתר לבו של יצחק גולדשטין: „אפשר יהודי זה סר אלינו ויצא „חנם אין כסף" — מה־שהוא?... נשלם למוכתר מטנטורה את חובו ונחדש את ה„קרדיט". הצעירים מבקשים לדעת, מי האיש שלפניהם. הוא קורא בשמו: יחיאל בריל. (בריל זה הביא 11 אכרים בשביל יסוד עקרון ונתפרסם אחר כך בספרו „יסוד המעלה", ספר עשיר ברשימות על נקודות הישוב הראשונות). בריל שואל למצבם, למצב זמארין, למצב המשפחות בחיפה. הצעירים פותחים סגור לבם, חושפים את נגעיהם ויסוריהם. בריל שומע ומקשיב, ומתקנם בעצה טובה: „רק יהודי רומניה צריכים לבוא לעזרתם"... פנה אל סוסו, רכב והלך.

שוב אין גולדשטין יכול לדחות את המוכתר. ה„קרדיט" תם ונשלם... בחשאי מסתלקים השלשה, נוטשים את „גן הירק" — וחוזרים לזמארין.

וכך מספר יחיאל בריל בספרו „יסוד המעלה": „— — ובשנה הזאת נשאר חלק השדות של בני המושב בטנטורה בור והפקידים לא שמו לבם לתת את חלקם לאריס לשליש ולרביע. זולתי גן הירק אשר להם, שם מצאתי ארבעה נערים מבני המושב עובדים עבודת הגן. חרשו וזרעו בחלק קטון מהגן מיני קטניות וירקות, ומשקים אותם ברגליהם, ר"ל, שואבים מים בידיהם משלש בארות אשר בגן ונושאים את המים בכדים ומשקים את הירקות. ולוא עשו אצל הבאר כעין מכונה ערבית להעלות מים מן הבאר בשפע ולהוליכם דרך חריצים בין תלמי הגן, כי אז יוכלו לזרוע את כל הגן ולהשקותו בכל יום, והיה מספיק הגן הזה ירק לכל בני המושב. אבל מי מהקדרה דבי שותפי ישגיח על הגן הזה? והפקידים השלשה, אשר בראש המושב, טרודים בעניינים גדולים מעסק הגן אשר בטנטורה. — — אך לא כסף לבד דרוש להמושב הזה, גם השגחה והנהגה טובה תחסר לו. ונחוץ מאד לשלוח לשם מנהיג חכם ופקח, טוב־לב וטוב־עין להושיע את בני המושב. — — כי לשוב לרומניה לא יוכלו, יען רוב בני המושב מזמארין כתוב בפספורט שלהם, כי קבלו עליהם לבלי שוב עוד לעולם לרומניה. ואף כי קבלו עליהם עתה עול מלכות השולטן, לא נדע אם ממשלת רומניה תפתח להם את שערי ארצה. — —".

רעב. גשמי זעף יורדים. אין יוצא ואין בא.

יושבי זמארין מביטים איש אל חברו ושותקים. כולם אחים לצרה, וצרת רבים חצי נחמה, אך הקיבה הרעבה אינה מקבלת תנחומים. מי ישים נפשו בכפו וירד לחיפה? — שואל כל איש את נפשו בלי להגות בשפתיו. וכי קלה היא בעיניך לשאול: „מי ילך?"

עד שקם יוסף אפשטין והלך. ברגל הלך לחיפה. והדרך בוץ. מטר סוחף נתך ארצה, והאדמה מוצפה אגמי מים. הלך אפשטין לחיפה, והיושבים בזמארין מצפים בכליון־עינים, אולי ישוב ויביא מעט אוכל. יומיים עברו — ואפשטין איננו. מי יודע אם לא נסחף וטבע בואדי או בבוץ. יש להחיש רץ לחיפה.

שוב: מי ילך? נמנו וגמרו להפיל גורל. נפל הגורל על משה יהודה גרופר. בשלש שעות לפנות בוקר יצא לדרכו. והגשמים יורדים בלי הפוגות. רגליו שוקעות בבוץ, והוא פוסע צעד צעד, עמל ויגע לחלץ את רגליו בזו אחר זו, פעם האחת פעם האחרת. פעם חלץ את רגלו, והנה... הנעל איננה. הקור כמחט בבשר. מה לעשות? עמד ופרם שרוול אחד מן המעיל, עטף את רגלו בשרוול וקשר אותו במטפחת משי שנמצאה בכיסו — זכר ליציאת רומניה... לא ארכו השעות ובד השרוול נשחק. הגיע תורו של השרוול השני. סוף סוף הגיע לבירה בדוו"יה, והנה לקראתו הולך ובא יוסף אפשטין. דמעות הציפו את עיניו

למראהו. ומספר לו גרופר, כי בזמארין חרדו לו חרדה גדולה, — ולכן יצא הוא לקראתו. — — ועיקרו של דבר: „היכן צרכי האוכל"?

— כיון שלא פסקו הגשמים לא יכולתי לשאת עמי צרכי אוכל. אף החמרים סרבו לצאת מפני המטר העז. אך הנה הבאתי עמי קצת כסף. בדרכי אסור לטנטורה ואקנה מעט קמח וצרכי מזון.

— שמא יש עמך מה־שהוא להשיב נפשי? רעב אני ועיף עד מות.

הלה מוציא מכיס מעילו תפוח זהב.

— החזרת בי נשמה. קרוב הייתי להתעלף. טעם גן־עדן, טעם גן־עדן. חיתה נפשי.

טעמו של תפוח זה היה שמור בפיו ובו היה מספר כל ימי חייו עלי אדמות.

את התמונה על מצבן של המשפחות בחיפה משלים תיאורו של שמואל יעקב פרידנשטין:

„— — לא אפריז על המידה אם אומר כי גם האיש אשר לב אבן לו המס ימס כדונג ועיניו תרדנה דמעה בראותו את המחזה הנורא והאיום בבית כל אחד מהקולוניסטים האומללים האלה. לא אדבר על אלה אשר אני מכיר אותם מארץ רומניה כי חיו שמה חיים של עושר, אבל גם העניים שבהם לא שבעה כה ברעות נפשם בהיותם שמה, למצער לא ידעו זלעפות רעב. ואם חלה אחד מהם נמצאו לו קרובים שארי בשר אשר חשו לעזרתו ויסעדוהו על ערש דוי. לא כן פה, כי כל איש קודר הולך בלחץ נפשו ומצוקתו לעצמו. החולה מתהפך בציריו על משכבו ואין חש לרוחתו ולישועתו ועיניו תמקנה בחוריהן עד אשר ישיג פת לחם יבש להשיב נפש עולליו החולים כמוהו, ובביתו אין אף טפת חומץ לטבול את הפת היבשה (שלשום ביקרתי בית אחד מהם ומצאתי את כל בני הבית — שבעה במספר — שוכבים על הארץ כמתים. ואביהם האומלל בכה לפני ואמר, כי זה שלשה ימים לא בא אף מעט חמין אל פי החולים האלה.) ואין בית אשר אין בו ארבעה־חמשה חולים, אשר יפלו למשכב חליפות, זה קם וזה נופל, זה בקדחת וזה בחלי העינים. בית המרקחת אשר לחברת כי"ח הוצג ככלי ריק מרוב החולים. — — אך בחלות אחד מהם לא תהיה עוד עצה אחרת כי אם לקשור אבן בצוארו ולהשליכהו הימה... — — תסמרנה שערות אנוש לראות איך הסוסים והשוורים הבאים בעגלות משמרון עומדים ומלחכים עפר האדמה ומביטים אל כל איש עובר כאילו הם מבקשים לחוס ולרחם עליהם להביא להם מעט מספוא לשבור רעבונם. ולולא היה תארם כשבע הפרות דקות הבשר בחלום פרעה, אזי כבר נמכרו להחיות נפש בעליהם. אולם כן היה מראיהם גם לכתחלה כאשר נקנו ע"י „בעל טובה" בעצת ברסר... — — ולבל תשאר שמרון ריקה מאדם מוכרחים לעלות בכל שבוע עשרים איש, אשר זה יום או יומים קמו מחלים, ועד אשר יבואו שמה יחלו

שנית מטלטול הדרך ולא יוכלו לשוב לאיתנם. — — עשר משפחות (מלבד אלה אשר חזרו עוד בימי החורף) אשר היה שארית כספן בידן, נסו מפה ואינן, אבל מה יעשו שתים וחמשים המשפחות אשר נשארו פה עתה אחרי אשר אין להם עוד בלתי אם גויותיהן וכסותן לעורן? וכל אחת חייבת להערבים ממאה עד מאתיים פראנק, ומאין ימצא לחמן? המן הגורן או מן היקב? הן מכל עבודתן בחורף לא ישאר להן אף על זריעה לשנה הבאה (מפני סיבות שונות שאינן תלויות בהן). סער יאחזני בהביני לאחריתן, אם יקשיחו אחב"י לבבם מהן ולא יחושו להצילן מרעתן. — — והא' פרנק היודע כל אלה ובידו שלשת אלפים פראנק אשר נשלחו לועד הקולוניא, הוא מכביד את לבו ואינו שולח להם מאומה (אמת כי את ה־250 מגידוס — 1125 פראנק — ששלח להם הועד הגאלאצי בפעם האחרונה, נתן להם) גם סיר אוליפנט נדב להם 500 פראנק — אבל מה יושיעם זה ואין הקומץ משביע וכו'. ובמכתבו לאחד הקולוניסטים בפה גלה פרנק דעתו לאמר: „עכשיו כבר למדו הללו לדעת, כי לא כדאי להקניטני". ועתה היש הצדקה להא' פרנק לענות כה את נפש האומללים? ואם חטא חטאו בפרקם מעליהם עול ברסר הקשה ועוונם גדול מנשא (?) האם לא מצא הא' פרנק שום עונש אחר ליסר את החוטאים, כי אם בעונש רעב? ואם על הגברים יצא הקצף — אלה הצאן, הנשים והטף מה עשו? השוורים והסוסים מה חטאו כי ישאו גם הם עוון בעליהם? — — אל יקל הדבר בעיניכם. כי שנים וחמשים בתי אבות (לערך שלש מאות וחמשים נפש אדם), אשר החריבו בתיהם בארץ מולדתם ויעזבו את משפחותיהם ויתנדבו לעבור חלוצים ולעלות אל אה"ק ועתה הם בצרה גדולה, גוועים ברעב, הה, ב ר ע ב מ מ ש, במלוא מובן המלה, ומפרפרים בין חיים ומות. — — ".

*

„מצבנו הלך ורע יותר ויותר — מספר ביומנו אביגדור אפלבוים — רבים התחילו קודחים. השכנים שהרגישו בחולשתנו וברוע מצבנו התחילו מבקרים אותנו לעתים תכופות וגונבים מכל הבא ביד. בחודש תמוז נחלו רבים בדיזנטריה בגלל המים הרעים, שהיו שורצים רמשים. נפלו למשכב כל הצעירים הנמצאים בזמארין. רופא היה עולה למושבה מחיפה פעם בחודש. תרופות לא הביא עמו. אחרי הביקור היה צורך לנסוע לחיפה כדי להביא את התרופות. והדרך תמיד בחזקת סכנה".

רבים האכרים שמפקידים חייהם ושלומם בידו של חברם ל י ב א ב ד י ק, כי בו גדול בטחונם יותר. חביב הוא עליהם על שיחתו השנונה, על דעתו הבדוחה, על בת־צחוקו המאירה. הוא שעומד לאכרים וסועדם בכל מיחושיהם. „חכמת רפואה" לו משלו, פרימיטיבית, וראה, מועילה על פי רוב. „בית מרקחת" לו מיוחד במינו: צנצנות מלאות מים, ובמים עלוקות, אבקת בלוטים — פרי אלונים —

קלויים ושחוקים כקפה, סגולה בדוקה כנגד מחלת הדיזנטריה; ועוד מעשה מרקחת לו ממיני עשבים, שהיה מלקטם בשדה וביער. נפל חולה למשכב, מבהילים את ליב אבדיק. אין כמוהו „מבין" לקבוע טיבה של המחלה. ומעשה נסים! — החולה מבריא...

ועל ידו עוזרת פייגה הייפלר, רעיתו של מאיר הירש הייפלר, אשה מלומדת, והיא בתו של רופא, ואין כמוה מומחית למחלות נשים.

אלא שלא בכל יום מתרחש נס.

רעיתו של שמעון גילברג כרעה ללדת. שוכבת המסכנה בחושה, בלב השממה, מצעקת בכאביה, ועזרה אין. אחרי סבל רב ילדה תאומות. אך שתי הילדות נפחו נפשן בטרם ראו אור יום.

מלכה אהרנסון אחזוה צירי יולדה. השכיבוה בעגלה רתומה לשוורים והובילוה לחיפה. יום תמים התנודדה בעגלה, אך במחצית הדרך, בשממת השדה, הציע לה בעלה משכב ושם חבלה את ילדה, את ילדה הראשון בארץ.

יום אחד קמה תנועה בין חושות „השכונה" שבקרבת „באר החזירים". נשמעו צעקותיה של ביילה פומרנץ. זקנה אחת, מעולות ברלד, אמו של קירז'ר, חשה לעזרתה. ברוך השם, הילד חי והיולדת בריאה. אך במה יכלכלו את היולדת, והמזון אזל זה כבר? מאין עצה הרתיחו מחרובים ירוקים דיסה — ובה שברה היולדת רעבונה. ראה ר' זלמן פומרנץ את ביילה שלו נימוקה והולכת ואין במה להשיב נפשה, הלך אל הערבים, שוכני אהלים בצפונה של הנחלה, והללו רחמו עליו ונתנו לו בהקפה תרנגולת. שמח ומאושר חזר לביתו. אך זו רעה חולה — במושב אין שוחט. קם זלמן פומרנץ והלך ברגל לחיפה ושחט את התרנגולת, ולשמחתו אין קץ. אלא שחזר רק לאחר שלשה ימים, מאחר שהלך ברגל — וכששב לביתו כבר העלתה התרנגולת ריח רע... לא ידע ר' זלמן כי תרנגולת שחוטה טעונה מליגה והדחה.

נפל למשכב בנו־נערו של מאיר ליב הירשקו וממשכבו לא קם עוד. גם למרדכי קרניאל מת ילד רך. אם הקירז'שאים, היא גם „מילדת" והיא גם „רופא", יעצה לכפות על הילד שלמה קרניאל החולה עריבה ולשבור עליה קדרה חדשה. כאשר הפכו את העריבה נמצא הילד מת.

הקרבנות הראשונים של המושב הרך.

הלך יצחק אהרן אפלבוים וקבע מקום לבית עלמין. נסללה דרך חדשה, אל בית מועד לכל חי.

רעב, תחלואים ומות. ומעשי גנבה ושוד כסדרם, וכדרך „הטבע".

„ערב ראש השנה — מספר אביגדור אפלבוים ביומנו — נבחרו עשרה אכרים שיעשו יום־טוב בזמארין". העשרה הם: אפרים פישל אהרנסון, קלמן

אהרנסון, יצחק אהרן אפלבוים, אביגדור אפלבוים, פישל שטרנברג, משה רבניקר, יצחק רבניקר, ליב רודר, יצחק קופמן, יעקב רוזנשטין. כל העשרה נסעו לחיפה והביאו אתם חזן „בעל־קורא" וספר תורה. יום אחד לפני ערב ראש השנה באו לזמארין. „נגשנו מיד לעבודה וביצרנו את החצר סביב סביב. בטרם לילה הכנסנו את הבהמות וכולנו עמדנו במשמרת. הלילה עבר בשלוה. בלילה הבא נחלקנו: חמשה יעמדו על המשמר וחמשה ישכבו לנוח ולישון. החזן ישב אתנו והיה מספר לנו ספורי־מעשיות. בשעה 11 שמענו קול דפיקה וכולנו עמדנו על רגלינו נכונים. חבורת ערבים גדולה פרצה אל החצר. עמדנו במערכה והברחנום. שעות אחדות אחר כך חזרו, והפעם במספר רב יותר, וגם הפעם נלחמנו בהם עד אור הבוקר. הם הסתלקו בלא שהצליחו לקחת דבר. ביום השני של ראש השנה הלכנו להשקות את הבהמות, וליד הבאר נתלקחה תגרה בינינו לבין הרועים הערבים. אחרי שספגנו מכות כהלכה הסתלקו. אחרי ראש השנה חכינו לבואה של המשמרת מחיפה, שתחליפנו — וזו לא באה. צרכי האוכל אזלו, ואנחנו הבאנו אתנו מזונות רק לימות החג. מאין ברירה הרתחנו חומצה ונאכל ממנה לתיאבון. עברה שעה ומיחושי בטן קשים תקפו את כולנו. בלילה, אור לערב יום הכפורים, שמענו קול יריה. כולנו קפצנו על רגלינו נכונים להשיב מלחמה. לפתע פתאום מגיח מן החשכה יוסף גרף שבא מחיפה, הרובה על כתפו, והוא מבקש מאתנו לרדת מיד עם זוג שוורים להעלות את העגלה העומדת לרגלי ההר, ובה אלה שבאו עמו: ליבוש בלום, שמואל גרף, יוסף כהן־קיטרר ויוסף פויזנר. העלינו את הכבודה וחיתה נפשנו. שברנו את רעבוננו. אחרי יום הכפורים יצאה המשמרת הראשונה של ראש השנה וחזרה לחיפה. המשמרת השניה נשארה בזמארין. עברו רק שני ימים, ויוסף גרף נסע לחיפה בחברת יעקב רוזנשטין. בדרך תקפו אותם ערבים והכום מכה קשה, גזלו את השוורים ואת כל אשר היה אתם. רוזנשטין מהר ברגל לחיפה להודיע על המקרה. מיד יצאו בעגלה ומצאו את גרף שוכב מתחת לעגלה מתעלף".

„ערב סוכות, בראות אנשי המשמרת בזמארין, שאין באים להחליפם, נהגו את הבהמות והלכו לחיפה. זמארין נעזבה מיושביה. הצעירים סרבו לחזור ולעלות אל הנחלה. האכרים הבאים בשנים, בהם מאיר ליב הירשקו, יצחק אהרן אפלבוים, זלמן פומרנץ, זיידע גולדשטין ועוד, מחרדתם לגורל נחלתם, השיבו את הבהמות ובהושענא רבה חזרו לזמארין".

ובטרם יבוא החורף קמו שאר המשפחות וירדו כולם מזמארין לטנטורה.

המלאך הגואל

דלות היו השמועות שהגיעו מן הגולה. „המגיד" מיום ב' תמוז תרמ"ג הודיע, כי „— — בנוגע להקולוניא זמארין צר לנו להודיע, כי כרגע קצרה יד הועד הראשי לפעול בענין זה מחסרון כסף. אלה המתנדבים מאחב"י ברומניה עד היום היו רק מבני העם הבינונים והעניים, ועתה נלאו גם הם לתת. והעשירים שם? דוברים לרוב עשירינו בכל מקום. — — כי אם יתגדל ויתרחב דבר ישוב ארץ־ישראל (כאשר נקוה אי"ה למרות כל המפריעים) הלוא רק מיד אחב"י מרומניה בא לנו, יען הם היו החלוצים ממחנה ישראל והראו בפועל, כי מוכשרים אחינו לעבודת האדמה. — —".

ובגליונו מיום י"ט אב תרמ"ג מודיע „המגיד": „ועד אגודת ישוב א"י במוינשט מודיע לנו מגורל הקולוניות, אחרי תתו תודה להאנשים היקרים אשר על נדיבות קמו והתנדבו לטובת אחינו, עובדי האדמה. והנה לפי הודעתם מצאה הקולוניא זמארין חן בעיני השוע ויניציאני בהיותו בבוקרסט. הוא ידרוש מאת הועד המרכזי סך ארבעים אלף פראנק ואז ישלימו מפאריז עד מאת אלף פראנק. ובסך הזה יעמידו את הקולוניא זמארין על יסוד נכון וקיים בעז"ה. הועד המרכזי מאסף נדבות, וכבר אסף עשרת אלפים פר. בבוקרסט וששת אלפים ביאסי".

מעשהו של ויניציאני, אשר בדרכו לפריז סר גם לבוקרסט ובא בדברים עם שני חברי הועד המרכזי יוסף אבליס ושמואל פינלס ושוחח אתם על גורל המושב זמארין — עודד גם את הרוחות ברומניה וחזק את ידיהם להגביר את הפעולה לטובת רעיון ישוב ארץ־ישראל. אמת היא, כי ויניציאני הציע לבאי־כוח הועד המרכזי לאסוף ברומניה סכום של 40.000 פר' והבטיח, כי אם כן יעשו, הרי הוא מתחיב לאסוף בפריז את הסכום הדרוש כדי להשלים את הסך מאה אלף פר'. „המגיד" בגליונו מיום י"ז אלול תרמ"ג בשר בשורה משמחת: „הא' ויניציאני שלח מכתב לועד המרכזי בגאלאץ והודיעו, כי מצא עשיר אחד החפץ לקחת על חשבונו כל הקולוניא זמארין, בתנאי שהוא לבדו יהיה אדונה. הועד המרכזי נתרצה לו ועונה: הן".

הועד המרכזי קרא לאספה כללית של באי־כוח כל האגודות למען ארץ־ישראל בערי רומניה, אספה זו נתקימה בגאלאץ בימים י"ד—ט"ו אלול תרמ"ג. מטרת האספה היתה „להתיעץ ולהחליט מה לעשות כדי למלט את הקולוניא זמארין מרעתה וממצבה הנורא שבו היא נמצאת כעת".

עשרים ושמונה אגודות שלחו את באי־כוחן לאספה. הועד הראשי הסביר את הסבות שגרמו לכשלון הקולוניא זמארין, אשר הגיעה כמעט עד לשערי האבדון. הועד לא חפה גם על שגגותיו — מחוסר נסיון בהנהלת הענין. הסבה העיקרית

לאסון הקולוניא היתה — חסרון הכסף הדרוש כדי להעמידה על בסיס איתן. האשמה — בעשירים אשר הבטיחו לתת מכספם סכומים גדולים, אך לא קיימו מוצא שפתיהם, „יען ממונם חביב עליהם יותר מכבוד עם ישראל ואשרו". מזכיר האספה קרא דברי מכתבו של אחד העשירים, בתשובה על מכתב שנשלח אליו בדבר התחיבותו. וזה לשונו: „אנכי אף רגע לא עלה על לבי לתת עד מה לטובת ישוב ארץ־ישראל, ומה שהבטחתי וכתבתי וחתמתי שמי לתת חמש מאות פר' אז בתוך האספה שהיתה ביאסי, לא עשיתי זאת כי אם למען עשות הדרת פנים לעדתנו בעיני השר הנוצרי אוליפנט (שהיה אז ג"כ בתוך האספה) ובידעי כי כמוני ככל המבטיחים אך יבטיחו לתת ונתון לא יתנו". ובכן, רפו גם ידי האגודות ואין כסף אף להחיות את הקולוניסטים חיי שעה. מר שמואל פינלס, מזכיר הועד והאספה, הביא דברי בשורה: „חסדי ד' לא תמו בערוב היום. חושך ואפלה כסו את שמינו — והנה שלח לנו ד' מלאך מושיע את השר הנכבד הא' ויניציאני, אשר אחרי עשותו כל הטוב להקולוניסטים בזמארין, בהיותו שם בקיץ זה, להחיותם בחסדו, לפי שעה, בשם השר הנדיב וראש המיטיבים לעם ישראל הברון הירש, הוסיף עתה בהשתדלותו הנמרצה ובאהבתו וחמלתו על אחיו העניים ובחפצו הנמרץ לפעול לטובת ישוב ארץ־ישראל בכלל, להביא עזרה בצר להקולוניא זמארין, לחלצה מאסונה הגדול" — — וכאן קרא פינלס את מכתבו של ויניציאני לועד המרכזי, כלשונו:

„מאושר אני לבשר לכם, כי עלתה בידי למשוך עיני איש יקר מאד מבעלי הקניינים הגדולים ולהטות את לבו אל הקולוניא זמארין ויושביה. עדין לא אוכל לקרוא בשם את האיש הגדול והנכבד הזה, אשר זאת מגמת־לבו לכלכל את הקולוניא ולכונה — — אל המטרה הנאמנה אשר לפנינו, היא מטרת ישוב ארץ־ישראל בכלל, אבל התנאי הראשי שהתנה האיש היקר הוא, אשר רק הוא לבדו יהיה אדון הקולוניא מעתה לכל גבוליה ותהיה תחת ממשלתו המוחלטת, מבלי היות לכל איש כל משפט וזכות להתערב בעניניה ולעשות דבר שלא כרצונו וחוץ מדעתו. — —"

שני ימים רצופים דנה האספה רק בענין זה, — אם לקבל את התנאים, המוצעים על־ידי נדיב אלמוני. היו גם שערערו על תנאים אלה. ולבסוף נתקבלה החלטה כמעט פה אחד, למסור את הענין לועד המרכזי, שיוציאו לפועל בלי דחוי. ולהא' ויניציאני נשלחה טלגרמה בנוסח זה:

„האספה הכללית מאשרת הצעתו על דבר מסירת הקולוניא זמארין וטנטורה. בקשתנו להודיענו שם הנדיב שהוא מדבר בשמו ולהציע התנאים והפרטים. אבליס, פינלס, פלאכס".

מיהו אותו „עשיר" — טרם נודע הדבר. ויניציאני, בקבלו את תשובתו של הועד המרכזי, משיבם לאמר: „ברגע זה ערכתי מכתב לזמארין

לבשר להאומללים, כי ת"ל הוכן הסוכך להם, ומעתה יצאו למרחב תחת מחסה עוז בעזר עליון". ובאותו מכתב מוסיף ויניציאני ומבקש מאת הועד המרכזי, שישלח מקרבו לפריז אחד, המדבר צרפתית, למען יקבע עם הנדיב הגדול את פרטי הענין. הועד המרכזי החליט לשלוח לפריז את ד"ר לעבל, שנבחר באותה אספה כראש הועד, במקום אביו יצחק לעבל שנפטר זמן מעט לפני כן.

ביום 16.10.83 פרסם הועד המרכזי „קול קורא" וממנו כבר מתחור הענין כל צרכו, ושמו של הנדיב האלמוני מתפרסם ברבים.

„הנה נודע לכם, כי הגיענו מכתב מהא' ויניציאני מיום העשרים וששה לירח העבר, אשר בו הוא מודיע אלינו, כי הברון, שקם לגואל ומושיע להקולוניא זמארין, הוא השר בארון ראטהשילד מפריז, השם ישמרהו וינצרהו, ובא כוחו האדון ש י י ד כבר הלך לאה"ק במצות השר, — — ומשם הלך לפריז לקבוע עם השר כל הפרטים של הענין, וכבר שלחנו לפריז את כל הכתבים המתיחסים להמושב וכל ספרי המקנה דבר לא נעדר. — — הא' ויניציאני מודיע אלינו כי בסוד השר ראטהשילד החלט שלא לעשות עוד כל דבר, לבד מתמיכת הקולוניסטים שכבר נתישבו, ואשר מסבות שונות באו מים עד נפשם והיה כפשע בינם ובין המות. מפני זה אל יהין עוד כל איש לעת כזאת ללכת לאה"ק בהשענו על חסדי השר למלא כל חפצו. השר לא יעזור כי אם לאלה היושבים שם מכבר כפי הרשימה שלנו, — — כן הודיע לנו את רצון הבארון, נרו יאיר, שלא נהלל פעלו בשער בת רבים, ונמנע מהראות לו כל אות כבוד ויקר".

ובכן, אותו נדיב הוא — הברון בנימין אדמונד רוטשילד מפריז. זאת כבר ידע העם היהודי בכל ארצות פזוריו. והנה עתה נודע הדבר גם לקולוניסטים בזמארין, ובשורה זו נפחה בקרבם רוח חיים.

*

כיצד הגיע הברון רוטשילד אל מפעל ההתישבות החקלאית היהודית בארץ־ישראל? מי היו האנשים אשר השפיעו עליו וקרבוהו אל המפעל הכביר? בענין זה נשמעו גירסאות רבות. נסתפק במקור אחד, הנאמן ביותר — הלא הוא מכתבו של הברון לסופר דרוק (אשר פרסם ספר באנגלית, הופיע בניו־יורק, על הברון רוטשילד ומפעלו). במכתב זה מביע הברון את שמחתו, כי עבודתו בארץ־ישראל כבר הגיעה לדרגה שיש בה כדי לשמש נושא לספר. ואחרי הסבירו את המכשולים אשר פגע בעבודת ישוב ארץ־ישראל בזמן השלטון הטורקי, גם מצד אצילי בני־ישראל, הוא מוסיף:

„— — כונת אל האמת, כי הרעיון העיקרי שעורר אותי לעשות את העבודה הזאת, לא היה מעשה צדקה פשוט, אלא מפעל ממין אחר, מבחינה מוסרית. בעת ההיא היה לבי חרד לעתידות היהדות. בני דתנו העלובים במזרח אירופה, שמספרם רב שם, סבלו מאד מחמת הגזירות והרדיפות ומצבם היה נואש".

אבי־הישוב — הברון בנימין אדמונד דה־רוטשילד

„— — כונת אל האמת, כי הרעיון העיקרי שעורר אותי לעשות את העבודה הזאת, לא היה מעשה צדקה פשוט, אלא מפעל ממין אחר, מבחינה מוסרית — —". (ממכתבו לסופר ד. דרוק).

„תמיד הייתי מספר בשאלה זו עם האדם המעלה, הרב כולל צדוק כהן, שהקדיש את כל חייו להגן על עניני היהודים. וסוף סוף באתי לידי החלטה, כי לשם הצלת היהדות יש לברוא בארץ־ישראל מרכזים, שבהם יוכלו להתפתח התפתחות שלמה המוסר היהודי והתרבות היהודית".

„אך בדאגתי לעתידם לא הייתי נוטל עלי את האחריות לשלוח שמה מתישבים. הרגש „לשוב לארץ אבות", שנתעורר בלב חובבי־ציון, הביא מספר ידוע של יהודים מרוסיה ורומניה לעלות ולהתישב בארץ־ישראל וליסד שם מושבות קטנות, ומחוסר נסיון ומחמת המכשולים הרבים נפלו עד מהרה ברעה רבה".

„לאחר שנודע לי מפי הרב צדוק כהן על מצבם העלוב החלטתי לבוא לעזרתם. ורק אחרי החלטה זו קבלתי את באי־כוח ראשון־לציון".

„עלי היה להלחם במכשולים רבים, ופעמים שנדמה לי כי לא אוכל להתגבר עליהם. קודם כל, איבת הממשלה התורכית (ומשום כך העלמתי את שמי עד כמה שהיה בידי), אחרי כן תנאי הארץ הקשים, חוסר הנסיון של המתישבים, ולאחרונה — הקושי הרב למצוא מנהלים מומחים וראוים לעבודה זו".

אין ספק, כי זכותו של הרב צדוק כהן עמדה למפעל הכושל ולאכרים האומללים, אך כפליים גדולה זכותו של ויניציאני. לו חייבים תודה חלוצי זמארין, ואף גם זוכרים לו חסדו כל ימי חייהם. הוא שחזר לפריז וספר את כל אשר ראה ושמע בארץ בכלל, ובזמארין בפרט, לרב צדוק כהן. ואת הדברים ששמע הרב צדוק כהן מפיו של ויניציאני מסר לברון רוטשילד — והדברים פעלו את פעולתם. ודמות הברון בנימין אדמונד רוטשילד הופיעה עליהם בכל הדרה כשמש מרפא.

וזכות גדולה נתגלגלה גם על ידי דוד גורדון, שמאמריו ב„המגיד" השפיעו על מ. ארלנגר והוא היה מוסר תכנם לברון. אין ספק, כי ארלנגר קרב את לב הברון רוטשילד למפעל הלאומי. הוא הודיע, כי הברון מקבל עליו את הנהגת המושבות, בתנאי, שיעשה כל דבר בחשאי וגם לא יקרא שמו על המפעל... יודע היה, כי הממשלה העותומנית עתידה לתת מכשולים בדרך זו, אם יוודע לה יד מי באמצע. וידיעה זו נתאמתה, ככל שאמר הברון במכתבו: „קודם כל, איבת הממשלה התורכית"...

אכרים מספרים, כי בבקורו הראשון של הברון במושבה, השמיע בפניו אחד האכרים ואמר, כי כולם רוחשים כבוד ויקר לויניציאני שהביא להם את הברון. על זה ענה הברון מיד: „לא, לא. הרב הכולל צדוק כהן הוא שהשפיע עלי"...

שפ"ר במאמרו המוקדש לארלנגר כותב:

„...והימים ההם ימי בכורי הרעיון הגדול והנשגב, רעיון ישוב ארץ־ישראל בידי בני ישראל. החלוצים הראשונים לציון, ויוצאי רומניה בוני המושבה שומרון, כבר הציבו להם יד בארץ הקדושה, אך הבנים האלה באו עד משבר ולא היה בהם כוח להשלים את אשר החלו מאין אונים וקוצר יד. אז שם הרב הגאון הגדול, הראש

והראשון בין חובבי ציון הנאמנים, רבי שמואל מוהליבר שליט"א, הרב אבדק"ק ביאליסטוק, את פעמיו לבוא פריזה להתיצב לפני גדולי ישראל ולדבר באזניהם טובות על ענין הישוב באה"ק, ויהיו דבריו ראשונה עם השנים, אשר ידע כי תמימי דעים הם עמו: מיודענו רבי מיכאל וידידו ורעו הרב הגדול רבי צדוק הכהן שליט"א, ושנים אלה תמכו בידי הרב ויפנו לו הדרך לבוא לפני הנדיב הידוע השר רבי בנימין רוטשילד הי"ו, אלה השלשה נתנו מרוחם על הברון הנדיב הזה ותמלא נפשו היקרה מני אז אהבה לעמו ולארצו. — —"

ביום ז' תשרי תרמ"ד שלחו האכרים מכתב תודה לברון רוטשילד, ובו נאמר:

„— — בלב מלא תקוה ובעינים זולגות דמעות־שמחה וגיל נגיש לפני כבודו הרב את הטורים האלה. — — הדברים האלה נתנו שמחה בלבנו והתקוה, אשר כבר אפסה בקרבנו, התחילה עוד הפעם לעדן את נפשותינו, בראותנו כי ישועתנו קרובה לבוא. נפשנו כלתה מאד לדעת את שם מושיענו אשר ה' מאיר זבולון[1]) העלים מאתנו. וזה לזה שאלנו מי הוא האיש הדגול אשר מוציא אותנו לאורה. ומה שמו כי נדע, למען נוכל להקריב לפניו את רחשי לבבנו המלא אהבה וברכה על מפעלו הנשגב? וחיש כעל עב קל עברו רעיוננו בארץ רוסיה ולא מצאנוהו, באשכנז ואיננו, בריטאניה ואמריקה אמרו: „לא בנו הוא". אך מצרפת קול שמענו: „לכו פריזה ותמצאו את אשר תבקש נפשכם". והסכמנו אומר, כי כבודו הרם והנשא הוא הוא מלאך מושיענו. וזה האות, כי כבר שלח לנו ארבעת אלפים פראנק לעזר בצרה. אדוננו השר! מעמקי לבבנו הננו מקריבים לו את רגשי תודתנו, ובשם עוללינו וטפנו, אשר גם המה הריעו תרועת שמחה, בשמעם כי עוד מעט יבוא מושיע ויצילם מחרפת רעב אשר המה סובלים זה זמן רב, נברך אותו על חסדו הטוב אשר עשה עמנו בפרט ועם הרעיון בכלל, וביד כבודו הרם נפקיד את אשרנו והצלחתנו וחיי רוחנו בעתיד — —".

מחיפה שלחו האכרים ביום 14 לאוקטובר 1883 מכתב שני לברון אדמונד דה־רוטשילד בפריז — וזה לשונו:

„באנו לפלשתינה אחרי הגירה נחפזת, בלי לחזות מראש עתידותינו. זה כמה חדשים אנו נמצאים כאן במיצר, בלי משען ומשענה, ולפעמים חסרי לחם. סופר לך על מצבנו על־ידי האדון ויניציאני, שראה בעיניו את סבלותינו. הוא נתן לנו לחם לכמה ימים, ואחרי כן, בזכות נדיבותך, שהיתה מסתתרת, אלא שאנחנו הכרנו אותה, שלח לנו עזרה והצילנו ממות ברעב. —

„אישיות פינאנסית יהודית גבוהה מאד ועשירה מאד" — כך הודיע לנו — „מוכנה לקחת את זמארין תחת חסותה הנדיבה". אנחנו יודעים שאתה היית מן הראשונים שהקשבת בשים־לב וברצון טוב לסיפור על סבלותינו מפי האדון ויניציאני בחזרו לפריז. באותם הימים בא האדון דיגור, האגרונום שלך מראשון

1) מאיר זבולון היה ב"כ ח' כי"ח בחיפה.

לציון, לבקרנו ולקבוע את צרכינו. אנו חושבים שאין אנו טועים, אם אנו מעיזים להכיר מתחת למסוה את אישיותך האדירה, ואנו מקוים ששמת עלינו עינך לחסד ולרחמים. מי יהיה מצילנו אם לא הפילנטרופ הנאור והנדיב, האיש היהודי הגדול, שלבו ער תמיד לסבלותיהם של היהודים המסכנים ושידו שלוחה תמיד לחבוש פצעי אחיו הדוויים. —

„ועכשיו אנו באים לאמר לך: בידיך אנחנו, אדמת זמארין היא שלך, אנו מוסרים את עצמנו בידיך, אנו מתחייבים על־ידי המכתב הזה לסמוך בכל על דעתך בכל הנוגע לארגון המושבה. אנו מקבלים ללא שום פקפוק וערעור את האדמיניס־טרטור שאתה תבחר בו להיות למדריך לנו, אנו מבטיחים לא רק לעשות ככל העצה אשר ייעצנו בשמך, אלא לציית בשלימות לפקודות שהוא ימסור לנו: אנו רוצים לעבוד עבודת קולוניסטים לאמתם. —

„באמונה, אדוננו הברון, אנו מחכים להחלטותיך הנדיבות, הנאורות והנמרצות, שבכוחן הואלת להפוך קבוצה של משפחות, המתות ברעב ובחוסר כל, למושב של עובדים יהודים, שבזכות עצותיך, נדבת לבך והדרכתך העליונה, יזכו לאכול לחמם בזיעת אפים בארץ־הקודש, אדמת אבות. —

„תקבל נא, אדוננו הברון, את הבעת נאמנותנו והוקרתנו העמוקה —

יצחק אהרן אפלבום	אברהם אפשטין	מרדכי קרניאל
ליב נידרמן	דוד הירש קרסקר	מאיר ליב הירשקו
ישראל שכטר	בשם רפפורט ז. הלפרין	יחזקאל הורנשטין
מרדכי ברונשטין	ה. פסקל	שמעון שוורצמן
משה בן יצחק רבניקר	היינוך קופמן	אייזיק הרשקוביץ
ק. אהרנסון	ל. ניימן	זלמן ליבוביץ
אלתר אידלשטין	יוסף גרף	שמעון גילברג
מ. ה. היפלר	יעקב גבאי	יעקב כץ
זלמן פומרנץ	הירש גרף	אפרים אשכנזי
אלתר וינשטוק	יצחק גולדשטין	מנדל רודר
ירחמיאל הלפרין	מנדל אידלזון	דוד אידלזון
פישל אהרנסון	יעקב גרד	משה הרשקוביץ
משה קורלנד	מ. קליסטר	שמואל שטרנברג
יעקב בק	יצחק גרינברג	אלתר לייטנר
משה צבי וינברג	מ. תמשים	יעקב ויוסף כהן
פ. הורן	ברוך בלום	בשם ד. אברמוביץ
משה יהודה גרופר	אליעזר קופרמן	יוסף אברמוביץ
שמואל פינקלשטין	הירש שצמן	

*

„ביום הראשון — רושם ביומנו יצחק גולדשטין — הלכנו אני ועוד כמה אכרים לחיפה. אחרי הצהרים בא שליח וקרא לנו ללכת למלון „כרמל". בבואנו שמה יצא לקראתנו אדם לבוש פשוטות ושאל אותנו בגרמנית משובשת „אם אנחנו מזמארין". ענינו: „הן".

„יש לי בשבילכם מאת הברון רוטשילד 4000 פר."

„שאלנו אותו לשמו. שמו — דיגור. מקצועו — גנן, שלוח מאת הברון. הודענו לו את מספר המשפחות: חמשים ושתים. ועלה בחלקה של כל משפחה שבעים וכמה פר'. עבר זמן קצר ודיגור חוזר אלינו ובפיו בשורה חדשה: הברון שולח את בא־כוחו כדי לקבלנו תחת חסותו. בא מר שייד. שליח מופיע וקוראנו שוב למלון „כרמל". בבואנו שמה קבלנו מר שייד והודיענו, כי למחרת, בשעה 10 לפנה"צ צריכים לבוא אליו שנים מבאי־כוח האכרים. נתאספנו והחלטנו לשלוח את חברינו מתתיהו תמשיס ומרדכי קרניאל. בשעה היעודה הלכו אל המלון. שייד מבקש מהם להמציא לו רשימה של מספר המשפחות ומספר הנפשות. זו אחת. והשנית — הוא מוסר להם גליון־ניר חלק כדי להחתים עליו את כל האכרים".

בליל שמחת־תורה תרמ"ד הגיע שייד מבירות לחיפה בלוית אמיל פרנק. שייד התאכסן במלון „כרמל", ולמחרת בואו שלח לקרוא לכל האכרים ופרנק הציגם לפניו. ליום השלישי נסעו האורחים בלוית כל האכרים לזמארין ושהו שם שני ימים. בשובם לחיפה בקש שייד מן האכרים לשלוח אליו למלון שנים מבאי כוחם.

„בלינד געהרכזאם" — חוזר ואומר שייד, והדברים עושים רושם מוזר. פירושם: חתימה בעינים סמויות. הדרישה פוגמת את השמחה שבלבבות. קרניאל ותמשיס חוזרים וקוראים את האכרים לאספה שניה. הם מסבירים את דברי שייד ואת משאלת הברון. ישבו וערכו את רשימת האכרים והנפשות. אלא כשהגיעו לענין החתימה — קמה בהלה והמולה רבה. התחילו וכוחים סוערים. נמצאו שהתנגדו לחתימה זו. „הרי זוהי השתעבדות עולמית ללא שום פשרות"... ולעומתם טענו אחרים, כי אין בחתימה כל סכנה, סוף סוף. „הברון בכל זאת לא יטילנו הימה"... „הברון ידרוש מאתנו לעבוד — והן זה רצון כולנו"... אחרי דיונים ווכוחים רבים נתקבלה החלטה ברוב דעות לחתום על הגליון. החלק הקטן פרש וסירב לחתום. הנימוק, כי לא זו השעה לבקש חשבונות רבים, כי הרעב עושה בתוכם שמות וחרב חדה מונחת על צוארם — גם הוא לא הועיל. „טובה לנו חרפת רעב מחרפת שעבוד" — טענו חברי המיעוט. שוב לא היתה ברירה. על הגליון חתמו הרוב. סרבו לחתום אנשי באקאו ויאסי, הרמן פסקל, זאב נימן, יעקב גרד, מתתיהו תמשיס ואחרים. חזרו אל שייד ומסרו לידו את הרשימות ואת הגליון. שייד מעיין ברשימות ובגליון החתום. אין הדבר לרוחו. לא הכל חתמו. וכל עוד לא

יהיו חתומים כולם — אינו עושה דבר. כולם חייבים לחתום, איש לא נעדר. הדברים יגעים. שייד אינו נוטה לפשרות. הם מנסים להסביר לו, כי סוף סוף חתומים על הגליון רוב האכרים. ומה פשעו של הרוב כי יסבול בשל המיעוט? לבסוף נתפייס שייד מעט, והסכים לדברים כמו שהם, לפי שעה, אך הודיע, כי המסרבים לא יקבלו את התמיכה. הלכו אלה לקחת עצה מלורנס אוליפנט, שנמצא אז בחיפה. אוליפנט הרגיעם והבטיח להם את התמיכה עד גמר המשא־ומתן. בינתים נתקבלה טלגרמה מן הברון אל שייד, ובה נאמר: „שלא להכריח את המסרבים בכוח הרעב". והתמיכה ניתנה לכולם.

שייד אישר מיד תשלום של 12 פראנק לכל נפש לחודש. עתה סלקו האנשים את חובותיהם. ספרי התורה נפדו, ויזכר לטובה ולברכה נסים אסא, שנמנע מקבל רבית על הכסף אשר הלוה להם. סולקו החובות מעט מעט לאברהם יוסל מורגנשטרן וגם למקיפים הערבים. עד לעת מצוא נשכרו דירות טובות יותר בשביל המשפחות, שהוסיפו עדין לגור בחיפה. והאכרים כולם כאחד חזרו ועלו אל ההר, אל הנחלה בזמארין.

אלתר לייטנר הביא לפני שייד את דבר הצעירים הנמצאים בירושלים. שייד טלגרף אל נ ס י ם ב כ ר וזה מהר להחזירם ליפו. 12 איש היו: יצחק קופמן, זאב ברקוביץ, זאב קליימן, ליב שוורץ, מרדכי אבדיק, אליהו אליוביץ, חיים בער שוורץ, שמואל זאב ברונשטין, ישראל בעל-מצר, משה רוזנצויג, ירחמיאל הלפרין ודוד כהן. נמנו וגמרו לשכור סירה שתסיעם מיפו עד חוף טנטורה. בדרך התחוללה סערה ומטר עז ניתך עליהם. בקרבת חוף אבו־זבורה התנפצה הסירה אל סלע. הצעירים נלחמו בגלים בשארית כוחם, וכל עוד רוח בם עלו על החוף. שבורים ורצוצים הגיעו לזמארין.

הגנן דיגור קבע פעמון, שהשמיע צלצולו שלש פעמים ביום: — צלצול ראשון בבוקר בצאתם אל העבודה: צלצול שני למנוחת צהרים, והצלצול השלישי, בערב, הכריז על הפסקת העבודה.

תמה דממת דורות. נעור ישימון מדבר. שעת העבודה הגדולה באה.

יא.

בראשית תקופה חדשה

חיתה נפשם של האכרים ובני ביתם. כל הגברים חזרו ועלו על ההר, אל נחלתם. המשפחות מצאו להם בחיפה דירות טובות יותר. מעתה סוככות עליהם כנפי נדיב גדול, ועמם נמצא גם בא־כוחו א ל י ה ו ש י י ד. אך היבואו עתה סוף סוף אל המנוחה ואל הנחלה?... רבת שבעה לה נפשם יסורים ותמרורים, רבות דמעות

ספגו טרשי נחלתם, היזכו לימים טובים מאלה? התענה האדמה את עובדיה ותשביעם לחם גמול עמלם וענותם?

אם כה ואם כה, שוב לא יפנו עיניהם אחורנית, שוב לא יטו לצדדין. ולד׳ התשועה!

ועד אשר יבוא מנהל קבוע, שלוח מאת הברון, נמצא אתם שייד. ודיגור — הוא מנצח על עבודת המשק החקלאי. שוב עבדו בסקול אבנים. קנו ששה זוגות שוורים. התקינו מטבח ובית־מאפה. בשלו ואפו בשביל כולם. יוסף גרף יצא עם דיגור לדמשק לקנות סוסים לעבודה. נקבע תור: שנים הובילו בעגלה רתומה לשוורים עצים מן היער, שנים יצאו איש תורו לשמירה. אחד הוביל מים בחבית. ועגלה רתומה לסוסים הלכה לחיפה פעמיים בשבוע להביא את צרכי המשק.

ירדו הגשמים הראשונים. זרעו חטה. אך האדמה ברובה שוממה, זרועה שיחים סבוכים, טרשים ואבני נגף. מן ההכרח לנקות את האדמה, לשרש שיחי־פרע, לטלטל אבנים וסלעים, לפנות דרך למחרשה. הרים צהלו מקול האדם כי בא. תנים חרדו ממאורתם. וחזירים התפרצו, עדרים עדרים, נמלטים על נפשם, אף גם פגעו באדם.

יחד עם דיגור סייר שייד את הסביבה, כדי לקבוע את החלקה הראויה לבנין המושבה. ממערב לכפר נמצאו רמות ההרים יפות וחמודות. הרי הכרמל משמחים כל עין בשלל גוונים. במערב תכלת הים הגדול. היש בכל הנחלה מקום יפה מזה בשביל בנין המושבה? —

כן יקום! פינו מעברים בין השיחים והסלעים, וסמנו רחובות.

בין כה וכה הגיע המנהל החדש, האדמיניסטרטור יהודה ליב וורמסר. ומקץ שלשה חדשים לשבתו בזמארין, חזר שייד בחודש טבת תרמ״ד לפריז.

וורמסר בא ובידו רשימת האכרים: זה אלמוני, זה פלוני, זה פלמוני. האכרים רואים לפניהם אדם בעל צורה, מדבר גרמנית וצרפתית, בר־אוריין. אמנם מוצאו אלזסי... דבר זה מעורר חשד: גם ברסר מוצאו אלזסי. האם דיה עובדה זו כדי לבשר רעות?

התשובה לא אחרה לבוא. וורמסר לא העמיד פנים ולא הסתיר דרכיו. מיד יצא למעשהו ביד תקיפה ובזרוע נטויה. עבר מ„בית״ ל„בית״ לחפש אם אין־יש מתחמק מעבודה. יום אחד מצא שנים ישנים בביתם שנת ישרים. הוא העיר אותם משנתם בחמת זעם: למה לא יצאו לעבודתם?... והנה נמצא, כי השנים שמרו תורם בליל אמש...

אף הוא פרסם מודעה:

„מי שילך לחיפה אל ביתו בזמן החריש בלי נטילת רשות, מאבד זכותו לחזור לזמארין. וורמסר״.

תאמר, דרכו של בשר ודם שהוא מתגעגע על אשתו ועל ילדיו, נכסף

לראותם, לדעת שלומם, וכי מי הפסיד, אם יעשה זה שבתו בקרב בני ביתו בחיפה? למי אוי למי אבוי? — מה לוורמסר ולכל אלה?

ומעשה באחד שירד לחיפה ביום ששי אחרי הצהרים, מיד עם הפסקת העבודה, ויצא מחיפה במוצאי שבת אחרי חצות והגיע לזמארין עם בוקר, לעת צאת כל האכרים לעבודה. גנבה אזנו של וורמסר שמץ דבר וקנס את ה„פורץ גדר" בעשרה פרנקים מכסף התמיכה.

אכן נודע האיש. עתה הכירו האכרים את האדמיניסטרטור וורמסר ואת דרכיו.

*

חודש יוצא חודש נכנס. האדמה פשטה צורה ולבשה צורה. מסביב, לכל מלוא העין, צמיחה, ופריחה, וגידול. ירדו גשמים, אחר התבהרו השמים, יריעת תכלת רכה וענוגה פרושה על העולם, שמש חמימה זרחה, והארץ עטתה שפע גוונים צוהלים. פרחו סתוניות וכרכומים. דשא רך כסה כמרבד ירקרק את ההרים, מרעה דשן לבהמות. האויר שקוי לעצמות. עצים זקפו צמרתם ופתחו עלים.

נכנס חודש שבט תרמ"ד. „דיגור הזמין שתילי זיתים מן הכפר טירה — מספר אביגדור אפלבוים ביומנו — והתחילו נוטעים אותם בשפוע ההרים צפונית־מזרחית למושבה. דיגור ערך משתלה גדולה בחלקת אדמה שהכשיר בקרבת הבאר בירי־אל־חנאזיר, ובה כל מיני עצים. עשרה אנשים עבדו עבודת קבע במשתלה. נשאו מים מן הבאר בפחים, ואת השתילים הרכים השקו מים מן הספל. העמידו בתי מלאכה: מפחה עשתה עגלות; נגר הכין דלתות וחלונות; רצען עשה רתמות בשביל סוסי העבודה, וכן גם סנדלריה; זו תקנה וגם עשתה נעלים בשביל האכרים במחיר מועט. חמרים היו למכביר. 12 ארגזים מלאים עורות, מכשירי עבודה וחמרים אחרים, אשר שלח הועד המרכזי בשביל האכרים, היו משוקעים בבית המכס בחיפה, וכבר נחשבו לאבודים, מאין ביד האכרים לפדותם. ב„בקשיש" של ממש, שאין כמוהו מחולל נפלאות ומתיר „אסורים", נפדו והוצאו הארגזים וכל מה שבתוכם.

א ד ר. — גמרו את נטיעת שתילי הזיתים. בפורים ירדו כמה מאנשי החבורה לחיפה והרוב הגדול נשאר בזמארין. המבין יבין: וורמסר לא נתן להם רשות לנסוע ואף הוא נשאר עמהם. שלחו את חיים בער שוורץ שיביא מחיפה יין. השליח הביא עמו את היין עד הר המושבה, עד ולא עד בכלל. מעשה שטן, נשברו שתי החביונות...

— נ י ס ן. — היתה השנה שנת ברכה. צמח עשב רב ובשפע. מן האכרים קצתם יצאו לקצור חציר וקצתם התחילו לתלוש כרשינה.

פ ס ח. — כל אבות המשפחות נסעו לחיפה והצעירים כולם נשארו בזמארין. השנה לא ערכו את הסדר בחוץ. בחדר מואר, מסביב לשני שולחנות, ישבו כולם

מסובים, ערכו את הסדר ושמחו והשתעשעו עד בוקר. כל שעה החליפו שלשה את המשמרת. בכל יום יצאו שנים עם השוורים ושנים עם הסוסים למרעה. אחרי הפסח חזרו כל האכרים והתחילו לקצור את השעורה ולאסוף את החציר. יעקב כהן־קיטרר התחיל לבנות קומת־עליה מעל לבנין האדמיניסטרציה. חיילים באו והפסיקו את העבודה.

סיון. — התחילו לקצור חטה בחרמשים. שבועות חל ביום ששי. ביום חמישי אחרי הצהרים, אך שבתה העבודה, הלכו רבים מן האכרים ברגל לחיפה בלא ידיעת האדמיניסטרציה. בבוקר יום הראשון חזרו כולם לעבודה. ימים מספר אחר כך נודע הדבר לוורמסר, וכיון שלא ידע לנקוב בשמות אלה שהלכו ואלה שלא הלכו, קנס את האכרים כולם, כדי שלא לביש, איש איש עשרה פרנקים. אך בראש החודש, לאחר שחקר ויגע לברר את שמות אלה שפרקו עול משמעת, ולא עלתה בידו, החזיר את הקנס לכל האכרים, חוץ משנים.

וורמסר יצא לחיפה ובמקומו הובא אשרי. אך גם הוא לא נבדל לטובה מוורמסר. שלוחו של אדם כמותו. הרבה מאד סבלו מידו. מעשה נסים, לא האריך ימים בזמארין והלך. במקומו בא אברהם ברייל, הוא נהג יפה באכרים. כוחו אמנם לא היה רב לפעולות, אבל כמדת יכולתו השתדל להשביע רצונו של כל איש ואיש.

אב. — יעקב כהן־קיטרר גמר את מלאכת הבנין של האדמיניסטרציה. כאשר באו השלטונות להפריעו מעבודתו מצאו, כי כבר קורה גג הבית...״

כמה מאורעות נתרחשו, כמה חליפות ותמורות, אך אין חליפות לוורמסר. הנה הגיעה ידיעה מרה:

הרמן פסקל מת. הוא חלה והובל לחיפה. נעשה לו ניתוח קשה, והניתוח לא עלה יפה. כמה מידידיו, חברים לאמונה ולסבל, בקשו מוורמסר, שירשה להם ללכת לחיפה לגמול חסד של אמת לרעם כנפשם — הוא לא הרשה. כל עדת ישראל בחיפה הלכה אחרי ארונו. מותו זעזע קשה את האכרים כולם.

הרמן פסקל, זה האיש אנין־הדעת, שנשא נפשו לחיים של כבוד וחרות, שהאמין בימים טובים יותר, שעזב ברומניה חיים של רוחה ושלוה למען עבודת אדמה, למען עמל ויגיעה ולחם עוני — כרע תחת עול סובלו. ולא זכה האיש לבוא למנוחת עולמים באדמת נחלתו.

מר היה גם גורלם של האכרים שעבדו איש תורו באדמות טנטורה. הקדחת השתערה אליהם בחמת זעמה. אלה נופלים ואחרים באים למלא מקומם. יום אחד נשלח מרדכי קליסטר לטנטורה, למלא מקומו של אחד שתקפה אותו קדחת. אך ירד מעל ההר והנה הוא חוזר מדרכו ומספר, שערבים, ופניהם מצועפים, ארבו לו בדרכו, הכוהו קשה, גזלו ושדדו ממנו כל אשר היה אתו... לא שוא חשד קליסטר, כי מעשה זה תכן אברהם יוסיל מורגנשטרן. מורגנשטרן שמש שומר גבולות המושבה וריב־תמיד היה בינו ובין קליסטר.

אברהם יוסיל פוטר ממשרתו, אלא שקליסטר התגרה גם בוורמסר. הוא האשימו, שאברהם יוסיל עשה מה שעשה על פי פקודתו של וורמסר. אף גם פגע בו בדברים חריפים ועורר עליו את חמתו. וורמסר מנע ממנו את התמיכה, ומרדכי קליסטר הוכרח לצאת מזמארין, ואף עזב את הארץ.

בקשו אכרי זמארין לישב בשלוה, קפץ עליהם רגזו של מורגנשטרן. הלז לא השלים עם פיטוריו, ובחרון אפו נשבע לקחת נקם, אף קים את שבועתו. הוא הלך אל קימקאם חיפה, וגם אל פחה עכו הלך, והלשין לפניהם לאמר, כי הנה יצחק לעבל זה, שעל שמו נקנתה הנחלה, נפטר זה כבר ויורשים אין לו. כיון שכך, בדין שהנחלה תעבור לרשות הממשלה. מושל חיפה הכריז על מכירה פומבית, ואף נמצאו קופצים על הנחלה, ואכרי זמארין עתידים היו לצאת נקיים מנכסיהם.

שייד מהר לקושטא להוכיח לשלטונות, כי יצחק לעבל הניח בנים, ואין הממשלה רשאית להפקיע את נחלת זמארין. ואמנם הצליח למנוע, לפי שעה, את מושל חיפה ממכור את הנחלה במכירה פומבית.

בינתים טלגרמות יוצאות ובאות מקושטא לגאלאץ: משייד לפינלס ומפינלס לשייד.

טלגרמה משייד לפינלס:

„שלחו מיד תעודת לידה של סמואל, זיגפריד, אמילי, עליזה, הונרייט, כתובה וחתומה על־ידי רב, ומאושרת כחוק. שייד".

עד מהרה קבל שייד תעודה מאת הקונסול האוסטרו־הונגרי בגאלאץ, מיום 13.12.1883, מספר 3216, בזה הלשון: „יצחק לעבל נפטר ב־23 מאי 1883 בוינה. ונשארו 5 יורשים: 1) אמילי (בת) נולדה 1843 נשואה לונדר. 2) הנריטה נישאה לרוטנברג, נולדה 1845, 3) עליזה נשואה לשומן, נולדה 1850, 4) ליאון נולד 1852, 5) זיגפריד נולד 1855 (הבן זיגפריד הוא עו"ד)". תעודה זו אושרה על־ידי הקונסול הכללי בפריז ביום 13.2.84, בתוספת הערה, כי הנ"ל הם היורשים היחידים בתוקף החוק.

בקושטא העביר שייד מכתב למיניסטר הארכיונים:

„הוד מעלתך, האדון י. לעבל, נתין אוסטרי, היה בעל נכסים במחוז חיפה, הלא הם הכפרים של ג'ון הקדוש מעכו. נכסים אלו, לפי המפות המצורפות בזה, רשומות במספרים: 37 עד 82, ונקראות זמארין, טנטורה, דרכומה. הוא מת בוינה בחודש מאי 1883. ילדיו מכרו את האדמות האלה למרשי מישאל ארלנגר, נתין צרפתי הגר בפריז, 9 פלאס דה ווג, במחיר 30.000 פרנק. היורשים מלאו את ידי האדון ליאון וורמסר בחיפה להעביר את הנכסים על שמם, ואחר כך על שמו של מרשי. כל זה הוכר על־ידי האיסלם והקאדי של בירות סוריה. אני מבקש ממך, שתואיל לקבל את האדון ל. וורמסר כמיופה כוח של יורשי לעבל, ואותי כבא־כוחו של מישאל ארלנגר, ולהעביר את הנכסים כאן (קונסטנטינופול) על

שם יורשי לעבל ואחרי כן על שם מרשי מישאל ארלנגר מפריז. שייד, גרנד הוטל קונסטנטינופל 14.8.1884".

בחודש אוגוסט 1884 נתמנו וורמסר להיות בא־כוח יורשי המנוח לעבל, ושייד לבא־כוח ארלנגר.

מיד נשלחה טלגרמה מאת המיניסטריון בקושטא לקימקאם חיפה:

„קימקאם חיפה, מפני מה אינכם מעבירים את רכוש זמארין, טנטורה, דרכומה, על שם יורשי איזק לעבל ואחרי כן על שמו של מישאל ארלנגר. היש חובות? תשובה טלגרפית שולמה".

מאמציו של שייד עשו פרי. וכך נסתיימה פרשה עגומה ומייגעת, שהיתה עלולה להמיט שואה על אכרי זמארין.

לאחר זמן נודע, כי יצחק לעבל, יושב ראש הועד המרכזי, הניח אחריו עזבון 50.000 פרנק לטובת המושבה. הכסף העבר לרשות הברון רוטשילד, שיעשה בו, לתכלית זו, כטוב בעיניו.

בהיותו בקושטא בקש שייד לקבל רשיון מפורש לבנין בתים, ולשוא טרח. כיון שכך, יצא מקושא לגאלאץ והזמין שם 60 צריפי עץ, מפורקים לחלקיהם.

*

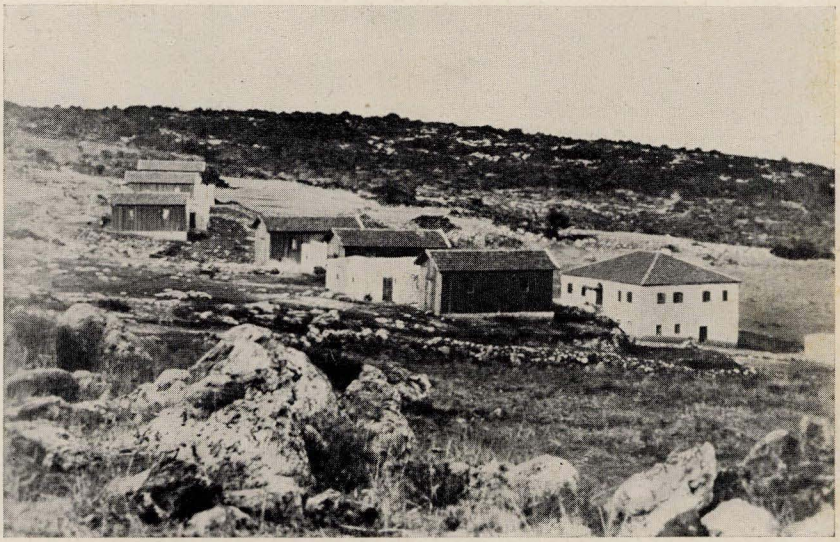
דיגור נתמנה מנצח גם על עבודת הבנין. וטעמו של דבר: דיגור נתין צרפתי, נשען על כוחו של הקונסול שלו בחיפה. אולי תעמוד לו זכות זו, ולא תשלט עין רעה במלאכת הבנין... נגשו לבנות בית־מרחץ וארבעה בתים כפולים, בשביל שמונה משפחות. מיד באו פקידי הממשלה ועמם אנשי צבא והפסיקו את העבודה, ולא זה בלבד אלא שלקחו גם את כלי המלאכה של הבנאים, ואת הבנאים שלחו לפניהם לחיפה.

בחודש נובמבר 1884 הגיעה טלגרמה מגאלאץ: „נשלחו עצים וחמרים לבנין 60 צריפי־עץ. העצים נשלחו באניה נורינו ביום 17.11.84".

וזה לשון המניפסט של המשלוח: „הא' מישאל ערלנגר מפריז הטעין בגאלאץ על האניה היונית „נורינו" («Navarino»), שם הקפיטן סטרבינו וולי־קה, לשם הובלתם לחיפה ומסירתם למר וורמסר או לפקודתו: 19335 גזרי עצים בני מדות שונות. (משקל 190 טון) — 498 מטר מעוקב. לשם בנין רפתים לבהמות, 20 במספר, לצורך העבודה החקלאית. 50 חביות חמרי ברזל לשם חבור העצים הנ"ל (משקל 25 טון). גלאץ 12 ספטמבר 1884".

בנין בתים הס מלהזכיר! „לשם בנין רפתים לבהמות".

ההכרח לא יגונה, והאכרים מתחכמים לשלטון. אף הקבלן של הבנין, נוצרי, אליאס אנדריאוס מג'דלאני, נתין עותומני מבירות, שקשור בחוזים ע"ש מיכאל ארלנגר, האחד מיום 10.12.83, בדבר בנין כפול, הבנין הראשון, והחוזה השני מיום 10.4.85, בדבר בנין „האורוות", — גם הוא לא ינוח ולא ישקט, מתחכם לשלטון

הבתים והצריפים הראשונים (1885)

רחוב בזכרון־יעקב (1886)

מימין: י. ל. וורמסר.

ומוסיף נדבך על נדבך בארבעת הבתים הכפולים. מה עשו? העמידו צופים. משראו הצופים חיילים הולכים ובאים — מיהרו והודיעו לבנאים, והללו נמוגו ואינם... כמעט יצאו החילים — והבנאים מגיחים מחוריהם ושבים לעבודתם. ואל מה כל העינים נשואות? — אל הגג. אך יגמרו את מלאכת הגג — תם ונשלם. אין שטן ואין פגע רע. כך דינה של מלכות.

בסוף הקיץ (תרמ"ד) הגיע משלוח העצים מגאלאץ בשביל בנין הבתים במושבה. וורמסר שכר מחסנים אחדים בחיפה ובהם היו העצים מונחים חדשים רצופים. אחר כך הטעינו אותם בסירות והובילום לטנטורה, כי ההובלה בעגלות היתה קשה, הואיל והדרכים היו משובשות. בטנטורה היה להם בית בנחלתם, בת 32 הקטאר, אותה אדמה שנקנתה יחד עם אדמת זמארין. גם חלק של פרדס היה להם בכפר, ובפרדס שני שומרים. תחילה פורקו העצים והונחו על שפת הים, ושלשה צעירים שמרו עליהם איש תורו יומם ולילה. אחד האכרים הצעירים, מבין שומרי העצים, מעיד: „שמירת העצים היתה העבודה הקשה ביותר באותם הימים. העצים היו מונחים בטנטורה כל ימי החורף ואי־אפשר היה להעבירם לזמארין, הן מפני קלקול הדרכים והן מפני הגשמים המרובים".

העצים טרם הגיעו, ושתי נשים קמו ועזבו את חיפה ועלו לשבת בזמארין: רייזל וינשטוק (אשת אלתר וינשטוק) וינטה אפלבוים (אשת יצחק אהרן אפלבוים). תקותן — בנין הצריפים, ועיניהן ליום שבו תזכינה לחסות בצל קורת ביתן. שתים הן בכל המושב. ועת יכלו הצעירים את עבודת יומם, מתכנסים הם אצל השתים, מוציאים זמנם בשיחה נאה, מספרים במה שמספרים, משיחים לבם, דאגותיהם, תקוותיהם, וטוב להם. ערב ערב מתכנסים הם, כילדים אל בית אמם. ומביטות השתים אשה אל רעותה, מעיפות עין זו בזו בתמהון־לבב ועגמת נפש, ואשה בעיני רעותה קוראה את רחשי לבה: „עיפים הם הילדים, עיפים ורעבים, מה נתן לפניהם ויסעדו לבם, ובבית אין כל?..." וחרש חרש, כמבוישות, מפטירות הן השתים בשפה רפה: „במה נכבדכם?..." לעומתן עונה חיוך טוב, סלחני, מפיק חבה ורחמים רבים: „במה תכבדנה אותנו? לא זוללים וסובאים אנו, חס ושלום! לפי שעה, נצא ידי חובתנו בסעודה צנועה. מנה ראשונה: שבוטא בציר קרוש. מנה שניה: מרק פטריות. מנה שלישית: ברוזה צלויה ו..."

— אם אתה לוּ שמעני, צו אוז.

— במה זכה?

— תדע, לגבי ר י ח אין לך בעולם מומחה, נגר ובר־נגר כאוז הזה.

— יפה. אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך... והשתיה כדת: כוס יין ביניכן ובינינו מה היא. כוס אחת לאיש — דיינו!

— ד־י־נו!

— אי לך, ריקא! ונטילת ידים מהיכן? ו„מים אחרונים" לברכת המזון!

— ראה, עיקר שכחתי! נטילת ידים מהיכן!

— תנוח דעתכם, עד שהן מגלגלות בבני־עוף אלו וכל צפור־כנף, אני קופץ אל ביר־איל־חנאזיר ומעלה לכם מים כנפשכם שבעכם.

— שפתים ישק! בצל התורה בצל החכמה... ולקנוח סעודה — כל פרי גנה, והבוחר יבחר, אין אונס... סוף דבר: מכל אשר אצל לכן אלהים ברכה.

אכן אצל להן אלהים ברכה: עוד יש בבית מעט קמח חטה...

וזריזות הידים. ידי אמהות לעולם זריזות הן. ועל השולחן עולים פתותי־בצק מתובלים בשמן — מה יתאונן אדם חי, דיו שהוא חי. אוכלים „הילדים", ושמחים, ולבם טוב עליהם, ו„ברוך אלהינו שאכלנו משלו ובטובו חיינו".

אורה ושמחה בחושה וצהלת צחוק — ישׂשׂום מדבר וציה.

שתי נשים היו במושב — שתי אמהות טובות.

בחודש חשון (תרמ"ה) ירדו הגשמים. הואיל וטרם נעשתה חלוקת האדמה, החליטו ל„עבוד עוד שנה אחת בקומונה. חיי הקומונה אמנם היו למעמסה. קשה היה לדור עשרה אנשים בחדר צר אחד, והתבשילים שהתקינה המבשלת אף הם לא היו מלאכת מחשבת. אם טוב־טעם אין כאן, ידים מסואבות ודאי יש כאן, וקשה ביותר העבודה הקומונלית.

הכל דרשו לבטל את המטבח המשותף, וחפצם ניתן להם. מעתה קבל איש איש 2 גרוש ליום לצרכי כלכלתו. העגלה ההולכת לחיפה להביא מצרכים, יוצאת מאז שלש פעמים בשבוע, והשליח מביא לכל איש ממשפחתו חבילת מזונות יבשים. בית־המאפה הכללי נתקיים עדיין, ואיש איש קבל לחם כל צרכו. בימות הגשמים לא יכלה העגלה לרדת לחיפה והיו יוצאים חובת סעודה בלחם יבש.

הגיעו ימי חריש וזרע והתחילה העבודה.

בחודש כסלו גברו הגשמים. כל החודש כולו אין יוצא ואין בא. מי המטר בוקעים בחושות. אין פנה יבשה. אין אדם מוצא לו קרן־זוית להניח ראשו בלילה. צרכי מזון אין. אזל גם הקמח, ומחיפה אין תקוה להביא כל מאום. אולי יובא מה־שהוא מאחד הכפרים הקרובים? נשלח אביגדור הרשקוביץ, צעיר מן הגארדיסטן, בן אחד האכרים, לקנות קמח מן הטחנות שבסביבה. הוא הביא שני גמלים טעונים שקי קמח, והקמח שחור, מעורב בחול... אחדים מן האכרים חלו מחלת הדיזנטריה. אך אל יפול לב אדם עליו — במחסן האדמיניסטרציה מוכנים לך צרכי רפואה: שמן־קיק... ברוך הטוב והמיטיב.

בחודש טבת תשו הגשמים, שוב יצאו לחרוש ולזרוע. אלה שלא נמצאה להם עבודת החריש, עסקו בסקול אבנים.

נוספו עוד על חבורת האכרים שלום וכסלר ואברהם ברקוביץ.

הראשון בא מרומניה, ומ"ד לקח חלקו בעבודת בנין הצריפים. השני, שעבד שנים מספר כצורף בעכו, עבר גם הוא לזמארין, מרצונו להיות אכר.

בחודש ינואר 1885 בקר שייד במושב ויחד עם וורמסר אשרו את תכניתה של המושבה, שנקבעה ע"י המהנדס הנוצרי שטוקלר. אח"כ נסע שייד אל הוואלי בבירות והצליח וקבל רשיון לבנין 50 אורוות וארבעה בתים.

„ההר היה שומם ומלא שיחים — רושם ביומנו ירחמיאל הלפרין — ולא יכול אדם למצוא מעבר ביניהם. כל האכרים הפקדו כאיש אחד לנקות את ההר ולסלול דרך, למען יוכלו לציין את המקומות אשר עליהם יבנו הבתים. בעמל רב עלה בידינו להבקיע דרך־ארעי זו. אח"כ עמדו שייד, וורמסר ודיגור וציינו את יסודות הבתים. הוזמנו סתתים, והללו הביאו אבנים בשביל 4 בנינים — ארבעת הבנינים הכפולים הראשונים למושב שמונה אכרים".

„עבר הפסח. הגשמים פסקו. יבשו הדרכים. אז הזמינו עגלות מאת הגרמנים מחיפה והובילו בהן את העצים מטנטורה. גם הקרונות שלנו, רתומים לשוורים, היו מובילים עצים. גרמני אחד, א ר שמו, קבל עליו להקים את צריפי העץ. על־פי החוק התורכי לא היה אסור לבנות בתי עץ. מתחילה נגשו לבנין היסודות, 4 מטר לרוחב ו־8 מטר לאורך. אחר כך ציינו אותם במספרים. הפקיד וורמסר הזמין את כל האכרים להפיל גורל על הבתים. מאז פסקה הקומונה, וכל אחד מן האכרים עסק ביסודות ביתו. איש איש מהם מיהר לרוץ אל מספרו ועבד בחריצות גדולה ובהת־להבות בעקירת השיחים והסלעים, כדי שיוכלו להביא את עצי־הבנין למקום".

„נתמנו שומרים על עצי הצריפים באדמת המושבה — מספר אפלבום. — השומרים הרגישו בנסיונות למעשי־גנבה, החוזרים ונשנים בכל לילה. יששכר שפהעטר נצטרף לשומרים, וכולם ארבו לגנבים מבין העצים. נסיון לגנוב נעשה בליל יום הכפורים. הכו את הגנבים והבריחום".

הגרמנים הקימו במושבה בית־מלאכה גדול ונגשו במרץ לעבודת בתי־העץ. לא ארכו הימים ובתי־עץ אחדים עמדו במושב.

מאז נגשו לבנין צריפי־העץ הוכיח וורמסר את חבתו לגרמנים והיה מבקש את קרבתם. לא זה בלבד שהיה מעסיק אותם בכל מלאכה, אלא שהיה מוסר בידם גם את עבודות ההובלה ומשלם להם 20 פרנקים שכר כל עגלה ליום. האכרים לא יכלו להבין, משום־מה ימנע עבודה זו, לפחות, מאת האכרים. מכאן תחילת הפירוד בין הפקיד לאכרים, זה הפירוד אשר הלך והחריף במרוץ הימים.

*

בשנת תרמ"ד בא המשוח מרדכי לובמן, „מודד המושבות", או „מודד ארץ" כפי שהוא חותם בפסיבדונים במכתביו, למדוד את גבולות אדמות „זמארין".

לובמן עשה עבודה כפולה: קודם מדד את הנחלה ואת גבולותיה ואח"כ

עשה מדידות־חלוקה של האדמות, ואלה הוגרלו בין האכרים. את רשמיו מזמארין הוא מספר במכתבו („תולדות נחלת זכרון־יעקב ומצבה", „הצבי" תרמ"ו):

„— — אודה ולא אבוש, כי בהעפילי בפעם הראשונה לעלות על מרומי הנחלה, החל הספק לפעם בקרבי ויראתי מאד לבל יעלה עמל העובדים בתוהו. שערו נא בנפשכם: נחלה עזובה ושוממה, הרחק מאדם העיר, סלעי מגור על כל צעד, אבני אלגביש הנמצאים לרגלי ההרים יתנו עדותם, כי גם ההרים פתחו לועם להגדיל השממון, המנהרות ונקיקי הסלעים נהיו למעון תנים ולנוה בני שחץ, יללת האיים יעירו תוגה נוראה בלב האדם, תחת כל אבן מצאו העקרבים משכן למו. קוצים וחרולים, גבוהים מקומת איש, יכסו פני האדמה ויכאיבו בשר האדם עד שפך־דם, ומתחתם אבני נגף כמו נרפדו להם למצע, ועל כל אלה, מעמד העובדים היושבים צפופים חמשה אנשים במעון צר, מסתפקים בלחם חוקם הנתן להם מדי יום ביומו. העבודה נעשית כעין קדרה דבי שותפי, רשמי היאוש על כל פנים ותוגה חרישית בלב כולם. היפלא אם כל אלה עשו רושם לא טוב בלבי ופחדתי מהתוצאות הרעות הצרורות בכנפיהם. הציקו לי מורשי לבבי ולא עצרתי ברוחי מלגלות מחשבותי להמנהל הנכבד. „האם גם עדיך נגע הספק ותבהל? — שאלני בתמהון — הגם אתה תשאל, אם מן האבנים האלה נוציא לחם? אל תפחד ואל תדאג, אנחנו נראה לכל העולם, כי מוכשרים אנו לחַיות ערמות האבנים האלה. כבר הצליחו ידינו ללחום עם הפגעים האלה, עדים המה הצורים הנוראים העומדים משני עברי הדרך המסוקלת, המוליכה אל ראש ההר הנשקף אל מול פני הים הגדול. הדרך הזאת מעשה ידינו היא, הצורים נעתקו ממקומם, נחצבו ונסעו סלעי מגור מסביב לתת מסילה לעבור בעגלה. עוד ימים יבואו — כלה אמריו — ותבוא להתענג על יפה נוף משוש כל הארץ אשר בצדק יקרא על המקום במרוץ הזמן".

„כשתי שנים חלפו מעת עזבתי המקום הזה. מרחוק הקשיבו אזני מתחילה בשורות לא טובות. — — קצרה גם נפש העם בעמלו, אשר לא יראה ברכה בו והוא בוכה למשפחותיו, אחדים החלו לשוב על עקבותיהם. אחרי כן החלו העננים הרת אופל ועצב להטהר. — — אך את אשר לא פללתי ולא עלתה על דעתי ראיתי בבואי הפעם לזכרון־יעקב. נפעם ומשתומם על המראה, אשר נגלה לנגד עיני, עמדתי כנציב שיש בלי נוע. ארץ חדשה ראו עיני, האדמה חדשה פניה ותתקשט בעדי עדיים ממגד שמש וירחים, ספו תמו בלהות השממון, הצורים נעתקו ולא אכיר מקומם, ההרים לבשו מעטה ירקרק דשא, הרכסים והגבנונים ישמחו לב בנטיעות גפן וזית. שם אלה עבותה תשלח פארותיה למרחוק, כמו תושיט זרועותיה לחבק כל הבא לנוח בצלה, התאנה חנטה פגיה והחרוב גם הוא יושיט אצבעותיו לדורשיו... איה סופר נאמן וצייר חרוץ אשר יתאר בחרט אנוש את ההוד וההדר השפוך על המקום הזה. מה נאוו על ההרים קוי מלכת שמים האחרונים, בלכתה להטבל בהים הגדול המלחך את רגלי הנחלה... האח! מה טובו משכנותיך זכרון־יעקב"!

צעירים אחדים נתמנו לעזור על יד לובמן וביניהם ירחמיאל הלפרין ויחזקאל הורנשטין. מדי יום ביומו יצאו לשדה למדידת הקרקע. באחד הימים הגיעו בעבודתם עד לגבול הכפר „אם־אל־עלק" — וישבו לנוח בצל מתחת לעץ החרוב. בא ערבי ובקש מהם לשתות מים. השיבוהו כי אין אתם מים ויראוהו את כלי הפח הריק. הערבי התחיל מחרף ומגדף ונשא קול צעקה איומה. והם אינם מבינים למה ועל מה הוא צועק. לשמע צעקותיו נתקהלו כל בני הכפר אם־אל־עלק וגם בני הכפר בריקי, עם נשיהם ובנותיהם. וכולם מזוינים, מי במקל ומי בבול עץ, ואף בנשק. גם הבידואים יושבי־האהלים באו כולם וחרבות בידיהם. פרצה מלחמה, ואלה אינם יודעים על מה ומדוע. הצעירים המעטים התגברו והחליטו שלא לנוס מפני הערבים. הם היו צעירים בריאים וחזקים, איתנים לבלי חת, ודוקא מפני שהיו מעטים בפני רבים, נתגבר בקרבם רגש האהבה למושבתם ולאדמתם ויחזק לבם לעמוד בפני הסכנה הגדולה. כשראו הערבים כי מעטים הם ובכל זאת לא נרתעו מפניהם — נפל רוחם בקרבם, אבל התבישו לסגת אחור. לפתע פתאום פרצו לפנים בקול צעקה „אללה!"... „אללה!"... והתנפלו על הצעירים, הללו הגנו על עצמם בחרוף נפש ואף הצליחו להוציא מידיהם את האלות והנבוטים, עד כי הערבים נבוכו. אחדים מהם חלצו את נעליהם וזרקום כלפי מעלה בצעקות: „מנשאן אללה... מנשאן אללה!"... והצעירים השליכו את כובעיהם למרומים בקריאות: לפנים! עמנו אל!

והמלחמה נטושה.

והערבים צועקים וגועשים בקול פחדים.

בין הנלחמים נראה יחזקאל הורנשטין, ראשו פצוע והדם שותת על כל גופו. הפצוע רץ בכל כוחו למושבה להודיע על הנעשה. מעשה נסים, נקרה לפניהם הפחה מחיפה, שבא למושבה בלוית חיילים אחדים לבקר את הפקיד וורמסר. בראות הפחה את הפצוע ובשמעו את קול צעקותיו שלח מיד שני חיילים אל המקום. ואולם הערבים הכו גם את שני החיילים, והללו נמלטו וספרו לפחה את דבר המלחמה. אז פקד הפחה על כל חייליו למהר אל המקום ולהשקיט את הקרב. בראות הערבים את החיילים מרחוק — נשאו רגליהם ונמלטו. החיילים הצליחו לתפוס כמה מהם, אסרום בחבלים, והפחה פקד להביאם אל בית האסורים בחיפה.

עוד מאורעות רבים ורעים נתרגשו על האכרים בדרכם הארוכה, עד שלמדו להכיר את תנאי הארץ ואת דרכי יושביה. ואם יקר המס אשר נדרש מהם — שלמוהו, בזכרם כי באחרית הימים יצא הפסדם בשכרם.

יב.

יסודות

ועבודת הבנין אינה נפסקת אף יום אחד. בחודש סיון תרמ"ד נגמרה מדידת הקרקעות. המודד לובמן התחיל לחלק את האדמה, 2 הקטאר לכל אכר: הקטאר אחד על ההר ואחד באדמות הואדי, ממזרח למושבה. הצעירים קבלו הקטאר אחד על ההר והקטאר וחצי באדמות טנטורה. את השוורים והסוסים טרם חלקו בין האכרים, הואיל וצריך היה לגמור את העברת העצים מטנטורה.

נתמעטה גם עבודת הקומונה, ובחודש תמוז לקחו אחדים מן האכרים איש חלקו באדמת ההרים, לנקותו ולהכשירו למטע כרמי גפנים. נגשו לבנות את בנין האדמיניסטרציה ועוד בנין אחד, בית דירה לגנן דיגור. עבודת בנין — והממשלה תחבוק־ידים? חלילה לה. פקידי השלטון הנה הנם! אלא שהסגולה בדוקה ומנוסה. מעלים לקימקאם חיפה „בקשיש" הראוי להתכבד בו — והעבודה מתחדשת.

בימים ההם בא לבקר במושבה לורנס אוליפנט ועמו נפתלי הרץ אימבר. הם התארחו בבית וורמסר וסעדו על שולחנו, אף סיירו בחברת דיגור את המקום והסביבה ושמחו על מראה עיניהם. אוליפנט שאל, אם יש מי מן האכרים אשר יאבה לעסוק בענף הדבש. אחד האכרים, משה רבניקר, הביע חפצו, ואוליפנט סייע בידו לרכוש את הכורות הראשונות. שנים רבות אחר־כך היתה המושבה מביאה דבשה מכוורותיו של משה רבניקר.

רבים מעידים, כי בקורו זה של אימבר נתן לנו את „התקוה", השיר הלאומי, כי לא יכול האיש להשביע עיניו מחן המקום ומעבודת האכרים, החוצבים קנם בסלע וזורעים את זרעם באדמת הטרשים. אך שיר מיוחד הוא מקדיש למושבה וקוראו בשם „משא שומרון" (נדפס ב„החבצלת" בשנת תרמ"ז). והנה קטעים מתוך השיר:

אֲנַחְנוּ יְהוּדִים הַגּוֹלִים,
וּמִפְּנֵי קֶשֶׁת דְּרוֹכָה
לְפָלֶשֶׁת אֲנַחְנוּ עוֹלִים,
לָתוּר לָנוּ הַמְּנוּחָה.

כִּי לֹא בִּגְבוּרָה וָלַחַ
נְחַיֶּה אַדָּמָה הַיְבֵשָׁה —
רַק כְּאִכָּרִים נִפְלוֹחַ
בַּבַּרְזֶל, בַּמַּחֲרֵשָׁה.

חַרְבוֹתֵינוּ הֵם מַזְמֵרוֹת,
קֶרֶדֹם, מַעְצָד, הַשְׁלָטִים;
לְצֹאנֵנוּ נִבְנֶה הַגְּדֵרוֹת,
וּלְבָנֵינוּ הַבָּתִּים.

בקורו זה של אוליפנט הוכיח לאכרים, כי הברית שכרת האיש עם רעיון התחיה — ברית־עולם היא. אכן זה האיש היה נאה דורש ונאה מקיים. הוא החיש להם גם עזרתו בצר להם, והנה בא לחזות פניהם מקרוב, לראותם בעבודתם.

*

נכנס חודש אב. „נגשו לעבודת בנין בית הספר — רושם אביגדור אפלבוים ביומנו. — הבנין נבנה אבן כפולה, במחשבה תחילה — להקים עליו קומה שניה, שתשמש דירות למורים. אך הואיל ובנין בית־הספר הוקם ממול לחלקה אשר נועדה לבנין בית־הכנסת, קפץ על וורמסר רוגזם של המשרתים בקודש, שנכנסו אצלו ובקשו שלא להקים את קומת הבית השניה מעל לבנין בית הספר, כי לא לכבוד ההיכל הוא, שכן זה צריך להיות גבוה ונישא מעל לכל הבנינים אשר מסביב לו. מצא וורמסר את דבריהם נכונים והסכים עמם, והקומה השניה על בנין בית הספר — לא הוקמה.

„אלול. — חילקו את השוורים ואת הסוסים בגורל. נפלו בגורלו של אחד בהמות טובות ובגורלו של השני בהמות גרועות. כיון שלא לכלם הספיקו בהמות העבודה, הוחלט, כי בשביל אלה יקנו בהמות אחרי־כן, כאשר יכלו את עבודת בנין הרפתים. האכרים בקשו מאת הפקידות להגריל ביניהם את החלקות שנועדו לבנין, לפי שאלה זרועים שיחים סבוכים וסלעים, והם מבקשים לנקות איש איש חלקתו ולהכשירה לבנין, אך דיגור דחה מבוקשם עד אשר יגיע וורמסר".

נכנסה שנת תרמ"ה. לכבוד ראש השנה ירדו האכרים בעלי המשפחות לחיפה. אלה שהיו להם בהמות, השאירו את בניהם בזמארין, שיהיו נוהגים את הבהמות למרעה ומשגיחים גם על המושבה. האכרים שהו בחיפה עד אחרי סוכות, ומיד לאחר החג שבו ועלו כולם אל המושבה. אתם בא גם וורמסר. קראו לאכרים כולם אל הפקידות והפילו גורל על החלקות. כיון שהעגלות לא הספיקו כל צרכם, נשתתפו ארבעה אכרים בעגלה אחת והתחילו במרץ משנה לסקל את האדמה. כך עבדו מאהבה מעלות השחר ועד שקיעת החמה. העבודה הנלהבה, הרותחת, כבשה את כל ישותם, היא נעשתה להם תוכן חיים ושירת חיים.

*

שמועה טובה עשתה לה כנפים ונתנה שמחה בלב האכרים, והשמועה אומרת: נתקשר משא ומתן בדבר קנית אדמת נ ז ל ה. האדמה בשפלה, ממערב למושבה, למרגלות ההר, 12 פידאן מדתה, מהם 9 פידאן נחלת צאדיק פחה, הוא המוכר, ושלשה פידאן שייכים לערביי הכפר השכן פראדיס. עמדו הערבים מפראדיס ודרשו את חלקם במקום אשר ייטב בעיניהם. ואמנם חלקו את האדמה ל־12 חלקים שוים, והערבים בחרו את שלשת חלקיהם ב א מ צ ע החלקה, כאילו להכעיס.

עד כאן שכן רע, מכאן ואילך — פגע רע: מעשה בשוורים שעסקיהם רעים. בי"ח חשון התחילו יורדים גשמי־ברכה ולא פסקו שני שבועות רצופים. רק

בחודש כסלו יצאו לעבודת החריש. כיון שלא כל האכרים היו להם בהמות עבודה, הלך דיגור והביא מן הגולן שמונה זוגות שוורים, אבל השוורים היו נגחנים, בעטנים ומשתוללים עד לידי סכנת נפשות. אפרים פישל אהרנסון, שזכה בזוג אחד משוורים אלו, יצא להשקותם מים מן השוקת ליד הבאר. השתוללו השוורים וברחו. אפרים פישל רדף אחריהם עד עמק המרג' (עמק יזרעאל). עבר יום, עברו יומים והאיש איננו. המושבה נסערה. מה היה לו? איפה ובשלמה נעלם? אנה יפנו לבקשו? קמה תאניה ואניה, וכבר במתים חשבוהו... ביום השלישי חזר והוא נוהג בשוריו; בדואים מיושבי העמק עמדו לעזרתו והצילו את שוריו.

„אדם מועד לעולם", כל שכן — וורמסר. אפשר מעשה נאה כזה זימן לפניו הקב"ה, והוא לא יבדח דעתו קצת? בקש וורמסר לשטות בדיגור, מה עשה? עמד ושלח לפריז דין־וחשבון מלא ושלם, פרט לפרט, על השוורים של דיגור, כלומר, כך וכך היה מעשה. לא שוורים אלא שדי שחת, אין להם תקנה אלא סכין. לא ארכו הימים ודיגור קיבל מאת הפקידות בפריז מכתב נזיפה, ובו נתבקש להשמיע דברים של טעם: מה ראה שנתן עיניו בשוורים שאין מהם תוחלת. השיב דיגור לתומו: השוורים — שוורים, נאים ונחמדים וראויים לשמם. שמא אין הוא כדאי לסמוך עליו בעסקי בהמות? אלא שוורמסר זמם להקניטו, והסית בו אחד האכרים ממתי סודו, משה יהודה גרופר שמו, והלז הניף למול עיניהם של השוורים „דגל אדום"... לימים בא שייד לזמארין וחקר גם הוא במעשה השורים וה„דגל האדום", וגם גרופר נשאל על־כך. אין צורך לומר, שגרופר לא ידע שמץ דבר מכל אותו ענין...

יפה שעה אחת של בדיחות הדעת, כל שכן בתוך ד' אמות של חושות־עפר, מסוערות ברוח־פרצים וספוגות גשם נדבות.

בחודש טבת נגשו להקים את צריפי העץ. העבודה כולה נמסרה לגרמנים מחיפה. בעלי המלאכה שבמקום בקשו לדעת מה משלמת הפקידות בשכר בנין כל צריף, אך הדבר לא נודע להם. אף על פי כן קיבלו בעלי המלאכה את רוב העבודה מידי הגרמנים. הצריף הראשון אשר הוקם היה זה של זלמן הלפרין. על ראש הגבעה, בדרומו של הרחוב, התנשא הצריף והיה מתנוסס כדגל, כבשורת ישועה קרובה! הנה הנה, עוד מעט קט וזכו לקורת גג, להם ולמשפחותם!

ובין כה וכה דולפים הגשמים בחושות, בוקעים מכל סדק. גשמי זעף של שבט יורדים ופוסקים, יורדים ופוסקים חליפות. נחמה פורתא: הרי זה החורף האחרון בחושות. את מועד הזריעה לא החמיצו עדין. והפקידות, מחפצה לקנות לה חזקה באדמת נזלה לפי כל חוקי הבעלות, נתנה חופש לכל אכר החפץ לזרוע את האדמה. העבודה לא היתה מרובה. את שני ההקטארים כבר חרשו וזרעו כל האכרים. אף הספיקו לנקות איש חלקתו. 16 אכרים חבקו את אדמת נזלה, חרשו וגם זרעו דורה.

„חרשו גם זרעו בנזלה". לכאורה דבר של מה בכך: האדמה אדמתך — לך וחרוש! אלא שאין רגע בלי פגע. כדי להגיע בעגלות עד נזלה אתה מוכרח לעבור את הכפר פראדיס, והדרך חוצה את אדמת שפיה. ואדמת שפיה שייכת לבעליה, קטראן שמו, וקטראן מבקש תואנות, כדי להכריח את יהודי זמארין לקנות ממנו גם את אדמתו... והנה מתיצב בדרכם הוו'אקיל של קטרן ואיננו מניח לעבור. האדמה — אדמתו, והדרך — דרכו. זעק לשמים! אבל כבר נתמחה „קמיע": בקשיש של מג'ידה אחת — והדרך פתוחה... ואולם המעבר ניתן רק הפעם, פעם אחת, בתנאי שלא יחזרו לעבור בדרך זו, כי כך חזקה עליו על הוו'אקיל פקודתו של אדוניו קטראן. סוף דבר, הלך דיגור אל קטראן, הבטיח מה שהבטיח, והדרך נפתחה.

מעט מעט הונח לאכרי זמארין. מכשול אחר מכשול הוסר מעל דרכם. נחלתם הולכת ולובשת צורה של מושבה. ימי החושות חלפו. עתה מתנוססים לתפארה צריפי־העץ. אך עד מתי יהיה „ארון האלהים יושב בתוך היריעה".

נגשו לחפור יסודות לבנין בית־הכנסת, וכבר נעשו הכנות להניח את אבן־הפנה. אותו יום נזדמנו לזמארין אורחים חשובים, החובב־ציון הידוע מרוסיה זאב ויסוצקי ועמו אלעזר רוקח. גם וורמסר בא מחיפה לכבוד המאורע. היה היום יום חג כפול בזמארין.

כל האכרים, לבושים בגדי חג, התאספו ליד מקום הבנין. את האורח ויסוצקי כבדו בהנחת אבן־הפנה. הורן קרא את המגילה אשר הכין. במגילה סופרו כל קורות בנין מושבתם, ובה גם רשימת כל האכרים אשר רגליהם דרכו לראשונה על אדמת הנחלה. את המגילה שמו בבקבוק ואת הבקבוק נתנו בתיבה חצובה באבן מלאכת מחשבת, מעשה ידי יעקב כהן, ותיבת־האבן הונחה מתחת לסף בית־הכנסת.

על מאורע נכבד זה מספר גם ויסוצקי במכתבו לברון רוטשילד (מיום כ' סיון תרמ"ה) בדברים האלה:

„הא' הנכבד וורמסר, העושה מלאכתו מלאכת הקודש באמונה, הואיל לכבדני, כי אניח אבן הראשה, אבן הפנה לבנין בית התפלה בזכרון־יעקב. ואם כי קטנתי מכל הכבוד הזה, בכל זאת קדמתי לקבל עלי להניח האבן, אבן יעקב, אשר ממנה פנה, ממנה יתד לבנין בית ישראל כולו בחסדי הודו, אשר עינו ולבבו בציון. וביום ב' י"ח לחודש הזה התאספו כל אחינו הקולוניסטים, ובראשם מנהלם, השר הנכבד וורמסר, אל מקום הבנין. שם התפללנו תפלת המנחה, וכל אחד ואחד מאתנו נשא כפיו לאבי ישראל, כי ישלח ממרום ישועתו להוד כבודו, אשר ברחמיו קם כמלאך מושיע להושיע את עמו ואת ארצו. אחרי כלות התפלה נקרא לפני אחינו הנאספים ספר גלוי, אשר נועד להטמינו תחת אבן הראשה למען יהיה לזכרון לדור אחרון, בו ספרו אחינו הקולוניסטים הרומנים את קורות תולדות

המושבה שמרון, אשר נתקדשה עתה בשם זכרון יעקב, אשר לא מת, כי רוחו חי בקרב בניו ההולכים בדרכיו, והטוב אשר עשה כבודו והודו להאומללים האלה, אשר לולי גמל עליהם כרחמיו וכרב חסדיו, כי אז תמו חס ושלום לגווע ברעב. אחרי הדברים האלה נשאתי מדברותי, גם הא' הנכבד וורמסר דבר בחם לבבו באהבתו לעמו ולארצו ויתנה את צדקות אדוננו המושיע. אחרי כן הנחתי את אבן הראשה. התפללנו לד' כי הבית הזה יהיה עליון, וגדול יהיה כבודו כארץ קדשנו. אחרי כן נשאנו כוס יין ונשת לחיי אדוננו ולחיי משפחתו הרמה בישראל, ולחיי אחינו העובדים בארץ הקדושה, ולחיי כל חובבי ציון, המוקירים את שם אדוננו הרם".

ואלו הדברים שנשא ויסוצקי לעת הנחת אבן־הפנה:

"...ויעלו ממצרים ויבואו ארץ כנען אל יעקב אביהם (בראשית מ"ה כ"ה). מי אתה הר גדול לפני זרובבל למישור, והוציא את האבן הראשה תשואות חן חן לה (זכריה ד' ז'). ישנם רגעים ידועים בחיי העמים אשר בהם יגלה ויראה פעל אשר עקבותיו ורשומו ניכר דורות רבים אחריהם; פעל אשר בהוה הוא קל הערך ודל המעש, ובעתיד יתגדל ויתרומם כענק. ישנן שעות ידועות אשר בהן ישזרו ויארגו רק חוטים אחדים במסכת התולדה, ובמשך הזמן יהיו ליריעה גדולה ורחבה ונאוה, הפרושה על פני דורות הרבה. בשעה נכבדה ומאושרה זאת אנו נמצאים עתה, בעמדנו בראש מרומי הרי ישראל, בראש אחד מרוכסי הכרמל, במקום אשר תולדת ישראל התעשרה בגליונות רבים הכתובים בדם רבבות גבורינו אשר הערו נפשם למות בעד חרות עמנו. פה במחוז הזה נקרו קורות הרבה אשר זכרן לא ישכח לעולם; פה התנוססו ערים ומבצרים שהיו כקירות ברזל לקיום המדיני של לאומנו, ופה שקע וכבה הכוכב האחרון (בר כוכבא) ממאורות ישראל שהאירו על שמינו, וחשך ליל ארוך כאלפים שנה כסה את המקום הזה, הבנים גלו מעל שלחן אביהם, האדמה הברוכה, אשר לפני שנות אלפים היתה זבת חלב ודבש, וכאם רחמניה היניקה לבניה היקרים שהשקוה בזעת אפם — נהפכה לשממה ותהי לאם שכולה וגלמודה, כי נתרחקו מעליה בניה חונני עפרה ומרצי אבניה. עתה הנה החלו שרידי צאצאיה להתקבץ אליה ולנחמה מאבלה. אהבתם וחבתם לארץ קדשם התנערה מעפר, והנה שבים אליה לעבוד אדמתה ולבנות חרבותיה. השר הנדיב, זרובבל זמננו, שם ההר הגדול למישור, — ועתה הנה עומדות רגלינו פה בארץ הגליל על אדמת המושבה הראשונה שנוסדה מאחינו בני ישראל יוצאי רומניה ארץ גלותם. הנה נאספו פה להניח יחדיו את אבן הראשה לבית תפלה לאביר יעקב, ובית תפלה הלא הוא מקדש גדול ונשגב כזה, לא מצבת עץ ואבן, לא עמוד יצוק נחושת, כי אם מצבה חיה מחיה נפשות החיים עתה ואלה אשר יבואו אחרינו; מצבה חיה בה נקלעו חיי מוסר ורוח וחיי עבודה ויגיעת בשר, מצבה אשר רגליה עומדות בארץ וראשה מגיע השמימה.

וכל היקר הזה נגלה עתה לעינינו, לעיני אחינו היקרים יוצאי רומניה, הראשונים שהשליכו נפשם מנגד בעד רעיון הישוב בארץ הקדושה, לעיני עושי רצונו ובאי כוחו של השר הנדיב, ולעיני אני, אשר בשם אחי ורעי חובבי ציון עתה באתי. והנני נושא כפי לאבינו שבשמים, כי ישכין שמו בבית הזה שאני מניח את האבן הראשונה, וירים קרן אחינו השר הנדיב הידוע וקרן כל משפחתו הרוממה למעלה ראש. וזכרון־יעקב תהיה למזכרת חיים כי יחיו אחינו ויראו חיים ממלאכתם, ובימיו ובימינו תושע יהודה ועיני השר רואות. אחי היקרים, פה יהיו שערי השמים, בבית הזה תשפכו שיחכם לפני אבינו שומר ישראל, אנא שאו נא כפיכם וברכו את ד' ואת אחינו השר זרובבל אשר בשמו אניח את האבן הזאת. וד' המתאוה לתפלת בניו יקבל תפלתנו וישמיענו ברחמיו לאמר: הן גאלתי אתכם. אמן".

בשמחות ובשירים לוו האכרים את ויסוצקי לבית הפקידות. שם השתעשעו עד חצות הלילה והתענגו על חברת האורחים, ובלב נרגש מגיל התפזרו איש איש לביתו.

*

בחודש ניסן (תרמ"ה) בא שייד לארץ ומיד עלה לזמארין. הוא סייר את המושבה הנבנית ובחן יפה את הנעשה. בערב אסף את האכרים כולם, נשא לפניהם נאום קצר, והציע לקרוא למושבה שם.

הוצעו שמות רבים, אך פה אחד אושרה הצעת שייד, אשר יעץ לקרוא למושבה בשם זכרון־יעקב. זכרון — זכרון לדורות, זכרון לחזון גדול ולמשא־נפש בדברי הימים, זכרון למעשה בראשית של יצירתם. והזכרון מוקדש לשמו של שר וגדול בישראל, הוא יעקב, אשר נתן בן נדיב לעמו, בן יקר אין משלו. וכפלים ליקר ולכבוד השם יעקב אבי שבטי ישראל, המתקבצים מארצות פזוריהם ושבים אל ערש מולדתם.

חסל „זמארין".

האכרים לבשו שמחה והתלהבות ויחנכו את שם מושבתם במחיאת־כף וברקודים.

בראשונה נמצאו מערערים על שם זה. אף אליעזר בן־יהודה, המחדש והבלשן, נטפל אל שם המושבה בגליונו „הצבי" מיום ט"ז אייר תרמ"ה. בין שאר דבריו יאמר: „— — מפאת צחות לשון־הקודש היינו מיעצים להסב שם הנחלה לשם „בית יעקב", כי מלת „בית" נספחה להרבה עירות בארץ ישראל, וגם באשר היא מלה בת הברה אחת ובסמיכות תקל על המבטא ממלת „זכרון" הארוכה. ועוד יותר היה נראה לנו לקראה „יעקבן" כמו „שמרון" מן „שמר", וכיוצא בזה".

אבל כל העצות וההצעות לא הועילו לשנות דבר, והשם כיון שנקבע נקבע.

*

בנין בית־כנסת טעון רשיון, אלא שרשיון אין השלטונות נותנים. פעם

פעם באים פקידים אל המושבה ועמם אנשי צבא. מעמידים פנים, מתרגזים ומת־קצפים — כדרך הטבע, בשם החוק, אלא שכוונתם — בקשיש. ומה גדולה היתה התמרמרותם כאשר ראו את הנדבכים הראשונים של בנין בית־הכנסת. כאן מצאו מקום להתגדר בו, וסחטו בקשישים. מקבלים את שלהם והולכים. מסתלקים ליום, לחצי יום, ושוב חוזרים, מקבלים „שכר־הליכה" וחוזרים, ועבודת הבנין נמשכת והולכת לבלי סוף. אמנם יודעים האכרים להתחכם לפקידים, אך פטור בלא כלום אי אפשר. סוף סוף קצה נפשם מפני הבקשישים, והפקידים יוצאים בפחי נפש. ראו הללו, כי נסתם „מעינם", והודיעו, כי הוואלי מדמשק עומד לבקר בקרוב במושבה. יראה הוואלי בית־כנסת הולך ונבנה בלי רשיון ויצוה להרסו... מה לעשות? אמנם התחכמו לפקידים ולחיילים, אך כיצד יתחכמו לוואלי הגדול מדמשק? והנה נמצאה עצה. הן הבנין טרם רוצף, הקירות טרם טויחו... מי מעיד, כי בנין זה עתיד להיות בית־כנסת?... הנה יכניסו פנימה את המחרשות ואת הבהמות...

הוואלי, הנורא על כל סביבותיו, מזכה את המושבה בביקור רשמי. קבלת־פנים מפוארה. וורמסר ערך את ה„מחזה" ביד חרוצים. הוואלי עובר במושבה, אכריה כולם אחריו. והנה הגיעו לבנין רם ומרווח. הוואלי פונה למלויו ומרעים בקולו: — „בית־כנסת?!" המלוים מתממים: כבוד הוואלי הואיל לשטות בנו. — „הרי זו רפת, המשמשת גם מחסן לאכרים"... נחה דעתו של הוואלי. וכטוב לבו ביין, צוה לפקידי המחוז, שלא יפריעו את האנשים מעבודת בנין הרפת.

אבל דעתם של החיילים לא נתקררה. אך יצא הוואלי, חזרו הללו לתבוע את „חלקם"... הפעם, לאחר שניתנה הסכמת הוואלי, אין האכרים ממהרים להתיר להם פס ידם. לקצפם אין גבול. אך הנה יום אחד נודע במושבה, כי שוב אחד גדול, קיימקאם חיפה, ואפשר פחה עכו, יבוא לבקר במושבה כדי להעמיד דבר על בוריו, לדעת מה טיבו של אותו בנין. מה לעשות הפעם? נתאספו האכרים ונועצו והחליטו: אותו „גדול" יבקר במושבה מחרתיים, הוא יום השבת. הרי שלפניהם יום הששי, יום תמים, ואף כי היום קצר, הנה יתאספו כולם, מקטן ועד גדול, גם נערות ונשים, ויכלו את מלאכת הגג. משקורה הגג, תם ונשלם! וכן עשו: למחרת היום, בבוקר השכם, נתקבצו כל אנשי המושבה — וכולם עושים במלאכת הגג: בשורה ארוכה, ולכל אורך הסולם, מלמטה ועד למעלה, עמדו בשרשרת, והרעפים נמסרים מיד אל יד, ולמעלה עומדים האנשים בשורה זה בצד זה, מניחים את הרעפים, בזריזות ובהתלהבות. ומבפנים נצבים הנערים והבחורים ומהדקים את הרעפים בחוטי ברזל. שבת־קודש טרם נכנסה ומלאכת הגג שלמה. נגמרה המלאכה, ומפי כל העם פרצה תרועת שמחה.

סרה אימת הפקידים והחילים, חלף הפחד מפני חמת המציק.

*

הגיע חג הפסח. כל האכרים ירדו לחיפה לחוג עם משפחותיהם. והיה זה חגם האחרון בחיפה, כי מיד לאחר הפסח התחילו עולות ובאות המשפחות, משפחה משפחה לצריפה, משפחה משפחה תחת קורת גג ביתה. לא ארכו הימים והמשפחות כולן ישבו בזכרון־יעקב.

מעתה באו האכרים אל הנחלה ואל המנוחה.

לא כולם באו. ארוכה היתה הדרך וקשה, לא כולם עצרו כוח. מה ידאב הלב לזכר החברים היקרים, אחים לעמל, לסבל ולמחסור, אשר שכם אחד לחמו, וקוו והאמינו, ולא זכו: הרמן פסקל, משה קורלנד, נחמן רפפורט. קורלנד הלך לבקש מזור ביפו. שם נפטר ושם בא למנוחות עולמים. רפפורט נפטר בחיפה ושם נחצב לו קבר ליד חברו פסקל. והנה הילדים הקטנים אשר כרעו מעוצר רעה. מה כבד היה הרעב בחושות זמארין.

נשארו שלש האלמנות ועמן ילדיהן הקטנים. הפקידות שקדה על תקנתן. וורמסר פתח להן חנויות וקצב בשבילן קרדיט, 7000 פרנק לכל אחת. לאלמנה רפפורט חנות למנופקטורה; לאלמנה פסקל — מכולת; לאלמנה קורלנד — צרכי ברזל ובנין.

הורגש חסרון במעות קטנות, מטבעות עוברות לסוחר. עד כה היו ה„מטבעות" עשויות קלף, אך כסף זה היו לו מהלכים בזכרון־יעקב בלבד. לפיכך פקד וורמסר לטבוע כסף נחושת, מיוחד לזכרון־יעקב, מטבעות בני גרוש אחד, חצי גרוש ורבע גרוש. מצד אחד הוטבע בעברית שם המושבה „זכרון־יעקב", ומצד שני — בצרפתית — Zichron Jacob. ובאמצע מספרים: 1, ½, ¼. הברון ערב לכסף בסכום 30.000 פרנק זהב, ומכאן כוחו. מטבעות הכסף של זכרון־יעקב היו עוברות לסוחר לא רק במושבה בלבד. גם בכפרים הסמוכים רבו הקופצים עליהן, וגם בחיפה וביפו החשיבון.

עכשיו העבירו לזכרון־יעקב רופא קבוע. הלא הוא מיודענו אבו־ציזר מחיפה.

הולך סובב אבו־ציזר על הבתים לבקר את החולים. נגש אל הבית ומצוה את החולה לשלוח ראשו מן החלון החוצה. מתבונן אבו ציזר בלשון יפה יפה ופונה אל הרוקח ופוקד:

— יענקילע, פּוקוֹ דֶה קינינה, פּוקוֹ דה רָצינה...

(כלומר: מעט חינין ומעט שמן קיק...)

זאת תורת הרפואה של אבו־ציזר.

אלא שרוב החולים מבקשים עצה ותרופה לא ממנו, כי אם מאת הרוקח־החובש יעקב אדלר, יהודי מטבריה, ירא שמים וטוב־מזג, שוקד להשביע רצונו של כל הדורש אליו.

בתוך כל הדאגות הרבות לחיי שעה, הסבל מבית והפורענויות מחוץ, לא

הסיחו האנשים דעתם מחיי עולם, ותינוקות של בית רבן לא בטלו מתורה. מפי הרב פאלק, שהובא מראש־פנה, ופנחס סוקולוביץ, מלמד, שהובא מטבריה, היו התלמידים, חמשה במספר, לומדים תפלה ופירושה, דקדוק, תנ"ך, משנה, גמרא ופרקים משולחן־ערוך. נשלם גם בנין בית־הספר, בשעה טובה.

עתה נגשו האכרים לסלול שתי דרכים מן המושבה. אחת צפונה בואכה חיפה, ואחת דרומה לעבר יפו. המושבה כבר מונה 71 בתים לאכרים, מלבד בתי הרופא, הרוקח, המיילדת, השוחט, המורה, הרב והמלמד. לשני עברי הרחוב נטעו הרבה עצי תות לנוי ועצי איזדרכת. ברחובות נקבעו פנסים ומנורות־נפט להאיר בלילות.

עכשיו מונה המושבה 382 נפש: 183 גברים ו־191 נשים.

בחודש תמוז תרמ"ה יצא וורמסר לבקר את משפחתו בפריז. את עבודת ההנהלה קבל לידו דיגור. וכבר לפני צאת וורמסר התחילו בבנין בתי אבן רבים, והמלאכה נתברכה בידם, כי על כן ה„בקשיש" הולך לפניהם והדורים יישר. אבל דיגור, שעדיין האמין בכוחו ובכוח הקונסול שלו, ביקש לחסוך כסף והפסיק לחלוטין את שיטת הבקשיש, אלא שיצא ואזניו מקוטפות. אין הכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד „מנהג המדינה". ששה שבועות יצאו לבטלה, ועבודת הבנין לא נתחדשה אלא לאחר שנתחדש ה„בקשיש".

בחודש אב נכנס דיגור במשא־ומתן בדבר קנית עמק אם־אל־תות. מיד התחילו במדידת האדמה, אלא שמחכים לקבלת האשור על הקניה מפריז. דיגור דחק את הקץ ובקש להחיש את הקניה ולסיימה בטרם יחזור וורמסר מפריז. ואמנם נקנתה האדמה. הקושנים נרשמו על שמו של הקונה מיכאל ארלנגר. אך הערבים האריסים נשארו לעבוד את האדמה עוד שנה אחת.

מעתה הרחיבה המושבה את גבולותיה ופרצה מזרחה. על אדמת ההרים כבר הוסיפה לפני כן את שפלת טנטורה, עליה את אדמות נזלה, ועכשיו גם אדמות אם־אל־תות. ואולם ידוע ידעה הפקידות, כי גם עכשיו לא תספיק אדמת הפלחה לאכרים כל צרכם. כיון שכך, החליטה לקבוע ענפי משק מיוחדים לכל אכר, והציעה לפני האכרים, החפצים לעסוק במטעים, חלקות אדמה בהרים, על־מנת שיסקלון ויכשירון למטע כרמי־גפן. שמונה אכרים, והם: מתתיהו תמשים, אפרים פישל אהרנסון, סטנובר, קלמן אהרנסון, דוד אברמוביץ, צבי גרף, שמואל זאב ברונשטין ומרדכי צבי ברונשטין, הסכימו להצעה, ומיד התחילו עוקרים ומגלגלים סלעים, ומכשירים את אדמתם לעבודת המטע.

קשה העבודה ומפרכת, אך מה מתוקה התקוה, כי הנה לא יארכו הימים, והגפן תתן פריה, ובכרמים ירונן וירועע.

וה„שכנים" אף הם אינם חובקים ידיהם, וגנבה ושוד מעשים בכל לילה.

*

נכנסה שנת תרמ"ו.

הואיל ומלאכת בית־הכנסת טרם שלמה, קבעו האכרים מקום לתפלה בראש־השנה בבנין בית־הספר.

הגיע ערב יום־הכפורים. שוב הקהל עומד ב„היכל לשעה" לתפלת „כל נדרי". השמש הולכת ושוקעת, הולכת וכבה. לילה יורד על המדבר. צללים שחורים פשטו על ההרים, וכצל שחור נוסעת לאטה ועוברת לנגד עיני האנשים גם השנה כולה, היא וקללותיה. ודמויות, דמויות... לב יודע מרת נפשו, אך העינים תרות מאליהן, מבקשות בבית־התפלה. „הם" אינם. האומנם אינם בבית התפלה! הם — משמר־הכבוד הראשון! „מיום כפורים שעבר עד יום כפורים זה" נפלו עצמותיהם במדבר.

בבית הספר חמשה ילדים, במספר. השאר — הם לומדים בישיבה של מעלה. אשריהם וטוב להם. אין רעב בישיבה של מעלה.

לילה ירד על המדבר, ומכל נקיקי הסלעים עינים לטושות, צופות אל יגיע עמלים. ידי פריצי אדם שלוחות מן המארב.

הלילה תורם של זאב נימן, יוסף גרף, יצחק שולר. מקומם ליד הרפת בנחלתם העתיקה, היא זמארין. בחצות הלילה נסו גנבים לפרוץ את הרפת. התלקח קרב עז. הגנבים הובחרו.

פוחצ'בסקי מספר:

„במחסננו הסגור חום ומחנק. פתחנו את הדלת ואת החלונות ואנו עצמנו השתטחנו בחוץ ליהנות מזיו הירח בהילו על ראשי ההרים מסביב וממראה האורות והצללים המשמשים בערבוביה. צללי בני אדם ורוביהם על כתפיהם הלכו הלוך והתקרב אלינו. נשאנו עינינו והנה לפנינו יוסף גרף, לופא ניימן, אשכנזי, בלום, אבדיק, וגרופר, שאך לפני שעה קלה עמדנו עמם יחד בבית התפילה.

„אני, בן להורים חרדים, יהודי־ליטא יראי־אלהים, נרתעתי למראה חילול קודש זה בליל כל נדרי. הנשמע כדבר הזה! פרצה צעקה מלבי, יהודים כשרים מטלטלים רובים טעונים כדורי מות בליל קדוש זה? הכי בחזית מלחמה אנו עומדים? נתקשרה שיחה בינינו, ואת אשר ספרו האנשים לא העט לתאר. „הבא להרגך, השכם להרגו". ואמנם לולא כלי הזין האלה ומסירות נפשם הנועזה, זה כבר לא נשאר זכר ליהודי על גבעה זו, הזרועה סלעי מגור, וסבכים ושיחים ומערות על כל צעד.

„אמנם כן — סיימו חברינו — בחזית מלחמה אנו עומדים, ומן הראוי לצעירים כמותכם שתהיו מוכנים לכל פגע, לכן לא כדאי לכם לפשוט את בגדיכם בשכבכם לישון. ואף טוב תעשו, אם תבקשו מאת הפקידות שיזיינו גם אתכם, על כל צרה שלא תבוא".

„בשעה מאוחרת בלילה נפרדו אורחינו מאתנו ופנו אל משמרתם. נרדמנו בעוד ספורי הזועה רוחשים באזנינו. עברו כשעתים, והנה בעצם שנתנו המתוקה נדמה לנו, כמו בחלום, כאילו אנו שומעים יריות וצעקת פחדים מעל הקומה העליונה אשר על מחסנינו, ששם גרה משפחת בריל. הקיצונו, והנה לא חלום הוא. הירש בריל ובניו אברהם ודן, הם שמעו ראשונה, כי התנפלו על השומרים שלנו, בכל זאת לא העיזו לרדת, אך ירו מתוך החלונות. אנו, הטירונים, קפצנו בידים ריקות מעל מטותינו וזנקנו אל מול אש הרובים — של שומרינו ושל אויביהם.

„על השומרים הוטל לשמור את העדר ואת כל בהמות העבודה שנכלאו יחד ברפת ארוכה מאד, ובה רק שער אחד בקיר המערבי. כדי להפיג קצת את המחנק במבצר־לילה זה, שבו היו כלואים מאות בעלי חיים, פרקו את השער מעל ציריו והניחוהו לאורך הפתח, להיות מחסום בפני בעלי החיים שלא יוכלו לצאת. על יד שער זה היתה מונחת שלד של עגלה רומינית בלי גלגלים, ופנס דולק על הקיר, נר תמיד. מקום זה שימש כעין מועדון קבוע לשומרים. בעוד ארבעה מהם יושבים ומשעשעים נפשם בשיחה, כדי להעביר שינה מעיניהם, שנים מתהלכים מרחוק חליפות, צופים ומאזינים לכל המתרחש מסביב.

„בליל כל נדרי זה בא חבר שודדים ונגשו מיד לעבודתם, לפרוץ פרצה בכותל המזרחי, שכן הצד ההוא בכלל לא היתה עין השומרים פקוחה עליו. אחת אחת הסיעו השודדים את האבנים מן הקיר ופרקון בזהירות לתוך עבייה, שלא ישמע קול נפילתן ארצה. וכבר נפרצה פרצה רחבה, אך הנה שואה! תחת בקר וצאן מצאו לפניהם מחרשות כבדות ומכונות חקלאיות מכל המינים ממלאות את כל החלל ומפרידות ביניהם ובין המלקוח. החשק לבז גבר שבעתים עליהם בהריחם את הבל בעלי־החיים באפם.

„פתאום נתך ברד של אבנים על ראשי השומרים, ואלה אינם רואים מאין באה עליהם הצרה, כי אור הפנס סינוור את עיניהם, אבל השנים שעמדו מרחוק ראו יפה את הרוגמים וכונו למולם את אש רוביהם. בין אלה השנים היה לופא ניימן, והוא קולע אל השערה ולא יחטיא, אבל השודדים גם הם לא טמנו ידיהם, וממקום עמדתם הסכוכה ירו אל השומרים, שעמדו ללא מחסה. והנה נשמע קול ענות חלושה, חריקת שנים וקללה נמרצת ערבית, מחרפת דת ישראל... כאן תמה המערכה. השודדים נעלמו, אף גם את חברם הפצוע גררו עמהם, כדרכם תמיד, אך עקבות הדם הקרוש על הסלעים לא הניחו מקום לספק"...

פרטים רבי ענין לתאור דמותה של זכרון־יעקב, ארחות חייה ולבטיה בימים ההם, אנו מוצאים ברשימותיהם ובמכתביהם של ששת הצעירים, שנשלחו למושבה על־פי המלצת חובבי־ציון. עליהם יסופר בפרק הבא.

יג.

ששה צעירים שבאו והלכו

מעשה בששה צעירים שבקשו ללמוד את תורת החקלאות, כדי להיות באחריתם מורים לחקלאות הלכה למעשה לאחרים. הצעירים באו לזכרון על פי המלצת חובבי־ציון ברוסיה, ועליהם כתב לילנבלום לאמר: „...עם זה הודיע רוטשילד, כי נכון הוא לשלוח ששה צעירים מרוסיה לזכרון־יעקב, ללמוד שם עבודת האדמה ולהיות אח"כ לעינים ליתר הקולוניות אשר תוסדנה".

גם ר"ד גורדון (עורך „המגיד") במכתבו לשפ"ר מיום 24 נובמבר 1885, כותב בענין זה לאמר: „— — אנכי יודע מטרת אלה הצעירים הנועדים להיות דירקטורים להקולוניות אשר ייסד אי"ה הנדיב ברוב חסדו. לעת מצוא אראה להזכירם עוד הפעם אל ה' ארלנגר, אף כי לדעתי כל זה למותר".

ששה צעירים אלה היו: הלפרין מביאליסטוק (נשלח עפ"י המלצת ר' שמואל מוהליבר); ליאון יגלי מפטרבורג, סטודנט בן 24 שנה, חבר מנגינות לכמה משירי־ציון, ביניהם „משמר־הירדן", שהיו מושרות בארץ וגם בחו"ל; גרשון לוי גורביץ, מיכאל שלמה פוחצבסקי, שמואל שבח קנטרוביץ, ממריופול (זה עזב את הארץ ובמקומו בא משה ורהפטיג); יצחק אפשטין, הפדגוג הידוע, שמתחלה עלה לארץ־ישראל כדי להעשות בה חקלאי. ובעבודה זו עסק זמן ידוע, אלא שאחרי כן נכנס להוראה.

צעירים אלה במכתביהם וברשימותיהם לעתונות של הימים ההם מתארים תמונה רבת־דמות של אותם הימים בכלל ושל המושבה זכרון־יעקב בפרט. על בואם, ארחות חייהם ועבודתם מספר בזכרונותיו פוחצבסקי:

„זכרון־יעקב וסמרין שתים שהן אחת: הישוב הראשון היה בחרבות הכפר, שתוקנו קצת למעון בני אדם, ובה גרו משפחות אחדות. זכרון־יעקב נבנתה בקרבת החורבה על הר שטוח, רחב ידים, ומורה הדרך העמיד את עגלתנו „בין הבתרים", כדי לצאת חובת שתיהן, ומשלחת יצאה מאתנו להודיע למנהל הראשי של המושבה על בואנו.

„לאחר שעה קלה שבה המשלחת בלוית צעיר שלוח מטעם הפקיד, להראות לנו את מקום מנוחתנו, שהוכן כבר לפני בואנו. זה היה „מחסן" בבנין אבן עתיק, המכיל תיבות וארגזים מלאים כל מיני סחורות, בתוכם סמי מרפא, שריחם החריף היה נודף למרחוק. בתוך המחסן הזה הקצו פנה גם לנו.

„מצאנו שם מן המוכן ספסלי עץ רחבים עם מזרנים, שולחן, קצת שרפרפים. הואיל ואותו היום ערב חג היה, הזמינו אצל משפחת ברייל, הגרה בדיוטה העליונה מעל למחסן, ארוחת תמיד בשבילנו, עד שנמצא לנו מקום קבע.

„מעוננו זה נמצא בזכרון העתיקה, במקום שם היה כפר קטן, מעין חורבה,

בשם „סמרין", והוא בנוי בראש הר זקוף משלשלת הרי הכרמל, הנמשכים בקו מקביל לשפת הים דרומה עד מנגד לקיסריה ההיסטורית. על ידי קביעת מעוננו בזכרון העתיקה דוקא נתכונו לבצר את החזית במקום התורפה, כי שם נמצא כל האינונטר החי של כל המושבה ברפת אחת גדולה. ולילה לילה שמרו על רפת זו ששה שומרים מזוינים, בני המושבה, וכיון שבמקום גרו רק משפחות אחדות, ובעת צרה, עד שתבוא עזרה מהמושבה, היו השומרים בסכנה — נמצא מן הצדק ומן היושר להביא את הרוקים לכאן.

„כפר סמרין היה מיושב קודם על ידי פלחים „חרתים", אריסים. ובאשר נהירין היו להם השבילים, המערות ונקיקי הסלעים המרובים, היו מנסים לעתים תכופות לשלוח ידם בגנבה וגזלה. בימים הראשונים, ואנו מלאי התלהבות והתפעלות, לא פשטנו אפילו את בגדינו כל צרכנו, ומוכנים ומזומנים היינו לילה לילה לקרב; גם רובים השגנו, וחדרנו היה דומה לקסרקטין של שוטרים.

„למחרת בואנו, ביום הראשון לראש השנה, בקרנו אצל מנהל המושבה מר וורמסר. הוא קבל אותנו בסבר פנים יפות. מר וורמסר היה יהודי אלזסי, אדם במיטב שנותיו, בר אורין, וקובע עתים לתורה, למרות עסקי ההנהלה המרובים. וכאשר תהה על קנקננו ומצא גם אותנו בני תורה, התקשר אלינו, ודרש שלא נתביש בפניו ונספר לו את כל מחסורנו. ואמנם דאג לכל צרכינו כאב לבניו.

„כעבור ימי החג התיצבנו לפני הא' וורמסר מוכנים ומזומנים לקבל עלינו מרות העבודה, ויען: ראשית, עדיין לא הספקתם לנוח מעמל הדרך. ושנית, הלא בגדיכם אינם נוחים כלל לעבודה. הוא הכניס אותנו לחדר מלא ארגזים, ושם אוצר של בגדים, וילביש אותנו איש לפי מדתו, וחליפת בגדים שניה בידינו. בורגנים נכנסנו אליו ופרולטרים גמורים יצאנו.

„כעבור יום או יומים הציג אותנו המנהל לפני מורנו מר דיגור, הוא הגנן הצרפתי הנוצרי, המנהל את המשק. בידו נמסר גורלנו להעביר אותנו דרך שבעה מדורי גיהנום, עד שנזכה לראות בטוב ולהיות מורי דרך לאחרים.

„הבעת פניו של מורנו זה, ברגע שהתודע אלינו, העידה על בטול ובוז, ולא בשרה לנו טובות. וכפי שנתברר לנו אחר כך לא טעינו כלל; האיש הזה היה חשוד על מדה גדולה של אנטישמיות. אלא שהשכר הגבוה שקבל מאת הברון העביר אותו על דעתו ועל מצפונו, ויקבל עליו למראית עין להיות מורה דרך ליהודים, הבלתי מנוסים בחקלאות בארץ. הוא עצמו דוקא לא היה חדש בארץ הקדם, שכן היה מן המהגרים הצרפתים המשוטטים בסוריה. גם השפה הערבית לא היתה זרה לו, וזכותו זו עמדה לו שהפקידים האלזסים בחרו בו ומצאו בו עזר לא מעט.

„המשרה הראשונה שקבל ה' דיגור מאת הברון היתה בראשון־לציון, ואחרי עבור זמן מה נזדמן לבני „בילו" לעבוד תחת ידו, והם הכירו מיד את פרצופו,

וכאשר החל להציק להם, כדרכו, רמזו לו שיחוס על שניו, ויש אומרים, שאמנם הקהו את שניו. לאחר קטטות ומריבות בינו ובין האכרים בראשון העבירו אותו לזכרון־יעקב, ובמקומו בא בן דתו, צרפתי פחות מסוכן ממנו, שהאריך ימים בראשון עד בוא חליפתו. ומסתבר שמעשיו של אותו דיגור הביאו לידי כך, שמר ארלנגר יעץ לברון על הבאת הששה שלנו, שיירשו את מקום המומחים הנוצרים, בהנהלת המשקים.

„מיום שעזב מר דיגור את ראשון שלא מרצונו, שמר את עברתו לכל מי שמוצאו מרוסיה, והעובדה שבני זכרון־יעקב מוצאם מרומניה קרבה אותם ללבו.

„כאשר פגש אותנו מר דיגור ראה בנו זכרון לבילו״יים שנואי נפשו. וזה בלבד הספיק לו לשנוא אותנו ולחבל מזמות רבות ושונות להפטר מאתנו, וערמתו אמנם עמדה לו להשניא עלינו את המקום, הארץ והעבודה. נדמה היה לנו, שכל הסביבה כאילו התיצבה כצר נגדנו. מזלנו הרע גרם, שהיחסים בין מר דיגור ומר וורמסר נעשו מתוחים ביותר. מר דיגור ידע להשניא על האכרים את המנהל רך הלב, שמטבעו לא היה איש מעשה. וכאשר הרגיש גוי זה כיצד וורמסר מתיחס אלינו ושהקשר ביניהם מתחזק, הרבה לשטום אותנו והתיר את דמנו. ובעוד שהיה מוטל עליו לטפל בנו, להמציא לנו עבודה חקלאית, לתת לנו שעורים להלכה ולמעשה, פקד עלינו לבוא מדי יום ביומו בבוקר השכם ולחכות על יד ביתו לפקודתו, כשכירי יום מהמין הגרוע ביותר. ובכונה תחלה הקדים לצאת עם שחר אל היער כשרובהו על שכמו „לצוד ציד״, ואנו עבדיו יושבים על מדרגות ביתו, מצפים להופעתו, וכאילו להכעיס נמצאו המדרגות מול חלונות בית הפקידות באותו הרחוב, וכונתו הרעה, שהפקיד יראה אותנו בקלקלתנו, שאנו בטלים מעבודה, ונקלינו בעיניו. אכרי זכרון, העוברים את הרחוב בכל בוקר, שלחו לנו את ברכת שלומם בקול רם, אך לנו נדמה אז מתוך מתיחות עצבים, כי יש בברכתם מן הלעג והבטול. לבסוף, לאחר צפיה ממושכה, היה מר דיגור מופיע עם רובהו על כתפו וצחוק השטן על שפתיו, פונה אלינו באמרתו הממושכת בשפה גרמנית רצוצה, שהספיק ללמוד מפי היהודים המדברים ז׳רגון: כבר באתם? — ונעלם בתוך הבית. ושוב מתחילה הצפיה, עד שיספיק לשתות את הקפה שלו, ולקנח סעודתו...

„וזה סדר היום שקבע לנו מר דיגור: ארבעה יעסקו בסבלות. כל חמרי הבנין, שהגרמנים החיפנים מביאים יום יום בעגלותיהם, היה מצטבר במקום אחד, שלשם אפשר להגיע בעגלה. וכיון שהמושבה נבנתה ע״פ תכנית אירופית, והרחוב ארוך וישר, יותר מקילומטר ארכו, ועובר על פני הסלעים ואבני הנגף הממלאים את פני השטח כולו, היה צורך במי שהוא שיעביר את חמרי הבנין לכל חלקה וחלקה כפי המסומן בתכנית.

„התפקיד הזה נמסר לנו. זכותנו היתה זאת לשאת על שכמנו את כל חמרי

הבנין למרחקים גדולים באין דרך, בין אבני נגף וצורי מכשול, ולהניחם בסדר קצוב על יד כל יסוד.

„שנים מאתנו העמיד מר דיגור שומרים על פי התור ליד ביתו, להיות לעזר למשרתת שלו, ערביה נוצרית אורטודוקסית, חצופה וצוררת היהודים, והיא התעמרה בנו, בהעסיקה אותנו בצרכי המטבח, — להביא לה מים, לנער את השטיחים, ועוד עבודות חשובות כאלה. אך כדי לצאת ידי חובה החליט מר דיגור לשתול קצת ערוגות של ירקות ופרחים ע"י ביתו, על אדמה מכוסה סלעים, לשמש לו כסות עינים בשעת הצורך, שהוא נותן לנו שעורים בחקלאות, כביכול. לשם ערוגות אלה היה צורך לעקור קודם כל את הסלעים, לנכש את שיחי הבר, ליישר את השטח, להביא אדמה ממקום אחר, להוביל מים על חמורים מהמעין הרחוק, כדי להשקות את הגנה. בלי התחשב עם העובדה שנמצאה אדמה נקיה, בקרבת המעין, ששם אפשר היה לפעול גדולות, — בחר דוקא את המקום הסמוך לביתו הוא, אשר כל צעד נקנה שם ביסורים. רק עם גמר עבודתנו ה„עיקרית" בתור סבלים היינו נגשים לטפל בהכשרת הקרקע לערוגות הירק והפרחים לצרכי הפקידים. נקל לשער מה היתה ההתקדמות שלנו ב„שעורי חקלאות" אלה... וכאילו מן השמים נלחמו בנו, כי דוקא בשנה ההיא אחרו הגשמים עד סוף כסלו, ושרר חום, שאפילו בתקופת תמוז לא ידענו כמוהו במקום מולדתנו, וגם זה הועיל להצעיד אותנו אחורנית.

„ממילא מובן, שהחסים בינינו ובין מורנו הנכבד התחדדו מיום ליום, ואמנם זו היתה מגמתו, כנראה.

„מר וורמסר הרגיש במעשי רשע אלו של הגנן האנטישמי, ופעם העיר לו על התנהגותו עמנו, שהוא למטה מכל יחס אנושי. מאז נטר לנו הגנן יתר איבה, מחשדו בנו שבאנו בקובלנות לפני הפקיד. בשכר זה הכתיר אותנו בשם החדש — „פוילֶנצֶר" — (עצלנים) והתחמק מתת לנו כל עבודה בכלל.

„בהדינים והחשבונות ששלח פריזה לא נמנע מהבאיש את ריחנו ובדה עלינו כל מיני עלילות, והברון, בקבלו את הידיעות הללו מא"י, שלחם במר נפשו אל מר מיכאל ארלנגר הישיש, בטפחו על פני יועצו וידידו. ארלנגר ה„חוטא" הוציא קטעים מן המכתבים וישלחם לפינסקר, ומזכירו מר לילנבלום השיב אותם בדואר הראשון לידינו, בתוספת משלו, תלונות ותרעומות ואזהרות, שאם לא נתקן את דרכינו בעוד מועד, יהיו מוכרחים סוף סוף לנער את כפיהם מאתנו.

„רוב חברינו נתיאשו מעתידם והחליטו לדרוש בתוקף שישיבו אותם למקומות שמשם הביאו אותם, אבל כאשר נפגשנו עם מר וורמסר, אשר בכל הזדמנות של חג או יומא דפגרא היה מזמין אותנו אל שלחנו, היה משדל אותנו בדברים נחומים, כי סוף סוף ישתנה המצב, ולא לעולם יחרוך רמיה צידו. ובצדק אוכל לומר שהוא

הוא שעכב את חברי מעשות את הצעד הנמהר שהחליטו עליו. לאיש הזה אנו חייבים תודה על נצחוננו באחרונה.

„משכרת חדשית קבלנו בדיוק נמרץ ובסבר פנים ולא חסרנו כל מאומה. הסתדרנו יפה והתרגלנו לחיי קסרקטין שלנו. החברים התקשרו בקשרי ידידות ויכולים היינו להיות מאושרים ושמחים בחלקנו, לולא הבטלה שהביאה אותנו לידי שעמום. מנהגו של דיגור למנוע עבודה מאתנו דכא אותנו עד עפר. החלטנו למצוא בעצמנו עבודה כל שהיא, ולא נהיה בעינינו כאוכלי לחם חסד. הצענו לפני וורמסר, שירשה לנו לסלול דרך ישרה בין זכרון העתיקה והחדשה, שהיתה מלאה חתחתים, והצריכה לעשות עקיפין. מר וורמסר הבין לצרת נפשנו, והרשות לסלילת דרך נתנה לנו, אך תנאי התנה עמנו: לעבוד בזמן ובמדה שאנו רוצים, באשר לא עבודת חובה היא, אלא רשות, תרופה מן השעמום! בחשק נמרץ נגשנו לעבודתנו זו, שהיתה כולה פרי האיניציאטיבה שלנו, ונתנה לנו סיפוק נפשי. מעשה נועז זה התפרסם במושבה, ונשי האכרים באו למקום המעשה, לראות בסבלותינו. בראותן את הסלעים כבדי המשקל הנעקרים ממקומם ומוסעים לצדדים, גמרו אומר בלבן שזוהי עבודת פרך שמטילים על פושעים כבדי עוון, ובהודע להן, כי מרצוננו הטוב הטלנו עלינו את העול הזה, התחננו לפנינו בדמעות בעיניהן; רחמו על נפשות אמותיכן, שאם הן אינן כאן, גם אנו אמהות לבנים, והרשות בידינו להפריעכם.

„ואנו הוספנו לסלול, כמובן.

„רוב ימי ירח כסלו עברו חלפו, וטפת גשם טרם הרטיבה את האדמה, הכל יבש, צחה צמא, ומפני החום הנורא פרצה מגפת קדחת ממארת במושבה זכרון. אני, הצעיר שבחבורתנו, חליתי ראשון. לאחר ימים מספר, שבהם שכבתי בחום מקסימלי שאינו פוסק, התיאש ממני הרופא הזכרוני, איטלקי נוצרי, שנסע לחיפה ומסר את גורלי בידי הרוקח יליד הארץ מר יעקב אדלר מטבריה, והוא הוציאני ממלתעות המות. עודני חלש מאד, אבל מכלל סכנה כבר יצאתי. וכבר נפלו למשכב כל חברי, בזה אחר זה, והקסרקטין שלנו נהפך לבית־חולים ממש, אך בלי עזרת אחיות רחמניות. לא היה מי שיגיש אף טפת מים, ובמה יכלו להועיל בקורי הרופא והרוקח? ככה התהפכו על מטותיהם ששה חולים בבדידות מעוררת זועה. ואין להאשים את המושבה, כי המצב הכללי אצל האכרים לא היה שונה בהרבה ממצבנו אנו. צד חיובי היה באסוננו — שקשר אותנו עוד יותר זה לזה, והתחלנו להרגיש את עצמנו כאחים. ומי שהוקל לו במקצת, קם וטפל בחולים עד שהתגברה עליו שוב הקדחת — „כשל עוזר ונפל עזור". ביום השני לירח טבת תרמ"ו, בהאיר השחר ובעוררו לחיים את כל היקום — נרדם לנצח חברנו הלפרין, למגנת לב כל חבריו ולאסון אמו האלמנה בביאליסטוק, שנלקח ממנה בנה יחידה. „חברה קדישא" באה ואת החלק הששי מאתנו לקחה, ואנו לוינו אותו רק בעינינו מאין ביכולתנו לזוז ממטתנו.

„בימים האלה חטף המות עוד קרבן צעיר, בת האכר שטרנברג, פרח המושבה. והפחד מפני המחלה הלך וגבר, והמושבה זכרון עטתה אבל כללי. פחד המות עדיין מרחף נגד עינינו ונאמר נואש גם לחיי חברנו הורוויץ, אחר מות חברו. שני ימים אחר המקרה של הלפרין, נכרו גם בו סימני גסיסה. התאזרנו עוז ובשארית כוחותינו הצענו לו משכב בצל הבית בחוץ, שלא יראו חבריו החולים בגווע לעיניהם עוד חבר אחד. איש לא פלל עוד לראות את הורוויץ בעולם החיים. והנה פלא! כעבור איזה זמן נגשנו אליו, והנה האויר הימי הצח פעל פעולתו עליו לטובה. דופק הלב התגבר והשפתים נעו בלאט, ובקול דממה דקה בקשו מעט מים. והוא נשאר בחיים.

„אחרי המקרה הזה החלטנו להעביר את חברנו אמתי לבית אחד האכרים, שהתרצה לקחתו ולטפל בו ברחמים רבים, וכעבור שבועות מספר אמנם שב גם הוא לאיתנו, אבל מרוב החינין נפגם אצלו חוש השמע. והחבר יגלי מפטרבורג לא יכל להפטר מן הקדחת ימים רבים, והוחלט לשלחו להחליף אויר בראשון־לציון, ואחרון אחרון, חברנו יצחק אפשטין, נכנס לקדחת ויצא בשלום.

„ונשאר ארבעתנו, קשורים זה לזה. כי אחים לצרה היינו. מצבנו הוקל הקלה פורתא, לאחר ששתינו את כוס התרעלה כמעט עד תומה. מר דיגור שנה את טעמו פתאום, — כנראה ע״פ אות מגבוה — והתחיל להתעסק בסדור גנה גדולה לאורך כל המגרש שממול בית הפקידות, ומפני איזו סבה כמוסה ספח עלינו מתלמדים בחקלאות גם מבני זכרון. הראשון היה המנוח מר א. בריל, שידע את הלשון הצרפתית על בוריה, ודיגור מצא בו תועלת רבה וינצלו בביתו להיות עזר למשפחתו. אחרי זמן קצר סופח גם אחיו ד. בריל, ואחריו גם פרץ פסקל, אף כי עבודה מספיקה לכולנו לא היתה. השתמשנו איפוא במותר הזמן החפשי לעזור לאכרים לזמור גפניהם, לחרוש ולזרוע את שדותיהם ולקצור את קצירם, כדי לקבל מושגים מכל צורות החקלאות. וכשבא באחד הימים מ. לובמן למדוד את אדמת נזלה וכברה עם בצותיה, שעל דבר יבושן חלם הברון כבר לפני יותר מחמשים שנה, השתדלנו להיות בין עוזריו הותיקים, ויחד חצינו בבצות כברה אלה, אשר רק לאחר ארבעים שנה הגיע תורן.

„יום אחד שמענו, כי אכרי זכרון מתכוננים לרדת לחרוש את אדמת נזלה, שגמר קניתה יצא אז לפועל, לקחנו גם אנו זוג שוורים וירדנו לתחח את רגבי אדמתה הקשה.

„לאט לאט רכשנו לנו ידידים ואוהבים מבין אכרי זכרון־יעקב, ועל כולם את חבתו של המנהל מר וורמסר. אך ככל שהלה קרב אותנו, כן הרחיקנו מר דיגור. כעבור עשרה ירחים מיום דרוך רגלינו על אדמת זכרון, הופיע המפקח הראשי על כל עבודות הברון בארץ, הוא מר אליהו שייד, הידוע כל כך בתולדות ישובנו החדש בארץ. עמו באו עוד שני פקידים: מר בן שמואל, בתור מנהל

המושבה ראש־פנה במקום מר אשרי המפוטר (הועבר לשמש מורה בביה"ס בזכרון־יעקב, א. ס.) ומה דיהה, צרפתי נוצרי, גנן.

„וכמנהג הימים ההם, כבוא המפקח הראשי לארץ מחויבים היינו גם אנו להתיצב לפניו, לבקורת... הענין הסתבך בזה שהרפורטים על אודותינו לא התאימו זה עם זה, מה שכתב מר דיגור סתר מר וורמסר, ומר שייד צריך היה להוציא משפטנו — לשבט או לחסד. במעמד הסניגור מר וורמסר והקטיגור מר דיגור, התיצבנו לפני מר שייד. הפגישה הראשונה היתה נזעמה למדי, אך לאחר שהרצה מר וורמסר לפני מר שייד בעל פה את כל סבלותינו וענויי נפשנו, נתרכך מר שייד והחל לחפש מוצא שיהיה לכבוד לשני הצדדים. כעבור ימים מספר של תהיה וצפיה מרובה, נקראנו להתיצב בפעם השניה לפני מר שייד. שאלתו היתה, מה חפצנו ברגע זה ומה החלטתנו. ענינו: „הואיל והבאת אתך לראש־פנה גנן חדש, שאין לו לפי שעה כל נטיות מפלגתיות, מוכנים אנו ללכת אחריו לראש־פנה, לנסות שם את מזלנו". אגב אורחא, גלינו את אזנו, שקלטנו את השפה הצרפתית במקצת, וזה יקל עלינו את ההבנה ההדדית עם הגנן החדש. מר וורמסר תמך ברעיון הזה. וגם בעיני שייד ישר הדבר. והצעתנו נתקבלה, לאחר שגם מר דיהה הסכים בחפץ לב לקבלנו, ומחשבת דיגור הרעה נתבטלה".

*

„— — הסוחר הגדול מלפנים — כותב יצחק אפשטין — איננו מתבייש לנסוע בעצמו היערה לחטוב עצים ולמלאות את העגלה, לא רק בשביל צרכי ביתו כי אם גם לשם ממכר. — — יהודים שאולי לא החזיקו מעולם מעדר בידיהם, עובדים בבנינים, מקרים גגות על הבתים ומציגים בעצמם תנורים. כמה נעים הוא לראות איך היהודי מכין לעצמו עצים לקראת החורף: הנה הוא מוליך עגלה גדולה עמוסה, זוגתו הולכת לצדו, חזות זקנו השב מוכיחה עליו שהוא עשה את רוב שנותיו באחד המקומות בפנים רוסיה או רומניה: בפניו אתה מכיר שהוא עסק בכל מיני עסקים ורק לא בעסק הזה — עבודת האדמה. והנה אותו היהודי, בכבודו ובעצמו, נהפך במשך שלש שנים אכר אמתי לכל תגיו. — הפעוטים נמצאים זה כחצי שנה במושבה, ואף על פי כן הסתגלו כל כך לדרכי החיים החדשים שבארץ, כאילו ממש נולדו בה. הביטו והתבוננו אל הילד בן חמש שנים ואל אחותו הפעוטה הצעירה ממנו, הנגררת אחריו. שניהם דופקים זוג שוורים בריאים אל המרעה. המה רצים יחפים על פני החול ועל הסלעים הקודחים מלהט השמש. אותו הילד תוכלו לפגוש לפנות ערב בדפקו את השוורים להשיבם אל הרפת. עכשיו כבר יושב הנער לרוחה כ„פריץ" על גב החמור. הביטו נא אליו, כמה פניו מפיקים גיל — מי ידמה לו ומי ישוה לו! עוד מעט תוכלו לפגוש את אחיו הבכור כבן שמונה המוליך את השור אל הבאר להשקותו; זאת היא עבודה קשה למדי. בחבל צריכים לדלות את המים בדליים. אף על פי כן אתה רואה שעבודה זו אינה קשה לנער

החרוץ. הוא מחבב את השוורים ועונג רב לו להשקותם. לעיני ענש אב אחד את ילדו על ידי שלא נתן לו להוליך את השוורים. תוכלו לראות ילדים בני 10—12 שנה מהדקים רעפים בחוטי־ברזל. הם משתכרים 3—4 פיאסטר ליום. אפילו נערות עובדות כל היום תחת להט קרני החמה. נער קטן כבן שבע, בנו של מורה אחד, עבד לעיני בגנה, הוא פלח את האדמה במעדר. — — בקצרה: הנוער שלנו נותן לנו בצדק את התקוה ליותר ממה שצפינו. — — נוכח בנין בית הכנסת עומד על תלו בנין בעל ארבעה אולמים גדולים, פה יהיה בית הספר לארבע כתות שיפתח במהרה. ליד בנין בית הספר נצב בית יפה, נועד לדירה בשביל מנהל המושבה שנתמנה על־ידי הנדיב, ר' יהודה וורמסר (הוא נמצא כעת בחו"ל), ובאותו הבית נמצא גם בית המרקחת. ממולו עומד בית יפה בשביל הגנן (צרפתי נוצרי) ולמטה ממנו — בית בשביל הרופא. לשני עברי הבתים דרים המתישבים ב־54 בית, מהם רק ארבעה בנויים אבן והשאר בתי עץ, בנויים על יסודות אבן וגגיהם מקורים ברעפים. כל בית מכיל 2 חדרים ורחבו 4 מטרים. מאחורי הבית נמצא מטבח אבנים קטן, ובמרחק מה ממנו רפת ובית כסא. הרפתים גדולות למדי. מסביב לבית — גנה, לעבר הרחוב מחזיקה הגנה 5 מטרים ומשני עבריה שמונה מטרים. מאחוריה — ממאה עד מאה ושלשים מטר. תוכלו לתאר בנפשכם איזה מראה נהדר יהיה נשקף מהרחוב בעוד שנים אחדות, כשהגנות הפונות לעבר הרחוב תשתלנה כל מיני עצים. רוחב הרחוב הוא 10 מטר. לעבר השני של הרחוב נמצאים עוד ששה בתי עץ ובית אבנים אחד שבדיוטתו התחתונה נמצא בית המרחץ ובו שתי מקואות. כל מה שתואר למעלה נקרא: זכרון־יעקב. ורק המקום ששם עמד על תלו הבית הישן מאז — נקרא עד היום בפי האכרים בשם סמרין. המה שואלים, למשל: „מה נשמע חדש בסמרין?" בסך הכל ישנם במושבה 73 בנינים, מהם 15 בתי אבן והשאר בניני עץ. בתי הרחוב הזה נצבים כולם במשטר ישר זה ליד זה, מה שמוסיף הרבה נוי לרחוב. — — ועדיין מוסיפים עוד לבנות. מתישבים ישנם בזכרון־יעקב 82, מהם שבעים ומעלה נשואים והשאר רוקים. על פי רוב המה מתחתנים ביניהם לבין עצמם. לעתים המה משתדכים גם עם נשים מערי הסביבה או מרומניה. ישנם מהם שהשתדכו אפילו עם משפחות ספרדיות (כן ירבו!). הצעיר שבמתישבים איננו פחות מבן 20 שנה. — — בשנה החולפת לא עבדו עדיין את האדמה כראוי מסבת עודף העבודה בבנין הבתים. בכל זאת היה להם מעט חטים, תפוחי אדמה, ירקות, וגם נטעו כרמים. אלה שהספיקו בעוד זמן לעבד את הקרקע הצליחו. השנה ישתלו גם שאר מיני עצים: תפוחי זהב, לימונים, אתרוגים, תפוחים, אגסים, עצי פרי המיועדים לתעשית שמן קיק, ועוד מינים הרבה. מלבד זה גדלים בכל גנה ובשדה הרבה עצי חרובים, אולם הם עדיין עצי־פרי בר ויש לפתח אותם, כלומר להרכיב בהם ענפים מעצי פרי מעולים. מספר הנפשות במושבה למעלה מארבע מאות. יש משפחות אחדות לא קולוניס־

טיות. מן האכרים ישנם בעלי־מלאכות שונים; שני סנדלרים, שלשה חיטים, שני פחחים, נפח אחד, רצען אחד, חבתן אחד, שני נגרים ואופה אחד. חנויות ישנן שלש: חנות מכולת, חנות מנופקטורה וחנות ברזל וכלים מכלים שונים. את החנויות מחזיקות נשים אלמנות, שבעליהן היו מתישבים ומתו בארץ ישראל. שאלות היתר ואסור פוסק השוחט, שהוא גם חזן, מוהל, בעל תוקע ובעל קורא בתורה גם יחד. השוחט מקבל בעד כל תפקידיו 80 פרנקים לחדש עם דירה. — — מן האכרים הולך מדי ליל בליל משמר בן שמונה אנשים; ארבעה אנשים מהלכים בתוך המושבה וארבעה — בסמרין. בידי השומרים ישנם רובים ואקדחים. מלבד זה נוסעים מדי יום ביומו ארבעה מתישבים לעבוד עבודה קומונלית, ז"א עבודות צבוריות. כל מתישב עולה בחלקו פעם בעשרה ימים להיות שומר או פועל קומונלי. — — בעוד ימים אחדים יגמר בנין טחנת סוסים (טחנה המונעת על ידי סוסים) כעת מתחילים גם לקָרות את גג בית הכנסת. את העבודה ימלאו האכרים בעצמם".

ואלה מעט קטעים ממכתבו של פוחצבסקי להוריו, מיום ב' פורים תרמ"ו:

„— — ביום הששי אחר חצות נתן לנו ה' ווארמזער רשימת הקולוניסטים וצוה אותנו לחלק להם את הבגדים אשר בררנו: על הא' ורהפטיג, הצעיר מאודיסה, שם לתת לכל אחד ואחד מהקולוניסטים הגדולים לאיש שני זוגות מכנסי בד לבן, ועל ה' אפשטין, גם הוא מאודיסה — לתת לאיש שני מעילי פשתים תכלת ושתי כותנות; ולהילדים לאיש זוג מכנסים, מעיל אחד וכתונת אחת; ויהיו הם מחלקים והגנן ה' הורביץ רושם את שמות איש איש על פי מדתו. המקבלים את המתנות ברכו בכל לבם את הנדיב הידוע ואת ה' ווארמזער. — — במו"ש נאספו כל בני הקולוניא, אנשים, נשים וטף, לבית הכנסת לשמוע את המגלה. ה' ווארמזער בקש לבלתי תת להילדים להקים שאון לזכר המן, ושמעו בקולו. וכן היה גם ממחרת בשעת תפלת שחרית. רק מצוה אחת לא יכלנו לקיים ביום ההוא, והיא — „מתנות לאביונים", לפי שכולנו שוים ואין אביון ביניגו.

„אל הסעודה קרא אליו ה' ווארמזער את הרב, המלמד, השוחט, הרופא, אשת הגנן (הגנן לא היה בביתו), את הרוקח, את המילדת, את ארבעתנו הצעירים (החמישי הוא ביפו) ושני בני קולוניסט אחד, אשר האחד עובד עמנו ולומד עבודת האדמה והשני הוא מורה לשון צרפת בביה"ס. הקולוניסטים שלחו מנות לה' ווארמזער — ייגות וממתקים, ואנחנו אשר אין ידנו משגת, שלחנו לו מעשה אצבעותינו תְמוּרה (פיראמידע) של פרחים בנויה לתלפיות. וישמח ה' ווארמזער מאד על מתנתנו, כי היתה התמורה באמת יפה להלל. לא בשביל שאנחנו אמנים גדולים בקליעת פרחים, אלא לפי שהפרחים באה"ק יפים ונחמדים מאד, אשר אין כמוהם בכל אירופא זולתי הולנד; אבל בעת אשר בהולנד פרחים כאלה יעלו לכמה פראנק, פה הם צומחים על תלמי שדה ואנחנו דשים אותם בעקבינו. כשעה

אחת לפני שקיעת החמה נאספנו אל הסעודה. אולם הבית היה מלא אורה; באמצע החדר עמד שולחן גדול ועגול ונשב סביבו על הכסאות ויהי לנו באמת — „אורה ושמחה וששון ויקר". מצות „להשמיד ולאבד" קיימנו בדגים מבושלים ובאוזים צלויים; וכן קיימנו גם מצות „השתיה־כדת". השוחט, שהוא גם החזן, שר פיוטים שונים, וכולנו היינו שכורים ולא מיין כי אם משמחה וטוב לב. זוהי הפעם הראשונה אשר חגגנו את ימי הפורים ב„זכרון־יעקב" מיום הבנותה. קולוניסט אחד יודע נגן בכנור בא וינגן ביד ואנחנו שוררנו בפה. חברנו ה' אפשטין ברך את הנדיב וכל בני ביתו והקרובים אליו — —; אח"כ ברכהו גם החזן בברכת „מי שברך". כאשר נאספו קולוניסטים רבים בפרוזדור הבית פתח ה' וואַרמזער ודבר אליהם במעלת ישוב ארץ־ישראל וספר להם את חסדי הנדיב. השומעים שמחו על דבריו ומחאו כף; וה' וואַרמזער צוה להביא להם יין ומגדנות. אח"כ דבר הרופא על לב הקולוניסטים לחיות באהבה באחוה בשלום וברעות, ושתה כוס לשלום הנדיב. אחריו דבר הרוקח ויציע את מעמד הקולוניא לפני שנתיים נגד מעמדה עתה, וכי מה הנדיב הסוכך לראשנו דורש מאתנו, בלתי אם להיות יהודים כשרים ואנשים טובים בעיני אלהים ואדם. — — אחר כן דרש הרב מעניני דיומא ויספר מעלותיו של השר ר' יעקב המנוח ז"ל אשר לשמו ולזכרו נוסדה הקולוניא. — גם דברי תורה לא היו חסרים על השולחן, כי הא' וואַרמזער הוא גם למדן גדול; — — אחר הסעודה התפללנו תפלת מעריב וקראנו את המגלה, כי כן המנהג בא"י. ככה ששנו ועלזנו בלילה ההוא בכל לב עד השעה השלישית; ועוד נוספו עלינו מן הקולוניסטים כמה עשרות איש ונפצח קולנו יחד בשיר במקהלה. — — בשעה שאני עורך אליכם את מכתבי זה חברי עודם ישנים. האויר צח וממוזג, הלילות בהירים ויפים, הטל יורד בשפע ומשוקק את הארץ וגם אנחנו נשאף חיים ונשבע שמחות בראותנו את שדותינו ביפים ובטובם".

אמנם פרט אחד חשוב השמיט פוחצ'בסקי במכתבו זה. הוא לא הזכיר את החשובים שב„מחותנים" שבשמחת פורים זו — — את הגרמנים מחיפה, ידידיו של וורמסר... גם לכבוד חג הפורים שלח והזמינם לסעודה, והיה יושב עמהם וממלא להם ממסך לאיש איש כוסו. ואלה, לאחר ששתו לרויה, פצחו שירה אדירה בגרמנית, מדושני עונג ממתנת יד ידידם, מנהל המושבה וורמסר.

מי ימצא לב להרהר אחרי מעשיו של וורמסר? מי ירהיב עוז בנפשו לשאול: הללו מה טיבם במקום הזה?

אפשר, וורמסר זה אינו מוצא קורת רוח אלא בחברתם של הגרמנים. אין זאת כי אם מצא מין את מינו. לשמוח עם האכרים אין וורמסר מוצא לבו, לא לפי כבודו הוא לרדת מרום עמדתו לדרגתם של אכרים, ולא עוד אלא אכרים מקבלי תמיכה.

ובמכתבו אל הוריו מיום ט' אדר שני תרמ"ו, כותב פוחצבסקי:

„— — הקולוניא שלנו הולכת מיום ליום הלוך וטוב. רוב הקולוניסטים סותרים את בתיהם, בתי העץ, ובונים בתי אבנים תחתיהם. הבהמות היו גרועות, כי קנו אותם מאת הערבים והבדואינים, והנה באה הפקודה מפריז למכור את הבהמות הרעות ולקנות תחתיהן טובות מבירות. אחדים מבני המושבה נשלחו לבירות לקנות שם בקר וצאן; וכבר באו הנה שני עדרים, נחמדים למראה ותאוה לעינים. בשבוע העבר החלו הקולוניסטים לעבוד את הלקת האדמה הקנויה מחדש. נקוה כי השנה תהיה שנת שובע; והערבים אומרים, כי „תבואת זכרון יעקב" טובה מתבואתם.

„מלאכתנו היא, כמו שכתבתי לכם מכבר, מלאכת הגננים, זריעה ונטיעה. ביחוד נוטעים אנחנו אילנות ופרחים בעציצים. בזמן האחרון נטענו פרחים הרבה. היום נטענו גן פרחים יפה מאד סביב בית המנהל. לצדי כל הרחוב העובר בתוך הקולוניא נעשה מעקה ומסעדות (ר"ל: מדרכות. א. ס.). את כל הדרכים בתוך הקולוניא וחוצה לה סביב יעזקו ויסקלו ערביאים שכירי יום זה כמה שבועות ויסולו בם מסלות (שאסטע). — — לחג הפסח הבא תשלם מלאכת בנין בית מקדש מעט, אשר כמוהו לא תמצאו בארץ ר. — — שתי פעמים בשבוע הולכת שיירה מכאן לצפת ולחיפה. בימים האלה התענגו הקולוניסטים ראשונה מיום צאתם מרומניה — לבוא בבית המרחץ ולהזיע; ואנכי התרחצתי בשבוע שעבר באמבטי. לחג הפסח יחכו כי בוא יבואו מפריז לבקר את הקולוניא, ואז בלי ספק תעשינה בה חדשות גדולות. אני, כשאני לעצמי, מברך על שעבר ומבקש רחמים להבא, כי רואה אני שמנהיגים אותי בדרך טובה ואינני חסר לנפשי מאומה. ועל כן במטותא מכם, הורי היקרים, אל תחטאו בילדכם ואל תדאגו לו. — — גן הירק אשר לנו יתן מעדנים לנפשי, כי הוא מוציא צמחיו ומצמיח זרעיו ומלא ברכת ה'. זאת הפעם השניה אשר זרענוהו בשנה הזאת; כי גני הירק צומחים בזה ונותנים את פריים מראשית השנה ועד אחרית השנה. אפס כי בימי החמה צריך להשקותם, שלא ייבשו התלמים. — — גם מכונת הקצירה באה מפריז, ובקרוב יבואו ריחים של קיטור. בשבוע העבר באו כלי בית לביתו של המנהל. חדר אחד בבית ההוא יכללו ויפארו לשם הנדיב. אתמול בא מכתב מפריז, והיום הוא נדבק אל הכותל במסדרון בית המנהל, למען יקראוהו כל אנשי המושב. במכתב ההוא נאמר: כי נודע להנדיב מכה"ע, כי יש בין הקולוניסטים אחדים שאינם שמחים בחלקם ומתאוננים, ועל זה ידאב לבו, כי משתדל הוא לעשות כל מה דאפשר להיטיב להם, ורוחם איננה נוחה בזה, על כן הוא מבקש להודיע לו מי ומי הם המתאוננים, כי אז יצוה לתת להם כסף להוצאות הדרך ושבו רומניה. — — —".

הצעירים שלחו מכתבים גם לעסקני חובבי־ציון ברוסיה. במכתבם לד"ר פינסקר, מיום י"ד אדר א' תרמ"ו, כותבים הצעירים ליאון יגלי, משה ורהפטיג, יצחק אפשטין וגרשון גורביץ, לאמר:

„מר פינסקר הנכבד! אצלנו אין שום חדש. עובדים כמקודם בגני ההנהלה, אבל, לצערנו, אין עבודתנו נושאת אותו האופי הלמודי־נסיוני, שאפשר היה לקוות לו. אין מלמדים אותנו ואין מסבירים לנו שום דבר בקשר עם העבודות הללו. וזה ברור גם לוורמסר בעצמו, שהיה נוכח הרבה פעמים בשעת עבודתנו. על כן הציע לנו שנפנה אליו במכתב ובו נתאר את המצב הנוכחי של עבודתנו הנסיונית־למודית, עד כמה שאינו מתאים למטרה שלשמה באנו הנה. והוא, וורמסר, ישלח את מכתבנו זה פריסה, יחד עם הערותיו בנידון זה. מכתב כזה כתבנו ובשבוע שעבר היה צריך להשלח פריסה. לפי דעתו של וורמסר, אנו יכולים להשיג את מטרתנו באופן יותר טוב ב„מקוה ישראל" שביפו. — מצבנו החמרי לא הוטב. שלשים הפרנקים שאנו מקבלים לחדש, אינם מספיקים בשביל נעלים והלבשה, כי ההנהלה נותנת לנו רק חליפת קיץ אחת של בגדי־עבודה. דברנו בענין זה עם וורמסר, והלה אמר לנו שיכתוב לפריס... לפי שעה, אנו נמצאים במצב דחוק מאד והננו נאלצים על כן לבקש מכבודו תמיכה בסך של 40 פרנק בשביל כל אחד מאתנו. זמן רב הססנו עד שהחלטנו לפנות אל כב' בבקשתנו זאת. מי כמונו יודע להעריך את פרוטות־העם, הנאספות לטובת הכלל, אולם ההכרח מאלצנו לעשות את זאת. אין ספק, ובהזדמנות הראשונה, כשרק תהיה לנו היכולת, נחזיר את הכסף בשמחה רבה.

„בשבוע שעבר נטענו עם הגנן ברחוב הראשי של המושבה, וכן גם בדרכים המקשרות את כל חלקי המושבה, יותר מאלף עצים — שמחציתם הם עצי־תות".

בשולי המכתב באה הערה כי את התמיכה מבקשים רק החתומים על המכתב. „פוחצ'בסקי אינו זקוק לתמיכה". ובשולי המכתב, במקור, רשומה הערת ד"ר פינסקר: „להשאיר בלי תוצאות".

מכתב דומה לזה כתב גם ביום י"ח אדר א' תרמ"ו ג. גורביץ לשפ"ר:

„ידיד נכבד, מר פ. רבינוביץ! — — — אנו מודים לו מאד על הנחומים לעתידנו, אולם מתוך מכתבו של הא' ארלנגר לא יכולנו, לצערנו, להסיק אותם הדברים. אנו מבינים רק את המשפט הראשון: „Der edle Wohlthäter hat seine besondere Absicht auf sie" (ז. א. עלינו), והמובן של כל השאר אפל בשבילנו כחושך מצרים. אבל אם גם נסכים עם המסקנות של כבודו, הנני מבטיחו, שגורלנו אינו תלוי לא בברון, ולא בארלנגר או בשייד, כי אם אך ורק בוורמסר ובדיגור ומהם קשה לצפות לדבר־מה. דיגור (אכר פשוט — בעל נסיון), שונא ואויב היהודים, מפריע בכל האמצעים לאכרים להיטיב את מצבם, מבטל אותם, לועג להם בכל מקום ובכל הזדמנות, ולבסוף מעליל עליהם עלילות־המן בפני הברון ובפני שייד, והוא, פלא, מאמינים לדבריו! — וורמסר, איש תם יושב אהלים, אינו מבין מאומה בהויות־עולם, מתחלה מסר את כל הנהלת המושבה לידי דיגור, היודע את הלשון הערבית, איש ערום ובעל מרץ, לכל הפחות לעומת וורמסר,

ועכשיו כשראה כבר מה שעולל ד... משתדל וורמסר לנהל בעצמו, אולם השטן משתפס רק שערה אחת הריהו מושך את כל הראש. במכתב רשמי הודענו לכבודו על מכתבנו לוו. על פי עצתו הוא, אולם הטכסיס הזה נראה לי לא כל כך לטובתנו, זוהי „יריה מן הפנה" על ד. זהו כבר המכתב השני. את המכתב הראשון שכתבנו על פי רצונו, לא שלח. — — — אין לך דבר מגוחך יותר מהשואת מצבנו הנוכחי לזה מה שנאמר עלינו במכתבו של ארלנגר: „...אשר ידעו את הארץ, את הלשון, את המנהגים ודרכי־העבודה". כלום אפשר ללמוד את כל אלה בשבתנו כאן כמו בהסגר. אין לנו שום מגע עם הערבים, לא היינו אפילו בכפר הקרוב. יאמין כבודו, שלא ראינו עדיין לא כרם ולא פרדס; אין אנו רואים את עולמנו לפנינו. הננו יוצאים ב־7 בבוקר ושבים ב־7—8 בערב. ומהי עבודתנו? לסחוב קורות, לסלול דרכים, להרים אבנים כבדות, ועוד יותר מזה לחפור בורות ולהוציא את העפר מתוכם! האם כל זה מוליך אותנו למטרתנו? ומצבנו החמרי? אינני יודע אפילו מה שם אקרא לו. אנו צפויים ללכת יחפים וערומים. האחד ישן על קרשים בלי מזרן, השני בלי כר, בלי שמיכה. — — — בקשנו שיתנו לנו כסף בשביל מגפים. והשיבו לנו: אתם באתם בשביל מטרה יותר נעלה — — — ומכיון שבלי מגפים א״א ללכת, השתקענו בחובות אצל האכרים, ואם חו״צ לא ימלאו את בקשתנו, נהיה בכל רע. בהתבוננו לסדרים או יותר נכון לאי־סדרים כאן, אשר אודיע לכב׳ עליהם בפעם אחרת, כמעט שנואשנו מהעתיד המזהיר אשר תארנו לעצמנו כשנסענו הנה ונוכחנו לדעת, שהמוצא היחיד והבטוח בשבילנו הוא להסתדר בתור אכרים פשוטים. רק יגלי לבדו אולי לא ישמח לעתיד צנוע כזה, השאר היו מסכימים בשמחה רבה. — —"

עד שגורביץ במכתבו מתאר את מצב הצעירים שנשלחו לזכרון־יעקב בגוונים שחורים כל כך, כתב חברו, פוחצ׳בסקי, להוריו את הדברים האלה: „מבטיח אני אתכם, כי מעולם לא היו לי ימים טובים כימים מעת אשר באתי הלום, כי מה אנחנו חסרים בזה? אין אנחנו עושים בעבודה יותר מכפי כוחנו, וההכרה, כי כל עמלנו הוא לטובתנו ולתועלתנו, היא תחזק את ידינו ותשנס את מתנינו. מטרתנו — להעשות גננים טובים ואל המטרה הזאת נגיע בעז״ה... אני כשאני לעצמי, מברך על שעבר ומבקש רחמים על להבא, כי רואה אנכי שמנהיגים אותנו בדרך טובה"....

פסקה זו סותרת להלוטין את תיאורו של גורביץ. אפשר שפוחצ׳בסקי בקש לנחם את הוריו ולהרגיעם, הואיל והם דרשו ממנו לחזור הביתה אחרי ששמעו על המצב הקשה השורר בא״י. והוא, הבן, השתדל לתאר להם את הכל בצבעים בהירים ומרגיעים... נימוק זה מתקבל על הדעת. אך אין ספק שגורביץ במכתבו הפריז. כי במה, סוף סוף, נחשב סבלם לעומת הסבל והתלאה של חלוצי ז״י בשנים הקודמות?

בינתים נשתנו, כנראה, פני הדברים לטובה, ובמכתב לד"ר פינסקר מיום ג' בסלו תרמ"ו, כותב יצחק אפשטין דברים משמחים יותר:

„האדון פינסקר הנכבד! בעונג רב הננו להודיעך דברים יותר משמחים על אודותינו. עד לתחילת חשון נגמרו כל בניני העץ במושבה ויחד אתם נגמרה גם עבודתנו — עריכת עצי־הבנין. אין אנו יודעים איזו עבודה היו נותנים לנו אחרי זה — עד זמן הגשמים אין שום עבודות חקלאיות — אולם אנו בעצמנו הצענו את שרותנו לסלילת חלק הדרך באורך של 150 מטר, סמוך למושבה, שהיתה עד עתה מכוסה המון אבנים וסלעים, השקועים עמוק בתוך האדמה, וגם צמחי־בר. התחלנו בהתלהבות בעבודה ובקרוב נגמור אותה בהצלחה. הפקיד־המנהל הביע לנו הרבה פעמים את שביעת־רצונו מעבודתנו. הדרך קבלה עכשיו צורה חדשה ומוסיפה חן על מראה המושבה. רוחב הדרך 10 מטרים, ומספיק בשביל 3 עגלות לנסוע בשורה, אחת לצד השניה ברוחה — דבר שאינו שכיח לגבי הדרכים בא"י. זאת היא עבודה מועילה ממדרגה ראשונה, ועל כן מלאנו אותה בחפץ רב, בזכרנו את דברי הנביא: „ושמתי כל הרי לדרך, ומסלתי ירמון, הנה אלה מרחוק יבואו, והנה אלה מצפון ומים, ואלה מארץ סינים" (ישעיה מ"ט). עכשיו נשאר לנו רק ליישר את הדרך ולפזר עליה חצץ. נתנו לנו מקום גדול בשביל גינת־ירק על יד הבית שבו אנו גרים. אנו נזרע כל מיני ירקות בשביל עבודת־נסיון. השבוע התחלנו כבר, בשעות עבודתנו שאחרי הצהרים, לסקל את הגנה ולבנות סביב גדר מאבנים. בשעה טובה! — החדר השני, שקוינו לקבל אותו, כבר נמצא ברשותנו. שני החדרים סמוכים זה לזה ובכל חדר גרים שלשה אנשים. החדרים גדולים ומרווחים. אנו איננו עובדים הרבה — 5 שעות, לעתים 6 ביום, 3 שעות עד הצהרים ושתים לאחריו. כבר התרגלנו כולנו למצבנו החדש ולעבודה. יש לנו החופש הגמור בעבודה, הננו באים והולכים כרצוננו. בכלל, אפשר לאמר, שאנו חיים די טוב: אנו עובדים במדה בינונית. מקבלים את כל הדרוש לנו למחיתנו, ומתוך הווה כזה הננו משקיפים על העתיד.

„מחכים כאן לבואו של וורמסר. לפי השמועות הוא נתמנה בתור מנהל בכל מושבות הברון. בשבוע שעבר חלקו לאכרים 19 צמדי־פרים מגזע ערבי, אבל השנה עוד לא יוכלו לחרוש בהם בגלל גילם הצעיר. בונים בתי־אבן חדשים, יפים מאד בחיצוניותם. את הגגות עושים האכרים ומקבלים בעד זה פרנק או שנים ליום".

בזה נסתיים פרק הששה. ששה באו והלכו, קודם לראש־פנה, כסיפורו של פוחצ'בסקי, ואחר כך למושבות: ורהפטיג ליסוד המעלה, גורביץ ופוח־צ'בסקי לראשון־לציון. הלפרין שוכן עפר בבית העלמין בזכרון־יעקב. יגלי עזב את הארץ, ואפשטין מוסיף להרביץ את תורת הלשון העברית, מאז ועד היום, יאריך ד' ימיו.

ששה אלה רשמו פרק בדברי ימיה של זכרון־יעקב, פרק קצר, אך יקר ורב ענין. הם באו והלכו, אך ברית כרתו עם אדמת ארצנו, ברית עולם, וזכורים הם כולם לטובה, לברכה ולכבוד.

יד.

מחודש לחודש

בחודש טבת תרמ"ו יצאו האכרים לחרוש ולזרוע. עד כאן היה לכל אכר חלק רביעי בעגלה. עכשיו חזרו וחלקו את העגלות, עגלה לכל שני אכרים. ועדיין לא מצאו סיפוקם. עמדו האכרים ופדו את חלקם זה מיד זה, ובכסף קנו להם עגלות גם שאר האכרים — וכך השיגו כל אחד עגלה לעצמו. הונח מעט גם בצרכי משק הבית. הפקידות קצבה 6 נפוליון (נפוליון: לירה זהב צרפתית) לכל אכר, בשביל קנית פרה, שתספק חלב לבית, אלא שאין הפקידות נותנת את הכסף בידו של האכר. רוצה אדם לקנות פרה, צריך הוא להביא את הערבי המוכר ואת פרתו אל האדמיניסטרציה, ורק לאחר שוורמסר רואה את הפרה — וזו נושאת חן מלפניו — הוא משלם את הכסף לידי המוכר הערבי. מנהגו זה של וורמסר פגע בכבודם של האכרים, ורבים מהם וותרו על חסדיו מלכתחלה.

עבר החריש, נגמרה גם הזריעה והעבודה אינה נפסקת. אך נכנס שבט, התחילה עבודת נטיעה קדחתנית. האכרים שבחרו במטעים בלבד גמרו את הכשרת חלקותיהם בהרים, וגם אכרים אחרים הכשירו כל אחד לעצמו הקטאר אחד ועד הקטאר וחצי מאדמת ההרים. שתילי גפנים הזמין דיגור מן הלבנון. במושבה, לשני צדי המדרכות, נטעו עצי תות ואזדרכת. דיגור גם הוא חלק לאכרים ממשתלתו כל מיני שתילים של עצי פרי בשביל נטיעה בתוך כרמי הענבים וגם בגנים שמאחורי הבתים.

*

משנכנס אדר מרבים בשמחה, אלא שהפעם לא היתה השמחה שלמה. קפץ על האכרים רוגזו של עלי בק, מודיר קיסריה.

בחודש אדר בא הקץ ל„עצמאותה הכספית" של זכרון־יעקב. מעשה שהיה כך היה.

מודיר קיסריה עלי־בק, אשר זה מקרוב נתמנה למשרה זו, בא, כדרכו, לבקר במושבה, ועמו חייליו ובני לויתו. עבר את המושבה פעם ופעמיים, ועיניו משוטטות מסביב, מבקשות בנין שנבנה בלי רשיון, — ולא ישוב בידים ריקות... אך כל בנין מעין זה לא נמצא, וכבר פנה לחזור על עקבותיו. והנה ראה ערבי אחד יושב ומונה מטבעות, וביניהן גם מטבעות של זכרון־יעקב.

„מאין לך כסף זה?"

— קבלתי מאת בעלת החנות ה׳יהודיה׳, רפפורט שמה.

— הראני את החנות.

בתה של בעלת החנות, שנשאלה ע״י המודיר, אם היא אשר נתנה את הכסף לערבי, השיבה קשות: „שו־בחוסאק״?... כלומר: מה אכפת לך?... עלתה חמתו של המודיר להשחית: בגידה!... היהודים טובעים כסף לעצמם! נזעקו כל בני המושבה. בא מוכתר המושבה מתתיהו תמשיס. שאל תמשיס את העלמה לפשר הענין וזו הסבירה לו מה שהסבירה. המודיר נתרתח ובחמתו שלף את חרבו והניפה מול הצעירה. האכר משה־ירש הרשקוביץ, שעמד לצדה, נזדרז ותפש מטה ארוך ובמכה גברתנית שבר את החרב וגם פצע את יד המודיר. עלי בק יצא לחיפה והביא קובלנה לפני מושל המחוז (הקימקאם) על בני זכרון־יעקב שהם טובעים לעצמם מטבעות כסף ושבשעת מלוי תפקידו הוכה ונפצע בידי שלשה מאנשי המושבה, מתתיהו תמשיס, הרשקוביץ ור. קורלנד... עם זה שלח עלי בק למושבה לרמז, כי בשכר 100 לירות־זהב מוכן הוא למחול על כבודו ולבטל את המשפט וגם לטשטש את ענין המטבעות. אלא שוורמסר סרב הפעם למלא תאותו של המודיר — ושלשת הנאשמים נדונו למאסר שנה אחת. למעשה לא רצו הנדונים את „עוונם״, כי היו מתחמקים פעם פעם, עד שהגיע שייד, בא־כח הברון מפריז, והענין נתישב. שייד הלך אל הוואלי בבירות, ובכח השפעתו של הברון באה פקודה ועלי בק פוטר ממשרתו... אך מצד שני שלח הוואלי שליחים להודיעו, כי נכון הוא להשיבו על כנו, בתנאי שיבטל את המשפט. ואמנם בוטל המשפט, ושלשת הנאשמים שוחררו מענשם. אך את המטבעות העבריות הוכרח וורמסר להוציא לגמרי משוק הכספים, ובזה תמה פרשת הכסף העברי של זכרון־יעקב. רק מטבעות מספר שמורות למזכרת בכמה מבתי המושבה. הרבה מטבעות רכשו להם למזכרת גם תיירים, מאמריקה ביחוד, אשר שלמו תמורתן טבין ותקילין.

מאז היה עלי בק ידיד טוב למושבה.

*

נכנס ניסן. בשעה טובה, נשלם בנין בית הכנסת! כל הקהל מצפה בחרדת קודש לחנוכת הבית. והנה בא היום. זה היום עשה ד׳! כל העם צועדים לאטם בהדרת כבוד, ובראשם מקהלת משוררים. ילדה אחת נושאת כר רקום הדר, ועל הכר המפתח לדלתות ההיכל.

הנה מה שמספר ביומנו ירחמיאל הלפרין על חנוכת הבית:

„נגמר בנין בית־הכנסת, לחנוכת־הבית הזמין הפקיד מר וורמסר הרבה גרמנים מחיפה. אנחנו ערכנו מקהלת משוררים. ואולם את המפתח לפתיחת בית־הכנסת מסר וורמסר לידי הגרמני מחיפה בשם קלר. המעשה הזה עורר עליו את

בנין בית־הכנסת „אהל־יעקב" (מבט מבחוץ)

בית־הכנסת (מבט מבפנים)

חמת כל האכרים. כולם חזרו לבתיהם בשברון־לב, אבל איש מהם לא העיז לפצות פה״

בעתון „וורטה דס טמפלס״, (Worte des Tempels) מס׳ 44, מיום 4 לחדש נובמבר 1886, מספר אחד הגרמנים את פרטי החגיגה ואלה דבריו:

„ביום 16 באוקטובר 1886 חגגה המושבה העברית זכרון־יעקב את חגה הגדול — חנוכת בית־הכנסת שנבנה לתלפיות. מנהל המושבה מר וורמסר הזמין אחדים מאכרי המושבה הגרמנית בחיפה להשתתף בחגיגה זו והזמנתו נתקבלה ברצון. הואיל וזכרון־יעקב נמצאת מהלך 35 קילומטר מחיפה והנסיעה הקשה בדרך לא סלולה נמשכת 6 שעות, החום הקשה מכביד על אדם ובהמה, יצאנו לדרכנו בשעה 12 בלילה, וגם לא התחרטנו על מעשנו זה, הירח האיר את חשכת הליל, את האדמה מצד אחד והים מצד שני. כשהגענו אל המושבה נתקבלנו בחביבות רבה ע״י המנהל ולאחר שסעדנו את לבנו יצאנו לטיול מסביב למושבה.

„בו ביום בשעה 1 אחה״צ נתאספו כל בני המושבה; אנשים נשים וטף, כלם לבושים בגדי־חג, כדי להעביר את ספרי־התורה לבית־הכנסת החדש. מקהלת המשוררים פתחה בזמרה ובשירה. ילדה בת 7 נשאה בידה על כר מקושט את מפתח בית־הכנסת החדש, ואחריה הלכו זקני העדה וספרי־התורה בידיהם. בשירי תהלה הלכו לאטם, ועל יד בית הכנסת נתכבד אחד האורחים הזרים, גרמני, לפתוח את בית־הכנסת במפתח שעל הכר. אחר פתיחת שערי בית־האלהים נכנס כל הקהל בשירה ובזמרה. ועדת החגיגה חלקה את המקומות לאורחים והשגיחה על הסדר. אחר שישבו כולם על מקומותיהם החל טכס החגיגה בשירת המקהלה. הפקיד קם על רגליו ונשא את נאומו הארוך בגרמנית צחה. — —

„בערב אחר כלות טכס החגיגה נערכה סעודה לאורחים ולמשפחות הנכבדות של המושבה בביתו של הפקיד. נשמעו נאומים נלהבים בגרמנית, צרפתית ורוסית. ובנאומים אלה צוין כמה פעמים, שעלינו לאהוב זה את זה ולהפיץ את רעיון האחוה בכל מקום. בשירים גרמניים ועבריים עבר הזמן במהירות ובקומנו מהשלחן בשעה 11 בלילה, פצר בנו הפקיד להשאר עד הבוקר; אך בקושי רב עלה בידנו להפרד מאת הפקיד החביב, כי החלטנו לנסוע בלילה, ובבקר השכם הגענו לביתנו עייפים מנסיעתנו לאחר שבלינו שעות אחדות בחוג מצומצם של אנשים, בתוך אוירה של ידידות״.

לבית הכנסת קראו בשם „אהל־יעקב״, אחרי אשר גם לבית הספר קראו בשם „נוה־יעקב״.

וורמסר, ועמו ועדה נבחרת, חלקו את מקומות הישיבה, — לאיש כגילו וכערכו. ובראש כל, ליד כותל המזרח — מקוריו של וורמסר.

עכשיו הגיעה שעתו של וורמסר „לחנך״ את צאן מרעיתו וללמד את אכרי זכרון־יעקב פרק במסכת „דרך־ארץ״. והוא נגש למלאכה. ראשית כל, דרש מאת

האכרים שיתפללו בשקט, ואל יקימו חלילה רעש. הגבי׳ה אחד את קולו מעט, מיד פתח וורמסר בצעקה:

— האם חרש הוא האלוהים?...

אלא שה„עבודה" בבית הכנסת אין בה כדי שררה ואין בה כדי להשביע את תאות השלטון. וורמסר בקש לרדות באכרים והשפיע עליהם גזרות, ופקודות, ואיסורים לבלי סוף. אסור היה לצאת מן המושבה בלא נטילת רשות ולנסוע לחיפה אפילו כדי לטחון מעט חטה. אסור לגזור בול עץ מן היער. אסור להכניס אורחים למושבה.

אורח מותר לשהות במושבה שלשה ימים. וכדי שלא תארע תקלה התקין פתקאות בנות גונים שונים. אורח שיש בידו פתקא צהובה — רשאי לשהות במושבה כך וכך ימים, לבנה — רשות לו גם להשתקע במושבה. ואם אדומה היא — סמן, שהאורח אינו רצוי בכלל. אכר שעבר על האיסור נענש קשה.

*

בחדש אייר תרמ״ו נוספו על משפחת חקלאי זכרון־יעקב עוד שתי משפחות, מרדכי בונשטין וחותנו שלמה יעקבזון (הוא אחיו של ר׳ דוד שוב). פרשה רבת ענין רשמו משפחות אלה, אשר עזבו את ראש־פנה ובאו לשבת על אדמת טנטורה, בקרב בני הכפר הערבים.

מרדכי בונשטין, שבא לראש־פנה לשבת על נחלתו מטעם הועד המרכזי בגלאץ, שתי שנים לפני כן, צר היה לו המקום, צרה הדירה והנחלה מצער. הוא נשא נפשו לנחלה רחבת־ידים, לכרי בר, לעדרי בקר וצאן, קצורו של דבר — לחיי אכר בכפר.

והנה בא שייד לראש־פנה ובקש שתי משפחות אכרים, שברצונן לשבת על כל אדמת הנחלה שבטנטורה. אדמה זו שנעבדה עד עתה בידי האכרים הצעירים, הרווקים, הלכה ונשמטה מידם, כל שנה יותר, מאין ביכולתם לקבוע את הגבולות. שמונה־עשר צעירים היו, והאדמה 36 חלקים, מטליות מטליות מפוזרות (כ־300 דונם), ומשנה לשנה מסיגים הערבים גבולות, — ואין קץ לסבל, ואין בכח הצעירים לעמוד בעבודתם על האדמה המרוחקה, בעוד הם דרים בזכרון־יעקב. אף הם עצמם לא תמיד חרשו את אדמתם שלהם, ורבים הסכסוכים... עד שהחליט שייד, כי כדי להחזיק באדמות אלה שבטנטורה, בזכות קנין ובזכות חזקה, מן ההכרח להושיב בכפר שתי משפחות אכרים.

הזווג עלה יפה. מרדכי בונשטין אדם צעיר, בריא וחסון, אוהב עבודה וחרוץ במלאכתו — הנה כזה דרוש לו לשייד בשביל טנטורה. והרי הוא מבטיח גם לכל אחד עגלה וזוג סוסים... לא ארכו הימים, ומרדכי בונשטין וחותנו שלמה יעקבזון יצאו לזכרון־יעקב. לילה לנו במושבה ואחר שמו פניהם לטנטורה בלוית

דיגיר, סיירו את האדמה, — והנה מישור רחב, והדרך אל כל חלקה בעגלה נוחה וקלה... כל אלה צודדו את הלב.

מרדכי בונשטין, שנכסף אל זכרון־יעקב, מסר לברון את נחלתו בראש־פנה ותמורתה קבל את טנטורה וגם הבטחה שיבנו להם בית.

וכבר לפני הפסח עברו לטנטורה לישיבת קבע. בכפר עמד בית שהיה גם הוא שייך לנחלה — חושה מטה לנפול. עליה הקימו שני חדרים ושני מטבחים, חדר ומטבח למשפחה. מרדכי בונשטין ישב עם רעיתו ועם ילדם הפעוט. ושלמה יעקבזון אף הוא עם רעיתו, שתי בנות, ועמם קרוב, בחור צעיר בן 16 שנה, עזר כנגדם.

ביתם בלב הכפר הערבי, אך המנהגים עם השכנים — מנהגי ידידות וקרבה. אלה לומדים להכיר את היהודי ומכבדים אותו. הלשון המשותפת היא טורקית, השגורה בפיו של בונשטין, אבל מעט מעט הוא מלמד לשונו לדבר ערבית.

קנו פרדות לעבודה. הזמינו עגלה חדשה. חרשו וזרעו, וגם קצרו. שתלו גם ירקות ואכלו מפרי יגיעם.

מעט מעט נקבעו גם הגבולות. בונשטין קרב לו ערבי מבני הכפר, וזה היה מורה לו את הגבולות. גם מודיר קיסריה, עלי בק, נתן דעתו על יהודי זה, אשר קבע מושבו יחידי בלב הכפר הערבי. בבוא המודיר לבקר בכפר, והוא מיסב עם המוכתר וזקני הכפר בחדר ה„דיואן", שולח הוא לקרוא ליהודי. בונשטין בא, מסב גם הוא עמהם. רואה בונשטין, כי המודיר איננו „נזיר" — והוא מזמינו לביתו, מוזג לו כוס י"ש טוב, מעשה ידיו להתפאר. נתגלגלה השיחה ובונשטין משיח לבו לפני המודיר ומספר לו על הסגת גבולו. חרה הדבר למודיר, ולימים, כשבא לבקר בכפר, פנה אל הזקנים והמוכתר ואמר:

— יהודי אחד ביניכם ואינכם מקרבים אותו?

— הכיצד? — תמה המוכתר — כאח ישב בינינו, כאחד מאתנו לכל דבר.

— והנה הסגתם גבולו, לא טוב הדבר בעיני.

— לא נעשה כדבר הזה! — מבטיחים המוכתר והזקנים.

והנחלה חוזרת לגבולה.

היחסים בין בונשטין ושכניו בני טנטורה היו טובים להפליא. כולם אהבוהו על ישרות לבו, על הליכותיו הטובות ומדותיו הנאות. אף בקשו לתת עליו את משרת מוכתר הכפר — אך בונשטין סרב.

וכל כך גדולה היתה חבתו של היהודי לפניהם, שלמדו גם לכבד את מועדיו, חגו ושבתו. נוהגים היו בני טנטורה לקצור קציר „טלקאת", פירוש הדבר: קציר חלקים רבים בעבודה משותפת. ואף בונשטין עמהם. מעשה, וערב שבת הגיעו עד חלקתו של בונשטין. והנה כרוז ערבי עובר בכפר ומכריז, כי ביום מחר אין יוצאים לעבודת הקציר, הואיל ושבת מחר ואין היהודי קוצר בשבת... ועבודת הקציר נפסקה.

*

אך לא הכל כשורה בטנטורה. על פי רוב נשאר בונשטין יחידי בכפר. חותנו שלמה יעקבזון לא שהה ימים רבים בטנטורה, וכתום שתי שנים יצא משם בגלל סכסוך עם הפקידות. הוסיפו לבונשטין שותף אחד, מן הפועלים ההרוצים בזכרון־יעקב, שהברון המליץ עליו לעשותו אכר, אברהם מזרחי שמו, יהודי קורדיסטני, אך גם הוא עזב את טנטורה.

שוב נשאר בונשטין יחידי.

העבירו אליו כשותף את יצחק שוללר. אך זה חמום־מוח היה, ריב תמיד לו עם ערביי הכפר. וגם הוא לא הוציא שנתו שם.

זה בא וזה הולך, אך בונשטין אינו עוזב את מקומו ואינו מפקיר את נחלתו. הוא לא הוביש את שייד, והוכיח, כי הוא נאה לטנטורה וטנטורה נאה לו.

ואולם טנטורה בצות סביב לה, מעלות אדי־מות, ועל משפחה בודדה זו קפצה הקדחת בכל חמת זעמה. וכלתה הרעה לאם, לחיה בונשטין. בעוד היא מנדדת שינה מעיניה ושוקדת על ערש הילדים הקודחים, השתערה הקדחת אליה עצמה והפילה גם אותה למשכב. נשאר מרדכי בונשטין יחידי עם כל בני ביתו החולים, ואין עוזר ואין תומך. מי יקרא לרופא, או מי תחתיו יגיש לחולים טפת מים? הרופא מבקר בטנטורה פעם בשבוע, הרוקח אדלר מבקר בטנטורה פעמיים בשבוע, אבל הקדחת אינה קובעת עתים.

בימות הקיץ אין הקדחת מרפה מן האם ומן הילדים. הרופא גוזר על האשה והילדים לעזוב את טנטורה, אך היא אינה זזה ממקומה. כיצד תעזוב את בעלה לבדו? מי יכין לו ארוחתו? מי יסעד משכבו בחליו? מי יכבס לבניו? והמחלה הולכת וכבדה. האשה וילדיה שבורים ורצוצים, אין בהם מתום. כמעט אמרו נואש. הלך בונשטין ושכר חדר בבית אכר בזכרון־יעקב — והושיב בו את משפחתו, בטרם עבר המועד.

אלא שלא נחה דעתו של שייד: הכיצד? למה עזבה המשפחה את טנטורה! ושייד הבטיח לבונשטין להקים על ביתו קומה שניה, בעוד הוא מתאר לפניו את טנטורה לעתיד לבוא, — עיר נמל ותעשיה מפותחת בה, עיר פורחת ומשגשגת... וכל זה בידו, ביד בונשטין. אם חלילה יצא גם הוא — אבדה העיר, לא תקום התעשיה ולא יקום הנמל.

ובונשטין לא עזב את טנטורה. כמעט ניגוחו בני ביתו מיסורי הקדחת, חזרו לשבת בביתם בטנטורה. ועוד שנים רבות הוסיפו לשבת בביתם אשר בכפר, בטרם עברו לזכרון־יעקב, לשבת עם בני עדתם ובקרב עמם.

ומרדכי בונשטין עובד בזעת אפיו, זורע וקוצר. יש לו עדר צאן וכבשים, עדר גדול, משק חלב, לול עופות, ואף שובך יונים.

וברכת־שמים שרויה במעשה־ידיו, ומשפחתו גדלה והולכת, והנה הוא כבר אב לארבעה ילדים.

*

בחודש סיון התחיל קציר החטים, ורוב האכרים יצאו לעבודת הקציר. הפקי־דות הזמינה למושבה מכונת קציר. הירש מנדל רוטשטין נתמנה מפקח על המכונה ושכרו 4 בישליקים לכל הקטאר. לא כל האכרים קצרו במכונה. רובם קצרו בחרמשים, והשנה שנת ברכה.

ובין כה וכה יוצאים ארבעה אכרים חליפות לעבודת קומונה, לעזור ליד המודד, שהתחיל בעבודת החלוקה של אדמות נזלה ואם־אל־תות. בחודש אב כבר חולקה האדמה בין האכרים. בנזלה קבל כל אכר 5 הקטאר, הואיל והאדמה לא היתה מן המשובחות, ובאם־אל־תות קבל כל אכר 3 הקטאר, חוץ מכמה אכרים בעלי משפחות גדולות, שקבלו באם־אל־תות 6 הקטאר כל אחד.

עבודות השנה נגמרו. האכרים אספו יבולם מן הגורן. וכיון שבחודש אלול נתמעטה העבודה, ואדמת נזלה בחלקה זרועה שיחי „סריס", עלתה במחשבה לפני דיגור להכריח את האכרים כולם לצאת ולעקור את השיחים. יום יום פוקד דיגור את שדות נזלה לראות אם האכרים ממלאים את פקודתו, ומי שלא יצא לעבודה זו בנזלה הוטל עליו קנס 10 פרנק מכסף התמיכה. מעשה ויצא אכר אחד לטחון שק חטים (טחנה טרם היתה במושבה) ולא הלך אותו יום לעקור שיחים בנזלה, ונתחייב עונש 10 פרנק. כאן עומד וורמסר על המשמר, והאכרים נקעה נפשם מעול כבד זה של וורמסר ודיגור גם יחד.

עם זה הולכת המושבה מחיל אל חיל. בשתי השנים האחרונות קנתה ההנהלה בשביל המושבה 38 סוסים, 183 שוורים, 61 פרות. נזרע חבל אדמה של 414 הקטאר יחד עם אדמת נזלה, לעומת השנה שקדמה, שבה נזרעו רק 75 הקטאר. והרי בראשית הימים כמה שמחו האכרים לתקוע יתד בנחלתם, בזרעם 30 הקטאר...

ומספר הנולדים בשנה ההיא 12.

נבנו גדרות בין חצרות האכרים. ומלבד שאר העבודות, הוטל על האכרים לסלול את שתי הדרכים היוצאות מן המושבה, אחת צפונה, לעבר חיפה, ואחת דרומה לעבר יפו.

ותלמוד תורה כנגד כולם. מספר הילדים בבית הספר הולך ורב. גם עבודת הבנין אינה פוסקת. מעט מעט, קו לקו.

עתה רחש לבו של וורמסר דבר טוב. לפתע פתאום, ואיש לא פלל, נשאו לבבו לזכות את המושבה ב„עצמאות", כביכול.

הוא צוה את האכרים לבחור בועד, שיהא עוסק ומטפל, על פי תקנות קבועות מראש, בכל הענינים הפנימיים של המושבה. הועד, תשעה אנשים במספר, נוסד ביום כ"ח כסלו תרמ"ו. ושם ניתן לו: „בני איש אחד". ואלה התקנות אשר תקן הועד:

„בשם ה'

בהסכמת האדון האדמיניסטרטור נתכנסה חבורה קדישה לשם יסוד אגודת סיוע פה במושבה זכרון־יעקב ביום כ"ח כסלו, פרשה „ויגש" שנת תרמ"ו. בראש האגודה הנ"ל תעמוד מועצת־עדה, שכל חבריה יהיו נקראים בשם „בני איש אחד". מטרת האגודה:

סעיף 1. להשליט אחדות ואחוה בין כל המתישבים הקולוניסטים: לספק כל צרכי חיי נפש למושבה: להמציא עזרה וסיוע לכל חבר חולה ולבני משפחתו, ובבוא יום, ופקודת כל אדם יפקד על אחד מהם, החברים „מתעסקים" בו.

סעיף 2. כל מועמד הרוצה להרשם כחבר לאגודה, חייב להודיע בכתב למועצה, שהוא מקבל עליו לקיים את תקנות הועד, ועם זה עליו לצרף מס כניסה והרשמה 6 גרושים וגם תשלום מס החודש הראשון:

סעיף 3. הכנסות האגודה באות ממסים חדשיים של החברים, וגם מחתונות ולידות. א) כל חבר האגודה חייב לשלם חודש חודש 3 פיאסטר; ב) מחתונה המס 6 פיאסטר ומחגיגת לידה 3 פיאסטר.

הרשימה ארוכה. התקנות כוללות את תפקידי הועד וחבריו, ומונות את פרטי העזרה שעל האגודה וחבריה להגיש לחבר ברוח האחדות והאחוה. ואלה מעט מן החובות והתפקידים:

„— — על מועצת העדה החובה להשגיח, שכל חבר יהא נזהר לקיים את התקנות. — — מדי שבוע בשבוע צריכים שני חברי המועצה, לפי התור, להיות בעבודה המתמדת, כדי להשגיח שהכל יעשה כראוי וכהלכה. — — חברי הועדה המתמדת מפקחים על המשקלות והמדות במושבה. אם יחלה אחד במושבה ולחולה דרושה משמרת לפי צו הרופא — על חברי הועדה המתמדת להעמיד לחולה שני חברים שיסעדוהו בחליו. — — חלה חבר האגודה בעונת החריש, הקציר או הדיש, והוא זקוק לעזרה — מספיקים לו כל הסיוע הדרוש לו. המועצה תשתדל להכשיר חלקת אדמה למרעה בשביל המקנה. — — המועצה תשתדל גם להספיק מאור למושבה; לפקח על בית־הכנסת, על בית המרחץ, על הבאר; להעמיד משמר לילה במושבה, וכן גם בשדות, מתחילת עונת החריש עד אחרי אוסף קציר התבואה. — — המועצה משתדלת לפי כוחה ועל ידי סמכות ההנהלה לחכור את ה„מעשר" מאת הממשלה. — — המועצה, עם יפוי־כוח מן ההנהלה, משגיחה על האטליזים שלא ימכרו את הבשר במחירים מופקעים. — — המועצה מספקת מצות למושבה". — — וכאלה וכאלה.

רבים ושונים היו תפקידי המועצה, והמוסד, לאמתו של דבר, עלול היה לשמש כלי מחזיק ברכה למושבה, לולא... וורמסר! „ארורים הם הרשעים שאין טובתם שלמה". „עצמאות" זו נהפכה ב„רוב חסדו" של וורמסר לשם שנתרוקן מתכנו. למעשה, לא היו האכרים רשאים לפנות ימינה ושמאלה שלא על דעת „האדון

המנהל האדמיניסטרטור", למען יכירו וידעו, כי יש אדון על כל המעשים, על פיו יסעו ועל פיו יחנו, ובלעדיו לא ירים איש את ידו ואת רגלו. „ועד המושבה אין לו רשות לדון בשום קובלנה, אם זו לא נמסרה לו מיד האדמיניסטרטור". „ועד המושבה חיב להמציא כל שלשה חדשים לאדון האדמיניסטרטור דין וחשבון על כל המעשים מקטון ועד גדול, ואין לו רשות לערער על גזרותיו של האדון האדמיניסטרטור ולהרהר אחרי מדותיו".

אף על פי כן, הספיק ועד „בני איש אחד" לפעול ולעשות הרבה בשנות קיומו המעטות. בארכיון של המושבה נשתמרו לפליטה גוילים נושנים, פרוטוקולים ומכתבים, קטעי זכרונות עגומים לפרשת הלבטים בראשית השנים. נביא לדוגמא אחדים מהם:

זאב קליינמן נעדר מן השמירה בתורו. המנהל אומר לקנסו, שלא כדין. נותן בידו הועד תעודה לאמור:

„נתאשר בזה על ידי הועד האזרחי, שהא' וולף קליינמן לא יכול למלאות את חובתו כשומר אור ליום ששי לחודש זה (ליל הגנבה אצל שמואל שטרנברג) כי היה חולה מאד. את מקומו מלא האדון חיים בער שוורץ. תעודה זו נתנה לו, כדי שיוכל להוכיח את הדבר לפני האדמיניסטרציה המכובדת. זכרון־יעקב 27 לפברואר 1886. מ. סטנובר — היושב־ראש; המזכיר — דוד אברמוביץ".

יעקב כהן־קיטרר העליב את גיסו יחיאל דימנד, החליט הועד לענוש את המעליב, והוא כותב ביום 22 לאפריל 1886 אל האדמיניסטרטור:

„יש לי הכבוד להודיע לך, שהאדון יעקב כהן קיטרר נקנס בישיבה מ־21 לחודש זה על ידי הועד ב־20 פרנק — — אנחנו מבקשים לגבות את הסכום ולמסרו לגזברנו הא' לייטנר. — היושב־ראש — מאיר ליב הירשקו: המזכיר — מ. סטנובר".

הועד וחבריו שקדו לישב סכסוכים בין אדם לחברו, כל שכן לסייע כמיטב יכלתם לכל הזקוקים לעזרתו, ורבה היתה פעולתם לתקנת המושבה בכלל. הרבה חוזים שמורים בארכיון: בין הועד וקבלני הבשר, בין הועד וקבלני המרעה, בין הועד וקבלני המצות.

רוח אחדות ואחוה שוררת בכל פעולות האגודה והועד „בני איש אחד", וגדול היה חסדם עם החיים ועם המתים.

כי עכשיו כבר כבושה מסלה חדשה — דרך כל הארץ. בדרומה של המושבה הוקצתה חלקה אחת, כדמות מלבן ארוך ורחב, בו יבואו יגיעי כוח למנוחת עולמים. מי בקצו ומי לא בקצו. אחת על יד אחת שוכנות האבנים האלמות, מצבה מצבה על תלה. בשלום־עולם ודממת קודש קרבו אבן אל אבן, ותוגת יה שפוכה עליהן. אֵלֶם הכתב שעל גבי הקבר, אין צעקת שבר, אין תאניה ואניה, רק העינים רואות את הקולות, ולרגעים נדמה לך, כאילו מחלל העולם גונב אז אזנך בכי

חרישי, אם שכולה מבכה את ילד טפוחיה, מנהמת כיונה. „פה נטמן" הנער הירשקו; „פה נטמנה" יהודית שטרנברג — נקטף פרח באבו. כעינים סמויות נבטות אליך האותיות השקועות בחוריהן. „פה נטמן" הישיש יהודה אידלזון. והנה אחד מן הששה מרוסיה, אברהם הלפרין, מת בקדחת. ואשה אחת, ועוד אשה.

מי בקצו ומי לא בקצו. טרם יצאה שנת תרמ"ו, ביום ו' אלול, נפטר לעולמו אחד האכרים, מן התשעה הראשונים, יעקב יוסף, המכונה אלתר וינשטוק. בעודו בעצם כוחו מת האיש.

והן הוא היה סמל האמונה והתקוה. מי כמוהו ידע לנחם בצרה, לעודד, לחזק ידים רפות.

„אל נא יפול לב אדם עליו. בניני האבן יקומו, קום יקומו, אם לא השנה — בשנה האחרת, אם לא בשניה — בשלישית. האריכו רוחכם" — כך טען וינשטוק לפני חבריו, שעיפו ממלחמתם עם פקידי הרשות, ונפשם קצרה מהתחכם תמיד, מהערים ומחבל תחבולות, איך להעלים את מלאכת הבנין מעין רעה ומפגע רע — „ראו — היה אומר — כמה נסיונות נתנסינו ועמדנו בכולם, נעמוד גם בזה. קרבנות? אמנם כן! אין ארץ ישראל נקנית אלא ביסורים. קרבנות אלו ברית־מלח־עולם הם ביניני ובין הארץ הזאת, נחלתנו ונחלת בנינו לנצח. מי אשר לא הכין לבו לקרבן־תמיד לא לו הארץ, ואין לי אמון בו. מי יודע, אם לא באחד הימים, יום צרה ומצוקה, יקום, יעמיס צרורו על שכמו וילך אל אשר ילך, לתור לו מנוחה בקצוי ארץ ואיים רחוקים. ואני אחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש — כי אזכה ואהיה הקרבן הראשון במקום הזה, הראשון לכל בני חבורתנו, ובזאת אדע, כי בני לא יעזבוהו עוד"!

הדברים נאמרו תוך שיחת חברים, בשעה שהאכרים היו משיחים בשברון לב את לבטיהם בענין בתי האבן, אשר מלאכתם דלדלה את כוחם, דלדלה את לבם והשרתה עליהם רוח נכאים ואפס־תקוה.

אכן מרים היו החיים בצריפי העץ העלובים — מחנק בשרב, צנה וצמרמורת בחורף, אם על בנים נמקו.

מתוך שיחת חברים נפרדו האנשים איש לביתו, ולמחרת היום נודע במושבה, כי וינשטוק נפל למשכב, אף שלח לקרוא לחבריו.

נכנסו לבקרו, ישבו על יד מטתו, גלגלו שיחה מענין לענין, בדחו דעתם. זאת הפעם דברו הם. וינשטוק שכב דומם, כשקוע במחשבות, שומע ואינו שומע. עיניו, עיפות ונוגות, שלוחות לחלל העולם כחולמות, ועל פניו השלוים בת צחוק טובה, מפיקה אהבה ורחמים, ברכת שלום לרחוק ולקרוב, וצדוק־הדין.

„אחי ורעי — פתח וינשטוק חרש בקול יגע — עיניכם הרואות, חולה אני. נראה, כי משאלתי להיות מבין האכרים המת הראשון, אשר יזכה לנוח באדמת ההר הזה, תנתן לי. ועתה, הבטיחוני בתקיעת־כף, כי לאחר מאה ועשרים שנה,

תבואו גם אתם למנוחתכם באדמת ההר הזה שלנו. שכנים טובים היינו בחיינו, אחים לאסון ולששון, ושכנים נהיה גם בבית מועד לכל חי. עוד נכונו לכם ימים טובים, אשרי המחכה ויגיע, ואני — ד' הוא נחלתי".

שומעים האכרים ותמהים. הלצון יחמוד לו חברם, או התל יהתל בהם? והוא בשלו: —

— לא תלכו מזה עד אם תתקעו לי כפכם ותבטיחוני, כי תשמרו את בקשתי בלבכם כל הימים, ולעת זקנה וזוקן, ורצון האלהים יעשה, תפקדוני ברחמים, ועם מלוני תשימו מלונכם.

— אל נא תדבר אלינו כזאת. את אדמתנו לא נעזב, פה נחיה ופה נמות. אך עוד רחוק היום, עוד רבה העבודה, יחד ראינו רעה, יחד נראה בטובה.

— אחת בקשתי: תקעו לי כפכם, ושבה נפשי למנוחתה.

והחברים תקעו לו כפם.

רק ימים מספר עברו. ביום ו' אלול תרמ"ו נפטר האיש. ולאלה שעמדו על מטתו אמר בשמחת נצחון בטרם עצם עיניו: „עתה ידעתי, כי המקום לא יעזב. זכיתי זכות גדולה... קשרתי קשר בל־ינתק"...

הוא לא ראה, מזלו ראה.

בדממת אבל הלכו האכרים אחרי ארון חברם היקר, המסור והנאמן, אשר גם מותו נחשב בעיניו כשכר לפעולת חייו.

ובדממת אבל חוזרים מבית הקברות אל צריפי העץ, אל המחנק, ואין דובר דבר. עוד נישא באזניהם קול חברם: „האריכו רוחכם, בניני האבן קום יקומו".

המקום ירחם. ולפי שעה — הרפתים עומדות בנס. הגונב גונב והשודד שודד. באה שנת תרמ"ז.

„ראש־השנה עבר בשלום, — מספר ביומנו אביגדור אפלבוים. — אך גנבים באו בכל לילה לנסות כוחם. ובכל לילה יוצאים למשמרתם שמונה אנשים, ואולם ידם קצרה משמור על כל המושבה. הרפתים רעועות. ביד קלה יפרצו גנבים את קירותיהן. בליל הושענא רבה פרצו גנבים את רפתו של יעקב רוזנשטין והוליכו מתוכה זוג שוורים. על השומרים נתך מטר אבנים, שזרקו בהם שנים מן הגנבים, והשלישי נהג בשוורים ונבל"ע עמהם באפלת הלילה. לקול השומרים הקיצו הישנים משנתם, פרצו לרדוף בעקבות הגנבים, אך לשוא".

וטחנה לטחון מעט חטים אין. יש אמנם בקרבת מקום טחנות, הלא הן טחנות המים היושבות בלב בצות כברה על שפך נחל הזרקה, אך להגיע אליהן בעגלה — אין תקוה, בשל הבצות. לאן ילכו לטחון מעט חטים — אם לא לחיפה? יוצאים בשיירות, כמה עגלות בצותא. ומעשה ויצאו ארבע עגלות לחיפה. היינוך קופמן, שישב בעגלה הרביעית, האחרונה בשורה, נתנמנם. וכאשר הקיץ משנתו ונשא את המלמד כדי לזרז את השוורים, — — נדהם למראה עיניו: הוא ישב יחידי בעגלה, בלב השדה, והשוורים אינם.

*

ולמרבה התלאה ודכדוך הנפש — וורמסר עומד על כנו, וכל מעיניו להתעמר באכרים, להציק, לרמוס לעפר כבודם, ואין קץ לתעלוליו.

עם הורן, שעסק בהוראה בבית־הספר, היו לו דין ודברים תמיד. השלום ביניהם הופר לאין תקוה. וורמסר אמנם מסר לועד „בני איש אחד" את עניני הקהלה, כגון „גמילות חסד של אמת", אך לא את עניני בית־הספר, זו היתה רשות היחיד שלו, ועליה לא ויתר.

קצה נפשו של הורן, וכאשר נגזרה עליו מטעם וורמסר גזירת גרוש, עמד והלך לפריז להגיש עצומותיו לפני הברון עצמו, בעוד משפחתו יושבת במושבה. ואולם משפחה זו היתה לצנינים בעיני וורמסר, ואחרי שניסה וחזר וניסה להוציאה מן המושבה, ולא עלתה בידו, חבל תחבולה להוציא את האשה ואת תשעת ילדיה בכוחם של אנשי צבא.

הדבר היה בחודש חשון. ירד גשם נדבות. הרחוב ריק מאדם. וורמסר קרא לאשת הורן מביתה והפליגה בדברים, והיה משוחח עמה, הולך ומשוחח, עד שהגיעו לקצה רחובה של המושבה, שם נמצא חדר אחד בלי חלונות. אך הקריבו אל החדר, נגשו חיילים אל האשה וסחבוה בכוח אל החדר ואת הדלת נעלו אחריהם. שני חיילים שמרו על „אסירתם" ושנים אחרים הלכו להעמיס את רהיטי המשפחה וחפציה על שתי עגלות גרמניות, שהיו מזומנות מלכתחלה לשעת הכושר.

וכבר התחילו להוציא את החפצים מן הבית. הילדים געו בבכי ושוע... „אמא"!... „אמא"!... אך לשוא מררו בבכי. החיילים עשו את מלאכתם באמונה, כאשר הורה אותם המנהל.

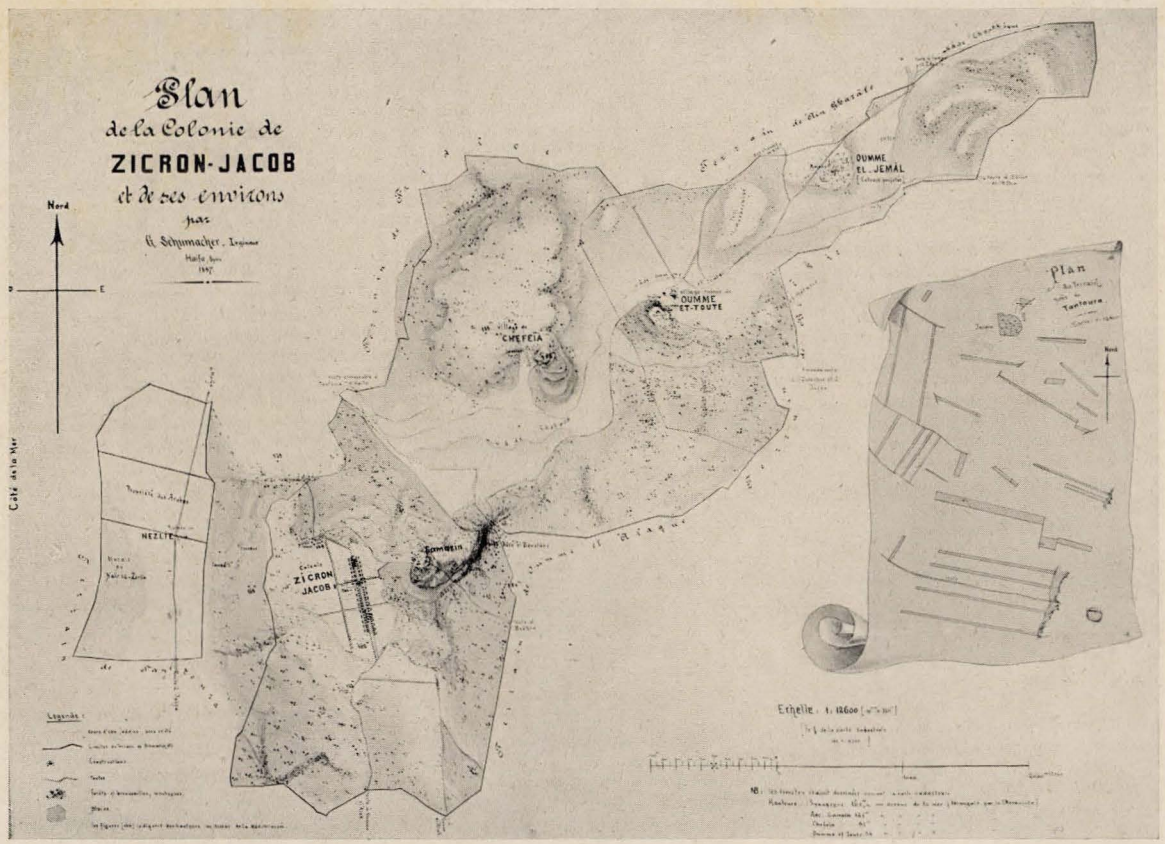
אך הקול נשמע במושבה, והנשים מהרו אל מקום מאסרה של האשה ואמרו לגשת אל דלת החדר הנעולה. החיילים הדפו אותן בקתות רוביהם. אך נמצאו בין הנשים בנות חיל. הן שמו נפשן בכפן, נגשו אל החיילים והוציאו מידיהם את הרובים. שלמה יעקבזון (טנטורר) נגש אל הדלת ופרץ אותה. הוציאו את האשה מן החדר מתעלפת.

מאיר ליב הירשקו אמר להחזיר את החפצים. כפתו החיילים את ידיו ואמרו להסיעו לחיפה. קפצו שתי בנותיו על החיילים והכום ושחררו את אביהן. אחר כך החזירו הנשים את החפצים הביתה.

מזימתו של וורמסר נכשלה כשלון מביש.

אך האיש לא נח ולא שקט. חמתו בערה בו על אלה שסייעו לאשת הורן האומללה. את בנימין בלומנפלד, חתנו של הירשקו, קרא למשרדו והזהירו על חותנו.

— אמור לו — קרא וורמסר בקצף — אמור לו להירשקו, כי בידי חיילים אביאהו אל בית האסורים בחיפה, אם יוסיף להתערב בעניינים לא לו.

מפת אדמות זכרון־יעקב, נזלה, שפיה, אום־אל־תות ואום־אל־ג׳מאל (1887)

מדד וישרטט האינג׳ינר ג. שומכר.

וגם לשלמה יעקבזון לא נמצאה סליחה. וורמסר הכריח אכרים שילכו עמו לטנטורה ויעזרו על ידו לשלח את האיש מן המקום.

ושלמה יעקבזון הוכרח לעזוב את מקום מושבו.

*

בחודש כסלו החזיקו האכרים באדמות נזלה ואם־אל־תות ויצאו לחרוש ולזרוע, זה שנה שניה האכרים חורשים, זורעים וגם קוצרים בנזלה ובאם־אל־תות, אך מרובות התקלות באם־אל־תות ולסבל אין קץ. קטרן, בעל נחלת שפיה, מבקש תואנות, כדי להכריח את אנשי זמארין שיקנו מידו את נחלתו. דיגור אמנם הבטיחו, אך לכלל מעשה לא הגיע הדבר. הפולחים בנזלה מביאים את תבואתם אחרי האסיף לגורן במושבה. להעביר את הגדיש מאם־אל־תות לגורן המושבה — הס מלהזכיר. קטרן איננו מרשה לעבור באדמתו, ופקידו וחרתיו עומדים על המשמר, פן, חלילה, „יגנבו" האכרים את גבולו... אכר יחידי לא ימצא לבבו לעבור מן המושבה לאם־אל־תות, פן יקחו ממנו את שוריו, ועל־כן יוצאים לעבודה בחבורה, חמשה־ששה אנשים יחדיו, ופעמים הדברים מגיעים לידי תגרה עם חרתיו של קטרן. את הגורן אוספים בכפר אם־אל־תות גופו. ראשית: אין מעבר. ושנית: אין עדיין בהמות ועגלות ככל הצורך לתבואת הגדיש. וכשאוספים את הגורן באם־אל־תות — מן ההכרח גם ללון שם ולשמור על הגורן. מימין מתנשא הר ה„היטרי" הגבן, ורבים השבילים בהר הזה ולנפתוליו אין מספר. כי יגנוב הגנב ויברח ההרה — כאשר נמלט נמלט.

בתוך הסבל הרב הזה באם־אל־תות הרחוקה, ללא דרך וללא מעבר, עמדו על משמרתם בגבורה, בעקשנות ללא גבול, חמשת האכרים: מאיר ליב הירשקו, יעקב גרד, מרדכי קרניאל, אברהם ברקוביץ וצבי שצמן. עבודה מפרכת, זעף ימות הגשמים, נדודי שנה על הגרנות — כל אלה לא שברו את רוחם. חמש שנים יגעו האנשים, חרשו, זרעו, קצרו, ולא נרתעו.

קשה העבודה באדמה המרוחקה, וכפלים גדול הסבל מאפס מעבר בין אדמתם ומושבתם. מתירים להם לעבור ברגל או על חמורים. אך מה יעשו לכשתגיע השעה להוביל את הזרע? התחכמו: פרקו מן העגלה את שני הגלגלים הקדמיים והטעינו את הזרע. הכל מודים: שני גלגלים — אינם עגלה.

אבל גם זה איננו מניח את דעתו של קטרן. וורמסר, מעשה להכעיס, מעכב את מילוי הבטחתו של דיגור.

נכנס אדר. לכבוד פורים ערך וורמסר סעודה והזמין אליה את הקונסול הגרמני מחיפה ועוד כמה אנשים מבני העדה הגרמנית בחיפה, עליהם נוספו שמואל איגנר, אימבר, וכמה מזקני האכרים. השתעשעו עד שעה מאוחרת במאכל ובמשתה, אף נשאו נאומים.

אין שמחה לוורמסר באין גרמנים.

טו.

בקורו הראשון של הברון

נכנס חודש ניסן, חג החרות.

מאורע גדול נפל במושבה, אשר גרם להתעוררות רבה בין אנשיה, למקטון ועד גדול... שמץ דבר גונב לאוזן, כי הנה הברון עומד לבקר בקרוב בארץ וגם אל זכרון־יעקב יבוא. שואלים את וורמסר אם נכונה השמועה — וורמסר משתמט מתשובה, „אינו יודע דבר ולא חצי דבר"... בינו ובין האכרים כבר גבה הר עד בלי עבור, ונפש העם מרה עליו מאד. וורמסר האמין, כי יעלה בידו להעלים את הדבר מעיני הברון וכל תלונה לא תגיע לאזניו. ואילו האכרים, שכל משא־נפשם היה — לחזות את גואלם עין בעין ולהודות לו מקרב לב על כל אשר גמל עליהם, קוו בסתר לבם, כי ימצאו גם שעת־כושר לשפוך בפני הברון את מרי שיחם על עושי־דברו, כביכול, על וורמסר ודיגור.

עבר חודש ניסן — והברון לא בא. מעתה סבורים היו שלא יבוא. ובראות האכרים, כי הפקידות איננה עושה דבר לקראת בואו — החליטו, כי לא היתה זו אלא שמועת־שוא.

בואו של הברון ורעיתו ודאי לא היה בגדר סוד, אף כי הברון בענותנותו הרבה ומחפצו להיות רואה ואינו נראה, נהג בחשאי והצניע לכת.

ר' דוד גורדון במכתבו לשפ"ר (24.11.1885) כבר אז יודע על דבר מסע הברון. במכתבו זה הוא מספר: „— — עוד דבר אחד אודיעך, וזהו, כי השר הנדיב גמר בדעתו ללכת הוא ואשתו הגבירה באביב הבא לאה"ק לראות שלום אחיו הקולוניסטים ולשים עינו על ענין הישוב בכלל. אשתו היא אחת מבנות ציון היקרות, הנתונה בכל עוז נפשה אל הרעיון הנשגב ומשתוקקת לראות בעיניה את ארץ אבותיה ואת אחיה ואחיותיה עובדים על הרי ישראל".

והנה יום אחד היה האות; במושבה נראו פרדים טעונים חפצים ואהלי־תיירים אנגליים, מטעם חברת הנסיעות „קוק", ומפי המחמרים נודע לאכרים, כי הברון ורעייתו יבואו לזכרון־יעקב דרך יפו. והיתה השמחה רבה. האכרים ובני משפחתם, מקטון ועד גדול, נפוצו בכל הדרכים בשמחה ותרועה לקדם את פני האורחים.

יום רביעי לשבוע היה אותו היום, י"ז לחודש אייר תרמ"ז. מאז הבוקר מצפים האכרים ובניהם במבואות הדרכים, לשוא. קבוצת אכרים אחת מצפה בדרך הפונה מזרחה, עומדים ומחכים ורוחם קצרה.

— אולי צחוק עשו לנו? — אומר האחד.

והספק מנקר בלבבות. השמועה על בוא הברון איננה חדשה. זה חדשים מדברים באזנם — ואין קול ואין קשב.

מחליטים לשלוח משלחת אל וורמסר, להציל מפיו דבר של ממש. אבל גם

הפעם וורמסר מודיע, „שאיננו יודע דבר"... ולא זה בלבד, הוא מתרעם על טרדנותם, ומתרה בהם, שלא יוסיפו לצפות לברון... ובפנותו אל כלבו („סוקרטוס" שמו) אמר: „סוקרטוס, אתה אינך הולך להקביל פניו של הברון"?...

המשלחת חוזרת כאבלה, והלב נסער מעלבון. בצאתם ממשרד האדמיניס־טרציה הודיעו לכל אנשי המושבה את תשובתו של וורמסר. אך כולם כאחד החליטו להבליג גם הפעם ולעבור על הענין בשתיקה, — עד זמן ועידן. בינתים ירד הלילה, שוב אין טעם לחכות.

הקהל התפזר. התכנסו איש איש אל ביתו ואל צריפו, אבל עד שעה מאוחרת מהבהבת בכל הבתים עששית והאור בוקע ומטפטף ברחוב. מתהפכים האנשים על משכבם, אך שינה בעיניהם אינם רואים. הלב מלא חרדה: אל תפתח פה לשטן.

כבר האיר השחר. חצרות האכרים מלאות תנועה. משני עברי הגדר עומדים שכנים ומשוחחים — בבואו של הברון. בבית־הכנסת חטפו תפילה במנין ראשון. הקהל מתלקט שוב. „מה קרה לברון, שיחיה?"

שוב התפזרו בדרכים, במקום שם חכו כל יום אתמול.

— „אולי נצא אל ההרים. מי יודע, אפשר תועים הם בשבילים הפתלתולים?"

וכיון שנזרקה הברה מפי אנשים, מיד נמצאו לה אזנים קשובות. וצעירים, בחורים כארזים, מאותם ה„גרדיסטן", פשטו בהרים ובדרכים, בשבילים ובמשעו־לים — ועיניהם תרות, בולשות, מחפשות.

הרחק בין ההרים פגש יוסף גרף בזוג, גבר ואשה, הולכים ברגל ופניהם לזכרון־יעקב. הוא נגש אליהם ושאל אותם אם לא ראו את „הברון"... הללו חמדו לצון ואמרו לו, כי אמנם ראוהו בדרך מזרחה, למטה מזה... ירד גרף למטה, הולך ומחפש.

עברה שעה ארוכה. והנה ממזרח למושבה הולך הצעיר לייבוש בלום, ועמו זוג, גבר ואשה, צועדים לקראת הקהל המחכה, פוסעים לאטם, עיפים ויגעים. הגבר — כבן שלשים וחמש שנים, איש יפה תואר, מוצק־גו ושערו עשוי תלתלים. על שפתיו בת־צחוק חוננת ועיניו מאירות, מפיקות שמחה וטוב־לב.

— למה עומדים אנשים אלה כאן? — שואל האיש.

— מצפים לברון — ממהר אחד להשיב.

האיש מציץ אל הגברת העומדת על ידו ומחייך.

— לברון?... אני הברון.

צהלת שמחה פרצה מפי כל הקהל:

— יחי הברון!

— איה וורמסר? — שאל הברון.

— וורמסר איננו יודע על בואך... וגם אסר עלינו לצאת לקראתך...

והנה הברון ורעייתו הולכים אל המושבה וכל האכרים אחריהם. תרועת

השמחה הגיעה לאזנו של וורמסר, וגם הוא מיהר לקדם פניהם במבוא המושבה. כששאלו הברון, למה לא יצא לקדם את פניו, התנצל ברוב דברים, ומכיס מעילו דלה טלגרמה, להוכיח לברון, כי אך זה עתה הגיעה אליו הידיעה על בואם...

עתה נודעה גם סיבת העכוב, והיא אשר גרמה לברון ולברונית תלאה רבה. הדרך, שבה עברה מרכבתו של הברון מראשון־לציון דרך יפו ופ״ת, היתה ישרה וכבושה, אם מעט ואם הרבה, עד להרים ולגבעות מזרחית־דרומית למושבה. מכאן והלאה מן ההכרח היה לעקוף עקיפין, לנטות ימינה ושמאלה בשבילים פתלתולים. ורק מי שבקי במשעולים העקלקלים יכול היה לכוון את מהלכו. והנה עד כאן לווהו מפתח־תקוה האכרים הצעירים יהודה ראב, גרינשטין, מנדיל קופלמן וסנדר חדד. הללו בחשבם, כי כבר מלאו שליחותם והביאו את האורחים עד שערי המושבה, חזרו על עקבותיהם ועזבום לנפשם. מורה־דרך ערבי, שנזדמן לפניהם וקבל מטבע זהב שכר הליכה, להורותם את הדרך — נעלם עם חשכה. המרכבה, מרוב טלטולים ותקלות בין הסלעים, נשברה. החליטו הברון והברונית להגיע אל המושבה ברגל. אבדה להם הדרך והם תעו כל אותו לילה בין ההרים. הרוח הפריחה את מגבעתו של הברון והיא לא נמצאה. כך נדדו בין ההרים עד אשר בא לקראתם לראשונה הצעיר ליבוש בלום. שניהם היו מיוגעים ומשוברים מטלטולי הדרך ונדודי שינה, ובגדיהם רטובים מטל. ירחמיאל הלפרין מספר, כי כשראה אותם הברון, קרא לקראתם, כשהוא פורש את שתי ידיו, ובעיניו דמעות־גיל: „האח בני, איכם בני!״.

הברון והברונית סרו אל האהלים שהוכנו למענם, לנוח מן התלאה אשר מצאה אותם בדרכם. אחר־כך סרו, על פי בקשת וורמסר, גם לבית הפקידות.

הברון, כאמור, הגיע ביום חמישי בבוקר, י״ח אייר תרמ״ז, הוא יום ל״ג בעומר. בערב הבעירו האכרים מדורות והילדים רקדו סביבן וכולם קוראים: „יחי הברון, תחי הברונית״. הברון טייל ברחובות המושבה ונהנה למראה שמחת הילדים. למחרת, ביום ששי, סייר את הרי הסביבה בלוית וורמסר ודיגור. בשבת בבוקר התפלל בבית־הכנסת. הברון נאם לפני האכרים נאום נלהב, ודבר על עתידותיהם ועתידות המושבה. הוא בקש, כי ישמרו שלום ביניהם לבין עצמם וביניהם לבין שכניהם, כי ישקדו על המלאכה ועל העבודה, כי יהיו מצייתים לפקודות פקידיהם, הדורשים רק את טובת המושבה.

וכאן אירע מאורע, אשר כוחו היה רב על מהלך החיים גם בימים הבאים. כתום נאומו של הברון הגישו לו האכרים מכתב ובו שטחו את בקשתם להסיר מעליהם את וורמסר ולמנות במקומו פקיד אחר, אדם בעל נפש אשר יבין ללבות האכרים. בעוד הברון מעין במכתב נזדרז וורמסר וקרא אליו אכרים אחדים ממתי סודו ושאלם במעמד הברון, אם ידוע להם דבר הבקשה הזאת. האכרים השיבו ואמרו, כי לא ידעו שמץ דבר מכל זה... ערמתו של וורמסר עמדה לו. המזימה הרעה

הצליחה יפה להכשיל את האכרים שנוא־נפשו. יתר על כן: הדבר העיר את חמתו של הברון. עתה מצא וורמסר את השעה כשרה להבאיש את ריחם של האכרים בעיניו ולהעליל עליהם עלילות שקר לאמור, כי העבודה שנואה עליהם וכי כל חפצם לחרחר ריב ומדון...

אז קרא הברון לכל האכרם המתמרד־ם: הירשקו, אפלבום, נידרמן, דוד אברמוביץ, סטנובר, ופנה אליהם בדברים אלה:

„אתם האכרים חייבים להתנהג לפי דרישותיו ומצוותיו של הפקיד, הדורש רק את טובתכם. אתם כפויי טובה. אך טועים אתם בחשבכם, כי הפקיד ירע לכם — והוא רק את טובתכם ידרוש. אתם צריכ־ם לציית לפקיד".

דברי הנזיפה גרמו לאכרים מפח נפש. מאז התחילה המרידה הגדולה.

לפי שעה כבשו האכרים עגמת נפשם, שלא לגרום לברון מורת רוח.

ביום השבת אחרי הצהרים עבר הברון שוב עם דיגור בכל חצרות האכרים וגם סר לאחד הבתים. שם מצא תאומים בני 10 חדשים. הברון שמח לראות את הילדים התאומים והבטיח תמיכה לחינוכם. מנהגו של הברון עם האכרים והליכותיו עמם — היו כמנהג אב עם בניו. בעברו ברחוב נגש אל אכר אחד, שעמד על עבודתו בפתח חצרו, וברך אותו על חריצותו.

כל ארבעת ימי שבתו במושבה התפלל הברון בבית הכנסת, ובתפלת שחרית של שבת עלה לתורה. דבר בואו נודע מהרה גם בכפרי הסביבה, וכל גדולי השיכים וראשי השבטים מהרו למושבה לברכו. והנה חג' מחמוד אל סאלח מכפר סוברין גם הוא כאן. מחמוד זה נודע לשם על גבורתו ועוצם כוחו, וביחוד — בשל תעלוליו במעשי גניבה ושוד. הוא הפיל חתיתו על כל הסביבה, ובכל אשר יפנה ירשיע ואין פוצה פה. הברון הזמינו לבית הכנסת וצוה לקרוא את עשרת הדברות בתרגום ערבי. הברון הטעים במיוחד את הדברה „לא תגנוב". הרמז בא בשעתו. חג' מחמוד עמד נבוך ונכלם.

הברון צוה לערוך ביום הראשון סעודת צהרים לשכנים. שחטו שני כבשים ובשלום באורז. הפרשים ערכו „פנטזיה". בשעת הארוחה השגיחה עין הברון בערבי אחד שהטמין בשק נתח בשר. הוא רמז על הדבר גם לאשתו וחיך. אחרי הארוחה פתחו השכנים ברקוד דבצ'ה. והברון צופה במחזה — ונהנה. הברון נענה להזמנת החג' וסר אל ביתו בכפר. עמו הלכה גם הברונית, שניהם רכובים על סוסים, ועמם רבים מאנשי המושבה. מכל כפרי הסביבה נקהלו ובאו לראות את הברון, שהיה בעיניהם „מלך היהודים". שוב ערכו השכנים מרוץ סוסים. והברון מסב בין השכנים על המחצלת ושותה עמם מן הקפה, יושב ומשוחח עד שעה מאוחרת בלילה. לחג' מחמוד נתן מתנה שעון זהב ולנשיו שלח עדיים, אף הבטיח לחג' למלא משאלתו לשלוח לו מפריז נשק חדיש, רובה נאה.

למחרת בקורו בסוברין בקר הברון בבית־הספר. הוא בחן כמה ילדים, בבקשו

לעמוד על ידיעותיהם ועל למודיהם. והנה יצאה תקלה, שהביאה את הברון לידי רוגז. הוא נגש אל ילדה אחת ואמר אליה:

— די שמע.

הילדה לא הבינה את דבריו. הוא חזר ואמר:

— די שמע.

והילדה שותקת ופניה מסמיקים.

נתרגז הברון וצוה לפטר את המורה ממשרתו ולהעסיקו בעבודה אחרת. למחרת היום פוטר המורה.

הוא שאמר החכם מכל אדם: „כשגגה שיוצא מלפני השליט". הברון נתכוון לומר לילדה, שתאמר „שמע ישראל", ואמר לה בצרפתית „די", כלומר: „אמרי שמע"... ואילו הילדה סבורה היתה, כי אמר לה מלה אידיש ומלה עברית, כלומר: אַת שמע...

שני ילדים יתומים בקשו מן הברון תמיכה לחינוכם באחד מבתי הספר. הברון צוה את וורמסר ללמדם את הלשון הצרפתית ולשלוח אותם אחר כך אליו לפריז.

ימי שבתו של הברון בזכרון־יעקב, והם ארבעה ימים, היו ימי שמחה רבה גם למושבה וגם לסביבה. ביום שני בבוקר, עם שחר, נתפרקו האהלים, והברון עם הברונית פנו לדרכם לחיפה ולדמשק.

ביום הראשון נבחרה משלחת של שתי נשים, כדי לדבר עם הברונית ולהשיח לפניה את כל התלאה אשר מצאה את האכרים מיד הפקידות ומפני חסרון רופא מומחה. הברונית הבטיחה לשלוח מפריז רופא.

וזה נוסח התפלה לשלום הנדיב, שנוהגים בזכרון־יעקב להתפלל בשבת מברכים וביום־טוב אחרי קריאת התורה. נוסח זה חבר הרב יחיאל מיכל פינס והונהג בבתי־הכנסת בפתח־תקוה ובזכרון־יעקב. בזכרון־יעקב היו החזן ומשורריו שרים „מי שברך" זה במקהלה:

„השומר אמת לעולם ובריתו ליראיו, השומר חסד לאוהביו ואמונתו לישראל, מגן נדיבי עם אלהי אברהם, הוא יברך וישמור וינצור וירומם למעלה את אדוננו הברון, השר בנימין בן יעקב, יאיר נרו, ואת אשתו הגבירה מרת אדלהיד, יאיר נרה, ואת בניו ואת בנותיו ואת כל משפחתו ואת יועציו ואת פקידיו ואת כל עושי דברו העוסקים באמונה. מגן דוד ברחמיו יגן עליו וישגבהו, וירומם בכבוד קרנהו, וישלח עזרתו לו מקודש, ויסיר כל שטן מלפניו ובכל אשר יפנה יצליח. בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח, ובא לציון גואל ונאמר: אמן"!

טז.

«ארבייטער שוללע»

הברון חזר לפריז. תם „חג בקור הברון", ובמושבה חזרו ימי החולין, ימי עבודה ומעשה. והנה נודע, כי הברון, בימי בקורו במושבה, זמם כמה מפעלים חשובים, שהיה בהם משום יצירת־בראשית. כך צוה הברון את וורמסר לבקש ולמצוא 60 צעירים, אשר יעבדו שלש שנים וילמדו את מלאכת עבודת־האדמה הלכה למעשה, וכתום שלש שנות עבודת־למודם תנתן להם נחלה במושבות העתידות להוסד על ידי הברון.

בחודש סיון נגשו לבנות בנין מיוחד במערב המושבה בשביל 60 צעירים. שייד פרסם הודעה בעתונות העברית שבכל אתר ואתר ובקש מועמדים. רבים מבני הארץ ומחוצה־לארץ הודיעו על רצונם ללמוד עבודת האדמה, ומכל אפסים באו ובקשו שיקבלום ל„בית הספר החקלאי", שנקרא בפי כולם בשם „ארבייטער שוללע". המועמדים נתבקשו לבוא מקץ שני חדשים.

בחודש אב נתחדש המשא־והמתן בדבר קניית שפיה. לא ארכו הימים והקניה יצאה לפועל. משאלתו של קטרן ניתנה לו... אלא שהערבים האריסים, כשנודע להם, כי מכר קטרן את נחלת שפיה, וכי עליהם לפנות את הכפר ואדמתו, רגזו מאד, ובחמתם שלחו אש בחושות הכפר. מזכרון־יעקב נראו לשונות הלהבה, ורצים יצאו דחופים ומבוהלים לכבות את האש ולהציל כל אשר תשיג ידם. אף הצעירים, תלמידי ביה"ס החקלאי, שאדמה זו היתה תקותם, ואותה ראו נחלתם לימים יבואו, מיהרו לשפיה לעזור למכבים. לשוא טרחו. האש אכלה את כל החושות. רק בנין אחד ישן, בן שתי קומות, נותר לפליטה.

ואחרי ככלות הכל, נשארו האריסים הערבים של קטרן במקומם והוסיפו לעבוד את אדמות שפיה עוד שנה אחת.

וכבר בחודש אלול נתלקטו ובאו עשרות צעירים, בחורים נלהבים כולם, מבקשים לעבוד וללמוד, כדי להיות באחריתם לאכרים ברשות עצמם. טרם שלמה מלאכת הבנין ודיגור אסף אותם לעבודה. הוא קבע חלקה בת 20 הקטאר אדמת טרשים, והצעירים יצאו לעבודתם, לסקל את אדמתם מאבנים, לעקור סלעים, לשרש שיחים. העבודה היתה קשה, פעמים גם מפרכת. הצעירים הנאמנים והמסורים היו קוראים לחלקת טרשים זו, לשם בדיחות הדעת: „דער גלות גארטען" („גן הגלות").

בינתים נודע לשלטונות, כי בזכרון־יעקב „בונים ,קסרקטין', וכבר מגייסים צעירים, להיות גרעין ל„צבא עברי"... ובאחד מימי תמוז בא המודיר בלוית שלשה חיילים ואמר להפסיק את עבודת הבנין. אלא שהקבלנים היו נתינים גרמנים, ולא נרתעו ממוראו של המודיר וחייליו. המודיר מצוה לרדת מעל הפיגומים, אך אין שומע לו. דבר אל העצים ואל האבנים!... נתרגז המודיר וחמתו עלתה להשחית.

אך אם אין כוחו יפה לגבי הגרמנים — הרי רב כוחו לגבי העוזרים הערבים. אותם גרש ושב לדרכו.

באה שנת תרמ"ח. בערב יום הכפורים הגיעה אל הפקידות שמועה, כי השלטונות מחיפה יבואו לברר מה טיבו של אותו „בנין הקסרקטין שנועד לצבא הצעירים"... מיד צותה הפקידות לאכרים לאסוף את מחרשותיהם ולהכניסן אל הבית. ואמנם ביום הכפורים אחרי הצהרים הופיעו הפחה מעכו והקימקאם מחיפה, ועמם הרבה חיילים וכמה פקידים. הם נגשו ברעש והמולה אל בנין הצעירים. פה עמדו, ירדו מעל סוסיהם, עברו בכל הבנין ובחנו את כל מובאיו ומוצאיו. אחרי כן הזמינם וורמסר אל בית האדמיניסטרציה. שם קבלו „שכר הליכה", איש חלקו, ויצאו שמחים וטובי־לב, כולם חביבים, כולם ידידים, כולם כאחד עונים ואומרים באהבה: ראה נא גם ראה, הרי אין זה אלא מחסן...

*

אך נפתח בית־הספר החקלאי, ומכל אפסים נתלקטו ובאו עוד ועוד עשרות צעירים, שנפשם חשקה בעבודת האדמה. ארוכה רשימת הצעירים, מי ימנה מספר להם. כולם עמדו מוכנים ומזומנים לכל עבודה קשה, כל קרבן לא יכבד מהם, ובלבד שיבואו אל המנוחה ואל הנחלה.

בין הבאים גם זלמן בן־חיים ומשה אברמוביץ. זה האחרון נתגלגל בדרכו לארץ־ישראל גלגולים רבים, עבר את אירופה לארכה ולרחבה, עד שזכה ועלה בחוף יפו והלך לעקרון, שם מצא עבודת בנין. כאשר נוסד בית־הספר בזכרון־יעקב עזבו אלה השנים את עקרון ואת עבודת הבנין ושמו פניהם לזכרון־יעקב. ובא גם ליפמן צוקרמן, צעיר גברתן. הוא עצמו יליד ירושלים. הרי"מ פינס צרפו לחבורת הבילוי"ם שלמדו במקוה־ישראל. מראשון־לציון עבר לבית־הספר בזכרון־יעקב. ועוד אחד עזב את עבודת הבנין בעקרון ובא לכאן — טוביה קרופיק, שהיה סתת מומחה, והוא צעיר בעל נפש. כל אלה באו על פי המלצת אוסוביצקי מראשון לציון. אליהם נצטרפו גם אברהם דוידסקו, צעיר גבור־כוח; הירש מנדיל רוטשטין, אף הוא גברתן, איש קומה, ומלאכתו נפח וחרש עגלות; אברהם שפירא; מיכאל חמליצקי; יוסף זימנבודה; יהושע שפירא; ליב איזנשטין; משה סירקום; יהושע הירשנזון; יוסף כהנא; חיים ליב הורנשטין, כולם צעירים, כולם בריאים, כולם ששים ושמחים לצאת לעבודה, וחזון אחד מפעם את לב כולם. על אלה נוספו ובאו: דוד סוקולוביץ, יליד טבריה, צעיר בן־תורה, שבא עם אביו, כשעבר לכאן להיות מלמד תורה לילדי המושבה. יונה קיזלר; מרכוס אלתר; משה מלר; ישראל קלימנטובסקי; צבי לכטנשטין; דוד גולדברג; יהושע רוזנצויג; משה ברנברג; אבא רטנר; דוד כהן; שלמה אידלבום; יואל גולדברג, ועוד ועוד. מקובנה בא קלמן שלמה קנטור, ואחריו בא גם בנו אליהו קנטור. והמשלימים את מחנה התלמידים: מרדכי הירש;

נחום פלזון; חיים לוי; מרקו זליקוביץ; פישל זליקוביץ; יגר; שמואל רובחה; הירש פאליק; מאייר; יהושע רוזנשטין; אליעזר מלר; משה זוניק; מרדכי הירש רוטשטין; נחום פרידום; יוסף רוזנשטין; אקסלר; שמואל הלפרין; ליכט; יוסף קרמר; ליב מאירוביץ; הורביץ; ליב קארו; יהודה ברונשטין; צבי סרניק; משה יצחק רובינשטין; פסח גולדשטין; חנן צוויבל, שמשון סגל, חנן ויסמן, — עד ששים במספר. רבים באו והלכו ואחרים באו תחתיהם, אך כל הנזכרים כרתו בריתם עם האדמה ולא עזבוה.

יושבים הששים בבית הארוך, שנבנה בשבילם, ויושבים ותוהים: מי יכין לאדם צידו? והנה נודע לבחורים, כי נמצא ביניהם אחד, זה משה אברמוביץ, והוא מומחה למלאכת מטבח, מפליא לעשות. אכן אין לך אדם שאין לו שעה. והנה אברמוביץ מנצח על המטבח ועל ידו עוזרים גם הבחורים, איש יומו. כלי בשול הביאו להם מחיפה. וארוחתם — ברוך ד'! יש בבית מיחם גדול, יש גם קומקום, וסוכר יש. בבוקר מוזג כל בחור לעצמו טה מן המיחם או מן הקומקום. לחם קונה איש איש לעצמו. ועם הלחם דג מלוח, זיתים, בצלים. וארוחת צהרים? — מרק של תפוחי אדמה. לפי שעה, דים בכך. לארוחת הערב יקבל כל בחור גם מנת בשר. כל שכן שבת! „הוא יום מכובד, הוא יום תענוגים", גם בשר גם דגים; מה יתאונן אדם חי! ומי מספק כל צרכיהם? יהודי ספרדי אחד מחיפה בא והולך, הולך ובא, ומספק להם תפוחי אדמה ושאר צרכי מכולת.

זו רעה חולה: האקלים קשה, אין הבחורים רגילים בו עדין, והקדחת אוכלת גופם. בית קטן עומד במרכז המושבה, והוא משמש „בית־חולים". שם מנצח היהודי הטוב, החובש יעקב אדלר. בבוקר הוא בא ושואל: כמה חולים היום? כך וכך — מיד הוא מספק כך וכך עופות, כך וכך חלב. זכור לטוב יהודי טוב, טוב ומיטיב לטובים.

ואף הבחורים יוצאים לשמירה איש יומו. לילה לילה חמשה־ששה בחורים. השומר בלילה עובד למחרת רק מחצית היום. והעבודה, אם גם קשה ומיגעת, חביבה על כולם, וכולם עושים מאהבה. ראה, אף זה דיגור, המורה והמנצח על העבודה, מעמיד פנים טובות ושוחקות, מאריך רוחו עם תלמידיו ומשנן להם פרק בעבודה, מתוך אהבה, כביכול.

ולמה לא יהיו הבחורים שמחים בחלקם? משכורתם נפוליון וחצי לחדש (אמנם מזה ישלם איש חלקו בהוצאות המטבח), זוג מגפים, זוג נעלים, מכנסים לבנים, בגד כחול, שתי כותנות, חליפת צמר לשבת, טלית וגם אבנט.

עיקר העבודה — עקירת סלעים ושרשי עצים. נושאים אבנים ב„טרקות" ומערמים אותן ערמות. איש יומו מוביל מים למטבח. בידם כרכרה רתומה לפרדה אחת, שנפל בה מום, והיא צולעת על ירכה. כיון שלא נמצאה ראויה לעבודה אחרת העמידוה לרשותו של מוביל־המים למטבח הבחורים, אלא שהללו טובה להם העבודה המפרכת ובלבד שלא לטפל ב„נבלה" זו. מבקש אדם לפטור עצמו מן

הבהמה הטמאה, והרי הוא משלם לחברו ארבעה בישליקים שימלא מקומו...

אלא שככל התחלות גם תחילתו של בית־הספר החקלאי אינה סוגה בשושנים. „הדברים הנחוצים לנו למחיתנו ולמנוחתנו טרם הוכנו — מספר קלמן שלמה קנטור במכתבו מיום ט״ז אדר תרמ״ח, — מספר הצעירים עדיין לא נמלא, זה בא וזה שב; אנשים שונים נקבצו ובאו, ובהם גם רבים אשר מעולם לא ראו עבודה ולא חפצו לדעתה. נשר, דג וסרטן נהגו יחד בעגלה אחת וכל אחד לדרכו פנה; כלם התאוננו רק רע כל היום, ובאמת חשבנו כי אבדנו כולנו אבדנו; אך מעת בא הנה ה׳ וורמסר ויחזק רסן ההנהגה בידו, ולרגל הפועלים הצעירים מהחברה „אגודת פועלים״ משאר הקולוניות, מראשון־לציון ועקרון, אשר באו אח״כ לפה — — החלה תקופה חדשה במושבתנו. האחרונים, בעבודתם ובדרכי חייהם, הטובים בעיני ד׳ ואנשים, היו למופת לכולם, ואלה מהקודמים, החפצים בעבודה ורחוקים מעצלות, מצאו להם אנשים כגילם להתחבר עמהם, והנשארים נסוגו אחור ולא יכלו הרים ראשם. גם לב הפקידים נהפך אלינו לטוב והפלו בין עובד חרוץ ובין הפוחזים והריקים; את האחרונים פטרו לביתם, כאשר בקשו הם עצמם, ולהנשארים נתנו מעט מעט מחסוריהם ויחזקו הידים הרפות למען נעבוד עבודתנו ברוח נכון ולב שמח, ועתה כמעט לא יחסר לנו דבר והכל על מקומו יבוא בשלום. — —״

„— — מהדברים העיקריים אשר נשתנו לטוב, — מוסיף קלמן שלמה קנטור במכתבו — המה תקון גג ביתנו הכללי והכנת בית המבשלות; הגג היה רעוע והמטר דלף הביתה, הקירות רטבו מגשם והאויר נשחת, כל כלינו ובגדינו נתעבשו ורבים מאתנו חלו ונפלו למשכב; גם המאכל היה רע מאד, כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, — — וכוחותינו הלכו הלוך וחסור, וכמעט תמנו לגווע. עתה עשינו לנו בית המבשלות; כל הכלים נתונים מבית הפקידות. שנים מאתנו יבשלו והמה בקיאים ומלומדים במלאכתם זאת; המאכלים בריאים ויטעמו לחך, והכל נעשה במשטר, בנקיון ובטהרה. בצהרים נשבע לחם עם מרק מבושל בשמן זית זך וטוב, ובערב נאכל בשר, חצי ליטרא לכל אחד. דרכי חיינו המה: בבקר השכם נקום ונתאסף יחד ונתפלל בצבור, ועם החסידים הראשונים נכוון זמן קריאת שמע עם הנץ החמה, וטרם זריחת השמש כבר נבוא השדה לעבודתנו; אחר שעה אחת נאכל ארוחת הבוקר, ותארך כחצי שעה, ואז נעבוד עד השעה האחת־עשרה, ואח״כ נשוב הביתה ונאכל לחם הצהרים וננפש עד השעה השניה, ובחמישית נכלה מלאכתנו ונתפלל תפלת המנחה בשדה, וברנה ובקול זמרה נשובה הביתה, כאנשי צבא השבים משדה המערכה. בעתות המנוחה ישנם הלומדים פרק בשיר ונגון מפי המנצח בנגינות הנמצא פה מטעם הנדיב. ה׳ וורמסר הבטיח להמציא לנו את ספרי התלמוד, כי אמרנו לו, כי ישנם בתוכנו אנשים היודעים את התלמוד וחפצים להגות בו; לפי הנשמע יתנו לנו בקרוב הרשות ללמוד שפת צרפת מפי המורה. מלאכתנו, אם כי כבדה היא, בכל זאת לא יעבידו אותנו בפרך ולא ינגשו אותנו;

כל אחד יעבוד לפי כוחו. שני תלמידים מתלמידי הגנן, בני הקולוניסטים, ישגיחו על עבודותינו, אבל לא יקחו להם קרנים להשתרר עלינו, וביחוד ראויים לתהלה מעשי הגנן ה' דיגור, אשר אין בהם כל נפתל ועקש. מלאכתנו היתה בתחלה: השמדת היערים, לכרות העצים ולשרש את גזעיהם מעומק האדמה, ובנין גדרי אבן; אח"כ נטענו כרם לשם הנדיב הי"ו אצל ביתנו, כעשרת אלפים גפנים מגפני הודו, שלא נמצאו עד עתה על אדמת הקודש, ובמקום מלאכתנו שתלנו על שטח אדמה כששה הקטאר במדה, ועצים שונים עושים פרי למיניהם. גם אני בעצמי הנני מצליח במלאכתי, וכבר אוכל להתחרות בחברי, אשר לפנים לא הגעתי לקרסוליהם; כל מלאכת המדידה בנטיעה ושתילה, היינו — לסדר שורות ולסמן מקום הנטיעות כפי השעור הדרוש לזה וכדו', עשיתי אני, בהשגחת הגנן וכפי אשר הורני, וכאשר כליתי מלאכתי זאת קבל אותי הגנן לתלמידו, לעבוד עבודתי תמיד בהגנות והכרמים. תקותנו לימים הבאים חזקה, כי האנשים אשר בהשקט ובידים חרוצות יעבדו שלש שנים, יזכו להיות קולוניסטים אכרים במלוא מובן המלה. הדבר הזה תלוי רק בנו, בעבודתנו, בדרכינו ובמעשינו; וכפי אשר יתרבו פה אחינו כן תגדל תקותנו לראות פה חיים מאושרים. — —".

*

בחדש כסלו תרמ"ח טרם מלאה מכסת הצעירים. בגלל המים הרעים חלו רבים מן הצעירים מחלת הדיזנטריה, ורבים תקפה אותם הקדחת.

אף־על־פי־כן העבודה נמשכת, ובהתלהבות. המנצח על העבודה היה, כמובן, דיגור מיודענו. והמפקח על העבודה, הצעיר פרץ פסקל.

העובד עובד והשודד שודד.

ארבעה אנשים: קלמן אהרנסון, חיים בער שוורץ, דוד כהן ואביגדור אפלבוים יצאו בעגלות לשאוב מים מביר ג'אדר. עם שקיעת החמה פנו לחזור על עקבותיהם. והנה שלשה ערבים, ופניהם לוטים במטפחות, רק עיניהם יורות זיקים, התנפלו על כהן ושוורץ, שכבר הרחיקו לעבר המושבה, והכום באכזריות. כהן נפל ארצה מתעלף, כולו פצוע ושותת דם. חיים בער שוורץ מהר אל המושבה להזעיק לעזרה. בינתים נגשו הערבים אל השנים האחרים והכו גם אותם מכות רצח ושדדו מהם את זוג השוורים. בין כה וכה הגיעו רבים מאנשי המושבה, ובין ההרים תפשו שנים מן הגנבים והצילו את השוורים.

בחדש טבת תרמ"ח גברה הדרישה לרופא בשביל המושבה. מי שהיה רופא המושבה עד כה, מיודענו ד"ר אבו־ציזר, כבר הזקין למדי, והן גם בעוד כחו חדש עמו לא הצמיח ישועות ולא ברא רפואות. רב היה מספר החולים במושבה, וביותר — מקרב הצעירים של ה„ארבייטער שוללע".

רק בחדש אדר תרמ"ח הגיע לזכרון יעקב הרופא אשר הובטח לה, ד"ר למדיצינה אליקום גולדברג.

הרבה מאורעות נתרחשו במושבה מאז בוא הרופא החדש. על אלה בפרק הבא.

יז.

מרד הארבעים

ברור היה לעין כל, כי בקרב הימים יחול מפנה מכריע בסדרי החיים והעבודה של האכרים והמושבה. שנת תרמ"ח, לכאורה, בשרה טובות. אך וורמסר לא זנח את ה„חשבונות" עם האכרים, אשר דרשו את פיטוריו. הוא קרא בסערת־רוחו: „בי נשבעתי אם לא עשיתי קציר לחוטאים הללו במשך שנתיים ימים, אחרי אשר כתבה ידם במכתב האשמה אשר הגישו לברון, כאשר יבער הגלל עד תומו!"

המערכה הנטושה בין האכרים ובין וורמסר הגיעה למלוא תקפה בימי הרופא ד"ר גולדברג. טעות היא לחשוב כי מערכה זו מקורה בסכסוכים שבין הרופא והפקיד. אלה אשר האשימו את הרופא כאילו הוא הפיח רוח מרד באכרים — טעו כפליים. בהגיעו למושבה מצא כבר הרופא עובדות קיימות. המרירות בלבות האכרים לא בן־לילה נולדה. זכור המקרה של חנוכת בית־הכנסת ע"י גרמני נוצרי מחיפה. זכורה חבתו של וורמסר לגרמנים מחיפה. זכורים החומרות והאסורים שהטיל על האכרים. והם הרי דרשו את פיטוריו מן הברון במכתבם הידוע, בטרם בוא הד"ר ג., אלא שגרמו המאורעות, וסבלנותם של האכרים פקעה דוקא בימיו של הרופא. כי הרופא, בלמדו לדעת מהרה את טיבם של הדברים, עמד לימין האכרים המתמרדים, עד כי הללו ראוהו כמנהיגם.

אחרי חג הפסח נתאספו כל האכרים אל בית־הכנסת, בעצת מאיר ליב הירשקו. היה זה יום קריאת התורה. אחרי הקריאה נשא מ. ל. הירשקו דברו אל כל הקהל, פרש את מעשי המנהל וורמסר, ששם את המושבה כולה למרמס ואת אנשיה לחרפה והציע לפניהם להשבע בספר התורה, כי לא יפרדו זה מזה, כי יקומו כולם, יד אחת ולב אחד, למלחמה ולא ינוחו ולא ישקטו, עד אשר יכריחו את וורמסר לעזוב את זכרון־יעקב.

קצתם של האכרים נשמטו אחד אחד ויצאו מבית הכנסת בשמעם את הצעת הירשקו. נותרו רק ארבעים. ואלה כולם נשבעו בספר התורה כי לא יפרדו זה מעל זה, יבוא מה שיבוא ויהיה מה שיהיה, יחד יעמדו במלחמתם, עד אם יוסר מעליהם „מר המות וורמסר".

דרישתם נהפכה לזעקה מרה: הלאה וורמסר!

*

כמה עוונות וחטאים טפלו על ד"ר גולדברג, אלא שכל אלה לא היה להם, מצד עצמם, כל זיקה לוורמסר. ואם אמנם בהרבה ממעשיו הגדיש ד"ר גולדברג את הסאה, הרי לא היתה כוונתו אלא לשם שמים באמת ובתמים.

„את החולים היה ד"ר גולדברג בודק תחילה ומברר אם הם לובשים „ארבע כנפות". מי שלא היה לבוש „ארבע כנפות" סירב הרופא לטפל בו. הוא התערב בעניני ההנהגה והסדרים של בית הכנסת. הסדרים שהנהיג וורמסר לא נמצאו ראויים בעיניו. כל אלה עוררו בוורמסר רוגז וכעס. הרופא אף עורר את האכרים על וורמסר. אך, על צד האמת, לא היה כל צורך להרבות דברים על לבותיהם ולעוררם למרד. לבם היה גדוש ומגודש מרירות זה כבר ונפשם עיפה מעול שלטונו של וורמסר המנהל".

מעשה היה ומשה יהודה גרופר בקש להוכיח לכל, כי הוא יכריח את הרופא לטפל בו גם בלי „כנפות וציצית". הלך אל ד"ר גולדברג וקבל על מיחושי בטן. התחיל הרופא בודקו — ונרתע!...

— היכן ה„ארבע־כנפות"? — שואל ד"ר גולדברג.

— אינני לובשן — משיב גרופר.

— אם כן, אינני נזקק לך.

— אתה תהיה נזקק לי — מתעקש גרופר.

— וכי אפשר בלי כנפות וציצית? הרי אלה הם אות ועדות ליהדותך.

— טועה אתה. האות ליהדותי כבר נחתם בבשרי ביום ברית מילה שלי... ואינני יודע מה יהדות רצויה יותר לרבש"ע, אם שלי ואם שלך. יהדות בארץ מקיים א נ י, אני עובד האדמה, ולא אתה, הנושא משרה...

חרה אפו של גולדברג ולא חפץ לטפל בגרופר. הלך זה והביא תלונתו על הרופא לפני וורמסר. שלח וורמסר וקרא לגולדברג, ודרש ממנו בכל תוקף לטפל בגרופר. גולדברג, באין ברירה, נכנע.

גרופר נצח. אבל הרופא לא פסק מהטיף את דבריו ברוחו. ובדרשותיו בבית־הכנסת הבטיח לכתוב לפריז אל הברון ולבקש פאה נכרית לכל אשה.

באוירה של המושבה עלה ריח אבק־השריפה. המחלוקת פשתה מהרה והציתה בלבותיהם של ארבעים האכרים אש מרד ומרי. אחרי שנות הסבל והיאוש, שבהן עמדו בגבורה וקבלו בחרדת־אהבה גם את הטוב גם את הרע מידו הגדולה והנדיבה של הברון, — גברה בקרבם התשוקה לעצמאות.

לעומתם תמכו קצת מן האכרים בוורמסר. המחנה נחלק לשנים. צוחצחו החרבות. סערת המחלוקת הכתה גלים עד למרחקים. נזדעזעה היהדות.

מי חייב? מי זכאי?

ויצא הקצף גם מלפני הברון. שייד טורח להחזיר את השלום על מכונו — לשוא!

חרדה אחזה גם את חובבי־ציון: פן ימשוך הברון ידו ממפעלו בארץ־ישראל ומתמיכת עובדי עבודת הקודש.

ומי השעיר לעזאזל? הדוקטור גולדברג, שיצא „לקנא קנאת ד' צבאות", ואשר לאכרים — אלה אינם אלא „כפויי טובה", „מתמרדים".

המעשים נסתלפו בזדון: „לא בוורמסר מרדו האכרים, כי אם — בברון". ולפי שעה — כוחו של האדמיניסטרטור רב לאין שיעור, והתמיכה, אשר ספקה את כלכלת המשפחות, בין פחות בין יותר — נמנעה ממשפחות המתמרדים.

ועמדו המחנות זה מול זה. ארבעים האכרים המתמרדים ועמם ד"ר גולדברג מזה — וורמסר, שייד וכמה אכרים מזה.

ירחמיאל הלפרין רושם ביומנו:

„ד"ר גולדברג היה מלומד גדול וחרד לדבר אלהים. בבואו לבית הכנסת בשבת הראשונה כבדו אותו ב„מפטיר", והוא גם נתבקש להתפלל תפלת מוסף. תפלתו עשתה רושם גדול על הצבור. קולו הערב משך את לב כולנו ונדבקנו אליו לאהבה. לא היו ימים מועטים וד"ר גולדברג למד להכיר את דרכיו של וורמסר. האכרים המתנגדים לפקיד שפכו לפניו את מרי לבם — והוא היה לאיש סודם. אליו נספח המורה לצרפתית מר אשרי. — —"

לעומתם האדמיניסטרטור וורמסר. הוא ראה את האכרים כנתונים בידו לשבט ולחסד והיה נוהג עמם בעריצות, רודה בהם כבעבדיו ומשרתיו!...

אחד מן התלמידים של אותו בית־ספר חקלאי במושבה, שהעמיד חקלאים רבים למושבות הארץ הראשונות, — קלמן קנטור, במכתביו לידידו, מספר על הימים הראשונים של הד"ר גולדברג במושבה. (המכתבים נדפסו אח"כ ב„המליץ"):

„— במכתבי הקודם הודעתיך, כי הד"ר גולדברג נ"י, יליד העיר קעלם מפלך קובנה, בא לפה להיות רופא המושבה, והתפללתי שם, כי „לרגלו תסור כל מחלה וירפא לכל גופם של בני המושבה"; ועתה אודיעך כי שמע ה' תפילתי, כי האיש הדגול מרבבה הלזה, המפורסם בתורתו וביראתו הטהורה, הביא אתו לא רפואת הגוף בלבד, כי גם רפואת הנפש, כי מעת בואו הנה החלה תקופה חדשה. — — ועתה יסד הוא חברות: חברת „אומרי תהלים". בכל שבת ושבת יתאספו כמעט כל בני המושבה אל ביהכ"נ משעה השלישית עד תפלת המנחה ויקראו מזמורי תהלים פסוק פסוק; חברת „לומדי גמרא" בכל ערב אחר תפלת ערבית, בערך שנים או שלשה מנינים אנשים, רובם מצעירינו הפועלים ואחדים מהקולוניסטים הראשונים, וגם האדונים הפקידים ה' ווארמזער, ה' עטינגער, והמורה בביה"ס ה' אשרי נ"י, יבואו אל בית הספר, והרב הדוקטור בשפת הלמודים הטובה עליו ילמד עמנו שעור גמרא (לע"ע לומדים אנחנו במסכת „סנהדרין" יען כי המסכת הזאת נמצאת בהאדמיניסטראציאן במספר הדרוש לכל הלומדים, ובכל שבת ושבת בעלית

התורה יתנדבו נדבות לקנין ספרים לתכלית זו), ישמח כל לב ותתענג כל עין לראות איך חשק למוד התורה הזה נשרש בלב הצעירים, כי לא יביטו גם אל עמל גופם אחרי עבודתם, וגם בשעות המנוחה ביום ואחרי עבודתם בערב עד זמן תפלת ערבית יהגו בתורה; יחזרו וישנו וישלשו את הדף גמרא אשר למדו אמש ויקראו השעור הבא; וגם אלה אשר לא יחפצו לבוא מן השדה לארוחת הצהרים וינפשו בשדה במקום עבודתם, יקחו אתם את הגמרא ויהגו שם בעת המנוחה מן העבודה. מלבד זאת יסד הרב הדוקטור חברות: לומדי חיי־אדם ומקרא, לאלה אשר לא בהתלמוד חלקם, אף הוא תקן תקנות נמרצות בהנהגות ביהכ"נ וגם בהנהגת המושב בעניני המקוה והערובין, ועוד ועוד. — בקצרה אגיד לך, ידידי, כי הרב הדוקטור ר' דוד אליקים בהרב ר' יעקב גולדברג נ"י, בימים מספר אלה, מפורים עד חג הפסח, בפעולותיו אלה פעל הרבה יותר מאשר עשרה רבנים ביחד היו יכולים לפעול במשך עשר שנים, ועליו באמת נוכל לאמר, כי „דרך כוכב מיעקב" אל זכרון־יעקב, וכי נראה בעליל, ואות היא לנו כי ענין הישוב אי"ה יעלה כפורחת, וכי רוצה ד' בעמו ובארצו וע"כ יפאר אותה בענוים כהרב הדוקטור גולדברג. — אתמול בבוקר נסע הרב הדוקטור בלוית אביו וה' ווארמזער נ"י לירושלים עה"ק לבקר המקומות הקדושים, ובערך עשרה ימים יעשו בדרכם. טרם נסיעתו בקש את בני החברות שלא יבטלו מלמודם, ואת ידי מורה ביה"ס ה' אשרי נ"י מלא ללמד במקומו את השיעור גמרא בכל יום עד אשר ישוב בשלום לזכרון־יעקב. את חג המצות העבר חגגנו בשמחה רבה, על כל שולחן משלשת השולחנות אשר נאכל עליהם עשינו סדר מיוחד ונסדר אותו ברוב יופי וכדת כל הפרטים. כעשרה אנשים מאתנו, אשר זאת היא השנה הראשונה לישיבתנו באה"ק, ובתוכם גם אני והרב הדוקטור ואביו נ"י, חגגנו גם את השמיני של פסח ועשינו מנין מיוחד לתפלת יו"ט בבית הרב הדוקטור, יען כי בעת ההיא התפללו בבהכ"נ תפלה של ימי החול ואך לקרוא בתורה ולהתפלל מוסף באנו לבהכ"נ, ואחר התפלה נתכבדתי לבוא לבית הדוקטור לקדש על היין ונקראתי לבוא לשולחנו גם לארוחת הצהרים ביום ההוא לשעה הראשונה בחברת האדונים הפקידים, והארכנו בשולחננו, אשר עליו אמר הדוקטור דברי תורה עד השעה החמישית. שמחה נפשי לראות ולשמוע, איך חכם ודוקטור שגמר את חוק למודו מדקדק במצוות ובמנהגי ישראל כחוט השערה, ואף כל הזמירות דסעודה יזמר על השולחן עם בנותיו הקטנות והעדינות, אשר יגדלן על ברכי הדת והצניעות כאחד מגדולי היראים והשלמים; חזון כזה לא נפרץ הוא בימינו אלה, בעת אשר היהדות בכלל ובכל מקום הולכת הלוך וחסור, והעת החדשה צועה ברב כוחה. בהשתדלות הדוקטור לא עשו הפועלים כל מלאכה בחוה"מ. ביום השלישי של חוה"מ נסענו כעשרים אנשים בשתי עגלות וכעשרה רוכבים על סוסים לבקר את חרבות העיר ההרוסה, הרחוקה, ביתר, דרך שלש שעות ממושבנו ונראתה לנו מרחוק. נפלאים מאד מעשי המצודה הזאת, ובניניה ומערותיה משרידי החומות

והאבנים הגדולות אשר בתוכן, אשר אלפי השנים, סערות המלחמות וסערות הים לא הזיזו ולא העתיקו אותן ממקומן עד תומן, נוכל לשפוט על גודל הגבורה, הכח והרוח הכביר של הבונים אותן עליהן!... בדבר יבול הארץ בסביבות מושבנו, לפי הנראה, תהיה השנה הזאת בינונית, לא כאשר דמינו בתחילה, בעת ששפעת גשם ירדה בימי החורף, — שתהיה מבורכת מאד, יען כי המלקוש נעצר מלבוא עד אחר חג הפסח. מר"ח אדר עד ש"ק פ' שמיני לא ירד הגשם על הארץ. ע"פ הצעת הרב הדוקטור התפללו ימים אחדים קודם ש"ק פ' שמיני בבהכ"נ על גשמים וד' הקשיב לקול המתפללים וישלח לנו גשם ברכה ביום הש"ק ההוא, וגם היום המטיר גשם נדבות למכביר".

להלן מעתיק „המליץ" מכתב פרטי שכתבה בת זכרון־יעקב, „אחת מבנות ציון", לאביה יודיל ברקוביץ היושב בגלאץ, והביאו לדפוס ב„המגיד" הא' ישראל טלר, והוא מעיר בהקדמתו לאמר: „אין אלה דברי אחד הסופרים, כי אם דברי בת לאביה, לאמה ולכל בני משפחתה, אשר בלי ספק הם קושט דברי אמת, אשר ראו עיניה ואשר שמעו אזניה, בלי כל עדי המליצה ובלי כל גוזמא והפלגה. כל דברי המכתב יוצאים מלב טהור, לב עבריה נאמנה, ועל כן בודאי יכנסו ללב כל עברי נאמן האוהב את עמו ואת ארצו".

וזה לשון המכתב:

„האציל הנדיב, הטוב והמיטיב, שלח לנו איש משכיל וחכם חרשים, איש עברי שלם ותמים, איש נעלה מאד, מלאך משמים. האיש הזה השמיע אותנו את הוד קולו בתוך ההיכל. ארבע מאות נפשות אנשים ונשים היינו יחד והקשבנו את מוסרו הטוב, צוף דבש אמרותיו הטהורות והנאמנות, וכה אמר: „לא מחוסר די צרכי שם בארצי באתי הלום; ת"ל מצאה ידי גם שם לחיות חיי נחת. אולם שליח מצוה אנכי, כי במלאכות הנדיב ובפקודתו שולחתי הנה, למען הודיעכם את מגמת חפצו ומה הוא דורש מכם. כל חפץ הנדיב הוא כי תהיו י ה ו ד י ם, כי תלכו בדרך התורה, כי תהיו מופת לרבים לא רק בעבדכם עבודת השדה באמונה, בהיותכם חרוצים במפעל כפיכם, כי אם גם בשמרכם את משמרת הדת והמוסר בהיותכם עם קדוש לד' אלוקיכם! וזאת היא המטרה אשר לפני, להעיר ולעורר אתכם ולהיות לכם לעזר במועצות ודעת. הנני איפוא לעמוד על משמרתי בכל לבבי ובכל נפשי למלאות אחרי דברי השר, אשר הם דברי אלהים לתורה ולמוסר השכל, למען נדע תמיד ולמען יודע בכל הארץ תחת כל השמים כי י ה ו ד י ם אנחנו, והארץ תחתינו היא ארץ יהודה, ארץ ישראל, אדמת הקדש". אלה היו דבריו בשבת שלפני חג הפסח. בימי החג התפלל לפני הצבור תפלה זכה ונחמדה וינעם את ברכת הטל ואת ברכת הכהנים לשמחת כל נפש. אין ביכלתי לתאר לפניכם הדר כבוד תפלתו ודרשתו היקרה. בשבת חוה"מ אסף אספה אל בית הספר מגדול ועד קטן. שם התיצבו לפניו האדונים הנכבדים והאהובים: הסוכן מנהל בית הספר, והד"ר ה' גולדברג ואביו

הזקן. ויהי דבר האדון הסוכן ראשונה לאמר: כל הדר תפארת היהודים הוא ספר התורה וזאת כל תהלתם, ללמוד ולשמור דברי אלוהינו בכתבי הקודש. ועלינו החובה הקדושה הזאת לשמור משמרת התורה, כי היא חיינו, מגיננו וארך ימינו! אחריו הטיף הד"ר גולדברג את מוסרו הטוב לאמור: „חלילה לנו מחשוב, כי בעבוד את עבודתנו ובאכול את לחמנו כבר יצאנו ידי חובתנו; לא כן! לא זאת היתה ותהי מגמת הנדיב. תאות נפש הנדיב היא, כי נהיה אכרים יהודים, אכרים הנותנים כבוד ליהודה, בהיותם עובדים חרוצים על אדמתם, ובהיותם יהודים באמת, במלוא מובן המלה הזאת. הן מצוא מצאה יד הנדיב ליסד קולוניות מבורכות בארצות אירופא ואמריקא על נקלה, אולם פה בחר לעשות מעשה צדקתו, להרים כבוד ישראל ולפאר שם יהודה, להגדיל ולהאדיר את היהדות! עלינו איפוא לשוות את כל זאת לנגד עינינו תמיד, ולהיות יהודים לכבוד לד' אלוהינו, לכבוד כל העם ולטובת נפשנו!"

על דברי מכתבים אלה יעיר סופר „המליץ":

„— — ולפי שאכרינו ויוגבינו הטרודים במלאכתם לא יוכלו לשית לבם אל כל מה שזחוחי הלב ואנשי שחץ מדברים על אודותם, והם שומעים חרפתם ואינם משיבים, לכן קמתי ואתעודד לקיים מצות „פתח פיך לאלם" ולהגיד צדקתם לדור, ומעתה נייחל כי תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק, ואחינו העובדים עבודת הקודש יחליפו כוח, יעלו אבר כנשרים — ילכו ולא ייגעו, ירוצו ולא ייעפו".

ואולם ב„המליץ" לשנת תרמ"ח (גליון 160) שנה הסופר את טעמו בתשובתו לאחד הסופרים מקוטנא, החותם בשם י"ם. הלז טוען: „אף כי המליץ שם לו לקו לשפוט בלי משוא פנים, ועל זה יודו לו כל הישרים בלבותם, אולם במה שנוגע למושבה זכרון־יעקב בריבה עם ד"ר גולדברג, עוה הדין. מהנעשה שם אדע היטב, כי חבילות מכתבים נשלחו משם אל הרב הגאון דפה, והשופט בלי פניה צדדית יראה, כי אמנם חטא הד"ר גולדברג, ובפחזותו וקנאתו כתב דברים מתלהמים, אשר לא יאותו לאיש החפץ להביא ולחבר בלב הנעורים האמונה הצרופה עם השכלה אמתית. — — בכל אופן שיהיה עשה אולת מאין כמוה, ועטרתו לא הולמתו, אף כי רב ורופא הוא, אולם הנסיון חסר לו. — —"

על דברים אלה משיב סופר „המליץ":

„עד כאן דברי המכתב; והנה אנחנו איננו יודעים אם על דעת עצמו כתב ה' י"ם את דבריו אלה ומלבו הוציא מלים, או אם נשמת אחר העומד על גבו יצאה ממנו; אם כה ואם כה הנה עשינו את חפצו, ופרסמנו את מכתבו ומחזיקים אנו לו טובה בשביל כך, כי נתן לנו פתחון פה לשוב אל דבר המחלוקת בזכרון יעקב ואל הד"ר גולדברג מחרחר הריב, ולהאריך מעט במקום שראינו לקצר.

„בשני המכתבים שבעל המכתב הזה מתרעם עליהם לא עסקנו בעצם ובראשונה בהד"ר גולדברג המקדיח תבשילו בזכרון יעקב, רק בדרך אגב הזכרנוהו,

ובהדי שותא זרקנו בו פלכא, ולפי שמראש ראינו כי האיש הזה הוא מטורף ומבוהל, מחלוקתו עם המנהל אינה מחלוקת לשם שמים, בשביל גופי הלכות ועקרי הדת, כי אם בגלל דברים של מה בכך, אשר לבחור־ישיבה הבא מקעלם ומסלאבאדקא הוי מומא ולבני תרבות הבאים מצרפת ומאשכנז לא הוי מומא, ולבנו הגיד לנו כי לא יחרוך האיש הזה צידו, ולא יאריך ימים במושב ההוא כצל, כי בקרוב ישקל למטרפסיה ומן גו יגרשוהו, וכן היה, אבל מעולם לא דמינו ולא עלתה על לבנו, כי דברי שטות ומעשי נערות גלויים וידועים כאלה, שהמתקרא ד״ר גולדברג עושה בזכרון־יעקב, יביאו לידי מהומה ורעש גדול, כמו שנתגלה אח״כ, ויוכלו להזיק אפילו במקצת לדבר הישוב. והנה כל האנשים תמימי הדעת מסכימים, כי פעולת הד״ר הזה בזכרון־יעקב אולת היא לו וכלימה. הנה כי כן מעיד עליו בעל המכתב הזה בעצמו, מפי הרב הגאון דקוטנא, כי „עשה אולת מאין כמוה ועטרתו לא הולמתו״; וכן נוכחנו מתחלת הדבר מתוך חבילי מכתבים וכתבי עתים שנשלחו משם גם אלינו. מראשון־לציון כתב אלינו גברא דאתמחא, כי כל התקונים שדרש הד״ר ג״ב היה להסיע את הבימה ממקומה לאמצע הבית, וכיוצא בדברים אלה העומדים ברומו של עולמנו (!). מכתב־העת „הצבי״ (גליון כ״ז) קורא עליו את הפסוק: „פגוש דב שכול באיש ואל כסיל באולתו״, ואומר, כי כל הסימנים שמנו חכמים בכסיל נמצאים בו, וכי כל הבלבול והחרבן שעשה לא היה אלא בשביל שהבימה אינה באמצע ביהכ״נ וסדרים אחדים בעניני התפלות אינן לפי רוחו. — וביחוד נאמנו עלינו דברי „אחד מתושבי הגליל״ אשר בתחילת המעשה כתב והודיע לנו כדברים האלה: בזכרון יעקב בא הד״ר אליקים גולדברג. את הד״ר לא אדע מה טיבו, רק לפי השמועה שמעתי, כי בבואו לזכרון יעקב החל לפשפש במעשי בני המושבה ההיא, ותקן לקיים את כל המצוות אשר התרשלו בהן, בטרם בואו שמה. ובעת האחרונה פרץ ריב בינו ובין המנהל ה׳ ווארמזער, ומצד הד״ר עומדים ארבעים מהקולוניסטים אשר מרדו במנהל. ועתה התגלע הריב מאד. והנה אנכי לא אשפוט בדבר עם מי הצדק, אם באמת טענות צודקות יש להד״ר נגד ה׳ ווארמזער. נניח, כי אולי יש להד״ר איזו טענות צודקות נגד ה׳ ווארמזער, בעניינים הנוגעים לדת, אשר גם זאת איננו מכרח, כאשר אבאר; עכ״פ הדרך אשר לקח לו הד״ר הוא לא טוב, ומעשיו אלה יביאו אותנו לידי חשד, כי לא באמת ובצדק לקח לו לקרנים את מסוה הדת. אנכי מכיר את כל בני המושבה ההיא. גם אלה אשר יעמדו מצד הד״ר ויראת ה׳ נגד פניהם. אנכי יודע אותם עוד מרומניא, וגם בהמושבה הייתי. והנה באמת רוב בני המושבה הם אנשים תמימים ושומרי דת, וביניהם גם יראי חטא, ואם גם מפני סיג גזר (וורמסר) אולי גזרה יתרה בדבר אשר לא יצא איש ממקומו בביהכ״נ אף בעת הולכת ספר התורה, אך החזן יסבב עמו לכל צד, אשר יוכל להגיע אליו כל איש ממקומו לנשק אותו, גם אנכי ראיתי זאת ולא מצאתי עולה, אשר עי״ז נאמר, כי חפץ חייו לעקור את הדת. ואאמין כי בטוב ובנחת היה

האדון ווארמזער מבטל רצונו זה מפני רצון הד״ר אם היה מבאר לו את הדבר ע״פ דת״.

*

האכרים „המורדים״ שלחו מכתבים לברון, לצדוק כהן, לארלנגר, ובכולם הפילו תחנתם לקחת מעליהם את וורמסר. עברו שבועות ותשובה אין. אז טלגרפו אל הברון וחזרו על בקשתם. הפעם נתקבלה תשובה טלגרפית, בה נתבקשו האכרים לשקוט מרוגזם ולנהוג במתינות... שאם לא כן — יעזבם לנפשם ולאנחות. אבל המורדים חוזרים ומודיעים: „אם ישאר וורמסר — נלך מזה כולנו״.

ב„החבצלת״ מיום ה׳ סיון תרמ״ח, נתפרסם מכתב גלוי אל הברון מאת האכרים המתמרדים וזה לשונו:

„זכרון יעקב יום ב׳ ד׳ סיון תרמ״ח.

„לכבוד מרים ראשנו נזר תפארתנו, השר המרומם נדיב על נדיבות יקום, רב חסד ורב פעלים, מעשהו קדש הלולים, בארון בנימין (אדמונד) פאן ראטשהילד, ד׳ יהי לו למגן, בכל אשר יפנה יצליח ויעלה למעלה למעלה, אמן סלה.

„אנחנו, חתומי מטה, אנשי המושבה הזאת החוסים בצל כנפי חסדו, הננו מפילים תחנוניגו לפני הוד כבודו, לרחם עלינו ועל דתנו הקדושה, כי אנו ובנינו ותורתנו משועבדים נתונים תחת עול כבד מנשוא, הוא זה האיש וורמסר המנהל, אשר קוינו כי ינהלנו בדרכי התורה כרצון הוד השר יחי׳, והנה האיש הזה נהפך עלינו למשחית, והוא מתאמץ לקצץ בכל ענפי הדת, והוא נלחם עם ד׳ ותורתי. אנחנו בארץ הקדושה מושבנו, מקום הארטדוקסיא התמימה, והוא עושה חדשות, סדר מנהג תפלתנו מאבות אבותינו הוא משנה ומקצר, סוגר פיותינו בתפלה וקדוש וקדושה, בית הכנסת אשר לנו בנה כרצונו לחרפת ישראל, כן הגאלאריע של הנשים, וכן מקום קריאת התורה, לחלול שבת אנו באים, ואשר לא יניח לתקן עירוב ע״פ הדת, בית הטבילה סגר על מסגר, ולא יפתח רק ב׳ פעמים בשבוע, על מכירת בשר בהכשר לא ישגיח, וכבר נכשלנו איזה פעמים בבשר טריפה. העמיד לנו אשה אחת לקנות ממנה כל צרכי ביתנו במחיר גבוה, ואינו מניח לאיש מאתנו להביא מהעיר בזול, ואף גם זאת, כי האשה אין בה נאמנות בנוגע לכשרות. כלל הדברים, מר לנו מר, וקצנו בחיינו מפני האיש הזה, אין קץ למעלליו הרעים, כטפה מן הים לא גלינו לפני הוד כבודו השר שיחי׳. על כן אמרנו כולנו להא׳ שייד נ״י, כי אין אנו יכולים להיות בכפיפה אחת עם האיש הזה, ועתה באנו להודיע לאדוננו את סבת הענין, הן אדוננו חפצו הטהור להרים דגל היהדות ולבנות חרבות אה״ק, וזה תפארת בישראל ובעמים, והנה בא האיש הזה להשפיל כבוד התורה עד עפר, כי הוא שונא התורה והדת, ויותר מזה, כי הוא חפץ לחדש מנהגי סדום, ולחלל בזה כבוד השר יחי׳ ולבזות המושב ולתתו לחרפה וללעג. האדון אשרי, מורה שפת צרפת בקהלנו, אשר לו לב רחום וכמה פעמים הלוה לענייגו בלי שום נשך, הורידו האיש וורמסר

ממצבו בעבור כי אין לו לב אכזר כמוהו, והחסד שעשה נחשב לו לעוון. הננו בבקשתנו אדוננו השר שיחי', הוא אבינו ורועינו, יעשה עמנו כטוב בעיניו, אך יסיר מקרבנו את המות הזה, הוא האיש וורמסר, אשר לא נוכל עוד נשוא בשום אופן מעשיו המכוערים ואכזריותו עלינו ועל דת קדשנו, ואף את האיש הדגול מרבבות ישראל, הרופא המהולל בחכמתו ותורתו, אשר אדוננו שלחו למחיה לפנינו, ואשר אמרנו בצלו נחיה את כבוד היהדות והוא יגן על מצות תורתנו כרצון אדוננו, הנה גם אותו ירדוף האיש וורמסר באף ובחמה, כולנו אוהבים אותו אהבה עזה בגוף ובנפש, הוא עטרת ראשנו וחיי רוחנו, אשר בבואו ישמחו כל ערי הקודש, ספרדים ואשכנזים כאחד אמרו הנה הנה עתה זרחה השמש עלינו, איש מחבר תורה ויראה וחכמה נפלאה, ואיך נוכל לראות באבדן כבודנו, כי ילך איש רב כמוהו מאתנו, ומה יאמרו הבריות, הזה כבוד הוד אדוננו השר שיחי' לגרש מקרבנו איש מהולל הנותן כבוד לישראל בתורתו וחכמתו, מרגלית יקרה מצאנו אשר אין ערוך אליה והיא נשללת מאתנו על ידי איש אשר איננו שוה בנזק כבוד השר יחי'. הכי נחליף מרגלית בכלי חרס מגואל, מלא זוהמת המינות ושנאת הדת, אהה עלינו ועל נפשותינו העובדות בפרך והננו עבדים לעבדים, וגם תורתנו הקדושה תלבש שחורים ותתכסה בשק ואפר, כי בא זה האיש להפוך רצון השר שיחי' החפץ בהרמת קרן התורה, ולא כן הוא עשה עמה, את מנהגי ישראל ירדוף ואת קרן התורה יגדע, וגם את תפלתנו יבלבל, ועוד יאמר כי סדרים הוא עושה. הננו גומרים מכתבנו בדמעות שליש ומצפים, כי אדוננו יציל כבוד תורתנו ויבער את הנגע הממאיר מקרבנו, ויטע בקרבנו את הרופא המרומם הגדול בישראל בשמו ותורתו ויראתו חכמתו מו"ה יהודא אליקום ד"ר גולדברג שיחי', להחיות ולרפא גויותינו בחכמתו המהוללת, ולרומם קרן תורתנו ודת קדשנו, ובזכות זה יאריך ה' ימי אדוננו השר שיחי' ואת ימי הגבירה הבאראנעסע רעיתו, וישביעכם נועם וחיי עונג, כעתירת מוקירי שמכם ומתפללים בעדכם. נאום מרדכי ליב סטנובר, ונאום מרדכי קרניאל, שמואל שטרנברג, יצחק אהרן אפלבוים, וולף קלינמן, וולף ברקוביץ, דוד קרסקר, יעקב רוזנשטין, הירש שצמן, מרדכי אוואדיק, מנדל אידלזון, זלמן הלפרין, יעקב כץ, שמעון גילברג, יצחק גרינברג, ישראל בעל מצר, לייזר קופרמן, יוסף אפשטיו, דוד אברמוביץ, פישל שטרנברג, הינוך קופמן, שמעון שוורצמן, מאיר הירש הייפלר, אלי' אליוביץ, ליב נידרמן, יצחק קופמן, בנימין בלומנפלד, זיידע גולדשטין, משה בלומנפלד, מאיר ליב הירשקו, ליב שוורץ, יעקב אפשטין, אברהם אפשטין, יצחק גולדשטין, זאב שפירא, דוד כהן, ירחמיאל הלפרין, משה הירש הרשקוביץ, מנדל רודער".

הערת מערכת „החבצלת": „על אמתות חתימות ידי בני המושבה הנזכרים למעלה מעיד בכתבו וחתמו הרב הגדול מוהר"ר אברהם בק נ"י, אשר נמצא בהמושבה זכרון־יעקב בעת ההיא".

הריב בין הד״ר גולדברג וה׳ וורמסר נתגלע בשל מאורע קטן, לכאורה, אלא שהוא יוצא ללמד על טיבו ומדותיו של וורמסר. בבוקר יום הששי הלך הד״ר גולדברג לבקר בבית המרחץ ומצא בחלונות כמה זגוגיות שבורות ורוח פרצים מנשבת. ר׳ אריה ליב נידרמן, שרחץ בבית המרחץ, פגעה בו צנה והוא נפל למשכב. הד״ר גולדברג שקד על החולה והחיש לו רפואה, אך כדי שלא ישנו מקרים כגון זה, צוה לסגור את בית המרחץ עד אשר יתקנו את החלונות, ולא יסתכנו המתרחצים. ואולם וורמסר סרב לו, מעשה להכעיס, „אני כאן המנהל — צוח וורמסר — ואני היודע מה טוב ומה לא טוב... כלך לך אל חוליך״.

מעתה התלקח המרד ביתר עוז.

*

יהודה פעליקס במכתבו ל„החבצלת״ (ט״ו סיון תרמ״ח) מתאר את פרטי הדברים, הנוגעים לסערת המריבה עם וורמסר, כך:

„מצב המושבה זכרון יעקב מורא מאד והדברים הולכים ויגעים מיום ליום. הפקיד וורמסר רודה את העם באכזריות נוראה, ובמקל חובלים ירעץ את צאן אדם אלה וישיבם עד דכא. ולעומת זאת גם צרת הנפש הולכת הלוך וגדול מיום אל יום, ונפש משכיל אל דל חשה עתידות לה, כי קרוב היום שבו תתפרץ חוצה ותאכל על ימין ותגזור על שמאל ומחצה פאתי אויבה בנפש וטרפה זרוע אכזרי. באמונת אומן מלא הפקיד אחר דבריו אשר נשבע באפו אחרי צאת הברון מזכרון יעקב — — אמנם כן מן היום ההוא אשר עלה בידו להכות בסנורים את עיני הברון, בתתו את כל אנשי המושב, לבד ארבעת רעיו, לבני מרי, הפליא הפקיד את מכות העם הפלא ופלא, ויתחכם להרע ולהשחית בכל אשר יפנה. וצאן ישראל אלה דחופים סחובים ומבוהלים לטבח הלוך וקרוב באין משים ומציל. אך האמנם יצלח רב־טבחים זה גם להכריעם לטבח באין מרים יד ורגל לעמוד על נפשו, בזאת אפונה מאד, והימים הבאים יורונו אם באמת נפלה ולא תוסיף קום בתולת שומרון. — — והאיש אשרי ירד ויהי למורה לשון צרפת ולמנהל בבית הספר פה בזכרון יעקב. אך גם פה לא הונח לו, ויד הפקיד היתה נטויה עליו להכעיסו ולהרעימו בכל עת מצוא, בגלל עמדו תמיד לימין אחיו הנענים מתגרת הפקיד האכזר. ותֵּלה נפש הפקיד להסיר אבן נגף זאת מדרך פשעו ויביא דבת האיש אשרי אל אדוניו, ומבלי חקור ודרוש הנהו נדח ממשרתו לע״ע למגנת לב כל אנשי המושבה. גם על הרופא הא׳ גולדברג זה פרושה הרשת, אחרי אשר עמל הרופא בדי ריק לעור את עיניו הפקוחות ולהסב לבו אחורנית מאחיו אלה ההולכים בחושך. — — וירא ויבן כי בכל רע הנהו וכי כקוץ ממאיר הוא בעיני הפקיד. יען מה? יען וביען אשר העיז להצדיק את העם לראות את חליו ולהראות את מזורו בהדברו יחד את הפקיד. וירא הפקיד ויבן כי איש כזה לא יסכן לו, ויחל לחתור לו כדרך התנשמת בחושך תמיד. ביום

הששי לסדר בהר בקר הרופא את בית הרחצה וירא והנה חלוני הבית בלי שמשות ומקוה המים העלה צחנתו. ויאסור אסר על הבלן לחמם את הבית בפעם הזאת. וימהר הפקיד ויתן פקודה מתנגדת. ויהי הוא הולך לראות אם מלאו אחרי פקודתו, והנה הרופא לקראתו. והוכיח הרופא אותו על אודות התנגדותו אליו בדברי הבריאות והיהדות, ויבז לו הפקיד ברחוב קבל עם, וימלא פניו קלון בחרפות וניבים אשר לא שמעה מעודה אוזן איש המעלה.

„ויהי ממחרת ביום השבת ויטיף הרופא לעם בנוגע לבריאות וליהדות, ויתאונן על הקלון אשר השביעו הפקיד וישאל אותם אם אמנם כנים דברי הפקיד באמרו, כי מיום בואו הרע לעם ולמושב כולו? ויען כל העם קול אחד לאמור: „אך טוב עשית לנו ולא רע"! אחד ממרעי הפקיד מהר לצאת ולקרוא לו (כי נעצור נעצר משלוח טלגרמה פריסה למען יהי הוא הראשון) ויבא הפקיד אחרי כלות תפלת המוסף ויוחל עד כלות כל התפלות, ויוסף לחרף את הרופא ולכסות בוז על ידיעותיו ויהדותו ויתנהו לאיש בליעל ולמפקד המרד בעם. ולא יכול עוד הרופא להתאפק, ויתן את קולו בבכי וישם פניו אל שם הברון החקוק בקיר ויקרא בכל לב: „איה איפוא האמת, אדוני הברון? הנה הוא נעדרת ולא תתבונן! הגידה נא אם בחפצך שה ישראל כורעת לטבח! ענה נא אם ברצונך יעברו חוק ויפרו יראת אל!" ויגש אל ארון הקודש ויקרע את דלתיו וישבע בבכי, כי בכל פעם התיעץ את הפקיד טרם עשותו מאומה... ולא יכול עוד לדבר כי נעתקו מלין מפיו ויתעלף... וכל העם מוכי תמהון ומשתוממים, גם הפקיד רעדה אחזתו ופניו נהפכו לצלמות, ויתחמק מבית התפלה אבל וחפוי ראש. והעם אחרי הבהלה הראשונה התאושש ויביאו מים למכביר ויצקו עליו, ומי אמוניק הביאו וישפכו על פניו. אך לשוא! גם הלחץ אשר לחצו את חטמו ואת רקותיו, גם המים גם האמוניק אשר השחית את עור פניו לא הצליח להשיב את נפשו. בוזעקה ובבהלה הובא על כתף אל ביתו וישכיבוהו על ערשו. אך רגע פתח את עיניו הכהות ויצפצף: „אהה דע ארבעללא"! והשבץ אחזו ויתעלף שנית. מקצת העם באו ביתה הפקיד וידרשו מאתו סוס לרכוב ולהביא את הרופא דע ארבעלא מיפו, ויפצרו בו מאד ויעתר להם הפקיד אחרי עמל רב".

שלחו את יעקב ליבוביץ רכוב על סוס, להבהיל את ד"ר דה ארבעלא מראשון־לציון. לא עצר הסוס כוח ובמחצית הדרך כרע נפל. נושא את האוכף על כתפו הלך ליבוביץ עד לכפר ערבי, שכר לו סוס אחר, ושב לדרכו.

הד"ר גולדברג היה בכל רע. בשעה הרביעית לפנות ערב פקח מעט עיניו, נאנח ועצם עיניו שנית. רק בשעה השביעית התאונן: „אהה, ראשי ראשי!" והמבוכה במושבה רבה. למחרת, יום הראשון הגיע מיפו הרופא דה ארבעלא. הוא בדק את הרופא החולה והרגיע את העומדים ליד מטתו ואמר, כי אין כל סכנה נשקפת לו. הוא רשם לחולה סמים, ומכאן הלך לבית הפקידות. ואולם כאשר נקרא אל החולה

בפעם השנית — סרב ללכת, אף התקצף והודיע, כי לא יניח לשטות בו ולרמותו, וכי מתחלה ומעמיד פנים הוא ד"ר גולדברג...

כמה גדול היה כוחו של וורמסר!

הרופא דה ארבעלא חזר ליפו. הד"ר גולדברג הלך והבריא מעט מעט, עד כי שב לאיתנו.

*

דבר מרד האכרים עשה לו כנפים ושמעו הגיע למרחקים, ושם נקרא לו בכל מקום: „המריבה הגדולה בזכרון־יעקב", או „סכסוך גולדברג—וורמסר". לעומת המצדיקים את האכרים ואת הרופא ג. והמרשיעים את הפקיד, נמצאו גם מרשיעים את האכרים ואת הרופא ג. אחד מאלה היה אליעזר בן־יהודה, שפרסם בעתונו „הצבי" (תרע"ח) מאמר גדול בשם „ארוסטרט השני", בו שם את ד"ר ג. ללעג. בלי דעת את פרטי הדברים כל צרכם, בקש להוכיח, כי רק מאז בא האיש ג. למושבה, שישבה שלום והשקט, התחוללה בה רוח סערה. בן־יהודה ודאי נתכוון לטובה, להצדיק את מעשי הנדיב, למנוע את אשר בקשו למנוע גדולים וטובים, מתוך חרדה פן ימשוך הנדיב ידו ממפעל הישוב בארץ. ואולם בזאת לא רצו גם האכרים המורדים וגם ד"ר גולדברג. טעה בן־יהודה, שלא ראה בכל ענין זה אלא כפיית־טובה כלפי הנדיב. לעומת בן־יהודה ו„הצבי", הוכיחו גם ה„חבצלת" גם „המליץ" בשני מכתבים מזכרון־יעקב, כי ישרה דרכו של הרופא ג. וכל מעשיו ופעליו אך לטובה הם.

אמנם לעומת מכתבים אלה מפרסם „המליץ" מכתבים אחרים, כאמור למעלה, כדי לצאת ידי חובת שני הצדדים, המחייבים והמזכים, אלא שבאלה האחרונים ניכרת ידם של חובבי־ציון ברוסיה, שחרדו חרדה גדולה לגורל הישוב ועתידותיו, פן ימשוך הנדיב ידו ממנו, כאמור.

בגליונו מיום כ"ט אב תרמ"ח מביא „המליץ" מכתב קצר של שייד, שיש בו יותר מסירוס דברים ומפרובוקציה, לגבי איש כמוהו העומד בראש מפעלו של הנדיב. „המליץ" מקדים למכתב את השורות הבאות: „אחרי אשר שמנו לפני הקוראים שלשום את דברי הריב והשערוריה אשר נעשו במושב זכרון־יעקב, כפי אשר נודע לנו מתוך מכתבי סופרים וכתבי העתים, קבלנו היום מאת שליחו של הנדיב הר"ר אליהו שייד עצמו, אשר בא לבקר את הקולוניות ויבוא לזכרון־יעקב וירא בקלקלתם, את ההודעה הקצרה הזאת, בבקשה לשים אותה במכתבנו העתי לעיני כל ישראל".

וזה מכתבו של שייד:

„מי האיש החפץ לדעת עד כמה קולוניסטים יהודים המה אנשים מכירי טובה — יפנה אלי ואודיעהו; ומי האיש החפץ להיות קולוניסט — אל נא יפנה אלי, כי אנכי אהיה לשטן לו. כי מיום אשר שמעתי מפי קולוניסטים ידועים בזכרון יעקב

ומפי נשיהם, כי אינם חייבים להנדיב מאומה, כי הם לא רצו אחריו, כי אם הוא בא אליהם לבקשם, ואלו לא בא הוא היה בא בארון אחר במקומו — מן היום ההוא פג לבי ורפו ידי מעשות עוד לטובת הישוב דבר. אלהו שייד. זכרון יעקב 6 ליולי 1888".

האיומים שבדברי שייד ברורים למדי. כי אם גם נזרקו מפי אחד האכרים דברים קשים בשעת ריתחה — הן לא הכל חייבים באחריותו, ואילו היה שייד חרד באמת לישוב, ואילו היה נאמן על שולחו הנדיב — הן צריך היה למנוע ממנו צער ולא לפרסם פליטת פה של אדם קצר־רוח ושבע־רוגז.

באחת ודאי הצליח שייד. חובבי־ציון במוסקבה מיהרו לשלוח מכתב למיכאל ארלנגר „כי בשביל אנשים שאינם מהוגנים, שעשו שלא כהוגן, יצא הקצף חלילה על עמנו וארצנו, אשר הנדיב בונה חרבותיה". הרבה מחאות נתפרסמו כנגד ד"ר ג. וסיעתו. במכתבו לאוסישקין כותב ל. סקורוביץ: „ההודעה של שייד מזכרון־יעקב עשתה רושם רע. הרב לובצקי הראה אותה לארלנגר. מסתמא קראת את ההודעה ומסתמא כל נחת לא שבעת ממנה. אוכל להודיעך, כי ארלנגר אמר, כי אין כלל שמחים מזה ששייד כתב את ההודעה, ובזה ש„המליץ" מחייב את גולדברג עשה רושם טוב. אעפ"כ ישנן תקוות פחות חלשות מחמת סבה אחרת". רבים וגדולים חתמו על מחאות, ביניהם ראובן ברייניז, מ. מ. אוסישקין, ד"ר ל. פינסקר, מ. מ. דוליצקי, יעקב בן ישעיה מזא"ה, שנ"ה יאנאס, ר' שמואל מוהליבר ועוד. הרשימה ארוכה. כולם חתמו, אך איש מהם לא טעם טעם חיים יום אחד תחת שבט הרשע של וורמסר.

*

ביום שלישי, ערב חג מתן תורה, הגיע ליפו מר שייד ורעיתו (והיה זה כבר בקורו הרביעי של שייד בארץ) ואליו נלוה הפעם גנן מפריז, הרמנס שמו, שהובא במיוחד כדי לבקר את הקרקעות והמטעים של המושבה. ראשית דרכו של שייד היתה זכרון־יעקב, בה בקש להשלים בין ד"ר אליקום גולדברג ותומכיו האכרים מצד אחד ובין הפקיד מר וורמסר מצד שני. סלע המחלוקת, כדברי השמועה שפשטה בצבור, היה — עניני הדת.

לראשונה עבר שייד בכל בתי האכרים. הוא דבר על לב כל אכר ובקש להשפיע עליו, כי יחזיר את חתימתו מעל המכתבים שנשלחו ויצטדק על מעשיו... סבור היה, כי בדרך זו יצליח לטעת בין האכרים פירוד, עד כי לא ישארו מן המורדים כי אם קבוצה קטנה, דלת ערך וכוח — ואת אלה נוח יהיה לגרש מן המושבה... אבל כל עמלו עלה בתוהו, איש מן המורדים לא נפרד מן החבורה.

שייד הלך לחיפה וגם אל הפחה בעכו הלך, וטרח לקבל מן הממשלה אנשי צבא לגרש את ד"ר גולדברג מן המושבה. אך הוא חזר בפחי־נפש. גם בחיפה וגם

בעכו השיבוהו ראשי השלטונות, כי הממשלה לא תעשה דין בלא דין, ויקוב הדין את ההר.

כל תחבולותיו ומאמציו של שייד לא הועילו לשכך את חמתם של האכרים. גם העונש שהעניש במנעו מהם את התמיכה, על אשר פרסמו ב„החבצלת" מכתב גלוי לנדיב, לא הועיל לו. וסוף סוף חזר בו ממעשהו זה, והוסיף לתת להם את התמיכה, חוץ משנים מהם (מרדכי ליב סטנובר, ומרדכי קרניאל, „שחטאו" חטא כפול והחזירו את ד"ר גולדברג למושבה). כונתו של שייד היתה ברורה: „הפרד ומשול", אך לשוא. ביום ו' כ"ט סיון שב שייד לבית־הכנסת, ואחרי התפלה בקש מאת האכרים להתאסף בשעה השביעית בבית־הספר. בשעה הקבועה באו כל האכרים, ושייד פתח בדברים והודיעם, כי קבל מכתב מאת הברון ובו צוה אותו לחכות בחיפה עד בוא הרופא החדש לזכרון־יעקב, אבל מאהבתו את המושבה החליט לשבת בה עם האכרים. „אדוני — הוסיף שייד לדבר — הטלגרמה אשר שלחתם לברון שלא כדין שלחתם, אחרי שיש ויש רבים מבני המושבה החפצים בוורמסר. הוא, וורמסר, פקידכם, כי כן חפץ הברון. ואם באמת לא תוכלו לראות פניו, ישלח איש איש מכם את אשתו אל הפקיד לקחת את התמיכה. תלונתכם על תכנית בית־הכנסת, אשר נבנה שלא כדת, אין בה ממש, מאחר שגם הברון, הירא וחרד לדבר ד', ראה את התכנית ולא כהה. הד"ר גולדברג לא יוכל לשבת במושבה, ואם חפצים אתם בו, עליכם לשלם לו שכר עבודתו, וכמו כן, אם תקשו ערפכם ולא תשלימו עם הפקיד כרצון הברון, עליכם לנער חצנכם מתמיכת הברון"...

בראותו כי האכרים אינם נרתעים ומוסיפים לעמוד במרדם, נסה לדבר עם הירשקו, קרניאל והלפרין, ואמר לפתותם בדברים, להוכיח להם כי וורמסר הוא פקיד טוב...

— כן, כן הדבר — ענהו מאיר ליב הירשקו — וורמסר פקיד טוב מאד, אך המות טוב ממנו... את מלאכת בנין הבתים יתן לגרמנים, חרושת העץ וחרושת הברזל וכל דבר שיש בו שכר יתן אך להם, ולנו ולאומנינו יתן נקיון־שינים וחרפת רעב, עבדות ושעבוד.

וקרניאל ענה ואמר לשייד:

— אדוני, כתוב לברון כי ישלח לנו מפריז פקיד אחר, יהי תלין, הורג נפש, גם אותו נקבל באהבה, רק את המות הזה יסיר מעלינו. אתה אומר, כי הברון חפץ בוורמסר? אפשר ואפשר, יען כי לדאבון לבבנו סכותם בענן לו מעבור כל בקשה. ולוּ ידע הנדיב מכל ענויינו וצרותינו, כי אז שקץ את וורמסר.

וורמסר, שעמד גם הוא שם, בשמעו את דברי קרניאל, קפץ ממקומו ואמר לשלוח ידו בקרניאל, אך מאיר הירש הייפלר תפש בוורמסר ולא נתנו לנגוע בו.

והלפרין הוסיף ואמר:

— לוּ גם יעלה בידך עתה לצודדנו עד כי נשים שנית ידנו עם הפקיד — זקמו נשינו וטפנו וסקלוהו.

לאחרונה שאל שייד את האכרים, אם ירשוהו לשלוח טלגרמה לברון ולבשרו, כי שב השלום על מכונו בזכרון־יעקב וכי השלימו כל בני המושבה עם הפקיד — כל הנאספים ענו פה אחד: „אין שלום אמר ד׳ לרשעים״.

*

ביום ראשון שלח שייד שנים ממתי סודו של וורמסר אל האכרים ונתן בידם כתב שתכנו היה, „כי האכרים רוצים בוורמסר״... יש אומרים, כי שנים אלה הבטיחו לחותמים גם שכר „כתיבה וחתימה טובה״ במזומן, אבל לא נמצא אפילו אכר אחד מאותם האכרים המתמרדים, אשר יאבה לחתום על הכתב.

כמה נסיונות נסה שייד ולא עלתה בידו. רק נסיון אחד, והוא — לפטר את וורמסר או להעבירו למקום אחר, לא עשה. וורמסר עצמו גם הוא לא נח ולא שקט, ועוד התעיב עלילה והלשין לפני הממשלה, לאמור: כי ד״ר גולדברג הוא פושע פוליטי שנמלט מרוסיה, ריבולוציונר, כי הוא חדש בארץ, ואין לו זכות לשבת בה אלא שלשה חדשים — וכבר עבר זמנו. הפעם הצליחו שייד ווורמסר להטות את השלטונות לימינם. אפשר מאד, כי „מתן בסתר״ הלך לפניהם וכרה למענם אוזן קשבת, וכבר אמר מושל חיפה לשלוח שוטר לזכרון־יעקב להביא את ד״ר גולדברג לחיפה, אלא שהמוכתר קרניאל ערב לו והתחייב להביאו לחיפה, הוא עצמו. במוצאי שבת יצאו ד״ר ג. וקרניאל לחיפה. הדבר נודע לשייד, ובחששו, שמא יסכל קרניאל את כל תכניתם, נחפז גם הוא יחד עם וורמסר ויצאו גם הם לחיפה, בלילה, כדי להכביד את המלשינות על ד״ר ג... כדאי לציין, כי פלחי הכפר סוברין ובני שפיה שלחו מכתב למושל חיפה ובקשו ממנו, כי ירשה לד״ר גולדברג, הרופא הטוב והישר, המרפא את חוליהם וגומל עמם חסד, להשאר בזכרון־יעקב.

הגזירה שגזרה הממשלה על ד״ר גולדברג לעזוב את הארץ באניה הראשונה המפליגה לחו״ל, נדחתה לזמן מה, לאחר שגולדברג הסביר למושל חיפה, כי בתו איננה בקו הבריאות וכי יש לו להתקין כמה וכמה דברים, כדרך אדם היוצא עם משפחתו. גולדברג נסה דבר אל הפחה בעכו ובקש ממנו רשות להשאר, לכל הפחות, בארץ. ואמנם תחילה נתרצה הפחה לכך, אך לאחר ששייד התראה עם הפחה, נחרץ משפטו לעזוב את הארץ לחלוטין, ומזכרון־יעקב עליו לצאת תיכף ומיד. בבוא הפחה מעכו לחיפה ביום ההוא התיצבו לפניו וורמסר ושייד והכו בשוט לשון את ד״ר גולדברג. וגדולה הבושה והחרפה שגרמו פקידים אלה לעצמם ולבני עמם לנגד עיני הערבים והנוצרים בחיפה, שעמדו מרעידים למראה מעשי תעתועים אלה.

המושבה נהפכה לשדה קרב. את הירש שצמן ואת יצחק אהרן אפלבוים מחק שייד ממספר האכרים וצוה אותם לעזוב את המושבה, בעון מה? בעון אשר הם, גבאי בית הכנסת, כבדו ביום השבת את הרופא גולדברג במפטיר וגם הזמינוהו לעבור לפני התבה ולהתפלל מוסף. וגם את הרב חיים פאלק, מורה

בבית הספר, סלק שייד ממשרתו, על אשר אמר לפני שייד, כי „הצדק עם האכרים וכי וורמסר מרבה להרע עמהם".

אותו שבוע באה משלחת אנשים חשובים, רודפי־שלום, ליישב את הסכסוכים. במשלחת זו השתתפו הרי"מ פינס, הרב זאב יעבץ ויואל משה סלומון, אך גם הם לא הועילו. סופר „החבצלת" מעיר על חברי המשלחת, כי לא „השתדלו בכל כוחם להטות את לב שייד לבל יעשה מדחה וליסרהו על אשר עשה נבלה בישראל, להכות את הרופא בלשון, אבל מה נבהלנו ומה נשתוממנו בשמענו מפי הארזים האלה, בעת הציעם את השלום לפנינו, כי על־נו להתרפס ולקבל מרותו של וורמסר ולבלי המרות רצון שייד. ועל כל הדברים אשר דברו האכרים באזניהם, על כל בכיותיהם וזעקותיהם בדבר הסבל הרב אשר סבלו במשך חמש שנות עמל ותלאה, על כל אלה ענו חברי המשלחת רק אחת: „עליכם לשמור ולקיים ככל אשר תצוה האדמיניסטראציון".

במכתב מיום י"ח אייר תרח"ם, כותב הרי"מ פינס לאמור:

„כבוד אלופי הנעלה ד"ר פינסקר נ"י. — — חדשות אין אתי, מלבד זאת אשר ה' שייד בא ליפו ביום ראשון שבוע זה והלך מיד לזכרון־יעקב מפני המחלוקת שפרצה שמה בין וורמסר ובין הד"ר גולדברג ע"ד שמירת הדת, כי זה האחרון הוא מן היראים וגם משתתף בצערם של בני המושבה, וכל זה ירע בעיני המנהל. בני המושבה עומדים על צד הדוקטור, ואע"פ שהוא כופה עליהם ההר כגיגית להתנהג כמנהג אבותינו, אך מרבה להם גם טובו ולבו מלא חסד ואהבה להם. על כן יכבדוהו. — —"

*

על דלת האדמיניסטרציה הדביק שייד מודעה, וזה לשונה:

„אדמיניסטרציה זכרון־יעקב. אתמול קבלתי מאת הברון טלגרמה בגרמנית, אני מעתיק בזה את דבריה הנכבדים כלשונם: „שייד, חיפה, סוריה. פרסם הודעה בשם החסות. כל אכר אשר לא יזדרז במשך 24 שעות לסור למשמעתנו, יענש, וכל תמיכה תמנע ממנו. אני מוסר לך פקודה: את המתקוממים לגרש מן המושבה. המזכיר לאוודריס. זכרון־יעקב 4 יולי 1888. אליהו שייד".

המודעה הודבקה ביום חמישי. במוצאי־שבת נקראה אספה כללית של האכרים, ובה נבחרו כמה באי־כוח ועליהם הוטל לפנות אל שייד כדי לברר את הענין ולשאול אותו מה הוא מבקש. שייד ענה ואמר לבאי־כוח האכרים, כי עליהם לכתוב לברון מכתב, שבו יאשרו ויחתמו כי כל מה שנכתב ע"י ד"ר גולדברג וארבעים האכרים אינו אלא שקר וכזב.

באי־כוח האכרים נרעדו לשמע דרישתו של שייד. „רשעות וכסלות כזו — ענו האכרים — לא נעשה אפילו חרב חדה תהא מונחת על צווארינו. חלילה לנו

מתת את הד״ר ג׳, אשר הקריב את אשרו על מזבח אהבתו אלינו, לשקרן ולכזבן, וחלילה לנו לשים עצמנו רשעים וכסילים״.

„טוב איפוא — אמר שייד — חכו עוד מעט ואכתוב לכם נוסח אשר תשלחו לברון״. שייד לקח גליון גדול וכתב עליו את הדברים האלה: „לכבוד הברון. אנו מתחרטים מעומק לבנו על שגרמנו לו צער. אנו מצטערים גם על הרושם המוטעה, כאילו כוונתנו היתה שהוא יבקש מאתנו סליחה, כי אתה הנדיב אינך צריך לתת בירור דברים. לנו לא מגיע כלום ממך, להיפך, אנו חייבים לך״.

באי־כוח האכרים סרבו לקבל את הנוסח. הם הודיעו לשייד, כי בני המושב לא יחתמו על מכתב כזה, יען כי איננו ממצה את האמת. חלילה להם לגרום לכבוד הנדיב עגמת־נפש. אם אמנם כתבו אליו וספרו לפניו את כל הקורות אותם, הן לא היתה מחשבתם כי אם להתאונן באזניו כבנים לפני אביהם. ועוד: מעולם לא בקשו מכבוד הנדיב „ענטשאדיגונג״ (סליחה) — ואיככה יבקשו סליחה על חטא שלא חטאו? אם שייד חפץ ללמדם סדרי וידוי, אין טוב לפניו כי אם למנות במכתב את כל הפשעים והעוונות שבעולם — ועל כולם יבקשו האכרים מאת הנדיב סליחה.. והאכרים יצאו מלפני שייד.

*

ביום חמישי בבוקר הגיעו למושבה שני שוטרים וארבעה אנשי־צבא, פרשים, לגרש את הד״ר גולדברג. שייד קבלם בסבר פנים יפות ואף ערך לפניהם סעודה. מיד נקבצו באו כל בני המושבה, כולם נכונים לעמוד על נפשם ועל כבודם ולמנוע חלול השם במושבה. איש לא יצא אותו יום לעבודתו. האכרים שלחו כמה חברים מביניהם אל שייד ודברו עמו קשות, וגם הזהירוהו ואמרו כי אחריות המעשה הזה תחול עליו בלבד. שייד הכיר לדעת כי הרע לעשות. הוא שלח את החיילים ואת השוטרים, ואולם האכרים חששו, כי אך דחה דחה את „הגירוש״, עד אשר תמצא השעה כשרה לכך, בהיות כל האכרים בשדה.

אשתו של היינוך קויפמן, שאמרה לשייד, כי „לא נניח לגרש את ד״ר גולדברג בכוחם של אנשי־צבא״ שמעה מפי „תשובה״: „מאן ווירד איהנען שוססען וויא הונדע״, כלומר: מות כלבים תמותו ביריה.

ביום השבת קבל שייד שתי טלגרמות בזו אחר זו — שתיהן מאת הברון, בהן צוה אותו למהר ולשוב לפריז. הוברר, שרבנים גדולים וידועים מרוסיה ומגרמניה הלכו לפריז להתאונן באזני הנדיב על מעללי פקידיו בארץ. לעומתם פרסמו רבים מראשי חובבי־ציון ברוסיה מחאות חריפות כנגד הד״ר גולדברג והטילו את כל האשמה עליו, מפחדם, פן ימשוך הברון, השרוי בצער, את ידו מן המפעל בארץ.

*

אבל שייד לא נח ולא שקט, ולפריז טרם חזר — כל עוד ד״ר גולדברג במושבה. ושוב שלח והביא אנשי צבא לגרש את הרופא בכוח הזרוע. המושבה

היתה כמרקחה. כשל כוחו של הד״ר גולדברג, לנוכח ״צדק הכוח״ של פקידי הברון, והוא החליט לעזוב את המושבה. בלילה עזב ד״ר גולדברג את המושבה ויצא, לפי השמועה, ליפו. משפחתו נשארה, לפי שעה, במושבה. בראות החיילים כי נמלט האיש ואיננו, לקחו אתם את המוכתר קרניאל, אשר ערב לרופא — וכלאוהו בבית האסורים בחיפה.

בשעות מרות אלה, למראה העריצות הבוטחת בכוחה ופוסעת על ראשי עם־אמונים, שוחרי שלום יגיעי כוח, וזורעת יאוש בלבבות, שופך מ ר ד כ י ק ר נ י א ל שיחו בחרוזים. יש אתו פנקס שירים קטן, בשם ״נֶטַע כרמל״, ועמודיו כתובים שפת עבר, אותיות מסולסלות נאה. בשיר אחד, בשם ״זאת לא ידעתי״, חורז האיש לתומו:

צִיּוֹן זָכַרְתִּי, אֵלַיִךְ נָסַעְתִּי:
בְּצִיּוֹן אָנֹכִי? — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

״זָמַרִין״ קָנִיתִי, כֵּן שָׁמַעְתִּי;
בְּצִיּוֹן אָנֹכִי? — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

אַדָמָה חָרַשְׁתִּי, זֶרַע זָרַעְתִּי;
אִם קָצֹר קָצַרְתִּי — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

אֲבָנִים סִקַּלְתִּי, גְּפָנִים נָטַעְתִּי;
אִם פְּרִים אָכַלְתִּי — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

אִבָּר כְּנוּנִי, אֲזַי שָׁמַיִם הִגַּעְתִּי;
וּמִי הִפִּילַנִי? — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

״פְּקִידִים״ אוֹמְרִים, אָנֹכִי פָּשַׁעְתִּי;
וּמַה פִּשְׁעִי? — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

הֲמָה גָּנְבוּ, דַּרְכֵּיהֶם מָנַעְתִּי,
וּמַה חַטָּאתִי? — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

בֵּיתִי לָקֳחוּ, מִנַּחֲלָתִי נִגְרַעְתִּי;
מַדּוּעַ וְלָמָּה? — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

אֶל עַל פָּנֵיתִי, אֵלָיו שִׁוַּעְתִּי;
אִם שׂוֹטְנִי קִדְּמוּנִי — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי.

עָלַי נִגְזַר לְנָסוֹעַ, וְלֹא נָסַעְתִּי;
אִם פֶּה אֶשָּׁאֵר — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי!

צִיּוֹן אָהַבְתִּי, בִּי נִשְׁבַּעְתִּי;
אִם אִבָּר עוֹדֶנִי — זֹאת לֹא יָדַעְתִּי!

גולדברג כבר איננו. קרניאל חבוש בבית־הסוהר בחיפה. שבה נפשו של שייד למנוחתה והוא מהר לחזור לפריז כמצות הברון. אבל וורמסר עדיין במושבה ועוד ידו נטויה „לשלם" לאכרים המתמרדים כגמולם... שייד הביא לפני הברון את דבת האכרים רעה ונתנם ל„מורדים", סרי סוררים, אשר התקוממו לכבוד הנדיב עצמו, ובעלילתו הנתעבה העלה את חמת הברון להשחית. עד כאן פריז... ובארץ, בזכרון־יעקב, התאנה וורמסר לאכרים בכל מיני תואנות ומרר את חייהם. הוא עורר את הממשלה לשלוח שוטרים לתבוע מאת האכרים את המסים, כגון מס האסכרייה (מס הצבא), אשר עד כה היתה משלמת הפקידות. וכאשר בקשו האכרים מאת הממשלה לזכור את ענים ולגבות את המסים לשיעורין, הסית וורמסר את ראשי השלטון להכריח את האכרים שישלמו את כל המסים בבת־אחת, מה שהיה למעלה מכוחם. סוף דבר, האכרים הלכו לחיפה ומכרו מחפצי ביתם, שמלתם לעורם, ושלמו את המסים כאשר תבעה הממשלה.

אך וורמסר לא אמר די, ועוד הוסיף רשע על פשע. כל שנה היו האכרים מביאים את תבואתם מן השדה לגורן במושבה. חוכר מס המעשר מן הממשלה בכפרים שבסביבה ובמושבה, היה נותן אמון באכרים היהודים, אשר שלמו לו את המעשר ביושר לבב מיד לאחר הדיש. וגם בשנה זו עשו האכרים כמנהגם. הם העבירו את תבואתם משדות נזלה לגורן המושבה, מהלך שעה. והנה אחרי שהעבירו את כל תבואתם, נחפז וורמסר להסית את קוואטין המפורסם, חוכר המעשר, כי יכריח את האכרים להחזיר את התבואה מן הגורן השדה, לדוש ולזרות אותה שם... על ידי כך נגרם לאכרים נזק רב. ראשית, להחזיר את כל העמיר מן הגורן לשדות, הרי זה אבוד זמן ואבוד ממון. שנית, הפחת אשר יגרום הטלטול שלא לצורך. ושלישית, התבואה תשאר הפקר בשדות ללא שמירה בלילות... אלה מעט ממעלליו של וורמסר, שליחו של הברון, הממונה לפקח על ישוב הארץ. אבל הברון לא ידע כל אלה, כי כל אשר כתבו האכרים נתעכב ב„מחלקת הצנזורה" של שייד ווורמסר. פקיד הדואר אף הוא קרוי אדם וצריך מאכל ומשתה...

מושל חיפה שחרר את קרניאל, אבל שלח חייל ללוותו וצוה לגרש מן המושבה גם את משפחתו של הד"ר גולדברג. וגם הפעם התיצבו כל נשי האכרים ולא הרשו לחיילים לגשת לבית שבו גרה המשפחה. ובחשדן בוורמסר, כי הוא עלול לעלות עם „חייליו" גם בלילה, כדי לבצע זממו, התחכמו הנשים וקבעו תור ביניהן: לילה לילה ישנות עשר נשים בבית הרופא, כדי לשמור על אשתו של ד"ר ג. ובני־ביתם, לבל תאונה להם רעה. סופר „החבצלת" מעיר על מעשה זה של הנשים ואומר, כי „אמנם ראויות הן הנשים הצדקניות, אשר בטח בזכותן יגאלו גם האנשים — לתהלה ולברכה, וטוהר לבבן כיקר רוחן, יהולל בפי כל".

שנים מן הפועלים החקלאים, צעירים מן ה„ארבייטער שוללע", רטנר וליכטנשטין, גורשו מן המושבה. לפקיד נודע „חטאם": הם כתבו מכתב לאחד

ממיודעיהם, ובדבריהם נתנו צדק לאכרים האומללים. וורמסר עמד על המשמר, אזנו נטויה ועינו פקוחה, וכל רז לא אנס לו.

*

לא ארכו הימים ובעקבות ד"ר גולדברג עזבו את המושבה גם בני משפחתו. הרוחות שקטו מעט — ואולם וורמסר לא נח ולא שקט, והוסיף ללבות את אש חמתו, מתוך תשוקה למרק את חשבונו גם עם האכרים „המורדים". ולא חס על כבוד הנדיב, ולא נרתע מהרגיזו ומהטריד מנוחתו, בהעבירו לפריז יום־יום תלונות והאשמות על ארבעים האכרים.

על כתלי בית־הפקידות הודבקה מודעה בכתב־ידו של וורמסר, שנסתמכה על טלגרמה מפריז, המכילה גזר־דין מר וקשה. האכרים דוד אברמוביץ, מ. ל. סטנובר, מרדכי קרניאל, פישל שטרנברג, זיידע גולדשטין וזאב קלינמן — חייבים לעזוב את המושבה, כלה ונחרצה. 28 אכרים מן החתומים על המכתב אל הברון, לא יקבלו לא תמיכה ולא אדמה, כל עוד לא יחזרו בתשובה... כל צרכי בית־הכנסת, בית הספר, רופא ובית מרקחת — יוסיפו לקבל רק אם ייטיבו דרכיהם. שמות 28 האכרים הם: יצחק גולדשטין, מ. ה. היפלר, משה הירש הרשקוביץ, רודער, קרסקר, זלמן הלפרין, שמואל שטרנברג, שוורצמן, יעקב אפשטין, גרינברג, שפירא, הירשקו, אפלבוים, שצמן, וולף ברקוביץ, מנדל אידלזון, יעקב כץ, גילברג, הלל כץ, יוסף אפשטין, רוזנשטין, בעל מצר, מרדכי אבדיק, ליב שוורץ, יצחק קופמן, איליוביץ, קופרמן ודוד כהן.

לאלה ה־28, ניתנה הזכות לבקש מחילה וסליחה מאת הנדיב ומאת... וורמסר, אם יחתמו על מכתב ההתנצלות שערך שייד והשאירו במושבה לפני שובו לפריז. אבל האכרים עמדו במרדם ולא הסכימו לחתום על כתב זה. וורמסר שלם את התמיכה לאכרים האחרים ומנע אותה מאלה שעליהם יצאה הגזרה. הם לא התאוננו. נכונים היו לגווע ברעב, ובלבד שלא יהיו ללעג ולקלס בעיני וורמסר, וכחוטאים מתחטאים בעיני הנדיב.

כעין חרדה אחזה את האיש, כמין פחד טמיר, אשר העביר אותו על דעתו. הוא פרסם אזהרה שלא להעלות אור בבתים אחרי השעה התשיעית בערב, שלא לאסוף אספות, שלא להתקהל, אפילו לא שנים הולכים יחד ברחוב. „עוצר" בלשון זמננו.

ובינתים לא חסך עמל ויגיעה, בחפצו לקיים את גזר־דינם של הששה ולגרשם בכוח הממשלה מן המושבה. נתלקחה המערכה ביתר שאת. וגם הפעם עמדו הנשים חומה ולא הניחו לחיילים להכנס אל הבתים להוציא את בעליהן.

וורמסר קרא שוב לבלומנפלד ואמר לו:

— אמור לחותנך, שאם לא יכבוש רוחו — אשלח אותו על חבילת חפציו לחיפה.

הכוונה היתה למאיר ליב הירשקו.

בלומנפלד גר בזכרון העתיקה. יום אחד באו והודיעו לאשתו, היא בתו של הירשקו, כי אסרו את אביה כדי להובילו לחיפה. היא מיהרה למושבה ומצאה את אביה רכוב על סוס בין חיילים „שומרי ראשו". והנה באה גם אחותה, ושתיהן תפשו ברסן הסוס וקראו אל אביהן שירד. החיילים נכנסו אל הקימקאם וספרו לו את הענין, ומיד שבו ופקודה בידם לאסור את הירשקו בחדר, בחצרו של יעקב כהן־קיטרר, ושתי הבנות נתבקשו להכנס אל הקימקאם.

הקימקאם פצר בבנות הירשקו שיניחו להוביל את אביהן והבטיחן, כי כל רע לא יאונה לו. אך הן באחת: „אותנו יכול אתה לקחת לחיפה, אבל אבינו לא ילך מזה בשום פנים". והקימקאם הוכרח לבטל את רצונו מפני תקיפותן של הבנות.

אם תחילתה של אותה פרשה — טרגדיה, סופה קומדיה. פרץ סכסוך בין הקימקאם ווורמסר. וורמסר הבטיח לקימקאם 30 לירות זהב, שכר טרחה של העברת הירשקו, ראש המורדים, לחיפה. כשתבע הקימקאם את השכר המובטח — סירב וורמסר לשלם, באמרו שהלה לא השלים את מלאכתו ואת הירשקו לא העביר.

והקימקאם יצא מאת וורמסר סר וזעף.

בראשית חודש אלול תרמ"ח הגיע למושבה אמיל פרנק מבירות, מפקח ראשי על המושבות, להשקיט את הרוחות ולסיים את המחלוקת. פרנק קרא אליו את האכרים ודבר על לבם לחתום על המכתב שערך שייד. נתכנסה אספת אכרים, ואחרי שנקרא לפניהם המכתב ענו הנאספים פה אחד: „לא נחתום"! באי־כוחם חזרו ונפגשו עם פרנק והשיבוהו לאמור: „עבדיך האכרים אומרים, כי מעולם לא חטאו לנדיב חטא כל שהוא. הם חשבו, ועודם חושבים גם עתה, את הנדיב לאב רחמן, ולכן שפכו שיחם לפניו במכתביהם. כל בקשתם היא, כי יסיר מעליהם את מר־המות וורמסר, וגם עתה יבקשו זאת. מעולם לא הסיתו אותנו מסיתים, לא פתונו, לא אנסונו, דברינו הם נאקת גסיסה. לא נחתום בעצם ידנו כי אין לנו כל מאומה בז"י. בכספנו קנינו את האדמה הזאת, בזעת אפינו סקלנו את ההרים השוממים ובדם לבבנו השקינו את כרמינו".

— אם כן — אמר פרנק — תהיו כולכם מוכרחים לצאת מן המושבה.

על כך ענהו הייפלר:

— שבע שנים עבדנו עבודת עבד, בשביעית נרצה לצאת לחפשי!

— אם כן, תמה תעודתי בזכרון־יעקב.

ליום השלישי חזרו באי־כוח האכרים אל פרנק שנית.

— עוד תמול ידעתי כי לא תחתמו על הכתב הזה — נענה ואמר אליהם הא' פרנק. — כי אין אדם משחיז סכינו כדי לטבוח בה את עצמו. ועוד זאת ידעתי: גם אם תחתמו על הכתב כולכם, אין להשיב את רוע הגזרה, ושש המשפחות מוכרחות

לצאת מן המושבה. וכ״ח המשפחות תשארנה חצי שנה ללא תמיכה וללא אדמה, עד אשר אולי יצלח בידי לשכך את כעס הנדיב וחרון אפו עליכם.

עם זאת רמז להם פרנק, כי אפשר שהנדיב ישיב גם לעשרים ושמונה משפחות האכרים את הכסף אשר השקיעו באדמתם, ויעזבוה גם הם. ובכך עזב את המושבה.

אלא שלעזוב את המושבה לא חפץ איש, עם כל סבלם הרב מידו של וורמסר. רק לאחר יאוש עזבו את מושבתם, לאחר שקבלו פיצויים בסך 4000 פרנק, משפחות־תיהם של דוד אברמוביץ וסטנובר. עזב גם פישל שטרנברג. מחמת מחלתו עזב קלינמן ומחמת מחלת אשתו עזב גם בעל־מצר. עזבו, מכובד סבלותיהם, יצחק גרינברג, מנדיל אידלזון, מרדכי אבדיק, יעקב כץ, מנדיל רודער, אליהו אליוביץ ודוד כהן. האחרונים קבלו 1000 פרנק כל אחד. אך ה״מורדים״, נשארו במקומם וכל תחבולות וורמסר נמוגו כעשן. גזר־הדין על קרניאל וזיידע גולדשטין — בוטל.

בכל אותה תקופה של ״מרד הארבעים״ עומד אלעזר רוקח וחוצב להבות אש מעל דפי ״החבצלת״, ודבריו על פי רוב חריפים ביותר, ופעמים שהם נאמרים מתוך ריתחא שאינה יודעת סייג ורסן. את וורמסר ואת שייד הוא שם לדראון ויורה בהם חצים שנונים. לא עם כל דבריו נוכל להשלים, ולפיכך רק מעט נביא מתוכם.

״— — כי ישנא ה׳ וו. בצע מעשקות תכלית שנאה, זאת לא יאמרו אפילו אוהביו, ונהפוך הוא, כי מכל צעדיו, ומכל מעלליו בלטה נטיתו העזה לזהב חמסים. אבל הלא היה על ה׳ וו. להוקיר את המקור הזה, ואבן שתיה זאת, ״אבן החכמים״ אשר תהפוך עפר לזהב, והדין היה נותן, כי אם ימינו דחתה את האומללים אשר נאלצו לתת גיום למכים, הן בשמאלו היה צריך לקרבם, למען לא תאבד ״הפרה החולבת״; אבל פה נקודת־הכובד של תכונתו (כאראקטער). כפלארוס בשעתו, רעץ וירוצץ את הקולוניסט, ולמען הצדיק מעלליו לפני הנדיב, אלצם כי יתקוממו לו, למען יראה הנדיב כי אמנם טוב ויפה עשה וו. בלכתו עמם בחמת קרי. בידו השמאלית הראה להקולוניסט את כסף התמיכה, הנועדה להיות לו למשען לחם, ובידו הימנית הושיט לו את שרביט העונשים, בהם ענש את כל אכר ואכר מדי חודש בחדשו, עד כי שקע כסף התמיכה בחומת ״העונשים״. בכל יום ויום ברא ויצר המון חוקים מעיקים, למען יאלץ הק׳ לעבור עליהם, ואז יעלה בידו לשית עליו כופר! וכה תללו החוקים המעיקים על האכרים כהרי בגלבוע, עד כי גם אם מלל האכר באצבע וקרץ בעין, והביא אשמו. ובעוד שהאכרים האומללים הרכינו ראשם, ונענעו לכל גל ונחשול העובר עליהם, השכיל ה׳ וו. לתארם בראפארטו לפני הנדיב בצבעים איומים ושחורים, עד כי באמת היה נצרך להנדיב להיות נדיב מאין כמהו בתבל, אם לא שפך בוז על רעים וחטאים כאלה; ובזה צלח בידו לדכא את הק׳, ולהכחיד את תקותם לימים יבואו. בעת ירדו הגשמים, והאכרים

יצאו או אמרו לצאת לעבודתם, לא נתן להם שורים, באמרו איה השורים אשר נתן להם משכבר? ואם כי ידע בפרוטרוט מהאסון אשר קרם, כי אצל זה מת שורו, ומזה נגנב, אחרי שהרפתים אשר בנה ה' וו. ביוקר גדול, כל רפת 70 לירא צרפת, (בעוד שהק' הראו לו כי בנו בתים טובים רק בסכום 50 לי"פ), היו רק סכות נוצרים, וכמלונה במקשה, עד כי על פי דיני ישראל לא היה מחויב הגנב לשלם „ארבעה וחמשה" יען לא טרח מאומה. וזאת יודה כל איש בארה"ק, כי בעת שקרה אסון לאכר, אז מהר והודיע תומ"י הדבר להמנהל, כי אוי ואבוי לאכר הכובש אסונו בלבו, או שבעתים יוקם! ובכל זה עוד מעט מציצת דם התמצית מקולוניסת אומלל לא יזיק, ויוסיף חקור יוסיף מכאוב! ועד שקנה להם שורים (ואם כי ראוים היו השורים האלה להראות בחלום פרעה בין רעי המראה ודקי הבשר, ובכל זה אכלו בפנקס סכומים כיפי המראה והבריאים!) כמעט עברה עת החרישה והזריעה, וגם אז לא נתן להם השורים, בטרם חתמו על „כתב" כי „אין להם לתבוע מהאדמיניסטראצי' מספוא לבהמתם"! שכן קבל פקודה מפאריז. ואמנם „אמת ויציב הדבר", יען ה' וו. בעצמו ובכבודו כתב לשם, כי הק' מוכרים את המספוא, ואח"כ באים ותובעים מספוא ותבן מהאדמיניסטראצי' אשר גם מזה ימכרו ויניחו את בהמתם למות ברעב. השורים נקנו ב"ה! ובעליהם כבר ראו כי נחוץ להם כח אבירים לשאת אותם על כתפם. אבל איה זריעה? בקשה חדשה! וצירים וחבלי יולדה חדשים! ותחת לתת אז לכל ק' די זריעה למהר ולהחיש מעשהו, לא נתן להם אפי' החצי מכפי הדרוש לאדמתם (ועל הקורא לדעת כי אכרי ז"י עד היום אין להם די אדמה, וישנם רבים מהק', אשר אדמתם צרה היא מהוציא אפי' כדי פול המצרי הדרוש לתבשילם.) ואם לא חרשו בעתו, וזרעו מעט מעט, הלא לא יפלא אם האדמה לא נתנה להם את יבולה, ולכן לא היה להם לא תבואות, ולא מספוא, ונאלצים איפוא לבקש כי יתן להם מספוא, ואם לא, יגועו הבהמות ברעב. „כן דרכיכם חומסים וכוזבים — הרעים וו. בטובו עליהם — תמול חתמתם כי לא תבקשו מספוא, וכהיום באתם לבקש"; וימהר ויכתוב שנית לפאריז את חטאת הזידונים האלה. וכי באו האכרים ובקשו מאתו לתת להם עבודה, לשלם להם שכר משא ההובלה של החפצים אשר תביא האדמיניסטראצי' מחיפה לז"י, ענה להם כי כבר עשה חוזה עם האשכנזים. כל דבר עבודה ומלאכה אשר היה דרוש להמושבה, מסר בידי האשכנזים, אם כי רבו האומנים החרשים והמסגרים מאחינו בז"י, ואם כי רצו להוזיל מחיר עבודתם. „אין לי עבודה בשביל עצלים" — ענה ה' וו., ויראה להם בחסדו את הדלת —! אם נחלה איש מהקולוניסטים, הנה תחת לצוות להרופא לגהות ממנו מזור, אמר להרופא כי לא ישים לב להקולוניסטים המתחלים באשר נרפים הם, עד כי רבים נפלו בתחלואים עצומים ונספו בלא משפט. ועל כלם שת ידו לשרש אחרי תורה מורשה וכל מנהגי בני ישראל. על כל צעד וצעד הנהיג תקונים בדת, לא באהבתו את התקונים, כי אם למרר את

הק׳ האומללים, אשר רק אמונתם נשארה להם לתקותם בחיים, וגם את התקוה הזאת אמר לנשל ולהתיז נטישותיה, למען ישארו הק׳ ערומים מכל! בקצרה! כל אשר יכול לעשות מרצח ושודד, זאת עשה האיש הזה; כאשר כבר בארנו וספרנו המון מרוע מעלליו (ואשר עוד נספר בספור מיוחד). סוף כל סוף, אחרי שלכל יש קץ ותכלה, וגם לרשעת מאשרים מתעים; ובכן הושם קץ גם לאכזריות ה׳ זו. תלונות אחינו נשמעו סוף כל סוף באזני הנדיב, וצעקת הישרים שראו באסון אחיהם עלה לפני כסא נדיבותו. ואם כי רבים רבים סבלו ממפלת האכזר הזה, אם כי משפחות רבות תשלמנה עתה בדמן בעד חפשיותן, והמון נפשות נאלצות לצאת בראש גולים, עד כי כמעט נוכל לאמור עם המלך פיריאוס „עוד נצחון אחד כזה ומתנו!" נוסף על זה, נבעו ע״י תלונות אחינו וצעקתם פרצים רחבים בחומות בית ישראל, והתקוה אשר עודדה את האומללים, כי בהרימם קולם לתנות צרותיהם לפני אחיהם, ימצאו אזנים קשובות ולבבות חומלים; התקוה הזאת תמס הלכה, ועוד נהפכה להם לרועץ, ואת אשר לא האמינו, אותה ראו ושמעו, כי המון מאחינו יצאו לעפר אותם בעפר ולעולל קרנם בבוז וחרפות, וחנפי לעני מעוג השליכו שקוצים על החלוצים הראשונים לבית ישראל, אשר סבלו רעות בטרם תקעו יתד בארה״ק, ובכן נגדעה ונכרתה ונפלה התקוה הזאת אשר בכחה להרים קרן עם ולחזק בדקיו, אחרי ידעו כי המשפט לדעת הקהל, והתולדה יושבת מרום ונשא ושופטת בלי משוא פנים, לא תפליא בין עשיר ורש. ולכן יש תקוה למעונה ונדכא, כי עד העם יבא משפטו, והם יצילו אותו מרעתו ומהנתו. אבל מקרי זכרון יעקב ופרשת „הרעם והרעש" אשר עבר עליה הורו אותנו ואת אחינו האומללים דעה, כי אין לנו לא דעה ולא קהל, לא שפה לנאמנים, ולא מליצים יגידו לאדם ישרו, כי אם רכב ורוכבו! בקר וצמדו, — עם כ״ז ידוע נדע עתה, כי נפטרה ארה״ק ממשחית איום ונורא! והישוב כלו אמנם יכול לשאוף מעט רוח, כי רוח לו מצר ומסטין. ובכן ברוך יהיה ה׳ וו. בצאתו, ונשמתו תהיה צרורה בצרור פיטקאמער וחבריו, אשר גם אותם גרף הזמן במטאטא השמד!".

גם את תלמידי „הארבייטער שוללע" משיגה יד הנוגש. „החבצלת" תספר:

„מזכרון יעקב מודיעים, בחוה״מ סכות נחלה אחד מהבחורים העובדים שם (על מנת שאחרי עבור עליהם שלשת שני עבודה, יתחשבו לקולוניסתים, והנסיון אמנם הורה, כי לפי החוקים והמשפטים אשר ישים המנהל לפני הבחורים האלה, ועבודה הרבה והנכבדה אשר יעמיסו עליהם, אין גם אחד אשר יזכה לגמור שני בחינתו, רבים יברחו לנפשם, ורבים ממותי תחלואים ימותו) ושמו טוביה קרופיק, ואחרי אשר כבוד הרופא מז״י מקמץ מאד בבקור חולים ומה גם בתרופות, (באמרו כי פקודת הנדיב חזקה עליו לבל יבקר שום קולוניסת רק בשעה אחת לפני מיתתו! ואת המליצה היפיפיה הזאת — שאין אנו מאמינים כי מפי הנדיב יצאה — שנן ה׳ בלאך מנהל „ראשון" לפני איש אחד אשר בא לפניו

ובקשהו כי יצוה לרופא לבקר את הצעיר יצחק שוללער אשר הובא מז״י בחלותו מחלה עזה, ואחרי אשר צעק ה׳ ב׳ על המבקש, מדוע העיז לבוא אל בית הפקידות? ומדוע החריד רבצו בשבתו יחד את ה׳ ווארעמזער ומשחק במשחק האישקוקי, והמבקש לא חת ולא זע, ואמר כי פקוח נפש דוחה אפילו שח־מט! אז התחיל ה׳ ב׳ לשאול את שאלות הנימוס והסדר, מי הרשה לנער שוללער לעזוב את ז״י? והכי אין רופא שם? ועל תשובת המבקש כי קשתה המחלה על האומלל, ולא היה בכוחו ללכת ולבקש רשות, ובפרט כי הרופא מז״י איננו משגיח על חולים קולוניסטים. כן כן הדבר, אמר ה׳ ב׳, הן דבר צוה הנדיב את הרופאים בהמושבות לבל יבקרו שום חולה קולוניסט רק בשעה אחת לפני מותו!! וחבריו ראו כי אם יעברו עוד ימים אחדים ויגוע לשחת, ולכן מהרו ארבעה מרעיו ה״ה: שמשון סגל, ליב איזנשטיין, קלימאנטאווסקי, יואל גאלדבערג (בעוד שכל הנערים בני רוסיא העובדים בז״י הסכימו לשלח את טוביה ליפו), וילכו לה׳ דיגור לבקש מאתו רשות עבור טוביה כי יסע ליפו. ה׳ דיגור, אם כי איננו בן ברית, מלא בקשתם (תחת אשר ה׳ ווארעמזער אמר כי הוא לא יכול להרשותם, רק יקחו רשות מהרופא, והרופא אמר כי מתחלה הוא טוביה, כדרכו בקודש לאמר על כל חולה בטרם באה השעה הידועה... כי נרפה הוא ולכן יאמר כי חולה הוא!). היקרים הנז׳ שכרו עגלה עבור החולה הנז׳ ושלחו אותו ליפו. בהודע הדבר להרופא, מהר וצוה לענוש את המורדים האלה בכסף חדשם, הינו שלא ינתן להם דמי עבודתם בעד חודש ימים (אם כי מזה יחיו, ומבלעדי משכורתם הלא יגועו ברעב). המנהל היקר ה׳ וו׳ שמע לקול הרופא ויעניש את הזידונים. ביני ביני נחלה הנער סגל במחלת הקדחת, ביום השני הלך להרופא ולא ענהו, יען הנהו אחד מאלה שפשעו לשלוח את טוביה ליפו להתרפאות. ביום השלישי אחרי אשר אחזה הקדחת שלישית את סגל, ורעיו באו ובכו לפני הרופא כי ירחם על הנער ויבקרהו, אז הלך ויתן לו תרופה לנקות את מעיו. ביום השביעי למחלתו בא החולה להרופא ויבקשהו כי יתן לו חינין. „לא לקולוניסתים עצלים — השיב הרופא — להתענג על תרופות יקרות! לך עצל ועבוד״! האומלל יצא לעבודתו, אבל נפל שם מלוא קומתו ארצה וכמעט שבר ידיו, משם נשאוהו רעיו בכתף לבית הספר, שם ילינו ששים נערים. והרופא לא פנה ולא שעה לבקשות חברי החולה, וכה עברו עליו עוד ארבעה ימים עד אשר נדלק מוחו, ורק אז בא הרופא ונתן לו תרופה יקרה חינין. אבל כבר לעג סגל לו ולתענוגי עוה״ז, ובאותו יום לעת ערב הלך לעולמו. „מי שלא ראה הלוית המת הזה — יוסיף המודיע לאמור — לא ראה שבר לב אומללים! כל הצעירים והקולונ׳ לוו את העלם הזה לבית עולמו, וה׳ סערניק נשא עליו מדברותיו, ויספר בפומבי כי סגל היה לעולה על מזבח רשעות הרופא, וכל הנאספים בכו בכי רב!״ כל הצעירים החליטו לעשות אזכרה לנשמת האומלל הזה, ויגמרו אומר לכתוב ס״ת לזכר נשמתו, ולעשות טס של כסף ולחרות על הטס את האסון אשר קרה להצעיר

הישר באדם! תנצב"ה, ואבי ישראל ינקום את נקמת בניו ודמם השפוך כמים מאת חבר בוגדים ועדת מרצחים! גם הצעיר מיכאל חמעליצקי כמעט מת לשחת לולא קדם לברוח יפו, ופה, לולא רחם עליו ה' הנכבד צבי זיסעלמאן נ"י (אשר כתת רגליו והלך לבקש רחמים עבורו מה' ב', כי יצוה לרופא לבקרהו. אבל בקשתו לא מצאה אזנים, וה' ב' גער בו בנזיפה) ויכלכלהו בעת מחלתו — כי אז היה גם הוא במתים חפשי! — — ה' ירחם על עניי צאנו, ויצילם מרועיהם. המון משפחות יותר משלשים (ובתוכם גם מאלה שנמנו בין חסידי האדמיניסטראציא) החליטו לעזוב את ז"י — ובמכתבי הבא אודיעהו שמות הנוסעים".

כאן מקום להוסיף, כי זמן מה לאחר שהד"ר גולדברג עזב את המושבה הגיע לזכרון־יעקב ממלא מקומו הד"ר זוסמן, והוא נשתעבד למרותו של וורמסר עד כדי כך, שלא היה נזקק לחולה אלא לאחר הסכמה מוקדמת מפי המנהל. וכאן מצא המנהל מקום להתגדר בו והיה שוקד לקחת נקם מן האכרים ומן הצעירים המתלמדים שלא ישרו בעיניו. פתגם אחד היה שגור בפי רופא בעל נפש זה, ועליו היה חוזר כל פעם שהיה מתבקש להחיש עזרה: „מצות הברון היא, שלא לטפל בחולה אלא שעה אחת לפני מותו". למזלה הטוב של זכרון־יעקב לא ארכו ימי שבתו של רופא זה במושבה, וזמן קצר אחרי צאת פטרונו וורמסר יצא גם הוא על פי פקודה מגבוה. אלא שגם בימי כהונתו המעטים מצאה ידו להתעיב עלילה, להרע ולהשחית ולהתעלל בחולים עד בלתי נשוא. אך לפלא הדבר, כיצד השלים שבוע ימים במושבה ולא בא על שכרו. אין זאת כי אם חתיתו של וורמסר עמדה לו למגן, והנה הוא מחבל ומשחית, מתפרע באין מפריע, מחלל שליחותו ואין מורא אלהים בלבו. אולם כמעט יצא וורמסר מן המושבה עלתה זעקת האכרים ותכפו בקשותיהם לגאול אותם מיד הד"ר זוסמן, ותחנוניהם לא שבו ריקם.

רבים מן התלמידים, כמסופר ב„החבצלת" הצילו נפשם בהמלטם ליפו לבקש מזור וישע. אך הצעיר שמשון סגל לא ניצל מצפרני המות. בו קים הד"ר זוסמן את דבר פתגמו „לפנים משורת הדין". לא שעה אחת לפני מותו „חש" לעזרתו, אלא עם שעת מותו ממש. אלעזר רוקח מקדיש מספד מר למנוח הצעיר ב„החבצלת" (בחתימת ר.) בשם „דם חללים". ואלה קטעים מדבריו:

„ביום ג', כ"ז תשרי שנת תרמ"ט, מת בזכרון יעקב העלם היקר והנחמד ש מ ש ו ן בן יואל ס ג ל מעיר סלאנים (מחוז הוראדנא) בשנת תשע עשרה לימי חייו! העלם הזה היה אחד מהמאושרים אשר זכו להתקבל לבית הספר לעבודת אכרים — — אשר הוקם בחסדי הנדיב הידוע, כרוב הסוכך לענין הישוב נשמת האומה, ורוח בשר שיבת ציון, הוא הבאראן עדמונד דעראטהשילד! — — והמעשים אשר פקידי ועושי דבר הנדיב עושים להאומללים האלה, הן הם לוחות המתים ואופני מיתתם, אשר באין אומר ודברים רק במעשה ומפעל מודיעים בתי הפקידות לאחיהם הקרובים אליהם למען ידעו ולא ישכחו כי בעל כרחם ימותו, אבל מה יעשו אבות

משפחות שלמות, אמנם יודעים הם כי הם ובני משפחותיהם ישנים שנת המות! אמנם שומעים הם את אשר ידובר אודותם, אבל אין כוחם להרים יד ורגל, ולהושיע לנפשם, כי מה יעשה אב למשפחה התלויה בצוארו? ולכן חיים יקברו קבורת חמור! אבל כי יאספו המון נערים ובתוכם בחורי חמד אשר כוחם אתם, ואונם במתניהם, צעירים לימים אשר טרם חובל שמנם מעול ריחים ורכב, ועבודתם אמנם תתן להם לחם לאכול בכל מקום, ולאחדים מהם בעלי כשרון ושאר רוח אולי גם תעודות גדולות וגבוהות בחיים, תעודות אשר תביאינה תועלת להם וגם לעמם, אם עוד ימים כאלה יאספו לאספה כאסירים יורדי בור? אם יורם המשור של הפקידים להכרית את היונקים והענפים האלה אשר בכוחם להיות לאילנות עושים פרי נחמד למראה וטוב למאכל? אם רשע ורצח יעוזו לרמוס ולדרוך אבירים כאלה? אם אכזריות לב מענים במדבר או במושבות תתאכזר לגזול „העולם עם כל תקוותיו" מאת רכים בשנים אשר עוד יש להם תקוות גדולות? ובמה, בהבטחות שוא, בכחש ובמרמה, באמרם ובהבטיחם להבנים הישרים, כי באם יעבדו שלש שנים וירגילו את עצמם בעבודת האדמה, אז יעשו לאכרים בחסדי נדיב. ושדות ינתן להם, וכרמים ובתים, ואחרי אשר קבלו הישרים האלה עליהם לסבול כל עמל ותלאה, ובלבד שיעלה אחרי כן בידם לאכול מיגיעם בשבתם על אדמת ארה"ק ובנטעם כרמיה! יעיזו הפקידים, הרועים את עניי הצאן אלה, לעבוד בהם בפרך, עד אשר יחלו ויפלו למשכב, ובחלותם ימנעו מהם רופא ורפואות, וגם לאלצם כי יצאו לעבודתם, באמרם תכבד העבודה על האנשים ואל ישעו בדברי שקר"! ואחרי אשר יתאוננו המוכים ומעונים האלה על הרופא אשר יניחם למות לשחת, יענשו קשה, כי יעשקו מהם כסף עבודתם פראנק ליום, — — והרופא יקשיח לבבו לבלי תת להם מעט צרי, עד אשר יכפר אדמתם עליהם. רשע, רצח, נבלה, תועבה, (ועוד המון שמות אשר רוצחי עולם ושודדי יום זכו להם מן העולם ועד העולם) כזה, וכזאת, לא נשמע למיום עלות בני ישראל מארץ מצרים, ואף לא בגלות החל אשר נתונים הם בו לשבי ולבוז! והפעם אמנם אספה נדיבות הנדיב המון נערים כאלה, והפקידים מהרו ויגלגלו את מדת הרחמים למדת הדין, או יותר טוב לאמור „למדה" שאין לה כל שם, ואפילו רשע ורצח לא יהלמוה! ובכוח המדה הזאת אמנם הוציאו להורג את העלם שמשון סגל אשר מת בדמי ימיו על אשר חטא להתלונן על הרופא! — — כן הדבר, מתנו זה אשר נקונן עתה עליו, הנהו מת נפלא! אשר רוח נדיבה נשא אתו אל ירכתי בור, מת אשר לקח אתו אלי קבר תקות ואומץ לב ששים נערי ישראל; מת אשר בכל רגב ורגב הנתן על פניו ספון וטמון חלק גדול מתקות ישראל אשר קוו כי עוד ירחם ה' את יעקב וישלח להם מלאך מושיע! מת וחלל אשר ידעו אחיו שהובילו אותו לבית מועד לכל חי, כי עוד ישתו הפקידים דם חללים כאשר שתו דם האומלל הזה, שכפתו אותו ונתנוהו למות מבלי הגש לו מזור ותרופה! — —"

*

במושבה נודע כי בקשות האכרים לפרוק מעליהם את עולו של וורמסר עשו סוף סוף את שלהן. מכתבי האכרים, שנשלחו לועד המרכזי בגלאץ, ודרישת הועד להרחיק את וורמסר, גרמו, והפקודה יצאה מפריז על וורמסר, כי יעזוב את מקומו ויחזור. סוף סוף זרחה השמש עליו ועל מעשיו. אולם וורמסר התמהמה ולא מיהר לחזור.

כדי שלא לראות את פני שונאיו, חדל וורמסר מבוא לתפלה לבית־הכנסת.

באחד הימים קבל הגנן דיגור מכתב מפריז, ובו נשאל, אם וורמסר כבר חזר לפריז. לשטות בפריז לא יכול גם וורמסר. וביום א׳ פרשת לך לך, חשון תרמ״ט, נובמבר 1888, בשעת בוקר מוקדמת, עזב וורמסר את המושבה בחשאי.

בעזבו את המושבה פגש בדרכו ליפו את האכר יצחק שוללר, שחזר מיפו. וגם עתה, לאחר שנחל מפח־נפש והורד בחרפה מעל כנו, לא יכול לכבוש את יצרו — וגער בשוללר, על אשר הלך ליפו בלי נטילת רשות. זרוק מטה לאויר — על שרשו עומד.

אך עזב וורמסר את המושבה, התחוללה סערה, אשר כמוה לא נודעה זה כבר, עד כי הסבה גם נזק לבתים, ורעפי הגגות התעופפו לכל רוח. בית בריל, בן הקומותים בזכרון־ה„עתיקה״, ניזוק קשה ואנשי הבית ניצלו בנס. ברוב הבתים התנפצו זגוגיות החלונות.

הסערה שככה. שקט ירד על המושבה. כל האכרים ראו בדבר „אצבע אלוהים״, לאות ולמופת. יוסף אברמוביץ יצא אל רחוב המושבה, ובידו שלט עם כתובת: „ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר״.

*

עתה, חמשים וארבע שנים אחרי המאורעות ההם, כבר אפשר, מתוך אספקלריה היסטורית, לקבוע עובדות כהויתן ולהעמיד את הדברים על בורים.

א. אין ספק, כי הד״ר גולדברג הפריז על המדה בעשותו את עניני הדת קרנים לנגח בהן. לא ההשגחה על הדת היתה תפקידו במושבה ולא בשמה ולשמה נשלח לשם. הד״ר גולדברג, כאיש משכיל, בן תורה ותרבות, צריך היה בעצם ימי המרד לקום וללכת, פן יבוע אפילו לאכר אחד בגללו והוא יתחייב חובת גלות. אך הוא לא כן עשה. גם לאחר שכבר נגזרה גזרה על אכרים רבים, לעזוב את מושבתם הוסיף לעמוד במרדו. נשאלת שאלה: חבת הארץ היכן היא וטובת האכרים?

ב. האמת מחייבת להדגיש פרט היסטורי אחד: לא ד״ר גולדברג היה מחולל המרד. בבואו למושבה כבר היה המרד עובדה קיימת. אלא שהוא בכוח השפעתו הצליח להטות את המורדים, שיהיו תולים את מרים ב„עניני הדת״.

ג. לא מחכמה עשו „המליץ״, „הצבי״ וחובבי־ציון מזה, „החבצלת״ ואלעזר

רוקח מזה, שליבו את אש המחלוקת. מוטב היה לכולם, אילו הניחו לסכסוך במושבה שיתישב מאליו, ולא להרתיח עולם ומלואו ולהרעיש את כל תפוצות ישראל, מה שהעלה בלב הברון־הנדיב כעס ורוגז, וכמו כן לא מחכמה עשה שייד, שפרסם ב„המליץ" את מכתבו הידוע.

ד. אין להסכים לדעת האכרים „המורדים", כי וורמסר אמר לעקור את הדת. נימה זו, כאמור לעיל, היא יצירתו של גולדברג בלבד, וחבל שהאכרים נגררו אחריו, ומתוך כך לא הובלטו במדה מספקת עיקרי טענותיהם וקובלנותיהם כלפי וורמסר, ורק מעט מן העובדות המדברות בזכותם נמצא במסמכים. אמנם גם המעט אשר ידענו, יש בו משום האשמה כבדה כנגד וורמסר: עריצותו, מעשה משפחת הורן, קשריו עם הגרמנים וחנוכת בית־הכנסת, הזלזול שנהג באכרים, שבז להם ולרגשותיהם ורמס לעפר כבודם — כל אלה דיים להעמידנו על טיבו של האיש הזה ולהוכיח עד כמה לא השכיל למלאות שליחותו באמונה.

ה. וורמסר היה איש משכיל, בן תורה ותרבות, וכל מה שסופר עליו בנוגע לדת — דברים תפלים הם, ואין לתת בהם אמון. לעומת זה קשה גם להאמין, כי היה „חובב ציון" מסור, כמו שהיה מעיד על עצמו. גם הוא כד"ר גולדברג חייב היה להתנשא מעל לקפריזות אישיות ולפנות את מקומו לאחר, כשהגיע המרד לשיאו, ובלבד שלא יבולע לאכרים ולישוב הארץ. אין אפילו עובדה אחת המדברת בזכותו. וכאן מקום להעיר, כי אף שייד לא השכיל לנהוג: אילו סלק מן המושבה גם את הרופא וגם את וורמסר, דבר שהיה לפי כוחו ומעמדו, כי אז היה משיב את השלום על כנו.

*

תמה פרשת וורמסר היגעה. במקומו הובא כאדמיניסטרטור בן־שמואל מראש־פנה. עם בואו של בן־שמואל באה תקופה חדשה.

יח.

עם חלופי משמרות

עם בואו של האדמיניסטרטור בן־שמואל למושבה — בא גם השלום בין האכרים. האיש הכיר את התפקיד אשר הוטל עליו והבין את שליחותו, כרצון הברון שולחו: לנהל את האכרים אל התכלית הרצויה, עד שיהיו עומדים ברשות עצמם, על קרקע מוצקה תחת רגליהם.

אפשר שגם וורמסר נתכון לכך מעקרו, אלא שהוא לקח לו בכח שלטונו קרנים לנגח את האכרים, להשפילם ולדכאם.

מיד לבואו חידש בן־שמואל את התמיכה לכל האכרים כולם עד אחד.

„מאז בא בן־שמואל באו חיים חדשים למושבה — כותב ביומנו אביגדור אפלבוים. — פני הזמן שינו הכל לטובה. שבה שמחת חגים ומועדים במושבה. כל הפנים צוהלים, מפיקים שמחה ושובע רצון. האכרים מקבלים איש את פני רעהו באהבה".

את בן־שמואל מקדם רוקח באחד ממאמריו ב„החבצלת" בדברי ברכה:

„עתה נמצא לנכון לקדם בשלום את ה' בן שמואל נ"י, אשר מעשיו עד כה בראש פנה, נתנו לנו מושג נאמן ונכון מתכונתו, איננו שונא להקולוניסתים, ולא ירצה בצערם, גם דבר אין לו עם עניני הדת, וחלילה לו לאכוף את צאן מרעיתו להפר תורה ולחלל ברית! אחד ממדותיו הישרות הנה, כי לא ידבר אחד בפה ואחד בלב, והבונה על דבריו כבונה על צור החלמיש, הוא לא יבוש לאמור להאכר, „אין בכחי למלא בקשתך, יען תלוי אני בדעת הנדיב"; אבל אם יבטיח, אזי ישתדל בכל עוז למלא אחרי דבריו. ונוכל להקים את ה' בן שמואל על חזקתו, כי בטח ישים לב להיטיב לאחינו הק' בז"י, והיתה מפלת וו. לו למזכיר עון נוגשים תעלולים אשר לא יחרכו צידם, ויום שלומים יבא ושלם פעולתם אל חיקם. בצדק נחשוב, כי ישים ה' בן שמואל אזניו כאפרכסת לקול אחינו האומללים הנרדפים על צוארם מחמת הרופא שם, אשר שם לו לחוק להעיק ולהצר להחולים באופן איום מאד, ותחת לגהות מזורם, יענם ויפזר מלח על פצעיהם; רצח כזה לא נשמע בתבל, כי מה לנושא כלי עסקולאפ ולדברי פוליטיקון? האם בעבור שקולוניסת פלוני לא היה מחסידי וו, לכן הותר דמו? ומה לו ולהנערים העובדים בזיעת אפם בעד פראנק אחד ליום? הכי בעבור אכלם לחם צר ומים לחץ קנאים פוגעים בהם? לא נפון כי ה' ב"ש יראה בענין זה תחלת מעשיו, באשר יסיר מר המות מאת החולים ולא יתנם לגוע בחלים, וברכת אובדים עליו תבא".

בן־שמואל בא למושבה אחרי הסערה. והוא פקד מיד לקבוע זגוגיות בכל החלונות שניזוקו ולתקן את ההרס שגרמה הסערה.

ובא למושבה גם הרב זאב יעבץ מפתח־תקוה. הוא בא למלא את מקום הרב חיים פאליק, שנגזר דינו לעזוב את זכרון־יעקב על חטא אשר חטא והצדיק את האכרים והאשים את וורמסר. יעבץ בא למלא תפקידו גם כרב וגם כמורה בבית־הספר. וכיון שהמחלוקת בין שני מחנות האכרים טרם שככה, השתדל יעבץ ככל אשר השיגה ידו להביא שלום אמת בין המחנות ולהשיב לב איש על אחיו לאהבה ולרעות. אף עשה והצליח. שב השלום על כנו וחדל רוגז.

„ברכה רבה הביא יעבץ למושבה — מסופר ביומנו של אפלבוים. — הוא היה אוהב שלום ורודף שלום. כל אנשי המושבה אהבוהו, חבבוהו וכבדוהו".

כיון שאדלר כבר היה זקן, אסר עליו ד"ר זוסמן לטפל בחולים, והכניס לבית־המרקחת איש צעיר, שלמד את תורת בית־המרקחת, להיות עוזר על יד אדלר. ובוא וראה, שזוסמן „מצא" את הרוקח לא במדינת הים, — — הוא מצא אותו

במושבה, בחור טוב ומצניע לכת מצעירי „הארבייטער שולע", אקסלר שמו. אבל ד"ר זוסמן עצמו, כאמור, לא האריך ימים.

וכאילו נשתנו גם הזמנים לטובה. יבול החטים השנה, היא תרמ"ט, היה מבורך. הבשילו הענבים ובשרו שפע ברכה. עתה נגשו, סוף סוף, לבנין הרפתים.

*

הצעירים מן ה„ארבעייטער שוללע" עובדים בחריצות ב„גלות גארטען" ובכרם המשתרע ליד ב"תם, עובדים ומייחלים ליום הגדול שבו יסימו את למודיהם ויזכו להיות אכרים עומדים ברשות עצמם.

ולשם כך החליט בן־שמואל לאחוז באדמת שפיה, מאחר ששנת העבודה של האריסים הערבים כבר נגמרה. בחדש שבט תרמ"ט מסר בן־שמואל את אדמת שפיה בחכירה ליצחק פנסי, אשר העסיק בעבודה את הערבים, אלא שהוא היה בעל האדמה למעשה. הקימו בשפיה אורוות, קנו פרדות, חרשו וזרעו את כל האדמה. ומאחר שהצעירים הכשירו חלקה בת 20 הקטאר מאדמת הטרשים, עמד דיגור עם הצעירים ונטעו את כל החלקה שתילי שקדים.

שפיה פרשה בפני עצמה, ארוכה ומיגעת. מעשה היה ובשפיה נהרג ביריה ערבי אחד. הערבים העלילו על היהודים, כי הם אשר רצחו את אחיהם. השלטונות מצאו כאן ענין לענות בו, ולא „לשם שמים" בלבד, כדרך הטבע, אלא שבן־שמואל עמד בפרץ ודרש בכל תוקף לגלות את הרוצח. דרישתו התקיפה עשתה פרי. הוסר הלוט מעל פרשת העלילה: והנה נודע, כי הערבי נרצח בידי חברו לעבודה.

גם באם־אל־ג'מל לא היתה דרכם של הראשונים סוגה בשושנים. השלשה, אשר כבר בשנת תרמ"ז הושיבה אותם הפקידות באם־אל־ג'מל, כדי לקים את חזקתם על אדמתה, והם: זילברשטין, דוד אפרים וזויבר, יחידים ועזובים לנפשם, קצרה ידם מהחזיק מעמד. אף זילברשטין, ענק וגבור כח, גם הוא כחבריו כמעט יצא משם. בשנת תרמ"ח, שנה אחרי בואם של השלשה לפנה נדחת זו, החבויה בין ההרים במזרח, הגדילו את מספר האכרים עד שמונה, ועל השלשה הוסיפו את יצחק שוללה, יצחק מושקוביץ, ואת אברהם מזרחי (אשר לא שהה ימים רבים בטנטורה), ועוד שנים אחרים. בישוב זה אמרו לעשות נסיון חדש במקצוע ההתישבות, והוא לבסס את האכרים מלכתחלה, על ידי שיתנו לכל אכר עשרים הקטאר אדמה, מכשירי עבודה וכלי בית, בקר וצאן — הכל ביד רחבה, ולא יהיו זקוקים לתמיכה. כתום חמש שנים תהיה חובתם להחזיר מעט מעט את אשר קבלו. מחשבתה של הפקידות היתה, כי אם יצליח הנסיון — יוסיפו ללכת בדרך זו.

הישוב נחנך ברוב הדר בהיות שייד בזכרון־יעקב עם רעיתו, בעצם ימי המחלוקת. החל משעות הבקר נהרו מזכרון־יעקב לישוב החדש כל אנשי המושבה

וצעירי בית־הספר החקלאי. את היום כולו עשו במקום החדש, נשאו נאומים ושרו שירים. ושמחת חג היתה שרויה על כל הנמצאים שם.

תחת השם אם־אל־ג׳מל קראו לישוב „ב ת־ ש ל מ ה", על שם דודו של הברון.

ואולם עד מהרה באו ימי חולין. המקום מרוחק, יושב בדד. שמונה אכרים מה הם בלב מדבר שממה? מי יודע אם יעמדו בנסיון.

*

בשנה זו ערכו את סדר הפסח בכל בתי המושבה מתוך שמחה ושירים, כי על כן יצאו מעבדות לחרות, מאפלה לאור גדול.

והנה בא שייד לארץ, וזכרון־יעקב ערכה לו קבלת־פנים נאה ונלבבת. חשקה נפשם של האכרים להביע לו תודתם על הגאולה ועל התמורה, אחרי אשר לקח מעליהם את וורמסר.

בל״ג בעומר מלאו שתי שנים לבקורו של הברון, ולזכר המאורע החליטו האכרים לקרוא חג במושבה. בו ביום אחרי הצהרים התחילו מתאספים בבית־הכנסת. עשרה אכרים רוכבי סוסים הסתדרו זה בצד זה, כלם לבושים לבוש אחד. אף הסוסים היו מקושטים הדר. אחד הפרשים נשא ברמה דגל. אנשים, נשים וילדים מלאו את בית הכנסת עד אפס מקום. בצדי הספסלים עמדו הצעירים, משגיחים על הסדר. בשעה 4 אחה״צ התפלל החזן בלוית המקהלה תפלת מנחה. אחרי התפלה קרא החזן „מי שברך" לשולטאן ולברון. מבית הכנסת יצא הקהל בתהלוכה רבה אל המקום שבו חכו אנשי המושבה לבוא הברון, — בשפולי הדרך היורדת מזרחה בין ההרים. במקום זה עמד הקהל, והרב יעבץ עמד על סלע גבוה — ונשא נאום קצר, מתובל אמרי חן וחכמה. הוא קרא למקום — מ ח נ י י ם, לאמר: פה חנו ראשונה האכרים המחכים לבוא הברון, מושיעם ומיטיבם.

*

במכתב ל„המליץ" (ה׳ אלול תרמ״ט) שהובא לדפוס על ידי מבש״ן מסופר על המתרחש במושבה באותם הימים ועל פרטי בקורו של שייד:

„— — ידעתי כי מאד דאגה נפשכם לדעת את שלום אחיכם אשר יצאו חלוצים לפני קהל עדת ישראל, לעבוד את עבודת אדמת הקודש, על כן אספרה לכם מעט מן החדשות אשר נעשו פה, בטרם אשמיעכם את דברי אני. הנני מחל מראשית בוא הא׳ שייד הנה, אף כי ידעתי כי כבר קראתם על אודות בואו בכתבי העתים, כי אנכי אשמיעכם חדשות אשר לא נשמעו על פני חוץ עד כה. ביום ה׳ כ״ב אייר הופיע הנה הא׳ אליהו שייד ואתו ספר תורה, אשר שלח הנה הנדיב בידו לזכרון־יעקב. ביום השני לבואו צוה הגנן ויפארו את המקום אשר לפני

הארון, אשר יובא שמה ספר התורה, בענפי עץ הדס ופרחים שונים נחמדים למראה. ולפנות ערב כבוא השמש הביאו את הספר מבית הפקידות עד בית התפלה, ויובל בשמחות וגיל תחת חופה ואחריו הלכו כל בני המושבה האכרים והצעירים. בדרך שמו כבוד לכל האכרים לשאת את ספר התורה אחד אחר אחד. ואחרי אשר שמו את הספר בארון אל מקומו נשא מדברותיו החכם יעבץ ואחריו דבר הא׳ שייד, ויגד להאכרים כי בפעם הזאת בא הנה למען תת משען ומבטח להמושבות ויושביהן כפי אשר תכון עמדתם בארץ, ולא ישאו עוד נפשם אל לחם חסד הנתן להם מאוצר הנדיב. גם השמיעם ששון ושמחה, כי הוא מוחה כעב כל חטאותיהם, אשר חטאו בשנה העוברת לו ולהנדיב, וכל אשר היתה ידם בדברי הריבות לא יזכר עוונם ולא יעלה על לב, ומעתה כל האכרים בנים המה לכבוד הנדיב ועל כולם ישים עינו לטובה ולתת להם אחרית. — — וביום השבת ב׳ סיון דבר עוד באזני האכרים, ואתו הגנן הראשי מפריז הא׳ הרמנס, ויספר להם, כי הנדיב ואנשי עצתו החושבים מחשבות להיטיב אחריתם ולהושיע אותם תשועת עולמים, חקרו היטב ויודע להם כי לא על הלחם לבדו יחיו האכרים ויכונו עתידותיהם וכי אין דרך ישרה לפניהם למען אשר יוכלו לחיות על אדמתם מבלי עזרת אדם, כי אם להפוך את כל אדמת המושבה למטעי כרמים. ויוסף הא׳ שייד ויאמר: אנחנו חשבנו ומצאנו, כי כאשר יהיה לכל אכר ששה הקטאר אדמה נטועה גפנים מובחרות למיניהן והיין היוצא מהן ימכר החוצה במחיר רב, תעמודנה רגלי הקולוניסטים במרחב ועיניהם לא תהיינה עוד תלויות אל חסד אדם. וכל יתר האדמה העודפת על ששה הקטאר לאיש, אשר לא היתה עוד למזרע תבואות כאשר עד עתה, תהיה למטע עצי מלאכה ועצי פרי, אשר ינטעו שם ע״י בית הפקידות. גם על אדמת נזלה ינטעו גנות ופרדסים, כל עץ פרי למינו, וכאשר יהיו האכרים נקיים מעבודתם אשר הם עושים לביתם יעשו את מלאכת בית הפקידות בשכר, לפי ימי עבודתם. ואתם אל תדמו כי בעבדכם את עבודת בית הפקידות אתם נותנים חילכם לזרים, לא כן הדבר! מלבד השכר אשר ינתן לכם, לימים, עוד יש שכר רב לפעולתכם בימים הבאים, כי כל העושר אשר תצפנו כיום בבטן האדמה בעבודה אשר תעבדו אותה — לכם הוא ולבניכם. הנה ימים באים ומטעיכם יתנו פריים. והיו סביב זכרון־יעקב מטעי כרמים ועצי מלאכה רבים והמסחר וחרושת המעשה ירבו בארץ — ומי יאכל פריים אם לא אתם ובניכם?! כל הכלים אשר יעשו מעצי המושבה, הבתים אשר יבנו בעצים כאלה, הכסף אשר יביא פרי העצים הנטעים — לכם יהיו, יגיע כפיכם תאכלו. והמושבה זכרון־יעקב תהיה בכח ידיכם לעיר רוכלת בארץ. אחרי כן אמר להם, כי אחרי אשר יעצו בפריז להפוך את המושבות למטעי כרמים, שמו לבם אל הרעה אשר נפתחה באירופה אל הכורמים וכרמיהם בארצות רבות לבל תגע גם עדיהם לשים את נחלתם שממה. הרעה הזאת היא תולעת הכרמים האוכלת את שרשי הגפנים עד

כלותן ואשר אין כל עצה ותחבולה אחרי הראותה בכרמים כי אם לעקור את הנטיעות משרשיהן. וכבר נראה הנגע הזה בכרמי ארצות הקדם הקרובות לארץ הקדושה, ופן יגע גם עד כרמי המושבות ושבו והיו לבער אחרי שנות עמל ועבודה רבה. וזאת העצה היעוצה לעצור הרעה בטרם תבוא: להביא שתילי גפנים מאמריקה, שבהם לא תגע התולעת לרעה, לפי דברת מביני דבר, ולטעת אותם על אדמת המושבות. בשנה הזאת יטעו הקולוניסטים בזכרון־יעקב שנים או שלשת אלפים גפנים המובאות מאמריקה, ובשנה הבאה יכרתו מהן זמורות והיו למטעים חדשים; כי כבד הדבר להביא גפנים לכל אדמת המושבה פעם אחת. ואחר ירכיבו בגפני אמריקה זמורות מגפנים אחרות נבחרות למיניהן, והיין אשר יצא מהן ישלח לאירופה, והיה סחר גויים ומוצא כסף לבעליו, ומפני התולעת לא ייראו עוד, אף כי ירכיבו בגזע הגפנים זמורות נכריות, אשר מאמריקה מוצאן, כי היא תדבק רק בשרשי הגפנים מתחת ולא בגזען. גם הקולוניסטים אשר נטעו על אדמתם גפנים בשכבר הימים וכבר יש להם גפנים טובות שתולות בנוה, יטעו בכרמיהם גפני אמריקה, בתוך הגפנים הנמצאות, גפן אחת חדשה לשתי גפנים ישנות, ואחרי אשר יגדלו השתילים החדשים יעקרו הישנים מפניהם ולא יחכו עד תשרוף בם התולעת.

„גם הבטח הבטיח לאכרים לבנות להם רפתים חדשות לבהמתם, להגדיל ולהרחיב את הישנות ועל הרפתים יבנו בתי אוצר לתבואות, ובהמה יתן לכולם לאיש כדי מחסורו אשר יחסר לו.

„מן הצעירים העובדים בזכרון־יעקב בחר שנים־עשר איש ויתן להם בתים ונחלת שדה וכרם ויושיבם ששה באם־אל־תות וששה בשפיה שתי מושבות חדשות הקרובות לזכרון־יעקב כדרך שעה מפה ומפה. והבתים אשר נתן להם, בתי גזית גדולים וטובים, והיה כי יהיו מעשיהם ודרכיהם לרצון לפני הנדיב ועשה בשנה הבאה גם את רעיהם הנותרים לאכרים. ביום י״ז סיון הוסיף הא׳ שייד לדבר באזני האכרים, ודבריו היו מיוסדים על הכתוב „ואמרתם כה לחי ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום״, ויגד לנו בדברו כי עתה היתה רוח אחרת בקונסטנטינופל, וכי לב השולטן ויועציו טובים על מייסדי המושבות ופעל ידיהם ירצו, ואות לדבר, כי נתן לו השולטן אות כבוד ממדרגה שלישית על כל פעולתו אשר פעל לבנות חרבות אה״ק ולהרבות יושביה. גם בדבר מעשר דגן ותירוש הקל מעל יושבי זכרון־יעקב עול כבד; כי לפנים מדי בוא הפקידים להעריך את תבואות השדות למען קחת את המעשר בשם המלך כמשפט ארץ תורגמה, לא שמו להם משפט וצדקה לקו ויקחו בחזקה כטוב וכישר בעיניהם, גם כל שוטר ומושל שלח את שליחיו אל האכרים לנגוש מהם את המס הזה, ועתה מאת הא׳ שייד היתה זאת, כי נתנה הדת לבני זכרון־יעקב לבל יסורו למשמעת כל שר ופקיד בדבר מעשר התבואות, כי אם לשר הפלך אשר בעכו לבדו, והיה

כל פקיד אשר יבוא להעריך את שדותיהם ולעשור את תבואתם ולא יביא בידו כתב אשר נכתב ונחתם בשם הפחה היושב בעכו, לא יתנו לו מדרך כף רגל בנחלתם.

„במזכרת בתיה היא עקרון, יסגר בית הספר ובית מעשה הרפואות ואת המורים יוציאו משם. המורה אשר הורה שם שפת צרפת (הא' חיים צפרין. המעתיק.) יבוא הנה, גם מורה עברי חדש יפקידו פה תחת הא' מ. דיינארד, אחי הא' אפרים דיינארד, כי תלקח מאתו פקודתו על דבר המאמר הנדפס ב„הלאומי", אשר כתב בעליו דברי שטנה על הנדיב, כי אמר הא' שייד: אל הדוברים עלי רעות לא אשים לב, כי למען הדבר הטוב, משא נפשי, אשא ואסבול את הכל, אך להחריש בחלל את כבוד הנדיב — לא אוכל.

„רבים מבני המושבה אכרים וצעירים פנו אל הא' שייד, איש איש בשאלתו ובקשתו, והוא האיר פניו לכולם ויבטיח למלאות כל משאלותיהם. גם אל הצעירים אמר, כי יש תקוה לאחריתם וכי לא ישקוט הנדיב כי אם עשה את אשר דבר להם להיותם אנשים מאושרים בארץ. יש אשר בקשו מאתו לשלוח אותם לירושלים אל בית הספר אשר להא' נסים בכר, ללמד ידיהם שם למלאכה, ויענם: מעתה לא ישלחו עוד איש מן המושבה החוצה וכל בניה ימצאו חית ידם במקומם, אשר למלאכה — למלאכה ואשר לעבודת אדמה — לעבודת אדמה. גם את הילדים הקטנים ילדי זכרון־יעקב, אשר ישבו בירושלים וילמדו שם בבתי הספר, השיב אל המושבה, למען ילמדו ויגדלו שם. את הצעירים הלומדים מלאכת מטעי גנות וכרמים תחת פקודת הגנן הראשי הא' דיגור, דבר דברים משמחי לב ויבטיחם כי יש עתידות טובות להם, ויאמר: בתחלה היה את לבב הנדיב לשלוח אותם אחרי אשר ימלאו להם ימי הלקח במעשה, אל בית הספר למטעי גנות בפריז, למען ישלימו שם חוקם בתורת המלאכה הזאת. ועתה לא ישלחו עוד איש מן החניכים לפריז, כי אם ילמדו את מלאכתם בדרך המעשה, ואת תורתם מפי ספרים עשויים לדבר; והיה האיש אשר ישלים חוקו במקומו, תנתן לו פקודה באחת המושבות הנוסדות או אשר תוסדנה בקרב הימים ושכרו ינתן לו מאת הנדיב כאחד הפקידים עושי דברו — זאת תעודת החניכים למטעי גנות וכרמים. ואמנם גם הלום ראינו כי לא מפריז לבד תצא תורה; הא' דיגור, הגנן הראשי, למד את עבודת הגנים רק בדרך המעשה והוא אמן נבחר מהיר במלאכתו. לפני לכתו אמר לנו: חזקו ואמצו לעשות את מלאכתכם ביד חרוצים, והיה כי תפיקו רצון מאת הא' דיגור, וטוב לכם גם אתם, כי יהיה עקב רב לפעולתכם. אחרי כן לקח שנים־עשר מבני הקולוניסטים ויספחם אל החניכים הנוטעים אשר תחת פקודת הא' דיגור, ואותי, אשר הייתי בראשית הקיץ הזה, על פי בקשתך, בפריז, — לגנן־עוזר, עד אשר יבוא הא' שייד וידע מה יעשה לי — הקים על משמרתי ועתידותי נכונו.

„אלה קצת החדשות אשר עשה הא' שייד בתוכנו עתה. המושבה זכרון־יעקב

תפרח ותעלה מעלה מעלה, וכל הרואה אותה יאמר: לה נצפנו עתידות גדולות; אדמתה פנימה מעולפת כרמים גדולים וטובים, וסביב לה מטעי גנות ופרדסים, עצי מלאכה וכל עץ עושה פרי למינהו, וגם מושבות חדשות צומחות סביבותיה; אם־אל־תות, שפיה וטנטורה, היא עין דור. הנה עתה יושיב עליהן אכרים ונעבדו ונזרעו, כי גם בטנטורה תוסד בקרוב מושבה חדשה, לפי דברי הא׳ שייד, והיתה למלאות מספר עשרה, — מה תרב אז המלאכה בכל הככר הזאת! וזכרון־יעקב אשר היא עתה כפורחת, תהיה בקרוב לראש־פנה ומסחרה יפרוץ על כל סביבה.

„ועל הכל עלז לבנו בהרחיב גבול שפת עבר בזכרון־יעקב בשנה הזאת, תחת אשר לפנים נגרע פה חוקה ותרד פלאים, יותר מבכל המושבות. ועתה בא עתה ותרם קרנה כפי אשר לא פלל איש מאתנו כי יהיה כדבר הזה עתה. האח מה נחמד המראה כי ילדים וילדות בני עשר שנים ובני אחת־עשרה שנה שומעים עברית כלשון עמם. בבוא׳ יום אחד לבית אחד האכרים והנה על השולחן גליונות כתובים עברית והמכתב מכתב נערה קטנה אחת בת עשר שנים, לקחתי עמה דברים ואשאל אותה שאלות רבות בשפת עבר והיא השיבה אותי על כל שאלותי דבר דבור על אפניו, ועל טוב יזכר שם החכם יעבץ, הנותן לילדים לקח טוב שעות אחדות מלבד הלקח אשר יתן להם המורה העברי; מה נעמה התקוה הזאת ללב כל איש יהודי חובב עמו, כי תבוא מציון ישועת ישראל — ותחית השפה העברית!״

*

דברי הא׳ שייד בדבר התולעת המכרסמת בשרשי הגפנים נראים כדברי־חרדה לגורלם של האכרים. ואולם הנסיונות הרבים לבסס לאכרים מעמד איתן ברשות עצמם, נכשלו. תחילה נטעו כרמים, כדמות גנים, מאחרי חצרות בתיהם. כרמים אלה הצריכו עבודת־יד ועבוד־מעדר. אחר־כך הרחיבו את גבולות הכרמים במיוחד בשביל חלק מסוים של אכרים (שנקראו „נוטעים״ כפי המסופר לפני כן) וכרמיהם ניטעו על פני חלקות רחבות־ידים, אשר סוקלו מן האבנים והסלעים. תקנה זו באה לצמצם את הדרישה לקרקע בשביל מזרע, שלא הספיקה לכל האכרים, גם אחרי שחלק גדול מהם גורשו או עזבו את המושבה מחמת „המרד״. ואולם גם הצעתו של שייד (ואתו הגנן הרמנס), אשר עליה הוחלט על פי יועצי הנדיב, להפוך את כל אדמת המושבה לכרמים ומטעים — גם היא לא הביאה ישועה. אם לא על הלחם לבדו יחיה האדם, על המטעים לבדם לא כל שכן. על כל פנים, לא שוא היתה חרדתו של שייד לגורל הכרמים, אם התולעת תוסיף לכרסם את שרשי הגפנים. והנסיון המר הוכיח את הדבר לעין כל בשנים הקרובות, כאשר נתגלתה מחלת הפילוקסרה ועשתה שמות בכל כרמי הגפנים.

הצעת שייד (והיא ודאי הצעת המומחים והגננים) היתה, לנטוע בין הגפנים בכרם גפן אמריקנית לכל שתי גפנים אחרות. הואיל והגפן האמריקנית ידועה למעשה כגפן בר, יוכלו להרכיב בה רכב גפן ממין מפותח ותרבותי — וממילא

יסור החשש, הואיל והכנה האמריקנית מחוסנת בפני מחלות ובפני החולעת. אבל שיטה זו הצריכה עמל רב, עקירה ועקירה שנה שנה, וכן גם הרכבה חדשה שנה שנה. וימים רבים יעברו עד שיראו הכורמים ברכה בעמלם. עד שבאה אחר־כך המחלה הידועה ואחריה הוכנסה שיטת ההרכבה, הנהוגה גם כיום בארץ ובעולם: כנה אמריקנית ורכב תרבותי. הרכבה זו ניתנת במשתלה מיוחדת, ומשנה יועברו השתילים לנטיעת הכרם. כרם כזה חי וקים משלשים ועד ארבעים שנה.

נראה הדבר, כי מעתה שב לב הברון על אכריו. ספר התורה אשר שלח להם — עדות היא, כי נמחו „חטאי" „המורדים". ושייד אף הוא הודיע בפה מלא, כי מעתה „אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום".

ומעתה מכוונות כל המחשבות להיטיב את מעמדם של האכרים ולבססם ביסוס של ממש, עד כי לא יהיו זקוקים עוד לתמיכה.

*

אבל לא כדברי המכתב היתה המציאות לגבי צעירי „בית־הספר החקלאי".

כבר התחילה השנה השלישית לעבודתם וללמודם, ומעתה דאגה מציקה לנפשם: מה יהיה בסופם? עד כה האמינו, כי קרובה השעה — והם יהיו לאכרים עומדים ברשות עצמם, כאשר הותנה מראש, אבל לפי שעה, זאת יודעים הם, טרם קנה הברון אדמה, והיכן יתנחלו? הצעירים הביעו את מרי שיחם לפני שייד. שייד הציע לפניהם לחלקם לשתי קבוצות: אחת תלך לשפיה ואחת לבת־שלמה, שתיהן בנות לזכרון־יעקב, ולפי שעה יקבל כל איש בית בלי נחלת אדמה.

הצעירים מתמרמרים: ראשית, רק קצתם ילכו אל המושבות החדשות, בנותיה של זכרון־יעקב — והשאר מה יעשו? ושנית, הנה עוד מעט יתמו שלש שנות עבודה ולמוד, שלש שנים של מאמצים ועמל לא־אנוש. הם נפצו סלעים, סקלו הרים, עקרו עצים, חרשו, זרעו ונטעו, וכל אלה — לצרכיה של האדמי־ניסטרציה.

והבחורים מחליטים לדרוש מאת שייד שיקיים את ההבטחה הראשונה להעמידם על הקרקע. ומהם הקוראים במר נפשם: „אם שייד לא יאבה לקיים הבטחתו, יתן לנו להוצאות הדרך ונלך, נצא אל אשר נצא לבקש אשרנו בחיים"... אך יש מהם שעברו כבר את גיל השלשים, ואלה מיושבים יותר. בשבילם שוב אין אושר במקום אחר, והם מייעצים להכנע, לצפות באורך־רוח עד בוא היום הגדול.

*

והיום בא. בחדש סיון תרמ"ט התחילו לבנות בבת־שלמה עוד שבעה בנינים, כל בנין שתי דירות, בשביל 15 מן הצעירים.

עוד לששה צעירים נתנו בתים בזכרון־יעקב וחלקו להם גם אדמה, ששת המאושרים הם: שלום וכסלר, הירש מנדל רוטשטין, זלמן בן־

חיים, אברהם שפירה, משה אברמוביץ ואברהם דוידסקו. והאחרים, זולת ההולכים לבת־שלמה, הוחלט להשאירם עוד שנה אחת בזכרון־יעקב ואחרי כן ילכו גם הם לשפיה.

הרמנס, הגנן הצרפתי הזקן, מצא, כי אין כאדמת הטרשים ראויה למטע כרמים. וכיון שזו דעתו של זקן, דעת בר־סמכא, לקחו מאת האכרים כלם את אדמת ההרים שלהם, אף מאלה אשר סקלו את חלקותיהם בדמים מרובים ובזיעת אפים, כדי להפוך את כולן — כרמים. מכאן ואילך — כל האכרים כולם כורמים.

וכבר נגשו למדוד לשם חלוקה חדשה את אדמת ההרים. ואף מודד, אינז'ינר, נתגלה בין צעירי ה„ארבייטער שוללע", הוא קלמן שלמה קנטור.

כל האכרים היו לכורמים, חוץ מחמשה: מרדכי קרניאל, הירש שצמן, אברהם ברקוביץ, יעקב גרד ומאיר ליב הירשקו, אלה תחלתם פלחים וסופם פלחים. איש איש מהם קבל 300 דונמים אדמה, סוס אחד וצמד שוורים, אף הקימו להם רפתים גדולות ומחסנים בנויים אבני גזית.

הנוטעים קבלו 5—6 הקטאר אדמת טרשים, ואלה אשר קבלו אדמת חריש, להם ניתנו 4—5 הקטאר אדמת טרשים. לא רבים חפצו לקבל אדמת חריש, „וטעם" מצאו לדבר: מפי הרמנס נמצאו האכרים „למדים", שאדמת טרשים עידית היא, ואילו אדמת חריש — זיבורית היא. ואם, „חלילה", נפלה בגורלו של אכר גם פאה של אדמת חריש מסוקלת כל צרכה בצד אדמת הטרשים, לא הסכים לקבלה אלא באונס, כאילו כפאו שד.

הובא למקום גנן מומחה, אף הוא צרפתי נוצרי, ושמו פוריי. בחדש אב הגיעה העבודה למלוא תקפה ושטחים עצומים מן ההרים סוקלו. פה מצאו עבודה מרובה כ־1000 ועד 1200 פועלים ערבים מבני הכפרים השכנים, אשר קבלו בשכרם 4 גרושים ליום כל פועל, וכן עוד 150—200 פועלים יהודים. אלה קבלו 10—12 גרושים ליום כל פועל. לפועלים היהודים ניתנה עבודה קלה יותר מזו שעשו הפועלים הערבים, ואף על פי כן רק מעטים החזיקו בעבודתם. מתשלום לתשלום (אשר ניתן בכל שבועיים) נתמעט מספרם של העובדים היהודים. פועלים יהודים נתבקשו, אבל לא נמצאו, כי מעטים היו הפועלים היהודים בארץ, ואלה אשר באו לבקש עבודה סבלו ממחלת הקדחת וחליים אחרים; שני ימים יעבדו — וארבעה ימים הם מוטלים על ערש דוי, חולים וקודחים, בגלל האקלים, שה־ה קשה בימים ההם בזכרון־יעקב.

*

הרבה שקד בן־שמואל על תקנתם של האכרים ושכלולם. מעט מעט, קו לקו. בימים ההם עדיין לא היתה טחנה במושבה. הטחנה הקטנה, מונעת ע"י סוס, לא היתה ראויה לתפקידה ואף לא השתמשו בה. בן־שמואל פקד לגשת לבנין טחנה מתוקנת, ועל ידה הורה לחפור באר.

וגם גן־ילדים בשביל הפעוטות, שמספרם הלך ורב, טרם היה. ואף על זה פקח בן־שמואל עין וצוה לבנות בנין לגן־ילדים.

וגם בית דירה למכונן נגשו לבנות.

הנה כן היה בן־שמואל מסייע לבנין המקום ושוקד על התפתחותו מבית ומחוץ. חבה יתירה היתה נודעת ממנו לחנוך, ולחיים הרוחניים בכלל.

גם בית־הספר מצא את תקונו. כמה עולמות ראה בית־הספר בשנות קיומו הראשונות. דומה, כאילו כל אותה דרך הלבטים הארוכה ורבת הסבל, שעברו האכרים, עבר גם בית־הספר, שהיה פושט צורה ולובש צורה.

אותו מורה לצרפתית שהובא מביה"ס שנסגר בעקרון — היה הא' חיים צפרין, שעשה בכהונתו כמורה וכמנהל ביה"ס בזכרון־יעקב למעלה משלשים שנה והעמיד דורות של תלמידים, שכולם זוכרים אותו לטובה ולברכה.

„נשלחתי ע"י פקידות הנדיב לזכרון־יעקב כמורה לצרפתית — מספר הא' צפרין — ואתי יחד נשלח מר באק כמורה לעברית. בבואי, היה עוד מנהל בית־הספר ר' זאב יעבץ. זמן מה אחר כך הובאה העלמה מתילדה קופמן, מבנות זכרון־יעקב, שלמדה שנים אחדות בפריז, להיות מורה לצרפתית ומנהלת את מחלקות הבנות".

יעבץ הובא לזכרון־יעקב מפתח־תקוה בתרמ"ט, ועזב את המקום ביום י"ג תמוז תר"ן, מפני סכסוכים שפרצו בינו לבין מתילדה קופמן. הוא, שמילא תפקיד של מורה ומחנך בבית־הספר ועם זה גם כהן בכהונת הרב, מרא דאתרא, לא יכול להסכים לשיטות החנוך של מתילדה קופמן, חניכת אסכולה פריזאית.

כשעזב הרב יעבץ את זכרון־יעקב היתה מתילדה קופמן למנהלת בית־הספר להלכה. אבל למעשה היה המנהל — צפרין. המורה סמרקין התפטר. המורה באק שולח ובמקומו הובא יהודה גרזובסקי, אך גם הוא עשה במושבה רק זמן קצר. המורים נתחלפו פעם פעם, זה בא וזה הולך.

בתולדות בית־הספר העממי בזכרון־יעקב יש לסמן שלש תקופות: תקופה ראשונה, עם יסוד החנוך במושבה, — כדמות „חדר" ותכנית של למודי קודש; התקופה השניה — תקופת החנוך הצרפתי, לשון הלמודים הצרפתית והרוח צרפתית; התקופה השלישית באה עם השלטת החנוך העברי, והוראת כל המקצועות בלשון העברית.

יט.

אם לבנות

נכנסה שנת תר"ן — לסימן טוב: אכן התרוננה המושבה: השנה היתה זכרון־יעקב אם לבנות.

אך נשלם בנין הבתים בבת־שלמה וחמשה־עשר צעירים מבית־הספר החקלאי, שהשלימו את שנתם השלישית, עברו לשבת שם ישיבת קבע, אכרים ברשות עצמם, איש איש בביתו שלו. ואלה הם: ליב איזנשטין, שמואל רובחה, משה רובינשטין, משה ברנברג, יוסף רוזנשטין, דוד גולדברג, צבי סרניק, יהושע הירשנזון, ליבוש מאירוביץ, צבי לכטנשטין, חיים ליב הורנשטין, הירש רוטשטין, מרקו זליקוביץ, פישל זליקוביץ ויהושע רוזנצויג.

ששה באו אל הנחלה בזכרון־יעקב, ואם נוסיף עליהם את קלמן שלמה קנטור, שהיה למודד, את בנו אליהו קנטור, שעבר גם הוא לעבוד בפקידות במדידה ובסלילת כבישים, את אכסלר, שהיה לרוקח ולחובש, וכן גם את פסח גולדשטין, צעיר בעל קול ערב, ששמש חזן ומנצח על מקהלה, — נמצא, כי עשרים וחמשה מן הצעירים מצאו כבר את דרכם בחיים.

והרי ישוב חדש בשומרון, בת בכורה לזכרון־יעקב. ואולם בת זו רחוקה מאמה, ויושבת בדד. וחנות אין במושב. הדרך לזכרון־יעקב בחזקת סכנה. בימות הגשמים — על אחת כמה וכמה. הואדי, החוצה את לשון העמק, נשפך על גדותיו, והמים רדופים, והם גורשים רפש וטיט. מסביב שלוליות, שלוליות ובוץ.

אך המקום נאה, מצודד נפש. מדרום מטיל צלו הר ה„היטרי" הגבן, והוא כולו ירוק, כולו עוטה שיחים ועצי אלונים. ודממת קדומים מסביב. אכן, ישוב קדום היה פה, מתקופת הרומיים. האכרים, בבואם אל נחלתם, מצאו רצפות מוזאיקה, הרבה קברות חצובים בכוכים, בורות רבים שנחפרו בבטן הגבעה, שכולה אבן גיר לבנה, אף כלי חרס עתיקים נמצאו בסביבה, גם מטבעות רומיות. ועוד ראיה לדבר, כי ישוב רומי היה פה: הן כאן עברה הדרך מדרומה של הארץ ועד לצפונה, אף היא דרך המסחר עם דמשק.

חלפו יובלות, דורות על דורות ספו תמו. עכשיו שבו בנים לגבולם, ועל ההריסות העתיקות של אם־אל־ג'מל, על תלי עולם — קמה והיתה בת־שלמה, — לפי שעה, שורת בתים קצרה, בנויים לשני עברי הרחוב.

חסל אם־אל־ג'מל, כלומר נוה גמלים. השייך שהתגורר בזה, והוא נח זה כבר על משכבו בשלום, עדר גמלים גדול היה לו, וכאן מצאו להם גמליו מזון לרוב, כי מסביב צומחים בשפע עשבי ה„חורפש" וה„ארט", מרעה משובח לגמלים. וגם כיום הזה, שנה שנה, כמעט יעלו עשבי המרעה, ועדרי גמלים מכל הסביבה ומן המרחקים מתלקטים ובאים להשביע נפשם מן החורפש והארט, הגדלים פרע בכל חלקת־בור שוממה.

האכרים הצעירים זורעים וקוצרים ורואים ברכה במעשה ידיהם. וכבר מגיע לאזנך מפה ומפה קול יבבה של תינוקות. ואם תאמר: מילדת מנין? ורופא? וצרכי רפואה? המבין יבין: את אלה תמצא בזכרון־יעקב. ורץ יוצא דחוף לשם,

דופק את סוסו להחיש עזרה. דוהר הסוס, שועט בסערה, והרץ לבו בקרבו הולם־פעם: לוא ירחם ד', ותעמוד לו השעה, ותבוא הישועה במועדה!

ד' ירחם, בוא תבוא הישועה במועדה: בטרם תבוא המילדת — וילדה...

עוד הדרך רב, עוד רבה התלאה. אך מתוקה העבודה, ומתוקים החיים בפנה נידחת זו, השרויה בשלוה ובדממה, חבויה בין שלוחות ההרים, הכרמל מזה והרי אפרים מזה. ותחית השממה הרבה, ישימון מדבר, מה מרנינה את הלב.

המים המובאים ממעין רחוק, מהלך קילומטר וחצי, לא נתברכו בסגולות יתרות. ריח העדרים, עדרי הצאן והבקר, העומדים על המעין — נודף מהם. ולא תמיד אתה בא ושואב והולך. פעמים אדם עומד ומצפה שעות רבות עד אשר יגאו המים, או עד אשר תשקע הזוהמה, שהטילו בה הרועים ועדריהם. את המים נושאים בכלי פחים על גב החמור.

*

רק עשרים וחמשה מן הצעירים זכו לרשת ארץ. והשאר מה יהיה עליהם?

ומתמרמרים יתר הצעירים, רוגנים ורוטנים: למה יגרע חלקם? עד מתי יהיו עובדים בשדה לא להם?

עד שבחדש חשון התחילו בבנין עשרה בתים בשפיה.

בטרם נגשו לעבודת הבנין נשלחו עשרה מן הצעירים להכשיר את אדמת נחלתם. ואלה הם: יוסף כהנא, דוד כהן, מיכאל חמליצקי, יוסף זימנבודה, חיים לוי, יונה קיזלר, מרדכי הירש, ליפמן צוקרמן, יהושע שפירא ושלמה אידלבום.

לפי שעה, הם מוצאים להם משכן־ארעי בבית בן „שתי הקומות" שנותר לפליטה מן הכפר שהעלו הערבים באש. ו„הבית" בנוי ענפי עצים, טיט ועפר. ואין בו כל מאומה, רק מטותיהם, ו„מצעם": שק ממולא קש, ועליו פרוש סדין לבן. מטבח — אין. ארוחתם — פעמים לחם, ופעמים גם לחם אין. וכלתה אליהם הרעה בימות הגשמים. המים בוקעים מכל סדקי „הבית", מקלחים ובאים כמעין המתגבר. ואין הבחורים רואים שינה בעיניהם. גופם יורד מים. המזרנים שתו לרויה. הקש, שספג מים, תופח ומזדקר ודוקר כמחט בבשר החי, ורוחות זועפות מנשבות על רכס ההר, ומרעידות, ומרתיעות את ה„בית", עוד מעט וישאוהו.

עמדו והתקינו מוטות בכל פנות המטה. עליהם פרשו איש איש את עבאייתו — והרי גג לפנים מגג. אבל גם עבאייה כמה כחה לעמוד בפני מי גשמים? מתחילה נגרים המים מכל ארבע כנפותיה. שוכבים האנשים למעצבה ומסביב למטתם שלולית, אך הנה תפחה העבאייה כולה — והמים מטפטפים על המטה — טיף־טיף, טיף־טיף.

שולחים שליח אל בן־שמואל, מבקשים מאת האדמיניסטרציה להחיש להם

הצלה פורתא, רק לתקן את בדק הבית. אלא שבן־שמואל סבור, כי בחורים צעירים כהם יפה לעשות זאת בעצמם. ואם תאמר: חול וסיד מנין?

הוואדי החוצה את הדרך לזכרון־יעקב מוצף מים, ואין מעבר. והצעירים רעבים ללחם. ומאין יבוא עזרם אם לא מזכרון־יעקב? אך הגשמים אינם פוסקים. כל העמק היה לאגם מים. הולכים הבחורים אל הערבים השכנים לשאול מעט קמח, אך קמח מסרבים לתת. מקבלים מעט חטה — גם זו לטובה. מרתיחים במים ואוכלים ושמחים.

רב הסבל, אך כפלים רבה הסבלנות. הנה כן יכוננו להם מעמד במולדת, ולפום צערא אגרא.

ערב חנוכה. חשרת מים משמים. אין יוצא ואין בא. ופתאם הדלת נפתחת, והנה איש שיבה עומד בפתח, כולו יורד מים. הצעירים עומדים משתוממים ופיהם פעור.

וַה, ר' אהרן! ברוך הבא! מאין הרגלים? לעת כזאת! איך? כיצד?

— לאט לכם, ילדים, אשיב רוחי כמעט, אחר נשוחה. ולפי שעה, מהו שאבקש מכם כוס תה, למשל, — לקים מה שנאמר: והדרת פני זקן?

— כוס תה אפשר.

— אבל סוכר אין — נענה כמבויש אחד מן הצעירים.

— סוכר? — קורא הזקן — ראה, נפש רחבה! וכי היכן מצינו כתוב בתורה: תה וסוכר? ובלבד שאחמם את אברי גופי הקפואים מקור.

וכבר יושבים הצעירים, והזקן בראשם, מסביב למדורת האש ו„מתחממים".

—„מחיה נפשות", „מחיה נפשות", „החזרתם בי נשמה" — קורא הזקן וממתק בלשונו כל לגימה ולגימה.

חיתה נפשו של הזקן אהרן שמואל גרד, והנה הוא מספר להם דבר „מסעו" במדבר. מעשה שהיה כך היה: הוא התארח בבית חתנו דוד אפרים בבת־שלמה. אלא שאת חג החנוכה התאוה תאוה לעשות בזכרון־יעקב, בבית בנו יעקב גרד. לשוא פצרו בו חתנו ובתו, לשוא הזהירוהו ואמרו, כי לא יגיע לזכרון־יעקב, כי אין דרך ואין כל מעבר. הוא באחת: הלוך ילך, ויהי מה. לא בעמק ילך; סחור סחור, בעקיפין, בדרך ההרים, יעשה דרכו עד שפיה, ומשפיה עד זכרון־יעקב — כמלוא פסת־יד.

מקשיבים הצעירים, ונאנחים. צר להם על הזקן: לשוא יגע, לשוא בוסס בבוץ, גם משפיה אין לעבור. הדרך, ואפילו לפרש על סוסו, בחזקת סכנה היא.

— והלביבות שלי הולכות ומצטננות שם — אומר הזקן ומחיך.

— לביבות? — קוראים הצעירים — דבר גדול דברת, ר' אהרן. לביבות בחנוכה מצות־עשה מדאוריתא. לולא הגשם הזה...

— וכי מה ענין לביבות אצל גשם? — שואל הזקן לתומו. — קומץ קמח, טפת שמן, ומחבת — והרי לביבות.

— מַ... מַחבת יש...

יושבים הצעירים ויושבים ומצרים, ופניהם כבושים בקרקע. נכמרו רחמיהם על זקן זה, שיושב בשפיה ורואה לביבות בבת־שלמה.

— מי שענה לאליהו בהר הכרמל הוא יעננו! — קרא אחד הצעירים, ותוך דבור קפץ ויצא ונעלם, והכד תחת כנף מעילו, למחסה ממטר.

לא ארכה השעה, והכד שבה ובה מעט קמח. השכנים הערבים נאותו ינתנו בהקפה קמח, אף חלקו משמנם.

— עכשו, דוד, חשוף זרועך והראנו במה כחך גדול.

— חזק, חזק ונתחזק! — קרא דוד כהן, הפשיל שרווליו ונגש למלאכה.

לא היו רגעים מועטים, והבית הריק, חלק כמישור, מפוטם ריח ניחוח של לביבות לכבוד חנוכה.

בוא וראה, כמה גדול כחה של מחבת! לא קמח בבית, לא טפת שמן, ולביבות של חנוכה מהבילות על השולחן, וריחן משיב נפש.

„נס גדול היה שם"!

אותו לילה לן הזקן עם הבחורים.

*

עבודת העשרה בשפיה כעבודתם בימי למודם ב„שוללע", מה שם הרים וטרשים, אף כאן סלעים וטרשים. בא דיגור והוליכם אל ההר שממערב לכפר, וצום לסקלו ולשרש את שיחי הבר. כאן — אומרים להם — מקור נפתח לעתיד לבוא: כאן יטמנו גרעיני מישמיש, כי חפץ הברון ליסד כאן תעשית „קמארדין" („פאסטיל")... מאמר הערבים: „קשור את החמור במקום שיצוה אותך בעליו". אומרים להם לסקל — יסקלו. אומרים להם לזרוע גרעינים — יזרעו. ואם תאמר: ההר משופע וכולו מדרונות, עכשו יבואו הגשמים וישטפו את הגרעינים, ועמם גם את „התעשיה" של ה„פאסטיל" — גזרה היא ואין להרהר אחריה.

ובשורה רודפת בשורה. לא תמלא האוזן משמוע. יום אחד בא לסייר את אדמתם הרמנס הזקן, הוא עובר ממקום למקום והבחורים בעקבותיו. מצא הרמנס את אדמות שפיה יפות למטע כרמים מאין כמוהן, ארץ חמדה.

— נכונו לכם ימי עושר ואושר — מבטיח אותם הרמנס. — איש איש מכם יהיה „מהלך לו ושני שעוני־זהב בכיסו"...

שני שעוני־זהב! ולואי! טובים השנים מן האחד.

ולב הבחורים נפעם מגיל.

אלא שבינתים הם דרים ב„בית" בן „שתי הקומות", והבית סדוק ומבוקע,

וגשמים דולפים ומרטיבים אותם במטותיהם, וימים עוברים ללא פת לחם, ללא חמין מעט, ואין תבשיל להשיב נפש.

והנה הם עוקרים הרים, ועושים עבודתם בהתלהבות. קרוב היום וגם בתים יקומו פה, הם ישכחו את ענים ואת רישם. אך בטרם יגשו לבנין הבתים יש ליישר שתי גבעות, הנשקפות זו אל זו, ולפלס בהן מעבר, ולשוות לו למעבר צורה של רחוב.

ואמנם נבנו הבתים, שבעה במספר, כל בית שתי דירות: שלשה בתים מזה וארבעה בתים מזה. עכשיו הוסיפו עליהם מן ה„שוללע" גם את מרכוס אלתר, משה מלר, חונה ויסמן וישראל קלימנטובסקי. חלקו ביניהם את הבתים, וגם „אינונטר" נתנה הפקידות לכל אכר: דלי וחבל, משור, פטיש, צבת, מנורת־נפט קטנה, צלחת, כף וכוס, שרפרף.

למטה, לרגלי ההר, מעין שופע מים חיים. אותם מעלים אל הבית בכלי פחים, הנתונים בארגזים משני צדיו של החמור.

את האדמה המסוקלת חלקו בין האכרים. מראשון־לציון הובאו זמורות גפנים וחולקו בין האכרים בשביל נטיעת כרמים. האגרונום בן־דאנו מורה הלכה ומנצח על המלאכה.

מעתה קראו למקום — „מאיר שפיה", — על שם סבו של הברון.

וזכרון־יעקב היתה אם לשתי בנות.

*

בבאר שחפרו ליד בנין טחנת חקמח נמצאו מים. מיד פקדו לבנות בריכה וחמשיכו צנורות מן הבאר אל הבריכה. המכונות שהוזמנו בשביל הטחנה טרם הגיעו, אך חבנין כבר נשלם והוכן לתפקידו.

עומד הבנין על תלו, הבריכה בריכה, הצנורות צנורות, ומים במושבה אין. עוד האכרים נוסעים בעגלות הרתומות לשוורים ושואבים מבארות „ביר־אל־חנאזיר" ו„ביר־ג'אדר".

בשנה זו נתאחרו גם הגשמים ופרצו חליים רבים, ורבו המתים. ביחוד קוצר המות בין החדשים מקרוב באו ובין הילדים. לאפרים פישל אהרנסון מתו שתי בנות, זו אחר זו. גם למתתיהו תמשיס מת ילד. נוספה עוד מצבת אבן בבית העולם, ועליה כתובת אלמונית: „הבחור ר' יוסף בר' מנחם מנדיל גלאזער"... ועוד מצבה: „האברך זאב וולף בר' אלחנן מקישינוב"... ומת זקן ושבע ימים מן הראשונים, אבי האפשטין"ים, אברהם שרגא.

*

על דמותה של המושבה בימים ההם, עבודתה וארחות חייה, אנו מוצאים הרצאת דברים, שיש בהם משום סיכום, במכתבים וברשימות שנכתבו בשעתם.

„— — מושבה זו לפי מספר תושביה, היא הגדולה במושבות — כותב בין שאר דבריו אוסישקין ב„די יודישע פאלקסביבליאטעק" המוצא לאור ע"י ש. רבינוביץ — שלום עליכם. — — אף כי לפי טיב האדמה והמצב הכלכלי המשובח עולות יתר המושבות שביהודה כולן כאחת על זכרון־יעקב. — — הנה היתרון למושבה זכרון־יעקב הוא, שבה יוכלו למצוא עבודה צעירי המושבה שרצונם לעבוד עבודת שכיר. שכר העבודה הוא מן 1—1½ פרנק ליום; לפי צרכי החיים במושבה, אפשר לעובדים אף לחסוך כסף מסכום משכורתם. הפועלים העברים הראשונים הוכנסו לעבודות המושבה בקיץ 1887, בעת בקורו של הברון שם, ומאז לא חדלו להוסיף פועלים עברים לעבודות המושבה. הרבה מן הצעירים ההם, שהצטינו בחריצותם ובאהבת העבודה, הושיבם הברון על הקרקע והם חיים חיי משפחה בשלוה; הם דרים בכפר הזעיר „אחות זכרון־יעקב" (הכונה לבת־שלמה, המעתיק). בזמן הראשון עבדו בנחלות המושבה ערביי הסביבה והגרמנים מהמושבה הקרובה וירטמבורג. עכשיו נעשות כל העבודות במטעים, בנינים, עבודות האדמה, כבישים, עבודת הובלה — אך ורק בידי יהודים.

„מצבה של מושבת זכרון־יעקב ובנותיה כיום הוא: מידת אדמתה כ־1000 דיסיאטין. בתים, בני קומה אחת ובני שתי קומות, למעלה ממאה, כולם בנויים אבן. 54 בתי העץ פורקו, לאחר שנתקבל הרשיון לבנות בתים, ובמקומם נבנו בתי אבן.

„כיום הזה נטועות מאה אלף גפנים. אך עוד מוסיפים לשתול, וביחוד זמורות אמריקניות, שאינן חוששות לפילוקסרה. פה אתה מוצא גם שאר מיני נטעים, כמו: לימונים, תפוחי־זהב, זיתים, ושאר נטיעות. — מספר הנפשות במושבה, עם בנותיה, למעלה משש מאות, מלבד הפועלים השכירים.

„מהבנינים הצבוריים קיימים בזכרון־יעקב בית מדרש גדול, בית־ספר לנערים ונערות. שם מלמדים את השפה העברית, הערבית והצרפתית, חשבון, היסטוריה כללית ועברית, גיאוגרפיה כללית וארצישראלית. שפת ההוראה של כל המודים האלה היא עברית. מלבד הבנינים הנ"ל יש עוד בנין מיוחד לחברי ההנהלה, בית מרחץ ומקוה, בית מרקחת, הנותן צרכי רפואה חנם גם לערביים. מלבד המתיישבים עצמם דרים בזכרון־יעקב עוד משפחות אחדות של בעלי־מלאכות, חנונים, המנהל וסגנו, גנן ושני עוזריו, רב, שו"ב, רופא, רוקח, שלשה מורים ומיילדת אחת. כולם מקבלים משכורתם מאת הברון. כל תושבי המושבה יהודים כמובן, חוץ מן הגנן שהוא צרפתי".

בעתון הגרמני „וורטה דיס טמפלס" משנת 1890 מסופר מעט על מצב המושבה. יש בדברי השכנים הגרמנים ענין מיוחד, מאחר שבן־שמואל, שלא כוורמסר, חדל מהעסיקם לצרכי זכרון־יעקב, וראה לו חובה למסור כל עבודה ומלאכה במושבה לאכרי המושבה עצמם.

„המושבות העבריות בארץ הזאת — כותב העתון — הולכות ומתקדמות בכוחו של הברון רוטשילד. כך, למשל, במושבה הסמוכה לנו זכרון־יעקב. בסתיו של השנה שעברה נוסף שם פקיד חדש, כורם, שלמד את המקצוע הזה להלכה ולמעשה בצרפת ובספרד. 60 תלמידים לומדים את מקצוע הכרמים תחת ידו. החורף הכשירו כ־130 הקטאר אדמה ועכשיו החלו לשתול את הגפנים. הותקן חבור עם יפו בעגלות מדי שבוע בשבוע. הדרך באדמת המושבה תוקנה וגם נסללה. ואולם חוץ מזה לא הורשה להם מטעם הממשלה הטורקית להשקיע כח וכסף, כי הממשלה הזאת עם כל התקדמותה, לכאורה, מתנגדת לכל דבר שיש בו מתחית הארץ, כל זמן שעבודות אלו אינן מוצאות לפועל על־ידי פקידיה היא. במושבות העבריות אפשר להשיג רשיון לבנין בתים, לנטיעת כרמים וכו' אך ורק על־ידי מתן שוחד... לרגלי המושבה, הנמצאת על רוכסי הכרמל, נובע מעין מים, ואולם על ראש ההר, ששם נמצאת המושבה, אין מים. מכונת קיטור גדולה מעלה את המים במשאבה מתוך המעין לנקודה הגבוהה של הישוב, לתוך בריכה גדולה, אשר ממנה נמשכים צנורות ברזל לברזים צבוריים אחדים המספקים מים לכל בני המושבה. הנה כי כן שוקדים על כל צרכי האכרים. בראשון לציון בונים עכשיו יקב גדול לפי כל השכלולים. בעוד שנים מועטות יבנה יקב כזה גם בזכרון־יעקב. המתישבים הגרמנים מביטים בקנאה אל המתישבים היהודים, שכן הגרמנים אינם מקבלים כל תמיכה. ואולם הם מוצאים את שכרם ואשרם ביגיע כפיהם ובמלחמתם המשותפת בכל המכשולים העומדים על דרכם. והיה אם נדע להתמיד באמונה ובתם־לבב בעבודתנו יבואו ימים טובים גם לנו, כאשר נשבע אלהים לארץ הזאת".

באחד המכתבים שב„המליץ", לערב יוה"כ תר"ן, מאת אחד מעובדי עבודת אדמת הקודש, מסופר מעט מן היחסים שבין זכרון־יעקב ובני המושבה הגרמנית שע"י חיפה:

„— — מה רבה „אהבת" האשכנזים ליהודים, נראה בהקולוניא הגרמנית אשר אצל חיפה לרגלי הר הכרמל, אשר עשו עושר רב מהמושבה זכרון־יעקב ושנאתם מסותרת בחובם עד כי לא בושו בימים האלה לגלות דעתם בקהל ולחדול מקנות בשר הטריפה מהמושבה כמשפטם תמיד, כי כן הורה אותם המטיף אשר להם, בדברו לפניהם בקהל בבית הכנסיה, כי לא נאות לגרמני בן טיטאני לאכול בשר בהמה אשר זבחו יהודים. וישמעו לקול מוריהם וישיבו את בשר הטרפה הנשלח להם כפעם בפעם. אך הודות לאדון בן־שמואל מנהל זכרון־יעקב, כי מדד פעולתם אל חיקם ויפר את בריתו אתם ויפסיק כל משא ומתן עמהם ומעתה לא ימלאו עוד חוריהם כסף מאמתחת היהודים שנואי נפשם..."

מה שעוות וורמסר — תקן בן־שמואל.

*

פרטים בדבר העבודה הנעשית בזכרון־יעקב אנו מוצאים במכתב שנדפס

ב„המליץ" מיום י"ז טבת תר"ן, אף זה הובא לדפוס ע"י מבש"ן, וזה לשונו:

„זכרון־יעקב ט"ו כסלו תר"ן. אחרי אשר הודעתיך בעתו את כל הדברים הטובים אשר דבר הא' שייד לעשות למושבנו, הנני להודיע עתה את כל אשר נעשה מאז ועד הנה. אחרי צאת הא' שייד מזכרון־יעקב נבנו חמש רפתים חדשות לחמשת בתי האבות אשר נשארו אכרים כבתחילה, כי כל האחרים היו לנוטעים. הרפתים נבנו בטוב טעם ויופי, שלש מחלקות הרפת, האחת לתבואות, השניה לבהמה והשלישית לתבן ולמספוא. מבנה הרפתים איתן, לבל קרוב אליהן גנבים ושודדי לילה. — שלשים ושלשה נפוליון זהב עלתה הרפת האחת. גם כל הרפתים אשר לבני המושב חדשו ויחזקו את בדקן, כי לא למותר הרפתים להם, אף כי היו לנוטעים, ויהיו להם לממגורות לצבור שם מזון ובר וכל דבר חפץ, ומקום לסוסים, כי ינתן גם לאלה סוס אחד, או שנים לראש בית אב. גם חזקו את בדק כל בתי המושב וירפאו את הריסותיהם מבית. סוף דבר, בשנה הזאת היתה עבודה רבה בזכרון־יעקב ולכל בני המושב היה שכר טוב בעמלם, כי אף אם העוסקים במלאכה היו מבני הנכר השתכרו גם הקולוניסטים בהביאם אבנים וחול אל מקום המלאכה, ואיש איש מהם השתכר ארבעה וחמשה פראנק ליום, כי היתה המלאכה רבה והשכר טוב. ואחר חלקו את המלאכה לבני המושב וגם את ההרים אשר סביב זכרון־יעקב הנחשבים על שדה שמרון, אשר לא עלה על אדמתם עד עתה מעדר ומחרשה, ויתנו ששה הקטאר לאיש, ואשר עלה בגורלו אדמה צחיחת סלעים גדולים (כי מאבנים קטנות יסקלו אותה העובדים) ויוסיפו על חלקתו למלאות אשר יחסירו הסלעים ממנה. לפני ימי חגינו בא הנה מפריז גנן חדש (אשר לא מקרב אחינו) ויבחן ויחקור על דבר מטעי הגפנים והנה הוא המנצח על כל הקולוניסטים הנוטעים ובעצתו ינחם. הקולוניסטים החלו לסקל את האדמה ואיש איש יעבד את העבודה הזאת על חלקתו, הוא ותשעה ערבים העוזרים על ידו ושכר העובדים ינתן באחרית כל חדש מבית הפקידות; ויש אשר טהרו מקומות רחבי ידים ויהפכו אדמת שממה לשדה חמד תאוה לעינים. העצים ישרשו, כי מרבית ההרים מכוסים עצי יער אשר אין חפץ בם. — ואת האבנים אשר ביד תוקחנה ירימו אותן ועשו לגדר מסביב הגנות, והסלעים הגדולים אשר איתן מושבם במעבה האדמה נותרו בה והיו מסעד לדליות הגפנים ואשכולותיהן לבל יסרחו על הארץ ויגואלו או יבוא בם רקבון.

„עוד ברכה בסלעים האלה למטעי הגפנים; כי על אדמה חלקה ישגה צמח הנקרא „אינזשיל", והוא כסילון ממאיר לשתילי הגפנים, כי ימשך אליו את לחות האדמה ואת כל לשדה ולא ישאיר מחיה לצמחים האחרים, ואין עצה לנגדו, כי אם לפתח ולשדד את האדמה חצי מטר ויותר לעומק ולשנות את המעשה הזה בשנה האחרת, למען שרש אחריו עד תומו, כי אם יותר ממנו בארץ מעט מזער ושב וצמח מתחתיו ופרץ מהרה על כל סביבותיו, אך באדמת סלעים לא תהיה לו תקומה. על כן רב מותר הסלעים מן החסר אשר יבא לנחלת האכרים בגללם באכלם מאדמתם. —

עתה יש תקוה, כי בעוד שנות מספר יחלצו האכרים מעניים, ולא יוסיפו עוד לשאת את עיניהם אל ידי עושי דבר הנדיב, וללכת לעמוד לפני בית הפקידות מדי חדש בחדשו, ולקחת משם שבר רעבון בתיהם, כי הנטעים יביאו ברכה רבה לבעליהם והיתה תבואתם להם לאכל ולשבעה. אך האמנם יהיו האכרים מבורכים בכל? האמנם ימצאו את הטוב ההוא אשר הם מנשאים את נפשם אליו: לאכול פתם בשלוה ונחת כמשפט אכרים, לבל יגאלו עוד כפיהם במסחר המשביע את בעליו עמל ורעות רוח ביום ובלילה, המשליח את האדם איש ברעהו לעקוב, לעשוק ולרמות עד בלי חוק?

„לא! אמנם י ש ו ב ה א ר ץ יצלח בידם, כי הארץ הנשמה תעבד ועירים חרבות יושיבו, אך לראות חיים טובים, ח י י א כ ר י ם אשר אין עצב ודאגה עמם — לא יוכלו, כאשר אגיד לך.

„הלא תזכור, כי ירחים מספר אחרי בואי הנה (בשנת תרמ"ה) באתי בדברי להגיד לך עם הספר אשר ראו עיני בזכרון יעקב ואת מחשבותי בדבר ישוב ארץ־ישראל, אז הגדתי לך את אשר עם לבבי ואחוה דעי, כי טוב לאכרים לטעת כרמים מזרוע שדות, וכי האנשים או האגודות אשר יאמרו להושיב החרבות בציון ולחונן את עפרה, ישימו דרך הנה פניהם והיתה דרכם צלחה. ואשר דברתי היה, והנך רואה, כי נהפכו השדות לכרמים והאכרים לנוטעים ולכורמים, ותדע ותשכיל ממוצא דבר כי היטבתי לראות וגם עתה לא הבל מלי. כי הנה העצה הטובה ההיא נעשתה אפס קצתה ולא כלה; אמנם טוב לאכרים לטעת כרמים מזרוע שדות, אך טוב מזה ומזה,— שניהם יחדיו; כי גם בשדי תבואות לבד גם במטעי כרמים לבדם לא יכונו האכרים על אדמתם ולא תעמודנה רגליהם במרחב עד היות להם, לכל ראש בית אב, מלבד אדמת מטע גם חלקת שדה, והיתה להחיות עליה בהמה למלאכתו, ולעשות חלב וחמאה, ולהוציא חציר לבהמתו, לבלתי קנות לה אוכל בכסף, וגם לחם מכלת ביתו, וכסף ממכר מטעיו יהיה למחסורים האחרים אשר יחסרון לאיש, או להניח אל ביתו לעת זקנה ככלות כחו ולא יוכל עוד לעבוד הרבה, או להותיר לבניו אחריו. זה הכלל, האכר יאכל לחמו במסכנות, והנוטע אשר עיניו תלויות אל ממכר פרי עצו, יהיה ברב הימים לסוחר כמשפטו הראשון, אשר היה ברומניה וברוסיה, — כי מה יתרון לסוחר יין ושמן מסוחר שטרות או מסוחר בגדים? — והאכר הנוטע יאושר בארץ וכל מן דין סמוכו לנא. והיה כי יעלה על לב איש או חבו' אנשים בעירך לעלות לאה"ק ולהאחז פה (כאשר שמענו כזאת אחת ועינינו לא ראו עד היום הזה.) והיו דברי אלה לך ולרעיך דורשי ציון לקו והנחית אותם בעצתך על פיהם. ואנא לא בחוכמתא יתירא דאית בי הנני ערב את לבי לחוות דעי עמך ועם רעיך הגדולים ממני בחכמה ובשנים, כי ראות עיני ודעתי אשר קניתי בשתי שנות עבודתי פה תרהיבני בנפשי עוז ואהבתי את ציון ודרשי שלום אחי לטובתם המה ישיחוני וימריצוני להדרש ללא שאלו, אולי אוכל הועיל.

„אך בזכרון יעקב לא תוכל עצתי זאת להעשות כתומה, כי אין פה אדמת מזרע

די מחסור כל הקולוניסטים, והאדמה אשר תכשר לתבואות נחלקה לחמשה קולוניסטים אשר יהיו לאכרים כאשר היו. וגם אלה שמחו בחלקם והיו ברכה כאחיהם הנוטעים, כי אדמתם טובה ונחלתם רחבת ידים לפניהם ומקום להם, גם למזרע תבואות גם למטע עץ פרי. — —

„— — בטנטורה יבנו עתה שני בתים חדשים לשני אכרים. הבתים יבנו תחתיים ושניים, מתחת מקום לבהמות וממעל לאדם. עוד חדשה נעשתה בזכרון־יעקב, אך מידי האכרים היתה זאת: כי יסדו אגודה „הכנסת אורחים". כל האכרים וגם הצעירים יתנו את תרומתם, פיאסטר לחדש, וכי יבוא אורח בגבולם וכלכלוהו ימים אחדים או יתנו בידו גם כסף לדרכו, לפי דברי ראשי האגודה ומשמרתה ביד אחדים מן האכרים ואחד הצעירים וכל שבוע יבואו אחרים תחתם חליפות ובראשם הרב החכם ה' יעבץ והד"ר זוסמן".

אגודה זו שעליה מדבר כותב המכתב, אגודת „הכנסת אורחים", וכן גם בית־החולים, נוסדו בימי בן־שמואל, והיו לברכה לא רק לזכרון־יעקב לבדה אלא גם למושבות שנבנו אחרי כן, כגון חדרה ועתלית.

בית הכנסת אורחים נוסד בשנת תר"ן, מאחר שהכירו בנחיצותו וחשיבותו. אכרי זכרון־יעקב שמם כמכניסי־אורחים הלך לפניהם. שבת ללא אורח — כאילו ניטלה ממנה הנשמה היתרה.

מי שעבד כפועל שנים רבות אצל האכרים והפקידות, מספר על מדת הכנסת־אורחים של אכרי זכרון־יעקב. „בערב שבת אחרי התפלה הרגישו בי האכרים והכירו בי איש חדש. מיד עמדו עלי יחזקאל הורנשטין ואריה ליב נידרמן, אחד מימיני ואחד משמאלי, ואיש מתחרה ברעהו, כל אחד מבקש לזכות במצות הכנסת אורחים ו„באורח לשבת", זה מושכני לכאן וזה לכאן, כל אחד מבקש להוכיח, כי הוא הזמינני ראשון, ואחד טוען לעומת רעהו, כי הוא שהכיר בי אורח לראשונה... סוף דבר, נידרמן „נצח" ואותה שבת התארחתי בביתו וסעדתי על שולחנו. לא היו כאנשי זכרון־יעקב מכניסי אורחים ושומרים מצוות ד' תמיד".

ואלה הם החברים והמייסדים של „הכנסת אורחים" בזכרון־יעקב: הרב זאב יעבץ, ד"ר זוסמן, יעקב אדלר, מתתיהו תמשיס, אלתר לייטנר, צבי שצמן, ירחמיאל הלפרין, פנחס סוקולוביץ, אריה ליב נידרמן, יחזקאל הורנשטין, מאיר ליב הירשקו, מרדכי צבי ברונשטין, שמעון שוורצמן, אפרים פישל אהרנסון, קלמן אהרנסון, יצחק קופמן, ח. ב. שוורץ, מרדכי קרניאל, מרקוס אלתר, משה מלר, יצחק אהרן אפלבום, יצחק גולדשטין, משה רבניקר, שמואל שטרנברג, יעקב אפשטין, אפרים אשכנזי.

בארכיון שמורות שתי קבלות של הכנסת אורחים, האחת מחדש ניסן תרנ"ו, המאשרת קבלת מתנה ממר אליהו שייד בסך 217 גרוש, מאושרת בחתימת הגזבר פ. אהרנסון; השניה מחדש תשרי תרנ"ז, בסך 27,5 גרוש, מתנת הא' חזן ומאושרת בחתימת יד הגזבר טוביה קרופיק.

חשבון שנה אחת מציין הכנסה בסך 8299 גרוש, הוצאה בסך 5456 גרוש.

והרי נוסח היסוד של „הכנסת אורחים", ככתוב בספר:

בעזה"י

פנקס דחברת הכנסת אורחים

אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'
גדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני השכינה
אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך
זרעו לכם לצדקה יראי שמי
כל נדיב לב תנו לי לשמי
רש החזיקו ותכבדו את שמי
צעקת הדל הקשיבו כי יקרא לשמי
נדבת לבבכם תנו לכל הנקרא בשמי
ידכם תנו לעובר אורח ולכל נצרך
עזרו לאביון ודל ולזרע ברך
קדוש מציון יסעדכם ולבבכם אל ירך
בצדקה תחוננו לכל כמו לזרע ברך
אור הצדקה לפניכם יהלך ויגן עליכם ועל זרעכם אחריכם עד עולם אמן
ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו
את יינם ועשו גנות ואכלו את פריהם
וראו גויים צדקך ומלכים כבודך
ובנו חרבות עולם שוממות ראשונים יקוממו
פעולת ישרים נזר חסד סביבם.

ואלה תקנות החברה אשר תקנו:

תקנות חברת הכנסת אורחים

משטר וסדר ההכנסה

א' כל אחד מהחברים צריך ליתן א' גראש בכל חודש (ב) כל נדרים ונדבות דבית הכנסת ודבית שני ושלישי מימים נוראים ומכל ימי השנה מהחברים ומכל אורח ינתן לקופת הכנ"א.

תכלית המכוון דהכנ"א

א' כל עני העובר ושב בלי הבדל דת ועם ינתן לו אכילה ולינה מיום אחד עד ג' ימים אם ילחץ לישב מסיבה או מאונס בהמושבה.

ב' הנבחרים לעסוק במצוה זו מחויבים ליתן מהקופה לענים המתגוררים בהמושבה מעות חיטים לפסח הנחוץ לפי ראות עיניהם.

ג׳ אם יקרה יולדת עניה בהמושבה, יתנו הנבחרים עזר ותמיכה הנחוץ לפי ראות עיניהם.

ד׳ בכל חול המועד סכות יאספו הנבחרים לכל החברים לבחירה חדשה.

ה׳ משטר ומספר הנבחרים יהיו מעשרה עד שנים עשר לפי הסכם רוב דעות החברים מלבד סוכן הקופה ומהנבחרים יפקד אחד לרואה חשבון.

ו׳ במשך השנה מבחירה לבחירה אם יסור או יוסר אחד מפקידותו אין רשות להנבחרים להוסיף ולפקוד איש על מקום הנפקד רק למי שהוסכם עליו בעת הבחירה מהחברים.

חובת הנבחרים

א׳ בכל חודש וחודש על שנים מהנבחרים לאסוף מעות החודש ונדרים ונדבות לפי הסדר שיוסכם ביניהם להיות איש איש במשמרתו כן יחזרו חלילה עד כלות השנה ועליהם ליתן לכל נודב פיתקת קבלה מפינקס הכללי ולמסור המעות להסוכן והוא יתן להם קבלה (ב) בכל שבוע ושבוע יעמדו על משמרת שני נבחרים לדאוג עבור הנחוץ להעניים העוברים ושבים וליתן להם לפי ראות עיניהם כן יחזרו חלילה לפי הסדר שיוסכם ביניהם וירשמו שם האורח ושם עירו ומקום בואו וצאתו ודתו ושניו (ג׳) הנבחרים יתנו אך הנחוץ לא מותרות כמבואר בסעיף ב׳ דהנהגה (ד׳) אם העני יתארח בבית מכירו או מיודעו ויבקש מהקופה תמורת אכילתו אין לנבחרי השבוע בעצמם רשות לתמוך אך בהסכם רוב דעות הנבחרים (ה׳) להאורחים המגורשים מארץ מולדתם שבאו למצוא עבודה ולא ישיג וגם שכר עגלה אין לו במה לנסוע מפה ינתן לו ע״פ ראות עיני הנציבים תמיכה קטנה להוצאות דרכו;

חובת הסוכן

ו׳ כי ינתן לו מהמאספים סכום מה עליו לרשום בהפינקס וליתן להם קבלה גם כי יקחו הנבחרים על הוצאות האורחים עליו ליקח מהם פיתקא רשומה בשמות האורחים ומקומם בסכום הוצאות כל אורח ואורח בפרט חשבון ברור בהתימת ידי הנבחרים כל אחד במשמרתו;

חובת הרואה חשבון

ז׳ עליו לבקר בכל חודש בחדשו חשבון פיתקאות גם פינקס הסוכן ולבקר שנים לפי משטרם ומשמרתם לאסוף את שקלי הקודש.

ח׳ בכל שנה ושנה טרם בחירה החדשה על הסוכן והרואה חשבון — — לעשות חשבון ברור וצדק בהוצאות והכנסות מכל השנה וליתן לפי שעה להנבחרים ואחר בחירה החדשה יודיע הרואה חשבון החדש בכתב גלוי בביהכ״נ חשבון ברור.

ט׳ על הנבחרים להודיע בכתב מודעה בבית הכנסת אזהרה רבה להעניים

בל יחזרו על הפתחים לקבץ נדבות ובאם יחזרו, לא ינתן להם שום סעד ותמיכה מבני העיר או מהקופה".

ב„החבצלת" (גליון 22 מיום 25.3.1892) מספר אפרים קליינמן במכתבו מזכרון־יעקב על המוסד ועל הנהגותיו:

„לישרים נאוה תהלה. זה כשתי שנים בעת אשר המתנודדים, אחינו פליטי רוסיה, התחילו לרוב בקרב הארץ, יושבי המושבה הזאת קראו עצרה ליסד חבורה הכנסת אורחים ורובם ככולם נמנו וגמרו ליקח חלק בדבר מצוה הזאת, והתחייבו כל אחד לפי ערכו ליתן סכום מסוים לכל שבוע ושבוע וכך קבלו עליהם ולא יעבור, מהם נבחרו ונתמנו שנים עשר איש אשר על פיהם יעשה כל דבר טוב. — — כל אחד מהי"ב אנשים עליו לשלם חובו שבוע אחר שבוע אשר משמרתו היא לילך ולקבץ את דמי השבוע מיד כל איש מכסת נדבתו אשר נדבו לבו, בכל יום ויום מהשבוע יקדיש עתות שתי שעות או יותר, ויפריע את מלאכתו בשדה לפרוע את חובו המוטל עליו, ובשבוע השני ילך השני, ובשלישי השלישי, ויהיה כמשלשה חדשים וחוזר חלילה. והתקנות אשר להם, כי לכל אורח אשר אין ידו משגת ינתן לו מזון לשלשה ימים וגם מקום ללון! בהשכל נפלא ישכילו אל דל במתן בסתר יתנהגו עם כל איש לפי ערכו וכבודו שלא לבייש את מי שאין לו, מה יקר חסדם בעיני ד' ובני אדם בצל כנפיהם יחסיון: ולמען אספרה לאחי בשערי בת ציון תהלתם, ולהלל בתוך קהל קדושים חכמתם, באתי לבאר מעט אשר ראו עיני מהשכלתם וזה הוא:

בית מיוחד להכנסת אורחים אין להם, רק בבתי אכסניות (האטעלין) אשר ישנם שם בשביל הסוחרים העוברים בגבולה, שמה יכניסו גם האורחים העניים, ודבר זה בחכמה ותבונה השכילו לעשות, כי כאשר יבוא אליהם אורח והכרת פניו תענה בו כי צרור הכסף שכח בביתו, אז תיכף בבואו יתקרב אליו אחד מהקאלאניסטים: „שלום עליכם, מאין אתה, מאין באת, לאן אתה הולך, בוא הביתה, למה תעמוד בחוץ". וכל דבריו בשמחה יצאו מפיו ובשלום יובלון (אל לב האורח) ובדרך הילוכם לבית הקאלאניסט ידבר באזני האורח ויגלה לו סודו כי הבית אשר יכניס אותו שמה הוא בית אכסניא (האטעל) ומוסר מודעה לו, כי כאשר תבוא להבית פנימה תדרוש מן האכסנאי מאכל ומשקה ככל אות נפשך כדרך שאר האנשים הסוחרים הנמצאים שם בלי הפרש והבדל ביניך לבינם ותוכל להתעכב פה שלשה ימים במאכל ומשתה וגם מקום ללון, ועלי לשלם כל הוצאותיך אחר נסעך מפה, תנחומים ידבר על לב האורח ולמען היטיב את לבו — — יאמר לו כי כסף הרבה יושלח להם מאת הבארון יחיה על דבר זה, ואין לך להצטער על זה כולנו נתפרנסנו מיד הנדיבה הבארון יחיה בלי בושה וכלימה, אל תדאג על מצבך כי יעבור זעם יש שבר בארץ אף אנחנו במצבך היינו. ועוד כדברים האלה ידבר על לבו עד אשר יסיר העצב מלב האורח. (ועל חכמה כזאת ראוי החכם להתהלל

בחכמתו, ואם בעצמו לא יתהלל, כחוב וכמצווה על חברו הרואה את חכמתו לספר בשבחו ולהלל בקהל חכמתו). ולא זו אף זו, לא רק במאכל ומשתה יפטרו א״ע מיד חובתם לקיים מה שנאמר: איש את אחיו יעזורו, אף גם עבד לרוץ לפניו וסוס לרכוב עליו ושאר דברים הנחוצים יספיקו להאורח, ולא בגוזמא אספר כ״ז רק הדברים כהויתן, כי העבד המשמש בבית האכסנאי העומד לשרת לכל האורחים הסוחרים אשר יבואו שמה, גם האורח הזה בכללם לשרתו ולסור למשמעתו לכל אשר יצוה עליו, גם אם רצון האורח (אחר אשר התעכב אצלם ג׳ ימים) לנסוע משם הלאה ישלמו בעדו שכר עגלה או סוס עד יפו או חיפה אל איזה דרך אשר האורח יסב פניו ללכת, גם צידה לדרך הענק יעניקו לו, ומלבד כל הדברים האלה לפעמים גם תמיכת כסף ינתן לאיש מכובד אשר ימצא חן בעיניהם בכשרון מדותיו, גם לפעמים רבות פורצים את גדר התקנות ויצאו לחוץ משורת הדין התקנות. בעת הסתיו בימי סגריר אשר האורחים (אחר אשר קבלו כל החוב אשר היה להם בידי הקאלאניסטים) לא יוכלו להעתק משם הלאה, כמשפט הראשון יעשה להם, לחם חוקם ינתן להם והאוכל תבש׳ל לא יכרת מפיהם יום או יומים, או יחדשו להם כל השלשה ימים כקדם, כמשפט הזה יתנהגו מעת הוסדם עד היום הזה. מי יתן והיה לבבם זה גם בין אדם למקום אז אמרתי ירבו כמוהם בישראל. אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטם ה׳, יגמול ה׳ לאנשי חסד כמפעלם במדה אשר מודדים בנקיון כפים, ימדד להם רב טוב מן השמים, וברכת העוברים תחול עליהם. — — אני המספר בשבח של חברי, עבדתי שם עבודתי בנטיעת אילנות בגן הברון ששה חדשים, והתבוננתי על כל מעשיהם הטובים ולא מפי השמועה באה לי״.

עוד יבואו בספר הכנסת־אורחים הקדשות מיוחדות, כתובות באותיות־דפוס, מעשי ידיו להתפאר של ר׳ פנחס סוקולוביץ, מתובלות תורה ומליצה, לכבודם של הנדיב רב החסד, אליהו שייד, יעקב בן־שמואל וכו׳. אף דוד וולפסון בא על החתום בספר והרב מוהליבר רושם בו לאמר:

„כאשר זיכני ה׳ לעלות לאה״ק ובקרתי את הקאלאניע המהודרה זכרון יעקב וכאשר שבעתי רב עונג ונחת מבנינו וכרמיה גינותיה ושדותיה, אשר הנדיב הגדול ברוב פזרונו הוציא את הכל מאש קדושתו לא״י, השי״ת יגן בעדו ויאריך ימ׳ו וימי רעיתו הגבירה וימי בניו היקרים שיחיו, ויצליח בכל אשר יפנה.. עוד מצאתי לשמחת לבבי כי הקאלאניסטים שי׳ דאגו בעד אורחים עניים העוברים דרך זכרון יעקב ועשו חברת הכנסת אורחים בסדר ישר ונכון. יואל ה׳ לשלוח את ברכתו עליהם שיוכלו להחזי׳ק האורחים וליתן להם צידה לדרכם וגם אנכי נדבתי חמשה פראנק ולראי׳ ואות אמת באתי על החותמת, אור ליום א׳ מוש״ק ז״ק סיון התר״ן פה בזכרון־יעקב נאום שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער החובק״ק ביאליסטאק ברוסיא״.

*

על הלך־הרוח במושבה ועל מצבה בימים ההם אנו מוצאים עדות רבת־ענין במכתבה של אשת קלמן קנטור לגיסתה ביום 14.2.1890. המכתב ראה אור ב„המליץ" מיום ט' תמוז תר"ן:

„...את כל הצרות והתלאות אשר כתבתי לכן על אודותן במכתבי הקודמים כבר שכחנו; כי תהלה לאל חסדו, מצבנו הולך וטוב. כבר הורגלנו בעבודתנו ובכל תנאי חיינו, כאילו נולדנו פה וגדלנו פה מנעורינו; הננו רואים ת"ל חיים טובים ונעימים. ביתנו מלא ברכת ה' ולא יחסרו לנו גם כן הדברים אשר יראו גבירי ווילנא עולים על שולחנם. בכל יום ויום הנני מביאה הביתה סל ביצים אשר הטילו תרנגולותי; בבוקר אנו שותים חלב טוב ושמן מפרותי; לארוחת הצהרים תעלה תרנגולת על שולחננו מדי יום ביום, בעוד אשר שם היינו רואים מאכל תאוה כזה רק בימי חג ומועד. בערב הננו שותים טה ואוכלים לחם עם חמאה טובה למאכל מאד. מעולם לא היינו שקטים ושאננים, חסרי כל דאגה כבימים האלה, ומעולם לא שיערתי לי חיים יותר טובים מן החיים האלה. בגן אשר לנו זרענו כל מיני ירקות; בצלים ירוקים הננו אוכלים פה מכבר, ירקות לצלי וצנון רך הננו אוכלים כל ימי החורף. עד חג הפסח כבר יהיו לנו אי"ה תפוחי אדמה חדשים; ומהרה יחלו הפירות להתבשל. חטים זרענו לאכלה לכל השנה, גם שעורים לסוסינו. לנו סוס ועגלה, אשר מחירם עולה למאתיים רו"כ, לטייל ולנסוע בהם לכל צרכינו ולתענוגנו. גם כרם נטענו לנו, ונשמח לראות את יפי הגפן ואת חמדתה. וגדר אבנים עשויה סביב לכל כרם, עד כי היתה הארץ כגן עדן לפנינו, בעוד אשר לפנים היתה שוממה ושאיה. גם יער לנו לחטוב עצים בקרבו להסקה; גם מים וגם אבנים לבנין הננו מסיעים בעצמנו; את כל המלאכות האלה יעשה ק ל מ ן בעונג ובשמחה; ותהלה לאל ידיו רב לו. בגן אשר לנו יש כל עץ עושה פרי, גם תפוחים גם גודגדניות; אך רוב הכרם נטוע ענבים.

„עתה אתאר לכם את מעוננו: ביתנו הוא השני בבתי הרחוב כבואך אל הקולוניא; גם יש לנו אורוה גדולה לסוסים, גם חצר גדולה ושני גנים גדולים; כל הככר מסביב מכוסה ירק; גם חטה ושעורה וכרמים. ממול ביתנו יתנוסס הים בהדר תפארתו. המחזה יפה ונעלה מאד. האויר צח ומבריא. כל המטיילים עוברים על פני ביתנו. כל הדברים המובאים למכירה עוברים גם כן על פנינו. על כן הנני קונה את הכל במקח השוה מבלי אשר אטריח את רגלי אל השוק לקנות את צרכי. לשוני כבר למדה דבר ערבית במהירות. — — גם כלי בית יפים יש לי וגם יריעות לחלונות, כי נוהגים אנו מנהג הערים: מעט לוקסוס יש בקרבנו, אבל לא יותר מדי. כולנו הנשים לובשות מטפחות לבנות על ראשינו, ביום השבת הנני עוטפת מטפחת טובה ויפה אשר שלמתי בעדה שלשה רו"כ, וב"ה הנני הולכת לבית הכנסת; גם שמלותינו יפות ותפורות בטוב טעם. במרוצת הימים תהפך זכרון־יעקב

לעיר הומיה, אך גם עתה כבר היתה לעיר. עתה יעשו פה ביבין להביא מים לבתי הקולוניא, וצנור ומגופה תהיה בכל בית ובית. גם יקב יחלו לחצוב, ובקרב הימים יחלו לבנות מסלת ברזל מחיפה לירושלים וגם חצר מסלת ברזל יבנו פה. סוף דבר הננו מקוים כי יתחדשו פני אדמתנו; במקום אשר שועלים הלכו בו תעבורנה מרכבות הברזל מלאות נוסעים; במקום אשר היה סלע שומם יעמוד בית מועד לנוסעים, לעוברים ושבים; במקום אשר לא דרכה בו רגל אנוש יעבדו עבודה וכל מלאכה יומם ולילה. לבי ניתר בקרבי לכל התקוות הנעימות האלה. אם היה ד' את ארץ חמדתנו ומדבר־שממה היה לערים נושבות, הנה נייחל לד' כי יהפוך את כל מקומות הציה והשממה למעונות בני אדם, לכרמים ולגפנים. — בכל לבי הייתי כותבת לכם עוד יותר, אך אין לי פנאי לכתוב, כי עוד רבה העבודה עלי היום. בבוקר בשעה החמישית עלי לקום לתת טרף לביתי. קלמן הולך לשדה לעבוד עבודתו, הוא ועשרה פועלים ערביאים עמו; אליהו הולך לעבוד בגנים כל היום; דוד ובצלאל הולכים לבית הספר, שם ילמדו עברית, צרפתית, ערבית, לכתוב ולדבר בכל השפות ההן, ורק אני אשאר בביתי. אז עלי לתת מזון לתרנגולות, לאוזות ובר־אוזות, להתורים, העזים והסוס. אחרי עשותי כזאת אוכל לנוח. ובערב הנני שבה להספיק להם מזון. גם חלקתי לי את עבודת הבית לכל ימי השבוע: ביום הראשון הנני אופה לחם. ביום השני הנני כובסת. ביום השלישי מכינה ומכשירה את הבגדים הכבוסים. היום הרביעי הוא לתקן הכל ולתפור הקרעים. ביום ה' הנני אופה חלה ורקיקים, ליום השבת, הכל על שמן זית זך; מחיר ליטרא שמן זית היותר מובחר הוא 12 קאפ', עד כי כמעט נשתמש בו תחת מים. ביום ו' הנני מכינה את הכל וטומנת חמין לצרכי שבת. ביום השבת מנוחה שלמה הוא לנו. עבודה לא תחסר לי תמיד ות"ל התכונה הולכת ורבה. את רצפת הבית הנני רוחצת בעצמי, את כלי הנחושת ונחושת־הקלל הנני מנקה בכל יום ו' למען היות להם ברק; גם את כתלי ביתי הנני מושחת בסיד בעצמי. גם מכונת תפירה קניתי לי והנני תופרת בעצמי את כל הנחוץ לנו. חיים יותר טובים ומלאים שלות השקט מן החיים האלה לא ידעתי. הננו שוכנים פה בצל הברון אשר כאב כן ירחמנו, ולא נדע כל מחסור. — — אמנם ע"ד הטוב והחסד אשר יעשה הברון אתנו לא תספיק העת לי לכתוב. ד' יגמול לו ולפקידיו כאשר יגמול עמנו".

משנה לשנה הולכים החיים ונעשים נוחים ונוחים יותר. שוב אין המושבה תלויה בעיר לכל צרכיה. בסקירה קצרה על המושבה, שנדפסה ב„המליץ" מיום י"ד אדר א' תרנ"א, כבר מסופר, כי „בעוד ימים אחדים יעברו פה אל המלאכה לחצוב יקב מרווח בהר אשר עליו נבנתה שמרון", וכי „ידי האכרים מלאות עבודה לנטוע גפנים למכביר, כי כבר ראו ונוכחו כי ברכה רבה בכרמים".

ועוד מסופר: „כשמונים פועלים עברים יעבדו בבית הפקידות פה ויקבלו משכורתם כפרנק וחצי ליום. מעון יש לכולם וגם בית תבשיל נפתח להם כי לא תרבינה הוצאותיהם. — בתוך המושבה יטעו עתה גן גדול לטייל בו. — נפתח פה בית־ספר הערב ללמד את כל החפץ לזמר על פי ציוני הזמרה".

בנינו של היקב היה דבר בעתו, אחרי אשר הכרמים נתנו פרים וגת לדרוך את היין לא היתה להם. עד עכשיו הו האכרים דורכים את ענביהם בדרך פרימיטיבית ומשמרים את יינם במרתפים אשר חצבו כל אחד בחצרו, במעבה האדמה.

ואשר ללמודי תוי־הזמרה, אשר למד אחד הפועלים־התלמידים בבית־הספר החקלאי, פסח גולדשטין, הנה אלה הניחו תחילה יסוד למקהלה אשר שרה בצבור בבית הכנסת ובחגיגות־עם, ומקהלה זו שמשה גם גרעין לתזמורת כלי־נשיפה. המקהלה היתה ידועה בשם „כור", שמה הצרפתי, והפקיד בן־שמואל תמך בה בחפץ לב, כי הוא, כפי שכבר נאמר, נתן דעתו גם על חיי הרוח של המושבה, לדברים המרחיבים דעתו של אדם, המעדנים את נפשו ומנשאים אותה מעל לחיי החולין. וכמה חשוב היה הדבר לאנשי זכרון־יעקב, אשר עיפו בסבלם ובענות־נפשם מראשית בואם אל הר הסלעים.

אך בכל טרדותיו הרבות לתקנת המושבה לא הסיח בן־שמואל דעתו מן העיקר, הלא הם התשמישים הצבוריים, שבלעדיהם אין קיום לישוב אדם. הוא שקד בראש וראשונה לספק מים לבתים על ידי צנורות בכוח מנוע, ולא יהיו האכרים, העיפים מעבודת יומם, מוכרחים להביא מימיהם מן הבאר הרחוקה, איש יומו, בעגלה ובחבית, או על גבי חמורים בכלי פחים. אל הדבר הזה נשאו האכרים נפשם ימים רבים.

*

פוריי, הגנן הצרפתי, שוקד על נטיעת הכרמים ומנצח על כל החלקות סביב.

עת הזמיר הגיע. לפי שעה לא רבים הכרמים. תשעה הם כרמי הנוטעים הראשונים, ועוד מספר קט של כרמים חשייכים לכמה מן האכרים. מלאכת הזמירה מחייבת ידיעה ובקיאות, ובשביל כך אוסף פוריי את האכרים ואת בניהם בכרמים ומלמד להם את המלאכה.

אבל פוריי הגדיל לעשות: הוא הכניס כמה צעירים מבני האכרים לעבודה בפקידות, ביניהם מאיר תמשים, אהרן אהרנסון, ישראל יהודה נידרמן, פסח אלתר גרף, ויוסף פסקל, וכן עוד אחד מצעירי ה„שוללע" — חירש גולד. הם הופקדו משגיחים על עבודות האכרים וגם רושמים את הפועלים העובדים אצל האכרים. פעמיים ביום היו מבקרים במקומות העבודה, מפקחים ורושמים. חלקו את המושבה לארבעה אזורים וכל אחד נתמנה על איזור מיוחד לפקח עליו ולרשום את רשימות הפועלים.

הצעירים כולם מסורים, כולם נאמנים, זריזים וחרוצים. אך יחיד ומיוחד במינו זה הצעיר אהרן אהרנסון. אין כמוהו שקדן ומהיר־תפישה. כאשר ראהו הברון בבקורו הראשון בבית־הספר, היו המורים משבחים שקידתו ורוחב דעתו. ענה הברון ואמר: — אם כן, הכניסוהו לעבודה.

והנה הוכנס לעבודה — והוא בן י"א שנה. אך העבודה בלבד אינה משביעה את נפשו השוקקה, והוא שוקד על הלמודים ושותה בצמא תורה ודעת.

על ילדותו של אהרן מספר חיל פשוט בספרו „אהרן אהרנסון — גאון האדמה" כדברים הללו:

„— — אהרן אהרנסון, כיתר חבריו, למד תנ"ך ועברית מפי משה הורביץ, אשר בטרם היותו למורה, היה פועל חקלאי חרוץ; צרפתית — מפי חיים ציפרין, אשר היה נגר־אמן בטרם היה למורה ומנהל בית־הספר; ערבית — מפי המורה מוגרבי, צעיר ספרדי מחיפה.

„רוח בית־הספר בימים ההם היתה קרובה יותר לחיי כפר מאשר היום. התלמידים קבלו הוראה, אשר נתנה את המפתח להשכלה לכל הצמא לה, ולא חנכה את התלמידים כדי לעסוק בתורה לשמה. הנדיב היה נוהג לבחור בתלמידים, אשר הצטיינו בבית־ספר המושבה, ולהכניסם לעבודת החקלאות של הפקידות. אחרי שנים אחדות, אם הנהגתו ושקידתו של הילד הנבחר השביעו רצון, שלחוהו לצרפת לבית־ספר חקלאי רק לשתי שנים. וטרם הספיק לקבל תעודת אגרונום היו מחזירים אותו למושבתו.

„אהרן גמר את חוק למודיו בבית־הספר אשר בזכרון־יעקב בהיותו בן אחת־עשרה, ומיד לאחר־כך נכנס לעבודה החקלאית אשר לפקידות הנדיב. בן שתים־עשרה עלה למדרגת עוזר למשגיח.

„אף כי רך וצעיר היה „העוזר" הטילו עליו עבודה קשה ורבת אחריות; ואהרן רוכב על סוס אביר, מבקר מבוקר ועד ערב את כל מקומות העבודה במושבה ובסביבותיה. והימים ימי עבודה ויצירה, מטע גפנים וזיתים, עצי פרי מכל המינים, עצי אקליפטוס וארנים. תחת יד גננים ומומחים מצרפת למד אהרן להכיר ולהוקיר את החקלאות לכל ענפיה, והוא עודנו ילד. כמוהו נבחרו גם חברים אחרים, וכולם התחרו איש ברעהו במרץ ובשקדנות.

„אהרן וחבריו, מאיר תמשים, דוד סוקולוביץ, אלתר גרף, ישראל יהודה נידרמן, פרץ פסקל ועוד, היו כולם חברים אהובים ונאמנים... בשעות החופש, בימי חג, בלילות, היו דוהרים על סוסיהם לסביבות הקרובות והרחוקות של המושבה. אל אהלי הבידואים, אל הכפרים הערבים, לקיסריה, לסידנה־עלי, והנערים היהודים נפגשים עם חברים ערבים ויחד דוהרים, מתחרים, מתקוטטים, משלימים.

„— — בחוץ למד אהרן תורת החקלאות ובביתו מצא בית־ספר לתורה ולחוסן־רוח. הוריו לא חסכו שארית הונם ואונם והשתדלו להעמיד לו מורים כראוי

לו, אם רק נזדמנו כאלה במושבה. וכך למד תלמוד מפיו של ר' ליב איזנשטין, פועל, שאחרי כן היה לאכר בבת־שלמה; דברי ימי ישראל — מפיו של ר' זאב יעבץ; צרפתית, דקדוק ומתמטיקה — מפי מר חיים ציפרין, אשר היה לו כמורה־דרך; תנ"ך ועברית — מפי משה הורביץ, אשר שמר לו אהבה ואמונים עד יום מותו.

„אבל המעולים שבמוריו היו הוריו. ביתו שימש לו אסכולה, אשר הטביעה את חותמה עליו לכל ימי חייו. אמו עבדה בפרך כיתר החלוצות במושבה. היתה האופה, הטבחת, התופרת, הכובסת, המגהצת והמחנכת. בימים ההם טרם היו במושבות מעונות, שלשם אתה שולח את הילדים ופורק מעליך את טרחם ומשאם, המונם ושאונם... אמו של אהרן לא גמרה חוק למודים בבית־ספר, אבל אשה משכילה היתה וחכמת לב. הרבה הרבה היתה הוגה בספרים, מטה אוזן לתבונה, אך ידוע ידעה לזרות ולהבר, להבחין בין עיקר לטפל, בין דברים שהם גופי־חיים, המחשלים את רוחו של אדם ומחסנים את כוח רצונו, לבין דברים שאינם אלא „למודיות" מתרברבת של מבלי עולם, שאין כוחם אלא בפיהם ורוח אין בהם. אהרן אהב את אמו אהבה עזה ודבריה היו נר לרגליו. רגיל היה בפיה: „וואס טויג מיר בילדונג, כאראקטער גיט מיר" (מה יתנו ומה יוסיפו כל שבע חכמות — הבו לי עוז־רוח), „ילדי, אם יפול עליכם הגורל להיות משרתים, שרתו באמונה, ואל ישמע איש תלונה מפיכם"; „אל תשפטו את מצחצח הנעלים לפי מלאכת־ידו היום. השתדלו להבין אם בוחר הוא להיות מצחצח נעלים לעולם!"; „טוב „כן" אחד משלכם מ„לאו" של מאה אחרים!".

„מאמו ירש אהרן את רוחו האמיצה. ממנה למד לחקור לשורש כל דבר, ולא להסתף עם הזרם. ממנה ירש אצילות נפש ותפארת שבגאוה, זו היודעת לשאת יד כל עמל ולחבב יסורים בשתיקה.

„ר' אפרים פישל אביו שימש בעיניו דוגמה חיה לדבקות באדמה. איש זה עמד כחידה עד יום מותו בגיל התשעים: מאין לו, ליהודי זה אשר נותק מאדמתו מאות דורות, מאין לו האהבה היוקדת לאדמה? אותו ראה אהרן משכים בשלש לפנות בוקר וממהר ל„מנין" הראשון בבית התפלה, ומשם לשדהו, לכרמו. אליו היה מביא הילד אהרן את ארוחת הבוקר, אשר הרבה הרבה פעמים לא הספיק אביו לאכול מחוסר זמן... ממנו למד אהרן, כי האדמה מחייבת טיפול רב, לטוף, דבקות, התיחדות... מאביו ירש אהרן את ההבנה העמוקה בכל הנוגע לאדמה, כאילו הקשיב לקולה, אשר רק אזניו שמעו... כל רגב כאילו דבר אליו, אל תחת כל אבן חדרה עינו הבוחנת. ציץ, עשב, פרח, עץ, רמש, צפור, סלע, הכל הכל ילדי האדמה הם, ואהרן אהב אותם, הבין אותם, הבחין את ההשתלבות הנפלאה אשר בבריאה... ספק הוא, אם ברחבי כל העולם כולו נמצא בן אדם, ובפרט יהודי, אשר נפשו נצמדה כל כך, האזינה כל כך לסודה של האדמה".

*

ובימים ההם רבה העבודה במושבה.

וכך יספר אביגדור אפלבום ביומנו:

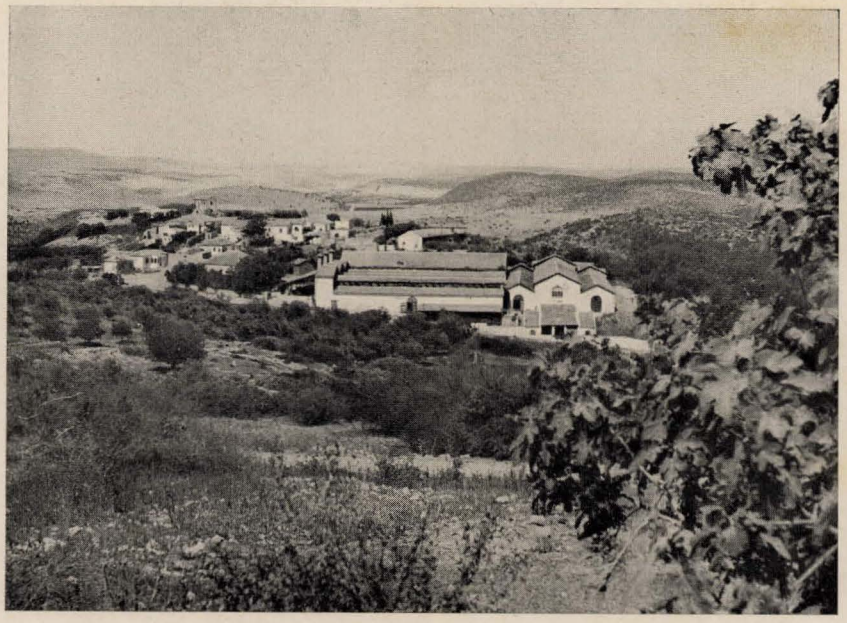
„ט ב ת. לפי פקודת הברון („כשחזר הברון מבקורו בסוברין נתעכב ליד ההר של וואדי־איל־מינה וצוה לדיגור, כי על ההר הזה יטעו שקדים), התחילו להכשיר את ההר של וואדי־איל־מינה וביר־תתא. העלו שכרם של הפועלים העברים, כמאה ועשרים איש, ובזמן קצר הכשירו את כל ההרים.

„ש ב ט. התחילו לנטוע שקדים. נטעו שתילים מן המשתלה שהוכנה לכך בכרם עצי הפרי. לרגלי הר וואדי־איל־מינה חפרו באר וגם מצאו מים. ליד באר זו הקצו חלקה של 15 הקטאר לערך אדמת חריש ושם ערכו משתלה גדולה תחת יד יהודה ברונשטין. (הוא הוא יהודה ברונשטין, הכותב את מכתביו לאחיו ברומניה, וזה, מבש"ן בשמו הספרותי, מביאם לדפוס בעתונים, הוא אשר ספר לנו בספרנו על בקוריו של שייד, על החידושים המתחדשים במושבה ועל זאת, כי „טוב מזה וגם מזה, גם מטע כרמים גם אדמות מזרע". וכיון שהערבים אינם יודעים לבטא שמו כהלכה והם קוראים את אדמת המשתלה הגדולה על שמו, נוהגים הם לקרוא לאותו שטח גם כיום בשם: „באיירת ברושט"... המעתיק). גם האכרים נטעו בשנה זו שתילי גפנים בחלקות שסוקלו מאבנים. מצרפת הובאו זמורות של זנים שונים, כמו מאלבעק, קאבירנע, סויניון, קאבירנע־פראנק, וגם מעט אליקנט. הבאת הזמורות ונטיעתם עלו בהרבה כסף ובהרבה עמל. הממשלה לא הרשתה את העברת הזמורות בבית המכס. הוכרחו לתת „בקשיש" גדול עד אשר הרשו את הוצאתם מבית המכס. הביאו גם הרכבות של מיני סמיון, בורדלו ומינים אחרים. התחילו להרכיב את כל המינים הללו. כל הגפנים שהצליחו הן גפנים ערביות. פוריי הראה והורה לכל אחד כיצד להרכיב. כיון שכבר הורגלנו לעבודת קומונה — היתה גם ההרכבה מין עבודת קומונה. ביחוד עבדו בזה בני אותם האכרים שהיו להם כרמים.

„א ד ר. התחילו בחפירת היסודות לבניני היקבים, לפי תכניתו של המהנדס יוניס, זה אשר תיכן את תכנית יקבי ראשון־לציון. העבודה היתה כרוכה בסכנת־נפשות. היה צורך לחפור מנהרה בהר בגובה של 40—30 מטר.

„נ י ס ן. המכונות של הטחנה כבר הגיעו. הגרמנים מחיפה חפצו לקבל את העברת המכונות למקום. האכרים התנגדו לדבר ולא הרשו שהגרמנים יעבירו את המכונות. לשם העברת דוד הקיטור היה צורך בעגלה גדולה. הגרמנים לא חפצו להחכיר את עגלתם בשביל העברת הדוד. האכרים הביאו עגלה כזו מיפו והעבירו את המכונות.

„א י י ר. ד"ר זוסמן עזב את המושבה. במקומו בא ד"ר קליין. התחילו בבנין בית־החולים וכן גם בנין לבית־מרקחת.

יקבי זכרון־יעקב

הנחת אבן־הפנה לבנין היקבים (1891)

„ס י ו ן. לוסט גארטין עזב את המושבה. הוא לא חפץ להיות כפוף לדיגור. במקומו בא בוסקלא.

„ת מ ו ז. את דיגור קראו לפריז. במושבה פשטה שמועה, כי הוא לא יחזור. את עבודתו מלא בהעדרו בוסקלא; משה אריזון ויחיאל בלומנפלד עזרו על ידו.

„א ב. העבודה אשר הופסקה זמן־מה מפני קציר החטים — נתחדשה. בוסקלא פקד להכשיר את הר אם־אל־תות. הבתים אשר נמצאו על ההר נבדקו ותוקנו, ושם התישבו כמה פועלים עברים עם משפחותיהם. כיון שהרכיבו חלק מן הכרמים לא היה יבול הענבים מרובה. בנין היקב טרם נשלם. האכרים, שהיו להם ענבים, דרכו בעצמם ועשו יין ביקביהם הפרטיים".

„בזכרון־יעקב לא היתה טחנה עד שנת 1891 — תרנ"א. האכרים היו מובילים את החטה לטחון בחיפה. בשנת תרנ"א הקים הנדיב בית־טחנה במושבה. גם מים לא היו אז במושבה, והאכרים היו מוכרחים להביא מים בחביות מביר־ג'אדר או מביר־אל־חנזיר. בשנה ההיא נבנו שתי בריכות־מים גדולות בגבהה של המושבה".

על הבריכות קבעו לוח־שיש ועליו חקוק לאמור:

„למזכרת הנדיב אשר קם על נדיבות
ויזל מבאר מ ם
ועל הברכה יזכרו לטוב צירו הנאמן
השר אליהו שייד ופקידו עושה דברו
הא' יעקב בן שמואל הי"ו".

ועדיין לא היתה זו אלא תקנה למחצה. מים לשתיה היו נושאים ומביאים בחביות ובעגלות־השוורים מן הבארות המרוחקות מן המושבה. גם לאחר שנחפרה הבאר ליד הטחנה והעבירו את המים בצנורות אל הבריכות — טרם ספקו את המים אל הבתים.

עוד נבנו כמה בנינים צבוריים במושבה, ביניהם בית האדמיניסטרציה, אשר לפי גדלו וצורתו נחשב לאחד הבנינים היפים בארץ כולה. הולך ונשלם בנין בית־החולים. הטחנה נמצאת בערוץ לרגלי המושבה מזרחה. מכונת הקיטור בת 12 כוחות סוס תניע את הטחנה וגם תעביר את המים לבריכות המושבה בצנורות.

על דבר מצב הבריאות במושבה בשנת תר"ן—תרנ"א ועל בנין בית החולים מספר לנו ד"ר שטרן, מי שהיה רוקח במושבה בימים ההם:

„מתחילה היו תושבי זכרון־יעקב קודחים רק מעט. רק לאחר שהתחילו להתאקלם הופיעה הקדחת לכל צורותיה. מקרים של מחלות קדחת שונות לא היו נדירים, ועמן נראו המקרים הראשונים של הקדחת השחורה. עם יסוד בית הספר החקלאי, שבו למדו כ־60 תלמידים, כולם אנשים צעירים, חזקים ונלהבים, שעבדו בחריצות רבה, סבלו הרבה מהם ממחלת ה־ Paludismus וגם סימני הקדחת השחורה התחילו להראות ביניהם. ועל כן ראו הכרח לייסד בית־חולים במושבה.

זה היה בית־חולים קטן שהכיל כ־40—30 מטות ושימש לא רק בשביל תושבי המושבה בלבד אלא גם בשביל אנשי הסביבה: חולי חדרה, טנטורה, עתלית והמושבות הקטנות שעל יד זכרון־יעקב. גם ערבים נתקבלו לרפוי חנם אין כסף.

„לא אגזים אם אומר, שבשנות 1890—1901, ימי שרותי כאן ראיתי לפחות 50—60 מקרים של הקדחת השחורה. אחוז מקרי־המות לא היה גבוה, בדרך כלל. הוא הגיע עד 10—12 למאה. יש להדגיש, שהמצב בנוגע לקדחת (מלריה) הוטב בהרבה הודות לאמצעים הפרופילקטיים היסודיים שאחזו בהם".

„האור" בגליונו מיום כ"ב אלול תרנ"א מספר על „המחלות הרבות מאד השנה הזאת בארצנו בכלל ופה בפרט וראויים לתהלה הרופא ד"ר קלין והרוקח הר' יעקב אדלר אשר לא יחשכו את נפשם מכל עמל, וביום ובלילה סובבים על מטות החולים להחיש להם עזר ורפואה".

כן יוסיף לספר כי „בימים האלה היו פה אורחים נכבדים, החכם המפורסם חובב ציון בכל לב האדון יוסף הלוי מפריז ובנו, והחכם הנכבד האדון נסים בכר מנהל ביה"ס לחכי"ח והאדון מ. אלטאראס, שבאו לסייר את המושבה, ויסורו גם אל בית האדון הנכבד ציפרין, מורה לצרפתית פה בביה"ס, ואתם נלוו כל פקידי המושבה. וישא הר"י לוי מדברותיו על דבר תחית הלשון — — אחר הדברים האלה הגיש לו האדון ציפרין את ספרו „הפרוזדור", אשר חבר ביחד עם האדון גרזובסקי, וימצא הספר חן בעיניו ויביע תודתו לה' ציפרין וגם לה' גרזובסקי שלא בפניו. וישמע כי אשת ציפרין מדברת עברית, וידבר עמה כרבע שעה בעברית, והיא ענתה לו עברית על כל שאלותיו, וישמח מאד".

„— בא הנה רופא מפריז הד"ר א. קליין — מסופר בסקירה מזכרון־יעקב, ב„המליץ" מיום י"ד אדר א' תרנ"א. — הוא היה אחד ממיסדי חברת „בני־ציון" בפריז. בעוד ימים אחדים יעברו פה אל המלאכה לחצוב יקב מרווח בהר אשר עליו נבנתה שמרון. ידי האכרים מלאות עבודה לנטוע גפנים למכביר, כי כבר ראו והכירו כי ברכה רבה בכרמים. כשמונים פועלים עברים יעבדו בבית־הפקידות פה ויקבלו משכורתם כפרנק וחצי ליום. מעון יש לכולם וגם בית תבשיל נפתח להם למען לא תרבינה הוצאותיהם. בתוך המושבה יטעו עתה גן גדול לטייל בו. — נפתח פה בית־ספר הערב ללמד את כל החפץ לזמר על פי ציוני הזמרה".

„פה עוסקים עתה בנטיעת גפנים — מסופר בגליון „האור" הירושלמי מיום כ"ח שבט תרנ"א — ומעט בנטיעת זיתים ושקדים. וכן ב„אם־אל־גמאל" היא המושבה החדשה אשר יקראו לה אחות זכרון־יעקב, עובדים בנטיעות גפנים. כשבעים פועלים עברים יעבדו פה, וגם ערבים רבים העובדים בעצם הנטיעה ופועלים עברים ישגיחו עליהם. בימים האלה פתחו על חשבון הפקידות בית תבשיל להפועלים היהודים, למען יבוא להם אכלם בזול. — עתה יבנה פה בית חדש לסגן הפקיד, ובקיץ יבנו מרתף ממול לטחנה אשר נבנתה פה בקיץ שעבר. גם נוטעים

פה גן גדול למקום טיול, בתוך הגן תהי ברכה ובתוכה „פסיקה", ועוד פסיקה אחרת יעשו באמצע המושבה. האדון בוריס אוסוביצקי מלמד את הילדים לזמר ולנגן על פי אותות הנגון. בקרוב יביאו כלי זמר מפריז".

על כל אלה זכור לטוב בן־שמואל, הוא ששקד להעשיר את המושבה גם בחומר גם ברוח והשתדל לשוות למושבה חן ונוי. הנה התחילו בנטיעת גן־הטיול, המפאר כיום את מרכז המושבה — והוא פנת־ברכה לכל החוסה בצל עציו. ואשר לתזמורת — מוניטין יצאו לה במושבה ומחוצה לה. גם היא פרי מאמציו של בן־שמואל.

אכן נאמנה עדותו של אפלבוים, כי עם בוא בן־שמואל באו „חיים חדשים במושבה". ב„האור" מיום ה' סיון תרנ"א מסופר: „עוד ארבעה מהתלמידים־הפועלים (מלבד חמשה־עשר שנתישבו לפני כן) נתקבלו לשפיה, והשנה יבנו בשפיה בתים לכל האכרים. ב„אם־אל־ג'מאל" תחולק האדמה השנה הזאת — ועבד כל איש חלקו. ולכל אחד ינתנו שתי עזים חולבות, וכו'. תחת הכורם פוריי, בא עתה כורם יהודי מאלג'יר, המשכיל האדון בן־דאנו, אשר השלים למודו באלג'יר ואחרי כן במונפולייה בצרפת, והאדון פוריי ילך לראש־פנה. בקרוב יבנו פה בית מעשה סבון לאחד האכרים אשר הצטיין בעבודתו, והאדון ש'יד שלחהו בשנה שעברה לבירות ללמוד שם את המלאכה הזאת על בוריה".

אותו אכר מצטיין הוא יחזקאל הורנשטין. הברון־הנדיב בקש לכוגן את מעמד האכרים על ידי תוספת תעשיה שתמצא את מקומה בצד החקלאות. מלבד נסיון תעשית הסבון, שיעשה מן הפרחים ומן השמנים מגידולי המקום, נעשה נסיון של תעשית זכוכית בטנטורה תחת יד דיונגוף (כאשר יסופר בפרק הבא), או כגון תעשיית היין מענבי הכרמים במקום.

וו. טמקין ברשימותיו: „ארץ ישראל ומושבותיה היהודיות", שנדפסו בקובץ „ציון" (יצא לאור בפטרבורג בשנת 1892) מתאר את המושבה באותה תקופה: „— — הדרך מפתח תקוה עד זכרון־יעקב נמשכת כ־14—16 שעות. — — המקום שעליו בנויים זכרון יעקב וסמרין היה רק לפני זמן קצר מקום־סלעים ומכוסה יער עבות שאי־אפשר היה כמעט לעבור בו. עכשיו נופצו הסלעים, נסללה דרך טובה, והמקום שבו התהלכו חזירי־בר ותנים ושגדל רק צמחי־בר דוקרים ועצי־אלונים, עכשיו יש בו ישוב מסודר ומתוקן כל צרכו. קשה להאמין שפנת־עדן זאת, שאלה העמקים המעובדים היטב, ואלה מדרוני־ההר המכוסים ירק־גפנים, אלה הרחובות הישרים הנטועים עצים בצדיהם, בתי האבן, ברכות המים — שכל זה נוצר כאן במשך זמן כה קצר במקום־שממה זה. זכרון־יעקב יושבת מהלך שעה אחת מן הים, מן הנמל הקרוב טנטורה, לא הרחק מקיסריה העתיקה. לרגלי ההר משתרעים עמקים עד שפת־הים. חלק מן האדמה הזאת שייך לרוטשילד; גם בטנטורה יש לו אדמה, ועליה יושבות משפחות יהודיות אחדות, שגרות בעיר זו עצמה בבית

מיוחד בשבילם. במושבה יש בית־כנסת מסודר יפה, בית־ספר לילדים, בית מרקחת, רופא, משתלות, בית מרחץ עם מקוה, בית חולים, קסרקט בשביל פועלים יהודיים, ועוד מוסדות אחרים. המזרע עלה יפה השנה. הכרמים נטעו זה לא מכבר. מספר התושבים מגיע עד ל־700 נפש, בעיקר מיוצאי רומניה. — — ברדתנו מזכרון לעמק המיוחד ביפיו ובנטותנו מכאן מזרחה ליד כפר ערבי קטן אום־אל־תות, שגם אדמתו שייכת לרוטשילד, אנו מגיעים מקץ שעה אל הר לא גבוה, שעליו משתרעת המושבה החדשה אום־אל־ג׳מאל. — — בכלל כל הישוב הקטן הזה עם גנותיו, כרמיו, ברכות־המים, והאכרים הצעירים הבריאים והרעננים — עושה רושם משמח מאוד. 6 מהאכרים האלה עוסקים במטעים וששת הנשארים — בעבודת־האדמה. יבול השנה מוצלח מאוד. כל הקבוצה הזאת של המושבות, יחד עם שפיה שנרכשה לא מכבר, נמצאת במקום נוח וטוב, על יד הים, קרוב לנמל טנטורה וחיפה ונשקף להן עתיד מזהיר״.

„השיגו רשיון לבנין בתים בשפיה — מסופר ב„האור״ מיום כ״ז סיון תרנ״א, — ובשבוע הבא יחלו במלאכה. — עתה מתקנים דרך למושבה הזאת. — פועלים יהודים רבים באו הנה, ותנתן עבודה לכולם, והכורם החדש, האדון בן־דאנו, אומר, כי פועל יהודי אחד עושה מלאכה ביום יותר משני פועלים ערבים. — בונים בית תרבות לילדים קטנים, מבני שלוש עד שבע שנים. ובעוד שני חדשים תבוא מפריס נערה אחת, אשר למדה בביה״ס שם והיא תהיה המשגחת על הילדים. דבר ידברו בבית הזה רק צרפתית״.

בימים ההם מספר האכרים בזכרון־יעקב 74, שהם 427 נפשות: במאיר שפיה 17 אכרים, שהם 86 נפשות ובבת שלמה 23 אכרים, שהם 92 נפשות. בסך־הכל בזכרון־יעקב ובבנותיה: 114 אכרים, שהם 605 נפשות.

כ.

מפעלי תעשיה

בקש הברון־הנדיב לכונן מעמד איתן למושבותיו וצוה ליסד כמה מפעלים, מפעלי חקלאות ותעשיה, אשר כפי עצת יועציו, חכמי כלכלה ומשק, „חקלאות ותעשיה בד בבד ישאו״, הואיל וזה משלים את זה.

במפעל תעשית הסבון, שיסד על ידי האכר יחזקאל הורנשטין, בקש הברון להפיק תועלת משיירי השמנים. אף הוא הכניס את תעשית המשי במושבה ובבנותיה — בת־שלמה ומאיר־שפיה, ולשם כך ניטעו הרבה עצי תות בשביל גידול תולעי המשי.

אך בראש כל המפעלים היה בנין היקבים בשביל תעשית היין. הכורמים, כפי שכבר סופר, היו דורכים את מעט ענביהם איש איש בגתו, ומשמרים את היין

במרתפים, אשר חצב כל אחד מהם בחצרו. עכשיו רחבו גבולות הכרמים, כמות הענבים הלכה ורבה, והיה הכרח לבנות יקב, שירכז את התעשיה ויכנס את כל ענבי המקום. בבנין היקב התחילו, כאמור, בשנת תרנ"א, ובשנת תרנ"ב שלמה המלאכה.

„האור" בגליונו מיום ג' אלול תרנ"ב מודיע:

„היקב כבר נגמר והבציר החל. היקב פתוח כל הלילה, והאכרים מביאים ענביהם בלילה ליקב. ויען בשנה הזאת לא בא איש מלומד במעשה היין, מנצח האדון אוסובצקי על זה וטורח הרבה מאוד. וכל איש אשר לב יהודי בקרבו מתפעל מאוד בשמעו כמעט כל הלילה קול משק העגלות הטעונות ענבים הולכות ליקב ובראותו ביום אנשים לעשרות עוסקים במעשה היין".

עם זה, בעת ובעונה אחת כמעט, יזם הברון־הנדיב את תעשית הזכוכית. אף זה היה מפעל כביר.

בית־החרושת לזכוכית נבנה בטנטורה בשנת תרנ"ג. וכבר בחודש תמוז תרנ"א הגיע לזכרון־יעקב הא' מ א י ר ד י ז נ ג ו ף, בשליחותו של הנדיב, לשם יסוד אותו מפעל. „האור" מיום י"א תמוז תרנ"א מספר, כי „בא הנה ביום השני המשכיל היקר, חו"צ באמת, האדון מ. דיזנגוף, השלוח מאת הנדיב לכונן פה בארץ בית „מעשה זכוכית", כאשר הודענו באחד מגליונינו הקודמים. וילך לחברון להתבונן למעשה הזכוכית שם. וילך גם לים המלח, להתבונן לחמרי הכימיה הנמצאים שם ולראות מה יש לעשות בזה במלאכת הכימיה. בשובו ילך עם האדון שייד בירות ומשם דמשק לראות מעשה הזכוכית שם, ואחרי כן יחל במלאכתו". וכצופה לעתיד לבוא מסיים „האור" את דבריו לאמר: „בית מעשה הזכוכית יהיה, כנראה, בסביבות מושבת זכרון־יעקב על שפת הים".

דיזנגוף, כידוע, השלים למודיו בתורת הכימיה וקוה ליסד בארץ־ישראל תעשיה של סבון. הוא יצא מאודיסה לפריס ובידו מכתב מד"ר פינסקר למיכאל ארלנגר, שעמו עמד במשא ומתן עוד קודם לכן, בעניני חו"צ. ארלנגר הציגו לפני שייד וצ. כהן, אבל הברון הפנה אותו לתעשית הזכוכית, שכן היקבים בזכרון־יעקב ובראשון־לציון יהיו צריכים בקבוקים בשביל תוצרת היין. כיון שכך, נשלח דיזנ־ גוף לאנגליה ללמוד מקרוב את מלאכת תעשית הזכוכית. שם לא שהה הרבה, מאין בידו רשיון מיוחד לכך. הוא חזר לפריס ונשלח למרסיליה. פה עשה חצי שנה ולמד את המקצוע. דיזנגוף היה מספר אניקדוטה על שיחתו עם הברון. כשהסביר דיזנגוף לברון את תכלית המפעל, השמיע בין השאר, שכדי להמס חול, סיד וסודה, דרושה טמפרטורה גבוהה מאוד.. השיב הברון לדיזנגוף ואמר: הרי בא"י יהיה הדבר נוח הרבה יותר, הואיל והיא ארץ חמה והטמפרטורה גבוהה... מן הראוי להזכיר, כי רב חלקו של ארלנגר במפעל זה. הוא הכין את כל הדרוש: ספרים, מעבדה, חמרים כימיים — כל אלה נקנו ונשלחו ליפו. ואחרי שקנה לדיזנגוף

כרטיס־מסע — שלח אותו אל שייד, שנמצא אז בארץ. עם שייד בקר דיזנגוף בכל המקומות בא״י ובסוריה וראה מקרוב את התעשיות הפרימיטיביות. כשבא לזכרון־יעקב הלך לבקר בטנטורה יחד עם פרץ פסקל. לבסוף הוחלט ליסד את המפעל בחוף טנטורה. למה בחר דיזנגוף במקום זה? הוא עצמו מסביר טעמו של דבר: לפני עזבו את פריס, אמר לו הברון, שמן הראוי למצוא מקום, שאיננו לא מושבה ולא עיר. הוא רצה להיות מרוחק קצת מאפיטרופסותם של פקידים, אך מצד שני בקש להיות קרוב לפקידות, שיש בידה לסייע בידו. את בן־שמואל מצא לפניו איש נוח והיה בטוח בעזרתו, בלי שיהיה לו „שותף״. כמו כן רצה להיות רחוק מבלוך של ראשון־לציון — לכן בחר את טנטורה. ועוד טעם לדבר. הברון האמין, כי סוף סוף יבנה נמל בטנטורה. עד אז היה שם רק נמל־סירות קטן. ואמנם הביאו את הפחם והחמרים הגלמיים, וכן גם שלחו את הזכוכית לחו״ל — בסירות אשר בחוף טנטורה. ואף נסיון קטן נעשה להק׳ם „צי״, הנסיון הראשון בחזון התחיה. נקנו שלוש סירות ונתמנה „קפיטן״, יהודי ספרדי. סחורות שהגיעו לחיפה — הובאו בשלוש סירות „הצי״ ובקבוקים שנשלחו — נשלחו על ידי „הצי״.

*

נגשו לבנין בית החרושת.

„האור״, מיום י״א אייר תרנ״ג, כותב: „מלאכת הבנין בבית מעשה הזכוכית בטנטורה תשלם עוד מעט, ובקרב הימים יחלו לעשות בקבוקים. הבית הזה, מלבד תועלתו שמקוים ממנו להרחבת המסחר בא״י, עוד הועיל הרבה לישוב היהודים בטנטורה. שם ישב זה שנים אחדות אכר אחד על אדמת הברון, וזה כל הישוב אשר היה שם, ועתה ע״י הבית הזה התישבו שם פועלים רבים ומספר היהודים עולה שם כעת יותר ממאה נפש. והאדון דיזנגוף, בעל הבית הזה, ראוי מאוד לתהלה על דאגתו אשר הוא דואג להיטיב מצב הפועלים ולמלא את כל מחסוריהם: הוא לקח להם מורה ושוחט ומכין להם בית תפלה, בתים למעון ובית מועד, אשר יתאספו בו שמה בשעות הפנויות מעבודה. גם בית־ספרים הכין להם. בכלל הוא דואג להם כאב רחום לבניו ותקוות טובות נשקפות לישוב בטנטורה. — —״.

לא ארכו הימים, והנה אנו קוראים ב„האור״ על דבר תעשית הזכוכית בטנטורה: „בית מעשה זכוכית — — עמד ממלאכתו יותר מחצי שנה מפני מעצורים וסבות שונות, ביחוד מחוסר אומנים טובים ומקדחת הירוקה המסוכנת אשר שם על־ידי האגמים והבצות הקרובים לבית המעשה. ולולא המנהל האדון דיזנגוף כבר היינו מתיאשים מבית המעשה הזה, אך אומץ רוח המנהל הזה הוא שעמד לו להתגבר על כל המקרים והפגעים אשר לפניו. המנהל השתדל אצל זקני הכפר טנטורה ואצל הממשלה להשיג רשיון לנקות את האגמים והבצות ועל מקומם יטע הנדיב עצי אקליפטוס המטהרים את האויר. כן נסע המנהל לחו״ל ויביא משם אומנים

טובים, וכבר התחילו בבנין התנור להתכת הזכוכית ובעוד שני חדשים תחל שם מלאכת הזכוכית ויתן ד' ותצליח.

„כאן (בבית החרושת) נזדמנתי בהסח־הדעת לתוך חגיגה, לכבוד — אם איני טועה — בנין התנור החדש — מספר חיסין ב„ווסחוד" — כמעט הספקתי לעבור את הגשר והנה אני מוקף חבורה גדולה, ובראשה ה' דיזנגוף, מנהלו של בית־החרושת. הוליכוני אח"כ דרך כמה מדרגות לתוך חצר גדולה ומרווחה, אבל בלי תקרה. הגג המקומר היה נשען על עמודי עץ. לאורך כל הקירות עמדו מטות, ומסביב לשולחן שבאמצע החדר ישבו כמה עשרות אנשים. פינו לי מקום לשבת, והחגיגה שנפסקה לזמן מה על־ידי בואי, נתחדשה. הנאומים היו מרובים, ואחרי כל נאום היתה השתיה כדת, שתיה של יין יהודי מתוך כוסות ובקבוקים של בית־חרושת יהודי. החוגגים היו כמעט כולם פועלים. מלבדם נמצאו בחבורה מנהל בית־החרושת ואשתו וגם האמן הראשי (צרפתי־נוצרי) עם אשתו. הפועלים דברו בהתלהבות על הצלחתו של בית־החרושת, שכנראה היתה קרובה ללבם יותר מעניניהם הפרטיים; הצרפתי שתה לחייה ולהצלחתה של ההתישבות היהודית. למחרת הוליכני ה' דיזנגוף להראותני את בית־החרושת. זהו בנין רחב בן שתי קומות. הקומה התחתונה מיוחדת למחסנים והיא גם מקום עבודה בשביל כמה דברים השייכים למזגגה. שם מצאתי שני פועלים עסוקים בלישת חמר, שממנו מכינים את הלבנים בשביל התנורים וגם את טפוסי הבקבוקים. לכאורה אין לך דבר קל מלישת חמר, ובכל זאת דורש דבר זה מומחיות ממדרגה ראשונה, ולא כל פועל מתמחה בו בימים מועטים. בקומה השניה היו עסוקים בעצם הכנת הזכוכית. האומן הצרפתי היה עסוק אותה שעה בגידור תנור חדש תחת הקודם, שנהרס למחצה. בבית־החרושת לזכוכית הרי גידור התנורים הוא הדבר החשוב ביותר, המחיב מומחיות והרבה נסיון. מבין היהודים לא נמצא עדיין אף איש אחד שסגל לעצמו עבודה זו. סמוך לבנין בית־החרושת נמצאים עוד קצת בנינים המשמשים דירה למנהל, למשרד, למעבדה חימית וגם לבית־הספר. ששה עשר ילדים לומדים בבית ספר זה מפי מורה צעירה העושה את עבודתה מאהבה. כל הלמודים בעברית, וגם הילדים מדברים ביניהם רק בשפה זו. כל אדמת בית־החרושת כארבעים דונם, וכלה מוקפה גדר גבוהה". הד"ר חיסין מזכיר גם את דבר הסירות ששלח הברון לטנטורה, מעין התחלה של „קריעת חלון לים הגדול", ומשיחותיו עם דיזנגוף נודע לו, שאלה היו ספינות קטנות, ושם עברי לכל אחת מהן, אלא ש„הצי", כידוע, לא האריך ימים והחזון התנדף כערפל. אף כך היה גורל בית־החרושת עצמו. נשארו רק הבנינים, וגם אלה נהרסו במשך השנים ונעזבו כליל.

אמנם ה„צי" לא האריך ימים. יום אחד הלך ה„צי" לחיפה — וטבע. הקפיטן ניצל בנס.

עיקר אסונו של המפעל היתה הקדחת שאכלה בכל פה והפילה חללים בין

הגדולים ובין הקטנים. מזעזעים הם דברי מ. דיזנגוף בתארו את מות בתו יחידתו, שנשרפה בלהט הקדחת. א ל י ה ו ק נ ט ו ר מספר, שמיד עם התחלת העבודה בבית־החרושת התחיל סבל הקדחת. לראשונה הובאו מומחים צרפתים. ליד בית־החרושת נערך גם בית־תפילה קטן. המושבה זכרון־יעקב הביאה מתנה ספר־תורה. כל אנשי המושבה הלכו ברגל ללוות את ספר־התורה לטנטורה, וגם הצרפתים נצטרפו לתהלוכה. בין אלה נמצא צרפתי אחד שבקש לזכות בכבוד לשאת קצת את הספר, וזכות זו נתנה לו. הצרפתים לא האריכו ימים שם ועזבו את המקום. היו בחורים אחדים — מספר קנטור — שידעו מעט את המקצוע, אבל לא במדה מספקת. העבודה לא הצליחה, אולי מפני שהחול לא היה ראוי לתפקידו והבקבוקים לא עלו יפה: הצואר של הבקבוק לא היה נצמד כראוי לחלקו התחתון של הבקבוק. דיזנגוף לא אמר נואש והביא מומחים מבוהמיה, אך גם אלה לא הצליחו, ושוב, בשל הקדחת. אז החליטה הפקידות לייבש את בצות טנטורה. הערבים התנגדו ליבוש. הם טענו רק אחת — „מן־אללה", וחסל. אלא שסוף סוף נתרצו לאחר שהקימו להם בנין בית־ספר. נערכה מפה של הבצות. אבל אחרי שהערבים מטנטורה כבר הסכימו ליבוש, עמדה הממשלה לשטן. ביום שבת אחד בא הקימקאם מחיפה, שונא ישראל, ובבואו אל בן־שמואל פקד בכל תוקף להפסיק מיד את העבודה. בן־שמואל יצא לחיפה עם הקימקאם להשתדל להשיב את הגזירה המוזרה, אבל כנראה ללא תועלת". וקנטור פקד להפסיק את העבודה. מפריז הגיעה פקודה לבטל את המפעל. דיזנגוף עזב את טנטורה.

כא.

בקורו השני של הברון־הנדיב

המושבה זכתה לבקורו השני של הברון־הנדיב — וגם הפעם הבי א עמו בבקורו רוח חיים, מרץ ועדוד. הפעם בא בחשאי, בהצנע, כמעט בלא יודעים, לפתע פתאום.

ב„האור" באו פרטי הבקור לאמר:

„הנה זכתה זכרון־יעקב לקבל זאת הפעם השנית את פני הנדיב, כמעט בעצם היום ההוא אשר בא בו לפני שש שנים, בל"ג בעומר. הפעם בא פתאום ואיש לא ידע דבר עד בואו. ביום הרביעי י"ד אייר (תרנ"ג) בא הברון אדמונד די־רוטשילד באנית קיטור עד חיפה, ויעל לזמן מה, וישב באניה לבוא טנטורה, ובשעה החמישית אחרי הצהרים בא זכרונה. ויצאו לקראתו צעירי המושבה רוכבים על סוסים וכל אנשי המושבה ונשיהם וילדיהם ונערים ונערות מבית־הספר ומוריהם וישירו שירי עברית. ויבוא ביתה הא' חזן וינוח רגעים אחדים וילך אל בית הכנסת להתפלל תפילת המנחה והחזן עם להקת משורריו ברך את הדר השלטן בברכת הנותן תשועה. וככלות התפילה נגש הברון אל העם ויאמר: התבינו צרפתית? ויענוהו: לא! ויאמר:

אם לא תבינו צרפתית אין רע, אך אם תדברו ז׳רגון זה רע מאד. הז׳רגון איננה שפה, עליכם לדבר רק השפה אשר בה דברו אבותינו לפנים, היא השפה העברית. אקוה, כי בבואי הנה עוד פעם אמצאכם מדברים עברית.

„ויענהו אחד האכרים לאמר: יחי הברון מיטיבנו! כי ילדינו ידברו עברית נוכל לקוות, אך לא אנחנו, אשר בילדותנו לא למדנו, ועתה טרודים אנו בעבודתנו, ממנו כבד מאד הדבר.

„ויוסף הברון לאמר: (באזני האדון דיזנגוף, והוא תרגם דבריו לז׳רגון) בחסדי אדוננו השולטן אתם יושבים בארץ הקודש. מה שמח לבי בראותי היום את הרי הכרמל עוטים כרמים הנטועים ונעבדים בידי יהודים, אך ידוע תדעו כי אבותינו לפנים בעברם על מצוות תורתנו הקדושה, ולא שמעו בקול נביאינו וחוזינו, חרה בהם אף ה׳ וישליכם מעל פניו. בתורתנו יש מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחברו. שימו לבכם היטב לשני מיני המצוות האלה יחד. הראו נא לכל באי־עולם, כי היהודי ההולך בדרך האמונה הצרופה ותורתנו התמימה, הוא גם עובד חרוץ ומועיל לארץ ולאנושות בכלל. היו עבדים נאמנים להדר השולטן הרחמן, אשר בחסדו אתם יושבים לבטח בארצו.

„בצאתו מבית התפילה הלך אל החנות החדשה, אשר יסד לטובת המושבה ויצו למנהל החנות, כי לא יביא לחנותו כל דברי מותרות ולוקסוס. משם הלך לגן הטיול וישב לביתו.

„בלילה עבר את כל אורך המושבה מן הקצה אל הקצה, ובראש כל חוצות השיאו משואות עד אשר נראתה כל המושבה כאבוקת אור. והא׳ חזן ספר לו, כי ילדי בית־הספר ערכו בחג הפסח חזיון בעברית, ויאמר כבוד הברון כי חפץ הוא לראותו. ביום החמישי הלך להתבונן אל הכרמים בזכרון, שפיה ואום־אל־ג׳מל, ויהי גם בריחים של קיטור, ויבקר את היקב ובית מעשה המשי, ולפנות ערב בא לבית־הספר ויבחן את התלמידים בעברית וצרפתית, ויצא מבית־הספר מלא רצון, ויאמר כי יכין בית־ספר לערב לבאים בימים. בלילה ערכו התלמידים החזיון ז ר ו ב ב ל וישמח הנדיב מאד והרבה פעמים מחא כף. ויען כי המקום צר מהכיל את כל אנשי המושבה, צוה כי תבאנה רק הנשים לבד, למען תוכלנה לבוא בו כל נשי האכרים, ולפני עריכת החזיון דבר לכל הנשים כדברים האלה:

„ביד האמהות מסור פקדון יקר ונכבד מאד מאד, והוא חנוך הילדים. שמורנה את הפקדון הזה אשר בידכן, שלחנה את בניכן ובנותיכן בכל יום ויום לבית־הספר ללמוד עברית וידעו את התורה, המכילה בתוכה מלבד החוקים והמצוות, גם מוסר ומדות נעלות, והן הן אשר נתנו הכוח והעוז לדתנו הנצחית. כי לא מרב עניכם וקחתי אתכם תחת מחסי, כי אם מראותי את תשוקתכם הגדולה לשבת באה״ק ולחיות לפי רוח דתנו. התרגלנה אתן ובנותיכן להתפלל בכל יום. אל תקחנה לכן משרתות, עשינה כל מלאכותיכן בידכן, ועזורנה גם לבעליכן בעבודתם, כי עיני כל באי עולם

נשואות עתה לאנשי המושבות אשר בארץ הקדושה, לראות אם באמת יוכלו היהודים להיות עובדי אדמה חרוצים, ועם זה להיות נאמנים לדתם".

„ביום הששי הלך לראות את המקומות אשר טרם ראם, ואחרי הצהרים קראו לפניו את כל מכתבי הבקשה אשר הגישו אליו בכל העת, והבקשות בדבר עבודת האדמה לקח אתו פריזה ושמה יתבונן בדבר. אחרי אשר כלה את מלאכתו זאת קרא אליו את האכרים העוסקים במלאכה או בעסק אחר לבד עבודת אדמה, ויאמר להם: „או עזבו את עסקיכם, או אם חפצים אתם לעסוק בהם, הלא די לכם חצי הכרם והחצי האחר אתן להפועלים העניים החפצים לעבוד את האדמה בכל לבם", ויבטיחוהו כי מהיום והלאה יחדלו מעסקיהם ויעבדו בכל כוחם את האדמה. בליל שבת התפלל החזן עם להקת משורריו, ואחרי התפילה אמר: שבת שלום לכם, בני, ושלום תמיד יהיה לכם. ביום השבת אחרי התפילה בקש כי ישארו כולם על מקומותיהם, כי חפץ לדבר אתם, ויקרא אליו את האדון בלוך, פקיד ראשל"צ, וישם את דבריו בפיו לאמר: „בשני הימים אשר אנכי יושב פה, שבעתי עונג רב בראותי הרי ישראל נטועים בידי ישראלים. ראיתי מה גדול כוח ישראל וכשרונו. ובאמת, עמנו, עם היהודים, הוא אחד מהפלאים היותר גדולים בתבל. מעולם רדפו ולחצו את היהודים, והתנכלו אליהם לבלעם חיים, אך לא יכלו להם. בהיותי במצרים ראיתי חנוט גוף פרעה, האיש הראשון אשר לחץ את אבותינו. אך איה המצרים? איה הסורים, הרומאים? כלו, נכחדו ואינם. ועם ישראל עודנו חי וקיים! גם היום לוחצים את היהודים בכל הארצות, בגלל שמרם דתם ובגלל כשרונם לכל חכמה ומדע. אך הן, לאמר, תורתם וחכמתם, הן שעמדו להם בכל העתות הרעות הנוראות כי לא יכלו להם. ואתם כולכם היושבים בשלוה בארץ הזאת תנו תודה להשולטן ירה"ה אשר בצלו תחסו. היו לאנשים מועילים להארץ, אך את תורתכם ומדותיכם הטובות אל תשליכו אחרי גוכם, למען לא תקיא הארץ אתכם כאשר הקיאה את אבותינו לפנים. (את הפסוק: „למען לא תקיא הארץ אתכם כאשר הקיאה את אבותינו לפנים" אמר הברון בעברית וחזר עליו פעמיים). הנה מיסדים מושבות ליהודים גם באמריקה, אך עיני כל יושבי תבל נשואות רק אליכם! היו נא אתם במנהגיכם הטובים ובעבודתכם החרוצה למופת לכל המושבות ולאות לכל יושבי הארץ.

„ומיד אחרי התפילה סבב על בתי כל אכרי המושבה ויבדוק בכל החדרים, הרפתים והאורוות, ויתבונן היטב אל כל דבר, ויוכיח את בעלי הבתים אשר ראה בהם דברים שלא ישרו בעיניו. ויבקר גם את בית־החולים, ובהיותו בבית־החולים נגש אל עצי האקליפטוס הנטועים מסביב לבית ויכף את ראשו אל העץ להריח בו, וירא ילד אחד ויגש ויקטוף עלה אחד ויתן להברון. ויאמר לו הברון: אל נא, בני, תעשה כזאת, כי שבת היום. ובזה כלה היום ויגיע זמן המנחה, וילך אל בית־הכנסת, ואחרי התפילה קרא אליו את הד"ר קליין לתרגם לפני העם את דבריו אלה: ראיתי

כי אכרים אחדים בונים להם עוד חדרים ובנינים, והנני אומר לכם, כי לע״ע אין חפצי בזאת. וגם להבא אל יבנה איש מכם בנין בלי רשות הפקידות, והבנין יהיה בנוי לפי תכנית, לבלתי יזיק לבריאות האנשים אשר יבואו לדור בו. התבוננתי היום במושבה, והנני להגיד לכם את עצתי: ראיתי בתים אחדים אשר אינם נקיים כדרוש, והיום הלא יום השבת, אשר כל בית איש יהודי הוא יותר נקי מבימי החול, ואם היום מצאתים לא נקיים, הלא נוכל להבין איך הם תמיד. ולא רק בנקיון הבתים, אלא גם בנקיון הגוף יש הרבה אשר אינם נזהרים. הנה שאלתי את הבלן כמה מספר האנשים הבאים למרחץ ביום הששי, ויאמר: מעשרה עד עשרים, לא יותר. ובארץ החמה הזאת אשר הקיץ הוא יותר חם ויותר ארוך מבאירופה, דרוש יותר להזהר גם בנקיון הגוף. התבוננתי כי האכרים סומכים יותר מדי על הפקידות. אמנם הפקידות עושה הרבה למענכם, אך גם אתם מצדכם צריכים לעשות דבר. זכרו את מאמר הלל: אם אין אני לי מי לי? ואם לא עכשיו — אימתי?

„— — כולכם ילידי אירופה ותתנהגו במנהג אירופה. ובאמת לכל ארץ אקלים אחר ומנהגים אחרים. הננו רואים, למשל, בהודו מרבים באכילת אורז, באיטליה דורה, וכן כל ארץ. בדברים כאלה הביטו על הערבים, מהם תראו וכן תעשו. וכן במלבושים, הנכם לובשים מכנסים צרים ובגד קצר, ואחרי אשר יחם גופכם מחום השמש ובלילה יתקרר מהקור ובאה לכם הקדחת. טוב לכם ללבוש מכנסים רחבים ועביה עליהם. יש אכרים אשר יש להם בתי מלון, ואינני מתנגד לזה. אמנם צריך להיות במושבה מלון לעוברי דרך, אולם זאת אכונן אנכי, ואתם תעסקו רק בעבודת אדמה. נודע לי, כי הילדים אינם שוקדים לבוא לביה״ס, והנני אומר: כי הילד אשר יחסר בביה״ס יותר מחמש פעמים בחודש לא אתן לאבותיו את התמיכה. עוד דבר לי להגיד לכם: אל תשכחו כי לא ככל העמים בית ישראל, היהודים עשוקים ורצוצים כמעט בכל הארצות, ואלה אשר יבואו הנה רעבים ללחם, רחמו עליהם. תנו להם להרויח את לחמם, הביטו איך אני תומך אתכם ודואג לכם. קרבו גם אתם את הגר, ועיניכם אל תחוס על מעט הכסף אשר תוציאו על העובדים העברים יתר מאשר על עובדים אחרים. צר לי מאד כי אנשים כמוכם ההולכים בדרכי תורתנו הקדושה ויושבים בארץ הקודש, עוד לא למדתם בכל שנות שבתכם פה לדעת את הלשון, אשר הלשון הקדושה יקרא לה, הן כאשר לא טוב הלמוד בלי עבודה, כן לא תועיל העבודה בלי למוד, כל כוח ועוז היהודים, כל נצחיותנו הוא רק על־ידי הלמוד, המוסר והמדות. והנה יש איש אחד הלומד היטב בפריס, ויש לו סמיכה מהרב הגדול צדוק כהן, האיש ההוא יבוא ללמד את הפועלים תורה ומוסר. תורה ועבודה, עבודה ותורה תהיינה יחד בידכם. אנשים היושבים על הר הכרמל, על ההר אשר עליו הופיע נביאנו הגדול אליהו, אל להם לשכוח את תורתנו, את המאור שבה, את המוסר ואת המדות הטובות, ואם תשמעו בקולי לעשות ככל הדברים אשר אמרתי לכם, אז נוכל לאמר: אמן״! ויען כל העם בקול גדול: אמן! וינועו הספים מקול

הקורא. בלילה הלך לטנטורה לקבל את פני רעיתו הברונית אשר באה בערב מבירות, וביום הראשון בבוקר באו שניהם זכרונה ויֵלכו ראשונה אל בית־הספר, ויבחנו עוד פעם את הילדים בעברית וצרפתית ויצאו שבעי רצון לבית התפילה ולבית־החולים. וילך הוא ורעיתו אם־אל־ג׳מלה ומשם לסוברין ויבואו לבית האיש ההוא אשר ישב אתו על הארץ עוד לפני שש שנים. ולפנות ערב שבו טנטורה ושם קדמוהו המודיר מקיסריה ואנשי חיל, והאדון דיזנגוף עשה לכבודו שער הכבוד וכל הפועלים אשר בבית מעשה זכוכית שרו לפניו שירי עברית, וירד הוא ורעיתו לשוב פריזה״. והעתון מסיים: ״לך לשלום אדוננו, אתה ורעיתך הברונית! צאתכם מארצנו לשלום ובואכם לביתכם בשלום, וזכר ארבעת הימים אשר ישבת פה וארבע הדרשות אשר דרשת תשארנה חרותות על לוח לבנו ולב כל איש מישראל לדור דור!״

על בקורו השני של הברון מספר ביומנו ירחמ־אל הלפרין:

״בשנת תרנ״ג בקר הברון את המושבה בפעם השניה בל״ג בעומר כמו בפעם הקודמת. הוא בא בחשאי ואיש לא ידע את דבר בואו. ירד בחיפה ונכנס לחנותו של דיק ובקש לתת לו סוס כדי לנסוע לזמרין, ואת שמו לא הגיד לו. ואולם דיק הכיר אותו מיד והעמיד לו סוס טוב, ועד שלא הספיק דיק להודיע לזכרון, הגיע הברון לטנטורה. שם בקר את בית החרושת לזכוכית ומצא את דיזנגוף בעבודתו ואת כל השאר בסדר גמור. פתאום בא שליח רוכב למושבה ובשר לנו שהברון נמצא בטנטורה. לא האמנו למשמע אזנינו. גם הפקיד מר חזן לא האמין לדבר. הא׳ חזן מלא אז את מקומו של הא׳ בן־שמואל, שעזב אז את המושבה ויצא פריסה מפני מחלתו, ועדין נמצא ביפו. אעפ״י שלא האמנו לדברי השליח שהברון בא, רצנו להקביל פניו. ועוד קודם שהספקנו לרדת מן ההר כבר פגשנו את הברון עם הא׳ דיזנגוף כשהם עולים מתחת להר. ערכנו לברון קבלת פנים יפה מאד. איש מהאכרים לא נמצא במקום, כי כולם נסעו ליפו ללוות את הא׳ בן־שמואל. רק למחרת, כשהודיעו להם שהברון בא, חזרו למושבה יחד עם הא׳ בלוך הפקיד מרשל״צ. הברון שיחיה בא ביום החמישי. העלינו לכבודו מדורת אש והשמחה היתה גדולה. ביום הששי בקר הברון במושבה. בשבת נשא הברון נאום בצרפתית בבית־הכנסת ובלוך תרגם דבריו לז׳רגון, אולם אנו לא הבינונו מדברי בלוך מאומה, כי הוא לא היטיב לדבר בז׳רגון. וכשראה הברון שיחיה שלא הבינונו מדברי בלוך מאומה, קרא בשבת אחרי הצהרים שנית לכל האכרים ונשתם לבית־הכנסת ונאם שנית לפנינו. והא׳ דיזנגוף תרגם לנו את דבריו. דבריו של הברון נכנסו ללב כל אחד מאתנו והיו לנו לשקוי־נפש. ובעיני כל אחד מאתנו נראו דמעות גיל. וכן סים את דבריו: בני היקרים, הזהרו לנפשותיכם שלא תטו מדרך ה׳, למען לא תקיא אתכם, חס ושלום, הארץ הקדושה. בשמחת־לב ובעונג יצאנו מבית־הכנסת. אך יצאנו בא שליח מטנטורה להודיע שהברונית באה לטנטורה באניה. הא׳ דיזנגוף רץ מיד ברגל

לטנטורה. אך הברונית סרבה לרדת מן האניה. במוצאי שבת נפרד הברון שיחיה מכולנו והלך לטנטורה להפליג באניתו. רבים מן האכרים לוּוהו עד טנטורה. גם בטנטורה העלו מדורות וכל הסביבה היתה מוארה. חכינו עד שהברון ירד לאניה ואז שבנו זכרונה. בבוקר יום ראשון קם שוב רעש במושבה, כי הברון שיחיה בא עם הברונית. עוד קודם שהספקנו לרוץ לקראתם כבר היו במושבה ואנו קבלנו את פניהם בקריאות הידד! אך מה שמחנו לראות את בת־צחוקו של הברון, שהוכיחה לנו כי „רימנו": כולנו חשבנו שפרידתו מאתנו בשבת ה־תה לא על־מנת לחזור לזכרון. הברונית שתחיה שהתה במושבה שעות אחדות. היא בקרה בבית־החולים וגם בביה"ס. היא עברה את המושבה בעגלה הלוך ושוב. לאחר זה נפרדה מאתנו, היא והברון, ושניהם נסעו לסוברין לבקר את החג' מחמוד. בסוברין שהו שעות אחדות, ואחרי כן יצאו לטנטורה והפליגו באניתם. התבוננו ממרומי המושבה כיצד הם מפליגים ולא גרענו עין מן האניה ההולכת ומתרחקת בתכלת הים, וכל אחד מאתנו ברך אותם בדרך צלחה".

קצת פרטים על בקור זה מוסיף ביומנו אביגדור אפלבוים, לאמר:

„הופיע רץ־רוכב מטנטורה והודיע כי הברון בא. עברו רגעים מעטים — והברון כבר הגיע למושבה, רוכב על סוס, בלוית אליאס עביאד מחיפה. — — האכרים היו אז בבית־הכנסת מוכנים לקראת יום־טוב. אך שמעו כי הברון בא — התפרצו ויצאו לקדם את פניו, אך ב־נתים כבר נכנס הברון לביתו של חזן. בן־שמואל לא היה אז במושבה. הברון שהה בזכרון עד לפנות ערב. אותה שעה נראתה אניה שטה ב־ם בקרבת חוף טנטורה. הברון ירד באניה. למחרת בא הברון בלוית אשתו הברונית. ביום השבת בקר בכל הבתים בלוית בלוך וחזן. בבקורם זה הגיעו לבית אחד של נגר והברון שמע כיצד הנגר עובד אותה שעה. אשת הנגר בראותה את האורחים מ־הרה לקראתם. הוא שאל אותה אם יודעת היא את עשרת הדברות ואם תוכל לומר אותן. היא חזרה ואמרה את הדברות ובהגיעה ל„זכור את יום השבת לקדשו" — הפסיקה ושאל מדוע אינם מקיימים את המצוה ואינם מקדשים את השבת. ומיד פנה אל חזן וצוה עליו שלא לתת כל עבודה לאותו נגר".

ושוב פרטים רבי ענין מספר מ. דיזנגוף, כפי ספורו של י. קרניאל („בוסתנאי" מיום 1.6.38):

„הדבר היה בחודש מאי 1893, בל"ג בעומר תרנ"ג — ואני אז מנהל בית־החרושת לזכוכית של הברון בטנטורה, הסמוכה לזכרון־יעקב. הימים ימי חמסין ואני הלכתי בשעות־הבוקר לבוש פיג'מה, דרך חרות, בלוית אחד מפקידי הברון, לבקר את גנו של ר' מרדכי בונשטין. עודנו מדברים והנה בא לקראתנו מבוהל ודחוף אחד מפועלי בית־החרושת, ובלי נשימה ממש קרא אלי מרחוק: — הברון בא! — אתה משוגע — אמרתי לו. — אבל אני מכיר אותו היטב... זהו הברון... בעיני ראיתיו... והריהו כעת בבית־החרושת... הברון אדמונד דה־רוטשילד ורעיתו

מרת אדלאידה הגיעו או לחיפה באנית־הטיול שלהם „יאכט" (Yacht); הברונית נשארה באניה והברון עלה אל החוף ופנה אל ה' א. דיק, מי שהיה אחד ממיסדי ומנהיגי המושבה הגרמנית־הטמפלרית בחיפה ואח"כ גם סוכנו של הברון בעיר זו. כי אל מי יכול הנדיב שלנו לפנות בימים ההם בעניני המושבה העברית שלו, זכרון־יעקב, אם לא אל הגרמני א. דיק? בקצור, הגרמני הזה חרד לקראת הברון והלך עמו ראשונה אל הקימקאם, מושל העיר, לשם בקור רשמי קצר, ואחר העמיד לרשותו של הברון עגלה גדולה, דיליז'נס, שהכילה ששה מקומות על שלשה ספסלים; ליד העגלון ישב תורכי בתור שומר־הכבוד, מר אליאס אביאד — פקידו ושליחו של מר א. דיק — קנה לו שביתה על הספסל האחרון מאחור, והברון — באמצע; וכך נסעו כולם יחדיו לטנטורה. אך הגיעו אל הכפר, נכנס הברון אל בית־החרושת. אליאס אביאד, בן־לויתו, לחש דבר־מה באזני השומר, ומיד נודע הדבר... וכל הפקידים יחפזון והפועלים חיל ורעדה יאחזון — ממהרים לערוך קבלת־פנים לאורח הגדול כראוי לו. אך הברון סרב והשיב להם קצרות: — לא! כאן דיזנגוף בעל־הבית!... ואני הלכתי לי לאטי מפני החום הלוהט מן החולות, וביחוד מפני שלא האמנתי לדברי השליח, עד שהגעתי בפ'ג'מה שלי אל בית־החרושת. ואמנם שם מצאתי את הברון בכבודו ובעצמו, כשהוא עומד בפתח השער ומחכה לבואי. אחרי לחיצת־יד חמה, החלותי למסור לו פרטים, באורים והסברות כיד ידיעתי הטובה עלי: זהו התנור... וכאן המכונות... ואולם הברון הפסיקני ואמר בחפזון Les dètailes, m'mimportent pue, pourvu que ca marche כלומר: הפרטים אינם חשובים בעיני; העיקר שהמפעל יראה ברכה... כשנודע אח"כ לברון, כי בן־לויתו מחיפה הוא ערבי־נוצרי המדבר צרפתית וגרמנית, עזבו בטנטורה, ושנינו — הברון ואני — עלינו רכובים על סוסים זכרונה. וכאן ראוי להדגיש, כי הברון ערך הפעם את בקורו אל מושבתו „אינקוגניטו" והודיע על דבר בואו בטלגרמה קצרה וחתומה „ברון" ולא יותר. לא יפלא איפוא, כי בבואנו מקץ שעה אחת אל בית הפקידות שבמושבה, לא מצאנו בו איש. מר בן־שמואל, הפקיד הראשי של המושבה, יצא ביום ההוא לחופשה ונסע לחו"ל, וכל פקידיו, הקטנים עם הגדולים, נסעו אחריו ללוותו, ורק אני נותרתי לבדי על משמרתי... ואולם האכרים וכל בני־המושבה, לאחר שבשרתי להם את דבר בקורו הפתאומי של הנדיב במושבה, יצאו כולם, אנשים נשים וטף, לקראת „הברון שיחיה" עד אחרי היקב מחוץ למושבה, ורק למחרת החלו הפקידים לשוב איש איש למקומו. ראשית כל דבר הביע הנד'ב את רצונו העז לבקר את הנטיעות החדשות בכרמי־הגפנים הצעירים. עם השכמת־הבוקר רכבנו על סוסינו, אבל אחד הפקידים החשובים לא ידע לרכוב על הסוס, לתמהונו הגדול של הברון — זה היה מר חזן, ממלא מקומו הזמני של מר בן־שמואל, שנקרא בפי האכרים בשם „חזן הגדול" כדי להבחין בינו ובין עוזרו „חזן הקטן". לא ארכה השעה, ופלוגת־הרוכבים, והברון בראשה, עשתה את דרכה מזרחה. ובעמדנו על אחת הגבעות, עמד פתאום הברון,

הסתכל אל הסביבה הנהדרה שנגלתה לנגד עיניו, אל רוכסי הכרמל והרי־שומרון, אל שדות־הקמה ואל הכרמים המוריקים, אל חורשות העצים הרעננים אשר על ההר ובגיא, ומתוך אתערותא־דלעילא והתלהבות קדושה ותמימה פנה פתאום אל פקידו, בהוראתו באצבע על סביבות שפ״ה ואום־אל־ג׳מאל (מאיר־שפיה ובת־שלמה) ואמר לו: — Achetez moi Cela — קנה לי זאת!... ובערב שבת נכנס הברון לבית־הפקידות ודרש ממנהל החשבונות, מר ניישטאדט, להראותו הפנקסים והחשבונות, אף נתן צו שלא להכניס אליו איש כל היום, לבלתי הפריעו מעבודתו. ואולם עם חשכה פתחתי את דלת המשרד, נגשתי על קצות אצבעותי אל הברון ולחשתי באזנו: „אדוני הברון! הגיע זמן קבלת־שבת״. וכששמע את המלה „שבת״, מיד הפסיק את עבודתו ורץ עמי אל בית־הכנסת להתפלל. ולמחרת, ביום השבת, אחר גמר התפילה, עמד הברון על הבימה ונאם את נאומו לפני האכרים. הוא הטיף להם דברים נמרצים: הסתפקו במועט, לבשו בגדי־מזרח, כשכניכם, ואל תפנו למותרות! ובעיקר עמד על הצורך כי יהיו האכרים לנתינים עותומנים נאמנים לממשלה, ואחרון־אחרון — כי ידברו עברית, בלשון אבותיהם... הברון בקש מאת הפקיד מר בלוך, לתרגם את דבריו לאידיש, ואולם המתורגמן הזה התקשה קצת בדבורו והתחיל מגמגם בלשונו ומוציא מפיו בטון עבה וגס: „מאו־שה־לאבינו האט געמאכט גרויסע ניסין״, כלומר: משה רבנו עשה נסים גדולים... מובן מאליו, שאני המשכתי את התרגום והצלתי את המצב... ובשבת, אחרי סעודת־צהרים, בקר הברון בלוית הד״ר קליין ובלויתי בבתי האכרים, כדי לראות את חייהם בחצרותיהם. נכנסנו לביתו הנאה של י. ר., בקצה המושבה, והברון מצא על השולחן ספר שכספיר בכריכה מהודרה, ובעלת־הבית, אשה משכלת מיוצאי אנגליה, פנתה אל הברון באנגלית, — אך הוא התקצף וקרא: „דברי־נא אלי בלשונך את! ובמקום ספרו של שכספיר, מוטב שיהיה מונח על שולחנך ספר התנ״ך העברי!״... ובצאתנו מן הבית הגיע לאזני הברון קול מן הסדנה. נכנסנו אחריו אל אולם־העבודה ומצאנו שם נגר ערבי־נוצרי מחיפה, שעמד והקציע לוח־עץ. הברון רקע ברגליו: „גם עבודה נכרית גם חלול־שבת!״. הוא צוה להחרים את מלאכת הנגר העברי המחלל שבת בפרהסיה. ואולם, בזכותו של שכספיר או של משה־רבנו, נתבטלה הגזרה״.

עד כאן תיאורי הבקור השני של הברון. הרוגז על האכרים מימי הסכסוך עם וורמסר נמחה כליל ונשכח מלב. וגדולה מזו: הברון בבקורו נפח במושבה רוח־חיים מעודדת. כאב רחום נתן לבו לכל, חקר לדעת את כל הפרטים, למד להכיר את תנאי חייה של המושבה ושל האכרים. הוא גם נתן תקוות טובות לימים יבואו. הפעם עמד מאליו על השנויים הגדולים שחלו במושבה מאז בקורו הראשון. עיניו ראו ישוב גדל, מתפתח והולך, מתבסס והולך. ואמנם חזר מבקורו זה בלב מלא בטחון, כי מפעלו יצלח ויפרח ואף ישא פרי באחרית הימים. הוא נקשר לרעיונו ולמפעלו

קשר בל־ינתק. ועדים הם גם בקוריו הבאים, כי לא משך ידו ממפעלו ושמר את אהבתו לישוב ארץ־ישראל בכלל ולמושבתו זכרון־יעקב בפרט עד יומו האחרון.

הפעם, בבקורו השני, לא הוצרך לחפש נתיב, לתעות בעבי יערות שיחים ובשממת הרים. כדאי לציין פרט חשוב אחד. הברון נהג לבוא באניתו הפרטית עד טנטורה. בדבר זה הפגין האיש את חזון רוחו בדבר נמל שעתיד להבנות פה. אם לא נתגשם חלום זה, כמו כמה חלומות אחרים, הרי האשמים בכך הם קודם כל הפקידים, שהיו חסרים את העיקר — את האהבה לארץ.

בזכרון־יעקב התיצבה לפניו משלחת מאת הפועלים, כפי שמספר י. חיותמן ב„דאר־היום": „ערכנו בחפזון תזכיר קצר, שתכנו היה: בקשת עזרה להתישבות פועלים חברי אגודתנו על הקרקע, באמצעים מצומצמים, על יסוד של עבודה עצמית, אורח־חיים פשוט ואפשרות להחזיר את ההלואה להתישבות במשך שלשים שנה. מהרנו אל בית־הפקידות להתיצב לפני הנדיב ולמסור לו את תזכירנו. הברון קבל את פנינו בסבר פנים יפות ולחץ את ידינו בחביבות יתרה. מצאנו לנחוץ לדבר אתו דוקא עברית. הברון, שלא ידע את הלשון, בקש בחיוך שיתרגמו לו את דברינו. הברון שמע בהקשבה רבה ואמר לנו: „שמתי לב לדבריכם ולהצעתכם. דעו, כי מטרתכם היא גם מטרתי. רוצה אני לראות פועלים יהודים דבקים בקרקע, עובדים במסירות, והעבודה היא הבסיס של חייהם. אדון עם פקידי בדבר הדרכים להגשמת ההצעה, ובעוד יום־יומים תקבלו תשובה מוחלטת.

„בסעודת הערב, שנערכה בבית־הפקידות ושאליה נקראו כל הפקידים, הזכיר הברון את בקשתנו: „הנה לששים אכרים חדשים יש לקנות חלקת אדמה יפה, ויש לישב אותם. מה דעתכם על זה?" ובלי חכות לתשובת הפקידים חזר לחדר־השינה. אולם כעבור חצי שעה יצא שוב והוסיף לדבר: „עבודה עצמית... אמצעים מצומצמים... החזרת ההלואה בשעורים — אלה הם ערכים חדשים שיש לקבוע כשיטה בהתישבות. כן, כן. אני אכתוב למר יהושע אוסובצקי והוא ישיג את האדמה הדרושה, עליו אפשר לסמוך בזה"...

העתונים, שאת דבריהם על הבקור הנזכר העתקנו לעיל בשלימות, ככתבם וכלשונם, סרסו כמה פרטים. למען האמת יש לציין, כי הברון בדבריו לא הוכיח ולא האשים, הוא רק סימן לפני האכרים קוים לארחות חיים כפי שהוא חפץ בהם, כגון: שמירה והקפדה על דת ומסורת, יחסים הוגנים עם השכנים — שלא להחרים שכן, גר ותושב; חובת למוד הלשון העברית, ביחוד לנוער הגדל על אדמת המולדת — ומשאלותיו נתמלאו בשלמותן. אין צורך לומר בעניני הדת. אכרי זכרון־יעקב הקדימו נעשה לנשמע. בכל דברי ימיה של חבת־ציון לא נשמע מעולם קטרוג כל־שהוא על אכרי זכרון־יעקב מבחינת הדת, כי אמנם יראי אלהים היו האנשים, שומרי תורה ומצוה בכל לב.

מאהבתו הגדולה לארץ ולבניה־בוניה, מחרדתו הרבה למפעליו, ילדי טפוחיו, היה הברון תובע לנהוג בעבודה השקט והצנע, שלא „להרעיש עולמות". בשובו לטנטורה ביום הראשון, אחרי שעשה שבתו בזכרון־יעקב, הקימו לו הפועלים שער כבוד ושרו לכבודו את „התקוה". הברון קרא בקול מפקד: „בבקשה, לא לשיר!" — ואחר כך הוסיף: „עבדו־נא בצנעה, בלי רעש. אל תעירו ואל תעוררו. שקט, הסתר דבר; בלי רעש ופרסום!..."

ולמר דיזנגוף אמר: „אני מבקש ממך, וגם פוקד עליך, לנטוע מסביב לבית־החרושת, מכל עבריו, הרבה עצים. עצים גבוהים, עצים שיוכלו להסתיר את בית־החרושת, מצד הים ומכל צד אחר; כי צורך הכרחי הוא להסתתר מעין רואים — מעין רעה"...

„הצבי" מיום ב' תמוז תרנ"ג, בדברו על בקורו זה של הברון, כותב לאמר: „דברי הנדיב על אדות הלשון העברית ירדו עמוק לחדרי לבבנו. והראשונים שנתעוררו לזה המה הפועלים העובדים בזכרון־יעקב. אם כי כבר כוננו הפועלים אגודה לדבר עברית אבל זו התנהגה בכבדות. ולקול דברי הנדיב התעודדו ביתר שאת, ויתאספו כולם במוצאי יו"ט העבר, ובראשם הפועלים נח שפירא ונח לרמן, וישאו מדברותם על הרעיון הזה. ותקנו תקנות כי ידובר בין הפועלים רק שפת עברית. וקבעו זמן ללמד את השפה לעת ערב בשובם ממלאכתם לערך שעה וחצי, ועל היודע ללמד לשאינו יודע. מי יתן ונצליח בדבר הזה והיינו למופת לרבים, ומה גם לאלה אשר עתותם בידם יותר ממנו". ועוד דבר חשוב, ברוח משאלותיו של הברון, מסופר באותו עתון: „יען נתרבו הבאים לבקש עבודה בשדה, ועד שישיגו עבודה המה מחוסרי לחם, ע"כ עשו תקנה לתת אכילה שלשה ימים לאורח הבא. ואם לא ישיג עבודה, לעזור לו בהוצאות הדרך".

מספרים: כאשר בקר הברון את המושבה, סר לביתו של האכר שלום וכסלר וראה על הכותל תמונה ועליה מצויר המן תלוי על עץ... הוא פנה אל הגנן הנוצרי דיגור, שעמד לצדו, ואמר לו: „היה איש הגון, דיגור. שאם לא כן, תתלה על העץ כאשר תלו את המן"...

ובגליונו מיום י"ד תשרי תרנ"ד מוסיף „הצבי" לענין בקור הנדיב: — — ובעת הזאת הופיע פתאום הנדיב הגדול עם הגבירה אשתו בזכרון־יעקב. ודבריו הנפלאים אשר דבר לבני המושבות מלא את לבות כל חובבי ציון רגשי כבוד לנדיבנו הגדול הזה ורגשי שמחה ותקוות יותר טובות לעתיד. שמוע שמעו כל חובבי ציון דברים מלאים רגש קודש לעמנו, לעתידנו, ללשוננו, יוצאים מפורשים מפי נדיב גדול אשר לו הרצון והכוח לעשות ולהקים זממו בפועל; ותקוותיהם אשר עממו קצת במשך ימי הרעה החליפו כוח, העלו שנית אבר כנשרים, התנשאו למרומים וישאפו שנית אויר במרחב־יה. מדברי הנדיב שמענו בת־קול של תקוה, של בטחון ברצון מלכנו השולטן הרחמן, ובאמת במהרה באה הבשורה, כי הצליח האדון שייד

במלאכתו הגדולה, ומועצת שרי הממשלה החליטה החלטה רשמית, והדר השולטן הואיל לקים ולאשר את ההחלטה הזאת, להכיר הכרה רשמית את המושבות העומדות וקימות, להתיר לגמור את הבנינים שכבר החלו לבנות בהמושבות, להעביר את כל הקרקעות על שם הנדיב, להרשות מכירת קרקעות ליהודים בוואלית (מחוז ארצי) סוריה ובירות, להרשות לרשות דמשק לתת הקושאנים על האדמה שכבר קנה הנדיב בעבר הירדן".

אין ספק, כי החלטות אלה גרמו לבקורו של הואלי במושבה. וודאי שבקור זה הוא פרי בקורו האחרון של הברון. „הצבי", על־ידי סופרו מ. קויפמן בגליונו מיום ב' תמוז תרנ"ג, מודיע במכתב מזכרון־יעקב מיום כ"ה סיון, כי „ביום הראשון כ' סיון בא שליח להגיד להפקידות כי בצהרים יבוא סעדת הואלי זכרונה. ויעשו לכבודו שער הכבוד מעוטר בפרחים ועליו כתוב בערבית: „יחי מלכנו עבד אל חמיד לעולם". ועל כל בית ועל כל עץ נפנפו דגלי תוגרמה. וכל פקידי זכרון והאכרים יצאו לקראתו הרחק מחוץ למושבה. והמורים עם תלמידיהם והמורות עם תלמידותיהן וחזן עם להקת משורריו יצאו עד עין המים. ובשעה שתים־עשרה הופיע כבוד סעדת הואלי במרכבתו. והנערים שרו לפניו שירי עברית וערבית. ובבואו אל המקום אשר עמדו שם התלמידים, ירד ממרכבתו ותגש אליו ילדה קטנה ותגש לו צרור פרחים יפה עד למאד ומכתב כתוב באותיות מוזהבות ברוך הבא לאורח. משם הלך ברגל עד בואו לבית התפילה, ויצא לקראתו הרב עם נכבדי העדה ובידו ספר תורה, ויקוד הואלי מול ספר התורה. אחרי הצהרים באו גם כבוד הפחה מעכו והקימקאם מחיפה. לפנות ערב יצא לשוח במושבה ויבואו ביתה הכנסת ויברך החזן עם להקת המשוררים בברכת „הנותן תשועה" להוד מלכות השולטן וברכת „מי שברך" להואלי. אחרי התפילה נגש אל הרב ויושט לו את ידו ויביע לו תודתו, ויאמר: התפללו תמיד בשלום השולטן, ואקוה כי כאשר ישבתם עד הנה בשלוה תחת צל כנפי מלכנו, כן לא יסיר את חסדו מכם לעולם ועוד ייטיב לכם הרבה... בלילה עשו תאורה יפה מאד, אנשים נכבדים נשאו לפידים בידיהם ויעברו בכל חוצות המושבה, ופנסים הרבה מצבעים שונים תלו מסביב לשער הכבוד ולפני בית־הפקידות ולפני החנות הגדולה, ונערי בית־הספר עמדו בשורה לפני פתח ביתו ושרו שירי עברית וערבית והחזן עם להקת המשוררים שרו שירים. ובעת ההיא הופיע כבוד הואלי על פתח הבית ופניו הפיקו נחת־רוח. גם בני מושבת חדרה באו זכרונה לקבל פני סעדת הואלי ויקבלם ברצון ויסביר להם פנים. וביום השני בשעה שמונה בבוקר נסע לחיפה, ולפני לכתו אמר לה' חזן כי מלא רצון הוא מהיהודים בזכרון".

לאחר הבקור הקודם של הברון, פעל לטובה גם בקורו של הואלי, מאחר שכפי הנראה, הגיעו מקושטא הבירה הוראות לטובה בנוגע למושבותיו ומפעליו של הברון. עבודת בנין הבתים נמשכה גם לאחר בקורו של הברון ונשלמה בשנת תרנ"ד.

אך עוד רבה העבודה, ועוד חזון למועד.

כב.

במחרוזת השנים

מעתה המושבה הולכת מחיל אל חיל, מיום ליום, מחודש לחודש, משנה לשנה. גם על־ידי עבודת בנין, גם על־ידי תקנות ותקונים רבים היא הולכת ומשתפרת, הולכת ומשתכללת, מוסיפה נוי מבחוץ ושבח מבפנים.

ושוב נבחר ועד מקרב האכרים. אך זאת הפעם רוחו של בן־שמואל מרחפת עליו וידו הטובה היא סמכתהו. אפלבוים מספר: „בן־שמואל שלח לקרוא לאכרים ואמר להם, כי עליהם לבחור להם ועד. ביניהם לבין עצמם בחרו להם האכרים בועד בפעם הראשונה. סמכותו של הועד עודנה קטנה ומצומצמת. בידו נמסרו הענינים של בית־הכנסת, בית־המרחץ ואטליז הבשר. אינטרסים אחרים לא היו לו, כי בימים ההם האדמיניסטרציה שוקדת על הכל".

אפשר שאין סמכותו של הועד הזה גדולה מן הסמכות שהיתה לועד „בני איש אחד", אלא שתחת יד בן־שמואל חפשים האכרים לפקח על הענינים המסורים בידם כרצונם ועל דעת עצמם, אין שררה ואין געה, אין אונס ואין קונס.

נסיון רב־ענין, שהיה עלול להביא ברכה למושבה, נעשה על־ידי האכרים תחת יד בן־שמואל גם במקצוע המסחר, ואם גם לא הצליח חפצם בידם ומחשבתם סוכלה, לא אשמתם היא.

אפלבוים ביומנו מספר:

„העסקים הפרטיים שהיו במושבה ניצלו יתר על המידה את האכרים. בן־שמואל נועץ עם הועד בדבר יסוד חנות קואופרטיבית. בשביל יסוד חנות זו הוקדש הון־יסוד בסך 30.000 פראנק. את בנין בית־הספר החקלאי הכשירו לצרכי החנות. הזמינו מבירות את פאול ווייד שיסדר את בית־המסחר. הזמינו סחורה ממקור ראשון. מינו את ויינצווייג ואת ברכוף להיות מזכירים, את הירש קרניאל, חסקילביץ ווקסלר העמידו מוכרים ואת הירש בריל קופאי. לכל אלה היו עוד עוזרים שניים במעלה. כל האכרים היו בעלי־מניות בעסק. השנה הראשונה עברה בסימן ברכה. בעלי המניות קבלו גם רווח. ואולם השנה השניה כבר לא הביאה רווח. ובשנה השלישית כבר ניכר היה הפסד.

„וכדי להפחית את נזקי המנויים, העבירו את הדפו („דפו" — כך נקראה החנות הכללית. המעתיק.) לבנין בית־הספר ואת בית־הספר העבירו לבנין האדמיניסטרציה. פיטרו אחדים מן הפקידים, אבל הגרעון עמד בעינו. העסק, בגלל הנהלתו הנפסדת, הלך ורע. פיטרו את ווינצווייג, מנהל הדפו, וברכוף נשאר המנהל היחידי. וכאשר בשנים הבאות בקר מאירסון במושבה, פנה אליו הועד בדרישה לסגור את העסק. הדפו הפסיד את כל הון היסוד".

עד כאן דברי אפלבוים. והנה אין ספק, שגם ההנהלה הגרועה גרמה. אך לא

היא היתה הסבה היחידה לכשלונו של נסיון חשוב זה. רבות ושונות היו הקלקלות. האכרים, בעלי המניות, היו לוקחים מקחיהם על חשבון הכסף שהגיע להם במחיר ענביהם. סחורה היו מזמינים מבירות, מפריז ומארצות אירופיות אחרות. הרבה נשמעו דברי קטרוג על חפצי־המותרות שהיו נמכרים בדפו, שלא כדרך כפר־חקלאי וצרכיו. ואולם הסבה החשובה ביותר של כשלון זה היא, שהפקידות מנעה משיתוף פעולה בהנהלת העניגים את הגורם העיקרי — את האכרים עצמם. המנהלים, שהובאו מן החוץ, נהגו בזבוז, ועשו בעסק כבתוך שלהם, ללא חשבון וללא עין פקוחה ומשגחת.

ועוד הדיפו מוסיף ומתקיים, עוד שנים רבות יהיה מפסיד והולך, ועד חסולו המוחלט אין דעת האכרים נוחה הימנו ומסדריו, שאינם נראים להם.

*

אך לא מן המסחר מבקשים האכרים להבנות. עיניהם נשואות אל השדה, אל הכרם, מרבים ומוסיפים לנטוע כרמים, ומשנה לשנה תופש הבציר מקום חשוב יותר ויותר. „בציר הענבים הגיע, — מודיע „המגיד" מיום י"א תשרי תרנ"ד — ששה אכרים במושבתנו הביאו ענבי כרמיהם להיקב הגדול אשר להנדיב פה. ותודה לד' כי השנה הזאת היתה שנה מבורכת מהשנה העברה. בשנה העברה עשו יין מענבי מושבתנו ארבע מאות הקטוליטר ובשנה הזאת יותר מאלף וחמש מאות. ואי"ה בשנה הבאה מקוים עוד ליותר מזה, כי הרבה כרמים ישנם שעודם בשנות הערלה, וכן כל כרמי המושבות הקטנות מאיר־שפיה ובת־שלמה יצאו בשנה הבאה משנות הערלה, וע"כ מכינים עוד כעת את כל כלי היקב למען יכיל את כל הענבים שיביאו אליו. היין נעשה ביתרון הכשר גם לחג הפסח תחת השגחת הרב בזכרון־יעקב אשר הפריש ממנו תרומות ומעשרות וכו' כדת וכדין, וכן יש איש מיוחד המשגיח על הכשר היין בהיקב".

ומעין מפנה חדש בסדר העניגים בא בפרק זמן זה. על־כך מודיע „המגיד": „בסדר נתינת הכסף להאכרים לעבודת הכרמים נעשה משטר וסדר חדש וטוב מאד, כי מעתה יתנו לכל אכר לעבודת הקטאר אדמה חמש מאות פראנק".

*

יהושע איזנשטדט (ברזילי) מתאר את המושבה לשנת תרנ"ד בלוח אחיאסף: „בזכרון־יעקב, אם־אל־ג'מאל ושפיה נוספו בשנה הזאת יותר ממיליון גפנים ושלשים אלף עצי פרי שונים. מצבה החמרי של המושבה זכרון־יעקב טוב מאד. מלבד התמיכה שקבלו האכרים 12 פראנק לנפש, הם משתכרים בסוסיהם ובתי־מלאכתם וכו'. הכרמים יפים מאד. אכר אחד הכניס בשנה העברה מחמישית כרמו מאה וששים נפוליון: 3200 פראנק! בשנה הבאה תתחיל ההכנסה האמתית מהכרמים ויקב גדול הוכן לקבל את כל הענבים. במושבה הזאת יש אכרים חרוצים מאד, אכרי זכרון־יעקב המה בכלל אנשים נבונים. אמנם עברית לא ידעו, אבל בניהם

לומדים ומבינים וילדים בני שמונה שנים מדברים עברית, ובני י"ד שנה גומרים את בית־הספר. והמה בקיאים בכל כללי הדקדוק, בתנ"ך, ויש להם ידיעה שטחית בדברי ימי עמנו ויתר הידיעות הנחוצות. האכרים הזכרונים הם גם טובי־לב, בעלי־צדקה ומכניסי־אורחים. המושבות אם־אל־ג'מאל ושפיה קרובות יותר לשכ־לולן, כל האכרים שבהן חרוצים ומסתפקים במועט. הבתים והכרמים יפים מאד. שנת ההכנסה מהענבים תהיה בעוד שנתיים. הבא אל המושבות הקטנות האלה מתקנא בחיי האכרים המאושרים האלה. באם־אל־ג'מאל 18 אכרים. כולם יודעים עברית וקוראים בעתונים עברים. בשפיה כחצי בני המושבה יודעים עברית. שטח הנטיעות שנוספו בזכרון־יעקב בשנה זו איני יודע אל נכון, אך זה ידוע לי, כי כמעט כל אדמת המושבה נטועה גנות גדולות המשתרעות על איזה עשרות הקטאר. ששים ושנים אכרים יושבים בזכרון־יעקב. אחד מהם עוסק במזרע, שנים בגינות והנשארים בכרמים. מדת כרמיהם לפי טיב האדמה. והמדה המועטת חמשה הקטארים והמרובה תשעה הקטאר. בציר תרנ"ד הכניס 234558 קילוגרם ענבים אשר עשו מהם 133000 קילוגרם יין באופן ממוצע. ממשקל הענבים ניכר כי עוד האכרים זקוקים לתמיכה, ואמנם כולם מקבלים 12 פראנק לנפש בחודש, ולאלה שהכניסו ענבים בשנת תרנ"ד הוסיפו על התמיכה החדשית שלשה פראנק לנפש. גדול יהיה בציר תרנ"ה, כי חלק נכבד מהגפנים יצא משנות הערלה וההרכבה. ואין כל ספק כי הבציר ימעיט את הצורך בתמיכה. שתי חברות של צדקה ישנן במושבה והן חברה־קדישא והכנסת־אורחים, אשר פעולתן ניכרת בכל הדברים הטובים הנעשים במושבה וגם הראשונה גומלת חסד עם החיים. בסוף החורף הזה נוסד בית העקד, אשר בלי ספק יביא תועלת מוסרית. שיטת הפרסים אשר הנהיגה הפקידות, כי כל המצטין בעבודתו מקבל פרס ידוע, הגדילה את החריצות והרבתה את העבודה. באם־אל־ג'מאל ובשפיה, אשר בראשונה 19 אכרים ובשניה 18 אכרים, לכל אחד מהם ששה וחצי הקטאר כרמים הנטועים בגפני אמריקה ועוד שתי שנים תעבורנה עד כי תביאינה הכנסה, כי את רוב הגפנים דרוש להרכיב ואך חלק קטן מהן יכניס ענבים בבציר הממשמש לבוא. כל האכרים נתמכים מהנדיב ומקבלים שלשים וששה פראנק למשפחה וחטים די מכולת ביתם, אף פרסים בעד הצטינותם בעבודה. רוב האכרים האלה עבדו לפני שנים אחדות בזכרון־יעקב בתור פועלים. גם בשתי המושבות האלה נוספו אכרים אחדים בשנה זו. שטח כרמי זכרון־יעקב, אם־אל־ג'מאל ושפיה 350 הקטאר ומספר גפניהם בערך 1.250.000".

ב„המגיד" מיום ז' אב תרנ"ד מספר חות־דעת (הוא חיים דוב, מקודם שו"ב ואח"כ אכר במאיר־שפיה), על בקורו של שייד, שבא לזכרון־יעקב ביום שני י"ב תמוז ואחרי שהותו כשבוע ימים נסע מפה לראשון־לציון ביום א' י"ח תמוז. „ממר שייד נודע כי תובא מכונת מניע בת עשרים וחמשה כוחות סוס בשביל העלאת המים למושבה מן הבארות, כי עד עתה היתה מכונת המניע של הטחנה בת שמונה־

עשר כוחות סוס. הואיל ונתרבו תושבי המושבה, כן ירבו! שוב אין אותו מניע מספק די צרכי מימיה של המושבה. כן הבטיח שייד להציע לנדיב ליישב את הגננים כאכרים בפני עצמם, מאחר שכל הכרמים כבר נטועים ואין עוד צורך בשרותם. כפי הסברה יישבו את אלה בבת מאיר־שפיה, כי אוירה ומימיה טובים, ונחלתה, לדברי הסופר, „רחבת ידים"... כן עשתה לה השמועה כנפיים, כי בדעת הברון ליישב בעתלית, שאדמתה נקנתה על ידו לפני כשנה וחצי, את הפועלים היהודים, אשר עבדו זה כמה שנים במושבה, באמונה ובחריצות ידים. והתקוה מרגינה כל לב, כי בשוב שייד לארץ בעוד ששה חדשים, יצאו הדברים הנזכרים אל הפועל. במאיר שפיה בונים עתה בית טבילה וכן יתחילו מיד לבנות בית־כנסת. אכרי המושבה בקשו מאת שייד כי יוסיף להם מספר חמורים, הנחוצים להם מאד להבאת מים לשתיה ולהשקאת הזרעים והשתילים, כי המעין נמצא במורד ההר והכפר נמצא ברום ההר. ושייד מלא את בקשתם. מ נ ח ם פ א ר ב מסגניו של בן־שמואל בדרשתו, כמנהגו, בבית־הכנסת הביע את רצון הנדיב, כי מכאן ואילך תתעסקנה הנשים בעצמן בגידול תולעת המשי. בין דבריו רמז, כי הנדיב חושש לתוצאות שתצמחנה לנערי המושבה מלמודי השפה הצרפתית — ויתכן על־כן — ששפה זו תבוטל מתכנית הלימודים ולא ילמדו בלתי אם רק עברית וערבית".

ח ו ת־ד ע ת ב„המגיד" מיום ט"ו באב תרנ"ד גומר את ההלל על „בנות" זכרון־יעקב: „העומד בזכרון־יעקב ופניו מזרחה יראה מרחוק, כמו אלפים אמה, על אחד ההרים מושבה קטנה נקראת בערבית שוייה, וזה חצי שנה שקוראים אותה מטעם הנדיב מ א י ר־ ש פ י ה, ועוד הלאה כמו אלף אמה עוד מושבה קטנה בערבית אם־אל־ג'מאל ומטעם הנדיב ב ת־ ש ל מ ה. כל ההולך או הנוסע מזכרון־יעקב למושבות אלה במסלה הטובה והרחבה החצובה בהרים, אשר סביבה נטועים גנים ופרדסים, שדות וכרמים ועצי תות לאלפים, ויזכור כי עוד לפני עשר שנים ה ה כל המקום הזה חרב ושמם, אף חמור לא היה יכול לעלות על ההרים האלה — יתרגש ויתפלא לפי ערך הכרתו ואהבתו את עמו וארצו, וידע להוקיר את שם כבוד הנדיב שליט"א אשר הוא עשה כל זה". — —

הנה כי כן הגיע המושבה עד לחיי שלוה — ע ד ולא עד בכלל.

*

בשנת תרנ"ד בא לכהן כרופא המושבה ד"ר הלל יפה במקום ד"ר קליין.

במכתב אחד של ד"ר הלל יפה אנו מוצאים כמה פרטים על מצב הבריאות במושבה:

„— — המחלה הרווחת ביותר בארץ היא הקדחת לכל צורותיה: קדחת לסירוגין, קדחת בחום מתמיד, קדחת הירוקה (שחורת השתן), וכו'. אינני יודע מקום פנוי מקדחת, בפרט באזורי השפלה, בקרבת הבצות המשתרעות מדאר (טנטורה) עד פתח־תקוה. זכרון־יעקב, אף על פי שהיא יושבת על גבעות, שוררת

בה הקדחת בתוקף ובכל צורותיה הקשות. אפשר שגורמים לכך תנאי העבודה החקלאית וחוסר ביוב, אך אין להסיח את הדעת גם מקרבת בצות גדולות בסביבה. — —"

אולם חמור המצב ביחוד בטנטורה. באחד המכתבים אל הברון הוא כותב לאמר:

„אני פונה אליו הפעם בבקשה לשים לב אל המצב בטנטורה. משם מביאים אלינו כל יום חולים קשים, וגם אנושים. אני והחובש נוסעים לטנטורה לכל הפחות שלוש פעמים בשבוע, וכל פעם אנו מוצאים שם הרבה חולים. שמעתי, כי בקרוב תתחדשנה העבודות בבית החרושת. אני חושש מאד לתוצאות. לדעתי אסור להחזיק פועלים רבים במקום הזה, כי אין רע ממנו בכל הארץ, בפרט בקיץ, ובתנאים כאלה אין כל תקוה להביא סדר בעבודה. טנטורה היא המקלקלת את כל הסטטיסטיקה שלנו, ובמדת־מה גם חדרה. — —".

ובמכתב אחר:

„— — אף בטנטורה הוטב קצת מצב הבריאות. דיזנגוף שב מפריז, שהה אצלי שעה קלה, ואין דעתו נוחה ממני. הלא אני — בתור רופא — גורם לסגירת בית־החרושת. כבר שלחתי מחצית אנשי טנטורה לשפיה. שם האקלים טוב ויפה. בטנטורה נותרו מעטים, והעבודה מעטה, למראית־עין בלבד. בסוף נובמבר, עת תמעט הסכנה, תתחדש העבודה — אז אשלח לשם חובש צעיר; ובקיץ אנו נוסעים בין כה ובין כה, 4—5 פעמים בשבוע, לרחוץ במי טנטורה. כבר יש לי חובש מומחה, שטרן, מראש־פנה. הזקן אדלר שבק חיים לכל חי. — —"

ד"ר יפה בבואו לזכרון־יעקב מצא כבר את השרות הרפואי במושבה ערוך ומסודר עד כדי כך, שלא היתה תלויה עוד בחיפה; כבר היה רופא קבוע, בית־מרקחת, רוקח וחובש — וגם בית־חולים, שבבנינו התחילו בשנת 1890, בטרם יצא ד"ר זוסמן, ומלאכתו נשלמה בזמן כהונתו של ד"ר קליין. בית־החולים נמצא בקצה רחובה הצפוני של המושבה, והוא נשקף אל השפלה והים במערב ואל הרי הכרמל בצפון ובמזרח. הבנין גופו בנוי לתפארה וסביבו חורשת עצי אקליפטוסים וארנים. אויר המקום צח ומשיב נפש. על בית־החולים מספר הרופא החדש בבואו:

„— — הפליא אותי מספר הפקידים בבית־החולים. ארבע עשרה מטות — ותשעה פקידים, מלבד הרופא. במשך חצי שנה עלה בידי לסלק מחציתם. מלבד חובש, אדם ישר ונאמן, היה לו לבית־החולים גם שומר, גם גנן, גם מנהל, — רק אחות לא היתה לו. כך גזרה „חכמת־החסכון" של הפקידות. — —"

והימים — ראשית ימיה של חדרה, אשר תקעה יתד בשנת תר"ן, וזכרון־יעקב משמשת לחדרה גם חנות, גם בית־מאפה, גם רופא וגם רפואה.

„רוב חולי חדרה — מספר ד"ר יפה — היו מובאים לבית־החולים הזכרוני, אבל לעתים קרובות הייתי צריך ללכת לחדרה ולטפל בחולים בבתיהם, ביתר

דיוק, ב„האן" הידוע: חצר גדולה מוקפת חומה של אבני־גויל, בנויה אורוות, ואותן האורוות עשו חלוצי־חדרה „בתים" למשפחותיהם. שתים־שלש פעמים בשבוע, — עתים גם יותר, — הייתי הולך לשם. — —"

ועל ד"ר קליין הוא מספר:

„ד"ר קליין היה רופא טוב מאד, אדם נאור ממדרגה גבוהה, פקח וחכם עד להפליא, אבל עצבני, בעל לשון חריפה קצת יותר מדי, ומחמת נטיתו לבקר את הכל בסגנון מיוחד, שהיתה בו מקצת עלבון למבוקר, לא רכש לו חבה לא מצד האכרים ולא מצד הפקידים. היתה בו ממדת הרשלנות בנוגע לעבודתו ונתן לפקידיו עושי־דברו לעשות כרצונם הם. — —"

*

„המגיד" מיום ו' שבט תרנ"ה מביא מספרים סטטיסטיים רבי ערך. מספר הפועלים בזכרון־יעקב 71. מהם 51 אשכנזים, 20 ספרדים גורז'ים ותימנים. עפ"י ארצות מוצאם: 15 ילידי הארץ, 12 ילידי רומניה ויתרם מרוסיה. מהם עשרים נשואים והשאר רווקים. רובם יושבים כבר בארץ משש ועד שמונה שנים ורק אחדים באו בשנת תרנ"א. האכרים הכניסו ענבים ליקב בשנת תרנ"ד הממעיט ביותר 300 קילוגרם והמרבה ביותר 20500 קילוגרם. רוב האכרים הכניסו לערך 8000 קילוגרם כל אחד. בגני הפקידות יש עצי פרי שונים ומספר המינים רב מאד, ביניהם אגסים ותפוחים גדולים הנחשבים ליקרי המציאות במזרח ארופה. מספר עצי התות עולה לערך ארבעים אלף. נסיון המשי לא עלה יפה. בית הספר מונה כבר חמש כתות ומספר התלמידים עולה למאה.

„החבצלת" מיום 1.3.1895 מודיע, כי במושבה הקטנה בת־שלמה שברו הפלחים שכני המושבה כשלשת אלפים גפנים, אבל ניזוקו קשה רק כמה מאות בלבד. הפקידות מסרה על כך הודעה לממשלה וכבר התחילה חקירה ודרישה. ומקוים כי עושי הרשעה יענשו כרשעתם. ובגליונו מיום 22.3.1895, מודיע ה„חבצלת" כי ביום ו' י"ב אדר הכו חמשה־ששה פועלים ערבים מן הכפר סוברין שנים־שלשה יהודים בשעת עבודתם בכרמים של בת שלמה. המוכים נפצעו והובאו לבית־החולים בזכרון־יעקב. המכים ברחו והממשלה עמלה לתפוש אותם ולהעניש. באותו גליון מסופר כי המורים בז"י קבעו שתי שעות לשעורי־ערב ללמד עברית ולדרוש עברית בשביל הצעירים והפועלים. בימים אלה נסו אלמונים לשלוח ידם בגניבה — אבל שבו ריקם.

ה„חבצלת", מיום כ"ט אלול תרנ"ה, מודיע בין השאר מזכרון־יעקב, כי סגן הפקיד הא' פארב כבר יצא לפתח־תקוה למשרתו החדשה שם, בתור מנהל המושבה. ורעיתו הגברת מטילדה נתמנתה מפקחת ראשית על המורים. כבוד גדול עשו לו בני המושבה בצאתו וביום השבת דרש להם מעניני דיומא.

„המגיד", מיום כ"ז שבט תרנ"ה מודיע על הנסיון שנעשה במושבה זכרון־

האכר יוסף גרף חורש בכרמו; בצדו הצעיר יוסף גולדשטין.

צעירי המושבה זכרון־יעקב (1896)

שורה ראשונה (מלמעלה) מימין לשמאל: זכריה לייטנר; אדולף הייפלר; אריה קרסקר; שלמה אבדיק; דב רבניקר; יעקב הרשקוביץ; זליג שוורצמן; אברהם קופמן.
שורה שניה: זלמן קרסקר; שמואל גרופר; יעקב ליב אידלשטין; מתתיהו שוורצמן; משה וינטרוב; שמואל קרניאל; דוד קנטור; צבי אהרנסון; משה ניימן; ישעיהו קרניאל.
שורה שלישית (יושבים): שמואל אפלבום; בנימין אשכנזי; שמעון דב שצמן; פסח אלתר גרף; ישראל יהודה נידרמן; מאיר תמשים; בנימין רבניקר; בצלאל גרף; סלומון הירשקו; חיים (היינה) שכטר)
שורה רביעית (יושבים על האדמה): חיים פומרנץ; משה הלפרין; אייזיק לייטנר; נחמן אידלשטין; אנשיל ברונשטין; חיים זויבר.

יעקב לעשות צמוקים. הצמוקים נחמדים למראה ויוכלו להיות למופת ביפים ונקיונם. ובגליונו מיום כ"ב אייר מודיע „המגיד" על בית־הספר המתנהג עתה בנוגע לעברית על הצד היותר טוב כפי אשר יוכלו רק לדרוש מבית־ספר עברי באה"ק. הדבור מתפתח יותר ויותר. הנערים מספרים את דברי הימים בעברית, וגם עניני הדת נשמרים בדיוק. כן יודיע „המגיד" כי על עמוד המודעות במושבה אשר אצל בית־הכנסת דבוקה מודעה ובה רשימת האכרים החרוצים אשר זכו בפרסים. על חריצותם מעידים סכומי הפרסים.

*

באה שנת תרנ"ו.

התחילו בעבודת בנין הגדרות בין חצרות האכרים. „על ידי כך — אומר ירחמיאל הלפרין ביומנו — יכולנו להגן על עצמנו מפני הערבים הפראים". הרבה שכלולים נעשו בינתים במושבה. ד"ר נ. סלושץ ברשימותיו ב„העברי" שי"ל בניו־יורק מוסר סקירה על בקורו בז"י בתרנ"ו:

„המושבה זכרון־יעקב — אחת המושבות הראשונות בארץ־ישראל. ותולדות המושבה הזאת הן שלשלת ארוכה של נסיונות ובחינות שהיו נר לרגלי מתישבים חדשים. — — המושבה המרכזית זכרון־יעקב עומדת על ראש הר ומראה כמראה עירה מתוקנת, מצוינת בחוצותיה הרחבים ובבניניה המשוכללים. לצד מערב מתנוסס פרדס גדול של עצי־פרי ואקליפטוס, לטהר האויר מאדי־הבצות, ולרגליו משתרע הים התכול והרחב. — — ועוד ענפי־עבודה חשובים נתחדשו אז במושבה כגון: מטעי־התות, גדול תולעת המשי, מחלבה באם־אל־תות ומכונות לדגירת ביצים. זעיר שם נעשו גם נסיונות למטע ירקות ותפוחי אדמה".

וכאן מקום להעיר, כי אחר כל השבח הזה, השכלולים הרבים, התפתחות הכרמים וראשית ברכתם, עדין חסרו האכרים את היסוד החקלאי, את הבסיס העיקרי, עדין לא היה משקם רב־פנים כל צרכו, עד שיהיה חי הנושא את עצמו ולא יהיה זקוק לתמיכה מיד הפקידות. אמנם מאז ראשית הימים ועד כה עברו האכרים מרחק עצום, ואולם נכנסה שנת תרנ"ז וכרעם ביום בהיר נפלה השמועה על דבר מחלת הפילוקסרה שפשטה בכרמי הענבים — ועכרה רוחם של האכרים עד כי כמעט רפו הידים וכולם התהלכו שוממים משברון לב. ירחמיאל הלפרין רושם ביומנו: „פשטה מחלת הפילוקסירה בכרמינו. וזאת הפעם העשירית שבאה ועדה לחקור את הדבר הזה". אבל אין סוב מוחלט כשם שאין רע מוחלט. כנראה, לא באה מחלה זו, אשר הכחידה את כל הכרמים, אלא כדי לשכלל את מטעי הכרמים ולהקנות דעת לכורמים. מכאן באה ההרכבה המפורסמת של כנה פראית אמריקאית ורכב של מין מתוק ותרבותי. הרכבה זו ניתנת במשתלה שנה ושתים ואת השתילים יעבירו לנטיעה בכרם. הפקידות ערכה בנזלה משתלה גדולה ובה עבדו פועלים רבים

שלמדו את מלאכת ההרכבות תחת יד מומחים צרפתים ובראשם האגרונום הצעיר יהודה רוזנהק. מאז המשתלות הנזכרות נעקרו הרבה כרמים נגועים, זה אחרי זה, ובמקומם ניטעו כרמים חדשים בשתילים שנתנו ממשתלות נזלה. מאז פרח ענף הגפן והוא אחד היסודות החשובים של משק החקלאות בזכרון־יעקב.

*

הרבה מוסדות חסד וצדקה יסדו אכרי המושבה בזכרון־יעקב. „הצבי" מיום ב' חשון תרנ"ז, כותב: „השקפה על מוסדות הצדקה והחסד בזכרון־יעקב בשנת תרנ"ו. כל איש יהודי ישמח בראותו או בשמעו כי עדת יהודים בעיר פלונית יסדה איזה מוסד טוב או חברה טובה. אך שבעתיים תגדל השמחה בראותנו כי מושבה אחת בארץ־ישראל, אשר עדין לא השתכללה כראוי, אשר עדין לא תוכל לעמוד על רגליה לבדה, אשר עוד צריכה לתמיכת היד הנדיבה, ובניה כבר תומכים בידי כושלים ונחשלים יותר מהם, פורסים מלחמם לרעב, מוציאים את כספם לרומם את רוחם, לענג נפשם בעונג רוחני. ואת השמחה הזאת אשר הרגשתי אני בהביטי על מעשה בני מושבתנו במשך השנה שעברה, אחלק גם לקוראי הצבי, בספרי להם מספרים ברורים בלי כחל ובלי פרכוס. מלבד חברות לעניני הדת, למשל, חברת תהלים, חברת לומדי עין־יעקב, חברת לומדי מדרש, חברה קדישא, יש במושבה המוסדות האלה, אשר ידי בני זכרון יסדום בלי כל עזרה מן החוץ. 1) חברת הכנסת־אורחים. החברה הזאת עזרה באחד־עשר חודש מתשרי תרנ"ו עד אלול לחמש מאות וחמשה־עשר אורחים, תמיכתם ביחד עלתה 3972 גרוש. 2) חברת גמילות חסדים להלוות לעניים כסף לשלם מעט מעט בסכומים קטנים. 3) בית הספרים, נוסד באחרית שנת תרנ"ה. מספר החברים הוא כמאה. קנין הבית הוא עתה חמש־מאות וחמשים ספר, בשפות שונות, והחלק היותר גדול הוא ספרים עברים, מלבד שבעה עתונים אשר הבית קונה בכסף, שלשה עתונים עברים, שנים ז'רגונים ושנים צרפתים. 4) חברת עולי רגלים. כל חבר משלם שלשה גרוש לחודש. ופעמיים בשנה יפילו גורל, ולהזוכים יתנו מקופת החברה הוצאות הנסיעה ירושלימה. 5) המפעל החדש אשר פעלו בני זכרון הוא התזמורת. שלשים כלי־זמר נקנו באירופה, וחזן בית־הכנסת הוא המנצח על המזמרים וכל ההוצאות הדרושות נתנו בני זכרון".

ואלה תקנות חברת „עולי־רגל" כלשונן:

„ברוך אלהינו

שומר הברית והחסד לעם סגולתו ברוך הוא, ברוך שם כבודו, אשר לא עזב חסדו מאתנו והביאנו אל אדמת קדשנו לעבדה ולשמרה ולקים מצוות התלויות בארץ; יהי נא לרצון שיגיענו ויזכנו לראות בבנין ציון וירושלים אמן! כתוב בתורה: (דברים ט"ז ט"ז) שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלהיך

במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסכות; לכן יסדנו חברה בשם „עולי רגל" במושבתנו „זכרון־יעקב". —

א) בכל רגל ורגל יעלו מאתנו לא פחות משנים אל עיר קדשנו „ירושלים" ללכת אל כותל מערבי להתפלל שם ולבקש רחמים בעדנו.

ב) על כל אחד מהחברה לתת שלושה גרוש בכל חודש ביד איש אחד מהחברה, אשר יבחרו בו. ומהכסף הזה ינתן לכל אחד מהעולים חמשים פראנק להוצאות הדרך.

ג) ועל זה הסדר תתנהג החברה: ארבעה שבועות לפני החג ימנה הכסף הנאסף, לדעת את מספר אנשים, אשר יוכלו להשלח בזה הרגל, ואז יפילו גורל: ואלה, אשר יעלה עליהם הגורל לעלות בזה החג, לא יבואו עוד בגורל אחר עד שיצא הגורל לכולם עד מלאת שבע שנים, ואחרי כן יתחילו עוד הפעם בגורלות, וכן יעשה בכל שנה לפני כל רגל ורגל.

ד) כל אחד מאתנו לא יזכה לבוא בגורל עד אם שלם את כל כסף החדשי. שלם האחד וחדל, טרם זכה לעלות, כספו אבד.

ה) כל איש אשר עלה עליו הגורל לעלות, והיה ביום נסעו ינתן לו החמשים פראנק, ויחתום ידו בספר החתום אשר לא יחדל מלשלם כסף החדשי עד שיצא הגורל לכולמו.

ו) האיש אשר יעלה עליו הגורל לעלות ירושלימה, ועתותיו לא יתנו לו לעלות בזה החג, לא יוכל לשלוח אחר על מקומו אף מקרב אחי אגודתנו; אולם זכותו לא אבד ויבוא בגורל אחר אשר יפילו לפני חג השני הבא עלינו לטובה, ובזה החג ימלא מקומו אחד מהחברה אשר יעלה עליו הגורל מחדש לעלות.

ז) ואם חפץ יחפוץ אחד להסתפח באגודתנו בתוך שבע השנים להיות כאחד מאתנו, ישלם סכום כסף חדשי מיום החל שבע השנים עד היום ההוא ויחתום ידו בספר הברית הזה בתוך אחיו לקיים ככל הכתוב בו, ואז יבוא בגורל.

ח) ואם אחד מאתנו יעזוב את מקומו והלך למקום אחר לעיר אחרת, ולא חדל מלשלם כסף חדשו לא אבד זכותו ובא בגורל; והיה כעלות עליו הגורל לעלות ינתן לו החמשים פראנק, והוא יתן ערבון בידנו אשר לא יחדל מלשלם כסף החדשי עד שיצא הגורל לכלמו.

ט) אין ביד כל אחד מאתנו למסור זכותו לאחר זולתו אשר לא יאות לנו.

י) ואם אחד מאתנו ימות חלילה והיה לו בן עשרים שנה ומעלה וירש זכות אביו. ואם לא יחפוץ בנו לקחת חלק באגודתנו, אין לו ולנו דין ודברים.

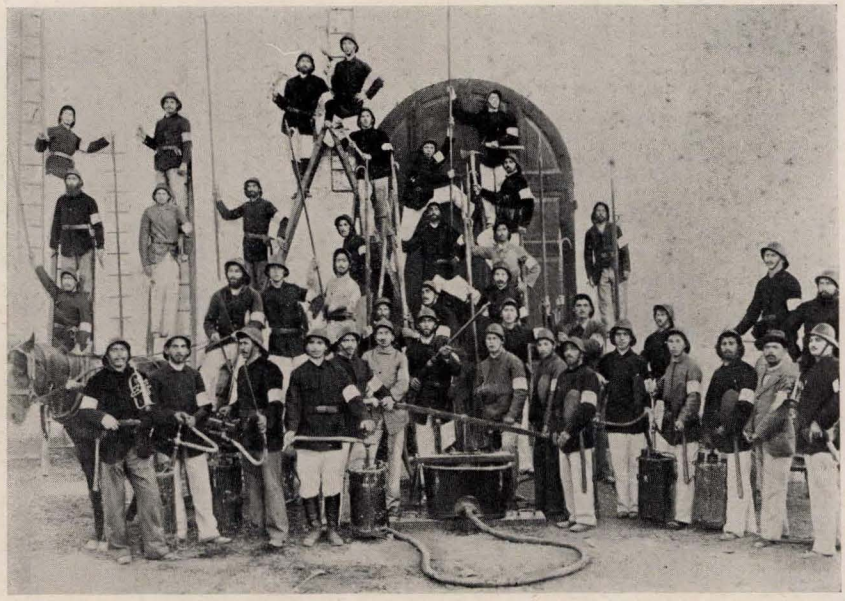
יא) הכסף אשר ינדר על אגודתנו „עולי רגלים" ינתן ביד העולים, והמה ידרו את הכסף הזה לנדרים ולנדבות שונות בעיר קדשנו ירושלים ת"ו"ת"ב"ב" אמן.

לזאת הננו כורתים אמנה וחותמים בשנת החמש־עשרה לבואנו ארצה־ישראל ה"ת"ר"נ"ז".

מ. קרניאל	אביגדור אפלבוים	אליהו שטרן
ח"י אפלבוים	שמואל וו. ברונשטין	סלומון ועקסלר
מאיר ליב הירשקו	א. דוידסקו	משה אברמוביץ
שמואל שטרנברג	חיים בער שווארץ	מרדכי הרשקוביץ
יעקב רוזנשטין	משה ברקוף	שלום ועקסלר
יוסף גרף	אברהם ברקוביץ	אלתר ועקסלר
משה הרשקוביץ	יחיאל דיאמנד	קלמן אהרנסון
	וויקטור הרשקוביץ	יחזקאל חצקילביץ".

בתקנותיה של אגודה זו אנו מוצאים כבר הרבה מיסוד הקואופרציה, מעין עזרת חברים, הואיל והיחיד, כשהוא לעצמו, לא השיגה ידו את הסכום הדרוש, 50 פראנק, כדי הוצאות העליה לירושלים. על כל האגודות האמורות, ש„הורתן ולידתן בקדושה", ויסודן חובות הלבבות, או שבאו לספק את התביעות התרבותיות, כגון הספריה והתזמורת, יש להוסיף עוד מוסד חשוב אחד, שהיה בו משום צורך הצבור, והוא גדוד מכבי אש. מוסד זה בא לעולם בדרך מקרה, מקרה מבדח כמעט, אלא שבסופו של דבר הביא ברכה למושבה, ותועלתו היתה מרובה מכמה וכמה טעמים.

וזה דבר המקרה: בשנת תרנ"ו נפלה דליקה ביקב. הדליקה, מעשה נסים, נפלה ביום, לולא כן, היתה עלולה להמיט שואה על המפעל הגדול והחשוב הזה. וכך היה מעשה: שומרי היקב הבעירו מדורת אש קטנה, כדי להתחמם בקרבתה. מישהו ראה את האש מרחוק והרים קול צעקה: בערה, בערה! היקב בוער!... המושבה הובהלה משנתה. קמה צעקה גדולה, געש הפעמון הגדיל את הבהלה. נזעקו ובאו גם אכרי בת־שלמה ומאיר־שפיה — היתה מהומה ומבוכה רבה עד שבאו למקום, והנה חלפה הסכנה... שבוע ימים אחרי כן נתרחש מעשה גנבה. נגנב סוס מאורותו של אכר אחד. כל אלה עוררו את צעירי המושבה ליסד אגודת שומרים וכבאים. וגם כאן נכרת היתה השפעתו הטובה של בן־שמואל. בסוף חודש אייר תרנ"ז יסדו הצעירים את אגודתם וקראו לה בשם „אגודת מכבים ונוטרי מנוחת המושבה זכרון־יעקב". מספר חברי האגודה היה 32, כולם זריזים, כולם גבורי כוח, מלאים רוח עלומים. תפקידם היה: ללמוד התעמלות ולהתאמן בסולמות, חבלים וקרדומים. להיות מוכנים תמיד, על כל צרה שלא תבוא, לשמור על המושבה ממעשי גניבה וכו'. לראש האגודה נבחר אליהו קנטור. ואליו נבחרו שלשה סגנים: ישראל יהודה נידרמן, מפקח על הסדר במקרה של דליקה; פסח אלתר גרף, ממונה על המשאבות, ובנימין רבניקר ממונה על הקרדומים,

אגודת כבאים ונוטרי מנוחת המושבה זכרון־יעקב (תרנ"ז—1897)

תזמורת כלי־נשיפה (1895)

הסולמות והחבלים. וכן קבעו, כי בכל לילה ולילה יהיה אחד מחברי האגודה, מלבד שומרי המושבה הקבועים, רוכב על סוסו ועובר במושבה ומשגיח על המעשים.

בן־שמואל קבל את באי־כוח האגודה בסבר־פנים יפות, דבר אתם טובות והבטיחם להשתדל לפני הנדיב שיאשר את התקציב הדרוש בשביל רכישת כל הכלים. „למדו מלאכתכם, עשוה בחיבה ותוכל המושבה לסמוך עליכם. הצטיינו, ואני מצדי אהיה לכם לעזר" —.

אליהו קנטור מוסיף בזכרונותיו טעמים אחרים ליסוד האגודה: „שאלת ההגנה העצמית עלתה אז על הפרק, אבל קשה היה להוציא זאת אל הפועל מסבות ממשלתיות. לעזרת הרעיון הזה היה היקב, שלצרכי התעשיה היה מרבה להשתמש באש וסכנת שרפה היתה נשקפת שם תמיד. אמנם היתה אפשרות לארגן את מכבי האש מעובדי היקב גופו, אבל נצלו את ההזדמנות וארגנו מכבי־אש כלליים, עם כל מיני כלים, שהיו משמשים גם נשק לשם שמירה ובטחון המקום ותושביו. פעמיים בשבוע היו הצעירים נפגשים על גורן המושבה, בשביל התעמלות ותרגילים שונים. ובשובם היו עוברים את הרחובות בשירה ובתזמורת. הארגון הזה, שהיה צבאי למחצה, השפיע גם על הפועלים השכנים מן הכפרים וגם הם נכנעו לדרישות הארגון: לא להופיע ברחובות בערב אחרי זמן קבוע בלי פתקא מיוחדת... „זמן רב היתה הממשלה, אשר ידעה מכל פעולות הארגון, מעלימה עין. אבל פעם אחת, השכם בבוקר, הגיע קולונל טורקי מעכו בלוית חיילים כדי לחקור את הענין. הוא דפק על דלת ביתי. הקולונל האשימני בארגון גדוד צבאי. הלכתי אתו אל המחסן, ומובן שלא מצא שם כל דבר שיכול לעורר חשד כל שהוא, זולת הכלים לכבוי שריפות. את כעסו של הקולונל השתיקו בספל קפה שחור, ובן־שמואל הזמינו למשרד הפקידות... ומשם יצא בשלום כש„מתת" נכבדה בכיסו".

אחרי המקרה הזה נמשכה עבודת המכבים גם ביום וגם בלילה, אף עמדו בנסיון וכבו שתי בערות ביקבים, ורדפו בעקבות גונבי בהמות והגנו על המושבה משכן רע ומפגע רע. בעיקר היו מצטיינים חברי הארגון בעבודת השמירה בלילות. דהרת סוסו של המבקר הראשי מחברי הארגון, גם בלילות הקיץ וגם בלילות החורף, ברוח, בסופה, בגשמי זעף, מגיעה לאזני תושבי המושבה — והם ישנים בשלוה אחרי יום של עבודה קשה ומייגעת.

רוח חברי הארגון היה טוב עליהם תמיד, והשמחה במחיצתם. יש שהיו מבדחים דעתם קצת, כטוב לבם עליהם. אליהו קנטור מספר: „ביום שמחת תורה אחזה אש בסוכת האכר יוסף פויזנר, שנמצאת בחצרו. מקץ רבע שעה כבר נמצאו הכבאים בחצר, אך כאן היה נכון להם „מפח־נפש". פויזנר עצמו כבה את האש... המכבים הטילו על פויזנר קנס — תריסר בקבוקי יין, על חטא שחטא כי לא... חכה עד בואם".

הפקידות קצבה לצרכי הארגון 80 פונט לשנה. כך נמשך הדבר עד שנת

1900, שבה מסר הנדיב את עניני המושבה בידי חברת יק"א, וזו מצאה דרכים אחרות לתקנת בטחונה של המושבה והתפתחותה. וקנטור בדברו על תמונת חברי הארגון, השמורה בידי רבים מבני המושבה כמזכרת נעימה, מסיים ואומר: „אנשי התמונה שלפנינו יכולים להתגאות ולהם הרשות לכך, שהצליחו להקים ארגון משפיע ונושא־ברכה, בלי שום השפעה ועזרה מן החוץ, ובתנאים קשים מאד — והם מכבי־אש יחידים וראשונים אז בארץ".

*

בין האכרים כבר ניכרת בימים ההם השאיפה לעצמאות. מהם מציעים לתבוע את תשלום מחיר ענביהם ולותר על התמיכה. כשבא שייד לבקר במושבה התיצבו לפניו האכרים ובפיהם הדרישה האמורה. הראשון לשחרור מן הזיקה לפקידות ומן התמיכה היה אפרים פישל אהרנסון. כמוהו עשו עוד ארבעה אכרים. ניכר הדבר, כי משעה שהאכר מרגיש בסיס של ממש תחת רגליו, שמח הוא לפרוק מעליו כל שעבוד ולעמוד ברשות עצמו. ואמנם רק שנים אחדות עברו והאכרים כולם קמו בני חורין.

„הצבי" מיום כ"ח ניסן תרנ"ז מספר במכתבו מזכרון־יעקב מי"ח ניסן: „האדון שייד קרא ביום א' חוהמ"פ את כל כורמי זכרון וידרוש לפניהם דרשה חמה ויאמר: אנחנו שמחים מאד מעבודתכם. עונג רוחני הוא לראות את הכרמים היפים; אנחנו משתדלים להקל לכם את החיים. והנה עתה אנחנו נותנים לאכרים הנותר אשר הם צריכים, לכל אחד חמשה הקטאר אדמת זריעה, גם שלשת אלפים וחמש מאות עצי תות לכל כורם בלי הבדל. וברצות ה' וקנינו עוד קרקע ינתן לכל כורם וכורם. עבדו, אל תתיאשו; יבוא יום ובמושבה יהיה אך פקיד אחד ולא יותר. גנן אחד יהיה לכל המושבות. כן הוא רצון אדוננו הנדיב. לכורמי שפיה נתן לכולם בסך הכל חמשה ושלשים הקטר אדמת זריעה וארבעת אלפים וחמש מאות עצי תות. הכנות לעבודת המשי החלו: אצל בית הרפואות העמידו בנין עץ שהכין תולעי המשי ובשפיה מכינים ששה בני כורמי זכרון יעקב בבית הבנוי „לבית חליבה", שש אוקיות תולעים. וכמעט כל כורמי שפיה לקחו זרעוני משי, מי רבע אונצה ומי חצי אונצה. כורם אחד, אפרים פישל אהרנסון, המצטין בכרמו הטוב, בקש מהאדון שייד כי יחדלו מלתת לו תמיכה רק כי ישלמו לו בעבור ענביו. ויואל ה' שייד לקבל הבקשה, ואחרי בצירת הענבים ליקב יקבל שכרו כל הסכום בנכוי 20 למאה. יש עוד שלשה־ארבעה כורמים החפצים לעשות כן. בשפיה מצטין אכר אחד, דוד סוקולוביץ שמו, בעבודתו בזריעת האדמה. בשנה הזאת, היא השניה מיום שהחל לזרוע, איננו מקבל תמיכה. שדותיו מבורכים והוא שמח בחלקו. כמותו ירבו בין אחינו בני־ישראל. מקוים לשנה טובה ומבורכה, מקוים לבצירה טובה ופוריה. מי יתן והיה לנו אך גשם אחד נצרך לשדות תבואות. — —"

שנת תרנ"ז היתה שנת ברכה, ולפי אומדנה הכניסו האכרים ליקב בבציר

שנה זו פי שלשה וארבעה מאשר עד כה. הבציר עורר במושבה רוח חג ושמחה. בן־שמואל ואחד מסגניו, כהן, שמים לילות כימים ולא יתנו תנומה לעיניהם, עומדים על משמרתם, משגיחים על הסדר והעבודה בעת קבלת הענבים אל היקב. שלשה חדשים לפני התחלת הבציר נשלח למקום הא׳ פלפול, תלמידו המובהק של היינן בראשון־לציון בוריס אוסובצקי, והוא מנצח כהלכה על כל עבודות התעשיה, בהרבה חריצות וזריזות. „הצבי״ מיום כ״ב אב תרנ״ז אומר עליו, כי „כל הפועלים מרוצים בו ובמנהגו החביב עמהם״.

בסיום הבציר נערכה חגיגה גדולה. „הצבי״ מספר על כך בפרטי פרטים: „באור ליום ד׳ בשבעה ועשרים לחודש אב, בשעה הראשונה אחר חצות הלילה, נגמרה קבלת הענבים להיקב פה. הבציר נמשך משש ועשרים בתמוז עד ששה ועשרים באב. כל האכרים בצרו פי ארבעה וחמשה מכרמיהם לפי השערתם. האברך שכטר (האכר י ש ר א ל ש כ ט ר. המעתיק) התפאר כי מהגפנים אשר לו לקט שנים־עשר רוטל מכל גפן. ומאה ועשרים גפן הטעינו ענבים לעשרים גמלים. ולפי הנשמע מהאכרים המשבחים ומהללים את השנה הזאת, לפי ראות עיניהם לא יצטרכו עוד לקבל תמיכה ויוכלו להתקיים באופנים ובתנאים, — שהפקידות תשלם בעד הענבים (בניכוי 20% בעד חובותיהם לנדיב) וברב תודה יקבלו האכרים את התנאים הנזכרים. ותקותם חזקה כי לא יצטרכו עוד לתמיכה ומחיר ענביהם יספיק להם לכלכל את בני ביתם לכל השנה. — — לעשרות אנשים יהודים אשר נתקבלו לעבוד ביקב, קצבה הפקידות שכר עבודתם שני גרוש לכל שעה. יש אשר עבדו שמונה עשרה שעות במעת־לעת ויש אשר עבדו חצי מעת־לעת, היינו שתים־עשרה שעות. רק הפועלים התמידיים מהיקב עבדו כולם שמונה־עשרה, יען מורגלים הם בעבודתם ועליהם יוכלו הפקידים להשען יותר במעשה היין. לקבלת הענבים בפעם האחרונה נאספו תושבי המושבה אשר בראותם הפיכת העגלה עם הענבים האחרונים וטחינתם — השמיעו קול תרועת הידד. יחי הנדיב עם כל הנלוים אתו לעולם! יחיו כל אחינו ב״י בכל מקום שהם! תחיה ארצנו ועובדיה! ואחרי קריאת ההידד בקול אדיר וחזק נתמלאו הרבה כוסות „ביג סמיון״ והושטו לכל עובד ופועל. וישתו לחיי הנדיב וכל משפחתו ולחיי האדון שייד ולחיי האדון בן־שמואל פקיד המושבה ולחיי הפקיד החדש המהנדס שטרקמט אשר הופקד על מקום האדון כהן למלאות משרת פקיד ומהנדס ביחד. אחרי כן שרו הספרדים שירים ויצאו במחולותיהם ויבלו במשוש ושיר וישובו שבעי־נחת ועונג לעבודתם״.

פועלים רבים עובדים במושבה ומשתכרים לחמם בכבוד. הם גרים בבנין אשר שימש לפנים בית־ספר. ביניהם גם נ ח ש פ י ר א, שכפי הנראה היה מורה, כותב רשימות וחורז שירים, וחתימתו — בר־נש. ובשעות הפנאי הוא מביא לפועלים למקרא ספרות יפה, ספרות חדשה. אחד מאלה, שבא למושבה בכסלו תרנ״ז, מספר, שבני האכרים הצעירים למדו אותו את עבודות המשק. י ש ר א ל י ה ו ד ה נ י ד ר מ ן

למדו לזמור גפנים, וגיסו זלמן סמסונוב למדו את מלאכת ההרכבה. שנה לאחר־כך, בזמן המשתלה הגדולה, כבר ידע את המלאכה ועבד בה 45 ימים.

עבודת הנטיעה הגדולה בחדרה התחילה כבר לפי פקודת הברון כדי לייבש את הבצות ולהבריא את המושבה מן הקדחת. העבודה היתה בחזקת סכנה וההולך לעבוד בחדרה כאילו נתגייס למלחמה. פועל אחד מספר, שבכל מוצאי שבת היו באים אליהם לדירתם גרייבסקי ורוזנהק ודורשים להתנדב לעבודת הנטיעה בחדרה. רבים, אנשי חזון וצמאי־מעש, — התנדבו. לאחר שלשה ימים החזירו אותם בקרון, כל עוד רוח בהם, לבית־החולים בזכרון־יעקב. ימים רבים פרפרו בין חיים ומות. זכור לטוב ד"ר כהן, שבמסירותו הרבה השיבם לחיים.

שנת תרנ"ח. בשנה זו העבירו את המים מן הבאר בנזלה למושבה. הפעם התקין כל אכר בביתו צנורות וברזים ושאלת המים מצאה פתרונה סוף־סוף, לאחר סבל רב במשך 16 שנים. שוב אין האכרים צריכים לכתת רגליהם עד ביר־ג'אדר ועד ביר־אל־חנאזיר. שוב אינם צריכים להמתין בתור ולהתיגע ולשאוב בדלי ובפח אל החבית הנמצאת בעגלה הרתומה לשוורים. בפתרון שאלה זו גדול היה חלקו של שטרקמט. המים שקבלה המושבה מבאר הטחנה הכילו כמות גדולה של סיד, וכל האכרים ובני משפחותיהם סבלו ממיחושי קיבה. וכבר בשנת 1896 התחילו לחפור באר בנזלה, 4 מטר רחבה 12 מטר עמקה, ונמצאו מים חיים במדה מספיקה. הניחו צנורות כדי 1750 מטר. מעל לבריכות הבנויות הקימו שתי בריכות ברזל — ובשנת תרמ"ח, כאמור לעיל, כבר פתח כל בעל־בית את ברז המים ושאב לרויה לבני ביתו ולבהמתו. המאמצים לפיתוח ענף הגפן ע"י ה„הרכבה האנגלית" כפי שקראו לה, במשתלות נזלה, אף הם עשו פרי. פעם בפעם הוכנסו שכלולים וחידושים גם בענף הגפן וגם ביקב. עתה האמינו האכרים, כי כבר הגיעו לידי בסוס, ותחת התמיכה שקבלו עד כה — יתחילו הם להחזיר מעט מעט, מדמי הכנסת הכרמים, את אשר קבלו מאת הנדיב. אמנם כבר אז גונב לאוזן האכרים, כי מה־שהוא מתרחש מאחרי הקלעים, כאילו עתיד לחול שינוי מכריע בהנהלת המושבות. עברה שמועה, כי בקרוב תקום חברה ולידה יעברו כל הענינים.

*

מנהל היקב נתמנה אברהם גוטמן, הוא נצח על עשרים וששה פועלים קבועים, מחציתם אשכנזים ומחציתם ספרדים. מראשון־לציון הועבר הא' גרינברג כמומחה למלאכת חביות וכבר התחילו להרחיב את מקום העבודה, כדי שיוכל להכין חביות גדולות וחביות קטנות ככל הדרוש לתעשית היין. המכונן הראשי, מילר, העביר את מכונת הקיטור הישנה ששמשה עד השנה האחרונה ביקב, ובמקומה הובאה לנזלה מכונה חדשה, שכוחה היה גדול פי ארבעה מן הקודמת, כדי להגדיל את תפוקת המים הן בשביל צרכי המושבה והיקב, שהצריך הרבה מים, והן בשביל המשתלה.

(1898) ማዕከል ገዛዝ ጠቅላይ

ከፍተኛ ፍርድ ቤት : ከአስተዳደር ወሰኖች ከፍተኛ ሁሉ
ከፍተኛ ይግባኝ (ይግባኝ ያልሰሙ) ሰዓብ ዳኞች : ከፍተኛ ይግባኝ ከአስተዳደር ወሰኖች ሁሉ
ነጋዴ ሸሪአ : ከፍተኛ ፍርድ ቤት
ከፍተኛ ይግባኝ (ይግባኝ ያልሰሙ) ሰዓብ ዳኞች : ከፍተኛ ይግባኝ ከአስተዳደር ወሰኖች ሁሉ (ገጽ ፲፫)

שני דברים משמשים בימים ההם סימנים מובהקים לשגשוגה של המושבה: התפתחות ענף הגפן ותעשית היין מבחינה כלכלית, והתפתחות בית־הספר והלשון העברית מבחינה רוחנית. „הצבי" מיום א' כסלו תרנ"ח, המספר על הפעולות המתחדשות ביקב, מוסיף מיד ואומר, כי „גם שפתנו העברית מתרחבת והולכת קדימה בדבור ובכתב, גם היא מנהמת כיונה בפיות הילדים והצלצול העברי בעת האחרונה נשמע בכל חוצותיה". ואף מוצקין שבקר את המושבה אומר בהרצאתו בקונגרס הציוני השני ביום 29 לאוגוסט 1898: „בזכרון־יעקב, כמו במקומות אחרים, עוררה את תשומת־לבי זריזות הבחורות; ראוי להראות להן את הדרך הנכונה, כי עלולות אלו להשפיע — במובן הנאצל של המלה — השפעה רבה על ההתישבות; יש להקנות להן כאחת השכלה, אהבה ליהדות והבנה בשביל תנועת השחרור הלאומית". מתוך דברים אלה עולה באזנינו כעין הד קול של נבואה לימים יבואו, שבהם קמה בת אחת לזכרון־יעקב ו„אהבתה למחצבתה עוררה אותה לתנועת שחרור לאומית", כפי שיסופר להלן.

בהרצאתו הנ"ל מוסיף מוצקין כמה דברים חשובים: „— — במקומות שונים נתעכבתי יותר, כדי להתבונן ולקלוט קצת רשמים מחיי המציאות, כמו בזכרון־יעקב. — — האוכלוסים: זכרון־יעקב 870, אם־אל־ג'מאל 98, שפיה 110. — — מי שנמצא כאן בדרך שבין שפיה, אם־אל־ג'מאל והמושבה זכרון־יעקב, מתמלא רגש של סיפוק־נפש. — — בו בזמן, שעזרתה של יק"א העשירה גורמת במידה ידועה למהפכה בתנאי מושבות אחדות ומעוררת תקוות גדולות, וגם מכניסה רוח חיה לתוך פעולתם של חובבי־ההתישבות — בו בזמן ישנם לדאבוני מקרים מעציבים, וביחוד תופעה חדשה אחת, שעלי להודיע עליהם. כל המושבות נפגעו בפילוקסרה, המש־תוללת בזכרון־יעקב בצורה מבהילה. אל נכון שמעתם על השמות שעשתה מחלת־גפנים ממאירה זו בצרפת; היא גרמה נזק עצום לכרמים, ויש שהשמידה אותם כלה. הפילוקסרה שהיתה זמן רב סמויה מן העין, פרצה בזכרון־יעקב לפתע פתאום והטילה פחד נורא על האכרים; הפחד הזה שכך לאט־לאט, כשנוכחו האכרים לדעת שהמגפה זקוקה להשלמת פעולתה למספר שנים, וכשמאידך גיסא הודיע הברון ברוב אדיבותו לאכרי זכרון־יעקב, שנתמכו על ידו במשך 15 שנה, שהוא מוכן לעזור להם כבתחילה, עד ששוב לא יזדקקו לעזרתו. התפרצותה הפתאומית של הפילוקסרה בזכרון־יעקב היא שגרמה, שבמשך השנתיים האחרונות שתלו מחדש את הגפנים בשטח ענקי והחליפו את הגפנים הצרפתיים באמריקאיים. — — אכרי זכרון־יעקב, משהראו כרמיהם סימני גידול ופריחה, התחילו חולמים על עצמאות והראו גם פעילות יתרה בעבודתם, אבל לרגל מגפת הפילוקסרה נכנסו למצב של מעבר".

בגליון „הצבי" מיום י"ב שבט מסופר: „הרב האדון רפפורט, מלבד משרתו בהפקידות נתמנה גם מנהל בבית ספרנו, ובשבוע העבר בא לבחון את הילדים ויעסוק בזה שבוע תמים בכל שש שעות הלמוד, ויבחנם בכל ענפי הלמודים. ועתה הוא אומר

לעשות פרוגרם חדש להרבות שעות הלמוד העברי, וגם המדעים אשר למדו עד עתה בצרפתית, ילמדו מהיום והלאה בעברית, וע"ז יודוהו כל אוהבי שפתנו. כבוד הרב רפפורט ארש לו את העלמה הנכבדה מרים לקסר, ונאמר לו בסמן טוב ובמזל טוב".

ומיום כ"ד אדר תרנ"ח: „זכרון־יעקב. הביאו כמאה אלף זמורה מגפני אמריקה, מהמינים היותר טובים. וכעשר למאה יטעו את הגפנים האלה כמו שהן והנשארות מרכיבים עליהן לפני הנטיעה גפני צרפת ונוטעים אותן במשתלה. ובשנה הבאה יעקרו את הגפנים החולות ויטעו אלה על מקומן. ובדבר הזה עוסקים בשקידה ובזריזות רבה, וכל המלאכה עשויה בידי בנ' האכרים בחריצות גדולה".

ומיום י"ח אייר תרנ"ח: „זכרון־יעקב, י"א אייר תרנ"ח. אמץ־לב, עבודה, תקוה! — זה הוא סמל החגיגה שהיתה פה ביום א' ט' אייר, אשר עליה אני בא לדבר בזה בפרוטרוט. ביום הששי ד' אייר גמרו את עבודת ההרכבה האנגלית בעד המשתלה הגדולה שהכינו פה בזכרון־יעקב בשנה זו כנסיון הראשון לגדל גפנים מורכבות לפני הנטיעה, אשר גזען בארץ איתן ממיני הגפנים הפראיות והבריאות, העומדות בפני כל המחלות כמעט היותר מסוכנות ויונקתן פוריה מאלה מיני הגפנים שמיץ ענביהם דרוש לרוב בארץ. השטה הזאת במעשה הרכבה הנקראת „הרכבה אנגלית", אמנם לא חדשה היא באירופה, אך פה בארץ חדשה היתה וראשונה כעת בזכרון־יעקב. מה נעים היה לראות את בית החרושת העברי הזה! ומה נפלא היה עוד יותר לראות באיזה כשרון, קנאה ורצינות עבדו בזה בנינו הגדולים עם הקטנים ביותר לערך גם בני י"ד שנה! בימים האחרונים ראו כי ההרכבות כבר נקלטו וכבר נראו במשתלה כמעט כל השורות כחרוזים ירוקים. — והחליטו פה אחד לחוג ביום א', ט' אייר — חג גמר העבודה. וביום ההוא נקבצו באו כל הפקידים עם כל העובדים לבית החרושת אשר פארוהו ברוב הדר, בציצים ופרחים לרוב ודגלים שונים עותומנים ובדגל אחד גדול בתמונת מגן־דוד, אשר בתוך נכתב השיר „מעשה מרכבה" שחבר לזה בר־נש (נח שפירא. המעתיק.) ובשש קצוותיו הסמל „אמץ־לב, עבודה, תקוה". לפני המשתה פתחו העובדים בשיר שחבר לענין המנגן מר ח. מילמן וישירו עוד שירי ציון אחדים הנוגעים לעניני דיומא, ואח"כ החלו נאומים: החובש הנכבד מר א. שטרן, פתח תחלה את נאומו „על שלשה דברים העולם עומד" וידבר בשבח העבודה ובקיום לאומנו, יחד עם התורה והמדות, נאום קצר אבל צח וישר. אחריו נשא הכורם הראשי מר רוזנהק מדברותיו על העבודה בכלל ועל טיב העבודה שגרמה לחג וחריצות העובדים, ויביע את רצונו ותקותו שעבודתנו תהיה לברכה. ואח"כ נאמו עוד נאומים אחדים מעין זה וישאו כוסות ברכה לחיי הנדיב ופקידיו, לחיי כל חו"צ ותומכי הישוב, לחיי העובדים בהרכבה בפרט ולחיי כל האכרים והפועלים העובדים על הררי ציון, לחיי עמנו ושפתנו, וייטיבו את לבם במאכל ובמשתה. כתום כל המשתה עמדו במחנה כחצי גורן עגולה ונושא' הדגלים בראש וירשמו את התמונה בכתב־אור

הרכבות שתילי גפנים בנזלה — 1898
מימין עומד האגרונום יהודה רוזנהק

חגיגת סיום עבודת ההרכבות (1898)

ויסעו אח"כ בהלל ושיר להמושב דרך בית הפקידות, בית התפלה והרחובות הרא־שיים ונתפטרו לביתם שמחים וטובי־לב. ההרכבות המורכבות יחד עם זמורות לא מורכבות נטעו יותר מחצי מיליון. עובדים היו כששים עברים מפועלי זכרון־יעקב וששה מן החוץ, שנים מבני אכרי חדרה וארבעה מפתח־תקוה, מנהל ראשי היה הכורם הראשי מר רוזנהק, ושני משגיחים היו: מר בראגין — אכר במטולה — על ההרכבה בבית, ומר כהן — הכורם בשפיה, על הנטיעה בחוץ. מקוים שהמשתלה תעלה יפה ואומרים להכין לשנה הבאה תכונה לעבודה זו במידה נכונה וגדולה יותר מכפליים".

מיום ד' תמוז תרנ"ח: „זכרון־יעקב, י"ח תמוז תרנ"ח. ביום החמישי כ"ו סיון בבוא השמועה הרעה מפטירת הגאון ר' שמואל מוהליבר זצ"ל, נאספו כל האכרים וכל נושאי המשרה במושבתנו זכרון־יעקב אל בית־הכנסת, ויעל הבמתה הרב הישיש הרה"ג שמחה בונים אוסובצקי ויספד את כבוד הגאון הנפטר, ואחריו עלה הרב הנאור החכם השלם בתורה ומדע ש' רפפורט ויתאר בדברים חמים את רב ערך המנוח, ואת פעולותיו לטובת הארץ ואת גודל האבדה אשר אבדה לישראל במות הגאון מוהליבר, ויספד גם להחכם פר' ד"ר שפירא החו"צ הנפלא, ויבאר בטוב טעם הרבה ממאמרי חז"ל המדברים על דבר מות גדולי ישראל, וכל דבריו ממולאים רעיונות נעלים ונאמרים ברגש נפלא, וניכרים כי הם דברים היוצאים מן הלב ונכנסו אל לב שומעיהם. זאת הפעם השלישית אשר כבדנו הרב הצעיר הזה בדרשותיו היפות: בפעם הראשונה נשא מדברותיו ביום חנוכת בית־הכנסת במאיר־שפיה, בפעם השנית הטיף אמריו ביום ל"ג בעומר מענין היום, ועתה ההספד להגאון מוהליבר. ובכל פעם לא נשבע מדבריו המחוכמים".

כג.

בקורו השלישי של הברון

„וביום י"ט בשבט תרנ"ט, 30.1.1899 — כותב ביומנו ירחמיאל הלפרין — קבלנו את פני הברון שיחיה עם הברונית בפעם השלישית במושבתנו".

הברון והברונית באו באניתם הפרטית שהטילה עוגן בקרבת חוף טנטורה. באניה היו אתם שוחט וגם ספר־תורה. וגם מלחי האניה כולם היו יהודים. האכרים ראו זאת ולבם נמלא גיל. ראשית בקורו היה ביקב. לשם בא במרכבה. אחרי סיור מפורט הזמין את כל האכרים לבית־הכנסת. שמה נתאספו אורחים רבים וגם רבים מן הכפרים השכנים, עד כדי דוחק רב וצפיפות. הברון אמר, כי הוא מוכרח לחזור מיד וכי בא רק לראות את שלום האכרים. אח"כ הזמין הברון את האכרים אל בית־הפקידות. ממול לבית נגנה התזמורת וזו ערבה על הברון מאד. אחרי דבריו נפרד הברון מן האכרים. הוא בקר גם בבית הספר והברונית בקרה בבית־החולים. רק

שעות אחדות שהו האורחים במושבה ויצאו לדרכם לשלום. גשם עז ירד אותו יום ואת האורחים לוו לטנטורה רק הצעירים.

ה„חבצלת" מיום ב' אדר תרנ"ט מוסר את פרטי הבקור:

„— — ולכן עוד בו ביום עשתה הפקידות, שמה בטנטורה, גשר של עץ ארכו כ־15 אמה לתוך הים, למען תוכל האניה הקטנה לקרב עד הגשר הזה, וגם האכרים ותושבי המושבה הכינו עצמם לקבל את פני נדיבם ומגנם, בתודה וברכה, וברגש של הכרת טובה. וגם אחדים מאחינו העניים מצפת וטבריה וכו', וגם איזה גבאי בתי חסד משם, אשר היו אז בזכרון־יעקב, הכינו גם הם כתבי בקשותיהם להברון שליט"א, והגבאים הביאו אתם גם את הפנקסאות והתעודות אשר לבתי החסד, למען יגישום להברון. למחר ביום ב' י"ט שבט עוד טרם האיר היום נסעו לטנטורה לקדם את פניהם, הא' בן־שמואל פקיד המושבה, ומשנהו הא' שטרקמט והגנן הא' רוזנהק ועוד כעשרה רוכבים לפניהם מבני האכרים. בבוקר השכם כבר ראו בזכרון־יעקב את האניה הלבנה של הברון עומדת עוגנת אל חוף קיסריה, ועמדה שם יותר משלש שעות. אז התחילו האכרים והפועלים ושאר תושבי המושבה להתאסף חבורות חבורות, לקבל את פני הברון והברונית: לפני בית הפקידות עמדו בעלי התזמורת ומנהלם, כולם מלובשים מלבושים שוים, בפתח בית־הכנסת עמד החזן ולהקת משורריו, לפני פתח בית־הכנסת עמדו בחצי גורן עגולה כעשרה אכרים זקנים והזקן שבהם אחז ספר תורה בידו, עוד מעט הלאה עמדו שתי שורות אנשים ונשים משני צדי הרחוב — אשר דרך שם יעברו הברון והברונית — וחבורה אחת עמדה אצל היקב, ועוד חבורה אחת הרחיקה ללכת לקראתם עוד הלאה על דרך טנטורה למען יפגשו הם ראשונה את הברון. על כל הנאספים האלה נראה אות שמחה וקורת רוח, כי עוד מעט ועינם תחזינה את הברון רוטשילד ורעיתו הברונית, אשר הוא הוא הנדיב הידוע, הנדיב הגדול הסוכך בכנפי חסדו על הישוב בארה"ק, עוד מעט ואזנם תשמענה אמרי פיו היוצאים מלב חם ומלא אהבה ורחמים, לעמנו הדל והנדכא, בשיחות והרגשות כמו אלה עברו עליהם כל אותן השעות עד בוא הנדיב למושבה. כשתי שעות וחצי לפני הצהרים באה אנית הנדיב לחוף טנטורה, ויעל הברון ורעיתו על החוף ויקבלו את פני הפקידים הנאספים, והברון והברונית עלו על המרכבה, והאדון בן־שמואל ומשנהו במרכבה אחרת ויתר הנאספים רכבו על סוסיהם לפני המרכבות. בעוד כמו שעה באה כל הכבודה עד לפני המושבה, שמה על הדרך יש „באיירה" אחת לאחד האכרים מזכרון־יעקב, (הכונה לפרדס האכר מ ש ה ר ב נ י ק ר. המעתיק.) ובעת עבר הברון עליה, כבד אותו האכר בתפוחי זהב אחדים, ובתאני־חוה, פירות ארצו, והברון שמח על זה, ואכל מהם על העגלה לעיני הרואים. אחר זה באה הכבודה עד לפני היקב אשר גם שם עמדה חבורת אכרים, פועלים ונושאי משרה, ואחדים מהנאספים כשראו את הברון ברכו ברכת שהחיינו בקול רם, והברון והברונית ירדו מהמרכבה ויושט הברון ידו לכל הנותן לו שלום.

משם הלך הוא ורעיתו והפקידים לבקר את היקב פנימה ויתמהמהו שמה כרבע שעה. מהיקב נסעו עד בתי המושבה עצמה, שמה ירד עוד הפעם מהמרכבה וילך ברגליו לבית־הכנסת, — והברונית נסעה לבדה במרכבה לבית הפקידות ובעלי התזמורת קדמו את פניה בנגינותיהם. והברון בא עד לפני בית־הכנסת ועבר בין שתי השורות של האנשים, ויבוא עד להזקנים וישק את ספר התורה אשר בידם, והחזן ומשורריו שרו „ברוך הבא" והעם קראו „יחי הברון", „תחי הברונית", „הידד" ועוד הפעם הושיט את ידו לכל הנותן לו שלום. — שם לפני בית־הכנסת הרגיש הברון כי נאספו שמה גם איזה „מגישי בקשות" ויאמר הברון כי בא הנה רק על אודות עניני המושבה, ולא יקבל היום שום בקשה, ורבים מבעלי הבקשות הבינו מיד כי עליהם להתיאש מחפצם זה, ויחביאו את בקשותיהם בצלחתם ויתבוששו, אבל אחדים מבעלי הבקשות לא אמרו עוד נואש, ויחפשו עצות ואמצעים לבוא עדיו, אבל לא עלתה מאומה בידם, כי הברון לא קבל בשום אופן שום מכתב בקשה. — הברון וכל הפקידים באו לבית־הכנסת ויעלו על הבמה ויאמר הברון כי יקראו אליו כל האכרים כי רצונו להגיד להם איזה דברים הנוגעים רק להם, אבל כבר נאספו בבית־הכנסת גם רבים מהפועלים ונושאי המשרה ויתר העם, והיה קשה אז הדבר להוציא אלו מתוך אלו, לכן חזר הברון ונתן רשות לכל הנאספים לשמוע את דבריו. הברון דבר את דבריו פסקא, פסקא, וכעשר הפסקות עשה בדבריו, ובשפת צרפת, ובקול נמוך, וא׳ שטרקמט תרגם כל פסקא ופסקא, אשכנזית ובקול רם. ואלו המה דברי הברון:

א. „הנה אני לא באתי הנה, אלא רק לדרוש בשלומם של האכרים בזכרון־יעקב, כי לא אוכל להתמהמה פה כי אם כחצי יום ולא יותר, אבל אקוה כי בקרוב אבוא עוד פעם הנה, אך לא יעדתי עוד לזה את העת הנכון".

ב. „צר לי כי מצב הבריאות במושבה איננו עתה טוב מאד, ולזה נחוץ מאד לנטוע במושבה עוד מספר רב מעצי אקליפטוס, וכבר דברתי על אודות זאת עם הא׳ בן־שמואל והא׳ רוזנהק, ולכן אני מבקש מכם שגם אתם תעזרו לזה, כי דבר זה הלא לטובתכם הוא, וכל אחד מכם יטע סביב לביתו וחצרו את עצי האקליפטוס, כפי אשר יורה אותו הגנן הא׳ רוזנהק".

ג. „צר לי על אשר נלקו כרמיכם במחלת הפילוקסרה, אבל כבר שכרתי לזה את הגנן הא׳ בארבייה, הוא פרופסור גדול בצרפת — והוא בעזרת תלמידו הא׳ רוזנהק, — אשר גם אתם ראיתם את עבודתו החרוצה בענין זה — המה ישתדלו לנטוע בכרמיכם את גפני אמריקה מהמינים היותר טובים והיותר בטוחים מהמחלה הזאת".

ד. „האכרים צריכים לבקש להם גם מקורות אחרים למחיתם זולת תנובת כרמיהם, לכן הם צריכים לטפל גם בגדול עופות גדולים, מהמינים המובחרים, שלא תצטרכו לקנותם מכפרים אחרים, וכבר שלחתי להאדון רוזנהק מצרפת עופות

גדולים והוא יתן לכם ביצים מעופות אלה, למען תגדלו גם אתם עופות כאלה במדה מרובה".

ה. „וכן צריכים האכרים שיהיה להם די חלב, למטרה זאת אני אשלח לכם מין עזים טובות, החולבות כמו פרות, ואכילתן היא מעטה, תחת אשר העזים שפה הנן מהמינים הפחותים האוכלות הרבה וחולבות מעט".

ו. „מסחר היין מהמושבות שבארה"ק עוד לא נתפתח כראוי עד עתה, אבל אקוה כי סוף כל סוף, אמצא פתרון גם להשאלה הזאת. — גם עשיית היין במדה מרובה קשה מאד בתחילה, לכן כמובן כי עשיית היין בשנה זו לא נעשה פה באופן מסודר כראוי, אבל אקוה להיטיב גם את הדבר הזה. ברבייה יבוא הנה להשגית על הבצירה ועשיית היין".

ז. „האכרים צריכים לדקדק הרבה גם הם כי יביאו ליקב רק ענבים טובים ונקיים דוקא, למען יהיה היין יותר טוב ויותר משובח".

ח. „מחיר הענבים שאני נותן לכם עד עתה, איננו המחיר האמתי של הענבים. המחיר הזה, הוא רק השערה לפי ערך הכלכלה שנצרך לכם, אבל לעתיד, אתן לכם רק המחיר האמיתי של הענבים ולכן העובדים החרוצים יראו ברכה בעמלם, ואלה אשר לא יעבדו בחריצות, לא יהיה להם שכר הרבה".

ט. „תדעו, כי אני יודע מכל הנעשה במושבה, מדבר גדול עד דבר קטן".

י. „שני פקידים יש לי, אשר המה יבקשו תמיד ממני תמיכה לטובת המושבה. והמה האדון שייד, והא' בן־שמואל, ואני אינני מרוצה בזה כל כך".

„המלים האחרונות חזר וכפלן הברון גם באשכנזית, אבל אמרן בפנים מאירות ובמעט צחוק על השפתים, כאומר: אף על פי כן מה שאני נותן לכם, אני נותן בעין יפה. ככלות הברון לדבר קראו כל הנאספים ברגש „יחי הברון". מבית־הכנסת הלך הברון לבית הפקידות, ושמה קבל עוד את פני הפקידים ונושאי המשרת הגבוהים, ואחר זה אכל שמה את סעודת הצהרים, אבל לא האריך בה יותר מחצי שעה, ומיד אחר סעודתו יצא הוא והברונית מבית הפקידות, והתזמורת אשר עמדה לפני הבית השמיעה את נגינותיה, והברון מחא את כפיו להם לאות תודה, ויאמר להם — בשפת אשכנז — האדון שייד יבוא הנה והוא יכתוב לי פרטיכל, גם מכל דבר הנחוץ לכם. ובעלי התזמורת קראו „יחי הברון". אחרי הנגינות הלכה הברונית יחד עם רעיתו של האדון בן־שמואל, לראות את החנות הגדולה אשר במושבה, ולבקר את בית־הספר, והברון יחד עם הפקידים רכבו על סוסיהם לטייל ברחובות המושבה, האכרים לווהו בקריאות „יחי הברון". אחרי הטיול אשר ארך כרבע שעה צווה הברון שיתאספו אליו האכרים עוד הפעם, כי עוד לו לאמר להם איזה דברים ויבואו לבית הפקידות, ויאמר להם הברון בשפת אשכנז: „דעתי איננה נוחה מאותם הבונים בתים ומשכירים לאחרים ומרבים את המסחר במושבה, וכבר נתתי את פקודותי אודות ענינים כאלה לאדון בן־שמואל, וכל מגמותי וחפצי, שאתם תעשו

רצוני, שתהיו אכרים חרוצים, ואני מצדי אעשה כל הנצרך לטובתכם. האדון שייד אשר אני סומך עליו הרבה, יבוא הנה והוא יכתוב לי מכל הדברים הנחוצים לכם, ואני אמלא את דבריו, ואקוה כי המושבה תהיה לנס ולתפארת". אחר זה הלך גם הברון לבקר את בית־הספר ושהה שם כרבע שעה, ומשם רכב הוא והפקידים והגננים כולם לבקר את גני „נזלה" אשר במערבה של המושבה, — והברונית לא הלכה לנזלה כי אם הוסיפה לבקר את בית־הספר, ותלך גם לבקר את בית־החולים, וכן הלכה לבקר את רעיתו של הרב ש. רפפורט, כי היא עתה יולדת, והיא חונכה בבית היתומות אשר להברון בפריס. והברון בקר בנזלה את הבאיירות, ואת הבאר הגדולה, ואת המשתלה הגדולה אשר שם ויהי שבע רצון, ומנזלה חזרו כולם לחוף טנטורה עם שקיעת החמה, וגם הברונית באה אז לטנטורה, ויעלו על האניה. וגם האדון בן־שמואל ויתר הפקידים עלו על האניה והברון דבר אתם אודות עניני המושבה וימסור להם פקודותיו, כי בחצי הלילה ירדו הפקידים מהאניה והברון והברונית נסעו לדרכם. והנה עברו זה חמש שנים ושמונה חדשים מעת ראינו אותו בבואו בפעם השניה לארה"ק, ומה נשתנה מצב גויתו מאז ועד עתה, אז עוד לא נראה עליו שום רושם של זקנה, רק בחרות ובחרות, והיום כבר התחילו להלבין שער ראשו וזקנו, וגם על רשמי פניו כבר נראה אותות הזקנה, אבל כמו אז גם עתה זריזותו רבה מאד, הוא לא נח כרבע שעה כל אותו היום וגם חצי הלילה, ולא בלה אפילו שעה קלה בלי איזו עבודה או פעולה, והכל בזריזות, וכמעט בהתלהבות, ונפשו מלאה מעניני הישוב וכל פרטיו, והמה לוקחים חלק גדול מעתו..."

בשעת בקורו זה של הברון מסרו לו האכרים מכתב, בו רמזו על שמועה שהגיעה אליהם בדבר שינוי שעתיד לחול בהנהלת הענינים. ואם אמנם יודעים הם להעריך את הבטחותיו ומבינים כמה יהיה מאושר לכונן את מעמדם על בסיס איתן, מתוך שיבטיחו גם את עתידות בניהם, הנה הם מצדם מבקשים להציע כמה הצעות הנוגעות לביסוסם. והואיל ושמעו כי קומיסיה עומדת לבקר את המושבה והיא תבחון הפרטים והתנאים כדי להציע מה שתציע, הם מבקשים כי תנתן להם אפשרות לבוא בדברים עם הקומיסיה ולהציע לה את הצעותיהם... מכל מקום, הפעם ברורים היו הדברים: המושבות, ובתוכן זכרון־יעקב, תעבורנה לידי חברת יק"א. ולא בלי חששות, הסוסים וספיקות קבלו האכרים את החדשה הזאת ואת השינוי הגדול, שהביא בקורו השלישי של הנדיב. הוא אמנם נתכון לטובה, בהיותו בטוח, כי רק חברה זו תוכל להביא את המושבות לידי ביסוס, עד שתוכלנה להתקיים בכוח עצמן, ללא תמיכה.

גירסה אחרת, כפי שמעלים אותה בזכרונם כמה מן הראשונים, מספרת, כי בקורו זה של הברון היה קצר וחטוף. חפץ הנדיב לראות מקרוב, תוך כדי סקור־עין, עד היכן הגיעה המושבה, ואם אמנם מבוססים האכרים עד כדי כך, שלא יהיו זקוקים לתמיכה. כאשר נפגש עם האכרים, שהסיחו לפניו את לבם, ולא העלימו ממנו

חששותיהם, פן יפקירם לפקידות זרה להם, אשר תתעלם מצרכיהם ההכרחיים בשביל ביסוסם, כדי שיתקיימו קיום של כבוד ללא תמיכה, — הרגיעם הברון, והבטיחם, כי מצרכיהם הדחופים ביותר לא יסיח את דעתו, מאחר ששייד ימציא לו דין וחשבון מפורט, אולם גם אחרי שימסור את מושבותיו לחברה אחרת, יוסיף לפקח עליהם ולא יזנחם.

כאשר חזרו האכרים ובקשו, מה שבקשו כבר פעמים רבות, תוספת קרקע למזרע, שכן לא על המטעים לבדם יחיה אכר, השיב הברון והבטיח, כי על תוספת קרקע יתן הוא עצמו את דעתו, ככל שאפשר יהיה לקנות אדמה בסביבה הקרובה.

דברי הברון הניחו את דעתם של האכרים ונתנו בלבם תקוה ובטחון כי לא יעזבו לאנחות, אחרי שבע־עשרה שנות עמל וסבל.

כד.

ערב מפנה

האמנם היה הישוב למעמסה על שכם הנדיב הדגול והאיש נלאה לשאת בנטל כבד זה לבדו?

ומי ומה היא חברה זו העתידה לבוא תחת הנדיב, ופקידיה מה טיבם? היבואו אלה לשכלל את המפעל, לבססו ביסוס גמור, או שיחזרו לתחילתו, ו„מלך חדש — גזרות חדשות"?

קודרים שמי חייהם של האכרים. מצבם הכלכלי קשה מנשוא. הכנסותיהם, מחיר הענבים, שמשלם להם הנדיב, גם בהן אין כדי קיום וכלכלת המשק. ואדמת מזרע — מצער, כמוה כאין.

הברון בבקורו האחרון אמר לאכרים, כי מכאן ואילך ישלם להם את מחיר הענבים כפי הכנסתם למעשה... ומה היתה הכנסתם למעשה לא ידעו האכרים עצמם מעולם.

ומעתה — חברה חדשה, פקידים חדשים. מי יודע מה ילד יום.

*

הרעיון למסור את הנהלת העניינים ליק"א לא בן־לילה צמח. אין ספק, כי הרבה נשאו ונתנו בדבר לפני כן. ב„הצבי" מיום ג' אדר א' תרנ"ז אנו מוצאים פרטים בדבר אספה של חברת ישוב א"י, שנתקיימה בפריז ובראשה ישבו הרב ויסקוף, הרב צדוק כהן וחברי הועד נפתלי לוי שולמן, פרג עורך ה„ארכיב איזראליט". אחרי שיו"ר האספה דבר דברים יוצאים מן הלב על הישוב המחדש עלומיו בא"י, נשא דבריו אליהו שייד על האכרים והפועלים עובדי אדמת הקודש — והקהל שהקשיב לדבריו בשים לב ענה לעומתם במחיאות־כפים. אחרי שייד דיבר

הרב הגדול צדוק כהן על ערך הישוב לעם היהודי הנרדף והמנואץ בפי אויבים רבים. ואלה היו דבריו של שייד:

„אדוני, עד כה בדברנו על המושבות בארץ ישראל, יכולנו רק להבטיח כי היהודים אשר יתישבו שם יתמכרו לעבודת האדמה בהתלהבות. אך הוסף הוספנו, כי כל הימים אשר בני המושבות לא יראו פרי בעבודתם לא תעשה העבודה הזאת אלא מעט, בעצלתים; ורק חובבי־ציון האמתיים השתתפו אתנו באמונה בעתיד. אך רבים מבני עמנו דברו בקול אחד עם צוררי היהודים, כמו שהוא נהוג לצערנו הרבה הרבה בקרבנו, ויאמרו כי לעולם לא יוכלו היהודים להיות אכרים טובים. ועל טענותי ענוני: אם יש לכם כרמים, הלא יען כורמיכם הם נוצרים והעובדים הם ערבים. רק הם עובדים עבודה והיהודים עומדים רק ומביטים... אדוני, הלא ידעתם כי אין חרש כמו מי שאינו רוצה לשמוע. יכול לא יכולתי בשום אופן להביא אמונה בלב אותם שלא רצו להאמין. עתה איפוא הייתי חפץ כי היה יהיו פה בקרבנו! אני מקוה כי הראיות אשר אציע לפני שומעי הנכבדים תפקחנה סוף סוף עיניהם. אבל, גם אם אינם פה, הנה תקותי חזקה כי אחדים משומעי יספרו להם את אשר שמעו. יש רבים האומרים, כי דבר מאומת וברור הוא, כי אין היהודים מסוגלים להשתמש בעשר אצבעותיהם לעבוד עבודה בידיהם. הבה, יבואו נא כל האנטישמיים האלה, יהיו מאיזה מחנה שיהיו, יבואו נא אל מקום המעשה לראות בעיניהם מה שעשינו. ראשית דבר, אין לנו עתה כי אם גננים יהודים. רובם בני האכרים בעצמם, או בני יהודים יושבי הארץ ההיא ובשרותם הם לנו לתועלת רבה. ואלה שמותיהם: האדון כהן, גנן ראשי בגולן הוא בן ירושלים. קבל סמיכותו באנגליה וגרמניה והשלים תלמודו במונפוליה. סגנו, האדון אליפנדרי, הוא מתלמידי מקוה־ישראל. האדון אהרנסון, ראש עבודת האדמה במטולה, הוא בן אכר והשלים למודיו בגריניון. האדון בכור אלחדיף, המפקח על עבודת האדמה ביסוד־המעלה, נולד ברודוס והיה אחד מראשוני התלמידים במקוה ישראל. האדון פרץ פסקל, בן אכר, למד בבית הספר לעבודת האדמה בורשליה (ורסל) הוא גנן ראשי בראש־פנה. סגנו האדון בוקשסתר, בן אכר, למד את עבודת האדמה במושבות וכמו כן חברו האדון הורביץ אשר נתמנה עתה מפקח על עין זיתים. ראש עבודת הגנים בזכרון־יעקב, האדון רוזנהק, הוא בן פריז, תלמיד בית הספר רואיבה אצל אלג'יר. משם הלך להשתלם במונפוליה; סגניו האדונים רואינובסקי, כהן וגרייבסקי הם תלמידי מקוה־ישראל. ראש עבודת האדמה בזכרון־יעקב, האדון בוסקלה, הוא יליד ארץ־ישראל; הוא למד בבית־הספר לעבודת הגנים בוירשליה (ורסל). אחד מסגניו, האדון בנימין, הוא תלמיד מקוה־ישראל, והשני האדון ברונשטין, נתחנך בזכרון־יעקב עצמה. תחת פקודת האדון שליט נמצאת המושבה חדרה, והוא המשגיח על מלאכת יבוש הבצות שם. הוא בן אכר ולמד במונפוליה. בפתח־תקוה מנהל עבודת האדמה האדון אפלבוים, אשר יצא מבית־הספר ברואבה, הוא גם כן בן אכר. סגנו, האדון שמואל, נתחנך

אצלנו. האדון דניאל בריל, גנן ראשי בראשון־לציון, בן אכר ולמד בורשליה ואח״כ במונפוליה. אחיו אברהם בריל השתלם בבית הספר לעבודת הגנים בורשליה והוא מנהל העבודה במזכרת־בתיה. הרי אתם רואים, אדוני, יש לנו עובדים אשר נוכל להראות. הם צעירים לימים, אוהבי פעולה ועבודה וממלאים חובתם באמונה ובלב תמים״.

אהרן אהרנסון, פרץ פסקל, מאיר אפלבוים, האחים דן ואברהם בריל, אלה כולם בני אכרים מזכרון־יעקב.

שייד בודאי נתכון לטובה, בקש להוכיח, כי לא זו בלבד שהישוב כבר מבוסס ויכול להתקיים בכוח עצמו, אלא גם גננים העמיד משלו, מורי הלכה בכל ענפי המשק החקלאי.

על כל פנים, דבר המפנה כבר ברור כל צרכו. „הצבי״ מיום כ״ג שבט תר״ס מספר:

„באספת החודש של ועד חברת „אגודת אחים״ בלונדון היה משא ומתן חשוב בדבר המושבות שעמדו קודם תחת חסותו של הנדיב. ראש האגודה, האדון קלוד מונטיפיורי, פתח את הישיבה באמרו, כי עליו להציע ענין נכבד מאד לפני הועד, ועפ״י הסכמת חבריו שבפריז הזמין את עירכי העתונים לישיבה זו, למען יפרסמו את הדבר בקהל. הוא חפץ פרסום לדבריו, מפני שהם נסבים על אדות צעד חדש וגדול בפעולת חברת ועד „יסוד מושבות ליהודים״. הברון אדמונד די־רוטשילד הציע להפקיד בידי החברה את המושבות שעמדו עד כה תחת חסותו. השאלה נשאלה בראשונה בחודש אוקטובר, ואחרי עיון ועד מיוחד בדבר, החליטו מנהיגי החברה בישיבתם בחודש דצמבר, לקבל את ההצעה. יש שבע מושבות ביהודה, שומרון והגליל, ובהן ארבע מאות ושבעים בתי אבות תושבים, מלבד פועלים עובדים, השוכנים בקרבת המושבות. הסבה אשר הניעה את הברון רוטשילד לזה הוא חפצו בקיום מפעלו. חברת „יסוד מושבות ליהודים״ קנתה כבר הרבה נסיון בעניני הישוב, ובהיות שנראה כי נצטרך להתחיל פרק חדש בהנהגת המושבות, חשב הנדיב כי החברה הזאת היא היותר עלולה להפקיד עתידותיהן בידה. המושבות בכלל עדיין לא הגיעו לתכליתן. ונצרכים סכומים מסוימים בכל שנה להחזקתן. כל זמן שהמושבות היו בידי איש יחיד עשיר היה אולי אי־אפשר להמלט מהנהגה מעוותה; לא כן כאשר תהיינה בידי חברה מסודרת. מטרת הברון בהצעתו היא להיטיב את מעמד המושבות, לא חלילה להשתמט מההתחייבויות החמריות אשר קבל עליו. וגם עתה כשהוא מוסר אותן, לא ריקם הוא מוציא אותן מידיו. — — אחרי הדברים האלה, הודיע קלוד מונטיפיורי את פרטי התנאים שבהם קבלה החברה את המושבות מברון רוטשילד ויאמר, כי הוא מקוה שהפסד כסף לא יהיה גדול, בפרט שלפי דברי האדון מאירסון, אשר חקר ודרש במעמד המושבות, אפשר להגיע בהנהגה יותר טובה, סוף סוף, כי תוכלנה המושבות להתקיים בלי תמיכה. ועתה, המפעל

צריך להצליח, כיון שרוב החברים הכריעו את הכף, והחברה קבלה את המושבות. ורק הוא מבקש חות־דעתם של חברי אגודת־אחים על השאלה הזאת. — — אחרי כל הויכוחים הציע הרב ד״ר אדלר החלטה זו שנתקבלה על ידי רוב החברים: „ועד חברת אגודת־אחים מקוה, כי מסירת המושבות שעמדו תחת חסות ברון אדמונד די־רוטשילד ליד חברת יסוד מושבות ליהודים תביא הצלחה להמושבות״.

*

המושבה עומדת על פרשת דרכים. שמונה־עשרה שנה של עמל ויצירה הביאוה עד הלום. שמונה עשרה שנה חצבו בסלע קן־נשרים, סללו מסלה, הפכו מדבר שממה לשדות בר ולכרמי גפן ופרי, ותחת שמה ושאיה, יליל ישימון, — עוברים הנה והנה רחובות־ישוב מסודרים, ומשכנות אדם, בנויים לנוי, מפארים אותם. ועצים השרישו גזע, העלו צמרת, ופורשים סוכה לצל על כל עובר.

החלום היה למציאות. לא עוד בודד החלוץ במרחבי הישימון. לא עוד אימת רעב וכליה מסביב.

שמונה עשרה שנה ענו בדרך כוחם. המלחמה בצחיח סלע, בטרשי צור וחלמיש, קשה היתה ומיגעת. עתה, מקץ לבטים וסבל אין קץ, מבקשים האכרים, כי יבוא המפנה המכריע, כי יקום חזון חייהם. הם מבקשים לעמוד על קרקע מוצקה, ברשות עצמם, חפשים לעשות כאדם העושה בתוך שלו, ללא פקיד וללא פקודות.

על פרשת דרכים עומדים האכרים ועיניהם צופות בחלל הריק: מה ישא בכנפיו המפנה החדש?

עתה, לנוכח הערפל הפרוש על הבאות, הם נזכרים את חבריהם, אשר עזבום בלא עת, ונדמה להם כאילו שוב הם עזובים בדד במדבר. הה, מה קרובים הם החברים היקרים האלה, אך — מה רחוקים.

שנה נכנסת ושנה יוצאת. המשמר הראשון הולך הלוך וחסור, הלוך ומעוט.

הלך לעולמו מאיר צבי הייפלר. הוא אשר נשא נפשו מראשית הימים ל„פועל כפים ועמל״, כדי לזכות „באחרית טובה״, כאשר „כל אכר תהיה לו חלקתו שלו והיא נקיה מכל אבן״. ואף זכה האיש לקורת־גג, לחלקת אדמה נקיה מאבן, וכבר גם קצר קצירו, התברך בפרי יגיעו, אך עקבות הסבל והיסורים נחרתו בגופו, וכחבריו שקדמוהו — כרע גם הוא תחת עול סובלו.

נפטרה רעיתו של צבי שצמן, אידה. ולמשפחת רפפורט מת נער רך בשנים. ועוד מצבת אבן דוממה: „מנשים באהל תבורך״ אשת ברוך בלום.

נפטר מרדכי צבי ברונשטין, והשאיר אחריו אלמנה ויתומים קטנים. ועוד מצבה: „איש זקן ישר, הולך תמים, מהראשונים שבאו לעבוד אדמתנו, לסלול מסלה, ליטע כרמים, לישב נחלת מצבתנו פה זכרון יעקב, יצחק אייזיק הרשקוביץ״.

מעתה לא יחיד הוא אלתר וינשטוק, „ה ם״ קיימו הבטחתם. הם באו להיות

לו „שכנים". יחד העפילו, יחד נטו שכם לסבול — עתה ינוחו יחד על משכבם בשלום.

ועשרות מצבות קטנות קמו זו ליד זו, ציונים צנועים לצאן קדשים. בתוך חושות העפר נתמצה כוחם, מזי רעב ולחומי רשף צנחו בחיק אמותיהם ונרדמו.

נקטף אחד הבלומנפלדים, האח הבכור, משה בלומנפלד, והוא רק בן כ"ט שנים.

השיב נשמתו התימני סעדיה בן זכריה, נתמעך תחת מפולת סלע.

ואחרון־אחרון, זקן ושבע ימים הלך לעולמו הרוקח יעקב אדלר. אחת־עשרה שנה שרת את המושבה באמונה. באהבה וברחמים רבים שקד על כל חולה וכואב, חבש לכל פצוע, עודד, נחם ורחם.

הלכו למנוחות ענוי ארץ, אנשי עמל תמימי דרך, נשים צדקניות וילדים טהורים, עוללים מחיק אמותיהם ותינוקות מעם ספר תורתם. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים לעולמים.

נומו שנתכם, פהני המולדת. ידענו לכתכם את המדבר בדממה, בענות־רוח. לא מריתם, ותלונה לא עברה שפתי פיכם. על סלעי ישימון־ציה, מזבח אדמתכם, נמצה דמכם, ברעב ובשרב הוקטר חלבכם עד תומו, עולה כליל; וכי היה מדבר לכרמל, מידכם זאת לנו. תם משמרכם עם ענותכם, אך לא תם לריק כוחכם. נרכם יאיר בתוכנו, ולאורו נלך.

אִם דּוּמָם שַׁחוֹתָם תַּחַת עֹל סַבָּלְכֶם,
הֵן שִׁיחַ אֶל שִׂיחַ יָשִׁיר פָּעָלְכֶם;
וּבְלֹחַשׁ שְׁדֵה־הַבָּר, בּוֹ נִצְפֹּן חֲזוֹנְכֶם,
נַט אֹזֶן לִשְׁמוֹעַ מִצְוַת רָצוֹנְכֶם.

בדרומה של המושבה שוכן בית הנצח. נשקף הוא אל רצועת ים התכלת. שם ינוח בשלום על משכבו משה יהודה גרופר. שבתה בת הצחוק המאירה, וכלתה מן החבורה הבדיחה המלבבת, המעודדת ומנחמת.

חמשה ימים אחרי מות גרופר, ערב שבת, עמדו חבריו, ובתוכם זלמן בן חיים, עומדים ומשוחחים על האבדה שאין לה תמורה. „עזב אותנו משה יהודה — אמר בן־חיים, — אכן עזב אותנו לאנחות. מי יפיג את צערנו בשעה של מורת־רוח ופיק ברכים? לא האמנתי, כי תהיה למלאך המות שליטה גם על משה יהודה. והן בעצם כוחו עמד האיש, ועתה מי בתור? „כִּי גַם לֹא יֵדַע הָאָדָם אֶת־עִתּוֹ כַּדָּגִים שֶׁנֶּאֱחָזִים בִּמְצוֹדָה רָעָה וְכַצִּפֳּרִים הָאֲחֻזוֹת בַּפָּח". מה רב יבול כרמינו השנה, ומשה יהודה לא ישתה עמנו".

— לאן אתה הולך? — שאלו החברים, כשראו את בן־חיים פונה והולך מעמם.

— כיון שכך... אלך ואקנה לי חליפה חדשה. אף ערב שבת היום.

— תבלה ותחדש.

בן־חיים פנה ללכת אל ה„דפו", אך עד הדפו לא הגיע. בדרך חש את לבו. מיד חזר על עקבותיו ומהר לביתו, נפל על מטתו וקרא: „פרידה, אני מרגיש עצמי ברע... מאד רע לי... למה חושך בבית, העלי את המנורה".

הבהילו את הרופא. הרופא צוה להחיש קרח.

קרח מנין? קרח צריך להביא מחיפה. רתמו שלש פרדות בעגלה, והשליחים דוהרים כבסערה. לקראת אלה יצאו עוד שני זוגות בהמות, להחליף את הבהמות היגעות.

אכן הגיע הקרח... שלש שעות אחרי שהאיש השיב נשמתו. „קדחת צהובה" שרפה את בן־חיים, והוא רק בן 28 שנים, והשאיר אחריו אשה ושלשה יתומים פעוטים, שני בנים ובת.

ולא זכה לקצת נחת ונחמה גם שמעון שורצמן, כמה יסורים נתייסר, כמה נסיונות נתנסה — ולא זכה. על פרשת דרכים נפל.

והנה: „האיש אשר קנא לשם עמו ותעודתו", קלמן שלמה קנטור, מן „הארבייטער שוללע", בטרם הגיע לאחרית דרכו לוקח מעם משפחתו. ובאבן נחקק: „צדיק באמונתו יחיה, עד יגוע לא תסור תומתו ממנו".

והנה קברות אנשי חדרה, שנשרפו בלהבת הקדחת. אלה ואלה קדושים בחייהם וקדושים במותם.

*

יבול הענבים בבציר שנת 1899 היה מבורך: זכרון־יעקב הכניסה 3309 קנטר, ומחירם בפרנקים היה 151.273. בת־שלמה הכניסה 851 קנטר, ומחירם בפרנקים 37.761. מאיר־שפיה הכניסה 768 קנטר, 37.732 פרנקים.

בסך הכל הכניסו ליקב 4928 קנטר ענבים, ששוים הגיע עד 226.766 פרנק.

ואחרי כל השבח הזה אין לאכר כדי קיום לו ולמשפחתו, להוצאות העבודה ולכלכלת הבהמות.

ושוב נשאלת השאלה, שאלת השאלות: האם על המטעים לבדם יחיה האכר?

ביום כ"ז אב תרנ"ט, 13 באוגוסט 1899, יצא בן־שמואל מן המושבה בדרכו לפריז. עמו יצאה כל משפחתו. ידוע ידעו האכרים, כי זאת הפעם יצא שלא על מנת לחזור. במקומו של בן־שמואל נשאר הפקיד שטרקמט.

נסתיימה כהונת בן־שמואל, בת עשר שנים. וראויה פרשה גדולה זו, שתהיה חקוקה על לוח לבם של כל שוחרי תחית ישראל בארצו. זו היתה פרשה, שכולה מסירות, ושקידה, ואהבה לבנין הארץ ולבוניה. לא נוסדו מוסדות על שמו של בן־שמואל, לא הוקמו אנדרטאות. רק בלוח השיש על מגדל בריכות המים בזכרון־יעקב נחרת שמו. אין עושים נפשות לצדיקים.

זכרו יפקד בין כל אותם הברוכים והמבורכים, אשר לא חסכו מדמם וחלבם לטובת בנינה ושגשוגה של זכרון־יעקב!

ימים אחדים אחרי נסיעתו של בן־שמואל, הקבילה המושבה זכרון־יעקב את פני הא' מאירסון. —

באמצע שנת תר"ס החל המו"מ בדבר השינוי הגדול בהנהלת הענינים ובסוף השנה מסר הנדיב את מושבותיו לחברת יק"א. יק"א שלחה לאה"ק את הא' מאירסון והוא ישב בארץ כשלשה חדשים, והתחקה על שורש כל דבר, על צרכי כל מושבה ומושבה וכל יחיד ויחיד, ואף הודיע, כי החברה תמלא את כל הדרוש לכל מושבה למען תוכל להתקיים כדרכה, לא בתורת חסד וצדקה, ואלה מיושביהן שאי־אפשר יהיה להחזיק בידם לפי שיטה זו יהיו מוכרחים לעזוב את מקומם. ואולם לא ה„מדרש" עיקר אלא — המעשה, והמעשה הוא פרשה בפני עצמה.

אך על זה בפרק הבא.

כה.

על משואות המעבר

שנת תר"ס ממשמשת ובאה והיא נושאת למושבה עננים כבדים ועכורים.

בחודש אוגוסט 1899 הגיע הא' מאירסון לזכרון־יעקב כבא־כוח חברת יק"א. הוא שהה במושבה ימים רבים, אך איש לא ידע לשם מה בא ומה חפצו. בחצי חודש אלול תרנ"ט שלח מאירסון לקרוא את כל האכרים לבית הפקידות. כשנתאספו האכרים כולם הודיע להם מאירסון, כי הברון מבקש ממנו לשאול אותם, במה יוכל לבסס את מעמדם ולא יהיו זקוקים עוד לתמיכה. האכרים הסבירו להא' מאירסון ואמרו, כי רק אם יקבלו אדמת־מזרע יהיה מצבם מבוסס, הואיל ומן הכרמים בלבד אין להם תקוה להגיע לידי קיום של בטחון. הנה כבר נעשו בזכרון־יעקב — הוסיפו האכרים — כל מיני נסיונות במטעים, וברכה אין.

— יתנו לנו קרקע, נחרוש ונזרע ונוציא לחם מן הארץ לנו ולבהמותינו, ומצאנו חית נפשנו ללא תמיכה.

— אדמת זכרון־יעקב יכולה לכלכל 30—25 משפחות אכרים — משיב להם מאירסון, — ואתם מספרכם למעלה משמונים משפחות. קרקע אין, כי אין קרקע סמוכה לקניה. אין דרך אחרת, בלתי אם יקומו חמשים משפחות מביניכם וילכו.

— שום אכר לא יעזוב את אדמתו לעולם. העצה אחת היא: להוסיף אדמה לכל אכר כדי פרנסתו. מן ההכרח הוא, שהברון יתור אחרי קרקעות בסביבה בשביל האכרים, שנפשם קשורה בנחלתם וישוב הארץ הוא כל מאוים. אם כה ואם כה, איש לא יעזוב את נחלתו.

— יפה — משיב להם מאירסון — ובמה תחיו את נפשכם עד אשר תזכו לתוספת אדמה?

— לא אנחנו יעצנו מטעי כרמים. כל חפצנו עבודת אדמה כפשוטה, זרע וקציר. על כל פנים, עדיין לא אבדה תקוה: הואיל, והברון קנה כבר את הענבים והכניסם ליקביו, ישלם נא לנו מחירם ככל שימצא לטוב, ואנו נתפרנס בלי תמיכה.

אך לא כך דעתו של מאירסון, הוא סבור כי הצעתו טובה יותר: יעבדו האכרים תחת השגחת הגננים של הפקידות, יקבלו שכר יומם, ומצאו פרנסתם. יבול הענבים שייך, כמובן, לפקידות, כמו שגם עסק היין של הפקידות הוא.

לכך בודאי ובודאי שאין איש מן האכרים מסכים. „טאג־ליינער" — לא! היה לא תהיה כזאת אחרי שמונה־עשרה שנות סבל וקרבנות.

— אין חפצנו לעבוד תחת יד הגננים כפועלים שכירי־יום. כל איש מאתנו נאמן לקבל על עצמו את האחריות למשקו.

בין שיחה לשיחה עם מאירסון מתכנסים האכרים לאספה. רבות היו האספות, ובכולן נשמעת מפי האכרים זעקת חרדה לגורלם ולגורל מושבתם.

„הזה שכרנו חלף ח"י שנות סבלותינו וקרבנותינו"? — קורא מ ת ת י ה ו ת מ ש י ס במר נפשו. „הלעבדים נמכרנו". והוא דורש מאחיו לתת יד איש לרעהו ולנטות שכם אחד, כדי לכונן את האחדות, ולהבטיח, כי במערכה זו ינחלו הם את הנצחון.

מ ת ת י ה ו ת מ ש י ס היה אדם של צורה, בעל הגיון בריא, נואם רב־כשרון, ודברי פיו צרופים ומזוקקים, יוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב. על הפקידות היה מותח דין קשה, ובמחלוקת עמה עמד כסלע איתן ולא ידע פשרה.

„נפלאו ממנו דרכי הפקידות ונפלאים מעשיה ומזמותיה" — היה מתתיהו תמשיס טוען וחוזר וטוען בכל אספה ואספה — „עכשיו — טוענת הפקידות — הזקין אכר פלוני ואכר אלמוני ואין להם עוד מקום במושבה. עוד שנים מספר תעבורנה וגם השאר יזקינו, וגם להם לא יהיה מקום פה, ומה יהיה בסופנו. עלינו איפוא לחפוש דרכינו ולחשב מעשינו. אין לפנינו כי אם מוצא אחד: כל ישראל ערבים זה בזה! כולנו כאחד חברים ואח לצרה יולד. יש ביניכם מספר אכרים, שהכנסתם מכרמי הענבים יש בה כדי להבטיח להם את קיומם. אך יש ביניכם גם אכרים שאך ענבים מעט להם, והכנסתם דלה ועלובה, ופעמים כמוה כאין. אם לא נקום לעזרתם, אם לא נחזק ידיהם, נחרץ משפטם: לעזוב את מושבתם ואת אדמתם, אשר בזעת אפיהם השקוה ואת מיטב כוחם ואונם נתנו לה. לכן זאת נעשה וישועתנו קרובה לבוא. קומו וניסד קומונה. כל יבול הכרמים נחלת הכלל יהיה, ואת הכנסתנו, אחד המרבה ואחד הממעיט, נחלק ביניכם חלק כחלק. קומונה זו תכונן את אחדותנו, והיא תתן לנו כוח לעמוד על נפשנו עד בוא תקותנו".

אכן זכות גדולה נתגלגלה על ידי מתתיהו תמשיס. רעיון הקומונה, פרי רוחו,

נתקבל פה אחד. וכיון שהאכרים — לפי התנאי שהותנה עם הפקידות — היו חייבים להמציא את הענבים עד מכונת הגריסה, העסיקו את שאר האכרים, אלה שלא היו להם ענבים, בעבודת ההרקה.

תשובת מאירסון היתה הבטחה: להשפיע על הברון הנדיב, שיוסיף לכל אכר אדמת־חריש עד כדי שיוכלו לספק את צרכי־קיומם בשלמות. מתוך הבטחה זו נפרדו האכרים ממאירסון, וימים מספר אחרי פגישה זו יצא מן המושבה.

רק לאחר שיצא מאירסון נתבררו מעט מן הפרטים שגרמו לשהייתו הארוכה במושבה. שטרקמט פטר את ה„כור" (מקהלת המשוררים) וכן גם את מנהל התזמורת, אף על פי שקיום התזמורת היה מובטח ממס הבשר. שטרקמט פקד שלא להשכיר דירות ל„זרים". עכב את תשלום דמי הענבים וגם את כסף התמיכה לא שלם. מעתה לא היתה לפני האכרים דרך אלא לקבל קרדיט ב„דפו".

אחרי חוה"מ סוכות נקראה אספה כללית של האכרים ונבחר ועד בן י"ג חברים לזמן של שלוש שנים, לשם הנהלת עניני הקומונה. לועד זה נבחרו: ל. ניימן, יוסף גרף, מאיר ליב הירשקו, זיידה גולדשטין, אלתר לייטנר, זלמן הלפרין, יוסף אפשטין, יצחק קופמן, א. וינטרויב, מרדכי בונשטין, אריה ליב נידרמן, יעקב אפשטין ומרדכי קרניאל.

מאספה לאספה הלכה וגמלה ההחלטה לחלק את כל ההכנסה מן הענבים לפי הנפשות, אחד המרבה ואחד הממעיט להכניס ענבים מכרמו ליקב. כולם שוים לגורל.

קראו לזה „קומונת הענבים", והועד — „ועד הקומונה", ובחירתו לשלש שנים — „שלש שנות הקומונה" בדברי ימי הישוב.

והרי לפנינו מכתב הועד אל הפקידות:

„אנו מודיעים לאדמיניסטרציה הנכבדה, כי היום 20 ספטמבר 1899 נבחר ועד. המושבה מצאה לנכון, כי הועד יהיה בן 13 חברים ויבחר לשלש שנים; וינהל את עניני המושבה, הכנסת־אורחים, בית־הכנסת, הספריה ולינת הצדק; הנבחרים הם:

1)	ניימן	51 קולות	8)	יעקב אפשטין	22 קולות
2)	הירשקו	50 „	9)	בונשטין	27 „
3)	יוסף גרף	50 „	10)	זלמן הלפרין	37 „
4)	זיידע גולדשטין	46 „	11)	וינטרויב	26 „
5)	לייטנר	42 „	12)	ליב נידרמן	25 „
6)	יצחק קופמן	39 „	13)	מרדכי קרניאל	20 „
7)	יוסף אפשטין	37 „			

אנו מעידים, כי הבחירות התנהלו בסדר גמור".

„וינהל את עניני המושבה, הכנסת אורחים" וכו'. לנהל את עניני המושבה? פרוש הדבר, לפרוץ לתוך תחומה של הפקידות! שטרקמט ראה כאן פגיעה בכבודו,

ובסמכותו. והרי כאן רמז, כי האכרים אחת החליטו — להשיב מלחמה שערה.

אברהם שמואל הרשברג בספר „משפט הישוב החדש בא״י״ (וילנא תרס״א) כותב על הקומונה, לאמור: „אפס בני המושבה זכרון־יעקב הראו בימים האחרונים, מיום שנשמע מפי הפקידות כי צר המקום בזכרון לכל בני המושבה, אות אחדות אמתית, אשר ראויה היא למופת בישראל: בשתי השנים האחרונות חלקו ביניהם את הכנסת מושבתם לפי מכסת נפשותיהם, חלק כחלק, לא העדיפו לעשיר, שהכנסתו מרובה, ולא החסירו לעני שהכנסתו מועטת. ותרנות לפי חוקי קומונה מופתית כיי צריכה להחקק לזכרון בדברי ימי הישוב!״

האכרים הבינו כי דבר־מה מתרחש מאחרי הקלעים שבבית הפקידות, אבל מה הוא אותו דבר — לא ידעו. יום אחד נקרא הועד לבית הפקידות ושטרקמט מסר לידם שלושה מכתבים ובקש לקרוא את כל האכרים לאספה בבנין גן־הילדים, כדי לקרוא לפניהם את המכתבים הללו. בערב יום א׳ לחודש כסלו תר״ס נתכנסו כל אכרי המושבה לאולם גן־הילדים, ואחד מחברי הועד קרא לפניהם את שלושת המכתבים: אחד מברביה, גנן צרפתי, הממונה מטעם הברון על הכרמים במושבותיו; השני מאת הא׳ וורמסר הצעיר, ממלא מקומו של שייד; והמכתב השלישי מאת הברון וכתוב בעצם ידו. חשכו עיני האכרים בשמעם את תוכן המכתבים, שהכילו גזירות רעות לימים יבואו. מתוך הדברים נודע כי שייד פוטר לגמרי ממשרתו. ואלה הן הגזירות החדשות:

1. להפסיק את מתן התמיכה לבעל המשפחה ולאשתו, וכן גם לילדים שלמטה מגיל 5 שנים.
2. האכר יעבוד כשכיר־יום תחת פקודת רוזנהק. ומי שלא ימלא את הפקודה יענש קשה.

שני ימים תמימים התהלכו האכרים כנדהמים, ואיש אל רעהו יתמהו: „מי פלל, כי אחרי 18 שנה של עבודה קשה וסבל רב, מתוך תקוה לבוא אל המנוחה ואל הנחלה, תקום עלינו הפקידות בגזירות קשות כאלה?״

עברו ימים מספר ושטרקמט בשר לועד, כי האכרים לא יקבלו תמיכה גם בשביל בניהם המבוגרים. כל אחד מהם חייב לעבוד כשכיר־יום כדי להשתכר את לחמו. כל השתדלותו של הועד לפני שטרקמט ורוזנהק לבטל את רוע הגזירה לא הועילה, כאשר לא הועילו הסברותיו, שלא כדי להיות שכירי־יום עמלו וסבלו עד כה.

ועד המושבה במכתבו לפקידות, מיום 7.12.99, הדוחה עלילה שפלה שהעלילו על האכרים כאילו הם מתרשלים בעבודתם וכו׳, כותב: „העבודה הנדרשת ע״י הברון היא גם לטובתנו ועל־ידה נוכל להמציא את הענבים שלנו ליקב. ובנוגע להודעה בדבר הפסקת התמיכה לילדים והעזרה התכופה שדרשנו, כל זמן שלא נכנע לפקודותיו של הא׳ רוזנהק, הרינו עונים בזה, שמסרנו כמה פעמים לפקידות,

שאנו דורשים את תשלום מחיר הענבים שמסרנו ליקב, לא בתורת תמיכה אלא למחיתנו. בנוגע לעזרה התכופה שהפקידות ממאנת לתת לנו, הרי מובן מאליו שעי"ז תתעכב העבודה, והאחריות תחול על הפקידות לבדה".

רוזנהק פרסם מודעה ובה הזמין את האכרים לבוא למשרדו לקבל את הקרדיטים הדרושים לעבודת הכרמים. האכרים ענו למר רוזנהק, שמאחר שבחרו בועד, עליו לפנות אליו, ולו, לועד, ימסור את הקרדיטים. מאין ברירה, שלח רוזנהק לקרוא לועד והראה להם את רשימת הקרדיטים. שוב נקראה אספה כללית והועד מסר את רשימת הקרדיטים, בצירוף הודעה מטעם הפקידות שאין האכרים אלא פועלים פשוטים, שעליהם להשלים מתכונת של עבודה בכל יום ולקבל שכר של שני פראנק ליום לפרנסתם. האכרים סרבו לקבל את הקרדיטים בתנאים כאלה והחזירום לפקידות.

תקיפותם של האכרים עוררה את חמתם של שטרקמט ורוזנהק, עד שלא נמנעו מהשתמש גם בדרכי־כפיה. הם פטרו את בני האכרים שעבדו בחבתנות, עכבו את תשלום דמי הענבים וגם כסף תמיכה לא חלקו. הם הודיעו, כי הרעב יכריח את האכרים לקבל את דרישתם, ולוא תהא זו גזרה. הועד פנה ותבע מאת הפקידות לשלם לאכרים את מחיר הענבים שספקו ליקב בשנה זו. שטרקמט מאן לשמוע. אולם עד מהרה הכיר לדעת, כי האכרים עומדים כולם כאיש אחד, ומהחלטתם לא ישובו, ולגזרת הפקידות לא יכנעו, ואפילו יגועו ברעב היה לא יהיו לשכירי־יום.

בשנת 1900 פרסמה יק"א דו"ח האומר:

„המושבות שתחת חסותו של הברון עברו תחת הנהלתנו מיום 1 ינואר 1900. מפני ההפסדים הגדולים הנגרמים בעסק המושבות, על ידי ההוצאות המרובות, שלא לפי מספר העובדים, ראינו צורך להביא שינויים עיקריים. תכנית הריפורמה שעובדה על ידינו מובעת בסעיפים הבאים:

1) צמצום הפקידים ע"י הפחתת הפרסונל.

2) הפחתה, או בשעת הצורך גם בטול ההוצאות, שאין עמן בטחון מוחלט של תועלת. למסור לאכרים את שרות הקהלה שיפקחו בעצמם על עניני העדה.

3) הפחתת הוצאות המטעים והוצאות התוצרת בכלל.

4) לשקוד על התפתחות המכירה.

5) לחדש ענפי משק המבטיחים הכנסה ולשקוד על התפתחותם.

6) לרכוש אדמה לפלחה".

ואולם מה רב המרחק בין תכנית כתובה על הניר ובין המציאות למעשה!

„במרץ נגשנו לעבודתנו ובלב מלא תקוה, כי השם יהיה בעוזרינו וצדקתנו תצא לאור" — רושם ביומנו ירחמיאל הלפרין. וגם הועד לא ישב בחבוק־ידים. בראותו כי עברו שלשה חדשים והאכרים לא קבלו את מחיר ענביהם ולא את

תמיכתם ומצבם הורע מאד, החליט הועד, כי יש לעשות מעשה ולפרסם מעט מדרכי השררה של הפקידות גם מחוץ לתחומי המושבה. הועד פנה במכתבים וכרוזים, שבהם תאר את פני הדברים ושלחם לכמה אישים שבחוצה לארץ. לאזנו של שטרקמט גונב שמץ דבר מן המכתבים והכרוזים האלה, והוא נחפז ומצא עצה, כי המכתבים לא יצאו מן הארץ ולא ישלחו לתעודתם. והמכתבים אמנם הגיעו, מעשה נסים, לידיו, והוא דן אותם לשרפה. הועד לא אמר נואש והכין מכתבים וחוזרים שנית — והפעם העבירם ליפו על־ידי שליח מיוחד. ואותו שליח לא אחר גם להביא במרוץ הזמן תשובה מאישיות בעלת השפעה גדולה, אשר עודדה את האכרים לעמוד בעבודתם במרץ ובאומץ — כי סוף הגאולה לבוא.

אבל הגאולה לא מהרה לבוא. וביום י״ט לחודש כסלו תר״ס בחרו האכרים במשלחת בת שמונה אנשים שתסע לפריז ותבוא בדברים עם הברון עצמו. כסף להוצאות הדרך אספו האכרים ביניהם לבין עצמם, איש איש נתן כפי כוחו. אלא שלפי שעה נתעכבה המשלחת, משום שחכו לתשובה על המכתבים שנשלחו לפריז.

ביום ד׳ לחודש טבת הזמין אליו שטרקמט את חברי הועד וקרא לפניהם מכתב שהגיע מפריז, מאת הברון, ובו הערה מיוחדת — להשמיע את דברי המכתב באזני כל האכרים. אותו ערב התאספו כל האכרים לאולם גן־הילדים לשמוע את הדברים. במכתב נאמר: „שיש להכריח את האכרים ואת נשיהם וילדיהם בכוח השוט לצאת לעבודה״... בדקו האכרים את המכתב יפה יפה, ומצאו, כי לא מיד הברון הוא בא, כי אם מיד הפקידים...

האכרים לא זזו כמלוא־נימה מהחלטתם. ביום 1 לינואר נסע שטרקמט בחשאי לבירות, ורק ביום 22 לחודש חזר למושבה. גם נסיעתו זו לא באה אלא מתוך כונה של כפיה. למחרת בואו פנו אליו חברי הועד ובקשו ממנו תשובה ברורה, אך לשוא, הם לא יכלו להציל מפיו דבר. מעתה ברור היה לכולם, כי אין לדחות עוד את צאת המשלחת לפריז. ביום 24 לינואר (1900) יצאו שמונה חברי המשלחת לעכו, להכין את תעודות המסע. חברי המשלחת הודיעו לפקידות על־דבר נסיעתם לפריז, ושטרקמט ניסה למנוע את הנסיעה, ויהי מה, וחפצו הצליח בידו. לא היו ימים מועטים ומפריס הגיעה תשובה קצרה: „שהמשלחת לא תצא״.

ביום 28 לחודש ינואר, כ״ח שבט, נאספו האכרים לבית־הכנסת והזמינו שמה גם את הא׳ שטרקמט. על שאלתם, מפני מה אין הוא משלם את מחיר הענבים והאכרים ומשפחותיהם רעבים ללחם? התנצל שטרקמט, ואמר, כי הוא אינו אלא פקיד ועושה „רק״ את דבר שולחו בפריס... תשובה זו שמשה לו לשטרקמט סגולה בדוקה כל פעם שהיה בא בין המצרים. משהיה רואה, כי הסבלנות הגיעה לקצה וזעם האכרים הולך וסוער עליו, היה משמיע „לחש״ זה על „שולחו״ מפריז. זכר „השולח מפריז״ היה מכניע את האכרים ומצנן את דמם בקרבם. לבם רחש אהבה, כבוד ויקר לאיש חסדם ומושיעם, ולא קמה בהם רוח לעשות מעשה כל שהוא,

שעלול, חלילה, לגרום לו צער או כעס. ואם גם ידעו, כי לא תמיד עושים שלוחיו אלה את רצונו לאמתו, היו כובשים רוחם, ויד הפקידים היתה על העליונה, כי אלה נעלו בפניהם תמיד את השערים, והברון, על כרחו, היה חי מפיהם ורק מפיהם. לפיכך גם נולד הרעיון לשלוח משלחת לפריז. ואם עדיין לא יצאה לדרכה, הרי שוב ידה של הפקידות באמצע.

השיחה עם שטרקמט בבית־הכנסת נמשכה שלש שעות, ללא תכלית. אז שלח הועד טלגרמה לפריז בשם האכרים, ובה הודיעו, כי זה ארבעה חדשים הם עובדים ואינם מקבלים שכרם. התשובה מפריז לא אחרה לבוא: על האכרים לחכות עד שתבוא בקרוב משלחת מיוחדת מפריז, שתברר את הדברים. ולפי שעה, עליהם לקבל למחיתם „עד לחשבון"... מאין ברירה, הסכימו להצעת פריז. אבל רק ביום 7 לפברואר, ראש חודש אדר, קבלו האכרים סוף־סוף משהו למחיתם, מי 15 מג׳ידות ומי 10 מג׳ידות, „מלח לדיסה", כדברי אחד האכרים. ועיניהם נשואות אל המשלחת מפריז.

בינתים דורש רוזנהק מאת האכרים למדוד את קרקעות ההרים, לחפור בורות כדי לנטוע בהם עצי־זיתים, עצי־תות לתעשית משי, גם תאנים, אגוזים ועוד מיני מטעים למשפחת השקדים. אבל האכרים התנגדו לתכנית זו, בטענם, כי „הגיע הזמן שהאכרים ידעו בעצמם את צרכי עבודתם, ללא פקודות מפי מנהל ופקיד. יודע האכר מה יטע ומה לא יטע, מה יועיל למחיתו ומה לא יועיל"... הם אמנם לא למדו ולא קבלו סמיכות ל„אגרונומים", אבל את טבע אדמת הטרשים שלהם, סגולותיה ומגרעותיה, הם יודעים יפה כאגרונומים מוסמכים. ולא סרבו האכרים למטע זיתים, כי אדמת ההרים יפה לזיתים ופריים עלול להביא להם ברכה, אלא שלמטעים אחרים, כגון עצי־תות ואגוזים לא הסכימו, ומחו על־כך בפני רוזנהק. אבל לא רוזנהק יבטל דעתו מפני דעת האכרים. הוא דרש בכל תוקף לגשת לעבודה ואיים על האכרים, שאם לא יצאו מיד לעבודה, תהיה אחריתם מרה. האכרים הוכרחו לצאת לעבודה, מדדו את הקרקעות, חפרו את הבורות, אבל עבודת המטע לא יצאה לפועל. מי הגשמים גרפו את האדמה וסתמו את הבורות... הפקיד, על כל פנים, השיג את חפצו.

שטרקמט ורוזנהק הביאו דבת האכרים רעה בתזכירים ששלחו לפריס. האכרים מתמרמרים וטוענים, כי לא באו לא״י כדי לעבוד כפועלים שכירים. „אם פקידי הברון בזבזו כספים והרבו שגיאות על שגיאות — לא אשמתנו היא"...

שוב חוזרים שטרקמט ורוזנהק וטופלים עליהם אשמות וכותבים לפריז שהאכרים מורדים הם, רבולוציונרים, שמסרבים לעבוד כפועלים שכירים, וטוענים, כי האדמה אדמתם, מקנת כספם.

בעיקר מכוונות טענות האכרים אל רוזנהק: „אתה — הם טוענים — היודע את עבודתנו ומכיר אותה, אתה היודע את זכויותינו — כיצד אתה טופל עלינו אשמות אלה?"

משיב רוזנהק ואומר: „אותי אל תאשימו. עוד תציבו לי מצבת זהב"... ורוזנהק הבטיחם להראות להם כבר באותו הערב שני מכתבים שהגיעו מפריס.

במכתב אחד מפרופ׳ ברבייה נאמר: „חביבי רוזנהק, כפי שעיני רואות רפה־רוח אתה ביותר מכדי לעסוק עם האכרים מזכרון־יעקב. עליך לכפות עליהם משמעת ללא רחמים". (הנוסח בצרפתית: une discipline impitoyable) והמכתב השני ממאירסון: „חביבי רוזנהק, תאמר לאכרים של זכרון־יעקב, כי אין לנו שום חובה כלפיהם. לא אנחנו הבאנו אותם לפלשתינה — ארץ שכל התנאים בה רעים. ואנו לא התחייבנו להבטיחם מפני חיות הטרף צמאות־הדם של פקידי השלטון". (הנוסח הצרפתי: la kapacité des fonctionnaires). מן הזקנים, זלמן פומרנץ, ישראל שכטר, מאיר ליב הירשקו וליב נידרמן, קמו ואמרו: „ברוך השם, עתה עינינו הרואות כי אין מעלים אור בטרם לילה, אל יאוש!"

עתה גדלה ביותר חשיבותה של הקומונה.

*

על מצב הדברים בימים ההם אנו יכולים ללמוד הרבה ממכתבו של אהרן אהרנסון לד"ר ה. יפה, מיום 2.7.1900, במכתב זה הוא מספר גם על משלחת הממשלה הטורקית, המתכונת להצר את צעדי ההתישבות היהודית. בין יק"א מזה והממשלה הטורקית מזה, נמצאים האכרים בין הפטיש והסדן. וזה לשון המכתב:

„— — הנך שואל לחדשות מן המושבות. האמת היא כי אינן משמחות לגמרי. לא אוכל לאמר בדיוק על מצב האחרות, אך עבור ז"י אין כל חדש משמח, נהפוך הוא. באשר לעניני חוץ, יחסים עם... השכנים, רושם כללי שנתקבל במחוז... מכאיב. בהיותי בקי בשפות הערבית וביחוד התורכית, הוכנסתי בתוך העניינים כתוצאה מהקריאות התדירות... ובאשר למצב ביחס לקשרים עם הממשלה, אפשר לדעתי לאמר בברור, כי לעולם לא עברה המושבה משבר כזה. ומה שמפחיד ביותר, זהו, כי רוע המצב גדל והולך בהיות ושום דבר אינו נעשה כדי לצאת מן המצוקה. מצער מאד חוסר השטה בארגון כדי לנהל יפה את העניינים עם הממשלה. אין אני בעד ריכוז ההנהלה בענינים אלה. יודע אני את הסכנה באם ההוצאה לפועל של המו"מ הדרוש ימסר לאיש אחד. למרות שיהא צורך באחוד הפעולה. מה שמדהים ביותר, הוא, אם תצטרכנה שלש מושבות שכנות לקבל כל אחת פקודה מאותו מין ומאותו פקיד — אין הפעולה משותפת כי אם כל אחת עושה את מאמציה מבלי להתענין בדרכי השניה שנעשו כבר ובתוצאות המקוות, ולבסוף מפריעים זה לזה ומגיעים לתוצאות אפסיות. מה שקלקל למושבות הוא החלופים... (בפקידות?) פקידים טובים אלה שהיו רגילים להתמרד בתקופה הרוטשילדית, נכנעו באופן פתאומי למשמעת המוחלטת ובלתי הגיונית. — — ומי כמוך לדעת את הרושם העז המתקבל על הכלכלה כולה משנוי של שלטון בלתי סדיר, ובאמת מהרה

הרגישו בתוצאות. ישנה התנגדות גלויה לנו. אין אפשרות להשיג בכסף את אשר היו נותנים קודם לכן מתוך ידידות בלבד. משתדלים להכשילנו באופן שיטתי, בכל מפעל בלי יוצא מן הכלל. הוסף אל כל זה את חוסר הכשרון המוחלט והמצער באלה אשר עליהם לפעול בפני הפקידים ויהיה לך מושג מה מן המצב הפוליטי של היהודים בשומרון ובגליל העליון... הנך יודע בודאי כי הגיעה לז"י משלחת מ־3 שליחים של... לבקר את עניני היהודים ולראות אם לא עברו על גבול המורשה מאת הממשלה כגון קנית אדמה, בנית בתים וכו'. הנה בז"י אנו בסדר יחסי. רחוקים אנו מרכישת מספר הדונמים שהורשה לברון לקנות, כ־2.000 עדיין חסרים, כנגד זה יש יותר מ־130 בתים שיש עבורם הרשיון וכן עלה מספר המתישבים. על המשלחת לברר כל זה. האדמות והבתים למעלה מהמספר הקצוב, שייכים לממשלה אשר תושיב עליהם מהגרים, סבורים מכרתים. איני חושש לקיצוניות כזו, אך יש לדעת כי לו ידעו לשכנע משלחת זו לטובת ההתישבות יכול היה הדו"ח שימסרו ליצור תקופה בספרי ימי ההתישבות. משלחת זו מורכבת ממפקח זקן המכיר את הנעשה בארץ־ישראל ואשר אהדתו הושגה עבורנו, אם לא השתנה הדבר ע"י מעשיה של הי"א, בהרחיקה את מר פרנק מבירות; ממזכיר פרטי מנזרת הפנים, אשר נשלח במיוחד במשלחת רשמית כדי לאמור לנו את בקשותיו האינטימיות של המיניסטר (הנזיר), ולבסוף, ממפקד אשר לו קשרים חזקים עם... שני האחרונים אינם עוד לצדנו. אין הם מתכוננים למלא את שליחותם בלבד, כי אם לעבור עליה. הם תוחבים את חוטמם גם במקומות לא להם. בהיותי פה היחיד המדבר תורכית הייתי בקשרי יחסים עם משלחת זו, אשר רק אחד מהם מגמגם צרפתית. דברתי עמם באריכות ובגלוי והגעתי למסקנה זו: אם לא יבינו לספק את רצון המזכיר, של הוזיר ושל המפקד, ימסרו דו"ח לרעתנו ושיוכל להזיק לנו במאד. ונהפוך הוא, אם ישיגו את אהדתם, ודרישותיהם אינן גדולות מדי, יתקבל דו"ח אשר ביום מן הימים יהיה לנו לתועלת רבה. אין הדבר תלוי כי אם בנו כדי להראות על חוסר קרקע לז"י, ושיש לכן הרשות לקנות עוד; שאם אמנם מספר הבתים גדול הרי באלה גרים בני האכרים אשר נפרדו מהוריהם. והן אין כל איסור להוליד בנים. דרך אגב, כל תושבי ז"י הנם נתינים עותומניים, ואין לכן כל סבה להדאיגם מכיון שממשלתנו הנבונה אינה מרשה הרגזה דתית או אחרת. מוכנים גם כן להצביע על ההשפעה הטובה של המושבות על התפתחות הארץ; הגדלת מסי הורקו והמעשר; עלית מחירי הקרקעות, עבודה בשיטות אירופיות, השפעה תרבותית, וכן יגמרו בהכללת כל הנעשה בז"י — נעשה בכל יתר מושבות והבעת התקוה ואחולים לראות בגדול מספר המושבות אשר תגדלנה את עושר הארץ. לא הגעתי עד כדי מחשבה, ד"ר יקר, שמיד לאחר שדו"ח זה ימסר יפתחו בפנינו את דלתות ארץ־ישראל ושפקודה מלכותית („אירדה") תזמיננו לרכוש את הארץ. ואם נניח גם כי כל זה ישאר בבחינת מלה מתה, האם אין דעתך כי כתב כזה, דו"ח רשמי

נוח, אשר אין מתחשבים בו הרבה כיום, מזיק פחות מאשר כתב קצר ומתנגד לנו, אשר זה לא ישאר בבחינת מלה מתה ונשכחת. אך למרות כל התנאים הטובים ביותר עוד לא קבעו את צורת הדו"ח, משום, ועל זה צריך להודות, שמר שטרקמט נראה פחות מבינוני במו"מ, משום שהיק"א מונעת ממנו כל יזמה, מפני שאת פרטי המו"מ צריך להעביר קודם לכן לפריס ושם לעמוד במבחן ואח"כ לקבלם או לבטלם. לעולם לא תוכל לבאר תכסיסים אלה לפקיד. לפני נסעם, בראותם כי לא נעשה דבר, וכדי לקבל לפחות את הוצאות הנסיעה הסכימו לקבל את התערבותו של הא' פרננדז בקושטא, אך בכל הזמן הביעו לי כי מעט מאד נחת יגרם להם מהתערבות זו, משום שהאישיות אינה מוצאת חן בעיניהם ומפני שאין להם בה אמון רב. איני מכיר את הא' פ. אך השנאה של המשלחת וכמה מהידיעות שיש בידי מביאים אותי לחשוש מאד להצלחת אישיות זו; כך שבתוצאת אי הכושר של הבא־כוח מכאן, ובהמשך לבירוקרטיה של היק"א וכו' יפסידו הזדמנות מצוינת כדי להיות לתועלת להתישבות, הזדמנות שלא תופיע שוב כה מהר. אני צריך גם לגלות לך כי בזמן ידוע שאלתי את עצמי אם לא צריך הייתי להודיע להרצליים על אפשרויות המשלחת. הם רוצים לפעול ע"י דיפלומטיה, ובכן הנה להם הזדמנות לפעול, ביחוד שבמקרה זה היק"א נראית בשפל. — —"

ויצוין כאן: מכתב זה כתב אהרן אהרנסון והוא בגיל 24 שנים.

*

בעצם הימים ההם הגיע למושבה אורח חשוב, מר אשר גינצברג (אחד־העם). ביום 12 לחודש פברואר הזמין אליו אחד־העם את חברי הועד והציע לפניהם כמה שאלות. בקורו זה של אחד־העם חל בימים החמורים והסוערים ביותר של שלטון הפקידות, בזמן שהאכרים נלאו מתעתועיה של הפקידות ובקשו להשתחרר מן העול הכבד לבלתי נשוא ונפשם כלתה לבסוס ולמעט עצמאות. חברי הועד הסבירו לאורח את מצב האכרים והרצו לפניו את כל פרטי המשא־ומתן המיגע שביניהם לבין הפקיד שטרקמט. אחד־העם שוחח באריכות עם חברי הועד, חקר ודרש יפה כל דבור ודבור שהעלו על שפתיהם. ואחר הזמין אליו את שטרקמט ושאלו על כל תלונות האכרים. אולם פקיד זה מצא לטוב לו להכחיש את כל דבריהם. ובמקום שבא בין המצרים והכחשותיו לא עמדו לו — הטיל את האשמה על רוזנהק... בקורו זה של אחד־העם נתן אחר־כך פרק מיוחד —„על פרשת דרכים" — על דרכי הפקידות במושבות הברון, שם תקף בחריפות יתירה גם את האכרים, והדברים גרמו להם צער ומפח נפש, בראותם, כי גם אחד־העם לא ירד לעומקו של דבר ולא השכיל למצבם ולגורמיו מראשית ועד אחרית, ורק למראה עיניו אותה שעה שפט, לכן יצא משפט מעוקל. ואמנם לאחר זמן הביע חרטה על החריפות המופרזת של דבריו, שנכתבו לפום ריהטא, בלי לחקור לעבר, אשר בו

ביחוד נעוץ שורש מעמדם הירוד תחת עול שלטונה של הפקידות. מכל מקום, בשעתם הדאיבו הדברים את הלבבות, והאכרים היו רוגזים ומתמרמרים. אכר אחד רשם ביומנו: „גם אחד־העם מיסרנו בשוט לשון, לא דיינו הפקידות".

אם הועילו דבריו של אחד־העם לשנות דרכיה של הפקידות — ספק הוא, אבל „לחם" ו„עצמאות" טרם השיגו האכרים.

*

ביום 18 לחודש פברואר קבל הועד מכתב מנשיא יק"א מר נרסיס לוין מפריז. המכתב עורר שמחה גדולה בקרב האכרים ונתן תקוות מרובות בלבותיהם. כל תכנו של המכתב היה רצוף הבטחה אבהית מעודדת לאמור, כי „שאיפתה של היק"א היא רק לטובתם, לרוחתם ולישועתם של האכרים". מכתבו של לוין הרגיע את רוחם קצת, ומעתה חכו באורך־רוח למשלחת מפריז.

ביום 21 לפברואר 1900 הגיע מאירסון מפריז — והפעם כנציגה הרשמי של חברת יק"א. למחרת בואו קרא אליו את חברי הועד והציע לפניהם שאלות אחדות, בהסבירו, „כי זמנו קצר מפני שעליו לצאת מיד למושבות יהודה, ויחזור רק בעוד 12 ימים". ביום 24 לחודש יצא מאירסון למושבות יהודה. עברו 12 ימים — ומאירסון טרם חזר. עבר חודש תמים, ולשוא מחכים חברי הועד והאכרים לשובו. ביום 20 לחודש מרץ קרא הועד לאספה כללית של האכרים לטכס עצה. הוחלט שאחדים מתוך חברי הועד ילכו אל מאירסון ליפו: „אם אין הנביא הולך אל ההר — ילך ההר אל הנביא"... מסרו בידי המשלחת כתב חתום על־ידי האכרים כולם, בו דרשו להקדים להם לעת־עתה סך ארבעים אלפים פראנק על חשבון ענביהם, עד שובו למושבה לשם סידור העניינים, כי הנה קרבו ימי הפסח ולאכרים אין פרוטה אפילו כדי לקנות מצות לחג.

מאירסון קבל את המשלחת בסבר־פנים יפות, אף התנצל לפניהם שלא יכול לקיים הבטחתו ולחזור אליהם לאחר 12 יום, מפני רוב טרדותיו, ועדיין עליו לשהות כאן עוד ג' שבועות. אבל פלא על פלא היתה ה„חביבות" הרבה שהשפיע עליהם ביד רחבה, בחתמו להם מיד על המחאה בסך 40.000 פראנק. חברי המשלחת יצאו מלפניו מלאים שמחה על הצלחה זו שלא שיערוה מראש... בינתים מהר מאירסון וכתב לשטרקמט שיעכב את התשלום. זו היתה התעללות מחוצפת, אך האכרים כבשו את מרירותם גם הפעם.

והנה ידיעות־כרוניקה מן „הצבי", כפי שבאו בזו אחר זו:

ל' אדר א' תר"ס: „האדון מאירסון, השלוח מחברת יסוד מושבות ליהודים לסדר את עניני הישוב והמושבות פה, בא בשבוע העבר לחיפה. — — האדון מאירסון הלך מחיפה למושבה זכרון־יעקב".

י"א אייר תר"ס: „מזכרון־יעקב הודיעונו, כי לעת עתה נעשו שם השינויים

האלה: מעטו את מספר הפקידים ולמקצת הפקידים הפחיתו שכרם. גנן אחד ושני עוזריו פוטרו ממשמרתם ועוזרים אחדים נעשו לאכרים בחדרה. האדון אפשטיין בא שמה בפקודת האדון מאירסון ויסדר את עניני בית־הספר. את המורות פטרו ויקחו מורים במקומם והמעיטו את מספר שעות למוד הלשון הצרפתית וירבו שעות הלימוד בעברית".

חג הפסח ממשמש ובא — וההמחאה טרם נפרעה. שוב יצאה משלחת שניה ליפו, להרצות לפני מאירסון את דבר מצבם הנורא. עברו ימים אחדים והמשלחת חזרה למושבה ובפיה הבטחה, שבעוד ימים מספר יבוא אליהם. הימים המעטים היו בעיניהם כיובלות.

נזכרו האכרים דברים ששמעו מפי מאירסון: „הרוצה להיות אכר, כובש מלפפונים. את המלפפונים הוא מוכר ואת המיץ הכבוש הוא אוכל בלחם"... אמרה זו שגורה היתה בפיו ועליה היה חוזר בשיחותיו עם האכרים בכל המושבות.

אכן „מיץ מלפפונים" היה מאכל האכרים.

רק ביום 4 לחודש אפריל חזר מאירסון לזכרון־יעקב. מאירסון סרב לשלם לאכרים דמי ענביהם, ורק מפני שידע, כי לא יוכל לעזוב את האכרים בלא מצות לפסח, צוה את הגזבר לעשות את חשבונות הענבים ולשלם לאכרים את הכסף המגיע להם בשלשה שיעורין. ביום 6 לחודש אפריל זכו סוף־סוף לקבל על חשבון ענביהם סכום מועט, שלא הספיק אלא כדי סילוק החובות וכדי קנית צרכי החג. (את שני השיעורין האחרים קבלו ב־24 במאי וב־1 ביולי). בין כה וכה החל המשא־ומתן בין הועד ובין מאירסון. הועד תבע את זכויות האכרים ונלחם להן בכל תוקף, אך מאירסון עמד למולם כקיר ברזל, לא נרתע ולא נענה לכל דרישותיהם.

ואלא מה, סוף סוף, פעל ועשה מאירסון? אכן הגדיל לעשות: במשך זמן שהותו במושבה פיטר הרבה פועלים מעבודתם, שילח הרבה משפחות של תושבים, שהכו שורש במושבה ומצאו פרנסתם בה זה שנים. גם בעלי־המלאכה פוטרו מעבודתם והוכרחו ללכת איש לאשר הלך, מי לאמריקה, מי לאוסטרליה ומי אל כל אשר נשאוהו עיניו. הלב התפלץ למראה המהפכה הרבה וההרס שבא בעקבותיה, הרס אנשים ומשפחות — והרס המקום. ירחמיאל הלפרין רושם ביומנו: „בשעה שאחינו בני ישראל בכל העולם נושאים עיניהם לארץ־ישראל, מזכרחים יהודים היושבים בארץ לעזוב אותה ולהתפזר לכל קצוי־ארץ כדי להשתכר לחם־ענים. על השאלה למה ומדוע עושה כזאת הפקידות — לא היתה תשובה".

ביום 9 לאפריל יצא מאירסון לראש־פנה וחזר לזכרון־יעקב ביום 24 לחודש. בנאומו האחרון שנשא לפני האכרים וועד המושבה, הבטיח לבסס את המושבה ביסוס מוחלט במשך זמן של שנה אחת לא יאוחר... ב־26 לחודש אפריל שלח מאירסון את משפחת בן־שמואל ליפו, כדי לנסוע עמה לפריז. ובהבטיחו לחזור

בעוד שלושה חדשים עזב מאירסון את המושבה ביום 29 לחודש אפריל. הבטחה זו הועילה להשקיט את הרוחות והעבודה בכרמים נעשתה כסדרה.

*

אף מצבן של הבנות בת־שלמה ושפיה איננו שונה מזה של האם זכרון־יעקב, אף הן נאנקות תחת לחץ המחסור והגזירות, מאין מוצא. יוסף זימנבודה כותב לאביו ומספר לתומו על המצב:

„ש פ י ה, 17 יוני 1900. — — הברון התקשר עם חברת יק״א ומסר לה את מושבותיו. יכולים אתם לשער מעצמכם מה שינויים נתחוללו במושבות. כל הפקידים הגבירו את לחצם, כדי שהאכר יהפך ל„טאג־לאיינער״, ויוכלו שוב לעשות בנו ככל העולה על רוחם. כמה יאבל הלב לזכר העובדה, שבכל המיליונים של הברון לא ביססו אפילו מושבה אחת, כדי שאכריה לא יצטרכו למתנת בשר ודם ויוכלו להתקיים מיגיעם ועמלם. הפקידות כונה שוב את כל חציה כלפי האכר, שוב בקשו רק את האינטרס של עצמם, ולפיכך בלבלו את ראשו של הברון בענין נטיעות הגפנים ולא בקשו לבסס את האכרים על עבודת אדמה פשוטה, מחשש שמא יעמוד האכר סוף סוף ברשות עצמו ולא יצטרך להזדקק לאדמיניסטרטור ולעמוד כעני בפתח והכובע בידו עד שיקבל את תמיכת החודש. — — וסוף דבר, הכרמים מתים ומצ־טמקים ממחלת הפילוקסירה, ואף היין איננו נמכר. אני יכול לתאר לכם את מעמד האכרים, שמצבם עכשיו גרוע פי כמה וקריטי פי כמה מאשר לפנים. אם באמת מסר הברון כל זאת לידים טובות, ימים יגידו. ולפי שעה עינינו רואות איך הערבים מפריעים אותנו מקנית אדמה, והממשלה הטורקית עינה רעה בנו וכל מזימותיה להרע ולהציק לנו. כל דבר קטן גורם לבטים לאין סוף ואינו ניתן לך אלא בזכות הרבה בקשיש, אשר כמעט קצרה ידנו מהשיג. ואם אינך נותן מבקשים אנשי השלטון תואנות ליגענו ולהכניענו. ומי יודע מה יהיה בסופה של כל הקולוניזציה, ובכן, כאשר מסר הברון את המושבות, בקשו לגזול מאתנו את כל זכויותינו ואמרו לעשותנו שכירי־יום, כאשר כתבתי לך, לשעבדנו ולהתעמר בנו עד אשר לא יוכל האכר להשיב רוח. אך אנחנו הבינונו היטב את הדבר ועמדנו על נפשנו בכל האמצעים שבידנו. אף יכול אני לתאר לפניך, איך במשך הזמן הזה סבלנו 6 חדשים רעב, אך תכניות הפקידות כולן סכלנו ובטלנו. וכאשר סוכלו מזימותיו של האדמי־ניסטרטור, שלחה החברה יק״א את ה׳ מאירסון, למען ימצא הוא דרך נוחה איך לישב את הדברים. הוא, כמובן, השתדל להחמיר עלינו קשיים ככל האפשר ולהרבות מכשולים בדרכנו. הנה בא ואמר: יש 114 משפחות במושבה, והאדמה מעטה, ואם יחלקו אדמה זו ככל הדרוש לכמה אכרים, מה יהיה על השאר? ושוב חזרו הדברים הישנים. ובקשנו כל מיני דרכים, ואף נסינו כל מיני נסיונות, כדי להכשיל את כונתה של הפקידות, המבקשת, כביכול, להעסיקנו בעבודת שכיר, שיש בה כדי קיום עלוב,

שלא נוכל לעמוד בו עד שסוף סוף תקוץ נפשנו בה ונעזוב את המקום. לפיכך יסדנו קומונה של כל הכרמים. — — אבל אני משליך יהבי על ד', ואני מקוה לטוב, כי את רעיון הנסיעה מפה החנקתי בקרן זוית. — —"

הגיע יום 15 לחודש יולי, הוא מועד הבציר, כי שנת עבור היתה אותה שנה. הענבים הקדימו להבשיל. העסיס נטף מן האשכולות ועיני האכרים רואות וכלות. שטרקמט איננו מרשה לבצור את הענבים בטרם תבוא הממשלה לשום את ערכם, כנהוג.

ביום 17 לחודש יולי נזדמן אורח למושבה והאכרים שמחו עליו שמחה גדולה. בקר אותם מר מ. שיינקין, שנשלח מאודיסה אל הקונגרס בלונדון. בדרכו סר לבקר בארץ ונטה גם לזכרון־יעקב. האכרים השיחו לפניו את צרותיהם ובקשו ממנו להשפיע על שטרקמט, כי יניחם להציל את יבולם — יבול השנה — שממנו כל קיומם ועליו תקותם. שיינקין שמע את דבריהם, הקשיב גם לפרטי המשא־ומתן היגע עם הפקידות, המקומית והמרכזית, אלא שלא יכול להושיעם. ואולם יעוץ יעץ להם לפנות במכתב אל הקונגרס בלונדון. הוא נתן תקוה טובה בלבם — ויצא לדרכו.

סוף־סוף עלה למושבה חוכר העשור. בלוית 20 חיילים בא והקיף את כל כרמי המושבה, שלא יביאו האכרים חלילה אשכול ענבים לביתם. ורק לאחר מאמצים רבים מצד שטרקמט נגמרה מלאכת השומה והאכרים הורשו לבצור את ענביהם ביום 25 לחודש יולי, לאחר ששליש היבול נשחת, נרקב ונצטמק. עתה נגשו האכרים למלאכת הבציר במרץ משנה. הפקיד דרש, כי האכרים עצמם יפקחו על קבלת הענבים ביקב. ועד המושבה מינה אנשים, ובתוכם גם כמה מבין האכרים שיבולם לא היה רב. ואמנם נעשתה עבודת היקב ביתר סדר מאשר עד כה על ידי עשרות פקידים, שהיו עסוקים בעבודת התעשיה לפנים. מנהל היקב, מר פלפל, והוא גם היינן הראשי, הלל הרבה את סדרי העבודה. זו הפעם הראשונה הכירו הפקידים לדעת, כי גם האכרים מסוגלים לנהל כל עבודה, בלא עזרת פקידים ומנהלים.

*

ביום 16 לחודש ספטמבר באו למושבה ה"ה מאסס וגוטהילף. מאסס בא בתור מבקר ספרי הפקידות ונשלח על ידי יק"א. „אתה עומד תמה ומשתומם בראותך מי ומי הם האנשים שבהם בחרה יק"א לשלחם לא"י" — מעיר אכר אחד. מאסס הרשה לעצמו מעשה מחוצף ומרגיז. ביום השבת טייל ברחובות המושבה ובפיו סיגריה. גם בראש השנה גם ביום הכפורים לא טרח לסור לבית הכנסת. וכששלחו האכרים לתומם את השמש להזכירו, כי יום כפורים היום, השיב שהוא — נבחר לנו לשון נקיה — רוקק על יום הכפורים. ומאסס זה עוד הוסיף רעה על רעה: הזמין אליו את שטרקמט, רוזנהק, בלוך, הרופא כהן ואת גוטהילף, ויחד כולם, סגל־חבורה,

ערכו להם מרזח, אכלו ושתו לשכרה בעצם יום הכפורים, רקדו והתהוללו, כאילו נתכונו „להכעיס" ולהוכיח לעין כל את רגש הבוז שבלבם לאכרי המושבה וליום הקדוש לעם ישראל כאחד. והאכרים רואים ולבם מתפלץ בקרבם. „אילו בא הברון וראה בעיניו בידי מי מסר את עניני ישוב א"י" — דברו האכרים איש אל אחיו. ובמה בני־עליה אלה, שליחי מצוה, מבלים עתותיהם בערבים? על פי רוב במשחק הקלפים.

ביום 4 לחודש אוקטובר, י"א תשרי תרס"א, יצאו מאסס וגוטהילף מזכרון־יעקב. אנחת־רנחה פרצה מלב האכרים: ברוך שפטרנו משנים רֵעים־מְרֵעים אלה.

*

ביום ב' לחודש מרחשון (24 אוקטובר 1900) הגיע לזכרון־יעקב הא' פריינטי, שנשלח מטעם יק"א לארץ ישראל לנהל את המושבות. מי היה פריינטי זה? עד בואו היה מנהל בית־ספר האליאנס בטיטואן. אדם קטן־גוף וקטן־נפש. כמנהל בית־ספר, לפי שיטת האליאנס בימים ההם, היה רודה את הילדים ביד קשה ואכזרית. ואף לאכרי המושבות בקש להיות מנהל כמו לילדי בית־הספר. הוא הופיע במושבה ובידו חרב — ומיד אמר להטיל פחדו ומוראו על האכרים. כל מוצא פיו גזרת שלטון היא, אל יפול ממנה דבר. אבל הוא נכשל כשלון מר. לא כילדים תלמידי אליאנס — אכרי זכרון־יעקב, מלומדי נסיונות וסבל רב. הם לא נבהלו מפניו וחרבו השלופה לא הפילה חתיתה עליהם. לפיכך לא שהה במושבה יותר מארבעה ימים, וביום 28 לחודש אוקטובר יצא לראש־פנה, בהבטיחו לשוב מקץ 15 יום. גם אכרי ראש־פנה לא נבהלו מחרבו של פריינטי, וגם הם, כאכרי זכרון־יעקב, מלאו פיהם צחוק.

ביום 16 לנובמבר חזר לזכרון־יעקב לבצע את תכניתו. אך תכנית זו מאנה להצליח. הוא הזמין את האכרים אליו והודיעם, כי חמשים משפחות מוכרחות לעזוב את המושבה, וכל אחת מאלה תקבל פיצויים בסך 3000 פראנק. אכן היתה זו „תכנית" נאה, רבת־ענין ורבת־ברכה. הפעם מצאה יק"א את האיש הראוי במקום הראוי. פריינטי זה בקש לעקור את מפעל הישוב בארץ „מן השורש"... וכל זה נעשה בשמה של יק"א וגם בשמו של הברון, שכמעט לא ידע דבר ממעשים נאים אלה.

פריינטי הודיע ואמר, כי אדמה אין. „תמיכה אין אנו נותנים. ולפיכך נפטר ונשלח את אלה שהם למעמסה עלינו, יסעו להם לארבע רוחות השמים... נתן להם להוצאות הדרך וגם נעניק להם דבר מה בשכר עבודתם".

— לא על פי פקודתך, ולא אפילו על פי פקודת הברון רוטשילד, באנו לארץ ישראל, ולא על פי פקודתך נצא מארץ־ישראל. — השיבוהו אנשי הועד, — אם לא הברון רוטשילד יעמוד לנו, נחפש דרך עד שנמצא בסיס חקלאי לרגלינו.

— יצאו ויצאו! — קרא פריינטי.

— שוא תקותך! — ענה ועד המושבה.

פגעה החרב בשיש.

ועד המושבה הודיע לפריינטי, כי אחרי 18 שנות סבל ותלאה לא יעלה על דעת איש מן האכרים לעזוב את המושבה שלהם, אפילו יכפיל את סכום הפצויים כפל כפליים. פריינטי בקש להציע רשימה של אכרים שעליהם לעזוב את המושבה, אלא שהועד לא נתנו לעשות זאת, ואף לא רצה לשמוע עוד בענין זה דבר וחצי דבר. שוב קם רעש במושבה. ואנשיה, מקטן ועד גדול, נסערו מאד. הועד התאסף לישיבות ערב ערב. אף קרא לאספה כללית לעתים קרובות כדי להועץ כיצד להגיע לידי פשרה עם יק"א. ואולם לשוא טרחו הועד והאכרים — שום דרך פשרה עם פריינטי זה לא נמצאה. ועוד „הגדילו לעשות" פריינטי ושטרקמט. הם בקשו להבר את „המוץ מן התבן" ולקבוע את שמות חמשים האכרים שעליהם יצאה הגזרה.

כיצד הוכנה „רשימה" זו?

בקשה הפקידות מאת הרופא ד"ר כהן לערוך לה „מפקד" של האכרים ה„פטולים", כגון: „חולים", „זקנים", „חלשים"... הרופא ערך את הרשימה כהלכה. אבל גם זו לא נמצאה שלמה בעיני הפקידות, והיא הוסיפה על אלה עוד סוג אחד: „עצלים"... אלא שד"ר כהן יצא מן המושבה ובמקומו בא ד"ר נפתלי ויץ. בקש ויץ שימסרו לו את הרשימה לבקורת. והוא קבע את הדברים בשולי הרשימה כך: „הזקנים כשבאו לארץ־ישראל היו — צעירים; החולים כשבאו לארץ־ישראל היו — בריאים; החלשים כשבאו לארץ־ישראל היו — חזקים; ועצלים — אלה שהיו עצלים לא באו לארץ־ישראל! אין האכר סוס, שלאחר שנזדקן מבקשים להפטר ממנו ומוציאים אותו למכירה בשוק. אלה שנמצאו עצלים בעיני הפקידות, הנה בדקתי ומצאתי, כי נהפכו לעצלים מפני שלא היו חרוצים להחניף לפקידים"...

אכן מעטים היו כד"ר ויץ אנשי כבוד, זקופי־קומה, המקיימים בעצמם את מצות תורתנו: „צדק צדק תרדוף". לא נרתע האיש מפני הפקידות ותעתועיה ודרכיה הנלוזים, אף כי משכורתו מיד הפקידות ניתנה לו! האמת היתה נר לרגליו בכל דרכיו ומעשיו.

ביום 23 לנובמבר פיטר פריינטי 150 פועלים יהודים מעבודתם, שבה עסקו בזכרון־יעקב הרבה שנים והתפרנסו משכר־יומם הם ומשפחותיהם, מתוך תקוה שברבות הימים יהיו לאכרים גם הם. גם אלה, כמו הקודמים שפיטר מאירסון, יצאו לנדודיהם לארצות רחוקות. פריינטי פיטר גם רבים מן הפקידים. את רהיטיהם אסף בעשרה קרונות ושלחם לטנטורה. באנית מפרש הטעין את כל המטלטלים ושלחם לבירות, למכירה. מטען זה הערך בסכום של 50.000 פראנק. עוד כמה ימים עשה פריינטי במושבה, וביום ראשון לחודש דצמבר 1900 עזב את המושבה ושם פניו לבירות — שם קבע את מושבו. „החרב הושבה לנדנה" — לגלגו האכרים.

*

אמנם „הושבה חרבו של פריינטי לנדנה" — אבל חרב אחרת, חדה ממנה, היתה מונחת על צואר האכרים. פריינטי עזבם לאנחות, ולבו לא נקפו, ולא חרד ולא נע למראה מצבם הנואש. הוא הלך לבקש לו חיים נוחים ונעימים בבירות.

ראה הועד שפריינטי עזבם והלך לו, ללא עצה וללא תקנה, וקרא לאספה כללית לשם בחירת משלחת שתסע לפריס. האספה בחרה למשלחת זו את האכרים: ל. ניימן, אלתר לייטנר, מתתיהו תמשיס, זלמן פומרנץ, יוסף כהנא, מרקוס אלתר, יהושע רוזנצוויג וזיידה גולדשטין. הפעם לא התמהמהה המשלחת, וביום 8 לחודש דצמבר יצאה לדרכה פריסה, לשם משא־ומתן בעניני המושבה ואכריה, הן עם הנהלת חברת יק"א והן עם הברון עצמו.

הרוחות שקטו ונרגעו. האכרים קוו, כי על ידי משא ומתן קצר עם מאירסון תגיע המשלחת, סוף סוף, לידי סדור מוחלט של כל הענינים, וישועה קרובה לבוא, ובקוצר רוח חכו למכתב, שיכיל את הבשורות הטובות.

אבל לא כאשר דמו בנפשם כן היה. אך נודע למאירסון דבר בוא המשלחת מזכרון־יעקב, נעל את דלת משרדו וסרב לקבל את פניהם. ורק על ידי מזכירו צוה להודיעם, כי שלח למושבה את פריינטי לסדר את כל הענינים „ואין למשלחת מה לעשות אצלו"... וכשראו חברי המשלחת שמאירסון נעל דלתו בפניהם, פנו להרב צדוק כהן ואל אחרים בעלי ההשפעה.

ביום 17 לחודש ינואר 1901 הגיע לזכרון־יעקב מכתבה הראשון של המשלחת מפריס ובו הודיעו, שכל הדלתות נעולות בפניהם. עלתה הצעה להשיב חמשה אנשים מתוך חברי המשלחת. דלת הנגעלת בפני שמונה שמא תפתח לפני שלשה. נקראו לחזור האכרים מתתיהו תמשיס, אלתר לייטנר, מרקוס אלתר, זלמן פומרנץ ויהושע רוזנצויג. ביום 3 לפברואר הגיעו החוזרים למושבה. דבריהם דכאו את הרוחות, והיאוש במושבה גבר. האנשים התהלכו כצללים. שאר השלשה שהו בפריס עוד כמה שבועות, ולאחר שראו שאל הברון לא יגיעו, וגם הנהלת יק"א מסרבת לקבלם — פנו אל ראשי העסקנים הציונים. אלה קבלום ונתנו תקוות טובות בלבם. הם הבטיחום להשתדל ולעשות לטובתם כל מה שאפשר, אך להמציא להם רוחה מיד לא יכלו גם הם.

השלשה בקרו אצל מכס נורדוי. הוא הטה אוזן קשבת לדבריהם, חקר לפרטי פרטיהם בתשומת לב.

נורדוי אמר להם:

— כך דרכו של עולם: מי שיש לו כסף, אין לו לב. ומי שיש לו לב, אין לו כסף...

אם נכונים הדברים לגבי הכלל, לגבי הברון־הנדיב אינם נכונים, מכל מקום, הן הוא לא רק מכספו נתן אלא גם מלבו נתן.

ולמה זה עמד עכשיו מנגד במלחמתה זו של האכרים עם פקידות יק"א? השפעת פקידים? השפעת יק"א?

הלכו ובקרו גם אצל מרמורק. והלה יחד עם הרב צדוק כהן קבעו פגישה של ב"כ המושבות, ב"כ אחד מכל מושבה, עם הברון. זאב־לופו נימן התיצב כבא־כוחה של זכרון־יעקב.

וגם השלשה חזרו מפריס בידים ריקות, כלעומת שנסעו.

אחד מחברי המשלחת, מרכוס אלתר, ספר בשובו מפריס, כי מאירסון, בשעת ריתחה צעק אל חברי המשלחת ואמר: „אנו נהרוס אתכם, נהרוס אתכם ונחריב כשם שמחריבים בית רעוע ומט לנפול".

כאילו כל העולם התקומם להם.

גם ד"ר ויץ, האיש הנפלא והרופא המעולה, שעמד לימין האכרים במל־חמתם בפקידות, אמר בשיחתו יום אחד עם מאירסון: „עד שאתה אומר לעקור את האכרים מן השורש, זכור שאתה עושה קריירה בזכותם של אלה. לולי הם, אפשר היית יושב עוד על המסחר או על הפקידות בורשה. לא הכרח הוא לך לנהוג ב„תורת הכלכלה" של „מיץ מלפפונים" על חשבונם של אנשים צמאים לעצמאות מעט ורעבים לפת לחם, אנשים שהשקיעו בסלעים אלה את כוחם, את שלום גופם ואת אמונתם".

האש שהציתה יק"א נהפכה לשלהבת בכל המושבות.

*

מפעם לפעם, מבקור לבקור של פריינטי או של מאירסון, הכירו האכרים יותר ויותר לדעת, כי השינויים שבדעת היק"א לעשות, הם לא רק מהפכה גמורה, שאין ממנה תקנה לאכרים ולישוב, אלא גם יותר מזה: היא עלולה לעקור מן השורש את כל הקיים. עדות לדכאון ששרר במושבה הוא מצב רוחם של בני האכרים. הנה מה שמספר ירחמיאל הלפרין ביומנו:

„בזמן הזה קם רעש גם בין בני האכרים המבוגרים, כשראו עד היכן הגיעו הוריהם לאחר 18 שנות עבודה קשה וסבל. הם התחילו להכין עצמם לדרך, לבקש מזלם בארצות רחוקות. הבכי והיללה של ההורים קרעו את הלב, אבל לא הועילו להחזיר את הבנים מהחלטתם. לראשונה עזבו את המושבה ואת בית־אביהם 12 צעירים מבני האכרים — ואלה הם: חיים זויבער; משה הלפרין; מרדכי הלפרין; אברהם קרסקר; לייבל קרסקר; חיים פומרנץ; מרדכי ברקוביץ; יעקב הרשקו־ביץ; זכריה לייטנר; נחמן אידלשטין; ברל רבניקר; סלומון הירשקו. יציאתם של צעירים אלה השרתה יגון קודר על האכרים בכלל, ועל הורי הצעירים בפרט".

לפנינו טבלא ובה מפקד האוכלוסיה בזכרון־יעקב ובנותיה, בת־שלמה ומאיר־

שפיה, בזמן שההנהלה עברה מתחת יד הנדיב לידי יק"א, ממנה נלמד מה נשתנו פני הדברים לאחר ה„תקנות" שתקנה חברה זו ומה השיגה בתקנותיה אלה.

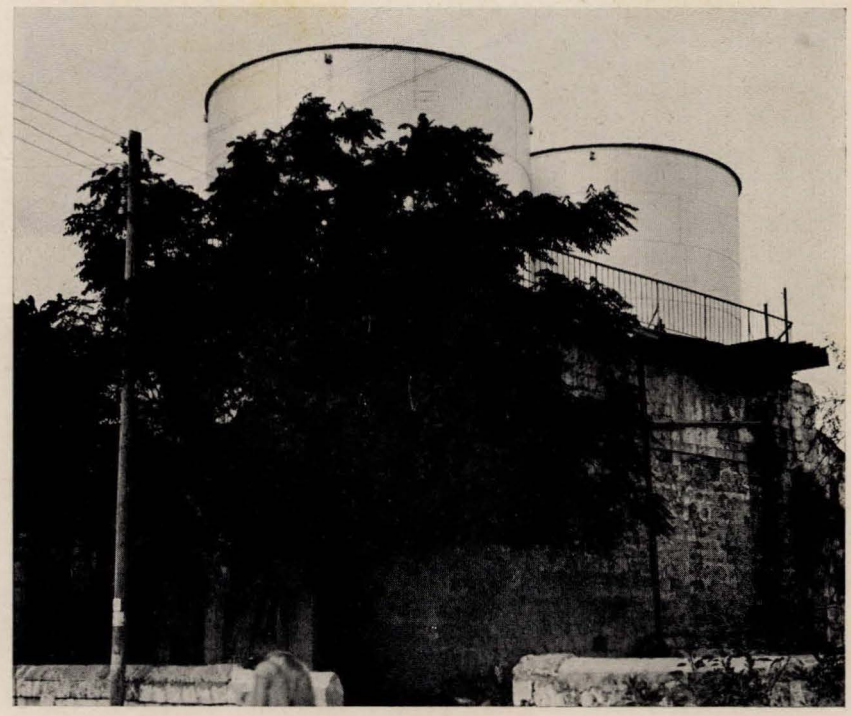
המקום	אכרים		נושאי משרה		פועלים קבועים		תגרים ובע"מ		סך־הכל	
	משפחה	נפש	משפחה	נפש	משפחה	נפש	משפחה	נפש	משפחה	נפש
זכרון־יעקב .	82	357	54	210	48	153	48	150	232	870
מאיר־שפיה .	17	71	6	18	6	9			29	98
בת־שלמה . .	24	84	5	15	4	11			33	110
סך־הכל . .	123	512	65	243	58	173	48	150	294	1078

טענותיהם המפורסמות של מאירסון ופריינטי, כי מספר רב כל כך של אכרים, שמונים ושתים משפחות, אין לו זכות קיום בזכרון־יעקב, וכי אין במושבה מקום יותר מאשר ל־30—25 משפחות, ולכן אין עצה כי אם לשלח את שאר המשפחות ותלכנה לאשר תלכנה — טענות אלה חוזרות ונשנות כשתי שנים תמימות, והמערכה בין המנהלים והפקידים מזה לבין האכרים מזה — נטושה.

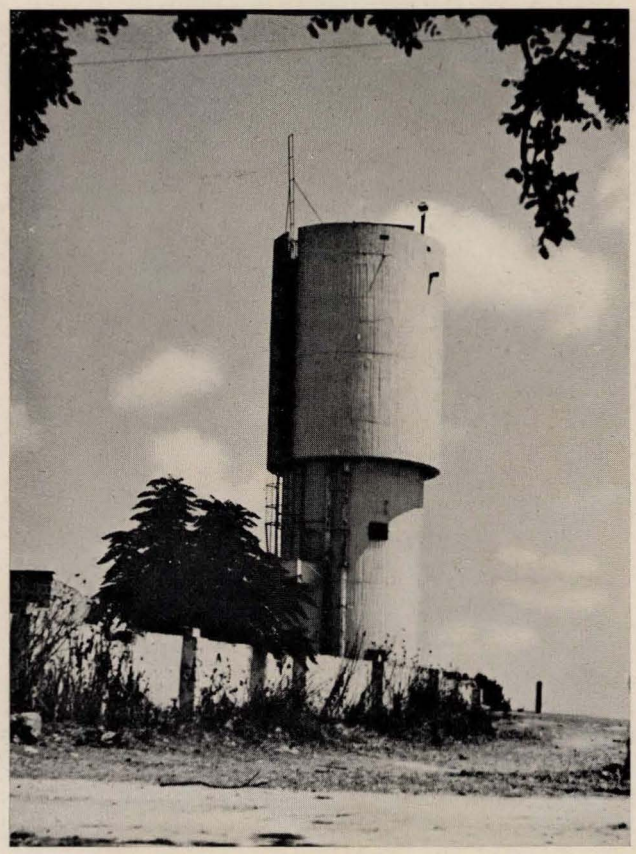
סמן מובהק לפרשה עגומה זו, רבת הלבטים והיסורים, היא האחדות האיתנה, שליכדה את האכרים והעמידה אותם חומה בצורה. רק בזכות אחדות זו עצרו האנשים, המדוכאים והמיוגעים, כוח לעמוד בפני מזמותיה של הפקידות ותעלוליה. כמה טרח ויגע שטרקמט, כמה היו עיניו משוטטות על סביבותיו, מבקשות פרצה כל־שהיא, נקודת תורפה, בחומת ברזל זו, כדי לערער אותה מבפנים ולהבקיעה אליו. האכרים נצחו, סוף סוף, במלחמה הארוכה והמרה, אמנם נצחונם לא היה שלם. הפקידות אף היא זכתה לראות ב„נחמה" חלף עמלה ויגיעה לישוב הארץ ובנינה. כשלשים משפחות עזבו סוף סוף את המושבה, עיפים ויגעים, מרי נפש ונכאי־רוח, ובידם מעט כסף הפיצויים, שניתן להם.

ואולם גם תקופת־מעבר זו, הטרופה והמסוכסכת, על כל פגעיה הרבים והרעים, על הזעזועים הקשים, אשר מוטטו כמעט את כל עבודת הישוב בארץ, — גם היא צפנה בתוך תוכה פרי ברכה. ואולי מעז יצא מתוק.

מהפכת יק"א עוררה תנועה בישוב, אשר הכתה גלים גם למרחקים. וכבר בזמן שהמשלחת שהתה בפריס נוסד ביפו ועד בשם „הועד הגלילי". מטרתו היתה לאחד את כל המושבות לשם משא ומתן משותף עם יק"א. ביום ה' לחודש ניסן, 25 במרץ, בא לזכרון־יעקב ר' יהושע שטמפר מפתח־תקוה. הוא קרא את כל האכרים באותו ערב לאספה בבית־הכנסת ונשא לפניהם נאום, והסביר להם, שהם צריכים להצטרף אל הועד הגלילי, כדי שלא תוכל יק"א לעשות בהם כעולה על רוחה. האכרים הסכימו והתאחדו עם הועד הגלילי.

מגדל המים הישן (1898).

מגדל המים החדש (1939).

„באותו זמן — כותב ירחמיאל הלפרין — קמו הציונים לימין האכרים ופרסמו בכל העולם את דבר העוול שהיק״א זוממת לעשות לנו. הם קראו לאספה גדולה באודיסה ושם הוחלט לשלוח משלחת לפריס מקרב באי־כוח הציונים וגם מב״כ הועד הגלילי, שיבחרו מכל המושבות. ביום כ״ה לחודש ניסן תרס״א, 14 באפריל, שלחנו גם מן המושבה שלנו ציר, שילך, יחד עם שאר הצירים מן הועד הגלילי, לפריס. בקוצר רוח חכינו לבשורה טובה מאת המשלחת השניה שיצאה לדרכה, כי את כל תקוותינו תלינו הפעם בצירי הציונים. עד שהמשלחת שהתה בפריס בקר במושבה שלנו פעמים רבות הא׳ פריינטי. הוא היה בא לימים אחדים ויוצא, באמרו שלאחר שבועות אחדים ישוב. כך בא אלינו כמה וכמה פעמים, וכל פעם עשה ימים מספר ולא דבר עם איש מאתנו דבר. ביום 26 מאי 1901 קבלנו טלגרם מאת המשלחת מפריס ובה הודיעו לנו שכל התקוות אבדו. הבשורה הרעה הזאת מחצה את ראשינו וכל אחד מאתנו התהלך בשברון לב ובאפס עצה ותקוה. כל אחד בפנתו בכה על מבחר ימיו ושנותיו שזרה אותן לרוח. ועל ד׳ השלכנו יהבנו — הטוב בעיניו יעשה״.

צירה של זכרון־יעקב במשלחת השניה היה מרדכי קרניאל. ולפי מה שמספרים זקני האכרים, חזר הציר מרדכי קרניאל ובפיו בשורה: הברון הבטיח לבקש ולקנות עוד אדמה בסביבות המושבה ולבסס את האכרים ביסוס מוחלט.

אך הנה גם טפת נחמה. ביום כ״ו סיון תרס״א, 15 ביוני 1901, קרא הועד לכל האכרים לבית הכנסת וקרא באזני הנאספים מכתב שנתקבל מפריס, חתום בעצם יד הברון. במכתב נאמר מפורש, כי הברון אינו רוצה במשלחות שתבואנה אליו כל פעם, ואינו רוצה בשום בעלים במושבה, וכי חפשי הוא לעשות בה כרצונו, אלא שסופו של המכתב הביא קצת דברים נחומים: אם כי, מסיים המכתב, הברון רוצה בשכירי־יום, קנה יקנה עוד אדמה ויחלק אותה בין האכרים.

סתירה זו בין דרישת יק״א בדבר עבודה של שכירי־יום ובין מכתב הברון על אדמה שתקנה ותתחלק בין האכרים, אין בה כדי להתמיהנו ביותר. בימים ההם כבר פשטה שמועה על משא־ומתן בדבר קניית אדמה בקרבת המושבה. אפשר מאד כי יק״א נרתעה מעט. ואולם המלחמה עדיין נטושה והרוחות נסערים וקודרים.

„הצבי״ מיום ו׳ טבת תרס״א מספר, כי „החנוכה דהאי שתא עבר עלינו במושבות בלי שום רושם של הלולא, של סופגניות, של חגיגת הלב, של אומץ־הרוח, כי כל הרוחות המנשבות ועוברות על פנינו היום, רוחות רעות הן: רוח של רפיון ידים, רוח של כשלון ברכים, רוח של אימת הריסה, רוח של הפרת כל התקוות, רוח של חורבן מגדל־עבודת כל שמונה־עשרה השנים. — — האדון פריינטי הלך לבירות״.

בלוח אחיאסף משנת תרס״ב מסופר הרבה על בואו של פריינטי, המנהל החדש הממונה על המושבות, שגרם לשערוריות וקטטות במושבות. ועוד מסופר

שם: „שנת תרס"א הביאה לנו מאורע כביר ורב תוצאות. הציונות המעשית תקעה עצמה ביסוד המושבות העבריות בפלשתינה. — גם המתנגדים לתנועה הלאומית והציונות המדינית הסכימו לעבודת הישוב, אשר לפי טיבה וצורתה היתה דבר השוה לכל נפש. — — המעשים הראו לנו מהו ערך מפעל לאומי. — — כעשרים שנה השתתפו אחינו בפעולה זו, אשר ברובה אמנם נעשתה רק ע"י נדיב אחד, — — הספרות העתית בישראל של עשרים שנה האחרונות היתה מלאה תהלות ותשבחות לכבוד הנדיב הידוע, אשר פרש כנפיו על הקולוניות העבריות, הספיק להן די מחסורן. אולם אחרי שהשקיע בהן הון עצום לא עלה כלום בידו, הקולוניות נשארו תלויות ועומדות כמו שהיו לפנים. הן לע"ע קיימות בחסדו וברצונו של הנדיב, אשר עפ"י שיטת הפקידות שהנהיג בהן לא היו האכרים יכולים לצאת לעולם לרשות עצמם. אלא כאשר פקח הברון עיניו וראה כי נכשל עד הנה בפקידים שאינם מהוגנים — עמד והחליף אלו באחרים, מבלי להבחין כי לא הפקידים אשמים בדבר, אלא הפקידות. ההבדל הוא רק בזה, כי עד הנה היתה נוהגת מידת הרחמים ועכשיו נהוגה מדת הדין. זה מה שפקח עיני האכרים לראות ברעתם — ועתה הם דורשים ושואלים עמידה ברשות עצמם. איך שיהיה, הנה באו כעת פנים חדשות בעבודת הישוב מיום שפרשה חברת יק"א את כנפיה על הקולוניות. החברה הזאת גמרה בדעתה להתיר את שאלת הישוב בסכינא חריפא. את אשר לא יוכל להתקיים לפי השקפתה תעקור מאדמת פלשתינא, למען תהיה הרוחה למעט שישאר בארץ. לוא יכולנו להאמין באחרית טובה לכל הפחות בשביל המעטים הנשארים, היינו אולי מסכימים למעשה חברת יק"א. אולם בראותנו כי קדמתן שיטת הפקידות הנוהגת בכל דבר, לבנו ממאן להאמין בתועלת כל המעשים האלה. בינתים נשארת שאלת הפועלים תלויה ועומדת. חברת הישוב באודיסה עסקה בשנה זו הרבה בשאלת הפועלים". — —

השנה השניה של הקומונה היתה כאחותה הקודמת, גם מכסת הענבים שהכניסו ליקב היתה כזו של השנה הקודמת. הכספים נכנסו שוב לידי הועד, והוא חלק אותם לפי מספר הנפשות, אבל האחדות הופרה, והיתה מתערערת והולכת מיום אל יום. נשמעו האשמות כלפי הועד וגם דרישה שיתפטר. וכשהועד אמר לעמוד בתפקידו עד סיום שלוש השנים הקבועות, נמצאו אכרים שמיהרו להתלונן לפני שטרקמט. זה שמח על הפירוד והיה מצדיק את הועד, בראותו אותו מטרה נוחה לזעם האכרים. אמנם רוב האכרים התאמצו לשמור על השלום ולהעלים את הקרע מעין רעה.

בליל יום ב', 19 בספטמבר 1901, קרא שטרקמט את האכרים לאספה בבית הכנסת והודיע להם, שכל מי שחפץ לעזוב את המושבה יבוא אליו ויקבל 3000 פרנק פצויים. נמצאו אכרים אחדים שלא עמד בהם כוח עוד לשאת את הסבל לאין סוף ולהיות תלויים בין שמים וארץ, והסכימו לעזוב את המושבה. אך עוד הרבה שבעה נפשם מרורים עד אשר קבלו את הפצויים. ולא קבלום אלא לאחר שהאכר ומשפחתו

כבר ישבו בעגלה... באחד בדצמבר קרא הועד את האכרים לבית־הכנסת ומסר להם בשם שטרקמט, שכל מי שרוצה לעבוד כשכיר־יום יצא לעבודה. ואף כי רבים מן האכרים לא היתה בידם פרוטה לפורטה — סרבו לצאת לעבודה ובקשו מאת הועד שיוסיף וידרוש בכל תוקף מאת שטרקמט שיחלקו את האדמות והכרמים, לפחות לפי שעה, עד אשר יבוא קץ ללבטים אלה. האכרים יצאו בידים ריקות, והאספה נדחתה לאחד בינואר 1902.

אולם המחסור הלך וגבר, ומאין כוח לעמוד בפני הרעב יצאו אכרים אחדים לעבודה, כדי להשתכר פראנקים אחדים לחית נפשם. ומה נדהמו אותם האכרים, כאשר קבלו בשכרם רק 1,5 פראנקים ליום, בעוד אשר לפועלים שלמו 2 פראנקים ליום. אז הבינו האכרים, שכל חפצם של שטרקמט ורוזנהק הוא למרר את חייהם ולהתעלל בהם, עד אשר תקוץ נפשם ויברחו איש אל עבר פניו.

„ב־12 לדצמבר — מספר ביומנו ירחמיאל הלפרין — נראָה מחזה קורע־לב במושבה שלנו. ארבע משפחות עזבו את המושבה ביום אחד: שתים נסעו לאמריקה ושתים לאוסטרליה. הבכי והיללה נגעו עד לב כל איש. אפילו מן השכנים עמדו קבוצות אנשים ונשים ובכו ויללו למראה המחזה הזה. היוצאים לא שכחו להפרד גם מן המתים, מי מאביו ומי מאמו ומי מילדיו.

בכוח הזרוע התיקו אותם מן הקברים והושיבום בעגלות. כל הקהל לוה אותם בבכי ויללה עד לאחורי המושבה. אמרנו אז כל איש בלבו: לו היה הברון רואה בעיניו את המחזה הזה, את מה שעוללו לנו לאחר 20 שנות סבל".

עכשיו חוזרים האנשים לבתיהם. במושבה תוגת אבל: „אַל תִּבכּוּ למת ואַל תְּנודוּ לו, בְּכוּ בכוֹ להוֹלך, כי לא ישוּב עוֹד וראָה אֶת אֶרץ מוֹלדתוֹ". חוזרים האנשים ומתכנסים לבתיהם חבורות חבורות, בכמה מבתי המושבה יושבים האכרים ומשיחים יגון לבם, מתנים את כאבם. ויש אשר מחשבת־סתר מתגנבת ללב: אולי היטיבו לעשות. מי יודע אם יעמוד בהם כוח לשבת אל עקרבים ולא ימקו בענים ובענותם?

בבית אפרים פישל אהרנסון יושבים כמה מן האכרים, אחיו קלמן אהרנסון, יעקב גרדושמואל זאב ברונשטין, יושבים שחוחים ומדוכאים. עמם יושבת גם עקרת הבית מלכה אהרנסון. ובצדה, מתרפקת על אמה, עומדת ילדתם הפעוטה רבקה, היא מקשיבה לדברי הגדולים, ועיניה נעוצות בפניהם הקודרים:

— מי פלל מי מלל לאחר עשרים שנה...

— אכן, מר מאד. כמעט כשלנו מעוצר רעה ויגון. הגם עלינו יפול הגורל? ללכת... לאן?

— מי ישיב לנו שנות בחרותנו! אהה, אילו עמדנו בשנות הבחרות, בעוד כוחנו עמנו! ואילו — —

ובעוד היא טורחת להגיש לפני המסובים כוס תה שומעת מלכה אהרנסון את דברי האנשים, ורוחה נסערת בקרבה:

— מה היה לכם, כי ככה רפו ידיכם! החנם שבעה נפשנו סבל ומצוקה? הכי לא שבע נפלנו וקמנו! לעזוב את נחלתנו? לא ולא! אפילו אבנים נכרסם — ממקומנו לא נזוז!

והם לא זזו.

בחודש אוקטובר 1901 נפלה הברה במושבה, שהנה יבוא פריינטי לסדר את כל הענינים סדור מוחלט. האכרים השתעשעו בתקוה זו, בשמעם, שהנה הוא ביפו והנה יצא לחיפה באניה, מיד אחרי כן שמעו שהנה הוא כבר נמצא בראש־פנה ובמושבות אחרות — וכך הלך ושב כמה פעמים, באניה מחיפה ליפו או מיפו לחיפה, ולמושבה טרם הגיע. שטרקמט היה יוצא אליו פעם פעם לדבר אתו. ואת האכרים דחה בתשובה, ש„הנה הוא יבוא, הנה הוא בא". האכרים ראו בדבר מזמה, מתוך כונה רעה להוסיף ולהרעיבם. חודש נכנס וחודש יוצא. כל האכרים, — רעבו ללחם, דברים כפשוטם. מספר היוצאים גדל מיום אל יום. מדי יום ביומו באו אל הפקידות אכרים והודיעו על רצונם ללכת.

„ב־26 לדצמבר 1901 הגיע אלינו הא' ברבייה, גנן צרפתי — מספר ביומנו ירחמיאל הלפרין. — האכרים שמחו לקראתו, כי אמרו הנה זה יושיענו. ברבייה ישב בזכרון ימים אחדים ובלי דבר דבר עם איש מאתנו חזר לחיפה אל פריינטי. ושוב נפל לב האכרים עליהם. וכשבא מי שהוא מאתנו אל שטרקמט ושאלו — „מה יהיה סופו של דבר"? היתה תשובתו: „לכו אל הועד. הועד יסדר את הכל". וכשבאנו אל הועד היה זה עונה ואומר: אין אנו יכולים לעשות מאומה. ב־3 לינואר 1902 חזר אלינו הא' ברבייה למושבה. רבים מן האכרים דרשו מן הועד בכל תוקף שישתדל לגמור עם ברבייה בדבר חלוקת הכרמים החדשים. בחרנו באכרים אחדים, והם יחד עם הועד נכנסו אל ברבייה וספרו לו את הכל, וכן גם שרוב האכרים רעבים ללחם. הא' ברבייה השתומם למשמע אזניו, כי לא ידע מכל זה ולא כלום. כי כל המשחק הזה נעשה רק על ידי שטרקמט ורוזנהק, והם לא נתנו לפריינטי לבוא אלינו. אולם ידו קצרה מהושיענו, יען כי הוא קבל יפוי כוח רק בדבר הסדור החקלאי, אבל הבטח הבטיח לנו להשתדל בכל כוחו לעזור לנו. וגם הבטיח לדבר עם הא' פריינטי. ב־8 בינואר קרא אליו את הועד ודרש ממנו לערוך תקציב. התקציב הראשון לא מצא־חן בעיניו, וכך נמשך המו"מ בדבר הכנת התקציב, אבל ללא תוצאות. ביום ב' בערב, ב־13 לינואר, הודיע לועד שהוא נוסע למשך 10 ימים וצוה להם לשום את הכרמים החדשים, את ערך הדונם, כדי שיוכל לקחת חומר זה עמו ביום נסעו ב־14 לחודש ינואר. ביום 24 לינואר 1902 זמרנו את הכרמים החדשים בלי תקציב קבוע. ברבייה הבטיח אמנם לשוב לאחר 10 ימים, אבל חזר רק בחודש יולי. ב־10 למרץ 1902 בא פריינטי סוף סוף למושבה. חברי הועד תארו לפניו את

המצב והוא נתן להם הבטחות טובות. ביום 18 למרץ נסע מאתנו ולמחרתו חלקה לנו הפקידות סכומים ידועים למחיה, למי 200 פראנק ולמי 300 פראנק. כעבור ימים מספר הגיעה אלינו השמועה שפריינטי איבד בדרכו ליפו את ילקוטו עם כל המכתבים והספרים. ב־21 לחודש יוני חזר אלינו פריינטי ושהה בתוכנו רק ימים אחדים".

לא טוב ממצב האכרים היה מצב הפועלים. גם עליהם כבדה יד פקידות יק"א וגזירותיה, והאנשים נואשו מכל תקוה להגיע בזמן מן הזמנים לידי חיים של כלכלה ברשות עצמם. הם פנו במכתביהם לכל גדולי עמנו בעולם, וספרו על מצבם לזנגויל, להרצל ואחרים. הנה מכתבם להרצל:

„זכרון־יעקב, 1.8.1902.

לכבוד ד"ר תיאודור הרצל, וינה.

אדון נכבד מאד! הועד של עובדי־האדמה בזכרון־יעקב, בדעתו עד כמה יקרה לו התקדמות העובדים היהודים בארץ־ישראל, מרשה לעצמו להעיר את לבו על מצבנו הנואש ולבקש ממנו את עזרתו הדחופה, שבלעדיה תוכרחנה המשפחות המועטות, שעוד נשארו כאן, לעזוב את הארץ מקץ עשרות שנים של עמל וסבל, לאחר שנכזבו כל תקוותיהם להיות לאכרים. החלטנו לפנות אליו אחרי שכל בקשותינו מאת האדמיניסטרציה של היק"א לשפר את מצבנו נדחו מתוך הערה, שהנה נותנים לנו עבודה, ויותר מזה אין בכוחם להועיל לנו, בו בזמן ששיפרו כבר בהרבה את מצבם של יתר התושבים, כמו האכרים ועובדי היקב. רק למעננו, עובדי־אדמה עניים, לא נעשה שום דבר. בקשותינו הרבות בדבר דירות זולות, כמו שמקבלים פועלי היקב — נדחו גם הן. נכון הדבר, כעת נותנים לנו עבודה, אך כמה פעמים כבר חזרו ולקחו אותה ממנו, ואימת הרעב מרחפת עלינו תמיד. השנים עוברות ועמן הולכים וכלים גם כוחותינו, באין תקוה להחזירם, כי השכר היומי נמוך מאד וההכנסות הנוספות שהיו לנו קודם על ידי עבודות המשתלמות יותר, כמו הרכבה, זמירה, שעות נוספות וכו' וכן גם תמיכות והקצבות אחרות — פסקו ואינן. ועל כל אלה, אנו שקועים בחובות. בהקפה שוב אין איש נותן כלום, כי ממה נוכל להחזיר. המצב המיואש הזה, מאין תקוה להגיע למטרתנו להיות לאכרים, כבר גרם שהרבה מחברינו פקעה סבלנותם והם עזבו את הארץ. אנחנו, עשרים וארבע משפחות, והן 98 נפשות, שנשארנו כאן, וגם רוצים להשאר בארץ־ישראל, מוכנים להקריב את כוחותינו כדי להגיע סוף־סוף אל מטרתנו. אנחנו בטוחים, שגם בשבילנו יגיע יום ואנו נזכה לשבת איש על נחלתו, וכל בקשתנו היא שיתן דעתו עלינו, למען נוכל להגיע ליום הגדול ההוא, בטרם נספה ברעב ובחוסר כל. בכבוד רב — הועד של עובדי־האדמה בזכרון־יעקב, ליבוביץ, ברונשטין, איזק, יעקובוביץ".

והנה מכתב הועד אל פריינטי מיום 23 בספטמבר 1902:

„הוטל על הועד על ידי כל מתישבי זכרון־יעקב ובנותיה לפנות אליך, אדוננו המנהל הנכבד מאד, ולמסור לך דין־וחשבון על המצב הכללי שלהם. רק לפני זמן קצר אמרת סוף־סוף לועד שלנו, שעד לאוקטובר 1902 יהיו כל המתישבים מסודרים סידור שלם על ידי שתנתן להם האדמה שהם מבקשים וכל צרכי עבודתה. ועכשיו ב־15 לספטמבר מודיע לנו האדון האדמיניסטרטור, כי עדיין לא נקנתה כל אדמה ומי יודע מתי יקנוה. ובכן אין בידנו אלא אותה אדמה שעליה עבדנו 21 שנים לשוא, הואיל והנסיון למדנו, כי זו לא תתן לנו לעולם כדי קיום. כל מתישב יש לו כיום שבעה, שבעה וחצי הקטאר, ובכללם כל מטעי הגפנים והעצים. חלקה כזו היתה בידי כל מתישב גם בשנת 1882, כשהמתישבים קנו את האדמה. ולולא הברון שתמך בנו כל הזמן לא היינו יכולים לעמוד, כי באין אדמה ככל הצורך אין האכר יכול להתקיים בכוח עצמו. אנחנו אסירי־תודה מאד לחברה המכובדת על רצונה להמציא לנו את כל הבהמות, כלי העבודה והבנינים הדרושים, כי בשנה שעברה, בטרם היו לנו כל אלה, הוכרחנו להעמיס עלינו עול של חובות ולהכין לנו את כל הדרוש כדי שנוכל לעבד את האדמה המועטה, ואנו חייבים עוד היום 30,000 פראנק, וזאת הוכחנו לאדון שטרקמט לפי הרשימה שנמסרה לו. ואין אנו יודעים איך ומאין נשלם חובות אלה. — והן כל מתישב, כל שתהיה חלקתו מעטה, אינו יכול שלא לזבל את אדמתו, שלא להוביל את התבואה, הענבים וכו'. ועגלות אין. רק 35 מתישבים מקבלים עגלות, הואיל והאדון שטרקמט אומר, כי אין כסף לקנות 70 עגלות, ואין הוא יכול אלא לשלם דמי תיקון העגלות הישנות, מה שיעלה כמעט כמו עגלה חדשה, הואיל ובעגלות הישנות העץ רקוב והגלגלים כבר שחוקים מאד. גם בעבודת בנין אורוות ומחסנים, שיהיו ראויים להבטיחנו מגנבה ושוד, לא מן הראוי לבקש חסכון; — — אך האדון שטרקמט רוצה לעשות קימוצים בבנין. 500 פראנק לכל מתישב דים להבטיח את קיומו. ואשר לבתי הדירה הנה כמה מהם כבר נרקב עֵצם, ובבתים אלה גרות משפחות בנות תשע, עשר נפשות, והן נתונות בסכנת־נפשות תמיד. בקיץ חום עד למחנק, ובימות הגשמים בתים אלה עלולים להתמוטט בסערות זעף. בשם כל המתישבים אנו פונים אליך במיוחד ומבקשים ממך, שתואיל בטובך להשפיע על היק״א המכובדת, שתזדרז בקנית האדמה ושתתן לכל מתישב את כל הדרוש לעיבודה, ואנו מבטיחים לשלם את הכל בתודה רבה. — — האדון שטרקמט הודיע לנו עוד, כי איננו יודע, אם החברה המכובדת מאד תשתתף בהוצאות לצרכי הדת ושאר תשמישי הצבור של המושבה. איך נוכל לשאת באלה, בשעה שאין ידנו משגת אפילו כדי צרכי כלכלה. האחד באוקטובר כבר עומד אחרי האוזן, וכמעט כל המתישבים כבר יושבים בלא מזון ומחיה. אנו מקוים ובטוחים, כי אתה תואיל לשים לבך למכתבנו ותמליץ על דרי־שותינו לפני החברה המכובדת מאד״.

סוף סוף התחילה פקידות יק״א להבין את הדבר הפשוט והברור, שכדי שאכר

יוכל לעמוד על רגליו ולא יהיה זקוק לתמיכה — מן ההכרח לספק לו משק שלם: קרקע לזריעה, בהמות עבודה וכו'. אבל שאלת השאלות היתה: קרקע מאין? אך הנה נודע דבר משא ומתן בין הפקידות ובין איש עתיר נכסים אחד, חג' אמין שמו, בעל קרקעות בכפר בורג', הנמצא מהלך שעה אחת מהמושבה דרומה, על קנית חלקה בת חמשת אלפים וחמש מאות דונמים. ועל קרקעות בורג' מספרים נפלאות: מישורים נרחבים ונאים והאדמה יפה למזרע קיץ וחורף. אבל גם קרקע זו לא הספיקה אלא ל־28 אכרים. והנה לא עברה מחצית שנה מאז קנית בורג' ושמועה חדשה פשטה במושבה על דבר קניה גדולה שניה, של אדמת הכפר מראה, אף הוא מהלך שעה מן המושבה, מזרחית־דרומית. אדמת מראה, כ־5000 דונם, נקנתה מאת נוצרי עשיר מחיפה, פואד סעד שמו. אדמה זו חולקה בין האכרים שלא זכו לקבל מאדמות בורג'. מאדמת מראה ספקו גם את דרישת אכרי בת־שלמה ומאיר־שפיה.

מאחר שספקו עכשיו לכל האכרים אדמה במדה מספקת למזרע, מלבד הכרמים, קבל כל אכר זוג שוורים לעבודה, שתי פרות חולבות, סוס וכלי עבודה. האכרים התחילו לעבוד איש איש את חלקו ואת נחלתו והוציאו לחמם בשמחה, שבעי רצון ונחת. עם מפנה מכריע זה פסקה התמיכה לחלוטין.

אמנם פקידות יק"א לא לגמרי נוצחה. הסערה שהטילה פקידות זו עקרה מן המושבה כעשרים משפחות. מעתה מונה זכרון־יעקב פחות ממשים אכרים.

ה„השקפה" בגליון 47 מאיר כמה פרטים למצב המושבה אז. „לפני ארבע שנים היו במושבה זו מאה ושש־עשרה משפחות. עתה אין בה אלא שלש ושבעים. אדמת בורג' שנקנתה מקרוב ושטחה כחמש מאות ושלשה וארבעים הקטאר, תתן היכולת ליישב עליה שמונה ועשרים משפחה. האסיף היה יותר טוב מבשנה הקודמת. פרי הגפנים הביא 34,787 פראנק. הגפנים הישנות שלקו בתולעת נחרבו כלן והגפנים האמריקניות שנטעו במקומן יתנו פרי בשנה הבאה. תפוחי הזהב הביאו אלף פראנק. והשקדים אלף ושש מאות וששים. גם הזיתים נותנים תקוה טובה. גדול הטבק עלה יפה מאד, מפני שיש פה אדמה הראויה לכך. מושבה זו שמעמדה היה כל כך מעיק במשך שנים אחדות, כנראה מתחילה לצאת ממעמד המשבר. ויש תקוה כי האכרים על ידי הכנסותיהם יעמדו במהרה ברשות עצמם, ובעוד שנים מעטות יתחילו לפרוע את חובותיהם. היקב בזכרון־יעקב קבל 778,300 קילוגרם ענבים בשנה העברה, שנתנו 4879 הקטוליטר יין משובח. המכירה בזמן האחרון היתה בתנאים טובים. כמעט כל היין הוא יין לבן. הקירור על ידי קרח אינו נהוג עוד ומקררים עתה רק על ידי זרם של מים קרים ועל ידי כן נתמעטו ההוצאות במדה מסוימת. עוד תקון טוב עשינו, ששמנו את טנטורה לנמל לשלוח משם היין. ההובלה יותר זולה וההשגחה יותר נוחה".

ביום 20 לחדש נובמבר 1902 חתמו האכרים על תעודותיה של הפקידות, אחרי שדרשו להוסיף סעיף מיוחד, כי היק"א תנהג עמהם כעם יתר המושבות, ללא שום הפליה.

נסתים פרק המעבר, רב הסבל והזעזועים. מעז יצא מתוק. התמיכה נפסקה. סוף סוף זכו האכרים לעמוד ברשות עצמם.

מעתה הם קרויים אכרים להלכה ולמעשה, איש תחת גפנו ותאנתו. השיר „אשרי אכרים נחלתם להמה" נישא מעל כל גבע והר.

כו.

לאחר המעבר

הסערה שהתחוללה בעקב המעבר מפקידות הברון לפקידות יק"א הלכה ושככה. שטרקמט התחיל מראה לאכרים פנים שוחקות. ואף מאירסון הבין לבסוף, כי אין דרך להשתחרר מנטל המושבות והאכרים אלא אם כן יבססום כל צרכם.

עכשיו הגיעה לאכרים שעת התנחלות לאמתה, לכל צורותיה. מיד עם חלוקת האדמה התחילה יק"א לתת דעתה גם על שאר צרכיו של האכר.

מחודש ספטמבר 1902 קבעה יק"א תקציב לכל אכר עפ"י הסדר הזה:

בחודש ספטמבר הספיקה יק"א לכל אכר	מספוא ושלש עזים	בסך 150 פרנק
" " " " "	פרה	" 120 "
" " " " "	שרשרות	" 20 "
" אוקטובר " " "	זוג שוורים	" 369 "
" " " " "	17 כל *) כרשינה	" 153 "
" " " " "	מחרשה (ורנט)	" 40 "
" " " " "	זרעים	" 90 "
" " " " "	תוספת מספוא	" 10 "
" " " " "	מחרשה וחלקי רתמה מיוחדים לחרישה בשוורים	" 42 "
" " " " "	עגלה	" 350 "
" " " " "	מחרשה אירופית	" 52 "
" " " " "	מגרסת יד לכרשינה	" 100 "
	בסך־הכל	1496 פרנק

בשנת 1903 הוסיפה יק"א להגדיל את הקרדיט ונתנה לכל אכר עוד פרה אחת, 3 עזים, לוח דישה, משדדה משותפת לשנים, עוד זוג שוורים, זרעים, כלים שונים, צרכי כלכלה, חלקי מחרשה ותקציב מיוחד לעזרה בעבודה, כל אלה בסך 1186 פרנק.

*) כֵּל — 12 סאה

בשנת 1904 הוסיפה יק"א סכום כסף לשם שכלול המשק, כגון פרדה לכל אכר, מחרשה אירופית, מחרשת ביסוק, חלק במכונת קציר, חלק במגוב ומגרפה, וכו', כל אלה הוסיפו על התקציב סך 730 פרנק. ושנה לאחר כך, ב־1906, עשתה יק"א נסיון של גידול כבשים — ועל חוב האכרים נוסף סך 212 פרנק לאיש.

בסופו של חשבון נמצא, כי עם הסכומים שקצבה יק"א לכל אכר בשביל שכלול המשק, וכן בשביל מטעי כרם הגפנים, השקדים, הזיתים והתות, ודמי האדמה הנוספת בבורג' (או במראח) בחשבון של 30 פרנק לכל דונם, האורוה בבורג' (או במראח) וכן הבית, האורוה והמחסן במושבה (אחרי ויתורים קלים שעשתה החברה) — הגיע התקציב לסך 13.200 פרנק, על זה תוספת רבית 7.665 פרנק, וביחד עלה חובו של כל אכר, כמעט שוה בשוה, לסך 20.865 פרנק.

מעתה יודע כל אכר מה שלו ומה אינו שלו, וכן יודע הוא כמה גדול חובו, שעליו לשלמו קמעא קמעא — והעיקר — שמעכשיו חפשי הוא לעשות בתוך שלו כרצונו.

*

בינתים נזדמנה לקצת אכרים שליחות גדולה וחשובה. זה כמה שנים עברו מאז נקנתה אדמת עתלית, אלא שעדיין אין אדמה זו מובטחת בידם. גם השלטונות התורכים עינם צרה והם מעלים ממטמונים חוק מיושן ובלה בשם „מחלול", שפירושו: אם אדמה אינה נעבדת שתי שנים רצופות — מפקיעה אותה הממשלה מידי בעליה. עד היכן הגיעה דאגתו של השלטון לאדמת הארץ!... והשכנים, בני הכפר טירה, תובעים זכויות של אריסות ומתנכלים לנשל את הבעלים החדשים ומתאנים להם ומאיימים, כי „כל יהודי אשר יעיז לעלות על אדמת עתלית — דמו בראשו"...

בבוקר יום אחד שלח שטרקמט והזמין את כל האכרים לבית הכנסת. שטרקמט הסביר להם, כי הגיע מכתב מן הוואלי של בירות, ובו הוא מודיע, כי מן ההכרח לעלות ולאחוז באדמת עתלית, כל עוד הוא נמצא פה, הואיל והשכנים רוגנים ומתאנים, והוא נקרא לקושטא, ואם יצא מכאן — שוב אין הוא אחראי למסירת האדמה.

ובכן — מתבקשים עשרה אכרים, שיהיו מוכנים ומזומנים לעלות על אדמת עתלית, לחרוש ולזרוע ולקבוע חזקתם בה.

העשרה באו. מזכרון־יעקב: קלמן אהרנסון, טוביה קרופיק, יעקב רוזנשטין, ישראל לרנר, אברהם דוידסקו, אביגדור אפלבום ומתתיהו שורצמן. משפיה: יוסף זימנבודה ודוד כהן. ומבת־שלמה: יהושע הירשנזון.

ופעמים יוצאים לעתלית גם אכרים אחרים: שמואל זאב ברונשטין, משה אברמוביץ, אברהם ברקוביץ ובנימין בלומנפלד.

כדי להבטיח את עשרת האכרים שלא תאונה להם רעה, התחכם שטרקמט

והחכיר את אדמות עתלית, למראית עין, לאכר גרמני מחיפה בשם פריץ אונגר, והם, עשרת האכרים, אינם אלא „חרתים" של אונגר... שהיה מקבל את שלו בשכר „אחיזת עינים" זו. כל כך למה? דבר בטעמו: בעיני השלטונות התורכים הרי כל גרמני בן־יחס הוא ופגיעתו רעה. האכרים, „החרתים", כשכנים חדשים, ערכו כרה וזבחו זבח והזמינו לסעודה את מוכתר הכפר השכן „עין־חוד", ואף בני הכפר מסובים כאן — אהבה ואחוה ושלום וריעות.

הקימו שני צריפים, לשכן בהם את האדם ואת הבהמה. צריף אחד גדול הוקם על אם הדרך, לכבוד הגרמני אונגר. ליד הצריף חפרו באר, אך מימיה היו מלוחים. את הצריף השני הקימו לא הרחק מן הכפר „עין־חוד", סמוך להרי הכרמל, אולם שם אין מים, והשכנים יושבי הכפר אינם מרשים ליהודים לשאוב מים מבארם. גם הזבח לא הועיל. נושאים ומביאים מרחוק את מי הבאר המלוחים שליד צריף אונגר.

בימי גשמים שותים מן המים שנקוו בבורות. לא בכל שנה זכו לקציר. הגשמים היו זעומים. האדמה כחושה ומדולדלת.

במכתבו של יוסף זימנבודה להוריו אנו מוצאים קצת פרטים בדבר העליה על אדמת עתלית והעבודה בשנה הראשונה:

„מושבה שפיה, 8 מאי 1901. — — טרוד הייתי כל העת בעבודת האדמה אשר קבלתי עלי בחורף זה בעתלית. האדמה נמצאת מהלך שלש שעות מן המושבה, במחצית הדרך לחיפה. אדמת עתלית נקנתה זה כבר, אלא שעדיין לא יצאה מכלל אדמת מריבה והיא מצפה לגזר־דינה. עד שנה זו לא נעבדה האדמה אלא בידי הערבים. בשנה זו הרי נשתנו צרכינו וצרכי מושבתנו, כפי שידעתם ממכתבי הקודמים. עכשיו אנו מוכרחים לבקש בכל אשר נוכל ובלבד שנמצא חית נפשנו במקומנו, בלא תמיכה, רק מן הפרי אשר תצמיח לנו האדמה. אף הכרמים לוקים ולוקים, ונגע הפילוקסירה אינו פוסק מהם. האדמיניסטרציה בבקשה לנסות, אם הערבים לא יתנו מכשולים לפנינו בעתלית ולא יפריעונו מעבודתנו, הקדימה לנו בתורת הלואה את כל צרכינו לעבודה, ובלבד שנחזיק באדמה זו בכל תוקף, אך לא רבים הם אשר נאותו לקבל על עצמם שליחות זו, הואיל וממנה עלה באפנו ריח של פורעניות וצרות צרורות. אבל השבח לאל, חוץ מפרטי דברים של מה־בכך, השלמנו את עבודתנו ללא תקלה ופגע רע, ויצאנו בשלום עם הערבים. אך השנה היתה רעה. אני זרעתי כחמשים כֶּל זרעים, אבל לדאבוננו, היתה השנה עניה בגשם בסביבתנו, וכנגד זה נשבו רוחות קדים, ממש שלא כדרך הטבע, ושרפו שטחים רבים של קמה. תוכלו לשער בנפשכם, כמה עמלנו וכמה יגיעות יגענו השנה. — — ומן היבול, יתן האל, ואחזיר את ההוצאות שהוצאתי. — — בזה רציתי לתאר לפניכם כיצד עושים ליסוד ישוב חדש, מקום שאין שם לא בנין ולא מים, ומן המפעל אין אתה בן־חורין להבטל. על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה בונה. הכל למען המטרה של הקולוניזציה בארץ־ישראל".

והם החזיקו באדמת עתלית, שלא תשמט מידי הפקידות. שנה שנה חרשו וזרעו, אף כי פעמים קצרו רק קש, עד שקמה בעתלית המושבה, ואדמתה היתה נחלה לישראל.

סבל רב עלה בחלקם של אכרי זכרון־יעקב עם ראשית העבודה באדמת בורג'. על גבעת חול קטנה נטוי הכפר: חצר מוקפת חושות בנויות אבן וחול, רובן ככולן רפתים, ועליהן כמה חדרים, בהם שכן חג' אמין עם נשיו. החצר עשויה כדמות מבצר, מקצתה בנויה קשתות וקיר עבה, ובו חורים בשביל מקלעים, כמין שריד לבנין מתקופת הרומיים. האדמה מפוזרת מטליות מטליות, לכל מטלית שמה המיוחד: „דזירת חג' אמין", „איל־באס" (הבצה), „תל־אל־בראריית" (תל הפשפשים), „אל־חיסה", „דאהר־אל־באס" (גב הבצה) וכו'. האדמה לפי טיבה נחלקת לסוגים סוגים: אדמת חול, אדמת חמרה, אדמת בצה, והיא יפה למזרע תבואות קיץ וחורף.

במוצאי־שבת יוצאים לעבודה וכל ששת ימי המעשה מתגוללים בחושות הכפר, לאחר יום־עבודה קשה ומייגע שוכבים לישון באורווה אדם ובהמה כאחד. משפחות משפחות של פשפשים ופרעושים רוחשים מסביב. תבשיל חם אין. מן המושבה ועד השדות 15 קילומטר, דרך שלש שעות בעגלת השוורים. רק בערב שבת חוזרים למושבה. במה דברים אמורים — בעונת החריש והזרע. בעונת הקציר והדיש אין האכר חוזר לביתו אלא לעת הבציר. ושוב, כמעט גמר האכר את בצירו, הוא חוזר לבורג', להשלים את מלאכת הדישה והזרייה, ותלישת השומשומין.

ילדי האכרים שגמרו חוק למודם בבית־הספר, בני י"ג שנה, הכניסו גם הם צוארם בעול העבודה והמשק, ויחד עם ההורים יעשו ימים ושבועות בבורג' ובמראח.

בלילה, לאחר עבודת יום קשה, שוכבים על ערמת התבואה בשדה או בגורן, לשמור עליה מעין רעה. פעמים אורבים לגנבים בסתר ונפרעים מהם בגלוי, והשכנים נזהרים מלבוא לידי נסיון ולטעום „טעם חטא" מידי הבחורים מזכרון־יעקב. במרחבי בורג', בחיק הטבע, נתחנך דור צעיר לעבודה ולעוז־רוח. עד חצות יושבים להם הצעירים, רֵעים כאחים, מסביב למדורת אש ומשיחים בעלילות גבורה, מספרים ומתבדחים. ובשעה שלש לפני עלות השחר יוצאים ונוהגים את הבהמות למרעה, בטרם תתחיל עבודת יומם.

אף על פי כן, המנהגים בין האכרים מזכרון־יעקב ובין הערבים בכפר ובסביבה מנהגי כבוד וקרבה.

החרוצים שבחבורה משיגים מאת השכנים מעט חלב ומבשלים אורז בחלב, פעמים מקבלים לֶבֶן ואוכלים ונהנים. סמוך לגורן נצבת תאנה ובימי הקיץ פירותיה גדולים ומתוקים. ובקרבת מקום באר, ממנה שואבים מים בדליים לאדם ולבהמה. מעשה והצעיר א ב א ש כ ט ר הרגיש ביד נעלמה ה„מלקטת" מן הגדיש. לילה

אחד ארב בשדה והגיע בעקבות הגנבים עד שומר הכפר, ערבי מן הסביבה, אף הוא שותף למעשה הגניבה. „מתן שכר" מידו של שכטר מנחת־זכרון היא, מזכרת עון לאורך ימים. אף את אקדחו הוציא מידו. נשבע השומר להזהיר את בניו עד דור אחרון.

*

לא טוב מזה חלקם של אכרי מראח.

מראח, היושבת מהלך שתי שעות מן המושבה, נקנתה ששה חדשים לאחר קניית בורג', או למען הדיוק: בראשית שנת 1903. אדמתה נתחלקה בין אכרי זכרון־יעקב (לאלה שלא קבלו מאדמת בורג'), שפיה ובת־שלמה. האדמה, שהיתה כְּרַב, נתחלקה בין האכרים חלוקת ארעי, כדי שיוכלו לחרוש ולזרוע, לפי שעה, מעט חטה, עד אשר תגמר מדידת הקרקעות. ביום 24 לנובמבר יצאו 34 אכרים לחרוש בשדות מראח. האנשים נגשו לעבודתם במרץ, מי בשלש ומי בארבע מחרשות, כי השנה היתה גשומה.

„על הגבעה שעליה עומדת היום המושבה גבעת־עדה — מספר יהודה קרניאל — נמצא אז קומץ בתי החמר של הכפר מראח, ועל ידם — חאן עתיק, בנוי חומה סביב סביב. במקום גרו כמה פלחים ואריסים של בעל הנחלה, פואד סעד, ערבי נוצרי מחיפה. לכל אורך חומת החאן מבפנים היו בנויות רפתים, ששימשו דירה לאריסים ולבהמות כאחד. מזרחית ודרומית לכפר השתרע יער אלונים גדול, ושבילים צרים הסתמנו לכל עבר על אדמת הגיר של הגבעה. בסתיו שנת 1903, מיד לאחר חג הסוכות, עלו 35 אכרים למראח, בלי המשפחות. לכל אכר ניתנו 110—180 דונם אדמה ורפת לדירה ולשוורים, למחרשות ושאר כלי־העבודה. נקבע תור: ערב ערב חוזרים קצת מן האכרים לזכרון־יעקב והשאר יושבים במקום עם השוורים והזרעים. והדרך עד ז'י רחוקה, ועד שהאכרים חוזרים למחרת ויוצאים לעבודה, השמש עומדת כמעט בחצי השמים ומחצית היום חלפה לבטלה. קשים היו הימים הראשונים וגרמו סבל למתישבים וקשיים בעבודה. ואם לא די באלה הנה נוספה צרה חדשה: החושות הרעועות של הכפר, שנעזבו כליל, החלו להרס עם הגשמים העזים הראשונים, כי לא טויחו גגותיהם ולא הוכשרו לעונת החורף. ראו זאת הפלחים הגרים בסביבה, הלכו והלשינו לפני השלטונות התורכים לאמור: הנה הורסים היהודים את בתי־הכפר מראח ומחריבים את רכושם של הפלחים המסכנים. התלונה מצאה אזנים קשובות אצל המושל, וביום בהיר אחד, בהיות האכרים חורשים בשדה שלרגלי הגבעה, הופיעו פתאום חיילים רוכבים על סוסים, התנפלו על האכרים בחימה שפוכה ויגרשום מן המקום. בראות האכרים, כי לא תועלנה השתדלויות — לקחו את שוריהם ומחרשותיהם וחזרו לזכרון־יעקב. והחלה אחר־כך פרשה של השתדלויות ומשא ומתן מייגע בין יק"א והשלטונות התורכים. לאחר הפצרות מרובות וכמה „צרורות" שנשלחו במתנה לראשי השלטון —

נעתרו הללו להרשות לאכרים לחזור לאדמתם במראח. בינתים חלפו כמה שבועות והאכרים הפסידו את עונת הזריעה וגם חלק גדול של ההכנות למזרע הקיץ. אותה שנה יצאו האכרים „בשן ועין", כי הגורן לא החזירה אפילו את הזרעים, ושתי סיבות היו לדבר: העיכובים המרובים שחלו בעונת הזריעה, ובעיקר — בשל האדמה הכחושה והמדולדלת של מראח, שהאריסים גידלו עליה דורה שנה אחר שנה. הדרך, או ליתר דיוק: השביל מזכרון־יעקב למראח, עבר באדמת בריקי, שהיתה שייכת לסלים כורי, נוצרי עשיר מחיפה. יום אחד חסם הלה בפני האכרים את המעבר באדמתו, בטענה שזו אינה דרך המלך. האכרים הוכרחו לעקוף ולנסוע למראח דרך אדמת בורג', מהלך שלש שעות ויותר. והימים ימי חורף. גשמים מרובים ירדו, ומקוי מים ונחלים כסו את כל השטח ולא היה כל מעבר. האכרים שבמראח סבלו רעב מאין יכולת להעביר אליהם צרכי־אוכל מזכרון־יעקב. בינתים החל משא־ומתן עם סלים כורי, ולאחר שקבל בקשיש הגון הסכים לפתוח באדמותיו מעבר בשביל אכרי מראח. כך עברו כמה שנים. סבלם של האנשים הלך וגדל. האדמה כחושה ואינה נותנת לחם, תנאי החיים קשים מנשוא ברפתים ובלי המשפחות, האנשים חלו ועזרה רפואית אין, המים הנשאבים מן הבאר, הרחוקה כחצי קילומטר מן החאן — דלוחים ועינם כעין הגיר. המרחק מז"י מכביד אף הוא"...

על ראשית הימים במראח מספר ביומנו גם ירחמיאל הלפרין: „בימים ההם נפל מאורע במראח. הפקיד שטרקמט בא אל הכפר ודרש מן הערבים לפנות את הבתים. קצתם יצאו ואחדים מהם לא רצו לעזוב את מקומם. כיון שכך, צוה הפקיד לשרוף את הבתים. הרוח לבתה את האש וכל הבתים נשרפו. הערבים הודיעו מיד לממשלה בחיפה וגם בטלגרם לקושטא, ואחרי ימים אחדים הגיעה משלחת מיוחדת מעכו לחקור ולדרוש את הדבר. המשלחת אספה את כל הערבים מסביב, וכולם העידו בפקיד, כי הוא הוא אשר שלח אש בבתיהם. הדברים נרשמו בפרוטוקול, וב־8 לחדש דצמבר באה ועדה למראח בלוית חיילים רבים וגרשו את האכרים בשוטים מעל האדמה, אף לא הרשו להם לשוב אל הכפר ולקחת עמם את הזריעה אשר הכינו. למחרתו נראו על פני האדמה ערביים ממראח חורשים וזורעים. כששאלנו את שטרקמט, מה יהיה סופה של מראח, הן כל כך הרבה עמלנו וטרחנו, חרשנו וגם זרענו, וכלום ילך כל זה לאבוד? השיב שטרקמט: זה הוא עסקי וידעתי מה אני עושה... ב־20 דצמבר 1903 בא אלינו הא' ברבייה בלוית הא' לוי. ועד המושבה התיצב לפניו וסיפר לו על המצב במראח. ברבייה דחה אותו בתשובה, כי בעוד ימים אחדים יסע ועכשיו אין זמנו פנוי לטפל בנו. בעוד 20 יום ישוב לזכרון־יעקב, אך ורק כדי לדון בענין מראח. בינתים הערבים חורשים, ובוחרים להם כל חלקה שמנה. וזמן חריש הקיץ עובר. לא ישבנו בחבוק־ידים ועבדנו את כרמינו. אבל השוורים אוכלים ואינם עושים. רק בחדש פברואר הורשינו לשוב למראח לחרוש את האדמה למזרע קיץ. יבול החורף הצליח מאד, ואולם הקב"ה

שלח בנו את מכת העכברים שאכלו את כל התבואה והשאירו לנו רק מעט מזער. רבים מן הפלחים הערבים הוכרחו לקצור את התבואה במגל. ב־28 ינואר 1904 שב אלינו ברבייה והביא תקוות חדשות על מראח. ב־7 לפברואר 1904 נקראנו למראח לשם גמר מדידת הקרקע. הפעם היינו בטוחים, כי הממשלה לא תפריענו וכל אכר נגש ביתר מרץ לעבודה על אדמתו. בחדש אוקטובר 1904 החילונו לבנות את האורוות במראח, אך לא על נקלה יכולנו לבנות, כי מדי יום ביומו היו באים חיילים ומפריעים את עבודת הבנין. בעמל רב ובכסף רב עלה בידי הפקידות להקים את האורוות במראח".

והשכנים, כדרך ה„טבע", עושים את שלהם ומנסים לשלוח ידם בגניבה ובשוד, ולולא האכרים ובניהם עומדים על המשמר ומשיבים מלחמה שערה — אבדה תקותה של מראח להעשות ישוב בארץ.

לא על נקלה תקעו האכרים יתד במראח.

*

אך קשה ביותר היה גורלם של אכרי בת־שלמה ושפיה המרוחקים כפלים מאדמת מראח. הללו אין לפניהם ברירה אלא לעשות את כל השבוע באדמתם, הרחק מביתם. ובשנים שהיבול מצער יוצא שכרם בהפסדם, — הפסד זמן, הפסד עמל, הפסד זרע.

בנותיה של זכרון־יעקב כמעט אמרו נואש. קמה תסיסה בקרב האכרים, ואימת כליה היתה מרחפת על הישובים הצעירים. הפקידות נזדרזה לקנות את אדמות חירבת־חסן ליד בת־שלמה, כדי לספק לאכריה אדמה במקומם, אבל גם זו לא הספיקה כל צרכם. בינתים התחילה עבודת ההתישבות של יק"א במושבות הגליל התחתון, מסחה ומלחמיה, והפקידות הציעה לפני אכרי בת־שלמה ושפיה לעבור ולהתנחל במושבות אלה. יוסף רוזנשטין, דוד גולדברג, לכטנשטין, האחים מרכו ופישל זליקוביץ, יהושע רוזנצויג — כל אלה הלכו למלחמיה ועזבו את בת־שלמה. ועזבו את בת־שלמה והלכו למסחה (אח"כ כפר־תבור) האכרים סרניק, הירש רוטשטין ואליעזר מלר. וגם משפיה הלכו אכרים למושבות אלה, ביניהם משה מלר, ישראל קליינטובסקי, דוד סוקולוביץ שהלכו למסחה. ואחרי שיצאו לאמריקה האכרים מבת־שלמה שמואל רובחה, משה רובינשטין וליבוש מאירוביץ — נותרו בה רק תשעה אכרים, תשע משפחות בלבד, והן: ליב איזנשטין, פרץ הרצנשטין, ליכטר, יהושע הירשנזון, אברהם מזרחי, משה סירקיס, יצחק גרינברג ומשה ברנברג. לא ארכו הימים ותחת תשעה אכרים נשארו רק שבעה. יהושע הירשנ־

זון תקפתהו דלקת הריאה. העבירוהו לזכרון־יעקב ופה נפטר. וביום 12 ספטמבר 1905, י״ב אלול תרמ״ה, נגזל עוד אכר אחד מבת־שלמה. בדרך מזכרון־יעקב לביתו נרצח משה ברנברג. אותו יום בקרו בביתו אורחים, והוא יצא ללוותם בעגלת שוריו לזכרון־יעקב. בשובו לפנות ערב ארבו לו הרוצחים בפרשת הדרכים של ואדי־איל־מינה. הרוקח מזכרון־יעקב, רובוביץ, הוא ואחותו שחזרו מבקורם בבת־שלמה, ראו עגלה רתומה לשוורים, והשוורים רועים בשדה, וסבורים היו כי בעליהם מנמנם בצל העץ, והלכו לדרכם.

בלילה, בראות האנשים כי השעה מאוחרת, וברנברג טרם חזר, נמלא לבם חרדה לגורלו. למחרת בבוקר מצאו יצחק גרינברג גוסס.

העקבות היו ברורים, והמעשה אף הוא היה ברור. קבלן השמירה בבת־שלמה היה חג׳ מפלח מסוברין, והשומר — אחיו צאדיק. כיון שצאדיק זה פוטר ממשרתו היה נוטר למושבה. והנה נזדמנה לו שעת־כושר לנקום את נקמתו. בסביבה נמצא רועה אחד, אבו־ברייטים שמו. יום אחד מצא ברנברג, שהיה איש חסון ובריא, את אבו־ברייטים זה רועה את עדרו בשדה הזרע, ועשה בו שפטים. כיון שצאדיק היה נוטר לבת־שלמה ואבו־ברייטים נוטר לברנברג — חברו שניהם יחד וארבו לו בדרכו מזכרון־יעקב לבת־שלמה. לא על נקלה הכריעוהו. לא מכה אחת בלבד ולא שתים ספגו אלה מזרוע הברזל של ברנברג. אבל האחד לא עצר כוח כנגד השנים.

על דאַטפט אַטפוך. לאחר זמן נרצח אבו־ברייטים בידי אחיו. כפגר כלב היתה נבלתו הטמאה מושלכת בין ההרים, מאכל לשועל ולעיט.

ובבת־שלמה רק שבעה אכרים, שבע משפחות. והן אוחזות בחלקה נידחת זו ואינן מרפות ממנה. עד חודש נובמבר 1909 ישבו בודדות בפנתן. רק אז הוסיפו עליהם עוד ששה אכרים.

ואף שפיה רק חמשה אכרים נותרו בה: יוסף זימנבודה, חנן ויסמן, מיכאל חמליצקי, יהושע שפירא והרב חיים דב, שהיה משמש שו״ב בשפיה ובקש מאת הברון לעשותו אכר, להיות בידו תורה ועבודה כאחת.

וגם מבני זכרון־יעקב הלכו לאחוז באדמת הגליל התחתון: שנים מבניו של מרדכי קרניאל — האחד, שמואל, הלך למלחמיה, והשני, נחמן, הלך למסחה. שמואל אפלבוים שהלך למסחה, ועוד אחרים, גם הם נמנים עם הראשונים על אדמת הגליל.

*

בנותיה של זכרון־יעקב כמעט נתרוקנו. רק בודדים נשארו, כצופים על משמרתם. וזכרון־יעקב, אחרי שיצאוה אכרים רבים בעקב סערת המעבר, נעזבה מבניה־בוניה היקרים. מהם נפלו מאפס אונים, שבורים ורצוצים מן העבודה הקשה

כרעו תחת סבלותם, ומהם אשר עברו את הסערה, אך לא זכו לראות בטובה, לשבוע כף נחת.

שלמה זלמן ליבוביץ עבר — ולא הרחיק. לעת זקנה וזוקן פרש לדרכו. הרוץ היה האיש, שקדן, מסור ונאמן, חסון־גוף וחסון־רוח. מעולם לא נרתע לאחוריו ולא ידע יאוש.

נפטר לעולמו הלל כץ, יהודי ירא־שמים וחסיד, מחזיק במלאכה וקובע עתים לתורה, אדם השלם, מצניע לכת, טהור במראהו וטהור בהליכותיו.

— — „מר לנו ורב תוגה, אויה נטל נזרנו, תזל עיננו דמעות בלי הפוגה" — על מות הישיש מאיר ליב הירשקו. בעצם המערכה, על משואות המעבר והמשבר, כמעט עבר — ולא הגיע. נסתלקה דמות יפה ועמה יזמת הקברניט, העומד כסמל לאנשיו, ובעת סערה לא יטוש את הספינה אלא אחרון. חסון היה האיש, גבה־קומה, פניו פקחים, וזקן־מדות משוה לו חזות כבוד והדר. כמה נסיונות נתנסה, כמה צרה ורעה שבעה נפשו, מראשית הימים ועד יומו האחרון, וכמה הגדיל לעשות בלכתו בראש כסמל לאחרים: הוא הוא שנעץ קנה ראשון והקים לו „בית" — סוכת־חושה; הוא שקם ראש למרד — ולא נרתע. בשארית כחו נלחם עד אשר נאסף אל עמיו. קבר כרה לילדו הקטן. בלב שבור נפרד מבנו בכורו, שביאושו הלך לבקש אשרו במדינות הים. נותרה רק רעיתו. אף היא, בודדה וגלמודה, הלכה למצוא מנוחה לגופה השבור הרחק הרחק אצל בנה שבאמריקה.

הלך הקברניט.

האשה מרת איטה קורלנד נקטפה אחרי ששכלה את כל בניה... גורל מר ואכזר נגזר ממרומים על המשפחה האומללה. ראשון נאסף אל עמיו האב ר' משה. אחריו הבן הבכור רפאל. אחריו הבת בתיה. אחרי הבת גם בעלה, שמואל רפפורט. יתומים פעוטים, כאפרוחים עזובים, מצייצים בקנם לאמם אשר הלכה לבלי שוב. נותר רק הבן גרשון קורלנד — תקותה היחידה ושארית נחמתה בחיים. והנה נפל גם הוא למשכב, וכל עוד נשמתו בו.

ולא עצרה האם כח.

היא יצאה אל החצר, נשאה עיניה לשמים והטיחה כלפי מעלה: „רבונו של עולם, הבאת לידי נסיון את אברהם אבינו וחשכת לו את בנו. אף אותי נסית כמה נסיונות ועמדתי בכולם, עתה לא נשאר לי מכל בני אלא אחד יחידי, והנה גם הוא מתבקש ממני. סלח נא לי אב רחום וחנון, כי עיפה נפשי הפעם".

היא שפכה בקבוק נפט על גופה והציתה גפרור.

אחרי הלוית האם הלכו ללוות את הבן. ולא נותר שריד וזכר לבית קורלנד בזכרון־יעקב.

עלה המות בחלונו של זלמן פומרנץ. בבורג' קרהו אסון בקפצו לעבור

„— ես ուզում եմ ասել, որ ինչ-որ բան կա մեր մեջ, որ մեզ միացնում է, ինչ-որ ընդհանուր բան, որ մեզ ստիպում է ապրել, ստեղծել, ինչ-որ բան անել, որ մեզ ուրախացնի, որ մեզ տխրեցնի, որ մեզ ստիպի ինչ-որ բան անել, որ մեզ ստիպի ինչ-որ բան անել, որ մեզ ստիպի ինչ-որ բան անել

תעלה. הביאוהו ליפו ושם מת. את גופו העבירו לזכרון־יעקב, כי על כן תקע כף לאלתר וינשטוק.

בלא עתו נקטף זאב ברקוביץ, כחתף ארב לו המות. בבוקר הלך לעבודתו בכרמו ובשעת הצהרים חזר למושבה. האנשים שפגשוהו בדרך שואלים אותו לתומם: „מה לך, ר׳ ולויל, שאתה חוזר בשעה זו מן העבודה״? והוא משיב דרך בדיחה: „נשתנה עלי מזג האויר... תחילה היה לי חורף ועכשיו קיץ לי״... נכנס האיש לביתו וקרא: „לאה, רע לי״... ד״ר ויץ הניע ראשו: אין עצה. בלילה נפטר. הניח אחריו אשה ושמונה בנים ובנות.

לא היו ימים מועטים ונפטרו בזה אחר זה שלום וכסלר ויצחק קופמן. שבעי עמל, סבל וחליים, כרעו גם הם מתגרת יד הגורל.

עצי ברושים וארנים, גבוהי צמרת, מאריכים צלם על פני חצר־מות. בדממת קודש, באהבה וברחמים, מאהילים הם על סביבותיהם ופורשים סוכת שלום ומרגוע על חלוצי עם עיפי מדבר.

*

עכשיו קם דור בנים, דור מחושל, אשר נצרף בכור היסורים, גבור לשאת יד כל עמל, והם קוצרים אשר זרעו אבותיהם. אף הם מטפחים את הירושה הגדולה. משמר יצא משמר נכנס, והעבודה אינה פוסקת.

כי עוד רבה העבודה בהר.

הנה נוסף בסיס חדש וחשוב למשק — ענף הזית. אחרי אשר גדלו עצי הזיתים ונשאו פרי, צריכים היו האכרים לבית־בד משלהם בשביל עצירת השמן. שנים מספר קודם לכן היו עוצרים את שמנם בבית בד מלאכת־ארעי שנמצא בבנין המחלבה שבשפיה. ואולם אחר כך נבנה ליד טחנת הקמח אגף מיוחד והובאו אבני־ריחים, ואלה הונעו בכוח מכונות מיוחדות. עכשיו בית־בד למושבה משלה, משוכלל כל צרכו. וביום 25 אוקטובר 1903 (ד׳ חשון תרס״ד) היתה השמחה במושבה: בבית־הבד התחילה העבודה, ואכרי המושבה טבלו פתם בשמן משלהם. ברוך שהחינו!

השמחה, מעשה שטן, לא ארכה. בכפרים הערבים פרצה מגפת חולירע, ורופא המושבה, ד״ר נפתלי ויץ, הטיל הסגר על זכרון־יעקב, אין יוצא ואין בא. המגפה כבדה ביחוד על הכפר השכן סוברין. הנדיב קצב סך 25.000 פרנק להגן על המושבה מפני המגפה. ד״ר ויץ ורעיתו הרופאה עמדו על המשמר ויגעו בכל כחם למנוע את הסכנה. שום אדם חדש לא הורשה לבוא למושבה בטרם ישב בהסגר 4 ימים. אכרי בורג׳ הורשו לבוא לביתם רק בערב שבת. האכרים קבעו תור לשמור על ההסגר. מאין יוצא ובא האמיר יוקר החיים, וכסף מחיר ענביהם טרם קבלו האכרים.

בנימין בלומנפלד מספר על תקלה זו:

„בשנת תרס"ג פרצה מגפת החולירע בכפרים הערבים אשר בסביבתנו, בחדשי סוף הקיץ (והמגפה נמשכה יותר משלשה חדשים). ועד המושבה קרא מיד לאספה כללית של האכרים והתושבים במושבה להתיעצות. בחרו בועדה בת 9 איש ובראשה ד"ר סוסקין. העמידו שומרים סביב המושבה להשגיח שלא יכנס למושבה איש מן החוץ, ובכל לילה הוחלפו המשמרות. מבקר מיוחד נתמנה לפקח על השומרים פן יחטפו שינה ויתרפו במשמרתם. כמה משפחות ידועות מחיפה באו וישבו בהרים, מאחר שנמלטו מחשש המגפה, בבקשן לגור במושבה עד יעבור זעם. הועדה התיעצה עם הרופא והחליטה להשיב את פניהן. הן הוכרחו לחזור לחיפה. תחת פקוחה של הועדה נכללו גם בת־שלמה ושפיה. והנה נודע לועדה, כי שתי הבנות הנ"ל אינן מקפידות על כללי החומרות וההוראות שקבעו, והן הוזהרו על כך. ומאחר שגם אחרי כן לא הקפידו כל צרכן, חל ההסגר גם עליהן. המגפה ארכה כשלשה חדשים. וב"ה כי אף נפש אחת ממושבתנו לא נפגעה מן המגפה".

מקץ שלשה חדשים חלפה הסכנה וההסגר הוסר. המושבה נפתחה לכל יוצא ולכל בא.

כז.

הכנסיה הראשונה

בשנת 1903 נפל בישוב מאורע חשוב ורב־ערך. בי"ט תמוז תרס"ג בא למושבה מ. מ. אוסישקין מאודיסה, כדי להכשיר את הקונגרס, שבו יונח היסוד ל„הסתדרות הכללית בא"י". רבים דרשו לכנס את הקונגרס בבירת הארץ, בירושלים עיר הקודש, אך נימוקים אחרים הכריעו את הכף לזכותה של זכרון־יעקב, שכן היא המקום המרכזי בארץ ובה האולמים הגדולים שבבית הפקידות — ובזכרון־יעקב נועדה הכנסיה הראשונה בא"י.

כנסיה זו הציבה לפניה שתי מטרות: א. לארגן את הישוב בארץ להסתדרות כללית אחת, שראשיה יהיו מדברים בשם הישוב כולו: ב. אותו זמן נתכנס קונגרס אוגנדה, ואוסישקין בקש להפגין ע"י כנסיה זו את ההתנגדות המוחלטת לתכנית אוגנדה מעיקרה.

הכנסיה נתקימה בימים א'־ב'־ג' לחדש אלול תרס"ג, 5—23 אוגוסט 1903. „אין לתאר את גודל שמחתנו, שהשי"ת זכנו לראות במושבתנו קונגרס יהודי — כותב ביומנו ירחמיאל הלפרין — 150 אורחים באו אל הקונגרס ונתחלקו בבתי המושבה. מלבד אלה באו כפלים אורחים וסקרנים מן הארץ וכלם נתקבלו בסבר פנים יפות. הימים ההם היו למושבתנו ימי חג. לכבוד המאורע הזמינו את התזמורת מראשון־לציון, כי התזמורת שלנו הופסקה פעולתה ע"י שטרקמט".

חברי ועד המושבה בזמן ההוא, והם מרדכי קרניאל, ירחמיאל

הלפרין, יוסף גרף, ישראל לרנר, בנימין בלומנפלד, יחיאל צוקרמן ופרץ הרצנשטין, קבלו על עצמם את כל טורח ההכנות לכנסיה וכן קבלת פני האורחים ואכסונם. עם הועד עמלו הרבה בכל הסדורים הנזכרים אהרן אהרנסון והרופא ד"ר נפתלי ויץ.

למושבה היה זה חג משולש; עשרים שנות קיומה של המושבה; המעבר החשוב לעצמאות אחרי המשבר הגדול; הכנסיה עצמה. אוסישקין בא בראש משלחת מטעם חובבי־ציון. ישראל לרנר, שהיה אז חבר הועד ואחד הפעילים בסדורים הטכניים, מספר: „דרויאנוב בא ועבר בכל מושבות הארץ לעורר את רעיון ההסתדרות. גם בזכרון־יעקב נאם בבית־הכנסת והרעיון חדר ללבבות".

„בימים האלה שלמו עשרים שנה למושבה זכרון־יעקב — מסופר ב„השקפה" מיום י"ב אלול תרס"ג — ויבואו אורחים מכל המושבות והערים ואורחים מחוץ־לארץ, שנמצאו בארצנו בעת הזאת, וישתתפו כולם יחד בחגיגה יפה מאד. במשך כל יום הששי כ"ט אב באו זו אחרי זו עגלות נושאות את האורחים הללו. ובביאה קבלו את פניהם אחדים מבני המושבה, ובידיהם רשימה של שמות האורחים שהודיעו מקודם כי יבואו להחגיגה ושמות כל אחד מבעלי הבתים של המושבה שקבל עליו לאכסן בביתו אחד או יותר מהאורחים הבאים, ויובילו את האורחים איש איש להבית המוכן לו. המושבה לבשה צורה של יום־טוב. בכל החוצות היתה תנועה של חיים ועליזות. פני האורחים הפיקו רגשי עונג ושמחה. מכל צד ועבר נשמעו קולות: שלום עליכם! עליכם שלום! בית הפקידות היה מקושט יפה בדגלי ממשלתנו שנפנפו ברוח בקול עלז. ובהזדמנות טובה זו השתמשו כשבעים איש מהאורחים שבאו בכח בוחריהם בערים ובמושבות, ונועדו יחד עם שליחי חובבי־ציון שהיו פה ובשבע ישיבות נשאו ונתנו ובקשו דרכים והציעו הצעות לתקנת בני עמנו יושבי ארצנו. במוצ"ש נכנסו שבעים המורשים לישיבה ראשונה בחדר הכבוד של בית הפקידות. החדר היה מקושט נאה בדגלים וצורות. בקצהו הוכן דוכן נאה להנשיא וסגניו והסופרים, ועל הכותל מעל הדוכן היתה תלויה צורת הדר השולטן מוקף בדגלי תורקיה, ומתחת צורת הנדיב תומך המושבות, הברון אדמונד די־רוטשילד. המורשים, שבהם היו אשכנזים, ספרדים, תימנים, פרסים, אכרים, סוחרים, רבנים, מורים וסופרים, לבושים בגדי יום־טוב. ואיש איש על חזהו עניבה מסרט של משי לבן ותכלת. בביאה עמדו סדרנים, מבחורי המושבה, מצוינים בסרט של משי על זרועותיהם, והראו לכל אחד מהמורשים את כסאו. ומאחורי לכסאות המורשים, מאחורי מחיצה של עץ ישבו האורחים אנשים ונשים, ופני כולם האירו משמחה ותענוג נפשי. בשעה שמונה נכנס ה' מ. אוסישקין לחדר הישיבות ויקבלהו כל הקהל במחיאות כפים ופה אחד נבחר לנשיא האספה. ואחר נתקבלה פה אחד הצעתו של הנשיא לבחור בה' דוד ילין ובהא' ד"ר ויץ מזכרון־יעקב לסגנים, ובהא' גלוסקין ובהא' אפשטין לחברי הנשיא. אז פתח הא' אוסישקין

את הכנסיה בלשון עברית במנאם נמלץ ונמרץ ומלא רגש, ויברך את המורשים וידבר על ערך כנסיה זו, על כל הטוב שהסתדרות טובה תוכל להביא לתקנת היהודים היושבים בארץ־ישראל, תחת מחסה ממשלת הדר השולטן הנוטה חסד ליהודים בכל ממלכתו. ולמן הרגע הראשון ומהמלים הראשונות חש הקהל כל העוז והמרץ שברוחו של המדבר והרגישו כל הנמצאים שם, כי זה איש אשר לא יחת מפני כל ולא יעזוב את הדבר אשר החל בו עד אם בצע אותו והוציאו לפועל. הא׳ אוסישקין דבר עברית, בהברה אשכנזית אמנם, אך בהטעמה ובנעימה כל כך נאה, אשר הבינו דבריו גם מי שאינו מבין עברית בהברה אשכנזית. וככלות הא׳ אוסישקין את מנאמו ענה הקהל שנית בקול מחיאת־כפיים בהתלהבות. אז עלה המזכיר הא׳ דרויאנוב על הבימה, ויתנצל על דברו בלשון יהודית אשכנזית מפני שבגולה לא הסכין לדבר עברית ואין הלשון שגורה בפיו ויתן דין וחשבון לפני הקהל ממספר הבוחרים והנבחרים ומחלקותיהם ומסכום הכסף שנאסף מן הבוחרים, כחמשת אלפים פראנק, אשר ימסר בידי הועד אשר תבחר הכנסיה לשלוח ברכה לבארון אדמונד די־רוטשילד ויתר העוסקים לטובת הישוב בארץ־ישראל. ובזה תמה הישיבה הראשונה. כבר היה חצות הלילה ומהחוץ, מהגן היפה של המושבה, נשמע קול נגינת תזמורת ראשון־לציון, שנקראה הנה לנגן במשך ימי החגיגה, ומלאי רוח נעלה נפרד כל הקהל איש לביתו. למחרתו, בשעה תשע, נפתחה הישיבה השניה. הנשיא דבר עברית, אך נתן רשות לכל איש לדבר בלשון היותר שגורה בפיו, ואולם רק כחמשה־ששה מכל המדברים במשך כל שבע הישיבות השתמשו ברשיון הזה וידברו בלשון יהודית אשכנזית, וכל אחד מהם חש את עצמו במעמד לא נעים והרגיש חובה לבקש מחילה מהנאספים, להתנצל ולהבטיח, כי בכנסיה השניה בשנה הבאה ידע לדבר עברית. ככה ראינו ישיבה גדולה של שמונים איש, יושבים ועוסקים שלשה ימים במשך שעות רבות ודורשים דרשות ונושאים ונותנים ושוקלים וטרים בשאלות חשובות ומתוכחים לפעמים בהתלהבות ובהתרגשות חזקה, שואלים ועונים זה לזה בהלצות ודברי חדודים, מציעים הצעות ומחליטים החלטות, וכל זה בלשון עברית, והלשון מספקת להמדברים ולהמתוכחים להגות כל מחשבותיהם ורגשותיהם הדקים בדיוק. זה מאורע גדול. זאת הפעם הראשונה מאז יצא עמנו בגולה, שנעשה כמעשה הזה בישראל. זה היה נצחון לשוננו, נצחון גלוי, מכריע, שאינו מניח מקום לפקפוק לשום מתפלסף ומתחכם. לשון עברית חיה תחיה.

„על פי בקשת בני המושבה שהו האורחים גם יום המחרת בזכרון־יעקב. ואחרי הצהרים עשו בני המושבה סבולת לכבוד האורחים ביער אילני האקליפטוס הנטוע בקצה אדמת המושבה בנזלה. ויצאו בני המושבה והאורחים מי ברכב ומי ברגל, ויבואו וישטחו על פני היער בין האילנות חבורות חבורות אנשים וטף, משפחה, משפחה, סלי מזון ומשתה אתם, וישמחו ויעלזו וישירו שירים עברים,

וידרשו דרשות, וקול הדבור העברי מפי מאות אנשים ונשים וילדות התהלך בין האילנות וימלא את האויר. ובערב שב הקהל ויעלה לזכרון־יעקב, וקרונות רתומים לשוורים טעונים גדולים וקטנים, הלכו לאט לאט. וקול תינוקות, שרים בעברית, הנעים והמתיק הרגש שהרגיש כל הצבור הזה בדרכו על אדמת ישראל באמת, וכל הטבע כולה כמו השתתפה בחגיגה ביפיה ושלות השקט ששררה בה מסביב. אז הכינו האורחים את עצמם לשוב איש למקומו. ויסדרו שלשים בחורים מבני המושבה ומהפועלים תהלוכה יפה של לפידים לכבוד צאת האורחים מהמושבה, ויעברו שלשים נושאי הלפידים ברחובות זכרון־יעקב, ותזמורת של ראשון־לציון נגנה נגינותיה עד אחרי חצות, ולפנות בוקר יצאו האורחים מזכרון־יעקב, ברגשי שמחה ובהכרת טובה לבני המושבה על הכנסת אורחים בכל כך נדיבות וכל כך רצון וסבר פנים יפות.

„בליל השבת הזמין ה' אוסישקין וחבריו את המורים והמורות ואת חברי ועד המושבה לשמוח יחד בגן המושבה, וישתו לחיי כל העוסקים בחנוך וישירו שירים עבריים. ביום השבת הוכרז בבית־הכנסת בשם ועד המושבה, כי הרחוב שבו עומד הבית שישבה בו הכנסיה יקרא מעתה „רחוב הכנסיה".

„ובשם כל האורחים עלי להגות רגשי חן חן לכל המושבה ולהועד על הכנסת האורחים היפה בכל כך נדיבות וסבר פנים וברוח כל כך לאומי ולהא' שטרקמט פקיד המושבה והא' ד"ר ויץ ולכל עוזריהם שטרחו וסדרו את כל החג היפה הזה".

„חברי התזמורת מראשון־לציון מבקשים ממנו להגות בקהל הכרת טובה שלהם לאותם בני המושבה זכרון־יעקב שאכסנו אותם במשך ימי הכנסיה, כי התנהגו עמהם באחוה ונדיבות וחבה רבה מאד."

ביום החמישי אחה"צ פתח הא' אוסישקין את אספת המורים והמורות שנועדו פה מהמושבות ומהערים, כארבעים מורים ועשר מורות בבתי הספר וגני הילדים, מצוינים בשושנים וסרט משי לבן ותכלת".

ב„המליץ" אנו קוראים:

„הצירים הרבים, שקשה להם למצוא בבזל מעון לימי הקונגרס, ידעו את ערכה הגדול של ההזמנה:

„אם יגמור כבודו לבוא אל הכנסיה, יאבה נא להודיע תיכף את דבר בואו לד"ר ויץ בזכרון־יעקב ויכינו בשבילו מקום דירה ואכילה חנם".

„אשר שלח ועד כנסית ישראל בארץ־ישראל לקרואיה הזמנה אשר בה נשמע הד קול של אברהם אבינו מכניס האורחים הנעלה".

(„המליץ" ד' אלול תרס"ג)

„האדונים אוסישקין ודרויאנוב באו ירושלימה וישהו בה כשבוע ימים. ואחר התבוננות והתיעצות הוחלט כי מקום האספות לא יהיה בירושלים כי אם ב ז כ ר ו ן־ י ע ק ב אשר במרכז הארץ ואשר אליה נקל יותר לבני הגליל לבוא".

(„המליץ" ה' אלול תרס"ג)

„הכנסיה הראשונה לבני ישראל בארץ ישראל: אספה א׳: מוצש״ק אור ליום א׳, א׳ לחדש אלול התרס״ג. בית הפקידות אשר במושבת זכרון־יעקב מקושט כולו. הרחוב והמדרגות המובילות אל הבית מלאות אנשים, נשים וטף. ממעל למדרגות בתווך יראה מגן דוד גדול אשר מתוכו בולטת המלה ציון, ומזה ומזה למגן ינפנפו דגלי טורקיה. הצירים נדחקים בתוך ההמון הרב, וביד איש איש מהם כרטיס כניסה המפנה להם את הדרך. בביאה מזה ומזה מתנוססים דגלי ציון העשויים פסי־בד לבנים וכחולים. גם מעקה המדרגות המוביל לאולם הכנסיה מכוסה לכל ארכו בד לבן וכחול. בפתח האולם עומדים צעירים אחדים מבני המושבה ופסים לבנים וכחולים קשורים על זרועם השמאלית, הם הצעירים אשר נתמנו מטעם הכנסיה לנצח על הסדר, על קבלת כרטיסי הכניסה ועל חלוקת המקומות. האולם ממוצע. וי״ב שורות של כסאות ממלאים אותו. מלפני י״ב השורות האלה במה גבוהה ועליה שולחן ארוך וגדול המכוסה בירִיעת תכלת, אשר בה מגן דוד ומלת ציון בתוך המגן. מסביב למגן מספר כסאות למושב, ועליו שני נרות עצי זית גבוהים ויפים מעשה ידי חרשי ירושלים, ומנורה מזה ומנורה מזה לשתי קצות השולחן הנוצצות ומזהירות, ושופכות אורן הנעים על האולם ועל כל מכשירי הכתיבה, הקסתות, העטים, הצפרנים, הניר וכו׳ הממלאים את פני כולם. והכל אומר כי השולחן הזה והבמה הזאת נועדים למושב הנשיאות. למטה מהבמה הזאת מימינה עומד השולחן הנועד לסופרי העתונים שהם ד׳ במספר, ומשמאלה הבימה, אשר מעליה ירצו הצירים את הרצאותיהם, ויציעו את הצעותיהם. ומאחורי שורות הכסאות סיג המבדיל בין המקומות המיועדים לצירים ובין המקומות המיועדים לאורחים מבני המושבה ומיתר ערי ארץ־ישראל ומושבותיה, ומזה ומזה למושב האורחים המון עציצים המשלשלים מתוכם עלים ירקרקים המכסים את פני האדמה. קירות האולם מקושטים גם המה בזרי עלים העשויים בדמות חצאי לבנה, ממעל לכל שני זרים, תמונת אחד מגדולי עמנו עם שלשה דגלים מדגלי ציון האחוזים זה בזה המנפנפים לכל רוח ומתנוצצים בגולותיהם המוזהבות, ומתחתיהם מפות ארץ ישראל ויריעות בד אשר בהן כתובים באותיות בד בנות גוונים שונים פסוקים מהתנ״ך ומאמרים מהתלמוד. ממזרח יש תמונת הרצל ממעל למפת ארץ ישראל ותמונת הגאון ר׳ שמואל מוהליבר, ותמונת חברי הקונגרס הציוני, והמלה „יהודה״ והפסוק „למען ציון לא אחשה״ נקראים מעל יריעות הבד, וממערב תמונת מונטיפיורי, נורדוי וגדולי ישראל, והמלה „גליל״ והפסוק „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני״. מצפון תמונת השולטן ודגלי טורקיה ממעל לה, ותמונת הבארון די־רוטשילד והמאמר „אין לך דבר העומד בפני הרצון״, ומדרום מפת ארץ ישראל והפסוקים „מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד״ ו„איש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק״. גם תמונת המושבות אשר בארץ לא חסרות. וד׳ פתחים לאולם מזה ומזה, אשר דרך בם נבוא אל חדרים שונים, מעבר מזה נמצאים חדרי חברי

נשיאות הכנסיה הראשונה של הישוב עם ועד המושבה זכרון־יעקב (אלול תרס"ג)

עומדים מימין לשמאל: יחיאל צוקרמן; ישראל לרנר; בנימין בלומנפלד; פרץ הרצנשטין.

יושבים מימין לשמאל: אלתר דרויאנוב; חיים אטינגר; ז. גלוסקין; מ. מ. אוסישקין; מרדכי קרניאל; יוסף גרף; ירחמיאל הלפרין.

המלאכות, שבהם הם מתיעצים על צפונותיהם, ומעבר מזה חדרי המשקאות והממתקים, אשר נועדו להשיב נפש הצירים העיפים ברגעי ההפסקה מעבודתם".

("המליץ" כ"ב אלול תרס"ג)

„נשמעו גם הרצאות שונות, ביניהן הרצאה ע"ד התפתחות הישוב החדש והמושבות בשפת ז'רגון. מר דרויאנוב מתרגם לעברית את תכן ההרצאה: זה יותר מעשרים שנה אשר גם בני חו"ל החלו להציב להם יד בישובה של א"י. בהתלהבות קנאית נגשו אז להתכוננות הישוב אשר אמרו כי היא תמלא להם את חסרון דעת העבודה והארץ וכל תנא"ה, אבל קל מהרה התנדפה ההתלהבות ואתה עמה עברה תקופת הגבורה, והישוב עמד להתמוטט, לולי חש לעזרתו האדם הדגול מרבבה אשר קשה למצוא דוגמתו בעולם, הוא הנדיב הידוע אשר הרבה להביא טובה לארץ. — — והנה גם משבר חדש — מעשה חדרה. הפלא ופלא עד כמה מעטה תמיד השפעת הראשונים על המעשים הבאים אחריהם, ואין אנו מוצאים כל סבה לדבר הזה אלא המחיצה שהבדילה בין הפקידות לקולוניסטים, והיא שגרמה כי הפקידות לא שמה לב לכל ההצעות שבאו מצד הקולוניסטים, וגם חברת חו"צ נמשכה אחרי הפקידות לבטל את עצמאות הקולוניסטים מכל וכל ולעשות את מעשיה רק ע"פ שקול דעתה היא, והבטול הזה של המושפעים מצד המשפיעים גרם בטול המשפיעים מצד המושפעים. ותהי ההתיחסות הזאת כמעגל קסמים שרק עתה בהחל הסתדרות חדשה יש בה תקוה להחלץ ממנו. ותוצאות ההתיחסות הזאת, כי היתה הפקידות למשוללת כל כח משפיע רוחני ותקל בעיני הקולוניסטים, וכראותה זאת החלה לירוא מפניהם ותחדל מהרחיב את הישוב ע"י אנשים חדשים. — — מראשית יק"א לא"י מתחלת תקופה חדשה, הלא יודעים אתם מה רב השאון אשר קם לבשורה הטובה הזאת, ומה רבו התקוות אשר התחוללו בלב כל דורשי טובת הישוב, והנה אין רצוני לבקר פה את מעשי יק"א, אך זאת חובתי להגיד, כי גם יק"א לא חשבה את הקולוניסטים כבני אדם חדשים. — — לפיכך אם גם נתבונן אל הקולוניות, אשר התכוננו בארץ מדן ועד באר שבע, כבר אנו מוצאים בהן רבות היכולות לעמוד על רגליהן בפני עצמן, רובן עוד חלק גדול מהן הצריכות לסיוע ועזר. ובכן שאלת קיום אותן הקולוניות עומדת על הפרק ואתה עמה שאלת מכירת הפרודוקטים. קצורם של הדברים: א) התפתחות הקולוניזציה והצלחתה דורשת זמן ארוך של דורות רבים. ב) היהודים מסוגלים לקולוניזציה לא פחות מעמים אחרים ויש בהם גם מעלות יתרות. תשוקת הלמוד לדעת כללי העבודה וללמוד ההלכות המתחדשות, אבל לעומת זאת יש בם גם חסרונות, חסרון דעת דרכי הביתיות ופזיזות וקלות תנועתנו ממקום למקום, החסרונות יעברו מאליהם, בהנתן אחריות קיומו על הקולוניסט בעצמו. ג) ארץ־ישראל כמו שהיא מסוגלה להתישבות ויתרון לה לקולוניזציה שלנו על כל שאר הארצות. ד) קולוניזציה של עניים הוא דבר קשה, אבל לא מן הנמנעות, אם רק

נסדרה באופן כזה שהמיישבים והמתישבים ישאו בעול בד בבד. ה) אם הגון הוא שהמיישבים יציינו את דרך ההתישבות בכללים, בכל זאת הוצאת הכללים האלה לפרטיהם צריכה להמסר לידי המתישבים עצמם בכל חרות הפעולה. ו) יש לשים לב שדרכי ההלואה והתשלומים יסודרו על יסוד קומרסיאלי גמור. ז) המתישבים צריכים להתחנך לשים לב בכונה רבה לפרנסות הביתיות הקטנות הכרוכות בעקב החקלאות, ולא לבקש חשבונות רבים לבטלן כלאחר־יד, כי רק הן הן ביכלתן לבסס את מצב החקלאי, באשר פרוטה לפרוטה מצטרפת לחשבון גדול".

("המליץ" י"ג תשרי תרס"ד)

"ואלה הן ההצעות שהוגשו לפני הכנסיה:

"א) לכונן הסתדרות כללית אשר אמנם עתה כבר התכוננה. ב) הישובים אשר יכוננו ע"י בעליהם עצמם על יסוד כלכלה מושכלת, בלא שיהיו נזקקים למתנות חנם כלל, ודאי יצליחו הרבה, באשר בעליהם ישאו בעצמם בעול כל האחריות, אבל לבלי מנוע מהם שרות בדבר קניית האדמה והמצאת כלי העבודה ולהרשות להם להשתמש בתשמישים הצבוריים הכלליים שכבר ישנם במושבות שהתכוננו מכבר. ג) גם לישובים חדשים בעזרת הקפת הקרקע על־מנת לשלם מחירה לשעורים יש לשים לב. ד) יש לשים לב לתמוך בידי יחידים הרוצים להתישב בישובים בודדים בכפרים או בסמוך להם. ה) יש לשים לב לקנות קרקעות ע"י ועד מסדר בשביל אנשים פרטיים, אם אפשר על שמם, או בשביל פועלים הרוצים להשתכלל ע"י תשלומים לפרקים, ואולם תנאי אחד בלבד, שלא לחפש אחרי קרקעות לקנותן כי אם לקנות דוקא בהזדמנות כשתבוא ליד. ו) לייסד בתי־ספר ולהכין פרוגרמה, שפת הלמוד צריכה להיות עברית, לא מפני תחית הלשון בלבד כ"א ביחוד למען נוכל להתאגד ולהתאחד על־ידה, — עלינו ג"כ לבלי להקל בכבוד ההתעמלות ושעורי־הערב. ז) לשכלל את אלה הקולוניסטים, שלא באו עדין אל המנוחה ואל הנחלה. ח) להשתדל במכירת הפרודוקטים מלבד היין. ט) עלינו לכונן עבודה של שותפות, להמציא עבודה לאגודות של פועלים".

("המליץ" י"ח תשרי תרס"ד)

לפי "המליץ" מיום כ"ה תשרי תרס"ד, הציע אוסישקין, שבעת ההפסקה יחתמו הצירים על שני מכתבים, שהכנסיה החליטה לשלוח: לברון אדמונד די־רוטשילד ולועד חו"צ באודיסה. וזה נוסח המכתב לברון, שנשלח בעברית ובתרגום צרפתי:

"ב"ה זכרון־יעקב יום ג' לחדש אלול התרס"ג.

"לכבוד אלופנו ואדוננו הברון אדמונד די־רוטשילד נ"י, שלום וברכה!

"אנחנו הח"מ צירי כל בני ישראל מארץ ישראל, עריה ומושבותיה, באספתנו הכללית שנסתדרה ע"י שליחי חו"צ מרוסיה בזכרון־יעקב, המושבה הזאת אשר שם אדוננו אביך נקרא עליה — ביום א' אלול ושמטרתה לכונן אורגניזציה,

לאחד את כל הכחות העברים, החמריים והרוחניים שבארץ־ישראל, כדי להגדיל ולפתח את כמותו ואת איכותו של היסוד העברי בארץ־ישראל, הוחלט פה אחד להגיש לך, אדון רם ונישא, את תודתנו הנובעת מקרב לבבנו על כל החסד והטובה שעשית תמיד לאחינו ולארץ אבותינו בכוננך בה את המושבות. אתה אדוננו היית עד עתה הכח החמרי והרוחני היותר גדול לאחינו תושבי ארץ־ישראל, ובבואנו אנו כיום לכונן את האורגניזציה שמטרתה כבר נזכרה למעלה, הננו מתאמצים דוקא לאחוז לפי מדת כחותינו בדרכך אתה — דרך הקודש. ועתה הואילה נא אדוננו הנדיב לקבל יחד את ברכתנו להצלחת כל מעשיך לטובת אחינו שבארץ הקודש בעתיד, גם את רגשי הכבוד שירחש לבנו לך".

ובאו על החתום ששים וחמשה צירים.

בישיבה האחרונה של הכנסיה ישב־ראש אוסישקין. והוא נעל את הכנסיה בדברים הבאים: „— — הנני מודה לראשי המושבה, לאדונים שטרקמט וד"ר ויץ ולכל האכרים על כל הטובה שגמלו עמנו בקבלם אותנו בזכרון־יעקב. אחי! כולכם בני ארץ־ישראל אתם, החשבתם כי פה, במקום הזה ובבית הזה, תתקבצו פעם לדבר על עתידות עמנו? ובכל זאת הנה זכינו לכך. ועתה הבה נקוה שנזכה גם כן כולנו יחד לסדר את הסנהדריה הגדולה בירושלים".

לאחר הכנסיה, ביום ה', ה' אלול תרס"ג, נתקיימה גם ועידת המורים אשר באו מכל ערי הארץ ומושבותיה ואשר הניחה את היסוד להסתדרות המורים בא"י. וגם בזו רב חלקו של אהרן אהרנסון.

הכנסיה תקנה תקנות להסתדרות. נידונו הרבה שאלות. וכשנתעוררה השאלה על מתן זכות לאשה, היו באי־כח הישוב הישן מתנגדים לדבר בכל תוקף. בראש המתנגדים עמד המנוח שטמפר. אבל ההסתדרות לא האריכה ימים. והרבה סבות לכך. בני הישוב הישן לא רחשו אמון רב לכל הענין הזה מלכתחילה, אף כי המושבות כולן הסכימה דעתן לרעיון ההסתדרות. מלבד זה, החשש לפרוד הלבבות בין העיר והכפר — נתאמת. והכנסיה בזכרון־יעקב, לשם יסוד ההסתדרות, שבאה לעולם בקול רעש ותרועה — שבקה חיים בקול דממה דקה, ללא המשך וללא הד.

*

עוד זכות גדולה זכתה זכרון־יעקב, שבה הונח היסוד להסתדרות המורים. ליום הנעד הכנסיה הוזמנו גם המורים לאספתם המיסדת, אך מאחר שהכנסיה נמשכה שלושה ימים, מצאו המורים את עצמם נעלבים, כאילו אין כנוסם אלא דבר שני במעלה, ולפיכך נדחק לקרן זוית. פרוטוקול האספה מקדים ואומר: „עפ"י התכנית אשר כוננה מראש, היה על המורים להתאסף בפעם הראשונה ביום ג', ג' אלול בערב, אחרי אספות הכנסיה, אבל מפני סבות אשר לא פה המקום לפרטן, נדחתה אספתם עד יום ה' אחרי הצהרים". המורים התמרמרו והודיעו, כי יעזבו

את המושבה ויחזרו לבתיהם. סוף סוף הגיעה גם שעתה של זו, ובשעה 2 אחה"צ, ביום ה', ה' אלול, התאספו 45 מורים ו־14 מורות, וכמו הצירים כן גם המורים באו מכל פנות הארץ, למן צפת אשר בצפון ועד ירושלים אשר ביהודה.

גם פה היה הפותח מ. מ. אוסישקין. הורצו הרבה הרצאות ונשמעו וכוחים רבים, פעמים גם סוערים. האספה ננעלה במוצאי שבת. נתקבלו ההלטות אלה:

א. ליסד הסתדרות כללית של כל המורים והמורות בארץ־ישראל מבני עשרים שנה ומעלה וגם מבני שמונה עשרה, אם כבר שמשו שתי שנים בהוראה. לחברים בהסתדרות מתקבלים גם אלה שלבם נתון לדבר החנוך.

ב. כל חבר ההסתדרות משלם לקופתה סך חמשה פרנקים בשנה. ההסתדרות ממנה מתוכה ששה ועדים מנהלים: חמשה מהם בחמשה סניפים ואחד מרכזי.

ג. מקומות חמשת הועדים הסניפיים הם: א) ירושלים וסביבותיה; ב) יפו וסביבותיה; ג) זכרון־יעקב וסביבותיה; ד) טבריה וסביבותיה; ה) ראש־פנה וסביבותיה. בכל ועד סניפי יהיו שלשה חברים: שנים מהם מורים ואחד יוכל להיות גם מי שאיננו מורה.

ד. הועד המרכזי יקרא את ועדי הסניפים לאספה כללית בחודש ניסן הבא במקום שימצא לטוב לפניו, והאספה הכללית של חברי ההסתדרות תהיה בחודש אלול לפני אספת הכנסיה.

ה. הועד המרכזי קבל את כל ההצעות הבאות לפניו והציען לפני חברי הועדים ואסף את החומר הדרוש לאספה הכללית.

נדונו גם עניני העבודה החנוכית בבתי הספר, תכנית הלמודים, והוחלט שלשון הלמודים תהיה רק עברית.

אספה זו, שלא ידעה רעש, ובאולם שכבר פשט את קישוטיו, הניחה יסוד איתן להסתדרות גדולה ומסועפת, שהלכה מחיל אל חיל.

גם את זו וגם את זו אכסנה זכרון־יעקב ורשמה עמוד נאה בדברי ימיה.

כח.

«קרית־ספר»

הטבח האיום שטבחו חיות־אדם בפרוץ פרעות בישראל בקישינוב העיר, פרש את צלו השחור על הישוב, וזכרון־יעקב עטתה אבל.

חובבי־ציון ברוסיה, אשר הגו מחשבה טובה להציל מכליון את היתומים, להביאם לארץ ולחנכם על אדמת ישראל, הטילו שליחות זו על י ש ר א ל ב ל ק י נ ד, והוא העמיס על עצמו את העול הכבד ועשה את שליחותו עד תומה, חרף הסבל הרב והיסורים שמינה לו הגורל.

בלקינד נושאם ומביאם לזכרון־יעקב, או למען הדיוק, אל בתה מאיר־שפיה,

ופה קובע המורה ואבי היתומים את מוסדו וקורא לו בשם „קרית ספר".

מי יספר פרשה רבת־יגון זו, שהצילה לעם שרידי חרב, אפרוחים יתומים, שראו בעיניהם את הוריהם מוכרעים לטבח ונשמתם יוצאת ב„אחד".

„ב־15 למרץ 1904 הגיעו אלינו יתומי קישינוב — כותב ביומנו ירחמיאל הלפרין. — המראה האיום של היתומים האלה השכיח מלבנו את מצבנו אנו ולא הוספנו להתאונן על גורלנו".

ישראל בלקינד מצא את שפיה המקום הראוי ביותר למושבם ולחנוכם של יתומיו, גם בשל אוירה הטוב והבריא ומימיה הזכים והמתוקים, גם בשל החן המיוחד השפוך עליה. ועוד טעמים אחרים: בשפיה בנתה הפקידות סנטוריום בשביל האכרים שהיו זקוקים להבראה ולמנוחה. בימים ההם היה הבנין פנוי כמעט. נראה, כי מלפני ההשגחה היה רצון ששפיה תהיה מרכז לחנוך ילדים ויתומים.

בין כתביו של המנוח ישראל בלקינד אנו מוצאים פרטים הנוגעים לבית־ספר זה, או כפי שקראו לו „קרית ספר". אנו נותנים אותם בתרגומם מאידיש:

„— — בזמן שאני עם שלשים ושלשה יתומי קישינוב (עוד שבעה־עשר הגיעו לארץ כשמונה חדשים אחרי־כן) עלינו ליפו, עדין לא הכין איש בשבילנו את בית־הספר ליתומים, ואנחנו היינו מוכרחים להתגורר בשני מלונים. בתנאים אלה לא יכולנו, כמובן, לשבת ולחכות עד שיבנו את בית־הספר. ואנחנו, כלומר, אנכי וחברי הועד, שנבחר מטעם הועד הפועל הציוני לפקח על קרית־ספר ועל עניני יתומי קישינוב, נתנו עין בבנין הסנטוריום שעמד ריק מאדם. פנינו בבקשה אל הנהלת זכרון־יעקב שירשו לנו לתפוש את בנין בית־ההבראה, עד אשר נספיק לבנות את בית־הספר. תכניתנו ישרה בעיני ההנהלה. גם „החלון הגבוה" בפריז לא התנגד לדבר. רק אחד לא הסכים — הלא הוא המנהל הראשי של כל המושבות, ה' פריינטי, אלינסאי ותיק, קנאי ושונא ציון, שמקום מושבו היה בבירות. הוא טען וחזר וטען, שהציונים לעולם לא יבנו את בית־הספר. ועד שהכסף, שנאסף בשביל היתומים אשר ישבו עדין בשפיה, יאכל ויתם, ישאו המנהל וחבר מוריו את רגליהם ויברחו על נפשם וישאירו את היתומים למעמסה על שכם הפקידות. לאשרנו חלה בינתים ה' פריינטי, וחליפת מכתבים אחדים בין פריז וזכרון־יעקב נעלמו מעיני הבולשת. ובכן נתקבל הרשיון מפריז לתפוש את בית־ההבראה בשפיה. הזדרזתי, כמובן, להשתמש ברשיון ויחד עם כל הפלוגה שלי העתקנו את דירתנו לשם לחג הפסח. חליפת מכתבים זו נמשכה שלשה חדשים, וכל הזמן ההוא עשינו בראשון־לציון, שם פינו המתישבים בשבילנו בעין־טובה וברחמים רבים בנין אחד מבית־הספר — את גן הילדים. נבואת ה' פריינטי נתקימה אמנם למגנת לבנו... עבודת בנין בית־הספר נדחתה. את סבת הדבר אולי אסביר בפעם אחרת. מפריז התחילו לדרוש מאת מנהל זכרון־יעקב לעשות כל מה שבידו כדי שנעזוב את המושבה, מדאגה פן יתקיים גם חלקה השני של נבואת פריינטי. ואמנם תחת ששה חדשים

ישבנו בשפיה שתי שנים. הוננו הלך ונפחת עד 50—60 אלף פרנקים. המנהל של זכרון־יעקב, ה' שטרקמט, דרש פעמים אחדות בכל תוקף שנעתיק את מקומנו, אך אנחנו לא מלאנו את דרישתו, פשוט מפני שלא היה לנו מקום לעבור שם. בשביל 50 ילד עם מורים ומפקחים, עם רהיטים, כלי משכב ומטבח, ושאר צרכים — בשביל כל אלה אי־אפשר היה למצוא אז מקום בארץ־ישראל. כשראה המנהל שדבריו אינם מועילים, הופיע בעצמו בלוית פועלים, ביום חורף אפור אחד, ופרק את הדלתות ואת החלונות. אנחנו תפשנו בשפיה שני בתים גדולים. למעלה, על ההר, התנוסס בית־ההבראה. ולמטה, לרגלי ההר, תקוע בנין גדול, שהקימו בשביל משק המחלבה. בתוך הבנין סדרנו את מטבחנו ואת חדר האוכל, את כתותינו ומכשירי נגרותנו. מסביב לבית חכרנו חלקת אדמה בת חמשים דונם, ובה שתלנו ירקות והשקינום ממי המעין השופע. כולנו, המורים והתלמידים, היינו עושים כל היום בקומה למטה. הסנטוריום על שנים־עשר חדריו שימש לנו רק מקום לשינה. כל היום לא נמצאה שם נפש חיה. כיון שכך, לא הרגשנו כשהמנהל הגיע שמה בלוית הפועלים. כשנודע לי הדבר, קפצתי למעלה — ולמפח נפשי מצאתי הכל לאחר מעשה, החלונות והדלתות הועברו כבר לזכרון־יעקב. את המנהל אמנם מצאתי שם, אך מיד הכרתי לדעת כי קצרה ידי מהועיל. הבטחתי למנהל בהן צדקי, כי מקץ שבוע ימים אפנה את הבית ובקשתי ממנו שלעת־עתה יצוה להחזיר את הדלתות והחלונות, כי בלעדיהם אין ללון שם בלילות החורף. המנהל מלא את רצוני. ומקץ שבוע ימים העתקנו גם את חדרי השינה לדיוטה התחתונה של הבית. מקץ חדשיים הוכרחנו לפנות גם את הבית השני ושכרנו חדרים אצל המתישבים משפיה. המנהל ענש את המתישבים על כך ומנע מהם את התמיכה בת 50 פראנק לחודש, שהיה נותן להם בשביל בית־ספרם. המתישבים לא חששו לדבר, כי מידנו היה שכרם גדול יותר. אבל אנחנו לא יכולנו לעמוד במצב קשה זה. וסוף־סוף עזבנו את שפיה ועברנו אל הבית אשר בניתי לשם זה אצל לוד. בתנאים רעים כאלה אבדנו הרבה מתלמידינו הקישינוביים, או נכון מזה: לחלק ניכר של תלמידינו הקישינוביים אבד עתידם".

„במוצ"ח שמחת־תורה — מסופר ב„השקפה" מ"ם י"ט חשון תרס"ה — ערכו צעירי זכרון־יעקב נשף ספרותי ונגינתי. את ההכנסה הקדישו לבית־הספרים שבמושבה אשר לאגודת הרצל ולתזמורת. החגיגה נערכה תחת כפת השמים ורק העמידו מסביב מחיצות. וכל המקום המגודר היה מלא מפה אל פה ומנגינות התזמורת מלאו את חלל אויר המושבה ונישאו הרחק הרחק מסביב על הרי אפרים. מקהלת „קרית־ספר" שרה יפה שירים עברים בלוית התזמורת. גם כתב־קול (גרמופון?) יפה השמיע את שיריו ונקראו דברים ספרותיים וקטעים ממחזות. מעל הבמה דבר האדון ישראל בלקינד, מנהל קרית־ספר, על אודות הדור הצעיר ועל אודות החלוצים הראשונים, אשר חשו עוד לפני חצי יובל שנים את חבתם

העזה לארץ אבות ומהרו ויבואו להשקותה ולהרוותה בזיעתם ובדמם, לאשרה בעבודתם ולעורר בה חיים חדשים. ויעורר את הדור הצעיר לעבוד בקנאה על הרי ישראל".

„תדיר — מסופר ב„השקפה" — נפגשים ברחובות המושבה קבוצות תלמידים ותלמידות, הם חניכי „קרית ספר". בעגלות, על חמורים, ורגלים הם „מודדים" את הארץ, הנם בזכרון־יעקב, הנם על שפת הים, הנם בקיסריה. ועל כל פסיעה מלמד אותם מנהלם האדון ישראל בלקינד לאהוב את ארצם, את לשונם, את הלמוד כמו את העבודה. ובהיות שהם אוהבים את מנהלם אהבה עזה וקשורים אליו כמו לאב ממש, דבריו פועלים עליהם פעולה עצומה ורוחם הולך ומתגבר".

אכן, אב טוב ומיטיב היה ישראל בלקינד ליתומי קישינוב.

כט.

בדרך לעצמאות

השינויים העצומים, שבאו מקץ עשרים ושתים שנה של עבודה ועמל, סבל ומצוקה, מבשרים נחמה ותקוה טובה. בכל הפעולות ובכל ענפי החיים ניכרת יד השינויים האלה. ומתוך תקוה זו נושאים האכרים בסבל שיעד להם הגורל בנחלת־השדה החדשה, בבורג' ובמראח.

כי יש שכר לפעולתם, זאת חזו עיניהם: הנה דור בנים קמו להם, חזקים ומחושלים, עושים ימים ולילות בשדמות בורג' ומראח — והם תקותם. אם לא האבות עצמם יזכו ליום הגדול שיבוא עם העצמאות — יזכו בניהם. ואשריהם וטוב להם גם הם בזכרם, כי עשו שליחותם לדור.

חזון רוחם קם והיה. מושבתם מתנוססת על ההר לתפארה. מתוך אדרת היקר, שפעת העצים והירק, העוטרים עליה סביב, היא מצהילה אליהם פנים יום יום, מנחמת על ימים עברו, מעודדת לימים יבואו. ואם עדין לא תם הסבל, הנה כנגד מדת פורענות — מדת טובה, כנגד אסון — ששון, אור וצל משמשים חליפות, וברוך הנותן ליעף כח.

*

„הכורמים שרויים בצער — מסופר ב„השקפה" מיום כ"א אייר תרס"ד — מפני הסכנה הגדולה המרחפת על כרמיהם בימים האלה: תולעים פשטו במספר רב על הכרמים ואוכלים בכל פה את עלי הגפנים בראשית צמיחתם, ונקל לשער מה רב הנזק אשר יסבו. הכורמים ובני ביתם ותלמידי בית־הספר ותלמידי בלקינד משפיה יצאו לקראת המזיקים וידי כולם עסוקות עתה לאסוף את התולעים ולהשמיד אותם בעוד מועד. הכרמים מלאים אנשים, נשים וילדים, וכולם עובדים בחריצות, והילדים בפרט מצטיינים בזריזותם במלאכה זו. חפור יחפרו באצבעותיהם כשנים

שלשה סנטימטר בעומק האדמה מסביב לגפנים והוציאו משם תולעים לעשרות מתחת כל גפן, וימלאו סלים וישפכום לתוך האש. קוה נקוה, כי מהרה יחוש גם הטבע לעזרה ונהפכו התולעים לפרפרים ונצלנו מן הרעה. התולע הזה גדול כזרת ודומה קצת לתולעת המשי, אפור הגוון, עורו מבהיק כאילו היה משוח בשמן, הוא אוכל גם צמחים אחרים. כל היום ישבו התולעים תחת רגבי העפר מסביב הגפנים או בין העשבים או תחת האבנים. ורק בלילה יצאו ממחבואם ועלו על הגפנים ואכלו את עליהם עד אור הבוקר. ובשדות האכרים פשטו העכברים במספר רב מאד. וימיתום האכרים בסם המות. אך טרם השמידום קלקלו העכברים והשחיתו את התבואה. מיעוט הגשמים גם כן הזיק ליבול השדות, והתבואה על פי רוב דלה מאד. חמש־עשרה משפחות אכרים עסוקות בגדול תולעת המשי. עבודה ביתית ופשוטה זו דורשת ידים רבות וחריצות גדולה ועל כן ישתתפו בה גם הנשים והילדים. וידוע הוא, כי כל אשר יוסיפו המגדלים את תולעת המשי לטפל בהם ולהאכילם במזון טוב ומבריא ולשמור אותם שמירה מעולה, כן יגדל שכרם וכן יוסיפו לראות ברכה בעמלם. גם בשנים הקודמות היו עוסקים אכרי זכרון־יעקב ושפיה בגדול תולעת המשי".

התמיד בגדול תולעת המשי האכר יוסף זימנבודה משפיה, ואף ראה שכר בעמלו. המשי שהיה מוציא הוא ובני ביתו זכו לתעודות הצטיונות בתערוכות שונות.

ועל עוד מאורע אחד חשוב מאד מספר ביומנו ירחמיאל הלפרין: „ביום י"ח תמוז תרס"ד (31.7.1904) הגיעה אלינו מכונת־הדיש הראשונה. זה היה מאורע חשוב לראות בארץ־ישראל מכונה חדישה לדיש על אדמת ישראל. המכונה נשלחה בשביל מראה. ואולם לא נהנינו ממנה זמן רב. המכונן לא ידע איך לנהוג בה ולא הבין את העבודה. ובכ"ז קוינו, כי מכונן טוב ומומחה יוכל לנהל את העבודה כראוי במכונה זו".

„ביום כ"א תמוז תרס"ד הגיעה אלינו הידיעה הטלגרפית על מות הרצל. הבשורה הזאת הממה את כולנו. כל אנשי המושבה נאספו לבית־הכנסת וערכו מספד מר. לא מצאנו נחומים על השבר הגדול".

„ב־7 לחודש ספטמבר 1904 בא אלינו ה' גוזו. הוא בא אלינו כממלא מקומו של פריינטי, אך שהה אצלנו רק ימים מספר ויצא".

לוא יהיה גוזו — ובלבד שילך פריינטי. צאתו לשלום ודרך צלחה.

*

וגם זה אות לטובה. הפקידות מבקשת לפרוק מעליה מעט מעט עול צרכי צבור ולמסור אותם בידי המושבה עצמה. גם עניני היקב היגעים, אשר היו למעמסה על הברון, עומדים להמסר בידי הכורמים עצמם, שיהיו דורכים ענביהם בגתם ומתקימים מהכנסתם — כמדת ההכנסה ממש.

במכתבו מיום 29 יוני, 1904, כותב שטרקמט מפריז אל פריינטי:

„קראתי בעיון את מכתבו של האדון הרופא ד"ר ויץ. מסירת בית־המרקחת למתישבים חשובה בשבילנו לא מצד החסכון, אלא בעיקר מפני שדבר זה מקרב את מושבותינו עוד צעד בדרך לעצמאות מלאה. ולפיכך הרי הטענה של ד"ר ויץ נראית לי מוטעית. תנאי ראשון להצלחתו של מתישב — שלומו ובריאותו, ולכן הייתי רוצה, לטובתה של זכרון־יעקב, שלא יפגעו בשירות הבריאות אלא לבסוף, אחרי כל יתר השירותים. הואיל ומתישבי ז"י מסודרים זה רק שנה, נראה לי כרצוי שמסירת בית־המרקחת וגם המיילדת, ובכלל כל השאלות בנוגע לשירות הסניטרי ידחו עד לשנה הבאה, לאחר שמכירת הפרדס בנזלה והריאורגניזציה המלאה של זכרון־יעקב ירשו לאדמיניסטרציה לצאת ממושבה זו לחלוטין".

שנת תרס"ה. הנוער, בני המקום, התחיל לתפוש את מקומו בחיי המושבה יותר ויותר. בשנה זו נמסר היקב לאכרים, התחיל משא־ומתן בדבר השותפות עם ראשון־לציון.

בחודש פברואר 1905 פרצה מגפה בבהמות.

המגפה לא פסחה על שום אכר. אין רפת שאין בה חמשה או ששה פגרים. חרדה אחזה את האכרים. כי איך יוכל אכר להתקיים באין שור ולא פרה? אמנם פקידות היק"א הבינה למצבם במקצת ושלמה להם דמי השוורים שמתו, אבל לא דמי הפרות. האכרים התרוששו.

בחודש מאי 1905 פסק קיומו של ה„דפו". „בעלי המניות לא יכלו להמשיך את קיומו" — אומר ביומנו ירחמיאל הלפרין.

שב המסחר החפשי במושבה.

ב־15 בדצמבר 1905 העתיק רוזנהק את דירתו לחיפה יחד עם משפחתו. אמנם רק את דירתו העתיק, אבל משאו ומתנו עם המושבה נמשך שנים רבות. בינתים העמיק להבין יותר לרוח האכרים, חייהם ומשא נפשם. מנהגו, שנשתנה לטובה, בא לידי גילוי במקרים רבים גם בהיותו מנהל יק"א ואח"כ פיק"א בארץ־ישראל.

„את היקב מסרה הפקידות לאכרים — מסופר ב„השקפה" מיום ח' אלול תרס"ה — אומרים כי גם את בית הרפואות 'מסרו להם. הקציר והבציר כבר נגמרו. הגרנות מלאות בר, היקב מלא תירוש. השנה שמרו פה את הכרמים פועלים יהודים מפתח־תקוה, כשלשים במספר. והיה בדעתם להשאר אחרי כן ואח"כ לעבוד בתור פועלים במושבה זכרון־יעקב ובנותיה. אך בגלל סכסוכים קטנים, שלא יכלו להתפשר עם האכרים, עזבו את המושבה כלעומת שבאו, ורק אחדים נשארו; ואלה האחדים, בגמרם את השמירה, עבדו שבועות אחדים ביקב ושבו לפתח־תקוה".

וב„השקפה" מיום ט' חשון תרס"ו אנו קוראים:

„ש פ י ה. בחולו של מועד סכות גמרו אכרינו לאסוף את תבואתם מן הגורן. השנה התאחרה אסיפת התבואה, מפני שהיו להם דין ודברים קשים עם בעל העשור

הקשה. אחרי אספם את תבואתם ירד היורה ביום השלישי לחוהמ"ס, והגשם המוקדם בשנה הנוכחית לא הזיק הרבה לאכרים, חוץ מאחדים, שלא הספיקו להכניס מעט תבן וירטב וישאר למאכל הבהמה הרועה. זה שבועות אחדים שבית הבד של המושבה שפיה הומה מאדם רב. עגלות וחמורים באים טעונים שקים מלאים זיתים לעצרם בבית הבד, שחכרו השנה הזאת שני אכרים משפיה. אומרים כי השנה היתה מבורכת בכל מיני התבואות והפירות, רק אחדים מהאכרים שזרעו זריעתם במקומות אחרים במראח ניזוקו ע"י שטף הגשמים של החורף שעבר, כי המקום היה חדש ולא ידעו עוד איך להשתמש בו. אולם מהשנה החדשה הם מתקנים את טעויותיהם והנסיון של השנה שעברה לא עבר עליהם לחנם. בכלל רואים אנחנו במושבה זכרון־יעקב איך האכרים הולכים ומתאכרים, עובדים בעצמם כל מיני עבודות. ואפשר לקוות, כי עוד יבוא יום אשר על אכרינו אפשר יהיה לאמר: בידיהם יביאו לחמם. מעציבה העובדה, כי אכרי בת־שלמה רוצים לצאת ממושבתם היפה אל זכרון או אל שפיה. הטעם הוא, כי אדמתם רחוקה מהם כשלוש שעות וגם יושבים הם נידחים בפנה רחוקה ומספר משפחותיהם מעט".

אמנם רב היה סבלם של אנשי בת־שלמה.

*

עם מסירת היקב לכורמים עצמם, היתה העבודה בו נעשית גם היא ע"י הכורמים לבדם, אבל בו בזמן התחיל משא ומתן בדבר שותפות יקבי זכרון־יעקב ויקבי ראשון־לציון. שאלה חשובה זו נידונה בישיבת הועד מיום 3.12.1905 ובפרוטוקול נרשמו הדברים הבאים:

„באותו מעמד היתה גם ועדת היקב. והא' לרנר קרא מכתב מאת הא' מאירסון בעניני היקב. במכתבו זה מדבר מאירסון בגנות היין. היין, לפי דבריו, איננו טוב ואין לו סכויים להתחרות ביינות איטליה, ספרד וצרפת. נתקשר וכוח סוער. הא' איזידור נידרמן, אלתר גולדשטיין ולרנר — הביעו דעתם, שמן ההכרח לקבל את היקבים בשותפות עם רשל"צ, וטעמם ונמוקם עמם. ראשון־לציון — טוענים הם — לא תותר לטובת זכרון־יעקב בעסק הכרמל הרוסי, ששם עיקר המכירה והמחירים הטובים ביותר. ה' אלברט גם הוא דעתו כך. אבל הוא מוסיף שיש לדרוש מאת חברת יק"א, שתפריש מכסף האואנס של היקבים סכום קטן כדי לקנות חלקת קרקע בקרבת ז"י בשביל האכרים. ה' מ. קרניאל הוא נגד השותפות עם רשל"צ וטוען שאנחנו נוכל למכור את מעט היין שלנו בלי שותפים. הועד מברר ומוצא שמכתבו של מאירסון מתאר את היין בצבעים שחורים. חוץ מזה, הנה הולך וקרב היום, שהאכרים יהיו חייבים לשלם את מעשר הכרמים לפי הערכה — וקשה להם דאגת המעשר יותר מן הדאגה למכירת היין. לפיכך מחליטים שהקומיסיה של היקב תפנה בבקשה אל חברת יק"א

בציר בכרמי זכרון־יעקב.

חצר ביקב. — מעבר לשער עגלות ממתינות בתור ההרקה.

טחנת הקמח ובית־הבד לעצירת השמן.

ותבקש ממנה לקנות עוד אדמה בשביל זכרון־יעקב מכספי האואנסים. וכשיגיע הזמן ויהיה הכרח לעקור את הכרמים, יהיה לאכרים רכוש של חצי משק. באספה הכללית של האכרים הביע הרוב המכריע את דעתו נגד השותפות עם ראשל"צ ותמך בהצעה על דבר קניית קרקע נוספת".

הדברים ארוכים ויגעים. יק"א דרשה, כתנאי מוקדם למסירת היקב, יסוד שותפות בין יקבי זכרון־יעקב וראשון־לציון. ואילו אכרי זכרון־יעקב, אנשים מתונים מטבעם ונזהרים מפסיעות גסות, לא היו נוטים להכניס ראשם בעסק של שותפות שהצלחתו אינה מובטחת כלל וכלל.

ירחמיאל הלפרין מספר:

„בי"ז טבת תרס"ו 14 לחודש ינואר 1906 יצאה קומיסיה לראשל"צ לקבל את היקב מאת הברון. האכרים התנגדו לאחוד עם רשל"צ, ואולם היק"א הכריחה אותנו להתאחד עמהם. ובאין ברירה יצאה המשלחת לרשל"צ. ימים אחדים שהתה שם וחזרה ריקם. בכ"ח שבט, 23 פברואר 1906 באו אלינו הא' פרנק וגלוסקין בעניני היקב. מובן, שלא יכולנו להסכים לתנאיהם ולהכנע לרשל"צ. שני האורחים עזבו את המושבה. בחודש אפריל הובאו לחיפה מכונת הקרח וכל כלי העבודה של היקב. המעשה הזה עשה רושם עגום על כל בני המושבה, כי ראו בזה הרס לבית־החרושת הגדול שיסד הברון לתעשית היין במושבה. ב־20 לחודש מאי 1906 נשלח ציר לפריס בעניני היקב, ושמו ישראל יהודה נידרמן, עפ"י דרישת פריס. הציר שלנו שהה בפריז שבועות אחדים ובחודש יוני חזר אל המושבה גם הוא ללא שום החלטה ורק הודיע לנו על מצב העניינים. ב־20 לחודש יולי יצאו שוב שליחים לרשל"צ ובידם יפוי־כוח לגמור בדבר היקב. השליחים שהו ימים אחדים וחזרו ובידם החוזה שנעשה בין אכרי זכרון־יעקב וראשון־לציון — הוכרחנו לחתום על כל התנאים שדרשו מאתנו אנשי רשל"צ".

מסירת היקב לאגודת הכורמים נעשתה בטכס חגיגי. ז. גלוסקין מספר, ששטרקמט הזמינו לסעודת צהרים במלון גרף. בבואו לשם מצא מסובים לשולחן את שטרקמט, כל פקידי יק"א, ד"ר ויץ, וכל בני משפחתם. רק „בעל־הדברים" עצמו נעדר: האכרים. על כר רקום הגישה בתו של ד"ר ויץ את מפתח היקב לז. גלוסקין. בסוף הסעודה שאל גלוסקין את שטרקמט, מפני מה לא הזמין את „המחותנים" העקריים, את האכרים? — שתיקה יפה. אין מסיחין בסעודה.

נחתם חוזה לזמן של חמש שנים לנסיון. נתמנה מנהל לעסק ונבחרה מועצה מקרב כורמי המושבות. שני היקבים עברו לרשותה של „אגודת הכורמים המשותפת", כשמה עד היום.

*

ואלה מעט מן התקנות שתקנו הכורמים המאוחדים באספתם הכללית מיום ו' שבט תרס"ו. אנו נותנים אותן בנוסח המחודש שנערך ביום י"ד טבת תרס"ח:

„— — כורמי המושבות ראשון־לציון, זכרון־יעקב, רחובות, פתח־תקוה, ואדי חנין, חדרה וגדרה מתקשרים יחד לאגודה מסחרית על יסוד של שותפות (סנדיקט) בשם: „אגודת הכורמים המאוחדה של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב" (Société Coopeerative Vigneronne des Grandes Caves Richon-le-Zion et Zicron Jacob). מקום מושבה המרכזי של האגודה הוא בראשון־לציון והרשות להאגודה ליסד סניפים למסחרה בכל חלקי תבל. 2) מטרת האגודה לעבד בחברותיה במרתפי ראשון־לציון וזכרון־יעקב את היבול הגלמי (הענבים) של המושבות הנזכרות, ולעסוק במכירת המשקאות, פרי יבול המושבות הללו. 3) מקום התעשיה של ענבי המושבות הנ"ל נשאר כמו שהיה עד עתה במרתפי ראשון־לציון וזכרון־יעקב, ובהגתים שהחברה תכונן בהמושבות האחרות (סעיף 13). את המרתפים הללו לוקחת החברה בחכירה מאת הברון אדמונד די־רוטשילד ויק"א, עם כל הבנינים, המטלטלים, הכלים וכל הנמצא בהם, עפ"י הקונטרקט המיוחד שנעשה בין חברת יק"א ובין האגודה הזאת „אגודת הכורמים המאוחדה של ראשון־לציון וזכרון־יעקב" ונחתם ח"י תשרי תרס"ז. — — 29) מספר חברי מועצת ההנהגה שנים־עשר: 4 מראשון־לציון, 3 מזכרון־יעקב, 3 מרחובות, 1 מפתח־תקוה, 1 מגדרה. — — 45) האגודה נוסדה לזמן של חמש שנים עפ"י הקונטרקט שבינינו ובין יק"א, ואחרי 5 השנים תעמוד האגודה בתקפה גם להבא למשך הזמן והתנאים כפי הקונטרקט שיק"א תחדש עם האגודה".

ואלה קטעים מנוסח ההתקשרות שנעשה בין אגודת הכורמים וחברת יק"א:

„כתב התקשרות

בין בא־כח הברון רוטשילד ויק"א, מצד אחד ובין באי־כח המושבות ראשון־לציון, רחובות, פתח־תקוה, ודי אל חנין, גדרה, זכרון־יעקב וחדרה, בתור מורשי החברה „אגודת הכורמים המשותפת של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב", מצד השני, הנעשה בראשון־לציון ביום ח"י תשרי תרס"ז.

א. הברון אדמונד רוטשילד, בעל היקבים בראשון־לציון וזכרון־יעקב, משכיר להאגודה הנ"ל, למשך עשר שנים, מראשון לחודש אלול שנת 1906, את היקבים הנ"ל עם בניניהם, מכונותיהם, המחוברים לקרקע, ברכותיהם (אמפורים), גיגיות גדולות (פודר) — סוף דבר, כל הנמצא בהיקבים דלא ניד וקבוע בקרקע, משכיר הברון במחיר מאה (100) פרנק לשנה, לשלם ביום 1 אוקטובר מדי שנה בשנה. —

ב. כל הבנינים, הכלים, החמרים, המכונות וכו' שנמסרו לאגודת הכורמים ראשון־לציון וזכרון־יעקב ישמשו רק לצרכי המסחר וחרושת־המעשה של יבול הכרמים. האגודה אין לה רשות לעסוק בעסק כל שהוא ושאינו שייך לענין זה, היא לא תוכל ללוות ולא להלוות בלי רשיון מיק"א.

ג. על יסוד התקנות של „אגודת הכורמים" הרצופות לזה והמאושרות מאת יק"א:

1) בוחרת „אגודת הכורמים המשותפת מראשון־לציון וזכרון־יעקב" במועצת הנהלה בעלת ששה־עשר חברים והם:

4 מראשון־לציון,

3 מרחובות;

2 מפתח־תקוה;

1 מוודי חנין;

1 מגדרה (קטרה);

5 מזכרון־יעקב ומחדרה.

מועצת ההנהלה מקבלת יפוי־כוח גמור בכל עסקי החרושת והמסחר הנכנסים בחוג פעולות החברה. — —

ישיבות המועצה תהיינה בראשון־לציון, הפרוטוקול של כל ישיבה ימסר למורשה יק"א.

ד. בא־כוח יק"א יוזמן לכל הישיבות של מועצת ההנהלה. הוא לא יתערב בהנהלת העניגים המסחריים, הטכניים והאדמיניסטרטיביים של העסק, חוץ מן האופנים האמורים בסעיף 7.

ה. בתנאי מפורש שכל התנאים והחובות של כתב ההתקשרות הזה בשלמות, נותנת היק"א לאגודת הכורמים לחמש השנים הראשונות לעבודתה את העזרה המפורשת למטה.

בשנת	1906/07	593.000 פרנק
„	1907/08	393.000 „
„	1908/09	293.000 „
„	1909/10	193.000 „
„	1910/11	93.000 „

עזרה זו ניתנת שלא על מנת להחזיר.

ו. יק"א מוסרת לאגודת הכורמים, המחויבת לעשות בשמה:

1) את מכירת היינות הנמצאים ביקבים ובאסמים בפלשתינה ובארצות אחרות.

2) את גבית החובות מידי הקונים בעד היינות שנמכרו לפני התקשרות זו. —

ז. לא יאוחר מראשון לחודש אפריל בכל שנה ושנה, מחויבת מועצת ההנהלה של „אגודת הכורמים" למסור לידי מורשה יק"א בפלשתינה את הבודזשט של השנה החדשה, שמתחילה מן הראשון לחודש יולי, ואם לא תגיע להאגודה מיק"א שום התנגדות של הבודזשט, לכל המאוחר עד הראשון לירח יוני, הרי הוא, הבודזשט, נחשב כמאושר. — —

ח. תשלום מחיר הענבים יעשה בדרך זו:

מועצת ההנהלה יכולה לקצוב לכל כורם במשך השנה דמי קדימה שלא יעלו יותר מארבעים אחוזים למאה מן הסכום אשר קבל במחיר הענבים שהכניס למרתף בבציר השנה הקודמת. בשעת הבציר יקבל הכורם מלבד זה, אם יהיה צורך בכך, דמי קדימה חדשים לפי ראות עיני מועצת ההנהלה, באופן כזה:

חודש ימים לפני הבציר תברר מועצת ההנהלה את מחירי הענבים בעת הבאתם אל היקב בעד כל קנטר של כל מין ומין. הסך הקצוב ישולם לכל כורם אחר נכוי דמי הקדימה שקבל. מובן, כי שום סכום לא ישולם להכורם, אלא אם ההכנסות הנמצאות באוצר, ואלה הנראות מראש עד קץ השנה, יתנו את האפשרות לנהל את עסקי היקבים ולקיים את כל התשלומים הדרושים. בסוף כל שנה, לכשיגמרו חשבונות ההכנסות וההוצאות, תקצוב מועצת ההנהלה את הסכומים שיש לחלקם בין הקולו־ניסטים, בקחתה ליסוד את ההכנסות שנעשו במשך שנת העסק ואת יחס מיני הענבים זה לזה, כפי שנהגו עד עתה. כגון קברנה בערך 100% יותר מהרגילים, מלבק 40%, סוטרן 33%, וענבי זכרון־יעקב יחשבו כולם למינים רגילים. כל דמי הקדימה, וכן המחירים הזמניים והקבועים של הענבים צריכים אישור מצד יק"א, אם אחרי קביעת מחיר הענבים ישאר עודף הכנסות, יובא העודף אל הקרן המשומרה.

ט. להיקבים יקובלו רק הענבים מן הכרמים שינטעו לפני חורף 1899/1900, או מאלה שניטעו אחרי הזמן הנ"ל ברשיון הפקידות, עד המקסימום של 25000 קנטר, וכך יחולקו בין המושבות:

במרתף ראשון־לציון:

מראשון־לציון	10.100	קנטר
מרחובות	7.000	„
מפתח־תקוה	4.000	„
מגדרה	2.200	„
מואדי־חנין	1.400	„
	25.000	קנטר
במרתף ז"כ יהיה המקסימום	7.500	„
בסך־הכל	32.500	קנטר

וכדי שמושבות אחדות לא תוכלנה בשנת רזון להביא למרתף פרי כרמים שניטעו באיסור, מתרנ"ט והלאה, כדי למלא את המכסימום שלהם, הוחלט:

כי בשנים שברוב המושבות (לפחות 3 מושבות מחמש) תהיה שנת רזון ובצירן לא ימלא את המכסימום שלהן, מקבל המרתף גם מיתר המושבות, השתים או האחת, רק שעור הדומה בערכו לבציר של שלוש המושבות שניכר בהן רזון, ואם

יסכים המרתף לקבל משתי המושבות הללו את העודף על השעור הנ"ל, לא ישלם כ"א 2/3 מן המחירים הקצובים ע"י מועצת ההנהלה.

י. אם תמצא המועצה צורך, לטובת העסק, לבנות גתות קטנות באחת המושבות, חוץ מראשון־לציון וזכרון־יעקב, הרשות בידי ההנהלה להוציא מכסף הסעד שלה לבנין הגתות הנ"ל עד סכום 75.000 (שבעים וחמשה אלף) פרנק, ולהקדים את הסכום הזה להמושבות הנ"ל בתורת הלואה בערבות הבציר, והכסף ישולם לשעורים במשך 10 שנים, החלק העשירי בכל שנה ושנה. — — — — — —

יז. זו ההתקשרות היא זמנית משנה זו 1 יולי 1906 עד יוני 1907.

יק"א משאירה לעצמה את הזכות לשים קץ להתקשרות זו במשך כל השנה בלי שתהיה חייבת לתת טעם לדבר. במקרה זה יחשב כתב ההתקשרות, שנעשה ע"י הברון אדמונד די רוטשילד (ipso facto), ע"י העובדה הזאת עצמה, תומ"י כמבוטל. — —

יח. אם במשך שתי השנים הראשונות משנת ההתקשרות הזאת יעלה בידי יק"א להבטיח להחברה המשותפת מכירת כל הפרודוקציון או עשרת אלפים הקטוליטר במחיר לכל הפחות של 18 פרנק (שמונה עשר פרנק) ההקטוליטר לזמן של חמש שנים, מלבד המכירות שנעשות כעת ע"י חברות המונופול הקיימות באירופה ובארצות המזרח, תוכל יק"א לבטל את ההתקשרות הזאת, או לעשות כתב התקשרות חדש. אגודת הכורמים תהיה אז מוכרחת, אם לא תעשה התקשרות חדשה בין יק"א ובינה, להשיב הכל, כאמור בסעיף 16, ולמלאות ולקיים את כל החובות המוטלות עליה, ככתוב בסעיף הנ"ל.

יט. אם תעבור אגודת הכורמים על סעיף מסעיפי התנאים האלה, הזכות בידי היק"א לבטל את כתב ההתקשרות הזה ולהשיב לידה ע"י זה עצמו את כל הבנינים, את כלי העבודה ואת כל הנלוה אליהם.

הוא הדין אם תבוטל אגודת הכורמים, או שיפול קרע בין המושבות.

כ. כל חלוקי דעות בהתגשמות התנאים האלה או בפרושם יובאו לפני בורר אחד או לפני בוררים אחדים. כל צד ימנה את בוררו, הבורר השלישי יבחר ע"י המועצה של האגודה הדתית הישראלית בפריז — הבי"ת־דין של הבוררים יוציא משפטו בתורת פשרה בשלום, בלא שיהיה אחריו מקום לכל ערעור.

אם אחד מן הצדדים לא ימנה את בוררו, אז מקץ חודש ימים מיום שידרש במפגיע למנות בורר, תמנה האגודה הדתית הישראלית בורר אחד, עפ"י בקשת הצד השני, והבורר היחידי הזה יוציא משפטו בתורת מפשר בשלום בלא שיהיה אחריו מקום לכל ערעור".

עד כאן כתב ההתקשרות כלשונו.

„כתום חמש שנות ההתקשרות — מספר ז. גלוסקין — לפי סעיפים 16 ו־18 של חוזה ההתקשרות הזה, וחסול גמור של העסקים הקודמים שהביאו הפסדים

וגרעונות למדי, וההנהלה החדשה הפיקה רצון שני הצדדים, גם פריז וגם ראשון־לציון, החלט בישיבת הסנדיקט מיום כ"ז אדר התרע"א (27.3.1911) לחדש את ההתקשרות עם הברון ויק"א עוד ל־33 (שלש ושלשים) שנה. כדי להוציא לפועל את ההחלטה הזאת נבחר בישיבה זו סגל חבורה מבין הכורמים שילוו אלי במסעי לפריז, לשם התקשרות חדשה למשך שלש ושלשים השנה הבאות כאמור".

מזכרון־יעקב נבחר כחבר המשלחת ישראל יהודה נידרמן, ומשלחת זו יצאה לדרכה ביום 1.9.1911, ואמנם השיגה את הסכמת הברון להאריך את חוזה ההתקשרות, החל מיום 1 ביולי 1911 ועד 30 יוני 1944.

ל.

מעלה מעלה

נשוב לתאור חיי המושבה לפי סדר הזמנים.

1906.

„השקפה" בגליונו מיום ט"ו אלול תרס"ו מספר על הבציר והיקב לאחר ההעברה:

„כבר נגמר הבציר ועבודת היין. היקב כבר עבר לרשות האכרים, ולב האכרים חרד לגורל היין. בשנים הראשונות יקבלו אמנם בכל אופן את מחיר ענביהם אם גם יצטרכו לשפוך את היין, כי יחד עם היקב נמסר לידם סכום מסוים, תמיכה לעסק היין; אבל כבר נוכחו האכרים לדעת כי לא בתמיכה יושעו, ורובם מזכירים בגועל נפש את „הימים הטובים" ההם, הימים אשר היו עיניהם נשואות אל הבית הנהדר ההוא העומד בקצה המושבה, ואל הלוח, לדעת מתי יחול ה„ראשון". יודעים הם עתה כי מקור מחיתם עתה לא הפקידות — אלא השדה, הכרם והיקב. ומשתדלים הם להוציא מהם ככל האפשר יותר פולים, יותר ענבים, כאכרים גמורים. השנה היתה טובה מבינונית. הענבים עלו יפה, ולמען פנות להם מקום ביקב הוכרחו לנדף (לשרוף) את כל היין מאשתקד לכוהל, לדאבון לב האכרים היראים פן יצטרכו לעשות ככה בשנה הבאה ליין של השנה, ואז לא כדאי גם לבצור את הענבים, כי מחיר עבודת הכוהל והחבית יעלה על מחיר הכוהל עצמו. — — גם הפולים ומזרע החורף עלו יפה ונמכרים בנקל ובמחיר טוב. ומצב רוב האכרים משביע רצון. פרי אדמתם מספיק להם למחיתם — — והמושבות הקטנות בנות זכרון־יעקב מתנועעות בין ישוב וחורבן: שפיה הנחמדה אשר חיתה בשלוש השנים האחרונות ע"י ביה"ס „קרית ספר", אשר הפיח בה רוח חיים עליזים והיטיב הרבה את מצבה — שבה לחצי חורבנה, כי ביה"ס הנ"ל גורש משם ע"י הפקידות, לא רק מבתי הפקידות כי אם גם מבתי האכרים אשר השכירו לביה"ס. וכל הפצרות האכרים לבל יגרשו אותם, כי בזה מחריבים את המושבה — לא הועילו. — — לבת־שלמה אשר כבר

חשבו לעזבה יש תקוה להיטיב מצבה ע"י אדמה אשר יוסיפו לה, לבל יצטרכו אכריה לעבד את אדמת מרח הרחוקה משם כארבע שעות".

עונת הבציר מביאה עמה שמחת חג לאמתה — הלא הוא חג העבודה, חג לתפילה ולהודיה על היבול שנבצר מן הכרם ונשלח אל היקב. אין לך שנה, שפרטי חג הבציר לא יהיו מסופרים בעתונים. „השקפה" מכ' אלול תרס"ז מודיע מזכרון־יעקב:

„הבציר החל ואתו החיים הסואנים. העגלות הטעונות חביות מלאות ענבים משתקשקות ברעש, רצוא ושוב. כל האויר מלא תנועה; הכל עובד, עמל, הכל טרודים, אין זמן לנוח. העבודות השונות תכפו אחת את השנית ותכופות יחד באו. עוד לא נגמרו עבודות הגורן והנה הבציר הגיע. ואתו יחד גם זמן קטיפת השקדים וגם עונת מסיקת הזיתים קרובה לבוא. והאכר איננו מתרעם חלילה על העבודה המרובה. שמח הוא בה. יודע הוא, כי רק בעמל כפיו יביא את לחמו. — — ולכן הכל זריזים, חרוצים, אין רפיון, אין עצלות. הכרמים נתנו בשנה הזאת את פריים במדה מרובה, אך אין האכרים שמחים לא בהם ולא בפריים, כי המחירים הורדו עד המדרגה האחרונה: תשעה פראנקים מחיר קנטר ענבים כאלה, ששלמו בעדם לפנים שלשים וגם ארבעים. הריוח מועט מאד, וכאשר יצטרכו בעוד שנה לשלם עוד את העשור בצורת ה„תחמין" אז יהיו בודאי רבים אשר עוד יפסידו. זאת היא אחרית ענף העבודה, אשר חשבו לפנים כי יעשיר את אכרינו! אך הגורן השביעה רצון בשנה הזאת כמעט את כל האכרים. אדמתנו היקרה, זאת האם הטובה, נתנה לנו את יבולה בפנים מאירים. יש הרבה מהאכרים, אשר הגורן בלבד תכניס להם כארבעה חמשה אלפים פראנק ריוח נקי אחרי נכוי כל ההוצאות. על מצב כזה יוכלו לשמוח גם הפסימיסטים היותר גדולים! וסוף סוף מתבררת ההכרה בלב, כי יכולים לחיות פה בארצנו וגם להרויח אולי הרבה יותר מאשר באוסטרליה ואפריקה. גם על שדות התבואה אשר בבורג' אין כלל מה להתלונן, רק אדמת מרח מכזיבה את תוחלת האכרים גם בשנה הזאת. והרבה מהאכרים כמעט כבר התיאשו מהאדמה הזאת, אשר מלבד שאינה בטבעה מן העדית, עוד סובלת היא הרבה משטפון מי הגשמים. אך הפקידות הבטיחה להשתדל לעשות איזו תחבולות להטבתה. — — אורחים רבים מאירופה עברו בקיץ הזה דרך מושבתנו. סוף סוף החלו לדעת אחינו הבאים לבקר את הארץ, כי יש עוד ערים ומושבות בא"י מלבד יפו ומושבותיה, וכי אין נחל עוג'ה גבול ארץ־ישראל. בין האורחים היו גם סופרים מצוינים: ד"ר שמריה לוין, לודויפול, סירקין וד"ר צ'לינוב. המה היו גם בבית ספרנו ויבהנו את התלמידים. לכבוד ד"ר צ'לינוב עשתה אגודתנו, „אגודת בנימין", קבלת פנים באולם בית הפקידות הגדול. היושב־ראש, ד"ר יפה, הציגו לפני הקהל ונאם נאום יפה בעברית. אחריו נאם ד"ר צ'לינוב נאום יפה מאד וידבר על עבודות האכרים ועל תקותם לעתיד. אך חברו של ד"ר הרצל זה, דבר בהרבה הרבה פחות גאוה

מאותו החבר שדבר במקום הזה לפני ארבע שנים. אחריו נאמו האדונים שפירא, שבלנסקי, סקריבובסקי, ובשעה מאוחרת בלילה נסגרה האספה. — —"

אותן תחבולות של הפקידות בענין אדמת מראח, שעליהן מדובר ב„השקפה", מבוארות לנו בקטע מיומנו של ירחמיאל הלפרין:

„ב־19 בספטמבר 1907 שלח שטרקמט את הא' דיק למראח, לחקור שם את הקרקע. דיק מצא, כי משק האכרים במראח הוא עני ודל ויש צורך להתקין שם תעול. ב־15 אוקטובר באו פרנק ושטרקמט בענין מראח. האכרים דרשו מאת פרנק לשכלל את המשק שלהם ופרנק מלא את בקשתם: נתן להם את הקרדיט הדרוש לקנית שורים לפי צרכיהם וכמו כן נתן להם מלוה לתעול על־מנת להחזירה לשעורים במשך 4 שנים".

על ידי התעול באדמות מראח קוו האכרים למנוע שטפונות מי גשמים, שהיו מטביעים את האדמה ואת הזרע.

*

1907.

אנו מוצאים את ועד זכרון־יעקב על משמרתו, מנהל את כל עניני המושבה. בשנה זו ניתנה זכות הבחירה לכל התושבים. והנה דברי ההחלטה של הועד בישיבתו מיום 11.2.1907: „בדבר מתן זכויות לתושבים הוחלט על ידי הועד: התושבים הגרים בבתיהם הפרטיים יקבלו את הזכויות המלאות, הן לבחור והן להבחר". כבר אז הבינו האכרים כי יש לשתף באחריות לעניני המושבה גם את החוגים האחרים, אבל זכות זו ניתנת רק למי שגר בביתו הפרטי. שכן לבחור ולהבחר, כלומר, ליהנות מזכות הכרעה — ראוי רק מי שהוא קשור למקום קשר בל ינתק.

וגם בית משפט שלום נוסד במושבה בסוף אותה שנה. ובפרוטוקול של הועד בישיבתו מיום 3.12.1906 רשום: „נבחרו לשופטים ישראל לרנר, זאב לייבמן, יעקב אפשטין, ליב נידרמן, וגדליה שו"ב" — השופטים דנים בכל סכסוך שבין אדם לחברו ואת פסק־דינם הם מעבירים אל הועד להוציאו לפועל.

תושבי הכפר השומרוני לא הסיחו דעתם מכל מפעל לאומי, שהיה בו כדי להעשיר את נכסי הרוח של האומה.

מכתב מזכרון־יעקב, מאת המורה י. ד. קרלין מספר: „במוצ"ש י"ב שבט קרא המורה נ. קרול הרצאה, שחבר ברוסית הסופר החותם „נקה פשנובסקי", על דבר האמנות הלאומית והמוסד „בצלאל". ההרצאה עוררה בלב הנאספים חבה למוסד זה, שהיה עד עתה בלתי ידוע, או ידוע רק מעט מאד לתושבי מושבתנו. אחרי הקריאה קם הרופא הנכבד ד"ר ויץ וידבר ע"ד הצורך לתמוך בו. וכל

הנאספים חתמו על הרשימה ונאסף סך 101 פראנק. והננו מצרפים פה את רשימת החותמים ותרומתם".

זכתה זכרון־יעקב לבקורו של דוד וולפסון. ירחמיאל הלפרין מספר ביומנו: „בחודש ינואר 1907 נתקבלה ידיעה שיבקר את מושבתנו וביום י"ד שבט תרס"ז, 29 ינואר 1907, הגיע האורח למושבתנו. נערכה לו קבלת־פנים יפה בבית־הכנסת, וולפסון נאם לפנינו נאום יפה. גם המורים ענו בנאומיהם. למחרת עזבו האורחים את המושבה. האכרים לווּם".

וולפסון ביקר במושבה עם רעיתו ובדרכם לגליל לוה אותם אהרן אהרנסון.

על ביקור זה מספר לנו „השקפה" מיום כ"ז אדר תרס"ז: „זכינו לקבל פה במושבתנו את פני האורח הא' ד. וולפסון, אשר בא גם לבית־ספרנו ויבחן את התלמידים ויתפלא מאד על ידיעתם בשפה העברית ועל דיבורם החי והטבעי בשפה הזאת".

ושוב מסופר שם:

„התכבדנו לקבל פני אורח שבא להשתקע בתוכנו, הוא הרופא הנכבד ד"ר הלל יפה, שבא הנה לכהן במשרת רופא במושבתנו. בכבוד גדול קדמתהו המושבה בבואו, חברי הועד יצאו לקראתו עד בורג', וצעירי המושבה רכבו על סוסיהם ויורו ברובים לכבודו ובכבוד ושמחה הביאוהו המושבתה. אהוב הוא מאד לכל פה. הכל מזכירים את אשר פעל פה, בידיעתו הגדולה ברפואה, בהיותו רופא המושבה הזאת לפני כעשר שנים. ביום השבת אחרי קריאת התורה עלה ויודה לקהל על הכבוד הגדול שכבדוהו מבלי שיחשוב את עצמו לראוי לו. עיני כל הקהל נמשכו אל הנואם הנכבד והקשיבו אל נאומו אשר נאם דוקא בעברית. והבטח הבטיח להם הרופא להשתדל להיות תמיד ראוי לידידותם אליו".

ביומנו של ירחמיאל הלפרין נרשם: „בינואר 1907 חזר אלינו הד"ר יפה עם משפחתו".

ד"ר יפה, כידוע, בא לכהן כרופא המושבה בשנת 1893, בחודש אוקטובר, לאחר שעזב אותה הד"ר קליין. בעצתו לפני הפקידות נבנה בנין חדש לבית המרקחת על פי תכניתו. וכבר אז הזמין כרוקח את אליהו שטרן. הוא התקין את בית־החולים להיותו משמש גם פועלים ממקומות שונים בארץ וגם את אנשי חדרה, והוא גם שימש בעיקר אותם. ד"ר יפה הזמין מאת הפקידות ומפריס כמות רבה של צרכי רפואה, כדי שלא יהא נזקק ביותר לפטנטים. בחודש מאי 1895 נבחר ליו"ר הועד הפועל של חובבי־ציון ועבר ליפו. במקומו הובא הרופא ד"ר כהן מירושלים.

וכיון שהאכרים הוקירו את ד"ר יפה, הזמינוהו לחזור לזכרון־יעקב לאחר שעזב אותה ד"ר ויץ, שהתחבב מאד על כל אנשי המושבה. יפה חזר לזכרון־יעקב בינואר 1907, ומאז כהן כרופא המושבה עד לאחר מלחמת העולם.

מיד לבואו פנה ד"ר יפה אל הברון ובקש ממנו, כי יוסיף לתמוך בבית־החולים, שלא יסגר. „זכרון־יעקב — כתב ד"ר יפה — אינה כמושבות יהודה: אקלימה גרוע יותר והיא מרוחקה מכל עיר. — ומה יהא גורל חדרה?"

ואמנם בית־החולים לא נסגר ועמד פתוח לכל דורשיו שנים רבות אחר־כך.

בשנים שלאחר כך, כשקמה המושבה בעתלית, היו רוב מבקרי ביה"ח מאנשי מושבה חדשה זו, שהקדחת השתערה עליהם בכל זעמה.

בשנת 1907 הובא למושבה כרוקח וכחובש, במקומו של משה נימן (כיום רופא בירושלים), יוסף משה ברונר, העומד על משמרתו עד היום הזה וממלא תפקידו באמונה, באהבה ובמסירות. גם בית־המרקחת, לאחר שעבר גלגולים רבים, נמסר לרשות ועד המושבה.

ראוי יוסף משה ברונר שיאריכו עליו את הדבור. הוא עצמו, יליד יאסי ברומניה, זכה לעלות לארץ עם הראשונים, בשנת 1882, בעודו צעיר לימים. בבואו לארץ נשתקע בצפת ושמש שם רוקח וחובש בבית המרקחת של ד"ר בלידן, שהיה מחלק תרופות לעניים חנם על חשבון הברון אלפונס דה רוטשילד, עד שנת 1896. בשנה זו עבר לשמש רוקח וחובש במשמר־הירדן ועמד על משמרתו באמונה עד מחצית שנת 1902. בשנים אלו היה מבקר גם במושבות הברון־הנדיב שבחורן: בידוּן א', בידוּן ב', סאַחם ג'ולן וג'ילין. מאז מחצית שנת 1902 עבר ליבנאל ושם עסק במלאכתו עד שנת 1907. בשנה הראשונה לשבתו ביבנאל נהג לבקר, לשם רפוי חולים, גם במושבות מסחה, סג'רה ומלחמיה.

הוא, כאמור לעיל, עבר לזכרון־יעקב בשנת 1907 עפ"י הזמנת ד"ר יפה, ואף פה עמד לעזרה למושבות שבמחוז: חדרה, עתלית, בת־שלמה, שפיה, מראח, כרכור וכן גם לערביי הכפרים השכנים, המכבדים ומוקירים אותו מאד.

שרות הרפואה השתכלל במידה רבה. וכבר בתחילת שנת 1907 מסרה יק"א את השרות לרשות ועד המושבה, וקצבה לו תמיכה 7000 פראנק לשנה. בשנת 1908 גדל פדיון בית־המרקחת עד כדי כך, שהיה בידו לשלם גם משכורת עובדיו גם דמי צרכי הרפואה. הסביבה הערבית, מעין־זיתה, עניבתה, תול כרם וסביבתה, היו מבכרים את זכרון־יעקב על פני המיסיון, מאחר שרחשו אמון רב לד"ר יפה ועוזרו חווג'ה יוסף, כפי שקוראים הערבים למר ברונר. ומשנת 1910 התחילה קופת בית־המרקחת לשלם גם את משכורתה של המיילדת, כ־4 לא"י לחודש. יש לציין, כי המושבה הצליחה תמיד למנות לה רופאים משובחים.

נעשתה גם עבודה אנטימלרית חשובה על ידי זילוף נפט בביצות ובמקומות המהוים שלוליות בוץ ומים. גם הרופא גם הרוקח היו מבקרים בכל הסביבה: בחדרה, במראח, בבת־שלמה, בשפיה, בעתלית וגם בכפרים ערבים שהיו פונים לעזרתם.

ועד המושבה הכניס לרשותו עוד ענפי פעולה חשובים, כגון ההשגחה על

הדרכים, הספקת המים, טחנת הקמח, ועוד. וכבר באותן השנים עלה תקציב הועד לסכומים ניכרים, אבל בחלק גדול מתקציבים אלה נשאה היק"א, והיא נשתחררה מהם מעט מעט, מאחר ששוב לא היה צורך בתמיכתה.

*

„ענה בדרך כחי, קצר ימי".

אכן ארוכה היתה הדרך לעצמאות וקשה מאד. לא כולם עצרו כוח. רבים כשלו ביגיעם והלכו בטרם ראו בטובה.

בראשית חודש ניסן תרס"ו נפטר אחד מזקני האכרים — ר' יצחק אהרן אפלבוים, בשנת הששים ושש לימי חייו. ב„השקפה" תוארה דמותו של המנוח לאמר: „הוא היה אחד מהחלוצים הראשונים אשר עלו מארץ רומניה לפני כחמש ועשרים שנה לארץ־ישראל לעבוד את אדמת הקודש. הוא אהב את ארצנו בפועל, עבד את האדמה גם בימי זקנותו ולא נח עד ימיו האחרונים; ולפני שבועות אחדים ביום קר בכרמו עמד לזמור את הגפנים ויתקרר ויחלה כארבעה שבועות ויגוע וימת. הוא היה איש ירא אלקים, יהודי ישר ובעל לב רגש. היה אחד מראשי העסקנים ב„הכנסת אורחים", תמך בכל עני ופתח לכל אביון את ידו הנדיבה והתהלך עם הבריות ביושר ובנחת. המנוח השאיר בנים ובני בנים בא"י, ביניהם בנו הא' מאיר אפלבוים, מי שהיה פקיד וגנן במושבה עקרון. ויתר השנים האכרים, אחד בזכרון־יעקב ואחד במסחה. אל ההלויה בא קהל גדול ועל קברו נשא הא' זכריה שפירא מספד ויבאר את ערך האבדה אשר היתה הפעם למושבה".

„אסון נורא קרה במושבתנו — יסופר ב„השקפה" מיום כ"ט אלול תרס"ו — ביום השלישי כ"א אלול, האדון אברהם היפלר, אחד האכרים היותר חשובים, נקטף ביום ההוא פתאום בעודנו באבו. ביום ב' לפנות ערב שב מעבודתו בבורג' שמח ועליז, כדרכו תמיד. ואחרי אכלו ושתותו הלך לנוח על מטתו. לפנות בוקר הקיץ משנתו ויצמא. ויקם ויגש אל הארון ויקח כוס לשאוב בה מים. ובכוס היו כארבעים גרם ארסניק אשר הכינו לסמם בזה את העכברים, והוא האומלל לא ידע. חושך היה בחדר ולא ראה דבר. וימלא את הכוס מים וישת בפעם אחת. וישב וישכב ויישן עד אור הבוקר. אז הקיץ ויחל להרגיש כאב נורא בבטנו, גם החל להקיא הרבה. ותמהר אליו אמו הזקנה, אז נזכרה האם האומללה כי רעל היה בכוס. ותמהר ותבהל את הרופא ד"ר ויץ, אך כבר אחרו המועד, הדם הורעל ולא יכלו לעשות כלום, ואחרי שעה מת בדמי ימיו בשנת שש ועשרים לימי חייו. בהודע הדבר במושבה נמס כל לב ורפו כל ידים, מלים כהויתן, כי חביב היה על כל אחד מהמושבה כזקן כנער, הכל אהבוהו וכבדוהו על טבעו ומדותיו. במותו אבד למושבה אחד מבחירי בניה, אחד הכוחות היותר פוריים, כי אכר חרוץ היה. למופת היה תמיד בחריצותו הנפלאה, במסירות נפשו לעבודת האדמה. בידיו חרש, זרע ונטע,

וכל אשר עשה — עשה בשמחה ובעונג. הוא אהב מאד את האכרות. „גם אם יעזבו כל האכרים את המושבה, אמר אלי פעם, אנכי לא אעזבנה" והיה מגיד לי תמיד את זממיו אשר הוא חושב עוד לפעול ולעשות. ואמנם פעל, התעסק בכל ענפי עבודת האדמה השונים, והכל בחריצות מצוינה במינה. נלחום נלחם במרץ בכל המכשולים הרבים הפרושים על דרך האכר בארצנו ותמיד הצליח, גם כרם חדש נטע, אך לא זכה לחלל את פריו. כי נפל עליו הגורל להקבר לפני זמנו. יום אבל היה יום מותו למושבתנו, הכל הורידו דמעות. כל בני המושבה נהרו אחרי מטתו, ולפני הסתם הגולל ספדוהו סופדים ויספרו בשבחיו הרבים. בלב כואב מאד נפרדנו ממנו. הרגש הרגיש כל אחד כי אבדה גדולה אבדה לישוב, אשר מעטים מאד חלוציו בכלל ולמושבתנו בפרט, בהלקח ממנו עובד כביר וחרוץ כמוהו".

דברי מספד והערכה אלה כתב לזכרו נ. ל. שבלנסקי, אשר כהן בימים ההם מורה במושבה.

ערב יומו של אפרים אשכנזי, אחד מקבוצת התשעה הראשונים, אשר באו לבקש להם נחלת שדה בארץ אבותם. יהודי טוב היה, ירא שמים ומצניע לכת. שני בנים גדולים השאיר אחריו, שני בתי אבות במושבה.

„— — כי הורם ההוד מעלינו, מהמתנדבים בחלוץ בא לארצנו, חמדות מדינה עזבת בבית, רק בארץ אבות קן לך אוית, מלון כליל יפי יסדת, כוננת, אך יגיעתך, פרי עמלך לא קצרת, כי אהה! חלית ובעוד יום מחיים נגזרת". אלה דברי המצבה על קברו של צבי גרף.

נפטר משה צבי הרשקוביץ, ועל שכם האלמנה כל עול המשק וצער גידול בנים.

חולה וכואב הלך לעולמו חנוך הינוך קופמן, ימי הרעה והמחסור נחרתו עמוק בגופו. לחם צר ומים לחץ, שורצי עלוקות, מ„ביר־אל־חנזיר" ומ„ביר־ג'אדר", עשו את שלהם. הגב אשר נטה בגבורה מתחת לעגלה, לחלצה מן הבוץ, נשבר.

בת תשעים נפטרה סימה פייגה שטרנברג. מי היא סבתא חמודה זו, זריזה וקלת תנועה כנערה בת עשר? ראה נא גם ראה, עד יומה האחרון עומדת היא על משמרתה ושוקדת על כל מעשה צדקה וחסד. מי היא סבתא טובה זו? אמו של שמואל שטרנברג. עם הבן עלו לארץ גם ההורים. באורך־רוח עברו יחד את נתיב־התלאה עד תומה.

בשנת הששים ושלוש לחייו הלך לעולמו אריה ליב נידרמן, איש קומה ואיש צורה, חסון וגבור, „איש ישר חובב תורה, עמו וארצו".

גם בת־שלמה, שנעזבה כמעט מאכריה כולם, שכלה את הטוב והיקר שבה, את פרץ הרצנשטין, גם הוא הובא למנוחה בזכרון־יעקב, בנחלת עולם אשר על ההר.

נגולה מעליהם מעמסת החיים ולבטיהם וטרדותיהם, נפרק עול סבלם. בבית מועד לכל חי שרויה דממה, שלות נצח וחסד אמת.

מה יקר חסדך אלהים.

*

עם כל הבקורת שנשמעה כלפי פקידות יק״א, יש לומר לזכותה, כי היא נתכונה באמת ובתמים לבסס את האכרים ביסוס מוחלט ולכונן להם מעמד איתן. נעשה ניתוח — אבל ניתוח בריא. על ידי שהפקידות באה סוף סוף לידי הכרה, כי יש להוסיף לאכרים אדמת מזרע ולשם כך רכשה את בורג׳ ואת מראח — פתרה במידה מרובה את שאלת ביסוסם של האכרים. ולא רק בחיים החמריים, כי אם גם בחיים הרוחניים ובכל הנוגע לצרכי צבור ותשמישיו הלכה המושבה הלוך וקרוב לעצמאות גמורה. ועד המושבה העמיס על עצמו את כל משא הצבור, מעט מעט, מתוך זהירות, אך בבטחון ובאמונה, מחפצו לרכז את כל ענפי החיים של המושבה בתוך רשת אחת. בית־הספר הלך מחיל אל חיל. חבר מוריו הצטיין במסירותו ובשקידתו, תחת ידו הנאמנה של חיים ציפרין, והצליח להעמיד דור של תלמידים, שבצאתם אל החיים היו לברכה. הלימודים כבר כולם בעברית, אבל עוד הוסיפו ללמד צרפתית וערבית. לבנות ניתנו שעורים מיוחדים לתפירה ולגזירה באותן השעות שלבנים ניתנו שעורים בערבית. חבר המורים: ש. ברלס, זכריה שפירא, קרלין, בן־עמי, ציפרין המנהל, וש. שבבו המורה לערבית שנצטרף אח״כ גם הוא אליהם, על כל זכותם הרבה כמורים ומחנכים מעולים, היו גם מעורים בקרקע המושבה, מכירים את צרכיה, קשורים למקום ולאנשיו, אוהבים אותם, נושאים במשאם ודואגים בדאגתם. בני זכרון־יעקב זוכרים את מוריהם אלה ולא ישכחום.

ביום ה׳ כסלו תרס״ט, 29 נובמבר 1908, באה משלחת מפריס לבקר את בית־הספר של האליאנס במזרח. האורחים היו ה״ה ישראל לוי, בנדיקט ופוריקס. הם בקרו במושבות הברון ובדרכם סרו גם לזכרון־יעקב.

בשנת 1908 נתחדשה תזמורת כלי־הרוח במושבה ע״י קבוצה של 15 צעירים, ובראשם ה׳ בנימין רבניקר, כולם מתנדבים, וגם רבניקר כמנצח עשה את עבודתו שלא על מנת לקבל פרס. פעולת התזמורת נמשכה עד שנת 1911 והועילה להכניס רוח חיים במושבה, אף השתתפה בכמה הופעות צבוריות ופומביות. החשוב ביותר הוא, שחברי התזמורת נשאו את עצמם לכל ההוצאות, בלי תמיכת מוסדות. כך השתתפה התזמורת בחג החרות (החורייה), כשהמושבה ערכה חגיגה גדולה ובה השתתפו רבים מפקידי השלטונות והצבא הטורקי. אף גם בקבלת פניו של החכם באשי חיים נחום לקחה חלקה. ובכל מוצאי־שבת היתה מנגנת בגן המושבה להנאת הצבור כולו.

*

„ביום 5 לחודש פברואר 1909 — רושם ביומנו ירחמיאל הלפרין — נוסדה חברת האחריות לביטוח בהמות. בי״ט ניסן תרס״ט הגיעו אלינו האורחים ד״ר רפפורט וד״ר בליץ מברלין והא׳ סלים סלאח (חובב היהדות) מברלין. במוצ״ח פסח נאמו בבית־העם. ב־21 באפריל 1909 חגגו במושבתנו את חג הקונסטיטוציה התור־כית. נערכה חגיגה גדולה ונהדרה. הוזמנו אורחים רבים מן הממשלה בחיפה וגם מן הכפרים אשר בסביבה. אלה האחרונים הביעו את תודתם לאנשי המושבה על העונג הגדול שהסבו להם. ביום שני ר״ח אלול תרס״ט נתקיימה בזכרון־יעקב האספה של הסתדרות המורים בא״י. האספה נמשכה שלושה ימים. בשלישי לדצמבר 1909, ז׳ טבת תר״ע, באו אלינו הא׳ פראנק וגלוסקין ושטרקמט לסדר את עניני הכרמים. הא׳ גלוסקין אמר בנאומו, כי היינות של זכרון הם גרועים ולכן אין להם מהלכים בשוק. נקראה אספה כללית והוחלט לעקור חלק גדול מן הכרמים ולהרכיב ענבים שחורים. אחדים מן האכרים החליטו לעקור את הגפנים לגמרי והודיעו את החלטתם זו בכתב לא׳ גלוסקין ופרנק וגם דרשו להשיב להם את דמי הנזק. ואולם הא׳ גלוסקין ופרנק לא הסכימו לכך. ב־25 לחודש מרץ 1910 יצאה ועדה לראשון־לציון בדבר עקירת הכרמים. האיחוד עם ראשון גרם לנו יסורים רבים. פעם קבלנו פקודה שלא נעקור אפילו גפן אחת ופעם נתקבלה גזירה להרכיב את הגפנים בענבים שחורים. אחר זמן קצר פקדו עלינו לעקור חלק גדול מן הכרמים. ב־3 לחודש אפריל 1910 בא שטרקמט כדי להחליט בדבר עקירת הכרמים. באספה כללית חתם כל אחד מן האכרים את חלקת הכרמים שהוא מסכים לעקור, מי חמשים למאה ומי שלושים למאה. ויבקשו מאת הפקידות לשלם להם את דמי העקירה והנזקים. רק חמשה כורמים החליטו שלא לעקור כלום. באותו חודש הוכרחו כל החתומים לעקור את כרמיהם לפי הכמות שנרשמה. ועדה מיוחדת נשלחה מראשון־לציון להשגיח על העקירה. הם הלכו ומנו את מספר הגפנים שנעקרו״.

והנה הם עוקרים האכרים, עוקרים כרמיהם, שטפחום במסירות־נפש ובאהבה, אבל אמונתם חזקה, כי יום יבוא, ויקוים בהם: „עוד תטעי כרמים בהרי שומרון, נטעו נוטעים וחללו״. לבם סמוך ובטוח, כי כרמים יפים תעטה אדמת ההר שלהם, ויינם יהיה לשם ולתהלה בארצות.

לא.

צער גדול בנות

הגיעה שעתה של מראת. אחרי שנבנו הרפתים, בדמות חצר מבוצרת, החליטה יק״א ליישב בה כמה מן האכרים ומבניהם הצעירים. עמדה הפקידות

והקימה מעל לרפתים בתי דירות, ושמונה אכרים קבעו מושבם במראה. בין אלה ראובן כהן, בנימין קרופיק, מבני האכרים בזכרון־יעקב, צעירים חסונים, שמעשי גבורתם היו לשיחה בכל הסביבה. מאז היתה מראה לא רק נחלת שדה — כי אם גם מקום מושב, בת לזכרון־יעקב.

עתה הכירה הפקידות לדעת, כי אם לא תחיש לבת־שלמה עזרה על ידי אנשי עבודה, סכנת כליה נשקפת לה וחורבן גמור. ובחודש נובמבר שנת 1909 הוסיפה לה ששה אכרים חדשים. האחד, זליג שורצמן, בן אכר מזכרון־יעקב, השני, ד"ר מ. לויטה, שלמד כארבע שנים את תורת החקלאות בלייפציג ובא מורשה לארץ. השלישי, שמואל דויטש, בא מאמריקה והביא עמו מדגרה. הרביעי ניסן חילובסקי. החמישי חיים מוצ'ניק, והששי ליב נובוסלסקי, בראשונה פועל אצל האכר יעקב גרד באדמות אם־אל תות ואח"כ אצל לויטה.

לא ארכו הימים וששה אלה היו לשלושה: דויטש יצא מקץ שתי שנים, עבר לעתלית לנסות מזלו ומשם יצא לליטא. כיום הזה הוא אכר ביקנעם. ניסן חילובסקי מת בשנת 1915 והובא לקברות בזכרון־יעקב. ומוצ'ניק היה קודם איש־מושב בגן־שמואל ועכשיו אכר בנהלל.

מכל מקום, גדלה המשפחה בבת־שלמה הקטנה בשלושה בתי־אבות והנה היא עושה את דרכה היגעה ואורת אונים לשאת את סבלה.

גורלה של שפיה, פנת חמד זו המקננת על צוקי הסלעים, כתמול שלשום: חמשה בתי־אבות. יודעים האכרים הנשארים וכואבים: השמונה שהלכו למסחה ולמלחמיה יכלו גם הם לכונן להם מעמד בשפיה, גם להם היתה האדמה מספיקה עד לעת מצוא, ואולם הפקידות בקשה את החלוץ למושבות הגליל ולבה לא נקפה בראותה, כי היא גוזרת חורבן על שתי הנקודות הקטנות, המבודדות, ההולכות ומתרוקנות. מעשה שהיה: בעת שעמדו האכרים ללכת לגליל, דרשו את חלקם בספריה. הנשארים השיבו פניהם והדבר הובא לפני שטרקמט. הלז פסק לתת להולכים את חלקם בספריה. כשבאו הנשארים לפני שטרקמט לערער על פסק־דינו, שאין בו מן הצדק, הואיל והספריה רכוש המושבה היא ולא של כל אכר לעצמו, צעק עליהם שטרקמט: „הניחו להם ללכת, ובלבד שנראה אותם מעבר לשער"...

ואולם בשפיה הקטנה נתכנס צבור קטן של פועלים. פה נמצא כבר ישראל שוחט, ששמש מזכיר ל„קרית ספר". צבי בקר עבד אצל זימנבודה, ישראל גלעדי עבד אצל חיים דב, וכן גם מנדל פורטוגלי, זייד, יצחק קוקזי, מניה וילבושביץ, גנסין, ועוד. בביתו של זימנבודה הם מתכנסים ערב ערב לשיחת חברים, ופה, בבית זה, צמח רעיון „השומר".

אף חיי האכרים והצעירים בבורג' נמשכים כסדרם, ועולם כמנהגו נוהג:

עבודה ביום, שמירה בלילה, או לינה באורוה עם בהמות העבודה, בתוך אוכלוסיה חרוצה של פרעושים ופשפשים. עובדים ויגעים, שומרים בעין פקוחה, זורעים וקוצרים, וברוכה האדמה, אם טובה ומיטיבה, העונה את עובדיה, הנותנת לחם לאכול, ואם גם לחם דמעה לפעמים.

בבורג' היה מעשה וקבעו שומרים עברים תחת השומרים הערבים, שאי־אפשר היה לסמוך עליהם עוד. אחד מאלה היה משה טייך. בקיץ תרע"ג, בעמדו על משמרתו, השתעשע באקדח שבידו, וכדור שנפלט ממנו פגע בו בעצמו והאיש נפל חלל, לשברון לב חבריו.

קשים עוד יותר החיים במראח. אחד הצעירים, אברהם וכסלר, מספר:

„— — במקום הורינו שהיו חוזרים למשפחותיהם ליום השבת — הוצרכנו אנו לשבת במראח כדי לשמור על הרכוש, על הכלים והמכשירים, על הזרעים או על הגרנות. תפקיד זה שנפל בחלקנו לא מן הקלים היה. גדולה היתה הסכנה ורבה האחריות. והקדחת עושה את שלה, והעינים בחזקת סכנה תמיד מפני הגרענת. ואולם חיינו המשותפים, חברותנו, הסעודה בצבור, מקרבות אותנו זה לזה לאחוה ולרעות. אחד מבינינו, חברנו מנשה ברונשטין, קרא מתוך התעלות נפש: „נסע ונסע למראח, נגן ונשמור על רכושנו ואת עמל אבותינו לא נפקיר... הם מזקינים והולכים, ומי יעשה את עבודתם הקדושה אם לא אנו". אכן, בית־ספר לעמל ולהסתגפות היה לנו מראח".

האכר זורע בדמעה וקוצר ברנה, אוסף את גרנו, דש וזורה בשמחה, עד — עד אשר יבוא קבלן המעשר, ומעמל ישרים, יגיע לא־לו, ימלא אסמיו. רבו תעלוליו של הקבלן ויד האכר קצרה מהועיל.

יהודה קרניאל, אחד מן הצעירים, שעשה במראח מאז יצא מבית־הספר, מספר:

„מנהג היה בימים ההם, שהממשלה החכירה את מס העשור לאפנדים ערבים והללו הכבידו את ידם על הישובים החקלאים, כי ניתנה להם שליטה בלי־מצרים על האכר ושדהו וגרנו ורכושו וכל אשר לו. חוכרי מס העשור היו מפקידים ממונים מיוחדים לשמור על הגרנות, והללו היו פוקחים עיניהם כל הימים לבל יעיז האכר להכניס גרגר אחד של תבואה לביתו או אפילו לבל תעיז בהמת האכר ללחך מן הגדיש. בערב, ככלות העבודה, היה הממונה טובע חותם גדול של עץ על ערמת התבואה מכל צדדיה — ובבוקר היה בודק שוב בשבע עינים אם איש לא נגע בתבואה. שנה אחת הוחכר מס העשור של מראח לאפנדי אחד מן הכפר בקעה־אל־גרבייה. אפנדי זה היה בעל השפעה גדולה בכל הסביבה וחבה יתרה היתה נודעת ממנו לבקשישים. תחת ידו היתה כנופית מרצחים שקיימה כל מוצא פיו. הכנופיה החלה לבקר לעתים קרובות במראח ובכל פעם היו בפי אנשיה דרישות חדשות מתוך איומים בשם האפנדי. כשלא מילאו האכרים את הדרישות

ההנהלה הראשונה של "אחוזת בית" (1909)

ד"ר אליעזר ליפמן יודקביץ', מנהל בית הספר העברי הראשון בעיר; מרים יודקביץ' (בתו של ד"ר יודקביץ'); מרים יודקביץ' (אשתו של ד"ר יודקביץ'); ד"ר אליעזר יודקביץ'; שמואל יעקב קפלן, מנהל בית הספר העברי השני בעיר.

ערך האפנדי התנפלות על מראח בליל א׳ דסוכות, כשבחאן נמצאו רק שני אכרים ועל הגורן היו השומר־התורן יהודה קרניאל והאכר יעקב פויזנר. בחצות הלילה, לאור הירח, התקיפו את מראח 35 איש, פרשים ורגלים, מזוינים כחוק הימים ההם. כוונתם היתה לשדוד את הגורן ולרצוח את האכרים.

„קרניאל ופויזנר, יחד עם שני האכרים שחשו ובאו מן החאן, עמדו מול המתקיפים כ־20 דקות תחת מטר יריות והשיבו להם מאקדחיהם. המתנפלים ירו כ־500 כדורים ונקבו את כל הקיר הדרומי של החאן. מאחד הכדורים נפצע פויזנר בידו. כשראו המתנפלים כי לא יוכלו לבצע את זממם, שדדו שנים שלושה שקי תבואה שנמצאו על־ידם ונסוגו״.

וכמקרה טייך בבורג׳ קרה גם במראח. מעשה היה והצעירים ישבו ישיבת רעים בחברת הפועלים והשומרים על הגורן. אחד הפועלים השתעשע באקדח וכדור מות שנפלט פגע בצעיר פנחס אברמוביץ.

לוקח מעט משפחתו צעיר יקר־רוח, צמא חיים ופעולה, בעצם תומו וכחו.

*

המושבה אכסנה בתוכה עכשיו מספר ניכר של פועלים, מבני העליה החדשה. מתחילה היו המנהגים בין צעירי המושבה ובין הפועלים — מנהגי חברות הוגנים. צעירי המושבה והפועלים היו מטיילים, רוקדים ושרים יחד, היו שותפים למשא־נפש ולחזון הגאולה השלמה. במכתב פרטי אחד של הרופא אל אוסישקין נכתב לאמר: „— — אבל שבע רצון אנכי מזכרון, מושבה זו, שרבים מאסו בה, ראויה לתשומת לב. אין מקום בארץ שכה מרבים בה לעבוד האכרים, וביחוד הצעירים, שסמילנסקי והאחרים רואים אותם כאילו אינם, דוקא הם עובדים במרץ, באהבה ואמונה. יש לנו בית־עם, פנס־קסם ושלושים ושלושה פועלים עברים. מתקיימים גם שעורי ערב. יש כאן חוג לבני האכרים עם הפועלים. נוסדה תזמורת״.

על התרבות הפועלים העברים במושבה והמנהגים ביניהם ובין האכרים מסופר מעט ב„הפועל הצעיר״ מחודש טבת תרס״ט:

„סוף סוף זכינו גם במושבתנו לאותו הדבר שכל כך התגעגענו עליו, — ההתחלה כבר נעשתה: כעשרים פועלים עברים מצאו כבר עבודה אצל האכרים בזכרון־יעקב. ואל יהא הדבר הזה קל בעיניכם. בתנאים של העבודה בזכרון לא נקל היה לאכרים למסור את העבודה לפועלים עברים. והטעמים שונים הם: א) ריבוי גוני העבודה: מזרעי כרמים, שקדים וזיתים, וביניהן עבודות הדורשות ידיעה והרגל, כגון: זריעה, זמירה ועוד — מפריע לקבל פועלים עברים, שרובם טירונים בדבר וצריכים לימוד והרגל זמן פחות או יותר ארוך. ב) אי קביעות העבודה. גם במשך זמן העבודה יש ימים רבים שאין בהם עבודה, כמו ימי גשמים ואחרי האסיף. הערבי הוא שכיר יום וכשאינו עובד אינו מקבל שכר, והפועל

העברי נשכר לחודש, כי לשכר יום לא יוכל להתחרות בערבי מפני: ג) זול העבודה: הערבי מקבל 5 גרושים או לכל היותר 6 גרושים לכל יום עבודה — שכר שבשום אופן לא יספיק לצרכים היותר הכרחיים של פועל עברי, וגם לשכיר חדש אין האכר יכול לשלם שכר הגון, שיספיק לפועל העברי עד כדי להיות על חשבון עצמו. ולכן בוחרים הפועלים ונותני העבודה בשכר של מזון והוספה של 12—15 פרנק במזומנים. לאכר אין המזון עולה בדמים מרובים, והפועל מרוצה למצוא את צרכיו מן המוכן; אבל פה אנו נתקלים במכשול — ד) חיי משפחה: לא כל אכר אפשר לו לקבל אל ביתו אכסנאי: אחד דירה קטנה לו, ואין לו חדר בשביל איש זר, האחר מטופל בבנים קטנים ואין אשתו יכולה לקבל עליה עוד עול של אכסנאי, הדורש מלבד אוכל גם לבנים נקיים ושלמים, מצע נקי וארוחה בזמנה. השלישי, בעלת הבית חלשה ולא תוכל לדאוג לצרכי העובד. על זה נוסף עוד: ה) ריחוק מקום העבודה: חלק גדול מימות השנה נמצא האכר, וכן צריך גם הפועל להמצא, בבורג' ובמראח, מהלך 2 שעות מפה, ועל בעלת הבית לא רק להכין את הארוחה — אלא גם להמציאה לעובד, דבר הקשה מאד, ולפעמים גם מן הנמנע: האכר עצמו — קונה לפעמים צרכי סעודה מן הערבים, או גם מסתפק בפת חרבה, ופעמים גם בלי זה ואין לו על מי להתאונן, מה שאין כן הפועל הסמוך על שולחן בעליו, לו מחויבים להמציא אוכל בכל יום, וזה דבר שכמעט אי אפשר. מצד אחד באו רבים מן האכרים לידי הכרה, כי התרבות האלמנט העברי במושבה דרושה להם כאויר לנשימה, ומשתדלים מצדם להתגבר על כל המכשולים: ומהצד השני נמצאים בין הפועלים פה רבים, היודעים את הערך של התרבות העבודה העברית פה ומותרים לפעמים על דרישות שונות, וביניהם כבר מומחים בעבודתם ובעליהם שבעים רצון מהם, ומשפיעים על אחרים לטובה ויש תקוה כי מעט מעט יקנה לו הפועל זכות אזרח בזכרון־יעקב. ההתחלה כבר נעשתה!"

וברשימה מחודש שבט תרס"ט:

„עלי להודות על האמת, כי בשעה שכתבתי את מכתבי הקודם בשמחה על התקבלות מספר של פועלים עברים במושבתנו נקפני לבי: מי יודע אם יתקיים הדבר לאורך ימים? מי יודע אם לא נעשה הדבר רק למראית עין, או משום צורך השעה? עכשיו — שמח אני לראות כי חששי היה חשש שוא: לא רק שלא נגרע ממספר הפועלים אלא עוד נתרבה והגיע עד לשלושים, ויש מקום לעוד אחדים.

„גם היחס שבין הפועלים והאכרים משביע רצון את שני הצדדים. ועד המושבה אינו מיצר להם, כמו שנוהגים „בקצת קהלות" ולהיפך, עוד עוזר להם במה שאפשר לו: נתן להם חדר בבית העם לאספות. נוסדה בהשתתפות הפועלים, צעירי המושבה ואחד מחברי הועד לשכת מודיעים — להמציא פועלים לדורשיהם ועבודה לפועלים, ולתווך בין הפועלים ונותני העבודה.

„נעשה נסיון מצד הפועלים להתחבר עם צעירי זכרון לאגודה, שתכליתה

להרבות את מספר הפועלים העברים, להרים את מצבם הרוחני של החברים ע"י מחזות, קריאות, התעמלות ועוד, נבחרה ועדה משותפת לערוך תקנות האגודה. על דבר פעולת האגודה א"א עדיין לאמר דבר, כי עוד טרם הספיקה לעשות מעשה ממשי".

וברשימה מחודש אייר, תר"ע:

„הפועל העברי אמנם כבש במדה ידועה את זכרון יעקב, ויהי לצורך כמעט הכרחי במושבה, וכארבעים פועלים תמידים עובדים פה, עוד מעט וגדל בודאי המספר פי שנים (אם רק ימצאו פועלים), אבל סימני חיים חסרים בשנה זו. די להראות על העובדה כי בית התבשיל היה סגור גם בפסח, תחת שבפסח דאשתקד היה מלא מפה לפה ולא עבר לילה מלילות החג בלי הלולא וחנגא. דבר נחוץ אחד עלה בידי הפועלים בחורף שעבר: בעזרת אחדים מטובי האכרים ובתמיכת „קופת הלואה" פה יסדו להם הפועלים בית מאפה לעצמם, ותחת שהיו מוציאים את רוב משכורתם ללחם רע, שעלה להם ביוקר גדול — יש להם עתה לחם טוב למדי במחיר לא רב, ועוד נשאר ריוח קטן לבית התבשיל.

„בזכרון־יעקב וסביבותיה, בפרט בבת־שלמה, יש דרישה לתימנים, מבת־שלמה כבר פנו בדרישה ליפו אך לע"ע עוד טרם נענו להם, כי התימנים שבאו אשתקד ליפו — „נחטפו" אל המושבות הקרובות, וחדשים, כנראה, אינם באים. התימנים הבאים אלינו הם או הולכי „מירון" אל ה„הלולא", או בעלי „כתב" ההולכים אל „ישראל רחמנים בני רחמנים". כשמזכירים להם „עבודה" הם אומרים שהם עובדים „לשם יתברך" וחפצים לזכות את ישראל במצות „נתון תתן".

„במושבתנו מתקיים עוד מימי הברון בית־חולים גדול ומרווח. בית־חולים זה, המתנהל ע"י ד"ר ה. יפה, יותר משבני המושבה זקוקים לו נחוץ ומועיל הוא למושבות הגליל התחתון ובפרט לפועלים, שאלמלא בי"ח זה היו עלולים לגווע ברעב ובקור בימי מחלתם, ופה הם מוצאים לפניהם שרות, מזון ורפואות בחנם — רק בעלי היכולת שבפועלי המושבות הרחוקות צריכים לשלם בשליק ליום, וגם על זה מוותרים להם עפ"י רוב".

ואולם עד מהרה חל שינוי לרעה במנהגים שבין הפועלים והאכרים, וביחוד בין הפועלים ובני האכרים. הסבות שונות הן. על כמה מהן קראנו למעלה. תאור מפורט יותר של פני הדברים אנו מוצאים ב„האחדות" מתמוז תר"ע במאמרו של החותם בשם „צופה":

„— — מתושבי המושבה (מספרם מגיע עד שמונה מאות נפש) חצים — יסודות עירוניים: סוחרים, חנונים, בעלי־מלאכה ואומנות, בעלי אומנויות חפשיות (כגון מורים, רופא, מהנדס, חובש וכדומה), פועלים (ביקב, בטחנה, סנדלרים, חייטים, מסגרים, מכוננים) ורק החצי חי מעבודת האדמה. המשק של האכרים

הוא מעורב, כלומר מורכב מפלחות (עבודת אדמה פשוטה) ומנטיעות. לכל אכר יש כרם, שקדים, זיתים ואדמת זריעה. החלקות של האכרים אינן שוות. יש בעל 30—40 הקטאר ויש בעל 10—12 הקטאר. בזכרון גופא מעטה אדמת הזריעה, כי ברובה היא אדמת הרים וטרשים שלא תצלח לפלחות, והיא נטועה כרמי גפן, כרמי זית וחורשות שקדים. רוב הקרקעות של אכרי זכרון נמצאות מחוץ לגבולי המושבה, במרחק 1—2 שעות, כבורג' ומראח. — — אף הפקידות של יק"א ראתה כי אין כל אפשרות שהאכרים יוכלו להתקיים מכרמיהם בלבד, ולכן קנתה את שני הכפרים הנזכרים, בורג' ומראח וחלקה בין האכרים. כל אכר קבל מחמשה־עשר ועד עשרים וחמשה הקטאר אדמת זריעה. — — הנשארים ואלה שכבר הספיקו לשוב, התמכרו כולם לעבודה, ולכבודם צריך להגיד, שפועלים חרוצים ומצוינים כאלה יקר למצוא בין בני האכרים שבשאר המושבות. — — אך בכל זאת התקדמה זכרון הרבה במצבה החמרי. כל ההוצאות על המוסדות והצרכים הצבוריים, כגון הרופא, החובש, המיילדת, בית המרקחת, השמירה, הספקת המים, תיקון הדרכים — חוץ מבית הספר ובית החולים המתכלכלים על חשבון הפקידות — נלקחות מכיס המושבה בלי עזרה צדדית. המפעל היותר חשוב, העושה כבוד לזכרון והמראה יחד עם זה על התפתחותה והתקדמותה החמרית — זהו הכביש בדרך לחיפה, שעשתה המושבה על חשבון עצמה; הכביש הזה עלה בשנים עשר אלף פראנק. כל העניינים הפנימיים של המושבה מסורים לועד הנבחר ע"י האכרים. ועד המושבה מפקח על העניינים ה כ ל ל י י ם הנוגעים לכל התושבים (כמו הרופא, בית המרקחת, הדואר, תיקון הדרכים, סכסוכים ודיני־דברים שבין איש לרעהו, וכדומה) עניני משק הכפר המיוחדים, מסורים לועדים שונים (ועד בורג', ועד מראח, ועד הכורמים). — — ולכן, כשהתחילו הצעירים לפני שתים שלוש שנים לבוא לזכרון — קבלו אותם האכרים בספ"י ונתנו להם עבודה. בזמן קצר הגיע מספר הפועלים העברים לששים איש. מספרם היה בודאי מתרבה, אלמלא קרה בינתים הסכסוך הידוע בין ועד המושבה ובין המכונן של הטחנה, שלרגלי סבות שונות נהפך לסכסוך בין האכרים והפועלים. הרבה פועלים עזבו את המושבה ועכשיו נמצאים בזכרון כשלושים פועלים קרקעיים (מלבד זה יש פה עוד כשלושים פועלים שונים). — — כדי להקל עד כמה שאפשר את תנאי חייהם הסתדרו ויבחרו ועד פועלים. מטרת ההסתדרות היא להמציא עבודה, לסדר את העבודה, ליסד מוסדות סיפוק שונים, כגון מטבח, מאפיה, וכדומה. ואמנם בעזרת הסתדרותם עזרו במידה ידועה להיטיב את מצב חייהם. כך, למשל, משתדל ועד הפועלים תמיד למצוא עבודה. גם האכרים מתחשבים את הועד, בתור בא־כוח הפועלים, וכל מי שצריך לפועל פונה אליו. אחד הצרכים היותר נחוצים בשביל השבחת חיי הפועלים זהו — מטבח. והרבה פעמים השתדלו כבר הפועלים ליסדהו ולא עלה בידם לבסס אותו שיוכל להתקיים בלי הפסק, מפני שאין לפועלים מקום קבע.

פעמים הם עובדים בזכרון ופעמים במראה, או בבורג' ורק בשבתות שבים כולם לזכרון. — — בזמן האחרון עלה בדעת הועד להעמיד על המושבה שומרים עברים. לע"ע נעשתה רק התחלה. הועד עשה חוזה את אגודת „השומר", שימציא לו חיל שנתי, לשמור את אדמת המושבה ואת התבואות, ולהשגיח על שומרי הכרמים, השקדים והזיתים".

אך עיקר הרעה היתה זה יחס הביטול של הפועל כלפי האכר. הפועלים כאילו שכחו, כי אלה האכרים, חלוצי החלוצים, שנצרפו בכור עוני ומצוקה, נלחמו במכשולים ומכשילים, ונשאו הכל באהבה, ראויים שיהיו זהירים בכבודם ואף גם ילמדו מנסיונם.

בן־אכר במכתבו ל„הפועל הצעיר" (תר"ע) שואל: „במי האשם"? הוא כותב:

„— — לא, לא זה הדרך „לסלילת דרך העם"! אחוה דרושה לנו. חדלו לכם ממשטמה וסכסוכים, עבדו את עבודתכם בשקט ובמרץ, ותראו איך ישתנה המצב לטובה. אל לכם להבזות את האכרים! זכרו כי שם, בבית הקברות של מושבתם, קבורים למאות מבני משפחתם, וירך נא לבבכם וסלחתם לחטאיהם הקלים ואמרתם: נושיט נא יד להם, כי גם הם חלוצים כמונו היו, סוללי דרכנו"...

כותב הדברים החותם „בן אכר" הוא אלכסנדר אהרנסון, שכתב את הדברים בעודנו ילד כמעט. וכבר אז הוא עומד בפרץ ומגן על כבוד ההורים, החלוצים הראשונים, ומזהיר מתוך חרדה, כי „לא זה הדרך", ותובע אותם להושיט יד אחים, ולזכור, „כי גם הם חלוצים כמונו היו, סוללי דרכנו".

תיאור נאה של המושבה ובכלל זה עדות נאמנה על השאיפה לחיי תרבות בקרב הצעירים, אנו מוצאים ברשימותיו של יוסף קלויזנר „עולם מתהוה", רשמי מסע בא"י, תרע"ב, „השלח", כ"ט:

„— — הדבר היה לפנות ערב. שמש עדינה, שנצטנן חומה ונתמעט אורה, שקעה מאחורי ההרים. באור הוארו עוד רק הגבעות הנחמדות שמסביב לזכרון־יעקב ובאש לבנה בערו הארנים שפלי־הקומה והשקמים הגבוהות. — — וכל עוד אנו מוסיפים לעלות, התמונה הנהדרת מתגוללת לפנינו יותר ויותר ונעשית יותר רחבה ויותר מרהיבת־עין. בהרי־שומרון אנו עולים. עדיין הרי אפרים לפנינו, שעוד מעט יתרומם ויצא מתוכם הר־הכרמל. הנה הכרמים של זכרון־יעקב ומה גדולות גפניהם ומה מעובדות חלקותיהם! אבל הנה כלו האבנים מן הדרך ואנו עולים על העגלה. הסוסים מחישים מהלכם — והמושבה העברית לפנינו, בבתיה הקטנים, אבל הנאים והבנויים שתי שורות ישרות, שמדרכות מתוקנות לפניהן ורחוב רחב בינותיהן. — — שתי שעות לאחר שבאתי לזכרון־יעקב נקראתי אל בית־העם המרווח והנאה שהיה לפנים בית־הפקידות. — — נתאספו כל צעירי המושבה וצעירותיה, באו המורים בבית־הספר של המושבה וגם הרבה מן האכרים.

נאום יפה השמיע אז האגרונום מר אהרן אהרנסון, שהתרעם על רוב מבקרי ארץ־ישראל, שאינם עוברים את גבול־הירקון, (העובר על יד פתח־תקוה) ומעבר לירקון הריהו בשבילם מעין מעבר לסמבטיון. על כן אינם יודעים את השינויים הגדולים לטובה, שנעשו בזכרון־יעקב ואת החיים החדשים, ההולכים ומתרקמים בגליל. — — גם דברתי על מעוט־האידיאליות בין הצעירים הנולדים בארץ. אבל יפה היה כשבקשה את רשות הדבור עלמה צעירה אחת, צפורה שכטר, ובעברית חיה פשוטה וטבעית הוכיחה את הצעירים על שהם אינם מתחברים לשם עבודה עצמית והשתלמות עצמית. גדולה היתה השפעת דבריה. שהרי לה יש הצדקה להוכיח: מבנות־זכרון היא ככל הצעירים הנאספים, ולא אדם בא מן החוץ שאפשר לדחותו באמשלה, שאינו יודע את המצב הפנימי כהוגן. נתעוררו הצעירים וכל אחד גולל לפנינו מה שהעיק על לבו. הוחלט לשכלל את הספריה שבזכרון, לערוך הרצאות בתוכה ולהשתדל בהרמת הרוח של כל המושבה. וכפי ששמעתי לא עבר ערב נאה זה בלא רושם — —".

מאזן ועד המושבה ליום 1.5.1910, מראה פסיב ואקטיב של 43.761 פרנק. בכלל פעולותיו גם כבישים, מכון המים בנזלה, בית המרקחת, שמירה. החוב של הועד עולה עד ל־30.000 פרנק, וכדי למלא את הגרעון הזה מקוים האכרים להכנסה מן המים 5000 פרנק לשנה וממס דרכים 1000 פרנק לשנה.

לב.

אורחים ומתישבים

„ביום כ' סיון תר"ע, 27 יוני 1910 — כותב ביומנו ירחמיאל הלפרין — בקר במושבתנו החכם בשי חיים נחום מקושטא ונתקבל בכבוד גדול. למחרתו בבוקר עזב את המושבה שמח וטוב לב והבטיח להשתדל לפני השולטן לטובת היהודים במושבות. באחד בדצמבר 1910 עבר שטרקמט עם משפחתו את מושבתנו בלילה ואיש לא ראה אותו. בבוקר השכם עזב את זכרון ויצא ליפו. ב־13 דצמבר 1910 באו אלינו הא' פרנק ורוזנהק. בכליון עינים חכינו למר פרנק וקוינו להיטיב את מצבנו, כי היבול של התבואה לא הצליח: קצרנו קש תחת חטה. אך תקוותינו נכזבו".

אור לכ"ט ניסן תרע"א הונח היסוד ללשכת בני־ברית בזכרון־יעקב, ע"י זיגמונד ברגל, סגן נשיא הלשכה בברלין, שבקר אז במזרח הקרוב ובא"י, בעניני „בני־ברית" ולשם יסוד לשכות חדשות. בסופו של בקור זה, ובעזרת האחים אשר במושבה, ה"ה מ. ד. שוב, ישעיהו קרניאל, זכריה שפירא, יוסף משה ברונר וחיים ציפרין, שהיו רשומים כבר בלשכות ב"ב בירושלים וצפת, נוסדה לשכה גם בזכרון־יעקב. לשכת ז"י היתה הרביעית בארץ־ישראל אחרי הלשכות שבירושלים, צפת ויפו.

והיא אם הלשכות במושבות, ומספרה 689 למנין הלשכות של בני ברית בעולם בימים ההם. ונקראה על שמו של הנשיא הגדול של אגודת „בני־ברית" העולמית אדולף קראוז. מספר האחים בזמן יסוד הלשכה היה 26. מהם ארבעה מחדרה ושנים ממאיר־שפיה. בישיבה הראשונה, שבה נוסדה הלשכה, נבחרו למשך השנה ניסן תרע"א—ניסן תרע"ב: זכריה שפירא — נשיא; אהרן אהרנסון — סגן נשיא; י. דב קרלין — מזכיר; זידה גולדשטין — סוכן; ישראל לרנר — מזכיר הסוכן; חיים ציפרין — מפקח; אפרים רוזנפלד — שומר. מניסן תרע"ב עד ניסן תרע"ג כהן במשרת הנשיא אהרן אהרנסון; מניסן תרע"ג עד ניסן תרע"ד כהן במשרת נשיא ד"ר הלל יפה. ובבחירות של ניסן תרע"ד נבחר שוב זכריה שפירא לנשיא הלשכה. בתמוז תרע"ד, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, נפסקו פעולות הלשכה. הישיבה האחרונה באותה שנה נתקיימה בכ' תמוז, שבה נערכה אזכרה למנהיג המנוח ד"ר תיאודור הרצל ז"ל.

לועד המושבה נבחרו בשנת 1911 הא': ישראל יהודה נידרמן, אלתר גולדשטין, יעקב ליבוביץ, אלתר אלברט, אביגדור אפלבום, זיידע גולדשטין, ובנימין בלומנפלד.

כולם מן הבנים והאכרים הצעירים.

ביום י' אדר תרע"א, 10 במרץ 1911, הגיעה למושבה שיירה של סופרי ה„היינט" מורשה ובראשם הסופר דוד פרישמן. הם נתקבלו ברוב עם וגם תזמורת המושבה נגנה לכבודם.

ביום ה' ח"מ סוכות תרע"ב, 11 אוקטובר 1911, הוטל הסגר על המושבה ע"י ד"ר יפה. וביום 15 אוקטובר 1911 הגיע למושבה אחד־העם ועמו מרדכי בן הלל הכהן. ההסגר, לפי מה שמספר זה האחרון בספרו „עולמי", מנע מהם את הכניסה למושבה. אף על פי כן, הוכנסו לזכרון־יעקב והתאכסנו בבנין בית־החולים, שנראה בעיניו אז, לפי דבריו, כ„ארמון" מפואר... והוא מודה על קבלת־הפנים היפה שערכו להם הועד ואנשי המושבה. נאמן עלינו יומנו של ירחמיאל הלפרין הכותב: „הם בקרו בגן המושבה ונאמו נאומים יפים ושהו בקרב האכרים עד שעה מאוחרת בלילה". אחד־העם התפעל הרבה למראה התפתחותה של המושבה והשינוי העצום שמצא בה. הפעם מצא את האכרים איש איש על אדמתו, תחת גפנו ותאנתו, נהנים מעצמאות משקם, מאושרים ושמחים בחלקם. הוא ציין זאת בשמחה גם בשיחותיו עם האכרים.

ביום 6 לחודש נובמבר 1911 הוסר ההסגר.

ביום ח' כסלו תרע"ב, 28 נובמבר 1911, נקראו צעירי המושבה לעבודת הצבא הטורקי. עוד קודם לכן התנדב ראשון לצבא הטורקי נחמן קרניאל, שעבד זמן מה בירושלים, ואח"כ הועבר לגליפולי ושרת שם כשלוש שנים. נענו לקריאה ששה צעירים, והם: יצחק הלפרין ויעקב שוורץ, — נסתחפו

במלחמה הבלקנית ולחמו בגבולות בולגריה. הלפרין זכה לחזור, ואת חברו שוורץ ראה נופל חלל על ידו ודרישת שלום בפיו להוריו. אחריהם הלכו עוד ארבעה: יצחק שוורץ, יהודה קרניאל, יצחק וילדר וצבי שפירא. אף יצחק שוורץ וצבי שפירא לחמו בגבולות יון. קרניאל ווילדר עבדו בחיפה כשלשה חדשים.

*

נוסדה בזכרון־יעקב עוד אגודה קואופרטיבית חשובה אחת — והיא האגודה לאשראי הראשונה בארץ־ישראל. מוסד זה, אשר נוסד בחודש אוקטובר 1906, הוא כפי שנקרא אז „קפת הלואה וחסכון זכון־יעקב". היוזמים אשר הקימו את המוסד היו ד"ר נפתלי ויץ, אהרן אהרנסון, ומאכרי המושבה זאב ניימן, אביגדור אפלבוים ואחרים. המורה זכריה שפירא היה מזכיר הקופה במשך שנים רבות, עד לאחר מלחמת העולם. בראשיתו היה המוסד קטן ודל אמצעים. ההנהלה נהגה להתאסף פעם בשבוע, לאשר מתן הלואות, לדון בעניינים ולהשיב על המכתבים. זכריה שפירא היה מקדיש כמה שעות ביום מזמנו הפנוי מהוראה בבית־הספר והיה עושה בעסקי הקופה, שתפשה חדר צבורי קטן אחד. אבל חשוב לציין, כי הצלחת המוסד הזה והתפתחותו הרבה במדה שאינה מצויה, עד הגיעו לשיאו כיום הזה, באה לו בזכות אותה זהירות קפדנית שמציינת את אכרי המושבה. חברת יק"א השתתפה ביצירת המוסד בסך 20.000 פראנקים, אבל בלא לקבל על עצמה אחריות כל שהיא למעשיו.

עוד מאורע חשוב לזכרון־יעקב. בסוף שנת 1910 בקרו בארץ ובזכרון־יעקב זוג צעיר מלונדון מד לאחר נשואיהם. אלה היו אמיל מכאל לנגה ואשתו רוזמונדה ניטה לבית בנטוביץ. על בקורם זה הראשון מספר ד"ר הלל יפה, והוא מזכיר את הרושם הנפלא שעשתה עליו האשה ניטה, כשהופיעה בבית־החולים ליד מטת חולה אחד והציגה את עצמה, ואחר כך עברה בכל החדרים וחקרה ושאלה לכל פרטי המוסד. היא השאירה רושם בל־ימחה בפשטות לשונה, בשכל מליה, בפי תארה ובחוסן גופה. את לנגה הכיר אחרי כן. ו„שניהם — מספר ד"ר יפה — באו כמין הופעה יוצאת מהכלל, כהתגשמות של חלום, של אידיאליזמוס, של דבר שאינו בן־החיים היום־יומיים. ההתמסרות לטובת העם, להתפתחות הארץ, ארץ אבותינו, האמון בעתיד העם והארץ, אפילו הדתיות הקיצונית, שהיתה קצת רחוקה ממני, היו כמו קרני שמש מחממות ומאירות באטמוספירה של סבל, של אינטרסים קטנים שלנו... והם בחרו בזכרון־יעקב לשם התישבות בארץ־ישראל".

הם חזרו לאנגליה ובשנת 1912 שבו לארץ ומיד התחילו לבנות להם קן בזכרון־יעקב. מאת האכר מתתיהו תמשיס קנו חלקה מאדמת־ההר, גבעה חמודה, צופה פני השפלה והים ואת המקום הזה החליטו להפוך לגן־עדן קטן. לאנשים

כמכאל וכניטה לנגה, שעזבו חיי רוחה בלונדון קרית עולם — היו הימים הראשונים ימי סבל רב, מהיותם מוכרחים להתגורר במלון, ועם זה לפקח ולהשגיח על העבודות הראשונות, עריכת תכניות הבית, האורוות, הגן והמשק. הם סבלו ממלריה, מאבעבועות. אפילו בחום של 40 מעלות, בשעה של בחילה והקאה מזעזעת, כאבים וכל מיני מיחושים — לא השמיעו קול תלונה. הם נשאו הכל בסבלנות, ונכנעו לגורלם מתוך אמונה ותקוה לימים יבואו, מתוך שמחה ושובע־רצון, ויקרה היתה להם ההכרה, כי גם הם זכו לחלוק ביסוריה של ארץ־ישראל, שהיתה להם משא־נפש. כמעט קמו מעל ערש דוי, והנה הם נחפזים אל מקום הבנין, לפקח על כל פרטי העבודה. עד פרוץ מלחמת העולם מצאה ידם להקים להם פנת חיים רבת חן ומצודדת נפשות ביפיה ובטוב־טעמה. מלבד הבית והחצר, נטעו גן יפה ועצי נוי, והגברת ניטה לנגה היתה מטפלת בכל צמח ובכל שתיל ומטפחת אותם באהבה. נסללו בנחלתם הקטנה דרכים ושבילים ורובצו בחומר לבן. העצים גדלו ופרשו צלם. השיחים הוריקו לתפארה. הפרחים לבלבו ושמחו כל עין. וכל הבא אל המקום דומה עליו כאילו הוא רואה לפניו דוגמא של גן־עדן קטן. הם קרבו לבם לגורלה של המושבה. יחדו דעתם לעדת התימנים, שעליתם לארץ התחילה בימים ההם, ומהם הגיעו גם לזכרון־יעקב. ניטה התמסרה לילדים והיתה מסבה עמם ומשעשעת אותם בשדה ויער, מחלקת להם מגדנות ומעסיקה אותם במשחקים, והשפיעה מרוחה הטובה עליהם ועל חנוכם. לנגה היה מדקדק בתפילה, ומשום נימוס ודרכי שלום היה מתפלל על פי רוב גם בבתי־הכנסיות של עדות התימנים והספרדים במושבה.

כך היה הדבר הולך ונמשך עד פרוץ המלחמה, כאמור. מהיותם נתינים אנגליים, הוכרחו, למורת רוחם ומתוך צער וכאב לב, להפרד מפנתם החמודה ולחזור לאנגליה, בתקותם לחזור למקומם כמעט תהיה השעה כשרה לכך. הם הניחו את נחלתם פורחת, מלבלבת, מפיצה ריח ניחוח על סביבותיה.

על חיי התימנים במושבה —מסופר ב„הפועל הצעיר" מחודש אב תרע"ב — „למושבתנו הגיעו שתי שיירות של תימנים. הראשונה 15 משפחות —רובם ככולם בני כפר. אחדים גם הביאו אתם קצת כלי עבודה של אכר, כעין מגל וכו'. השיירה השניה — 28 משפחות, רובם ככולם עירונים, בעלי מלאכה שונים: בנאים, קדרים וכו', מספר הנפשות — 138. רוב תימני זכרון־יעקב צעירים ובריאים. זכרון־יעקב, כידוע, חיה בעיקר על עבודת הפלחה, ותימני השיירה הראשונה, שרובם כפריים וקרובים לעבודת האדמה, הסתגלו מהרה לעבודה והם הראשונים שמוצאים עבודה, ביחוד עכשיו בזמן הקציר, ההובלה והדיש. גם תימני השיירה השניה מוצאים להם תמיד עבודה ביקב, בפרדס של הברון, בכרמים וביתר המטעים — לעבודה זו קל להם להסתגל יותר מאשר לעבודת הפלחה. שכר יום העבודה הוא מן 6 גרוש (2

בשליק) עד 8 גרוש (2.5 בשליק). — — התימני אינו עובד דוקא אצל אותו בעל הבית שבחצרו הוא גר, אלא הולך לו יום יום לחפש אחרי עבודה באשר ימצא. תחת שכר־דירה צריכה התימניה לשמור על נקיון הרפת, החצר, ואצל אחדים — גם לחלוב את העזים והפרות. — — יחס הזכרוניים לתימנים הוא כזה: הזקנים, שהם פה הרוב, רואים חובה לעצמם לנהוג בתימנים מדת הכנסת אורחים ומדת רחמנות על עניים, — — והצעירים, להיפך, מתיחסים אליהם כאל אנשים עובדים, שעדיין לא הסתגלו אמנם לעבודת האדמה, אבל בקרוב בודאי יסתגלו אליה וימלאו תפקיד חשוב בישוב. מה שנוגע לתימנים עצמם, הרי הם שמחים בחלקם, עובדים מאהבה, אעפ"י שיש כבר ביניהם כעין תסיסה בסבת השכר הנמוך שהם מקבלים. אחדים מהם מביעים לפעמים תשוקה לקבל חלקת אדמה ולעבוד אותה. אך בדרך כלל הם שמחים: „יש עבודה ויש קמח, ואם יש קמח יש גם תורה" — ככה הם נאה דורשים. ואולם מצבם זה בודאי ישתנה בימות הגשמים לרעה. ולדבר זה צריך לשים לב בעוד מועד. בין האכרים יש אמנם שמביעים את רחמנותם בנוגע לעתיד הנשקף לתימנים בחורף, — — התימנים עצמם אינם יכולים לעשות כלום, הם משליכים את יהבם על ה„זן ומפרנס לכל", שבודאי לא יעזבם גם בחורף". — —

„מצב התימנים במושבה אינו מהודר ביותר, — מסופר ב„הפועל הצעיר", כסלו תרע"ג — נמצאות פה 35 משפחות, שהן 130 נפש, מהם עובדים 3 בתור פועלים קבועים אצל האכרים, 4 בפרדס יק"א, 1 בבית המרקחת, 1 בטחנה. בפרדס יק"א מוצאים להם עוד כ־7—5 עבודה יומית. בס"ה עסוקים 17—16 גברים. נוסף לזה עסוקות 5—4 נשים כמשרתות אצל אחדים מתושבי המושבה, הרי לא יותר מ־22—20 אנשים, שעבודתם מובטחה להם פחות או יותר. השאר מתפרנסים בדוחק גדול מעבודת ארעי שהם מוצאים להם לפעמים.

„אילו מצאו להם עוד כ־8—7 גברים עבודה תמידית ואילו היו הנשים מתלמדות לכבס לבנים, היה המצב משתנה הרבה לטובה. אולם כדי לתקן כל זה דרושים אנשים חרוצים וזמן. לע"ע יצאו גברים אחדים בלי המשפחות לחדרה, שם ימצאו עבודה ובודאי ישתקעו. מחכים לקטיף של פרדס יק"א, שלפי הבטחת הפקיד המקומי תיעשה העבודה על־ידי תימנים ותימניות".

אף התישבות התימנים בזכרון־יעקב פרק יקר הוא בדברי ימי המושבה. עד כה היו התימנים זרים לארץ. אולם מיד לבואם נמצאו אחינו אלה יסוד איתן, נושאי־ברכה לעבודה ולבנין. חברת יק"א העסיקה את התימנים בעבודותיה למיניהן, וביחוד בפרדס נזלה. ליד זכרון־יעקב הותקן להם מקום משכן בבתים ובצריפים. והם, בחריצותם ובכוחם להסתפק במועט, לא הכזיבו את התקוות שתלו בהם, ובמשך שנים לא רבות הצליחו בעבודת־כפים, עמל־ישרים, לכונן לעצמם מעמד איתן. עד מהרה אחזו בכל העבודות ובכל ענפי החקלאות. ובפרדס נזלה תפשו את רוב

צעירי המושבה זכרון־יעקב (1912)

שורה ראשונה (מלמעלה) מימין לשמאל: אליהו גרופר; יהושע בהן; פסח בונשטין; מתתיהו ברונר; ירחמיאל יובל; שמואל גרופר; אנשיל ברונשטין; בנימין דוידסקו; משה קרופיק; יוסף הירש; ראובן שוורץ; אברהם משה קופרמן.

שורה שניה: אריה קרופיק; אבא פומרנץ; משה בנימין; יעקב תמשים; יהודה קופמן; אליהו לילנטל; משה שצמן; יצחק וילדר; אהרן צבי אהרנסון; שלמה בלנק; יהודה קרניאל; יוסף דוידסקו; שמואל רוזנקביץ; טוביה שטרנברג; חיים בונשטין; זאב יובל; ראובן כהן; שלמה אברוך.

שורה שלישית (כורעים על ברכים): יצחק ברונשטין; מאיר גולדשטין; אבא שכטר; דוב לייטנר; צבי אפשטין; יעקב שפירא; יהודה בונשטין; צבי אברמוביץ; יעקב בן־צבי; אברהם אבן־צור.

שורה רביעית (יושבים): ברוך תמשים; דוד גרופר; אשר ברקוביץ; ישראל ברקוביץ; יחיאל פומרנץ; בנימין קרופיק; דב אפשטין.

שורה חמישית (שוכבים): מנשה ברונשטין; אשר גרף; אברהם וכסלר.

פנה ב„חצר כרמל".

העבודות, למן העדור וההשקאה, ועד לעטיפת הפרי ואריזתו. עשרות שנים עבדו בפרדס נזלה ונתקשרו בו קשר בל־ינתק.

*

ביום 23 מרץ 1912 נפתח במושבה קלוב לשעורי־ערב, שם שתו הצעירים בצמא תורה ודעת. הרבה שנים היה הקלוב פנת יקרת לצעירים ולנוער, שאהבו את פנתם ושמרו עליה בכל מאדם.

היזמה ליסוד קלוב, שנקרא בשם „התחיה", באה מטעם לשכת בני־ברית במושבה, שרכזה בתוכה כוחות תרבותיים, בשיתוף פעולה עם מורי בית־הספר. מצב הצעירים במושבה, שעשו רוב זמנם בבורג' ובמראה, מרוחקים מכל חיי חברה ותרבות, הצדיק את יסוד הקלוב, ששימש כמה שנים גורם רב־ערך בחיי הנוער במושבה. הקלוב נפח רוח חיים בקרב הצעירים, על־ידי שקיים שעורי ערב, הקראות, משחקים, חדר קריאה. הסדרים בקלוב התנהלו בצורה חברותית נאה.

בו בזמן יזמו בני־ברית את יסוד גן־הילדים המחודש, לפי שבזמנו, בתקופת בן־שמואל, נוסד גן־הילדים, שנקרא בשם הצרפתי „אזיל", והרוח השלטת בו היתה צרפתית, קיומו נפסק, ויסוד הגן לפעוטות היה דבר בעתו.

ביום 25 מרץ 1912 באו הא' פרנק, שטרקמט ורוזנהק למושבה בדבר חתימת החוזים בין יק"א והאכרים. הדיון נמשך זמן רב וביום ט' ניסן תרע"ב, 27.3.1912 נקראה אספה כללית ובה ניתחו את החוזה לכל סעיפיו. האכרים נהגו זהירות, מחשש שלא יכניסו את צוארם בעול חדש ושוב יהיו תלויים ברשות אחרת.

באספה זו לא נגמר המשא־והמתן. האכרים הקפידו על כל פרט, עד כדי סרוב לחתום על חוזה זה, שהגביל אותם בכמה פרטים של עבודתם ושל משקם, שנה תמימה נמשך המשא והמתן, עד שסוף־סוף הסכימו לחתום על החוזה.

אבל גם לאחר זה נמצאו אכרים שסרבו לחתום על החוזה עם יק"א. אמנם רוב האכרים הסכימו סוף סוף וחתמו, ומאז התחילו משלמים לחברת יק"א את תשלומיהם ע"ח חובם.

*

גם בשנת 1913 קלטה המושבה חלק מן העליה התימנית.

אותה שנה, בה נגמר המשא־ומתן עם יק"א, קנתה זו מסלים כורי את אדמות „אום־אל־עלק", „שוני" ו„בריקי", חבלי אדמה הנמצאים דרומית ודרומית־מזרחית למושבה. חבלי אדמה אלה אחדו את אדמת המושבה עם אדמות בורג' ומראח. מעתה נגאלה כל האדמה מדרום לה. את השמירה מסרה יק"א לשני צעירים בני המושבה, מנשה ברונשטין מזכרון־יעקב, ויעקב בן־צבי מבת־שלמה.

בשנה שלאחר כך נמסרה האדמה לקבוצת צעירים מחברי „הגדעונים", כדי לאשר את חוקי הבעלות.

גאולת אדמה זו היה בה משום תוספת יקרה, שהבטיחה טובה לימים יבואו. מעתה הדרכים פתוחות למעבר באין מפריע.

בשנים אלה קופת הלואה וחסכון כבר תופשת מקום חשוב בחיי הכלכלה של המושבה. מספר החברים גדל והלך וגם מספר הנצרכים אליו נתרבה. על־ידי מוסד זה נסתיעו לא האכר בלבד, אלא גם הסוחר, המורה והפועל. כולם מצאו בו עזרה לתקנת המשק ולפיתוח המסחר והמלאכה. וגדולה זכותו של המוסד, אשר סייע לבסס גם את המוסדות האחרים במושבה ועל־ידי כן נשתחרר הצבור והפרט מזיקה לפקידות.

פקידות יק"א ראתה את שחרורה מעול הדאגות הצבוריות כדבר השוה גם לה גם למושבה. אף על פי כן, הוסיפה לפקח, עד כמה שידה מגעת, על כל הענינים במושבה, בין עניני הפרט בין עניני הכלל. מהיותה חוששת, או אולי גם בטוחה בדבר, שהלואה וחסכון תבוא סוף סוף עד משבר ועד לידי פירוק, היא פונה אל האגודה במכתב מיום 1.5.1913, בזה הלשון: „הם שואלים תמיד את נפשם, אם החוסכים נותנים חשבון לעצמם וזוכרים, שאין חברת יק"א אחראית כלל וכלל לעניני הקופה. לא אליה אפשר יהיה לבוא בטענות בכל הנוגע לחסכונות אלה"... הנהלת האגודה בישיבתה מס. 221 מיום 14.6.1913, מחליטה: „לענות לחברת יק"א: ע"ד אחריות יק"א, מאז מעולם היה כל חפצנו לעמוד ברשות עצמנו. ותמיד הסברנו וחזרנו והסברנו לפקידות, שאין אנו רוצים שיק"א תהיה אחראית לקופתנו ואין שום חבר מחברינו מעלה כזאת על דעתו".

אחריות — לא, מרות — הן! ויק"א דורשת מאת האגודה, שלא תאשר לחבריה האכרים, או לאלה המחזיקים באדמותיה של יק"א בזכות אריסות, שום הלואה, עד שלא תשאל לדעתה.

הלואה־וחסכון הצליחה לרכז ברשותה מחסן תבואות גדול, שכן לא היתה מלוה מכספה אלא בערבות יבול הגורן. בעזרת אפ"ק שקדה להספיק אשראי לחקלאים שיבולם לא עלה יפה או לאלה שהיו צריכים בהמות עבודה. קיצורו של דבר, מוסד כספי זה היה לברכה במושבה בכוח פעולתו המסועפת. ותמיד היתה הנהלתו נזהרת מפעולות שלא לפי תנאי המקום ולפי כוח האכר ומשקו.

על מדת הזהירות של המוסד מעיד לפנינו פרוטוקול של האגודה:

„הישיבה מס. 227, אור ליום ד' בדר"ח אלול תרע"ג, 3.9.1913 — מר אפלבוים ומר לרנר מבקשים בשם הועד החקלאי של המושבה מלוה בסכום קרוב לשמונה אלפים פראנק, לשם קנית זרע טוב של חטה ושל פול, מפני שהאכרים נשארו בשנה זו בלי זרע מחמת היבול הרע של החטה בשנה זו. עשרה אכרים, באי־כוח הועד החקלאי, יקבלו את המלוה הנ"ל על אחריותם על מנת לפרעה במשך

שנתיים ימים. החטה והפול שיקנו בכסף זה יתחלקו בין האכרים לזריעה. אחרי מו״מ ווכוחים רבים החלט: — אנו מסכימים בעקר — בפרינציפ — לבקשת הועד החקלאי, אבל אנו רואים לנו חובה לבקש גם את הסכמתם של חברי הועד המפקח, שאינם עמנו כעת, מפני שהענין חשוב ביותר; לכן הוחלט לפנות למר ש. לוי במכתב ולהסביר לו את פרטי הבקשה הנ״ל, וביום שנקבל את הסכמתו נזמין גם את מר ד״ר לויטה לישיבה שנקראה לתכלית זו ונדון שוב בפרטי הדבר. בינתים יגיש הועד החקלאי סטטיסטיקה מפורטת של האכרים, שאין להם זרע ומצבם הדחוק מזקיקם להלואה של ב׳ שנים. מר לרנר קבל עליו לכתוב את המכתב למר לוי״.

בישיבה הבאה של הנהלת האגודה מיום 6.9.1913 מסופר: „נקרא מכתבו של מר ש. לוי, שבו הוא מחוה דעתו ואומר, שאינו מתנגד לבקשת הועד החקלאי, אם אין הלווים חייבים כלום לקופתנו, ומציע להשתמש להלואה ארוכה זו באשראי החדש של עשרת אלפים פראנק שקצבה לנו יק״א״.

*

דרך ארוכה עברה המושבה עד הגיעה אל חוף מבטחים מחוז חפצה. אכן כבדה היתה המלחמה. שחה קומת אנשים. שורת החלוצים בעם הולכת ונגרעת הולכת וחסרה.

בן ארבעים ושתים שנה נכנס לבית עולמו זאב ליבמן, יהודי ירא שמים ותלמיד חכם, מסלסל בקול ערב פרקו במסכת. על משמרתו בשדה ובכרם כרע נפל בלא עת.

הלך למנוחות ישראל שכטר.

שני אחים היו בפקשאן. האחד, הפרופיסור שלמה שכטר, נדד למדינות הים, ובארצות הברית הקים לו שם עולם. השני, ישראל, עלה לתקוע יתד במרומי קן הנשרים, להחיות שממות המולדת.

שלמה שכטר הוזמן לשמש פרופיסור לתלמוד בקתדרה באוקספורד, ואח״כ נתמנה ראש הסמינר לרבנים בניו־יורק. בשובו מבקורו במצרים, בשנת 1897, אחרי שגילה את הגניזה, בא לזכרון־יעקב והתארח בבית אחיו ישראל כחודש ימים. גם הפקידות וגם אנשי המושבה ערכו לו קבלת פנים מפוארת. הוא הניח אחריו כתבי יד יקרים ולואי ונזכה לתרגומם בעברית.

עם מות ישראל שכטר נסתלקה מעם חבריו דמות אצילה, אדם של צורה וקומה, איש השכל הטוב וההגיון הבהיר. אמיץ־לב וישר־דרך, תמים עם אלהים ואדם בכל לבו.

בן ששים ושתים היה במותו מרדכי קרניאל, איש חזון והמית־לבב, עיף ויגע מכובד מלחמה, שבע מרורים, פרש מן החיים.

בצנעא, תמים עם אלהיו ועם אדמת אבות, גוע ונאסף אל עמיו מנחם מנדל אידלסון, בן שבעים ושתים.

האחת אחרי האחת הולכות ונעדרות ממעון ביתן נשי החיל, עיפות ומיוגעות מלכת אחרי רעיהן במדבר בארץ לא זרועה, לבנות שכם אחד קן להם בחגוי הסלע במולדת. הלכו להן מלכה אהרנסון, שרה נידרמן, סולה רבניקה, איטא אסתר גילברג, בתיה הירשקו.

„השבעתי אתכן בנות ירושלים אם תמצאו את דודי מה תגידו לו", הגידו: עמקים עטפו בר, ובכרמים ירונן וירועע. הגפנים סמדר נתנו ריח, ועל פתחינו כל מגדים.

דור ישרים הולך לעולמו.

נוגה ואבל אתה נכנס אחרי הארון הקודר בשערי בית מועד לכל חי. מה ארכו השורות ומה רבו. שורה לפנים משורה, שורה לפנים משורה. מנגד, בתוך הדומיה הכבדה, נשקפות אליך מצבות כפורשות שלום. דובבות שפתי ישנים.

ואולם עתה כי יסבו עיניהם אחורנית מצוא ימצאו נוחם לנפשם על כל סבלותיהם בנתיב התלאה.

מעתה חפשי האכר לעשות במשקו כחפצו, זורע או נוטע ככל אשר ישכיל אל אדמתו. שלטונה של הפקידות תם ונשלם. המוסדות חיים וקימים בכוח עצמם. בין מוסדות הדת, הצדקה והחסד, בין המוסדות לתרבות ולעזרת אחים. ועד המושבה אדון לעצמו ושוב אינו כפוף לפטרונים ולחסדיהם.

לכל מלוא העין מסביב שדמות בר וכרמי גפן. הזורע יקצור ברנה אף ישבע לחם.

ואם פעמים עוד יתנגפו רגליהם — הם, למודי מלחמה, לא יחתו. ואם שיבה זרקה בהם ומצחם חרוש תלמים מרוב עשות עצה בימי רעה ועוני, והלב נלאה מכעסים ורוגז; ואם תכפו ימי האבל וסבבו בשוק הסופדים — הנה דור בנים קם, זרע אנשים, הבאים יַשרֵש יעקב.

לג.

אהרן אהרנסון — איש האדמה

עמוד התוך בכל הפעולות והמפעלים אשר ספרנו עליהם בפרק הקודם, האיש הפועל בהם והמניע אותם, ביודעים או באין יודעים, הוא, כפעם בפעם, אהרן אהרנסון, זה האיש אשר העמיד את הדמות הארצישראלית הנפלאה ביותר, אשר בכוח עצמו, בשקידתו, בתשוקתו לתורה ולדעת עלה בשלבי המדע וקנה לו שם עולם.

אך תמיד ובכל זמן דבק האיש באדמה, אדמת ארצנו, לה נתן את כל מעייניו ולה הקדיש את כל עמלו ומרצו.

עבודת המחקר שלו על אם החטה, או חטת־הבר, הטילה רעש בכל העולם. עיני כל גדולי המדע הוסבו לאותה פנה קטנה, הכפר העברי זכרון־יעקב, היושב על מרומי שלוחת הכרמל.

בחוברת שנכתבה בידי „חיל פשוט" והופיעה בהוצאת „מלכה" אנו מוצאים פרטים רבי ענין לתאור דמותה של אישיות דגולה זו:

„וככה עברה ילדותו של אהרן, ילדות מלאת גיל־העבודה, גאות־אחריות, דהרת סוסים, אהבה וכבוד להורים, מסירות לחברים, שאיפה לדעת, דבקות לוהטת לאדמה.

„בגיל שמונה־עשרה נשלח על־ידי הנדיב לבית־הספר החקלאי אשר בגריניון. ושנתים אחרי כן, למרות הצטיינו בלמודים, הפסיקם הנדיב, וישלחהו למטולה, אשר נקנתה אז מהדרוזים, כמנהל החקלאי של המושבה החדשה.

„כר נרחב לעבודה מצא אהרן בכהונתו. הוא שאף ליצור מושב, אשר לא ישנה על השגיאות אותן עשו בהכרח, מחוסר נסיון, במושבות אחרות של הנדיב. הוא קוה להשתמש בכל אשר רכש בשנות העבודה בזכרון־יעקב, בלמודים ובהסתכלות בימי שבתו בצרפת. מלא עוז עלומים, משתוקק ליצירה, נגש לעבודה בחדוה... אבל הוא נתקל בפקידות הנדיב... רק המנהל החקלאי היה, ותלוי בהנהלה הכללית! והצעיר, המלא אהבה ומסירות לנדיב, לא יכול ולא רצה להבין כי צריך להכנע לפקידים גבוהים, אשר שאיפתם לבצע ולהתקדמות חמרית פרטית, על חשבון הרעיון וחורבנו.—והנדיב גוער באהרן! „שלחתי אותך למטולה בתור מנהל חקלאי ולא בתור מנהל חשבונות"... גדול היה צערם של הורי אהרן לראות את כל תקוותיו ותקוותיהם נכזבות, ובפרט ש„הנדיב יחיה" כועס עליו... ימים עגומים, אבל ימים להתעמקות האהבה וההבנה בין אהרן והוריו... — עוברות שנים של התאבקות, של שאיפה, של מחסור, מבלי אמצעים, מבלי תמיכה אחרת זולתי של אביו; הוא מתעמק יותר ויותר בידיעת הארץ. תר אותה לארכה ולרחבה, יוצא לחדשים ארוכים לעבר־הירדן, לסביבות ים המלח, לחורן, לגליל, לחרמון. הוא מתמחה בבוטניקה, בגיאולוגיה, בחיי יושבי הארץ, ידיעותיהם, אגדותיהם. משכים לנסיעותיו בשלוש לפני עלות השחר, רוכב על סוסתו „פרחה" ומבלה כשמונה־עשרה שעה על האוכף, יום יום. מאסף צמחים, אחפרים, רושם בפנקסו — והוא רוכב... רשימות קצרות, אבל רבות ערך. בעזבונו נמצאים יומנים נפלאים, אשר בודאי יופיעו כשתגיע שעתם, לשמחת קוראיהם. בלילות היה מיבש ומסדר את הצמחים והאחפרים, עורך ומבאר את רשימותיו. ארבע שעות שינה הספיקו לו. ובנסיעותיו היה מסתפק על פי רוב בפת חרבה עם חתיכת שוקולד. ובאותו הזמן היתה פקידות גדולה לנדיב... וכשרונו וידיעותיו של אהרן היו יכולים להועיל

לה ולתת כוון חדש לכל שיטת ההתישבות; אבל תעודה אחרת יעד ה' לאהרן. בימים ההם התידד אהרן עם ד"ר סוסקין ועם המהנדס טרידל, ושלשתם יסדו משרד לחקירת הארץ והתפתחותה. כל השלשה היו מחוסרי אמצעים, אבל עשירי המרץ. המשרד נתן דחיפה נוספת לאהרן להמשיך בנסיעותיו וחקירותיו, ושנת השנים 1900—1906 שמשו כשנות למוד שקדני לאהרן, בתוך אוניברסיטה מיוחדת במינה: אדמתה וטבעה של ארצנו. כפי שראינו גילה אהרן את חטת הבר ב־1906. ביומנו הוא רושם בתאריך 18 ליוני 1906: „היום, בכרם בראש פנה, מצאתי את חטת הבר". — — ידידיו הפרופסורים שוינפורט, אשרסון, וורבורג, פרסמו ברבים בשורת חטת הבר, ושמו של אהרן נודע בין חכמי המדע בכל העולם. מכל קצוי תבל התחילו מגיעים אליו מכתבים מכילים שאלות והצעות, אשר המריצוהו להתעמק בלמודים ובמחקר. ביתו, בחצר הוריו, נהפך לאט לאט לספריה, אוסף צמחים, מוזיאום. בשובו מנסיעותיו היה מסדר את הצמחים, האחפרים, מיני האדמה למקומותיהם. משכים קום, מאחר לעבוד לאור מנורת הנפט; וכל בני ביתו נמשכים בעול עבודתו. לאחותו שרה בת החמש־עשרה הוא מוסר את התחנה המטאורולוגית לרשום בדיקנות את התצפיות הרבות שמתחילות בשש בבוקר בימי חורף כבימי קיץ. אחותו רבקה, והיא אז בת שלוש־עשרה, מתחילה לכהן בתור שומרת אוסף הצמחים. והילדה הרכה, חניכת אסכולת בית אהרנסון, נהיית לאט לאט לאותה שומרת האוסף, אשר בזכות מסירותה הכבירה נחשב כיום בין אספי־הצמחים החשובים במזרח הקרוב. — — בפקודת השולטן עבד אל־חמיד נוסע אהרן בחברת הפרופסור בלנקהורן ומר אהרני לסביבות ים המלח. שלשתם נקראים אחרי כן לקושטא, למסור דין וחשבון מחקירותיהם. הם מתגוררים באילדיז קיוסק, ארמון השולטן, ולאהרן נתנת היכולת לחדור עוד יותר לחיי התורכים ולמסתרי ממשלתם"...

*

ביום כ"ז כסלו תרס"ז נתפרסם ב„השקפה" מכתבן של שתי נערות מזכרון־יעקב, אחיותיו של אהרן אהרנסון — רבקה ושרה. חן־הילדות הנסוך על מכתב זה מדבר בעדו:

„— — אחינו הגדול, איננו יודעות אף פעם לנסיעותיו הרבות אל כל פנות ארצנו הנחמדה, אלא גם לטיוליו סביב הבית, מבלי שישוב עמוס בצמחים שונים, אבנים, מתכיות וכו'. והוא שומר עליהם כעל פנינים, רושם על פתקה יפה מקום מוצאו של כל דבר ודבר, קורא לו בשם אשר לפעמים יצלצל צלצול כל כך מוזר לאזנינו, וכמעט שיכולים להגיד כי מגפף ומלטף הוא אותם, אל נכון אוהב הוא את חברתם, עונג גדול הוא לו לשבת בתוכם, לקרוא אודותם וכו'. ומעט מעט דבקה גם בנו מחלתו זו. התחלנו להביא לו גם אנו מטיולינו חפצים מחפצים שונים, והוא התל בנו בראשונה, ולאט לאט התחיל רושם גם בעבורנו על פתקאות, מחביא

אותם בגניזותיו. וככה השתלשל הדבר עד כי כעת היינו לעוזרותיו הרשמיות, והטיל עלינו את הכנת הצמחים, האבנים, אשר אסף. ויכולות אנו להעיד, כי הידיעות אשר רכשנו לנו כפרי העונג לדעת בטיולינו לא רק את שם רוב הדברים אשר אנו רואות כי אם גם את תועלתם, אם נמצאים הם בארצות אחרות, או סגולות ארצנו הם. כל זה משביע את נפשנו נחת ומעניק אותנו לכל הפחות כמו ספוריו של הסופר היותר מהיר".

*

„ב־1909 מקבל א ה ר ן הזמנה ממחלקת החקלאות של הממשלה האמריקנית לבקר את ארצות הברית... — מספר „חיל פשוט" בחוברת הנ"ל — הצעיר מזכרון־יעקב מתקבל בהתלהבות על־ידי כל גדולי המדע באמריקה. כי אין עם, כעם האמריקני, השואף דעת, ואין עם כמותו להכנסת אורחים. בושינגטון הבירה מושכים את א ה ר ן לכל צד. מחלקת החקלאות, מועדונים מדעיים, חברות שונות, הכל פותחים דלתותיהם בפני היהודי הצעיר, החושף לפניהם אופק חדש. ו כ ל א ל ה נ ו צ ר י ם! א ה ר ן מקסים אותם בפשטותו, בעוזו, בהשגתו החובקת את היקום כולו... כי שעת פריחה היתה זאת ל א ה ר ן. אחרי כל העבודה בצנעה, הענויים, ההרפתקאות, הנה הוא נמצא באוירה לבבית, בין אנשים צמאים לשתות ממעינו, וכל אהבת א ה ר ן לארצו, כל דבקותו לאדמתה, בוקעת ועולה מדבריו. ומספר הוא על הארץ „זבת חלב ודבש", על מסתורי אדמתה, ויושביה, ועל שיבת ציון... ששה שבועות אחרי הגיעו לארצות הברית אילם בשפה האנגלית, אשר רק לקרוא בה ידע, והנה הוא מדבר אנגלית בשטף, והרצאותיו ב„קוסמוס קלוב" בושינגטון, ב„סיטי קלוב" בניו־יורק, מרעישות את שומעיהן. א ה ר ן לא ידע לנאום, אבל מעטים היו מיטיבים כמוהו להרצות. ה' חנן אותו בכשרון לגלות לשומעיו את סוד הטבע, ההשתלבות אשר בבריאה, האמת, כי מן האדמה באנו ולאדמה נשוב. כבן אוהב, המבין ויודע לדבר בשבח אמו — על יפיה, על טוב לבה ומסירותה, כן הצליח אהרן לדבר על האדמה; כי הבין אותה, ואהבה כמעטים מאד בעולם. ואדירי היהודים באמריקה שמחו והתגאו בצעיר מארץ־ישראל, אשר הגדיל כבוד עמו ברבים; וכאשר פנו ראשי מחלקת החקלאות בושינגטון אליהם בהצעה ליסד תחנה לנסיונות חקלאיים בארץ־ישראל, תחת הנהלת א ה ר ן, נאותו לדבר. מיד אחרי בואו לושינגטון הפצירו ב א ה ר ן, במחלקת החקלאות, לכתוב סקירה על החקלאות בארץ־ישראל ועל התועלת אשר יוכלו להפיק ממנה. כי ראו זה פלא, ארץ־ישראל, ארץ הפלחים אשר עבדו את אדמתם בשיטה שמרנית וקדומה, יכולה, לפי ביאוריו המזהירים של א ה ר ן, לעזור הרבה לענף החקלאי בקליפורניה, טקסס, אריזונה. ובימים אחדים כ ת ב א ה ר ן את החוברת המפורסמה, אשר הופיעה בהוצאת המחלקה החקלאית של ממשלת ארצות הברית, בה ספר א ה ר ן על עבודת האדמה בארץ־ישראל עתיקת הימים.

„תחנה לנסיונות חקלאיים בעטלית!... מי לא שמע על אודותיה? את כל ידיעותיו, את מרצו, את אהבתו העזה לאדמה, הכניס אהרן ליצירתו זאת. את חזונו, חזון עולם, אשר ישוב לחיים טבעיים, בחיק האדמה, שאף להגשים. מיום הוסד התחנה ב־1910 עד 1914, כאשר פרצה המלחמה, הספיק א ה ר ן, למרות הזמן הקצר הזה, לעשות נסיונות חשובים ולציין בקוים גדולים את הדרך לעתיד. בכרם לנסיונות שלו נטע כשלוש מאות מיני גפנים... ענבים אשר יקדימו או יאחרו לגמול. ענבים, העלולים לעמוד בפני פגע זה או אחר. ענבים הנוחים לאריזה, וכו' וכו', וככה בעצי פרי, בעצי מגן כנגד הרוחות, ועצים סתם... עצים ההולכים וכלים בארצנו, ואשר עלינו להצילם מכליון, עשבים למרעה... ונסיונות של הצלבה בין חטת הבר והתרבותית למען קבל זן מיוחד של חטה אשר תכונותיה תמזגנה בקרבה את חוסנה של אם החטה ואת הסגולות של החטה התרבותית; כמו כן נסיונות בשעורת הבר והתרבותית וכן בהשבחת כל מיני תבואות. א ה ר ן, נביא האדמה! יומם ולילה עבד אהרן בקדחתנות: וככל יחידי סגולה האוהבים את העבודה, מצא זמן לכל... כן ידע לערוך שעורי קיץ למורים בשנת 1912, שעורים אשר נטבעו עמוק בזכרונם של המורים והכו בם שרשים... אם היום נפוצה אהבה לתורת הבוטניקה בין בתי הספר שלנו, ואהבה למדע החקלאות, אפשר לאמר, כי המורים אשר הקשיבו לשעוריו של אהרן, הם הם אשר הביאו לידי כך.

„אמו, אהבת נפשו של א ה ר ן, עוד זכתה לראות ביסוד התחנה, בשמחת בנה... אבל בחוש הנבואה אשר לה, חוש אשר ציין אותה במשך כל חייה, הרגישה והביעה את הפחד לעתיד, וחזה חזתה את העננים הכבדים העתידים לכסות את שמי העולם, ושמי ארצה וביתה. לבה הגדול והמלא אהבה וגעגועים חדל מדפוק פתאום, ותמת מות נשיקה. עמוק עמוק היה כאבו של א ה ר ן, אבל באפיו החזק לא גילה את רגשותיו לעין. ש ר ה היקרה היתה לעקרת הבית, אשר בעולו הורגלה למשוך מילדותה ובעזרת אחותה ר ב ק ה המשיכה לתת לאהרן חיי בית, בם הורגל מילדותו".

אחד משומעי שעורי הקיץ של אהרן, ישראל ריכרט, מספר מעט על המורה הגדול („בוסתנאי" גליון מח—נ):

„עליתו של אהרן אהרנסון התחילה בשנת 1906, כשפרסם את עבודתו הראשונה בעתונו של פרופ' ו א ר ב ו ר ג „א ל ט נ ו י ל נ ד" על גלוי החטה הפראית. את שיא פרסומו השיג בנסיעתו לאמריקה, כשהוזמן ע"י מחלקת החקלאות בושינג־טון, שבקשה את עזרתו בהמצאת ידיעות וצמחים מארץ־ישראל ומארצות המזרח. החוברת על חקלאות ארץ־ישראלית, שכתב שם ושהוצאה לאור ע"י מחלקת החקלאות, עשתה לו פרסום רב במדה, שהוא השיג את הכספים הדרושים ליסוד תחנת־הנסיון החקלאית בעטלית. אהרן שב מאמריקה מעוטר זר נצחון ומצויד באמצעים לגשת לעבודת חקירה חקלאית מסודרת. מעתה לא הוכרח עוד למכור את זמנו לאחרים — לעבודות שאינן לפי רוחו. הוא לא נאלץ עוד לעשות את לילותיו

כימים, על מנת לסדר את עשביתו ולהתעמק במדע החקלאות והצמחים, אלא כל זמנו היה פנוי לטפל בעץ ובעשב, ולא עוד אלא עוזרים עמדו לימינו — קרובים וגם רחוקים, — כדי לבנות בעטלית פנת־חמד, שהתנוססה לתפארה בשנות 1911—1914 בירק שדותיה הזרועים משבצות־משבצות, בבתיה הבנויים לדוגמה וביפי התמרים החסונים שהקיפוה. האב הזקן למשפחת אהרנסון ראה את עולמו בחייו, ביתו נעשה לתלפיות שחקלאים רבים פונים אליו, ועל בנו אהרן גאותו. ברם, ימי הזוהר והשמחה הגדולים בחיי אהרן היו בודאי הימים והשבועות, שבהם נערכו בסוף שנת תרע״ב (1912) שעורי־הקיץ למורים בזכרון־יעקב. מושבה שקטה זו המתה פתאום ממאות מורים, שנתקבצו מכל קצות הארץ לשמוע לקח בחקלאות. אני זכיתי להשתתף במעמד ההוא של כנוס המורים ולשבת אתם לפני אהרן אהרנסון, בהשמיעו את דבריו על האדמה ועיבודה, על צמחיה וגידולם, או ברכבו לפנינו על סוסתו ובהראותו לנו את הדר הצמחים ועתרת האבנים שבטבע. ימים אלה לא ישכחו, ולא ניצוץ אחד מאש אהבתו הגדולה של אהרן אהרנסון לטבע ולאדמה גונב אלי וחסד נעורים שמור לו עד היום. בצמא שתו המורים את דברי המרצה שגילה את מסתרי הטבע במולדת ובתורת הצמחים. השעורים היו מלווים נסיונות פיזיולוגיים שהדגימו את חלקי הגידול. בפעם ראשונה נתגלתה אז למורי הארץ הדרך המובילה מביה״ס לטבע המולדת. הכמיהה אל הטבע שהיתה במורה העברי מיום הספחו לתנועת התחיה ושהיתה בבחינת „נפשי אליך תערג״, — קבלה צורה ממשית״.

על אותם „שעורי־הקיץ מספר גם המורה א.י. גולני:

„— — הסתדרות המורים היתה אז אגודה קטנה ועניה בחברים ובכסף. על דבר סדור שעורי־השתלמות או שעורי־קיץ, בכוחות עצמיים אי־אפשר היה לחלום, והצורך בהשתלמות היה גדול ובעיקר בלמודי־הטבע וידיעת הארץ וצמחיה. אז קם א. אהרנסון וקבל על עצמו לערוך שעורי־קיץ למורים בזכרון־יעקב. — — השעורים נמשכו כחודש ימים (בימי חופש־הקיץ), למדו מקצועות שונים, אבל המקצוע הראשי והחשוב ביותר היה תורת־הצמחים בכלל וצמחית ארץ־ישראל בפרט. המרצה במקצוע זה היה אהרנסון, והרצאותיו הצטיינו בתכנם והסבו עונג רב לשומעים, וכולנו היינו אסירי־תודה ומלאים הערצה למרצה רב־הכשרון. והנה בשבוע האחרון לשעורים הוחלט לערוך טיול מדעי לעתלית, ששם היתה תחנת־הנסיונות, שהתנהלה ע״י אהרנסון. בדרך הארוכה והקשה הפליא אותנו מר אהרנסון בידיעותיו הרבות ובאהבה העזה לכל צמח ושיח, אבן וגבעה. על הכל דבר, הכל ידע; אשר מעל האדמה ואשר בבטן האדמה, וחבתנו אליו גדלה ורבתה״.

ב־3 לחודש מרץ 1912 הגיעו למושבה שני אורחים מאמריקה: נתן שטראוס וד״ר מגנס והם היו אורחיו של אהרן אהרנסון. הד״ר מגנס נאם נאום חם בבית־הכנסת.

*

הפרופ׳ קלויזנר — ב„עולם מתהוה", ב„השלוח" — מספר על בקורו אצל אהרן אהרנסון ועל רשמיו מבקורו בתחנה לנסיונות חקלאיים בעתלית:

„— — בקרתי אחר־כך את מר אהרנסון. זהו אחד משני המלומדים, שארץ־ישראל יכולה להתגאות בהם: הוא חדש איזה דבר במדע; ודוקא במדע ממדעי הטבע ולא ממדעי־הרוח — בבוטאניקה, שבני ישראל לא עסקו בה — — מר אהרנסון הראה לי את ה„דודאים" שבתורה. נוכחתי שאין זה „פסוק", אלא דבר של ממש. בביתו מצאתי קבוץ של ספרים במדעי־הטבע, שהוא יחיד במינו בארץ־ישראל וחזון לא נפרץ גם בשאר ארצות. בשיחתו עמי נגע בשאלת הפרחים והצמחים בלשון עברית, שמשוררנו ש. טשרניחובסקי דבר עליה ב„השלח" ומר אהרנסון השיב על דבריו. מר אהרנסון יודע ומכיר את הקושי שבדבר לקבוע את שמות הצמחים והפרסים שבתלמוד, אבל אינו חושב דבר זה לבלתי אפשרי והבטיח לתת בקרוב רשימה של הפרחים והצמחים היותר מצויים ושמותיהם העבריים בצדם. ומי יתן וימהר למלא את הבטחתו זו. לאחר הצהרים החלטנו לנסוע בחבורה ביחד עם מר אהרנסון ושתי אחיותיו עם הד״ר יפה נסיעה של טיול אל שתי בנותיה של ז״י — המושבות הקטנות בת־שלמה ומאיר־שפיה. — — עד עתלית ששם מצויה ה ת ח נ ה ל נ ס י ו נ ו ת, התנדב ללוותנו מר אהרנסון. וכמעט לא היתה לי בארץ־ישראל נסיעה של תענוג ותועלת כאחד כנסיעתי זו. דברנו כמובן על ה„תחנה לנסיונות". — הרבה משפטים קדומים באה התחנה לנסיונות לבטל מקרב התושבים — אמר מר אהרנסון בתוך שאר דבריו. — הרי, למשל, ההשקפה שארץ־ישראל היא ארץ חמה ביותר „סובטרופית". השקפה זו מונעת הרבה אנשים מלהתישב בארץ והיא היא שגורמת לכך, שזורעים ונוטעים כאן תבואות וצמחים ואילנות, שאך האויר החמים שמתחת לקו־המשוה מכשיר את גידולם, וכשאינם מצליחים, רפות הידים. אבל באמת ארץ־ישראל אינה חמה הרבה מדרום צרפת ודרום איטליה והארצות הדומות להן באוירן. רק בסביבות יריחו ועוד במקומות אחדים של עמק־הירדן החום גדול באמת, כמעט סובטרופי; בשאר המקומות האקלים הוא רק למעלה מממוצע, ואפשר לחיות בו אפילו לאנשים מן הצפון, אם רק ידעו להסתגל לתנאי־החיים כאן, ואפשר לגדל במקומות הללו כמעט כל מה שגדל בדרום־אירופה. לידי מסקנה זו הביאוני כמה וכמה נסיונות, שנעשו בתחנה, וממנה תוצאות מרובות לעתידה הכלכלי של ארצנו. ומענין לענין באותו ענין עברנו אל השאלה, עד כמה ראוי לנהוג בארץ מנהג־אירופה. ומר אהרנסון אמר: האכרים העברים, שבאו מאירופה, נוהגים להתיחס בבוז אל כל מה שהערבים ה„בוערים" עושים. ושלא בצדק. בודאי אפשר וצריך להכניס לתוך עבודת־האדמה הארצישראלית הרבה והרבה מן התקונים הטובים שנתקנו באירופה בשנים האחרונות. אף על פי כן, אין לשכוח, שכל מעשה שעושים הערבים בתור פלחים, הוא תוצאת נסיון של שנות

אלפים: יותר מאלף שנה עובדים הערבים את אדמת ארץ־ישראל, ואף קודם שבאו לכאן עבדו אדמה קרובה בתכונתה לאדמתנו. אי־אפשר איפוא, שכל עבודתם לא תהא אלא טעות ארוכה אחת. אי־אפשר שלא יהיה שום ערך לנסיונותיהם המרובים, שקבצו על יד במשך הרבה דורות של טיפול בקרקע זה דוקא. סוף־סוף אדמת אירופה — ובפרט צפון־אירופה ומערבה, שמהן באו רוב המתישבים העברים — שונה היא הרבה מאדמת ארץ־ישראל. ומה שטוב לאדמה האירופית לא תמיד יועיל לאדמה הארצישראלית. הרי דוגמה אחת: היהודים לגלגו על החרישה הפרימיטיבית של הערבים, שאינם מעמיקים לחדור אל מתחת קרום־האדמה כהאירופיים, ואולם הנסיון הורה, שאם מעמיקים לחרוש באדמת ארץ־ישראל, שהגשמים אינם מצויים בה בכל עתות־השנה במדה שהם מצויים באירופה, מתיבשים הרגבים והאדמה מאבדת את כל לחלוחיתה בעומק גדול למדי. ולפיכך טובה לפעמים חרישה יותר שטחית מחרישה עמוקה ביותר. וכן הדבר ביחס אל החצץ. שדה מלא־אבנים נחשב לחסרון גדול בעיני האכרים העבריים שבאו מאירופה. ואולם דוקא האבנים הקטנות (את הגדולות צריך לסקל, כמובן) מביאות תועלת לאדמה; הלחלוחית שלה מסתתרת מתחת לאבנונים ואינה מתנדפת כל כך מהר. וכיוצא בזה הרבה והרבה. — — התקרבנו אל עתלית, שבקרבתה נמצאת תחנת־הנסיון. זכרתי את התלונות על שמר אהרנסון עובד בפועלים ערביים בתחנת־הנסיונות שלו — העירותי על זה. בפנים נלהבים מהתרגשות השיב לי: — ראה, זה עתה דברנו על התועלת, שאנו יכולים להפיק מנסיונותיהם של הערביים, ובכלל אין לעשות אותם לאויבים לנו. איבתם תעלה לנו ביוקר! בכל דבר שאפשר להעסיק בו יהודים אני מעסיק. בצות מסביב, והפועלים העבריים חולים בקדחת. הערביים התרגלו להאקלים הרע. לא כל מה שרוצים לעשות אפשר לעשות. אלמלא היו עובדים ערביים בתחנת־הנסיונות לא הייתי בטוח בקיומה. הלא כפרים ערבים מסביב וצריך לחיות עמהם בשלום. — — במשך שתי שעות רצופות באר לנו מר אהרנסון בעברית חיה ועשירה מאין כמוה את אופן יבוש הבצה, שנכנסנו לתוכה שלשתנו כדי להכיר את מהותה בקרוב. ביחוד רצינו להכיר את מהותם של הנסיונות שהוא מנסה בשדות־הנסיון של התחנה. למסור כאן הכל מה ששמעתי לא יספיק המקום. די אם אומר, שתשעים וששה מיני חטה נזרעו ע"י התחנה, כדי להוכח איזה מין יצליח יותר. וכן נזרעו מינים לעשרות של תבואות וניטעו למאות צמחים ופרחים ואילנות, שלא היו מצויים בארץ־ישראל כלל וכלל. אין ספק בדבר, שנסיונות אלה יהיו לברכה מרובה לכל הישוב בימים הבאים. ומה נעים היה לי לשמוע איך קרא מר אהרנסון לכל צמח ופרח לא רק בשמותיהם האירופיים והערביים אלא גם בשמות עבריים. ואיך לא נוקש בלשונו העברי במשך של שתי השעות הללו אף פעם אחת. מתוך דבורו זה למדתי עברית יותר משלמדתי מכמה וכמה ספרים עברים. — — בחצר הבלתי גדולה של התחנה,

שהקמוץ והחשבון הראויים לשבח ניכרים בה על כל צעד, סעדנו סעודת־בוקר כפרית. אח״כ סיירנו את כל הבנינים שבתוכה, דברנו עם הפועלים העבריים האחדים של התחנה שאחד מהם עבד במכונת־חרישה והאחרים עבדו בחצר. נפרדנו בחבה מעל מר אהרנסון, שכל כך הרבה לקים בנו מצות הכנסת־אורחים וכל כך הרבה למדנו מדבריו ויצאנו בעגלתנו בדרך העולה לחיפה״.

*

„כליל מדות, שלל סגולות, עושר של כשרונות, שפע של מאויים, מהירות תנועה של כסף־חי, חוסן של אלון, חבה לעם ולארץ עד כלות הנפש, ויחד עם זה בריחוק מקום גדול מבטלנות ומהערצת „אתה בחרתנו״ עורת ונלעגה — כזה היה אהרן אהרנסון, — כותב י. בר־דרורא ב„הישוב״, כ׳ אייר תרפ״ה — — נטע אכסוטי זה, שאין להכניסו בשום נוסח ואין לצרפו לשום משפחה, איזהו המקור, ששרשיו החזקים ינקו ממנו? הוא היה בראש וראשונה איש־המדע. זה מקובל ומובן. בשביל אלה שאינם בני מקצוע, מספיקה גם עדותם של ורבורג, בלנקהורן ועוד. הוא חקר, תר, חטט, ונפשו לא ידעה מנוחה. אבל מהיכן לו לאיש המדע אותה גמישות המחשבה ואותו פיוט השפה וגם ששון החיים המופרז וכשרון־הדבור השוטף? כיצד התמזגה באיש הזה הדייקנות היבשה של המדע עם האהבה הגדולה לשכספיר ולאנטול פראנס? הוא היה ארץ־ישראלי עד קפולי נשמתו הנסתרים ביותר. לא היה דומה לו באהבתו לארץ; לא היה דומה לו גם בידיעתו את הארץ, ויחד עם זה היה „בן ברית״ גמור בכל שביליהן וסימטאותיהן של אירופה ואמריקה. ושום דבר אנושי, גם בפוליטיקה וגם באמנות, לא נסתר ממנו. הוא היה ספורטסמן ממדרגה ראשונה. מעטים היו שידעו לרכוב על סוס כמוהו; מעטים היו שידעו להשתמש ברובה כמוהו. ולא עבר עליו יום בלי טיול ברגל במרחק עשרים קילומטר. והוא לא חשש להפסיק מגירסתו בשביל ניר נאה, בשביל צמח נאה ואפילו בשביל סוסה נאה. והזמן הספיק לו בכל זאת להקנות לעצמו הרבה ידיעות והרבה שפות. הזמן הספיק לו אפילו כדי להכנס בויכוח מקיף עם שאול טשרניחובסקי בדבר שמות הצמחים. מגידולי הארץ היה, בן למשפחת אכרים בזכרון־יעקב. לא ברון ולא בן ברון, ומהיכן בא לו אותו הכוח ואותו הקסם להדביר ולהכניע שרים ורוזנים? ומהיכן בא לו אותו הבטחון ואותה השלוה, שהקסימו את קהל שומעיו בכל נאום ובכל הרצאה — בין בהרצאותיו באוניברסיטה הוינאית ובין בפני מאות המורים העברים בארץ־ישראל״?

בדבריו על „עבודתו המדעית של אהרן אהרנסון״ כותב הפרופיסור ד״ר א. ורבורג:

„כשמדברים על ערכו המדעי של אהרן אהרנסון, חושבים דרך כלל בראש וראשונה על תגלית חטת הבר. זה הוא המאורע בחייו, שיקים את שמו בעולם

המדעי, כי מלבד זאת לא זכה לפרסם את אוצרות ידיעותיו וחקירותיו בסבת מותו בדמי ימיו. — — ישאלו בודאי מה הוא ערכה של תגלית זו? התשובה: הכל לפי מה שמחשיבים יותר: את המדע כשהוא לעצמו או את התועלת. בשביל המדע חשוב ביותר לדעת את מולדת החטה, משום שחטה ושעורה הן צמחי התרבות העתיקים ביותר, ולפי מה שאפשר לשער, הרי הקולטורה התחילה במקום שאפשר היה לאדם לקחת את הצמחים האלה לגידול. ואם יצליחו עוד להוכיח, כי שני הצמחים האלה, כצמחי בר, נמצאים יחד רק בא"י ובסוריה הדרומית (חרמון), הרי קרובה לאמת ההשערה, כי מקום זה היה מולדתה של הקולטורה. — הוא גם מצא בתוך חטת הבר גזעים שאין החלודה שולטת בהם. את גידוליו אלה גידל בכמות מרובה בתחנת הנסיון בעתלית, ובשנת 1911 היו לו כבר יותר מארבעה דונמים חטת בר והצלבותיה. לדאבוננו הרסה המלחמה את הנסיונות האלה, שנתנו תקוות גדולות. העבודות האלה אופשרו ע"י יסוד תחנת הנסיון העברית בעתלית, שהתחילה לעבוד ב־1910. יסוד התחנה הזו, תולדותיה וסופה הם פרק לעצמו, פרק רב ענין ומיוחד במינו כמו כל חייו של אהרנסון. את חייו ואפיו תארה תאור ברור ובהיר הגב' הנריטה סולד באזכרה ב־ "The Maccabean" מיוני 1919, וכמו כן דן באותו הגליון התייר החוקר לחקלאות במיניסטריום החקלאי בארצות הברית, ה' פורטשילד, בערכו המדעי. הוא כותב: „אהרנסון היה אחד מחלוצי הרוח יקרי המציאות החודרים מהר לשורש הדברים. בו אפשר למצוא את הקוים המציינים את המסתכל לאמיתו ואת המומחה לאמיתו. אהרנסון היה כוח פועל מלא תנועה, שהעולם אינו יכול להשלים עם אבדתו. בלב העם יעלו תמיד מעשיו הפוליטיים על כל מפעליו בשדה המדע. אולם יש להדגיש את העובדה, שבראש וראשונה היה אהרנסון איש המדע ובעל תגליות, הנותנות לו את הזכות לכבוד ולתפארת בשדה החקלאות המדעית. לו היה ח', ודאי שמעשים כבירים היו יוצאים מתחנת הנסיון שלו".

ומזכרונותיו של חברו ד"ר ז. סוסקין:

„— — היתה לי אפשרות לראות את התהוות יכלתו המדעית. קודם כל התחברנו יחד ובזה הנחנו את היסוד הראשון לספריה הגדולה שאסף אהרנסון במשך עבודתו בעתלית ובזכרון־יעקב, שמנתה 23.000 ספרי־מדע. עבדנו יחד בשדה הבוטניקה, הגיאולוגיה והחקלאות. כשרונותיו בבוטניקה היו חזיון יוצא מגדר הרגיל. וכדאי להעיר, שגם בגיאולוגיה היתה לו הבנה גדולה. הוא הרגיש את הקשר שבין הצמחיה ובין הקרקע — זו האחרונה בתור תוצאות סופיות ליצירות הגיאולוגיות — שתיהן היו בשבילו חוליות באותה השרשרת. הוא כאילו נכנס ראשו ורובו לתוך הצמח והקרקע ונעשה לחלק מהם. — —"

על הופעותיו באמריקה מספר י. יערי־פולסקין בקטע ממונוגרפיה:

„— — לפעולותיו של אהרן אהרנסון באמריקה היה איפוא צביון משולש:

הוא פרסם את ארץ־ישראל בתור איש המדע; הוא השפיע על גדולי היהדות את החבה לציון באישיותו הכבירה והמשוללת כל סימן של גלות. ומתוך כל זה ובגלל כל זה הצליח ג"כ לקרב את אמריקה הרשמית לדרישותיה של הציונות. — אבל גדולתו של אהרן אהרנסון לא היתה בעיקר בגילוי החטה, אלא באישיותו הכבירה. בפני אהרנסון ראו האמריקנים בפעם הראשונה טיפוס של יהודי חפשי וזקוף־קומה, יהודי מגידולי הקרקע, הספוג אוירה של ארץ־ישראל המושבתית, שאת יסורי הגלות לא הרגיש ובזחילה הגלותית לא התרגל. בפעם הראשונה ראו לפניהם יהודי ארץ־ישראלי בריא וחזק, המביט נכחו במבט חזק בעצמו ובעתיד ארצו ועמו. — —"

בנאום על „אהרן אהרנסון: פרי האידיאליזם היהודי" שנשא השופט לואיס ברנדיס ונדפס ב־ "The Zionist Monthly Macca -baean" הוא אומר:

„— עמדה לי זכותי, לפני שבועים ימים, לעשות את הערב בחברת אחד האישים המעניינים, המזהירים ומצוינים ביותר שפגשתי מעודי. בן ליהודי רומני עני, שהגר מארץ מגורו לפני שלושים ושתים שנה, על מנת להשתקע בארץ אבותיו, בארץ־ישראל. אדם זה, שעכשיו הוא מנהלה של התחנה לנסיונות חקלאיים בא"י, הנו פרופ' אהרנסון. הוא גילה את התגלית הנחשבת לאחת התגליות המועילות ביותר בשנים האחרונות, ואולי גם בכל הזמנים. הוא גלה את אשר נודע בשם „חטת הבר", אשר בוטנאים בכל העולם כולו נסו לגלותה במשך שנים, וקיימת התקוה שע"י תגלית זו תוגדל לאין־שעור כמות תוצרת המזון בעולם, ותהיה אפשרות להרחיב את שטח גידולי־החטה ע"י ניצול אדמה, אשר זה זמן רב חשבוה לחסרת כל ערך בשביל תבואה זו בגלל חוסר לחות (חוסר רטיבות). הוא הוסיף וספר לנו על נסיונותיו לשפר את ההזנה של הצמחים בא"י ופריונם, שהובילוהו אל גילוי חטת־הבר, גילוי שהשאיר רושם רב על מחלקת החקלאות של ארצות־הברית ושחשיבותו עלולה להיות רבה מאד בשביל עתידה של ארץ־ישראל. והוא הוסיף וספר לפנינו דברים שצודדו את הלב עוד יותר מכל האמור. היינו מספרים בכמה מאורעות מצערים שארעו בשנה האחרונה בניו־יורק, והשם היהודי קשור בהם. אז אמר מר אהרנסון: „בקהילות הקטנות היהודיות בא"י, שגדלו בשלושים ושתים השנים האחרונות ושעכשיו הן מונות 15.000 נפש, לא אירע שום מעשה פשע שנעשה ע"י אחד מאנשינו במשך כל הזמן הזה". שאלתיו: „כיצד אתה מסביר עובדה זו?" ויען: „אני מסביר זאת כך: כל חבר של הקהלות היהודיות מכיר בחובתו לגזעו, כך חונך בנעוריו. לכל ילד מספרים על כור־היסורים הגדולים שבו נצרף העם, ומה שהפיק מאותה מסירות־נפש בת דורות. חנוך זה הוא שנטע בלב אנשינו רגש־חבתם לגזעם, וכל הטוב שבהיסטוריה הישראלית עומד לנגד עיניהם חי. לא תמצא באכרים אלה שום דבר מן החולשה ולא כלום מן ההשתעבדות, שציינה אותם או את אבותיהם כשבאו לארץ־ישראל... אולי

תמצא לומר, כי רק בארץ־ישראל עלולים היו המעשים להגיע לידי שלמות כזו, מכל מקום, ראויים הדברים לשמש לקח טוב לכל היהודים בתבל. גם עלינו חלות אותן החובות; גם אצלנו קיים Noblesse Oblige, כי מסורת אחת לכולנו, אותה ירושה נמסרה גם לנו. אנו לא פתחנוה עד לאותה מדרגה שאליה העלוה אלו מאנשינו שחזרו לארץ־אבותינו, ארץ־ישראל. ואולם דורות של יסורים ומסירות נפש הביאו שעה גדולה ועמה גם את החובה הגדולה להיותנו ראויים לעבר היהודי".

*

בשנת 1914 מציע אהרן אהרנסון להלואה וחסכון ליסד קואופרטיב למכונות חקלאיות, שיהיה חי הנושא את עצמו, ולא זה בלבד אלא שהוא גם ישפר את תנאי העבודה של האכר, ירבה את תנובת שדותיו, ירחיב את אפקיו ויכונן את מעמדו. הצעתו הוגשה בצורת תזכיר ערוך לכל פרטיו.

„— — מכונת הדיש צריכה לעלות לסך 25—30 אלפים פראנק עד חיפה. מכונה זו תוכל לדוש 125—150 שקי גרגרים ליום בנקל. יש לה סיכויים לעבוד 40—50 ימים בשנה במצב הנוכחי. האמנרטיזציה של המכונה היא קשה, ביחוד שתהיה מנוצלת רק כחמשים יום בשנה", לפיכך מציע אהרנסון מכונת־דיש כזו שתוכל לשמש עבודות חקלאיות שונות ובחלק המכריע של השנה ותעסיק גם אנשים עובדים קבועים. בדברו על אודות טרקטורים הוא מציע כאלה המונעים על ידי שמן או בנזין, שיכולים לעבוד גם בגשם וגם לאחרי הגשם, בלי להזיק לקרקע. צורת בנינו תהיה כזו, שאפשר יהיה להעבירו ממקום למקום ללא קושי ואפילו במקומות חסרי דרכים. „מכל הטרקטורים שראיתי מצאתי את הנאה לנו ביותר „קטרפייאר", שהוא בנוי באופן פרינציפיוני לנידון. ראיתי כעשרה טרק־טורים כאלה במערב אמריקה, במקום שכל התנאים, האקלים, הקרקע והדרכים הם שוים לשלנו בדיוק". אהרנסון בטוח שטרקטור כזה יכניס שינוי גדול בכל מצב החקלאות שלנו בארץ־ישראל, והוא מוסיף ואומר בתזכירו: „אני יודע שסכום זה הוא קשה מכדי יכולת הקופה שלנו, אבל זוהי ריזיקה בטוחה. תהיה לנו הזכות והפריבילגיה להצעיד את החקלאות קדימה".

והוא מדבר גם על מקור לכסף: „אני בטוח ברצונו של ידיד אחד באמריקה, שמוכן לתת הלואה של 30 אלפים פראנק ברבית של חמשה למאה לתקופה של 6—7 שנים. הקופה שלנו תצטרך להוסיף רק 15 אלפים פראנק ולתת ערבות על הלואת השלושים אלפים פראנק".

ובדבר הקואופרטיב: „ליסד קואופרטיב מאנשים שיש להם בזה אינטרס בכל הנוגע לעבודות השונות שהמכונות הנזכרות תוכלנה לבצע בסביבה, שוני, בורג, מראח, כרכור, וחדרה בתור מרכז. נוכל ליצור אגודה מעשרים ועד עשרים וחמשה מייסדים, שכל אחד ישקיע 2500—3000 פראנק, שישתלמו 300—400 פראנק

עם יסוד האגודה והעודף במשך 6—7 שנים, בערבות הדדית ובערבות היבול".

קופת הלואה וחסכון נשאה ונתנה הרבה בתזכירו של אהרן אהרנסון, אשר בשעתו הבטיח מפנה כביר במשק החקלאי בשומרון, שבימים ההם היה פרימיטיבי ביותר. בינתים פרצה המלחמה ומפעל זה לא יצא אל הפועל. ההצעה נדחתה עד לעת מצוא. אהרן אהרנסון יזם וגם הניח יסוד לחברת־גומלים לאחריות המקנה. חברה זו הביאה ברכה רבה לחקלאי המושבה והסביבה.

אם היסוד הקואופרטיבי הלך והתפתח במושבה ובקרב חקלאיה — הלא היא חייבת תודה על כך לאהרן אהרנסון. כי אמנם המושבה, החקלאות והחקלאים היו ראש דאגותיו ולהם הקדיש את כשרונותיו, את אונו ואת חייו!

לד.

הגדעונים

בתקופת המעבר, הידועה בשם „המשבר", הלא הם הימים שבהם נמסרו המושבות בידי יק"א, עזבו כמה אכרים את מושבתם ואת הארץ. מהם שלא עמד בהם כוח להסתגל לתנאים החדשים, מהם מחמת המציק, עיפים ויגעים בסבלותם תחת יד הפקידים, אבירי הלב, אם פריינטי ואם מאירסון. נתרחקו מעל אדמתם בתי־אבות, אך יצאו גם רבים מן הצעירים, בני שמונה־עשרה ומעלה. נפרדו בשברון־לב מעם הוריהם ויצאו למצוא נוה איתן ומשכנות מבטחים באוסטרליה ובאמריקה.

המשבר הגדול בעסק היין גם הוא נתן אותותיו. אמנם יק"א נזדרזה בעוד מועד לבסס את האכרים וחלקה להם קרקע באדמה שרכשה בבורג' ובמראה, כפרים מרוחקים מהלך שעה וחצי — שעתים מזכרון־יעקב. אך הנה עלתה שאלה חמורה: מי יעבוד את האדמה? הכוחות הרעננים והצעירים פנו הלכו להם, מי לאמריקה, מי לטרנסוול, מי לאוסטרליה. האכרים עצמם כבר הזקינו, והם שבורים ורצוצים. עבודת האדמה ומשא המשק לא לפי כוחם הם. לנהוג לפי השיטה הידועה של „חרתים", כלומר, ערבים חורשים בשכר חומש, היה אסור איסור חמור, שכן הותנה תנאי כפול בחוזה עם יק"א. מה יעשו? על כרחם הכניסו לעבודת המשק את הילדים, אלה שאך עתה גמרו את לימודיהם בבית הספר, ולא אלה בלבד, אלא אפילו תינוקות של בית רבם, ילדים בני שתים־עשרה, לוקחו מעם ספר לימודם, להיות משען ומשענה בבית ובשדה.

הילדים לא הכזיבו את תקות הוריהם. לא היו שנים מועטות והם למדו לחרוש, לזרוע, לזמור ולעשות בכל עבודות המשק בחריצות רבה ומלאכתם נתברכה בידם. כל ששת ימי המעשה הם עושים בבורג' ובמראה, זורעים, קוצרים, דשים וגם אוספים את היבול. במשך השנים המעטות למדו להכיר לא רק את כל

ענפי העבודה, אלא גם את טיב האדמה וסגולותיה: איזו יפה למזרע קיץ ואיזו למזרע חורף, איזו לחריש מוקדם ואיזו למאוחר.

הימים לעבודה, והלילות לנדודי שנה בקרב משפחות משפחות של פשפשים, שרצים ורמשים וכל שקץ טמא. ומאכלם — כל ימות השבוע ניזונים בפת חרבה: המושבה רחוקה, ותבשיל חם — מי זכר שמו. כל שכן בימי גשמים המציפים את הארץ ואין דרך לעבור.

העבודה בשדה ובכרם חסנה את גופם של הצעירים, אף גם שננה את חושיהם: פיתחה את אזנם ופקחה את עיניהם לראות את הדר הטבע ולהשכיל אל האדמה אֵם כל חי.

ואולם גם הנשמה תובעת את סיפוקה, ומזון לנפש מאין ימצא? חיי החברה במושבה לא יכלו להשביע את הצמא לדבר אלהים. ובבוא הצעירים לשבות את השבת במושבתם, לאחר ששת ימי עבודה מפרכת בכפרים המרוחקים, לא מצאו כל מזון רוחני, לבד מן הספריה, ואף זו לא היה בה כדי סיפוק. הספרים נמצאו כבר קרועים ומחוסרי דפים.

הצעירים ראו עצמם עזובים לנפשם, אין חולה עליהם ואין דואג להם.

המוסד היחידי, מקור השכלה ותרבות, היה בית הספר העממי. בראש בית הספר עמד אדם יקר, דגול מרבים — הלא הוא המנהל חיים ציפרין. עשרים וחמש שנים שקד על בית־מדרשו באהבה, באמונה. לו ייחד את כל מעיניו, את כל הגות רוחו. אך מה יכול גם הוא לעשות לילדי טיפוחיו אחרי צאתם מתחת ידו הטובה והחוֹננת?

מרה נפש הצעירים עליהם. ולולא האהבה העזה שקשרה כל צעיר לאדמתו, לעבודתו ולמושבתו, מי יודע, אם לא היו עוזבים את קנם השומם, ללכת אל אשר ילכו, להשביע נפשם השוקקה.

*

בימים ההם נוסדה הסתדרות ה„מכבי" בארץ־ישראל. גם בזכרון־יעקב נוסד סניף לה והרבה תקוות תלו בו צעירי המושבה. ואולם גם הסתדרות זו לא הביאה רוחה לצעירים העיפים והיגעים. מרכז ה„מכבי" היה נוהג לשלוח לעתים רחוקות מכתב־חוזר. אבל מה יתן ומה יוסיף מכתב חוזר שנכתב ביפו הרחוקה, בידי אנשים הרחוקים מחיי המושבה בכלל ומעניני זכרון־יעקב בפרט? הם דברו וחזרו ודברו על התעמלות ותרגילים, ושוב התעמלות ותרגילים, ואילו הצעירים ששבעו „התעמלות" ותרגילי גוף בעבודתם הקשה בשדה כל ימות השבוע, ולא ידעו מנוחה אלא ביום השבת בבית, זקוקים היו ל„התעמלות" רוחנית. ולא ידע ה„מכבי" להיות כוח משפיע ומועיל בחיי המושבה.

עתה ראו הצעירים והכירו לדעת, כי לא מן החוץ תבוא להם תשועה וכי רק בידם עזרתם.

אז נוסדה תנועת „צעירי זכרון־יעקב". עיקר מטרתה של תנועה זו היתה להגיע לידי זכות בחירה לועד המושבה, כי עד אז לא יכלו הצעירים לחוות־דעה בבחירות, גם לא היתה להם שום זכות אחרת בחיי הצבור, אף כי הם הם שנשאו בעול כל העבודות, ויותר מאחרים הכירו וידעו מה המושבה חסרה.

ולא לעצמם בלבד בקשו הצעירים שווי־זכויות, כי אם גם ליתר תושבי המושבה שאינם אכרים. ותנועת הצעירים ידעה לכלכל את מעשיה בתבונה, ומלחמתה נשאה פרי. שתי שנים עברו והנה בני האכרים ויתר התושבים בוחרים ונבחרים לועד המושבה. זכורים לטוב הצעירים שמואל גרופר, יוסף גולדשטין, יוסף דוידסקו, ישראל ברקוביץ, מנשה ברונשטין, אבשלום פינברג ואחרים, שבתבור־נתם, במרצם ובמסירותם הרבה הביאו לצעירים את הנצחון.

התסיסה שהתחילה בין צעירי המושבה לא אחרה לשאת פריה. הרבה מאנשי המושבה שעמדו מרחוק לצעירים, ולפיכך לא הכירו אותם ולא החשיבום, נוכחו לדעת כי טעות היתה בידם. הא' ציפרין, מנהל בית־הספר, שמתחילה גם הוא, כמו שאר המורים, לא ראה את הצעירים אלא כתלמידים הטעונים חינוך והשגחה, עמד עד מהרה על טעותו. בזכותו נוסד במושבה קלוב בשם „התחיה", ומוסד זה היה לברכה למושבה כולה.

הואיל ועיקר מטרתה של „תנועת צעירי זכרון־יעקב" היתה לכבוש את הזכות בבחירות, לא דקדקו בקבלת החברים לתנועה. שום תקנות, חובות וסייגים לא נקבעו, ודבר זה היה בעוכריהם. רבים מן החברים התחילו מתרשלים. אלה שעינם היתה צרה בצעירים מצאו פתחון פה לקטרג עליהם, ואף הצליחו להפר שלום אחים. לא ארכו הימים והתנועה כמעט נתפוררה.

ואולם צעירים מספר, שהכירו בחשיבותה של התנועה, התעוררו לעמוד בפרץ. בעלי ההכרה שבהם, אנשי אחריות, נקראו לאספה מצומצמת, ואחרי משא ומתן ממושך הוחלט לחדש את כוחה של התנועה, לקבוע תקנות חמורות, להשליט משמעת ולדקדק בבחירת החברים.

נבחרה ועדה לשם ניסוח תקנות האגודה, ובסופם של דיונים רבים, שנמשכו ימים ולילות, נוסדה בסוכות התרע"ד אגודת „הגדעונים".

„לאחד ולסדר את צעירי המושבה, לשמור על הקיים, לבנות את החרב ולמלא את החסר במושבה, בשביל שתהא מושבה עברית הראויה לשמה" — זאת היתה מטרת „הגדעונים", והיא גם חשפה לפניהם כר נרחב לעבודה.

מעתה ייחדו „הגדעונים" את לבם לשיפורה של המושבה ולתיקונה בכל מקום שהיה טעון שיפור ותיקון. לשם כל מיני פעולות אלו הקדישו הגדעונים את עתותיהם הפנויות מחובות הפרט, כגון ימות הגשמים. לפני כן היו הצעירים, הפנויים בפרק זה מעבודת החריש והזרע, מוציאים זמנם בבטלה המביאה לידי שעמום. עתה העמיסו על עצמם לרצונם כמה מן החובות, שהיה בהן משום תקנת

חברי אגודת הגדעונים (1914)

עומדים (מימין לשמאל): יהודה בונשטין; יעקב תמשיס; דב לייטנר; שמואל גרופר; יצחק שוורץ; דוד שטרנברג.
שורה אמצעית: נחמן בלום; צבי אברמוביץ; יעקב פויזנר; יעקב שפירא; מאיר אפשטין; יהודה קופמן; דב אפשטין; צבי אפשטין; משה שצמן; אלכסנדר אהרנסון.
שורה קדמית: יוסף גולדשטין; אשר ברקוביץ; אשר גרף; יצחק וילדר; שמואל אהרנסון; יוסף דוידסקו; אברהם וכסלר; אבא שכטר; יהודה קרניאל.

הכלל. עבודתם הראשונה היתה לשפר את בית־העלמין של המושבה, להשליט בו נקיון, לגזום את ענפי העצים, לסלול כביש — משום יקרא דשכבי ומשום יקרא דחיי. קבוצות קבוצות נפוצו הבחורים בין הקברים, מהם גוזמים, מהם מסקלים, מהם סוללים את הכביש, — מתוך המית־לבב, מתוך יראת־כבוד לזכר ראשונים, אשר סללו מסלות לחיים בארץ החיים. גם ילדי בית־הספר נספחים אל הגדעונים ועוזרים על ידם, ולבם מלא גיל וגאון על חלקם בזכות הגדולה הזאת, אשר ניתנה גם להם, עם לא־עז יודעי כבוד, לקיים מצות כיבוד אב ואם, הורים ומורים, מורי נתיבות־אמת, אשר זרעו בדמעה וצוו להם את קצירם עד העולם. עבודת־כבוד זו הביאה לידי קירוב־הלבבות בין הצעירים לבין עצמם, והשפיעה מאהבתם וחובתם גם על הילדים. אף ההורים, בלב נפעם ונרגש למראה דור שומר־אמונים, חשים לעזרה, איש מאשר תשיג ידו, אם עגלה ואם פרדות. חרש חרש עובדת יד חרוצים בבית הנצח, ומסתר הדממה הגדולה, נוגה ומתוקה כאחת, כמו בת קול מנהמת: הבו כבוד!

והרוח החיה המנצחת על המעשים, המתוה דרכים לפעולה, הנותנת חיים ותוכן לאגודה, הוא — נשיאה אלכסנדר אהרנסון. אהוב האיש על ההורים ועל הבנים גם יחד. וחבריו הגדעונים דבקים בו לאהבה, מקבלים מרותו וסרים למשמעתו, משתדלים להיות חיילים ראויים למפקדם.

מרובים צרכי צבור ומחייבים עבודות מעבודות שונות. בכולן יד הגדעונים עושה חיל. פעמים מזדמנת גם עבודה בשכר. הנה נזדהמו תעלות המים שבצדי הדרך היורדת לחיפה. ועד המושבה מציע עבודה זו לגדעונים. ימי החנוכה ממשמשים ובאים וילדי בית הספר פטורים מתלמוד תורה, והנה גם הם באים לעזרה. הגדעונים נוהגים עין יפה בחבריהם הקטנים ומפרישים להם מחצית שכרם. דבר בעתו: מעות חנוכה, טבין ותקילין, באו להם לפעוטים בהיסח הדעת. נס בתוך נס, וליהודים היתה אורה ושמחה וששון.

בחנוכה תרע"ד מלאו שלושים שנה ואחת מאז העפילו החלוצים הראשונים ההרה. אגודת הגדעונים אינה מסיחה דעתה מחובת הכבוד לחלוצי העם וקוראה חג. לכבוד היום מפנה אלתר גרף לגדעונים את אולם מלונו. בנות המושבה, שעמדו תמיד לעזרת הגדעונים, קשטו את האולם לתפארה. הן גם הכינו, כל אחת ואחת, מעשה מאפה: עוגות, מגדנות, תופינים, מרקחת, משאת כפיהן מנחת ערב — שי למזנון. אל החג הוזמנו כל משפחות האכרים וכל התושבים שהיו שותפים למעשה בראשית. רבים מן הזקנים נפתח לבם ושפתותיהם דובבו ספורים מן „הימים ההם"; הצעירים אף הם ענו לעומתם מרחשי לבם, ורוח הערב היה מרומם. חג כפול היה זה, מזכרת אהבה ויקר לאבות, יום זכרון לבנים.

האגודה שקדה לקים את האהבה והאחוה בין החברים ולשמור על השלום לבל יופר.

כדי למנוע סכסוכים ומריבות העלולים להפר את האחוה, או כדי לפשר בין החברים, שהשטן התחיל מרקד ביניהם, נוסד „ועד השלום".

חבריו היו: דוד שטרנברג, יעקב פויזנר, אשר גרף, אבא שכטר ומשה שצמן. וגדול כבודו של ועד השופטים הזה בעיני כל, עד כי גם רבים, שאינם מחברי האגודה, מביאים את דינם לפני הועד הגדעוני ומצייתים לו.

בזכותם של הגדעונים קם למושבה דור של אנשי עבודה, הממלאים את מקום אבותיהם בתבונה ודעת, ופרנסים העוסקים עם הצבור באמונה. הגדעונים קיימו וקבלו עליהם תקנה גדולה אחת מתקנות האגודה ושמוה לנגד עיניהם תמיד: „על כל חבר להגן על עניני החברה ועל האגודה להגן על עניני הפרט של כל חבריה".

גדעוני שבאה לו שעה קשה, האגודה משתדלת בכל כוחה להיות לו לעזר. למדו החברים הצעירים לעבוד ולתמוך איש ביד רעהו. כי יפגר אחד מהם בעבודתו, מסבות שאינן תלויות בו, חבריו ממלאים את מקומו. מעשה היה, והחבר אריה קרופיק העביר את זמן החרישה והזריעה, עוד מעט וחלפה העונה. מיד יצאו חבריו הגדעונים לאדמתו במראת, עם בהמותיהם ומחרשותיהם. לא היו שלושה ימים והעבודה הושלמה עד תומה. או יש אשר יפול אחד מהם למשכב. חבריו יסעדוהו בחליו יומם ולילה. אלה ממהרים לחיפה להביא צרכי מרפא, ואלה עושים את עבודתו בשדה.

עזרת אחים מאהבה, מעשים טובים לשמם. אין רואה לו זכות יתהה להתהדר בה, אין מחזיק טובה לעצמו. שכר מצוה — מצוה.

לא ארכו הימים ואגודת הגדעונים נעשתה לכוח משפיע בחיי המושבה. רבים התחילו להוקיר את כוחה וערכה. גם לועד המושבה נבחרו באי־כוחם של הגדעונים. ואף כי היו הנבחרים צעירים לימים השכילו לקנות מעט מעט נסיון בכל הנוגע לצרכי צבור ונמצאו ראויים לשמש בשעתם ממלאי מקום לזקנים.

אף פקידות יק"א הכירה בחשיבותם של הגדעונים. כאשר נקנו אדמות אום־אל־עלק ושוני, חפצה הפקידות לזרז את עבודת החרישה והזריעה, כדי לקיים את הבעלות על האדמה, ופנתה אל ועד הגדעונים. הועד העמיד קבוצת צעירים, והללו חרשו וזרעו את האדמה. ועד האגודה היה אחראי לעבודה כולה, ופקידות יק"א ידעה להוקיר את מרצם ומסירותם של צעירי זכרון־יעקב חברי אגודת הגדעונים.

בעונת הבציר קבלו הגדעונים עליהם את השמירה בכרמים. כל לילה היו יוצאים לכרמים חמשה־ששה גדעונים על פי התור. הם לא ישבו בחיבוק ידים עד בוא הגנבים, כי אם הושיבו מארבים בכל מקום המזומן לפורענות. והסיסמה היתה: שלום למבקשי שלום, ודורש רעה תבואנו. ואין לך גדעוני שלא ידע את לשון הארץ ומנהגיה, ואין כפר בסביבות המושבה, ששבילים לא היו נהירים לו. מאז התחילו השכנים לנהוג כבוד בצעירי המושבה ואף לבקש את ידידותם. והרבה

אגדות רווחות עד היום הזה בקרב הערבים על ה„ג'ודעון" של זכרון־יעקב, על יושר לבם ועל גבורתם.

סוף דבר: משא נפשם של הגדעונים היה:

— לנטוע בלב הדור הצעיר אהבה וכבוד להורים החלוצים.

— לקיים אהבה ואחוה בין הצעירים.

— לעורר את הכרתם.

— לנטוע בלבם אהבה למושבתם ולעזור בכל כוח להפרחתה.

*

הערה מאת המעתיק: אגודת „הגדעונים", אשר כל כך הרבה הרגישו בישותה לפני עשרים ושבע ועשרים ושמונה שנים, אשר עליה נרקמו הרבה אגדות, לא זכתה עד היום לדין־וחשבון מפורט עליה ועל מעשיה. המעתיק הצליח למצוא את כתב־היד המקורי בן עשרים ושמונה השנים, שניתן לעיל בסקירה מקיפה. ואולם עוד הרבה פעולות נעשו על ידי האגודה, אשר לא ניתנו לפרסום בכתב־יד זה, שנכתב בימי ממשלת הטורקים. מהן נציין את פעולת ההגנה העצמית. הרבה נשק הצליחו הגדעונים להכניס לארץ. כל גדעוני היה מזוין ברובה ובאקדח. וגם לשאינם גדעונים הקלו להשיג נשק. ובימים ההם היה הדבר חשוב מאד. כל זאת עשו בלי עזרה של מוסדות, בלי שום סיוע מבחוץ.

לד.

בקורו הרביעי של הברון

בשורה עשתה לה כנפים, כי הנדיב עומד לבקר בארץ.

מאז בקורו האחרון עברו הרבה שנים. הנדיב יצא מן המושבות קודר ומר נפש. כל תקוותיו התנפצו אל הסלע. האכרים, בניו אשר אהבוהו בכל לבם, ראו, ידעו והרגישו, אך נחמה לא יכלו להביא לו: גם לבם היה מדוכא ושבור. לכן כה גדולה היתה תשוקתם לראותו עוד פעם. אכן זאת הפעם ימצא נחמה לנפשו. יבוא נא ויראה, כי לא שוא עמל ויגע, כי יש שכר לפעולתו.

שטרקמט, פקידו בארץ, שלח לו באחרונה דין־וחשבון מפורט על מצב המושבות בארץ, והדברים טובים ומעודדים. לשבחו של הפקיד יש לומר, כי הוא היה הראשון, שנתן תקוה ונחמה בלב האיש, שהזדקן בינתים, שנכפף משהו, ושיבה זרקה בו... מפה לפה עברה השמועה, כי אחרי שקרא הנדיב את הדין־וחשבון של שטרקמט, חיתה נפשו, גוו הזדקף, כאילו כוח חדש הוצק בו והשיב לו עוז ורעננות עלומים. ושוב קסם לו ילד טפוחיו מרחוק ועוררו לצאת מהרה לדרך, בטרם תפתח הרעה. השנה תרע"ד — 1914.

זכרון־יעקב התנערה לכבוד היום הגדול. ועד המושבה מסר בידי הגדעונים את סדר ההכנות לקבלת פני הנדיב. הגדעונים, כמשפטם, נגשו לעבודה מיד. תקנו את הרחובות והדרכים, קשטו את הבתים, הקימו שערי כבוד. וגם הפעם עומדות להם לעזרה חברותיהם הזריזות, החרוצות, המפליאות לעשות בתבונות כפיהן ובטוב־טעמן.

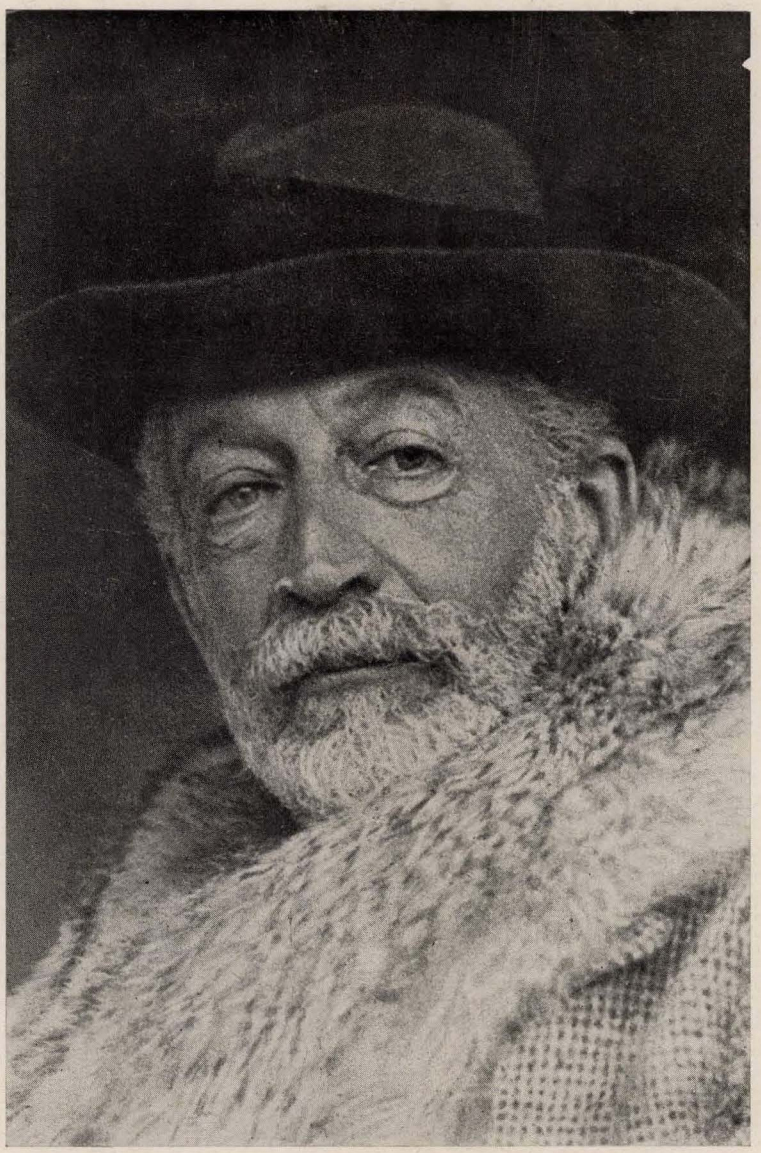
ביום הראשון, כ״ו שבט תרע״ד, 22 פברואר 1914, עגנה אניתו של הנדיב במימי טנטורה, לקראתו ירדו, לקדם את פניו בחוף, ששים וששה צעירים ותשע צעירות כולם רוכבי סוסים. כל הפרשים לבושים תלבושת אחידה: חולצות לבנות ועניבת תכלת. וכאילו לכבוד היום הגדול נתבהרו השמים, לבשו תכלת טהורה, ושמש טובה יצאה להצהיל כל פנים. בראש גדוד הפרשים רכבו שני מנגנים בחצוצרות. גם הצעירים גם הזקנים נפעם לבם ועיניהם זלגו דמעות גיל. בחוף טנטורה עמדו הפרשים בחצי גורן עגולה. אלכסנדר אהרנסון, נשיא הגדעונים, דוד שטרנברג, חבר הגדעונים, ושרה אהרנסון, נציגת הצעירות, עמדו על הגשר והקבילו את פני הנדיב. כאשר קרב הברון אל המרכבה, שעמדה מזומנה לו בקרבת הפרשים, ברך הגדעוני יצחק הלפרין ברכת „שהחיינו״ בקול רם וכל הקהל ענה „אמן״. עיני הנדיב זלגו דמעות והרבה מן העומדים לא יכלו לכבוש את סערת רוחם ונפרצו בבכי. גם הערבים מטנטורה עמדו נצבים בהדר, נפעמים מראת הכבוד.

עם הנדיב יושבים במרכבה פקידיו פרנק ורוזנהק. כל הדרך מטנטורה ועד זכרון־יעקב מקיפים הפרשים את מרכבת הנדיב, מתחרים בדהרת סוסיהם האבירים, ועיני הנדיב לא תשבענה מראות במחזה. כל הדרך שואל הברון וחוקר לכל אשר תראינה עיניו. הגיעו למעלה ההר, שם קדמו פניו תלמידי בית־הספר. אך ראה אותם הברון, ירד מן המרכבה ויצא לקראתם ברגל. תלמיד בן י״ג קרא לפניו ברכה. הברון חבק את ידי הנער בחבה, עבר מתלמיד לתלמיד, לטף את כולם באהבה וברוך. ליד בנין היקב עמדה קבוצה מזקני המושבה ונכדיה. הם הביעו את שמחת לבם, אשר זכו להקביל פניו בפעם הרביעית. והברון השיב להם דברי תודה:

אני נותן לכם ולבניכם תודה על קבלת־הפנים היפה שערכתם לי. אני שמח על בואי הפעם לזכרון־יעקב. אז, כשבאתי אליכם לפני חמש־עשרה שנה, לא ראיתי ברכה רבה במעשה־ידיכם, אולם מאז ועד עתה עשיתם חיל רב, אתם ובניכם. גרמתם לי הרבה קורת־רוח. עברתי במושבות יהודה, שם ראיתי נטיעות יפות של שקדים, אולם פה השיבותם לפקידות את נטיעות השקדים שנתתי לכם. אל תטשו את הנטיעות, הוסיפו ועבדו והצליחו, סמכו על כוח ידכם ואל תבטחו בנדיבים, אז ייטב לכם״.

וכל הקהל ענה אחריו: „יחי הברון״!

הברון הלך ברגל למושבה. בדרכו הוא שואל לאכר פלוני או אחר, חוקר

ברון בנימין אדמונד דה־רוטשילד בשיבתו

„— — תוכל לומר בשמי לאכרים שאני שמח בהם".

למעמדם של התימנים, מחבק ידי כל מי שבא לקראתו בדרך. עמדו רגליו סמוך לזכרון־העתיקה („זאמרין" לשעבר) והוא הופך פניו מזרחה, משקיף על המושבות מאיר־שפיה ובת־שלמה, על העמק הנטוע זיתים וגפנים. הוא שואל כל דבר. זוכר הוא, כי בבקורו האחרון פקד לחשוף את המערות הנמצאות בהרי זכרון־יעקב (אולי כבר אז נתן דעתו להכין לו אחוזת קבר למנוחת עולמים, אך לבו לפיו לא גלה). מכאן עשה דרכו במרכבה עד בואו לבית־הכנסת במרכז המושבה. בפתח הבית מקדמים פניו כעשרים זקנים. האורח נכנס לבית התפילה ואחריו כל הקהל. בבית קמה דומית קודש. ראש הועד אלתר אלברט קורא ברכה:

„אנו מביעים תודה גדולה וברכה רבה לברון ולרעיתו על מעשיו הגדולים לטובת הישוב בארץ הקודש בכלל ועל חסדיו הרבים עם זכרון־יעקב בפרט. אנו מביעים שמחתנו על הצלחת הישוב והלשון העברית בארץ הקודש. אנו מביאים לו בשורה, כי צעירי הארץ קשורים בכל לבם לאדמתם ולא יעזבוה".

הנדיב השיב לאמור:

„תודה לכם על ברכתכם הנלבבה. אני אומר לכם, כי אני שמח על התפתחות המושבה, ודעתי נוחה מכם. אני מבקש מכם שתשגיחו על הנקיון והבריאות, שלכם ושל בניכם. שמרו על עיני ילדיכם. עזרו לרופא שלכם בכל דבר הנוגע לבריאות, כי בריאות הגוף יסוד היסודות היא לישוב ארץ הקודש. אם תהיו בריאים תוכלו לעבוד בחריצות ולהתפרנס בעבודה, ולרשת ארץ. תנו לבכם לשכלל, לפתח, ללמוד את דרכי העבודה החדשות, ואל תהיו קופאים תחתיכם. קראתי את שם אבי על המושבה הזאת, ואני מקוה כי תכבדו את השם הזה ותהיו ראויים לו. כמו כן אני מזכיר לכם, כי תהיו שומרים את מצוות תורתנו, תורת אמת וחיי עולם, את מוסר דתנו, ואת לשוננו. היו בנים נאמנים לארצנו, למען תהיו ראויים וכדאים לשבת בארץ האבות".

מבית־הכנסת הלך הנדיב לבקר בגן הטיול. שם העיר בדבר הצורך לשמור על עצי האקליפטוסים למען הבראת המקום. בעברו ברחוב המושבה העיר וחזר והעיר על הצורך לזרוע גני־ירק בחצרות וגנות־פרחים ליד הבתים. „דבר זה — אמר הנדיב — אינו מצריך דמים מרובים והוא מנעים את החיים ומשפרם". ואל הצעירות הרוכבות פנה ואמר: „כשם שהנכן רוכבות טובות, כך אתן צריכות להיות עובדות טובות. גנות הירק והפרחים צריכים להיות מעשי ידיכן". כשעבר ליד חצרו היפה של האכר אפרים פישל אהרנסון אמר: חצר זו ראויה להיות לדוגמא ליתר החצרות". כן שיבח הברון גם את חצרו של האכר ירחמיאל הלפרין.

לפני האכרים ניצב הפעם הברון ישיש, כולו הפך לבן. כל תנועותיו העידו על

רחשי לב טמירים, כאילו הרגיש האיש כי ערב שמשו, ודבריו הפעם צוואה הם, ברכת פרידה של אב האוהב את בניו ואהוב עליהם.

בקצה רחובה של המושבה, ליד הגורן, עמד הנדיב ונפרד מאת מלויו האכרים. בהפרדו מעם זקן האכרים יוסף גרף שאל אותו הברון בן כמה הוא:

— בן שבעים ושלש.

— אם כן, אתה זקן ממני.

האכר זאב ניימן ברך את הברון, כי יזכה לבקר עוד ועוד בארץ הקודש. על זאת ענה הברון: „הנה כבר זקנתי". אז עלו הברון ובני לויתו על המרכבה והפרשים מלוים את האורח בדרכו לחדרה. קרוב לגבולות חדרה יצאו לקראתם צעירי חדרה הרוכבים. הברון ירד מן המרכבה, פנה אל אנשי זכרון־יעקב והביע להם שוב את תודתו מקרב לב על הכבוד שעשו לו, את שמחתו ואת נחת רוחו מן המושבה. ושוב שינן להם לשמור את חוקות תורתנו ואת מוסר היהדות, ושיהיו ראויים וכדאים לארץ האבות. כן גם הזהירם לנהוג מנהג ידידות עם שכנינו הערבים. „אנחנו והם בני אברהם אבינו. השתדלו כי יהיו לנו ולא לצרינו". לאחד ממלויו הקרובים אליו אמר הברון: „תוכל לומר בשמי לאכרים שאני שמח בהם".

פגישה רבת־ענין אירעה לאכר זיידע גולדשטין, בדרכו בעגלתו לירושלים, עם הברון ופמליתו, בשובם מבקורם בפתח־תקוה ליפו.

האכר גולדשטין מספר:

„— — בדרכו ראה פתאום מרחוק, בדרך פתח־תקוה—יפו, ענני אבק מתמרים ועולים, ושומרים ובני אכרים לעשרות דוהרים על סוסיהם. הוא הבין, כי אך הברון הוא החוזר ליפו מבקורו בפ"ת, ומהשתוקקו לראות את הברון פנים אל פנים, עכב את עגלתו על אם הדרך כדי לראות את הברון בעברו. העגלה הראשונה שהלכה בראש הכבודה קרבה אל המקום אשר שם עמד האכר ג. בעגלה ישבו הברון, הברונית ופקידו אשר על יהודה, ה' אברהם ברי׳ל. הא' ברי׳ל, שידע עד כמה חובב הברון את אכריו בזכרון־יעקב, כאהוב אב את בניו, לחש בצרפתית על אוזן הברון: „אכר מזכרון־יעקב". אך שמע הברון את המלים „אכר מזכרון־יעקב" — צוה לעצור את העגלה, קרא אליו את האכר גולדשטין והקדים לו שלום בחבה רבה. שכח הברון, כי מאחריו מתנהלות עוד עגלות ונכנס בשיחה ארוכה עם האכר. — — מראה הטבע הנהדר והמבורך עשה, כנראה, רושם עז על הברון, כי הדבר הראשון ששאל את האכר היה: אם בקר בפתח תקוה, פתח תקוה! הברון נפרד בלי חמדה מפתח תקוה. כל כך רב היה הרושם שעשתה עליו, ואת הרושם הזה רצה הברון, כנראה, להביע לאכר מזכרון־יעקב, ולהשפיע עליו שיבקר גם הוא בפתח־תקוה. האכר ענה מה שענה. בינתים נמשכה השיחה וארכה יותר מרבע שעה. כל הכבודה, הנוסעים והרוכבים, שהתנהלו אחרי הברון, על כרחם עמדו גם

הם וחכו עד אשר יגמור הברון את דבריו עם האכר הזכרוני. ה' פרנק, המנהל הראשי של הברון בארץ־ישראל, שישב בעגלה השניה אחרי הברון, לא הבין תחילה מה מתרחש כאן. לאחר רגעים אחדים, כשראה פרנק כיצד אכר זכרוני עומד ומשיח עם הברון לתומו, נתמלא חמה, קפץ מהעגלה, הגיח אל האכר מזכרון־יעקב, אחזו בשרוולו ורותח מכעס נזף בו:

— האדון גולדשטין, כבודו מעכב את הברון?!

— לא, האדון פרנק, הברון מעכב אותי...

ושוב נמשכה השיחה בין הברון והאכר, וכמו בלא חמדה נפרד הברון מעל גולדשטין האכר מזכרון־יעקב, זו המושבה אהובת לבבו. הברון וכל הכבודה המלוה אותו פנו אל הדרך היורדת ליפו, וגולדשטין שב לדרכו ירושלימה".

סקירה מפורטת על בקורו הרביעי של הברון באה ב„מוריה" מיום ז' אדר תרע"ד, 5.3.1914, פרי עטו של הרב חיים דב, וזה לשונו:

„עוד לפני כחודש ימים נשמע אצלנו, כי הברון רוטשילד יבוא לארצנו. סבת בואו השנה הזאת היא, כפי מה שאומרים, שה' שטרקמט, מי שהיה בזמן האחרון פקיד ראשי במושבות הברון שביהודה, ואשר זה מקרוב נשלח מטעם חברת יק"א לארגנטינה — ערך להברון, טרם עזבו את הארץ, הרצאה טובה מאד ומשמחת על התפתחות הישוב היהודי בארץ הקודש. הברון נהנה ושמח מאד על ההרצאה הזאת, והחליט לסייר השנה את הארץ.

„הדבר לא היה נודע בברור, ומספק התחילו להתעסק מעט בהכנות לקבל פניו. התחילו ליפות את בניני הפקידות, כמו בית החולים, בית הרפואות, בית הפקידות, וכאשר גברו השמועות על בואו התחילו להכין הכנות, גם ברחובות ובבניני הצבור, כמו בבית הכנסת, ועד המושבה, וגם היחידים התחילו להתעסק בנקיון וסיוד הבתים והחצרות, ובקשוט הרחובות, והקמת שערים קלועים מענפי עצים.

„גם המושבות בנות זכרון־יעקב, כמו „שפיה" אף שהיא חרבה למחצה מפני מעוט אדמתה ומעוט יושביה, וכן „בת שלמה", התקשטו לכבוד קבלת פני הברון.

„לפי ההשערה היה צריך לבוא ביום ד' כ"ב שבט, או ביום ה', ולא יאוחר מיום ו' כ"ד שבט, וצופים העמדו בחוף „קיסריה" וחוף „טנטורה" לבשר את בוא אנית הברון, וכן היו שלוחים יוצאים ושבים עם מכתבים וטלגרמות לחיפה ולחדרה בדבר פרוגרמת הנסיעה של הברון.

„כחמשים פרשים מצעירי המושבה הסתדרו לתהלוכה יפה, כולם מלובשים תלבשת אחת, כתונת לבנה, וחגורים בד תכלת. לפניהם רכבו שני רוכבים וחצוצרות התרועה בידם. גם כעשר רוכבות היו בין הפרשים. גם תלמידי ותלמידות בית הספר אשר במושבה הסתדרו בתהלוכה. התלמידים בלולאות לבן ותכלת על חזיהם, והתלמידות לבושות סינורי בד לבן וחגורות בד תכלת. כעשרים אכרים הסתדרו

ל„שומרי הסדרים" והיו מצוינים בפסים לבנים ותכולים ותמונת מגן־דוד על שרווליהם.

„בליל ו' נודע, כי למחר תבוא אנית הברון לחוף קיסריה, ומשם יעלה הברון לחדרה ומחדרה לזכרון־יעקב. בבוקר יצאו הפרשים ותלמידי בתי הספר לקראת הברון, שאמנם ירד בקיסריה, ומשם נסע בעגלה לפרדסי חדרה אשר ב„חפצי־בה" והקרובים לחוף קיסריה, אבל הוא שב ובא באניה ונסע לחיפה, וישבות ביום השבת כ"ה שבט באניתו.

„ביום הראשון שבה אנית הברון לחוף טנטורה. הפרשים יצאו לקראתו, וכאשר עלה אל היבשה ברך אחד הרוכבים ברכת שהחיינו וכולם ענו אמן. הברון נרגש מאד מקבלת הפנים, וצוה לרופאו שיצלם את הרוכבים ואת הרוכבות. הברונית נשארה באניה, והברון ופקידיו, מר פרנק ומר רוזנהק ורופאו, נסעו בעגלות שהוכנו להם, והפרשים לפניהם, ובהגיעם להכפרים „טנטורה" ו„פרדיס" קבלו פניו שייכי הערבים וזקניהם, והברון הסביר להם פנים. ככה נסעה התהלוכה הזאת כשעה וחצי עד עלותה במעלה ההר של זכרון־יעקב. בדרך התענין הברון בגבולי המושבה זכרון־יעקב ושכניה, וכאשר ראה את הכרם החדש של האכר מר ישראל לרנר המעובד יפה, שבח הברון את יפי העבודה, ושאל על בעליה. שם במעלה ההר עמדו תלמידי בית הספר, ואך ראם הברון ירד מהעגלה והלך ברגל לעומתם. אחד התלמידים, כבן שלש־עשרה, קרא לפניו אדריסה בעברית, אשר בה הביע לו דרישת שלום בשם כל חבריו, ותודה וברכה על כל מפעליו בארץ. הברון לחץ בחביבות את ידי הנער הזה, וכן החליק ולטף בחביבות את יתר התלמידים. כן הלך הברון ברגל עד הגיעו לפני היקב, ששם עמדה קבוצה מזקני ונכבדי המושבה, והביעו את שמחת המושבה על בקורו של הברון, ותודה וברכה על מעשיו הגדולים לישוב ארצנו בכלל, ובפרט להמושבה זכרון־יעקב, אשר שם אבי הברון נקרא עליה. הברון ענה על זה בצרפתית, והגנן מר רפאל כהן תרגם ליהודית, ואלה הם דברי הברון:

„הנני נותן לכם ולבניכם תודה על קבלת הפנים היפה שערכתם לי. הנני שמח על בואי הפעם לזכרון־יעקב. אז כשבאתי אליכם לפני חמש־עשרה שנה עבדתם לא הרבה, אולם מאז ועד עתה עשיתם חיל רב בעבודתכם, אתם ובניכם, ומזה יש לי קורת רוח הרבה. עברתי במושבות יהודה ושם ראיתי נטיעות יפות של שקדים, ואולם פה השבתם להפקידות א תעצי השקדים שנתתי לכם. אל תעזבו את הנטיעות. עבדו והוסיפו והתפתחו בכח עצמכם, ואַל תבטחו בנדיבים, ואז ייטב לכם".

„הברון כלה לדבר וכל הקהל קרא: יחי הברון!

„אחרי כן הציגו לפניו את החקלאי המדופלם מר מ. לויטה ומשפחתו, ועוד אנשים נכבדים. אמנם הברון לא חכה כלל שיציגו לפניו, רק הקדים לשאול לשלום כל אדם, להאכרים, להתימנים, ולכל מי שפגש בדרכו.

„עלי עשו דברי הברון רושם נמרץ מאד, וחדרו חדרי בטני, הרגשתים כמחטים בבשרי. לפני עמד בפעם הזאת לא הברון רוטשילד הצעיר — כי אם הישיש, כולו הפך לבן וחור־פנים. מכל דבוריו ותנועותיו נכרות היו היטב מחשבות לבו, כי כבר מרגיש הוא את עצמו בערוב שמשו, וכי כל היעודים הטובים שהוא מיעד לנו אינו מקוה לראותם בעיניו. הוא רק מזרז ומצוה את האכרים לטוב להם לימים הבאים אחריו. הוא נותן וחוזר ונותן עצות טובות בלי לאות, וכל דבריו הם כעין צואה טמירה וברכת פרידה מאב אהוב לבניו היקרים ללבבו. פה נשקפה לי כל אישיותו של הברון, וכל לבבו הטוב — — בכל משך הדרך מזכרון־יעקב לחדרה עוד התענין הרבה מאד בעניני המושבה, והתענין בהבצות, ואיך ליבשן ולנטען. הוא התענין גם בנחל המים העובר דרך כפר „שוני", שקנה בשנה הזאת, איך לנצל את המים לטובת הארץ. — — הוא חוה דעתו גם על דבר הנטיעות שמרבים לנטוע רק ממין אחד, ויש לחוש למשבר. הוא הציע לעשות בחינה ממטע עצי שזיפים לבנים, וכן זרז על דבר השבחת גדול הבהמות.

„בכלל לא שהה הברון בתוך המושבה אלא כשתי שעות בערך, אבל שתי שעות אלו הכילו הרבה. אנכי, שראיתי את הברון זאת הפעם הרביעית, לא ראיתיו עוד נח ושלו ברוחו כמו בפעם הזאת. הוא התיחס בחביבות לכל אחד ואחד, וקבל במנוחה גם את הבקשות (עשר בערך) שהגישו לו אנשים שונים, תחת אשר תמיד היה מתרגז כשמסרו לו בקשה. בחדרה שהה כרבע שעה בערך, והסביר פנים לאכרים, וכן לערבים. נשי המושבה הגישו לו לחם ודבש. הברון נגש שם לילד יפה עינים וקווצותיו תלתלים, והוא אוחז דגל עברי בידו. הברון אמר לו: „החזק בני באומץ ובחוזק בדגלנו — אַל תעזבנו"! מחדרה שב לקיסריה, ושם ירד לאניתו. מקיסריה יסע באניתו לחיפה. ביום ב' יסע במסלת הברזל ליתר המושבות, ואומרים שילון בהר „תבור" שמשם רואים את המושבות אשר בעמק. —"

גם „העולם" בגליונו מיום כ"ח אדר תרע"ד, 26.3.1914, מביא פרטים על בקורו של הברון, ואף מסיק מסקנות:

„ביום הראשון, כ"ו בשבט עגנה האניה בטנטורה. שם עלו האורחים אל החוף ומשם נסעו זכרונה. כל בני המושבה יצאו כשהם לבושים חג אל שער הכבוד, אשר הוקם סמוך ליקב לכבוד האורחים. לא הרחק מהם עמדו התלמידים והתלמידות של בית הספר והגן. התלמידות היו לבושות סינרים לבנים וסרטים כחולים, והתלמידים והמורים ענובים עניבות לבנות־כחולות. — מצעירי המושבה יצאו ששים פרשים לטנטורה לפגוש את האורחים. ברדת האורחים מן האניה הריעו הפרשים לעומתם תרועת „הידד", נגנו את ההמנון העברי הלאומי ואחד מהם ברך בקול רם וברגש ברכת „שהחיינו". נפעמים ונרעשים היו האורחים למראה הפרשים החסונים ומלאי העלומים האלה ויתענגו מאד על יפי רכבם על סוסיהם הדוהרים. ועוד יותר הפליאו את האורחים הפרשות האחדות, מבנות זכרון־יעקב, שלא נפלו

גם הן מחבריהן באמנות הרכיבה והריצה והוסיפו לוית־חן מיוחדת לכל התהלוכה הנהדרה. כל הגדוד הקטן הזה היה לבוש חולצות לבנות, עניבות כחולות ו„כפיות" לבנות. — בהגיע הברון להמושבה פגשוהו התלמידים והתלמידות בש׳׳ר „תחזקנה", ושנים מהם, תלמיד ותלמידה, הגישו זרי־פרחים והביעו לו ברכה ותודה על כל מעשיו הגדולים בארץ. הברון עבר דרך שתי שורות התלמידים והתלמידות, לחץ באהבה ידי הפעוטות ומביעי הברכה ונגש לזקני המושבה, שפגשוהו גם הם בברכה מיוחדת. הוא השיב ברכה למברכים ותודה על קבלת הפנים היפה, הביע את שמחתו הגדולה על קדמת המושבה ואחר עלה לזכרון „הישנה", השקיף מעל ראש ההר ל„שפיה" ול„בת־שלמה" ונכנס לבית הכנסת, שהיה מלא מפה לפה. החזן התפלל בשלומה של מלכות ואת התפלה המיוחדה הנהוגה כאן בשלומו של הברון ומשפחתו. — ראש המושבה קרא ברגש גדול את אגרת הברכה, שהמושבה הגישה לאורח הנעלה. אחרי קחתו את האגרת מידי המברך קם הברון והודה בדברים חמים על הכבוד שנעשה לו ודברי הברכה שברכה אותו המושבה, וזרז את האכרים, כי יוסיפו לעבוד גם מכאן ולהבא בחריצות ולשכלל עוד יותר את המושבה הזאת, החביבה עליו מאד בהיותה קרואה על שם אביו. — ומשום שהברון בקש לבקר גם את חדרה וגם את הככר הגדולה כעשרים אלף דונמים, שקנה עתה בין זכרון וחדרה (קנית האדמה הזאת כבר נגמרה ומעתה כבר הגיעו כמעט לידי אחוד: זכרון, חדרה וכרכור). לא שהה הברון בזכרון בלתי אם שעה וחצי. — — כמובן אי אפשר עדין לדבר על תוצאות בקורו של הברון בארץ־ישראל. הן הוא שהה בארץ רק ימים מועטים, כשני שבועות, וראה הרבה הרבה דברים וספג המון רשמים חדשים, אשר לא קוה אליהם. זאת אומרת שעוד טרם נעשו מסקנות בקורו בהירות כל צרכן גם לו לעצמו. ואעפ״כ הנה אנחנו, אשר ראינו את מעשיו של אורחנו הנעלה ואשר שמענו את דבריו ואת הגות לבו כל ימי שבתו אתנו והתהלכו בתוכנו, יודעים כי רב וגדול הוא מאד ערך הבקור הזה וסופו שיהיה לברכה לישוב לעתיד הקרוב.

„ראשית כל, הנה ראינו שקמה ונהיתה ההרמוניה השלימה בין בני הישוב ובונה הישוב, אשר אליה אנו מתפללים זה חמש-עשרה שנה, משעת עליתו או, ביתר דיוק, משעת יציאתו הקודמת של הברון מארץ ישראל. הברון ראה בעיניו מה הוא לישוב העברי כולו, עד כמה מלאים כל הלבבות תודה נאמנה וחבה אין קץ לו ולמפעלו הנפלא. אף ראינו אנחנו עד כמה פתוח הוא הלב היפה והטוב הזה לכל עניני הישוב ולכל בניו, הגדולים עם הקטנים. ראה ראינו כולנו, שאבי הישוב העברי החדש ובני הישוב העברי החדש לב אחד ורצון אחד להם — גדולו, חזוקו והתפתחותו של הישוב לכל מקצועותיו וצרכיו.

„הברון ראה תיכף בשעה ראשונה כשדרכו רגליו הפעם על אדמת ארץ ישראל, שהעמל אשר הוא עמל זה שלשים שנה בישוב הארץ עשה פרי הלולים,

שהמציאות עלתה הרבה אף על הפזיזים שבדמיונותיו וכי אף גרעין אחד מן הזרע אשר זרע הוא לא יצא לבטלה, כי אם עשה מאה שערים. ועתה צריך להוסיף ולזרוע ולהרחיב את הישוב העברי בארץ; כי יש שכר רב לפעולה זו והשעה היא שעת הכושר לעבודה רחבה ומתוקנה.

„הברון ראה, כי לא רק דור אכרים שבעי לחם קם בארץ ישראל אלא שקם בה גם דור עברים שלמים ברוחם ובנפשם, אנשים הנותנים את נפשם להחיות את עברו הגדול של העם ולעשותו יסוד והתחלה לעתיד נהדר, עתיד עברי, עתיד לאומי, עתיד מקורי, שלא ידענו כמותו מיום לכתנו בגולה. ופחד ורחב לב אורחנו הנעלה, ואין ספק שדור התחיה, דור הצעירים העברים אמיצי הגוף ובריאי הרוח הוא שעשה עליו את הרושם היותר עמוק מכל מה שראו עיניו בארץ". — —

*

אותה שנה זכתה המושבה לקבל עוד אורח חשוב. ביום שני לפסח תרע"ד, 12 אפריל 1914 בקר במושבה מורגנטאו, ציר ארצות הברית בקושטא. האורח נאם לפני אנשי המושבה בבית הכנסת ונתן תקוות בלבם. הוא הכריז לאמר, כי הישוב החדש בארץ־ישראל עשה רושם על כל העולם. כל יהודי נושא עיניו אך ורק לארץ־ישראל. ומתוך התלהבות גדולה עזב את המושבה.

ביום ב' ר"ח תמוז תרע"ד הגיעו לזכרון־יעקב 25 נפשות מפליטי אישטוב (סרביה), בעירום ובחוסר כל — פליטי חרב המלחמה. לפי עדותם של צעירי המושבה, שהשתתפו במלחמה הבלקנית ואשר הכירו את הפליטים במקומות מגוריהם, היו הללו בעלי בתים, סוחרים בעלי נכסים, שנעקרו ממקומם בעקב המלחמה. בתיהם נשרפו ורכושם נחרב. במקלם ובתרמילם הלכו לירושלים לבקש מקום מנוחה לנפשם הרצוצה.

ובקר בשנה זו במושבה גם נחום סוקולוב, לכבודו נקראה אספת עם.

רק שלשה חדשים עברו מאז בקורו של הברון, ועל פני האופק נראו ענגים שחורים, הרת זועות וחרדת אלהים. הישוב העברי בארץ, כל מפעל הגאולה, עתידות הציונות — עמדו בפני סכנת כליה והשמד.

ביולי 1914 פרצה מלחמת העולם.

לה.

מלחמת העולם הראשונה

פרצה המלחמה. הארץ נתקה מכל העולם. נכרתו הדרכים. צרכי חיי נפש אזלו תמו מן השוק. השלטונות הטורקים, שלא נתברכו במדות תרומיות גם בימי שלום והתאנו תמיד לישוב העברי, עכשו, כאשר הוזקקו לספק את כלכלת צבאותיהם,

פשטו זרועם ולקחו מכל הבא ביד. החרימו מן האכרים עגלות ובהמות, החרימו את היבול, את צנורות הפרדסים ואת חוטי־הברזל הדוקרניים מגדרי הכרמים והשדות. מטעם הממשלה הוכרז אסור על תוים ציוניים של הקרן הקימת לישראל ועל תמונת הרצל. נתכו גזרות השכם והערב, פעם „סוכרה" — עבודת חובה בצבא, ופעם „יסאק" — סגירת דרכים ומניעת מעבר, ואין אתה יכול לאסוף את התבואה מן השדה, להעביר את הזיתים מן הכרמים ולהכניס את הענבים ליקב. גרגרי התבואה נושרים בשדה, הזיתים מצטמקים ונופלים ארצה, אשכולות הענבים מרקיבים — עמל שנה תמימה כלה ואובד.

אימת־מות נפלה על הישוב הקטן.

הממשלה, כידוע, נתנה עיניה לרעה במפעל הישוב היהודי בארץ מתחלתו. כמעט התחילה תנועת העליה לארץ, נחפזה הממשלה הטורקית, חרף הבטחותיה, לתת מכשולים לפני העולים, ואף אסרה את העליה לגמרי, — מפחד „פן ירבה" בזמן מן הזמנים והיו לכח בארץ, ופן גם תקום מדינה יהודית. גזרת השלטון בדבר בנין בתים בישובים היא מן המפורסמות. חגיגה פומבית היתה טעונה רשיון, והרשיון, על פי רוב, לא ניתן. הצגת מחזה לא הורשתה. מנהג ה„בקשיש" היה מקובל על כל ספירות השלטונות, למן הפקיד הקטן ועד הגדול, והשחית בהם כל מדה טובה. השוחד יענה את הכל, ובלעדיו לא ירים איש את ידו ואת רגלו. שיטות המיסים והארנוניות הצרו את צעדיו של המשק החקלאי. קיצורו של דבר, גם לפני המלחמה עמדה הפוליטיקה הטורקית כצר לישוב העברי ונתכוונה לצמצמו עד לידי מיעוט דל בן 15.000 נפש, מעין עדה קטנה, בטלה ומבוטלת בארץ.

ואילו הציונות נשאה נפשה למפעל כביר, לקניית קרקע ללא הגבלה, לעליית המונים באין מפריע, לתנועת בנין באמת מדה רחבה. כל הצעותיהם ושדוליהם של עסקני הציונים בקושטא נתקלו בצור.

כיצד יבקיעו את הצור הזה ומה כחו של הישוב הקטן בארץ?

אמנם היה לישוב העברי דבר אחד חשוב, היה לישוב נוער, אשר כסמל לו יצוינו „הגדעונים". כדוגמתם היו פזורים במושבות הראשונות בחורים צעירים ובריאים שאהבו את עמם, שנתקשרו קשר בל ינתק לאדמתם. צעירים אלו, שנתחנכו על ברכי המסורת, שדברי ימי עמם היו נהירים להם, וגבורי ישראל מדור־דור עמדו לפניהם לאות ולמופת, היו מוכנים ומזומנים למעללי גבורות ולא נרתעו מאימת המלחמה. ואולם למען מה ולמען מי יצאו שכם אחד עם הטורקים למלחמה?

*

אמנם היתה תנועה בישוב, עודדו את הצעירים להתנדב לצבא הטורקי. קבוצת צעירים מזכרון־יעקב, כעשרים איש ובראשם אלכסנדר אהרנסון, התנדבו לצבא הטורקי. קוה קוו הצעירים, כי הממשלה תדע להעריך את מסירותם

בשעה קשה ובבוא היום לא תקפח את שכרם. ואולם תקותם היתה למפח־נפש ותוחלתם נכזבה עד מהרה.

אברהם וכסלר, חבר הגדעונים, מספר: „— קריאת הממשלה הטורקית להתנדבות עברה גם בין חברינו, ואלה נקראו למועצה עם נשיאנו אלכסנדר אהרונסון, מתחת לעץ מצל. בסופה של מועצה זו הוזמנו כל צעירי המושבה במוצאי שבת קודש לאספת עם בקלוב. הנואם הראשון היה אלכסנדר אהרנסון. הוא אמר בין שאר דבריו, שאנו כולנו צריכים להיענות לקריאת הגיוס, שאנו יושבים בארץ זו ויש להוכיח לממשלה הטורקית, כי הישוב העברי בארץ נענה לקריאה מתוך נאמנות לממשלה, בתקוה כי יום יבוא והממשלה גם היא תעריך את קרבננו ותכיר בזכויותינו בארץ הזאת. דבר גם אבשלום פינברג. אף הוא קרא אותנו להתנדב כאיש אחד לצבא התורכי, כי בה, בהתנדבות זו, גם גאולתנו השלימה. רק שעה אחת עברה, אנו הורשינו ללכת לבתינו להחליף בגדינו, וכשחזרנו מצאנו כבר דיליז'נסים מוכנים להסיענו בדרכנו לחיפה. עמנו, 35 צעירים, נסע גם המוכתר י. י. נידרמן, כדי להתיצב בפני הקומנדנט שוקרי בי. על הדיליג'נסים הניפונו את הדגל הלאומי ואת הדגל התורכי. אך הגענו לשערי חיפה עם שחר, וג'נדרמים פקדו עלינו להסיר את הדגל הלאומי ולהצניעו. היתה זו אכזבה ראשונה. כולנו נבדקנו על ידי רופא ונשלחנו חזרה לבתינו, להמתין עד שתבוא הפקודה להתיצב לצבא. והפקודה לא אחרה לבוא".

ממיטב הצעירים הלכו והתנדבו, עם נשיאם אלכסנדר אהרנסון בראשם: אברהם משה קופרמן, י. פומרנץ, אשר ברקוביץ, אהרן צבי אהרנסון, צבי אפשטין, דב לייטנר, יוסף דוידסקו, אשר גרף, יצחק הלפרין, יעקב בן־צבי, אברהם וכסלר, יעקב שפירא, צבי אברמוביץ, דב אפשטין, יהודה קרניאל, יוסף גולדשטין, יצחק וילדר ועוד. יהודה קופמן נשלח לעוג'ה אל חפיר, הרחק אל המדבר.

פרטי התנדבות זו ופרי תוצאותיה נמצאו כתובים בספרו האנגלי של אלכסנדר אהרנסון „עם התורכים בארץ־ישראל". קטעים מעט מן הספר באים ללמד על מצב הדברים:

„לא היתה כל שאלה — אמור שם — בדבר כושר גופי לעבודת הצבא. הייתי צעיר, חזק ובריא — ואף אלמלא הייתי בריא, הרי הבקורת הרפואית של הטירונים התורכים לא היתה אלא חוכא ואטלולא. הקציניים המגייסים היתה להם תיאוריה משלהם, שעל־פיה אין לך אדם שיהא פסול לעבודת־הצבא. — תיאוריה זו בקשה להוכיח את אמיתותה על־ידי התחבולות החריפות, שהערבים השתמשו בהן כדי לפטור עצמם מן הגיוס. המשמעת החמורה של האימון הצבאי היא בשביל הפראים הללו גיהנום ממש, ובמשך כמה שבועות קודם שבאים קציני־הגיוס הם מכלכלים את עצמם בעשבים רעים ובסמים חריפים. מסגפים עצמם בצום, מפתחים

בקרבם כל מיני חליים, עד שמגיעים באמת לידי תשישות גמורה. מהם עמדו בסרבנותם לגיוס עד כדי כך, שכרתו מידם אצבע אחת או אף שתי אצבעות. אבל הקצינים למדו להכיר את התחבולות הללו, ומועטים היו הערבים, שהצליחו להתחמק דרך חורי מכמרתם. ראיתי תריסרים של ערבים מובלים על גבי גמלים או סוסים, מפני תשישות גופם, ומוכנסים לעבודת הצבא מתוך מכות אכזריות. החולים והמתחלים זכו לגורל אחד. אירע לעתים תכופות, שכמה מן הטירונים מתו אחר יומם הראשון לחיי הקסרקטין.

„ביחד עם 20 מחברי התיצבתי בתחנת־הגיוס בעכו. היינו סבורים, שלאחר שירשמו את שמותינו יתירו לנו לחזור לבתינו כדי לקחת עמנו מעט כסף, להכין לנו מלבושים כראוי לצבא, ומזון, וגם כדי להפרד מבני־משפחותינו. אבל, לתמהוננו, הובלנו אל החאן או הקאראוואנסראי ונכלאנו בחצר גדולה ביחד עם כמה מאות ערבים. השעות עברו. הלילה ירד עלינו והוכרחנו לבסוף לשכב על האדמה. זה היה ליל בלהות. רק מעטים מבינינו עצמו עין. עם הנץ־החמה בא קצין וגרש אותנו מן החאן. מכל אלה שנמצאו שם נבחרו כשלוש מאות איש (בהם ארבעה צעירים מזכרון־יעקב ואני בכללם) והללו נצטוו להכין עצמם לדרך לצפת — ששימשה מקום־החניה של גדודם. לדרישותיהם, שיתירו להם לחזור לבתיהם כדי להפרד מבני המשפחה, לא שמו לב. וכבר באותו בוקר נמצאנו בדרך העולה לצפת — המון רב־פנים ושבע רוגז.

„היה זה מהלך של ארבעה ימים — ארבעה ימים של חום, אבק וסבל פיסי. שמש ספטמבר צרבה אותנו בלא רחמים, ואנו משרכים דרכנו בשבילי המקום המשובשים, הזרועים גומות ואבנים מידרדרות. לא היה בכך משום רעה גדולה ביותר, אילו היינו לבושים ונעולים כראוי; אבל עד מהרה התחלנו מקנאים בערבים לבושי הסחבות, שהלכו יחפים, ולא שמו לבם לאבנים החדות. לגבי הערבי לא נועדו הנעלים אלא לצרכי הטקס שבתוך הבית; כשהוא צריך ללכת בדרך רחוקה הריהו חולץ אותן, מפשילן על שכמו ובוטח בכפות רגליו הנוקשות כקרן.

„למרבה הרוגז לא הכינו להם הקצינים התורכים, מתוך פאטאליסמוס זה המציין אותם, שום צידה. צרכי מזון צריכים היינו לקנות בצדי־הדרך בכספנו שלנו, שכבר מלכתחילה לא היה בו כדי צרכנו. הערבים היו במצב איום. רובם לא היתה בידם אפילו פרוטה אחת, וכשהתחיל הרעב מציק להם, התחילו בוזזים את הישובים הקטנים שבצדי הדרך. מהתחלה צנועה של ביזת עופות־בית עברו לביזה גדולה יותר, והקצינים לא מנעו אותם מכך. הם היו נכנסים לתוך הבתים, עולבים את הנשים ונוטלים מכל הבא ביד. פעם בפעם היינו רואים, כיצד הערבים תופסים סוס או חמור שרעה סמוך לדרך, ומעמיסים עליו שלל מרובה כל־כך, שהבהמה כמעט כרעה תחתיה. באותו זמן עצמו היו חבריהם עוצרים את בעליו

הבוכה ומונעים את החזרת רכושו. סופו של דבר היה, שלפלוגת הטירונים נספחו בדרך המוני־אכרים, שבקשו, תבעו וניסו להשיב את רכושם שנשדד. דבר זה לא הביא להם כמעט שום תועלת, אף־על־פי שאחדים מהם הלכו עמנו עד צפת".

להלן מספר המחבר על המחנה וחיי המגויסים:

„מסגד עתיק עזוב — ניתן לנו לקסרקטין; שם, על רצפת־האבן החשופה, חבושים בערבוביה, עיפים מכדי לשים לב ללכלוך ולרמשים, עשינו את הלילה הראשון שלנו בתור חיילי השולטן; אור הירח הצח כחלב זרם פנימה דרך כל סדק וחור. ועטלפים עפו מסביב לתקרה המקומרת מעל לגופותיהם של הטירונים.

„למחרת העירוני בחמש. המעמקים השחורים של הבאר, שנמצאה באמצעיתה של חצר־המסגד סיפקו מים שנקיונם היה מוטל בספק, — לרחיצה, לכביסה ולשתיה; אחר־כך ניתנה לנו ארוחת־בוקר — הארוחה הראשונה שלנו על חשבון הממשלה, והיא אורז מבושל, מוגש בקערות בדיל, שכל אחת מהן הכילה מנות לעשרה אנשים. לפי מנהג המזרח התישבו האנשים על הרצפה מסביב לקערה והתחילו בוחשים באצבעותיהם בתוך האורז. מתחילה היו מנהגי־אכילה אלה מביאים אותי במבוכה ובמשך זמן ידוע הייתי אוכל כשאני נועץ מבטי במנה, שלא לראות את הערבים, הממלאים את כפות־ידיהם אורז, לשים אותו לכדור ומבליעים אותו לתוך פיהם, והכדור מתבלט דרך גרונם הרזה בהשתלשלו אל קרבם.

„באותו בוקר חילקו לנו מדים. בגדי־השרד התורכים נשתנו מאד בחמש השנים האחרונות בשל השפעת־עקיפין של הגרמנים. גוון המכנסים היה חאקי, שהיה ירוק במקצת מזה של מדי הצבא הבריטי, והגזרה שלהם היתה אירופית מצויה. המדים כללו גם חיתולי־רגלים ונעלים טובות; הדבר המיוחד שבמדים אלה היה הכובע — תרכובת משונה וגסה של התרבוש והכובע הגרמני, שתוכנה על־ידי אנוור פחה כדי למזג את הדת עם המעשיות, ושנקרא לכבודו בשם „אנווריה". המדים בכללם היו משובחים, אבל, לגועל־נפשנו, לא מצאנו אף תלבושת חדשה אחת בכל הערימה המגוונת, שהובאנו אליה. הכל היה ישן, מזוהם ופסול לשימוש. והרעיון שאנו לובשים אולי בגדיו של איזה לגיונר ערבי, שאפשר מת מחולירע במכה או בתימן, החרידה אותנו. לאחר היסוס־מה נגשנו, אני וחברי, אל אחד מן הקצינים והצענו לו לקנות בגדים חדשים בכסף, שציפינו יום־יום לבואו מאת משפחותינו. הקצין, שהריח ריח של טובת־הנאה, הסכים לכך.

„הימים והשבועות שבאו אחר־כך היו מלאים עבודה. מן הבוקר עד הערב ידענו רק תרגילים ותרגילים. נתחלקנו לקבוצות של חמשים, וכל קבוצה נמסרה לפקודתו של N. C. O. (סגן מפקד) צעיר מבית־הספר הצבאי של איסטאמבול או דמשק, או לפקודתו של אחד ערבי, שכבר שירת בצבא כמה שנים. עבודתם של המדריכים הללו היתה קשה. השיטה הצבאית הגרמנית, שהונהגה זה לא כבר,

היתה זרה להם יותר מדי. הם היו מערבבים את השיטה החדשה בישנה וסופו של דבר היה, שלפעמים קרובות אי־אפשר היה למלאות את פקודותיהם. שבועות שלמים נתבזבזו כדי להכניס למוחותיהם של הערבים את שמות חלקיו השונים של הרובה וכיצד צריך לנקות אותו — אף־על־פי שיש להודות, שאחר ששלטו בידיעות הטכניות הללו נעשו קלעים מעולים. פעולתם היתה עלולה להיות חשובה יותר אילו היו מתאמנים יותר בקליעה למטרה. אבל כבר בראשית האמונים הרגשנו במחסור של נשק. מחסור זה ניסו המדריכים למלאות בהקפדה יתירה. שוט־העור הרך, הגמיש והדוקרני, הנמצא תמיד בידי הקצין התורכי, לא ידע שביתה מעולם. ואין לתמוה על כך, כיון שהערבי מכבד רק את הכוח הברוטאלי. הוא עצמו נוהג כך בכל קרבן הנופל בידו. והוא מצפה למנהג זה גם בו עצמו מצד הגבוהים ממנו.

„הידיעה על הכרזת־המלחמה מצד תורכיה — עוררה בגדודם של בני זכרון־יעקב המולה נוראה. הערבים השמיעו כמה הערות מרות נגד גרמניה. „מפני מה לא סייעו לנו במלחמה נגד האיטלקים בזמן ההתנפלות על טריפולי?" היו אומרים. „עכשיו כשהיא נמצאת במצב קשה, היא מושכת אותנו לתוך מלחמה". אבל דעותיהם נשתנו עד מהרה. קודם כל, נודע, שתורכיה נלחמת ברוסיה, ורוסיה נחשבה להשונא הגדול בהא הידיעה. גם הידיעות בדבר נצחונותיהם של הגרמנים השפיעו עליהם השפעה מרובה. הם התחילו מתפארים ומתרברבים; והחזון של שוד האירופים, יהודים ונוצרים, הכריעם להאמין, שמשטר רצוי מאד הולך וקם. בוקר אחד קראו לכל החיילים היהודים והנוצרים והודיעו להם, שעליהם לשרת ב„פלוגת העבודה". תכליתה של פעולה זו היתה, בפשטות, להחניף לתושבים המושלמים ולקנות את לבם ולהעמיד באותו הזמן את היהודים ואת הנוצרים, שהתיחסו ברובם באהדה למעצמות זרות, במצב, שבו יהיו פחות מסוכנים עד כמה שאפשר. נשקם פורק מעליהם; את מדיהם לקחו, והפכום ל„גנגסטרים", שנידונו לעבודת־פרך. החיילים הטובים ביותר בכל המחנה הובלו לעבודה במריצות ובאתים על־ידי ערבים מזוינים ברובים, שאגב, היו מלגלגים עליהם. תכליתה של עבודה זו היתה לסלול דרך בין צפת וטבריה — חוליה בדרך־המלך הצבאית מדמשק לחוף־הים, שהיתה מיועדת לשמש את תנועת־הצבא לשעה שמסילת־הברזל תקולקל. לדרך זו לא היתה אף־על־פי־כן כל חשיבות תכסיסית תכופה בשביל ההתקפה על סואץ.

„מחמש בבוקר עד שבע בערב עבדנו קשה, עבודת־פרך. ניתנה לנו שעה אחת של מנוחה בצהרים. כל עוד היה בידנו כסף, אפשר היה לנו לקבל מן הנוגשים שלנו הנחות כל שהן; אבל הכסף אזל עד מהרה ולא נשאר לנו אלא לסבול. המריצות שהשתמשנו בהן היו רכושה של חברה צרפתית, שקבלה עליה לפני המלחמה לסלול כביש לבירות. שמן למשוח בו את גלגלי המריצות לא ניתן לנו,

וכך נוספו על הקושי שבדחיפת המריצות גם רעש והמולה עד כדי טירוף. יום אחד הסברתי למפקח, שאם לא ימשחו את הגלגלים בשמן, יישרפו הצירים. הוא הסכים לדברי, אבל צוה, שעל הפועלים עצמם לדאוג למצוא להם שמן ומשחה בשביל הגלגלים".

בהמשך דבריו מספר אלכסנדר אהרנסון, כי שמועות מרות ומדאיגות התחילו מגיעות מן הבית ומן המושבות. תחת כסות ה„החרמה" פשט השוד. במושבות כמעט לא נשארו צעירים מוכשרים להגנה. מעשים שראו עיני המחבר מקרוב הגדילו בקרבו את החששות ואת הדאגה, והוא החליט בלבו לעזוב את הצבא ולחזור למושבתו. הוא יודע, ש„תשעה מכל עשרה קצינים תורכים אפשר לשחד בכסף" ועוד זאת הוא יודע, כי אותו „המפקד בצפת איננו אותו קצין עשירי".

„אבל הכל היה אפשר בתורכיה. התחלתי בפעולה, ולא עברו שבועיים ימים, וכבר שיחדתי חצי תריסר קצינים, מן הקורפוראל ועד הקפיטאן, וקבלתי את הסכמתם של השלטונות העליונים לנסיעתי, בתנאי שאשיג תעודת־רופא, שאינני מיכשר לשרת בצבא".

„הדבר נעשה בזמן קצר, אף כי לפי מראה פני הייתי בריא והרופא התקשה למצוא בי מחלה כל שהיא. לבסוף עמד הרופא על ההנחה, שיש לי „עודף של דם". עם תעודה זו בידי שלמתי את הכופר בסך 200 דולאר, שהומצאו לי על־ידי משפחתי, ועזבתי את הקסרקטין".

כופר שלמו גם צעירים אחרים, חבריו של אלכסנדר אהרנסון, וכולם חזרו לזכרון־יעקב. הם מצאו את מושבתם שרויה בעצבות ודכדוך נפש. הוכרז מצב מלחמה ואסור לצאת מפתח הבית אחרי שקיעת החמה. המושבה מלאה חיילים, ותושביה מוכרחים לסבול כל מעשה גס ומחפיר.

אחד הצעירים הגדעונים, יוסף דוידסקו, שנתגייס גם הוא לצבא התורכי, מספר ביומנו:

„— — המצב במושבה איננו משמח. הממשלה מכבידה ידה. הכל נאנחים. גוזלים מן החקלאים את בהמות העבודה, את יבול הגורן שעשו בזיעת אפם, בצרות וביסורים. אין האכר מכניס אלא חלק ממנו, הממשלה לוקחת כרצונה. כל גבר, שאיננו זקן במדה ניכרת, נתון תמיד באימה ופחד של שוטרי הז'נדרמריה: הם תופשים ביד אחת כשהיד השנית פתוחה, אין הראשונה מרפה כל עוד השנית ריקה. נלאו אנשינו לתת כסף. יש מהם נתפשים פעמים מספר בשבוע. רוב החפשים הנמצאים במושבה, כידוע, שוחררו באמצעים שונים, ולפיכך לא רצו ללכת אחרי הז'נדרם לחקירה, ותוקעים בידיהם כרצונם. אפילו אלו ששוחררו כחוק, כשרים לכל הדעות, בוחרים לתת שוחד, כי זה הנואש מתוחלתו לא ירפה מטרפו, אף יניף שוטו, וכזאת ינהג ז'נדרם, ולא אחרת ינהגו הממונים עליו מנהג פראים, הגוזלים

ומענים את הנפש ואת הגוף. יחס זה של השלטון לישובנו, מרמז ברורות על הרס גדול, על בטול חלומנו לגבי עתידנו, מעורר את חמתנו, ויש אשר נרגיש עצמנו כשרויים בתוך שורות אויב. — — המחנה עדיין לא מסודר. גם כאן מסתדרים בכנסיה, זו צרה מהכיל את כולנו. בחדרים צפיפות איומה. ישנים צמודים אחד בשני. אותנו השכינו עם ערבים בחדר צר וארוך, שוכבים שתי שורות לאורך החדר הצר, ורגלינו מתנגשות. כל הלילה בועטים זה בזה, ומוכרחים לשכב ישר, אין אתה יכול להזיז יד, פן תחבק את שכנך השוכב לצדך, והוא מתעורר ומגמגם או מקיץ, גוער ומקלל. כעשרים איש אנו ישנים בחדרנו זה. רוצים אנו לדבר אל האופיצרים שלנו, לבאר ולהסביר להם את דבר הדוחק והצפיפות, כדי לבקש מקום אחר, או שלפחות יפרידו אותנו מן הערבים, או לפחות מאותם השורצים כנים, אבל האופיצרים עסוקים מאד, ואין אפשרות לדבר אליהם. עכשיו נחלנו מפלה מביש ה: שכנינו הנחילו לנו כנים גדולות, ממש „צפרים". עד שהיינו כמותם: יוצאים אל האויר, אל מול קרני השמש המחממות, פושטים את הכתונת ופורשים אותה על ברכינו, ומלקטים מן הציד הרב, כנים שמנות ובריאות, כמותן לא ראינו מעודנו... עושים זאת ומתלוצצים, מפצחים אחת אחרי אחת בין צפרני אצבעותינו, שכוסו שומן לבן. אבל עד ארגיעה. בא הלילה ושוב אנו מגרדים בגופנו, ואך יהיה מזג אויר חמים ונוח, אנו חוזרים לערוך בכנים טבח. אין מפלט. גם אנחנו במלקטים"...

„— — הרופא התקרב אלינו וקרבנו אליו, התנהג אתנו לא כאופיצר אלא כאח ממש. הוא הרגיש את עצמו בחברתנו בטוב, כך אמר לנו. מרבה לשוחח אתנו שעות ארוכות, ומפיו נודע לנו על אודות פקודה, האומרת להעביר את היהודים והנוצרים אל פלוגת העבודה (עמליה). אותנו אין מעבירים. האופיצרים הודיעו שאנו נאמנים ומסורים מאד ואנו משמשים בסהר האדום. — — האופיצרים לא חפצו כנראה לותר על „צנור היין" וזכינו בחופשה. בימי שהותנו בבית אנו נמלאים חרון וכעס. צורתנו החיצונית אינה מתאימה עם רחשי לבותינו. אין בית שאין נאנחים בו. לוקחים הכל, ומי שאינו נותן ונכנע — לוקה קשה. יד התורכים בכל: בתבואה, בבגדים, במרבדים, יצועים, מטות, מזרנים, בבני אדם שנתבעים לצבא באונס. ושוב גוזלים בהמות־עבודה. צעירים נמלטים עם הבהמות, נחבאים בעבי יער ונושאים סבלם בשתיקה, עד אשר יצאו החיילים מן המושבה. גם בלכתם בשדה אחרי המחרשה עיניהם מביטות בפחד על סביבותיהם, פן יופיע חיל, ובכיס אין מעות־שוחד... להשאר במושבה ולהסתכל בכל הנעשה בה, פרוש הדבר להתפקע מכעס. אנו נמלטים למחנה, אך מה תועלת בכך, אם גם במחנה לבנו הומה למתהווה ולנעשה במושבתנו. — — פג החלום להיות חילים נאמנים לדגל התורכי. אנו שואפים להשאר בנים נאמנים למולדתנו, אך לא תחת יד השלטון התורכי. אנו רוקמים, מהרהרים על פעולות עזרה כדי להאיץ את הגאולה, כל איש מאתנו נכון לסכן הכל, ובלבד"...

*

למה קנתה גרמניה את תורכיה לבת־ברית לה?

„לגרמניה היה צורך מוחלט בארץ־ישראל — אומר בספרו אלכסנדר אהרנסון — כדי להגשים את חלומותיה האימפריאליסטיים. זה לא היה מקרה סתם, שהביא את הקיסר לדמשק בנובמבר 1898 — בדיוק באותו חודש, שבו נתקבל קיצ׳נר בלונדון בתשואות כנוקם דמו של גורדון — כשהביע את המשפט המפורסם על קברו של צלח א־דין: „אמור לשלוש־מאות מיליון המושלמים שבעולם, שאני ידידם". הכל ראו צלומים של דמות הקיסר, לבוש בבורנס מוזר, שתוכן על־ידי עצמו (ומעליו מתנוסס להפארת הקובע הפרוסי), מעטים יכלו גם לראות את הציור ההיתולי של קאראן ד׳אש (שהיה נושא לחליפת־מכתבים דיפלומטית) שתיאר את הקיסר, בלבושו המזרחי, בשעה שנכנס לירושלים רכוב על חמור. עמי־אירופה לעגו לביקור זה ולתכליתו הגלויה, אבל זה היה חלק מן התכנית, שרכשה בשביל הגרמנים את הזכיונות לבנין מסלת־הברזל קוניה — בגדאד, ושמסרה לרשותם את העמק הכפול של הפרת והחדקל. על־ידי קוים צדדים שבתכנית, לפי הפירמן, נמצאה בידם בפועל ההשגחה על דרכי סוריה, שהוליכו לים התיכון מול קפריסין ולעמקי הלבנון. כמו־כן היתה בידם גם ההשגחה על שלשת דרכי ארמניה, קאפודוקיה, הים השחור והענף הטראנס־קוקאזי של אירופה, מאראש ומרדין. הם היו שולטים גם בדרכי פרס המוליכות לאורוס ולטהראן; ואחרון אחרון — לענף המפרץ של זובייר. מסילות־ברזל אלו מסרו בידי הגרמנים את ההשגחה על פרס, שממנה קל להתקין דרך להודו: בסוריה עוברת המסילה לסואץ ולמצרים, שבה השתמשו בפברואר 1915. כדי להגשים את חלומות־המזרח הללו, לא הסתפקו הגרמנים בזכיונותיהם לבנין מסילת־הברזל. ממשלתם עשתה כל מה שהיה בכוחה כדי לתמוך בהתישבותם של הגרמנים בארץ־ישראל. טחנות גרמניות, בטלות במשך מחצית־השנה מעבודה, היו מצויות על פני הארץ, בתי־מלון גרמניים נפתחו במקומות, שתיירים מבקרים בהם רק לפעמים רחוקות. מהנדסים גרמניים נראו עוסקים בעבודות־מדידה, קידוח, רישום. המתישבים הללו היו מאספים אספות בכפרים ערביים והיו מספרים לילדיהם הנבערים מדעת על גדולתה של גרמניה, על שאיפותיה הטובות ועל מזימותיהן של אומות אחרות".

הקורא עלול להאמין, כי הדברים נכתבו בעצם המלחמה הזו, מלחמת העולם השניה, ולא הוא. הספר, שממנו הובאו דברים אלה, הראוים לשמש סמן מובהק גם לבעֵרת־ימינו השניה, נכתב ונדפס בארצות הברית, בעצם מלחמת העולם הראשונה.

לגבי מזימותיה וכוונותיה של גרמניה — דבר לא נשתנה.

והנה בו בזמן שתורכיה מתחברת לגרמניה הוכרז על ביטול הקאפיטולאציות, שהיו חומת־מגן לכל הנתינים הזרים בפני תאוותיהם של התורכים. מי שישב בארץ־ישראל יודע עד כמה פעל מעשה זה על הילידים, — ממש כסם משכר. זקפו

ראשם כל ספן וכל מצחצח נעלים. לא עמדה לו לשום אדם זכות הקונסול שלו, גם נתין אמריקה לא מצא עזרה.

„— — יש עוד להזכיר — מספר חיל פשוט בספרו „שרה שלהבת נילי" — כי אז היו גרמניה ואוסטריה, בולגריה ותורכיה בנות־ברית במלחמתן נגד אנגליה וצרפת. וארץ־ישראל שייכת אז לתורכיה. הגרמנים הכינו עצמם למלחמה במשך שנים. צרפת, אנגליה ורוסיה — הופתעו. לרוסיה היה אוצר עצום של כוח אדם, אבל ללא נשק ותחמושת. הם היו חסרים כשני מיליונים רובים, תחת רובים נמצאו במחסני הנשק אבנים ומקלות.

„מן ההכרח היה, בכל תוקף, להחיש תחמושת לרוסיה. אבל איך להגיע אליה? הדרדנלים הן נסגרו, הואיל ותורכיה בת־בריתה של גרמניה היתה. שבעים וחמש אניות אנגליות וצרפתיות, טעונות תחמושת, „נקפאו" במימי ארכנגלסק במשך שנה, באפס תקוה להצילן.

„ובמרס 1915 התקיפו האנגלים והצרפתים באניות המלחמה את מבצרי הדרדנלים... אבדו להם שבע אניות — ונתיאשו, ומשכו ידם. וידוע לא ידעו אז, כי עוד מאמץ מעט, עוד מעט קרבנות והם משתקים את מבצרי התורכים, שבינתים אזלו בידם הפצצות.

„ואז החליטו האנגלים והצרפתים להעלות צבא על חופי גליפולי... בחרוף נפש נלחמו האוסטרלים בתורכים, אבל גם אחרי שנפלו מהם מאתיים וחמישים אלף חללים הוכרחו צבאות האנגלים לעזוב את חופי גליפולי בסוף 1915.

„ובינתים זעקת הארמנים בוקעת השמימה... במשך שנת 1915 נרצחו קרוב למיליון וחמש מאות אלף ארמנים בידי התורכים. נשים נאנסו לעיני בעליהן האסורים בכבלים. והנשים ההרות — בטנן רוטשה ועוברן הוצא בידים אכזריות. זקנים, צעירים, ילדים, נקברו חיים, או נשרפו בלהבות. ובכל תורכיה, מקושטא ועד דמשק, נמכרות ארמניות צעירות במחיר מטבעות כסף אחדות"...

*

השלטונות התורכים אין מעצור לרוחם. בא פלוני אלמוני, מעמיד פנים של איש־אמונים ולוחש באזני השלטון והפקידות דברי עלילה שלא היו ולא נבראו — וכבר לגיונות של צבא מוכנים למלאכה: חיפושים, מלקות, עינויים, ודרך אגב שוד וביזה. לילה אחד תפש הצבא את המושבה. והמפקדה קבעה לה מושב במלון גרף. לכאן הביאו את אנשי הועד אלתר ליטנר, אביגדור אפלבום, יעקב גרד, וכראש הנוער את אלכסנדר אהרנסון. הדבר היה בליל שבת. שואלים וחוקרים לנשק. שמועה קלטה אוזן השלטון, כי במושבה נשק לרוב. מי יודע, שמא נועד לשעת מרד? והנה הם דורשים להוציא אליהם את הנשק, שאם לאו — אחת דתם: יירו או יתלו!

אמת היא: נשק במושבה נמצא, נשק לרוב, בשביל כל היודע לתפוס נשק. אבל לא חבר הועד ולא ראש הנוער יאותו להוציאו אליהם.

כולם נחבשו בבית אסורים, ולמחרת, בעצם יום השבת, הוליכום ברגל לחדרה, מרכז למפקדת הצבא. הולכים־צועדים כולם בהום היום, תחת קרני שמש לוהטת. גופם יורד זיעה, אך אי אפשר להוציא מטפחת מן הכיס: ידיהם כפותות לאחוריהם. אלכסנדר אהרנסון לא לעצמו הוא דואג — צעיר ובריא הוא, אבל לבו כואב על חברי הועד, שלא לפי גילם מהלך זה ברגל. והנה עגלת־קרון ליד מצודת שוני. מחשבה באה בלבו: שמא יתרצו אנשי הצבא וירחמו על הזקנים, וירשום לעשות דרכם בעגלה. הוא לא נמנע מהביע מחשבתו לזקנים.

— „אלהים יסלח לכם — אמר אליהם — פקוח נפש דוחה שבת... והן אתם כורעים מאפס כח, כל עוד נשמה באפכם".

— „לא, בני — השיב אלתר ליטנר — חלילה לנו מחלל את השבת. עוד כוחנו רב עמנו ללכת ברגל עד חדרה"...

והם הלכו ברגל. ומפני האיומים בחדרה לא נרתעו, ואת מקום הנשק לא גלו.

*

הארץ משוועת תחת עול הטירקי הנוגש, שהוכיח לעין כל את כל שפלות־ידיו, את כל עניותו המנולת. החיילים רעבים וקרועי בגדים, שולחים ידם בביזה. הארץ והמושבות נעשו הפקר. כל חייל טורקי פוחח, זב ומטמא במגע, מאיים בשוט וברובה.

ועד המושבה בזכרון־יעקב נעשה מטרה לחציו של השלטון. ועל מי האחריות בראש כולם — על המוכתר, הוא חיב להיות להם כלי שרת, שכן פקיד הוא. והאיש הממלא תפקיד זה בימים ההם הוא י ש ר א ל י ה ו ד ה נ י ד ר מ ן. צריכים השלטונות שלחן, כסאות, ניר, דיו, עטים — פוקדים על המוכתר או על ועד המושבה להמציא כל אלה בחצי שעה... צריכים הם חטה, מאות קנטרים, צריכים הם עגלות להוביל את החטה לטחינה — הועד, המושבה, חיבים לספק הכל. ואם לא דייקו כחוט השערה, אוי להם לאנשי הועד, שכל ש׳אויש וקצין עלול להניף עליהם את שוטו או לבעוט בבטנם.

חיילים וקצינים והמודיר בראשם, עברו מחצר לחצר וחפשו תבואה. וכל אשר נמצא במחסן הוחרם ונגזל ע״י שלטונות הצבא. ואין פוצה פה לקבול או להתלונן, כי שומע לא יהיה לו.

מעשה, וחבר הועד בנימין בלומנפלד יצא למלא פקודה דחופה, להעמיד עגלות כדי להוביל חטה לטחינה. השעה שעת צהרים ועגלות האכרים כולן בשדה. עודנו מבקש כה וכה — ולקראתו בא קצין, קוצף ומנבל פיו, רוקע ברגליו וצועק: ״היכן העגלות? העגלות היכן הן? — ומיד בעיטת רגל בבטן — „זאת לך, כלב"!...

מעשה, יום אחד עבר בקרבת פרדס נזלה מחנה חיילים טורקים. אחד החיילים התגנב אל הפרדס וגנב תפוחים מן העצים. הרגיש בו אחד השומרים, הצעיר התימני דוד יוסף צאירי, ופרץ אליו לתפשו. החיל ירה מרובהו בשומר ופגע בבטנו ופצעו קשה. ימים רבים התהפך הפצוע על משכבו, מפרפר בין חיים ומות. מעשה נסים, נרפא וחזר לעבודתו בנזלה.

אין דין ואין דיין.

המחסור נתן אותותיו מהרה. הרבה חליים רעים פרצו במושבה. הסוכר אזל מן השוק. האנשים חיו נפשם ממעט השמן שעצרו מן הזיתים ומשארית הלחם והקמח שהעלימו מעיני השלטונות. והמושבה מלאה חיילים. הבנינים הצבוריים נתפשו. בנין האדמיניסטרציה נהפך לבית חולים לצבא הנגוע בנגעים רעים. גם ביתם היפה של לנגה נתפש על ידי קצינים טורקים וגרמנים, מאחר שבעלי הבית, כנתינים בריטיים, מהרו לעזוב את הארץ.

על נתיני מדינות אויב נגזר לעזוב את הארץ. נתיני מדינות ניטרליות ניתנה להם הברירה לצאת מן הארץ או להתעתמן. רבים, שבקשו לפטור עצמם מגזירת הגלות, התעתמנו — מן הפחת אל הפח: מעכשיו, אם אינם בני גיוס, מצווים הם לתרום את תרומתם לממלכה, ואין קץ למסים ולארנוניות. ולאות „נאמנות" גזרה הממשלה על כל נתיניה לחבוש תרבושים. לא היו ימים מועטים ועל כל ראש אדם במושבה, מגדול ועד קטן, התנוסס תרבוש אדום, ומעל כפתו משתלשלת פאה לנוי.

והגדילה טורקיה לעשות. לאחר שהיתה בת־ברית לגרמניה הוכרזה ה„פתואה", הקוראת את „המאמינים" ל„ג'יהד": מלחמת מצוה בכופרים, זולתי הגרמנים, כמובן. וכמו אלכסנדר אהרנסון, וכידיד נפשו המקורב אבשלום פינברג, הוסיפו רבים מן הצעירים לשלם „בדל" — כופר נפש, ששחרר אותם מן הצבא. עתה ראו כולם עין בעין: לא מלחמתם המלחמה הזאת. מקומם בראש וראשונה — במושבתם. אין טוב להם כי אם לשבת איש בביתו, יחיל ודומם, צופים פני העתידות.

מי פלל בימים ההם, כי לזכרון־יעקב הקטנה נועד תפקיד רב וגדול, הרת עולם, בימים ההולכים וקרבים.

*

עוד כל האזנים נטויות בחרדה אל סתר־רעם, ופורענות גדולה נתרגשה על הארץ. שנה לאחר פרוץ המלחמה עלה הארבה, וכסה גם הילק את פני האדמה והשחית כל אשר מצא בדרכו, את הכרמים ואת הפרדסים, את תבואת השדה ואת הגדיש בגורן. כליון חרוץ נשקף לעמל שנים.

קשה היתה לזכרון־יעקב המלחמה בארבה. כל אנשי המושבה, מנער ועד זקן, יצאו לשדות ולכרמים, גם ילדי בית־הספר בטלו מתורה. אף ערביי הכפרים נוטלים חלקם במלחמה, אם כי לא מתוך התלהבות יתרה. רבים משתמטים, כמדת

יכלתם, מחובה זו. עבודה גדולה ביותר, מלחמת השמד וכליון, נעשתה בעמק הוואדי שבין זכרון־יעקב ומאיר־שפיה ובעמק הענבים — ב„אם־אל־תות" — מרכזי כרמי הגפן של המושבה. שכן אם לא יצילו, לפחות, את הכרמים, יסוד היסודות לקיום המושבה ואכריה — אנה הם באים?

ואולם לא כן חשבו החיילים הטורקים. מה להם הארבה. „נפש רשע אִוְתה רע": מעשה, וקבוצה אחת של צעירים וצעירות בקשו לרדת אל הוואדי הסמוך לשבור את צמאם. כמה חיילים טורקים חשו למקום, ובהעמידם פנים של כעס על ה„משתמטים" מעבודה, אמרו לפגוע בכבוד הצעירות. הדבר העלה חמתם של הצעירים, בחורים בריאים וחזקים. ביניהם הצעיר אבא שכטר, צעיר נוח לרצות אך גם נוח לכעוס וכחו במתניו. תפש אבא שכטר את החיילים ביד אמיצה וערך להם „מקוה טהרה" ברפש הוואדי. החיילים הביאו תלונתם לפני הקצין, ולעת חשכה נאספו הצעירים באחד מחדרי בית החולים. לאחר שעה בא אליהם הקצין עצמו, נושא כמה בקבוקים יי"ש, ושתה עמהם עד חצות. אחר שחרר אותם ושלחם לבתיהם, והוא מהתל בחיילים ונותן כבוד לצעירים שידעו לנהוג „מנהג גברים" ולהגן על כבוד חברותיהם.

והמלחמה בארבה נטושה. הערבים היו נוהגים להקיש בפחים ולהטיל רעש, והארבה מנתר ממקום למקום. אך בני המושבה לקטו את הארבה ואת ביציו בשקים או העלו אותם באש. רבים הערבים אשר צלו את הארבה באש ואכלו ממנו לתיאבון.

והסכנה הולכת וגדולה. באו כתומם דברי הנביא:

— — „כי גוי עלה על ארצי עצום ואין מספר,
שניו שני אריה ומתלעות לביא לו:
שם גפני לשמה — — חשף חשפה והשליך
הלבינו שריגיה: — — שדד שדה אבלה אדמה
כי שדד דגן הוביש תירוש אמלל יצהר:
הובישו אכרים הילילו כרמים על־חטה
ועל־שעורה כי אבד קציר שדה".

השדה נחשף. הכרם ערום, רק שלדי שיחים עמדו בעריתן. לא נותר עלה ירק.

בראש המלחמה בארבה עומד, לפי הזמנת העריץ ג'מל פחה — אהרן אהרנסון, יועצו החקלאי, שפרסם ספר מיוחד בעברית על דרכי המלחמה בארבה. הוא עובר ממקום למקום, מורה ומדריך, מרצה פה ומרצה שם, מסביר ומלמד את דרכי המלחמה וגם ממריץ אותה, יודע הוא, כי אם לא יושמד האויב, יכרת לחם מפי יושבי הארץ. מבקש האיש להציל עמל שנים של האכרים, כל עוד אפשר, כל עוד לא אחרו מן המועד.

בהקדמתו לספרו „המלחמה בארבה" כותב אהרן אהרנסון:

„מיום החל הישוב החדש נראה כבר הארבה בחלקים אחדים מארצנו, אבל זאת היא לו הפעם הראשונה שפשט על כל הארץ ויביא בכנפיו אימת רעב על כל תושביה.

„בספרותנו לא נדפס עדין שום דבר שיכול להיות לעזר ולהועיל לאכרינו בשעה שכזו. ואין פלא בדבר, אם נשים אל לבנו שגם בספריות אותם העמים הלוקים לפעמים קרובות במכת הארבה מעטות הן עד למאד הידיעות הברורות והמדויקות שיכול הקורא למצוא ברוב ספרי־היד הדנים במכה זו.

„והנהלת התחנה לנסיונות חקלאיים מצאה לה איפוא לחובה לגשת חיש מהר אל העבודה ולהכין חוברת מיוחדת העוסקת בארבה מכל אותן נקודות־הראות היכולות לענין את האכר הארצי־ישראלי. צריך להודות שלא קלה היא עבודה כזו, מפני שקלושות הן מאד הידיעות המקומיות על הארבה ודרכי חייו. יושבי הארץ מכבר אינם בעלי מדע וקשה לבור את הידיעות המדויקות המעטות שאספו להם מבין המוני השגיאות והבדותות שמחזיקים הם בהן כמו בודאיות. ולכותב הטורים האלה לא היתה הזדמנות להסתכל בארבה ובדרכי חייו פה בארצנו כי אם פעם אחת, זה לו יותר מעשר שנים.

„והנה טרם עלה בידי לאסוף ולסדר את כל החמר הרב הנמצא אצלי בנוגע לשאלת הארבה — קרא נקראתי, על ידי כבוד מעלת ג'מאל פשה, לקחת עלי את סדור המלחמה בארבה בכל רחבי א"י וסוריה. טלטולי הדרך והעבודה המרובה מנעוני הפעם מלהוציא את חפצי לפעולה. אבל בעברי בארצנו נוכחתי לדעת כמה מן הנחוץ הוא להפיץ בעם ידיעות נכונות על אודות הארבה, ולתכלית זו הרציתי, ביום ראשון לחוה"מ פסח, באולם המדרשה בתל־אביב, לפני קהל אגרונומים ואנשים המתעניינים בארבה, דברים אחדים אשר אולי לא למותר הוא לתתם לפני קהל הקוראים שבנו. למרות כל חסרונותיה של הרצאה שהכינותיה על רגל אחת, בין נסיעה לנסיעה, כדי למלא את דרישות אחדים מהשומעים שאינם מבני עמנו, צריכה היתה ההרצאה ההיא להנתן בצרפתית.

„כל מי שנסה לכתב בעברית על נושאים מדעיים, יודע עד כמה מסובכה היא שאלת המבטאים הטכניים המדויקים. והנה גם בנידון הארבה לא קלה היא השאלה הזאת, הואיל ואין חלקי בין המחדשים. עמל אני למצוא, עד כמה שאפשר, בספרותנו העתיקה אותם המבטאים שהיו ידועים לקדמונינו ושנשתכחו ממנו. וגם הפעם בנוגע לארבה, הואיל הארי שבין בלשנינו, מר אליעזר בן־יהודה, לעזור לי ולהנחותני בעצותיו, ותודתי נתונה לו פה בלב שלם. ואולם לא הספקתי עדין לעמוד על מובנם הנכון של רוב השמות השכיחים בספרותנו העתיקה למיני הארבה, ולכן הסתפקתי להקציב את השם הכולל „ארבה" למין שמדובר בו בחוברת זו, ואת השמות גזם או זחל (לפי תרגום אונקלס) לקטן שאין לו כנפים ואין לו כרעים „עכשיו אלא שעתיד לגדל לאחר זמן" (חולין, אלו טרפות, ס"ה, א.).

„כל הקורא בעיון את דברי יואל יודה שאין הארבה, הגזם, הילק והחסיל מיני ארבה, כמו שמביאים רוב המבארים ורוב המלונים, אלא מדרגות בהתפתחותו של אותו המין שפשט בימי יואל. כפי הנראה בא השם „ארבה" לסמן לא רק את המין אלא גם את מדרגת התפתחותו של המין כשהוא בוגר ויוצא לנדודיו לארצות רחוקות: כך גם דעתו של מר בן־יהודה. בנוגע לשמות גזם או זחל אין שום ספק שבאו לסמן את המדרגה הראשונה בחייו של החרוק. יותר קשה הוא להחליט מתי קוראים לארבה חסיל ומתי קוראים לו ילק. יואל עצמו חוטא פעם לשפה המדעית בהפכו את הסדר שהתוה בראשונה ובהקדימו חסיל לילק. ואולי נכון הוא לעשות ככה, כי הילק הוא הוא, כנראה, ארבה שעברו עליו רוב תמורותיו ומתקרב הוא למצב הבגרות, ושיש לו כנפים על כל פנים.

„כל המעיין במסכת חולין, ב„אלו טרפות", יכיר תיכף ומיד שבימי התלמוד התבוננו למיני הארבה בעין חוקר, והסימנים שהם נותנים בארבה למינהו יכולים לשמש גם היום בקביעות המינים מצד המדע. ועד כמה ידעו, ועדין יודעים אנשי המזרח בין מיני הארבה ובין מדרגות התפתחותו, מראים מספר השמות למיני הארבה הנמצאים בתלמוד, קרוב לעשרים, ממש כמספר השמות הערבים למיני הארבה ולמדרגות התפתחותו.

„למרות המסורה שבפי אחינו התימנים, שהארבה שפשט עלינו הוא החגב, אין הדבר ברור לי עדין מכל מה שאספתי עד עתה, ולכן נמנעתי מלהשתמש בשם „חגב". כל המחקר הזה בשמות מיני הארבה צריך להדחות לזמן יותר נאות.

„הייתי רוצה להביא בחוברת זו ציורים אחדים שהיו מקילים את הבנת הכתוב. אבל אין הדבר אפשרי בזמן מלחמה זו. ועם הקוראים הסליחה הפעם בנידון זה כמו בנידון יתר המגרעות שימצאו בספר ושקשה היה לתקן מצד אחד לרגל המלחמה, ומצד שני לרגל טרדות הכותב את הטורים האלה. — —"

הוא עושה עבודתו הכבירה מתוך חרדה לגורל אחיו האכרים. אפשר שהשלטון חרד לא ליבול האכר, מחשש פן יכרת לחם מפיו, כמו שחשש שמא לא יהיה מה לגזול מן האכרים בשביל להספיק את כלכלתו של הצבא הטורקי, שאם חלילה גם מקורות אלה יסתתמו להם — אין להם קיום. אבל אהרנסון, כאמור, דואג וחרד לאכרים. יבול השנה כמעט אבוד לחלוטין, אבל יש להציל את היסודות, את כרמי הגפנים והנטיעות, כי בעצם תקופה רעה זו ספק אם יוכל אכר להתחיל מחדש.

אחת התעודות היקרות ביותר, המספרות על מכת הארבה, משמש דין־וחשבון ששלח אבשלום פינברג להנריטה סולד:

„אהה, כפרינו היקרים באותם ימי ההיאבקות הטרגית! קרקע־אבות יקרה, יקרה לי! — ביום מוגפים החלונות והדלתות נעולות, החצרות והרחובות — ריקים מאדם, כי הכל יצאו אל השדות ועומדים שם במערכה: גברים, נשים, זקנים ונערים, אפילו הטף... מעלות השחר ועד לשקיעת השמש, ללא הפוגות, ימים על

ימים ארכה ההיאבקות. בלילה שררה דממת מות; רצוצים מעיפות, נואשים ממאמצי שוא היו האנשים. והיו הקולות מתלחשים, צרודים, ובלאט, כבחדרו של חולה. פני הנערות היו משולהבים, ידיהן מחוצות, כמי שעמד שבועות ושבועות בשמש, תחת כפת השמים ונאבק. והבחורים היו קודרים נלאים. כל העינים נוגות, לוהטות, והפנים — פני אדם במגפה.

„והן היו בתוכנו אנשים אשר הרהרו: „מסכנים! כל הטורח הזה, כל המאמצים הללו, הלא אין הם כי אם מעין מאמציו של הילד המנפח את לחייו הקטנות ומעייף את ריאתו הרפה בבקשו לנשוב ברוח פיו נגד הסופה"... לשוא כל עמלכם!

„קרקע אבות יקרה... בלבם של אלה, אשר ראוה בימי ההיאבקות הנואשים, גדלה והלכה אהבתם לה, ובטוחים הם עתה (אם חלילה הטילו תחילה ספק בכך!) שהיא קיימת ועומדת, ראויה לחיים וחיה תחיה.

„והמחזות המכאיבים של אותם ימים נוגים קמים ועומדים שוב לנגד עיני, כתמונות חזון רחוק, אך כה בהיר וכה מעציב:

„שמש יוני שוקעת בהאדימה את הים, בהסמיקה את הגבעה ובשלחה אל צוריה האפורים זהרורי פלדה, ואל עלי העצים — אורות מאדימים. ועל הערמה הירוקה של הארבה יתלקחו לרגעים ויכסוה בבואות סמוקות, בדומה לכתמי דם שנקפא! דם הוא, צבא הארבה, מתעתד לפרוש למנוחת הלילה לאחר „העמל" הרב. רק הישיש *), הוא לבדו, אינו רוצה לילך מזה; הוא צופה, בעקשנות, אל „המלאכה" שנעשתה. העלם, בנו, אומר למשכו, לקחתו מזה. אך מה הם יכולים להבין הצעירים בתוגות הללו?! אהה, כי כן! הארבה החיש את „העבודה" ממנו! שלושים ושתים שנות עמל ומאמצי ענקים. מלחמה בצורר, מלחמה בסלעי אדמת בור, מלחמה זו, היחידה אשר אצילות אנוש אמיתית תדגול בה — היתה מלחמתו שלו אשר בה היטיב לעשות ולהצטין ואשר בהלחמו לה זכה בשערות השיבה שלו. — אהה, צדקת הגורל! הוא יודע כל סלע, כי אלף פעמים ואחת הניעו וטלטל אותו, בהעלותו על שחין אבניו נוי של חיים. כל עץ הוא יודע, כל עץ הוא מכיר. הוא אוהב את עציו! הוא מכיר להם טובה, על אשר בקשו את טפולו ואת אהבתו. אהה, מה לאטם יצמחו וינבטו אותות החיים הגדולים מתוך האדמות, אשר דורות על דורות היו יעודות למות. איזו אימה ואיזה יסורים, איזה מדורי גיהנום היו מנת חלקם של אלה, אשר בקשו להפוך אדמה צחיחה זה אלפי שנים לגני עדן! אכן, הוא עשה את הפלא הזה, הוא יצר את המציאות הממשית של האמונה ושל התקוה, ולא היה סבור, כי יקר מדי היה המחיר אשר שילם — שלושים ושתים שנים של עבודת־אדמה. עכשיו הוא צופה אל עצי־הזיתים העירומים, אל הגפנים

*) אפרים פישל אהרנסון.

החרבות! האדמה משתרעת עירומה, מקורצפה, לאחר שעבר כאן צבא החורבן; ופני הסלעים המגולים משתאים, כאילו מקניטים ומכריזים על נצחיותם...

„להחל מחדש? — אהה, חבלי־לידה אלה מכאוביהם קשים, ויש צורך באומץ נעורים, בבטחון באורך־ימים, למען החל מבראשית... אחר, אחר מן המועד! — הישיש מסתכל בהבעה המוחשית של האמונה, של התקוה, של המאמץ, אשר עלו כאן בלהבות; והוא רואה את הממשיות של חייו המקופדים, ולפתע, כאילו בפני הגופה המתה של הילד היקר, אשר שני תחתיו לא יבוא, פורץ הישיש בבכי. — — —"

להלן מיומנו של יוסף דוידסקו:

„— — הארבה פשט בארץ. אנו מקבלים ידיעות מדאיבות מן הבית: הכרמים נאכלים, הכל נאכל, חורבן. זוהי מכה נוספת על המלחמה, מכה על מכה. כאן בין הצבא, גם בין תושבי הכפרים, מתלחשים ומתאוננים, בסודי סודות; שזהו „מעשה ידיהם" של האנגלים, הם אשר הביאו את האויב הזה באוירונים, פזרו אותו בדרום הארץ, בכונה לרושש את הארץ ויושביה וממילא — את ממשלתה... והבוערים שבמחנה מדברים על כך „ברצינות", ובהשמידם ארבה כאילו השמידו אנגלי ממש. — — — האוירה עצבנית. — — מאיצים בנו אל משרד הבימבשי. הש'אויש מאיץ בנו ומזרז. נבהלנו. מי יודע מה? מצאנו את הבימבשי יושב, מרכיב משקפיו, מעיין בגליון טלגרמה שבידו, מהפכה לכאן ולכאן, מתקשה בקריאת השם, ואחרי שקרא פעמים מספר, פעם אחרי פעם, נתחור לנו השם אהרנסון, ואף הוא הסכים עמנו, מאחר שבטאנו את השם בדיוק. „אתם מכירים את האיש המפורסם הזה"? — שאל. ענינו: הן. מיד הודיע לנו: „קבלתי טלגרמה, פקודה מהמפקדה הראשית, שעליכם לפנות אליו מיד, לעמוד תחת פקודתו, למלחמה בארבה... התדעו היכן הוא גר"? שאלה נאה שואל זה. הנה אנו משיבים לו: „הוא בן מושבתנו, וגם גר בביתו שבמושבה". השקט והפשטות שבדברינו עוררו בו פליאה, והיה לראשונה מעמיד פנים, שאיננו מאמין בדברינו. סבור היה, כי ברצוננו להנות מחופשה בבתינו. ובין כה עכב אותנו מעט, כדי להשיג אינפורמציה על אודות „אל חווג'ה אל כביר אהרנסון". אותו יום מסרנו את הנשק ואת „בגדי המלכות", נפרדנו מעל הבימבשי והאופיצרים, ובשמחה שמנו פנינו לזכרון־יעקב. רק פה, במושבתנו, נודע לנו, שמר אהרן אהרנסון הוא ממונה ראשי על המלחמה בארבה, והרי הזדמנות טובה להביאנו לכאן שנעזור בעבודה זאת במחוזנו... הארבה המעופף כבר איננו, הוא כרסם די צרכו, הטיל ביציו, ועף מכאן. עכשיו מטפלים באוסף הביצים ובהשמדת הזחל שהתחיל יוצא לאויר העולם בכמה מקומות. בחורשת האקליפטוסים שבדרך לנזלה, ממערב למושבתנו, נתמלא בור גדול ביצי הארבה. חשבנו כי חסלנו את הבור הזה, אך לדאבוננו הרב רק עבר זמן מה, והודיעו לנו, כי משם ממש זורם זרם זחל עצום. נראה כי הביצים לא הושחתו כראוי, גם כסוי הבור

לא נעשה כהלכה. עכשיו נעשה כל מה שאפשר כדי לכסות היטב את הבור ולהשמיד כל מה שנשאר שם. אך הזחל מתרבה. מגיעים אלינו זרמים ממקומות שונים ואין לעמוד בפניו במלחמה, אין שום דבר מעכב בעדו, הוא עובר קירות וגדרות, וגם נחלי מים. אנשי הסביבה נלאו מן המלחמה בזחל. והיאוש השפיע גם הוא, לאחר שאתה עובד ועמל ואין סמן ברכה. לעינינו נאכלו הירקות, הנטיעות. זה עכשיו היה כרם גפנים ירוק ומלבלב, עברה שעה מאז פרץ בו הזחל ולא הותיר בו מאומה, מראהו עתה שחור, זרועות הגפנים ערומות בלי עלה ירק אחד, תלויים אשכולות בוסר על הזמורות והרבה מוטלים על האדמה. בדבר בציר השנה אין מה לדבר. דואגים לשנים הבאות, חוששים פן יגרום כרסום הזמורות הרכות למחלות, מאין עצה ומאין תקנה. אנו נשארנו לעת־עתה בזכרון־יעקב. הפקודה הקוראת אותנו לחזור למחננו לא אחרה לבוא. — —"

„על הארבה מספר מעט ברשימותיו גם בנימין בלומנפלד:

„— — אהרן אהרנסון הרצה לפנינו כמה הרצאות על הארבה ועל המלחמה בו. אך הארבה לא עזב עד אשר הטיל את ביציו בעברה המערבי של המושבה. אז הכריחה אותנו הממשלה לצאת וללקט את הביצים מן האדמה, ובכל ערב הבאנו את הלקט ומסרנו אותו לשלטונות, והם העלו את שלל הביצים באש. אך עוד נשארו הרבה ביצים, אשר מהם יצא הזחל, והוא עבר בכל מקום. אז חפרנו מחילות, היינו מניסים אותו שמה ומכסים על המחילות המלאות זחל".

העריץ הזה, ג'מל פחה, שכל ראשי הישוב ועסקניו חרדים מזעמו, יודע רק איום אחד: „לתלות על העץ". והוא מוצא באהרן אהרנסון ידיד נבון והוא מקרבו ומבקש להנות מידיעותיו וכשרונותיו לטובת המלחמה של טורקיה וגרמניה בת־בריתה. אהרנסון יודע, כי הטורקים הם עכשיו כלי שרת בידי הגרמנים הללו, שאם ינצחו במלחמה, ידחקו מהרה את רגלי הטורקים מן המזרח וממילא גם מארץ־ישראל. הוא מרשה לעצמו שפה ברורה בשיחותיו עם ג'מל פחה, עד שזה מאיים עליו, ספק אמת ספק הלצה, „לתלותו על העץ". אך אהרנסון משיב לו ואומר:

— מכובד גופי ינתק חבל התליה — אומר אהרן אהרנסון לג'מל פחה — וכאשר יפול גופי על האדמה, תזדעזע הארץ והד הנפילה יהיה נשמע גם באמריקה...

ג'מל פחה חש ברמז. אהרנסון קשרים אמיצים לו עם אישים רבים וידועים וגם עם מחלקת החקלאות של ממשלת ארצות הברית, שעדין היתה מדינה ניטרלית. ומפני התערבות של ממשלה כה אדירה — התיירא ג'מל פחה מאד.

אך אם „הארז" ג'מל פחה יודע ומבין, כי מן ההכרח הוא לותר על „התענוג" „לתלות את אהרנסון על העץ", וחשוב מאד הוא ליהנות מידיעותיו וכח מרצו, פן תרעב הארץ וממילא ירעבו צבאותיו, והוא עוזר לו ככל אשר יוכל — הנה אלה „אזובי הקיר", מושלי המחוזות, גורמים הרבה קשיים לאהרן אהרנסון ומניחים

הרבה מכשולים על דרכו במלחמתו בארבה. ביומנו מן הימים 29.4.1915—26 מזכיר אהרנסון את אלה, וביחוד הוא מספר על תעלוליו של מושל יפו חסן בק, שהציק ליהודי יפו, בדרשו, למשל, שכל בתי הספר העברים ישלמו את תמורת ביצי הארבה שהיו צריכים לאסוף, אף כי הם עצמם השתתפו בעבודה זו. לפי דרישת חסן בק, צריכים היו תלמידי הגמנסיה בלבד, לשלם 6000 פרנק!...

תמיד התאנה חסן בק לאהרנסון, ובכל שעת כושר בקש לגזול את היהודים במושבות, לקחת מהם את צנורות הפרדסים, את פח הגגות וקירות הצריפים, את חוטי הברזל הדוקרניים מגדרות הכרמים והשדות. לא ידע שבעה חסן בק.

בין ה„ארז" ג'מל פחה ובין „אזובי הקיר" כמושלי המחוזות, אין אהרנסון מוצא את מקומו. לאלה, רובם ככולם, טוב אולי האסון שהביא עמו הארבה. לא לתושבי הארץ ידאגו המושלים, ובלבד שישביעו תאוותיהם לכבוד, לבצע, לגזל ושוד.

אהרן אהרנסון בועט במנויים של ג'מל פחה, קצה נפשו, וביום 29.4.1915 הוא מגיש לג'מל פחה את מכתב התפטרותו.

*

כי אמנם עמוס היה אהרן אהרנסון עבודה וטרדות צבור לרוב גם בלעדי כן. בכולן הוא מושך בעול ומשמש רוח החיה. הנה כבר בחודש אוקטובר 1914 נוסדה הועדה הארץ־ישראלית לחלוקת העזרה האמריקנית, (American Relief Fund) ואהרן אהרנסון נתמנה ראש הועדה בשביל מחוז השומרון והגליל. מכספי העזרה האמריקנית הופרשו לפקוחו של אהרנסון 27 אחוזים (חיפה שלשה וחצי אחוזים, צפת שמונה, טבריה חמשה וחצי, מושבות השומרון, הגליל התחתון והגליל העליון — עשרה).

מרובים היו צרכי כל מקום ומקום ולנצרכים אין מספר. מכל צד ועבר שועו לעזרה. וכל אחד מן הנצרכים רואה את מצבו עגום ביותר, ורבים ראו עצמם מקופחים... מאות מכתבים קבל אהרנסון ומאות כתב. הוא סייר בערים ובמושבות, חקר ודרש, והשתדל ככל יכלתו לעזור, לארגן. ואמנם הרבה מרץ ואהבה השקיע אהרנסון בעבודת הסיוע.

הרבה מכשולים וקשיים מוצא אהרנסון בעבודת הסיוע, ולאו דוקא מצדם של הנזקקים והנצרכים בלבד. גם ההנהלה המרכזית (ד"ר רופין וטהון) איננה משביעתו רב־נחת. אלא שהוא מטבעו נוטה לפעולות ישרות, בלי לשקול על פי דרכי מפלגה או חשבונות של פוליטיקה זעירה. גם בעבודת הסיוע שבע האיש תמרורים.

וגם בזכרון־יעקב נתמנתה ועדה לסיוע למושבה ולבנותיה, ועם חבריה נמנה מר זיידע גולדשטיין. והרבה עזרה וסיעה ועדה זו, והרבה הרוחה הביאה בימים הקשים והמרים ההם.

לו.

נצח ישראל לא ישקר

אז ראה אהרן אהרנסון והכיר, כי יש לעשות מעשה אשר יכריע את גורלו של הישוב ואת עתידם של המולדת ושל העם. אהרן אהרנסון, אחיו הצעיר אלכסנדר אהרנסון ותלמידו האהוב אבשלום פינברג, היו נושאים ונותנים, מתוכחים ומתיעצים ארוכות.

„באופק העתיד — כותב חיל פשוט*) — התבלטה יותר ויותר השתלטות הגרמנים על העולם. ואהרן היה טוען בכאב לב, כי לא כדאי יהיה לחיות בעולם, אם הגרמנים ינחלו נצחון. אבשלום ואלכסנדר אף הם הסכימו לדעה זו. אבל מה לעשות? הנה הולכים הגרמנים מחיל אל חיל, בולגריה אתם, גליפולי נתפנתה, ובחזית המערבית אין הצרפתים והאנגלים יכולים להתקדם, ולואי יוכלו להחזיק מעמד כנגד הגרמנים".

דעתו של אהרן אהרנסון על הגרמנים מתבררת לנו ממכתבו שכתב לשופט יוליאן מק ביום 9.10.1916:

„האם פרו־בריטי אתה, או אולי — סלח לי אם נעלבת — פרו־גרמני? באשר לי, עקור כל ספק מלבך. אני הנני יותר מאשר בכל זמן אחר אנטי־גרמני. מלחמה גרמנית זו שבאה עלינו לפני זמנה הרי היא אשור מוחלט לנבואתי. האם לא חזיתי מראש עד כמה העמיק הרעל הגרמני? והאם לא הזהרתי וחזרתי והזהרתי את ידידי האמריקנים אפילו בנוגע למדע הגרמני הספוג רעל, דבר שעתה מכירים רבים באמתותו. והאם לא הזהרתי בשיחותי הפרטיות ובהרצאות שקראתי בצבור על הסכנה הגרמנית? האם לא הזקתי לי אז, ובכל זאת הוספתי ללכת בדרכי? אמנם לא חזיתי כי כה מהרה תבוא הרעה, אם כי ידעתי כי בוא תבוא! כי מתחילת המלחמה לא חדלתי מהיות אנטי־גרמני, דבר זה בודאי לא יפתיע לא אותך ולא איש מידידי האמריקנים".

מה לעשות? — זו השאלה. ואהרן מגלה את מחשבתו ואת תכניתו. „את הגרמנים יש לנצח לא בשדות המערכה בפלנדרס, כי אז יארך הדבר שנים. הרעה צריכה לבוא עליהם מן המזרח. על־ידי תבוסת הטורקים תפול גם בולגריה ואחריה אוסטריה, וגרמניה תשאר לבדה ותהיה מוכרחה להכנע או להחרב".

הדברים מובנים גם לאחיו הצעיר אלכסנדר ולתלמידו אבשלום. אלה לא היו חניכי בית־ספר צבאי, אבל הכירו יפה את אירופה, את טורקיה ואת ארץ־ישראל. מאז פרצה המלחמה היו תמהים ומשתוממים, למה לא העלו האנגלים צבא בסוריה ובארץ־ישראל, וכפליים נדהמו כאשר תקפו הטורקים, תחת פקודתו

*) בספרו „שרה שלהבת „נילי".

של פון קרס, את תעלת סואץ בפברואר 1915 וכמעט הצליחו להכריע את האנגלים.

ושלשתם באים לכלל דעה אחת: מן ההכרח לבוא מיד במשא ומתן עם מפקדי הצבא האנגלי במצרים.

פירושו של דבר: יש לברר לאנגלים מה העזרה שהם עתידים לקבל מאת הישוב היהודי בארץ — ומה התמורה אשר יציעו הם. כי על טורקיה אין להשען, ומן הגרמנים אין תקוה. הללו נלחמים לעצמם. היהדות ועתידה לא זכו לתשומת־לב מלפני הגרמנים מעולם. ואולם איך לבוא במשא ומתן עם האנגלים?

אבשלום ואלכסנדר החליטו להתגנב ולבוא מצרימה בסירה, מן החוף בין עתלית וחדרה, ואולם תכנית זו לא נסתיעה. בראש גבעה בזכרון־יעקב עומד ביתו של האכר אפרים פישל אהרנסון. בית זה בית־ועד הוא לצעירים, שם נאספו להועץ על כל מעשה.

והנה נזדמנה שעת־כושר: אנית המלחמה האמריקנית „דה מוינס" באה להוציא את הנתינים הניטרליים. החלט, כי באניה זו יצא אלכסנדר למצרים. בתחבולות שונות הצליח להכין פספורטים ספרדים בשבילו ובשביל אחותו הצעירה ר ב ק ה, שעדין שהתה בבירות על פי פקודתו של אהרן. בחדש יולי הפליגו לרודוס, ולאחר ענויי דרך לאין־סוף הצליחו להגיע מצרימה. אכן ענויים! בים סוער, באנית מפרשים, שחגה־נעה על פני הגלים כקליפת אגוז, טולטלו האח והאחות. כמעט האמינו כי בא קצם ולא ישובו עוד לראות באור החיים.

המיור נ י ו ק ו מ ו ב, שעמד אז בראש האינטליג'נס בקהיר קבל את אלכסנדר אהרנסון באדישות, ולמען האמת — בעין רעה. יחד עם סטורס ולורנס היה ניוקומוב, עסוק ברעיון „קיסרות ערב", שכן אלה היו ראשוני הימים של „המשרד הערבי", והיהודי הצעיר מארץ־ישראל, אשר הופיע פתאום ובידו מספרים מדויקים, המוכיחים את דלות כחו הצבאי של הטורקי בא"י מצד אחד, ותכנית של עבודה אשר תקשר את המפקדה הצבאית במצרים עם היהודים בא"י מצד שני, מעורר תימה: מי קרא לו? הן אז היו ניוקומוב, לורנס וסטורס משתדלים להוכיח ללונדון, כי הסכנה מצד הטורקים לתעלת סואץ גדולה היא וכי צורך דחוף הוא לבוא במגע ומשא עם שריף חוסין והבדואים. ובכן, נכשל אלכסנדר וקבל פקודה „לא להתמהמה יותר מדי" במצרים; אלכסנדר עם אחותו רבקה יצאו ממצרים והלכו לאמריקה, להשתדל ולפעול שם. נפל הגורל על אבשלום פינברג לנסות את כחו. שתיקת אלכסנדר גרמה לחבריו דכדוך נפש.

אבל איך יסע אבשלום? התמזל מזלו והאניה „דה מוינס" עוגנת שנית בחופי הארץ. אחרי קשיים מרובים מגיע אבשלום למצרים. הוא מצליח לקשור קשרים עם משרד האינטליג'נס הימי בפורט־סעיד והוא עושה רושם טוב על הליטננט ו ו ל י. הלז הסכים לתכניתו של אבשלום לבוא בזמנים קבועים באניה

לחוף עתלית, והוא, הליטננט וולי, יקבל ממנו את הידיעות אשר יאספו אהרן וחבריו. נקבעו זמנים וסימני איתות, נדונו הרבה פרטים, ואת אבשלום החזירו לעתלית באנית מלחמה.

לשמחתו אין קץ. הוא בא בשעה מאוחרת ומבשר את הדבר לאהרן אהובו, היושב בחדרו, שקוע בעבודתו לאור העששית.

ובימים ההם ישבה בקושטא בת המושבה שרה אהרנסון, נשואה לבעל. והיא יודעת את גורל הארמנים, יודעת את המתחולל בארץ ובמושבה.

והידיעות מארצה, ממושבתה, מחרידות. לבה מלא עצב וגעגועים על ארצה האהובה. במזימת ערמה כותבת שרה מלים אחדות, מסותרות תחת הבולים שעל מכתביה. וכך כתבה ל ר ב ק ה אחותה הצעירה: „הלא את חוקרת תמיד לצמחים, ובכן אל נא יפלא בעיניך אם לפעמים תמצאי טיפוסים נאים מאחורי הבול"... מן ההכרח היה, מטעם הצנזורה, לכתוב בצרפתית, והמלה „בול" בצרפתית „בולור". בדרך זו, בלשון סתרים ורמזי רמזים, הצליחה שרה לקבל ידיעות על המתרחש בארצה. וכך נודעו לה מאורעות ח ד ר ה, עת הגיחו ביום השבת שודדי א ב ו ה נ ט ש בחסותו ובמעמדו של קימקאם טול־כרם, לעשות שפטים באנשי חדרה, בגלל עלילה שפלה, „שהם כאילו סיפקו חטה לאניות האויב" (בינואר 1915!). אנשי חדרה ניצלו בדרך נס ע"י הפחה מג'נין ובכח השתדלותו של אהרן אהרנסון לפני הולי בבירות.

לפעמים מגיע לקושטא צעיר מבני המושבה. שרה שמחה עליו שמחה רבה. מארחת אותו בביתה, שואלת וחוקרת לכל דבר. היא יושבת בקושטא, אך לבה בארצה, במושבתה הקטנה זכרון־יעקב.

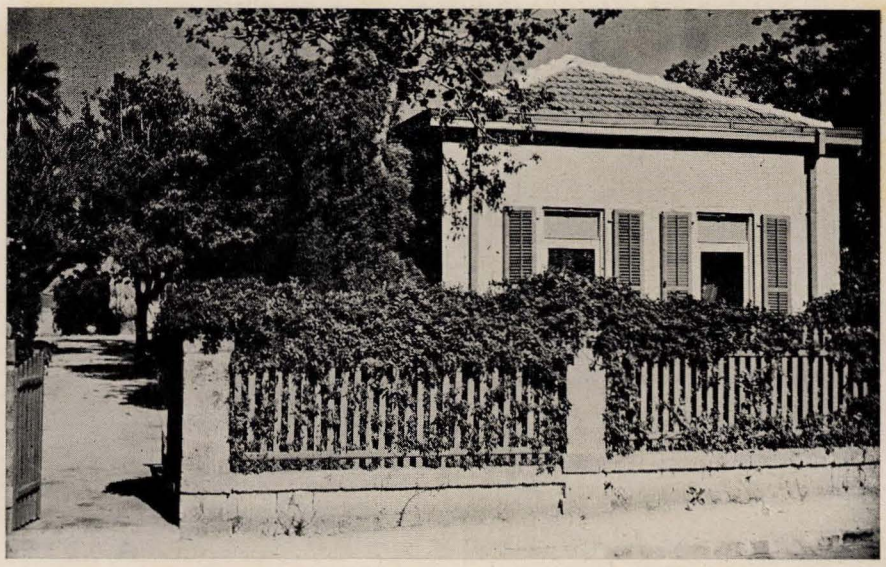
לא חנם שאלה. היא ישבה בקושטא, בלב הבירה הטורקית, וידעה והבינה עד היכן הדברים מגיעים, ועד היכן הם עלולים להגיע.

מכאן ואילך מתחילה פעולה מסועפת, רבת גבורה ועוז רוח, אך גם רבת לבטים ויסורים. שרה אהרנסון חוזרת למולדתה, למושבתה, לבית הוריה. לבה חרד. היא רואה בדרכה רבת ההרפתקאות את גורל הארמנים, ויודעת היא, כי כגורל הארמנים כן עלול להיות גורל בני עמה בישוב. וכשהיא שומעת מפי אחיה הגדול את פרטי התכנית, היא מסכימה לה בכל לבה. לא ארכו הימים והיא מתיצבת בראש הקבוצה הקטנה, ששמה וסיסמתה קבע אהרן: „נ י ל י", ראשי תיבות: נ צ ח י ש ר א ל ל א י ש ק ר.

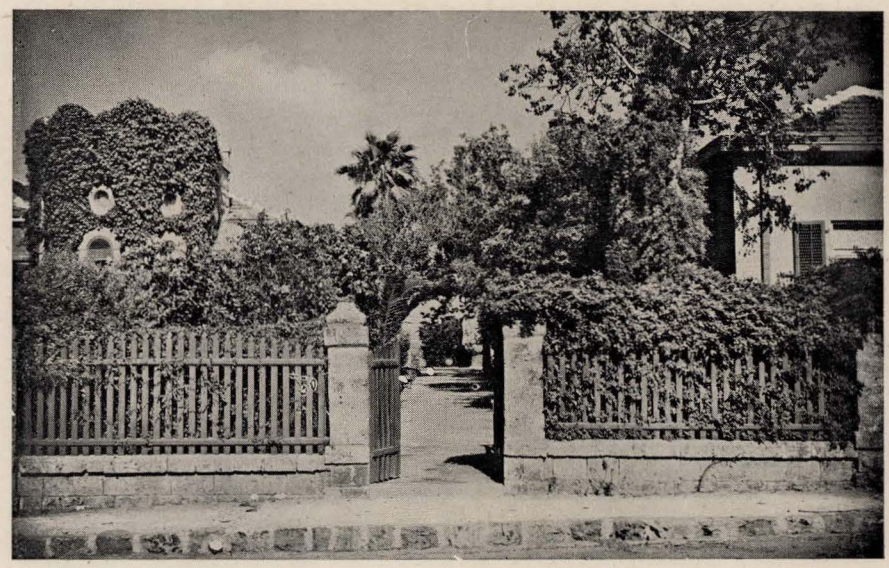
*

„— — אז מחליט אהרן, — מספר „חיל פשוט" בספרו „שרה שלהבת נילי" — כי הפעם ינסה הוא לצאת מן הארץ. אבשלום כבר סיכן את עצמו יותר מדי.

„וכאשר אהרן מחליט דבר, הוא עושה אותו. הוא, אשר שנא את השקר

בית אהרנסון — בו גודלו אהרן ושרה.

הכניסה לחצר אהרנסון.

(משמאל חדר־העבודה והספריה של א ה ר ן)

ואשר לא היה כמותו לנאמנות וליושר, מרגיש, כי חובתו הקדושה לעבוד בעד הגאולה... ואין להתחשב עם ג'מל פחה והתורכים של אז כמו עם אנשים הראויים לשרת לפניהם ולשמור להם אמונים. הוא משכנע את העריץ התורכי, כי מן ההכרח הוא לפתור את שאלת השמנים, שחסרונם מורגש כל כך לתורכים, וכי לשם כך נחוץ לו לאהרן לנסוע לשודיה לתחנת-הנסיונות המפורסמת סולוף...

„ב־15 ליולי 1916 עוזב אהרן אהרנסון את דמשק בדרכו לקושטא, ואתו, ליובה שניאורסון בתור מזכיר, והוא רשום בפספורט „מסודר", כמנהג הימים ההם, בשם חיים כהן. חוזר אהרן בדרך אשר בה באה שרה. ורואה הוא בעיניו, כי לא הגזימה בתאוריה ממעשי התורכים בארמנים. ומבין הוא, מדוע היתה שרה כה חיורת ורועדת בכל גופה, כאשר נזכרה את אשר ראתה... כי גם הוא ראה לאורך כל הדרך ילדות ונשים רכות ארמניות והן נמכרות... גם הוא ראה פגרי ארמנים מושלכים וכלבים אוכלים אותם... גם באזניו עלתה יום יום הצעקה הנוראה של אלפים ואלפים ארמנים, הגוססים ברעב ובצמא.

„וגם בלבו נחרתה ההחלטה, להלחם עד חרמה בגרמנים ובתורכים.

„לאחר נסיעה ארוכה ונוראה, בהגיע אהרן לקושטא, הוא מתחיל בהתאמצויות לקבל את הרשיונות הדרושים לצאתו לארץ הניטרלית. גם הוא נתקבל ב„יוק" וב„ירן" („לאו" ו„מחר"), אבל את אהרן אין מיאשים על נקלה. סוף סוף הוא מוכרח לותר על שודיה והוא נוסע לברלין. מן הפחת אל הפח! אבל אין דבר, אהרן נכנע לבחינות פרופיסורים גרמנים, מומחים צבאיים, מהנדסים והמשטרה הצבאית והחשאית... כולם בוחנים ובודקים אותו. והוא מוכיח לכולם את הנחיצות לפתור מיד את שאלת השמנים, והוא מקוה לעשות זאת הודות לשומשומין... ולבסוף מרשים לו לנסוע לסולוף.

„לאחר שתי שנים של מחנק, הנה אהרן חפשי!

„הוא מתחיל את המשא והמתן עם הציר האנגלי בקופנהגן כדי לקבל את הרשיון לנסוע לונדונה ולהתראות עם וזרת המלחמה. עוברים ימים ושבועות לדאבונו הגדול של אהרן... וסוף סוף, באוקטובר 1916, מסודר הדבר. הוא קבל רשיון לרדת באניה הנוסעת לאמריקה, ובקירקול, בחופי אנגליה, כשקציני המשטרה בוחנים את ניירות הנוסעים, הם מורידים את אהרן בתור „חשוד" תורכי, הנוסע לאמריקה, מי יודע לאיזו תכלית.

„ואז קרה הדבר, שנשאר מעורפל עד היום הזה. בטרם צאתו מברלין סידר אהרן עם צלה, אחותו של אבשלום והיא אז תלמידה שם, לכתוב תיכף למזכיר חיים כהן (ליובה שניאורסון) אשר נשאר בקושטא כדי לשמש קשר עם אבשלום ושרה. כעת, בהיותו בטוח, כי סוף סוף הצליח, וכי בקרוב יהיה בלונדון, סידר אהרן כי יודיעו לאבשלום בטלגרמה שהוא מפליג לאמריקה.

„את הטלגרמה אמנם קבל אבשלום, אבל אם מסיבת סרוס שנפל בתוך גוף

הטלגרמה או מאיזו סבה שאינה ידועה, הבין אבשלום את ההיפך, ויתיאש, בחשבו, כי אהרן החליט למשוך ידו מכל תכניתם.

„ואבשלום, אשר כל כך הרבה פעמים סיכן את חייו בעד הרעיון אשר נעשה בשבילו אויר לנשימה, מחליט, כי אין לחכות עוד... המצב בארץ איום, בלא ידיעה כל שהיא מהעולם הגדול, בלא קרן תקוה, והפחד ההולך וגדל בשל נצחונה של גרמניה, בשל החורבן המוסרי של העולם, החורבן בארץ ישראל.

„ואין דרך אחרת כי אם לעבור את החזית התורכית בדרום ולחדור דרך המדבר אל מחנות האנגלים אשר בקרבת ודי על עריש... הפעם לא ילך לבדו. יוסף לישנסקי הצעיר, אשר כל כך הרבה עזר לו בהיותו במאסר בבאר־שבע לפני עשרה חדשים ואשר מאז נקשר אליו מאד, רוצה בכל תוקף להילוות אליו בשליחות מצוה זו.

„ולפני אבשלום עכשיו הרגע הקשה, המכאיב ביותר: להפרד משרה. במשך עשרת חדשים האחרונים היתה לו שרה אור ושלהבת. בימים הקשים, בשעות הנוראות, נתנו לו חיזוק, מבטה, עוז לבה וגודל נשמתה, תקוה ורצון לחיות.

שרה ואבשלום התהלכו בין בני אדם, לבשו ואכלו כמותם, אבל בנשמותיהם כבר גמרו את כל חשבונותיהם עם החיים.

„וכך נפרד אבשלום משרה... את אשר דברו, את אשר אמרו זה לזו, נשאר סוד נשמתם, הסוד היפה והקדוש, אשר נשאו אתם לעולמים.

„פעם אחרונה הסב עוד אבשלום את פניו אל פני שרה ועל שפתיו בת־צחוק גאה ורבת כאב.

„ואבשלום נעלם בדרך המדבר, אשר בלע אותו לנצח".

— — — — — — — — — — — — — — —

„ושרה נכנסת לתפקידה בתור ראש „נילי".

„מי כמוה יודע את כל אשר קרה במשך שתי השנים האחרונות! את הסבל, הסכנה והקרבן, אשר מלאו חייהם של ראשי וחברי „נילי". הלא אתה דברו והתיעצו אהרן ואבשלום בימים ובלילות.

„לבה מלא כאב, וכאילו ניבא רעות. מה היה לכל אלה שהלכו, וידיעה אין מהם? שם, רחוק, באמריקה, אלכסנדר ורבקה, אהרן „שבוי" במימי אנגליה, ואין ידיעה ממנו. ועתה, אבשלום, בדרך למדבר.

„אבל אין לשבת בחבוק ידים ולהתאבל! היא יודעת כי סוף סוף יקום הקשר עם החוץ. את זאת היא מרגישה, ומאמינה... היא חוזרת וקוראת את המכתב לוולי, אשר השאיר אבשלום בידיה, לכל מקרה שתבוא האניה... או במקרה, כי ימות במדבר... כי גם הוא ידע ששם אחריתו. האם לא גלתה לו זאת טובה גלברג (רוטמן), אשר ה' חנן אותה רוח נבואה?... האם לא פצרה בו על ברכיה, לבלתי ילך לקראת המות הודאי?...

„והילדה הפשוטה מזכרון־יעקב מתעמקת במפות, במורי־דרך הארץ, בכל אשר הספיקה לקלוט במוחה על דבר מצב החזית.

„היא לא תביש את אחיה ואת אבשלום.

„עסוקה היא מאד. בבית אביה היא עקרת־הבית, בתחנה לנסיונות היא ממלאת את מקומו של אבשלום. אליה מביאים את חשבונות העבודה, אתה מתיעצים הפקידים והעוזרים.

„וימים עוברים, ימי דאגה, ימי צפיה; והמצב בארץ הולך ומחמיר; בערים מתים אנשים ברעב, ואפילו במושבות מחמירים והולכים העוני והמחסור. בכפרים, בין הערבים, רעב ומחלות, והממשלה זדונית, ואימת פרעות מרחפת על הישוב כענן שחור.

„פתאום, ב־28 לינואר 1917, עוברת אניה. מעל המעקה שבתחנה מראים את האותות שנקבעו לסמן. האניה עונה... „הידד"! אותו לילה הולכים לחוף, ומחכים... הים זועף... אולי לא תוכל הסירה, אשר הורידו מהאניה, להתקרב. אבל הסירה מתקרבת לבסוף. מתוכה קופץ לים בן אדם, מתאבק עם הגלים... הנה הוא שוחה... ומגיע לחוף.

„זהו ליב ברנשטין, אשר רפאל אבולעפיה המציא אותו לאהרן.

„הים זועף. הלילה אי־אפשר יהיה לו לליב לשוב. אין דבר, החברים לוקחים אותו לתחנה ושם יחביאוהו עד בוא האניה שנית.

„וליב מספר, כי אהרן היה באניה, אבל לא אבשלום... ובלב שרה חרדה. אבשלום! אם לא בא באניה — סימן רע הוא, סימן רע מאד!

„אולם אסור להתמוגג! עתה הקשר מובטח. אהרן במצרים. הוא סידר את החבור ובקרוב ישוב בודאי באניה; צריך להכין תשובה על כל השאלות אשר זכר ליב למסרן, ועוד הרבה יותר. צריך להכין את כל היומנים של אהרן ואבשלום, את מכתביהם ורשימותיהם... והן הכל מצוי במסתרים — והיא יודעת מקומם.

„בינתים שב ליובה שניאורסון מקושטא; ואתו שרה משוחחת ארוכות. הוא הכיר ואהב את אבשלום, וכל כך הרבה יודע הוא לספר על אדותיו.

„ושוב באה האניה, ב־20 לפברואר; מאותתים. הכל כשורה. ובאותו לילה יורדים אל החוף ליב, ליובה וראובן. ליב מסר בשם אהרן כי אסור לשרה לגשת לחוף — והיא נשמעת.

„הסירה מתקרבת. ראובן, ליובה וליב חוצים את המים ויורדים בסירה. ראובן נופל על צואריו של אהרן. יוסף לישנסקי עולה מן הסירה ונעלם עם ראובן בדרך העולה לתחנה.

„ואז מספר יוסף לישנסקי לשרה את אשר קרה במדבר. הבידואי, אשר הוא ואבשלום לקחוהו עמם להיות להם למורה־דרך, אבד את השביל, והלילה ליל אפל, ללא כוכבים, ואין להבחין כלום. ואבשלום אשר תמיד נשא עמו מצפן, שכח

הפעם לקחתו. וכך תעו. ובפחדם פן תחת הדרך מצרימה יתעו וישובו כלעומת שבאו, החליטו לחכות עד אור הבוקר. ואז באה להקת בידואים, והקרב התחיל ביניהם. אבשלום נפצע קשה בתחילת היריות וביקש מאת יוסף שימלט נפשו, כי בין כך ובין כך לא יוכל לעזור לו ולמה ימות גם הוא. מליו האחרונות של אבשלום היו: „תאמר לאהרן..." — ולא יסף.

„יוסף נמלט תחת מטר כדורים. נזדמנה פטרולה אנגלית והבריחה את הבי־דואים, ואת יוסף אספו, מתעלף ומתבוסס בדמו השותת משלשה פצעים. העבירו אותו לפורט סעיד. הודיעו לאהרן. עשרה ימים היה בוער בחום, וחששו לחייו. אבל הוא נרפא.

„ואז ספר לו אהרן, כמה זמן יקר אבד בלונדון, עד אשר הצליח לרכוש מעט מאמונם של האנגלים, וסיפר לו כיצד הגיע סוף סוף למצרים. ושם צריך היה להתחיל שוב מחדש. ולבסוף נתנו לו אניה, וב־20 לחודש ינואר יצא לעתלית... אבל הים היה זועף מאד, ואי־אפשר היה להתקרב לחוף.

„ב־20 לחודש ינואר 1917, באותו יום שבת, אשר בו מת אבשלום במדבר בקרבת שיך זוביד סמוך לודי אל עריש!

„לבה הגיד לה לשרה, כי את אבשלום לא תראה עוד לעולם, ובכל זאת זעזעה בשורת מותו את נשמתה ותשבר את לבה.

„ולא נשאר לה כי אם לחיות כדי להמשיך את עבודתו ולהגשים את רעיונו".

עכשיו נמצא אהרן במצרים, אלכסנדר ורבקה באמריקה. ושרה מעמיסה על שכמה את כל נטל העבודה. היא פוקדת את עוזריה, אנשים נאמנים, אשר כל קרבן לא ייקר בעיניהם. מלבד אבשלום פינברג עזרו עמה אחיה צבי אהרנסון, ראובן שוורץ, מנשה ברונשטין, דוד סוקולוביץ, יוסף לישנסקי, ולאחר זמן גם יצחק הלפרין. היא מרכזת את הידיעות ומעבירה אותן לאניה העוגנת בחופי עתלית מפעם לפעם.

בקוצר־רוח מחכה שרה לגואלים, והיא עושה כל אשר תמצא ידה כדי להחיש את בואם. מצפון לדרום, ממערב למזרח, לכל ארכה של הארץ, נטלטלה שרה לרגל עבודתה. יומם ולילה היא עושה את עבודת „נילי", לא תיעף ולא תיגע ולא תרתע מפני כל מכשול. כשהקשרים עם האנגלים נעשו קבועים ותדירים יותר, התחילה להתמחות בשאלות צבאיות ונתגלה לפניה ערך דברים אשר היו נסתרים ממנה. קרת־רוח ובדעה צלולה עבדה בקדחתנות, מתוך דחיפה שאינה פוסקת. כל מי שראתה בו כח לספק ידיעות שיש בהן ענין, היתה כובשת אותו לרעיון „נילי". שמעה כי הד"ר נ. הוא רופא צבאי בעפולה, היא נפגשת עמו ומקרבת אותו לעבודה. כאשר הוא מתחלחל ואומר לה: „הלא אני מחיב את ראשי בעשותי דבר כזה" — שרה נועצת בו מבט רך ולוהט ועונה: „כן... אבל,

התחשוב כי ראשי אני איננו רכוב על כתפי, ממש כמו ראשך? וכלום אתה, הגבר, לא תוכל לסכנו, אם אני יכולה לעשות זאת?!" — והוא היה לחבר נילי ומסר לשרה ידיעות חשובות ורבות־ערך. כמו כן היא מבינה, כי ו. מהנדס ידוע, אשר עבד אז בצבא, יוכל לספק ידיעות חשובות, וגם הוא נכנס חבר ל„נילי". ואשתו סכנה את נפשה פעמים מספר בנסיעות לדמשק כדי להביא משם ידיעות.

עתלית היתה מרכז הפעולה, אך בין זכרון־יעקב ועתלית קשר קים וקבוע. בנסיעותיה מלוה את שרה יוסף לישנסקי ועוזר על ידה. בתחנה בעתלית נמצאים חבריה מנשה ברונשטין, ראובן שוורץ, בלינקוב, זלדין, ויצחק הלפרין. בזכרון־יעקב עוזרים לשרה אביה ואחיה צבי. בחזית — נעמן בלקינד ובראשון־לציון — אבשלום פין.

לאחר שהקשר נעשה בטוח פצר אהרן בשרה לבוא מצרימה, אבל היא אינה נעתרת לבקשה עד אשר יבטיחנה בשבועה, כי יניחנה לחזור לעתלית: שאם לא כן — לא תבוא. סוף סוף מסכים אהרן לתנאי ושרה בלוית יוסף לישנסקי יוצאים מצרימה ביום 15 באפריל 1917. בשהותם במצרים מתאמן לישנסקי, תחת יד קצינים מומחים, להשתמש בחמרים מפוצצים, כדי לנסות לפוצץ את ג'סר־אל מוג'מע לעת מועד. גם שרה מוסיפה ללמוד את הנחוץ, כדי לשרת ביתר עוז את הרעיון היקר לה.

לשוא מבקש אהרן משרה שתשב במצרים. לא ולא! יאמרו: „עכשיו שגברה הסכנה — ברחה ומלטה את נפשה".

פרץ פסקל מספר על בקורי שרה אהרנסון במצרים:

„...שרה בקרה את קהירה פעמים אחדות. בבקורה האחרון נראה לנו המצב מסוכן כל כך, שהחלטנו, אהרן ואנכי, לבלי להרשות לה לשוב לארץ־ישראל. חברינו בארץ־ישראל לא נזהרו ועקבותיהם נודעו לממשלה התורכית. ראינו מראש כי תבוא עליהם שואה, וחשבנו כי הגיעה השעה להפסיק לפחות לזמן מה את עבודת הריגול.

„ערב אחד נזדמנתי במלון קונטיננטל עם אהרן ושרה. נגש אלינו קצין ושמו אד. נוכחותי לא מצאה חן בעיניו, כנראה, אך אהרון אמר לו:

„— אדון אד. יוכל לדבר במעמדו של פסקל, הוא משלנו ואין לנו סודות בפניו.

„פתח אד. בצרפתית ואמר:

„— גברתי — פנה לשרה בדבריו — שולחי, הפקידים העליונים, מביאים בזה את רגשי תודתם לה על השרות ששרתה את אנגליה. ואולם דוקא מפני זה מוצאים הם לנחוץ להזהיר את גברתי וליעץ לה שלא לשוב ארצה־ישראל. מצרים פתוחה לפניה. תוכל לשבת כאן כאות נפשה. מה שעשתה עד כה מספיק לנו לגמרי".

„שרה ענתה:

„— אמור למפקדיך, כי מכירה אני להם טובה רבה על רגשותיהם, ואולם מטרתי האחת להציל את אחי ואחיותי העברים בארץ־ישראל. מבלעדי עברים אלה איככה הייתי באה אליכם? על אף הסכנות החלטתי לשוב, ואם נעשו שגיאות ונתגלו סודות, הרי אני האחראית להם ודמי על ראשי יחול, ולא על אחרים... אם מכירים אתם לי טובה המציאו לי אמצעים לחזור, אם לא תמציאום לי אבקש בעצמי, ואם למרות כל אלה לא יעלה בידי למצאם — אשלח יד בנפשי".

„רעד עבר בנו לשמע דבריה אלה. לעצור בעדה? להכריחה להשאר? ההיה כח בעולם שיכול לה אז?

„שרה חזרה. והנפלא בדבר הוא שהיתה לה האפשרות, לאחר שמלאה גם הפעם משלחתה, להמלט על נפשה. אחדים מהקבוצה השתמשו באפשרות זו על פי בקשתה ופקודתה. שרה לא אבתה לעשות כך:

„— פה אשב וכאן אמות. את עמי לא אשכח עד רגעי האחרונים. — כה היו דבריה".

שני חדשים נטלטלה שרה באניות בין מצרים, עתלית וקפריסין, כי זעף הים וסער ואי אפשר היה לעלות על החוף. ורק ביוני 1917, מגיעים שרה ויוסף בשלום לתחנה בעתלית ומגבירים את העבודה. שרה עוברת שוב את הארץ לארכה ולרחבה, בימי שרב, באבק מחניק, בתנאים נוראים, היא אינה יודעת מנוחה. מן ההכרח להחיש את כניסת האנגלים לארץ!

*

ראשי הישוב התחילו להתמרמר על עבודת „נילי". מכל צד ממררים את חייה של שרה. ועד המושבה זכרון־יעקב קורא לשרה ומדבר אתה קשות, אף מאיימים עליה, אם לא תפסיק את העבודה. היא עונה להם בקור־רוח, כי לא תוכל לתת להם תשובה לפני ארבעים יום. וכי בינתים יתיעצו עם מר דיזנגוף, אשר גם הוא יודע על עבודתה ואין הוא מסרב לקבל מידה את הזהב, שהיא מעבירה לו, סיוע למהגרים.

נגזרה גזרת גירוש על יהודי יפו ותל־אביב ומאות משפחות הוכרחו לעזוב את בתיהן ולנדוד בדרכים אל מושבות השומרון והגליל. בתל־אביב נוסד „ועד עזרה" ובראשו דיזנגוף ובצלאל יפה, שקבלו בעזרת „נילי", אשר הזעיקו את עזרת יהדות אמריקה, שקיקי מטבעות זהב. חברי „נילי" העבירום בלילות מתוך סכנת נפשות גמורה מן האניה בחוף עתלית, ומכאן לידיהם של העסקנים. עזרה זו החיתה את נפשות המהגרים, שהיו צפויים לרעב ולחדלון. בהרבה מושבות נוסדו ועדי עזרה. גם בזכרון־יעקב נוסד ועד. הרבה עגלות אכרים נשלחו להביא את המהגרים, והללו תפשו את כל הדירות הפנויות במושבה. וכשלא הספיקו

הדירות, הוכרחו אכרים רבים להצטמצם ולפנות מקום. נתפשו גם אולמים גדולים ביקב המושבה. ומאות קנטרים של חטה ספקו אכרי המושבה גם בשביל כלכלת המהגרים. העזרה הוחשה בכל מדת האפשרות והזריזות. נדדה גם הגמנסיה „הרצליה", על תלמידיה ומוריה, לשפיה. שם נמשכו למודיה כסדרם עד גאולת הארץ. הרבה מושבות לא יכלו לקלוט את מכסת המשפחות שהוטלה עליהן — וזכרון־יעקב הוכרחה לקלוט גם את העדפים הללו, על מכסתה היא. בארכיון של הועד נמצא מכתב־תודה מאת ועד ההגירה, המעריך את העזרה שהגישה זכרון־יעקב לקרבנות ההגירה ומחשיב הרבה את המאמצים שעשתה המושבה. בפרוטוקולים של ועד ההגירה המקומי מסופר על מאות דירות שנתפנו, על עשרות עגלות שחזרו והלכו, על מאות קנטרים חטה שניתנו. וכמעט דבר לא סופר על־כך עד היום.

מחזות העוני של הגולים החרידו כל לב. מאות משפחות שרויות בצער אלם, דרות צפופות באולם גדול מאולמי היקב, המלא איצטבאות ערוכות שורות שורות, איצטבא למשפחה. ועד ההגירה שבמושבה עושה ככל אשר ידו משגת למנוע מהם רעב, דואג להם לקורת גג, ללבוש ולנעל. מתלמידי הגימנסיה כמה עובדים אצל האכרים, אחרים מפוזרים בין התושבים, עד יעבור זעם.

ישראל דושמן („הארץ" גליון 3099) ברשימתו „ביקב" מתאר את חיי הגולים במרתף:

„אחרי כיבוש יפו ופתח תקוה ע"י האנגלים, גדל מספר המהגרים בזכרון־יעקב. ועד המושבה קבע להם את האולם הגדול שביקב. ולא היה מקבל אותם אלא אחרי חטוא מדוקדק של בגדיהם וחפציהם. מפחד טיפוס הבהרות צוה הרופא לגזוז את שער הגולים. אבל כאן התקוממו לו הנשים, וביחוד העלמות, שלא רצו בשום אופן להתפרק את עדין. העלמות, ביחוד העלמות, היו בוכות, מתחננות, אך פקודת הרופא היתה חוקה ועל הרבה צמות עבר הכורת.

„...— קשים ורעים היו חיי הגולים. שנה ומחצה של טלטול וצער דכאו את רוחם עד עפר. לחלק קטן היתה עבודה כלשהי במושבה. אבל הרוב הגדול היה יושבים באפס מעשה. התמיכה שניתנה להם מועד ההגירה לא היתה מספיקה, ולכן היו מוכרחים לזכות מן ההפקר. בשעת הקציר היו הולכים הילדים והזקנים ללקט בשדות, וגם בשעת הובלת התבואה לגורן, הנמצאת בתוך המושבה, היו מהלכים אחרי העגלות, ואף שללו להם מן הצבתים, והרשום ללקט בין העמרים. ובני האכרים עוד הגדילו לעשות. בשבתם על עגלות התבואה היו משליכים לפעמים כלאחר יד חופן של שבלים ונותנים לגולים ללקט. נשי המושבה היו מציצות בעד החלונות ומנענעות בראשיהן. לבן היה מתמלא רחמים על האומללים שגורשו מקנם. ביחוד חמלו על הזקנים הפוסעים בכבדות אחרי העגלות ואינם יכולים להתחרות בילדים הזריזים, המהדסים כתרנגולות מעגלה לעגלה, מלקטים על ימין

ועל שמאל, וזרועותיהם הקטנות עמוסות שבלים; בעוד שידי הזקנים כמעט ריקות ופניהם מביעים רפיון וצער. ויש אשר תִפתח אחת הדלתות ותִשמע געָרה: רב לכם ילדים, תנו גם לזקנים ללקט!

„אז היו הקטנים נסוגים אחור והזקנים משתמשים במבוכת הילדים.

„אחרי גמר הלקט היו הגולים שבים ליקב ומביאים את שללם, שם היו מוצאים את בני משפחתם, בודקים את הלקט ואחר היו נגשים לחבוט את אשר לקטו, דשים באצבעותיהם, בוררים, טוחנים, והיה להם לאכלה.

„יקב זה, כור העוני של המהגרים, היה אולם גדול ורחב ידים, שהיה משמש מחסן לחביות יין גדולות מאד. זה היה עולם מיוחד, מופרש ומובדל מן העולם החיצוני. עולם בפני עצמו. בחלל היקב היו מרחפים צער וכאב אלמים ורבצו על הכתלים, על התקרה ובכל קרן זוית. ביחוד רבצה תעלומת יגון על היקב עם דמדומי הערב.

„הנה עומדת קבוצת גולים מסביב לצעיר אחד, המחזיק בידו עתון גרמני יהודי, וקורא בדחילו ורחימו על הכרזת בלפור. והדברים הם כצרי מרפא ללב שומעיו. הם עומדים סביבו, פוערים את פיהם למחצה ומאזינים ברעדה לכל הברה היוצאת מפיו, ויהודים נאנחים תולים עיניהם למרום ומברכים „שהחיינו" ונשמעות הערות — „עקבתא דמשיחא", „מלחמת גוג ומגוג". האולם שרוי בצללי הדמדומים, ועלטה רובצת בכל מקום. ורק אותה זוית, שבה נדחקו היהודים הללו, שופעת אורה ומשרה עגול זוהר מעל ראשם".

ושרה, היודעת כי עבודתה משמשת מקור עזרה וסעד למשפחות אומללות אלה, כי בזכות עבודתה יצאו אלה ואתם כל הישוב היהודי מאפלה לאורה, עומדת על משמרתה, מתמסרת בגוף ובנפש, וכל שהחמיר המצב לא נואשה מאחרית טובה. היא לא ידעה מנוחה ולא בקשה רחמים על עצמה. מחזות העוני והיסורים בירושלים, בטבריה ובצפת שוברים את לבה. סבל היהודים בדמשק מזעזע אותה. המרוניטים, המתים לאלפים בלבנון, מעוררים אותה לכתוב ברוח מרד ומרי כנגד ג'מל פחה העריץ... כל הנוגע לארץ ולתושביה, חלק הוא מדמה ומבשרה. אין היא יכולה לעבור את יער מרח, אשר נחרב מחמת יד הכורתים הטורקים, להביט בחורבן עצי האקליפטוסים בחדרה, בלי להתאבל מרה. ועם כל אניה המגיעה לעתלית היא שולחת חומר יותר ויותר חשוב וגם מזעזע. המפקדה העליונה בקהיר מתפעלת מכמות הידיעות ואיכותן, כי לא אנס לה כל רז בכל שבילי הארץ. בזכות הידיעות האלה תוקן בהרבה המצב שנתהוה אחרי שתי התבוסות של הגנרל דובל בעזה. כל פעם שאמרו הטורקים לפתוח בהתקפה של הפתעה, מצאו את האנגלים מוכנים. עם בוא הגנרל אלנבי לעמוד בראש מפקדת הצבא במצרים התחילו להחשיב עוד יותר את הידיעות שבאו ממקורות „נילי".

עובדות אלה לא ידעו הישוב וראשיו. וראשי הישוב ממררים לשרה את

חייה ושמים בדרכה מכשולים קשים. בישוב התחילו מתלחשים, מתוך פחדנות ועצבנות.

רק מעטים, יחידי סגולה, ידעו להעריך עבודה זו ככל גדלה וחשיבותה.

„...בהיותי בגלותי באמריקה, — כותב אליעזר בן־יהודה — בעצם זמן הסכנה היותר גדולה על הים מפני האניות תחת למים של הגרמנים, בא אהרן אהרנסון פעמים שמה במשלחת מיוחדת מהממשלה האנגלית אל הממשלה האמריקנית וגם מההסתדרות הציונית האנגלית להסתדרות הציונית האמריקנית וראיתי את יחס העולמות העליונים גם שם אליו וידוע לי כי גם ביחס ממשלת אמריקה להציוניות עזר אהרנסון הרבה.

„כי היה באהרן אהרנסון איזה דבר שהיה מעורר בקרב כל מי שהוא נפגש אתו רגש, כי לפניו עומד איש לא רגיל, איש שראוי להתיחס אליו ברצינות ושימת לב. אפילו ג׳מל פחה בשעתו, שהיה שליט כמעט יחיד בארצנו ויכול לגזור מיתה על אדם על־פי רצונו הפשוט בלבד, — אף הוא לא יכול להמלט מהרושם הזה שהיה אהרנסון עושה על אנשים. בימי הרעה ההם, כשהתחיל ג׳מאל פחה זה להתעולל בציונים ולכלות בם זעמו, עמד בפניו אהרן אהרנסון, שהיה עותומני והעיז לדבר דברים נמרצים שעוד לא שמע העריץ הזה כמותם משום איש ואדם אחר, ולא זה בלבד שג׳מאל פחה לא צוה לתלותו מיד אלא שהתחיל לבוא אתו במו״מ ולבסוף הפקיד אותו על המלחמה בהארבה ונתן בידו אנשי צבא ופקידים וסכומים מסוימים ועשה כל מה שדרש אהרנסון ממנו בנוגע למלחמה זו. אהרן אהרנסון היה בימים ההם אולי היחיד בכל ארץ־ישראל, ולא מקרב היהודים בלבד, שזה העריץ התיחס אליו כמעט אפשר לאמר בקצת הכנעה. — —

„— — ואני מעיד עדות נאמנה, כי מיד בתחלת המלחמה התחיל אהרן אהרנסון לחשוב מחשבות במה לעזור לגאולת הארץ. ובביתי דבר אתי על זה פעמים אחדות ואת זממו זה, שאני מעיד על זה בכונה טהורה, אך ורק לשם תחית עמנו, בצע אותה. — —״

סערת ההתנגדות מכה גלים. עיקר הטענה היא, כי „מסכנים״ את הישוב... ושרה שואלת: „כלום חדל הישוב להיות בסכנה יום אחד, מאז הוכרזה מלחמת ה„ג׳יהד״? ועוד שואלת שרה: „אם לא אמת היא, כי רק בזכות עבודת „נילי״ יכול אהרן, ממצרים, להרעיש את העולם, בעת גרושם של יהודי יפו ותל־אביב? (הן עובדה היא: 24 שעות אחרי גזירת גרוש יהודי יפו—תל־אביב, ספרה טלגרמה של סוכנות רויטר בכל תפוצות תבל את הפרטים. מי חולל זאת? מי יודע כי תודות לאהרן אהרנסון ולשרה עברה הידיעה על גלי האויר ותסעיר את העולם כולו?) וכי לא אמת היא, כי רק בגלל הרעש שהקים

אהרן בכל העולם חדלו הטורקים והגרמנים מלבצע את מזימותיהם על ישובנו? וסימן לדבר, כי החכם באשי בקושטא הוכרח להכחיש את ההאשמות כנגד ג'מל פחה, וכן גם ראשי הקהלות היהודיות בארצנו?! והאם לא בתוך הרייכסטאג בברלין קם הציר כהן לדרוש מהממשלה הגרמנית שתשפיע על בעלת בריתה טורקיה, שלא תמשיך בהנהגתה הפרועה?".

„ראשי" הישוב באחת: להפסיק את עבודת „נילי". אין הם רוצים להתלות! אין הישוב רוצה לסכן את עצמו...

*

„חרדתם" של אלה לא אחרה לשאת פרי. לשלטונות גונב שמץ דבר מפעולתה של „נילי". יונת־דואר, ששלחה שרה עם פתקא, תחת לעוף בדרכה לאורך החוף, עמדה בקיסריה, ומעשה שטן — עמדה בחצר בית המודיר אחמד ביק. כפי שהוא מעיד אחר־כך, כבר ידע דבר עבודת „נילי" לפני כן, אך העלים עין, כל עוד לא ידעו דבר השלטונות הצבאיים. בשעה שעמד אחמד ביק והאכיל יוניו, תפש יונה זרה ומצא את הפתקא, שהיתה נתונה בקנה־נוצה וכתובה כתב סתרים. קמה מהומה גדולה במרכזי השלטונות בחיפה ובדמשק. לשרה נודע הדבר והיא הספיקה להשמיד את היונים... אבל הרגש הרגישה, כי החשד נפל על עתלית. ימים אחדים אחרי כן נתרגשה פורענות גדולה מזו: נעמן בלקינד, על דעת עצמו ובלי שנטל רשות משרה, החליט לעבור את המדבר ולהגיע אל אהרן. הוא חפץ לפתור את חידת אבשלום, אשר נבלע במדבר החולות לבלי שוב.

הטורקים ענו את נעמן, אבל הוא לא הודה בשום אשמה, ושחררוהו. אך בין יתר דבריו אמר, כי עלי פואד פחה, מפקד הדיביזיה ה־27, הוא ידידו. הלז בקש לשלוח אותו אליו, ערך לו משתה והצליח לשכרו ביין ובסמים אחרים. כשנתבלבלה עליו דעתו נפלטו מפיו דברים. בכיס בגדו שנשלח לו מביתו, נמצא פנקס רשימות ובו שמות רבים מחבריו.

לבה של שרה ניבא לה, כי אבדה כל תקוה וכי הקיץ הקץ. אך לא שרה תאמר נואש. עם הסכנה שהגיחה עליה, נאצלה עליה גם שלות־נפש רבה. מרגע זה ואילך כל מעשיה הם כמעשיו של אדם שהגיע לראש ההר, אשר ממנו הוא משקיף למרחקים...

רק היא ועוד מעטים מחבריה ידעו, כי העבודה שהספיקו לעשות כבר קרבה הרבה את הגאולה אשר לא תאחר לבוא. את התבוסה לטורקים הכינה בידים חרוצות ונאמנות. למולדתה יקרא דרור. לעמה תבוא גאולה.

ערב יום הכפורים הגיעה האניה „מנגם" לחוף עתלית. לשוא מתחננים אליה חבריה שתרד באניה ותמלט את נפשה. לשוא, היא באחת: לא תעזוב.

אם תשוב האניה אחרי ימים שנים — תסע בחברת חבריה, אביה ואחיה... ובמכתבה היא כותבת לאהרן: „אני רוצה להיות האחרונה — ולא הראשונה — העוזבת את העבודה"...

אבדת אבשלום קשה לשרה ולבה שותת דם. הנה מכתביה לאחיה ולאחותה, לאהרן, לאלכסנדר ולרבקה:

„— — קשה לי יקירי גם להזכיר בשורותי אלה את אסוננו הגדול. כה איום הוא ונורא, ונחמה אין. רק דבר אחד אומר לך, כי חזקה אני מברזל ומאובנת מאד מאד, לא פללתי שימצאו בי כוחות כאלה. יש רגעים, שאני חושבת את עצמי למין דבר שאין בו רוח חיים, כי איך אוכל להבליג על קרבן גדול שכזה? אפשר שיש לבקש את הסבה בעבודה המוטלת עלי, כי רוצה אני להמשיך את אשר התחיל היקר לנו. כן, רק להמשיך רוצה אני, ונקמה — נקמה גדולה, הן בפראים של המדבר והן באלה שבהרים — —"

ובמכתבה לאלכסנדר ורבקה אהרנסון מיום 14.7.1917, שהיו עוד באותו הזמן באמריקה, כותבת היא:

„... רוצה אני להתחיל באבשלום היקר, רוצה אני לספר לכם בפרטות מה שקרהו, כי כפי שאני רואה אין אתם יודעים את הפרטים על חביבנו המת. קשה לספר, כי הלב נקרע לגזרים והצער איום וגדול מאד מאד. יקירי, את אבשלום הכרתם למדי ואתם יודעים כמה עמל וטרח הנער הזה כדי לבוא במו"מ עם האנגלים לטובת עניני היהודים וא"י. הלא ידועה לכם הצלחתו להגיע מצרימה ולשכנע את האנגלים. והנה בשובו לא"י בתקוות טובות, נפסק פתאם הקשר, בלי שידע איש את הסבה. יקירי, קשה לשאת את האסון שלנו, הוא חזק ועמוק מאד.

„חביבנו יצא לדרך עם עוד ידיד אחד (דוקא בעל משפחה) האוהב להסתכן ולא להתחשב עם כל. הם שמו פעמיהם לדרך, ובמדבר נתקלו בפטרול של בידואים ותורכים, שירו עליהם ורדפו אחריהם, והיקר נפל חלל. השני רק נפצע שלשה פצעים וברוב עמל הגיע עד התחנה האנגלית ויעבירוהו מצרימה. שם נפגש עם אהרן, שכב בבית החולים, ואחר שהבריא שלחו אהרן הנה לעבוד ולהמשיך את עבודת הקודש שלנו, שעליו שפך את דמו ונתן את חייו הצעירים. הקרבן גדול יותר מדי. ואם גם נצליח בעבודתנו וישועת ישראל תבוא על ידי הקרבן שהבאנו, גם אז יקירי, לא אמצא נוחם. כנראה, כך הוא מזלם של כל השואפים והעובדים לטובת עמם וארצם!

„— אני פה לוקחת חלק גדול בעבודה ואין אני חוששת לסכנה, העבודה חשובה ויקרה לי. אהה, לו זכה יקירנו לשמוע את הבשורה הטובה, שלנו הבטיחו את ארץ־ישראל! מה לא היה עושה מרוב אושר, ואנחנו זכינו לזה בזכות רעיוננו וראשו שהוא סכן". — — —

מכתבה של שרה נכתב, כאמור לעיל, ביום 14.7.1917 (והקורא מתבקש להשוות תאריך זה אל תאריך אחר, 2.11.1917). שלשה חדשים וחצי קודם כבר ידעה שרה — כפי שמובן מאליו, ידעה זאת מאהרן אחיה, והיא מבשרת בשורה טובה, ש„לנו הבטיחו את ארץ־ישראל"!

העובדה, שהצהרת בלפור ידועה לאהרן ולשרה קודם לפרסומה, משמשת עדות לחלקו ולעבודתו של אהרן בענין זה. הנה כך כותבת שרה בפירוש: „ואנחנו זכינו לזה למען רעיוננו".

*

קצו הטרגי של אבשלום פינברג מגדיל את החלל. נדמה כי מותו השרה על עבודת „נילי" רוח אבל וצער. הוא, שהיה הרוח החיה והפועל, ואשר לא ידע אימת סכנה ובז לה, הגדיל במותו את החלל. מותו של אבשלום מגביר בנפשה של שרה עוז לעבודה.

ציור נאמן רושם לזכרו אורי קיסרי („תשע בערב", 16.1.41):

„— — שני אנשים, שני בידואים, הולכים וקרבים, כשהם משקיעים רגליהם בחול. צעדיהם קלים, חרישים כצעדי חתול, מהירים. הם אינם פוצים פה. לאיזה צורך? — עין רומזת, שפתים מחייכות — כך יבינו איש לשון רעו האלמת.

„מתחת לעביות, מבעד לכפיות — דולק נר התמיד... יהודים הם אלה הבידואים; אבשלום ויוסף יורדים מצרימה.

„ישראל־שמרד־במלכות הוא, המתקדם עתה בחולות המדבר. מרד במלכות הזדון והרשע ופניו אל חילות השחרור, אל צבא האחוה והשויון אשר שם, מעבר לתעלה. עוד מעט, עוד מעט וקו הגבול האנגלי ילחך מגפיהם. וישראל הולך וקרב, הולך וחוצה בשני לבותיו ובארבע עיניו את שכבות החול, חותך את הלילה הסמיך, נושב בהבל הפיות החמים על פני הדממה הצוננת של המדבר האפל.

„עוד הערב דרכו על אדמה יהודית; רוחמה, האחרונה, הדרומית בנקודות הישוב היהודיות. עם שקיעת החמה עזבוה ויצאו לדרכם. חפירות־הגנה וחילות־משמר תורכיים עברו אחר זה וכך הגיעו עד לשיך־זוביד, כמעט בחזית האנגלית.

„צהלה פורצת מחזהו של יוסף:

„— אבשלום, המטרה הושגה!

„— לא עדיין! — משיב אבשלום — ואף כשתעמודנה רגלינו בקו האנגלים — טרם השגנו המטרה... עלינו יהיה עוד לשוב על צעדינו ולחזור ולשוב אל עמק הבכא, שתים שלוש וארבע וחמש ועד בלי סוף... כי הן מטרתנו אינה

להציל מעמק בכא זה את עצמנו ובשרנו... כי הן קדשנו עצמנו, יוסף, להפוך את הבכא לשמחה למען עמנו כולו... ויהיה עלינו להביא את הגואל, כי הן ידעת את עמנו... הוא לא יגאל מאליו, בכחות עצמו.. ועלינו יהיה לגאול את כל הרעבים והצמאים, כל המוכים והחולים, כל האומללים, ואף את אלה שעפרונו בעפר ועוד יעפרונו כהנה וכהנה, מחר ומחרתים... בעל כרחם יהיה עלינו לגאלם ולהוציאם מעבדות לחרות, מחשכה לאורה...

ושוב יאלמו וידרכו בדומיה בחול השוקע.

„— — נע במזרח משהו. החשכה רפתה זעיר שם זעיר שם. בעקבות הלילה הגווע החלו נולדים דמדומים חוררים־סמוקים... השחר עומד לבקוע. ולפתע מתאבך עמוד חול ושלושים סוסים מגיחים מן המארב, כשרוכביהם שואגים מלחמה.

„שני היהודים כורעים על ברכיהם. באקדוחיהם עליהם לעמוד על נפשם, על נפש „מטרתם", רעיונם הקדוש; לעמוד בפני להקה מזוינת זו של שלושים בידואים. קרן אחרי קרן עולה השמש. כדור אחרי כדור, דועכים החיים באקדחים היהודים. אבשלום נפגע... יוסף נפגע... לא, אבשלום אינו יכול לזוז... לא יתכן למלט את נפשו. „עשה מאמץ, אבשלום... הגבול האנגלי קרוב"... בנו של לולק מניע ראשו בשלילה. „הציל אתה את נפשך" — יאמר לחברו. לישנסקי אוזר שארית כחותיו. הדם שוטף מתוך פצעיו, אך הוא זוחל, גורר את עצמו במורד־הגבעה המסתירה אותו מעיני השודדים.

„בפעם האחרונה יסוב ראשו לראות את רעו. הלה מחייך אליו. הנה הוא מקשיב, מאזין... ובין נפץ לנפץ של כדורי הבידואים המוסיפים לירות הוא קולט: „אמור לאהרן..." הוא רואה את ראשו של אבשלום צונח. „אמור לאהרן"... — מה עלי לאמר לאהרן, אבשלום?

„לישנסקי מוסיף לזחול ולהתרחק מן המקום. כחותיו הולכים וכלים, אך הוא חי, הוא מרגיש את הלהט, את הקדחת בעצמותיו — מה טוב! חי הוא. „אמור לאהרן..." מה עלי לאמר לאהרן, אבשלום? — ולפתע הוא מבין, מעלה ומשיג: „אמור לאהרן, כי עד הסוף, עד הקץ, עד גבול המות נשאר תלמידך נאמן לרוחך ולא הכזיב את אמונך בו. הוא נשאר עד הסוף אותו האביר אשר אהבת, „האביר לבלי חת ולבלי דופי" כאשר קראת לו בלשונך..." — — —

„בשעות הבוקר הראשונות מוצאת פטרולה אנגלית את לישנסקי הפצוע, מתעלף, מעבר מזה של הגבול הבריטי.

„אמור לאהרן..." — הוא מדובב בחום הקדחת.

„— — עכשיו פונה המקום. לישנסקי נעלם מזה והבידואים מזה. עתה אחד אבשלום בכל רחבי אופק המדבר. הוא מרגיש את האדמה הלחה מתחתיו. דמו מתמזג עם הטל...

„איזו דממה! איזה שמים נישאים ואיזו שמש רחוקה רחוקה! יודע הוא, כי הנה יצעד לקראת שדרות הנצח, כי על מפתן הנצח הוא שרוי עתה.

„לא, הוא אינו בוכה. לפניו עולה דמות אבא; אביו, שהיה מתגאה ואומר: „הולדתי את אבשלום כשהוא משולל לחלוטין אינסטינקט הפחד... ילדי זה אינו יודע מה טיבו של פחד!" כן, צדקת, אבא!... מסתמא כך יצאתי לאויר העולם...

„פצעו אינו מכאיב לו. טפה אחרי טפה הוא רואה את דמו ניגר. מוזר... נדמה לו, כי כל טפה כשהיא ניגרת, היא נקודת אור, גרגר נשמה מגופו המחוץ.

„הוא מוסיף לשכב בעינים פקוחות. פקוחות הן לרוחה, כאילו היו חוריהן מורחבים וקרועים אל האין־סוף. לא עינים — אופקים הם.

„הוא בודד עתה. הוא מבין, הוא מרגיש, כי זה קץ המסע, כי זה שיא גורלו... איש לא יעטפנו תכריכים במקום הזה, איש לא יסתום עליו הגולל. המדבר, המדבר הסודי, המחריש — קברו.

„— — שיניו נושכות בשפתו התחתונה. לא, הוא אינו בוכה. התאזר, אביר ללא דופי! אך אמור, אבי, מה יהא על אמא? שכלה אותך, עתה שוכלת אותי, בנה יחידה... אך אמור, הן לא תטיח דברים אמי הטובה, אמי הגבורה, הבילי־ויית, על אשר יצאתי אל הזירה להלחם לעמי... הן לא תאמר, המסכנה: „אבשלום... למה לא נשארת גם אתה, ככל היהודים בארץ הזו, במחתרת, במרתף, בעליה?..." — והוא רואה את העריסה שלו, בגדרה, את ימי ילדותו בראשון־לציון, בחדרה... עכשיו קמות וחיות לנגד עיניו, לובשות קרום ועצמות, דמויות ודמויות, תמונות ותמונות. הנה ביתם בגדרה, בית הבילי־ויים. הנה אביו בקומתו הגבוהה, בגבורתו, בעליזות החיים שבו, בטוב לבו. הנה הוא שומע שעטת פרסות סוס... פרש אמיץ זה שדוהר כאן — אביו הוא, החוזר הביתה לאחר שהיה שקוע עד לצווארו בבצות חדרה... אמא דואגת: „נתפלל ילדים... הנה אבא חוזר... נתפלל כי לא ישא בגופו את חידקי הקדחת, חידקי המות הצהוב!" — ואבא נכנס החדרה, ואמא אינה מתלוננת, והחיים זורמים תוך סכנות מות, ואבשלום הולך וגדל בצלן...

„עכשיו הוא רואה את עצמו, על סוסו שלו, דוהר בלילות אפלים וסוערים, מסתער בראש חבריו על שודדי דרכים ותוקפי מושבתו; עכשיו מתרחב חיוך על פניו הצנומים... הוא מעלה בזכרונו את הטקס, בו הכתיר אותו השיך הערבי אבו־רבאח המפורסם בתואר „שיך"... „שיך סאלים יהיה שמך מהיום והלאה" — אמר השיך קבל עם ועדה ונתן ידיו על ראשו וברכו כמנהג המקום. עיניו העצובות, עיני הלהט הקוסם והמופלא, מעלות חיוך זך: „שיך סאלים... רחמי אלוהים לנשמתך, שיך סאלים!" — עכשיו הכל נגמר. הסוס שהוא היה מיטיב כל כך לדהור עליו, האקדח, בו היה קולע נפלאות — חסל, תם ונשלם! תם ונשלם סדר השירים והפיוטים, שהיה מעלה וחורז על אהבה ועל גבורה. סוף.

„והוא מוסיף לראות, עתה יראה גלי ים, הרים, גבולות, מדינות וערים; את לב פריס הוא רואה, עם עדת משוררי צרפת בתוכה, והנה הם קושרים לו זרים. הם פותחים לפניו את זרועותיהם ומבקשים לחבקו... אך הוא נושא בגאוה את ארצישראליותו, את מזרחיותו. ובאזניו עולה עתה צלצול הלשון, לשון צרפת, שכה אהב וכה היטיב לדבר בה וליצור בה עד כי היו הדרכים פתוחים לפניו עד לתהילת משורר עולמי — אך הוא שמר אמונים לעברית הצנועה, הכנה, העברית שלו. וחולפות התמונות ואחרות באות ויורשות מקומן. הנה הוא מוליך את יגונה, יגון תבל, בין חורשות האקליפטוסים בחדרה, על גבעות זכרון־יעקב, מוליך את יגונו ושר את געגועיו. והנה הבית, הבית המצל בענפי העצים, בזכרון, בית האהרנסונים, שאליו נכנס, כאשר יכנס האדם אל גורלו — ולא יסף עוד צאת מתוכו.

„הנה התחנה לנסיונות, על חוף עתלית. העששיות דולקות עד אור הבוקר... הדפים משחירים בהעלותם מחשבות ותקוות ותכניות נועזות. והלב עורג, נכסף, מתפלל לאורות מהבהבים באופק, לנגוהות ספינה גואלת.

„הכל עולה, קם ועומד לנגד עיניו, סובב הולך, חולף, חוזר ובא. כל החיים, כל החיים, כל הנשמות, כל הדמויות.

„הוא מתאמץ ואומר להזדקף. עכשיו ראה את מורו ורבו. אהה, אהרן דגול ומופלא! בראשית קרבתנו האדמה, אשר שנינו אהבנוה. ואחר כך כאבנו יחדיו את כאב האדם. וכשפרצה המלחמה והגרמנים הכתיבו לתורכים את האכזריות והרשע — שמת ידך בתוך ידי והובלתני אל הסכנה הגואלת. ומרדנו בחרפה, בזנו לבזיון! ועיניו הנוגות מעלות חיוך; הוא נזכר את חרוזיו: „ולבי ירחש חלום מרד, חלום פלאים..."

„מבטו פונה אל המשעול, בו נעלם לישנסקי. „חלום פלאים, יוסף... השמעת? חלום מרד..."

„ואחר־כך, ואחר־כך ישוב ויראה כיצד הוא פורץ לו דרך מבעד לטבעת ההסגר ומגיע מצרימה. הוא מתיצב לפני מפקדי הצבא האנגלי ומשכנע אותם להקים קשר תמידי עם א"י, ע"י אניות שתגשנה בלילות חושך אל חוף עתלית. הוא נזכר את הרפורט הארוך, שהוא כותב בנשימה אחת ועל רגל אחת, הרפורט, שהוא מריץ אל הנריטה סולד באמריקה ושזכה להקרא בשם „תעודה היסטורית של גאון"... איזו הלצה!

„ואחר־כך הוא חוזר ארצה באנית מלחמה, עולה באישון לילה לחוף עתלית, בסכנו את נפשו. ושוב הוא קם לילך למצרים בדרך המדבר, כמי שהולך לפרומנדה על פני כביש... והוא מעלה ונזכר כיצד נתפש ועונה בבית הכלא, כיצד שולח לחפשי על ידי התערבותו של אהרן אהרנסון, כיצד יצא למדבר, שוב, הפעם עם לישנסקי... הוי, איזו מגילה ארוכה, איזו פרשה עמוסה, בעשרים ושבע השנים הצעירות הללו!...

„ועכשיו... עכשיו — כפי שאמר לאנגלים באלכסנדריה: „אתם, תנו לנו קשר אניות... את השאר ואת הכל ניתן אנחנו"... את השאר ואת הכל, אבשלום... לא שקרת!

„עייפות משתפכת בעצמותיו. היצא ממנו כבר כל דמו? — עיניו נפלאות עתה. מרץ וכח ויגון ואהבה זורמים בהן גם יחד. הדם הולך — אך עיניו אינן מתות, אינן יכולות למות. הוא נושא אותן אל האופק. נשיבת פיו של המות קרובה. הנצח כבר פתח לו את זרועותיו. יד רכה, עינים בהירות מרכינות עצמן אליו. דמעתו הראשונה תעלה עכשיו אל חורי עיניו. „את היא? — אל תבכי, אַל תבכי, ילדה! מאושר אני... הן אמרתי לך תמיד: המת בגבורה מפסיד את החיים — אך זוכה הוא בנצח..."

„והוא רואה את כולם, את בית חדרה ובית זכרון, את בית „נילי" ובית ישראל... „שלום, אהובים!" — מדובבות שפתיו. ומבטו חודר אל הנסתר, קורע מסכי עתיד ולוחש: „אלוה, סלח לעמי... אין הוא יודע מה הוא עושה..."

„גל רוח גולש מן המרום ונושא בחיקו גרגרי חול, אלה עוצמים את עיני אבשלום. תם ונשלם".

*

במוצאי סוכות הקיפו הטורקים את זכרון־יעקב. באחד מבתי האכרים, בבית שכטר, והוא לא רחוק מבית אהרנסון, היתה שמחת חתונה. צעירות וצעירים רקדו ושמחו עד שעת חצות, והנה בא אחד והודיע כי חיילים טורקים הקיפו את המושבה, ואין יכולת לצאת ולבוא. „זכרון־יעקב סגורה ומסוגרת". נשבתה השמחה. הצעירות והצעירים מתפזרים. מודיעים את הדבר לשרה, העומדת בפתח הבית, שקטה ושלוה. היא כבר יודעת כי יבואו ולמה יבואו. „ומה יש בכך — אומרת היא אל הצעירות והצעירים — למה תפחדו"?

השכם בבקר התחילו החפושים — והתחילו הענויים. המנצחים על המלאכה קצין אחד בשם עוסמאן וקימקאם בשם חמאד ביק. הם קבעו לעצמם מקום במלון הרשקוביץ. לכאן נשאו והביאו מזודות גדושות ספרים וכתבים מכתבי אהרן אהרנסון. המוכתר נידרמן הביא כמה בקבוקים קוניאק. עוסמאן יושב על המזודות ועל הכתבים, בודק אותם וגומא קוניאק כוס אחרי כוס.

אותה שעה נמצא הזקן אפרים פישל אהרנסון באחד מחדרי בית לנגה, וידיהם הטמאות של הטבחים מענים אותו ענויים נוראים. דורשים ממנו לדבר ולספר. מאיימים עליו. קושרים מטפחת על עיניו. יורים מאקדוח ליד פניו. מצליפים בשוטים על כפות רגליו. נותנים תחת זרועותיו אבנים מלובנות. גופו חתום כלו בלשונות הצליפות, מלובן וכואב. והוא, רק תשובה אחת בפיו: „שמע ישראל"...

בבית אחר, גם הוא בקצה רחובה של המושבה, מענים את שרה. אם בבית

לנגה נתקלו הטורקים בצור, הנה פה נתקלו בחלמיש. מענים אותה בכל מיני ענויים, אבל היא אינה נכנעת, לבה מלא בוז למעניה.

וכאשר מביאים אותה אל מלון הרשקוביץ, מקום מפקדתו של חמאד ביק, היא נכנסת ומטיחה בבוז ובחימה: „מדוע אתה מכה את אבא והוא בן ששים ושמונה? עשה בנו ככל העולה על רוחך, אולם אבי איננו יודע דבר"... וחמאד ביק מתנצל: „מה יכול אני לעשות? זוהי פקודה צבאית"...

למחרת היום, לפני הצהרים, קרא הקימקאם למלון את כל זקני המושבה ונכבדיה. הוא אים: „אתם מחויבים להביא את לישנסקי וחבריו. אני נותן לכם זמן עד שעה 4 אחרי הצהרים. שאם לאו, אעשה בכם טבח כפי ששינו בארמנים. את התפקיד הזה אמסור בידי הצבא"...

נתכנסו כל אנשי המושבה אל בית הכנסת, קראו תהילים, והבכי קורע לבבות. העסקנים, ובראשם ישראל יהודה נידרמן, המוכתר, משתדלים לשכך את חמת המפקדים ומבקשים לבטל את רוע הגזירות. נידרמן מתרוצץ אילך ואילך. פעמים נדמה, כי גזרת האיומים כאילו בטלה, אך מי יודע את אשר זוממים הטורקים עוד. כל בני המושבה נשבעו לבקש ולמצוא את לישנסקי ולהסגירו לשלטונות חי או מת.

*

צבי אפשטין מספר: „למושבה בא קצין אחד בשם ג'מיל אפנדי, מן המשטרה הצבאית, ועמו עשרה חיילים. מן הועד בקש כמה צעירים שיצאו אתם לחפש את לישנסקי. הועד בחר בצעירים דב לייטנר, יצחק וילדר, יצחק ליבוביץ, צבי אפשטין. הועד גייס סוסים לרכיבה במושבה, נתן להם גם כסף והם נסעו עם ג'מיל אפנדי לחפש את לישנסקי. הגיעו עד צפת ובקרו בכל הישובים העבריים והערבים. חזרו מצפת לחיפה ולנו שם אותו לילה. הזמינם לביתו ואכלו ארוחת ערב, גם לנו בביתו. למחרת חפשו בסביבות חיפה, אכלו אצלו ארוחת הצהרים וחזרו הביתה.

„בערב הגיעו למושבה. אך נכנסו לרחוב המושבה יצאו מבית הכנסת, אחרי שנשבעו בספר התורה, כלם עיניהם דומעות. לקראתם באו נידרמן וליטנר, והם פנו אל צבי אפשטין ובקשו ממנו לחזור מיד לחיפה. כשבקש לנוח ולדחות את נסיעתו למחר, דחו אותו ואמרו לו שהענין דחוף ומן ההכרח לנסוע מיד. לבסוף נתרצה. מסרו לו מכתב כדי למסור אותו לידי וכסלר, ב"כ יק"א בחיפה. בכניסה לחיפה עצרו בו חיילים ושאלו אותו למטרת דרכו. הוא הסביר להם דבר אמת. הם בקשו לראות את המכתב והוא מסר אותו לידיהם. הוליכו אותו למשרד הקימקאם. הכניסוהו לקומיסר וזה נכנס לקימקאם להראותו את המכתב בו היה כתוב לאמר: „ג'מאל פחה היה בהר הכרמל ושוכסלר יתראה אתו וידבר בזכרון־יעקב ובמצבה הנואש"!

„הקומיסר חזר עם המכתב ומסר אותו לידי אפשטין. שאל אותו: היכן ילון? והשיב לו: במלון זכרון־יעקב. את הסוסה מסר להעבירה לחאן. והוא הלך לוכסלר ומסר לידו את המכתב.

„חזר למלון, אכל ושכב לישון. אחרי חצות הלילה שמע דופקים על הדלת. נגשה בעלת המלון והנה עומדים שני חיילים ושואלים לאחד מזכרון יעקב. הוא שמע את הדו־שיח בין בעלת המלון והחיילים, מיד התלבש, וכשזו מסרה לו שקימקאם חיפה מבקש לראותו, כבר היה לבוש. באתי לקומיסר וישבתי על הכסא.

„אפשטין אמר:

„— אני עיף ורוצה לישון. או שתניחני או שתאסרני.

„הקומיסר עלה אל הקימקאם וחזר עם פקודה לאסור אותו. העבירוהו לבית הסוהר. באותו לילה בא בעגלה נידרמן לחיפה והלך אל וכסלר אל הכרמל כדי לפגוש את ג'מל פחה. את העגלה עצרו ושאלו לעגלון מי בא אתו וזה אמר: מוכתר זכרון־יעקב והוא עלה לכרמל. מיד הלכו לאסור את נידרמן על הר הכרמל במלונו, כדי שלא יוכל להתראות עם ג'מל פחה. בבקר הורידו אותו והיה אסור אצל הקומיסר. כשבאה בעלת המלון לתת לו אוכל במאסר, ספרה לאפשטין כי נידרמן נמצא כאן. כתב כמה מלים אל נידרמן ובקש ממנו לעזור לו ולשחררו מן המאסר. נידרמן ענה לו: „כיון שאני עצמי אסור ואינני יכול לעזור לעצמי — עזור לעצמך". באותו יום בבקר עבר ג'מיל אפנדי וראה את אפשטין יושב ליד הדלת. שאלו מה קרה והוא ספר לו את הענין. ג'מיל אפנדי אמר לו, שלא יוכל לעזרו כיון שהוא בריב עם הקימקאם, אבל הבטיח לשלוח לו איש שיעזור לו.

„בא טורקי זקן אחד ושאל אותו למה הוא אסור. ספר לו. שאל לאיזה בקשיש. אפשטין הבטיח בקשיש טוב ובלבד שישתחרר. הטורקי הלך אל הקימקאם. באו לשם. הקימקאם קלל את אפשטין, רקק רקיקה וצוה עליו להביא את נידרמן, שכבר שוחרר ונמצא אז במלון זכרון־יעקב. כשאמר ללכת עצר בו הטורקי ובקש את הבקשיש המובטח.

„בא למלון ומצא את נידרמן יושב, ראשו נתון בין ידיו ובוכה. נתברר שהוא אסור ואיננו יכול לצאת. נידרמן שמח לשחרורו של אפשטין.

„ישבנו במלון וכבר חשבתי לחזור הביתה. בקשתי ממנו לעזור לי להשיג רשיון מיוחד כדי לצאת מחיפה שהיתה כמרקחה. הלכתי לקימקאם לבקש רשיון מעבר, אך הקימקאם קלל אותי וגרש אותי מעל פניו.

„עם נידרמן ישב שמונה ימים. החנונים מז"י באו לחיפה ויחד אתם יכול להסתלק ולנסוע הביתה.

„לאחר כמה ימים השתחרר גם נידרמן וחזר למושבה.

„נידרמן בקש להציל את המושבה מחורבן וחשב להתראות עם ג׳מל פחה, אבל הקימקאם השתדל למנוע פגישה זו והתעלל באנשיה בצורה גסה מאד״.

לבקש את לישנסקי יצאו כמעט רוב אנשי המושבה ובניה, גם בנימין בלומנפלד וגם אבא שכטר. אלה פנו אל הגליל. אבא שכטר מספר, כי כאשר באו לקבוצת תל־עדש לחפש את לישנסקי, השיבו חברי הקבוצה את פניהם ריקם, אבל הם ידעו על מציאותו שם. קל להבין, שהם כבר דנוהו למיתה, ביראם לנפשם, פן ילשין עליהם אם יתפש.

המקרה המסופר בנידרמן הוא אחד מני רבים. הרבה היטיב האיש עם אנשים רבים: השתדל על שחרורם מן הצבא, בטל גזירות, שחרר ממאסר, הציל ממכות, והוא עצמו לא נרתע מפני מכות ורקיקות. הוא היה איש נבון ובעל־נפש, וכמיטב יכולתו עשה ועזר. תמיד פעל את פעולתו הקסם של ה„בקשיש״. בעמדו בחדר בעת שיסרו את שרה בשוטים, ולבו לא עמד בו, נצב בתווך, וספג בבטנו בעיטה, אשר נרשמה בגופו לימים רבים. ככל אשר השיגה ידו עשה ופעל נידרמן כדי להמתיק את הגזירות שנגזרו על המושבה, ואף הוא היה מכובד הרבה על כל חוגי השלטונות והמפקדים.

נידרמן היה מרבה לספר בהערצה ללא גבול על גבורתה ועל גדלות נפשה של שרה בכל ימי ענוייה, שעיניו ראו אותם תמיד. פעמים היה עוצם עיניו הזולגות דמעות, ופעמים התחנן אל המענים: לענות אותו תחת שרה.

באותו זמן עובדים בצבא הטורקי כמה מבני המושבה, כקצינים ומפקדים, מאיר אריזון, ירמיהו צוקרמן ואשר בונשטין. והמושבה, ברצותה להקל מעליה את הגזירות, על ידי מתן „בקשיש״ ראוי למירלאי, הוא שר הטבחים והענויים במושבה, נתקלה בקשי שלא פללה: לא היה מי שימצא עוז בנפשו להכנס אליו ולכבדו במתת „מיד אל יד״... והנה נזדמן למושבה מאיר אריזון, ואנשי המושבה שמחו לקראתו והטילו את השליחות עליו. הוא מצא עוז בנפשו, ונכנס אל המילראי, ואחרי שיחה קצרה יצא מן החדר, בהשאירו על השלחן חמשים לירות זהב...

אנשי המושבה מעידים, כי אחרי „בקור״ זה של מאיר אריזון, הונח קצת למושבה והרבה מן הגזירות הומתקו; הפקודות באו מתונות יותר...

באותה תקופה קשה הוכיח חריצות רבה יעקב ליבוביץ, מעסקני המושבה, המוציא לפועל כמה פעולות חשובות בכשרון והצלחה.

היו בישוב אנשים שחיתה נפשם, בהיותם סבורים, כי עכשיו, לאחר שנתגלו האשמים בריגול, שוב לא יבולע להם, — ולוא יענו את האשמים, ואפילו את שרה, בכל ענויי האינקביזיציה.

לפנות ערב מתחילים לענות את אלתר אלברט, חתנו של ראובן שוורץ. מעבירים אותו ברחובות המושבה, מצליפים על גבו ועל גופו ומאיימים: „דבר,

היכן ראובן". ואלברט צועק: „ראובן, ראובן איכה?!" — וזעקותיו מחרידות, מזעזעות, עד אשר ראובן שוורץ, הנחבא בהרים הסמוכים, שומע אותן... לבו מתכוץ, דמו קופא בעורקיו. איננו יכול לשמוע עוד — והוא נכנס למושבה ומסר את עצמו, יחד עם גרביבקר, כדי לפדות את חותנו מן הענויים. לעיני שרה מענים את ראובן ואוסרים את מנשה ברונשטין, את יצחק הלפרין, את ניסן רוטמן ואת טובה גילברג. אותם ישלחו לחיפה, לנצרת ולדמשק. שם נכונו להם ענויי גוף ונפש.

את כולם עינו. אך יותר מכולם עינו את שרה. לא השאירו מתום בגופה.

אחר־כך לקחו הטורקים עשרים איש מזקני המושבה ונכבדיה וישלחום למאסר בנצרת, כבני תערובות ללישנסקי. וביניהם גם אפרים פישל אהרנסון, — שוב פרשת ענויים חדשה. והוא עומד גם בנסיונות אלה. שוב אותה תשובה על לשונו: „שמע ישראל ד' אלוהינו ד' אחד"!

עשרים איש מזקני המושבה כלואים בנצרת, „בני תערובות". והאנשים בני ששים, בני שבעים, בני שמונים. אם לא יתפש לישנסקי ויוסגר לידיהם, ענויים קשים ומרים נכונו להם. הנה הם הולכים אסירי המלכות, צועדים קוממיות, באמונתם יחיו ובנצח ישראל שלא ישקר יאמינו: זאב נימן, ליבוש בלום, חיים בער שוורץ, שמואל זאב ברונשטין, יוסף גרף, אלתר אידלשטין, ליב אבדיק, משה ריבניקר, קלמן אהרנסון, שמעון גילברג, שלמה וילדר, משה אברמוביץ, ליב שוורץ, אברהם דוידסקו, שמואל שטרנברג, יחזקאל חצקלביץ, רפאל כהן פקיד יק"א — עד עשרים איש במספר.

ימים ולילות תעה יוסף לישנסקי בהרים ובשדות, נמלט מידי רודפיו. כחיה פצועה בקש מסתור. יצאו לחפש עקבותיו צעירים וזקנים, מכל המושבות וגם מזכרון־יעקב. חברי „השומר" החליטו להסגירו חי או מת, מפחד פן יבולע להם. וכשפגע, בסביבות כרכור, בכמה מחברי „השומר" והוא נתן בהם אמון, „הסכימו" לתת לו מחבוא ומחסה, ויביאוהו עד „התנור" במטולה, ושם ירו בו... הוא רק נפצע ונמלט שוב מבין הידים שנגואלו בדם אחיהם. אך בסביבות ראשון־לציון, בנבי־רובין, נתפש והוסגר לשלטון. רבים בקשו לתאר את לישנסקי כמוג־לב, ואין בכל דבריהם שמץ אמת. עדים רבים הם המעידים על רוחו של האיש ועל גבורתו. בימיו האחרונים, בטרם נתפש, והוא פצוע וכואב, מורדף ורעב, והכל קמים עליו, עוד האמין בניצוץ אדם ויהודי הפועם בלב אחים. זכורה לטוב הגב' פסקל מפתח־תקוה שנתנה לו זמן־מה מקלט, מרפא ומזון, עד שהחלים מעט.

מי יתנה ענות נפשם של הזקנים אסירי נצרת ומי יגיד סבלם וכאבם. כמה טרחו, הועד והמוכתר, כמה יגעו בדבר שחרורם והעלו חרס בידם. כבדה מכונת

השלטון הטורקי, וצריכה הרבה „שמן" כדי להזיזה, החל ממודיר קיסריה, ועד קימקאם חיפה ועד הז'נדרם התורכי בסוהר נצרת. מעשה היה, ועל חבר הועד בנימין בלומנפלד, הטילו שליחות קשה ורבת אחריות: להוביל לנצרת חבילה לאיש, ובחבילות מעט מזון וכמה מטבעות־מג'ידיות לכל איש — מאת המשפחות. הדרך עד נצרת בקרון רתום לפרדות פרשה בפני עצמה היא. ובנצרת גופה סכנה להראות ברחוב. איך יגיע בלומנפלד אל הזקנים ואיך ימסור להם את חבילותיהם וצרורות המטבעות? אבל הוא קבל עליו את השליחות ועליו לעשותה. והנה עמו כמה בקבוקים „מן האדום האדום הזה" שביקבי המושבה, אין טוב מ„כיבוד" זה למפקח על בית הסוהר. בקבוק אחד ועוד אחד — דיו לג'נדרם השומר... וכך הגיעו החבילות לידי בעליהם. לדבר עם האסירים — לא הורשה. הוא ראה אותם, גם הם ראו אותו, מביטים איש אל אחיו ושותקים. והחייל לוקח מן החבילות, קורא בשם, ומוסרן בזו אחר זו, וכך גם צרורות המג'ידיות.

האסירים גם הצליחו לשלוח מכתבים למשפחותיהם. כיצד נכתבו והוצאו מבית הסוהר ונשלחו לתעודתם פליאה היא, אכן גדול כוחו של „הבקשיש". מאורע זה רושם יוסף דוידסקו:

„...זכורני, פעם ביום ששי לפנות ערב אחרי חג הסוכות, אותו החג המר והנמהר שבו הוקפה זכרון, ושדי שחת בדמות קצינים חסרי־לב קמו להתעלל בנכבדי המושבה וזקניה, וביחוד במשפחת אהרנסון והמקורבים להם הן קרבת משפחה והן קרבה מתוך עבודה משותפת במשק, בשדה ובתחנת הנסיונות, באתי אל המושבה מפתח־תקוה בעגלה, כרגיל. המשמר העמידני ושאל וחקר מי אני? מאין אני בא? לא הועילו כל הבקשות לתת להכנס למושבה, ורק לבסוף הורשיתי להכנס למושבה ברגל, כדי לקבל מאת המודיר א ח מ ד ב ק, ששהה אז במושבה, רשות כניסה לעגלה שנשארה אצלם בעודה רתומה לסוסים. נכנסתי ברגל למושבה ושמתי פעמי אל מ ל ו ן ג ר ף, שבו התאכסן המודיר, ומה גדל תמהוני כשלפני המלון פגשוני י ש ר א ל ל ר נ ר ו א ל ת ר ג ר ף, ופנו אלי במלים אלו:

— מאת אלוהים נשלחת אלינו, אתה דרוש לנו, ותיכף ומיד.

„כולנו נכנסנו לחדר, והנה הוסבר לי, כי הגיע יהודי, הנמצא מחוץ למושבה, ואתו 13 מכתבים מאת נכבדי המושבה, אשר התורכים אסרום בנצרת, ואין בני משפחותיהם יודעים על גורלם. והנה מחוץ למושבה נמצא יהודי אשר הצליח לבוא במגע אתם ולתת אפשרות למשפחותיהם החיים בין יאוש ותקוה לקבל דרישת שלום מהם. היהודי הזה, זקן ממסחה, היא כפר תבור, הגיע לשפיה ואינו יכול להכנס עם המכתבים מפאת האסור החמור על הכניסה והיציאה בתחומי המושבה. שמו של היהודי הזה הוא א ל י ס ו ן, והוא מחכה במורד שעל יד שפיה, בשדה הזיתים הנקרא „ז ק ר ו ר י", וכפי שהותנה: האדם שיבוא לקחת את המכתבים צריך לקרוא 3 פעמים בשמו של א ל י ס ו ן, וזה הוא כסימן קבוע מראש. הסברתי

להם את מצבי ואת דבר העגלה העומדת רתומה מחוץ למושבה בידי המשמר כערבון שאני אחזור מהמושבה או שאביא רשיון להכניסה למושבה. אלתר גרף קבל על עצמו את סדור הענין עם המודיר אחמד בק ובלבד שאקבל על עצמי את השליחות.

„ה„נשק" שלקחתי אתי היה כדת הנשק בזמן ההוא, הפועל לפעמים יותר מאשר תותח בן 42... לקחתי אתי מספר „בשליקים" (מעות תורכיות קטנות), 2 ככרות לחם טרי וטוב, העלול לסנוור את עיני החייל התורכי הרעב, ויצאתי בשבילי המושבה, הנהירים לי, כיליד המושבה, היטב. העלטה שכסתה את השמים שמשה לי מחסה ולאט לאט, צעד אחרי צעד בהשתדלי שלא להקים רעש, הצלחתי לעבור בין המשמרות בהשתדלי אף לא לנשום. נשמתי לרוחה רק כשהגעתי אל חורשת הזיתים לאותה החורשה אשר בשנים כתקונן המתה בעונה זו, עונת המסיק, מרוב אדם ובהמה. כעת היתה החורשה שוממה וחוץ מיללת התנים והדי קולות מהמושבה לא נשמע שום דבר. עשיתי כפי שהוסבר לי וקראתי שלש פעמים בשמו של אליסון. ובעודי מביט הנה והנה, צץ כאילו מתוך האדמה ראשו של יהודי זקן וקול ענה: — הנני. הוא מסר לי את צרור המכתבים וספר לי בדברים קצרים על הסבל הרב שנפל בחלקם של אסירי ציון אלו וציין את התנהגותו האמיצה של ר' אפרים פישל אהרנסון, המעודד את רוחם של האחרים והמתענין גם בין כתלי הכלא במצב המשק ובקש הימנו למסור לשטרנברג, שיתחילו במסיקת הזיתים, ועוד הוראות הנוגעות כולן למשק. לא היה סיפק בידו לספר לי באותו מעמד על כל המוצאות אותו, איך שהצליח להתקשר אתם, ואיך העביר את המכתבים הללו מתוך סכנת־נפשות ממש, אך ורק כדי להשיב נפש בני ביתם של הנאסרים ולמסור את דבריהם ורצונם.

„נפרדתי מעם הזקן בן ה־50, זקן הראוי לשולחיו ולעמו, ושבתי לדרכי. אבל בידעי שכעת אני מוביל חומר העלול להתפרש כחומר המסייע למרגלים, נקטתי באמצעי שמירה יותר זהירים בלכתי הפעם. בחרתי בדרך עקיפין העוברת את הפרדס של רבניקר. בצעדי זהירות־משנה התקדמתי והגעתי עד לטחנת הקמח הנמצאת על יד היקב. בהגיעי לשם שמעתי את חליפת המשמרות של הצבא. נצלתי שעת־כושר זו בעוד הם עסוקים בשיחה, מסירת הפקודות, ובמרחק כ־200 מטר מהם עברתי הלאה והם לא הרגישו בי. הספקתי להגיע לחלקת הזיתים שעל יד התחנה, והנה קול צעדים באים מעבר היער, מצדה הדרומי של המושבה. הסתתרתי מאחרי גזע עץ זית וראיתי 2 ערבים המתכוונים גם הם כמוני לחדור בגנבה למושבה. הם נתעכבו לא רחוק ממני ואני שמעתי אותם מתלחשים ומתכנים תכנית איך לעבור. את שני הערבים הכרתי יפה והייתי בטוח בהם, כיון שידעתי כי יש להם יסוד מספיק לשנוא את התורכים, שלא פעם התעללו גם בהם. קראתי בלחש בשמו של האחד, הוא הכירני ומיד נפגשנו ושלשתנו הוספנו לערוך את התכנית. החלטנו

שהם שניהם ילכו לעבר אחד ואני לעבר אחר. כעבור כמה רגעי הליכה ראיתי חיילים יורדים מן המושבה והולכים לקראתי. נדבקתי לגזע עץ כאלו הייתי חלק ממנו. החיילים עברו כמלוא השגת יד ממני וצעדו בפסיעות גסות. השתמשתי בשאון שהקימו והמשכתי ללכת במהירות. הם יורדים למטה ואני עולה למעלה, וקול פסיעותי מתערב בקול פסיעותיהם. הצלחתי להגיע לגדר חצר ביתי, ולפתע נשמעו קולות בתורכית קוראים: „קימדער־בוא" (מי שם?). ראיתי את עצמי בכל רע, מאחר שהמשמר הרגיש בי. הוספתי להתקדם בזחילה על גחוני. החיילים ירו כמה יריות. ואני, רק התקרבתי בזחילה אל הגדר, קפצתי לתוך החצר. מן החצר רצתי לרחוב בהחזיקי את צרור המכתבים בידי, מוכן להשליכם לתוך אחת החצרות, אם הם עדיין רודפים אחרי. כשהכרתי לדעת כי אין רודפים עוד התחלתי לחלק את המכתבים, וכאן מצאתי לי שכר מלא על הסתכנותי. אין לתאר בדברים את שמחת בני המשפחות בקבלם את המכתבים".

להלן מוסיף דוידסקו לספר:

„— — חל אסור מוחלט על היציאה מן המושבה וגם הכניסה הותרה רק ברשיון מאת הרשות הטורקית. ביחוד הקפידה הפקודה על העברת תבואה מן השטח הצפוני לשטח הדרומי של הארץ.

„למרות האסור המוחלט מצאתי דרך אל המודיר א ח מ ד ב ק, והוא התיר לי להעביר תבואה באמרו: — „סע, כל זמן שלא תפגוש חיילים לא איכפת לי הדבר, אני ואנשי אתך בסדר". כמובן שה„בקשיש" המפורסם מלא גם כאן את תפקידו כראוי, כל פעם שנסעתי בדרכים בין מושבתי זכרון־יעקב לבין פתח־תקוה הייתי זקוק לתרופה זו ששמה — „בקשיש", ויש לציין שהועילה תמיד.

„הסתכנות זו של הובלת תבואה מהצפון דרומה לא היתה כדאית מבחינת חשבונות של הכנסה והוצאה. אך היא היתה כדאית וכדאית, כיון שבתוך העגלה הטעונה בר, טמון היה סוד הקשר שבין הצפון והדרום, בין חלק אחד של הישוב העברי לבין משנהו. פעמים אין־מספר שמשה עגלה זו להעברת זהב, לירות תורכיות בזהב, מהדרום לצפון, להצלת הישוב העברי על פליטי החרב מהדרום שנמצאו בעוני וחוסר כל, ומצבם הכריח אותם לדאוג לא לאוכל בלבד, אלא גם למקור של זהב כדי להמתיק את גזרות שלטון הרשע. באחת מנסיעותי אלו המרובות ניתן לי שק זהב, שהיה הכרח להמציאו לידי ד"ר י פ ה. בהגיעי לטול־כרם נעצרתי על ידי משמר תורכי שחפש „פררים" (חיילים בורחים). בעגלתי נסעו עוד שני תימנים, האחד מהם זקן והשני נער. החיילים שהכירו אותי יפה מנסיעותי הקודמות, ושלא אחת נהגו מהבקשיש, לא רצו להחמיץ שעת כושר זו ולתת לעבור בלי לקבל דמי „לא יחרץ". בהכירם אותי ובידעם שאם לא הפעם הרי בפעם אחרת יקבלו את המגיע להם, עזבו אותי ולקחו את שני התימנים באמרם שיש להביאם לקצין ולחקרם לשם מה הם תרים את הארץ, האם אין בזה

רגול? או אולי „פררים" הם? לא הועילו כל הבקשות וכל ההסברות והייתי מוכרח לתת להם שילכו, מפחד פן ימצא הזהב הטמון בתוך פנה מיוחדת לכך בעגלה, שמא בטול־כרם יעלה על דעתם לערוך חפוש מדוקדק. כשהרחיקו החיילים עם התימנים מרחק מה מן העגלה הוצאתי את הזהב מתוך העגלה וטמנתי את השק בשדה במקום נסתר ומהרתי לעלות לטול־כרם, הספקתי עוד להשיגם טרם הושמו בכלא ובשכר מספר מג׳ידות שוחררו. ירדנו לדרך. לקחתי את המטמון ומהרתי לזכרון למסור את הזהב לתעודתו. מדברי מר י פ ה הבינותי, שהכסף נועד הפעם לתלמידי בתי הספר מכל הדרום שנתכנסו אז בשפיה ומצבם היה כל כך עלוב, ולולא הזהב היתה צפויה להם סכנת רעב מוחלט.

„הבאתי רק דוגמה של מקרים רבים שקרו בעת פעולה רבת סכנות זו, אבל הכרח היה בדבר, כי לולא הסתכנות זו שלי ושל עוד אחרים מבני „נילי" היה כל הישוב העברי, שכונס בצפיפות בכמה נקודות בצפון, נדון לחרפת רעב ולמיתת רעב".

בידי דוידסקו נמצא מכתב־אשור זה:

„המשרד הארץ־ישראלי סניף יפו. מספר 568. הנני לאשר בזה, כי קבלנו ממנו קבלת הד״ר ה. יפה מזכרון־יעקב מיום 5.11.1917 ע״ס 75 לירות טורקיות זהב, אשר שלחנו על ידי כ׳ בהיות משרדנו בפתח־תקוה. בכבוד גמור, בשם המשרד הארץ־ישראלי סניף יפו — חתימות".

המקשר בין ועד ההגירה המרכזי ובין ועד ההגירה המקומי הוא הצעיר י ע ק ב בן־צ ב י, ההולך וחוזר בין יפו וזכרון־יעקב, והוא מעביר מכתבים וכסף במטבעות זהב.

*

כשל כוח הסבל. ערב אחד שומעת שרה את אחד מחבריה, ג ר ב י ב ק ר, מתאנח אחרי שובו מן הענויים: „עוד פעם לא אוכל; תם כוחי".

ואז מחליטה שרה, כי הגיעה השעה לעשות את המעשה האחרון. גם היא כמעט לא נותר בה כח לסבול, ומי יודע אם תוכל אחרי כן לבצע את מחשבת לבה. הנה שמעה, כי יובילו את כולם לדמשק... פירושו של דבר: עוד ענויים, ותליה!

ואולם עתה, בתוך תהום היסורים, בהתעטף עליה רוחה, נשתלטה דממה רבה בנפשה, ובאה השלוה הגדולה, זו השלוה, הצופה פני נצחים מתוך זוהר האור הגנוז לצדיקים, זו שלות הגבורה והקדושה של „שמע ישראל", של „בדמיך חיי"! ומתמלא הלב על גדותיו רחמים — גם על האומללים, המעונים עד למצוי הנפש, גם על אלה אשר לא קמה בהם רוח לעת חזון גדול. ומתמלא הלב סליחה להם על רפיון ידיהם ועל חרדת חייהם, שדלדלה את כוחם, דלדלה את לבם, דלדלה את מעשיהם. ומתמלא הלב אהבה ורחמים בלי גבול לכל החברים היקרים, אנשי־אמנה, אשר לא חתו ועמדו בנסיון, כראוי לבנים הממלאים שליחות אחת לדור.

שרה כותבת מכתבה האחרון לדוד שטרנברג. ברגעים האחרונים היא דואגת למשפחות האסירים ופוקדת על אודותם... היא שומעת מפי המודיר, בדברו עם המפקד הטורקי, שלשה שמות של יהודים, שמסרו אותה ואת חבריה... והיא מוסיפה במכתבה: „יפה, יבושם להם! אני שאפתי להיטיב לעמי. אני עשיתי את שלי, הם עשו את שלהם".

מוליכים את שרה מכלאה אל בית אביה, לרחוץ בשרה ולהחליף שמלתה, בטרם יסיעוה לנצרת... שרה עוברת ברחוב, צועדת בראש מורם, כולה אומרת זוהר. מודיר קיסריה, אחמד בק, שהלך עמה בלוית כמה חיילים, מספר: „ראיתי את שרה בלכתה והיתה בעיני כבת מלכים. ראיתיה והוד מלכות חופף עליה. אז האמנתי באמונה שלמה במלכות ישראל".

ובהכנסה לחצר אביה עמדה רגעים מעטים על מפתן השער והסתכלה ברחוב, מלמעלה למטה, כנפרדת ממנו. אחרי כן נכנסה לחדר, חפשה בארון בגדיה, ואף כי השגיחו עליה בשבע עינים הצליחה להוציא את אקדוחה הקטן... ובחדר האמבטי ירתה לתוך פיה.

ברגעים האחרונים כותבת שרה את מכתבי הפרידה:

ממכתבה האחרון לחבריה:

„— — אם יניחו התורכים את פועלי התחנה חפשים לנפשם, השתדל, כי הם ימשיכו את העבודה. אמור לאחי, כי ינקמו את נקמת דמי. אין רחמים לנבלים אלה. הם לא ידעו רחם גם אותי. אין בי עוד כח לשאת את כל היסורים, שהם גורמים לי. אני בוחרת במות מלתת את נפשי טרף בידיהם המסואבות, הם רוצים לשלחני לדמשק, שם ודאי יתלוני. לאשרי יש בידי אקדוח קטן. איני רוצה, שהם יתעללו בגופי, ביחוד נורא צערי בשעה שאני רואה, איך הם מכים את אבי. אבל לחנם הם מנסים אותנו בכל אכזריותם. אנחנו לא נגלה מאום. זכרו, כי אנחנו מתנו כאנשי לבב, ומאום לא גלינו. אין דבר! אנחנו הקרבנו את עצמנו, אבל הצלנו את חיי אחינו, וקראנו דרור לארצנו. אל תבואו בחשבון עם המנוולים וההולכים רכיל. רק רצון אחד יש לי: להיטיב לעמי. תיכף לכשילכו החיילים, השתדל להמלט לבין ההרים, מצא את פלוני ואמור לו: הרוג את עצמך, רק אל תכנע. זהו הכל... יותר איני יכולה לכתוב"...

„— — אם הממשלה תעזוב את פועלי התחנה חפשים, ראה שימשיכו את העבודה בתחנה, ויקבלו שלשים פרנק לחדש. אם תאסור הממשלה עליהם לעבוד בתחנה, תן להם לכל פועל חמשים פרנק „אואנס" וילכו לבקש עבודה.

„— — ראיתי כשהמודיר מסר לקומנדאנט שלשה שמות א. פ. מ. אלה ספרו להם על עבודתנו. הם פשוט הסגירו אותנו, וכמובן שאנו כעת במצב נורא מאד, ואני עוד יותר מכולם, כי לקחתי עלי את כל האשמה.

„הוכיתי מכות רצח, עוניתי עינויים נוראים, אסרוני בכבלי ברזל, זכור וספר

את כל אשר נשאנו וסבלנו לאלה שיבואו אחרינו — אני אינני מאמינה שנחיה עוד אחרי שמסרו עלינו את הכל. —

„בטוחה אני שבקרוב ינצחו ידידינו, ואת אחי תראה, תספר להם את הכל ואמור להם: שרה הטילה עליכם לנקום את דמה — — — לא לרחם, כמו שלא רחמו עלינו.

„— — אין לי כבר כח לסבול, העניים הם נוראים. טוב לי להמית את עצמי מאשר להתענות בידיהם המגואלות. צרותי נוראות עוד יותר מפני שאני רואה את אבא ביסוריו, אבל לא, לא נדבר! זכרו אתם, כגבורים הומתנו ולא הודינו — — „באו, ואיני יכולה עוד לכתוב".

שלשה ימים התענתה. במשך שלשת ימיה האחרונים, והיא סובלת מכאובים נוראים, לא בקשה חנינה לנפשה. רק אחת בקשה — כי יניחו לה למות, כי ירחמו על אביה החף מפשע, כי אין איש אחר אשם זולתה היא, היא רק היא. ליונס היידאר, האומר להוכיחה על המעשה שעשתה, היא משיבה בתוקף ובזעם: „רצחתי את עצמי, בשביל שלא יוכלו כלבים כמוך וכקימקאם חיפה, להכריחני לגלות דברים".

היא מטיחה דברים כלפי מעניה בשאט־נפש ומנבאה את תבוסת הטורקים ומבטיחה להם, כי ד' ינקום את נקמת הארמנים.

היטיבה שרה לראות את הבאות, וידוע ידעה כי מותה יוסיף אומץ לחברי „נילי". בכל העניים לא הצליחו הטורקים לגלות מפיהם מלה אחת. ראובן שוורץ עונה עד מות — ולא דבר. ולא דברו אפרים פישל האב ובנו צבי אהרנסון, לא גרביבקר, לא מנשה ברונשטין, לא יצחק הלפרין ולא ניסן רוטמן. וכנעמן בלקינד כן גם יוסף לישנסקי הלך אל עמוד התליה בדמשק ובפיו קריאה: „יחיו האנגלים הגואלים!".

ביום כ"ג תשרי תרע"ח מתה שרה. והיא טרם מלאו לה עשרים ושבע שנים.

„וכשנסתם הגולל על גופה המעונה — מסיים יערי־פולסקין את חוברתו „שרה גבורת „נילי" — התקדרו השמים בעננים, וגשם קל ירד. הגשם הראשון אחרי תום הקיץ, היורה. טפות־טפות ירדו ולסירוגים. העננים, השמים, היקום כולו, כמו זלגו דמעות על מות בת יחידה יקרה מאד, על נפש שרה בת אפרים ומלכה, הקדושה והטהורה שמסרה את נפשה על קידוש שם עמה וארצה. הדברים, שהיו צריכים להיאמר על קברה, לא נאמרו, מפחד המושלים והקצינים, שהשתתפו בהלויתה, אבל לא היתה נפש אחת במושבה שלא הקדישה לה את ההספד הנעלה ביותר, זה ההספד של החוזרים בתשובה ושל הלבבות הנשברים".

לִקְרַאת שֶׁמֶשׁ־בֹּקֶר עוֹלָה
בִּנְדָבָה עֲלִית עוֹלָה
וְעַל מִזְבַּח קָדוֹשֵׁי עַמֵּךְ
כְּנֵר תָּמִיד יַגִּיהַּ שְׁמֵךְ.

שרה אהרנסון

לז.

הכבוש והגאולה

מפה לאוזן מתלחשים בגלוי, ובלי כל פחד: „הדוד יעקב בא"... או: „דער פעטער יענקיל"... הכונה: לאנגלים. ועכשיו אין איש חושש עוד, כל איש עיניו כלות לראות את הגואל, לחזות פניו בעיני בשר. איש איננו יכול עוד לכבוש את שמחתו, הכל יודעים: עם הכבוש תבוא הגאולה.

תגאל הארץ, יגאל הישוב, ורבה התקוה לימים יבואו.

אך נכבשה יהודה, ואלכסנדר אהרנסון הציע למפקדה הראשית ליסד משרד שיהא מתווך בין הישוב העברי ושלטונות הצבא. משרד זה נודע בשמו „ג'ואיש קומיטי". והרבה טובה וברכה הביא למושבות ולאכרים. העם נידלדל. אחד צריך סוס, פרד או פרה, אחד צריך זרעים. רבים נשארו מחוסרי לחם, ורבים אחרים בקשו מזור לתחלואי גופם. יד הסדר הטוב של השלטון הבריטי, בעודנו שלטון צבאי, כבר נתן אותותיו.

דרומה של הארץ כבר נכבש, אך השומרון והגליל עודם מצפים לגאולה. יום אחד, 18 ספטמבר 1918, משוטטות על רצועת תכלת הים שתי אניות מלחמה בריטיות: הנה הנן! סנוניות הגאולה. קול רעם התותחים המגיע מן הדרום מבשר שחרור ודרור. אותו יום נכבשה חדרה ע"י דיויזית הפרשים החמישית ובראשה אלכסנדר אהרנסון בדרגת לויטננט ויוסף דוידסקו כמורה דרך. במושבה מתרוצץ הצבא הטורקי אחוז טירוף. שמועה עושה לה כנפים: הצבא אומר להעלות את המושבה באש, להפכה לעיי מפולת... כל אותו היום טרח ויגע המוכתר נידרמן לבטל את רוע הגזרה. זאת הפעם האחרונה גוזל הצבא הנסוג את עגלות האכרים ובהמותיהם. הטורקים נסוגים צפונה. לעת ערב נתרוקנה המושבה מן הצבא הטורקי. באה הרוחה.

בו בערב עולה דוידסקו מזכרון־יעקב ומבשר את הגאולה. צעירים מספר לא יכלו לכבוש שמחתם והתפרצו להגיע לחדרה, אל הצבא הכובש, בו בלילה. למחרת מופיע למושבה רכוב על סוס, בלוית חיל־פרשים בריטי, אלכסנדר אהרנסון. בדרום המושבה שוכן בית העלמין, בו נחים כל היקרים והקדושים. אלכסנדר אהרנסון יורד מעל סוסו ונכנס לראשונה לבקר את בני הנצח, להשתטח על הקברות היקרים, על קבר שרה, על קברות האמהות והאבות. מכאן הוא עושה דרכו אל ביתו... הוא מוצא את בית הוריו לאחר הסער: האב הזקן טרם נרפא מענוייו, צבי במאסר דמשק העומדת להשתחרר, אבשלום איננו, ושרה בקבר. הוא עומד דומם, איננו דובר דבר, כי גדול הכאב מאד.

הצבא הטורקי נמלט. נשארו חיילים נגועי חולירע ותחלואים, מוטלים

בבית החולים, באהלים שבגנות המושבה. פה ופה נשאר חייל או קצין מצפה לחלוץ הבריטי שיקחהו שבי, והיו לו חייו לשלל.

המושבה לבשה שמחה. צהלו כל פנים. ויש שיצאו במחולות מרוב אושר.

על שרותו של הלויטננט אלכסנדר אהרנסון עומד המצביא הראשי הגנרל אלנבי, שהזמינו לחיפה כדי לתת לו אות הצטיינות על עבודתו הפוריה. אות־הכבוד ניתן לו מתוך טקס יפה לרגלי הר הכרמל ובמעמד חילי הגדוד העברי. כשהגיע המצביא הראשי במכונית קרא סגנו מעל הכתב את השורות: „על אומץ לבך ברגעי סכנה ועל עבודתך בין שורות האויב — עבודה שעזרה לי לכבוש את הארץ — אני המצביא הראשי קראתיך לתת לך אות הצטיינות זה". ובעצם ידו ענד המצביא הראשי סרט על חזהו של אלכסנדר אהרנסון ואמר: „בשם המלך אני נותן לך את אות ההצטיינות", ויחבק את ידו בחבה. אחרי כן הזמין הקולונל סמואל, מפקד הגדוד, את הלויטננט אהרנסון לארוחת צהרים. בעתון המפקדה הצבאית העליונה נתפרסמו השורות הבאות: „ה. מ. המלך זיכה ב־D. S. O. לויטננט מקומי אלכסנדר אהרנסון (מצרים) על התנהגות אבירים ועל אומץ לבו, בחדרו ב־2 לספטמבר 1918, אל שורות האויב ואשר בעקב סיורו נתקבלו ידיעות חשובות לאין ערוך לפעולות הבאות".

ובפעם אחרת אמר לורד אלנבי: „שמח אני על שעת כושר הנתנת לי, להעלות על נס את עבודתו הראויה להוקרה של הקפיטן אלכסנדר אהרנסון בזמן המלחמה; כמו כן ברצוני להכריז, כי מכיר אני לו טובה על שרותו, לאין ערוך, אשר שרת את הענין המשותף לפני המערכה שלנו בא"י ולאחריה. שם האהרנסונים יהיה שמור בלב הדורות כשם של משפחה אשר סבלה ונשאה הכל, לרבות ענויים קשים, לטובת הציבילזציה והאנושות; משפחה אשר החשיבה מעל לכל את טובת הכלל, ואשר אומץ־רוחה וקרבנותיה שמשו מכשירים נאמנים להחשת הנצחון המוחלט".

ובטוי אחר נותן הבריגדיר־גנרל גריבון, ראש האינטליג'נס בוזרת המלחמה, במכתבו ל„דיילי טלגרף והמורנינג פוסט": „רבות נאמר ונכתב על עזרתם של הערבים ללורד אלנבי בזמן המערכה, עד כי פעולתם החיונית של היהודים הארצי־ישראלים הנאמנים לא זכתה להוקרה הראויה לה. היהודים הללו נתארגנו מאליהם והלכו לאור הרגש הנעלה ביותר ולאור אמונתם הכבירה בממשלה האנגלית, וכה הקריבו את חייהם ואת האינטרסים הפרטיים שלהם בעזרם לכוחות הבריטיים; בצע כסף לא לקחו; הם עשו כל מה שעשו בתקוה, שהממשלה האנגלית תביא רוח והצלה לארצם".

*

ואלכסנדר אהרנסון, בטרם יבקש לו מנוחה מעט, עושה דרכו עם החלוץ הכובש את הגליל, ואף יוסף דוידסקו, צעיר עז־נפש וגבור, הולך

כמורה דרך לפני החלוץ הכובש, המשחרר את הארץ וגואל מושבה אחרי מושבה.

הם הולכים עד דמשק.

בדמשק כלואים אחים וידידים, חברים יקרים מנוער.

הקפיטן מקרורי, ידידו של אלכסנדר אהרנסון, מטיל על דוידסקו את השליחות למצוא את אסירי „נילי" ולשחררם. שעות רבות כתת האיש רגליו, מבקש למצוא עקבות האנשים. והוא מצאם, מצאם רעבים, מגודלי זקן, פרועי שער, לבושי בלואים, ועל פניהם בלהות הענויים והמאסר. הנה הם: מנשה ברונשטין, יצחק הלפרין, ניסן וטובה רוטמן, צבי אהרנסון, — הם נפגשים, נופלים איש על צוארי אחיו.

לא ארכו הימים. בז' חשון תרע"ט, 13 אוקטובר 1918, חזרו אסירי „חאן עלי באשה" בדמשק למושבה, איש איש אל ביתו, אל מחמל נפשו.

אלכסנדר אהרנסון הצליח להציל גם חלק ניכר מספרית אהרן ומכתביו, שנתפזרו לכל רוח, וחנונים בדמשק עטפו בגליונות הניר דגים וחלבה. מיד לאחר הכבוש חזרה מארצות הברית האחות הצעירה רבקה אהרנסון. הנה היא תקבץ את הגוילים, תפקדם ותשמרם במסירות ובאהבה.

*

לא ידע מנוחה אהרן אהרנסון. הוא לא כלה מלאכתו עדיין, ועוד רבה המלאכה.

פעמים עבר את האוקינוס האטלנטי בדרכו לארצות הברית בשליחויות חשובות. ויצמן וסוקולוב נעזרים על ידי אהרן אהרנסון גם באנגליה גם באמריקה. אהרנסון יודע, כי שליח צבור הוא, שליחו של עם ישראל. בתיקו נמצא שטר, שטר חשוב ונכבד. אמנם חלק ממנו, משטר זה, היא הצהרת בלפור, נפרע, אבל אין זה כי אם אפס קצהו, ועוד רבות הובטח לו, ובבוא היום יגיש את השטר לפרעון.

באביב 1918 הצטרף אהרן אהרנסון לועד הצירים שבא לארץ ישראל ובראשו ד"ר ויצמן. הרבה ממנהיגי הציונות בימים ההם לא הביטו בעין יפה על מנויו של אהרן בועד הצירים. הוא היה בעיניהם חשוד בכפירה בציונות האורתו־דוקסית. והלא פגום היה מתוך „העבודה הטמאה" שעשה, עבודת הרגול... אבל ד"ר ויצמן ידע היטב כי לא טובה ולא כבוד עושים לאהרן על ידי שהכניסוהו לועד הצירים. אדרבה, קרבן גדול הקריב אהרן בהסכימו לותר על מעמדו, מעמד איתן וחפשי מכל זיקה ומרות, שרכש לו במשך השנים כאיש מדע מפורסם בעולם, ואחר כך כעוזר למפקדה הבריטית, עוזר שעליו אמר המצביא אלנבי, כי אי אפשר יהיה למצוא לו ממלא מקום.

כשהגיעו חברי ועד הצירים למצרים בא לקראתם מר הופין, ותבע שיוציאו

את אהרן אהרנסון מבין חברי הועד, כי „הישוב בשום אופן לא ירשה לאיש שסכן אותו להכנס לארץ ישראל"...

לא ארכו הימים ואהרן הכיר לדעת כי דרך ועד הצירים לא דרכו. לא הוא האיש של אספות בהן דשים מים... לא הוא שיבטיח ויחליק לשון, כשהוא יודע שאין במחשבתו לקיים. לא הוא איש הפטפוט והמלים המפוצצות.

על כן כוון את כל דעתו לצד החקלאי, שאליו קוה לקרב את לבם של ועד הצירים. הוא, במעופו הגאוני, חזה את התכנית של הפרחת הנגב. הוא הבין, כי לרגל המלחמה אפשר להוציא תכנית זו לפועל. המפקדה הצבאית המחזרת למצוא אספקה בארץ עצמה תתן את האמצעים הדרושים למפעל כביר זה.

במרץ, בהתלהבות ובמומחיות המיוחדים לו, עבד אהרן את התכנית הגאונית, שמטרתה לעשות את הנגב השמם ארץ חטה ושעורה. והצעותיו כולן לשם ישראל, פירושו של דבר: שהמומחים, המכונאים והעובדים יהיו רק יהודים מאמריקה ומארץ־ישראל.

אבל אהרן שוב לא היה חפשי. מעתה לא יכול היה להציע תכניות כאיש פרטי, כמו שהיה נוהג קודם שנצטרף לועד הצירים...

עכשיו הוצעה התכנית שלו למפקדה הצבאית, על ידי ועד הצירים... וחותם הפוליטיקה עליה, ואלנבי ויועציו הסמו. פחד פחדו פן תבוא התנגדות מצד אחר... ושוב שתה אהרן מכוס התרעלה. הוא ראה והבין כי משגה אחרי משגה עושה ועד הצירים, ואין לאל ידו לשנות. כי בעוד שבעיני „המנהיגים" המקומיים נראה הוא תמיד „הבוגד", „המרגל", הרי בעיני המפקדה האנגלית נחשב לחבר ועד הצירים, כלומר איש הפוליטיקה...

אמנם הוא לא ישב בחבוק ידים, והשתדל לפעול ולעשות כל מה שאפשר בשעת הסכנה. הוא הוא שהשפיע בהרבה על המצביא אלנבי, ש ל א יעזוב את קו החזית פתח־תקוה—שיך מואניס בימים הזעומים של אפריל—מאי 1918, כשכל הדיי־ויזיות הותיקות של אלנבי נקראו לחזית פנלדרס, אשר הבקעה אז על ידי הגרמנים, וכשאלנבי חשב שעמדתו בצפון לנהר אוג'ה מסוכנה ביותר... אהרן עמד גם בפרץ כשנגזרה כליה על פרדסי פתח־תקוה, הואיל ואסור היה לאזרחים לחדור אל קו החזית שנמשך באיזור הפרדסים. אהרן הצליח לתקן עם המפקדה שיתנו לבעלי הפרדסים רשיונות להוביל את פועליהם לעבודה ולהחזירם.

ואהרן היה האיש שהצליח לקבל מאלנבי את הסכמתו להקים את הגדוד העברי הארצי. בראשונה התנגד אלנבי לרעיון הזה. לשוא השתדלו אצלו ויצמן, ועד הצירים ואחרים. רק אחרי השתדלותו האישית של אהרן לפני אלנבי נתקבל האישור.

אבל פעולות אלו פעוטות היו בעיני אהרן. רוחו הגדולה בקשה מעשים שיש בהם משום הנחת יסודות לבנין גדול. הגאון הבין והרגיש כי הגיעה השעה להתכונן

אהרן אהרנסון

לתקופה של אחרי המלחמה... לרכז את הכוחות בצרפת, באנגליה ובאמריקה לקראת המפעל הגדול של בנין ישראל, שיביא גאולה לעמנו ושלום לעולם.

ושוב לקח בידו את מקל הנודדים וישם פעמיו לגולה. ובקיץ 1918 עזב את ארצו האהובה, שנגזר עליו לא לחזור אליה לעולם.

אך טרם בא היום ולמושבה הגיעה השמועה אשר החרידה כל לב:

— — אהרן אהרנסון, בטוסו באוירון מלונדון לפריז, צלל עם האוירון וטיסו כאחד במימי תעלת הלה־מנש.

עמו אבד גם סוד אבדנו.

השמועה נישאה על ידי הטלגרף לכל קצוי תבל.

איך? כיצד? אנשים עומדים נדהמים. האמנם קרה כדבר הזה. גדולי המדע ואנשי מדינה מתאבלים מרה.

אהרן אהרנסון נחפז לועידת השלום שהתכנסה בוירסי. הוא טס לתבוע את הפרעון שהובטח לעמו ולארצו. הוא נחפז להגיע ליום הגדול, ובדרכו קדמהו המות, האסון, אסונה של האומה היהודית כולה. ביום ד' סיון תרע"ט נערך מספד גדול לזכרו בבית־הכנסת.

ביום 2.6.19 קרא ועד המושבה לחברי ועד חדרה ועמם אורחים מתושבי המקום, לדון ע"ד מצבת זכרון למנוח. י. מ. ברונר הציע לבנות בית ספר חקלאי. בוטקובסקי מחדרה הציע לבנות בית ליתומים. ורפאל כהן, פקיד יק"א בזכרון־יעקב, תומך בהצעת ברונר וסבור, כי המקום הראוי לדבר יהי התחנה לנסיונות חקלאיים בעתלית. והנה נוסח המכתב שנכתב לועד הצירים ולמשרד הא"י:

„בישיבה המשותפת של ועדי המושבות חדרה וזכרון־יעקב, שהיתה אחרי ההספד למנוח אהרנסון, הוחלט: לפנות להסתדרות הציונית בהצעה ליסד מוסד חנוכי חקלאי ליתומים בשם „בית אהרן". — המוסד יקום באחת המושבות בשומרון. לרעיון זה הסכימה דעתם של כל חברי הישיבה, הואיל והמנוח א. אהרנסון שאף כל ימי חייו להתפתחות עבודת האדמה בא"י ושכלולה, ומת באמצע עבודתו לטובת הישוב ולא השאיר אחריו בנים, כי אם את שמו הטוב — ובזמן המלחמה נתרבו מאד היתומים בעולם העברי, ללא מקלט ומחסה, ויהיה נא שמו הטוב לעזרה לאומללים שנשארו בלי הורים; מקוים אנו, כי בעזרת המוסד הנ"ל תמשך העבודה לטובת הישוב שהמנוח התחיל בה ולא גמרה".

ההסתדרות הציונית, כפי הנראה, לא ראתה לעצמה חובה להגשים את הדבר.

העתונות בעולם, יהודית ולועזית, העריכה את האבדה הגדולה לאנושות כולה במותו של אהרנסון. מאמרים ורשימות ספרו מעשיו וגדולתו של האיש.

„ב־1914 פרצה המלחמה — מספר בזכרונותיו ז. סוסקין — באביב 1916 ראיתיו בפעם האחרונה בהמבורג, במקום שם בקר אותנו בנסיעתו לאנגליה דרך

שודיה, בגרמניה היינו אנו, אני ואשתי, היחידים, שמסר לנו את שאיפותיו לפרטיהן, — להוליך את האנגלים לא״י, „כי לולא כן לעולם לא נזכה לראות את הארץ״. אנו הסכמנו למעשהו בשמענו את דבריו המכריעים שמקורם אהבה עזה לעמו ולארצו. אנו עוד החלפנו אתו מכתבים בהיותו בשודיה. — — את הידיעה האחרונה קבלנו ממנו ביום מעופו הטרגי מלונדון לפריס, לפי התאריך מתחילת מאי 1919. זו היתה טלגרמה של ברכה ושמחה אחרי הפסקה של שנים אחדות. זו היתה ברכתו האחרונה של ידיד נאמן וחביב, של אדם גדול ויהודי גדול״.

הגנרל הודסון ואורמסבי־גור מבכים את מות אהרנסון כאבדה פוליטית; פוירשילד ואחרים — כאבדה מדעית; הנריטה סולד ואחרים — כאבדה לאומית.

הגנרל אלנבי במכתבו לועד הצירים מ־14 יולי 1919 כותב:

„...במותו של אהרן אהרנסון נלקח ממני ידיד יקר וקצין אשר לעולם לא נוכל למלא את מקומו. הוא הוא שהיה היוצר הראשי של הסתדרות הידיעות החשאיות מאחרי החזית התורכית. הוא מלא את עבודתו באמונה חרף כל המכשולים והסכנה הכרוכה בהם, אך מסירותו לנו הביאה אסונות נוראים על הקרובים והיקרים לו מידי האויב. מר אהרנסון היה אדם בעל מרץ כביר ורוח עשוי לבלי חת, הוא היה ציוני וארץ־ישראלי בכל נימי נפשו, ולשכניו הלא־יהודים רחש אהדה רבה אשר עזרה במדה רחבה להנהלה בא״י. אסיר תודה אני לו על עצותיו המחוכמות, על ישוב דעתו ומתינותו, במותו אבדה הקיסרות הבריטית והציונות אבדה כבדה, אך עבודתו לא תסוף לעולם״.

והקולונל מיינרצהגין, האופיצר הפוליטי לועד הצירים, כותב במכתבו מיום 11 לנובמבר 1919:

„...אהרן אהרנסון היה אחד המצוינים שנקרו לפני בימי חיי. את גבורתו ואומץ לבו הוכיח למעשה בארץ־ישראל כמה וכמה פעמים בימי המלחמה, ואת גודל נפשו הראה אח״כ בפריז במועצת השלום. השפעתו על הציונים והציונות, אהבתו לארץ־ישראל, שלא ידעה תחומין ושנגעה במעמקי נשמתו, וידיעותיו ונסיונותיו המדעיים — כל אלה היתרונות שהתמזגו מזיגה הרמונית באישיותו הכבירה, עושות את האבדה לאבדה שאינה חוזרת. ועל כל צעד ירגיש האדם בחסרונו, ובחסרון עצותיו הנכבדות בענינים הטכניים של א״י. אם כי, כשאני לעצמי, אבד לי חבר גדול במותו, חבר טוב ויקר שאין לי עליו תנחומין. מותו הטרגי היא אבדה גדולה שבעתיים לציונים ולציונות, ודורות יבואו יכירו מה עשה ומה פעל האיש הזה לעמו ולארצו״.

ציר ארצות הברית בפריז בשנים האחרונות ועמוד התוך של הפוליטיקה העולמית, כתב אל אלכסנדר אהרנסון בשעתו:

9 באפריל 1920, וינדזור, ורמונט,

א. ח. א.

„אהרנסון היקר,

אמר לי פליקס פרנקפורטר, כי אתה מכין ספר לזכר אהרן ותכבדני לשאול דבר־מה מאתי למזכרת זו.

לא אוכל לכתוב לזכר אהרן בלתי אם על אהרן עצמו. זכרונו חי עד בלי די בקרבי.

דומני שגדול היה מכל האנשים אשר ידעתי. דומה היה לאחד הענקים מימי קדם — כמין פרומיתיאוס. לא קל להביע גדולתו במלים בעלמא: תמצית החיים היה, החיים בשטפם כנחל איתן, תוך פזרנות ועליצות. יש ויש גדולים כמוהו ברוח, אף על פי שאני לא ידעתי דוגמתו מעודי; אבל אם גדולים הם ברוח, אינם גדולים כמוהו לרגישות; כמוהו — הגדול לאומץ לב ולאהדה, לשאיפה ולרוך הנפש ולמהירות ההבנה; הגדול במנהגו עם אנשי מדינה ועם ילדים, עם אנשי מדע ועם אמנים; הגדול בכשרון הבדיחות ובמעוף יוצר כאחד.

בשבילי היה אהרן לא בלבד סמל לתשוקת עם ישראל העזה לשוב ולקנות לו מולדת ולחזור להיות לעם, כי אם מפקד לפלוגה ראשונה בצבא המעוטים, אשר לחום ילחמו בבערות, באמונה תפלה ובשנאה. אילו היה חי, היה לדעתי — ממנהיגי העולם בשנות הצרה והמצוקה אשר ידעה אותן האנושות עתה.

אזכרנו והוא בושינגטון, איך ישבו הדיפלומטים משתאים לדעתו ולתבונתו, והתלהבו למחזה ציון לעתיד לבוא שהוא צייר לפניהם. אזכרנו בפריז, בועידת השלום, איך מראשית חזה אחרית המעמד הטרגי ההוא, איך עשה דרכו ללא תעיה בין אלף מוקשי הדיפלומטיה; מה חכם בעצה ומה חזק בדעות. ועם כל זאת מה אנושי היה. כמעט לאחרונה אזכרנו ואנחנו משוחחים במלון קריון. שם הגיד לי כי מתעתד הוא להתיצב כמליץ לציון לפני מועצת הארבעה, ושאל לדעתי: היבין קלמנסו ואורלנדו, לויד ג׳ורג׳, וילסון, את משאלתו לכלול במדינה הציונית שדה בן חמשה אקרים למען דוגמה לצמח בר, יחידה בארץ, הגדלה שם? שכן מצוה לקימה למען המדע; היהודים יטפלו בה, ואילו הערבים עלולים לזלזל בה!

אין לך דבר בטבע ובאדם שהיה זר לו או מחוץ לחוג האהדה הערה שלו. הרבה מנהיגים מזהירים לעם ישראל, אך דומני, כי במות אהרן אבד לעם הזה האיש המסוגל יותר מזולתו לעורר את לבב בני אומות אחרות לאהדה שיש עמה מעשים ממש.

ולא לציון בלבד אבדה האבדה. נעדר קנין מקניני העולם.

ויליאם ק. בוליט״.

*

אף עבודתו של יוסף דוידסקו הוערכה כרוב חשיבותה. קפיטן המפקדה של האינטליג׳נס, א. מקרורי, נותן בידו תעודה לאמר:

„— — מר יוסף דוידסקו, דרגה רביעית של קורפוס האינטליג׳נס, חיל

האכספדיציה המצרית, קשור לסקציה זו מחודש פברואר 1918, כדי להוציא לפועל שרות חשאי, ואף הצליח מאד. הוא נתן חומר טופוגרפי־אינפורמטיבי חשוב לאין ערוך. הרבה מחומר זה היה, לפי דעתי, לעזרה רבה בזמן ההתקדמות בוואדי ערה בספטמבר 1918. תמיד מצאתי את דוידסקו חרוץ ללא ליאות במלאו את תפקידיו".

במכתב המפקדה הראשית מיום 29.7.1919, כותב גנרל־בריגדיר ביקלי:

„מר דוידסקו היקר, יש לי עונג רב להודיע לך, כי נתכבדת להיות חבר בוקלי של אורדר האימפריה הבריטית, מתוך הכרת העבודה המעולה שבוצעה על ידך בקשר עם האינטליג'נס בשנת 1918. — — עם זה אני מצרף ומדגיש את ברכותי שלי".

קפיטן גוטש, מן הג'נרל סטאף אינטליג'נס כותב ביום 12.2.1919:

„דוידסקו היקר, אני מצטער שלא היה לי העונג לראות אותך מיום כבוש ארץ־ישראל, כדי לברך אותך פה אל פה על העבודה המעולה שעשית לג'נרל סטאף אינטליג'נס, האכספדיציה המצרית. האינפורמציה הטופוגרפית שנתת לי היתה חשובה לאין ערוך. כשנתתי שעורים לקצינים הגבוהים של הסטאף, לפני ההתקפות, היתה לי האפשרות לתאר לפרטי פרטיה סביבה שמעולם לא ראוה עיני. וגם ניתנה לי האפשרות לכתוב רפורטים טופוגרפיים מלאים על החלקים של הסביבה הזו. שמעתי הרבה פעמים מאז כמה תועלת הביאו האינפורמציות האלה לסטאף בזמן ההתקדמות. ואני רוצה להביע לך את תודתי על העבודה שעשית בשבילנו".

בוליטין ההנהלה הציונית בארצות הברית מקדיש לו קטע זה:

„מר יוסף דוידסקו, תושב ארץ־ישראל, הראה אומץ־לב יוצא מן הכלל ויכולת גדולה בזמן שרותו בתור פקיד באינטליג'נס של האכספדיציה המצרית. הוא התנדב לעבור את שורות הטורקים כדי להוציא לפועל עבודה חשאית חשובה מאד. הוא עבר בהצלחה את השורות, ונשאר בקרב האויב מתחפש ימים אחדים. בכל המקרים שם נפשו בכפו. שירותיו היו מן המועילים ביותר לאינטליג'נס בכל הזמנים. ובכל הדרכים הוכיח נאמנות ומסירות".

אף גם ההנהלה הציונית בשעתה יודעת להעריך את השרות שעשו גבורי הרוח, שעשו מעשיהם מאהבה לעמם ולמולדתם. אל דוידסקו כותב ראש ההנהלה הציונית ד"ר י. אידר במכתבו מיום 19.9.1919:

„אמנם ראוי היית לאות הצטינות מאת ה. מ. המלך ג'ורג' החמישי. השרותים שלך היו ממדרגה ראשונה לשאלה היהודית והיהדות הלאומית. בשביל זה מבקשת ההנהלה הציונית להגיש לך ברכה מקרב לב על הכבוד שאושר לך. הרשני נא גם אני להוסיף את ברכותי הטובות".

*

דברים אלו נכתבו בימים ההם, מקץ החזיון הגדול.

מאז הלכו נחלים רבים אל הים, והגיעו שנים חצופות וטרופות: „רבו מחלוקות

בישראל, ונתעוותו הדינים ונתקלקלו המעשים — — והגבוהים הושפלו". ואולם זכר גדולי אמנה לעולם עומד, ונדיבי עם, אשר מנשרים קלו ומאריות גברו בהתנדבם את נשמתם מצע תחת פעמי המשיח, גבורים קדושים וטהורים, ישני עפר, יקיצו לחיי עולם, ואשי ישראל, עולת נדבה על מזבח האומה, יאירו ויזהירו ככוכבים לעולם ועד.

נצח ישראל לא ישקר.

לח.

חליפות ותמורות

ביום הששי, ה' חשון תרע"ט, 11 אוקטובר 1918, בקר בזכרון־יעקב המיור ג'ימס רוטשילד. את יום השבת עשה במושבה וגם התפלל בבית הכנסת. פה נאם גרמנית ואמר, שאביו הביע את רצונו כי יבקר במושבה. בין שאר דבריו אמר הנואם, „שאלמלא רצונם ועקשנותם של האכרים לא היו מועילים כל המיליונים של אביו". בשעה 3 אחה"צ הזמין הברון ג'ימס את כל הנוער וגם רבים מן האכרים למסיבת־תה במלון גרף ושהה בחברתם בנעימים, גם הביע את אהבתו לא"י ובערב יצא לירושלים.

ביום כ' תמוז תרע"ט בקרו לואיס ברנדיס ודי־האז. ביום ב' חשון תר"פ בקר ד"ר ויצמן במושבה בלוית אשתו, ועשה בה שעות אחדות.

וכשבא לארץ הרברט סמואל לכהן בה כנציב עליון עבר גם הוא בזכרון־יעקב ושהה בה שעה קלה, מחפצו להכיר את המושבה ואת פעלה.

בימים ההם נוסד בירושלים „הועד הזמני", וביום כ"ג חשון, 21 אוקטובר 1918, בקר במושבה מטעם הועד, בצלאל יפה. באספה כללית של כל תושבי המושבה נשא נאום, בדברו על האחוד הלאומי של הישוב.

בצלאל יפה בא בשם „הועד הזמני", וביום כ"ה כסלו תרע"ט בא לזכרון־יעקב הסופר ש. בן־ציון וקרא את האכרים לאספה, כדי להכניס את כל המושבות תחת דגל „האזרח". ההתרוצצות בקרב הישוב כבר התחילה לתת אותותיה.

ביום כ"ט טבת תרע"ט בקרה בזכרון־יעקב משלחת של חמשה רופאים מטעם „הדסה", כדי לעמוד מקרוב על מצב הרפואה והבריאות במושבה.

בכ"ג אדר א' תרע"ט, 23.2.1919, נערכה בביתו של יו"ר הועד, דוד שטרנברג, מסבה לכבוד המושל האנגלי. המושל נאם באנגלית ונתן הרבה הבטחות ותקוות טובות.

שמחה גדולה הביא למושבה בקורו של הא' הנרי פרנק, מנהל יק"א, אשר השתתף במלחמה בשורות הצבא הצרפתי. שמועה פשטה, כי האיש נפל חלל. ומה רבה שמחת אנשי המושבה בראותם אותו בין החיים, עליז ורענן, כדרכו. ימים

אחדים עשה פרנק במושבה, ואחרי שקבל דין־וחשבון על המצב, הבטיח הבטחות רבות — ויצא לדרכו.

בראש חודש אייר תרע״ט בקר במושבה דניאל אוסטר. במועדון נקראה אספה כללית ובה הוחלט ליסד במושבה „משפט שלום״.

שנת 1920 היתה שנה קשה. האדמה לא נתנה יבולה. גם היקב שבת אותה שנה. קופת הבנק היתה סגורה ומן ההכרח היה לבקש עזרה מאת הממשלה. זו לא השיבה את פני האכרים ריקם, אך דרשה מהם שיצטרפו לקבוצות קבוצות וביום 17.1.1921 קבלו האכרים את הקרדיט. ביום 21 לחודש פברואר הבא נתקבל הכסף, וכשנודע הדבר לפקידות יק״א הזמינה את האכרים אל הועד ותבעה סלוק חובות. ומתוך הלואה של —.60 לא״י, שקבל כל אכר, נכתה הפקידות את חובות האכרים ולא נשאר בידם כלום לכלכלה ולקנית זרעים.

*

כמה מפרטי הכרוניקה של השנים הבאות שלאחר המלחמה ראויים שנביאם כאן.

„— מושבתנו היא מקום מושב של מושל משנה, אם לט״ו כפרים הנלוים אליה. פעם או פעמים בשבוע יבוא הנה שופט ערבי וישפוט בין העם הערבי, וכל אשר לו דין ודברים בכל ט״ו הכפרים יבוא הנה ליום הדין הקבוע. משפטי היהודים יבואו לפני ועד־המשפטים, המונה ארבעה חברים: רב, שו״ב, אכר וסוחר. בימים האחרונים יגעים עניני ועד המשפטים כאן: הסוחר נתפטר, הרב הלך מכאן זה שבועות אחדים וגם השו״ב והאכר רוצים להתפטר, לא מפני שנמאסה עליהם העבודה, אלא מפני שהם מודים בעיקרים שהרצה כאן מר אוסטר על דבר ועדי השלום שבארץ. הם מוצאים כי נאה להם יותר להבחר מאת כל העם, מאשר להתמנות על פי חפצו של ועד המושבה לבד, אולם ועד המושבה לא כן יחשוב; ואם נתפטר אחד החברים של ועד המשפטים, אומר הוא למלא את מקומו באחר.

„— בראש המשטרה עומד כאן צעיר מילידי המושבה, שנשלח מטעם הממשלה לבי״ס צבאי במצרים ושב בתור מפקד צבא. לפקודתו עומדים עתה עשרים שוטרים יהודים. חצים רגלים, וחצים פרשים, ושני שוטרים ערבים. מלבד אלה עוד יש כאן שוטרים אנגלים ומצרים אחדים. לפני זמן מה בא רופא מטעם הממשלה — איש לבנוני משבי התורכי, לבדוק את שוטרי המקום. ולמחרת קבלו שנים מן השוטרים היהודים פטורים, מסבת מחלה מדבקת — ואילו שניהם צעירים רעננים, חסונים ומלאי גבורה, ויהי הדבר לפלא. סבת הדבר היתה טינא אישית של הרופא. מיד נסעו לחיפה אל הד״ר יפה להבדק, והוא נתן להם תעודות בריאות. על פי תעודה זו שלח אותם המושל הצבאי לחיפה לבדיקת רופא צבאי, וגם הוא העיד עליהם כי בריאים הם — והחזירם למשרתם. על יסוד התעודות האלה הגישו

אכרי הכפר בת־שלמה ומשפחותיהם.

ጽርፋ ሓርፍ ሰጓይ_ወይዛ ህዝቢ ዓዲ ዓንሰባ ዝተገብረ ሓገዝ ብዝምልከት ምስ ተወከልቲ ህዝቢ ዓዲ ዓንሰባ ዝተገብረ ዕላል።

הצעירים האלה קובלנה לממשלה על הרופא ההוא. התוצאות אינן ידועות עדיין. בינתים פגשו הצעירים האלה את הרופא כשעבר את המושבה, ולא משלו ברוחם ופגעו בכבודו. הגיש הוא את משפטו למושל, ונגזרה על הצעירים גלות לכרכור. הם שהו שם כחודש אחד.

„— על ועד המושבה רובץ נטל החובות של המשטר הקודם. אומדים את החובות למעלה משלשים וחמשה אלף פרנק. אך לפי המצב הנוכחי בכוח הועד לספק את כל צרכי הצבור בהכנסותיו הקבועות".

(„חדשות הארץ" ה' תמוז תרע"ט)

העומד בראש המשטרה, הצעיר מילידי המושבה — הוא יוסף קופרמן. והשוטרים, מצעירי המושבה גם הם: ישראל ברקוביץ, משה קרופיק, אהרון הרשקוביץ, אדם קופמן, הם דור שני, בני ראשונים.

„— — „המזרחי" יסד במושבתנו תלמוד תורה. בחדר קטן ללא חלון יושבים 14 נערים תימנים ולומדים תורה, ושני מלמדים, האחד בן ע' והשני בן ס', מנצחים עליהם.

„— להתיצב לפני הועדה הבין לאומית הלכו ממושבתנו שלשה אנשים: מר לנגה עפ"י הזמנת ועד הצירים, מר אלכסנדר אהרנסון עפ"י הזמנת ועד המושבה, ומר ז. ניימן עפ"י בקשת מר אלכסנדר אהרנסון.

„— עפ"י הכרוז של רבני ירושלים קרא ועד מושבתנו בכ' סיון יום צום ושבתון, בביהכ"ס נאסף קהל רב ושלשה נואמים הספידו את חללי הפרעות. אחד עברית ושנים בשפה המדוברת כאן — בז'רגון, אח"כ אספו נדבות לטובת נגועי הפרעות ולטובת הקה"ק. מר לנגה נתן חמשים לי"ש וכעשרים לי"ש יש תקוה לאסוף מיתר בני המושבה.

„— נפתח אצלנו „קלוב התחיה" שהיה קים לפני המלחמה, ובשם חדש: „חבר". המיסדים הפעם חברי „האכר הצעיר". כפי הנראה ימסר ה„חבר" לידים אמונות, לועד שידע לשמור על התקנות. מר זכריה שפירא הרצה על „מצב עמנו בעמים והקרן הלאומית".

„— בכ"ב סיון היתה כאן אספה למורי סניף השומרון. מורי זכרון ומורי חדרה החליטו ליסד שעורים לעברית, בעיקר למתחילים. יישר כחם.

„— משתדלים להפיץ כאן בין ההורים והתלמידים את „המולדת".

(„חדשות הארץ" כ"ה תמוז תרע"ט)

„— ביום ה' י"ט תמוז, בשעה 4 אחה"צ נערכה בביהכנ"ס אזכרה להרצל. נאמו מר ישראל שלמה דוד — הרב מטולטשה — ומר זכריה שפירא. האחרון עורר את הנאספים לתמוך בקה"ק — המוסד החשוב ביותר בבנין ארצנו. תימנים פועלים אחדים לא חכו עד שיסודר דבר קבוץ התרומות וימהרו ויביאו איש תרומתו סך 10 ג"מ, בתור הערכה עצמית לטובת הקרן הלאומית. אמנם לא רצו

לקבל מפועל תימני בעל משפחה, המשתכר לא יותר מ־240 גרוש לחודש, סכום של 10 ג״מ והתפשרו שתהיה התרומה תשלום בעד חמשה חדשים, מס חדשי של שני ג״מ, כפי המינימום שהחלט בועדה המרכזית לקה״ק ביפו. כמובן מתנדבים יתר הפועלים וכל יושבי המושבה בהערכה עצמית איש כיכלתו. הועדה לקה״ק שנוסדה כאן מתוך כל המפלגות והעדות, עובדת במרץ, והסכום של 20 ל״מ אשר הטיל המרכז על מושבתנו לשנה זו, יכפל.

„— ביום הששי כ׳ תמוז, בשעה שש לפנות ערב, בא אלינו מחיפה מר לואיס ד. ברנדיס בלוית האדונים ד. האז, סימרן, המיור ולי ומוצרי. לשני צדי הדרך, מקצה הרחוב עד בית הכנסת, הסתדרו בשורות כל תלמידי בית הספר, „הצופים״ וה„מכבים״ כולם דגלים בידם. מאחוריהם מסתדר כל הקהל. עשרה צעירים רוכבים על סוסים יצאו לקראת מר ברנדיס ובידיהם דגל לאומי. כשהגיעו האורחים אל קצה המושבה, קבלו שלש תלמידות את פניהם בזרי פרחים ובצרור שבלי־חטים, ואחרי קריאת „ברוכים הבאים״ שר כל הקהל „תחזקנה״. ככה הלכו האורחים בין השורות החיות עד בואם לבית הכנסת. קהל צפוף מלא את הבית ואת העזרה, גם המושל המקומי, מר ס. פ. רדינג, ישב בין האורחים. מר אלתר אלברט, אחד האכרים, ברך את האורחים בשם המושבה. החזן התפלל לכבוד מר ברנדיס „מי שברך״, ואת הברון רוטשילד ברך, והתפלל „הנותן תשועה״ למלך בריטניה, ואחרי אשר שר כל הקהל את ה„תקוה״ ואת ההמנון האנגלי עמד כל הקהל והאורחים בתוכם לתפלה. כל הקרואים לתורה ברכו את האורח החשוב ונדבו לכבודו. אחרי קריאת התורה נגש מר ברנדיס אל העמוד ויפן אל הקהל באנגלית (דבריו תורגמו מיד לעברית), ויאמר כי רושם חזק עשה עליו ועל חבריו מראה המושבה וכל אשר נעשה ונברא פה למרות כל המעצורים. מרץ זה הוא אות תקוה לעתיד. הוא מברך את בני המושבה באומץ לעבודה עד התגשם תקותנו בארץ. אחרי הצהרים קבל מר ברנדיס לראיון את שליחי הצבור ואנשים פרטיים. בין הבאים היו גם באי כוח הפועלים. הוא התענין מאד במצבם, ויביע את תמהונו כי לא חסכו כלום מעבודתם, לא בית ולא מגרש, ולא מקום לגדל בהמה ועוף, אעפ״י שיש ביניהם העובדים בארץ משמונה עד שתים־עשרה שנה. הוא מתענין גם ביחס המושבה אליהם, בעניני הצבור והפרט, ויבטיח להם, כי בקרוב ישונה הכל לטובה. הוא קבל לראיון מיוחד את באי כוח חדרה הסמוכה אשר בקשו ממנו לסור גם אל מושבתם. הוא הביע את דאבונו על שלא יכול לעשות זאת מחוסר זמן. עליו להיות בניו־יורק עוד בחודש אוגוסט, עבודה רבה עליו לפני שובו, כי גדולה מאד ההתנגדות לשאיפותינו. למרות זאת בטוח הוא, כי נצליח. לפנות ערב הלכו לבקר את בית המושל הצבאי, סרו אל גן הטיול, מקום שם חכה לו כל הקהל, שהה שם רגעים אחדים, ועם חשכה יצא מן המושבה. וצעירים אחדים ושתי צעירות דהרו לפניו על סוסיהם הקלים ולווהו עד לעמק״.

(„חדשות הארץ״ ה׳ אב תרע״ט)

יש להוסיף, מה שלא נזכר ב„חדשות הארץ", כי ברנדיס בא לזכרון־יעקב לבקר את הישיש אפרים פישל אהרנסון ובביתו התארח.

„— עם סגירת בית ספרנו בא הנה הד"ר יצחק אפשטיין, הוא שהה כאן ארבעה ימים ובחן את תלמידי כל שש המחלקות וגם בקר את „גן הילדים". שתי הרצאות קרא מר אפשטיין — על „גשמיות ורוחניות בהתעמלות" — אצל „המכבים", ועל „השאיפות החדשות בחנוך" — ב„חבר התחיה".

„— הבציר הולך ונגמר. יש כורמים המתאוננים על אחור הבציר, שהסב להם הפסד רב, בפרט בעלי המוסקט הקטן, שנצטמקו ענביהם וגם נרקבו מרוב בשולם; אבל הנהלת היקב שמחה כי השיגה אחוזים מרובים של סוכר.

„— לפי דברי מנהל היקב, — שנה שאין בה מקרה הפסד ביקב נקראת שנה יוצאת מן הכלל, מפני שהכלים ישנים ונרקבים, ושנה זו אינה יוצאת מהכלל. כי בהמלא פיטס גדול של מאה הקטוליטר יין, לא עמדה קרקעיתו בפני הכובד ונתפקעה, — וזרם רב של תירוש נשפך ושטף בתעלות ובדרך. אמנם הספיקו הפועלים לאסוף מעט אל תוך הכלים, אך במה נחשב הוא לעומת ההפסד הרב? מתנחמים בכך, שלא קרה אסון לאיש. שמחים אנו למצוא שוב בין פועלי היקב הזמניים גם את אחינו יושבי פקיעין, שהיו רגילים לבוא מדי שנה בשנה בעת הבציר, שלשים פועל עם נשיהם וטפם, ולהתישב בסוכות מעשה ידם, מענפי עץ. במשך שנות המלחמה לא נראו ולא נמצאו, ואיש לא ידע מקומם איהו. השנה לא באו אלא ארבעה גברים, נער, שתי נערות ואשה. הם מספרים, כי בימי המלחמה מכרו כמעט כולם אדמה ובית בעד לחם, יותר מחמשה חדשים התפרנסו מעשב השדה, מי שלא הספיק לברוח ולהתחבא במערות, לוקח לצבא, ואיש לא שב עוד. רבים הצליחו בראשית המלחמה לברוח לאמריקה, ורבים מתו במחלת הדמית. את תולדות הישוב של פקיעין אינם יודעים בדיוק; הם יודעים רק, כי לפני מאתים שנה בערך באו אבותיהם *), חמישים ששים משפחות כהנים עובדי אדמה, מארצות המערבי אשר ברחו משם מפני רוע הגזרה. בהשתדלות אחיהם המערביים שבצפת ובטבריה קנו מאת אפנדי את אדמת „פקיעין", מהלך חמש שעות מצפת מערבה, שם חיו בעושר ובשלוה, עד שהחלה הממשלה התורכית להציק להם, — ותשמטנה מהם משפחות משפחות, מכרו את אדמתן לדרוזים, לערבים ולנוצרים, והלכו לטבריה ולצפת והנשארים חיו בעוני ודוחק. לפני שלשים שנה בערך שלחה אליהם הפקידות של ראש־פנה שו"ב מצפת, מר שמעון, ושלמה לו ארבעים פרנק לחודש. הוא קנה לו שם אדמה ונשתקע, ומשפחתו האשכנזית התבוללה בהם התבוללות גמורה, עד כי אין להכיר בה כי מוצאה מאשכנז מצפת. שנים

*) לא ברור הדבר. הן בני פקיעין מיחסים עצמם לשבט, שלא עזב את הארץ בכל הגלויות. ה מ ע ת י ק.

אחדות לפני המלחמה שלח שם מרכז המורים מורה עברי אשר הספיק להעמיד שם דור מדבר עברית, אך המורה עזבם בראשית שנות המלחמה. עכשיו עובדים כמעט כולם ב„מגדל" אצל מר גליקין ואינם באים אלא לעתים רחוקות לבקר את ישובם החביב עליהם מאד. — החביב עליהם חבת מקום: בית הכנסת עם עשרת ספרי התורה, המערה שהתחבא בה רשב"י, קברו של ר' יוסי דפקיעין וקברו של ר' יוסי דטבריה, מי הנחל המשקים את בית השלחין והאויר הצח והמבריא המושך שמה גם את יושבי טבריה בחדשי הקיץ. אולי יתעורר מי שהיכולת בידו לזכור גם את אחינו אלה, והעיקר, פנה יקרה זו שלא תשמט כולה מתחת ידנו. כעת נמצאות בה 18 משפחות. מספר כל הנפשות 63; דל מהן 9 באמריקה, הרי 54 נפש. תשע מהן אין להן כל נכסים, 20 מהן יש להן רק חדר קטן אחד, 17 מהן עובדות בקביעות במגדל. כל נכסיהם 135 דונם שדה בעל, 3 בתים, 10 חדרים, ילדים בגיל בית הספר — 21, לפני גיל בית הספר — 3".

(„חדשות הארץ" ט' אלול תרע"ט)

בני העדה הקטנה שבפקיעין מוסיפים שנה שנה לעלות לזכרון־יעקב ערב עונת הבציר, כדי לעבוד ביקב. היקב מעמיד לרשותם חדר מן הצד, בו הם מתגוררים ואוכלים פתם במשותף. מנהל היקב זוכר להם חסד ואיננו דוחה אותם מעבודה, כאילו היתה זו מסורת בידם. ענין רב ימצא המסתכל בחייהם ובהליכותיהם: נוחים לשיחה, צנועים ואנשי נמוס.

„— מצב אכרי המושבה ברע הוא, כבר עבר הבציר, חלף האסיף, והכיס — ריק, והאסם איננו מלא.

„— בשעה זאת נותן לו כל אחד דין וחשבון על מהלך העבודה במשך השנה שעברה, על הוצאות העבודה ועל הכנסות העבודה. מעבר מזה שכר העבודה גבוה, צרכי החיים יקרים, ומעבר מזה סחורות האכרים, פרי שדהו ויבול אדמתו אין להם מחיר טוב, אין להם שוק טוב.

„— וספקות ויאושים מתגנבים אל הלב ודורשים פתרון ברור: מה יהיה בשנה החדשה, בשנת תר"פ?

„— ושאלה מרה ומכאיבה שבעתים, היא שאלת צעירי המושבה — צעירים אלה אשר קוינו שהם יהיו הבסיס המוצק, הבסיס האיתן הרצוי לנו. בזכרון־יעקב נמצאים כיום כארבעים צעירים חסרי מעמד בחיים, חסרי מצב כלכלי. — ה' ברך את אכרי זכרון־יעקב בבנים, גדלו — והנה הם חושבים על אחריתם ומצבם, ואביהם האכר אינו יכול לעזור להם. ועל כן יש מהם החפצים לתור להם עבודה במקום אחר.

„— רצו אכרינו לגשת לעבודה בכפר בורג' הנמצא במרחק שעה ממושבתנו, אדמת חול לכפר הזה מכאן, ואדמה דשנה שחורה וטובה מכאן, אמרו האבות בעלי

הקרקע בבורג' להנחילו לבניהם, להעמידם על הקרקע בסיס חיינו בארץ, ולא איסתייעא מילתא עד כה.

„— בהשתדלותה של הגב' לנגה, אזרחית מושבתנו, נפתח חדר תפירה לנערות התימניות. בחודש זה תכשרנה התימניות את עצמן למלאכת יד קבועה, הגב' לנגה תומכת את חדר העבודה הזה, ובנות המושבה מחזיקות בידה.

„— חזיון. זכתה המושבה גם לחזיון. במוצאי החג הוצג „מפוזר ומפורד" מאת שלום עליכם.

„— משפט השלום. לא הועילו ההתנגדויות. משפט השלום נוסד גם בזכרון. שופטיו תשעה, ומשפטים רבים כבר באו לפניו. והיו"ר הוא מר לנגה. וממלא מקומו מר א. גולדשטיין. („חדשות הארץ" ו' חשון תר"פ)

„— בועד המושבה. אחת השאלות החשובות המעסיקות את האכרים היא שאלת שכלול העבודה, שאלת העבודה במכונות. הועד דן בכמה מישיבותיו בענין זה. לסוף החלט להביא מחרשה גדולה אירופית ומכונת דישה. מכונות דישה כבר הובאו למושבות אחדות. המחרשה האירופית הגדולה תעמיק בקרקע יותר מחמשים סנטימטרים. היא תוציא את היבלית, את הקוץ והדרדר, תוציא לעין השמש את שרשי הצמחים המזיקים והשמש תיבשם ותהפכם לרקבובית טובה, מדשנת, מכונה כזאת עולה היום בשבע מאות לי"מ. ועד המושבה חושב גם להזמין מכונה לעשות שמן, כי פרי עצי הזית הולך ומתרבה, במושבה ובסביבה.

„— „המכבי". עזרת כספים דרושה ל„מכבי" במושבתנו. לכן פנה ועד המכבי אל אחדים מאכרי המושבה, שיספחו אליו בתור חברים פסיביים, מכניסי תרומות קצובות, רבים מהאכרים נספחו ברצון.

„— למלאות חסרון. מעטים הם העתונים וההוצאות הספרותיות בכלל המגיעים לזכרון יעקב, ולכן התאגדו אכרים ותושבים אחדים לקבוצה השוקדת להספיק ספרי קריאה ועתונים. מעתה יתקבלו העתונים: „מעברות", „האזרח", „האדמה", „קונטרס", „הפועל הצעיר", „העולם", ו„המקלט" ועוד.

„— דיליז'אנס אל התחנה. קבלו מאת ועד המושבה בשכר 75 לי"מ לשנה את הזכות להובלת נוסעים מן המושבה לתחנה, ומן התחנה למושבה. הדילי־ז'נסים הולכים פעמים ביום, וממתינים לכל רכבת של נוסעים. שכר הנסיעה הוא 15 ג"מ.

„— במשטרה. המשטרה במושבה ובמחוז מורכבת מ־20 איש, חמשה עשר יהודים וחמשה ערבים. קומיסר המושבה הוא בן אחד האכרים, מר י. קופרמן. הוא השתלם במקצוע הזה במצרים.

„— עונת הגשמים. הגשמים מרובים מאד. האדמה רטובה ותחוחה,

ואין לעבדה, ימי הגשמים הם ימי בטלה ושעמום לנו. עונת הזריעה לתבואות החורף כמעט נגמרה. בשבוע הבא יתחילו בזמירת הגפנים".

("חדשות הארץ" ח' טבת תר"פ)

"— למצב התימנים. לפני תשע שנים עלו למושבתנו משפחות רבות של תימנים והתישבו בה, אחרי כן עזבו רבים את המושבה וקבעו מושבם ביפו. נשארו רק 35 משפחות פועלים, כ־20 מהן עובדות בפרדס פקידות יק"א, אבל אין זה מספיק לכלכלת משפחה. חמשה צעירים עזבו את המושבה ונסעו לחפש עבודה והשאירו את משפחותיהם כאן. המשפחות חיות בלחץ גדול. יש בקרב התימנים פועלים מובחרים. התימנים גרים בעיקר בפרבר המושבה, דחוקים וצפופים. משפחה גדולה בחדר אחד. הגשמים והשלגים שהיו בזמן האחרון הסבו להם נזקים רבים. אשתקד נתן המשרד הארצי ישראלי 450 ג"מ לכל משפחה לקנית עזים. ועד הצירים שלח ע"י ועד המושבה סך של 20 לי"מ לתמיכת עניי המושבה, בעיקר לתימנים ויתומים. התימנים במושבתנו מאוגדים. יש להם ועד בן חמשה חברים, מטרת אגודתם: שפור חייהם ותקון מצבם.

"— בקלוב. בזמן האחרון נקראו הרצאות מעניינות על "מצב האשה בתקופת התנ"ך" — ע"י מר א. אבן־צור, ועל "מצב אירופה הנוכחי", — ע"י המורה מר ברלס.

("הארץ" כ' אדר תר"פ)

"— ב ת־ ש ל מ ה. מושבתנו הקטנה — רק רחוב קצר — עומדת הרחק מכל ישוב בין הרי הגליל, שלוה ודומיה ברחוב. אין יוצא ואין בא. הישוב דל, כמעט בלתי מורגש. רק לעת ערב ישובו האכרים משדותיהם, העדר מהמרעה — ורעש והמולה ברחוב. מספר הבתים מצומצם, ומשפחות מועטות יושבות בהם. רבים בקרו את המושבה. אך לא כולם התאזרחו והתאכרו. רבים נדדו לחו"ל. בתים אחדים עומדים שוממים וריקים. עלה הדשא בחצר. לפני המלחמה קנתה יק"א את אדמת הכפר חירבת־חסן, הנמצא במרחק שעה מבת שלמה. יק"א הושיבה אריסים במושבתנו, נתנה להם אמצעים לעבודה, ואולם האריסים לא הצליחו בעבודתם, ורבים מהם הוכרחו לעזוב את המקום, או להתעסק במקצועות אחרים. לפני המלחמה בא למושבה האגרונום ד"ר ל., קנה לו אחוזה והתישב במושבה. סדר לו משק פה, — בלי הצלחה יתרה. אדמת המושבה אינה פוריה ביותר. גרועה ממנה אדמת חירבת חסן. עניני מושבתנו קשורים בעניני המושבה זכרון־יעקב. אכרי בת שלמה משתתפים בבחירות ועד המושבה שבז"י, חבים בחובותיה ונהנים מכל הזכויות. הנהגה פנימית אין למושבתנו. רק ביה"ס מיסודה של יק"א מתקיים במושבה, רק מורה אחד, הוא המנהל והוא המורה. מספר התלמידים קטן. בימים האחרונים פשטה שמועה, כי יק"א עומדת להושיב שוב אריסים בבת שלמה, על

האדמה הפנויה ובחירבת חסן. צעירים אחדים מבני זכרון יעקב נרשמו כבר בתור מועמדים. ישוב דל זה טעון תקון והשבחה".

("הארץ" כ' אדר תר"פ).

„— חצר הכרמל. לפני המלחמה בא להתישב במושבה מר מ. לנגה מאנגליה. הוא קנה לו אחוזה על אחד ההרים הקרובים למושבה. שוממה היתה חלקתו, קוצים ודרדרים היו בה, אדמת טרשים וסלעים, במשך שנים מועטות נהפכה האחוזה השוממה לנוף נחמד ופורה, הנקרא היום „חצר הכרמל". העבודה נעשתה אך ורק ע"י פועלים עברים, — ואם גם עלו לו בשכר גבוה. „חצר כרמל" היום גן פירות וירקות, חורשות איקליפטוס, ועצי פרי שונים. שטחו 100 דונם.

„— אזכרה. נערכה במושבתנו אזכרה לחללי הגליל שנפלו. המספידים היו מר ד. אוסטר ומר זכריה שפירא. הראשון ברר את המצב הקשה בגליל, את סבות ההתנגשויות ואת ערך אבדותינו.

„— חובבי הבמה העברית. הסתדרה במושבתנו קבוצת צעירים וצעירות לשם במה עברית. החזיונות הראשונים היו בלי הצלחה, אולם מהצגה להצגה הורגשה התקדמות. בימים האחרונים הוצגו „הנודד", ו„מזל טוב". בין המשחקים הצטין ביחוד הצעיר הולובסקי". ("הארץ" ג' ניסן תר"פ)

„— בראש אחד מהרי הכרמל שוכנת מושבתנו הקטנה שפיה. מראות יפים למושבתנו. הרים סביב לה, שדות בר פזורים בעמק, חורשת עצים קרובה לה, בכל עבר חלופי גוונים לטבע, בר ועצי אלון, עמק וכרמי גפן, שרון ושדות בר. ימי האביב הגיעו ובכל מקום הדר הפרח והצמח. זה כשלשים שנה עומדת שפיה הקרובה לזכרון יעקב, במרחק של חצי שעה. אדמת שפיה נקנתה ע"י הברון רוטשילד ונתחלקה לפני שנים רבות לאכרי המושבה. נתנו להם אמצעים ויצאו לעבודה. במשך הזמן קמו לשפיה אכרים טובים, בעלי ידים חרוצות ועובדות שהעמידו את המושבה על מדרגה גבוהה. מצב האכרים עתה טוב למדי. האכרים עוסקים גם במשק החלב, גבינה וחמאה. יש אכרים שקבלו עליהם לעסוק בשתילת גפן, והמשתלות מכניסות להם רווחים הגונים. גדול העופות גם הוא אחד המקצועות של ענפי הכלכלה החשובים בשפיה. האויר מבריא ומחלים. למקום מרפא ידועה המושבה. יק"א בנתה לפני שנים רבות סנטוריום בתוך חורשה קטנה ליד המושבה, ורבים התרפאו במקום הזה. הבית הזה שמש בזמן המלחמה לתלמידי הגמנסיה היפואית למקום מנוס ומפלט מגרוש יפו. בתוך חורשת העצים, מתוך אושת היער הזעיר, נשמעו שעורי המורים הנתנים לתלמידיהם. קבוצות קבוצות ישבו התלמידים ושמעו לקח מפי מוריהם. חורשה זו היסטורית לתלמידים, וודאי יבואו בכל שנה, בזמן החופש, לבקר את היער ואת המושבה, אשר בה עשו בימי העוני. היום שמם הבית. חלונותיו שבורים, דלתותיו מנופצות, צורת חורבה לו. בשפיה אפשר לראות

אכרים פשוטים עובדי אדמה, ואינם יודעים חיי מותרות ותענוגות, בנות המושבה המעטות משתתפות בעבודה, וגם בעבודה קשה. הנהגה פנימית אין למושבה, והיא קשורה לזכרון־יעקב — אם שומרון".

("הארץ" ז' ניסן תר"פ)

„— בכ"ו אדר הגיע למושבתנו סיר הרברט סמואל בלוית ליט. קולונל פופהם והקפיטן רידינג, — מושל המושבה — ובא כח יק"א מר רוזנהק. בתחנת זכרון קבלו פניהם באי כח המושבה והקומיסר י. קופרמן בלוית שוטרים אחדים. מבית המלון הלך מר סמואל אל בית התפלה. עבר בין שורות תלמידי ביה"ס. מנהל ביה"ס מסר ע"י אחת מתלמידותיו זר פרחים ומכתב ברכה. בבית התפלה עמד קהל רב וחכה לו; בהכנסו התפלל החזן „הנותן תשועה" ו„מי שברך". אחרי התפלה הקצרה עמד מר הרברט סמואל ודבר לפני הקהל אנגלית ועל ידו עמד בן המושבה ותרגם דבריו עברית. מר סמואל בקש סליחה על שאינו יודע את שפתנו ומוכרח הוא להשתמש באנגלית. דבריו היו קצרים: „באתי אל הארץ שהתגעגעתי עליה ואשר אליה שלחתני הממשלה הבריטית. ומטרתי להכין אבן יסוד לעבודת ישוב הארץ. אחי היהודים צריכים להאמין בקיום עמנו והנני מוסר לכם את ברכתי". בכל מקומות בקורו התענין בכל פרט. הוא בקר גם את בית הספר ועבר במחלקות אחדות. בקר את בית החולים, את פרור התימנים, והתענין הרבה במצבם החמרי. מכתבי ברכה רבים נמסרו לו ע"י ועד המושבה, ביה"ס, הקלוב, המכבים, הצופים, חובבי הבמה העברית והתימנים".

("הארץ" ט' ניסן תר"פ)

„— תוצאות הבחירות לאספת הנבחרים במחוז השומרון. אלה שמות הצירים שנבחרו במחוז שומרון ע"י המפלגות השונות בזכרון יעקב. מצד האכרים: א. מר אלכסנדר אהרנסון, ב. שמואל אהרנסון, 2) מצד „אחדות העבודה": א. מר ד. רמז. 3) מצד „המזרחי": א. רב חיים דב. המפלגות האחרות לא השיגו את מספר השמונים הדרוש.

כאן מקום להעיר, כי אלכסנדר אהרנסון הוצע כציר שלא בידיעתו והסכמתו. הוא נמצא בעת הבחירות, במדים של קצין בריטי, בסן רמו באיטליה, מקום שם התכנסה הועידה הבין־לאומית, אשר אשרה לאנגליה את המנדט על ארץ־ישראל.

„— חגיגת עם. כשהגיעו הידיעות המשמחות, כי חבר הלאומים הכיר בזכויות עם ישראל על א"י, והמנדט על א"י נמסר לאנגליה, נערכה ע"י ועד הקלוב חגיגה גדולה ב„בית העם". את החגיגה פתח מר זכריה שפירא. הוא הסביר לנאספים את ערך יום בשורה זה והעבודה הדרושה בשביל הקרן הקימת לישראל. הוחלט לרשום את מר ז. ז'בוטינסקי בספר הזהב".

("הארץ" כ"א אייר תר"פ)

*

באחד מימי הקיץ שנת תר"פ, בשעת דמדומים של מוצאי שבת נתרגשה על מרח (אחר כך גבעת־עדה) פורענות קשה. בידואים מעבר הירדן התנפלו על הישוב הקטן בן 8 אכרים, היושב על הספר, בגבולות הרי אפרים.

„הארץ" מיום 6.5.20, במכתב מזכרון־יעקב מיום י"ח אייר תר"פ, מספר את פרטי ההתנפלות על מרח:

„במוצאי השבת י"ד אייר התנפלו 15 בידואים שודדים על המושבה מרח, הנמצאת במרחק שעה וחצי מזכרון יעקב. שער החצר נפתח, כנראה, ע"י השומר הערבי, והשודדים הבידואים התחילו מיד בפעולותיהם. האכר שעמד ע"י השער נפצע. יריות חזקות נשמעו מכל עבר. האכרים המעטים הנמצאים במושבה, נבהלו ונבוכו למראה האויב. טרם הספיקו לצאת החוצה וכבר עמדו לפניהם הרוצחים. אחדים מן השודדים פנו אל האורוות שכנו אותן בשם בעליהן. האכר בנימין בן טוביה קרופיק נפצע קשה בחזהו ונפל מיד מתבוסס בדמו. המתנפלים נכנסו לביתו ושדדו וגזלו את אשר מצאו. גם כסף 50 לי"מ לקחו. בן שלשים היה במותו ואלמנה ושלשה ילדים קטנים השאיר אחריו. האכר שנפצע הוא ראובן כהן. מיד רץ שליח לז'י, להודיע על ההתנפלות ולבקש עזרה. צעירי המושבה יצאו מיד למרח במספר שלשים איש ויותר, ואולם הם הגיעו למרח אחרי ככלות הכל. הבידואים הספיקו לברוח. הם גזלו 6 פרדות וסוסה אחת. ממר ש. בלנק נגזלה פרה, וממר טפרברג נגזלו שלש פרדות וסוסה. וממר ב. קרופיק — שתי פרדות. פקידי המשטרה הודיעו ע"ד ההתנפלות למושל הצבאי הקפיטן רידינג שהיה בחיפה. כשקבל המושל את הידיעה שלח חיילים ובא גם בעצמו. בחצות הלילה הגיעו באוטומוביל, 50 חילים הודים מתחנת הרכבת למרח. ביום א' הובא הנהרג ב. ק. ז"ל לקבורה. קהל רב נהר לבית הקברות. מורי ביה"ס הספידוהו. אחרי הקבורה התאספו תושבי המושבה בבית התפלה והחליטו ללכת אל המושל הצבאי ולדרוש ממנו משמר צבאי במושבות הקרובות ובזכרון יעקב. נבחרו שלשה צירים שידברו בשם הקהל; ובראש כולם הלכו אל ארמון הממשלה. אחרי ששהתה המשלחת אצל המושל יצא האחרון אל הקהל והביע את צערו העמוק על המקרה הנורא הזה, והבטיח כי הממשלה תאחז בכל האמצעים להשיב את הסדרים למקומם. הוא הודיע כי 50 חילים מזוינים נמצאים כבר במרח ויבואו גם למושבתנו. הוא הבטיח לגלות את עקבות הרוצחים ולתפשם. לסוף בקש שישובו כולם איש לביתו ואל יפחדו ויבטחו בכוח השלטון".

„הארץ" מיום 26.5.20 במכתב מזכרון יעקב מיום ט' סיון תר"פ מודיע:

„חונים כעת במושבתנו כששים אנשי צבא הודים מזוינים היטב. הובאו מכונות יריה ורמוני יד. החיילים חונים בבית הספר המוקמי, ולפי שעה בטלו הלמודים. וכי מפני שאין הדירה התמידית של ביה"ס פנויה רשאים כ־250 תלמיד

להבטל מתורה? והלא יש בית כנסת, „בית עם" ועוד. גם אוטומוביל משורין נמצא במושבתנו. הוא מבקר לעתים תכופות את המושבות הקרובות, מרח, ובת שלמה. כנראה, נפל פחד הממשלה על המתנפלים במחוז שומרון. לפי שעה שקט ומנוחה בסביבה. הממשלה החיפנית הרגישה באי הבטחון של יהודי השומרון ושלחה צבא משמר מזוין. ראוי לשבח המושל הצבאי הקפיטן רידינג על עבודתו האנרגית. ביום ובלילה עיניו פקוחות על מחוזי השומרון לבל תפרוץ עוד התנפלות. הוא בעצמו נוסע לפעמים בלילות אל המושבות הקרובות. לפי השמועות הגישו אחדים מן האפנדים הנכבדים במחוזנו מחאת דרישה לממשלה החיפנית. נוסחת המחאה ערוכה נגדנו; ואולם בתוכה ישנה עוד דרישה אחרת: הורדת הקפיטן רידינג ממשרתו בתור מושל צבאי במחוז שומרון, מפני שהוא אוהב יהודים. מוכתרים אחדים חתמו על המחאה ואחרים השיבו פני המסיתים ריקם, באמרם כי אין להם נגד היהודים ולא כלום. להפך הם מוצאים, כי היהודים מועילים לערבים הרבה ומשתדלים בהפרחת הארץ לטובת כל התושבים. אחרי המאורע של מרח נאספו הרבה ערבים ובידואים. בית האסורים מלא חשודים. בימים האחרונים הביאו השוטרים העברים אסירים חדשים, שאנשי מרח מכירים בהם כי השתתפו בהתנפלות. יש לקוות כי הממשלה תגלה את עקבות הרוצחים ותעמידם למשפט".

ושוב פרטים מתוך „הארץ" גליון 292, מיום 17.6.20, במכתב מזכרון יעקב מיום ב' תמוז תר"פ:

„לפני שבוע ימים אמרו אנשי הצבא ההודים לעזוב את מושבתנו וללכת לחיפה. ועד המושבה שלח מיד את באי־כוחו אל המושל הצבאי להשתדל לפניו, כי צבא ההודים ישאר בז"י עד שתהיה המנוחה הדרושה. המושל הצבאי נעתר לבקשת המושבה והשאיר את ההודים לעוד שני חדשים. גם אוטומוביל משורין שלח אלינו. המושל הצבאי בעצמו, הקפיטן רידינג, גם הוא עבר מחיפה לזכרון יעקב לשבת עמנו. הוא פקד על נשי האכרים במרח לעזוב את המושבה ולעבור לז"י. כפי הנראה יש עוד חשש התנפלות חדשה, כי אין עוד שקט בכל הסביבה. במושבות הקטנות נמצאים שוטרים עברים".

בימים ההם עבד בן המושבה יוסף דוידסקו במחלקה לחקירת פשעים בירושלים. ולא ידע האיש מנוחה. דמי ידיד נעוריו, דמי בנימין קרופיק, צעקו מן האדמה, והוא החליט ללכת בעקבות הרוצחים, לגלותם ולהביאם למשפט. שם דוידסקו נפשו בכפו ויבוא מתחפש כבידואי, בלבושו, בהליכותיו ובדבורו, ממש כאחד מהם, עד משכנות הבידואים בעבר הירדן, ועד מהרה הצליח למצוא את הרוצחים אשר שפכו את הדם הנקי. אך בין כה וכה הרגיש, כי הוא מעורר חשד ועין הבידואים נמשכה עליו. כל עוד לא אחר מן המועד, בעמל רב, הצליח להמלט ולעבור את הירדן, הרוצח הובא למשפט ונדון לחמש־עשרה שנות מאסר.

*

ושוב מספרת הכרוניקה מזכרון־יעקב:

„— בשבוע האחרון התאספה ועדת הקרן הקימת לישראל, הוחלט לקבוע שבוע אחד ל„קרן הגאולה", ולאסוף 200 לי"מ לכהפ"ח, מושבתנו היא אחת הנדבניות, נקוה כי תמלא את תפקידה כראוי".

„— לתערוכה החקלאית, שתערך בשבוע הבא בחיפה ע"י הממשלה, תשלח מושבתנו מפרי שדותינו: חטה, שעורה, פול, עדשים לדוגמא, ועוד. גם היקב ישלח ממיטב יינו. ועדה מיוחדת שע"י ועד המושבה מאספת את הדוגמאות יחד עם פקידות יק"א, כדי לשלחן לחיפה בשבוע הבא לתערוכה".

(„הארץ" 26.5.20)

„— עבודת קרטון: שלשה יהודים, יוצאי רוסיה, באו למושבתנו במטרה לעבד קרטון מאבני הגיר שבסביבה. קבוצה קואופרטיבית החלה בעבודה וכבר חפרו בקרקע במקומות שונים, אולם המבוקש עדין לא נמצא. העובדים מאמינים, כי עבודתם תשא פרי".

„— לעונת הענבים: עונת הענבים ממשמשת ובאה, שאלת השמירה מטרידה. כל הכורמים חפצים פה אחד אך ורק בשמירה עברית. דרושים יותר משלשים צעירים, שיקבלו על עצמם את שמירת הכרמים. המשכורת טובה".

„— מחאות: בישיבות האחרונות של ועד המושבה נתקבלו נוסחאות מחאה, לשלחן לועד הזמני ליהודי א"י. אחת אומרת: „ריבוי ההתנפלויות על התושבים היהודים בזמן האחרון, המקבל מפעם לפעם צורה חריפה יותר ויותר, ממלא את לבנו דאגה לגורל הישוב. העדר הגנה מספיקה מצד השלטון מפני ההתנפלויות התכופות של פלוגות השודדים מאורגנות ומזוינות, מכריח אותנו לפנות אל המצביא העליון, האחראי הראשי לסדר ולמנוחה בארץ הנכבשה, כי יבטיח בכוח צבאי מספיק את הנפש והרכוש של ישובנו וכי יאפשר את זיון התושבים העברים להגן על עצמם מפני המתנפלים. המצב הנוכחי תוצאה ישרה מהמצב שגרם לפרעות בירושלים. כי האשמים בפרעות עודם מהלכים חפשים לנפשם, וז'בוטינסקי וחבריו, אלה שאמרו להגן על היהודים בפני הפורעים, — אסורים בכלא עד היום הזה" — מחאה שניה דורשת שחרור ז'בוטינסקי וחבריו והענשת הפורעים". („הארץ" 17.6.20)

ועוד מוסיפה הכרוניקה מזכרון־יעקב:

„מיום כניסת האנגלים לארץ היה חבל השומרון למחוז מיוחד, נפרד מחיפה, עם מושל מיוחד. משטרה, ובית משפט, מושלים צבאיים אחדים היו בזכרון בזה אחר זה, וכולם לא האריכו ימים רבים במשרתם, רק המושל האחרון הקפיטן רידינג, כהן במשרתו ימים רבים אצלנו, לטובת כל התושבים. עתה באו שנויים

בממשלה. שומרון נחלקה לשני מחוזות. זכרון־יעקב וסביבותיה, ואיגזים וסביבותיה. שני המחוזות האלה שייכים לחיפה. בכל מחוז יש משטרה שתפקידה לשמור על הסדר, מושל אזרחי ובית משפט אין. ועד המושבה שלח שני באי־כח אל הנציב העליון סיר הרברט סמואל בענין זה. באי־הכח בקשו מאת הנציב להשאיר את הסדרים הקודמים, להשיב את המושל האזרחי לזכרון וכו'. הנציב הבטיח לעין בדבר. לפי שעה, עזב המושל את זכרון־יעקב ונתקבל למושל תול־כרם. לפני צאתו את המושבה ערך ועד המושבה נשף פרידה במשרד הועד. הנואמים הביעו את רגשי תודתם על הגנתו על שומרון בימי הפחד שהיו לנו אחרי פסח. הקפיטן רידינג השיב תודה לחברי הועד על הכבוד שחלקו לו. מר י. קופרמן, שהיה עד עכשיו קומיסר משטרה, קבל משרת מנהל מחוז זכרון־יעקב וסביבותיה".

„— כרמי הזית שבסביבות מושבתנו הולכים וגדלים משנה לשנה ויבולנו מתרבה. השנה מקוים לתוצאות טובות. בית הבד שהיה עד כה לא הספיק לכל זיתינו, ולפיכך הזמין ועד המושבה בית־בד גדול חדש אשר יובא מצרפת. בנין גדול יבנו לו במושבה".

„— חברת אוטומובילים „שרות" סדרה שרות של אוטומובילים בין חיפה וזכרון־יעקב. הקושי אשר בנסיעות ברכבת ממריץ את הנוסעים לנסוע באוטומובילים. 35 ג"מ מחיר הנסיעה לחיפה".

„— עכשיו מתחילה במושבתנו תנועת עבודה חדשה, הכנת אדמת החול לנטיעת שקדים. האכרים אומרים לטעת שקדים על אדמת החול שבבורג".

„— ב ח ק ל א ו ת. לפני המלחמה העולמית חקק אחד משולטני טורקיה הקודמים חוק, המשחרר ממס כרמים צעירים במשך עשר שנים, והמורכבים על גפנים פראיות. עפ"י החוק הזה התנהלו עד בוא האנגלים לארץ. החוק הזה בא לרגל הפילוקסרה אשר תקפה את הגפנים. הוא היה, כמובן, לטובת האכרים, והיה לשמחת לב הכורמים. יחד עם כניסת האנגלים לארץ נראתה השקפה מצד השלטון החדש לבטל את החוק המועיל הזה. ולמרות כל שליטת החוקים הישנים בארץ אמרו כפי הנראה, להשמיט את החוק הזה. אולם הכורמים עמדו על שלהם, ושלחו ציר אל הממשלה המרכזית בירושלים, ואחרי דין ודברים ביניהם הצליח הציר להשיב את החוק הטורקי אל תקפו. וכעת השתחררו כל הכרמים הצעירים מלשלם מעשר במשך עשר שנים. קומיסיה מיוחדת תבוא לערוך מפה מיוחדת מן הכרמים החדשים".

„— ב ח י י ם: גם למושבתנו מזדמנים עולים חדשים מדי פעם בפעם, חלוצים, וכו'. וסובלים העולים מחוסר בית־לינה, מטבח וכו', המקילים על העובד את חייו בארץ. צעירים לא מעטים מצאו עבודה בפרדס היק"א בנזלי, ובאום־על־עלק. בימים האחרונים עלה בדעת אחדים מטובי האכרים והתושבים להקים מטבח לפועלים וכו'. במרץ רב נגשו לעבודה".

„— לפני המלחמה היו במושבתנו שתי אגודות נשים: „לינת צדק" ו„הכנסת אורחים". ראוי להשיבן לקדמותן ולהמשיך בפעולות לטובת העולים החדשים".

„— בקלוב: הקלוב במושבה הוא המוסד היחידי המאחד את הדור הצעיר במושבה. על יד ועד הקלוב יש ועדה תרבותית".

„— על ביה"ס: בכ"ט אלול שלח ועד החנוך מכתב אל ועד המושבה, בו הוא מודיע אותו, כי בתי הספר של יק"א עברו לרשות ועד החנוך ע"י מר פרנק, יחד עם התקציב לשנת תרפ"א, צרכי ביה"ס, בניני ביה"ס, הרהיטים וכו'. מן המורים ישארו ה"ה זכריה שפירא, שילוני, ברלס ושבבו. מר ציפרין המנהל ומר בן־עמי עוזבים את המושבה. גם ועד המפקח יסתדר ע"י ביה"ס ותפקידו העיקרי יהיה לחזק את הקשר בין ההורים ובין ביה"ס ולהרבות להשתתף עם ההנהלה בסדור התקציב, לבקר את פנקסי החשבונות, ולהעריך ולגבות את תשלומי שכר הלימוד, לקבל דו"ח מאת הנהלת ביה"ס על מהלך העבודה, למסור דעת ההורים להנהלה על עניני ביה"ס ולהשתתף במועצת חבר המורים. לועד המפקח הרשות: „לבוא בהצעות ע"ד תיקונים ושנויים בביה"ס, להציע לפני ועד החנוך מנויי מורים ופטוריהם, לכל אחד מחבריו הרשות לבקר את שעורי המורים". („הארץ" 21.9.20)

„— בחירות ועד המושבה: בשבוע שעבר היו הבחירות לועד המושבה לשנה החדשה. הבחירות נערכו בבית התפלה. ונבחרו מצד האכרים: ה"ה ישראל יהודה נידרמן, דוד שטרנברג, יהודה קרניאל, ז. שורץ, אבא פומרנץ, מ. תמשיס. ומצד התושבים: ה"ה נ. פרידמן, מ. כהן ול. רובינשטיין. הועד הקודם עבד עבודה יפה בסדור הרפואה, המים, השמירה וכו'. הוא הכניס עוד כמה תקונים בחיי המושבה ובעבודתה. בראותו כי יבול הזית הולך ומתרבה שנה בשנה, הזמין בית־בד חדש מצרפת, יחד עם כל מכשיריו וכליו. לפי שעה, הגיעו רק המכבשים של בית הבד. הועד בנה בית מיוחד, כעין בית הרושת קטן, אשר בו תסתדרנה המכונות שתבואנה עוד. זוהי פעולה חשובה ביותר לטובת בעלי עצי הזיתים. גם ביחס לשפור העבודה בשדה אמר הועד להביא שנויים ע"י עבודה במכונות. הוא הזמין מכונת דישה, שתגיע אולי בעוד חדשים מספר. גם טרקטור ומחרשה גדולה הזמין בשביל הכנת השדות לימי הקיץ".

„— גם בשדה החנוך במושבה בא שנוי גדול על ידי הועד החולף. היק"א מסרה לועד את בית הועד המקומי, וזה מסרו לועד החנוך ונתקבל פה מנהל חדש לביה"ס, הסופר צ. ז. וינברג, שהתמחה מאד בעבודת ההוראה בחוצה לארץ.

„— עוד תקון יש להזכיר. והוא: תקון בית המים. מימים ימימה עמדו ברכות המים עד שעלתה בהן חלודה, וסדקים וחורים נפרצו בהן, בימים אלה

גרמו להתפרצות מים ברחוב ולרפש. ועד המושבה תקן את הברכות ואין עוד פרץ".

„— בימי הפחד שהיו אחרי פסח, סדר הועד שמחה מקומית אחרי התיעצו עם המושל הצבאי, מר רידינג. משרד הועד היה כמו תמיד מסודר ונאה, ועשה רושם על כל מבקר. את ההוצאות לכל אלה גבה הועד מאת התושבים ומאת האכרים. כי הועד שנבחר בשבוע שעבר ימשיך את עבודתו לטובת המושבה גם להבא".

(„הארץ", 23.12.20)

*

בחברת יק"א באו שנויים ובמקומה באה פיק"א (חברה להתישבות היהודים בא"י) ועקר פעולתה בשומרון. במצודת שוני נוסדה קבוצה מבני האכרים במושבות, בוגרי מקוה־ישראל וגם פועלים מבני העליה השלישית. קבוצה זו הניחה יסודות למושבה בנימינה, שנבנתה בשנת תרפ"ב — 1922. קצת מאכרי זכרון־יעקב חלקו מאדמתם לבניהם, ואף הם נתישבו במושבה חדשה זו. פיק"א העבירה גם מספר מסוים מחברי קבוצת שוני למראה, שפרצה את חומות החאן והרחיבה את גבולותיה. מראה היתה ל־גבעת עדה.

וגם בית הספר פשט צורה ולבש צורה. עזבו את משמרתם המורים הותיקים, אשר העמידו דורות תלמידים רבים: חיים ציפרין, המנהל המסור; שבלנסקי־שילוני; שמואל ברלס; בן־עמי; זכריא שפירא; רק שלמה שבבו עוד הוסיף הרבה שנים להורות את הלשון הערבית, ותלמידיו הרבים מזכירים את מורם לכבוד ולברכה. זוכרים התלמידים באהבה את שעורי הלשון העברית של זכריה שפירא; את שעורי החשבון של ברלס; את שעורי דברי הימים של שילוני; ואת שעורי הזמרה וההנדסה של בן־עמי. המנהלים יצאו ובאו חליפות בזה אחר זה: צ. ז. וינברג, ישי אדלר, הסופר יהודה בורלא, צבי אמתי, ולאחרונה — בן המושבה, נכד ראשונים, זאב נידרמן.

זכרון־יעקב שקדה מעתה על סלילת דרכים ותקון הדרכים הקימות. בהיותה יושבת על הר סבלה המושבה בכל שנות קיומה מחוסר תחבורה נוחה. עתה נסלל כביש לתחנת הרכבת. עבודה זו הצריכה סכום כסף גדול, למעלה מכוחה של המושבה.

פיק"א התחילה לייבש את בצות כברה, אחרי שקבלה את הזכיון על שטח זה מאת הממשלה. הערבים, הגורנים יושבי־הזור, הרבו מכשולים לפני החברה, אשר נתכונה במפעל זה גם לטובתם, לרוחתם ולישועתם. אבל הם — קשה עליהם הפרידה מן הבצה. טובה היא להם כמו שהיא. כרסם תפוחה ממי הבצה הרעים, גופם אכול קדחת, העושה שמות גם בילדיהם — והם מוסיפים לאהוב את הבצה, המספקת להם חילפה למחצלאות וסמר לקליעת סלים. עד שבאה חברת פיק"א

בצת כברה לפנים: זכר למרבץ תואים.

נוף בזכרון־יעקב — דרך במזרח המושבה.

והקימה להם בניני אבן תחת אהלי השער, חלקה להם אדמת מזרע תחת בצות ממאירות. מעכשיו אין דבר מעכב.

חבלי־אדמה עצומים, מקצה ועד קצה בצות סרחון, — מעלים ריחות עובש משלוליות המים העומדים, הגונזים בקרבם תחלואים ומות, נהפכו על ידי מאמץ רב־תנופה לשדות פוריים נושאי ברכה. מאות פועלים יהודים, מלבד פועלים ערבים ומצרים, ירדו אליה בוקר בוקר, ותחת יד מומחים נקזו, חפרו תעלות והזרימו את מעיינות המים אל הים. יותר מחמש שנים נמשכה עבודת המפעל. לפי מספרים מדויקים עמד היבוש לחברת פיק"א בחמש לא"י לדונם.

בין אלה שעסקו ביבוש הבצות גם המהנדס קובלנוב, מן העליה השלישית, שהצטין הרבה במסירות למפעל ובכשרונו.

שוב לא ידעו יושבי ה„זור" חולי. ותמו סבלות קדחת גם בזכרון־יעקב. ועד להתישבות העתידה לבוא מוסיפה פיק"א להחכיר את האדמה לאכרי המושבות הסמוכות, והאדמה עונה את עובדיה ונותנת יבול טוב של תבואות קיץ וחורף, חציר ואבטיחים. ויש מבני עדת התימנים שרואים ברכה בגדולי ירקות, המתבקשים בשוק גם במקום וגם בערים.

באה שעתה של בצת כברה, שתושבי המושבה הגרמנית בחיפה, הטמפלרים הוירטמבורגים, הזהירו את היהודים הרומינים מפניה.

*

בשנים הראשונות לאחר הכבוש, שבו התאגדו בני המושבה הצעירים, בעצת אחיהם ונשיאם אלכסנדר אהרנסון, להסתדרות בשם „בני בנימין" ע"ש אבי הישוב. הסתדרות זו הקיפה את כל צעירי המושבות בארץ. הם נתנו דעתם לטפח את החיים החברתיים והרוחניים, התרבותיים והכלכליים של בני המושבות. בעזרת נשיאם הרחיבו את גבולות כרמי הגפן, יסדו תזמורות וקלובים לועדים, לשיחת חברים, לעיון בספר, להרצאות. יוזם הארגון ונשיאו הגדיר את מטרת הארגון וקבע לו סיסמה קצרה, מועט המחזיק את המרובה: „לשמור על הקים ולבנות את החרב". „לשמור על הקים" פרושו: לשמור אמונים למורשת אבות וראשונים — שלא להמיר את שורי העבודה, שלא לשאת עין לבתים גדולים, מרבי שכר ומרבי דאגה, ולא לפרדסים המטרידים את בעליהם בעסקי ממונות; שלא לבגוד בשדה הפלחה ולא לסור מארחות חיים פשוטים של אכר השמח בחלקו ומאושר בעבודתו ובאהבתו את אדמתו. „לבנות את החרב" פרושו: למנוע הגירה של צעירים, אחים בני אב אחד, הזקוקים לעזרה, מקוצר יד ואפס אונים לקים את משקם לבל יחרב.

אלכסנדר אהרנסון הניח לצעירים יסודות למוסדות כלכליים, כון את דרכם והלך שנים רבות בראשם. הדרכתו הביאה ברכה להרבה מושבות וביותר לזכרון־יעקב.

בכנוס של הסתדרות בני־בנימין שנועד ב„חורשת אהרן" בזכרון־יעקב בחול־המועד סוכות תרפ"ו, נאם הנשיא ואמר: „אין כל זכות וסבה לבני הארץ להתאונן על גורלם, לא מחמת רעב ולא מחמת צמא. אנו יושבים שאנן והשקט ושלוה במושבותינו, פטורים מכל אותם הלבטים שהיו מנת חלקם של הורינו הזקנים. — — אם אנו צועקים, אם עדין לא הכרנו באשרנו, הרי זה משום שהזנחנו את ד' ואין אנו הולכים בדרכיו. עלינו להבין את תפקידנו ותעודתנו בארצנו. האם רק פרנסה אנו מבקשים בארץ־ישראל? — — אבותינו, החלוצים הראשונים, באו לכאן מאהבה וגעגועים, געגועי נשמה עברית על מולדת, על עמל ישרים וחיים של כבוד. במסירותם לבלי גבול, בסבלותיהם לאין מספר, קשורים בטבורם אל טרשי אדמתם, יסדו את קן הגאולה".

הם, הראשונים, השלימו את מלאכתם. קמו מושבות. נבנו בתים, נזרעו שדות, האדמה נתנה יבולה. „— — אנו — מה אין לנו? מה לא חנן אלהים אותנו? אנו יושבים שלוים בבתינו, ובכל זאת — יגון ואנחה... הראויים אנו לקרוא לעצמנו בשם בני החלוצים הראשונים? — — שקענו בפרנסה, היינו כחנונים. כבני המושבות כבני הערים, טפוחי הגלות. וכל זה בא לנו מפני שהשכינה הסתלקה ממנו. האלהים הסתיר פניו. — — כאן, בכנוס הראשון הזה, עלינו לעשות את חשבון נפשנו ולשאול את עצמנו, על מה ולמה באנו לכאן? — למה באו לכאן החלוצים הראשונים? הם באו להשרות את השכינה במקום הזה, להחיות שממות מולדת! לעשות אותה משכן לרוח ד'. קשה היתה המלחמה. באצבעות זבות דם, ונפשם בכפם תמיד, אספו אבותינו את אבני היסוד, אחת לאחת לקטון, בקדושה ובטהרה, למען בנות משכן לאלהים על אדמת הקודש. אנו, בניהם, רק מעט נלחמנו, ואולם כבר שמַנו קצת והנה אנו בועטים. אין לך מושבה בארץ־ישראל, שבניה לא יחטאו לחלוציה הראשונים. אם ל„התישבות" עיניכם, להציל איש את נפשו, לא תצליחו, אף אם יהיו בידכם אוצרות חושך. לא נצליח, משום שאין אנו הולכים בדרך אלהים. תורה צוה לנו משה: „ואהבת לרעך כמוך", „לעשות משפט יתום ואלמנה", „צדק צדק תרדף". תורה פשוטה מאד, והיא היסוד לבנין חיינו. אם היא תהיה לנו לעינים — נלך בדרכי אלהים".

בשם הכנוס נשלחה טלגרמה לנדיב בפריז:

„הכנוס הראשון של בני החלוצים הראשונים בזכרון־יעקב, שבאו לחוג את חג האסיף כעברים בני חורין, מעלים את אבי הישוב על ראש שמחתם ומביעים לו את תודתם העמוקה על כל מפעליו".

*

פעולות ומפעלים, עבודה ויצירה, אלה הם סימנם המובהק של החיים במושבה בעשר השנים הראשונות מאז הכבוש והגאולה.

CLOSE YARD DRILL HOLDER.

כמה פרטים לתאור דמותה של המושבה וחייה בימים ההם אנו מוצאים בעתונים:

„— בזמן האחרון סודרה כאן אגודת צעירי האכרים בשם „בני בנימין" שסיסמתה: „לבנות את החרב ולשמור על הקים".

„— בקלוב המושבה נראו סימני התעוררות. בשבוע שעבר נפתח הקלוב ע"י מנהל ביה"ס וינברג. לקלוב נוספו רהיטים רבים, וכלים חדשים, והוא עושה עתה רושם טוב על המבקרים. גם שעורי הערב יפתחו לצעירי המושבה וצעירותיה.

„— הצגה: חובבי הבמה העברית הציגו בימים האלה את המחזה „הרפגון" (בתרגום מ. קרישבסקי).

„— התחנה: למרות מה שהוחלט באופן רשמי לשנות את שם התחנה מ„זמרין" ל„זכרון־יעקב", עוד אין שלט עברי נראה בתחנת הרכבת. גם כרטיסי הנסיעה אצלנו עדין באנגלית וערבית. ולעברית אין זכר.

„— הלואה. הממשלה הלותה לאכרים 4500 לי"מ. כל אכר יקבל לא יותר מ־60 לי"מ. סלוקה במשך ארבע שנים. האחוזים ששה וחצי. הערבות הדדית".

(„הארץ", גליון 485, 9.2.21)

„עפ"י פקודה מפריז נפסקו לע"ע עבודות המדידה, ההכנות ליבוש הבצות ועבודת הבנין, שהעסיקה בהן פקידות יק"א פועלים רבים. פוטרו 50 פועלים שונים, מהנדסים וכו' שקבלו את משרותיהם אחרי המלחמה. ממאה וחמישים הפועלים שהיו בזכרון־יעקב בזמן האחרון נשארו היום רק חמישים. האזהרה על הקמוץ הגיעה הפעם ממקום שעד כה לא נשמעה שם המלה הזו, ביחס לעבודה בארץ־ישראל. נלאתה קצת לפי שעה היד הגדולה של הנדיב הידוע, שאינה פוסקת זה עשרות בשנים מהמטיר מטר של זהב על הארץ השוממה להחיותה ולהפרותה. עלוב הוא עמנו שעדין יש לו להראות רק על נדיב אחד ומיוחד ולא הקים עד היום אדמונדים אחדים. ובה בשעה שידו של הנדיב הבלתי נשכח מפזרת לפי דברי דורשי הרשומות אלף ליש"ט ליום (שלש מאות ששים וחמשה אלף לשנה) מבטיחים המיליארדרים האמריקנים לתת דולרים או גם אינם מבטיחים כלל.

„קשה היתה בשנה זו המלחמה בקדחת בנקודות החדשות, גם בכברה, וגם בגבעת־בנימין ובנימינה. בשבוע שעבר גזלה הקדחת הצהובה מחבורת העובדים הצעירים את הצעיר היקר, העובד החרוץ, יצחק ברונשטיין מגבעת־בנימין, שהיה עומד להתאכר בשנה הבאה בבנימינה. לויה גדולה נערכה לו במוצ"ש ד' טבת שבה השתתפו כל הצעירים מזכרון־יעקב וסביבותיה וגם הזקנים. לפני בית־הכנסת הספידוהו בדברים חמים המורה מר שילוני, אחריו דבר בשבחו של הנפטר מר י. בן־צבי ובשם כל חבריו נשבע להמשיך את העבודה ולא להרתע מפני כל. על קברו הספידו מר יוסף דוידסקו בשם „בני בנימין".

„מקוים שבקיץ הבא יתחילו ביבוש הבצות — קני הקדחת. ידי פועלים רבים תהיינה אז עסוקות בעבודה זו. בתור אמצעי של זהירות תקבע להם הממשלה לשבתם מקום רחוק מהמושבה, לבל ירבו הנגועים מחידקי המחלה השורצים ביחוד בזמן יבוש הבצות".

(„דאר היום", גליון 80, 5.1.22)

„ה ת א ז ר ח ו ת ב ז כ ר ו ן - י ע ק ב. מיד אחרי שנתקבלו הכרוזים של הועד־הלאומי, נסתדרה ועדה להתאזרחות. היו"ר ד"ר קולר. המזכיר — א. מורבציק. חבריה הם נכבדי המושבה וב"כ הפועלים. התחילה עבודת תעמולה רחבה. ביום א' דרח"ש נאמו חברי הועדה בבתי הכנסיות של האשכנזים והספרדים. אחרי התפלה חזרו חברי הועדה זוגות זוגות על הבתים וזרזו את הקהל להצטלם ולהזדין בתעודות הדרושות להתאזרחותו. חוץ מזה הוזמנו נתיני החוץ, שסרבו להתאזרח, לישיבת הועדה ובנוכחות כל החברים התנהל מו"מ שהצליח מאד. ביום הרביעי כשהגיע למושבתנו הפקיד ה' בינה, צרו המתאזרחים על משרד הרשום. היה דוחק גדול למרות מה שהרשום סודר באולם ועד המושבה. מסבת הדוחק מוכרחים היו לגיס כוחות מהחוץ שיעזרו לפקיד הרושם. פקידי המושבה, המורים, חברי הועדה וב"כ הפועלים השתתפו בעבודת הרשום. בין המתאזרחים היו נתיני אמריקה, בריטניה, צרפת, ספרד ועוד. מורגשת תנועה לטובת החלפת השמות, אבל מפני סבות טכניות לא הוצא עדין הדבר לפועל".

(„הארץ", גליון 966, 5.10.22)

„—בקשר עם ההודעה שנתפרסמה שלשום בעתונים מצד מרכז הסתדרות המורים, והמודעה ההולכת ומתפרסמת זה ימים אחדים על־ידי ועד־המושבה זכרון־יעקב, פנה אחד מעוזרינו אל מחלקת החנוך של ההנהלה הציונית בשאלה לסבת הסכסוך שפרץ בין מחלקת החנוך ומושבה זו. ואלה הם הפרטים שקבל:

„— לפי ההסכם בין יק"א ומחלקת החנוך של סוף תר"פ מסרה יק"א את כל בתי הספר של מושבותיה לועדי המושבות. כל אחד מועדי המושבות היה רשאי להחליט אם ימסור את בית־הספר שבמושבתו למחלקת החנוך או ישאיר את ביה"ס ברשותו. כל המושבות בלי יוצא מן הכלל, החליטו אז למסור את בתיה"ס לידי מחלקת החנוך של ההנהלה הציונית. הפרינציפיון, שעל פיו התנהלה מחלקת החנוך בסדור התקציב לביה"ס של יק"א, היה, שבכל מקום שהתקציב שמוסרת יק"א לביה"ס אינו מספיק — חיבים ועדי המושבות למלא את הגרעון, וביחד עם זה ניתנה רשות גמורה למחלקת החנוך לסדר את ביה"ס כפי הבנתה ולפי הצורך. בתנאים אלה עברו למחלקת החנוך גם בתיה"ס מזכרון־יעקב ובנותיה, בת־שלמה ועתלית. בחירת המנהל של ביה"ס היתה קשה מאד. בשנת תרפ"א נשלח בתור מנהל לזכרון־יעקב הסופר צ. ז. ויינברג. לשנת תרפ"ב שלחה מחלקת־החנוך בתור מנהל את

הד"ר קולר שבידו עלה להרים את מצב ביה"ס לגובה ידוע. התקציב של ביה"ס לתרפ"ב היה קרוב לסך 2000 לי"מ, שמהם נתנה יק"א 1500 לי"מ, והשאר ועד המושבה. בסוף תרפ"ב התחיל סדור ביה"ס לשנת תרפ"ג. מחלקת החנוך הציעה אז שתי הצעות לועד המושבה בזכרון־יעקב בדבר השתתפותו בתקציב בית־הספר; לפי הצעה אחת צריך ועד־המושבה בזכרון־יעקב להשתתף בתקציב של בית־הספר בסכום של 525 לי"מ, (אם ישאר המנהל הקודם), ולפי הצעה שניה צריך היה הועד להשתתף בסכום של 429 לי"מ, אם ישלח מורה אחר למנהל. חוץ מזה דרש ועד המושבה ממחלקת החנוך להחליף שלשה מורים, שהם משמשים זה שנים רבות בביה"ס בזכרון־יעקב. ומחלקת החנוך הסכימה, מפני טעמים שונים, להחליף רק שני מורים. באספה המשותפת שהיתה לראשי מחלקת החנוך עם באי־כחה של המושבה זכרון־יעקב, שבאו לשם משא ומתן לירושלים, הביעו באי־כח אלה ספקות בנוגע לבחירת המנהל ועמדו בכל תוקף על דרישתם בנוגע לחלופיהם של שלשה מורים; אך התנגדות גמורה להצעותיה של מחלקת החנוך לא היתה אז מצדם. ימים אחדים לאחר שחזרו באי־כחה של המושבה לזכרון־יעקב קבלה מחלקת החנוך טלגרמה מועד המושבה, שבתי־הספר בזכרון־יעקב ובנותיה יוצאים מרשותו של ועד החנוך והם מתקימים בתקציב יק"א ושל ועד המושבה. צריך, איפוא, לחשוב, שסבת הדבר היא — התנגדותו של ועד המושבה לסכום שנקבע על ידי מחלקת החנוך בשביל התקציב של בית־הספר לשנת תרפ"ג. בכל אופן היה ועד המושבה חפשי לבחור באחד מן התקציבים, שהציעה לפניו מחלקת החנוך, ומצדה של זו האחרונה לא היה שום לחץ כדי להשפיע בנידון זה על ועד המושבה. המורים שעבדו בבית־הספר בזכרון־יעקב הם מורים העובדים זה כמה וכמה שנים בבית־הספר של המושבה. משכורתם היתה ביחס לשנות הלמוד שלהם. מחלקת החנוך לא הרויחה איפוא מן התקציב של בית־הספר בזכרון־יעקב כלל וכלל. —" אולם סכסוך זה נתישב עד מהרה.

ואשר לבנותיה של זכרון־יעקב הנה אנו קוראים שוב ב„הארץ" (מיום 9.8.23) ברשימה מאת מ. צבי:

„— אדמת המרעה המקיפה את מושבתנו (בת־שלמה), מאפשרת כאן ישוב מרובה אוכלוסין שיעסוק ביחוד בגידול מקנה. עדר המושבה וכמו כן עדרי בידואים, המרובים כאן, חיים על המרעה לבד במשך כל השנה. החלב מכניס אמנם רק משלשה עד ארבעה ג"מ הרוטל, ואולם אילו היתה כמות החלב גדולה, היה כדאי להעביר באוטו או ברכבת את החלב לחיפה. ההכנסות של החלב הן כמעט רוח נקי לאכר, חוץ מן המרעה אין שום הוצאות במשך כל השנה. מה שאין כן בשאר המקומות שמוכרחים לדאוג לפרנסת המקנה. יק"א רכשה לה הרבה קרקעות מסביב למושבה והיא היתה נותנת אדמה ובית למתישבים חדשים בעלי אמצעים, אולם אין כאלה.

היתה הצעה מצד עולים חדשים להתישב כאן, ואולם יק"א דורשת בפרינציפ השקעת קצת כספים מצד המתישב, כדי שהקשר בינו ובין הקרקע יהיה קשר של קיום. ומכיון שאלו אינם באים, והישנים חושבים שכבר גמרו את תפקידם בתור אכרים, הרי מתחיל החורבן לארוב בכל פנה. סח לי אכר אחד, שזכותו היא שעמדה למושבה, בשעה שרצו מטעם הפקידות לבטלה ולהעביר את האכרים זכרונה, ועכשיו הוא עצמו מבקש אמצעים מאת הפקידות כדי להתישב — בחיפה. המשבר והמצב הירוד של החקלאים משמשים גורמים לעוזבים את המושבה או לעומדים לעזוב אותה. ברם גורמים אלו הם רק חיצוניים. אלו המחוברים מלכתחילה אל הקרקע עולים ורואים ברכה. יש כאן אכר בעל השכלה גבוהה, שהתישב על חשבונו והשקיע כאן הרבה כספים ומרץ, ולא רק שאין דמיון בינו ובין בעלי האמצעים המכריזים מיד ליקבידציה, אלא שבהתאמצותו הוא הולך ומגדיל את המשק ומלים אלו „משבר" ו„מצב ירוד" — אינן שגורות בפיו. כדאי לציין שחוץ מעבודה ארעית עסוקים אצלו בקביעות שני פועלים עברים והיחסים ביניהם טובים במדה שאין למעלה הימנה. יש גם אכרים שבאו לכאן רק במקלם ועתה הודות ליגיע כפיהם ולעזרה הטכנית של היק"א הם יכולים לקצור ברנה. בניהם של אלה ישמשו דוגמא של אכר. מצב זה מציין גם את שפיה הסמוכה. כאן סובלים האכרים מתקלה שאין לה תקנה. בתי האכרים נמצאים במרחק רב מן השדות והכרמים. לכתחילה בהוסד נקודות אלו (זכרון־יעקב, בת־שלמה ושפיה) היה החשבון שעל יין לבד יחיה האכר, והתקציב — ששה הקטאר לכל אחד. ואולם אחרי ששיטת המשק החד־גווני פשטה את הרגל, והיה צריך להוסיף לכל אכר אדמה, נתנה אדמת שפיה לזכרון. אכרי שפיה קבלו אדמות במקומות רחוקים מאד ממושבתם. מר פרנק הציע למחות לגמרי נקודה זו ולבנות בתים לאכרי שפיה בזכרון. ואולם יש מעטים שלא הסכימו לעזוב את המקום. קצת חיים, במובן הרוחני, יכניס בית היתומים שנוסד בשפיה. האיניציא־טיבה יצאה מאת הרב חיים דב משפיה. מכיון שהכל הרב ושמם ואבן מקיר תזעק „הבו אנשים חדשים", הרי מדת ההגיון נותנת שאנשים המתפרנסים על חשבון כספים הבאים מהחוץ, יוכלו כאן להסתדר בנקל. האקלים הטוב, תנאי החיים הזולים, ובעיקר הרצון הרב מצד אכרי שפיה לרבוי האוכלוסין — הכריעו את הכף במשא ומתן שהתנהל קצת בקושי בין הנהלת ועד היתומים מצד אחד ובין באי־כח הברון, המתיחסים בזהירות רבה לענין הכרוך ביתומים, מצד שני. נתאשר חוזה לבין יק"א ואכרי שפיה ובין ועד היתומים. יק"א מוסרת לרשות ועד היתומים את הבנין שהיה צריך לשמש בתור מבראה ורפת גדולה בתנאי שהועד יתקנם ויכשירם לתכליתם. ועד היתומים מקבל על עצמו את סדור הספקת המים. וכבר בנה בריכה לתכלית זו ותקן את הרפת והבית, ובקרוב יגמרו גם הצריפים הנוספים לבית היתומים. המוסד ירכוש לו אינונטר חי ממכשירי עבודה, וחניכות המוסד תהיינה עסוקות בעבודה חקלאית. האכרים מקוים שהמוסד יתפתח במשך הזמן לבית ספר חקלאי לבנות. גם

בבת־שלמה מקוים להטבה קצת. יק״א הבטיחה להתקין לאכרים גדרות ולהכניס עוד אכר למושבה. מקוים שסוף סוף יגמרו את החשבונות עם המתנחלים הגרים מחוץ למושבה ומשאירים חורבות במושבה. ברם, בעיקר דרוש למושבה הכנסת דם צעיר חדש. קרקע יש, כר נרחב למרעה מבטיח לכלכל עדרים רבים, דרושה רק התאמצות ידועה. היה אפשר לישב כאן מספר חלוצים חדשים ועתיד המושבה היה בטוח״.

וברשימה שניה מוסיף מ. צ ב י („הארץ״ גליון 1301, מיום 28.11.23) פרטים על שפיה ובת־שלמה:

„— מעון היתומות כפי שקוו, הפיח רוח חיים גם בבת־שלמה. זו מספיקה למעון לחם וחלב ותוצרת חלב. בית הספר שבבת־שלמה מבקר לעתים תכופות את שפיה ולוקח חלק בטיולי המעון בסביבה לשם למוד מקצוע המולדת. השבוע ערכו טיול לקיסריה ולחדרה, שהצליח מאד. במצב האכרים לא בא שנוי לטובה. על־ידי טחנת הקמח נוצר שוק לחטה, ואינה מונחת באסם כאבן שאין לה הופכין כדאשתקד. ענין הטבק עומד גם כאן על סדר היום. אכר אחד כבר התקשר עם קבוצה יהודית (בענין הטבק מעדיפים גם הערבים את היהודי על הערבי). יש גם אכרים, וביניהם הד״ר לויטה, שהם רוצים להתקשר עם קבוצות הפועלים שתקבלנה אדמה מעובדת וגם אדמה בשביל ירקות. במשך הזמן יקבלו הפועלים קמח וחלב עד לחשבון. הטבק יהיה לחצאין. אשתקד נעשה הטבק יפה. השטח העומד להמסר כאן הוא לערך ארבעים דונם. אם הטבק יצליח השנה, הבטיחו האכרים, המחכירים את אדמתם ובהמותיהם לערבים, למסרה בשנה הבאה יחד לשם טבק לקבוצות יהודיות. בת־שלמה הולכת ונהפכת מפנה נדחת למושבה עברית. יש להזכיר שיק״א יש לה אדמה סמוך למושבה, ואפשר מאד, שאילו נמצאו כאן פועלים עברים, היו מתאכרים כאן במשך זמן מועט״.

„— על־ידי חובבי במה עברית הוצגה בזכרון־יעקב בהצלחה הדרמה „המלך היהודי״ של יעקב גורדין. הצטינו בעיקר ה׳ א ר י ה ק י ל מ ן בתפקיד „דוד״ וה׳ ב ר ו נ ש ט י י ן בתפקיד „שמאי״.

„— אגודת „המכבי״ בזכרון מתקימת זה כשלשה חדשים. האגודה מונה שלשים וחמשה חברים. מעַמֶל האגודה הוא אחד ממורי בית־הספר. על יד ועדת התרבות של המכבי מתנהלים שעורי ערב והרצאות. השעורים נקראים במעון המכבי שלש פעמים בשבוע במקצועות שונים על־ידי מורי בית־הספר. המרצים באים מן הסביבה וגם מבני המושבה. בתנאים כספיים קשים ממשיך ה„מכבי״ את עבודתו כאן ומחזיק כיום מעמד רק על־ידי מרצם הכביר ומסירותם של חברי ועד המכבי״.

(„הארץ״, גליון 1361, 6.2.24)

ועוד משפיה:

„— במרחק שלשת רבעי שעה מזכרון עומדת המושבה הקטנה זה שלשים

שנה ויותר. מצבה החמרי של המושבה היה קשה. לא היה כביש מסודר לעלות למושבה. והמים מהמעין שבתחתית ההר היו צריכים בני המושבה להביא על חמורים. במצב כזה לא יכלה המושבה להתקדם או לפתח כל משק חקלאי חדש. גם מצבה הרוחני היה ירוד בהיותה מושבה קטנה מאד. לפני כחצי שנה העבר לכאן המוסד „המעון לבנות ישראל". עם בוא המעון הוטב מצבה החמרי והרוחני. התקינו כביש מיוחד ומעלים את המים למושבה ע"י מניע. גם קבוצת פועלים בנאים נמצאת במושבה ע"י המעון. כמעט בכל שנה היו ימי הפורים עוברים עלינו בלי שום רושם מיוחד. השנה בא בבחינה זו שינוי. בליל פורים התחפשו בנות המעון והיו ביניהן גם מסכות מצוינות. ביום עברו במושבה למכור את כרטיסי הקרן הקימת לישראל לזכר נורדוי, ובערב נערך בהשתתפות ה' בנבנישתי „נשף פורים" על הגזוזטרא של המעון. המקהלה שרה, הציגו את אחשורוש, ועוד. אחר גמר הנשף היו רקודים".

(„הארץ", גליון 1403, 27.3.24)

„— כמו בכל צפון הארץ ירוד מצב יבול התבואות בזכרון־יעקב וסביבותיה. הסבה חוסר גשמי המלקוש. תבואות החורף יתנו יבול למטה מבינוני, ובמקומות ידועים עוד פחות מזה. יש מקומות שהתבואה לא הספיקה להצליח ולהצמיח אף שבלים במדה שכדאי יהיה לקצור אותן, ויש גם תבואה שבגובה העשב, וברובה יש בה אף קש בלבד בלי שבלים. מצב תבואות הקיץ הוא קצת יותר טוב, אבל בשום מקום כמעט לא יגיע היבול לבינוני. מובן מאליו, שרק בקושי גדול יספיקו הגרנות לצרכי האכר בזרעים ובכלכלה, ומי יודע אם יוכלו האכרים לשלם גם את מס המעשר בשל הכמות הזעומה של התבואה. קצת יותר טוב הוא מצב הגפנים. בראשית השנה ובאביב תלו הכורמים תקוות גדולות מאד ביבול השנה. חוסר גשמי המלקוש השפיע לטובה במקצת על מצב הכרמים, ולמראה הפריחה היפה של הגפנים היו כולם בטוחים שיבול הענבים יהיה השנה למעלה מטוב. אולם רוחות השרב שנשבו אחרי חג הפסח השפיעו לרעה על הכרמים ותקוות הכורמים ליבול טוב נכזבו. השנה יהיה יבול הכרמים בינוני כמו בשנה שעברה. מובן שדבר זה משפיע לרעה על מצב האכרים במושבה זכרון־יעקב, במקום שהשטח הכללי של הכרמים הנטועים הוא לערך אלפים וארבע מאות דונם. כאן המקום לציין את ההר־פתקאות שעברו על המושבה אשתקד בענין „העושר" של יבול הענבים. הממשלה קבעה אשתקד את „העושר" לפי חשבון, שהכורמים יקבלו מאת היקב מאה ששים וחמשה ג"מ לקאנטאר (מאה רוטל). לפי חשבון זה היה על הכורמים לשלם עשרים ואחד ג"מ וחצי לקאנטאר. הממשלה לא התחשבה עם מחיר היקב ודרשה בתוקף שהכורמים ישלמו את מס העושר לפי המחיר של 156 ג"מ לקאנטאר. אילו היו הכורמים מסכימים לדרישות הממשלה היה עליהם לשלם עושר לא שנים־עשר אחוזים למאה אלא שלשים אחוזים ושלשה. מובן מאליו, שהכורמים לא יכלו בשום

אופן להסכים לעושק כזה, וועד המושבה נכנס במשא־ומתן עם השלטונות ודרש מהם להפחית את העושר בהסתמכו על המספרים הנזכרים. אחרי השתדלות רבה לפני השלטון המחוזי בחיפה והממשלה המרכזית בירושלים, הסכימה הממשלה לקבל את העושר לפי המחיר של שלשה ושלשת־רבעי מילים לקילו או ארבעה־עשר ג״מ לקנטר (במקום 21 שדרשה קודם). אם נקח בחשבון, שלפי המחיר שהכרמים קבלו היה עליהם לשלם רק שמונה ג״מ מס העושר לקנטר, נמצא שבמקום שנים־עשר אחוזים עושר, שלמו כורמי זכרון־יעקב אשתקד קצת פחות מעשרים אחוזים. יבול הזיתים יהיה טוב השנה. השטח הנטוע זיתים במושבה מגיע לשמונה מאות דונם לפי הערך. הזיתים נמסרים לבית הבד של המושבה, שבו עובדים שני מכבשים הידראבליים בלחץ של מים. כפי ששמעתי פנה הועד החקלאי של המושבה בהצעה לחברת „שמן״ בחיפה לקנות את יבול הזיתים של המושבה. לפי שעה עדיין לא נתקבלה שום תשובה. אכרי זכרון־יעקב נטעו טבק השנה על שטח של ארבע מאות דונם. לערך שמונים איש אכרים ותושבים מטפלים בגידול טבק. השטח המכסימלי לכל מגדל טבק הוא עשרה דונם. מספר הפועלים היהודים העובדים במקצוע הטבק הוא כמאה, רובם ספרדים. רוב הפועלים נכנסו ע״י המרכז החקלאי, והאכרים מרוצים מעבודתם. היו מקרים, שאכרים שעבדו מקודם בערבים, החליפו אחרי כן את הפועלים האלה בפועלים עברים ומסרו להם את עבודת הקטיף והאריזה. יבול הטבק בזכרון־יעקב הוא השנה בינוני בכמותו וטוב באיכותו. האכרים שהקדימו לשתול הצליחו בעבודתם יותר מאלה שאחרו מחוסר פועלים. האכרים מתאוננים על המרכז החקלאי של הסתדרות העובדים על שלא סיפק את כל מספר הפועלים בזמנו, חלק גדול מן הפועלים באו שבועים אחרי השתילה, בעוד שלפי ההתקשרות היה המרכז החקלאי צריך לשלוח פועלים לזכרון־יעקב גם לקבוצת המשתלות. זכרון־יעקב נכנסת בתור סניף לאגודת מגדלי הטבק ביהודה, ומגדלי הטבק במושבה קבלו כבר אוואנס של שתי לי״מ וחצי לדונם. מגדלי הטבק קנו בשותפות ע״י ה„אוסם״ כמות גדולה של בד לכסוי הסוכות וליבוש הטבק. הממשלה מנתה כבר בתור שמאי במקצוע את ה׳ יוסף פומרנץ בן המושבה, שעבד בגננות אצל הממשלה בעכו״.

„— בפרדס של הבארון רוטשילד הסמוך לזכרון־יעקב, הידוע בשם „נזלה״, היה היבול של אשתקד רע בכמות. לעומת זה היה יבול השנה טוב מאד, וחלק מתפוחי־הזהב האלה (הידועים באיכותם הטובה) נשלחו ע״י הפקידות לתערוכה הבריטית בווימבלי. בעד תיבת תפוחי־זהב אלה משלמים בחוץ לארץ שני שילינג וחצי יותר ממה שבעד תפוחי־הזהב הטובים מיפו״.

„— השנה הכניסה הפקידות שנויים גדולים ביקב. בכספי הנדיב נקנתה מכונה גדולה וחדשה הידועה בשם „וואקום״ לתעשית ריבה מענבים. מכונה זו עלתה באלף לי״מ בקרוב. לפי זה יעשו השנה ריבה משלשת רבעי היבול של הענבים,

ורק מרבע יעשו יין מתוק. הריבה תשלח לחוץ־לארץ ע״י אגודת הכורמים המשותפת שמכרה כבר ללונדון חמש מאות טון ריבה מיבול תרפ״ד מכרמי ראשון־לציון וזכרון־יעקב. מפני השנויים הנעשים ביקב עם הכנסת מכונת הוואקום לתעשית הריבה, גדל הצורך במים, מפני שמכונה זו תהיה זקוקה בזמן עבודתה לעשרה מטר מעוקבים מים לשעה. ועד המושבה החליט להזמין מניע גדול וכמו כן משאבה גדולה להגדיל את הספקת המים. עפ״י השתדלות ועד המושבה, הסכים הנדיב ליתן לה מלוה של אלף לי״מ לקנית המניע והמשאבה. המניע הוא ממין דיזל בן חמישים וחמשה כחות סוס ועל ידי כך תספק המשאבה החדשה שלשים מטרים מעוקבים מים לשעה לגובה של מאה ושמונים וחמשה מטר במרחק של שני קילומטר. יש להוסיף שהנהלת מסלת הברזל התקשרה עוד לפני ארבע שנים עם ועד המושבה בדבר הספקת מים מבאר המושבה בנזלה לכל הרכבות העוברות דרך תחנת זכרון־יעקב. כמות המים, שהקטרים לוקחים מזכרון־יעקב מגיעה למאתים מטרים מעוקבים בכל יום. הנהלת מסלת הברזל החליטה להשתמש במימי זכרון־יעקב מפני שהם ידועים בטיבם ואינם משאירים אחריהם משקע על קרקעית הדודים כמו מי חיפה, שבהם אין הרכבת משתמשת כמעט כלל לצרכי הקטרים. כל רכבת העוברת מחיפה ללוד מצטיידת בכמות מים שתספיק לה מזכרון יעקב עד תחנת לוד, וכל רכבת הבאה מלוד לוקחת מים בתחנת זכרון־יעקב לנסיעה עד חיפה ולנסיעתה בחזרה מחיפה עד זכרון־יעקב.

„— הדרך מתחנת הרכבת עד המושבה היא מקולקלת מאד וקשה לעבור בה, ביחוד בימות גשמים. גם הדרכים בפנים המושבה גרועות מאד, ועושות רושם עגום על כל הבא אל המושבה היפה. ביחוד עושה רושם קשה הרחוב המוביל אל היקב. מפני חוסר אמצעים אין ועד המושבה יכול לקצוב את הסכומים הדרושים לתקון הדרכים החשובות ביותר, ומשום כך קצב השנה מתקציבו הכללי, העולה לאלף ומאתים לי״מ, רק סכום קטן של 150 לי״מ לתקון הדרך המובילה מבית־הכנסת הגדול של המושבה עד היקב.

„— קשה מצבו של האכר הזכרוני, ביחוד אחרי היבולים הרעים של השנים האחרונות והמחירים הנמוכים שקבלו הכורמים בעד ענביהם בשנים האחרונות. אין איפוא שום פלא, אם הרוב הגדול של האכרים מטופלים בחובות גדולים. האכרים תולים תקוות מרובות ביבול הטבק וסבורים שבעזרתו יוכלו לסלק חלק מחובותיהם. יש תקוה, שהם יקבלו גם מחירים יותר טובים בעד הענבים.

„— לפני זמן קצר הלך ראש ועד המושבה ה׳ ישראל יהודה נידרמן בפעם השניה להודו בשליחות אגודת הכורמים הכללית לסדר בבומבי את הסניף של „הכרמל״, שנפתח על ידו בעיר זו, בהיותו שם בפעם הראשונה בשנה שעברה. במכתביו האחרונים מודיע ה׳ נידרמן שהוא מצליח בהודו בעבודתו להפצת ייבות הכרמל שלנו, והוא מקוה לקבל בקרוב הזמנות גדולות על יין „כרמל״ ממקומות

שונים. אפשר שאחרי גמר עבודתו בבומבי ימשיך ה׳ נידרמן את נסיעתו לדלהי, לראנגון ולסינגפור (במזרח הרחוק) כדי לסדר את מכירת יינות ארץ־ישראל גם בארצות הודו־סין. את מקומו בתור יו״ר ועד המושבה ממלא ה׳ לרנר.

„— כידוע עברה העזרה המדיצינית של המושבה ובנותיה, החל מהראשון ליולי, לידי „הדסה״. לפי ההתקשרות שנעשתה בין ועד המושבה וההנהלה הראשית של „הדסה״ קבלה עליה המושבה להכניס לקופת „הדסה״ סכום של 35 לי״מ לחודש שהיא מקבלת מיק״א (במקום 70 שקבלה עד עתה). בשכר זה התחיבה הדסה לתת למושבה רופא, רוקח ועוזר ושרות לבית המרקחת. חוץ מהסכום הנזכר מקבלת הדסה חמש לי״מ מקופת החולים לחודש בעד העזרה שנותן הרופא לחבריה במושבה. „הדסה״ מקבלת גם סכום ידוע מהנהלת מעון היתומות בשפיה בעד העזרה המדיצינית. ההכנסה מן הערבים בסביבה שייכת להדסה. כידוע נתמנה רופא „הדסה״ בזכרון ובנותיה (שפיה ובת־שלמה) הד״ר נורמאן, מי שהיה רופא בבית־החולים „הדסה״ בחיפה. הרוקח הקודם, ה׳ י. מ. ברונר, ממשיך את עבודתו בבית המרקחת גם להבא עפ״י בקשתו של ועד המושבה. מענין לציין, שפקידות יק״א מצאה לנכון לסגור את ביה״ח שלה דוקא עכשיו — באמצע הקיץ ובעונת הקדחת בסביבות זכרון ובשעה שנכנסו מאה פועלים חדשים למושבה בעבודת הטבק, אף על פי שעד כמה שידוע מסרה ההנהלה המרכזית בפריס את התקציב לבית־החולים הזה עד הראשון לאוקטובר. כנראה, שיש ליחס את הדבר לחלופי גברא האמורים שבאו בעזרה המדיצינית במושבה בראשון ליולי. יש להעיר שבית־החולים הנזכר היה קיים בזכרון־יעקב (בבנין מיוחד) שנים רבות והביא תועלת מרובה לכל בני המושבה, ביחוד לפועלי המקום והמושבות הסמוכות: שפיה, בת־שלמה, גבעת־עדה, שוני, ובנימינה, בשעה שהיו זקוקים לטפול ממושך. עתה עם סגירת בית־החולים הזה נשללת מהם האפשרות הזאת וכל החולים של המקום והנקודות הסמוכות יצטרכו להטלטל לחיפה. הנהלת יק״א לא הסתפקה בזה והודיעה לועד המושבה שאין היא יכולה יותר למסור לרשות הרופא את הבית, שבו ישב עד עתה ובו היה מקום מיוחד לקבלת חולים, והחליפו את הבית באחר הנמצא במרכז המושבה, ובו אין מקום מיוחד לקבלת חולים ולפיכך אינו מתאים לתעודתו. מובן, שאין המושבה מרוצה מכל השנויים הללו שהביאה הפקידות עם העברת העזרה המדיצינית ל„הדסה״ ומן הראוי שהפקידות תעיין בדבר הזה.

„— על־ידי מרצו של המנהל החדש ה׳ בורלא וחבר המורים העוזרים על ידו, הובאו שנויים לטובה במצב בית־הספר, שירד בשנים האחרונות עם חלופי גברא התדירים. עתה אין לשמוע יותר במושבה התאוננויות על סדרי בית־הספר, כמו שהיה אשתקד. ואפילו אלה שבסוף השנה שעברה דרשו למסור את בית־הספר ל„מזרחי״ מודים עתה שמחלקת החנוך עשתה השנה את כל מה שהיה באפשרותה להעמיד את בית־הספר על הגובה הדרוש. מספר התלמידים בביה״ס ובגן הילדים

מגיע למאתים, ומספר המורים בבית־הספר ובגן — לשמונה. התקציב השנתי של בית הספר עולה לאלפים לי״מ והשאר נותן ועד המושבה. מחלקת החנוך אינה מוציאה על ביה״ס כמעט כלום״.

(„הארץ״ גליון 1501, 22.7.24)

„— לענף כלכלי חשוב, שאפשר יהיה לקוות ממנו לא מעט בעתיד הקרוב, תוכל להחשב גם תעשית תמצית־בשמים, שזה כשנה וחצי נפתח לשמה בזכרון־יעקב בית־חרושת משוכלל. הנדיב הגדול הדגול באלפי רבבה, שאינו פוסק זה כיובל שנים מהקריב את קרבנותיו־מיליוניו על מזבח ישובנו, יוכל לשמש גם בזה מופת לבעלי היכולת שלנו לא להרתע ולא להתיאש בשל כשלון איזה נסיון. אז, לפני שנים, לא הצליח הנסיון ביסוד המעלה מפני איזה טעמים שהם, והנה שוב נסיון. הפעם נמסר הענין בידים אמונות, בידי מומחה שהתמחה במשך שנים בצרפת, הכימאי מר ז. חפץ מפריז. הוא גמר את חוק למודיו בצרפת ופתח בפריז מעבדה חימית לחקירות מדעיות. הוא המציא שלוש המצאות במקצוע הבשמים. אחת מהמצאותיו נקנתה ממנו ע״י חברה מפורסמת בתעשית תמציות בשמים שנוסדה בצרפת בהשקעת סכום של שלשה מיליונים. אליו פנה הברון לקבל אל ת״י את הנהלת התעשיה בארץ־ישראל. התקשרו אתו בפריז בחוזה לחמש שנים, ונמסרה לו ההנהלה הטכנית והמסחרית. הוא אינו תלוי בשום דבר בפקידות המקומית אלא בפקידות המרכזית בפריס. ההתחלה היתה בפתח־תקוה לפני שנתים. היה בזה משום צורך הכרחי לבוא לעזרת הפרדסנים שלא מצאו אז שוק ללימונים שהיו נשלחים אז לרוסיה. ומזמן התפרצות המלחמה היו נרקבים ממש על העצים. ההנהלה הודיעה, איפוא, להפרדסנים כי יקבלו מהם את הלימונים לשם עשית תמצית לימון. היו דרושים ארבעים אלף לימונים ביום במשך שני חדשים. המחיר נקבע לשלשה גרוש ורבע כל מאה — מחיר גבוה. באיטליה ובאמריקה משלמים רק שני גרוש למאה. אחרי עבודה במשך חודש דרשו הפרדסנים הוספה עד ארבעה וחצי גרוש המאה, לפיכך נפסקה העבודה. מקבלים שם עכשיו רק עלי ג׳ירניום. על שטח של מאתים דונם זרעו שם אכרים אחדים, שהתקשרו בחוזה, פרחי ג׳ירניום. הם מעבדים אותם בהוצאותיהם, ומוסרים להנהלה את העלים במחיר ידוע. התעשיה התרכזה בעיקר בבנימינה, שם יעבוד בית־החרושת, שהולך ונבנה לשם זה, בית גדול שיעלה לאלפי פונטים. הפקידות זרעה שם, על שטח של מאה דונם, שושנים, יסמין ועוד. עשרים וחמשה פועלים מטפלים בהם בקביעות. בשנה הבאה יקצה שם כל אכר חמשה דונם מאדמתו לזריעת פרחים שונים שיכניס לבית־החרושת במחיר ידוע. הברון הנדיב באהבתו לפרחים ונטעים ובחפצו הכביר להוסיף עוד ענף כלכלי בארץ משא נפשו, נותן לכל הדבר הזה ערך רב מאוד. דונם זרוע ג׳ירניום יוכל להכניס ארבעה פונט לשנה, והיסמין — עד שמונה־עשרה לירות. הנסיונות

נותנים תקוה לתוצאות טובות לבית־החרושת ולאכרים. תמציות הבשמים נמכרות לבתי־חרושת הגדולים בצרפת. לפי דברי ההנהלה גדולה היא התקוה שההכנסה תכסה בשנה הבאה את כל ההוצאות.

„—אם יש קבוצה שחבריה התמסרו להחיאת האדמה שנמסרה להם, במסירות נפש ממש, ומבלי להרתם לנפתולי המפלגתיות — כברה היא קבוצה זו. שנים עשר חבריה שבאו אליה לפני שנים אחדות מביה"ס „מקוה ישראל", מזוינים בידיעות תוריות ומעשיות וחמושים בכח סבלנות כביר, הראו חריצות מופתית יוצאת מהכלל ולסמל שמשו לרבים. עבדו וגם נלחמו, ותהי ידם האחת אוחזת במעדר, והשניה בשלח — החינין — להלחם עם גדודי יתושי הבצות התוקפים בלי הרף, מלבד המלחמות הקטנות נגד מתי מספר הערבים שהיו מתנפלים לפעמים על השדות לקצור למענם את קציר היהודים שבאו לגבולם, המה הסתפקו במועט, בשעה שאחרים קבלו כפלים מהם. כראות הפקידות של יק"א כי בעלי סוד הצמצום המה הצעירים, עמדה לבסוף ונטלה מהם בבת אחת את כל התקציב. הצעירים שחפצו לעמוד ברשות עצמם לא התמרמרו והסכימו גם לזה. מובן שלא יכלו כבר לחסן את גופם ע"י כלכלה מבריאה נגד יתושי המלריה, והתוצאה היתה הריסת הבריאות ונפילת הרוח. ובהתגבר היאוש עזבו את המערכה יותר מחצי המתישבים. והנשארים שקשה להם לעזוב את הסביבה שכל כך הרבה נלחמו עליה, נמצאים עדיין על מקומם ומתהלכים כצללים. רק עכשיו נזכרה הפקידות לבוא לעזרה וחדשה את התקציב, וה' פרנק הבטיחם לאכרם בשנה הבאה באחד המושבים הסמוכים, ורק בתקוה זו תלויים הם עתה. מה יהיה על המקום בשנה הבאה? מי יודע אם לא „ציון" גדול שיעיד על גבורת עוז של צעירים מצוינים, שיזכיר לעד את עוון הממשלה הממונה שבעטים של צוררינו הבוסתניים לא נתנה לידו הגדולה של הנדיב הגדול ליבש את הבצות ולבער את המחבלים הנוראים, גדודי היתושים.

„— זוהי המושבה החדשה־ישנה שנקראה לפנים בשם „מרח". החלק הגדול של חמשת אלפי הדונמים של שטחה נתחלק ל־14 האכרים הצעירים שנתאכרו פה, אחרי עבדם בשוני משך שנים אחדות, ולעשרת חברי קבוצת תלמידי מקוה־ישראל. האדמה היא אדמת זריעה, ורק כחמישים דונם נטיעות. זרעו גם טבק, 80 דונם, בהשתתפות עם מרכז הסתדרות „אחדות העבודה". בשנה הראשונה נתן למתאכרים תקציב של 500 לי"מ לכ"א לקנית אינונטר חי ודומם, כלכלה למשפחה ובהמות. חברי קבוצת מקוה־ישראל מקבלים כ"א 4 לי"מ לחודש. בשנה השניה לא נתן עוד להאכרים שום תקציב, חיים הם על יבול האדמה. אחרים מרויחים מהצד — מתחנת הנסיונות שתחת הנהלת חזנוב. כמעט לכולם פועלים עברים בעד כלכלה ופונט לחודש. הוכנסו פרות גזעיות בירותיות שנקנו במחיר 50 לי"מ כל אחת. בהיות שם מר פרנק לפני הפסח חנך את הבנין הצבורי החדש „בית העם" בן 5 חדרים שנבנה למלוי הצרכים הצבוריים, לחובש בית המרקחת, לספריה, למשרד הועד, ואולם

לאספות כלליות. ה' פרנק הודיע בשם הפקידות על הסכמתה לשנוי שם „מרח לגבעת־עדה" על שם הנדיבה אדלהייד. הם הציעו לפניו דרישות שונות: הספקת המים, בית מרקחת, וחובש, וחורשת אקליפטוסים, והוא הבטיח למלא את כל דרישותיהם. עובדים הם בחריצות ומלאי תקוה הם לעתיד".

(„דאר היום", גליון 220, 13.6.24).

לט.

הבקור האחרון

זכתה המושבה לבקורו החמישי של אבי הישוב, הבקור החמישי — והאחרון.

נאמן לעצמו העלים הברון גם הפעם את יום בואו, כדי להמנע מקבלת־פנים רועשת. הידיעה הראשונה הגיעה רק מבירות, שם עגנה אניתו.

כל המושבות, מפעלי טפוחיו, עשו הכנות רבות לקבלת פניו. ורבות היו הכנות המושבה זכרון־יעקב. מרכז בני־בנימין טרח אף הוא ומינה ארבעה צעירים ללוות את הברון בכל סיוריו בארץ.

יום השבת, ט"ו אייר תרפ"ה, פשטה השמועה בזכרון־יעקב, כי למחרת תגיע אנית הברון „אטמה" לחופי טנטורה. הלילה היה ליל שמורים. הזקנים ישבו ועסקו בספורי־זכרונות. צעירים טרחו, הלכו ובאו, וצעירות עסקו בהכנת שערי־כבוד ובקשוטים.

למחרת עם שחר השכימה המושבה מתוך קוצר־רוח בצפיתה לבוא האורח הגדול. „בני־בנימין" יצאו לטנטורה, כששים פרשים רוכבים, והסתדרו בחצי גורן עגולה. על ידם הסתדרו: פקידי פיק"א רוזנהק, ויקטור כהן, באי־כח ועד המושבה ישראל יהודה נידרמן וישראל לרנר, ב"כ מרכז בני־בנימין ונשיאם אלכסנדר אהרנסון.

גשר עץ לעלות הברון מן הסירה הותקן על־ידי בני־בנימין. ומן הצד עומדים בני הכפר טנטורה, צופים במחזה וחרדים לקראת האורח החשוב.

בשעה אחת־עשרה לפני הצהרים התקרבה האניה יותר, וסירה מיוחדת לדבר השיטה את הנדיב ורעיתו ואתם הנרי פרנק. הסירה עגנה סמוך לגשר והאורחים עלו על החוף. תרועת הצעירים צהלה מסביב: „יחי הברון". קרנו פניו של הברון ובעיניו נוצצו דמעות. הוא לוחץ את ידי מכבדיו בחבה. מתקרב אל הצעירים הרוכבים על סוסיהם. הפעם לא נשמעו נאומים. אחד הפרשים מברך בקול רם ברכת „שהחיינו" והקהל עונה אחריו „אמן" מקרב לב.

הנסיעה לזכרון־יעקב נעשית לאט לאט. כל זעזוע קשה הוא לגופו של הישיש.

הברון לא חדל לשאול לכל פרט ופרט, דרש לשלומו ולמעמדו של כל אחד מזקני המושבה. אחרי מכוניות המלוים דוהרים פרשי בני־בנימין.

בשעה אחת הגיע הנדיב למושבה. פה מקבלים פניו תלמידי בית־הספר, צעירי „המכבי" ומאחריהם כל זקני המושבה. אך עמדה מכונית הנדיב ותרועת המושבה פרצה בקול צהלה ושמחה: „הידד". נכנסו לבית הכנסת. הנדיב ורעיתו יושבים סמוך לארון הקודש. בנאום קצר בשם ועד המושבה ברך ישראל לרנר והביע את רחשי לב החלוצים הזקנים לאבי הישוב העברי בארץ האבות. נתרגש הנדיב עד מעמקי נפשו, קם ועמד על רגליו, הביע הודיה לאל, שזכהו לבוא עוד פעם אל הארץ לראות בילד שעשועיו, הגדל והולך. „כאן — אמר הנדיב — השמיעו הרבה דברים לשבח, אבל יש גם לזכור שהחלוצים הזקנים שנשארו בחיים הם הם הפנינים המאירות בתולדות הישוב".

יוסף גולדשטיין, יו"ר סניף בני־בנימין בזכרון־יעקב, ברך את הנדיב בשם סניפי ההסתדרות בשומרון. קם הנדיב שנית, הודה למברכיו הצעירים, ואמר: „ברכת הצעירים נוגעת עד לבי ואני רוצה שכל הצעירים האלה ידעו אך דבר אחד: עבודת האדמה. עליהם להתבצר במושבות, לפתח ענפי חקלאות חדשים, ולהוציא יבול יותר ויותר".

אחרי שאר הברכות, התפלל החזן „מי שברך". מבית הכנסת פנה כל העם אל בית הפקידות, ובחדר מיוחד ישב הנדיב וספר לפני הזקנים והצעירים את תולדות התפתחות הארץ, ספר על המכשולים שמצא בדרכו, ושבח את האכרים ואת פקידיו החרוצים, וביחוד את פרנק *).

הנדיב יצא מן החצר ואחרי שצלמים צלמוהו בחברת מלויו, סר אל בית תעשית הבשמים ומשם יצא לטיל ברחובות המושבה. הוא עכב את הזקנים שפגש בדרכו, שוחח עם כל אחד מהם, שאל לשלום מכיריו ולכל בני המושבה.

משסים את בקורו בזכרון־יעקב ישב הנדיב במכוניתו ואחריה משמר הכבוד ושאר המלוים והפרשים, ולקול מחיאות־כף סוערות יצאו כולם לדרכם, לכפר מאיר־שפיה.

בבנין הישן של ה„סנטוריום" בשפיה שָכן זה שנים מעון־ילדים ויתומים, שהיה קים בכחה של „הדסה". מספר התלמידים והתלמידות הלך וגדל משנה לשנה, נוספו בניינים, גנים ושדות זרע. במעון זה למדו הילדים, מלבד תורה ודעת, גם עבודת שדה ומלאכה הלכה למעשה, והיה היום חציו לתורה וחציו לעבודה. ידי ילדים יסדו משק רב־ענפים משמח כל עין.

הפעם בקשו הממונים על הבית לחנוך את המוסד וערכו לשם כך חגיגה יפה, שאליה הוזמן גם הברון. והנה נזדמן לשפיה גם הנציב הראשון ליהודה, סיר הרברט

*) לצערנו, לא עלה בידנו למצוא את פרשת הדברים שהשמיע הברון בפגישה זו, פגישה אחרונה ודברים אחרונים שנאמרו כצוואה לדורות. — המעתיק.

סמואל, ונפגשו אבי הישוב, הראשון לחזון הגאולה ולבנין, והנציב העליון הראשון.

ראשון לנואמים היה הנציב. הוא הזכיר שמסביב למקום הזה יש מושבות הנקראות על שם הוריו וזקניו של הנדיב. מה שם נקרא — שאל הנציב — למקום שיזכיר לנו את הנדיב הגדול? „הכל בארץ־ישראל מעריצים את השם הזה ומזכירים אותו באהבה נאמנה שכמותה לא ידעה ההיסטוריה".

אלה היו גם דברי פרידה של הנציב לפני עזבו את הארץ. אחד הסופרים שהיה באותו מעמד מצין: „וממילא מובן, שמכיון שהנציב מדבר (לע"ע הנהו נציב!) — עליו לדבר רשמית. והוא מדבר על אחדות התושבים ועל הפוליטיקה של הממשלה האנגלית, שלא תשתנה גם אחריו. אבל המעיל הרשמי כבר אינו מכופתר לגמרי, ולעתים קרובות מתגלה הלב, הלב היהודי החם, שחכמינו לא עמדו עד עכשיו על טיבו. הלב היהודי בא בעיקר לידי גלוי בכפר הילדים. שם הותרה הרצועה לגמרי. — —"

דברו עוד מנהלי המוסד. אחריהם קם לדבר הנדיב. הוא עמד בעקר על המפעלים בתחית העם, והביע את צערו מקרב לב על הפרידה הקרובה של הנציב.

נאם גם נחום סוקולוב, ואחריו מנחם אוסישקין, הוא אמר: „היום נפגשו כאן במקום היפה הזה שלשת יסודות האומה: הנדיב — נותן הקרקע, הנציב — יוצר המצע המדיני, וסוקולוב — מסמל הציונות המחדשת את התרבות העברית הלאומית".

רעית הנציב חנכה את המוסד. דמדומי ערב ירדו על החורשה היפה במאיר־שפיה.

הנדיב ורעיתו ישבו במכוניתם ויצאו לטנטורה ללון באניתם, והנציב ורעיתו עשו את דרכם לפגישת הפרידה במסיבה נאה שערך ועד המושבה. זו לא היתה הפגישה הראשונה לנציב בזכרון־יעקב. בשנות כהונתו בקר בה פעמיים.

באולם הועד נערכה מסיבה נעימה. שוב נאומים, ברכות. ולמחרת שב הנציב לדרכו, שעשה מן הגליל לשומרון — ומכאן ליהודה.

עוד מסופר על בקורו זה של הברון ב„הארץ" מיום 12.5.25:

„אתמול בשעה 1.30 ירד הברון בלי רעיתו, מאניתו בטאנטורה, ובלוית ה' פרנק, רוזנהק, קנטור, וויקטור כהן יצאו לבקר את בצות כברה. כשהגיעו לתחנת הרכבת בזכרון־יעקב, הביע הברון את שמחתו הרבה על העובדה שמושבות השומרון הגדולות זכו להיות קשורות במסלת ברזל, דבר שלא חלם עליו אף פעם. באותו הזמן עברה רכבת הנוסעים מחיפה ללוד ע"י תחנת הרכבת והנוסעים קבלו את פני הברון בתרועות שמחה. אח"כ עברו לאורך כל בצות כברה. מנהל העבודה ה' קנטור הביע את רצונו למסור לברון את כל הפרטים. הברון בקש לראות את כל התעלות שכבר נחפרו והביע את שמחתו על כל העבודה שנעשתה. הוא העיר אי אלו הערות בנוגע לעבודה בעתיד ומסר לה' קנטור ולכל הפקידים והפועלים את רגשי הערכתו על עבודת היבוש שכבר נעשתה בכברה. משם הלכו לשער העתיק של

הברון בנימין אדמונד דה־רוטשילד בפגישתו עם הנציב הראשון־ליהודה סר הרברט סמואל במאיר־שפיה, בביקורו האחרון בארץ (1925)

הברון בנימין אדמונד דה־רוטשילד בסיורו בגן המושבה זכרון־יעקב, בביקורו האחרון בארץ (1925)

הרומאים בין זכרון־יעקב לבנימינה וטיילו על שפת נחל זרקא. בשלוש וחצי אחה״צ בא הברון לבנימינה בלי שהיתה כל ידיעה על כך. מקודם בקרו את בנין בית־החרושת לתמרוקים, ההולך ונבנה על יד תחנת הרכבת ע״י סולל־בונה. על יד הבנין בקרו את הצריף הזמני שבו נמצאו המכונות של בית החרושת למי־ורדים. ואחר כך בא למושבה ובקר את הקבוצה הקליפורנית, שם שאל את הפקידים על כל עניני המושבה, עבודת האכרים, ענפי המשק וכו׳. הברון עלה עם מלויו לבריכה של המושבה ובמשך יותר מחצי שעה השקיף על כל הסביבה והתענין בפרוטרוט בכל שטחי האדמה אשר מסביב. זמן רב בערך הקדיש הברון למחלבה הקואופרטיבית של בנימניה והביע את קורת רוחו לראות שהענף הזה מתפתח יפה ונותן הכנסה הגונה לאכרים. אחר כך עברו לבית ה׳ קלנר — אחד מאכרי המושבה, והברון בקר בכל החדרים וברפת בשאלו על כל הפרטים. אחר־כך עבר לבקר ברפת הגדולה שהיתה שייכת לקבוצה הקליפורנית, התענין בגזעי הפרות ושאל על הפרות הבריטוניות שנשלחו על ידו מצרפת לבנימינה. משנודע דבר בואו של הברון לאכרים, התאספו רבים מהם על יד הרפת ואחד מהם רצה לשאת נאום ברכה לכבודו, אבל הברון בקש שלא ינאמו לפניו והבטיח לבקר שוב את המושבה ביום אחר. מבנימינה נסע הברון לטנטורה דרך זכרון־יעקב ועלה על אניתו. — — — נודע לי, שהברון מבקש בכל מקום שלא יערכו לו פגישות משום שהוא בא לראות את הארץ ולא להראות. ברצונו לבקר באופן מפורט ובתשומת לב את כל נקודות הישוב״.

מ.

עוד רבה הדרך

עוד רבה הדרך, ועוד רבות עתים מזומנות לזכרון־יעקב. שתי עשרות השנים הבאות הביאו עמן שעות של קורת־רוח, אך גם צפנו בקרבן ימי חרדות, וקראו אכר אל אבל.

נציין את הדברים, אם קטן ואם גדול, לפי סדר הזמנים.

ביום ששי, ה׳ תשרי תרפ״ב, נתקבל במושבה אורח חשוב — הגנרל דידס. הוא התארח בבית לנגה ובשבת יצא לדרכו.

במוצאי שבת, כ״ו אדר, תרפ״ב, הגיעה לזכרון־יעקב הגברת הנריטה סולד, באת־כח „הדסה״ באמריקה. היא הזמינה אליה כמה מזקני האכרים לבית אפרים פישל אהרנסון, בו התארחה, ובקשה מהם לספר זכרונות מן הימים הראשונים. שעות רבות ישבה האורחת עם הזקנים, ואזנה נטויה ונפשה לא תמלא.

ביום כ״ח תמוז תרפ״ב הגיעו האורחים רבי סטיפן ויז והגברת פלז מאמריקה. לכבוד האורחים נערך נשף גדול והשמחה היתה כפולה, כי ביום ההוא הגיעה למושבה הידיעה הטלגרפית ע״ד אישור המנדט בסן־רימו.

ביום 3 ספטמבר 1922 חתמו אכרי זכרון־יעקב, המחזיקים באדמת גבעת־עדה, על פרוטוקול, שעל פיו הסכימו להחליף את אדמתם בגבעת־עדה באדמת בריקי. והיה הדבר לברכה לשני הצדדים. פיק"א הרחיבה את גבולותיה של גבעת־עדה והגדילה את ישובה, והאכרים קבלו אדמה אחרת בבריקי הסמוכה יותר לזכרון־יעקב. זה נהנה וזה לא חסר. המשא־והמתן היה יגע וממושך, כדרך מו"מ עם פיק"א, ולא במהרה קבלו האכרים את האדמה בבריקי, אלא שסוף סוף נסתיים הענין בשעה טובה ורובם של אכרי „מרח" קבלו אדמתם בבריקי, אשר במרוץ השנים נהפכה לפנת כרמים וגני ברכה.

בחודש ספטמבר 1922 נעשתה פעולה חשובה במושבה בענין התאזרחות תושביה.

שנה לאחר יסוד בנימינה, בט"ו בשבט תרפ"ג, הוזמנה זכרון־יעקב ל„חנוכת הבית". זקני המושבה הולכים ברגל ונושאים בידיהם ספר־תורה, מתנה למושבה החדשה. גשם קל טפטף אותו יום, והיה הדבר לסימן טוב: „בזמן שישראל עושין רצונו של מקום וישראל שרויין על אדמתם גשמים יורדים מאוצר טוב".

בבנין אשר נועד לרפת מודרנית נתקימה החגיגה, נישאו נאומים וברכות. אחד הנואמים הזכיר מעשה שהיה: לפני שנים רבות הלך הוא עם אהרן אהרנסון, רוכבי סוסים, בדרך. בעברו במקום הזה נבא אהרן אהרנסון ואמר: לא רחוקים הימים ובמקום הזה תקום מושבה לישראל. אותו יום ניטעו גם עצים בבנימינה, ובלב טוב ושמח על שזכה לחנוך ישוב עברי חדש בארץ האבות, חזרו איש איש לביתו.

פרטי החגיגה מסופרים ב„הארץ" (גליון 1057 מיום 7.2.23):

„חנוכת המושבה בנימינה: לחנוכת המושבה החדשה, שנוסדה ע"י הברון רוטשילד בעמק השרון, על חולות הים, שבין שתי המושבות הגדולות בשומרון זכרון־יעקב מצפון וחדרה מדרום, — בא קהל אורחים מכל הסביבה הקרובה. מעתלית, מזכרון־יעקב, מחיפה ועוד. באו למרות מזג האויר העכור במשך כל השבוע והגשמים הסוחפים. בין הבאים היו מושל חיפה הקולונל סיימס, מפקח מחוז השומרון ה' אנדריוס, הפקיד המחוזי ה' ב. בינה. ה' וון־פריזלנד, ב"כ ההנהלה הציונית, ה' בצלאל יפה וישי אדלר, ב"כ ועד הקהלה ביפו—תל־אביב, ה' בוט־קובסקי ב"כ הועד הלאומי ויו"ר ועד המושבה בחדרה, ה' קייזרמן, מנהל אפ"ק בחיפה, ב"כ יק"א בגליל ה' רוזנהק, ב"כ יק"א זכרון־יעקב ה' רפאל כהן, ב"כ מושבת זכרון־יעקב, שייכים מכל הסביבה, ב"כ „בני בנימין" ה' ב. ראב מפתח־תקוה, ב"כ העתונות הארצישראלית, ועוד אורחים רבים מחיפה, והמקומות הסמוכים לבנימינה. על יד הכניסה למושבה הוכנו שערי כבוד מקושטים, אך הרוחות החזקים שנשבו הפילום. מזג האויר הרע גרם לשנוי תכנית החגיגה. ותחת שהיתה צריכה להערך תחת כפת השמים, נערכה ברפת הגדולה של המושבה. האולם היה מקושט

קבוצת זקנים מן החלוצים הראשונים

עומדים מימין לשמאל: אברהם ברקוביץ; ליב שוורץ; שמואל שטרנברג; משה אברמוביץ; אפרים פישל אהרנסון.
יושבים מימין לשמאל: זאב (לופו) ניימן; מתתיהו תמשים; יעקב כהן; שלמה וילדר; ליב אבדיק; זלמן הלפרין.

„עוד ישבו זקנים וזקנות..."
(מן החגיגה לכבוד שרידי החלוצים — יוני 1941).

יושבים מימין לשמאל: בתיה (בסה) לייבמן; יצחק גולדשטין; חיה גולדשטין; בילה שורץ; בנימין בלומנפלד; טובה בלומנפלד; זהבה ליבוביץ; לאה גרד.

בדגלים ציוניים ואנגלים, במה יפה הוכנה בשביל הנואמים. את פני האורחים קבל ועד המושבה ע"י התחנה והכניסום לאחד הבתים השייכים לקבוצה ה„הולנדית", במקום שם הוכנה להם סעודת צהרים. בשעה שתים עשרה לערך החלה החגיגה. ה' פנחס גלאס ראש ועד המושבה „בנימינה" פתח את החגיגה בנאום קצר, שבו פנה אל המושל ואל האורחים וברך את כל אלה שבאו לשמוח עם בני המושבה בנימינה בשמחתם הגדולה. הנואם הטעים את הדבר שאחרי הפסקה של שנים התחיל הנדיב עוד פעם להראות את פעולותיו בארץ־ישראל לטובת הישוב העברי. זכות גדולה עמדה למושבתנו שתקרא על שם הנדיב הגדול, ומקוים אנו שהיא תהיה ראויה לשם הגדול והקדוש הזה, ובניה בוניה ימלאו אחרי השאיפות והאידיאלים שהנדיב הגדול שואף אליהם. בסוף דבריו הזכיר הנואם את המנוח נורדאו והנאספים קמו לכבודו. נקראו טלגרמות של ברכה מאת ה. מ. הנציב העליון: „— אני מצטער מאד שעבודתי מנעה אותי ואת הגב' סמואל להשתתף בחנוכת הבתים של המושבה „בנימינה". אני מברך אתכם בהצלחה בעבודתכם. ואני מקוה, שרוחו הגדולה של הנדיב תשרה גם על מושבה זו". ועל החתום: הרברט סמואל. גם מאת המזכיר הראשי סיר וו. דידס נתקבלה טלגרמה בנוסח זה: „אני מצטער שמפני עבודתי איני יכול לבוא לחנוכת בנימינה ואני שולח לכם את ברכותי להצלחת המושבה ופריחתה". מאת הועד הלאומי נתקבלה טלגרמה, שבה הוא מאחל הצלחה וברכה למושבה החדשה. הא' בוטקובסקי מברך את בנימינה בשם שכנתה הגדולה מדרום, — חדרה. הא' בוטקובסקי מברך את החוגגים בשם הועד הלאומי. הוא מזכיר את פתגמו של הד"ר הרצל: „ביום שתשובנה ידי העברים לאחוז במחרשה, תפתר שאלת היהודים". אחריו נשא נאום קצר מושל מחוז הצפון, הקול. סיימס: ה. מ. הנציב העליון והמזכיר הראשי, בקשו ממני בעת היותי בירושלים למסור לכם את הבעת צערם על שאין ביכלתם להשתתף בשמחתכם. ההתענינות המרובה שהנציב העליון והמזכיר הראשי מראים לכל מה שנוגע לישוב העברי בארץ־ישראל ידוע לכם למדי ורק עבודות צבוריות חשובות מנעו אותם מלבוא. ברגע זה, בהיותי נוכח בחנוכת מושבה חדשה, מתעוררים בי רגשות מעין אלה שבשעת הולד ילד חדש, רגש כפול של תקוה ושל דאגה. הריני מאחל לכם בריאות טובה, הצלחה ואומץ לב. השכל היהודי, ההתמדה והאופטימיות, הם הערובה הטובה ביותר להצלחת המקום הזה. ה' יעקב בן־צבי מודיע שה' רוזנהק מלא ידו לברך את המושבה, בשמו ובשם הנדיב ובשם הפקידות. הנדיב תולה תקוות רבות לא רק במושבה עצמה, כי אם גם בחומר האנושי שבה, והוא מקוה שיסוד המושבה הזאת יסלול דרך חדשה בהתפתחות הישוב ויפתור את שאלת היהודים בארץ־ישראל. ה' בן־צבי קורא את הטלגרמה שנשלחה לברון רוטשילד: „אכרי בנימינה ואורחיה מברכים את אבי הישוב העברי בארץ־ישראל ביום חג חנוכת המושבה הנקראת על שמו ומאחלים לו שיזכה לראות בקרוב בבנין ביתנו

הלאומי בארץ־ישראל". אח"כ דבר ה' ישי אדלר, מנהל ביה"ס בזכרון־יעקב, בשם ועד הקהלה ביפו ובתל־אביב: „ברכתנו היא ברכת העירונים לכפריים". ה' אבן־צור מדבר דברים אחדים בערבית על היחסים הטובים השוררים בין היהודים והערבים במקום הזה, ועל עבודתם המשותפת. אחריו דבר ה' ון־פריזלנד בשם ההנהלה הציונית, וברך את האורחים והחוגגים. ההנהלה הציונית שמחה על התיסדות מושבה חדשה בארץ־ישראל. הנואם מראה על התחרות בין היק"א ובין ההנהלה הציונית בעבודתם בארץ־ישראל ומברך את בני בנימינה שמושבתם תפרח ותשגשג. ה' שבאבו מברך בערבית את הערבים השכנים, שבאו לחוג ביחד עם היהודים ביום חגם. ה' לרנר מברך את המושבה החדשה בשם זכרון־יעקב: „אם כל הישוב שמח על הנקודה החדשה, על אחת כמה שזכרון־יעקב שמחה: היא שכנתה הגדולה, עוד אבן חן הוסיף הנדיב אל האבנים הטובות שבנזר הישוב". ה' ברוך ראב מברך את המושבה בשם „בני בנימין". „היודעים אנו — אמר הנואם — שכמעט כל חלקת אדמה שהיהודים קונים אותה בארץ־ישראל, הם צריכים להלחם עם שממות המקום, להפרות את החולות ולהבריא את הבצות. עדות חדרה ופתח־תקוה. לפני בואנו לשם היו מקומות אלה שוממים וחרבים: הערבים אומרים שכל צפור השותה מים במקום הזה, תנשרנה נוצותיה ורק קרבנות היהודים הפכו את עמקי המות לברכה. דרכנו אינה סוגה בשושנים, גם בנימינה מוקפת בצות וחולות, וזה לא כבר נפל כאן קרבן אחד מבחורי בוניה הצעירים, אך מה אנו רואים? גם בשעה שאנו עובדים בשביל שכנינו צבויי־בטן, ורוצים בהבראת המקום, באים פוליטיקנים ידועים ומפריעים אותנו מעבודתנו זו, שגם הממשלה ומוסדותיה הסניטריים היו צריכים לעזור לנו בזה. ואם לאלה המפריעים נעימים קרקורי הצפרעים בתוך הבצות הממיתות, יבואו נא לכאן ויתישבו בתוך הבצות, אבל הם יושבים בארמנותיהם על הר הכרמל". ה' בן־צבי מודה אח"כ לפקידות יק"א, לה"ה רוזנהק, קנטור, כהן, רפאל כהן, על עבודתם בשביל המושבה וכן גם לפועלים שע"י המשרד לעבודות צבוריות שבנו את כל שלשים הבתים אשר במושבה והקריבו מכחם ואונם בשביל בנין המושבה, בעבדם בתוך בצות הקדחת והיתושים בלי הרף. ה' י. ליפשיץ ברך את המושבה בשם ועד העדה בחיפה. ה' בנבינישתי וה' יעקב צאירי הביעו את ברכתם בשם התימנים בזכרון־יעקב. האחרון לנואמים היה שייך אמין איל חג' מכפר סוברין, שברך את בנימינה בשם השכנים הערבים. בשירת „התקוה" נגמרה שורת הנאומים. האורחים הוזמנו לנטיעת עצים במגרש בית הספר. במשך כל הזמן לא פסק הגשם הסוחף. לפני הנטיעה דבר אחד מחברי הועד על ערך העץ בשביל עם ישראל בשובו לתחיה על אדמתו. המושל ה' סיימס נתכבד בנטיעת העץ הראשון ואחריו ה' אנדריוס, מפקח מחוז השומרון; השייך אמין אל חג', ה' ון פריזלנד, ה' בוטקובסקי; ה' בצלאל יפה, ה' ישי אדלר, ה' קיזרמן ועוד. אחרי סדר נטיעת העצים נכנסו לטעום מגדנות ויין. לפנות ערב

שבו כל האורחים ברכבת משא, שצורפו אליה שני קרונות מיוחדים בשביל הנוסעים. המושבה קבלה הרבה טלגרמות של ברכה מהארץ ומחו"ל".

לביקורים רבים זכתה המושבה זכרון־יעקב: ביקר בה קלייטון מ"מ הנציב העליון; מנהל ענייני הממשלה הא' לוק. הוא ביקר גם בבית אהרנסון ובאוסף הצמחים, במוסדות וביקבי המושבה: בקרו בה דג'ון הופ סימפסון; דרומונד שילס, סגן שר המושבות בממשלה הבריטית.

וגם הרבה ועידות וכינוסים נתקיימו בזכרון־יעקב. אין זאת כי אם הכנסיה הראשונה היא שחנכה את המושבה, כמרכז הארץ, לשם כל מיני פגישות וויעודים. בזכרון־יעקב התכנסו הרבה פעמים לאספה חברי אגודת הכורמים, בה נתקיימה ועידת בני ברית, שקבצה משמנה וסלתה של נבחרי הישוב בארץ. וכל הכינוסים והועידות מתכנסים באותו האולם, שבו מצאה לה מקום הכנסיה הראשונה.

חשיבות יתרה נודעת לועידה החקלאית שכנסו סניפי „בני־בנימין" בשומרון. ועידה זו נמשכה שני ימים ושני לילות. הויכוחים נסבו על הפרובלימות המשקיות של האכר בשומרון: מה הן הוצאותיו של האכר בשנה ומה הן הכנסותיו? כמה צריך אכר לפרנסת משפחתו? הגורמים למיעוט היבול — אילו מהם מידי שמים ואילו מידי האכר עצמו? מצבה של האשה במשק האכר? ההלואות בחיי האכר? עניני צבור ומוסדותיו במושבה? שעשועים במושבה, שמירת שבת וכו' — כל השאלות הנזכרות נדונו באריכות והמשא ומתן הועיל הרבה לבירור עניינים חשובים בחייו של האכר הצעיר ובעבודת משקו. כמה מחברי הועידה הביעו דעתם ואמרו, כי ההלואות אשר קבלו האכרים בשנים האחרונות לא זה בלבד שלא שפרו את מעמדם אלא גם הועילו להרסו, ועוד ועוד.

וכדאי לציין, כי אלכסנדר אהרנסון, יוצרו ומיסדו של בנק „בני בנימין", הכריז, כי הוא נוטה לפקפק גם בתועלתם של בנקים חקלאיים בכלל. על יסוד העובדות, שצוינו על ידי המתוכחים עצמם, הוכיח, כי אפשר היה לאכרים, על ידי מסירות מרובה יותר למשקם, למנוע עצמם מחובות. ההרגל בהלואות, הוה אומר — הרגל בדפיציט, שהולך ונעשה טבע, משחית את רוח האכר.

המשא והמתן של חברים מתוך גילוי־לב, למען האמת לאמיתה, היה לברכה, והכל הביעו דעתם ואמרו, כי מן הראוי לכנס ועידות כעין זו לעתים קרובות יותר, וודאי שתקנתן מרובה ותועלתן מובטחת מיד ולאלתר.

על חגיגה רבת־רושם שערכו „בני־בנימין" בזכרון־יעקב מסופר ב„דאר היום" מיום 4.1.1925:

„במוצאי חנוכה ערכו חברי „בני בנימין" בזכרון־יעקב נשף כללי. הוזמנו להשתתף בחגיגה זקני המושבה, צעירותיה וצעיריה. היו נוכחים גם מפועלי המקום. הנשף היה באולם גרף. זכרון־יעקב חגגה ביום הנ"ל את שנת הארבעים ושלש

להיוסדה. בשורות הראשונות ישבו האורחים המוזמנים, זקני המושבה וזקנותיה בשערותיהם הלבנות והכסופות. יו"ר סניף „בני בנימין", מר יוסף גולדשטיין פתח את החגיגה העממית. בדברי ברכה הדגיש על ערך ההתאספות ומיד ערך אזכרה למיסדי המושבה שנעדרו. רשימת הנעדרים, הקרבנות שנפלו כגבורים בעבודת בנין המושבה, היא ארוכה. כל שם ושם נקרא בקדושה, והקהל הרב כבד את זכר הגבורים. הוזמן לנאום הסופר ה' בר־דרורא על עניני דיומא. בהרצאה מקיפה ולבבית תאר את ערך החקלאות והמושבות. התעכב בפרוטרוט על הסתדרות החקלאים הצעירים בני בנימין, והצביע על תפקידם הלאומי. ה' לרנר ספר זכרונות נעימים מיסוד המושבה. אחרי הנואם הזה ספרו זכרונות מחיי הגיבורה הלאומית שרה אהרנסון. אחר כך דבר מר א. אבן־צור על „חג המכבים". באחרונה הוזמנו החבר בן־עמי, המזכיר הכללי של ההסתדרות, לסיים את נאומי הערב. הוא סיכם ודבר על בן הארץ ותפקידו בעבודת הבנין הלאומי. כל הנואמים נתקבלו בתרועות חן־חן סואנות. בתכנית הנשף היה גם חלק נגינתי. הקהל הוזמן למזנון שהיה ערוך מפירות הארץ ולביבות לכבוד חנוכה, ועד שעה מאוחרת בילו הנאספים בריקודים ובשיחות לבביות. הנשף בכללו השאיר רושם כביר וההתלהבות היתה מרובה".

*

עם גמר המלחמה חזרו לארץ ולמושבה מיכאל וניטה לנגה. ביתם היפה, שנעשה בימי המלחמה מרכז לקציני צבא טורקים וגרמנים, הוזנח ורבה בו העזובה. הגנה נרמסה ברגלים גסות. עתה חזרו להחיות את פנתם ואת גנתם, ובכח מסירותם חדשו נעוריהן, הגן לבלב ופרח והיה לפנת חמד במושבה. מיכאל וניטה שקדו ביחוד על תקנתה של העדה התימנית ותמכו את בניה ביד נדיבה. ניטה סככה ברחמים על ילדי המושבה. יחדה דעתה למוסדות הצבור ולשאר מפעלי המושבה. בשנת תרפ"ב, לאחר שהשתתפה בחג הנטיעות בט"ו בשבט בשוני, חזרה לביתה, ובלילה חשה את עצמה ברע. לבוקר עצמה עיניה לנצח.

מיכאל לנגה, ששהה אז באנגליה, מהר לחזור לזכרון־יעקב. שנתים התהלך בבדידותו ונשא את סבלו. אך דאבון לבו הכריעהו ומעוצר רעה ויגון שלח כדור ברקתו, בחורשתו הסמוכה לביתו.

דוד ילין מקדיש לזכרה של ניטה לנגה דברי הספד ב„הארץ" (גליון 784, מיום 20.2.22):

„— פרח האביב קמל בעודנו באבו: שמש אור הבאה בצהרים זוהי ההרגשה שהרגשתי ברגע בוא אלי הבשורה המדהימה כרעם ביום צח, כי הגברת ניטה לנגה איננה עוד אתנו.

„צעירה רעננה כרעננות פרחי האביב בכל הדר יפעתם, מלאתי חיים, מאור פנים, ונעימות בת צחוק ועליזות שקט ובטחה היתה המנוחה תמיד. אך כל אלה

חורו דהו לעומת נפשה הזכה והטהורה כעצם השמים לטוהר. נפשה העדינה ובעלת ההרגשה היפה, הדקה, אשר השתקפה בסבר פניה המקסימים. מלאתי אהבה לארץ־ישראל היתה המנוחה, ואת משא נפשה להעתק מ„חצר כרמל" (Carmel Cour) — הוא בית אביה מר הרברט בנטוביש, בעיר השדה וחוף הים בושינגטון אשר באנגליה, אל „חצר כרמל" העומדת על הכרמל האמתי שבארץ־ישראל, — מלאה אחרי נשואיה את מר מיכאל לנגה. זו היתה המשפחה האנגלית היהודית הראשונה המבשרת תקופת אביב חדשה לארץ־ישראל, תקופת עולים מאירופה המערבית הקיצונית. על הר מושבת זכרון־יעקב, הנשקף על פני הים מעבר אחד ועל הרי מושבות בנות זכרון־יעקב מסביב, בנה הזוג לנגה את „חצר כרמל" שבארץ־ישראל, ויראה בפועל איך אפשר להפוך שממה בארץ־ישראל, לגן עדן.

„החצר שבה נבנו חדרים מיוחדים לפועלים היהודים העובדים שם תמיד, גן הירק המוקף חוטי ברזל, גנת הפרחים הפתוח לכל מטיל, ושדרת העצים הגבוהים הרעננים עם המסלה היפה הסלולה שלפניה, עשו את המקום הזה למקום טיול לכל בני זכרון ובנותיה. ומדת הכנסת האורחים הרחבה של הזוג הזה הפכה את המקום הזה לתל־פיות (עפ"י באור חכמינו). כל הבא לזכרון־יעקב ידע כי עליו לבקר את בית לנגה וכי בבית הזה ימצא ידידות משפחה, ידידות לב ונפש, ושם ימצא את בת הצחוק העדינה של בעלת הבית.

„בימי המלחמה, בהיות הזוג הזה, בתור נתיני אנגליה, מוכרחים לעזוב את הארץ, הקדישה המנוחה את השנים ההן ללמודי החקלאות בבית ספר מיוחד ובמעשה, למען תשוב לארץ־ישראל ולאחוזתה בתור מושלמה במקצוע זה. בשעה שבעלה חפש כל מיני דרכים לשלוח כסף לארץ־ישראל, להעסיק בנחלתו פועלים יהודים לצורך ההנהלה. או מה שהוא יותר נכון: לצורך הפועלים מחוסרי העבודה. ובשובה אל נחלתה, הרחיבה את ביתה למען יוכל להיות בו מקום מרווח לאורחים הבאים, ולקחת חלק בעבודות הצבור של המושבה, ובכל מקום השתתפותה הביאה אתה את רעננות האביב המלוה אותה בכל דרכיה ובימיה האחרונים חלמה ע"ד בנין דירה לה גם בירושלים לימי בואה בכל פעם לבקרה.

„פעמים אושרתי בשנה הזאת לבלות ימי מנוחה אחדים בבית הזה. ולעולם לא אשכח את חגיגת החנוכה והסעודה שבה השתתפו כל פועלי החצר ופועלותיה ביחד עם קבוצת ידידים מזכרון ומבת־שלמה ומשוני כבני המושבה, וכבני משפחה אמתים וכמו בקסם הוסר ונהרס כל החיץ, „הבדל המעמדות".

„והנה בא המות הנורא, וכרגע קרץ את כל פתיל החיים המלא לשד עלומים, ברגע הרס בנין אשר רבות עמלו בוניו בו, וברגע נעלמה רוח החיים שב„חצר כרמל" השוקטת המקסימה.

„יחזק הרופא לשבורי הלב את לב אביה זקן הציונים, יעודד את רוח בעלה מר לנגה, וינחם את אחיה, אחיותיה ובכל בני משפחתה, ובתוכם גם אני אשר צערם צערי, וכאבם כאבי — בנחמת ציון וירושלים".

מיכאל לנגה הוריש את נחלתו לגב' ליליאן פרידלנדר וילדיה, גיסתו, אלמנת המנוח פרידלנדר, שנרצח בשליחותו מטעם הג'וינט בפולין וברוסיה, בהגישו עזרה ליתומים ולנדכאים במלחמת העולם הקודמת. והיא שומרת עד היום על גחלת האש של מיכאל וניטה לנגה ומטפחת במסירות את פנת החיים הנפלאה הזו.

ובחלקה זו גם הקימה מוסד נאה וחשוב, בית מרגוע לאמני המוסיקה, בשם „בית דניאל" — מצבת זכרון לבנה הצעיר דניאל, שנפטר בארצות הברית, בעצם לבלובו המוסיקלי.

*

בזכותו של ה' יעקב שפירא, מנהלה החרוץ של אגודת הכורמים המשותפת, התפתח עסק היין והלך והתפתח משנה לשנה, אף כי עברו עליו משברים רבים וקשים. ואף ענף הגפן תפש מקום חשוב ונכבד יותר במשק המושבה. בעונת הנטיעה של שנת 1929 הרחיבה המושבה את גבולות מטעי הכרמים ב־1200 דונמים, ועליהם יש להוסיף את מטעי השנים האחרונות. מעתה היו יקבי המושבה צריכים כלי קבול חדשים והרבה תוספות ותקונים. התחילו בבנין בריכות ביטון, רצופות זכוכית. התעשיה נשתכללה במכונות חדשות ומסחר היין פרץ גבולות ותפש מקומו בשוקי ארצות המזרח הקרוב והרחוק, באירופה וגם באמריקה. בשנים האחרונות היתה תעשית היין של יקבי המושבה — מרכז התעשיה, הן לפי כמות הענבים שהיקב מעבד והן לפי תוצרתו המשוכללת. זכרון־יעקב, — שלא כמושבות האחרות בדרום, שעקרו את כרמי הגפנים ונטעו פרדסי הדר במקומם, — שמרה אמונים לענף חשוב זה וגם פיתחה אותו יפה על ידי גוון זני הענבים ועל ידי שמירה קפדנית על הוראות המדע במלחמה כנגד מחלות הגפנים.

בכנוס מקצועי של הכורמים, שנתקים בשנה האחרונה בזכרון־יעקב, מסכם יעקב שפירא, מנהל הכרמים, בקצור נמרץ את כל מה שיש לומר בנוגע לגפן ולתעשיתה.

ואלה דבריו:

„יזמת הכנוס שבאה מצד מחלקת החקלאות מוכיחה שהממשלה מתחילה לראות את ארץ־ישראל כארץ של הגפן וכי לדעתה יש תקוה לפתח ולעודד בה את הענף החקלאי הזה. בחירת זכרון־יעקב כמקום הכנוס עלתה יפה. זכרון־יעקב היא מושבת הגפן החשובה ביותר — היא מרכז ענבי היין של הארץ. כל אכר בה מומחה לגפן והזכרוני זוכר עוד את הפילוכסירה שהשמה את הכרמים ולא ראו לה אז תרופה אלא עקירה. התפתחות ענבי היין לא הלכה „למישרים", כי אם היו בה עליות וירידות. היין לא נמכר, השוק העיקרי היה כלל ישראל שבעולם... הוצאות ההובלה, החביות, והעבודה, המכס בארצות שונות גרמו ליוקר היין. אבל מעט מעט, ביחוד אחרי המלחמה הקודמת, התפתח

השוק הפנימי ומומחי זכרון נטעו שוב כרמים. אין ספק, שהשוק הפנימי יכול להוסיף ולהתפתח אם תהיה עליה. הממשלה תוכל בהרבה לעזור לענף היין, אם תכיר בעובדה שארץ־ישראל היתה ארץ היין מימי קדם, וכי הענף הזה היה עשוי עוד להשפיע ברכה רבה על הכורמים. למשל, בכל ארצות היין אינו קיים מס רשיון מיוחד למוכרי היין, ואם ישנו אינו אלא פרוטות. בארץ, כל חנות מוכרת יין חייבת ברשיון יקר מאד והסיבה היא שהממשלה עוד לא הבינה כי ארצנו ארץ היין היא. בארצות הגפן יש הרבה הנחות לתוצרת זו, ואילו פה רק חומרות. עם זה אין לשכוח כי גם עתה ארץ־ישראל אינה ארץ שותה יין. בצרפת למשל, התצרוכת הממוצעת לנפש היא כדי 150 ליטר לשנה ובארץ רק 3 ליטר. הווה אומר שהנטיעה צריכה להתפתח רק בד בבד עם תצרוכת הארץ, דהיינו: במתינות יתרה, אם בשנת ברכה יטעו פתאום הרבה כרמים, הריני בטוח כי המשבר לא יאחר לבוא בענף הזה. בארץ קטנה יש להזהר מאוד שלא להגדיש בשום מצרך. עוד שנים רבות נוכל לסמוך על השוק החיצוני, בעוד שלגבי השוק הפנימי אין להוציא מסקנות מימי מלחמה, הנטיעה היתרה עלולה להחריב את ענף הגפן לשנים. טוב ויפה שהרוב הגדול של מגדלי ענבי יין מאוגדים בקואופרטיב ולפיכך יש לנו השפעה על הנטיעה שלא תעבור על שיעור התיצרוכת. לכינוס זה יש חשיבות יתרה בשל השתתפות של אנשי המדע. אנו מצווים להתעמק בכל השאלות השייכות לגפן: המחלות והתרופות להן, הזנים הטובים לאדמתנו, הזנים הנחוצים לתעשית היין, יש עוד הרבה ללמוד בשאלות האלה וכינוסים תמידיים נחוצים מאד בזמן שמטעי הגפן מתרחבים. איני רוצה להרבות בשבח יינותינו, אך לא אגזים אם אומר כי ידועים הם לשבח גם בעולם. אם נוסיף לחקור את סוגי הקרקע של כרמינו ואת הזנים הראויים לכל סוג של קרקע, יוסיפו יינותינו להשתפר ויכבשו את המקום הראוי להם גם בשוק היין העולמי".

אכן הוצעד ענף הגפן לפנים וכל השותפים לו עשו חיל. ככורמים וכמנהלם החביב והמכובד עליהם, כפקידים וכיינאים — כלם מטרה אחת לנגד עיניהם: לשפר ולשכלל. בשנים האחרונות עשתה האגודה מעשה חשוב על ידי נסוח חדש של תקנותיה, שאושרו רשמית. לפי תקנות אלה נתחסן הבנין הקואופרטיבי ונסתמו פרצות רבות. תקנות חדשות אלה הרסו לחלוטין את המחיצות של דרגות יחוס, וזכרון־יעקב העמדה במקומה, כמרכז תעשית היין, וזכויותיה, אשר קופחו שנים רבות, הוחזרו לה. מכאן ואילך תופשת זכרון־יעקב את המקום הראוי לה במועצות האגודה: 4 חברים מזכרון־יעקב, 1 מבת־שלמה, 3 מראשון־לציון, 1 מרחובות, 1 מגדרה.

„יחס המינים", אותו פרק יגע ומיגע, אשר שנים רבות הפלה לרעה את זני הענבים המשובחים של זכרון־יעקב — גם הוא מצא את תקונו: ענבי זכרון־יעקב, בני זנים שונים, הותאמו כראוי עם דרישותיה של תעשית היין, ומינים

משובחים, שבדרך כלל אינם נותנים יבול רב, משתלמים לפי השעור הראוי להם. זכרון־יעקב שמרה אמונים לזן המוסקט, והיא מיצרת את היין המשובח העושה שם גם ליינות האחרים. שטחים ניכרים ניטעו בזכרון־יעקב זנים של ענבי מאכל. ואף כי רחבו שדות המטעים, והם מכניסים ליקבי המקום, יחד עם הבנות, עד 14.000 קנטרים, עדיין הותיר כל אכר לעצמו שדות פנויים למזרע חטה ושעורה, ולמזרע תבואת קיץ.

זה פרי עמל ושקידה וזה שכרן של זהירות ונאמנות לאדמה, שבכחן קמה זכרון־יעקב בראש כל עניני האגודה ותעשיתה. ועוד היד נטויה.

*

לכבוד יום הולדת השמונים של הברון בנימין אדמונד דה־רוטשילד נערכה אספת־עם גדולה. בשעה מוקדמת שבתה מלאכה מסדנה ונפסקה גם העבודה ביקב, ולפנות ערב נתאספו כל בני המושבה אל בית־הכנסת. דברו על ערך היום ה"ה חיים דב משפיה וישראל לרנר חבר ועד המושבה. בערב נערכה חגיגה, בהשתתפות תזמורת, שנמשכה עד שעה מאוחרת בלילה. לכבוד המאורע ערכה ועדת הקרן הקימת לישראל שבזכרון־יעקב יום סרט, וכל היום עברו במושבה זוגות וענדו את הסרט עם תמונת הברון עליו לכל עובר ושב, ועד המושבה שלח לנדיב טלגרמה של ברכה, ברכת אורך ימים ושובע נחת מכל מפעליו בארץ.

לעומת שנת תרפ"ד הוטב הרבה מצבם הכלכלי של אכרי השומרון. תבואות הפלחה עלו יפה, וגרמו לכך הגשמים האחרונים. כנגד זה היה יבול תבואות הקיץ — בינוני. ולפי מה שמספרת הידיעה בעתון, הרי: „דבר זה הקל לחלק הגדול של האכרים להכין לעצמם את הספקתם והספקת בהמותיהם בשפע, ונשארה עוד כמות הגונה למכירה. לפי האומדנה יש עכשיו למכירה בזכרון־יעקב כעשרים קרונות חטה, חמשה־עשר קרונות דורה וכעשרה קרונות חומצה". זו צרה, שהתבואה מונחת באסמים מאין יכולת למכרה לפי שויה. אותה ידיעה מספרת כי „הועד החקלאי פנה אל הטחנות הגדולות בחיפה ואל ה„אוסם" בדבר מכירת תבואות המושבה, ויש לשער כי למשא־ומתן זה יהיו תוצאות טובות".

גם יבול הענבים עלה יפה, ביחוד הענבים הלבנים. היקבים שלמו השנה מחירים טובים יותר מאלה שבשנים הקודמות. השפיעה לטובה גם קנית היין שהולכת ורבה בארץ גופה. יש רואים עליה בשוק הפנימי בעקב גידול העליה.

יבול הזיתים השנה היה זעום מאד לעומת השנה שעברה, כמעט למטה מבינוני. גם השמן של אשתקד הנמצא במושבה בכמות נכרת, לא נמכר במחירים טובים מפני התחרות הפלחים השכנים, המוכרים במושבה שמן זית במחירים ירודים. ההכנסה מן השמן לא הספיקה לאכרים אלא לסלק את מסי המעשר והוצאות בית־הבד.

פרק לעצמו קובע ענין הטבק בזכרון־יעקב. בשנת תרפ"ד, כשבולמוס הטבק אחז את כל המושבות בארץ, לא פסח גם על זכרון־יעקב, ואכריה גם הם נזדרזו ושתלו טבק; הושקעו עמל רב וכסף, וגם היבול עלה יפה. וסופו של דבר, שעדין לא נמצאו קונים לטבק, ובמחסני האריזה בזכרון־יעקב מונחים בשעה זו כעשרים אלף קילוגרם טבק מיבול תרפ"ד כאבן שאין לה הופכין. אין צורך לומר, כי מס המעשר סולק בזמנו, שולם שכר העבודה, והאכר מייחל לשוא לפרי עמלו. ראה האכר, כי אין ברכה בגידול זה ולא מן הטבק תבוא ישועתו, ומשך ידו מעסק ביש זה. בסך־הכל נשתילו בתרפ"ה במושבה כולה כשלשים דונם. מכל אותו „ענין הטבק" צמחה תועלת אחרת: במושבה קבעו מושבם כמה משפחות ספרדיות, מעולי טורקיה ויון.

מאז נגמרה מלחמת העולם הראשונה שוקדת המושבה על הדרכים. בעתונים מסופר: „הדרכים הצבוריות של המושבה, וביחוד זו המקשרת אותה עם תחנת הרכבת, עדין אבלות. דרך זו, שחשיבותה בשביל המושבה גדולה מאד, תוקנה כבר פעמים אחדות, אולם בלי הצלחה, ועתה היא נמצאת שוב משובשת עקב הגשמים השוטפים מן ההרים וגורפים את כיסוי החצץ ואת צפוי החמר. סבורים בני המושבה, כי גם השנה יצטרכו להוציא סכומים הגונים לתקוני הרחובות הפנימיים במושבה והדרך האמורה, אף על פי שגם בשנה החולפת הוצאו לצורך זה סכומים הגונים. יש להתפלא על פקידות הפיק"א, שאינה נותנת דעתה על דבר זה ואינה מתקנת את הדרכים כראוי, למרות שהיא משמשת אותם לצרכיה במדה מרובה".

„מפקד האוכלוסין במושבה בשנה זו, תרפ"ה, הביא מספרים אלו: נפשות במושבה אלף ומאתים. מתוך שלש מאות משפחות רק תשעים עוסקות בעבודת האדמה, ובין אלה שאינן חקלאיות עשרים משפחות ספרדיות וארבעים משפחות תימנים. במושבה בעשר חנויות, חמש מסעדות, שני בתי־מלון ובתי מלאכה למיניהם. תקציב ועד המושבה בתרפ"ה הגיע לסכום 2800 לי"מ. סעיפי ההכנסה החשובים הם: ממכס הבשר, מבית המרקחת, מנכסי המושבה, מהספקת המים ומאישורים שונים. סעיפי ההוצאה הם: השתתפות הועד בשרות הרפואי — 450 לי"מ; הספקת המים — 700 לי"מ; השתתפות הועד בחנוך — 450 לי"מ; תקון דרכים — 200 לי"מ; אדמיניסטרציה — 250 לי"מ; צרכי דת — 250 לי"מ; הוצאות סניטריות — 200 לי"מ; שמירה 60 לי"מ; תמיכות ונדבות — 50 לי"מ; שונות — 100 לי"מ. כאחד המוסדות החשובים ביותר מציינים את אגודת הלואה וחסכון, שמספר חבריה הוא כיום 190. בשנת תרפ"ה עלה מאזן המוסד לסך ששים אלף לירה וסכום הפקדונות לחמשת אלפים לירה.

„השרות הרפואי מסור בידי „הדסה" על פי חוזה מיוחד עם ועד המושבה, המשתתף, כאמור, בהוצאות. הדסה מחזיקה רופא ובית מרקחת. עד כה היה

הרופא במושבה ד"ר נורמן, אולם לפי השמועה יעזוב בקרוב את המושבה ויעבור לתל־אביב. אחרי הנסיון חידש הועד את החוזה עם הדסה. השתתפות פיק"א בשרות זה, שהוא דבר של הכרח בגלל יבוש בצות כברה, אין בה משום סיוע ניכר". כתב העתון אומר: „בית־החולים הגדול של פיק"א, שיש בו צורך גדול ביחוד בחדשי הקיץ, עדין סגור ומסוגר. רק בתחלת הקיץ הוקם צריף זמני ששמש בית־חולים לפועלי כברה, אך כמוהו מצער. קשה לעמוד על דעתה של הנהלת פיק"א, שאיננה מוצאת לנחוץ לפתוח את בית־החולים, שחסרונו כל כך מורגש בזכרון־יעקב. הבנין המסודר והיפה עומד ומשמש כעין תפאורה לתירים, בלי שאיש יהנה ממנו הנאה כל שהיא. ואשר לבריאות במושבה, לא היה מצב כזה בשנים האחרונות. השנה נתברכה המושבה בשפע של יתושי „קולקס", ובמדה רבה יש ליחס תופעה זו לבצות כברה. כתוצאה מהתרבות היתושים נתרבו מקרי הפאפא־טאצ'י בחדשי הקיץ האחרונים והיו גם מקרי קדחת בודדים. בזמן האחרון ניכרת הטבה במצב, על ידי האמצעים שאחזו בהם המכון לחקירות המלריה בכברה והסניטר המקומי."

„עם פגרת הקיץ נתרבו מחלות העינים בין ילדי בית הספר. הואיל והשגחת בית הספר נעדרת בחדשים אלו, תקנה „הדסה", שרופא העינים ד"ר יאסקי יבקר במושבה אחת לחודש ויבדוק את עיני הילדים.

„בית הספר מתפתח והולך במדה ניכרת בזכות המורים והמנהל ה' בורלא, שטרחו הרבה לשכלול בית הספר. תקציב ביה"ס בשנת תרפ"ה היה 1600 לי"מ. ועד המושבה השתתף בסכום 450 לי"מ. מספר התלמידים בביה"ס וגן־הילדים היה השנה מאתיים. מספר המורים והגננות שמונה. ועד המושבה גמר שנת עבודתו ובאספה כללית נבחר ועד חדש לשנת תרפ"ו. בועד תשעה חברים, מהם ששה חקלאים ושלשה תושבים. ולפי החלטת האספה הכללית, יורשו הפועלים לשלוח שני באי־כח משלהם. לועד החדש נבחרו ברובם אנשים צעירים, ביניהם ארבעה מבני־בנימין. חברי הועד הם: דוד שטרנברג — יושב־ראש; מנשה ברונשטין; אברהם וכסלר; משה אריזון; אבא שכטר וצבי אברמוביץ — מן החקלאים. ומן התושבים נבחרו: עקיבא בכר; יעקב ברכמן וליב רובינשטין.

„מצינים מתוך סיפוק־נפש את עבודתה של ועדת הקרן הקימת לישראל במושבה. השנה הצליחה למלאות את המכסה שהוטלה עליה מטעם הועידה הארצית. בעוד שבשנת תרפ"ד השיגו שמונים וחמש לירות השיגה אשתקד מאה ושמונים וחמש לי"מ, מהם: מס עצמי — 70 לי"מ; ימי סרט וחגיגות — 54 לי"מ; מקופסאות — 26 לי"מ; הרשמת בלפור — 20 לי"מ; השאר מיעור ומסי חותמת. במיוחד מצינים את עזרתם החשובה של תלמידי בית־הספר.

„גם הועד החקלאי שוקד על תפקידיו בצנעה, וביחוד טרח ויגע בזמן האחרון למען השתתפותה של המושבה ביריד הגדול בתל־אביב. בשבוע האחרון נשלחו

מזכרון־יעקב זנים רבים של תבואות, מינים שונים של יין, שמן, שקדים וכו', להציגם בביתן המיוחד של חברת פיק"א. גם הפקידות שלחה מוצגים שונים לתערוכה.

„נשיא הסתדרות בני־בנימין שוקד על פתוח ענף הגפן במושבה ומעודד את האכרים להרחיב את שדות המטעים. בעונת הנטיעה בתרפ"ו נטעו ששה־עשר אכרים כששים אלפים גפנים חדשות. מעשה העוגיות נמסר עפ"י חוזה מיוחד ללשכת העבודה. בעבודה זו יהיו עסוקים כעשרים וחמשה איש במשך חודש ימים. האכרים מרוצים מעבודת הפועלים וגם הפועלים מרוצים בשכרם."

נכנסה שנת תרפ"ו.

„בימים האחרונים — מודיע „הארץ" מיום 26.7.26 — החלה סו"ס סלילת הכביש הפנימי במושבה, מבית הכנסת עד בית־החולים באורך 300 מטרים. העבודה נמסרה ע"י ועד המושבה (שעל חשבונו היא נעשית) ללשכת העבודה של הסתדרות העובדים במושבה, ובה עסוקים כמה עשרות פועלים ממחוסרי העבודה אשר במושבה. בקשר עם העבודה הנזכרת כמעט ופרץ סכסוך רציני בין „הפועל המזרחי" ללשכת העבודה של ההסתדרות. הראשון בא בדרישה אל הועד, שימסור לו חלק מכל העבודות הצבוריות שהוא מבצע על חשבונו. לשכת העבודה התנגדה לדרישה, בנמקה, כי מספר מחוסרי העבודה שנרשמו אצלה עולה פי כמה על מספר מחוסרי העבודה הרשומים אצל „הפועל המזרחי". ועד המושבה דן בשאלה בכמה מישיבותיו. רוב חברי הועד עמדו על נקודת ההשקפה, שלפועלי „הפועל המזרחי" מגיע חלק בעבודה, ולפיכך הוחלט למסור לפועלים כמות ידועה של עבודת נפוץ בכביש זה. הלשכה הגיבה בהודעה, שלא תסכים להחלטה זו ולא יניחו לפועלי „הפועל המזרחי" להתחיל בעבודה זו בשום פנים ואופן. השיב הועד ללשכה, כי אם תהיה הפרעה בדבר, אז יפסיקו את העבודה כולה. לבסוף נתחסל הסכסוך בהתערבות ראש הועד ה' דוד שטרנברג, והוסכם, שהועד יעסיק בעבודה יומית מספר מסוים של פועלים מן „הפועל המזרחי", אולם כל העבודות שתעשינה בקבלנות תמסרנה ללשכת העבודה. מקוים לעבודות נוספות, הפעם מקוים שפקידות פיק"א תגש בימים הקרובים לתקון יסודי של הדרך המובילה ברחוב הראשי של המושבה מבית הכנסת הגדול עד המעבדה הכימית. בהוצאות עבודה זאת ישתתף גם ועד המושבה בסכום ידוע".

ולהלן בעניני הבציר והכורמים:

„נעשות הכנות לבציר הענבים, שיתחיל בט"ו מנחם אב וימשך משלשה עד ארבעה שבועות. בקשר עם הבציר נתעורר כאן שאלה מענינת מאד. חברי המועצה של אגודת הכורמים המשותפת מראשון־לציון, באו השנה בדרישה לכורמי זכרון־יעקב, שיובילו את ענביהם מן הכרמים אל היקב לא בחביות, כמו שנהוג עד עתה, כי אם דוקא בסלים. כורמי זכרון־יעקב מבארים, שדרישה זו מצד חברי

המועצה בראשון־לציון, באה כתשובה להתנגדות חברי המועצה מזכרון־יעקב למסור את העבודה ביקב ראשל״צ לצעירי ראשון־לציון, העולה לאגודה יותר ביוקר מאשר עבודתם של פועלים שכירים. כורמי זכרון־יעקב טוענים, כי אין הובלת הענבים במושבתם דומה להובלת הענבים בראשון־לציון, משום שהדרך המובילה מן הכרמים אל היקב בזכרון־יעקב היא דרך קשה בין ההרים ומלאה חתחתים; ואם הענבים יובלו בסלים יש לחשוש שחלק גדול מהם ישפך החוצה או יתקלקל בטלטולי הדרך. ועוד טוענים כורמי זכרון־יעקב, כי במחצית היבול של זכרון־יעקב משתמשים לתעשית כהל, ומשום כך אין הבדל בדבר אם יובלו הענבים בחביות או בסלים. לדרישת כורמי המושבה, נשלחה למושבה ועדה מיוחדת לבחון את השאלה; בועדה השתתפו ה׳ שפירא מנהל האגודה, ה׳ רוזנהק מנהל פיק״א בחיפה, והמומחה לתעשית היין ה׳ אלאד שהגיע לפני כמה זמן מפריז לא״י כדי לבחון את השאלה, מה אפשר לעשות להתקדמות תעשית היין בארץ. חברי הועדה נכחו באספה מיוחדת של הכורמים שנקראה לשם בירור הענין, והכורמים הסבירו את כל הנימוקים נגד החלטתם של כורמי ראשון־לציון. ומעתה מקוים כורמי זכרון־יעקב, ש״גזירת הסלים״ תבוטל. היבול השנה, בדרך כלל, קצת פחות מבינוני, כי החמסינים שנשבו בין פסח לשבועות השפיעו לרעה על יבול הענבים״.

היו עוד גורמים אחרים לחלוקי־הדעות. יש לדעת, כי יבול הענבים של זכרון־יעקב בשנים אלו עמד על כמות של 1700 קנטר לשנה. לעומת זאת גדול היה יבול הענבים של ראשון־לציון. מאליו מובן, שתעשית היין בזכרון־יעקב היתה יקרה יותר מזו שבראשון־לציון, הואיל ומכונת התעשיה וחבר העובדים רב היה כחם לעבד יין בכמות גדולה פי כמה כיבול של הענבים. כאן מצאו חברי המועצה של ראשל״צ מקום לדרוש שיפרידו את התעשיה, כדי שזכרון־יעקב תשא לבדה בעול הגדול של ההוצאות. לכך התנגדו בתוקף חברי המועצה של זכרון־יעקב, דוד שטרנברג ואבא שכטר, שכבר קנו להם בקיאות בעניני האגודה, ולחמו בהצעה זו בעוז, ואף כי היו מעוט בטל בקרב רוב מכריע, הצליחו להשיב את הצעת ראשל״צ ולהעבירה מן העולם.

ולזכותם של השנים, חברי המועצה של זכרון־יעקב, יש לציין, שהם ראו את הנולד. משנת 1924 ואילך היו מסייעים את עבודת מטע הגפן בזכרון־יעקב, שעתידה היתה לרשת את מרכז התעשיה ולשמור אמונים לענף זה. הם התאמצו להשיג הלואות מיוחדות בשביל מטע גפנים, אם מן האגודה עצמה ואם מן הבנק המרכזי. כשעלתה שאלת חלוקת ההלואה הראשונה בין הכורמים, התרוצצו הצעות שונות, עד שלבסוף הציע אבא שכטר, להנות מהלואה זו רק חברים שכמות ענביהם היא מן 20 קנטר ומַטה. מאז נקבע פרינציפ זה כאמת־מדה לחלוקת ההלואות האחרות, מה שסייע בידי כורמים נחשלים להרחיב את אדמת מטעיהם ולהגדיל את כמות ענביהם.

הרבה נעזרו כורמי זכרון־יעקב בכל פעולותיהם על ידי יעקב שפירא, מנהל אגודת הכורמים שהטה אזן קשבת לכל תביעות המקום, ואף אמץ את ידיהם בכל הזמנים, מאז התחיל לכהן בתפקידו, והתעשיה נסתיעה הרבה על ידי כשרונותיו וחריצותו.

חברי המועצה המקומית בזכרון־יעקב עשו שליחותם באמונה. כיום יושבים במועצת הכורמים 4 מזכרון־יעקב ואחד מבת־שלמה, שהם מחצית מחברי המועצה כולה; זכרון־יעקב מעבדת מכרמיה שלה 14.000 קנטר ענבים; והיא היא מרכז לגפן ולתעשית היין, בעוד שמושבות אחרות, וראשון־לציון בראשן, ירדו הלוך וירוד והגיעו עד מינימום.

ראויים כורמי זכרון־יעקב שיאמר להם: זו עבודה וזה שכרה! כי אמנם ברכה רבה ישאו להם כרמיהם, אחד מענפי משקם, הנותנים להם קיום של כבוד.

עוד ידיעה אחרת חשובה בענין הגפן:

„בשנים האחרונות הוכנס ע"י תחנת הנסיונות של פיק"א בזרעוניה, בהנהלת האגרונום חזנוב, מין ידוע של ענבים המקדימים להבשיל, המפורסם בשם „מדלן אוברלין". אשתקד הבשילו הענבים האלה במחצית יוני, ואף על פי שהשנה הבשילו הענבים במאוחר, הבשיל המין הנזכר בכל זאת בעשרים לחדש יוני, והענבים נשלחו למכירה כעבור חמשה ימים וקבלו מחיר תשעה ג"מ לרוטל. כדאי היה שמשקי העמק יתנו דעתם לגדול הזן הנזכר, משום שבעמק יזרעאל מבשילים הענבים קודם מאשר בשומרון, ואפשר לשלוח את הזן הנזכר למכירה בשוק במוקדם ולקבל בתמורה מחירים יפים".

קבוצת פועלים, כששים איש, הנקראת בשם „חברת השומרון", קבלה מאת המושבה חלקת אדמה, למטה מעט מן היקב, להקים עליה צריפים. כמו כן חכרה החבורה מאחד האכרים חלקת אדמה לגידול ירקות. על ידי כן, מקוה קבוצה זו, תשתרש במקום ותתאזרח במושבה, עד אשר יגיע תורה להתנחל על אדמת הלאום.

*

וגם מעט שמחת אמת. „הישוב" מיום כ"א חשון תרפ"ו מספר על חגיגת הכבישים:

„— בלי תרועות יתירות, אבל מתוך הכרה מלאה בערך הדבר, חגגה מושבתנו את חגיגת הכבישים ביום א' (ב' חשון). נקבעה לחגיגה תכנית מפורטת, שנתפרסמה לקהל מטעם הועד. תכנית זו מטילה בטול עבודה במושבה אחרי הצהרים. בתכנית גם פרטים מפרטים שונים על ילדי ביה"ס וה„מכבי", ועל הפתיחה הרשמית, ועל הברכות ועל התהלוכה ברחובות ועל משתה התה. ואפילו נשפי רקודים בערב תחת כפת השמים. המושבה התלבשה חגיגית לכבוד המאורע ובכמה מן הרחובות נמתחו גם זרי פרחים וחבלי ירק. למקום החגיגה נועד המגרש

שע״י בית הכנסת. שם הסתדרו בשורות ילדי בית הספר ושם גם הוקם דוכן לנואמים. בשעה ארבע התחילו באים האורחים מחוץ למושבה, בהם הקפיטן לאו ואשתו (הקפיטן לאו בא בשם מושל מחוז הצפון הנמצא כעת בסוריה), ה׳ נובל, המהנדס הראשי לעבודות הצבוריות במחוז הצפון, ואתו כל פקידי המחלקה; המהנדס אטקיס, מר נוביק ועוד. באו גם כן מר ליפטון מזכירו הפרטי של ג׳ימס רוטשילד בתור בא־כח פיק״א. החגיגה נפתחה ע״י מר דוד שטרנברג, יו״ר ועד המושבה, שמסר את רשות הדבור לה׳ וכסלר, יו״ר הועד החקלאי. הלז מביא לידי ביטוי את שמחת החקלאים, למראה התקלה הגדולה שהוסרה. הוא מביע תודה עמוקה לבן מושבתנו אלכס אהרנסון, שהודות לעזרתו שנתנה ביד פתוחה וחמה, יכלה מושבתנו לגשת לבצע סלילת כבישים. הוא שהשפיע גם על הגב׳ פלז שתעזור להוציא את הדבר לפועל. ואחרי הברכה שמר יודילביץ, ב״כ הפועלים, מביע תודה לכל אלה שנטלו חלק בעבודה זו, מתכבד המהנדס נובל לחנוך רשמית את הכביש זכרון־יעקב—יפו. והוא גוזר את הסרט המתוח לרוחב הדרך. למחיאת־כפים ממושכות פותח אח״כ הקפיטן לאו את הדרך זכרון־יעקב—חיפה. הקהל מריע. הקהל מעריך את חשיבות הדבר; הוא מבין שרק עכשיו נקשר בקשר של קיימא עם שאר נקודות הישוב. מתחילה פרשה של ברכות. מר נובל מפזר מחמאות לפועלים, לחברי הועד ופקידיו. מר ליפטון מהלל את היחס הטוב בין מחלקת העבודות הצבוריות הממשלתית ובין המושבה. אח״כ מתחילה התהלוכה ברחובות. המוזמנים עולים לאולם הועד למסיבה על כוס תה. ושוב נואמים. המהנדס נובל מדגיש את ההופעה היחידה במינה, שהמושבה הקטנה באה לממשלה בהצעה מעשית והוציאה אותה אח״כ לפועל באופן משביע רצון את כל הצדדים. הוא מציג את זכרון־יעקב למופת לשאר המושבות, ומבטיח בשם הממשלה להענות לכל הצעה שתבוא בצורה זו. אמנם, מוסיף הוא, בבת צחוק נעימה, הוא נפגש כאן עם ראש ועד עקשן ובעל התמדה, שלא רצה לותר על דרישותיו. אולם בכל זאת נעים לו גם לפעמים להתקוטט ובלבד שהענין יהיה חשוב מאד... הקפיטן לאו מביע את צערו על שחלקו לא היה בין אלה שעבדו בפועל בסלילת הכביש. הוא מתנחם בזה שלכל הפחות עבד משהו ע״י גזירת הסרט... הוא מבטיח לעבוד גם להבא לטובת המושבה. ותהיה דעתה של הנהלת הרכבות מה שתהיה, הוא מחזיק בדעתו, שסלילת כבישים גורם חשוב הוא להתפתחות הארץ, ויעזור בזה עד כמה שידו תהיה משגת. מר לרנר, בשם הלואה וחסכון אמר, שאין זו חגיגה מקומית בלבד, כי מהכבישים יהנו כל העוברים והשבים. מר ליפטון מביע את שמחתו לראות שהאכרים נגשים לפעולות חשובות בכחות עצמיים. את התועלת שהביאו הכבישים אפשר כבר לציין בשנה זו: הענבים הגיעו ליקב במצב הרבה יותר טוב משהיו מגיעים בשנים הקודמות, ודבר זה ישפיע על טיב היין. גם התמותה של בהמות העבודה היתה השנה יותר קטנה הודות לכבישים. מר ש.

אהרנסון מדגיש את ערכה של זכרון־יעקב, שממנה יצא תמיד כל דבר חדש, הן בחקלאות, הן במדע, ואפילו בנוגע להתוית דרך של עבודה מעשית משותפת עם הממשלה. אפשר לדבריו להתאים כאן את המליצה: אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה. מר יוסף גולדשטיין מציע לשלוח טלגרמות של ברכה ותודה לגב׳ פלז ולא׳ אלכס אהרנסון, וה׳ וכסלר מציע לשתות לחיי הנדיב הישיש, אבי הישוב החקלאי. האולם רועד ממחיאות־כפים, והשמחה במעונה. החגיגה עוברת אח״כ לרחוב, חביות היין שנמסרו לרשות הקהל מגדילות את החדוה. גם מנגנים מופיעים והרונדה נמשכת עד אור הבקר״.

יצא החג, נכנסו ימי חולין, והאכר חוזר לדאגות יום־יום. נראים כבר אותות השדפון. אכרים רבים במושבה, וגם בבנימינה ובגבעת־עדה, אין להם זרעים ואין תקוה להשיגם. הועד פנה אל הממשלה בבקשת מלוה לשם קנית זרעים, אך המשא והמתן עם הממשלה לא נשא פרי. נכנסו במו״מ עם „הטחנות הגדולות״, ובקשו לקבל משם קצת חטה בערבות בנק בני־בנימין, אבל מטעמים שונים לא יצא הדבר לפועל. עונת הזריעה מתקרבת. ואין עצה ואין תושיה.

בחדש נובמבר (1926) ביקר במושבה הפרופיסור הרוסי ווילוב. הוא נתכוון לשהות במושבה שעה קלה בחפצו לראות את אוסף הצמחים של המנוח אהרן אהרנסון, אך האוסף הגדול והעשיר הדהים אותו, והוא לא זז ממנו שני ימים. „אוסף כזה — לא פסק הפרופיסור מלדבר — ראוי להיות תפארת וכבוד גם למוזיאומים הגדולים באירופה״. הפרופיסור הציע לשלוח לכאן מומחים על חשבונה של הממשלה הרוסית לסדר את האוסף.

מא.

המשמר החדש

נכנסה שנת תרפ״ח.

פחז על המושבה יצר הפרדסנות והתחילה תנועה של מטע פרדסים באדמת הסביבה ובבורג׳. פלוני רואה בפרדס מקור חיים, מעין־ישועות. פלמוני נתיאש מן הפלחה, וגם ממטעי הגפנים אינו מייחל לגדולות. וכדרך עמא פזיזא: חופרים עוגיות וחורשים חרישה עמוקה והומים ומהמים, והמלאכה רותחת. ואולם — ברוך פוקח עורים — רק מעטים מן האכרים נסחפו עם הזרם. רובם נצלו. ואמנם באו המעשים וטפחו על פניהם. וסופו של דבר: הפלחה והגפן הן שהצילו את נוטעי הפרדסים ממשבר. מעתה שומרים אכרי זכרון־יעקב אמונים לפלחה ולגפן.

הרעש או „רעידת האדמה״ שהורגשה גם במושבה לא גרמה כל נזק. המושבה שלחה עזרתה לניזוקים בשכם. לשכת בני־ברית במושבה אספה בין

חבריה וגם מתושבי המושבה 1205 ג״מ, תרומות לטובת היהודים שניזוקו בעיר העתיקה בירושלים. הכסף נשלח על ידי הלשכה הגדולה בירושלים לועד העיר ליהודי ירושלים, והלשכה כאן קבלה מכתב תודה מועד העיר.

עבודת הבנין במושבה נמשכת. בשנה החולפת נבנו במושבה כעשרה בתי אבן חדשים, מלבד הוספות לבנינים הקימים ולצריפים. גרמה לכך הצפיפות במושבה וחוסר דירות להשכיר עם רבוי הפועלים העברים במושבה. אכן העבודה במושבה בקיץ שעבר היתה מרובה. כמעט שלא היו מחוסרי עבודה. הוא הדבר גם עכשיו, שהפועלים עסוקים בעבודות שונות בפיק״א: בכברה, בהכשרת האדמה בריביה — במקום שפיק״א עומדת להקים ישוב מבוסס על מטעי הדרים — ובעבודות אחרות של הפיק״א. קצת פועלים עובדים אצל האכרים בעבודות החקלאיות שונות. נתישבו הסכסוכים בין הפועלים „ביניהם לבין עצמם״, לאחר אחוד לשכת העבודה של „המזרחי״ עם לשכת העבודה של הסתדרות העובדים.

„הלואה וחסכון״, מוסד האשראי במושבה, הולך ומתפתח, והוא משמש את הסביבה כולה (בנימינה, שפיה, בת־שלמה, גבעת־עדה ועתלית). בשנת תרפ״ח נתנו ע״י המוסד הלואות בסך 15000 לא״י, לעומת 11000 לא״י בתרפ״ז. ההלואה המכסימלית היא מאה וחמשים לא״י. ההלואות ניתנות ברבית של שמונה אחוזים, על מנת לפרוע במשך שנה. רבית זו נמוכה היא לעומת הרבית הנהוגה בשאר מוסדות הלואה וחסכון בארץ. החקלאים מסלקים את חובותיהם מן הגורן ומן היקב בבת אחת, והחברים משאר החוגים פורעים את חובותיהם לשעורין. לפני כשלשה חדשים החל המוסד לעסוק גם בנכיון שטרות לחבריו. במשך שלשת החדשים האחרונים של תרפ״ח נוכו כמאה שטרות על סך אלף לא״י בערך. ההלואות מסוג זה נתנות רק לשלשה חדשים, ובעיקר לחברים מבין הסוחרים ובעלי המלאכה שמספרם הלך ורב במושבה בשנים האחרונות. בסוף תרפ״ח נמצאו בקופת המוסד למעלה משמונת אלפים לא״י כספי חסכונות ופקדונות. תנועת החסכונות והפקדונות הגיעה במשך השנה עד למעלה ממאה וחמשים אלף לא״י. חברת פיק״א, בהכירה את ערך המוסד וחשיבותו בשביל המושבה, נוהגת ליתן את ההלואות לאריסיה וגם לאכרים על ידי „הלואה וחסכון״ בזכרון־יעקב. המוסד עומד במשא ומתן עם המוסדות הכספיים החשובים בכל הארץ, ומטפל גם בעסקי בנק אחרים. עסקים אלה (כגון העברת כסף, מכירת צ׳יקים וקניתם) הכניסו למוסד במשך השנה האחרונה דמי עמילות כמאתיים לא״י. ומה שחשוב מכל הוא, שהמוסד איננו זקוק כיום להלואות מן החוץ והוא עושה את עבודתו בהונו שלו עצמו, המגיע עד למעלה מארבעת אלפים לא״י ובכספי הפקדונות והחסכונות שבידו. מספר הפקידים העובדים בו — שנים.

ועוד מוסד אחד לאשראי קם למושבה לפני שנתיים, והוא קופת „גמילות חסדים״ על שם מיכאל וניטה לנגה, מיסודה של לשכת בני ברית בזכרון־יעקב

בנין בית־העם

(בקומה הראשונה — בית־הספר; בקומה השניה — משרדי ועד המושבה, הועד החקלאי, מועדוני ויצ"ו, בני־ברית, הספריה וכו').

בנין הלואה וחסכון

ומעזבונו של המנוח לנגה. קרן המוסד מאתיים לא״י. ההלואות ניתנות לבני המושבה, לבת־שלמה, שפיה, גבעת־עדה ובנימינה בלא רבית. ההלואה המכסימלית היא חמש לא״י. בשתי שנות קיומו גדל הונו של המוסד במאה לא״י, בעיקר מתרומות בני המושבה וממשפחת בנטוביץ. שלשים לא״י הופרשו לטובת הקופה ע״י „הלואה וחסכון״ מרוחיה. בשתי השנים נתנו מן הקרן 235 הלואות, בסך שמונה מאות ושלשים לא״י. המוסד מביא תועלת וברכה לזקוקים לו מבני השדרות שאינן אמידות.

יובל חשוב צוין בחוהמ״פ של שנת תרצ״א — 25 שנים לקיומה של הלואה וחסכון. בסקירה שנתפרסמה לרגל היובל נמצאנו למדים, כי בשנת 1907 היה מספר חברי האגודה 58, הון האגודה 180 לא״י, פקדונות וחסכונות 24 לא״י, והלואות ניתנו בסך 878 לא״י, ואילו בשנת היובל היה מספר החברים 443; הון האגודה 5700 לא״י; פקדונות וחסכונות היו 12500 לא״י והלואות 15500 לא״י.

לכבוד המאורע הוציאה האגודה לאור חוברת־יובל, בה באו כמה סקירות ומאמרים על דרכה של האגודה מאז נוסדה.

ברשימתו של א. שטכר „תולדות החברה״, מסופר:

„בארכיון של המוסד נשמרים עד היום שרידי קורספונדנציה משנת 1903, שהתנהלה בין עסקני המושבה ובין אפ״ק בדבר יסוד קופת „הלואה״. מאז עד יסוד ה„קפה״ עברו ג׳ שנים — באפ״ק נפתחה אז מחלקה מיוחדת לקפות „הלואה״. ובמהירות רבה הוקמה רשת של קפות בכל רחבי הארץ. ברם, „הקפה״ בז״י היא פרי יזמתם העצמית של העסקנים המקומיים, שטפחו ורבו את רעיונה במשך כמה שנים עד שהגשימו אותו בפועל. — עסקני המקום, המיסדים, בהיותם חדורים רעיון נשגב של עזרה עצמית והדדית, ראו בחזון רוחם בראשית ימיה של קיום ה„קפה״, את תפקידה החינוכי הרב, שצפון בקפה זעירה זו. בזכרונות הדברים מהישיבות הראשונות תשמענה כבר הגדרות וסיסמאות על תעודתה, כגון: „קפתנו צריכה להיות מכשיר כלכלי עצמי, שידריך את האכר־החבר קמעא קמעא לקראת עמידה ברשות עצמו וישחרר אותו במדה האפשרית מהתלות בידי תומכיו בחיי יום־יום. — — שנת 1914 היתה השנה האחרונה לקבלת תמיכה מיק״א. הקפה לא היתה זקוקה עוד לתמיכות מעין אלה. ההכנסה מההון העצמי, וההפרש ברוחים מכספי יק״א, ההכנסה הקטנה מעסקים אחרים וכו׳ הספיקו במדה הדרושה לכסוי הוצאותיה ואף להקדיש סכום ידוע לקרן השמורה. — — בשנה זו הובאה לתשומת־לב ההנהלה של הקפה, תכנית להלואות למטרות פרודוקטיביות, כגון: נטיעות, רכישת מכונות וכו׳, ע״י חבר ההנהלה אהרן אהרנסון. הכספים היו צריכים להיות מומצאים ממקורות חדשים לגמרי, — — בקשר עם ההצעה האחרונה החליטו אחרי מו״מ ממושך כדלקמן: א. „קפתנו״ מוצאת לנחוץ למשוך קפיטלים

למושבתנו וסביבתה כדי להגדיל ולהאדיר את היבול ואת ההכנסה, ולאפשר לדור הצעיר להשאר אצל אבותיו; ב. בקפיטלים אלה ילוו לזמן ארוך ברבית נוחה מאד לאכרים העומדים לגמור את נטיעותיהם במדרגה ראשונה ולמתחילים בנטיעות במדרגה שניה; ג. ההערבה של ההלואות תהיה הדדית של המשתתפים בדבר אחד והיצירה היא ערבה אחרי שגם בעליה ישקיעו בה משלהם לפחות שליש מהדרוש; מלבד לנטיעות נלוה לכל עבודה ויצירה המגדילה את הישוב ואת ההכנסה, כגון השבחת בהמות, קנית מכונות, בנין מחסנים, יסוד מחלבות וכו׳. ההצעה הזאת לא נתגשמה בחיים בגלל הפרעות רבות שנתגלו בחיים עם פרוץ המלחמה העולמית. — — כתום המלחמה היתה הקופה מדולדלת מאד. הונה העצמי, שמנה אז 40.000 פרנקים, הוקטן כמעט בחצי בגלל ההפסד על הנירות הטורקיים. הרבה מהחובות היו משותקים ללא תנועה. לעומת זאת רבו אז צרכי החברים בגלל עלית רמת החיים והוצרכה יגיעה רבה כדי להשיב את הקופה למסלולה הנורמלי ולהכשירה למלוי תפקידיה״.

וא. ש ט כ ר מסיים את רשימתו בדברים אלה:

„עם רבוי הישוב במושבתנו ובסביבה יצאה החברה לדרך המלך. נפתחו לפניה סכויים רבים לגדול ולהתפתחות. ומשנת 1925 ואילך היא צועדת צעדי ענק בדרך התפתחותה. משנה לשנה גדל מספר החברים מכל הסוגים. נתרבו מאד החסכונות והפקדונות, עצם הרכוש העצמי ורבתה התנועה הכללית. משנה זו מתחילה גם ההבראה האמתית בנטל הירושה משנות המלחמה. משקי האכרים התבססו. נוספו הרבה נטיעות של כרמי גפנים, זיתים, שקדים והדר. המצב הכלכלי גם הוא הוטב והרבה מהחובות הישנים והקשים התחילו זזים וקטנים. הוכנס זרם חיים לתוך העבודה; הושם קץ מחלט לאיחורים וחלופי שטרות: החברים בגרו במובן הקואופרטיבי והתחילו להתיחס ברצינות הדרושה לחובותיהם; לא היה עוד צורך באמצעי השפעה מיוחדים עליהם בענין פרעון שטרותיהם וכו׳. מזמן לזמן נעשתה גם פעולה מיוחדת, שהיתה מחויבת המציאות: בשנת 1928 סודר מחסן מספוא בשביל האכרים; משנת 1929 התחילו המפרעות לכורמים להעשות באמצעות החברה ובזה נעשו הקלות ושרות חשוב גם לכורמים וגם לאגודתם. ידענו: עוד לא נפתרו כל בעיות החיים הכלכליים של חברינו, אולם לכשנסקור עתה את הדרך הארוכה והקשה שהחברה עברה מיום הוסדה עד היום, יתמלא הלב גאוה ושמחה למראה התוצאות הרבות והחשובות, שהושגו עד שנת יובל העשרים וחמש לקיומה״.

ז כ ר י ה ש פ י ר א ממיסדי האגודה מספר:

„הדבר היה באחד מלילות החורף תרס״ד, ואני מסב אל שולחן התה עם בעל־הבית ד״ר נ פ ת ל י ו י ץ ו א ה ר ן א ה ר נ ס ו ן. לעומת התה המהביל שוחחנו גם אנו ב„הבלים״: באידיאל של השתחררות האכר ועמידתו ברשות עצמו, בעזרתו

העצמית. והפרובלימה נתונה בתוך מעגל־קסמים: בלי אשראי אין קיום למשק האכר, ולאכר אין אשראי, מכיון שהכל נחשב לקנין הפקידות, ואכר בלי מקרקעות אינו ראוי לאשראי. — — באותה מסבה נתבגר רעיון יסוד מוסד אשראי על יסודות קואופרטיביים, להלוות לאכר ע"ח התבואה העתידה באחריות הדדית. חוברות לדוגמה נאספו בלשונות שונות מארצות שונות. עבדנו, בחרנו, תרגמנו והוספנו, והנה ספר־תקנות ראשון למוסד קואופרטיבי ראשון באחת המושבות הראשונות; אחרי מועצות ואספות והנה — כבר חתומים על התקנות י"ב חברים ממעמדות שונים, וכבר נאספו גם המאות הראשונות של פרנקים בתור דמי חבר, אשר מיד אחרי בחירת הועד המנהל נתחלקו בתור הלואות לחברים זקוקים. כעבור זמן־מה רבו דמי־החסכונות על הצורך וע"י כך נאלץ המוסד לבקש להם מוצא: הגדילו את האשראי לחברים, נתנו גם הלואות לשנים אחדות בהערכה (כדי שלא יעברו על התקנות היו השטרות נחתמים רק לשנה אחת ונתחדשו בכל שנה, אחרי תשלומי הפרנקים שנקבעו מראש עפ"י חוזה מיוחד). בדרך הערמה זו נבנה בית־הבד בזכרון־יעקב, ששלם מהכנסותיו את ההלואה שנתנה למטרה זו ע"מ שתפרע במשך ארבע שנים. המוסד טפל גם ביסוד אגודת „אחריות הבהמות" ונהל אותה במשך שנים אחדות בהצלחה, עד אשר עברה לרשות עצמה. נתנו הלואות בערבות מחסני התבואה של האכרים, אשר רצו לחכות במכירת התבואה עד עלית השער. מפתחות המחסנים נמסרו לרשות המוסד, ההלואה הדרושה נתנה, והתוצאות היו תמיד טובות למוסד וללווים".

אכן דיה סקירה קצרה בשביל להעמידנו על דרכה של האגודה ושלבי התפתחותה עד שהיתה מקופה זעירה לאגודה בעלת הון ואון, מבוססת והולכת מחיל אל חיל, לטובת חבריה. רבים הם חברי ההנהלה אשר שרתו את האגודה שלא על מנת לקבל פרס במשך עשרים וחמש השנים: אהרן אהרנסון 4 שנים; אביגדור אפלבוים 24 שנים; שמואל אהרנסון 2 שנים; אלתר אלברט שנה 1; שלמה בריל שנה 1; י. מ. ברונר שנה 1; בנימין בלומנפלד 6 שנים; מנשה ברונשטין 2 שנים; אלתר גולדשטין 4 שנים; זיידע גולדשטין שנה 1; אברהם דוידסקו 3 שנים; אביגדור הרשקוביץ שנה 1; אברהם וכסלר 7 שנים; ד"ר נפתלי ויץ שנה 1; ד"ר הלל יפה 13 שנה; רפאל כהן 25 שנה; ד"ר יוסף כהן 2 שנים; שבתי לוי 25 שנה; ד"ר מ. לויטה 2 שנים; ישראל לרנר 18 שנה; זאב נימן 16 שנה; ישראל יהודה בידרמן 20 שנה; חיים ציפרין שנה 1; ליפמן צוקרמן 2 שנים; יהודה קרניאל 5 שנים; דוד שטרנברג 8 שנים; אבא שכטר 6 שנים; מתתיהו תמשיס שנה 1.

מאז שנת היובל ועד היום מוסיפים לכהן בהנהלה: דוד שטרנברג, אבא שכטר, אברהם וכסלר, יהודה קרניאל, ואחרים.

כיום מלאו לאגודה 36 שנה.

בשנה זו, 1942, ליום 31 אוקטובר, מגיע מספר החברים ל־1100; הון האגודה — 18.000 לא"י; פקדונות וחסכונות — 105.000 לא"י; הלואות — 50.000 לא"י.

כל זאת עשו חברי ההנהלה, חקלאים שהיו באים לישיבות אחרי יום עבודה מיגע בחריש ובקציר, בלא שלמדו את תורת הממונות ובלא שעסקו בעניני בנקאות; אנשי עמל, ישרי דרך, שעיניהם רק לטובת מוסדם ולעזרת חברים. כיום להלואה וחסכון בנין יפה משלו בזכרון־יעקב, סניפים בבנימינה ובפרדס־חנה, בזו האחרונה גם בנין משלו. למוסד במשרדיו בזכרון־יעקב 6 פקידים.

למעלה משמונה־עשרה שנה עומד כמנהל הלואה וחסכון בזכרון־יעקב אברהם שטאכר, שהוכיח הרבה מסירות וחריצות.

בחודש יולי 1929 הפרידו בין משרדי ועד המושבה והועד החקלאי. עד כה שימש משרד ועד המושבה גם את עניני החקלאים, ורבות התקלות, ועניני החקלאים סובלים. זכה אבא שכטר, יושב־ראש הועד החקלאי בימים ההם, לכונן משרד מיוחד, למנות לו פקיד־מזכיר, ולרכז במוסד עצמאי את עניניהם המשקיים, הכלכליים והחברתיים של החקלאים. המשרד נפתח מתוך הדרת חג.

„— — את החגיגה פותח יו"ר הועד החקלאי ה' א. שכטר — מסופר בכרוניקה ב„דאר היום" — המדגיש את הקושי הרב אשר סבלו שני הועדים, מתוך כך שנאלצו להשתמש עד כה במשרד אחד, והוא מציין את התועלת המרובה שיפיקו החקלאים והחקלאות ממשרדם המיוחד. ובפנותו אל זקני האכרים המסובים בזה, הוא אומר, כי כל זה פעל ידם הוא, אחד מן היסודות שהניחו. — — נתבקשו הזקנים לספר בפני קהל הנוכחים מנפלאות הרפתקאותיהם בימים הראשונים לבנין המושבה. ברצון ובשמחה נענים הם וקמים זה אחר זה ומעלים זכרונות מן העבר, זכרונות מעשי גבורה, זכרונות מפרקי סבל ומצוקה. ואחד הזקנים ספר בהתלהבות על „הכפרים" חיפה, יפו וירושלים אז בבואם לארץ והשוה אותם לערים של ימינו. — — כל הנוכחים הביעו את שמחתם להשתתף בחגיגה זו וברכו את הזקנים באריכות שנים. אף נתקבלו ההחלטות הבאות: לשלוח מברק ברכה ואיחולים לנדיב הברון רוטשילד; לרשום את הזקנים בוני זכרון־יעקב ומיסדיה בספר הזהב של הקהק"ל; להתחיל במרץ ולקבץ את כל החומר והמקורות בשביל ספר דברי ימי המושבה. החגיגה נסתיימה בשעה 1 אחרי חצות בשירת התקוה".

מוסד זה, כלי מחזיק ברכה הוא לחקלאי המושבה, וכל שיוסיפו להאדירו כן תרבה הטובה למשקם.

אף ועד המושבה מאז ואילך פעיל הרבה בכל העניינים המוניציפאליים. שנים רבות כהן כיושב־ראש הועד דוד שטרנברג, והוא מקובל על כל החוגים, וגם על חוגי השלטונות, הנותנים אוזן קשבת לכל דרישות המושבה ותביעותיה.

נכנס לתפקידו המשמר השלישי של דור החלוצים.

המשא־ומתן בין ועד המושבה והנהלת „הדסה" על חידוש החוזה בדבר שרות הרפואה נסתיים. לפי החוזה יוסיף לכהן כרופא המושבה ד"ר מ. זליקסון. כן תחזיק הדסה את הרוקח והמרפאה. רפוי עינים עד גיל ט"ו שנים ניתן על חשבון הועד לכל הזקוקים לכך חנם אין כסף. על ידי כן נתמעטו מקרי הגרענת במדה ניכרת.

גם לאחר שסלקה „הדסה" ידה מן השרות הרפואי במושבה נשאר ד"ר מ. זליקסון במקומו ושמש רופא עד שנת 1937. מצב הבריאות הולך וטוב משנה לשנה. נתחלפו הרופאים זה אחר זה, ד"ר כהן, ד"ר נורמן וד"ר קופיקה. מיום 1 אוגוסט 1928 כהן כרופא המושבה ד"ר מ. זליקסון, שעמד על משמרתו במסירות עד יום מותו בשנת 1937. מאז מכהן כרופא המושבה ד"ר נ. פלזנבך. ומלבדו מכהנים כרופאים במושבה עוד שנים: ד"ר ה. בער, מעולי גרמניה, וד"ר א. רפפורט. הגב' פ. זליקסון ממלאה את תפקידה במעבדתה הבקטריאולוגית מאז שנת 1928. על משמרתו בבית המרקחת עומד זה שלשים שנה ומעלה הרוקח יוסף משה ברונר.

בסקירה שהניח המנוח ד"ר זליקסון מן השנים 1928—1932, הוא אומר, כי „מצב הבריאות במושבה ובנותיה (בת־שלמה ומאיר־שפיה) בכלל, טוב. סיבת הקדחת בשנת 1929 היתה העמקת נחל הזרקה בכברה. על הפסקת האפידמיה של המלריה במושבה חייבים תודה ליבוש בצות כברה". בסקירה הנזכרת הוא מציין, שרוב הבאים אל הקליניקה במושבה הם הערבים יושבי הכפרים השכנים. לסוף מציינת הסקירה, כי המושבה, לפי אקלימה — הגובה מעל לפני הים (180 מטר), כמות הגשמים, עושים אותה למקום הבראה ממדרגה ראשונה.

בשנת תרצ"ב — 1932 הגיעה זכרון־יעקב לשנת יובלה, יובל החמשים. אותה שנה ציינה המושבה מאורע זה בצנעה, על־ידי השתתפות בתערוכת האביב בתל־אביב, בפנה מיוחדת בביתן המושבות. פה הציגה תוצרת עשירה ורבת־פנים של כל מיני תבואה, שמן, זיתים, ויין. תמונות היסטוריות הבליטו את התפתחות המושבה ודרגות בניניה. פנת זכרון־יעקב עשתה רושם על כל המבקרים בה. מושבה זו נתבלטה כיחידה במושבות השומרת אמונים לשדה הפלחה, לגפן ולזית.

*

בשנים האחרונות כהנו בועד המושבה בני הדור השני. אלה, בחריצותם ובמסירותם, הפריחו את המושבה ותקנו בה הרבה תקנות טובות ומועילות. הספקת המים שוכללה במידה מרובה על־ידי תיקון הבריכות הישנות, בנין בריכה חדשה,— בית קיבול של 300 מטרים מעוקבים, — הרחבת רשת הצנורות ושכלולם, חשמול מכון המים, וכיוצא באלה. בכחו ושקידתו של הועד נסללו רחובות המושבה וצופו

אספלט, כמוהם נסללו גם כבישי הבינים, וכן הכביש המקשר את המושבה עם כביש חיפה — תל־אביב. בשנת 1934 הוכנס זרם החשמל למושבה. ובכל שאר העניינים, כגון במשא ומתן עם המוסדות ועם השלטונות, ניכרת לברכה ידו של הועד. חמש שנים כהן כיושב־ראש אשר בונשטין, והרבה שקד להרבות שיפורים ושכלולים, ואף אמנם הצליח. משנת 1936 מכהן כיושב־ראש אבא שכטר, והוא פעיל ונמרץ, לא ייעף ולא ייגע. והוא גם ממלא כהונת המוכתר, האישיות המוכרת בפני השלטונות.

ויזכרו לטובה גם אלה המקדישים הרבה מזמנם בעבודתם כחברי הועד, הלא הם: אברהם וכסלר, שלום ברונשטין, יעקב אפשטין, אפרים רוזנפלד, שלום דוד מזרחי, יהודה קרניאל, משה שצמן, יהושע טויבש, דוד יוסף צאירי ויעקב תמשיס.

ולברכה יזכר יעקב שלום צאירי, המשמש את ועד המושבה כשלשים שנה, באמונה ובמסירות למופת. איש זה, בעל מדות תרומיות ובינה יתרה, דוגמא נאה הוא של ציר נאמן לשולחיו. הוא לוקח חלק חשוב בכל ענפי המשק והעבודה של המוסד. אהוב ומכובד על הצבור עקב הליכותיו הישרות עם אלוהים ואדם, בן תורה, שומר מצוה ומצניע לכת.

הועד החקלאי, המפקח על ענייניהם המיוחדים, המקצועיים והכלכליים, של החקלאים, שיש לו משרד מיוחד משלו, הגדיל לעשות בעניני שמירת השדות והרכוש החקלאי, בטיפוח ענף הגפן ובפקוח על צרכיהם של החקלאים. הוא גם המנצח על מעשה הבציר, עצירת השמן וכו'. לחקלאים, מלבד היקבים הגדולים לתעשית היין, גם טחנה לטחינת קמח וגם בית־בד לעצירת השמן.

לכורמים מועצה נבחרת משלהם, מספר חבריה ארבעה.

במושבה כמה וכמה מוסדות, ארגונים והסתדרויות: הכנסת־אורחים, חברה־קדישא, סניף ויצ"ו, המאחד את נשי המושבה, ופעולתן ניכרת גם בעניינים מקצועיים, כגון קורסים לאפיה ולבשול, לתפירה ולרקמה וכו'. סניף „המכבי" מונה למעלה ממאה חברים. לשכת בני ברית מונה כעשרים ושמונה חברים. מרובים המוסדות המסונפים לועד המושבה, כגון הלשכה לעזרה סוציאלית, הליגה למלחמה בשחפת, הזנת הילד, ועדת התרבות, ועדת הבטחון, וכו'. אך לציון מיוחד ראויה חברה־קדישא, שחבריה שוקדים לשפר את בית העלמין, וגדול חסדם עם המתים.

בשנים האחרונות עזבו אכרי מאיר־שפיה המעטים את מקומם וקבעו מושבם בזכרון־יעקב. מאפס תקוה להרחיב את גבולותיה ולהגדיל את מספר תושביה. נמצאה מאיר־שפיה זקוקה ממילא לזכרון־יעקב וקשורה בה לכל צרכיה. מספר אכריה ירד משמונה־עשר עד חמשה. תחת זה הלך ורחב מעון הילדים, והרי הוא כפר קטן ונחמד למאות ילדים עושים ויוצרים.

גם בת־שלמה לא גדלה במספר אכריה אלא מעט. מצבה הכלכלי טוב ומבוסס, וברוב הענינים היא עומדת ברשות עצמה. עיקר קיומה על הגפן, ואכריה חברים הם לאגודת הכורמים. ואמנם זו יש לה תקוה טובה לימים יבואו, לאחר שתגיע חברת פיק"א לידי סדור מוחלט בענין האדמה שנקנתה על־ידה בסביבות בת־שלמה.

התפתחות השומרון ניכרת ביותר מדרום למושבה. מלבד בנימינה ואחריה פרדס־חנה, אשר קמה כמקשרת בין השומרון הדרומי והצפוני, נוספו ישובים רבים מעם כרכור ועד לחדרה. והנה כל חבל־האדמה כולו, מזכרון־יעקב ועד חדרה — כולו עברי.

בשנים האחרונות השתכן במושבה קבוץ הנוער העובד „אלומות", וחבריו הצעירים התכשרו פה בעבודות השונות של המשק.

מתוך הכרח שהזמן גרמו קמו שני קבוצים בשכנות המושבה: האחד בנזלה, „מעין", קבוץ של חברי „המכבי הצעיר העולה", שקבלו מפיק"א את פרדס נזלה וגם אדמה בכברה. והשני: „המצפן", בתל־צור (אום־אל־עלק), קבוץ של חברי בית"ר, שקבלו את אדמות ההרים הסמוכים, והם מפתחים את משקם בהתמדה, ואם אמנם לאט לאט.

*

הרבה סבלו הראשונים מידי שכניהם. גזל ושוד מעשים בכל יום. אף על פי כן, לא הופר השלום בין אנשי זכרון־יעקב ובני הכפרים השכנים. האנשים היו הולכים ובאים זה אצל זה. בני זכרון למדו מהרה את לשון העם השכן, את מנהגיו ונמוסיו. הדור השני לגאולה למד להכיר את השכן מקרוב וידע גם לבחור דרך עמו, ואמנם תורה היא וצריכה למוד.

בשנים 1920/21; 1929; 1932 — ישבה המושבה בשלוה וכל רע לא אונה לה. בעצם מאורעות 1929 היו ישראל יהודה נידרמן ואלתר גולדשטין הולכים ובאים לכפרים מרוחקים, יושבים עם הזקנים והנכבדים, משוחחים שיחת ידידים, נושאים ונותנים במאורעות השעה, במזימות אנשי רשע, הזורעים און ועול, והם עלולים להיות לרועץ לכולם כאחד.

השכנים אף הם יוצאים ונכנסים במושבה ומוכרים את פרי אדמתם ומעשה־ידיהם כמימים ימימה.

ואולם בעוד המושבה יושבת בשלוה פגע בה האסון מרחוק, וזכרון־יעקב עטתה אבל כבד.

בחברון נרצחו רב המושבה — אברהם הכהן אורליאנסקי, אשתו, בתם וחתנם וילדיהם. לחברון הלך הרב לחוג את נשואי בתו השניה בבית חתנו, מנהל אפ"ק בעיר. בעצם השמחה, והבית מלא אורחים, מהם רבים מתלמידי הישיבה, פרצו שמה הרוצחים ושחטו את כל הנמצאים בבית עד אחד.

מה שאירע בחברון עלול להתארע גם פה וגם שם. שוב אין בטחון.

יסודות השלום, שהיה קים ועומד חמש עשרות שנים כמעט, נתרועעו. אנשי זדון „עושי פוליטיקה", פשטו בארץ והם נוטעים איבה גזעית מצד אחד ושנאה לישוב העברי הציוני מצד שני. הגיעה השעה לעמוד בפרץ.

על פעולה חשובה זו מסופר ב„הארץ" (גליון 3215 מיום 3.3.30):

„— אגודה כפרית חקלאית למען השלום בין תושבי ארץ־ישראל: בהמשך האספה המיסדת של האגודה האמורה, שנתקימה בכפר הסמוך לזכרון־יעקב, לפני כחודש ימים בערך, היתה ביום כ"ח שבט אספה שניה, בחירת ועד האגודה במושבה בנימינה. באספה כללית זו השתתפו באי כוח הכפרים של מחוז חיפה תול־כרם, בית־שאן, ג'ינין, — כמאה איש ערבים, חוץ מבאי כוח המושבות היהודיות: חדרה, זכרון־יעקב, בנימינה, גבעת־עדה, שפיה ובת־שלמה. באספה ישב ראש ה' אמין אפנדי אל חג' מחמוד ממיסדי האגודה הזו. הראשון לנואמים שיך אחמד מכפר עטיל, מחוז טול־כרם, פנה לנאספים בדברים היוצאים מן הלב, ואמר: כולנו בני אדם וחוה, בשעה שהאלהים ברא את העולם לא הבדיל בין הגזעים ולא החשיב את האחד על משנהו. הוא כמו כן צוה על השלום בין בני האדם ובלי הבדל גזע ודת. ולכן עלינו תושבי הארץ, „ווטניה", לחיות יחד בשלוה ובשלום. ורק אז נוכל בכחות משותפים, לבנותה לטובת כולנו; הוא שבח את מטרות האגודה, וקרא לכל הנאספים ברוח של שלום וידידות בין היהודים והמושלמים והנוצרים, ונגשו לבחירות ההנהלה. נבחרו לועד הפועל: לנשיא — ה' סלח אפנדי אל כפרי מעטיל, חפיד אפנדי מעטיל, סלים אפנדי אל עבדול קדר מסוברין, וה' דוד שטרנברג מזכרון־יעקב. יש לציין, כי בשעת הצעת המועמדים לבחירות ההנהלה קם אחד מבאי־הכפר עטיל, ה' חפיד אפנדי (נבחר לועד הפועל) והתנגד למועמדים יהודים להנהלה, בטענה שדבר זה יעשה רושם בחוץ שהאגודה נוסדה לשם פוליטיקה. כל הנאספים מחו נגד הכנסת פוליטיקה על ידו לאספה זו, ואמרו, שאם התאספו יחד מושלימים, נוצרים ויהודים — אין לשלול ממי שהוא את הזכות להבחר לחבר ההנהלה. בטוי נכון ונאה לרוח האספה ותשובה למר חפיד השיב דהוד אפנדי אל חג' סולימן אל הינדי, מכפר טנטורה. הוא גינה את הנואם הקודם על עמדתו, שהוא מכניס רוח של פוליטיקה לאספה ואמר, שאנו חקלאי הסביבה של זכרון־יעקב מכירים היטב את ה' שטרנברג ובטוחים שהוא יכול להביא תועלת רבה לאגודה הזו. והלואי שירבו כמותו ביניבו. אנו התאספנו כאן למען השלום והידידות ואין להביא פירוד ומי שאינו בדעה זו יכול לעזוב את האספה הזאת. הנואם נתקבל במחיאות כפים מצד הנאספים וה' ד. שטרנברג נבחר פה אחד לחבר ההנהלה. לאחר בחירות ההנהלה — נקראו תקנות האגודה לפני כל הנאספים. וכל אחד ואחד הביע את דעתו על השינויים שיש להביא בתקנות. נתקבלה הצעת אחד מהחברים שבדבר מקום המרכז של האגודה תחליט ההנהלה. הנאספים חתמו

כולם על הפרוטוקול של האספה, ואח"כ הצטלמו כולם יחד על הגבעה היפה שעל יד בית הכנסת בבנימינה. יושב־ראש האספה ה' אמין אפנדי אל חג' מחמוד סגר את האספה בנאום חם על האחדות שצריכה לשרור בין כל הגזעים ועל התועלת הרבה שתביא אגודה זו לפלחים לשפור היחסים בין תושבי הארץ והביע את תקותו שגם שאר המחוזות ילכו בעקבותיה של האגודה וייסדו אגודות חקלאיות, שיטפלו רק בהשבחת המצב של הפלח, בלי כל מטרות פוליטיות".

„פגישות שונות נתקימו בין מושבות השומרון והכפרים השכנים. הנסיונות ללבון ולבירור בעיות כלכליות ומשקיות עלו תמיד יפה. הן מועילות לקרב לבבות, להבנה הדדית, לטיפוח יחסי שכנות וכו'. בעתונים סופר על ועידה מענינת בשאלת מסי המעשר, שנתקימה ביזמת ועד המושבה זכרון־יעקב, אשר כבר עורר שאלה זו בתזכיר שהגיש לד"ר דרומון שילס, סגן מיניסטר המושבות, בבקורו במושבה ביום 12.10.30, וגם אז נכחו כל באי־כוח הכפרים הערבים שבמחוז ואף הם תמכו בדרישות תזכיר הועד.

בועידה זו נכחו באי־כוח הכפרים השכנים: סינדיאני, בריקי, קניר, ערערה, ערה, קופר־קרא, ג'בע, סוברין, אם־אל־טפוף, וערב קיסריה. והשתתפו באי־כח המושבות חדרה, גבעת־עדה, שפיה, בת־שלמה, פרדס־חנה, גן־שמואל עתלית וב"כ ועד המושבה וועד החקלאי זכרון־יעקב. נכחו באי־כח חברת פיק"א ה"ה שבתי לוי מחיפה ורפאל כהן מזכרון־יעקב. הועידה נפתחה באולם בית־העם, במעמד המוזמנים והאורחים בשעה 10 לפנה"צ. ה' ישראל יהודה נידרמן יו"ר הועד החקלאי ברך את האורחים והסביר את מטרת הועידה הזאת, והיא — לעבד תזכיר מפורט ולהגישו לממשלה בנידון שאלת המעשר, המכבידה מאד על החקלאים. ה' ישראל לרנר יו"ר ועד המושבה ברך את הועידה בשם כל תושבי זכרון־יעקב, והוסיף: מטרה חשובה עומדת לפני הועידה. המצב של החקלאים יורד מיום ליום. ואף שאנו יודעים כי הממשלה מתענינת בשאלה, ואף הרבה תזכירים הגשנו לה — אין אנו פטורים כמחוז חשוב מלהשמיע גם את קולנו ולתמוך בדרישה של כל חקלאי ארצנו. אם ועידה זו תצליח, תהיה זו ראיה כי יש כר נרחב לעבודה משותפת ומועילה לכולנו. יש הרבה שאלות חקלאיות ואינן חקלאיות, המענינות אותנו במדה שוה, וכאשר נסיים בהצלחה שאלה זו, נוכל להמשיך את עבודתנו גם בכוון אחר. ועידתנו זו הנה רק התחלה לפגישות ידידותיות אחרות.

ה' סעיד אל חליל משבח את היזמה שהראה ועד המושבה זכרון־יעקב, והוא מזכיר את ההסכמה הכללית ששררה בנידון זה בשעת הפגישה עם ד"ר שילס.

בהתיעצות נבחרו לנשיאות ה"ה ישראל לרנר, שיך מוקביל ואמין אל חג'. למזכירים: לעברית — יצחק קושניר, ולערבית — שלמה שבבו.

הועידה מאשרת את סדר היום: א) הפחתת תשלומי המעשר מן השנים 1928, 1929, 1930, ב) שיטה חדשה לתשלומי המעשר בעתיד.

אחרי וכוחים והתיעצויות בין המשתתפים נתקבלו ההחלטות הבאות:

1. הועידה בוחרת ועדה שתפקידה הוא: להפגש עם באי־כח הכפרים הערבים שנעדרו היום ולהשפיע עליהם שישתתפו בועידה השניה שתתכנס בקרוב; לעבד את החומר שיוגש לפניהם ולהכין הצעות והחלטות לאספה השניה; לקבוע את מקום האספה השניה ולקימה בהקדם.

2. נבחרו לחברי הועדה הנ"ל ה"ה: פואד אל מאדי (איגזים), שריף עבדול קדר (ערערה), ערסן אל עבדאללה (סוברין), חג' מרשד אל קסם (סינדיאני), ג'מיל אלנדי (קופר־קרא), קסם אל סעיד (ערה), מחמד אל חמד (קניר), שקיר עסאד אל חדר (כפרין), ישראל יהודה נידרמן (זכרון־יעקב), אהרן סמסונוב (חדרה), יעקב בן־צבי (בנימינה). ה' שבתי לוי מסביר שיש לבוא אל הממשלה בהצעה ממשית, אשר לא תגרע מהכנסותיה, ועם זאת תקל גם על החקלאים. לפי המספרים שבידו ישנם 10 מיליון דונם מעובדים, המכניסים לממשלה ממסי הורקו והמעשר 400.000 לא"י לשנה. הוא מציע שהממשלה תאחד את שני המסים למס אחד ותטילנו לפי מיון של ארבע דרגות: קרקע רגיל, קרקע בינוני, קרקע טוב, קרקע נטוע. המס הזה איננו צריך לעלות ליותר מכך: סוג ראשון — 5 מיל לדונם; סוג שני — שבעה וחצי מיל לדונם; סוג שלישי — 10 מיל לדונם; סוג רביעי (נטיעות) — 40 מיל לדונם. באופן כזה תגבה הממשלה את הכנסתה ותקל את מסי הפלחה.

אהרן סמסונוב מחדרה מציין, שהצעת מר לוי היא מעשית מאד, אבל באספה כאן יקשה לדון בה בפרטות, ולפיכך הוא מציע להסתפק בשמיעת הצעות, מפני השעה המאוחרת, ולהשאיר לועדה שתעיין בכל ההצעות ובתכנן.

שיך אל מוקבל, ג'מיל אלנדי ואחרים מציעים הצעות שונות, ואחרי ויכוחים נמסרו כל ההצעות לועדה שנבחרה, ומבקשים אותה להחיש את עבודתה ולכנס את הועידה השניה ביום ובמקום שתמצא למתאים.

הועידה נסתיימה בשעה חמש לפנות ערב. האורחים הביעו שביעת־רצונם מן הכינוס ומסרו תודה לועד המושבה זכרון־יעקב על היזמה היפה ועל הכנסת־האורחים, ונפרדו מתוך ידידות ושמחה על ההצלחה החשובה שנעשתה.

ואמנם היתה זו ועידה חשובה ומועילה, המסמנת דרכים והמאלפת בצורתה ובגישתה. בלי ספק יש לזקוף הצלחה זו לזכות ועד המושבה זכרון־יעקב, שקנה לו נסיון ובקיאות בארגון כינוסים וועידות בין המושבות והכפרים השכנים.

תורה היא — וצריכה למוד.

*

משנת 1936 נכנסה המושבה לתקופה חדשה, שבה ניתן יתר תוקף לעצמאותה.

שנים רבות דרשה המושבה מאת מחלקת מדידת הקרקעות לסדר את עניני הקרקעות של זכרון־יעקב. אך הממשלה דחתה אותה בטענה, כי טרם התחילו בסידורי קרקעות־הרים. בקיאים בדבר אמרו, כי שנים רבות תחלופנה עד שיסימו את מדידות העמקים והשפלות. אימתי יגיע איפוא תור ההרים של זכרון־יעקב?

והנה בראשית מאורעות 1936 נתפנתה קבוצת מודדים והמחלקה החליטה להעסיקה בינתים בזכרון־יעקב. עבודה זו נגמרה בשנים האחרונות. כל אכר קבל אשור בתוקף החוק על קרקעותיו וכל תושב על ביתו. אלה שעדין חייבים לפיק"א, שעבדו את אדמתם לחברה לפי סכום החוב.

עכשיו חפשי האכר לעשות בתוך שלו כחפצו. ואין חברת פיק"א נכנסת לרשותו אלא ככל שהדבר נוגע לחובה שלה.

פיק"א מוסיפה לגבות את חובותיה מן המושבה לא לפי חשבונות של חוזים וספרים, אלא גם יותר מכן. היא מכרה רכוש צבורי וממנו קבלה הכנסה גדולה, המחזירה לה במדה רבה את הכספים שהושקעו במושבה מאז הוסדה. למעלה מעשרת אלפים לא"י הכניסה החברה מנכסים כגון האמור, ועוד נשאר בידה רכוש גדול.

האכרים משלמים לפיק"א את חובותיהם שנה־שנה, קמעא־קמעא. ולא יארכו הימים וחוב האכרים יסולק במלואו.

אכרי שפיה, כאמור לעיל, עברו לזכרון־יעקב.

אך בת־שלמה אף היא טרם היתה לה הרוחה.

אמנם נחלותיה גם הן נמדדו ונרשמו ע"י מחלקת הקרקעות, אך לבטיה טרם נסתימו ועוד רחוקה ממנה התקוה להיות לישוב המכלכל את צרכיו בכוח עצמו וביום פורענות יוכל לעמוד על נפשו.

עיני בת־שלמה נשואות לימים יבואו.

ד"ר מ. ל ו י ט ה הסוקר את בת־שלמה מאז ועד עתה, כותב על לבטיו של ישוב קטן זה: „כנאמר לעיל נוסדה ב"ש בצורתה הראשונה ע"י אבי הישוב ומרותו נמשכה עד חורבנה הראשון, כאשר בעקב עקירת הכרמים הנגועים בפילוקסרה, היא נהפכה לכפר קטנטן של 7 אכרים. אז מסר הברון את הפקוח על מושבותיו ליק"א (מאירסון), ואחר כך (אחרי מלחמת העולם), לפיק"א עם ה' הנרי פרנק בתור מזכירה הכללי. במשך כל הגלגולים האלה הראה הנדיב הידוע עניין ער ולב אוהד לצרכיה וצרותיה של בת־שלמה. ככה למשל בתחילת הקיץ 1925, כאשר באי־כח מושבות השומרון הוזמנו לבקר אצלו על ספון אניתו „אטמה" במימי טנטורה, פנה הברון לד"ר לויטה ואמר: „עליכם בבת־שלמה לדאוג בין יתר הדברים לפיתוח ענף גידול הבקר והעזים ולנצל ע"י זה את המרעה הטבעי העשיר שבהרי סביבתכם". ימים מספר אחר כך הטריח הזקן הנפלא את עצמו ובא

לבקר את בת־שלמה ביום חמסין קשה. הוא התענין בכל דבר קטן, התפעל מהנוף ושוב פעם עמד על חשיבות גידול בקר וצאן עבור בת־שלמה. כ־3 שבועות לפני פטירתו, כאשר כוחותיו כבר תשו, פנה הוא לאורחו, מנהל היקבים מר י. שפירא, בבקשה־עצה לדאוג לזה שיטעו כרמי־גפנים מזרחה לבת־שלמה. הוא הדגיש אמנם, שכרגע תקציבו הארץ־ישראלי מיועד לתפקידים אחרים, אבל היות וע"י המטעים הנ"ל ישנה אפשרות להגדיל את בת־שלמה, רצוי מאד שמר שפירא ימצא לע"ע מקור כסף מתאים. אנשי בת־שלמה רואים בדבריו אלה של הברון כאילו שירת הברבור וענין הגדלתה אינו יורד אצלם מהפרק. לדאבונם לא מצאו משאלותיה של בת־שלמה אוזן קשבת במדה מספקת אצל מנהלי ה„פיק"א". איש סודו של הברון, האהוב עליו על יושרו ואופיו ההגון, מר הנרי פרנק, לא פעם הביע את פקפוקיו בנוגע לעתידה של בת־שלמה. מפני זה היה בו ביחס לכל התקציבים וההלואות, המיועדים לבת־שלמה, יותר אופי של תמיכה ולא זה של קונסטרוקציה. בשנת 1911 למשל, אחרי בקורו בבת־שלמה, אמר מר פרנק לד"ר יפה: „בקרתי היום בבת־שלמה ויצאתי משם מדוכא ובלב שבור. אני חושש שהקרדיטים שלנו לב"ש, שנצטרך לתת עוד הרבה שנים, לא ישאו פרי. אני גם סבור שהמשפחה הצעירה של האידיאליסטן ד"ר לויטה על רהיטיה הנאים, הפסנתר וכו' בעל כרחה תנדוד אחרי זמן מה למקום אחר, כגון למשל, תל־אביב החדשה, שבה החיים הם קלים בערך וגם הפרנסה מצויה יותר". גם בשנים הבאות ואף זמן קצר לפני מותו, כאשר עסקני ב"ש דברו על לבו שמכל הבחינות יש להגדיל את ב"ש, היה עונה מר פרנק: הראו קודם שאתם יכולים להתקיים ואז יבואו אחרים בלי שה„פיק"א" תדאג לזה. בימי חייו האחרונים היתה דעתו שבלי מי־השקאה מספיקים אין כל אפשרות לגשת להרחבת ב"ש, אבל את החפוש אחרי מקורות המים היתה הנהלת ה„פיק"א" דוחה מפעם לפעם. שנות המאורעות הבליטו באופן נמרץ שביהוד שאלת הבטחון בבת־שלמה היא בכל רע. מצבה הטופוגרפי דרש הגנה ושמירה מעולה ומרובה, הן במושבה גופה והן בשדה, בכרם ובמרעה. וכוחותיה של בת־שלמה עצמה, המאורגנים למופת ע"י העסקן המקומי הא' נ. סימקין, לא יכלו לספק אפילו את עיקר הדרישות. לעזרת מגיניה, אמיצי הלב, באה בראשונה ה„פיק"א", שהמציאה לה דרך הסוכנות כמה גפירים. בקץ 1938 שלחה התאחדות האכרים שומרים־מתנדבים מבין צעירי רחובות וראשון־לציון — קבוצה של 14 איש — ולבסוף, כאשר התחיל לפעול כופר־הישוב, קבלה ב"ש עזרה ממשית גם ממנו. למרות ערותם הרבה של השומרים ולמרות זה שסודרה בבת־שלמה עבודה בשדה ובכרם בצורה קולקטיבית, עקרו הכנופיות באדמות חרבת־חסן קרוב ל־20.000 גפנים צעירות, שרפו כמה חלקות קמה, שדדו 49 גולגלות בקר, שהן חצי העדר, פצעו בזמן חריש צעיר בן־המקום, הרגו סוס ופצעו קשה פרדה.

„העובדות המעציבות האלה, כמו כן שנות הסבל הרבות, העמיקו את הכרתם

הכפר בת־שלמה

הכפר מאיר־שפיה

הפנימית של בני בת־שלמה שאין להם קיום בעתיד, אם לא ירחיבו ויגדילו את כפרם באופן ניכר. בקשר עם זה עשו צעד נועז בזמן הסיום של מדידת הקרקעות ע״י הלנד־סטלמנט בשנת 1940. באיניציאטיבה של מר נ. סימקין מסרה בת־שלמה על כל אכריה הצהרה להנהלת ה„פיק״א״, האומרת, שבני בת־שלמה לא יגשו לרשום הקרקעות על שמם ולא יחתמו על החוזים עם „פיק״א כל זמן שבת־שלמה לא תורחב ולא תגדל די צרכה. מצדם, חקלאי בת־שלמה מוכנים למסור לשם זה חלק מהקרקעות, שבהן החזיקו עד עתה. על ה„פיק״א״ להתקין השקאה ולרכז את האדמות הריזרביות, הנמצאות חלקות חלקות בין האדמות של הכפרים הערבים הסמוכים. מנהל ה„פיק״א״ בארץ־ישראל, מר וולפסון, שקבל את ההצהרה, הבטיח לתמוך בכל לבו במשאלה זו של בת־שלמה והנהלת הסטלמנט הוסיפה מצדה בכתב שאין לפקפק שה„פיק״א״ תוציא אל הפועל את דרישתה ובקשתה הצודקת של בת־שלמה״.

וזה לשון ההצהרה שנחתמה ע״י אכרי בת־שלמה ביום 16 ביולי 1940:

„הואיל ולרגל מדידות הסטלמנט בכפרנו פנתה אלינו פיק״א בתביעה לסדור החוזים, הרי אנו, אכרי כפר בת־שלמה, מצהירים, כי אין באפשרותנו להענות לתביעות פיק״א מפני הסבות דלקמן:

„א) לאור המציאות הכלכלית — אי־יכולת להחזיק בשרותים הצבוריים, תנאי החנוך של ילדינו ותנאי הבטחון — אין זכות קיום לנקודה בת 13 משפחות בלבד.

„ב) חתימת החוזים איננה מוצדקת מפאת המצב הכלכלי של המושבה, וע״י החתימה אנו דנים לשלילה למפרע את כל הסיכויים להרחבת המושבה להיקף בן מדות, לפחות 50 משפחות, המאפשר החזקת השרותים הצבוריים.

„ג) בשביל הרחבת המושבה יש צורך תכוף למצוא מים בכמות הדרושה (הסכויים קיימים), ריכוז הקרקעות הקנויות, רכישת קרקעות נוספות בסביבת המושבה והחזרת חלק מאדמות האכרים.

„ע״כ באו אכרי בת־שלמה לידי מסקנה, שאם ברצונם בלב שלם לדאוג להרחבת המושבה, אין הם רשאים לרשום את הקרקע על שמם נגד משכנתא; שתהיה אפשרות לנבחרי המושבה, יחד עם פיק״א, למצוא תכנית מתאימה בשביל 50 אכרים לפחות, כמובן בהתחשב עם האכרים הנמצאים כבר במקום.

„האכרים הח״מ מצהירים שיש לגשת מיד לתכון התכנית בגבולות החקירה והסטטיסטיקה, מובן מאליו שאחרי החקירה הנ״ל תעובד תכנית בהשתתפות האכרים שתוגש להחלטת מועצת ה„פיק״א״, והח״מ מסכימים מעכשיו לחתום על החוזים בהתאם למצב שיתהוה אחרי הוצאת התכנית לפועל״.

פנה קטנה היא בת־שלמה, פנה יפה ובודדה, מסותרת בין ההרים, הרחק מכל ישוב, שוקדת ועמלה, ומייחלת ליומה — ליום גאולתה.

בפנה קטנה זו שוכנים רק שלשה־עשר אכרים: שני בניו של ליב איזנשטין יעקב ועמנואל, זליג שורצמן, ד״ר מ. לויטה, שני בניו של ח. ל. הורנשטין זכריה ואלימלך, ליב נובוסלסקי, צבי בחור, משה סירקום, יצחק גרינברג, נחום סימקין, אברהם לייבמן, והצעיר שבאכרים — קריוולט.

ועל שלוש־עשרה המשפחות האלה רובץ כל העול של צרכי ציבור. התקציב השנתי עולה עד 400 לא״י, שרובו בא ממס מישרים, המשתלם על־ידי האכרים לפי הכנסת המשק.

אכן אדמת ארץ־ישראל לא תוביש. ואדמת זכרון־יעקב, בה דבק אבי הישוב, שנתן לה את אונו והונו — לא הובישה גם היא. ברבות השנים החזירה פי כמה וכמה!

בשנים האחרונות הפסיקה פיק״א לחלוטין את תמיכתה לחנוך ולשרות הרפואי במושבה, ומאז נושאת המושבה בעול הוצאותיה בעצמה, וכך יפה לה. אדונים לעצמם.

*

ביום שבת, כ״ד חשון תרצ״ה, הגיעה למושבה השמועה, כי נסתלק הברון אדמונד דה־רוטשילד. הארץ עטתה אבל. סמוך לתשעים היה האיש. בכל ערי הארץ, בכל הישובים ובכל המוסדות קראו מספד מר. למחרת, ביום הראשון, ערכה המושבה אזכרה רבת עם, שאספה אליה את באי־כוחם של כל הישובים, הקהלות, הערים והמוסדות בארץ.

ומאז, מדי שנה בשנה, ביום הזכרון, מכנסת המושבה בבית־הכנסת הגדול, בו היה נוהג לבוא מדי בקרו במושבה, לשאת דברו אל הקהל, אספת־עם רבה לכבודו ולזכרו של הנדיב ביהודה, אשר לא קם כמוהו לעמנו מיום גלות ישראל מעל אדמתו.

הרבה דברי הספד נאמרו ונכתבו על המנוח הגדול, אך מיוחד במינו הוא הספדו של יעקב שפירא, אשר הכיר וידע את האיש מתוך מגע ומשא אישי עמו. ואלה דבריו:

„— — הברון לא היה רק יהודי גדול בעל רגש. נשמה גדולה היתה בו, נשמה של משורר ואמן גדול. כאשר ראה בפעם הראשונה מפסגות זכרון־יעקב את זיו השמש טובל בים התכלת, כאשר ראה את יפה הנוף של שומרון העתיקה, נעו נימי לבבות ודמעות זלגו מעיניו. המשורר שבו, היתה לו פה ההתרגשות הראשונה בארץ־ישראל, ואת ההתרגשות הזאת שמר עד יום מותו. אצלו ההרגשה לא היתה צל עובר, כי אם הולידה בקרבו פעולה כבירה. — — לוא שאלו אותי הייתי אומר פשוט: כי הברון אדמונד די רוטשילד היה אחד מיחידי הדור, שההשגחה חוננת בהם את העמים, כדי ליצור על ידם את ההיסטוריה. אמונה ונבואה הזדווגו אצל הברון, מעוף של נשר היה לו בדברים גדולים, ובאלה היתרונות יכול היה לגשת

לבנין ארץ־ישראל, גם אז לפני חמשים שנה, כאשר הדבר היה עוד בעיני רבים כצחוק ילדים. — — ידע אז הברון כי רק ע ב ו ד ת א ד מ ה, עבודה מיגעת ופוריה, יכולה להפוך אותנו לעם ככל העמים; אבל, כדי שהיהודי יכה שרשים בקרקע, רק ארץ־ישראל יכולה היתה להיות גורם להפלא הזה. רק עם שרשיו ההיסטוריים יכול היה העם היהודי להשתרש בקרקע. זהו הטעם, כי דלתות הברון נפתחו כל כך מהר והחלוצים הראשונים מצאו שותף לעבודתם ולאידיאל שלהם. — — אין בדעתי להיות פה ההיסטוריון של מפעל הברון בארץ. רציתי רק להזכיר את זכרו פה, זכרו היקר לכולנו. יבוא יום ושערי הארכיון יפתחו לפני סופר הימים. אז ירשום הסופר ההוא את תולדות היהודי הגדול האחרון בימינו. — — אין עוד יהודי גדול כהברון, מוכן לקרבנות, מזוין באהבה וסבלנות ושהשכינה שרויה אצלו. — — זכר הברון ישמר בישראל לעדי־עד".

וצוואה הניח אחריו המנוח, בה יבקש להעלות את עצמותיו ואת עצמות רעיתו לארץ בחירת נפשו ולהביאן לקבורה באדמת ההרים של זכרון־יעקב. מדרום למושבה, למעלה מכפר תל־צור, נבחרה נחלת־עולם להם, 100 דונמים מדתה. שם ינטע גן גדול, ובו יבנה מוזילאום למנוחתם. וכבר נסלל גם כביש אל המקום ההוא, אך בין כה וכה פרצה המלחמה השניה.

ברית עולם כרת האיש עם זכרון־יעקב ואדמתה.

*

מאורעות תרצ"ו — תרצ"ט השאירו במושבה וסביבתה עקבות דם ואש. מעשי ההרס והחבלה ניכרים עוד פה ופה, ובנים יקרים, צעירים וזקנים, נפלו חללים על קידוש השם.

חמשים ושמונה שנים ישבה המושבה בשלום עם שכניה וטפחה מנהגי שכנות למופת, ופתאם, כמו ביד נעלמה, נמחו כל אלה ללא סימן וזכר. עם השביתה הידועה, שהקיפה את כל הישוב הערבי בארץ, נעלמו השכנים מן המושבה עד אחד. השמועות הראשונות שהגיעו מן הכפרים ספרו, כי יד הטירור תקיפה בכל המקום מסביב והיא מאימת על כל ערבי אשר יהין ללכת אל המושבות העבריות בסביבה, אשר יעבוד אצל היהודים או יעשה עמם מסחר וקנין, ובכלל נאסר על הערבים אסור חמור לבוא בדברים עם יהודים.

אנשי המושבה ידעו מן המתרחש בין השכנים. ידוע ידעו, כי „אורחים" רחוקים וקרובים התחילו מבקרים לעתים תכופות בכפרם, אוספים אספות ומבטיחים „מלכות", לאמר, כי הנה קרוב היום והישוב היהודי ימחה מעל פני אדמת הארץ, ואדוניה יהיו הערבים. בכפרים רבים כבר „חלקו" את השלל...

אימת הכנופיות נפלה גם על הערבים, וכבר פרצו תגרות ונפלו חללים ביניהם לבין עצמם. מי שקם בפני הכנופיות, שלם בנפשו. בכברה, בין יושבי הזור, פרעו הכנופיות לילה אחד פרעות ממש: שדדו, גזלו וגם רצחו.

אלמנה אחת, שהיו לה בצרורה לירות אחדות, שדדון ממנה, והניחוה בלי מזון סעודה אחת לילדיה הקטנים.

כזאת קרה לילה אחד בפראדיס. בכפר זה גרים ערבים רבים שעבדו מילדותם אצל אנשי המושבה, אכלו מפתם והיו מסורים להם בכל לבם. אלה מאנו לתת ידם לטירור, אף לא לסייע לו בכסף. כיון שכך, הרי הם „אויבי העם", „סהיונין" („ציונים") — וכנופיה שהגיעה אליהם עשתה בהם שפטים. מי שבקש להמלט מיד הרוצחים שלם כופר נפשו ופדה את חייו.

אולם עיקר הסכנה, כפי שנודע לצעירי המושבה מפי המחנה השני, עלולה היתה לבוא מן המזרח: סינדיאני ובריקי. שני כפרים אלה, הראשון גדול ומאוכלס, והשני קטן ויושביו מועטים, התארגנו לשם פעולות גדולות בכל הסביבה העברית המקיפה אותם: גבעת־עדה, בנימינה, זכרון־יעקב, שפיה ובת־שלמה. בין „השבב" שם, ידועים בשמותם, פעל הטירור גדולות: להם נכונו „ימי זוהר", והנה התחילו פעולות במחתרת, בלילות חשכה ומן המארב.

גל של חבלות הציף לילה לילה את השדות ואת הכרמים. פה הציתו קמה ושם עקרו גפנים וחבלו בפרדסים, במכוני המים וברכוש אחר. ערב אחד הצליחו להגיע אל הערמה הראשונה בגורן המושבה, גדיש שעורים של אכר אחד, ולשלוח בה אש. האש אחזה בערמה מכל צדדיה וכל אנשי המושבה עמלו להרחיק את הסכנה מן הגדיש האחר.

בלילות בלילות עולה עמל שגה, יגיעם של האכרים, בלהבות. יריות פולחות את הדממה.

אנשי המושבה עומדים על המשמר, נכונים לקדם את פני הרעה. והידיעות מכל פנות הארץ מסעירות.

הקצרה יד הממשלה לעקור את הרע משרשו, או שלא השכילה לבער את הנגע — אם כה ואם כה והשכנים החליטו כי: „אתם הממשלה ודם היהודים ורכושם מותרים"...

הדרכים היו בחזקת סכנה. בכל מקום נטמנו מוקשים. אורבים הסתתרו בין שיחים וסלעים וירו בעוברים ושבים מן המארב.

שלטון הכנופיות הרים ראש.

*

הכרוניקה של המאורעות ציינה רשימה ארוכה של מעשי חבלה, הרס ורצח. בטנטורה פרצו המחבלים למכון השיך לבונשטין והרסו את המניע; בשדות בריקי שלחו אש בגדיש; בכרמי בת־שלמה נעקרו אלפי שיחי־גפנים צעירים וגם בני ארבע וחמש שנים; בכרם נידרמן בבית־תתא עקרו וחבלו בגפנים ובזיתים; לילה לילה עולות להבות האש מעבר בנימינה, גבעת־עדה, שפיה, בת־שלמה ועתלית;

ברון ג׳ימס רוטשילד

הנרי פרנק

בכרם ויספיש, באדמת נזלה־טנטורה, נעקרו למעלה מאלפיים שיחי גפנים; בכרמי הענבים בבריקי תקפו לילה לילה את השומרים בכרמים; לילה אחד הרגישו השומרים בצללי אנשים שמנסים להתקרב אל בתי המושבה — והניסום באש רובים; אור ליום 29.6.36 הרגיש השומר שלום שמואלביץ באחד הכרמים בבריקי בערבים שהולכים וקרבים אל סוכתו. טרם הספיק לכונן רובהו ירו בו חמש יריות ופצעוהו שלשה פצעים. במושבה הוגשה לו עזרה ראשונה. בבקר הובל לבית־החולים „הדסה" בחיפה, ומקץ ימים אחדים מת. הובא לקבורה בבית־העלמין בזכרון־יעקב.

הצתות, חבלות, יריות מן המארב — והמשטרה חוקרת. ובכל המקרים לא הובאו האשמים לדין.

מאורעות גבעת־עדה מסעירים את הדם.

האכר משפיה נחום ויספיש, שהיה רוכב על פרדתו בבקר השכם, יום יום, לכפר פראדיס, לקנות חלב לתעשית גבינה, מצא את מותו בבקר אחד במחצית הדרך, במקום שם ארבו לו הרוצחים. אנשי המושבה שמהרו לעזרתו מצאו את גופתו מוטלת על אם הדרך נקובה ככברה.

אחד השומרים בכרמי בריקי, צבי שיבר, נפצע פצע מות.

בדרכם לעבודה בבקר יצאו כמה פועלים בלוית משמר נוטרים. מן המארב ניתך עליהם מטר יריות. הפועל דב בן־יוסף, בחור צעיר ובריא, נפצע פצעי מות, וכן נפצעו הנוטרים יהושע דהן ואחרים.

במכונית־משא, בדרך לעבודתם בכביש בין זכרון־יעקב ובת־שלמה, התפוצץ מוקש שהוטמן בדרך, והפועלים יוסף חלמר, נתן בלאו ועוד, נפצעו פצעים קשים, ולאחדים נגרם זעזוע מוח. יום אחד הותקפה ביריות מכונית הפועלים והנוטרים. אחדים נפצעו, ביניהם הנוטר מאיר מזרחי.

בני המושבה הקיפו בשרשרת את הסביבה, ובתגרה עם הרוצחים פצעו כמה מביניהם.

מאיר ליזורוביץ, פועל שהיה עובד בבנימינה וחוזר ערב ערב ברגל לזכרון־יעקב, מצא את מותו לרגלי הר המושבה. האורבים רצחוהו בקרדום.

הובאו כלבי גישוש, והמשטרה חוקרת...

והרוצחים מתהלכים חפשים לנפשם.

שמעון צ'ורקי, שומר אדמות בורג', נעלם. אחרי חפושים רבים נודע, כי נרצח מן המארב, סוסתו נשדדה ממנו, גופתו נקברה בחולות ולא נמצאה ולא הובאה לקבר ישראל עד היום הזה.

וגדול היה האבל במושבה בהרצח אחד מבחירי בניה, מנשה ברונשטין, איש „נילי", בנסעו באוטובוס מהדר הכרמל לחיפה פגע בו כדור, שנורה מן המארב מאחד הבתים. אחד־עשר יום התהפך על משכבו עד שהשיב נשמתו.

*

המושבה עמדה על המשמר כמיטב יכולתה, הגישה את עזרתה לישובים הסמוכים ככל אשר נדרשה. אנשיה יצאו לשמור לילה לילה, נכונים להדוף כל אויב ומתנקש.

שמועות היו מגיעות תמיד לאנשי המקום, וכמעט תמיד ידעו את דבר האספות בכפרים של הסביבה, וכל אשר דובר בהן. הם ידעו יהכירו בשמותם את ראשי הכנופיות ומארגני הטירור במחתרת ומן המארב. בגלל המאורעות קמה אחדות למופת ובציר העגבים שנה אחת נעשה בקומונה, מתוך כונה לבצור גושים גושים ובשמירה מאורגנת, כדי שלא להפקיר את הבוצרים קבוצות בודדות ובכרמים מבודדים.

בכמה מקרים הגישו רבים מאנשי המושבה ומוסדותיה עזרה רבה לשלטונות. בתגרה אחת עם כנופיה גדולה, שמצאה לה מקלט בכפר השכן בריקי, הלכו עם הצבא כמה מבני המושבה: יעקב אפשטין, צבי ליבוביץ, וגדליה קרופיק, ועמדו שכם אחד עם הצבא בתגרה קשה עם הכנופיה. היה זה ליל שמורים, וכל אנשי המושבה נכונים להחיש עזרה.

הגיעו למושבה ימים קשים ומרים. מעתה אין אדם בן־חורין לצאת אל שדהו לעבודה, ושדות המושבה ברובם מרוחקים ומפוזרים בין ההרים. אין אנשים כדי צורך המשמרות ואין נשק במדה מספקת כדי להגן על הסביבה. והשקאת הפרדסים מה תהא עליה? ומה יהיה על הבציר? ועבודת הקציר איך תעשה, ומי יאסוף את התבואה מן השדה?

העינים נשואות לעזרה. עסקני המושבה מנדדים שינה מעיניהם, יושבים ומתיעצים, קוראים מן המצר — ועזרה אין. ואז נזכרים שמות שלשה אנשים היושבים בבירה האנגלית, שהמושבה יקרה להם, והם רק הם היכולים להושיע, להחיש עזרה של ממש, כדי להגן על הנפש, לשמור על הרכוש ולהציל את היבול: האחד — נשיא פיק"א, והוא חבר הפרלמנט הבריטי, הברון ג'ימס רוטשילד; השני — פרנק סמיט, אחד מחסידי אומות העולם, מי שהיה חבר הפרלמנט הבריטי, כאשר יסופר בו עוד; והשלישי — בן המושבה אלכסנדר אהרנסון, אשר לא יחת מפני כל, ובלבד שיחיש ישע ופדות למושבתו, לאמו־הורתו.

ג'ימס רוטשילד, שנאומו בפרלמנט נתפרסם בעתונים, הביע בתוקף־עוז את תביעות הישוב העברי: הוא נתגלה בכל שעור קומתו בדבריו הגלויים והנמרצים, שמתוכם עולה באזנינו קול החרדה הגדולה לישוב.

את פרנק סמיט הכירו כל אנשי המושבה, מקטן ועד גדול, והכל זכרו אותו מימי בקורו בארץ. עשרות שנים היה ידידו של אלכסנדר אהרנסון, ובשנת 1935 בקר במושבה על פי הזמנתו ובביתו גם נתארח זמן ארוך למדי. שנים רבות היה ציר הפרלמנט ויצג את מחוז מכרות־הפחם „נוֹנאיטוֹן", והכורים אהבוהו והעריציהו,

כי על כן היה להם לאב ולפטרון. הוא היה גם מזכירו של קור הרדי, הידוע בשם „אבי מפלגת הפועלים". פרנק סמיט היה איש בעל מדות תרומיות ונפש יפה. ובימי בקורו במושבה התחבב על הכל: הוא בקר בבית־הספר ובחן את הילדים בלשון האנגלית; היה נכנס בשיחת רעים מתוך חבת־נפש עם כל אדם שנזדמן לפניו בדרכו; השתתף בועידת הקואופרציה האשראית בארץ־ישראל שנת־קימה אותו זמן בזכרון־יעקב, נשא נאום לועידה בשם הקואופרציה האשראית באנגליה, ודבריו נאים ונעימים, ספוגים הומור נפלא זה שנתיחד לו. רק מעטים ידעו, כי בשבתו בארץ נתן דעתו על ענין סלילת הכביש הראשי חיפה—תל־אביב („כביש השלום")אף קרב לדבר את ידידיו באנגליה על ידי טלגרמות שהיה שולח אליהם לעתים תכופות. הלורד סניל פנה בדרישה בענין זה, ובדבר שאלת המועצה המחוקקת ציין, כי ידידו המבקר עכשיו בארץ, והמכיר את פני הדברים, מוצא, כי עדין לא הגיע הזמן למועצה כזאת. הדברים נתפרסמו בעתונות הארץ, גם ה„פלסטין פוסט" פרסם אותם, בלי שידעו את המקור של לורד סניל — הלא הוא פרנק סמיט.

ואלכסנדר אהרנסון, הוא שעומד למגן למושבה, אם מקרוב ואם מרחוק, בין רואה ונראה בין רואה ואינו נראה — גם את פעולותיו הרבות והחשובות רק מעטים היודעים. ידידו ומקורבו דוד שטרנברג, אחד מעסקני הבטחון החרוצים במושבה, שולח אליו שבוע שבוע הרצאת דברים על המתרחש. והדברים מגיעים בדואר המהיר אל המשרדים הרשמיים של הממשלה, ועמם הצעות מנומקות בדבר מעשים דחופים לשם החזרת הבטחון לנפש ולרכוש, והדברים מובאים לפני וזרת המלחמה ולמשרד המושבות.

שלשה אישים אלו נזכרו עסקני המושבה בימים המרים, ימי יאוש, ואליהם הריצו טלגרמות תכופות.

לפרנק סמיט:

„המושבה, אשר היה לה הכבוד לארחך במשך חדשיים, שרויה עכשיו בסכנה גדולה. שכנינו, אשר ישבו עמנו בשלום כל השנים, ואשר נהנו מאתנו הנאה חמרית ורוחנית, מוסתים ע"י תועמלנים רעים להחריב ולהשמיד את רכושנו ופרי עמלנו אשר יצרנו במשך שני דורות. אין כל בטחון לחיים ולרכוש ואנו הולכים ונעשים הפקר לפני אנשים שאינם יודעים רסן ליצריהם. אנא עשה את כל אשר בידך כדי להביא את שועתנו לפני המשרדים הרשמיים כדי להבטיח את חיינו ורכושנו. בכבוד ויקר, הועד".

טלגרמות בנוסח דומה לזו נשלחו גם אל ג'ימס רוטשילד ואל אלכסנדר אהרנסון.

פרנק סמיט משיב לאמר: „זה עתה נתקבלה טלגרמה מאת הועד. אנשי עושה מיד את הנחוץ כדי להודיע על מצב הענינים למזכיר המדינה. הודיעוני בתמידות

על מעשי פשע או איומים. היו בטוחים ברצוני הטוב לעמוד לכם לעזרה. בדרישת שלום מקרב לב".

ועד המושבה משיב לפרנק סמיט בטלגרמה לאמר:

„הטלגרמה שלך נתקבלה. תודה על תשומת הלב. המצב מחמיר. אמש, בשעה מוקדמת, הובערה ערמת שעורים בגורן המושבה. החבלה ברכוש גוברת והולכת. השכנים מאיימים גם על חיינו. מודאגים מאד. שלום, הועד".

ופרנק סמיט לא אחר גם לעשות: הוא התראה עם מיניסטר המושבות בימים ההם תומס, ואח"כ עם אורמסבי גור, ערך על ידי ידידיו שאלות בבית הנבחרים, וגם בעתונים נתפרסמה אחר כך שאלת אחד הצירים, שתבע בירורים בדבר כל המתרחש בזכרון־יעקב וסביבתה.

והנה טלגרמה, שנשלחה מלונדון ביום 14.5.36:

„אהרנסון זכרון־יעקב. הודע נא לועד המושבה, כי הועלתה השאלה בבית הנבחרים בדבר המצב החמור בזכרון־יעקב. מזכיר המדינה השיב: „בימים האחרונים הגבירו את כחות הצבא, ואפשר לסמוך על הנציב העליון שישתמש בכל האמצעים האפשריים כדי להגן על החיים והרכוש". הרשות, לכן, לז"י, לדרוש מאת הנציב העליון להמציא הוכחה מיד על כח מגן. הנני מקוה לשמוע כי המצב הולך וטוב. פרנק סמיט".

ובהעדר האח עומדת בפרץ האחות, בהשיבה לידיד מסור זה, לאמר:

„כל הלבבות מופנים אליך מתוך הוקרה רבה על מסירותך ופעולתך בענין בטחוננו כאח. עוד הפורענות שלטת ומוסיפים להבעיר את השדות בסביבה. מסיתים המרעילים את הרוחות, משוטטים לעין כל בכפרים. כלנו שולחים את ברכות אהבתנו לאחינו היקר פרנק. באהבה רבה מאת הכל, שבת שלום, רבקה".

אכן, כל הישוב כלו חייב תודה לאיש יקר זה, וביותר זכרון־יעקב. יהיו נא הדברים ציון צנוע לאדם יקר־רוח, טוב ומיטיב. לפני כשתי שנים נפטר בלונדון.

אף פעולותיו של אלכסנדר אהרנסון נשאו פרי ומקץ זמן קצר באה הרוחה, בכחן של כמה תקנות חשובות למען הבטחון, שהוצאו אל הפועל כפי הצעותיו. עדין לא הגיעה שעתם של כל הפרטים להתפרסם ברבים. אך בבוא היום יתמהו רבים וישתוממו בראותם עד כמה הרבה האיש לעשות בצנעא, אין רואה ואין יודע.

רבים הם עסקני המושבה שהקדישו כל עתותיהם להגנה ולמשמר, אך גדולה ביותר זכותו של יושב־ראש ועד המושבה א ב א שכטר, אשר מראשית מאורעות 1936 יגע ועמל גם כמוכתר ולא ידע שלוה ומרגוע, שם לילות כימים ועמד כחומת ברזל ולא נרתע מפני תקלה, לא חס על כחו ולא חשך מנפשו כל עמל וטורח, אם כמארגן, אם כמבקר בנקודות ההגנה, אם כנציג במשלחת. אכן רבים מעשיו של אבא שכטר וגדולה זכותו.

אכן, השנים תרצ"ו—תרצ"ט היו שנים קשות ומרות לישוב העברי בכלל

ולזכרון־יעקב בפרט, אך המושבה הגנה על חייה ורכושה בגבורה וכבוד. ולמגן לה עומד כפעם בפעם, אם מקרוב ואם מרחוק, בנה אוהבה הגדול, רואה ואינו נראה, אלכסנדר אהרנסון.

עד ששבו החיים למסלולם למדה המושבה מן הנסיון לקח חשוב, במחיר קרבנות יקרים וחשובים, טהורים וקדושים.

*

עכשיו, מקץ ששים שנה, עומדת המושבה שוב אל מול פני המלחמה, אשר קראו טמאים באדם, רשעי־עולם, והיא צופה לקראת העתים באמונה ובבטחון. יודעת היא, כי נורא האויב ואכזר, ואם, חלילה, נגזר עליה לעמוד על נפשה — עמוד תעמוד, בעוז רוח ובכבוד, עד טפת דמה האחרונה, כראוי לבני חלוצים שוכני הרי הכרמל, מולדת ש ר ה.

כחמשים מטובי בניה ובנותיה כבר עומדים בשדה הקרב, ומהם גם מתענים בשבי הצר הצורר ומצפים ליום הגאולה.

בעקב המלחמה נתחדשו קשיים רבים שהזמן גרמם, אך לא פני הדברים עכשיו כפני הדברים בימים ההם. עם כל קשיי האספקה שוקד ועד המושבה להשליט סדר טוב, ולספק את כלכלת תושבי המושבה לכל מחסוריהם. אכרי המושבה, שבכל השנים שמרו אמונים לפלחה, הרחיבו עכשיו את גבולות אדמת הזרע, פיתחו את גנות הירק, ולא נותרה חלקה קטנה שאינה נעבדת לברכה.

זכרון־יעקב שלחה, כאמור, כחמשים מבניה ומבנותיה אל שורות צבא הלוחמים. וביותר הכתה גלים תנועת ההתגיסות „לפלוגת המכבי", אליה הצטרפו 12 צעירים מטובי חברי אגודה זו במושבה.

פרשה בפני עצמה, הדאגה למשפחת החייל. וגם פה יעמוד על המשמר ועד המושבה, וחבריו עוסקים בדבר בשקידה, באהבה ובמסירות. גם פה נמצא את א ב א ש כ ט ר מושך בעול הכבד ושוקד על כל המעשים.

בכל המגביות השונות הכרוכות במלחמה נתבעת המושבה ונותנת בעין יפה, מתוך הכרת ערך כל מאמץ לשם נצחון, כגון: לצלב האדום, למגביות הישוב, לניזוקי המלחמה וכו'.

מב.

שליחי עם שהלכו לעולמם

בדרומה של המושבה, אל מול תכלת שמים וים, רדומים בסתר כנפי השכינה עדת הנחשונים, נשיאי יהודה, אשר לא בקשו חשבונות רבים והשליכו נפשם אל ארץ ציה וצמאון, לפרק הרים ולשבר סלעים, לפנות במדבר דרך לעבור גאולים.

עצי ברושים נצבים „דום" במבוא הנצח, כזקיפי מלכות על משמרתם, ומאיטים את צעדיך.

חרש חרש אתה עובר בפתח השער, זהיר ונזהר, לבל תחרוק דלת על צירה ולא תופרע דממת הקודש.

רבות המצבות, ומעטים הדברים. אין אלה כי אם בת־קול למגלת סבל רבה, רק הד גווע ממרחקים. איה סופר איה מונה. אילו נתן פה לגלי־האבנים הרובצים דומם במורד החורשה, לא הרחק משם...

*

„הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו": זאב שפירא ורעיתו דבורה השיבו נשמתם יום אחד. באניה אחת שמו פניהם לארץ אבות, ונתקרבו הלבבות לאהבה. בבירות עלו העירה כל בני החבורה ופניהם אל הרב דמתא לסדר קידושין לזוג הצעיר. לחופי הארץ נכנס הזוג מקודש לחיי עמל וסבל. הנאהבים והנעימים אף אל חיי הנצח נכנסו יחדיו: ברית־עולם לחיים ולמות.

ברוך בלום. אחד מן המעטים יוצאי העיר בראילא, הקים דור בנים ובנות והעמיד שני בנים יורשים, שניהם אכרים. איש גבור כח וגבור רוח. כמה נסיונות נתנסה ועמד בכולם ולא נרתע.

יעקב אפשטיין, אחד משני הבנים שהעמיד לדור־החלוצים הראשון אברהם שרגא אפשטיין הישיש. נשארו האשה האלמנה ובנים ילדים רבים, גדולים וקטנים יתומים. „מר לנו על פטירת אבינו".

אברהם יוסף (מכונה אלתר) לייטנר. „איש נכבד ויקר רוח מזקני ומחלוצי המושבה, רב פעלים, עסקן בצרכי צבור ודורש טוב לעמו לעשות צדקה וחסד". רבות שבעה נפשו עמל ותלאה, סבל ומצוקה. ועמד האיש על משמרתו במוסדות החסד והצדקה במושבה, גומל טוב עם החיים ועם המתים.

יוסף גרף. פרשת חיים עשירה, רבת פגעים. כמה פעמים נאבק ונלחם עם שודדי דרכים, בין המושבה וחיפה, ובין המושבה ויפו. ותמיד עמדה לו זרועו החזקה. בז היה לסכנה, קופץ ראשון ללכת בשליחות להזעיק עזרה. אוהב אדמתו ושוקד עליה באהבה עד יומו האחרון.

קלמן אהרנסון. עלה אל הארץ עם הראשונים ונשא בעול כחבריו. צנוע וישר־דרך.

צבי שצמן מן העובדים החרוצים, שעשה באמונה ובמסירות את דרכו הקשה בהר. העמיד בנים עובדים חרוצים, שומרים ירושתו באמונה.

שמואל זאב ברונשטיין. צעיר בא אל ההר עם אחיו הבכור מרדכי צבי ברונשטיין. אכר חרוץ ושקדן, מסור לאדמתו עד יומו האחרון. ובבוא ימי רעה, ונדמה כי הקיץ הקץ על מושבם, לא רפו ידיו ולא אבדה תקוה

מלבו. ודור בנים העמיד האיש, חקלאים חרוצים ושומרי אמונים לנחלת אביהם.

אלתר זאב אידלשטיין, מקבוצת התשעה הראשונים, המיר אמת־סוחר במחרשה, הניח דור בנים ובנות קשורים באהבה לאדמתם ולארץ.

משה ריבניקר, האיש ש„רדה דבש", נטע פרדס ואכל מפריו. גבה־קומה, איש תואר וצורה. יגע ומיוגע גם הוא כחבריו עלה על משכבו וממנו לא ירד.

ירחמיאל הלפרין, דמות נאה וחביבה, ובמצבתו חקוק: „זה חלקי מכל עמלי"... מן הצעירים אף הוא נספח אל אחיו הבכור. בעלותו אל ההר דבק בו לאהבה. אהב את אדמתו ושקד עליה יום ולילה, ללא הפוגות וללא מנוחה. העמיד דור בנות ובנים, והוריש לדור יומן, עדות להזכיר פרשת הסבל והתלאה, גורל דור־החלוצים ומלחמתו בטרשים ובפגעי הטבע והאדם.

בן שבעים ושמונה היה במותו שמואל שטרנברג. איש תואר וקומה — תומר חסון. אכן אין שלטון ביום המות.

אברהם ברקוביץ מן הראשונים הנספחים לחלוצים, העמיד דור בנים, יורשי ביתו ונחלתו במושבה.

יוסף אפשטיין, האח השני. שנים רבות כהן כמוכתר המושבה. העמיד בנים מסורים למושבה ולאדמתה.

זלמן הלפרין, בן שמונים ושלש נאסף אל עמיו. איש חביב, צנוע ומתון ונוח לבריות.

נדמה שיחתו הנאה של ה„רופא" ליב אבדיק, ונסתלק עמו חיוכו האבהי, ובפנת החדר נגנז מקל־היער, בן־לויתו כל ימיו.

טוביה קרופיק, בעל הנפש היפה, איש טוב ומיטיב. בשנות חייו האחרונות הוסיף מנפשו לאמת הבנין ולכף הסַידים. הרבה עבודות בנין בקבלנות השלים למען חברת יק"א ופיק"א, אך גם את אדמתו לא נטש.

שמעון גילברג. עקבות „הימים הטובים" נרשמו עמוק בגופו, שברוהו והכריעוהו.

יעקב גרד. בראשית דרכו על ההר שמר אמונים לאדמה. אחר כך המיר את אדמתו במסחר. את אדמתו באום־אל־תות מכר ללויטה ופתח במושבה חנות כל־בו גדולה, שספקה מכלת, חמרי בנין, לבוש ונעל. אך „אהבתו הראשונה" נשתמרה בו. יום־יום היה קובע שעות לעבודה בחצרו, עזק וסקל, ויגיע כפים זה, ששמר לו אמונים, חסן את גופו והגיעהו עד שיבה טובה.

זאב (לופו) ניימן. חסון כאלון, איש צורה, מתומר. עמו נאלם גם צליל כנורו. מתוך געגועים וכלות־נפש שמר על צלילי „דוינה" רומנית, זו שהשמיע על ספון האניה בדרכו לארץ־אבות. בישימון מדבר, לקול ילל תנים, בלילות ירח נוגים, מסובים בחבורה חברים־אחים, מקשיבים לצלילי כנורו של לופו.

חיים בער שוורץ. זה היה „ציוני" מיוחד במינו. ארץ הקודש כל חיי רוחו, וביותר — עיר הקודש. נזדמנה לו עליה לירושלים — לא יחמיצנה. בשעת־הדחק חולץ האיש נעליו, מפשילן על כתפו ושם פעמיו ירושלימה ברגל. הנה בא יום גדול לישראל, ובירושלים על הר הצופים קמה אוניברסיטה עברית. עמד חיים בער שוורץ ועלה ברגל לירושלים. לא הזמנה בידו ולא כרטיס כניסה. עמדה לו זכות עליתו ברגל, ונחום סוקולוב נתן לו כרטיס כניסה... איש מסתפק במועט, ידע לשאת יד כל עמל באהבה. אהב את הארץ ואת אדמתה עד למצוי הנפש.

שלמה וילדר. העמיד דור בנים, עובדי אדמתם. צנוע, ישר־דרך, תמים עם אלהים ואדם.

מתתיהו תמשיס. היו שעות מרות, רעב וחליים התישו את גופו, היאוש דכדך את הנפש. על ידו יושבת רעיתו, מבקשת, מתחננת אליו לשוב. יבטיח נא, כי ישוב, כשיחלים, אל הבית מלפנים... אל רומניה... הוא הבטיח, אבל משהחלים הפר את הבטחתו. מתקו לו העמל והסבל בארץ אבות מחיי רוחה ברומניה. את הבטחתו לרעיתו הפר, את שבועתו לארץ קיים עד צאת נפשו. הרבה עמל עם הצבור, שבע גם כעסים ורוגז. אך נשא הכל באהבה, למען ארץ ישראל, למען בנין המושבה.

יעקב כהן, או כפי כנויו, יענקילה קיטרר. איש שיחה ואוהב שיחה. יודע לספר על הימים הראשונים, עת השקיף על הסביבה מעל הפיגומים. ואם נפל מעל הפיגום וכפשע היה בינו לבין המות, והוא מובל לחיפה ורגלו שבורה — מה כל אלה לעומת החזון הגדול? שבת שבת מקשיבים באי בית־הכנסת ל„ברכת הכהנים" וקולו הערב, צרוד משהו, של יעקב כהן, עולה על כלם. עכשיו נדם הקול.

אחרי שהלך אחרי ארון בנו בכורו יוסף, שנפל על משמרת העבודה, נפטר למנוחתו זיידע גולדשטין. איש אהוב על כל יודעיו ומכיריו.

ליב שוורץ, איש צנוע ומכונס בתוך עצמו, מהלך בצדי דרכים, רואה ואינו נראה כמעט. מתוך נחמה בעמלו, שלא היה לשוא, ובדור בנים עומדים על משמרתו, נעצמו עיניו בשלות נצח.

בן תשעים ואחת גוע ונאסף אל עמיו אפרים פישל אהרנסון. סדן שקמה עתיקה, אשר השרישה בארץ שרשיה, וענפיה נשאו אל זוהר שמש. עד שנותיו האחרונות שמר אמונים לאדמתו, חונן באהבה את כרם גפניו וזיתיו. אכן אותו מצא הגורל סדן לפטישו. הרבה אושר ידע בחייו, אך הרבה יותר מכאובים ויסורי נפש. אחד אחד נשברו ענפיו בעצם לבלובם. לעיניו לוקחו מעליו שרה, אהרן, וצבי. בשנות חייו האחרונות שקדו ילדיו על הדרת השיבה האבלה ועל שלות הזקונים והיו לו לנחמה גדולה. תמים היה האיש עם אלהים ואדם, סמל לחיי אמונה ועמל ישרים בעמו, השב לתחיה בארץ מכורתו.

בן שמונים וחמש נפטר משה אברמוביץ. ראשיתו חיי נדודים, עד בואו אל ה„ארבעייטער שוללע". איש עבודה ושקידה, ודורות ילדים העמיד למושבתו, יושבים על אדמתם. עד ימיו האחרונים שקד על נחלתו.

*

הם ונשיהם בברית עולם לעמל ולסבל, לחיים ולמות, לתחית מולדתם ולתקומת עמם. אחת אחרי אחת, עיפות וכושלות מרוב סבלן נפטרו מלכה רחל דוידסקו, ינטה אפלבוים, רייזיל גרופר, לאה ברקוביץ, הניה אידלשטין, פייגה הייפלר, אסתר כהן, רבקה הלפרין, לאה הלפרין, פרידה בן-חיים, רייזיל וינשטוק, רחל ניימן, ברכה קופמן, פרומה לייטנר, גולדה כהן, לאה קרניאל, מטלה בונשטין, בתיה שצמן, נחמה שטרנברג, טובה שכטר, בבה גולדשטין, איטה וילדר, עדלה גולדשטין, דבורה תמשים, רבקה אבדיק, חנה אפשטין.

שורות שורות נצבות אבני הזכרון בבית הנצח, וממולן, מעבר לשער, — הגורן, גרנות חטה ושעורה, כסמל לזכות אבות.

והנה מצבות על קברי חלוצי חדרה אכזלי הקדחת, אבני זכרון לצעירי ישראל, פועלים שנשרפו בשלהבתם בכרכור ובגן־שמואל: יצחק בר׳ שמואל זאב ברונשטין, הקרבן הראשון על מזבח הישוב בשוני ובנימינה; משה פרידמן — קרבן בנימינה הראשון. שניהם נשרפו בקדחת צהובה. והנה פה נטמן הקדוש משה פרוג׳ינין, שוטר עברי, שנהרג מן המארב בסביבות כרכור.

ועל ידם טמונים חלוצי בת־שלמה ומאיר־שפיה: ליב איזנשטין, חיים ליב הורנשטין, מיכאל (חמליצקי) תשבי, דוד סוקולוביץ. בצד האב ינוח בנו, ארז רענן שנגדע, אסא סוקולוביץ.

פה מצאו מנוחתם הרבה תושבים ותיקים גם מבני עדות התימנים והספרדים שנקשרו גם הם במושבה לחיים ולמות.

בראש מורד וברטט נפש אתה עובר על שורת קברים קטנים, אלמים־אלמונים, ללא שם וללא ציון. צאן קדשים — זה שמם לעולם וזה זכרם לדור ודור.

*

בבית הנצח מצא מנוחתו זלמן סמסונוב. מראשוני חדרה, אחד משמה אחים שהלכו לשבת על נחלתם בין הבצות. קשר גורלו בזכרון־יעקב ובבית ר׳ אריה ליב נידרמן. איש חביב היה, עליז ומלא בינת־חיים.

מאיר הויזר, מן האכרים הצעירים הנוספים, אשר נקשרו במושבה לחיים ולמות.

יחיאל דימנד, איש הנפש היפה, בעל מדות תרומיות, חביב על כל יודעיו.

נפטרו רבים מן הבנים, אשר עלו אל ההר עם הוריהם בילדותם, ונשאו גם הם חלקם בעמל ובסבל: יעקב אשכנזי, אחד משני הבנים לר' אפרים, אשר העמיד דור בנים חרוצים. יצחק בונשטין, אשר אחיו הבכור מרדכי צרפו אליו לנחלתו בטנטורה, ואף הוא העמיד דור בנים לברכה. יוסף כהן, מיצה גם הוא את כוס היגונים וזרע על סביביו שמחת חיים. יצחק רבניקר ואחיו בנימין רבניקר, שנצח על התזמורת במושבה שנים רבות. אביגדור הרשקוביץ מטובי הבנים הצעירים, ראה בחייו כמה עולמות. פסח אלתר גרף, אשר קים את המלון שיסד אביו בחייו, וראה אף הוא כמה עולמות בחייו.

אֵבל יוצא ואֵבל נכנס, ואת הארון מלוה כל המושבה, מקטן ועד גדול. ביובל החמשים של המושבה נפטר הילד הראשון אשר נולד לה, אבא פומרנץ, והניח אחריו אלמנה ויתומים רכים.

לא עצר כח צבי אהרנסון. הרבה עמל וסבל ידע. איש אדמה מילדותו, הקדיש את מיטב שנותיו לאדמת הגליל. ימי הסער של מלחמת העולם הראשונה שברו את גופו. חסינותו וכח גופו עוד עמדו לו שנים אחדות, עד שכרע ופרש.

נפקד בלא עתו יעקב ליבוביץ, אכר חרוץ למופת. חצרו ומשקו שמשו סמל ודוגמא לכל מבקרי המושבה. ובחצרו עדר פרות, ולול עופות גדול, ובהמות עבודה, צמד סוסים אבירים. רתמותיהם מצוחצחות, כאילו נועדו למשוך במרכבת מלכים. אהרן אהרנסון היה נוטה עם אורחיו לבקר בחצרו של יעקב ליבוביץ. כל פנה בחצר הבהיקה בנקיונה. כתלי הבית תמיד מסוידים, התריסים משוחים בצבע למשעי. העמיד דור בנים חרוצים ומסורים.

ועוד אחד מן האכרים הצעירים נפטר למנוחתו בלא עתו — אלתר גולדשטין. עסקן חרוץ היה האיש, אחד ממספר העסקנים הצעירים, מן המשמרת השניה, ששקדו על עניני הצבור של המושבה אחרי אשר הזקינו הראשונים. הוא וישראל יהודה נידרמן וישראל לרנר נפטרו זה אחר זה בלא עתם. גם ישראל לרנר היה עסקן בעל נפש, איש מדות ונבון דבר.

אכן לויה עשו לו לישראל יהודה נידרמן במותו כפי כבודו ומעשיו הטובים בחייו. מבית הכנסת ועד בית העלמין הצטופפו אנשי המושבה ובני השכנים מעשרות הכפרים סביב, אשר אהבוהו אהבת־אחים. עשרות שנים שקד האיש על עניני הצבור ובכל המוסדות: במועצת הכורמים, בועד המושבה, בועד החקלאי, בהלואה וחסכון. בכולם היה הרוח החיה. בעל לב רגש ונפש מעודנת. בשליחויות רבות הלך — מטעם המושבה לפריז ומטעם אגודת הכורמים למזרח הרחוק והקרוב. בעודו צעיר עשה שנים אחדות באמריקה, ובעבודתו בבית־החרושת של דודו אבד את ידו האחת. בשיחתו הנאה כבש את לב שומעיו, ובבקיאותו בהליכות השכנים ולשונם ידע לקרב לבבות לאחוה ולאהבה. איש קומה ואיש צורה, ובעל נמוסים. במותו בלא עת אבדה למושבה אחת מן הדמויות היפות שלה.

תהא נשמת כלם, הישרים והתמימים, הקדושים והטהורים, צרורה בצרור החיים.

*

ועוד הותיר עמנו אלהים לפליטה גדולה ישישי גבורות, תפארת שיבה, כזיתי היצהר, את יצחק גולדשטין, מרדכי בונשטין, אברהם דוידסקו, בנימין בלומנפלד, אביגדור אפלבוים, ליפמן צוקרמן, משה אריזון, אלתר אלברט, יוסף זימנבוזדה, חיים דב, יהושע שפירא ועמם בסה ליבמן, בילה פומרנץ, חיה גולדשטין, רות ברקוביץ, בת־שבע אפשטין, גיטל בלומנפלד, רבקה צוקרמן, בילה אלברט, דבורה דימנד, מרים סמסינוב, גולדה ליבוביץ, פרידה הורנשטין, עטיל פויזנר, בילה שוורץ, צביה שוורץ, חנה אהרנסון, שרה אברמוביץ, חיה בונשטין, שרה אריזון, פוליט סוקולוביץ.

הנה הם צועדים לאט אל בית אלהים, משכימים ומעריבים בכל יום, בשלות זקנים, שבעי ימים ונסיון ומראות אלהים בעולמו.

והיה כי תשאלך נפשך „שיחות מני קדם": על שוכני חושות בדד במדבר הרים; על טף משוע ללחם ואין; על צמא בשרב, והבור ריק אין בו מים, אבל — עלוקות וכל שמונה שרצים; על חולה נאנק על ערש דוי, ואין מרפא, ואין עזרה בצרה, — צא לקראתם והאר פניך אליהם. בעת רצון יפתחו לבם עמך, ואתה הקשב ושמע.

מג.

ס י ו ם

ששים שנה עברו מאז דרכו רגלי החלוצים הראשונים על טרשי מדבר זמארין.

במורד המושבה צפונה אתה רואה גם כיום את ביר־אל־חנאזיר, זה מקוה־המים — המים המרים המאררים, שורצי כל שקץ טמא — אשר עליו עמדו זקנינו וזקנותינו, מוכי שרב וצחי צמא, מצפים בכליון עינים עד אשר תשקע הזוהמא וישאבו להם מעט מים במשורה לשבור צמאם. בפיהם עוד שמור טעמם של מי־מדמנה אלה, עליהם יספרו ובהם ישיחו כחולמים באזני בניהם ונכדיהם, בשבתם בגן המושבה, בסתר עצים ענפים, הפורשים עליהם צל מצונן, מחסה לראשם השח. מחרישים משתאים הילדים, מקשיבים לדברים בתמהון לבב. ויש אשר יקום אחד מהם, מקץ דומיה ארוכה ורבות מחשבות בלבו, וירד אל ביר־אל־חנאזיר לראות עין בעין...

ואולם מים לא ישאב משם.

בין עצי אקליפטוסים חסונים, סמוך לתחנה היושבת על הכביש היורד לחיפה,

מסותר בנין אבני גזית, הוא מכון המים. שם הבאר המשפיעה מים חיים מתוקים, לשתיה ולהשקאה למושבה כולה, אשר למעלה על ההר. בתוך הבנין למטה, 16 מטר לעומק, מעין נובע בעוז, שם גם המשאבה והמניע החשמלי. כיום הזה מספק המעין 30 מטרים מעוקבים מים לשעה, ואולם בכח מניע חזק יותר ומשאבה גדולה מזו יוכל לספק מים כפלים.

*

לפני ששים שנה, בבוא החלוצים הראשונים אל „נחלתם", מצאו לפניהם הרי־בתר, זרועים סלעי עד, שיחים סבוכים לאין מעבר, קצת חושות־עפר מטות לנפול, ובהן שוכנות כעשר משפחות ערבים, ערומים מבלי לבוש, רעבים מאין לחם, חולים מן המים הרעים, וכרסם בין שניהם, תפוחה מקדחת. ומסביב שממות עולם, אין מסתור משמש ולא מחסה ממטר. וכהיום הזה ארבע מאות בתי אבן בזכרון־יעקב, ומספר התושבים, בה ובבנותיה, כאלפים נפש.

אדמה למושבה כ־35.000 דונם. מהם למעלה מחמשת אלפים דונם כרמי גפנים, 1200 דונם כרמי זיתים, כ־15.000 דונם אדמת פלחה, 5.000 דונם אדמת יער ומרעה.

אין בכלל האמור פרדס נזלה, שליד בנין מכון המים. פרדס זה מסור בידי קבוצת „מעין" — חברי נוער „המכבי הצעיר העולה", שנשתכנו זה עתה בבתים ובצריפים בהר־ההר למעלה, ליד הדרך למושבה. בעצם ימי המאורעות האחרונים עלו הצעירים וקבעו מושבם פה וכוננו להם מעמד איתן. פיק"א מסרה בידם את הפרדס ועוד חלקות מאדמת נזלה וכברה, ואולם חברי „מעין" עקרו את הפרדס, ויפה עשו. העצים היו זקנים ושכרם יצא בהפסדם. גם המשבר בענף ההדרים גרם. תחת זאת מגדלת הקבוצה ירקות הרבה, מיני חציר, בננות, ועוסקת בשאר ענפי משק, המבטיחים שכר לעובדיהם.

בתל־צור, כשלשה קילומטר מדרום למושבה, קרוב לחלקת ההר, אדמת קודש למנוחות הברון והברונית, נשתכנה קבוצת בית"ר „המצפן". קבוצה זו עובדת את אדמת אום־אל־עלק ושוני. בעצם ימי המאורעות יסדה לה הקבוצה את מושבה בדמות חומה ומגדל, כמשפט הימים ההם, והיא כמגשרת בין זכרון־יעקב ובנימינה. כל התחלות קשות, כל שכן בין טרשי הריה של זכרון־יעקב, אך עצת החלוצים הראשונים ונסיונם נר לרגליהם, ואם ישקדו על עבודתם ולא ירתעו, יראו ברכה במעשה ידיהם.

על כל האמור יש להוסיף את אדמת כברה, מערבית דרומית למושבה, כ־15.000 דונם. הבצות יובשו ולא נשאר להן זכר, ואולם האדמה טרם זכתה לישוב של קבע. לפי שעה היא נעבדת בחכירה על־ידי ישובי הסביבה. לפני כעשר שנים הובאה לפני פיק"א הצעה לישב על אדמת כברה את אלה המבקשים להם אחיזה בקרקע סמוך לזכרון־יעקב — הנאה לפיק"א והנאה למתישבים, שקרבתם

אל המושבה עשויה להביא להם רוחה גדולה, שכן במושבה קימים כל אותם המוסדות — דתיים, כלכליים ומוניציפליים, שאין ישוב חדש יכול להתקיים בלעדיהם. ההנהלה אף הטתה אוזן להצעה, אלא שלא נסתייע הדבר. פעמים אתה נזכר את וורמסר, ואנחה שוברת חצי גופו של אדם: וי, וי, חבל על דאבדין ולא משתכחין.

*

ותלמוד תורה כנגד כולם. במושבה קימים שלשה מוסדות לחנוך: בית־ספר, תלמוד־תורה לילדי התימנים, גן־ילדים. בבית הספר שמונה כתות ובהן כמאתיים ילדים ושמונה מורים עליהם. זה כבר, מאז מלחמת העולם הראשונה, עומד בית־הספר ברשות המושבה ותחת פקוחה של מחלקת החנוך. תקציבו כ־1400 לא"י לשנה. מעלה יתרה לבית־ספר זה שהוא שוקד לנטוע בלב הילדים אהבה לחיי כפר, לעבודת אדמה, לריח שדה וגן. בתלמוד־תורה לתימנים לומדים כשלשים ילדים.

בגן מתחנכים למעלה מחמשים ילדים תחת ידן של שתי גננות ועוזרת. תקציבו כ־350 לא"י לשנה.

יש לה למושבה גם ספריה שלה, ובה מן הספרות העברית הישנה והחדשה, וגם ספרים בלועזית, צרפתית בעיקר, ירושת דורות עברו. נכס יקר שמור בספריה זו, במגרה מיוחדת, הלא הוא כרך גדול ונאה, ציורים ארכיטקטוניים נפלאים של בית מקדש שלמה — מתנת הברון, קנין יקר המציאות.

*

בראש המושבה עומד ועד בן עשרה חברים, מהם ששה חקלאים, אחד בא־כח הפועלים ואחד מבני עדת התימנים. הועד מפקח על כל מוסדות המושבה ותשמישי הצבור, כגון: מוסדות הדת, החנוך, הספקת המים, כבישים, בתים, גנים ומגרשים צבוריים, בריאות, נקיון, עזרה סוציאלית, עניני הבטחון. הוא גם המפקח על כל עבודת בנין ועל תכניתה של המושבה. אף הוא עומד במשא ומתן עם השלטונות לכל דבר. תקציבו של הועד כ־5000 לא"י לשנה. ההכנסות רובן ממסי עקיפין, כגון הספקת המים, מכס הבשר, שכירות בתים וחנויות, אשור תעודות, וכדומה. מסים ישרים, חוץ משכר למוד והספקת המים, אינם קימים כמעט.

אתה נזכר את ועד „בני איש אחד", חסדו של וורמסר, ואת סמכויותיו המוגבלות, ולעיניך קמים גדולי הרוח והחזון, עסקני הצבור הראשונים, שעמדו בראש הועד, הם: מאיר ליב הירשקו, יצחק אהרן אפלבוים, מתתיהו תמשיס, מרדכי קרניאל, והאחרים. אחריהם באו עסקני צבור צעירים, בנים לאבותם: ישראל יהודה נידרמן, ישראל לרנר, אלתר

גולדשטין, ויבדל לחיים אלתר אלברט. דור הולך ודור בא, עתה באו בני המשמר השלישי, והטילו על שכמם את עול צרכי הצבור. מאז מכהנים כיושבי־ראש הועדים ה"ה: דוד שטרנברג, כהן כיו"ר הועד 14 שנים; אשר בונשטין כהן כחמש שנים; אבא שכטר מכהן מאז 1936, ואחרים. כל אלה עסקו ועוסקים עם הצבור באמונה, בדעת ובכשרון, וראויים לכל שבח ותהלה.

הועד החקלאי מפקח על עניני החקלאות במושבה, בין מן הצד הכלכלי בין מן הצד המקצועי, כגון: שמירת השדות והכרמים, העדר של המושבה, הגורן, הבציר. הועד החקלאי משתדל לערוך מזמן לזמן הרצאות על נושאים מקצועיים, שיש בהם ענין לחקלאי, כגון: על המלחמה במזיקי הגפן, על זני הגפנים למיניהם — ליינות ולמאכל. אף הוא מספק לחבריו זרעים, זבלים חימיים וכו', לפי הצורך. מוסד זה חשיבותו רבה ביותר, והחקלאים מכירים בערכו ומוקירים את מעשיו. בידי הועד החקלאי מסורים גם עניני אגודת הכורמים, על ידי מועצה נבחרת, עמה נמנים דוד שטרנברג, אבא שכטר, יהודה קרניאל ושלום ברונשטין. מרכז תעשית היין כיום הוא בזכרון־יעקב. בשנים האחרונות יש וליקב נכנסים כארבעה עשר אלף קנטר ענבים מיבול כרמי המושבה.

למושבה טחנת־קמח שלה ובית־בד לעצירת הזיתים, רכושו של הועד החקלאי. אכרי זכרון־יעקב שומרים אמונים גם לזית, וגדולה מזו, הם מוסיפים ונוטעים עצי זיתים באדמת ההרים. אחד מסודות ההצלחה של המושבה הוא, שמשקה רב־פנים ורב־ענפים: מטעי גפנים, זיתים, פלחה ומשק בית. לאכר גם פרות גם לול. אכרי זכרון־יעקב שמרו אמונים לשדה הפלחה והברכה שרויה במעשה ידיהם.

המוסד לאשראי במושבה הוא בנק הלואה וחסכון. המוסד קים זה 36 שנה. מיסדיו הראשונים היו: אהרן אהרנסון, ד"ר נפתלי ויץ, זכריה שפירא, ואחרים. זה שמונה־עשרה שנה ויותר עומד בראש המוסד מר אברהם שטאכר, מנהל חרוץ ומסור, בקי בעניני ממונות, תופש מקום נכבד בחוגי הקואופרציה האשראית בארץ. הוא עלה לארץ עם העליה השלישית, עבד במושבה כפועל, וזמן מה עסק גם בהוראה בבית הספר. הלואה וחסכון היא האגודה המבוססת ביותר בארץ ועסקיה מובטחים מכל מכשול ופגע. אין לך סוחר, בעל מלאכה, פקיד או פועל שלא ימצא עזרה על ידי הלואה וחסכון. המוסד הולך הלוך והתרחב והקים לו סניפים גם בבנימינה, בפרדס חנה, ובשנה האחרונה גם בכרכור. היחסים בין המוסד וחבריו ראויים לשמש דוגמא של קואופרציה למופת.

גם פה אתה מוצא בין חברי ההנהלה את העסקנים מן המשמר השלישי, שנזכרו למעלה.

*

שרותי הרפואה וההיגיינה בזכרון־יעקב מעולים ומתוקנים ביותר. במושבה שלשה רופאים, מרפאה, מעבדה בקטריאולוגית, שלשה רופאי שנים, בית־מרקחת.

שוב אין בני אדם, אחוזי אימת מות, מיטלטלים שעות וימים בשבילים לא סלולים, לבקש מרפא לחולה.

פעמים, בסוכת ענפי הארנים הגבוהים, לעת דמדומי ערב, אחת סבתא מספרת. על אַבּוּ־ציזאר היא מספרת ועל גנזי־רפואות, המזומנים בידו בשביל חולי ישראל במדבר זמארין. בגן, על מרבדי הדשא הרך, נשתטחו הצללים, נדם קול צפור מסביב, רק קול סבתא מרטט, מפכפך. הסלסולי צחוק הם, רכים־ענוגים, או בכי חרישי? „אני זוכרת א ו ת ם קטנים קטנים כל כך, כתינוק שנולד, מה רבה היתה השמחה במעוננו"! — רוחשות שפתי הזקנה, ועיניה נעוצות בצללים הארוכים, כשקועה בהרהורים. בין עפעפיה נצנץ דוק זך, כעין צעיף־דמע טהור זורח. אין זאת כי אם נזכרה את תינוקה... רבים הימים. אבו־ציזאר אף הוא איננו זה כבר, והיא סלחה לו.

שפעת ירק, עצים, גנים, חורשות בתוך זכרון־יעקב ומסביב לה, מיחדים למושבה מעלות גדולות ויתרות של נוה־קיץ לאמתו. מושב המקום, כמאתים מטר מעל לפני הים, אויר הרים ואויר ים כאחד, צנת־צל בכל אשר תפנה, מושכים אליהם אורחים רבים, המבקשים להם פנת שלוה ומרגוע בימי הקיץ הלוהטים.

ועל הכל, מראה הנוף הנפלא. משתאה משתומם יעמוד אדם אל מול רוכסי ההרים האלה, המתנשאים גלים גלים, גל למעלה גל, כמשברי ים אדירים, ועינו לא תשבע מראות.

במרכזה של המושבה, למול הבנין בן הקומותים, הוא בית הועד הוא בית־הספר, מוריק גן המושבה. לא צעיר לימים הגן. עדים הם העצים האדירים, ואולם רק בשנים האחרונות נתנה המושבה דעתה עליו לשפרו וליפותו, ועשתה אותו קרן חמד, פנת יקרת. סיעו לדבר אלכסנדר אהרנסון, שהעמיד לרשות הועד תקציב קבוע מקרן מיוחדת על שם ארלנגר ואף תמך מתרומות ידו. הואיל ומספר הקיטנים הבאים אל המושבה הולך ורב משנה לשנה, הוכנס הגן כסעיף מיוחד בתקציבו של הועד. ואמנם פנת יקרת הגן הזה. גם בצהרי יום קיץ, כצאת השמש בגבורתה, האויר בגן משיב נפש. מפאת ים רוח מנשבת כל יום תמיד, ואילנות משיחים זה עם זה: אקליפטוסים אדירים, ארנים רחבי צמרת, חרובים, זיתים, ומסביב כרי דשא. מזרקה פולטת סילוני מים, ובברכה הקטנה דגי זהב מנצנצים. סוכת העצים הגבוהים אהל מועד היא לזקן ונער, טף ונשים. שיחת זקנים, צהלת ילדים, ציוץ תינוקות בעריסותיהם, ערב ובוקר וצהרים לא ישבותו.

אתה יוצא מגן המושבה ופונה ימינה. שדרת ברושים נאה להפליא, עצי־נוי אדירי קומה, מורה לך את הדרך אל „חצר כרמל", הלא היא חלקת ההר, אשר טפחו ידי מכאל וניטה לנגה ז"ל. הגבעה נשקפת אל הים ואל משברי ההרים, והמראה תאוה לעינים. גם פה חורשת ארנים שנמסרה ע"י הגברת פרידלנדר לרשות הצבור לצמיתות. מן הצד מתנוסס בית ההבראה „חצר כרמל" שברשותה של הגב' דורה שוורץ.

מן הים מנשבת רוח קרירה והאויר יבש, שקוי לעצמות. במרום הגבעה מתנוסס ביופיו ובטהרת צניעותו „בית דניאל", הוא בית מרגוע לאמנים. יסדה אותו הגברת ליליאן פרידלנדר לזכר בנה דניאל, שנפטר בארצות הברית בעצם שגשוגו המוסיקלי, בעוד מוריו מנבאים לו גדולות. שנה שנה בימות הקיץ יוועדו אל הבית הזה מטובי האמנים בארץ, מוסיקאים, אמני התיאטרון, סופרים ומשוררים, פה ינוחו זמן קצר ויחליפו כוח.

אתה יורד מעל הגבעה והולך ונכנס לתוך „חורשת אהרן". חורשה זו נטע והרחיב אלכסנדר אהרנסון, ומסרה לרשות הצבור, להיותה חורש מצל למנוחה ומרגוע.

וזכות גדולה זכתה זכרון־יעקב, כי בה גנוז אוצר בלום, יקר לאין ערוך. בבית צנוע אחד, שוכן בשלות דומיה, כבית גנזים עתיק, שמור אוצר זה, הלא הוא אוסף הצמחים הכביר של אהרן אהרנסון ז"ל. יחיד ומיוחד במינו האוצר, לא תשבע עין חוקר לראות. רוח האדם בתפארתה כנסה אותו, צמח אל צמח לקטה, ציץ אל ציץ צרפה. באהבה, ברחמים, במסירות נפש אספה אותם והניחה אותם למשמרת, פקדון לעולם.

ספר אחד, על צמח עבר־הירדן, כבר יצא לאור, קודם בג'יניבה ובצרפתית, ואחר כך בארץ ובעברית. גם ספר שני, על צמח ארצנו, כבר יצא בג'יניביה בצרפתית וכעת שוקדים על תרגומו לעברית.

ועוד שמורים בבית גנזים זה הרבה כתבים: רשימות, מכתבים, יומנים. הרבה מן הכתבים אבדו בימי שלטון הטורקים בארץ, אך רובם נצלו מכליון. במכתבים אלה חתומה פרשה גדולה, רבת מאורעות, רבת גבורות ורבת יסורים. יום יבוא וספר יפתח לפני העם, — אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה.

בלב חרד אתה הולך ועובר על פני כל המדפים האלה, הכונניות, המגרות, הארונות, הצופנים בקרבם הד סערות שככו. ואולם ידים אמונות שומרות על הפקדון עד יבוא היום ויגיה אורו.

פה מהלכת רוחם של האבות, אצילות נפש ובינת חיים של האם מלכה, הסדר הקפדני והטעם המעודן של האב אפרים פישל; רוח גבורתה וקדושתה של שרה, ורוח העמל והשקידה של אהרן איש האדמה.

מחצר הבית אתה יורד במדרגות ולעיניך מראה פלאים מצודד נפש. רכסים וגבעות־עד מטפסים במדרגות ההרים, רצים עלה ורוץ מעלה מעלה כמתחרים.

במעלה הרמה משתרע כרם הזיתים אשר לבית אהרנסון. בין עצי הזיתים חבויים צריפי עץ, בודדים בחיק הטבע, הרחק מאדם העיר.

לא מקור למחיה ולכלכלה הכרם, כי רבה בו העבודה ושכרה יוצא בהפסדה. ואולם נחלת אבות היא, וקדושת מורשה עליה חופפת. פה, בין רגבי העפר האלה, התהלך זקן מופלא, אחד ישראל סבא, ובזעת אפיו השקה את שתיליו, ילדי טפוחיו, ונצרם ורחמם כרחם אב על בנים. אדמת קודש היא.

זכרון־יעקב — ממעוף צפור.

וּבַלַּיְלָה בַּלַּיְלָה עִם רֶדֶת הַטַּל,
וְנִרְדָּם עַל צַמֶּרֶת הַסָּהַר,
יִתְנַעֵר הַזָּקֵן וְנִעֵר אֶת הַגַּל,
וּפָנָה וְיָצָא מִן הַשַּׁעַר.

אֶל כַּרְמוֹ, אֶל זֵיתָיו מַה נַּפְשׁוֹ תִּתְעַטֵּף!
וְאִם גַּם עָשְׂתָה כְּבָר הָעֵין —
הֲלֹא עוֹד יְחַבְּקֵם, וְגַפֵּף וְלַטֵּף,
כִּי מָתוֹק נִיחוּחָם לוֹ מְיַיֵּן.

אֶל הָהָר, אֶל הַכֶּרֶם, בֵּין גֶּבַע וָגַיְא
יָשׂרֵךְ הַזָּקֵן אֶת הַדֶּרֶךְ,
וְיחוֹנֵן אֶת זֵיתָיו, וְחִבְּקָם עַד־בְּלִי־דַי,
אֶל יַלְדֵי טִפּוּחָיו, פְּרִי הַפָּרֶךְ.

וְעָבַר הַזָּקֵן מִפְּנָה אֶל פִּנָּה,
כָּל עוֹד אוֹר הַיֶּרַח בַּיָּעַר.
אָז יָשׁוּב לְמְלוֹנוֹ, אֶל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה,
וְסָגַר בַּעֲדוֹ אֶת הַשַּׁעַר.

*

אַט יָזוּעַ אוֹר־סַהַר בְּבֵין עֲפָאִים,
דֹּם יִפְקֹד גַּלֵּי־עַד, מְשְׁכְּבוֹת הַזְּקֵנִים,
וְנָסוּךְ חֲלוֹם פְּלָאִי עַל גֵּיא רְפָאִים,
וּמְדוֹבֵב הוּא שִׂפְתֵי יְשֵׁנִים:

— „מַה זֶּה קוֹל בָּעוֹלָם? חָרְקָה דֶּלֶת עַל צִיר!
הַכְּבָר בָּאָה תְּחִיַּת הַמֵּתִים?"
— נוּמוּ נוּם, נִלְבָּבִים, טֶרֶם בּוֹא עֶת־הָעִיר,
הַזָּקֵן הוּא מְשְׁדּוֹת הַזֵּיתִים.

— מֵאַרְצוֹת הַחַיִּים לִי בְּשׂוֹרַת נֶחָמָה:
מִדְבָּרֵנוּ כָּעֵדֶן הִפְרִיחַ!
הַק־שִׁי־בוּ, הַק־שִׁי־בוּ, פּוֹדֵי הַשְּׁמָמָה,
אֶל הֵד קוֹל פַּעֲמֵי הַמָּשִׁיחַ.

ברומן של גבעות המושבה, מדרום לכרם אהרנסון, אתה רואה את חלקת ההר אשר נועדה להיות מקום מנוחות לברון ולברונית. פיק״א, המפקחת על

התכנית, גדרה חלקה בת מאה דונם. וכבר נסלל כביש עד ההר ההוא, אף נתנו דעתם לנטוע את הגן ואת החורשה ולבנות היכל צנוע, בית משמר לקברות היקרים, אך פרצה המלחמה והעבודה נדחתה.

עלה על מגדל המים ושא עיניך סביב. משם אתה צופה ורואה עד חיפה בצפון, עד עמק יזרעאל במזרח ועד נתניה בדרום. לכל מלוא העין שדמות בר, כרמי גפנים, כרמי זיתים, גנים, חורשות, שדרות ברושים וארנים גבוהי צמרת עומדים חומה מימינך ומשמאלך, ירקם לא יחנך וצלם לא יחדל. זקני ישראל, מחונני עפר ארץ אבות, נטעום, השקום זעתם והפריחום, והיה המדבר לכרמל.

אכן פודי השממה היו אלה הזקנים, חלוצי ישראל הראשונים.

על ספונה של „טטיס" נשבעו שליחי העם לאמר: „לוא יהי מקום מושבנו מדבר שמם, אנחנו נהפוך אותו לגן־עדן".

סופיה פסקל חזתה ברוחה: „כל שירבו המכשולים ימתק הנצחון. יבוא יום ואנו נספר את כל סבלותינו בשמחה וששון!".

מאיר ליב הירשקו נשבע לאמר: „באנו לארץ אבותינו לשם מטרה קדושה. שום בית אחר אין לנו בכל העולם כולו. פה נחיה ופה נמות".

אלתר וינשטוק תבע תשלום מס לאדמה: „קרבנות אלו ברית־מלח־עולם הם בינינו ובין הארץ הזאת, נחלתנו ונחלת בנינו לנצח".

ומלכה אהרנסון חזקה רוחם של יגיעי־כוח בימי יאוש ורפיון־ידים: „אפילו נכרסם אבנים — ממקומנו לא נזוז!"

הם קימו את שבועתם.

ו א ל ו ה ח ל ו צ י ם

שהעפילו ראשונים על הר ההר

אבדיק ליב
אבדיק מרדכי
אברמוביץ דוד
אברמוביץ יוסף
אהרנסון אפרים פישל
אהרנסון קלמן
אוירבוך יעקב
אידלשטין אלתר
אידלזון מנדל
אליוביץ אליהו
אפלבוים יצחק אהרן
אפשטין יוסף
אפשטין יעקב
אריזון משה
אשכנזי אפרים

בלום ברוך
בלומנפלד משה
בלומנפלד בנימין
בעל־מצר ישראל
ברונשטין מרדכי צבי
ברונשטין שמואל זאב
בריל הירש
בריל שלמה
ברקוביץ זאב
ברקוביץ אברהם

גבאי יעקב
גולדשטין יצחק
גולדשטין זידע
גילברג שמעון
גרד יעקב
גרופר משה יהודה
גרינברג יצחק
גרף יוסף
גרף הירש

דורסט לוי
דימנד יחיאל

הורן פישל
הורנשטין יחזקאל
היפלר מאיר הירש
הירשקו מאיר ליב
הכטר משה
הלפרין זלמן
הלפרין ירחמיאל
הרשקוביץ יצחק
הרשקוביץ משה הירש

וילדר שלמה
וינשטוק אלתר
וינטרוב אהרן
וכסלר שלום

זוסמן ליב

יוריסט פיבוש

כהן־קיטרר יעקב
כץ הלל
כץ יעקב

לזרוביץ שמשון
ליבוביץ זלמן
לייטנר אלתר

נידרמן אריה ליב
ניימן ליפא זאב

סגל נתן
סטנובר מרדכי ליב

פומרנץ זלמן
פויזנר יוסף
פינקלשטין בריל
פנצ׳ר מאיר
פסקל הרמן

קורלנד משה
קופמן הינוך
קופמן יצחק
קופרמן אליעזר
קירשז׳ר משה
קירשז׳ר שמואל
קלינוף יצחק
קליימן זאב
קליסטר מרדכי
קרניאל מרדכי
קרסקר דוד

רבניקר משה
רובינשטין אפרים
רודר מנדל
רוזנשטין יעקב
רפפורט נחמן

שוורץ חיים בער
שוורץ ליב
שוורצמן שמעון
שוללר יצחק
שטרנברג שמואל
שטרנברג פישל
שכטר ישראל
שפירא זאב
שצמן הירש

תמשיס מתתיהו

בנים שהעפילו עם הוריהם

אהרנסון אהרן
אפלבוים שמואל
רבניקר בנימין
אשכנזי יעקב
גרופר שמואל
ליבוביץ יעקב
קורלנד רפאל
תמשיס מאיר

אפלבוים אביגדור
אפלבוים מאיר
כהן יוסף
אשכנזי בנימין
גרף פסח אלתר
פסקל פרץ
קלינוף משה

נידרמן ישראל יהודה
רבניקר יצחק
אבדיק שלמה
בלום ליבוש
הרשקוביץ אביגדור
פסקל יוסף
שוורצמן מתתיהו

אכרים שנוספו מן ה„ארבייטער שוללע" ואחרים

אברמוביץ משה
אלברט אלתר
הויזר מאיר
לרנר ישראל
לייבמן זאב
צוקרמן יחיאל
קרופיק טוביה

בונשטין מרדכי
בן־חיים זלמן
זויבער אליעזר
סמסונוב זלמן
קנטור קלמן שלמה
שפירא אברהם

גולדשטין פסח
גולדשטין אלתר
דוידסקו אברהם
צוקרמן ליפמן
רוטשטין הירש מנדל

שלא עמדו בשליחותם וחזרו על עקבותם

אליוביץ אליהו
בריל שלמה
דורסט לוי
יוריסט פיבוש
סגל נתן
קירשז׳ר משה
פינקלשטין בריל

אוירבוך יעקב
גרינברג יצחק
הכטר משה
לזרוביץ שמשון
פנצ׳ר מאיר
קירשז׳ר שמואל

אבדיק מרדכי
גבאי יעקב
זוסמן ליב
סטנובר מרדכי ליב
קלינוף יצחק
רובינשטין אפרים

שעזבו מחמת המציק: הפקידות, הסמירות, או משום סבות אחרות

אברמוביץ דוד
בריל הירש
זויבער אליעזר
קליסטר מרדכי
רוזנשטין יעקב
רוטשטין הירש מנדל

אברמוביץ יוסף
הורן פישל
כץ יעקב
קליימן זאב
שוללר יצחק

בעל מצר ישראל
וינטרוב אהרן
קרסקר דוד
רודר מנדל
שטרנברג פישל

שנפלו בדרך — ללא זכר וללא יד במושבה

פסקל הרמן
בלומנפלד משה
שפירא אברהם
כץ הלל

קורלנד משה
קנטור קלמן שלמה
אידלזון מנדל
וינשטוק אלתר

רפפורט נחמן
הירשקו מאיר ליב
דימנד יחיאל

שעשו שליחותם לדורות — וזכו לבנות בית במולדת וחקימו דור בנים-בונים

אבדיק ליב
אהרנסון אפרים פישל
אהרנסון קלמן
אידלשטין אלתר
אפלבוים יצחק אהרן
אפשטין יוסף
אפשטין יעקב
אריזון משה
אשכנזי אפרים
אברמוביץ משה
אלברט אלתר

בונשטין מרדכי
בלום ברוך
בלומנפלד בנימין
בן־חיים זלמן
ברונשטין מרדכי צבי
ברונשטין שמואל זאב
ברקוביץ זאב
ברקוביץ אברהם

גילדשטין יצחק
גולדשטין זידע
גולדשטין אלתר
גילברג שמעון

גרד יעקב
גרופר משה יהודה
גרף יוסף
גרף הירש

דוידסקו אברהם

הלפרין זלמן
הלפרין ירחמיאל
היפלר מאיר הירש
הורנשטין יחזקאל
הרשקוביץ יצחק
הרשקוביץ משה הירש
הויזר מאיר

וילדר שלמה
וכסלר שלום

הן־קיטרר יעקב

ליבוביץ זלמן
לייטנר אלתר
לרנר ישראל

נידרמן אריה ליב

ניימן ליפא זאב

סמסונוב זלמן

פוזנר יוסף
פומרנץ זלמן

צוקרמן ליפמן

קופמן הינוך
קופמן יצחק
קופרמן אליעזר
קרניאל מרדכי
קרופיק טוביה

רבניקר משה

שוורץ חיים בער
שוורץ ליב
שווריצמן שמעון
שטרנברג שמואל
שכטר ישראל
שצמן הירש
שפירא זאב

תמשיס מתתיהו

עִם הַסֵּפֶר

אין המחבר מתברך בלבבו, כי הצליח חפצו בידו למצות בספר זה את כל פרשת זכרון־יעקב לפרטי פרטיה. פרשה זו, רבת שנים ורבת מאורעות, התיזה ניצוצות זהרה לעברי עברים. לא קלה היתה העבודה לכנס את כל הניצוצות האלה, המפוזרים והמפורדים, ולצרפם למאור גדול אחד. יותר מעשר שנים טרחו עסקני המושבה בהוצאת הספר לאור, לקטו ואספו פרט לפרט כמשג ידם, ואולם מכשולים רבים קמו לפניהם, שלא באשמתם, ומלאכתם לא נסתימה. משהטילו על המחבר לעשות במלאכת קודש זו לפני כארבע שנים, לאחר שיגע בה יותר משתים עשרה שנה, מצא את האוסף חסר פרשות ותקופות שלמות וצריך היה לשקוד שקידה רבה, לבקש תעודות שנתעלמו מן העין, לחשוף מקורות חדשים, לגבות עדויות שבכתב ושבעל פה, כדי להשלים את הבנין. מגוילים נושנים, מדפים מקומטים ודהים, יומנים כתומי־דמע, שביבי זכרונות של שרידי דור ישישים, נארגה המסכת. לא תמיד עלה בידי המחבר למצוא את מבוקשו, ולא מן הנמנע הוא, כי כמה פרשות לקו בחסר וטעונות הערות והארות.

ואולם עיקר כוונתו של המחבר היתה להביא לפני הקורא, כזקן כנער, את ספור קורותיה של זכרון־יעקב, אֵם למושבות השומרון — ספור פשוט וצנוע על מלחמותיה ולבטיה מראשית תנועת חבת ציון ברומניה ועד היום, זה ששים שנה לגאולה בארץ, לבנינה ולישובה. מתוך ספור זה ילמד הקורא לדעת, מה היה משא נפשם של החלוצים הראשונים, ומי הוליך שליחי עם אסיר תקוה כחולמים בנתיבות עמל ותלאה לקומם חרבות מולדת ולנטוע חיי עולם בישימון מדבר, והם מתי מספר, בודדים בראשיתם ועזובים לנפשם.

כל הדמויות הללו גזרה שוה הן. יש בזו מה שיש בזו, וכל אחת ואחת מהן ראויה לשמש דוגמא לכולן. שכם אחד ולב אחד יצאו בנתיב התלאה, וענוי רוח, נאמנים לעמם ולמולדתם, תמימים עם אלהים ואדם, עשו את דרכם, עד אשר פרשו לחיי עולם איש איש בבוא פקודתו.

ומעל לעדת דורשי שלום ציון, אסירי התקוה, אשר מסרו נפשם על גאולת המולדת, נשקפת אלינו, מבעוד ראשית הימים, קומת־התפארת של ראש וראשון לאצילי ישראל, אשר לא קם כמוהו לעמנו חולם־עם־לוחם לשיבת שבותנו. מגן ומחסה היה להם, גואל, מנחם ומרחם, כנשר על גוזליו ירחף, הלא הוא הברון בנימין אדמונד דה־רוטשילד, לפני שמש יגון שמו ולפני ירח דור דורים.

לא תמיד היתה דרכו של המחבר סוגה בשושנים. הרבה עלה בחלקו גם מורת־רוח ועגמת נפש במשך ימי עבודתו הקשה. בשעות מרות אלה בקש לו המחבר נוחם מעט ומרגוע בצל אילנות גדולים, בנים לגזע ישישים. ואם שלמה המלאכה והספר ראה אור — זכותם היא.

ויעמוד על הברכה יושב־ראש ועד המושבה, הא׳ אבא שכטר, שהעמיס על עצמו את הטורח הרב של המפעל, והטיל את המלאכה על החתום מטה, מתוך אמון בו ומתוך אמונה, כי עשה יעשה וגם יכול יוכל. וראויים לתודה גם אחרים מחברי הועדה שעמדו לימינו באמונה.

לכל המוסדות והאישים, אשר סיעו בידי המחבר אם בחומר, אם בעצות והערות; לכל הספריות שפתחו לפניו את המקורות הגנוזים ברשותם; לכל בעלי האספים, לכל הזקנים והזקנות, שכתבו והכתיבו בדמע — לכולם תודה וברכה מקרב לב.

וזכות גדולה ויתרה נתגלגלה למחבר ולספרו על ידי העורך הספרותי, הא׳ א. סימיאטיצקי, אשר סתר ובנה ועשה את עבודתו מאהבה, מתוך הגות כבוד ויקר לחלוצי ישראל הראשונים, „עדת הנחשונים, נשיאי יהודה, אשר לא בקשו חשבונות רבים והשליכו נפשם אל ארץ ציה וצמאון, לפרק הרים ולשבר סלעים, לפנות במדבר דרך לעבור גאולים״. — לו התודה והברכה.

אריה סמסונוב

זכרון־יעקב, רה״ש תש״ג.

מאת ועדת הספר

זכות גדולה נתגלגלה על־ידינו להוציא לאור את ספר תולדות מושבתנו. מפעל חשוב ורב ערך זה הנהו פרי עמל ויגיעה במשך שנים רבות. אין זאת, כי רצה הגורל, שבביצוע מפעלנו זה נרגיש משהו מקשייה ומחבליה של עצם היצירה, ששמה זכרון־יעקב.

את רעיון הספר הרינו והגינו עוד לפני כשלוש־עשרה שנה וכעשר שנים ארכה ההגשמה.

ספר מסוג זה אינו נכתב, כידוע, על נקלה. בראש וראשונה היה מתפקידנו לדאוג לריכוז המקורות הנוגעים לדברי ימי מושבתנו; שנים על שנים טפלנו בליקוט חומר מארכיונים שונים, מאנשים פרטיים רבים אף מחוץ־לארץ; חטטנו בעתונות, אספנו יומנים, מכתבים בשפות שונות, מפות ותמונות מהתקופות ההן וכו' ועבודה זו אין לה שעור. היה ונדמה לנו, כי רכזנו חומר די הצורך בשביל פרק מסוים — והנה נתגלו — אגב חפושינו והתעניינותנו המתמדת — מקורות נוספים או חדשים לגמרי, — והיה רצון לבררם ולבדקם כדי להשתמש גם בהם; מתוך שאיפה להוציא מתחת ידנו דבר מתוקן, נאלצנו, איפוא שלא להגביל את זמננו.

שאלת המחבר גם היא העסיקתנו זמן ממושך; כי ידענו והרגשנו, שלא די לו לכותב ספרנו אנו בידיעת הכתיבה בלבד. רצינו במחבר, שמלבד הכשרתו ותכונותיו כסופר יהיה גם הוא עצמו אמון על מסורתה, מסורת הגבורה של מושבתנו, שיהיה חדור ברוחה של זכרון־יעקב, בקיצור: שיהיה דם מדמנו! ואותו — את המחבר הזה — מצאנו סוף סוף בבן מושבתנו החביב מר אריה סמסונוב, שהתמסר בלב ונפש לעבודת קודש זו וגם הוציאה לפועל במסירות ובאמונה.

ואם נביא גם בחשבון את הקשיים והמכשולים האוביקטיביים הרבים, שנתקלנו בהם בדרך עבודתנו עקב מאורעות הדמים הממושכים בארצנו, שנות המלחמה וכו', — יובן מדוע כה בושש ספרנו לראות אור.

ועתה אנו חותמים את דפי הספר בסיפוק נפש רב וברטט של קדושה — אשרינו שזכינו לכך!

ספר זה המקפל בתוכו חיי שני דורות של יצירה וגבורה עילאית הנהו המצבה הנאה ביותר, שיכלנו להקים לזכרם של אבותינו ואמותינו היקרים, חלוציה־בוניה של מושבתנו.

וכאן ברצוננו להעיר כמה מלים ע"א אפיו ומהותו של ספרנו — פרט לערכו הספרותי וההיסטורי, שעליו יתעכבו, אל נכון, אלה שמלאכתם בכך.

תולדות מושבתנו וחייה, מעשיהם של חלוציה־יוצריה נמסרים בו כמו שהם ממקורות ראשונים בלי כחל וסרק. לא רצינו לקשור כתרים — ע"י תיאורים נמלצים ומליצות יפות — לראשי אבותינו, שכל ישותם והויתם היהודית אמרה כבוד ושפעה גבורה נפשית, הקרבה

עצמית ומסירות אין קץ למען רעיון הקודש של ישוב ארצנו והנחת יסודות חקלאותה. נפשם כלתה לציון — ובה הגשימו את תעודת חייהם הנשגבה מיום דרוך רגלם על ההר הזה, שאותו אוו למושב להם ללא טרוניות, ללא הבלטה עצמית יתרה, ללא רעשנות וללא בקשת הכרה והוקרה מהזולת. כה חיים ומתים גבורי עם וחלוצים אמתיים, שרוחם עשויה ללא חת! בעצם חהיים בארץ הקודש, בעצם יצירתם החקלאית החלוצית, הם ראו את שכרם ומצאו את ספוקם. והתיאור של כל החיים הללו — על אורותיהם וצלליהם — נמסר בכנות ובפשטות — ככנותם וכפשטותם של חיי אבותינו עצמם. כ״כ בולטת בו — בספר — דמותו הנאצלת של אבי הישוב הברון אדמונד דה רוטשילד ז״ל, שהיה שותף גדול ונאמן ליצירה ההיסטורית והנצחית, ששמה זכרון־יעקב ושרוחו הגדולה תוסיף לחוף עליה לעולם.

אנו תקוה, כי ילדינו אנו, ילדי הישוב כולו וכן כל אלה, שישוב ארצנו ובנין מולדתנו על יסודות של עבודה חקלאית ישרה קרוב ללבם, — יקבלו השפעה חיובית למקרא פרשת היצירה של מושבתנו שהוד ויפי חופפים עליה מאז ועד היום הזה.

מחובתנו להביע את רחשי תודתנו העמוקים ביותר לבני מושבתנו ולכל אלה — המוסדות והפרטים — שסיעו בידנו בחומר וברוח בבצוע מפעלנו זה, וביחוד לעורך של ספרנו מר א. סמיאטיצקי, שעשה מלאכתו בקודש מאהבה, באמנות רבה ומתוך הבנה דקה לרוח הספר והספור; אנו תפילה, כי אור חדש יגיה בקרוב על ציון אמנו ושמושבתנו היקרה תמשיך לרקום את מסכת חיי הגבורה שלה לכבודה ולתפארתה של ארצנו כולה.

אבא שכטר, יושב־ראש	יהודה קרניאל
דוד שטרנברג	אברהם שטאכר
שלום ברונשטין	יעקב תמשיס
יהושע טויבש	

רשימת המקורות

ספרים, חוברות, קובצים:

תולדות חבת־ציון מאת ש. ל. ציטרון, הוצאת ועד חובבי־ציון באודיסה, תרע"ד.

יסוד המעלה מאת יחיאל בריל, מגנצא, תרמ"ג.

פרקים מישוב הארץ (אנגלית) מאת בתיה רוס, ארצות הברית.

עשרים וחמש שנות עבודתי הציונית מאת ד"ר ק. ליפא, יאסי 1902.

המלחמה בארבה מאת אהרן אהרנסון, הוצאת התחנה לנסיונות חקלאיים בעתלית ע"י חיפה, דפוס „האור" ירושלים, התרע"ח.

כתב התקשרות בין ב"כ הברון רוטשילד ויק"א ובין ב"כ המושבות ראשל"צ, זכרון־יעקב, רחובות, נהרה, ואדי אל חנין, פתח־תקוה, בתור מורשי החברה אגודת הכורמים המשותפת של יקבי ראשל"צ וז"ו. נחתם בראשל"צ ביום ז' אלול תרע"ב.

שרה ואהרן אהרנסון, הוצאת מרכז „בני־בנימין" תל־אביב, תרצ"ג, מדברי סופרים ואנשי שם יהודים ומאומות העולם על חייהם ופעולותיהם.

אהרן אהרנסון נאום האדמה מאת חיל פשוט, הוצאת „מלכה" זכרון־יעקב.

אהרן אהרנסון סוד הלח־מאנש מאת י. יערי־פולסקין, הוצאת „אישים ומאורעות", תל־אביב, תש"א.

שרה נבורת „ניל"י" מאת י. יערי־פולסקין, הוצאת „אישים ומאורעות", תל־אביב, תש"ב.

כנסת ישראל, מאסף, ורשה 1886/87.

כתבים לתולדות חבת־ציון וי־שוב א"י מאת א. דרויאנוב, כרכים א' ב'.

קבוצת מכתבים מאת זאב ויסוצקי, תרנ"ח.

דער יודישער וועקער, בעריכת מ. ל. לילינבלום, אודיסה 1887.

די יודישע וועלט, 1913.

הצעדים הראשונים בא"י מאת ישראל בלקינד, 1918.

אחיאסף, תרנ"ד, תרנ"ו.

ספר ברקאי מאת נפתלי הרץ אימבר, ירושלים תרמ"ו.

געשיכטע פון די יודישע קאלאניעז אין ארץ־ישראל פון אברהם יצחק בוכבינדער, הוצאה שניה, וילנה תרנ"א.

משפט הישוב החדש בא"י מאת אברהם שמואל הרשברג, וילנה תרס"א.

ספר מוצקין מאת אלכסנדר ביין.

מ. דיזנגוף מאת י. יערי־פולסקין.

ציון, קובץ; הוצא ע"י ברמן, פטרבורג, 1892.

חיפה או ארץ־ישראל החדשה מאת לורנס אוליפנט, ניו־יורק 1887.

מגנזי ירושלים מאת פנחס נראייבסקי, חוברת מס' 19.

צור אבוועהר ארער עת לדבר דברי שלום ואמת מאת אנשי הועד הראשי לישוב אה"ק, נלאץ אדר א' תרמ"ג.

כרכי „הפועל הצעיר".

חוברת היובל של חברת הלואה וחסכון זכרון־יעקב, 1931—1906, הוצאת „הלואה וחסכון" זכרון־יעקב, תרצ"א.

אבני זכרון, יצא לאור ע"י פנחס בן־צבי גראייבסקי, מכיל נוסחי אבני המצבות מבית העלמין של המושבה זכרון־יעקב.

אליעזר רוקח ופעולתו ברומניה מאת יערי־פולסקין.

דין וחשבון של הצנטרל קומיטט בשביל ההגירה היהודית מרומניה לשנת 1882, דפוס א. פרידמן, נלאץ.

ספר התקנות של הועד המרכזי, דפוס פרידמן נלאץ, 1882.

נבעת־עדה, קובץ בעריכת אריה סמסונוב ואהרן אבן־חן, הוצאת „במצור", תל־אביב תרצ"ח.

מנשה ברונשטין איש „ניל"י", קבץ וערך אריה סמסונוב, הוצאת „מלכה", זכרון־יעקב, ערה"ש ת"ש.

ראשון־לציון בעריכת דוד יודילוביץ, ראשון־לציון תש"א.

הברון בנימין אדמונד רוטשילד מאת א. חרמוני, ספרית „לנוער" של הקהק"ל בהוצאת „אמנות".

דור מעפילים מאת ד"ר הלל יפה, הוצאת „דביר" תל־אביב, תרצ"ט.

זכרון־יעקב מאת אריה סמסונוב, ספרית „לנוער" של הקהק"ל בהוצאת „אמנות", תל־אביב, תש"ב.

שרה שלהבת „ניל"י" מאת חיל פשוט, הוצאת „אחיאסף" ירושלים, תש"ג.

עתונים, שבועונים, ירחונים:

„המגיד", גליונות מתרמ"א מס': 22, 36, 39; מתרמ"ב: 42, 43, 44, 54, 1, 2, 4, 5, 14, 18, 19, 21, 23, 24, 28, 33, 35; מתרמ"ג: 39, 41, 29, 44, 12, 31, 44, 46, 48; מתרמ"ח: 23, 31; מתרמ"ט: 39, 42; מתרנ"נ: 12, 17; מתרנ"ד: 11, 24, 31—30, 32; מתרנ"ה: 5, 8, 19.

„הטלגיף", גליונות מתרמ"ד מס': 81; מתרמ"ג: 70; מתרמ"ו: 29; מתרמ"ח: 112, 140, 141, 113, 160, 162; מתרמ"ט: 185; מתר"ן: 284, 285, 241, 132; מתרנ"ב: י"ד טבת תרנ"ב; ט"ו טבת תרנ"ב; י"ט טבת תרנ"ב; מתרס"ג: 183, 187, 199; מתרס"ד: 211, 213, 218, 219, 232; מתרנ"א: 34.

„הצבי", גליונות מתרמ"ו מס': מ"א; מתרמ"ז: 1, 12, 14, 15; מתרמ"ה: 27, 38; מתרמ"ח: 25, 28, 30; מתרמ"ט: 8, 28; מתרנ"ג: 33, 37, 42; מתרנ"ד: 2, 8; מתרנ"ז: 2, 19, 29, 34, 39, 45; מתרנ"ח: 6, 13, 22, 29, 36; מתר"ס: 20, 29, 43; מתרס"א: 10.

„השקפה", גליונות מתרס"ג מס': 47, 48, 49, 50; מתרס"ד: 30; מתרס"ה: 12, 100; מתרס"ו: 5, 4, 48, 95; מתרס"ז: 11, 22, 42, 47, 93.

„האור", גליונות מתרנ"א מס': 15, 32, 34, 36, 45; מתנר"ב: 38; מתרנ"ג: 30, 32.

ה„חבצלת", גליונות מתרמ"ח עמ': 27, 28, 31, 34, 6", 37, 38, 40; מתרנ"ה: 15, 21, 24, 50; מתרנ"ט: 19.

„יוצא לאור", גליון מס' 26 מיום 22.7.1881.

„הלבנון", גליון מס' 37, י"ז אייר התרל"ג.

„הצפירה", גליונות מתרמ"ג מס': 35; מתרמ"ד: 15, 40, 49; מתרס"א: 5, 9, 23; מתרס"ג: 194, 202.

„המזרח", תרס"ג.

„האסיף", תרמ"ח.

„הזמן": תרס"ג, גליון 18; תרס"ד, גליונות 94, 95.

„השלח": חוברות ז' — י"ב ניסן — אלול תרנ"ז; חוברת כ"ט תרע"ב.

„העברי": גליון ל"ט, ניו־יורק 1918.

„העולם": גליון 10, כ"ח אדר תרע"ד.

„מורים": גליון 461, ז' אדר תרע"ד.

„הישוב": גליונות 30, 31, 48, 49 מתרפ"ה; 6, 20 מתרפ"ו.

„האחדות", שנה א', תמוז תר"ע.

„בוסתנאי", גליונות מתרפ"ט מס': 9, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 24; מתר"ץ: 3, 11, 12, 20, 21—22, 29, 30, 31, 34, 35, 46, 50; מתרצ"א: 36, 46; מתרצ"ב: 29; מתרצ"ח: 6, 29, 48—50.

„דאר היום", גליונות מתרפ"ג מס': 80; מתרפ"ד: 220; מתרפ"ה: 74, 180, 181, 182; מתרצ"ב: 192.

„חדשות הארץ", גליונות מתרע"ט מס': 14, 31, 40, 50, 67; מתר"פ: 103.

„הארץ", גליונות מתר"פ מס': 155, 197, 211, 221, 225, 226, 255, 257, 271, 289, 292, 348; מתרפ"א: 369, 381, 444, 476, 485; מתרפ"ב: 757, 784; מתרפ"ג: 966, 981, 1057, 1212; מתרפ"ד: 1301, 1361, 1403, 1501; מתרפ"ה: 1744, 1752, 1775, 1830; מתרפ"ו: 1866, 1871, 1874, 1966, 2112; מתרפ"ז: 2404, 2406; מתרפ"ח: 2485, 2721; מתרפ"ט: 2775, 2778, 2780, 2791; מתר"ץ: 3099, 3215, 3280; מתרצ"ב: גליונות טבת—שבט: 3887, ג' אלול; „9 בערב": 4.10.39; 12.10.39; 25.1.40; 16.1.41.

„פרטרניטטיה" (האחוה), גליונות משנת 1882 מס': 2, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 42, 44, 45, 47, 48.

„אפארטורל" (המגן), 9.8.1882.

„רזסוויט", גליונות משנת 1882 מס': 15, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 41, 44, 47, 48; גליונות 1913.

„ווסחוד", גליון 40, 1833; גליונות: 5, 6, 8, 9, 1896.

„נ'ואיש כרוניקל": 2.2.83; 21.8.83; 7.9.1883.

„פיפט סופלימנט טו דה לונדון גזיט" (Fifth Supplement to the London Gazette)

„די וורטה דים טמפלס" (Die Worte des Tempels) מס' 31/494, 5.8.1919.

כתבי־יד: יומנים וזכרונות ראשונים:

אפלבוים אביגדור: יומן מראשית הימים עד תקופת המעבר.

גולשטין יצחק: רשימות, מן העליה לארץ ועד לביקור הראשון של אבי הישוב.

דוידסקו יוסף: קטעי זכרונות ממלחמת העולם 1914—1918.

הלפרין ירחמיאל: יומן מראשית הימים עד לאחרי מלחמת העולם הראשונה.

הלפרין זלמן: רשימות.

יפה ה. ד"ר: רשימת זכרונות על ניטה רוזמונדה ומיכאל אמיל לנגה.

יודילוביץ דוד: רשימת זכרונות על מסע האורחה השלישית מגלאץ לא"י.

לויטה מ. ד"ר: רשימה על בת־שלמה.

לובמן מרדכי: מכתביו לעורכי העתונים.

פוחצ'בסקי מיכל: ליל כל נדרי בזכרון־יעקב בשנת תרס"ו.

קנטור אליהו: סקירה על הכבאים הראשונים. בזכרון־יעקב בשנת תרנ"ו.

שו"ב דוד: פרקי זכרונות.

שטרן א. ד"ר: הקדחת השחורה בז"י.

אהרנסון אלכסנדר: סקירה על אנשי הנדעונים, תרע"ד.

בלומנפלד בנימין: רשימות תקציב ההתאכרות ע"י פקידות יק"א; מנפת החולירע; המלחמה בארבה.

ארכיונים ומכתבים:

— מכתבים ליוסף דוידסקו מן ההנהלה הציונית וממפקדים בריטיים.

— פרוטוקולים מארכיב ועד המושבה זכרון־יעקב.

— מכתבים מארכיב ועד המושבה זכרון־יעקב.

— פרוטוקולים מארכיב הלואה וחסכון זכרון־יעקב.

— הצעה ליסוד קואופרטיב למכונות חקלאיות. ערך אהרן אהרנסון והגיש להלואה וחסכון זכרון־יעקב, מועתק בסטנסיל, צרפתית במקור, 1914, מתוך ארכיב בית אהרנסון.

— תקנות האגודה „בני איש אחד" בזכרון־

יעקב, 11 עמודים בכתב־יד אידיש.
— מכתבים לברון רוטשילד ולפקידות יק"א מאכרי המושבה והועד, מארכיב חברת פיק"א.
— תקנות חברת „עולי רגל", עברית במקור.
— תשובות חברת פיק"א לשאלות ג'ון הופ סימפסון.
— מכתבים ויומנים לשרה ולאהרן אהרנסון, ארכיב בית אהרנסון.
— יוסף זימנבודה, מכתבים להוריו.

לקט זכרונות ועובדות שרשם המחבר מפי שונים:

אבא שכטר: השנים הראשונות בבורג'.
יונה קיזלר: החיים ב„ארבייטער שולע" והתישבות שפיה.
בנימין בלומנפלד: הפועלים באם־אלתות; אסירי־המלכות בנצרת.
אברהם וכסלר: הנדעונים, עבודת הבנים במראה; מלחמת העולם הראשונה.
שמואל גרופר: סבלות ראשונים; הארת דמויות החלוצים; מרד הארבעים; המעבר.
אליהו קנטור: אגודת כבאי האש ונוטרי מנוחת המושבה זכרון־יעקב; יבוש בצת טנטורה ומפעל העשית הזכוכית; סלילת הדרכים.
דב הרשקוביץ: מלחמת העולם הראשונה.
צבי אפשטין: מלחמת העולם הראשונה.
אחמד בק קדקודא (מי שהיה מודיר קיסריה): מלחמת העולם הראשונה.
משה קלינוף: הנסיעה לא"י וימים ראשונים בזמארין.
משה ברג: חיי הפועלים הראשונים במושבה.
משה אברמוביץ: ה„ארבייטער שולע" ושמות התלמידים.
יוסף זימנבודה: ההתנחלות בשפיה.
בסה (בתיה) ליבמן: ימי החושות בזמארין והעליה אל הנחלה.
ביילה פומרנץ: בקורו של ויניציאני.
זיידע ובבה גולדשטין: מטבעות הכסף המקומי; בקורי הברון; בירושלים־חנאזיר.
מרדכי וחיה בונשטין: התישבות טנטורה.
יעקב כהן: הנסיעה מרומניה לא"י.
זאב ניימן: הנסיעה מרומניה לא"י.
הניה הורנשטין: ההתנחלות בבת־שלמה.
שפרה איזנשטין: ההתנחלות בבת־שלמה.
זיילינג שוורצמן: ההתנחלות בבת־שלמה.

חלק מן המקורות הנ"ל לוקט ע"י מר ישעיהו קרניאל וחבר עוזרים לפי הזמנת ועד המושבה זכרון־יעקב. כל מותר המקורות רכז המחבר עצמו במשך יותר מ־12 שנים, מלבד זכרונות ועובדות שרשם מפי ראשונים וותיקים, כפי הפירוט לעיל.

התרגומים נעשו בידי אליצדק וב. כהן מרוסית; רמה סמסונוביץ מאנגלית; א. מאיורצ'יק מאידיש, גרמנית, צרפתית ואנגלית; רות מרכס מגרמנית וצרפתית חנה ז'רודינסקי־ברוכשטין מצרפתית, ונחום י. ישנו מרומנית.

בחלק מכריע נשאבו המקורות מן הארכיונים; הספריה הלאומית והאוניברסיטאית; הארכיון הציוני המרכזי; אוסף העתונות של זלמן פבזנר; ממאספין של י. יערי־פולסקין; ממאספו של ד"ר ישראל קלויזנר; מארכיון שמואל פינלס; מספרית וארכיון בית אהרנסון; מארכיון ועד המושבה זכרון־יעקב; ספריות שונות.

רבים האנשים שטרחו וסייעו בהשגת מקורות, וגם בעצות ובהערות, שלעמלק"פ, ומהם חובה להזכיר את ד"ר מ. מאירסון; משה קליין; יוסף שפרינצק; ד"ר ישראל קלויזנר; ד"ר נ. הרלין וד"ר אלכס ביין. יעמדו כולם על התודה.

רשימת התמונות:

1. זכרון־יעקב — מראה כללי (1930).
2. שיירת החלוצים הראשונים בחוף גלאץ, לפני הפלגת האניה „טטיס" (אוגוסט 1882).
3. מפת אדמות „זמארין" (תרמ"ה).
4. חלוצי ומייסדי המושבה זכרון־יעקב (1889).
5. אבי־הישוב — הברון בנימין אדמונד דה־רוטשילד.
6. הבתים והצריפים הראשונים (1885).
7. רחוב בזכרון־יעקב (1886).
8. בנין בית־הכנסת „אהל־יעקב" (מראה מבחוץ).
9. בית־הכנסת (מראה מבפנים).
10. מפת אדמות זכרון־יעקב, נזלה, שפיה, אום־אל־תות ואום־אל־ג'מאל (1887).
11. יקבי זכרון־יעקב.

12. הנחת אבן־הפנה לבנין היקבים (1891).
13. האכר יוסף גרף חורש בכרמו.
14. צעירי המושבה זכרון־יעקב (1895).
15. אגודת כבאים ונוטרי מנוחת המושבה זכרון־יעקב (תרנ"ז—1897).
16. תזמורת כלי־נשיפה (1895).
17. קדיחת הבאר בנזלה (1898).
18. הרכבות שתילי גפנים בנזלה (1898).
19. חגיגת סיום עבודת ההרכבות (1898).
20. מגדל המים הישן (1898).
21. מגדל המים החדש (1939).
22. בית העלמין.
23. נשיאות הכנסיה הראשונה של הישוב עם ועד המושבה זכרון־יעקב (אלול תרס"ג).
24. בציר בכרמי זכרון־יעקב.
25. חצר ביקב
26. טחנת הקמח ובית־הבד לעצירת השמן.
27. מורי בית־הספר ותלמידיו (1909).
28. צעירי המושבה זכרון־יעקב (1912).
29. פנה ב„חצר כרמל".
30. חברי אגודת הגדעונים (1914).
31. הברון בנימין אדמונד דה־רוטשילד בשיבתו.
32. בית אהרנסון.
33. הכניסה לחצר אהרנסון.
34. שרה אהרנסון.
35. אהרן אהרנסון.
36. אכרי הכפר בת־שלמה ומשפחותיהם.
37. אכרי הכפר מאיר־שפיה ומשפחותיהם.
38. בצת כברה לפנים.
39. נוף בזכרון־יעקב — דרך במזרח המושבה.
40. כרמי גפנים במזרח המושבה.
41. הברון רוטשילד והנציב הרברט סמואל בפגישתם במאיר־שפיה (1925).
42. הברון רוטשילד בסיורו בגן המושבה זכרון־יעקב.
43. קבוצת זקנים מן החלוצים הראשונים.
44. מן החגיגה לכבוד שרידי החלוצים.
45. בנין בית־העם.
46. בנין הלואה וחסכון.
47. הכפר בת־שלמה.
48. הכפר מאיר־שפיה.
49. ברון ג'ימס רוטשילד.
50. הנרי פרנק.
51. זכרון־יעקב — ממעוף צפור.

תוכן העניינים:

א. בראשית הימים . . . . . 7—12
ב. בין צורי מכשול . . . . . 13—27
ג. למרחב . . . . . 27—42
ד. המעפילים בדורם . . . . . 42—47
ה. בלב ים . . . . . 47—56
ו. „זמארין" נחלת ראשונים . . . . . 56—61
ז. שנה ראשונה . . . . . 61—69
ח. זעקת שומרון . . . . . 69—75
ט. מצוקה ורעב . . . . . 75—83
י. המלאך הגואל . . . . . 84—91
יא. בראשית תקופה חדשה . . . . . 91—101
יב. יסודות . . . . . 102—112
יג. ששה צעירים שבאו והלכו . . . . . 113—127
יד. מחודש לחודש . . . . . 127—139
טו. בקורו הראשון של הברון . . . . . 140—144
טז. „ארבייטער שוללע" . . . . . 145—150
יז. מרד הארבעים . . . . . 150—178
יח. עם חלופי משמרות . . . . . 178—188
יט. אם לבנות . . . . . 188—212
כ. מפעלי תעשיה . . . . . 212—216
כא. בקורו השני של הברון־הנדיב . . . . . 216—226
כב. במחרוזת השנים . . . . . 227—243
כג. בקורו השלישי של הברון . . . . . 243—248
כד. ערב מפנה . . . . . 248—254
כה. על משואות המעבר . . . . . 254—280
כו. לאחר המעבר . . . . . 280—290
כז. הכנסיה הראשונה . . . . . 290—298
כח. „קרית־ספר" . . . . . 298—301
כט. בדרך לעצמאות . . . . . 301—310
ל. מעלה מעלה . . . . . 310—318
לא. צער גדול בנות . . . . . 318—326
לב. אורחים ומתישבים . . . . . 326—334
לג. אהרן אהרנסון — איש האדמה . . . . . 334—346
לד. הגדעונים . . . . . 346—351
לד. בקורו הרביעי של הברון . . . . . 351—359
לה. מלחמת העולם הראשונה . . . . . 359—377
לו. נצח ישראל לא ישקר . . . . . 378—406
לז. הכבוש והגאולה . . . . . 407—415
לח. חליפות ותמורות . . . . . 415—444
לט. הביקור האחרון . . . . . 444—447
מ. עוד רבה הדרך . . . . . 447—463
מא. המשמר החדש . . . . . 463—485
מב. שליחי עם שהלכו לעולמם . . . . . 485—491
מג. סיום . . . . . 491—498
ואלו החלוצים, עם הספר, מאת ועדת הספר . . . . . 498—506

התמונות שבספר צולמו בחלקן על־ידי
קלוגר, קריסטל ומוזס.

הגלופות הוכנו ע"י
הצינקוגרפיות המאוחדות, ת"א

ציור הכריכה — אריה אלויל

הדפסת הספר נסתיימה ביום
כ"ה שבט התש"ג, 31 בינואר 1943

בעמוד 333, בענין הפרופ' שלמה שכטר,
יש לקרוא קמברידז' במקום אוקספורד